Ўзбекстан Республикаси
Жоқары ҳәм орта арнаўлы билимлендириў министрлиги

Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

2019-жыл «Жедел инвестициялар ҳәм социаллық раўажланыў жылы»на бағышланған
«Илим ҳәм тәлим-тәрбияның әҳмийетли мәселелери»
атамасындағы

Республикалық илимий-теориялық конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

3-бөлим

2019 йил «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»га бағишланган
«Фан ва таълим-тарбиянинг долзарб масалалари»
мавзусидаги
Республика илмий-назарий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

3-бўлим

Нөкис-2019

74.58
Ф-21 **«Илим ҳәм тәлим-тәрбияның әҳмийетли мәселелери»** атамасында Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары топламы. 3-бөлим Нөкис. НМПИ баспаханасы 2019 ж. 482 бет.

«Илим ҳәм тәлим-тәрбияның әҳмийетли мәселелери» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық ҳәм әмелий конференция материалларына Республикамыздың жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, докторантлар, магистрантлар, студентлер ҳәм улыўма билим бериў мектеплери муғаллимлериниң илимий-изертлеў ҳәм тәлим-тәрбия мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны ҳәм онда көрсетилген дереклердиң дурыслылығына авторлар жуўапкер.

Редколлегия қурамы:

1. Б.Отемуратов -ректор, редколлегия баслығы
2. П.Калханов -илимий ислер ҳәм инновациялар бойынша проректор редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия ағзалары:

3. Р.Ешмуратов -илимий-изертлеў ҳәм илимий педагог кадрлар таярлаў бөлими баслығы
4. Е.Оразымбетов -илимий-изертлеў ҳәм илимий педагог кадрлар таярлаў бөлими инженери
5. С.Шынназарова -баслаўыш тәлим кафедрасы баслығы
6. Г.Мамбетова -қарақалпақ тили кафедрасы оқытыўшысы
7. А.Зарымбетов -рус тили ҳәм әдебияты кафедрасы оқытыўшысы
8. Г.Генжебаева -рус тили ҳәм әдебияты кафедрасы оқытыўшысы
9. М.Турсынова - рус тили ҳәм әдебияты кафедрасы оқытыўшысы
10. М.Худаярова -өзбек тили кафедрасы доценти
11. Ш.Бўранова - өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
12. Д.Кабулова - өзбек тили кафедрасы оқытыўшысы
13. И.Давлатмурадов -өзбек тили кафедрасы оқытыўшысы
14. Г.Усенова -инглис тили ҳәм әдебияты кафедрасы оқытыўшысы

Топлам Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты Кеңесиниң 2019-жыл 1-апрель күнги 8-санлы қарары менен баспадан шығарыўға усынылды

КИРИС СӨЗ

Бәршемизге мәлим усы күнге шекем турмыстың барлық тараўлары қатарында илим ҳәм билимлендириў тараўында да көплеген реформалар ҳәм өзгерислердиң әмелге асырылып келди. Лекин илим ҳәм билимлендириў тараўының раўажланыўын тәмийинлеўши, миллий мәдениятымыз ҳәм менталитетимизге сай кең көлемли түп өзгерислер кейинги жылларда нәтийжели жолға қойылды. Бул әлбетте, ҳүрметли Президентимиз Ш.Мирзиёевтың мәмлекет келешегин, халқымыздың бахытлы ҳәм тыныш турмыс кешириўин гөзлеп алып барып атырған ишки ҳәм сыртқы сиясатының нәтийжеси болып есапланады.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 5-июньдағы “Жоқары оқыў орынларында тәлим сыпатын асырыў ҳәм олардың мәмлекетте әмелге асырылып атырған кең көлемли реформаларда белсенди қатнасыўын тәмийинлеў бойынша ис-илажлар ҳаққында”ғы ПҚ-3775-санлы қарары мәмлекетимизде жоқары билимлендириў системасын жаңаша раўажландырыў ҳәм жоқары оқыў орынлары профессор-оқытыўшыларын жәмийеттиң сиясий-экономикалық турмысына еледе белсендилик пенен қатнасыўға бағдарлайды.

Сонлықтан да бүгинги күнде илим ҳәм тәлим-тәрбияның нәтийжелилигин асырыў, жаслардың еркин билим алыўын тәмийинлеў ушын ҳәр бир оқытыўшы жақсы тәжирийбеге ийе болыўы ҳәм өз тараўындағы билимлерди терең ийелеўи, заманагөй педагогикалық технологияларды терең өзлестириўи, оқыў ҳәм тәрбиялық жумысларды шебер шөлкемлестире алыўы зәрүр.

Бүгинги күнде турмысқа жаңаша нәзер менен қараў, түп реформаларды әмелге асырыў, илим ҳәм тәлим тараўының раўажланыўында әҳмийетли фактор болып хызмет етпекте. Илим, билимлендириў, техника ҳәм ислеп шығарыў тараўларының тез пәт пенен раўажланыўы билимлендириў тараўы хызметкерлеринен илим, тәлим-тәрбия сапасын заман талабына сай жаңалап барыўды талап етеди ҳәм бул ҳәр бир профессор-оқытыўшыға оғада жоқары жуўапкершиликли ўазыйпаларда жүклейди.

Шөлкемлестириў комитети

ЗАМАНАГӨЙ ПЕДАГОГИКАДА ИННАВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ АБЗАЛЛЫҚЛАРЫ.

А.С.Сейфуллаев
ТашМАУ Нөкис филиалы

Бүгинги күнде заманагөй педагогикада пәнлерди оқытыўда билим, түсиник ҳәм көз қарасларды ийелеў, оларды тәриплеў, көнликпени қәлиплестириў арқалы оқыўшыларда интеллектуал қәбилетлерди жедел арттырыў мақсет қылып алынады. Сабақты оқытыўда инновацион технологиялардың әҳмийети жүдә үлкен. **Инновация** – «инглизше - innovation» жаңалық киритиў, жаңалық дегенди аңлатады. Иннавацион технологиялар педагогикалық процесс ҳәм оқытыўшы ҳәм оқыўшы искерлигине жаңалық, өзгерислер киритиў болып, оны әмелге асырыўда тийкарынан, интерактив усыллардан пайдаланылады. Интерактив («Inter» - бул өз-ара, «act» - ҳәрекет қылыў) яки биреў менен сәўбет, сөйлесиў тәртибинде болыўды аңлатады. Басқаша сөз бенен айтқанда, оқытыўдың интерактив усыллары – билиў ҳәм коммуникатив хызметти дүзиўдиң арнаўлы көриниси болып, онда билим алыўшылар билиў процессине тартылған болады, олар билетуғын ҳәм ойлап атырған нәрселерди түсиниў ҳәм пикирлеў имканиятына ийе болады.

Ҳәзирги күнде билимлендириў процесинде интерактив усыллар (инновацион педагогикалық ҳәм хабар технологиялары)дан пайдаланып, билимниң нәтийжелилигин көтериўге болған қызығыў, итибар күннен-күнге күшеймекте. Заманагөй технологиялар қолланылатуғын шынығыўлар оқыўшылар ийелеп атырған билимлерди өзлери излеп табыўларына, өз бетинше үйренип, анализ қылыўына, ҳәтте жуўмақты да өзлери келтирип шығыўларына қаратылған.

Сабақты интерактив методларда өтиўдиң төмендегише абзаллықлары бар:

- Оқытыў мазмунын жақсы өзлестириўге алып келеди;
- Өз ўақтында оқыўшы-оқытыўшы-оқыўшылар арасында билимлер байланысы орнатылады;
- Оқытыў усыллары билим алыў процесинде түрли көринислерде болады (жеке, жуп, топар, үлкен топарлар).
- Оқыў процеси оқыў зәрүрлигин қандырыў менен жоқары мотивацияға ийе болады;
- Өз ара хабар бериў, алыў, қайта ислеў арқалы оқыў материалы жақсы ядта қалады;
- Оқыўшыда өз ара пикирлесиўге кирисиў, пикир билдириў, пикир алмасыў көнликпелери қәлиплеседи;
- Оқыў процесинде оқыўшының өз ара баҳа бериўи, сын көз-қарасы раўажланады;
- Оқыўшы ушын сабақ қызықлы өтилип атырған предмет мазмунына айланады, оқыў процесине дөретиўшилик қатнас, унамлы пикир пайда болады;
- Ҳәр бир оқыўшыны өзи ғәрезсиз пикир жүрите алыўына, излениўине, ойланыўына алып келеди;
- Интерактив усылда өтилген сабақларда оқыўшы тек ғана билим мазмунын өзлестирип ғана қоймай, бәлки өзиниң сын ҳәм логикалық пикирлеўинде раўажландырады.

Усы ўақытқа шекем дәстүрий билимде студент (яки оқыўшы) лерди тек ғана таяр билимлерди ийелеўге үйретип келинген еди. Бундай усыл өз бетинше пикирлеў, дөретиўшилик излениў, басламашылықты сөндирер еди. Енди оқыў

процесин жаңаланған дәстүр ҳәм стандарт талабларына жуўап беретуғын заманагөй сабақлар тийкарында өтиў дәўири келди. Басқаша айтқанда, зерикерли сабақлар орнына заманагөй сабақларды өтиўге жуўапкершилик пенен қарайтуғын, кәсиплик билим, методикалық шеберликке ийе, педагогикалық технологияларды терең өзлестирип алған, инновациялар тийкарында билимди ийелеп алған оқытыўшыларға талап асып бармақта. Соның ушын да, бүгинги күнде шет еллерде нәтийжели қолланып атырған «Keys-stady», «Joybar», «T-sxema», «Blic soraw», «PSMU», «Insert» ҳәм басқа интерактив усыллардың сабақ процесинде пайдаланылыўы билим алыўшылардың терең билим ҳәм жетик қәниге болып жетилисиўин тәмийинлейди.

Жуўмақлап айтқанда инновацион хызметтиң тийкарғы мазмуны әмелде жаңа технологиялардың қәлиплесиўи болып, оның нәтийжеси инновация сыпатында пайда болған ойлап табыўды – жойбарға, жойбарды – технологияға айландырыўға бағдарланған искерлик есапланады. Инновацион хызметке илимий түсиниклер академик билим логикасы бойынша пайда болмайды, бәлким раўажланыў процесиниң модификациялары қоллап-қуўатланыўы нәтийжесинде раўажланып атырған әмелият пикиринде пайда болады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Л. Фарберман «Илғор педагогик технологиялар» Т. «ФАН», 2000 йил.
2. Н.Х. Авлиякулов «Замонавий ўқитиш технологиялари» Т. 2001 йил.
3. Ф.Ш.Ақчаев «Тарийх пәнин оқытыўда инновацион технологиялар» Оқыў методикалық қолланба. Жиззақ., 2014 жыл.16 бет.

ЕСАП-САНАҚТЫ РАЎАЖЛАНДЫРАТУҒЫН МИЛЛИЙ ОЙЫН ТҮРЛЕРИ

У.Алеўов – НМПИ профессоры, п.и.д.
Т.Пахратдинова - ТашМАУ Нөкис филиалы, оқытыўшысы

Илимпазларымыз миллий халық ойынларымыздың умытылған жерлерин толықтырып, жаңартып қайта тиклеп, заманагөйлестирип бүгинги кунниң турмыс талабына жуўап беретуғындай етип жасларды тәрбиялаўға пайдаланыў ўазыйпасын шешиўи үлкен әҳмийетке ийе. Қарақалпақ халқының бир нешше әсирлерден бери топлаған руўхый байлықларын, үрп-әдетлерин, миллий дәстүрлерин ҳәм миллий ойынларын қайта тиклеў, улыўма инсаныйлық қәдириятларды жетилистирип мазмунлы етип байытып барыў бүгинги күнниң үлкен әҳмийетли ўазыйпасы болып табылады. Миллий халық ойынларының салтанат пенен ойналыўы халқымыздың мийнетке болған уқыплылығын арттырыўда үлкен хызмет атқарған.

«Бес тас» ойыны әпиўайыдан қурамалыға қарай басқышпа-басқыш өтип баратуғын ойын. Ойынның ҳәр бир ҳәрекетинде топланған упайларды басқышпа-басқыш қосып, ал жеңилиске ушыраған ўақытта болса, упайларды алып таслап, арифметикалық әмеллерден пайдаланады. Бул арифметикалық әмеллерден пайдаланыў ўақтында балаларға қағаз, қәлемсиз есап-китапты ядтан орынлаўға туўра келеди. Ойын қатнасыўшыларынан тек ғана қолдың шаққанлығы емес, ал есап-санақ жумысларында қәтесиз орынлаў талап етиледи. Бундай ойынларды ойнаған қызлар өзлериниң киши жаста екенлигине қарамай олар математикалық әмеллерди алжаспастан орынлаў керек екенлигин түсинеди.

Қарақалпақ миллий ойынлары өзиниң, узақ тарийхына ийе. Анық пайда болыў дәўирин биз билмесек те, өткен дәўир ишинде бул ойын халқымыздың арасында

кең тарқалған ҳәм сүйип ойналатуғын ойынлардың бири болған. Деген менен, «Бес тас» ойынының тарийхы оның қағыйдалары туўралы жазба мағлыўматлар бизиң бүгинги күнимизге шекем жетип келмеген. Тек ғана аўызша түрде ойнаў қағыйдалары әўладтан-әўладқа өтип киятыр.

Қарақалпақ халқы әййемги заманлардан бери өзиниң миллий ойынларына бай халық. Байрам салтанатларында, соның ишинде Наўрыз, зурәәт байрамларында, той-мерекелеринде усындай миллий ойынлар ойналып, халқымызға үлкен қуўаныш бағышлаған. Миллий халық ойынларының еркин раўажланыўына қарсылықлар ҳәм тосқынлықлар болды. Бирақ, өзлигимизди қайта таныўымыздың нәтийжесинде ғәрезсизлигимиздиң шарапаты менен миллий ойынларымыз әўладтан- әўладқа өз мазмунын жоғалтпастан жетип келди. Миллий ойынлар, соның ишинде «Бес тас» ойыны жас әўладларымызды дурыс, еркин ҳәрекет етип қәлиплестириў менен бир қатарда, олардың сана-сезимин, санаў ўқыплылығын арттырыўда, айрықша әҳмийетке ийе. Булар халқымызды қыз-балаларын шаққанлыққа, епшилликке ҳәм шыдамлылыққа таярлайды. Сондай-ақ, миллий ойынлар халқымыздың мийнетке болған ўқыплығын арттырыўда үлкен хызмет атқарады. Оларда санаў сезимин раўажландырыўда үлкен роль ойнайды.

Ойынның хар бир ҳәрекети басқышпа-басқыш қурамаласып барады, усыған байланыслы ойынның упай топлап барылыўыда кем-кемнен қыйынласып барады. Буннан көринип турыпты, фрактал графикасында жаратылған компьютер ойынлары ҳәр бир елдиң, ҳәр бир миллеттиң усындай миллий ойынлары тийкарында дүзилген болып, солардан пайдаланған. Ал, ол жерде есаплаўлардың барлығын компьютер орынлайды, ал бурынғы ўақытларда ҳәр бир басқыштағы топлаған упайларын балалар өзлери ядтан есаплап барған.

Бул ойынлардың пайда болыў дәўирлеринде балаларға арналған ойыншықлар дерлик болмаған есабы, ал бар ойыншықлардыда әпиўайы қарапайым халықтың сатып алыў мүмкиншилиги болмаған. Сол себепли балаларға ойыншықларды ылайдан, ағаштан ҳәм терилерден қолдан келгенинше жасап беретуғын болған. Солар қатарында бизиң болжаўымызша балалардың сана-сезимин асырыў ҳәм сан-санақты үйретиў мақсетинде бес тас ойыныда ойлап табылған. Бул ойынның балалардың еслеў қәбилиетине санаў қәбилиетине жақсы тәсир еткенлигине қарап, ересеклер ҳәм үлкенлер тәрепинен бес тас ойыны қурамаластырылып келинген.

«Бес тас» ойынының балалардың санасын раўажландырыўы менен бирге оларды мәдениятлылыққа үйреткен –десек қәтелеспеген боламыз. Бул дегенимиз күнделикли турмысымызда ушырасатуғын әпиўайы жағдай мәселен: саўда орынларында, шыпакерлердиң қабыллаўында ҳәм т. б. орынларда нәўбетке турыў мәденияты бар. Ал, бес тас ойыны көпшилик болып ойналыўына байланыслы, мәселен олар биринши, екинши, үшинши…-деп ойын қатнасыўшыларын ҳәр қыйлы санақ санаў, қолын арқасына қайырып шөп яки тас жасырыў жолы менен нәўбет белгиленген , ҳәм сол нәўбетке қатаң бойсынып ойнаў талап етилген. Бул бизге балаларды кишкенелигинен айырым белгиленген тәртиплерге бойсыныў мәдениятының раўажланыўына тиккелей тәсирин тийгизген десек қәтелеспеймиз.

Бес тас ойынының және бир атап өтетуғын әҳмийетли тәрепиниң бири бул ойынды көпшилик жағдайда тийкарынан қыз балаларға ойнап үйретилген. Қыз балалар тәбияты гөззаллық шайдалары деп алатуғын болсақ, олар мәселен өзлериниң ойыншықларын азада тутып, қыз балаларға тән ҳәр қыйлы безеклер менен безеп ойнайтуғын болғанлықтан «бес тас» ойыны ушын таслардың

формаларының ең сулыўларын ҳәм ҳәр қыйлы реңлерин сайлап алып ойнаған. Бул дегенимиз бес тас ойнаған қызларымыз тигис тигиўде, кесте токыўда, миллий нағыслар ойыўда гөззаллық ҳәм тәбият рәңбә-реңлигинен пайдаланыўға жүдә жақсы кеўил аўдарған.

HOZIRGI ZAMON DARSLARINI INNOVATSION YONDOSHUVLAR ASOSIDA TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.Usmanova
Andijon viloyati XTXQTUMOHM

Pedagog tomonidan qo'yilayotgan maqsad, bajarilayotgan ishlar bolani to'g'ri yo'lga yetaklamog'i lozim. Bu o'qituvchining pedagogik mahoratiga ko'p jihatdan bog'liq. Buyuk alloma, inson ruhiyatining muhandisi Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari" asarida shunday fikr bayon qiladi: "Muallimning barcha hatti-harakatlari ezgulikdan iborat bo'lmog'i kerak". Bugungi kunda ta'lim tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish dolzarb muammodir. Bu jarayon bola ruhiyati bilan uzviy bog'liqdir. Bu borada ruhshunos olimlarning fikri qanday?

Ular bolani ortiqcha yukdan ozod qilish, saboqlarni me'yorlash, nazariy bilimlarni hammasini amaliy mashg'ulotlar zamiriga singdirishga , o'yin-mashg'ulot turlarini ko'paytirish orqali samaradorlikka erishish mumkinligini ta'kidlaydilar.

Yangi pedagogik texnologiya bola faoliyatini to'g'ri yo'naltirishga qaratilgan bo'lib, avvalo uning sog'ligini muhofaza qilishni, unda turfa fazilatlarni shakllantirish uchun amaliy yondashuv rejalarini tuzishni, bu rejalarda bolani quvnoqlikka, topqirlikka undovchi vositalar jamlanishini, hozirjavoblikka, sermulohazalikka, to'g'ri raqobat qila olishga yoki faraz qila olish qobilyatini rivojlantirishga, ijodiy tafakkur qilish, tadbirkor bo'lishga undovchi qator nazariy va amaliy ishlar majmuasini barqaror etishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Buning uchun ta'lim beruvchi dars jarayoniga innovatsion yondoshishi kerak. Masalan dars boshida ("Muzyorar"treningi) o'tkaziladigan o'yinlar o'quvchilar fikrini faollashtirishga, fikrini jamlashga, eng asosiy narsalarni ajrata bilishga yordam beradi, diqqatni kerakli narsaga yo'naltiradi.

Ta'lim beruvchining dars berish mahorati bir qancha talablar bilan belgilanadi. Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiya, "Ta'lim to'g'risida" gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" dagi vazifalarni hamda uzluksiz ta'lim tizimining asosiy atamalari va tushunchalarini bilishi ham shular jumlasidandir. Shundan kelib chiqib tarbiyalash mahorati o'qitish va tarbiyalash jarayonining bog'liqligi, uyg'un rivojlangan shaxsni shakllantirishga, ularda yuksak madaniy va ma'naviy saviyasi qaror toptirishga, pedagogning yuksak shaxsiy sifatlariga, uning vatanparvarlik, obro' va burchni his etishga, keng gumanitar va gumanistik tayyorligiga, shuningdek o'quvchilar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning amaliy ko'nikmalariga asoslanadi. Hozirgi kun talabidan kelib chiqadigan bo'lsak pedagogning o'quv-tarbiyaviy jarayondagi gumanitar omilni belgilaydigan shaxsiy sifatlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: talabchanlik, haqqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmomalalik. Ushbu sifatlar pedagogning ta'lim oluvchilar uchun ahamiyatini belgilashi kerak. Shaxsiy sifatlar o'qitish va tarbiyalash mahoratiga ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim tizimi shaxsni shakllantirish uchun, Davlat Standarti Talablari asosida hamda jahon ta'lim darajasida kadrlar yetishtirish uchun avvalo o'qituvchilar, murabbiylar shaxsini har tamonlama mukammal bo'lishini talab qiladi.

Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining mas'uliyati katta, u umumiy ta'lim tizimining asosini, poydevorini yaratuvchi shaxsdir. O'quvchilarni fikrlash qobliyatini rivojlantirish iqtidoriga ega bo'lishi, ularning o'quv-bilish ko'nikma va malakalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunga ko'ra o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da belgilab qo'yilgan ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish talabiga to'la mos keladi. Tajribali va mohir pedagog darsning har bir qismi uchun o'qitishning yetakchi; umumsinfiy, kichik guruh va individual shaklini tanlab olishni, bo'sh o'zlashtiruvchi va tayyorgarligi kuchli bo'lgan o'quvchilar uchun tafovutlangan mashq va vazifalarni tanlashni , tegishli sinf o'quvchilari uchun vaqt me'yorlariga muvofiq uy vazifasining maqbul hajmini tanlashni, yosh o'qituvchilar faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklar, ularning bilimi va kasbiy rivojlanishini bosqichma-bosqich takomillashtirib borishni, kasbiy faoliyat bilan bog'liq muammoli vaziyatlarni, aktual va potentsial qobiliyatlar tushunchasining mavjudligi va ularning rivojlanishini oldindan prognoz qilish muammosini eng muhim vazifa sifatida qarmog'i kerak. Shaxsning qanday sifatlari va xarakter xususiyatlari, fe'l-atvoridagi va faoliyatidagi fazilatlari kelajakda bolaning buyuk olim, rassom yoki davlat arbobi bo'lishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Bu savolga javob topish birmuncha mushkuldir. Psixologlar bolaning kelajagini "bashorat" qilish imkonini beradigan qator qonuniyatlarni belgilab berganlar, lekin asoslangan prognozlar berishga hali erishilgani yo'q. Shu bilan birga jahon pedagogika va psixologiyasi sohasidagi tajriba shuni ko'rsatadiki, bolaning imkoniyatlariga pedagoglar va ota-onalarning mahorati va ishonchi mo'jizalar sodir etishga qodir. Ba'zi hollarda hayotda insonga tabiat tomonidan berilgan qobiliyatdan ham ko'ra u ana shu xususiyatni qanday rivojlantira olgani muhimdir. O'quvchi topshiriqni o'zi anglashi va uni bajarishga harakat qilishi, o'qituvchi esa, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil izlanish olib borish ko'nikmalarini, o'tilgan materiallarni yanada chuqurroq o'zlashtirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni izlab topish qobiliyatlarini rivojlantirishga undashlari lozim. Savollar yoki topshiriqlar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashlarni rivojlantirish, noma'lum yoki noaniq ma'lumotlar mohiyatini tushunish uchun mustaqil izlanishlarini vujudga keltiradi. Biz tomondan olib borilgan pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, uning mustaqil bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishda mustaqil ish ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan.Bunda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'rni beqiyos.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy ob'ekti o'quvchi (talaba, tarbiyalanuvchi) bo'lib, uning shaxsi, qadr-qimmatini yuqori o'ringa qo'yadigan, asosiy e'tiborni intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashini boyitish, ma'naviy-axloqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratadigan pedagogik faoliyat turi hisoblanadi. Bu ta'lim an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq bir necha samarali va maqsadli turlarga ega. Bular muammoli ta'lim, modul ta'lim, dasturiy ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim, o'yin texnologiyalari, interfaol ta'lim, hamkorlik ta'limi, tabaqalashtirilgan ta'lim, individual ta'lim, masofaviy ta'lim, mustaqil ta'lim va innovatsiya ta'lim kabi turlari mavjud. An'anaviy o'qitish esa asosan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, shaxsning rivojlanishini ko'zda tutmaydi. Chunki avtoritar texnologiyada, pedagog yagona sub'ekt sifatda namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatgina «ob'ekt» vazifasini bajaradi xolos. Bunda o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi yo'qoladi, o'qitish majburiy tarzda amalga oshiriladi.

An'anaviy o'qitish quyidagi xususiyatlarga ega: zo'ravonlik pedagogikasi, o'qitishning tushuntirish va ko'rgazmali usuli, ommaviy o'qitish. An'anaviy

o’qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo’ladi: o’quvchi bu hali to’la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa - bu sardor hakam, yagona tashabbuskor shaxs. Shaxsga yo’naltirilgan ta’limda esa o’quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo’yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro’yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Chunki kadrlar tayyorlash milliy dasturida O’zbekiston Respublikasidagi ta’lim tizimining milliy modeliga alohida ehtibor qaratilgan. Bu model 5 tarkibiy qismdan iborat: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish. Bu yerda «shaxs» birinchi o’rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta’lim tizimi, shu jumladan, o’qitish shaxsga yo’naltirilgan bo’lishi lozim. Idrok etish va emotsional maqsadini amalga oshirish uchun o’qituvchi tomonidan quyidagi sog’lom muhit yaratilishi kerak: 1. O’qituvchining samimiyligi. 2. O’quvchini mukofotlab, rag’batlantirib borish. (uning his- tuyg’ularini qo’llab quvvatlash va ishonchga erishish) 3. O’quvchini har tomonlama tushunish va uni ifoda eta olish. Bunday muhitda o’quvchilar va o’qituvchilar quyidagi emotsional natijalarga erishishlari mumkin: 1. O’z-o’zini baholash hissining ko’tarilishiga. 2. Maktab va ta’limga ijobiy munosabatiga. 3. O’quv jarayonida ko’proq qatnashishiga. 4. O’quv mashqlarini bajarishda kutilmagan ijodkorlikni ko’payishiga.

Xorijiy tadqiqotchilar fikricha, o’quvchilarda mustaqil fikrlash, maqsadga intilish, individual va guruhiy ishlari, hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va muassasadan tashqari ta’lim olish imkoniyatlarini ham yaratish, barcha ta’lim muassasalarining asosiy vazifasi bo’lishi kerak. Frantsuz olimi K. Allegr ta’kidlaganidek, o’quvchilarda mustaqil fikrlash, maqsadga intilish, ularning individual va guruhiy ishlarini, hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ta’lim muassasalarining asosiy vazifasidir. Vaziyatlarni hal etishda ularni psixologik qo’llab-quvvatlash, o’z-o’ziga ishonch, mas’uliyatni qaror toptirish, shuningdek, o’zgaruvchan vaziyatlarda muvafaqqiyatli harakatlana olish strategiyalarini talab etadi. Erkin o’qitish quyidagilar bilan belgilanadi: ishonchga asoslangan erkin talabchanlik, o’quv materialiga qiziqish uyg’otish, bilishga va faol ijodiy fikrlashga rag’batlantirish, o’quvchilarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish, jamoa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni ta’minlash. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim mohiyati va tamoyillarini ko’rib chiqadigan bo’lsak ular quydagilar ; insonparvarlik, hamkorlik, erkin tarbiyalash, shaxsda yashiringan (potensal) yoki yangi qobiliyat, mustaqil o’qib o’rganish.

O ’quvchilarning mustaqil izlanuvchanlik faoliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan mashg’ulotlar kichik guruhlarda hamda individual shaklda olib borilishi lozim. Kichik guruhlarda ishlash maxsus bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko’nikmalar o’rganilishi kerak bo’lganda, shuningdek o’quvchilarda mustaqil ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo’llaniladi. Bir nechta o’quvchilar birgalikda ishlagan paytda, ularning shaxsiy xususiyatlari va xarakterlari orasida o’zaro hamkorlik vujudga keladi.Individual shakl esa asosan ijodiy topshiriqlarni bajarishga yo’naltiriladi. Har bir o’quvchi o’zining individual (jismoniy, psixik va b.) xususiyatlariga egaki, bu uning o’quv faoliyatiga katta ta’sir etadi. Pedagogning bu xususiyatlarni o’rganishi va inobatga olishi o’qitish sifatini oshirish hamda har bir o’quvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Pedagog o’quvchilarning darslardagi va tajriba mashg’ulotlari vaqtida dars jarayonidagi ishini, mustaqil ish va topshiriqlarini bajarishini kuzatadi, ularning bilimi, nazorat ishlarini tekshiradi, maslahatlarda, darsdan tashqari vaqtlarda ular bilan ishlaydi.O’quvchining kuchli va ojiz tomonini bilib olishga, uning qiziqishlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, xayoliga xos bo’lgan xususiyatlarni

o’rganishga, uning xarakteri hamda irodaviy sifatlarini yaxshi bilib olishga harakat qiladi, ularning hayoti va muassasaga kelishdan oldingi faoliyati xususiyatlarini o’rganadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar, amalga oshirilayotgan isloxotlar hamda imkoniyatlardan keng foydalanib mahoratli pedagog, dars davomida bor imkoniyatini ishga solishi lozim. Metodlardan shunchaki vaqt o’tkazish uchun emas, balki barcha uchun tushunarli va natijali darslarni tashkil etish uchun to’g’ri va o’rinli qo’llaydilar.

ФУНКЦИИ РОЛЕВОЙ ИГРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ И ПОЗИЦИЯ УЧИТЕЛЯ

А.Х.Кодиров
АндГУ

С точки зрения учащихся, ролевая игра – это игровая деятельность, в процессе которой они выступают в определенных ролях. Она выполняет определенные функции, которые можно увидеть на схеме:

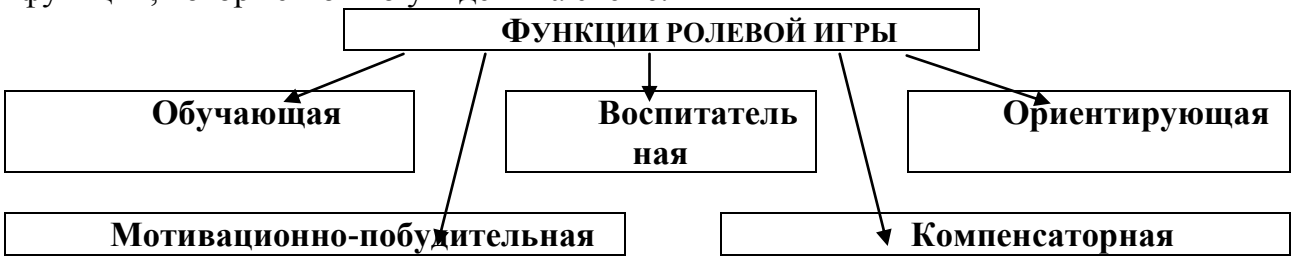

Рассмотрим эти функции поподробнее.

Целью ролевой игры является осуществляемая деятельность, так как именно игра, мотив лежат в содержании деятельности, а не вне ее. Являясь моделью межличностного общения, ролевая игра вызывает потребность в общении на иностранном языке. И именно в этой позиции она выполняет ***мотивационно-побудительную функцию.***

Как уже говорилось выше, ролевая игра обеспечивает ***обучающую функцию,*** поскольку она в значительной степени определяет выбор языковых средств, способствует развитию речевых навыков и умений, позволяет моделировать общение учащихся в различных ситуациях. ***Воспитательная функция*** ролевой игры заключается в том, что именно в ролевых играх воспитываются дисциплина, взаимопомощь, активность, готовность включаться в разные виды деятельности, самостоятельность, умение отстоять свою точку зрения, проявить инициативу, найти оптимальное решение в определенных условиях. Ролевая игра формирует у студентов способность играть роль другого человека, увидеть себя с позиции партнера по общению. Она ориентирует учащихся на планирование собственного речевого поведения и поведения собеседника, развивает умение контролировать свои поступки, давать объективную оценку поступкам других. Таким образом, ролевая игра выполняет *ориентирующую функцию.*

Компенсаторная функция ролевой игры проявляется в том, что именно в игре разрешается противоречие между потребностью действия у ребенка и невозможностью осуществить требуемые действием операции. Дети стремятся к общению, и ролевая игра дает им возможность реализовать свое стремление [Ливингстон К, 169]. С позиции учителя ролевая игра выступает как форма

организации учебного процесса, цель которой заключается в формировании и развитии речевых навыков и умений у учащихся.

Из данной схемы видно, что на уроке учителю приходится проигрывать многочисленные ситуационные роли (под которыми понимаются более или менее зафиксированные стандарты поведения и деятельности), которые не задаются однозначно социальными отношениями, а устанавливаются в ситуациях педагогического общения и в большей степени зависят от типа и формы организации урока, например: роль наблюдателя, роль контролера, роль партнера по общению, роль участника или организатора деятельности и др. [Ливингстон К, 169]. Ролевые отношения между участниками общения являются основным параметром, определяющим характер ситуации.

Джон В.Оллер отмечает, что ролевая игра делает человека более гибким, т.е. добившись мастерства в языковом поведении, он с легкостью сможет применять полученные навыки и умения в новых ситуациях [Diana L, 53].

В структуру ролевой игры как процесса входят:

а) роли, взятые на себя играющими;

б) игровые действия, как средство реализации этих ролей;

в) игровое употребление предметов, т.е. замещение реальных предметов игровыми;

г) реальные отношения между играющими;

д) сюжет (содержание) – область действительности, условно воспринимаемая в игре.

Задача учителя состоит в том, чтобы отобрать необходимые ситуации – иллюстрации и ситуации – проблемы на конкретном материале, подготовить дидактический материал: карточки-задания для каждого (можно с подсказкой о характере его деятельности), подобрать группы учащихся и распределить роли, поставить задачу, по которой учащиеся должны высказывать свою точку зрения, продумать предполагаемые ответы и реплики (если необходимо, подсказать их определенным учащимся), проявлять к учащимся интерес и внимание во время проведения игры.

Список литературы

1. Ливингстон К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам. – М.: Высшая школа, 1988. – 169 с.

2. Fried-Booth Diana L. Project Work (in Resource Books for Teachers). Ed. by Alan Maley. – Oxford, 1988. – 53 p.

YOSHLAR DUNYOKARASHINI KENGAYTIRISHDA PSIXOLOGIK BILIMLARNING AXAMIYATI

M.Payziyeva
ADU. Umumiy psixologiya kafedrasi

Jamiyatimizning bugungi ijtimoiy hayotida ro‘y berayotgan tub islohotlarning mohiyati haqida fikr yuritilar ekan, eng avvalo, noyob milliy qadiryatlarni yosh avlod ruxiga va ma’naviy dunyoqarashiga singdirish va undan umuminsoniy manfaatlar yo‘lida foydalanishning yagona yo‘llaridan biri-bu ularda barcha sohada bilimdonlikni yetarli darajada shakllantirishdir.

«Dunyoning demokratik qadriyatlaridan baxramand bo‘lishda aholining bilimdonligi muhim ahamiyat kasb etmokda». Faqat bilimli, ma’rifatli jamiyatgina demokratik taraqqiyotning barcha afzalliklarini qadrlay olishini, va aksincha bilimi kam, olim odamlar avtoritarizm va totalitar tuzumini ma’qul ko‘rishini hayotning o‘zi ishonarli tarzda isbotlamokda

Davlatimizda mustaqillikni qo‘lga kiritilib, xuquqiy va demokratik hamda ta’limiy islohotlar amalga oshirilishida qilinayotgan sa’i-xarakatlarning ne’mati shundaki, mustaqillik mamlakatimiz aholisining bilim doirasini kengaytirish bilan birga dunyoqarashini o‘zgartirdi. O‘z tariximiz, tilimiz, milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimiz durdonalarini o‘rganishga ochilgan yo‘l xalq tafakkurining rivojlanishi, uning o‘tmishi, buguni va ertasi haqida aniq tasavvurlarga ega bo‘lishiga imkon yaratadi, shuningdek yoshlarni mustaqil fikr yuritishga, jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy, kasbiy, uslubiy bilimdonlikka ega bo‘lishni o‘rgatadi. Bu o‘rinda barcha fanlar kabi psixologiya fanlarining ahamiyati ham katta ekanligini e’tirof etish maqsadga muvofiq.

Psixologik savodxonlik tushunchasining asl mohiyati – bu shaxsning o‘zi, uning xissiy kechinmalari munosabatlari, xususiyatlari majmui bilan jamiyat va undagi shaxslararo munosabatlar tizimi, qadriyatlar, ma’naviyat to‘g‘risidagi umumiy bir butun yaxlit tasavvurlaridir. Psixologik nuktai nazardan, bilimdon odam tasavvurlarida ob’ektivlik va xolislik sifatlari mavjudki, shu sababli u o’z «Meni»ni takomillashtirish va o‘zgalar bilan to‘g‘ri munosabatlar o‘rnatish qobiliyatiga ega. To‘g‘ri, hayot undagi vaziyatlar, xodisalar, shaxsiy tajriba shaxsni ma’lum yo‘nalishda rivojlanishiga sabab hisoblanib uning ma’lum ijtimoiy tasavvurlari tizimini hosil qiladi. Lekin stixiyali, tajribadagi xatoliklar va yutuqlar evaziga orttirilgan psixologik savodxonlik aniq maqsadga yo‘naltirilgan, shaxs va jamiyat manfaatlariga aniq tahlil va ezgu niyatlarga tayangan bilimdonlikdan farq qiladi. M: shaxslalaro munosabatlar tizimida ma’lum bir fikrlarning, qarashlarning mos kelmasligi natijasida o‘rtada nizo yuzaga kelishi mumkin. Lekin agarda shaxsning faoliyati, maqsadlarida o‘zgalarning individual xususiyatlari va ijtimoiy kutishi xamda iqtidori xisobga olinib, muloqotga kirishilsa, muloqot samaradorligini oshiruvchi usullardan foydalanilsa, natija o’zaro kelishuv va tomonlarning xamfikrliligi bilan yakunlanadi.

Yangi davr kishisi, umuman ishlab chiqarishning turli soxalarida faoliyat ko’rsatayotgan shaxslar maxsus muomala texnikasi va o‘zini tarbiyalash texnologiyasini egallasalar, unda ijtimoiy faoliyat samarasi oshib borishi ta’minlanadi. Psixologik savodxonlik yana shuning uchun xam zarurki ko‘pincha inson o‘z iqtidori va imkoniyati darajasida aniq tasavvurga ega bo‘lmaydilar, oliygox yoki kasb tanlashda o‘zgalar ta’siriga tushib qoladilar, muayyan xatolikka yo‘l qo‘yadilar. Natijada, nafaqat o’sha shaxs aziyat chekadi, balki jamiyatga zarar keltiriladi. Xar bir shaxs o‘zini- o‘zi tarbiyalashning malakalariga ega bo‘lishi, autotrening elementlaridan xabardor bo‘lishi, doimiy muloqatchanlik xususiyatining shakllanganligi, treninglarda ko‘nikmalar hosil

qilishi, «o‘zgacha bo‘la olish», «refleksiv xususiyatga ega bo‘lish», san’ati, uning ruxiy barkamolligiga zaminligi tufayli jamiyatda sog‘lom insoniy munosabatlar ustun turadi. Bilimdon kishilar o‘zining bilim tizimidan ham unumli, ham samarali foydalanish imkoniyatiga egadirlar. Zero, ba’zan bilimlar doirasi kengligi sababli dimog‘dorlik illati yuzaga kelishi, salohiyati bo‘yicha o‘z o‘rnini topa olmaslik, o‘z-o‘zini quyi baholash barkamol shaxs taraqqiyoti uchun salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Demak, ijtimoiy psixologik bilimdonlikdan ko‘zlangan asosiy maqsad – yoshlarni bo‘lg‘usi ijtimoiy faoliyatga psixologik tayyorlash, ularda insoniy fazilatlarni shakllantirish, kommunikativ bilimdonlik va shaxslararo muloqotning murakkab shakllariga muvofiqlashuv jarayonlarini tezlashtirishdan iborat bo‘ladi.. Bugungi talabalar ertangi kunning bunyodkorlari, vatanparvarlari, mexnatsevar insonlar, jamoalarni boshqaruvchi ziyolilar bo‘lib yetishishi kerakligini hisobga olsak, ulardan bilimdonlik darajasi va ko‘lamining keng bo‘lishining ahamiyati kattadir. Yuksak, teran va atroflicha fikr yurita oladigan va ijtimoiy faoliyatidan el yurt koriga yaraydigan insonlargina komolotga erishishlari mumkin. Bu jarayonda ijtimoiy psixologik sohaning faol metodlari va konuniyatlari muximdir. .

Ma’lumki, ilmiy adabiyotlarda “ bilimdonlik” tushunchasi ko‘pincha «akl» «akllilik», «ilmga chanqoqlik» tushunchalari bilan bir xil ma’noda ishlatiladi. Aslida psixologik nuktai nazardan ushbu tushunchalar o‘rtasida mohiyatan bir oz bo‘lsada fark bor. Buyuk bobomiz A. Navoiy «akl» tushunchasini «bilimdonlik»dan kengroq ta’riflab, aql suzining 27 darajasi va 27 sifatini ajratadi. Ushbu sifatlardan eng muhim va ijobiylari bevosita bilimdonlikka aloqadordir. M:

«aql muxandislari»- donishmandlar, olimlar, bilimdonlarni;

«aql piri»- tafakkur ustozi, farosatli kishilarni

«aql o‘ti»- zexn o‘tkirligi, xushyorlikni

«aqli qul»- eng yetuk aql kabi qator sifatlargina insonni atrof-muxitda ro‘y beradigan voqea-xodisalarning mohiyatiga yetish, ularni tahlil qilish va umumlashtirish, yangilik ochish, ijodiy izlanish xislatlarini aks ettiradi.

Ibn Sino esa, inson faoliyatidagi xaqiqatni bilishga olib keluvchi nazariy, hamda yaxshi ishlarni bajarishga yo‘naltiruvchi amaliy bilimlarni farqlaydi. Demak, shaxsning bilimdonligi uning atrof-muxit, tabiat va jamiyatda ro‘y berayotgan murakkab hodisalarni kishilar o‘rtasidagi munosabatlarni anglash, baholash, o‘zi haqida to‘g‘ri tasavvurga ega bo‘lish negizida hayotda, kundalik turmush va ongli faoliyatda namunali ishlarni bajarish, insoniy fazilatlarga amal qilishni taqoza etadi. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi oldida turgan eng muhim vazifa ham kelajagimiz bunyodkorlarida aynan shunday sifatlar majmuini shakllantirishdir.

Bizningcha bilimdonlikning yuksak pog‘onasi barcha ilmlar sohibining didi, fahm-farosati va zukkoligini taqazo etadi. Ya’ni ma’rifatli, bilimga chanqoq shaxs tabiat va jamiyat, inson tafakkuri va ma’naviy dunyosiga aloqador barcha bilimlarga befarq emasligi, ularni mukkamal egallaganligi bilan farqlanadi. Shunday avlodgina murakkab texnologiya, xalqaro munosabatlar rivojlangan davrda xalq xo‘jaligining ustivor yo‘nalishlarini boshqaruvchi yuqori malakali mutaxassis sifatida davlat va jamiyatga foyda keltirib ishlay oladi. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifasi - Kadrlar tayyorlash milliy siyosatining ustivor yo‘nalishlaridan kelib chiqayotganligi mantiqan to‘g‘ridir. Ijtimoiy psixologiya ham bilimdonlik tushunchasining mohiyatiga o‘ziga xos tarzda yondashadi va uning serqirraligini etirof etadi. Psixolik nuqtai nazardan olib qaralganda shunday muhim jihat mavjudki, u ham bo‘lsa aniq ilmlar sohasida bilimlar

hamda shaxsning jamiyatdagi insoniy, mafkuraviy, xuquqiy, siyosiy, demokratik munosabatlar to‘g‘risidagi bilimlarining o‘zaro uyg‘unligi masalasidir.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat–engilmas kuch.–T.:«Ma’naviyat», 2008.-176 b

2. Karimov I.A. O’zbekiston XXI asr bo’sag’asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O’zbekiston, 1997.

3. G’oziev E.G’. Psixologiya. – T.: 1994

4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – T.: 1994

5.B.M.Umarov. Psixologiya: Darslik. Nopedagogik oliy ta’lim yo’nalishi magistratura bosqichi talabalari uchun. // G’.B.SHoumarovning umumiy tahriri ostida. – T.: O’zDJTU. 2011 – 430 bet.

YOSHLARNI VATANPARVARLIK, INSONPARVARLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHDA MAKTABGACHA TA`LIM MUASASALARINING O`RNI

M.Eshonova - o’qituvchi, Z.Yo’lchiboeva 1-kurs talaba
ADU Pdagogika kafedrasi

Tarixdan ma’lumki, Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Mahmud Torobiy kabi milliy qahramonlarimiz mavjud bo‘lib, ular ona yurt ozodligi, xalq tinchligi, farovon hayot uchun jonlaridan kelgan insonlardirlar. SHuning uchun ular milliy qahramonga aylanib, millatimizning faxriga aylanganlar. Bugungi kunda talaba-yoshlarni ularning hayot solnomasidan xabardor qilish, ajdodlarimizga munosib voris bo‘lib, mustaqillikni mustahkamlash va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga hormay-tolmay xizmat qilishga undashda tarixiy qadriyatlardan, ayniqsa buyuk sarkarda, milliy qahramonlar jasorati haqida ma’lumot berish muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib hisoblandi.

Ayniqsa bunday tarixiy qadriyatlardan Buxoro yaqinidagi qishloqda tug‘ilgan, oddiy hunarmand oilasida tarbiya ko‘rgan, yovga nafrat o‘ti, vatanga muhabbat tuyg‘usi bilan yongan, ozodlikni muqaddas burch va majburiyat deb bilgan, o‘zbek xalqi qahramonligini o‘zida to‘liq mujassamlashtirgan, ona yurtini arosatda ko‘rib «Uzoq uxladik, uyg‘onmak kerak, alhol, Tangrim kechirmagay!» deb CHingizxon qo‘shiniga qarshi qo‘zg‘olon ko‘targan va shahid bo‘lgan Mahmud Torobiyning jasorati alohida hurmatga loyiq. U o‘zbek xalqining milliy qahramoni, Buxoroning faxridir.

Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich “Bukulmas iroda va jasorat na`munasini amalda namoyon etib, o`z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarimizning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarni davom ettirishi safimizda yurgan keksalarni e`zozlash – odamiylikning eng oliy mezoni va bizga tinchlik, omonlik kerak deb yashaydigan bag`ri keng va oliy janob xalqimizga xos azaliy qadryatdir” deb yoshlarga murojaat etdi.

Birinchi prezidentimiz Islom Karimovning “Yurt kelajagi – yoshlar qo`lida” degan fikrlari ham asos bo`lib xizmat qiladi.

Statistik ma`lumotlariga ko`ra, inson hayoti davomida egallashi kerak bo`1gan bilimining yetmish foizini 6-7 yoshiga qadar qabul qiladi. Bu ko`rsatkichlar tabiiyki maktabgacha yoshdagi bolalarga to`g`ri keladi. Shu munosabat bilan xalqimiz osoyishta hayot kechirish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarga vatanparvarlik tuyg`usini jajji, murg`ak qalblarga to`laqonligicha singdirishimiz lozim.

Shu maqsad ostida mamlakatimizda ko`plab islohotlar amalga oshirilmoqda. O`zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 30-sentabrda

“Maktabgacha ta`lim tizimini boshqarishni ta`komillashtirish to`g`risida”gi farmonni imzoladi. Hujjatga ko`ra, maktabgacha ta`lim Vazirligini tashkil etish edi.

Qolaversa maktabgacha ta`lim yoshidagi bolalarni o`qitish dasturi “Ilk qadam” ishlab chiqildi. 2018-yil 27-avgust kuni maktabgacha ta`lim Vazirligida Toshkent shahrida “Ilk qadam” o`quv dasturi taqdimoti o`tkazildi.

Ushbu o`quv dasturi eng yaxshi xalqaro amaliyot hamda Janubiy Korea tajribasi asosida ishlab chiqildi. “Ilk qadam” o`quv dasturining asosiy maqsadi: hayoti davomida uzluksiz rivojlanishga qodir bo`lgan shaxsni shakllantirish hisoblanadi.

Bundan tashqari tizimdagi yana bir yangilik bolaning rivojlanish kartasini ishlab chiqish bo`ldi. U o`zida bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo`lgan davrini o`z ichiga oladi.

Bu ishlarning barchasi bolajonlarimizni salohiyatli, vatanparlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Vatanga bo`lgan mehrni jajji qalblarda uyg`otish uchun o`quv xonasida milliy nafasi ufurib turuvchi ko`rinishga keltirish va buyuk bobokalonlarimiz haqida ma`lumotlar berib borishimiz kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, avvalo, atrofdagi olam, vatan haqidagi dastlabki tasavvurlar, oila, maktabgacha ta`lim muassasasi tushunchalarini to`liq ravishda tushuntirishimiz lozim. Bunda asosan, turli xil she`rlar, qo`shiqlar, ertaklar, rasmlar chizish orqali dunyoni va millatimizni anglash, davlat ramzlarimiz bilan tanishtirish orqali ona yurtga bo`lgan muhabbatini shakllantirishimiz mumkin.

Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, ulug‘ ajdodlarimizdan muqaddas me’ros bo‘lib kelayotgan vatanga va insonga muhabbat tuyg‘ulari kelajak avlodlarimiz uchun chinakam e’tiqodga, chinakam aqidaga aylanishi kerak. Haqiqatdan ham bugun bolalarimizda vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr – muruvvat his-tuyg‘ularini shakllantirishni ularning ilk yoshlaridanoq boshlash kerakligini hayot taqozo etmoqda.

YOSHLARDA VATANPARLIK FAZILATLARINI TARBIYALASHDA IJTIMOIY HAMKORLIKNING ZARURIYATI

N.Ahmedova-o’qituvchi, R.Shaxobiddinova-1-kurs talaba
Andijon davlat universiteti

Yoshlarimiz orasida yuksak ma`naviy-ahloqiy fazilatlar, vatanni sevish, uni ko`z qorachig`iday asrashga qaratilgan bilim, ko`nikmalarni va asosiysi harbiy vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun uslubiy asos sifati 2018-yil 23-fevralda “Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi to`grisida” gi 140-sonli qarori qabul qilindi. Uzoqni ko`zlagan holda qabul qilingan qaror yoshlarni ona Vatanga sadoqat va mehr muhabbat, milliy va umuminsoniy qadryatlarga hurmat va ehtirom ila va yosh avlodni vatanparlik ruhida tarbiyalash uchun asosiy manba sifatida qabul qilindi. Konsepsiyada yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga oid kechagi kun tizimi samaradorlik ko`rsatkichini oshirish kerak ekanligi va uni mamlakatimizni 2017-2021 yillarda rivojlantirish bo`yicha “Harakatlar strategiyasi” talablari asosida milliy va jahondagi ilg`or tajribalar, bugungi O`zbekiston hayotidagi real ijtimoiy-siyosiy o`zgarishlar bilan uyg`un ravishda takomillashtirish masalasiga alohida e`tibor qaratilgan.

Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimi uzluksiz jarayon hisoblanib, uzviy bog`liq bo`lgan siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, g`oyaviy-mafkuraviy, madaniy-ma`rifiy tadbirlar majmuasidan iborat. Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Qurolli

Kuchlarning umumiy harbiy Nizomlari, Mudofaa Vazirligi Qurolli Kuchlar tizimidagi idoralarning mavjud me`yoriy-huquqiy hujjatlari doirasida amalga oshiriladi. Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jamiyatning har bir mavjud qatlamini qamrab olishga harakat qilmoqda va amaliyotning eng quyi va asosiy bo`g`ini bo`lgan maktabgacha ta`lim muassasalaridan boshlamoqda. Zero yoshlarning harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash samaradorligini oshirish uchun, avvalo maktabgacha ta`lim muassasalari bilan ijtimoiy hamkorlik yo`lga qo`yilishi kerak. Maktabgacha ta`lim muassasalarida yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun ta`lim va tarbiyani amaliyot bilan o`zaro uyg`unlashtirish, tarixiylik bilan zamonaviylik bog`liqligini singdirish lozim. Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning dastlabki bosqichi ham bog`cha yoshi, ya`ni 3-7 yoshni o`z qamroviga olgan bo`lib, bu davr bolalarda Vatan haqidagi dastlabki tasavvurlar paydo bo`ladigan davr hisoblanadi. Bu davrda bolaga maktabgacha ta`lim muassasalarida va oila muhitida Vatan haqidagi she`rlar, kuy va qo`shiqlar o`rgatish milliy multfilmlarning taqdim qilish, rasm chizish, davlat ramzlarini tanishtirish orqali Ona yurtga muhabbat hissi uyg`otiladi. Shu bilan bir qatorda tarbiyachi yoki onasi ham o`z allalri orqali bolada yurtga muhabbat, Vatanga fidokorlik hislarini singdira oladi. Ushbu bosqichda quyidagilarga alohida e`tibor berish talab etiladi:

- harbiy vatanparvarlik yo`nalishida dastlabki tasavvurlarni shakllantirish maqsadida ertak va hikoyalar aytib berish;
- Ona Vatanga muhabbat, Vatan himoyasi muqaddas burch ekani bilan bog`liq mavzulardagi she`r va qoshiqlarni yod oldirish;
- Bolalarning tasavvurlarini kengaytirishga qaratilgan rasmlar chizdirish va jismoniy qobiliyatini mustahkamlash uchun turli musobaqa va tanlovlar tashkil etish, shu orqali ularni ma`naviy rag`batlantirish;
- harbiy vatanparvarlik mavzusidagi multfilmlar va elektron o`yinlarni namoyon etish;
- harbiy vatanparvarlik mavzusi bilan bog`liq uchrashuv va ekskursiyalar tashkil etilishi lozim.

Bularning barchasi biz bo`lajak tarbiyachilar uchun katta ma`suliyat yuklaydi. Chunki, vatanparvarlikning asosiy va muhim qadamini bolada biz shakllantirishimiz kerak. O`z navbatida biz vatanga bo`lgan muhabbatimizni vatanparvar, millat-u mamlakatga xizmat qiladigan farzandlarni tarbiya qilish bilan ko`rsatishimiz mumkin. Ulardagi ma`naviy va ahloqiy fazilatlarni tarbiyalab, vatanparvarlik, ajdodlarga munosib bo`lish, yurt taqdiri uchun mas`uliyat hissini uyg`otib yurt tinchligini mustahkamlash tuyg`usini yanada kuchaytirishga, yosh avlodni har tomonlama bilimdon va albatta vatanparvar inson qilib tarbiyalashga muvaffaqqiyat bo`lsak marra bizniki bo`ladi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга курамиз. Т.Узб.2017
2. Хаёт китоби. Ёш оилалар учун энциклопедик қўлланма.- Т: “Шарқ”, 2011.
3. Ватанни севмоқ иймондандир. (Иншолар тўплами) Т., 1995.
4. Ахмедов Б. Аждодлар ўгити. Ҳикматлар. Ҳикоятлар. Тамойиллар.-Т.: Чўлпон, 1991.- 234 б.

МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА ЮЗАГА КЕЛАДИГАН ТЎСИҚЛАРНИНГ ИНДИВИДУАЛ ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ

Т.Г Сулейманова - п.ф.н.
Андижон Давлат университети

Инсоният жамияти вужудга келишининг энг асосий омилларидан бири бу ҳамкорликдаги фаолияти асосида шаклланган мулоқот қилиш эхтиёжларининг вужудга келишидир.

Мулоқот инсоннинг жамият билан ўзаро муносабатлар тизимида атрофидагиларни тушунишдан, унинг фикр ва мулохазаларини чуқур таҳлил қилишдан иборат

Ушбу вазифалар амалга оширилиши имконини бўлмаслиги мулоқот жараёнидаги турли табиатдаги тўсиқларни шакланиши билан боғлиқ .

“Тўсиқларни” намоён бўлишини илк давридаёқ англаш инсонлар ўртасида ҳамкорликдаги фаолиятни мувофиқлаштиришга хизмат қилади.

Мулоқотдаги “Тўсиқ” муаммосини ҳал қилиниши учун шу тўсиқларни келиб чиқиш сабаблари, намоён бўлиш соҳасининг кенглиги ахамиятлилик даражасини ўрганиб чиқиш даркор.

Психологияда мулоқот тўсиғи бу – у ёки бу хатти – ҳаракатни амалга оширишга халақит берадиган ҳамда субъектнинг ноадекват пассивлигида намоён бўладиган психик ҳолат.

Тўсиқ муаммо билан боғлиқ ҳолда салбий қараш ва установка – уят, айб хисси, қўрқув, хавотир, ўзига қуйи баҳо беришларни кучайишидан иборатдир. Инсон, мулоқот элементи сифатида – ўз ҳис – туйғу ва хоҳишига, ҳаётий тажрибасига эга мураккаб ва таъсирчан “маълумот қабул қилувчи”дир. У қабул қилган ахборотни кучайтириш,ўзгартириш ва тўлиқ йўқотиб юбориши мумкин бўлган ички реакциянинг ихтиёрий турини вужудга келтиради. Ахборот қабул қилишнинг адекватлиги кўп ҳолларда мулоқот жараёнидаги коммуникатив тўсиқларни мавжуд ёки мавжуд эмаслигига боғлиқ. Тўсиқ вужудга келадиган вазиятда маълумот ўзгариб кетади ёки дастлабки мазмунини йўқотади, аксарияти эса умуман қабулқилувчига етиб ҳам бормайди.

Ахборотнинг механик узилиши коммуникацияга халал бериши ва шунинг асносида унинг бузилиши: берилаётган маълумотнинг ноаниқлиги туфайли юборилаётган фикр ўзгариши келиб чиқади; бу вариантларни ахборот етишмовчилиги тўсиғи сифатида эътироф этиш мумкин.

Шундай бўладики, қабул қилувчи айтилаётган гапни аниқ эшитади, лекин унга ўзгача мазмун бахш этади (бу ердаги муаммо етказиб берувчи унинг сигнали нотўғри реакцияни келтириб чиқарганлигини сезмаслигидан иборатдир). Бир кишидан ўтаётган ахборот бузилиши унчалик аҳамиятга эга бўлмаса-да, бироқ у бир неча киши – етрансляторлардан ўтадиганбўлса, бузилиши табиийдир. Бу тўсиқни “акс таъсир тўсиғи” ҳам дейиш мумкин.Бузилиш келиб чиқадиган энг кўп вазиятлар ҳис-туйғулар билан боғлиқ бўлиб, бу –эмоционал тўсиқлардир. Одамлар қандайдир маълумотни қабул қилаётганларида аниқ фактларга эмас, кўпроқ ўз хис-туйғу, ҳаёлларига берилган пайтларида бундай тўсиққа дуч келишади. Инсонда нафақат сўзлар, балки улар ҳосил қилган ассоциациялар ҳам каттаэмоционал кучланишни ўзида ифода этади. Сўзлар дастлабки (аниқ) ва иккиламчи (эмоционал)аҳамиятга эга.

Мулоқот ҳамкорлари ўртасидаги психологик тўсиқ ижтимоий – маданий тафовут асосида келиб чиқиши мумкин. Коммуникация жараёнида

фойдаланиладиган у ёки бу тушунчаларни турли хил тушунилишига сабаб бўладиган етник , ижтимоий, сиёсий, диний ва касбий тафовутлар шулар жумласидандир. Мулоқот ҳамкори сифатида муайян касб эгаси, муайян миллат, жинси ва ёши идрок қилиниши ҳам тўсиқни вужудга келтиради. Масалан, қабул қилувчининг назарида коммуникаторнинг обрўли эканлиги катта аҳамиятга эга. Обрў қанча юқори бўлса, берилаётган ахборотни қабул қилиш борасида муаммо туғилмайди. У ёки бу инсоннинг фикрини эшитишга хоҳишнинг йўқлиги кўпинча, унинг обрўси қуйироқ даражада эканлигини билан изоҳланади.

Мулоқот инсоннинг ҳар доим ҳам онгли назоратга буйсунмайдиган ижтимоий ҳаётининг ўзгармас таркибий қисми ҳисобланади. Мулоқот воситалари сифатида инсон мулоқотининг мақсади ва муайян мазмунини қай тарзда шакллантириши тушунилади. Улар инсоннинг маданияти, ривожланганлик даражаси, таълим ва тарбияси асосида шаклланади. Инсоннинг мулоқот қилиш қобилияти, кўникма ва малакалари ривожланган дейилганда, энг аввало,мулоқот усуллари ва техникаси назарда тутилади. Мулоқотдаги психологик тўсиқлар субъектив ва пинҳона вужудга келади, инсоннинг ўзи баъзан уларни сезмаслиги, аммо атрофдагилар дарров англаб етиши мумкин. Инсон ўз хатти –ҳаракати ва мулоқотини тўғри амалга ошираётганига ишонади. Агар у номутаносибликни сезса,нуқсонлар ривожлана бошлайди.Одамларнинг мулоқот жараёнида вужудга келадиган психологик тўсиқлари қуйидагилар:

Илк тасаввур мулоқот ҳамкорини нотўғри идрок этишга сабаб бўладиган тўсиқлардан бири ҳисобланади. Илк тасаввур, мазмун жиҳатидан, дастлабки бўлмаслиги мумкин, чунки образ шаклланишига кўриш хотираси ҳам, эшитиш хотираси ҳам таъсир кўрсатади. Бинобарин,у характер хусусиятларига мос ёки хато бўлиши ҳам мумкин.

Сабабсиз салбий қараш ёки ўзини катта олиш тўсиғи қуйидагича акс этади: инсон ҳеч қандай сабабсиз у ёки бу инсонга илк тасаввури ёхуд қандайдир бошқа сабаблар асосида салбий муносабатда бўлиши мумкин. Бундай муносабатни намоён бўлиш мотивларини ўрганиш чиқиш

ва бартараф этиш лозим бўлади.“Бошқа инсонлар томонидан ўрнатилган салбий установка” тўсиғи. Кимдир ҳақидасалбий маълумотга эга бўлинса, гарчи у билан шахсий ўзаро муносабатга киришилмаган бўлсада, ўз-ўзидан шу одамга нисбатан салбий муносабат вужудга келади. Конкрет одам билан шахсий мулоқот жараёнига қадар бундай, аввалдан айтилган салбий установкаларга эътибор бермаслик керак. Мулоқотга киришиш лозим бўлган янги инсонларга доимо ижобий қараш билан ёндошиш ва якуний хулосада бошқаларнинг фикрига таянмаслик муҳим аҳамиятга эгадир.

“Мулоқотга киришишдан қўрқиш” тўсиғи. Баъзан инсон билан бевосита мулоқотга киришиш зарурияти туғилади, аммо қандайдир ноқулайлик сезилади. Тинчгина, эмоцияларсиз мулоқотга нима тўсқинлик қилаётганини таҳлил қилиш орқали бу эмоционал қатламлар ё субъектив, ё иккиламчи характерга эгалигига гувоҳ бўлинади. Суҳбатдан сўнг, албатта, унинг муваққиятини ўрганиб, диққатни ҳеч қандай қўрқинчли ҳодиса рўй бермаганлигига қаратиш лозим. Одатда, бундай тўсиқ мулоқотчанликнинг қуйи даражасига эга ва унга киришаётганида қийинчилик хис қиладиган инсонларга характерлидир.“Тушунмовчиликни келиб чиқишига ишониш” тўсиғи. Бундай вазият инсон билан бевосита ўзаро таъсир асосида шахсий ёки расмий муносабатга киришаётганда, ҳамкор тўғри қабул қилиш ёки қилмаслиги муаммосида акс этади. Бунга кўпинча, ҳамкор нотўғри тушуниши мумкин,деган

установка сабаб бўлиб қолади. Бу нотўғри тушунишнинг оқибатларини башорат қилиш,нохуш хисларни хис этиш бошланади. Вазиятга холис ёндошиб, ежалаштирилган суҳбат мазмунини таҳлил этиб, имконият даражасида ундаги ноадекват ёндошувни келтириб чиқарадиган эмоционал жиҳатларни бартараф этиш керак. Шундай кейин хотиржам муносабатга киришиш мумкин бўлади.

Мулоқотдаги "тўсиқ" муаммосини шахсий ёндошув асосида ўрганиб чиқиш мулоқот ҳамкорининг индивидуал – психологик хусусиятларини инобатга олиб, ўзаро тушунишга ва ҳамкорликка хизмат қиладиган шахслараро муносабатлар принципига асосланган ҳолда вазиятни бартараф этилишига замин яратади.

MAKTABGAChA YoShDAGI BOLALAR O‘ZINI-O‘ZI ANGLAShIDA OTA-ONA MUNOSABATLARINING TA’SIRI.

Yo.M.Yusupova
ADU Umumiy psixologiya kafedrasi

Psixologiyada maktabgacha yosh davri psixik xususiyatlarining o‘ziga xos jihatlari alohida tadqiq etiladi. Bu yoshdagi bola psixik rivojlanishida atrofidagi ta’sir vositalari katta ahamiyatga egadir. Ayniqsa, oilaviy munosabatlarning o‘rni alohida xarakterga ega. Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi ob’ektiv va sub’ektiv omillarga, xususan, undagi o‘zlikni anglash, o‘ziga-o‘zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog‘liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogenezning dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o‘rtasida o‘rnatiladigan munosabatlarning tabiati katta rol o‘ynaydi. Oila ijtimoiy guruhlarning eng kichigi bo‘lib, bolada o‘zi va o‘zgalar to‘g‘risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlarining dastlabki muhiti sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga molik maskandir. boladagi jamiyatda, insoniy munosabatlar tizimida munosib maqomga ega bo‘lishini ta’minlaydigan eng dastlabki ijtimoiy tasavvurlar hamda o‘zi va o‘zgalar to‘g‘risidagi tushunchalarning shakllanishiga oiladagi ma’naviy-ruhiy munosabatlarning rolini aniq empirik ma’lumotlar bilan asoslashga bo‘lgan davrning ehtiyojidan kelib chiqadi.

Ko‘plab psixologik tadqiqotlarda oila bola shaxsining shakllanishi va uning ijtimoiylashuviga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Lekin boladagi o‘zi to‘g‘risidagi barcha tasavvurlarning shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatlarning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlarining ular tomonidan qay darajada anglanishining bevosita roli alohida tadqiqot doirasida O‘zbekiston sharoitida o‘rganilmagan. Bu masala amaliy ahamiyatga molik bo‘lib, I.Karimov ta’kiglaganidek, "...inson o‘z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda olar ekan". Demak, shu informatsiyalar orasida bolaning o‘z "Men"ini to‘g‘ri shakllantiradigan va shu orqali uni ijtimoiy psixologik munosabatlarga ruhan tayyorlaydigan ma’lumotlarning manbai va ta’sir kuchini o‘rganish yosh ota-onalar va oilashunoslar uchun o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda mazkur yo‘nalishga aloqador ko‘plab tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, M.G.Davletshin, G‘.B.Shoumarov, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, E.G‘.G‘oziev, B.R.Qodirov, Sh.R.Barotov, Z.T.Nishonova va boshqalarning tadqiqotlari shaxsning ijtimoiylashuvi va unda oilaviy ijtimoiylashuvning o‘rnini tadqiq etishga bag‘ishlangan.

Shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida uning o‘zi to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlari tizimining shakllanishida oila omilining roli shundaki, bunda asosiy shakllantiruvchi

mexanizm rolini, eng avvalo, oiladagi ma’naviy-ruhiy muhit, uni tashkil etuvchi ota-ona va yaqinlarning o‘zaro munosabatlaridan tashqari ota-onaning farzandga bo‘lgan munosabatlari, bola ongida shakllantiriladigan kognitiv fikr – tushuncha va g‘oyalar katta rol o‘ynaydi. Bu o‘rinda ota-onalarning o‘zlari hamda o‘z farzandlari haqidagi baholari, ya’ni ijtimoiy tasavvurlari turlicha bo‘lishi, lekin onalarning baholari otalarnikidan yuqori bo‘ladi. ota-onaning o‘zaro munosabatlari ta’sirida maktabgacha yoshdagi bola ijtimoiy tasavvurlari tizimida shakllangan “Men” konsepsiyasi besh tarkibiy qismdan iborat bo‘lib, unga qadriyatlar konsepsiyasi, nominatsiyalar konsepsiyasi, yosh konsepsiyasi, ijtimoiy muhit konsepsiyasi hamda jins konsepsiyalari kiradi va ular o‘ziga xos ierarxik tuzilmaga egadir. Taraqqiyotning har bir bosqichida ushbu bosqichning yetakchi faoliyati va omillariga bog‘liq tarzda uning u yoki bu komponenti yetakchi bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi taraqqiyot bosqichida jinsiy o‘zlikni anglash konsepsiyasi, ya’ni shaxsning qaysi jins vakili ekanligiga oid tasavvurlar ustuvor bo‘lgani uchun ham ota-ona va ular o‘rtasidagi jinslararo munosabatlar o‘zlikni anglash jarayonining bosh yo‘nalishi bo‘lib hisoblanadi. Yosh nuklear oilalarda otaning ustuvorligi tan olinsa-da, jinsiy o‘zlikni anglashda bola uchun onaning hissiy yaqinligi ta’sirchan bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bola “Men” konsepsiyasining tuzilishi, uning ayrim unsurlari, ularning o‘zaro nisbati va ontogenezning turli bosqichlaridagi mazmuni, shuningdek, ularning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi oilaviy munosabatlar bilan o‘zaro aloqasi, avvalo, oiladagi munosabatlar va ota-onaning o‘zlikni anglash darajasi bilan belgilanadi. Nuklear oilalarda erning ham, xotinning ham o‘ziga nisbatan munosabatlari darajasi yuqori, aksariyatida o‘rtachadan yuqori bo‘lgani sababli, ularning bolaga ko‘rsatadigan ta’siri ham sezilarli darajada nomoyon bo‘ladi. Oilaning bola “Men”ini shakllantiruvchi muhim sotsium – ijtimoiy muhit hisoblanib, bolaning ushbu muhitga aloqadorligini anglash, baholash imkonini beradi. Maktabgacha bo‘lgan yoshdagi bolada o‘ziga nisbatan munosabat ota-ona bilan muloqoti ta’siri ostida shakllanadi. Ya’ni ulardagi aksariyat xususiyatlar, munosabat motivlari va tasavvurlar, avvalo, onasining ta’sirida shaklladi, bu yoshda o‘zini baholashga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi yagona omil ham bu – ota-ona va oilaviy munosabatlardir. Avvalo,ayrim holatlarda onaning farzandiga bo‘lgan munosabatining yaxshi emasligi yetarli darajada ota-ona mehridan bahra olmagan bolalarda maktabgacha yoshlik davridayoq o‘z imkoniyat va qobiliyatlarini past baholasho‘ziga nisbatan ishonch tuyg‘usining sust shakllanishi va o‘ta tanqidiy baholashlari; maktabgacha bo‘lgan katta yoshdagi bolalarda oilaviy qadriyatlar va ular ta’sirida shakllanadigan “Men” konsepsiyasining pastligi kuzatiladi. Shuningdek, bolaning o‘zini-o‘zi anglashida o‘zining va boshqalarning bahosidagi “Men”iga uni ruhiy rivojlanishining uch davri orqali tahlil etiladi va bolaning “O‘tmishdagi Men”, “Hozirgi (real) Men”i va “Kelajak Men”lari orasidagi o‘zaro bog‘liqlik va tafovutlar aniqlanadi. Natijalarda qayd etilishicha, bola “Men”ining ikki davri, ya’ni “Hozirgi” va “O‘tmish Men”i o‘rtasida o‘zaro muvofiqlik bolaning o‘ziga o‘zi ta’siri natijasida ta’minlanadi. Bola ushbu davrlarda ijtimoiy muhit ta’sirida har xil o‘zining yoshiga xos emotsional va xulqiy jihatlarga oid ta’sirlarni boshdan kechiradi. Bu esa bolaning baxt va baxtsizlik, yaxshi va yomon, salomatlik yoki kasallikga aloqador munosabatlarini individual tarzda ifodalay olishidan hamda o‘zini anglashiga imkon beruvchi taassurotlar manbaiga egaligidan dalolat beradi. Ammo bolaning “Kelajak Men”i bilan bog‘liq tasavvurlarida aniqlik yetishmaydi, chunki ularning tajribalari yetishmasligi bunga to‘sqinlik qiladi. Ma’lumki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada o‘zining kelajak tasavvurlari reallikdan ancha uzoq bo‘ladi. Bunday tassavvurlar maktabgacha yoshdagi bolalarning kelajagi to‘g‘risida aniq timsollarni ifodalab berolmasligini ko‘rsatadi, Bu esa ulada “Men – timsoli”ni baholay olmasligi

oqibatidir. Hattoki, ota-onalar ham farzandlarining kelajagi bilan bog‘liq holatlarni, ular to‘g‘risida yaqqol tasavvurni aks ettira olmaydilar. bolaning o‘zini-o‘zi baholashida “Hozirgi Men” “Ilgarigi Men”i bilan ayrim holatlarda mos kelishi, bolaning o‘zini-o‘zi anglashida “Men”ning ikki ko‘rinishining o‘zaro bog‘lanishga ega ekanligidan dalolat beradi.

Demak, xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zini baholashning shakllanishi murakkab jarayon bo‘lib, u bolaning o‘z “Men”ini baholashi va ota-onaning real bahosi o‘rtasidagi aloqani namoyish qilib, bolaning istiqboldagi psixik rivojlanishini bashorat qilishga imkon beruvchi mexanizmdir. Bunda bolaning ota-onasidan kutayotgan baho tizimi, ota va ona beradigan baholar o‘rtasidagi farq boladagi adekvat yoki noadekvat bahosi uchun ijtimoiy psixologik turtki bo‘lib xizmat qiladi. Ya’ni onalar bahosining bola tomonidan adekvat anglanishi, farzandlarning ular ta’sirida bo‘lishini ta’minlar ekan.bundan ko‘rinadiki, bola shaxsi o‘zini-o‘zi anglashining komponentlari, eng avvalo, oilada shakllanar ekan, ota-onalar o‘z farzandlarining ijtimoiy munosabatlarga to‘g‘ri kirishishlariga yordam ko‘rsatishlari maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.Islom Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 – 53 b.

2. E.G‘oziev. Ontogenez psixologiyasi // darslik-.Toshkent, 2010-446b

3. M.V.Karimova. Psixologiya.T.2007 yil darslik ,331b

4. Z.Nishonova,G.Alimova Bolalar psixologiyasini o‘qitish metodikasi //Toshkent, 2006yil o‘quv qo‘llanma, 160 b

5. V. M Karimova. Oila psixologiyasi //darslik –Toshkent,2006-298b

2.Shamsiev O‘.B. Bolaning o‘z-o‘zini anglashida oilaning roli //Xalq ta’limi – Toshkent, 2007 – 6 son – B. 100-102.

ТАЪЛИМДА “БУЛУТЛИ ТЕХНОЛИГИЯ”ДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

А.Медатов – п.ф.н., доцент, Г.Алиева – магистрант
Андижон давлат университети

Бугунги замонавий ахборот технологиялари жадал суръатда ривожланаётган даврда дастурий таминотнинг ўрни жуда муҳим аҳамиятга эга. Дастурий таминот тўлақонлик ишлаши ҳамда дастурий маҳсулотлардан оммавий тарзда фойдаланиш учун интернет тизими модернизациялаш-тирилди ва сервер ускуналари ишлаб чиқилди. Шу билан бирга дастурлардан фойдаланишда ҳисоблаш тизимларини бирлаштириш ва ундан ягона манбаа сифатида фойдаланиш ғоялари илгари сурилди. Сўнги йилларда (Cloud technology) булутли технологиялар атамаси дунё миқиёсида кенг тарқалди.

Бир қарашда “Булутли технология” атамаси ва унинг вазифалари тушинарсиздек кўринади. Лекни бу модел ўзининг имкониятлари ва узига хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу модел ўзида бирони бир тизимдаги серверлар, иловалар, сақлаш тизимлари ҳамда ҳизматлардан тез, қулай самарали ва сифатли фойдаланиш имконини беради. Ортиқча уринишларсиз тез ва сифатли ҳизмат амалга оширилади. Бунинг учун фойдаланувчидан провайдер орқали тармоққа уланиш талаб этилади холос.

“Булутли технология”ларнинг афзаллик томонлари, бу ерда сақланаётган маълумотлардан исталган одам компьютер, планшет ёки мобил аълоқа воситаси ёрдамида интернетга уланган ҳолда фойдаланиши мумкин.

Бугунги кунда бундай технологиялардан дуёнинг кўзга кўринган компания ва корпарациялари фойдаланиб келмоқда. Масалан: Amazon, Google, Yandex, Alibaba ва ҳ.к. компаниялар ўз фойдаланувчиларига “Булутли технология” лар орқали хизмат кўрсатиб келмоқда [1].

Таълим жараёнини ривожлантириш ва инновацион ғоялардан фойдаланиб таълим бериш бугунги куннинг долзарб муаммоларидандир. Шундай экан таълим жараёнида “Булутли технология”лардан фойдаланиш ва уни жорий этиш таълим тизимини ривожланишига сабаб булиши мумкин бўлган омиллардандир.

“Булутли технология”лардан узлуксиз таълимнинг исталган босқичида фойдаланиш мумкин. Мактабгача таълимда, умумий ўрта таълимда, ўрта махсус талимда ва олий таълимда бундай технологиялардан фойдаланиш таъли жараёнидаги сифатга сезирарли даражада таъсир кўрсатади [2].

Ушбу ишда биз умумий ўрта таълим мактабларида “Булутли технология”дан фойдаланиш ва унинг авфзалликларини кўриб чиқилган.

Мактаб ўқитувчиси ўзига тегишли фан бўйича барча керакли ҳужжатларни, яъни, дарсликлар, маъруза матнлари, конспеклар, амалий фойдаланиш мумкин бўлган материаллар, тақдимотлар, видео ва аудио ёзувларни белгиланган тартибда тармоққа жойласа, ҳамда бу материаллардан ўқувчилар дарсда ва дардан бўш вақтларда фойдаланишса, ўқувчиларда белгиланган фан бўйича ўзлаштириш даражаси сезиларли даражада оришини таминлай имкони яратилади.

Мактабларда “Булутли технология”дан фойдаланиш қуйидаги авфзалликларга эга:

- дарс жараёнида мавзу бўйича қўшима маълумот олиш;
- дарс жараёнида ташунмаган ёки ёдидан кўтарилган маълумотни исталган вақтда такрорлаш;
- дарслардан бўш вақтларда мустақил равишда фанни қўшимча ўзлаштириш;
- ўқувчиларнинг ота-онали ҳам тармоқдаги материаллардан фойдаланиши ва фарзанлари билан қўшимча шуғулланиш;
- ота-она ва фарзандлар орасида ҳамкорликда фанни ўзлаштириш имкониятини яратиш.

Таълим жараёнида бундай замонавий технологиялардан фойдаланиш ўқувчиларда керакли бўлган фанни ўзлаштириш даражасини орттириш билан бир қаторда замонавий ахборот технологияларига ҳамда информатика, ахборот технологиялари фанига бўлган қизиқишини ошишига сабаб бўлади.

“Булутли технология”ларни таълимнинг бошқа босқичларида фойдаланиш ҳам самарадорлик даражасини оширишга сабаб булади. Зеро, таълимнинг энг асосий мақсадларидан бири келажакда ўз соҳасини чуқур ўзлаштирган етук мутахассилаш тайёрлашдир. Бу жараёнда “Булутли технология”лардан ва шунга ўҳшаш замонавий инновацион технологиялардан фойдаланиш катта натижа беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Медатов, Г.Алиева «Облачные технологии» основные понятия, задачи, тенденции и развития и использовать в учебном процессе. Технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришларни автоматлаштириш ва оптималлаштириш, Халқаро илмий-техникавий конфренция материаллари, Қарши 2017 й. 321-325 бетлар.

2. А.Медатов, Г.Алиева, О.Миркомилов Использования «облачных технологий» и облачных сервисов в подготовке специалистов. Замонавий ишлаб чиқаришнинг иш самарадорлиги ва энерго-ресурс тежамкорлигини ошириш

муаммолари, Халқаро илмий-амалий анжуман маъқолалар тўплами, Андижон 2018 й. 3-4-октябрь, 613-616 бетлар.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚИТУВЧИ ПЕДАГОГИК ИЖОДКОРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Д.Раимова
Андижон давлат университети

Педагогик фаолиятда ҳам сифат муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи меҳнатига фақат унинг ўз фаолиятига қанчалик даражада ижодий муносабатда бўлаётганлигини аниқлаш орқалигина холис баҳо бериш мумкин. Педагогик вазиятларнинг ранг-баранглиги, улардан келиб чиқадиган вазифаларни таҳлил этиш ва ечишга нисбатан турли ёндашувларни тақозо этади. Мутахассиснинг педагогик фаолияти кўп жиҳатдан янги педагогик технологияларни ижодий ўзлаштириб, улардан амалда унумли фойдаланишдан иборат. Ўз-ўзидан равшанки, бу ишни малакали ўқитувчигина уддалай олади. Аммо, ўқитувчининг педагогик технологияларни билиш даражасини педагогик маҳорат билангина боғлаш тўғри бўлмайди. Айни бир технологияни кўплаб педагоглар қўллаши мумкин, лекин жараён ҳеч қачон бир хил бўлмайди, натижалар эса ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини олдиндан ташхислаш орқали кафолатланади. Ижод – бу мавжуд тажриба ҳамда янги билим ва кўникмаларнинг шаклланиши негизида янгилик яратиш билан боғлиқ фаолиятдир. Ижоднинг бир даражасига мавжуд билимлардан фойдаланиш ҳамда уларни қўллаш соҳасини кенгайтириш хос бўлса, бошқа даражага объектга нисбатан одатдаги муносабатни ўзгартирувчи мутлақо янги ёндашув вужудга келади.

Педагогик фаолият – бу муттасил ижод жараёнидир. Лекин бошқа соҳалар(фан, техника, санъат)даги ижоддан фарқли ўлароқ педагог ижодининг мақсади ижтимоий жиҳатдан янги ҳодиса яратиш эмас, балки шахсни ривожлантиришга қаратилади. Албатта ўз ишига ижодий ёндашадиган, новатор педагог ўз тажриба мактабини яратади, лекин мавжуд педагогик тажрибаларни ижодий ўзлаштиришга ҳар бир ўқитувчи интилиши лозим. Педагогик вазиятларни баҳолашдаги мустақиллик, тарбиянинг муайян шакл, восита ва усулларини танлай олиш, воқеалар қандай ривожланишини олдиндан кўриб, уларни мақсадга йўналтира билиш ижодий хусусиятга эга бўлган касбий маҳоратнинг муҳим қисми ҳисобланади. Айни вақтда педагогик ижоди шаклланаётган, ривожланаётган ўқувчи шахси билан боғлиқ ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ўз ўрнида мутахассиснинг бу борадаги имкониятлари вақт доирасида қатъий чекланган. Қоида тариқасида у бўлажак дарснинг оқилона методикасини тез тасаввур қилиши, лаҳзалар ичида янги қарор қабул қилиши лозим. Кўпинча вазиятни тез таҳлил этиш ва зудлик билан ҳаракат қилиш талаб этилади.

Педагогик ижоднинг муҳим жиҳати шундан иборатки, у доим изчил, ривожланувчи хусусиятга эга бўлиб, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигига имконият яратади. Бунда педагогик онг ўқитувчида ўз билими ва малакасини муттасил ошириб бориш эҳтиёжининг мавжудлиги билан боғлиқ жуда кўп масалаларни ечиш учун калит бўлиб хизмат қилади. Мазкур тушунча ўқув режалари ва дастурларидан фойдаланган таълимнинг мақсадлари ва мазмуни, педагогик ғоялар ва услубларни амалий фаолиятининг муайян шарт-шароитлари билан таққослашни назарда тутади. Педагогнинг ўз маҳорати даражасини аниқлаши

ижодий, новаторлик хусусиятига эга бўлган мустақил касбий ёндашувнинг шаклланиши учун мўлжал бўлиб хизмат қилиш лозим.

Ўқитувчи ўз фаолиятини такомиллаштириб, бошқа тайёргарлигини педагогик тафаккур ва онгнинг ўсишига таъсир кўрсатувчи муҳим омиллардан бири деб ҳисоблаши мумкин. Шахсга ижодий мойилликнинг зарурлигининг педагог томонидан англангач, бу унинг шахс сифатида такомиллашувига замин бўлади. Бунда психология ва педагогика фани ютуқлари, илғор амалиётни ўзлаштиришга мустақил интилиш, педагогик меҳнатнинг ижобий майллари, мавжуд тажрибаларни ижодий ўзлаштириш ўқитувчининг касбий ўсиши ва маҳоратига таъсир кўрсатадиган асосий омиллар ҳисобланади.

Агар педагог ижодкорлигининг ички асосларида бир қанча муҳим руҳий жараёнлар, чунончи, унинг шахсий ҳолатлари, интуицияси, зеҳни, ўзига танқидий муносабати, меҳнатсеварлигининг таъсири катта бўлса, педагог ижодининг таркибий қисмларига билим, дунёқараш, педагогик техника ва маданият киради. Ижоднинг таркибий қисмлари педагог шахси мазмуни ва моҳиятининг муҳим кўриниши ҳамдир. Педагог шахсининг маданияти ижтимоий қадриятларни яратиш натижаси ва жараёни ҳисобланади. Педагогнинг иш амалиётида касбий, маънавий ва муомала маданиятининг муштараклиги намоён бўлади. Педагогик ижод ва педагогик маданият узвий бўлиб, касбий маҳоратнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Ижодий ёндашув педагогик фаолият ривожланишининг турли босқичларда намоён бўлиши мумкин. Ўқитувчининг тафаккури мустақиллиги, мослашувчанлиги ва илғорлиги билан тавсифланади. У ривожланган педагогик кузатувчанлик ва ижодий зеҳнга суянади. Ушбу хусусиятларсиз педагогик санъат бўлиши мумкин эмас. Шундай қилиб, бу ўринда ҳам ижод педагогик маҳоратнинг бош омили сифатида тан олинади. Ижод кўпинча таълим-тарбиянинг турли шакл ва методлари касбий билим ва шахсий фазилатларни таълим жараёнида мумкин қадар самарали рўёбга чиқариш имконияти сифатида намоён бўлади. Педагогик ижод асосан субъект-субъект, ўқитувчи ҳамда ўқувчи ҳамкорлиги шароитида амалга оширилади. Бу ўз фаолиятини бошқара олиш, муомала тарзи ва оҳангини тўғри танлашда ифодаланади.

Педагогик маҳоратнинг шаклланишига шахснинг муайян туғма қобилиятлари, кундалик фаолият жараёнида ўз устида ишлаши натижасида шаклланган фазилатлари кўмаклашади. Педагогнинг чинакам мураббий, устоз даражасига кўтарилиши жуда узоқ давом этадиган, машаққатли жараёндир. Бунга эришиш учун кўп йиллар захмат чекиш зарур. Ўз ишининг устасига айланиш учун яхлит таълим-тарбия жараёни технологиясининг қонуниятларини ўзлаштириш лозим. Бу педагогга фикрлаш ва ҳаракат қилиш, педагогик ҳодисаларни таҳлил қилиш, педагогик муаммони кўра олиш, унга тўғри баҳо бериш ва уни ечишнинг оқилона усулларини топиш имконини беради.

Касбий билим ва кўникмалар, шахсий фазилатлар яхлит мажмуа сифатидаги педагогик маҳорат ўқув жараёнини самарали ташкил этиш имконини беради. Болаларнинг жамоавий ва индивидуал фаолиятини ташкил этиш технологиялари ёрдамида уларга билим бериш ва муайян кўникмаларни шакллантириш, бунинг учун зарур бўлган педагогик техникани ўзлаштириш педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларидир. Педагогик маданият педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланиб, унинг замирида педагогик ахлоқ, юксак маънавият, касбий ва шахсий муомала маданияти ётади. Шахс ва жамоага таъсир

кўрсатиш усулларини самарали қўллаш учун зарур кўникмалар мажмуи сифатида муомала усули ва оҳангини тўғри танлаш ўқитувчи ўз-ўзини бошқаришига ёрдам беради.

Педагогика ва психологияда профессионализм, маҳорат ва новаторлик ўртасидаги фарқ диққатга сазовор бўлиб, Педагогика олий ўқув юртида шу йўналишдаги ишларни ривожлантириш тақозо этилади. Бунда педагогик ижоднинг юқорида кўрсатилган ҳар бир босқичига хос жиҳатларни аниқлашга ҳаракат қилиш лозим. Ривожланган педагогик онг ўқитувчига ўз иш услубини шакллантириш имконини беради. Новатор ўқитувчи педагогик борлиқни тубдан ўзгартириб, маҳоратининг юксак даражасига эришади. Новатор ўқитувчи – доим ривожланган тескари алоқа тизимини ва ўқувчилар жамоасининг ривожланишини ташкил эта оладиган педагог-стратегдир. Юксак нутқ маданияти новатор педагог фаолиятининг муҳим таркибий қисмини ташкил этади.

Юқорида айтганлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, педагог ижоди ўқитишнинг марказида ўқувчи турадиган педагогик борлиқни ўзлаштириш борасидаги ўқитувчи фаолиятининг юксак кўринишидир.

Адабиётлар:

1. Маҳкамов У., Тилабова Н., Тилабоева Ш. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДТУ, 2003. – 88 б.

2. Очилов М. Муаллим-қалб меъмори. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 432 б.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ-ҒОЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИ

З.Зиявутдинова
Андижон давлат университети

Бугунги кунда ўқувчи – ёшларда юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби миллий истиқлол ғояларининг асосий йўналишларини шакиллантириш мустақиллик тафаккурининг мазмунидан чуқур ўрин олган.

Таълим муассасаларида амалга оширилаётган таълим ва маънавий-маърифий ишлар таълим олувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантиришда катта имкониятларга эга. Бу имкониятлар таълим ва тарбия жараёнининг муайян дастурлар асосида, изчил, узлуксиз ва мақсадга мувофиқ ташкил этилиши, бу жараёнга жамоатчилик фаоллари, масъул ташкилотлар вакилларининг жалб этилиши билан белгиланади.

Ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантириш бир қатор педагогик омиллар мавжудлигини тақозо этади:

1. **Ёшлар, шу жумладан, ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантириш жараённи ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми ҳамда ўта долзарб педагогик вазифа сифатида эътироф этиш.** Оила, маҳалла, узлуксиз таълим тизими, шунингдек, давлат ва жамият имкониятларини бирлаштириш, улардан самарали фойдаланиш асосида ёшлар, хусусан, ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантириш тизимининг шакллантириш уларни ёт, бегона, бузғунчи ғоялар таъсиридан сақлаб қолади. Улар ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топиши эса юзага келиш эҳтимоли бўлган муаммоларни олдиндан кўра билиш, уларнинг олдини олиш чораларини ишлаб чиқиш учун зарур шарт-шароитни яратади.

2. **Ёшлар ўртасида маънавий-ахлоқий ҳамда ижтимоий-ғоявий тарбияни самарали, таъсирчан шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этилишига алоҳида эътибор қаратиш.** Ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантиришда ижтимоий тарбиянинг муҳим йўналишлари саналган маънавий-ахлоқий ҳамда ижтимоий-ғоявий тарбия алоҳида ўрин тутади. Зеро, ғоявий иммунитет ўқувчи эга бўлган маънавий-ахлоқий сифат ва ижтимоий-ғоявий кўникмалар негизида шаклланади. Шу сабабдан маънавий-ахлоқий ва ижтимоий-ғоявий тарбияни кенг кўламда ташкил этиш, улар ўртасидаги алоқадорликдан ўринли фойдаланиш, изчилик ва тизимлиликка эришиш ва уларнинг самарадорлигини таъминлаш зарурдир.

3. **Ёшлар онгига миллий истиқлол ғояси асосларини сингдириш орқали уларда келажакка ҳамда ўз имкониятларига ишончни, энг олий инсоний қадриятларга ҳурматни, фидоийликни, кучли эътиқодни, шунингдек, Ватани ва халқига бўлган садоқатни қарор топтириш.** Келажакка ва ўз имкониятига ишончсизлик, эртанги кунидан хавотир кишида қаттиқ қўрқувни юзага келтиради. Табиатига кўра инсон мавжуд қўрқувдан тезроқ халос бўлишни истайди. Бунинг учун уни қўрқувдан халос этувчи омилни излайди. Диний экстремистик кучлар томонидан диний маҳдудликка асосланувчи ғояларни тарғиб этиш мақсадида тайёрланган кишиларнинг нотиқлиги, уларнинг ёшларга «қўрқувсиз, хавотирсиз ҳаётни кўрсата олишлари» ёшларни бу каби ғояларга сўзсиз эргашишларига олиб келади. Шу сабабли ёшлар ўртасида миллий истиқлол ғояси асосларини тарғиб этишда нотиқлик санъатига, сўз кучи билан таъсир эта олиш қобилиятига эга бўлган диний уламолар, файласуфлар, тарихчилар, адабиётшунослар, педагоглар ва психологларнинг ёрдамидан фойдаланишга жиддий эътибор қаратиш лозим.

4. **Ёшларни ижтимоий-фойдали меҳнатга фаол жалб этиш, уларда меҳнатга нисбатан янгича муносабатни шакллантириш, меҳнатсеварлик хислатини тарбиялаш, уларнинг ҳаётий мақсадга эга бўлишларига эришиш.** Инсондаги ижобий маънавий-ахлоқий сифатлар меҳнат ёрдамида тарбияланади. Оилада болаларни жуда ёшлигиданоқ меҳнат қилишга ўргатиш, уларда меҳнат – тараққиётнинг асоси эканлиги тўғрисидаги тушунчани қарор топтириш, меҳнатга ижобий муносабатни тарбиялаш, жамиятда бозор ишлаб чиқариш тамойиллари устувор ўрин эгаллаган шароитда янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириш уларнинг бузғунчи ғояларга қарши иммунитетга эга бўлишларига ёрдам беради.

5. Ёшлар ўртасида жисмоний тарбия ва спортга жалб этиш асосида уларда кучли ирода ва мустаҳкам характерни тарбиялаш. Жисмоний тарбия ва спорт ёшларни жисмонан чиниқишларини таъминлабгина қолмай, шу билан бирга уларда қатъиятлилик, ўзига бўлган ишончни тарбиялайди. Доимий равишда жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиб бориш ироданинг кучли бўлишига олиб келади. Ироданинг кучли бўлиши эса ўз навбатида шахс характерида барқарор сифатларнинг акс этишини таъминлайди. Кучли ирода, мустаҳкам характерли инсон ўзининг қатъий ҳаётий позициясига эга бўлади. Унинг қарашлари узлуксиз ўзгариб турмайди. Унинг ўзи эътиқод қўйган қадриятларни инкор этиши осон бўлмайди. Шу сабабли, умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг кучли ирода,қатъий ҳаётий мақсад ва мустаҳкам ҳаётий мақсадга эга бўлишларига жиддий эътибор қаратиш зарур.

6. Эстетик тарбиясини самарали, тўғри ташкил этиш асосида ёшлар ўртасида ҳақиқий санъат асарларининг тарғиб этилишига эришиш, уларда кучли эстетик дидни тарбиялаш. Ёшларнинг санъатга меҳр қўйишларига эришиш

уларнинг ҳиссий бўлиб вояга етишларининг олдини олади. Санъат асарлари билан яқиндан танишиш, уларнинг моҳиятини чуқур англаш уларда юксак маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялайди. Асар қаҳрамонларининг ҳаёти билан танишиш, уларнинг ички кечинмалари, ўй-фикрлари, руҳий ҳолатларини бадиий образлар орқали англаш ёшларда атрофдагиларга нисбатан меҳр-муҳаббат, оқибат, ғамхўрлик, дўстлик ва ўртоқлик хислатларининг шаклланишига ёрдам беради. Санъатга меҳр қўйиш асосида шаклланган бадиий дид ёшларга ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг моҳиятини теран англашга, яхшилик ва ёмонликни фарқлаш олишга имкон яратади. Санъатга яқин бўлган инсон ўзгаларга нисбатан ёмонлик қилмайди, уларнинг ҳаётига хавф солмайди, аксинча, улар билан дўстона, самимий муносабатда бўлади.

7. **Ёшларнинг бўш вақтларини кўнгилли ўтказилишини таъминлаш.** Ёшлар тарбиясини ташкил этишда уларнинг бўш вақтларини тўғри уюштириш, меҳнат фаолияти ва дам олиш ўртасида ўзаро мутаносибликни қарор топтириш алоҳида аҳамиятга эга. Ёшларнинг бўш вақтларини оммавий тадбирларни уюштириш асосида ўтказилиши тарбия самарадорлигини янада оширади. Тадбирларни уюштиришда ёшларнинг хоҳиш-истаклари, эҳтиёжларини инобатга олиш янада муҳимдир. Ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантиришга қаратилган тадбирларнинг уларнинг фаол иштироки асосида ташкил этилиши кутилган натижаларни беради. Шу сабабли тарбиявий ишларни режалаштиришда уларнинг фикр-мулоҳазалари билан танишиш, хоҳиш-истакларини ўрганиш, шунингдек, ҳар бир тадбирни ўтказишда уларнинг имкониятларидан самарали фойдаланиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар:

1. Давлат, жамият, оила ва ёшлар муаммолари // Респ.илмий-назарий конф. мат. – Т.: Ўзбекистон, 1991. – 96 б.
2. Жўраев Н. Мафкуравий иммунитет. Маъруза матни. Т.: « Маънавият », 2000. 16 б.
3. Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик – тараққиёт омили. Конференция материаллари . Т. 2003 . – 172 б.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МУСИҚИЙ-НАЗАРИЙ БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

З.Хаджаева
Андижон давлат университети

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган дастлабки йилларда қабул қилинган тамойиллар асосида барча соҳаларда босқичма-босқич ривожланиш олиб борилмоқда. Шарқ мутафаккирларининг мусиқа назариясига оид қарашларида мусиқий товуш, ритм-метр, чолғу асбоблари, уларнинг ўзига хос хусусиятларига оид маълумотлар берилиб, уларда инсонни камол топтириш, ахлоқий фазилатларни шакллантириш, комил инсон қилиб вояга етказиш ғоялари илгари сурилади.

Абу Наср Форобий мусиқа илми ҳақидаги фикрларида мусиқани математик фанлар қаторига киритади ва куйлар гармониясининг математик тамойилларини очиб беради. Товушлар оралиғини “герц”лар асосида ҳисоблаб чиқиб, интерваллар тушунчасига ойдинлик киритади. Шунингдек, мусиқанинг ритмик асоси, ритм, метр, ўлчов турларини назарий жиҳатдан асослаб беради. Унинг мусиқанинг тарбиявий жиҳатлари ҳақидаги қуйидаги фикрлари катта аҳамиятга эга: “Бу фан шу

маънода фойдалики, кимнинг феъл-атвори мувозанатни йўқотган бўлса, тартибга келтиради, камол топмаганларни камолга етказади ва мувозанатда бўлмаганларнинг мувозанатини сақлайди. Бу таннинг соғлиги учун ҳам фойдалидир, чунки тан касалга учраса, руҳ ҳам сўлийди, ожизлашади, тан қийинчиликка учраса, руҳ ҳам азобга учрайди. Шу сабабли таннинг даволаниши рухни даволаш орқали амалга оширилади, овозларнинг таъсири остида руҳий қувватлар ўз субстанциясига мослашади ва тартибга, мувозанатга келади" [1, 149.].

Мусиқанинг инсон сезги аъзоларига, ички ҳиссиётига таъсири тўғрисида Абу Али ибн Синонинг фикрлари диққатга сазовордир. Унинг "Жавомеъ илм ал-мусиқий" ("Мусиқа билимига оид тўплам"), "Донишнома", "ал-Мадхал ила синаат ал-мусиқий" ("Мусиқа санъатига кириш") каби асарларида товушлар баланд-пастлиги (динамика), бир-бирига мувофиқ ва номувофиқлиги (товушлар мутаносиблиги), куй ва ритм ҳақидаги фикрлари баён этилиб, бу фикрлар мусиқа назариясининг ривожланишида катта аҳамиятга эгадир. Буюк мутафаккир, шоир ва жамоат арбоби Алишер Навоий мусиқа орқали инсонларни ҳар жиҳатдан мукаммал қилиб тарбиялаш мумкинлигини таъкидлайди.

XIX асрда яшаб ижод этган Комил Хоразмийнинг "Танбур чизиқлари" номи билан машҳур нота ёзуви ҳам милиий мусиқа назариясининг юксак намуналаридан биридир. У "Рост" мақомини нотага тушириб келажак авлодга етказишни таъминлаган. Дарвиш Алининг "Мусиқа" рисоласида мусиқа назарияси асослари атрофлича чуқур баён этилади. Шунингдек, Кайковуснинг "Қобуснома" асари Ўрта Осиё халқлари орасида кенг тарқалган бўлиб, унда мусиқа йўли, вазн, товуш, овоз ҳаракатчанлиги, нафас олиш, овоз регистри каби мусиқий-назарий билимлар ўз аксини топган.

Юқоридаги фикрлар Ўрта Осиё, жумладан, ўзбек мусиқа маданияти тарихида мусиқий-назарий билимларга нисбатан эътиборнинг кучли бўлганлиги, унинг шаклланиши ва ривожланишида алломаларимизнинг салмоқли ўрин тутганликларини кўрсатади.

Олий педагогик таълимда мусиқий-назарий билимларни тақдим этишда "Гармония" фани муҳим аҳамият касб этади. "Гармония" (*Harmovia*) атамаси илк бор қадимги юнон файласуфлари томонидан қўлланилган бўлиб, ўзаро мослик, монандлик, мувофиқлик, уйғунлик маъноларини англатади.

"Гармония" фанининг тадқиқот предмети XVIII−XIX асрларда шаклланган бўлиб, у ҳозиргача етиб келган мумтоз мусиқанинг тонал гармония қонуниятлари ҳисобланади. Кўп овозли тузилмаларга оид илк манбалар XVII асрда хор кўп овозли рус халқ оғзаки ижоди намуналарининг ноталаштирилишида ўз ифодасини топди.

XVII асрнинг иккинчи ярмига келиб уч ва тўрт овозли хорал-гармоник тузилма шакллана бошлади. Қадимдан маълум бўлган "подголосно-полифоник" усулда партиядаги ҳар бир овознинг ўзига хос мавқеи бўлган. Тенор мелодияни бошқарувчи овоз, бас эса унга қарама-қарши ҳаракатланиб, гармоник таянч вазифасини, алът тенорнинг терциявий ҳамоҳанглилик ролини, энг юқори овоз – дискант эса аккордни тўлдирувчилик вазифасини бажарган[2; 59].

Мусиқий бастакорлик мактаби, профессионал мусиқий-назарий таълим ва "Мусиқий грамматика" асосчиси Николай Дилецкий (1630 йилда туғилган) "Гармония" фанининг назарий асосларини шакллантиришга салмоқли ҳисса қўшган. У "Гармония" фанига оид "ҳамоҳанглик" – гармония; "оҳангдошлик" – интерваллар; консонанс (терция, квинта) ва диссонанс (кварта, секста, секунда,

септима, учтонликлар) каби тушунчаларни ишлаб чиқиб, тўрт овозли тузилмада “зич” ва “кенг” жойлашув қонуниятларини изоҳлаб берган, доминанта ва субдоминанта учтовушликларининг модуляцияловчи характерини очиб берган[3; 91].

XVII асрнинг биринчи ярмида Европада “Гармония” фанининг назарий-амалий қонуниятларини ўрганиш, хусусан, “генерал-бас” қонуниятлари асосида орган ва клавесин партитураларини ёзиш масаласи илгари сурилган.

“Генерал бас” атамаси (лотинчадан таржима қилинганда “асосий бас” маъносини беради) жўровознинг пастки товушини интерваллар рақамли белгилари орқали ифодалашда қўлланилган. Мазкур рақамли белгилар аккорднинг тузилиши ва номланишини ифодалаб, ҳозирги кунда ҳам мусиқа назариясида қўлланилиб келинмоқда. Масалан, секстаккорд 6 рақами билан белгиланиб, басга нисбатан секстани ҳосил қилувчи терция асосида жойлашган интервалларни, квартсектаккорд эса (6/4) бас билан уни юқори товушлари ўртасидаги интервалларни назарда тутади. Альтерацияланган поғоналар диез, бемоль ёки бекар ёрдамида интервални белгиловчи рақам олдидан ишлатилади (1-шакл).

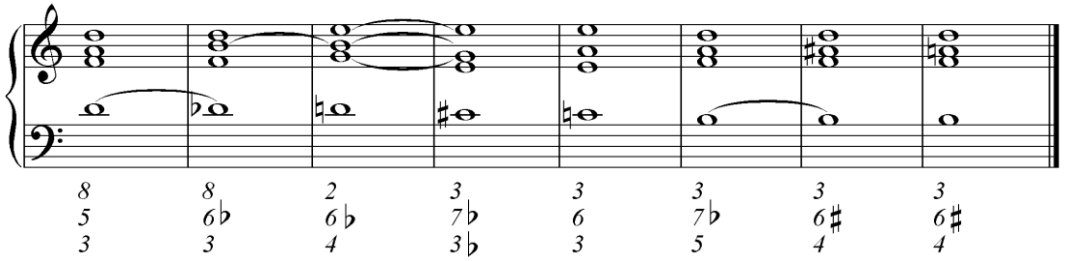

1-шакл. Рақамли белгиларнинг қўлланилиши

XVII-XVIII асрларда Европа ўқув манбаларида рақамли белгиларнинг қўлланилиши гармоник нота ёзувининг асосий усули ҳисобланган. XVIII-XIX асрларга келиб Париж консерваторияси қошида ташкил этилган мусиқий-назарий педагогика мактаби томонидан гармониянинг назарий қонуниятлари, овоз йўналмалари, унинг инсон онгига таъсири кенг ўрганилди. Бу тизим асосчиси Шарл Симон Кател ўзининг “Трактат ёки гармония методлари” (1802) асарида гармонияни мелодик-интонацион восита сифатида талқин этади. Бу методнинг устунлик жиҳати унда ҳар бир аккорднинг ифодавийлик характерига алоҳида эътибор қаратилганидадир [4; 245].

1791 йилда Д.Кельнер томонидан илк бор рус тилидаги “Гармония” дарслиги босмадан чиқарилди. Унинг мазмунига интерваллар, учтовушликлар, аккордлар қўшилишида овоз йўналмаси қонуниятлари, тоналликлар таблицаси, консонанс ва диссонанс каби мавзулар киритилган. 1801 йилда Иван Комендантовнинг “Гармонияга оид бошланғич асослар” деб номланган китоби нашр этилди. Шунингдек гармоник қонуниятлар юзасидан Иоганн Леопольд Фукс, И.К.Гунке, Э.Рихтер, Л.Бусслер каби назариётчи ва амалиётчилар муайян ишлар олиб бордилар.

Таъкидлаш жоизки, юқорида қайд этилганидек, бой тарихий асосга эга бўлган мусиқа назариясини ўрганиш замонавий таълим шароитида муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Иран. 7-8 в., – М.: 1960. – 149 с.

2. Скребков С. Русская хоровая музыка XVll-начала XVlll века. – Москва: 1969. – 59 с.

3. Смоленский С. Мусикийская грамматика Н. Дилецкого.– СПб, 1910.

4. Асафъев.Б. Избранные труды. Т.I. – Москва: 1952. – 275 с.

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TAHLILIY FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING O'RNI VA RO`LI

Q.M Azizova
Andijon viloyati XTXQTUMOHM

Bugungi kunda ta'lim tizimi xodimlari uchun eng dolzarb vazifa ta'limning sifat va samaradorligini oshirishdir. Ta'limning sifat va samaradorligini oshirish esa, asosan muallim murabbiylarning mehnatiga, o'quvchiga berilayotgan bilim va tarbiyani nechog'liq to'liq, puxta ekaniga bog'liqdir. Pedagogik jarayonning aniq variantlarini tahlil qilishga yo'naltirilgan metodik faoliyat nihoyatda zarur hisoblanib, dars jarayonini muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy jarayon hisoblanadi. O'quvchilar orasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish orqali ular orasida hamkorlik o'rnatishning o'ziga xos vositalari mavjud. Bunda quyidagilarga tayanish maqsadga muvofiqdir: o'quvchilar orasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish sinfdagi muhitni yaxshilab, o'quvchiar orasida o'zaro xamkorlik o'rnatish imkonini berishi lozim;qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga oid tajribalarni o'zlashtirish o'quvchilar uchun xam quyidagilarni chuqurlashtirish imkonini berishi kerak: o'zi va sinfdoshlarining faoliyatini tahlil qilish, o'zi va sinfdoshlarining yutuqlarini baholash, o'z faoliyatini mustaqil boshqarish, fikriy ijodkorlikka erishish kabilar; qarama-qarshiliklarni bartaraf etish jarayonida o'quvchilarning ijobiy xulq-atvor va o'zaro munosabat tajribasini egallashlari ularning bo'sh vaqtlarini birgalikda mustaqil bilim olishga safarbar qilishlariga imkoniyat yaratishi zarur; bu esa kelishuv yo'llarini izlash va hamkorlikka kirishish, qarama-qarshiliklarni bartaraf etish uchun muhim ahamiyatga ega.

Biz kuzatishlarimiz asosida o'quvchilar orasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish vaziyatlarini aniqlashga harakat qildik. Qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan vaziyatlar o'ziga xos pedagogik mexanizm bo'lib, o'quvchilarni yangi vaziyatga olib kirib, ularda xulq-atvor va fikrlash, qayta fikrlashning yangi uslubini tarkib toptiradi. Vaziyatli yondashuv o'quvchilar hayotiy faoliyatining muayyan usullarini loyihalashtirish asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilar hamkorlik qilish va rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday rivojlanishning asosini shaxsiy hayotiy vaziyatlarni his qilish tashkil etadi.

O'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlovchi vaziyatlar o'ziga xos pedagogik imkonyatlarga ega. Bugungi kunda ta'lim jarayonini insonparvarlik tamoyili asosida tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki hamkorlikdagi pedagogik jarayonlarda o'qituvchi xam, o'quvchilar ham yangicha mavqeni egallaydilar. Mazkur vaziyatda o'quvchi ta'lim jarayonining sub'ekti sifatida namoyon bo'lsa, o'qituvchi esa ustoz, maslahatchi, boshqaruvchi va hamkor sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ular orasida do'stona munosabatlar va hamkorlik muhiti vujudga keladi. Shu tariqa, o'qituvchininhg yangi mavqeyi sinf jamoasi orasida teng huquqlilik hamda o'zaro hurmatga asoslangan do'stona munosabatni shakillantirish imkonini beradi. O'qituvchi pedagogik faoliyatning sub'ekti sifatida o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan vaziyatlarni tashkil etishga mas'uldir. Bunda u o'zining shaxsiy tajribasiga tayangan holda o'ziga xos jarayonni vujudga keltiradi. O'quvchilar shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan vaziyatlar ularning rivojlanishlari va o'zaro hamkorlik qilishlariga yo'l ochadi. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

qo'zg'atuvchi, bu nazarda tutilgan hamkorlikdagi faoliyatning maqsadini birgalikda belgilashga qaratilgan; faollashtiruvchi, bu o'quvchilarning rivojlanishlari va o'zaro hamkorlik qilishlariga yo'naltirilgan;

- fikrni shakllaniruvchi, bu o'quvchilarning bir-birlarini yutuqlarini baholash, ular ustida fikrlash va tahlil qilishlari asosida ob'ektiv fikrni shakillantirish jarayoni;

- dinamiklik, bu o'quvchilar orasidagi hamkorlikning rivojlanish jarayonini ifodalaydi.

O'quvchilarni rivojlantirishga yo'naltirilgan hamkorlikdagi pedagogik vaziyatlar sub'ektlar orasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish asosida shaxslararo ijobiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Qarama-qarshiliklarni bartaraf etuvchi vositalar sifatida muayyan ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga xizmat qiladigan holatlar, hodisalar hamda harakat usullarini ko'rsatish mumkin.

O'zaro hamkorlikka asoslangan pedagogik vaziyatlarning muhim vazifalaridan biri - sub'ektlar orasidagi qarama-qarshiliklarni muvaffaqiyatli bartaraf etish uchun zarur bo'lgan taxliliy faoliyat tajribasini shakillantirishdan iborat.

Biz quyida xuddi mana shu xodisaning tahlili ustida batafsil to'xtalamiz. Tahliliy faoliyat shaxs mavjudligining muhim mehanizmi hisoblanadi. Tahliliy faoliyat o'quvchilar uchun muhim ahamiyatga ega, ularda intellektual quvvatlarning shakillanishini jadallashtiradi. O'quvchilarning hayotiy tajribalari, hissiyotlari, kechinmalari, tuyg'ularining shakillanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ular bunday tajribani o'qituvchilar, ota-onalari va atrofdagi tengdoshlari ta'sirida o'zlashtiradilar. O'quvchilarning alohida hodisalarga bo'lgan munosabatlari, unga bergan baholari, kelajakda egallaydigan hayotiy mavqelarini belgilaydi.

Tahliliy faoliyat yordamida o'quvchilar o'zlari va tengdoshlarining imkoniyatlarini bilishga muvaffaq bo'ladilar, o'zlari, sinfdoshlari va o'qituvchilarning ichki olamlarini anglaydilar, bir-birlarining shasiy qarashlari, kechinmalari, tashvishlarini tahlil qiladilar, natijada ularda o'zlari va atrofdagilar haqida muayyan fikr hosil bo'ladi. Atrofdagilar ularni qanday qabul qilishlarini anglaydilar, o'zlarini fikran boshqalar o'rniga qo'ya olish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. O'quvchilarda rivojlanadigan tahliliy fikrlash jarayoni o'zlari va sinfdoshlarining xatolarini aniqlash, ularni tuzatish va kelajakda takrorlamaslik ko'nikmasini egallaydilar. Bu o'z navbatida o'quvchilar orasidagi o'zaro munosabatlar va hamkorlikning rivojlanishiga sezirarli ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan bir qatorda, tahliliy faoliyat o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarining asosini ham tashkil qiladi. Shaxsning tahliliy faoliyati uning asosiy shaxsiy sifatlari - tahlil qilish layoqati, yuksaklikka ko'tarilishi, muvaffaqiyatlari, o'zining haqiqiy holati, tabiatini ifodalaydi.

МНОГООБРАЗНАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ ФОРМА

М.Каримова
Андижанский государственный унинверситет

Музыка – один из видов искусства. Подобно живописи, театру, поэзии, она является художественным (образным) отражением жизни. Музыка служит взаимопониманию людей, пробуждает и поддерживает в них чувство родства, воплащает общественные идеалы, помогает каждому обрести смысл жизни.

Каждое искусство говорит на своём языке. Музыка – язык звуков и интонаций – отличается особой эмоциональной глубиной и формой.

Слово **«форма»** понимается по отношению к музыке в двух смыслах.

В широком – как совокупность выразительных средств музыки (мелодия, ритм, гармония и т.п.), воплощающая в музыкальном произведении его идейно – художественное содержание.

В более узком – как план развёртывания частей произведения, определённым образом связанных друг с другом (об этом значении формы и расказывается в статье).

В простейшем случае форма ограничивается лишь одной темой, одним изложением мысли. Даже обрамлённая вступлением и заключением, такая форма определяется как одночастная. Она встречается в небольших пьесах у многих композиторов.

В жанре танца тема может быть неоднократно повторена; **в песне** мелодия повторяется с новыми словами, образуя куплетную форму. Куплет бывает и не одночастным, для него типичнее двухчастная форма, складывающаяся из запева и припева. При этом **I часть** (запев) всегда заключает в себе определённую тему, а **II часть** (припев) – может её продолжать, но может ввести и новую, контрастную. Двухчастная форма встречается не только в песенном куплете, но и в самостоятельных вокальных и инструментальных произведениях.

Песня это огромный мир мыслей, чувств, образов заключён в этом самом простом и доступном музыкальном форме.

Существует множество групп жанров, разновидностей песен, взаимодействующих друг с другом. Это Фольклор народные песни и куплетные песни. Передавая общий характер – печальный, лирический или весёлый, шуточный, она одинаково хорошо согласуется с текстом всех куплетов. Исполнитель песни подчёркивает те или иные особенности, вносит в куплетную форму разнообразие.

Иногда в конце двухчастной формы возвращается более или менее точно повторенный фрагмент I части – **реприза.** Если же после продолжения, развития или новой темы первая возвращается полностью, её следует считать самостоятельной частью, и форма становится трёхчастной. Симметричность этой формы (**а в а**) обеспечила ей необычайно широкое применение – от небольших пьес и романсов до развёрнутых хоровых и симфонических полотен.

Но тема или простая форма, построенная на её основе, может неоднократно повториться с изменениями – варьироваться, возникает форма **ВАРИАЦИЙ**. Само это слово иногда служит для названия сочинения, но это не обязательно; в форме вариаций написана «Баллада» Э. Грига, «Рапсодия на тему Паганини» С.В.Рахманинова. Вариационное развитие главенствует в джазовых композициях; после ансамблевого исполнения темы каждый музыкант варьирует её по – своему.

Вариации (от латинского « вариацио» - «изменение», «разнообразие») – одна из старейших музыкальных форм, издавна бытующая в народных песнях и танцах. Наиболее изобретательные народные певцы на все лады варьировали мелодию повторяющихся куплетов песни, обогащая её разнообразными, затейливыми подголосками. Если пение сопровождалось игрой на инструменте, то изменения часто происходили именно в сопровождении.

В профессиональной музыке вариации связаны с развитием инструментальных жанров.

При многократном чередовании основной темы (рефрена) с различными другими темами (эпизодами) образуется форма **РОНДО –** форма самостоятельных вокальных и инструментальных сочинений. В жанре **СОНАТ** и **СИМФОНИЙ** она чаще всего служит формой финала.

Соната - слово от итальянского глагола «сонаре» - «звучать».

Сонатная форма – одна из самых развитых форм инструментальной музыки. Она типична для первых частей сонатно – симфонического цикла (в это понятие входят сонаты, симфонии, квартеты и многие другие крупные произведения).

Наибольшее количество сонат написано в 3 частях, но встречаются сонаты двухчастные и четырёхчастные. Первая часть сонаты писалась обычно в сонатной форме, но иногда на её месте можно найти форму вариаций. Вторая часть – медленная, она писалась либо в сонатной форме, но без разработки, либо в сложной трёхчастной форме. Третья часть (Менуэт, скерцо) – в сложной трёхчастной, а быстрый финал – в форме рондо, рондо – сонаты, реже – вариаций. Более сложными и разнообразными становятся в них и музыкальный язык, и принципы построения, и содержание

Сонатная форма (форма сонатного аллегро), в которой написаны первые части большинства сонат Л.Бетховена, отличается напряжённым, динамичным музыкальным действием. Обычно она состоит из трёх разделов;

Экспозиции (показа), **Разработки** (раздел, в котором темы претерпевают различные изменения), **Репризы** (повторения); возможно также **Кода** (завершающий раздел).

Иногда перед ними имеется ещё вступление (« Патетическая соната»). В экспозиции сопоставлены две музыкальные мысли главная и побочная. Главная тема обычно энергичная, мужественная; часто начало её звучит как повелительный возглас или утверждение. Побочная, напротив, отличается певучим, спокойным характером, по контрасту с главной. В разработке темы всё более настойчиво сталкиваются между собой. Затем в репризе обе темы снова проходят в своём основном виде; нередко кода – это ещё одна маленькая разработка, в которой окончательно утверждается главная мысль первой части. Сонатная форма типична для первых частей, а иногда и финалов сонат, инструментальных концертов, симфоний, а также камерных ансамблей (трио, квартетов и т.п.).

Экспромты и фантазии, поэмы и баллады пишутся нередко в свободных формах, где привычные приёмы формообразования сочетаются необычно и образуют форму индивидуальную, неповторимую.

Музыкальные формы, в которых части настолько самостоятельны, что каждую можно исполнить отдельно, называются **Цикл**ическими. В инструментальной музыке таковы *Прелюдия и фуга, сюита, соната, камерный ансамбль, концерт, симфония.*

Какой бы ни была музыкальная форма – простой или очень сложной, типичной или индивидуальной, она выполняет важнейшую задачу организации всех сторон и свойств произведения таким образом, чтобы как можно лучше довести до слушателя содержание музыки.

Использованные литературы:

1. Способин И.В. Музика шакли: Олий ўқув юртлари учун дарслик. Таржимага махсус муҳаррир Т.Ғофурбеков. − Т: Ўқитувчи, 1982. − 407 б.

2. Степанов А. Методика преподования гармонии. М. «Музыка» 1984г.-133 стр.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ РИТОРИК СЎРОҚ ГАПЛАРНИНГ МУТАНОСИБЛИГИ

М.Р.Юнусова - Андижон вилояти Мархамат тумани
41-умутаълим мактаби ўқитувчиси

Ушбу фаслда тадқиқ этиш учун максад қилиб қўйилган мавзу ҳозирги замон тилшунослиги учун хос бўлган типологик муаммоларга мурожаат қилишни тақозо

этади. Чунки тиллараро мутаносиблик масаласини ёритиш учун типологик тадқиқотлар асосида олинган маълумотларга таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир.

Типологик тадқиқотлар синтаксисда асосан, қиёслаш (сравнительний), яъни ўхшаш томонларни қидириш ва таққослаш (контрастивний), яъни фарқланувчи жиҳатларни кўрсатишга интилиш характерига эга. Кўринишдан бу бир томондан тилларнинг синтактик классификациясидаги кўп белгилик асосида юзага келган қийинчилик билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан она тили ва ўрганилаётган тилнинг синтаксис бўлимидаги фарқ ва ўхшашликларни ўқитиш жараёнидаги ахборот бера олишлик ва фойдалиликка боғликдир.

XX асрнинг охирги чорагидаги назарий тилшунослікнинг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг қариндош ва қариндош бўлмаган тиллар системасини қиёсий ва типологик тадқиқ қилишдаги муаммоларига бўлган қизиқишидадир. Ва бунда диққат марказида қариндош тилларнинг ва қариндош бўлмаган тилларнинг қиёсий анализ методи борасидаги вазифалар ёки тилнинг турли соҳаларининг умумтиллар типологияси нуқтаи назаридан таҳлили туради.

Чет тилини ўрганишда лингвистик типология ҳам амалий қимматга эга. Чет тилини ўқитишда она тили ва хорижий тилнинг типологик белгиларининг ифодаланиши муҳим ҳисобланади.

«Ҳар иккала тилдаги мавжуд типологик белгилар – деб ёзади машҳур рус тилшуноси ва услубиётчиси проф. В.Д.Аракин, - хорижий тилларни ўрганишдаги илмий асосланган тизимни ишлаб чиқиш ва унинг асосида хорижий тилларни ўқитиш учун илмий асосланган дарсликлар яратиш имконини беради».

Охирги пайтларда тилларни қиёслаб ўрганишда лингвистик типологиянинг қиёсий услуб билан яқинлашуви кузатилмоқда. Бунда тилга қиёсий типологик жиҳатдан ёндошиш мақсад қилиб қўйилган, яъни амалий мақсадлардаги мавжуд ўхшашлик ва фарқларнинг таҳлили типология доирасида ўтказилади. Қиёсий – типологик тадқиқотлар ўз табиатига кўра, «соф» қиёсий ва ҳақиқий типологик тадқиқотлар орасидаги кўприк бўлиб хизмат қилади, демак, умумий ва алоҳида хусусиятларга эга.

Қиёсий-типологик анализ ҳақиқий типологик тадқиқотлардан кўпроқ амалий йўналиши билан фарқланади. Тил фактларига қиёсий–типологикёндошув натижасида юзага келган материаллар «ўрганилаётган тилда бошқа тилни қўллаш таъсирида юзага келган маълум тилдаги формага таъсирининг юзага келиши–интерференцияданустун келишига йўл очиб беради». Ва ниҳоят, қиёсий–типологиктадқиқот натижаларидан таржима назарияси учун «лингвистик база яратишда фойдаланиш мумкин, чунки улар таржиманинг қонуниятлари учун лингвистик асос» бўлиб хизмат қилади.

Қиёсий типологик тадқиқотлар учун уларни қиёсий–тарихий тадқиқотлардан ажратиб турувчи, тилларнинг генетик қариндошлиги маълум аҳамиятга эга эмас. Тил материалининг қиёсий–типологиктаҳлилида қиёслаш учун асос қилиб «ҳар қандай факт ёки тил фактларининг барчаси олинади, айни вақтда қиёсий–тарихийтадқиқотлар жараёнида қариндош тиллардан манба олиш билан чегараланган, лекин қиёсланаёган фактлар танлови мавжуд генетик ўхшашликлари борбўлган элементлар билан чекланади».

В.Н.Ярцеванинг таъкидлишича, системали анализ ўз ичига қиёсланаётган тиллардаги алоҳида элементларнинг тасодифий мос тушиб қолиш эҳтимолининг

олдини олади. Бунда тил структурасида эътиборга олинаётган фактлар дистрибуциясига алоҳида урғу бериш зарур бўлади.

Бундай йўл билан, дунё тилларининг, уларнинг қариндошлигидан қатъий назар ялпи, (универсал, яъни барча тилларга хос), умумий ва якка тартибдаги юзагачиқиши тилшуносларнинг асосий эътиборлари қаратилган назарий тилшуносликнинг ҳозирги кунда ривожланишида икки ёки ундан ортиқ тил материалини ўрганишда қиёсий–типологик ёндашувни фойдалироқ усул деб ҳисобласа бўлади.

Энди инглиз ва ўзбек тилларидаги риторик сўроқ гаплар ўртасидаги мутаносиблик ҳақида мулоҳаза қиладиган бўлсак, яна ўша синтактик масалага, яъни риторик сўроқ гапларнинг синтактик таркибини диққат марказида тутмоқ лозим бўлади.

Сўроқ гаплар соф сўроқ семасини ифодалаганда унинг шакли ва мазмуни ўртасида мутаносиблик бўлади. Бошқа холатларда номутаносиблик кузатилади.

Сўроқ гаплар шакли ва мазмуни ўртасидаги муносабатга кўра икки гурухга бўлинади.

1) шаклвамазмунимутаносиббўлгансўроқгаплар.

1) шаклвамазмуниномутаносиббўлгансўроқгаплар.

Шакл ва мазмуни номутаносиб бўлган сўроқ гапларнинг таркибида сўроқ воситалари иштирок этиб, фақат шакл томонидангина сўроқ гап саналади.

Лекин сўзловчининг нияти ўзига номаълум бўлган воқеа – ходиса хақида сўраш эмас, балки ўзига маълум воқеа-ходиса хақида ахборот бериш (У тенги қизлар хозир фронт учун нималар қилмаяпти?).

Did Ivan the terrible kill his son?

Наҳоткидарёлароқартескари?

Маълум воқеани амалга оширишга даъват этиш *Won't you come in? (кирмайсизми?)* амалга оширилади.

Шунга мувофиқ шакл ва мазмуни номутаносиб бўлган сўроқ гаплар икки гурухга бўлинади:

1) сўроқ – дарак гаплар;
2) сўроқ – буйруқгаплар.

Маълумки, генетик жиҳатдан инглиз тили Ҳинд– Европатил оиласининг герман тиллари гуруҳига мансубдир. Агар инглиз тили тарихига мурожаат қиладиганбўлсак, қадимги инглиз тили "қўшимчаларга тўла давр" бўлгани билан характерланади. Ўрта асрлар тили эса, бошқа тиллар таъсирида "қўшимчалар силлиқлашган давр" сифатида характерланади. Ҳозирги инглиз тили эса "қўшимчалар йўқолган давр"сифатида шаклланган. Демак, инглиз тилида флектив воситалар (қўшимчалар) анча қисқариши сабабли бу тилда аналитик шакллар анча ривожланган. Аналитик тилларда эса, маълумки, сўз тартиби қатъий орага кириб қолган.

Турли грамматик маъноларни ифодалайдиган флектив элементлар (қўшимчалар) англатганмаъноларни аналитик шакллар, қолаверса сўз тартиби ҳам англатаверади. Масалан, ингиз тилида кесими ўтимли феъллар албатта, ўзидан кейин феъл маъносини тўлдириб келадиган элемент - тўлдирувчини талаб қилади. Масалан: *I saw him.* Натижада гап **S + V + O** шаклини олади. Кесими ўтимсиз феъл билан ифодаланган гаплар эса тўлдирувчи талаб қилмайди (*Birds fly)* ва гап **S + O** шаклини олади.

Маълумки, ўзбек тилида рус тилидаги каби флектив воситалар яхши ривожлангани учун бу тилда кесим ўзиёқ шахс категориясини бемалол англата олади. Масалан: *кўрдим, кўрдинг,кўрдик, кўришди, кўрдиларва ҳ.к.*

Қиёсланг: *(Мен)Кўр-дим (сенинг) юз-ингни, (мен) қол-дим балога, қайга (мен) борайин энди давога*.

Мантиқан олганда ушбу мисолдаги қавс ичида берилган олмошлар эга вазифасидаги элементлардир.Бироқ феъл таркибига қўшилган флектив элемент (қўшимча)лар эга маъносини бемалол ифодалаб бераяпти. Шу боис ҳам улар гап таркибидан жой олмаган. Демак, гаплар эгасиз, бир составли, яъни фақат кесимдан иборат гап сифатида қўлланилаяпти.

Инглиз тилида эса таркибида феъл қўлланилган гаплар бир составли бўлиши мумкин эмас.

Чунки феълга мансуб флектив элементлар ҳаракат бажарувчиси ёки мавжуд ҳолатни бошдан кечирувчи эгани кўрсатиб бера олмайди. (Қиёсланг: ***I saw your eys*** *and* ***fell ill.*** *What* ***am I to do*** *now?)*

Бундай ҳолатни инглиз тилидаги шахссиз гаплар мисолида ҳам кўриш мумкин. Масалан:

It rained for three days (Hem.)

“It’s foggy outside”, he said.(Ibid.)

Бу ҳол инглиз тили тарихида юзлаб йиллар бадалида давом этиб келаётган икки составлилик, яъни гап таркибида албатта, эга ва кесим бўлишини талаб қилишга бўлаётган интилиш натижасидир. Чунки, юқорида зикр этилганидек, тил тарихида рўй берган феъл таркибидаги флектив элементларнинг қисқариб бориши натижасида феъл информациянинг тўла берилиши учун зарур бўлган категория (тушунча)ларни ифодалашга қодир бўла олмай қолди. Ўша “эгасизлик” ҳолатининг ўрнини қоплаш (компенсация қилиш) мақсадида семантик жиҳатдан “бўм-бўш”, лекин грамматик (синтактик жиҳатдан тўлақонли) эга вазифани бажарувчи “**It”** шахссиз эганинг юзага чиқишига олиб келди.

Демак, ўзбек тилидаги бир составли риторик сўроқ гапларга инглиз тилида икки составли гаплар мазмунан мувофиқ келади. Масалан:

- *Тентакмисиз? (Бир составли)*
- *Are you stupid?(Икки составли)*

- Сув остида ***қичқириб бўладими****? (Эгасиз бир составли)*

- Can ***you cry*** *under water? (Икки составли)*

Икки составли гаплар эса ўз муқобилларини топиши мумкин. Масалан:

- ***Бу ҳол*** *қачонгача* ***давом этади? (****Икки составли****)*

- How long must it go on? (Икки составли)

- *Қачонгача****бизазобчекамиз****? (Икки составли)*

- How long must ***we suffer****? (Икки составли)*

Инглиз тилидаги икки составли гапларга эса мантиқан бир составли гаплар мутаносиблиги кузатилади:

- ***I have done. You have heard me.*** *The facts are before you. I ask for your judgement'".*

- ***Нима қилсам қилдим. Фикримни эшитдингиз****. Далиллар ҳузурингизда. Сизнинг ҳукмингизга мунтазирман.*

- Why ***is it called*** *'after dark', when it is really after light?*

- Негаэндиқоронғитушишини «қоронғиданкейин» ***дейишади****? Ахир қоронғи ёруғдан кейин келадику?*

Фойдаланилган илмий адабиётлар.

1. Аракин В. Д. Лингвистическая типология и методика обучения иностранным языкам. “Вопросы теории методики преподавания иностранных языков”. Казань, 1969.
2. Блох М. Я. Теоретическая основы грамматики. -М.: Высшая школа 1986.
3. Будагов Р. А. Человек и его язык. М., 1974.
4. Гак В. Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология. РЯЗР, 3, 1974.

ПСИХОЛО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В 3-4 КЛАССАХ

Н. А. Валиханова - преподаватель,
кафедры методики дошкольного, начального и специального образования АРЦП и ПКСНО

Математические понятия отражают в нашем мышлении определенные формы и отношения действительности, абстрагированные от реалных ситуаций. Каждое понятие объединяет в себе класс объектов (вещей, отношений) – объем этого понятия – и характеристическое свойство, присущее всем объектам этого класса, и только им, - содержание этого понятия. Например, понятие «треугольник» соединяет в себе класс всевозможных треугольников (объем этого понятия) и характеристическое свойство – наличие трех сторон, трех вершин, трех углов (содержание понятия); понятие «уравнение» соединяет в себе класс всевозможных уравнений (объем понятия) – и характеристическое свойство – равенство, содержащее одну или несколько переменных (содержание понятия).

Формированние понятий – сложный психологический процесс, начинающийся с образования простейших форм познания – ощущений – и протекающий часто по следующей схеме: ощущения – восприятие – представление- понятие.

Обычно разделяютэтот процесс на две ступени: чувственную, состаящую в образовании ощущений, восприятия и предиставления, и логическую, заключающуюся в переходе от предиставления к понятию с помощью обобщения и абстрагирования.

Школьник 3-4 классов обладает достаточным уровнем развития восприятия. У него высокий уровень остроты зрения, слуха, ориентировки на форму и цвет предмета. Процесс обучения предъявляет новые требования к восприятию школьника. В процессе восприятия учебной информации необходимы произвольность и осмысленность деятельности учащихся. Сначала ребёнка превлекает сам предмет и первую очередь его внешние яркие признаки. Но дети уже в состоянии сосредоточиться и тщательно рассмотреть все характеристики предмета, выделить в нём главное, существенное. Это особенность проявляется в процессе учебной деятельностию они могут анализировать группы фигур, упорядочивать предмиты по различным признаком, проводить классификацию фугур по одному или двум свойствам этих фигур.

У школьников этого возраста появляется наблюдение как специальная деятельность, развивается наблюдательность как черта характера. Процесс формирования понятия – постепенный процесс, на первых стадиях которого важную роль играет чувственное восприятие объекта.

Школьник 3-4 классов способен управлять своим произвольным запоминанием. Способность к запоминанию (заучиванию) медленно, но постопенно

возрастает. В этом возрасте память перестраивается, переходя от доминирования механического запоминания к смысловому. При этом перестраивается сама смысловая память. Она приобретает опосредованных характер, обязательно включается мышление. Поетому необходимо учащихся учить правильно рассуждать, чтобы процесс запоминания базировался но понимании предлагаемого материала.

Заодно с формой меняеться и содержание запоминания. Становится более доступным запоминание абстрактного материала.

Процесс овладения знаниями, умениями, навыками требует постоянного и эффективного самоконтроля учащихся, что возможно только при сформированности достаточно высокого уровня произвольного внимания.

Школьник 3-4 классов вполне может упровлять своим вниманием. Он хорошо концентрирует внимание в значимой для него деятельности. Поэтому нужно интерес школьника к изучению математики. При этом целесообразно опираться на вспомогательные средства (предметы, картинки, таблицы).

В школе на уроках внимание нуждается в поддержке со стороны учителя.

В процессе учебной деятельности учащийся получает много описательныч сведений. Это требует от него постоянного воссоздания образов, без которых невозможно понять и усвоить учебный материал, т.е. воссоздающее воображение учащихся 3-4 классов с самого начала обучения включено в целенаправленную деятельность, способствующую его психическому развитию.

При развитии у ребёнка способности управлять своей умственной деятельностью воображение становится всё более управляемым процессом.

У школьник 3-4 классов воображение может превратиться в самостоятельную внутреннюю деятельность. Они могут проигрывать в уме мыслительные задачи с математическими знаками, оперировать значениями и смыслами языка, соединяя две высшее психические функции: воображение и мышление.

Все указанные выше особенности создают почвудля развития процесса творческого воображения, в котором большую роль играют специальные знание учащихся. Эти знания составляют основу для развития творческого воображения и в последующие возрастные периоды жизни школьника.

Все большее значение начинает приобретать теоретическое мышление, способность устанавливать максимальное количество смысловых связей в окружающем мире. Школьник психологически погружён в реальности предметного мира, образно-знаковых систем. Изучаемый в школе материал становится для него условием для построения и проверки своих гипотез.

В 3-4 классах у школьника вырабатывается формальное мышление. Школьник этого возраста уже может рассуждать, не связывая себя с конкретной стуацией.

Учёные изучали вопрос об умственных возможностях школьников 3-4 классов. В результате исследований выявилось, что умственные возможности ребёнка шире, чем предполагалось ранее, и при создании соответствующих условий, т.е. при специальной методической органиации обучения, учащийся 3-4 классов может усвоить абстрактный математический материал.

Как видно из вышеизложенного, психические процессы характеризуются возрастными особенностями, знание и учёт которых необчодимы для организации успешного обучения и умственного развития учащихся.

“ГАРМОНИЯ” ФАНИ БЎЙИЧА НАЗАРИЙ БИЛИМЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Н.Ходжаева
Андижон давлат университети

“Гармония” фанида ўқув курси бошқа ўқув предметлари каби дидактик талабларга бўйсуниб, мусиқа фани назарий қонуниятларига таянади. Илмийлик тамойили талабалар ўзлаштирган билим ва малакаларни ҳозирги замон талаби даражасида, ўқув материалининг илмий исботланган, аниқ ва тушунарли бўлишини тақозо этади.

Классик гармония курси ишлаб чиқилган дидактик тамойилларга таянишига қарамай, бадиий амалиёт замонавий мусиқий-назарий педагогикадан анча илгарилаб кетмоқда. Бу эса тезлик билан ҳозирги замон мусиқий тилини ўзлаштириш ва ўрганишнинг янги услуб, шакл ва технологияларини ишлаб чиқиш ва доимий такомиллаштириб боришни талаб этади.

Гармония амалий курсининг назарий асослари оддийдан мураккабга қараб тобора ривожланиб бораётганлиги натижасида тизимлашган мусиқий қонуниятлар мажмуини ўз ичига олади. Унинг тарихий-стилистик манбалари эса турли даврлардаги композиторлар гармониясининг тарихий эволюциясини ёритиб беради.

“Гармония курси” – мусиқий таълим жараёнининг ғоявий, тарбиявий ва назарий жиҳатларини шакллантиришга қаратилган асосий омиллардан биридир. Унинг назарий асослари халқ мусиқий ижодиёти, касбий мусиқа ва замонавий мусиқий ижодиётнинг реал назарий қонуниятларига таянади.

Мусиқа фанлари асосида Б.Асафьевнинг интонацион назарияси ётиб мусиқанинг шаклланиш жараёнини ўзида акс эттиради.

Тадқиқот муаммоси юзасидан Б.Асафьевнинг – “Ҳар бир мусиқий ҳаракат воқеликда мусиқий шаклланишнинг ташкилий бир қисми сифатида мувозанатсизлик ҳолатини ифодалайди, биринчи туртки (таянч нуқта, бошланғич нуқта ёки йўналтирувчи нуқта) ва якуний формула (якуний қисм, коданс) билан ниҳояланувчи ҳаракат оралиғини ўз ичига олади” [26, 93] – деган асосий фикрига алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади.

Бундан қуйидаги ҳолат вужудга келади: Minitium – бошланиш; movere – ҳаракатлантирувчи; terminus – якун, охир.

Иккинчи бир фикри тафаккурнинг психологик жиҳатлари ҳақида бўлиб, мусиқа тадқиқини диалектик шаклланиш сифатида қараб, “мусиқий идроксиз интонация қилиш мумкин эмас” – деб таъкидлайди.

Мусиқий идрокнинг биринчи босқичи маълум бир воқеликда вужудга келган руҳий таассуротлар билан, иккинчи босқич, эшитиш қобилияти орқали қабул қилинган оҳангдошликни таҳлил қилиш билан боғлиқ. Энг олий босқич сифатида асарни бир бутун, яъни диалектик тарзда, товушлар, оҳангдошлигининг ўзаро мутаносиблиги, образларнинг тарихий, ўз даврига мос равишда ифода воситалари орқали талқин қилиш – мусиқани фақатгина товушлар оҳангдошлиги сифатида эмас, балки буюк маданий мерос сифатида идрок қилишни кўрсатиш мумкин. Асафьевнинг интонацион назарияси, мусиқий шаклланишни ҳаракатлантирувчи кучларнинг аксарият қирраларини очиб беради. Динамик омилларга мутаносиблик ва қарама-қаршилик (контраст) тамойилини киритади.

Мусиқий идрок, асарни ўзлаштириш ва хотирада сақлаб қолиш тафаккур фаолиятида таркиб топади; мусиқани ижро этиш учун уни ички эшитиш қобилияти орқали тасаввур қилиш зарур. Бу ички тасаввур ҳосил бўлган таассуротларни онгда

қайта ишланишини таъминлайди. Ижодий тафаккур мусиқий таассуротларни эркин таҳлил қилиш қобилияти билан боғлиқдир.

Талабаларда “Гармония” фанига оид назарий билимларни шакллантиришда қуйидаги методик шарт-шароитлар эътиборга олиниши зарур:

– дарсларни тўғри режалаштириш;

– талабаларнинг ўқув фаолиятидаги фаоллиги;

– машғулотларнинг методик жиҳатдан тўғри ташкил қилиш;

– талабаларни янги билимларни эгаллаш жараёнида нафақат билимлар кўламини бойитиш ва сифатини яхшилаш, балки мантиқий операцияларни қўллай билишга ўргатиш;

– “Гармония” фанидан назарий билимларни мутахассислик фаолиятига алоқадор маълумотлар билан боғлаш;

– қўйилаётган талабларнинг талаба мутахассислиги ва индивидуал хусусиятларига мос келиши;

– тақдим этилаётган мусиқий асарларнинг бадиий мазмуни, ифодавийлик имкониятлари ва образлилик жиҳатларига қаратилиши;

– машғулотларнинг мусиқий шаклда, кўргазмали (иллюстратив) бўлишига қаратилиши;

– ўқув машғулотлари мазмуни талабаларда ижодий тафаккур, мусиқий-назарий дунёқарашни шакллантиришга қаратилиши;

Юқоридагиларга таянган ҳолда талабаларнинг “Гармония” фанидан назарий билимларини шакллантиришнинг методик шарт-шароитлари уларда гармоник вертикал, овоз йўналмаси, аккордларнинг функционал бирикиши, овозларнинг мелодик ривожланиши, каданс табиий ладларда гармониялаш, альтерацияланган аккордика, модуляция ва гармониянинг бир-мунча мураккаб воситаларини билиш малакаларини ривожлантириш орқали ҳосил қилинади.

“Гармония” дарсларида талабаларга кўп овозли тузилманинг асосий жиҳатлари, аккордларнинг функционал тизими, классик гомофониянинг мелодик ва гармоник элементлари, шакл ҳосил қилувчи тизим ва мусиқий синтаксис ҳақидаги тушунчалар берилади. Ушбу мусиқий-назарий курс олий мусиқий таълим тизимида аниқ ишлаб чиқилган техник машқлар тизимига эга бўлиши зарур. Бу эса, ўз навбатида, талабаларда амалий кўникмаларни, назарий билимларни, мусиқий тафаккур ва ижодий малакаларни шакллантиришга омил бўлади.

Адабиётлар

1. Способин И.В. Музика шакли: Олий ўқув юртлари учун дарслик. Таржимага махсус муҳаррир Т.Ғофурбеков. – Т.: Ўқитувчи, 1982. − 407 б.

2. Степанов А. Методика преподования гармонии. М. «Музыка» 1984г.-133стр.

ЎЗБЕК МУМТОЗ МУСИҚА САНЪАТИНИНГ ТАРБИЯВИЙ ЖИҲАТЛАРИ

О.Мамирова
Андижон давлат университети

Мусиқа санъати ҳам барча санъат турлари каби инсон руҳияти ҳамда ижтимоий воқеликлар ҳолатини ифода этувчи восита, шунингдек, идрок этишнинг ўзига хос шакли ҳисобланади. Мусиқа асарини яратишда ижодкор муайян образлар воситасида юксак инсоний сифатларни ёритади. Мусиқа ва қўшиқларда табиат манзаралари, инсонларга хос хусусиятлар, ижтимоий муносабатлар, ижобий

психологик ҳолатлар – хурсандчилик ёки аксинча, салбий ҳолат – ғам-алам, истироб, тушкунлик каби ҳодисалар ифодаланади.

Мусиқий асарларнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, улар кишиларнинг онгини ўстириш, иродавий сифатларини ривожлантириш, ҳиссиётини бойитишга эмоционал таъсирини кўрсатади.Талабалик даврида гўзалликни тушуниш, мусиқий асарлардаги кайфият, ҳис-ҳаяжон, воқеликнинг мазмунини англаш онгли кечади. Мумтоз мусиқа асарлари воситасида талабаларда бадиий дидни шакллантириш энг аввало, асарнинг мусиқий матнини идрок этиш, оҳанг тузилиши, товушлар ранг-баранглигини ҳис қилишдан бошланади.

Оҳанглар таъсирида инсон руҳиятида муайян психологик ҳодисалар рўй бериб, ижобий ва салбий кайфиятларни юзага келтиради. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мумтоз асарлар инсон руҳиятида энг нозик ҳисларни юзага келишига таъсир этади. Юксак маҳорат билан билан ижро этилувчи мумтоз асарларнинг барчаси инсонда кўтаринки кайфиятни ҳосил қилади. Мумтоз асарларни доимий равишда ўрганиб бориш бўлажак мусиқа ўқитувчиларида ҳақиқий санъат асарларининг қийматини тўғри баҳолаш кўникмаларини шакллантиради, бадиий савияси паст бўлган, мазмунсиз куй ва қўшиқларни тинглаш учун вақтни сарфлашнинг олдини олишга уринганлар.

Шуни ёддан чиқармаслик лозимки, бўлажак мусиқа ўқитувчиларида бадиий дид мусиқий асарларнинг бадиий қиммати ва ижро даражасини баҳолай олиш кўникмасига эгаликдангина намоён бўлмай, уларни юксак маҳорат билан ижро эта олишларида ҳам намоён бўлади.

Мусиқий асарлардаги жозибани идрок этишда унинг ташқи мезонлари, хусусан, шакл тузилишидан хабардор бўлиш талаб этилади. Масалан, оддий куплетли қўшиқлардаги жозиба, энг аввало, унинг шеърий матни тузилиши, мазмунини идрок этишдан бошланади. Шеърий матн қаторларининг ўзаро симметрик жойлашуви, улардаги бўғинлар талаффузи, туроқларнинг бир-бирига мос келиши, қаторлар охиридаги сўзларнинг ўзаро қофиядош бўлиши унинг жозибадорлигини идрок этишнинг асосий омиллари саналади. Яна бир омил – шеърий матннинг оҳанг билан симметрия ҳосил қила олиши, синхром равишда таъкидланишидир. Овоз ёки товуш бўғинларининг ёрқин ифодавийлиги, оҳангнинг турли интервалларда ҳаракатланиши орқали шеър мазмунининг ифодаланиши ҳам муҳим омил сифатида эътироф этилади.

Мусиқий асарларни яратишда ички омиллар билан бирга ташқи деталларнинг таъсири ҳам инобатга олинади. Масалан, инсон кайфияти, табиат манзаралари ёки ижтимоий воқелик уларга хос бўлган хусусиятларнинг оҳанглар ёрдамида ифодаланиши асосида ёритиб берилади. Бунда оҳанг ритми, суръати, тонига алоҳида эътибор қаратилади. Образлар учун характерли хусусиятларнинг белгиланиши муҳим аҳамиятга эга.

Гўзалликни идрок этишнинг ижтимоий мезонлари ҳам мавжуддир. Бу ҳолат мусиқий асарларда муайян даврга хос ҳолатларнинг ифодаланишидан далолат беради. Ҳар бир даврда устивор ўрин тутувчи ижтимоий-сиёсий, иқтисодий зарурат улардан тўғри хулосалар чиқариб олишни тақозо этади. Мазмунида инсоний муносабатлар, халқнинг турмуш тарзи, инсон ва табиат бирлиги ифодаланган асарлар талабалар томонидан улар моҳиятининг англанишига ёрдам бериш билан бирга уларни мустақил ҳаётга тайёрлайди.

Мумтоз ўзбек мусиқаси воситасида талабаларда бадиий дидни шакллантиришда ижтимоий омилларнинг ҳам роли беқиёс. Чунончи: оилавий

анаъналар; оммавий байрамлар; оммавий ахборот воситалари (радио ва телевидение); таниқли қўшиқчи ва созандаларнинг иш тажрибалари ва ижро услублари субъектив – ижтимоий саналса, магнит ёзувлар, миллий чоғу асбоблари, шеърий матнлар, ўқув адабиётлари-ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, дарс ишланмалари ва бошқалар объектив-ижтимоий омиллар сифатида муҳим аҳамиятга эга.

Талабалар бадиий дидини шакллатириш жараёнида ўқитувчи асосий ўрин тутади. Мутахассис-ўқитувчиларнинг бўлажак мусиқа ўқитувчилари бадиий дидини шакллатиришдаги асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

1. Талабаларнинг мумтоз ўзбек мусиқасига бўлган муносабатларини ўрганиш, уларнинг мумтоз куй ва қўшиқларни ўрганишга бўлган эҳтиёж ва қизиқишлари даражасини объектив баҳолаш.
2. Талабаларнинг ёш хусусиятлари, шахсий имкониятлари ва алоҳида иқтидорлари тўғрисидаги маълумотларга эга бўлиш.
3. Талабаларнинг эҳтиёжлари, қизиқишлари, мумтоз мусиқа меросига бўлган муносабатлари, овоз имкониятлари, иқтидорлари, билим даражалари ҳамда ижро кўникмаларига мувофиқ улар томонидан ўрганилиши учун мумтоз куй-қўшиқлар мажмуини шакллантириш.
4. Талабаларга мумтоз асарлардан намуналар ижро этиш кўникмасини шакллантиришга ёрдам берувчи самарали методикага эга бўлиш ва машғулотни педагогик, психологик ҳамда методик талабларга мувофиқ тўғри ташкил этиш.
5. Машғулот жараёнида кўргазмали методик воситалардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш.
6. Талабалар томонидан ўзлаштирилган мумтоз мусиқа асарларининг назарий ва ижро асослари борасидаги билимларни, шунингдек, уларда шаклланган бадиий дид даражасини объектив баҳолаш.

Талабалар юксак бадиий савияга эга мумтоз асарларни ўрганишда уларнинг яратилиш тарихи ва ижро услубларига оид маълумотларни ўзлаштиришни истайдилар. Бундай истакнинг юзага келиши таълимни муваффақиятли ташкил этилишининг бошланғич омили ҳисобланади. Мумтоз асарларни ижро этиш учун талабаларнинг муайян кўникма ва малакаларга эга бўлишлари талаб этилади. Жумладан:

1. Асарни катта қизиқиш ва ҳис-ҳаяжон билан тинглаш.
2. Уни куйлаш ёки чалишга нисбатан эҳтиёжга эга бўлиш.
3. Ундаги нозик қочирим ва нолаларни ижро эта олиш устида иш олиб бориш.
4. Ҳарфлар, бўғинлар ва сўзлар талаффузи устида ишлаш.
5. Куй ва қўшиқларни уларнинг мазмунига мувофиқ ижро этишга эришиш, ижро чоғида динамик ранг-баранглиқни таъминлаш.
6. Юксак маҳорат билан чалиш ва куйлаш кўникмаларини ўзлаштириш.

Бундан ташқари ўқитувчи талабаларга ўз имкониятидан келиб чиққан ҳолда ўзига мос репертуар танлай олиш ҳамда аудитория хусусиятидан келиб чиқиб куй ва қўшиқларни ижро этиш сирларини ҳам ўргатиб бориши лозим. Маҳорат билан шакллантирилган репертуар, мусиқий асарларни овоз диапазонига мос келишига эришиш кўникмалари ҳам талабаларда бевосита ўқитувчи ёрдамида шакллантирилади.

Адабиётлар:

1. Ботиров Й. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг касбий тайёргарлик самарадорлигини оширишда Ю.Ражабий мусиқий меросидан фойдаланиш // Педагогик таълим ж. – Т.: 2003. 1-сон. – 43-б.

2. Жанайдаров Ш. Чолғу ансамбли синфида талабаларнинг ижро маҳоратини шакллантириш йўллари //Педагогик таълим ж. – Т.: 2003. 6-сон. – 51 б.
3. Жуманазаров У. Узбекские народные исторические песни. – Т.: Фан, – 1989. – 125 с.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TO'GARAK MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

O.Z.Tursunova - Paxtaobod tumani 21-makatab o'qituvchisi
M.T.Foziljonova ADU talabasi

Hozirgi davrda yosh avodni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda pedagoglarning xissasi yuqoriligini inobatga olgan holda bugungi tobora shiddat bilan ilgarilab borayotgan zamonda, ta'lim muassasalarini kompyuter texnikasi bilan jixozlashga katta axamiyat qaratilmoqda.Jumladan barcha umumiy o'rta ta'lim maktablarida kompyuter sinflaridan tashqari pedagog o'qituvchilarning barchasi kompyuter texnikasidan foydalanga xolda dars mashg'ulotlarini olib borishmoqda.

Bugungi tajribalar shuni ko'rsatadiki umumta'lim maktablarda axborot texnologiyalaridan foydalangan xolda mashg'ulotlarni olib borish o'qitish jarayonini qiziqarli olib borish, har bir o'quvchiga individual yondashish imkonini beradi. Boshlang'ich sinflarda kompyuterdan foydalanib dars o'tish o'qituvchi imkoniyatlarini oshirishga ko'maklashdi.

Yuqoridagilarni Inobatga olgan xolada umum talim maktablarida to'garak mashg'ulotlarini axborot texnologiyalari asosida tashkil etish o'zining birqancha afzaliklariga ega bo'lib darslarda o'quvchining aqliy qobilyatini ularning mantiqiy fikrlashini,shakillantirishda yordam beradi. Umum talim maktablarida dars jarayonlarida va darsdan tashqari to'garak mashg'ulotlarida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash o'zining bir qancha afzalliklariga ega bo'lib bunda o'quvchining mashg'ulot davrida diqqatini jalb qilish, bir xillikdan charchashi oldi olinadi va dars mavzularini, dars jarayonida bajarilgan amallarni yaxshi eslab qoladi. Anashunday dasturlar Respublika xalq ta'lim markazi tomonidan taqdim etilgan boshlang'ich sinflar uchun elektron darsliklardir bu dasturlardan to'garak mashg'ulotlarida foydalanishimiz mumkin.

"ALIFBO" "ALJABR"

"MATEMATIKA", "ONA TILI" kabi bir qancha kompyuterda yaratilgan dasturlar mavjud bo'lib bu dasturlarni ta'lim jarayonida qo'llash uchun www.eduportal.uz web sahifasiga murojat qilish orqali olishimiz mumkin.Yuqorida keltirilgan dasturlar yordamida kichik yoshdagi o'quvchilarda sinfdan tashqari to'garak mashg'ulotlarini olib borishda keng ko'lamda foydalanish mumkin.Biz yuqorida tavsiya qilayotgan dasturlarini ta'lim jarayonida qo'llash uchun esa boshlang'ich talim o'qituvchisidan o'rat darajadagi

kompyuter bilimlarini ta’lab qiladi.Buning uchun esa har bir umum ta’lim maktablarida axborot komunikatsiya texnologiyalari bo’yicha o’qituvchilar bilim ko’nikmalarinini shakllantirish xamda ularga zamonavi axbototexnologiyalarini bilish darajasi bo’yicha o’quv kurslar tashkil etilmoqada. Har bir o’qituvchi umum ta’lim maktablarida boshlang’ich sinflarda ana shnday dasturlardan foydalanilganda makatab o’quvchilarining aqliy salohiyati oratdi.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008 y.
2. Mutalipova M.J. Pedagogik kompetentsiya – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.

Elektron ta’lim resurslari

1. www. tdpu. uz
2. www. pedagog. uz
3.www.eduportal.uz

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЙ КУРС ЛЕКЦИЙ ПО ХИМИИ

Э.Х.Атоев - доцент кафедры «Естественные науки» Бухарского инженерно-технологического института

В наше время всеобщего использования компьютеров чтение лекций в традиционной манере «меловой химии» является малоэффективным и непопулярным. С целью повышения интереса к изучаемому предмету и формирования ярких и запоминающихся образов при изучении классического фундаментального курса «Неорганическая химия» наиболее эффективным, на наш взгляд, является мультимедийный метод подачи учебного материала.

Использование справочного материала по общей характеристики элементов и их соединений позволяет показать студенту первого курса в доступной форме высокую химическую активность таких неметаллов как кислород, галогены, щелочные и щелочно-земельные металлы; показать устойчивость молекул простых веществ и их кислотно-основные и окислительно-восстановительные свойства. Слайды с изображением природных минералов и их составов, объектов применения простых веществ и их соединений помогают студентам осознать необходимость знаний по неорганической химии в их реальной жизни, а возможно и в последующей производственной деятельности. Значительно экономится лекционное время для обсуждения более сложных теоретических положений.

Целью настоящей работы было создание мультимедийного курса лекций по избранным разделам общей, физической и органической химии в виде компьютерной презентации в формате Power Point. Тематика лекций соответствует рабочим программам, составленным на основании Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования. Курсы лекций включают следующие темы: химическая термодинамика, химическая кинетика, растворы сильных и слабых электролитов, комплексные соединения, поверхностные явления и адсорбция, коллоидные растворы, электрохимические процессы, виды химической связи, основные классы органических соединений, полимеры. При разработке курса лекций для большей наглядности в описании химических процессов и реакций была использована анимация, представленная в уже имеющихся широко распространенных электронных учебниках и информационных ресурсах Интернета, а также в лекционный материал вставлялась цифровая видеозапись лабораторных экспериментов, проведенных и записанных в

лабораториях кафедры общей химии Бухарского технологического института пищевой и легкой промышленности. Особое внимание уделялось условиям подачи материала: подбору оптимальной скорости появления информации на экране, видам анимации, выбору шаблонов оформления, а также дизайну презентации в целом. В курсе закрепляются понятия, которые необходимы для изучения последующих дисциплин, определённых учебными планами.

Анонимное тестирование студентов позволило определить уровень усвоения учебного материала, выявить наиболее трудные для восприятия темы, выделить разделы, вызвавшие наибольший интерес у студентов. Согласно результатам тестирования: 91-93% студентов разных потоков оценивают лекции в целом положительно, 74% - высказали пожелание и далее слушать мультимедийные лекции, у 82-85% - излагаемый материал вызвал интерес.

Опыт показывает, что переход первокурсников от школьной поурочной форме обучения к лекционной вузовской протекает крайне сложно. При использовании мультимедийного метода упрощается восприятие лекционного материала, поскольку слово сопровождается слайдом, где формулы и уравнения реакций четко прописаны и не могут быть истолкованы иным способом.

BENTONIT KONSENTRATSIYASI O`ZGARISHINING ZOL FRAKSIYAGA TA`SIRINI O`RGANISH

B.Sh.Ganiyev, F.S .Ochilov M.I.Ismoilova
Buxoro davlat universiteti

Hozirgi vaqtda turli texnologiyalarda polimer materiallarga talab ortib bormoqda, ular nafaqat muayyan fizik-kimyoviy xossalarga ega, balki qo‘llanilish jarayonida tashqi sharoitlarga bog‘liq holda o‘zlarining xarakteristikalarini o‘zgartirish qobiliyatini namoyon qiladi [Mathur A.M.,: Будтова Т.В: 1,2].

Akril polimer strukturasida bentonitning plastinasimon kristallari quyidagi ishda to`liq esfoliirlanmaydi, chunki buning uchun bentonitning qatlamlararo fazasida akril monommerlarining radikal polimerlanish tezligi to`ldiruvchini o`rab turgan muhit yoki uning sirtidagi polimerlanish tezligidan yuqori bo`lishi zarur [Шарипов М.С: 3]. Buni faqat qatlamli silikatning qatlamlararo fazasida katalizator yoki initsiatorni effektiv interkalirlash bilan va monomerlar diffuziyasining yuqori tezligi bilan amalga oshirish mumkin.

Polimer strukturaning ba`zi parametrlari

Bentonit ulushi, mass. %	Zol – fraksiya ulushi, mass,%	Namlik miqdori, %	Zichlik, g/sm^3	Tiklanish darajasi	Faol zanjirlar ulushi
0	8,4	43,6	1,11	2,62	0,56
5	9,3	63,4	1,14	2,34	0,51
10	10,2	51,7	1,17	2,39	0,52
30	13,7	35,2	1,21	1,98	0,44
40	16,9	41,9	1,26	1,69	0,36
60	17,8	32,8	1,32	1,65	0,35

Polimerning choklanish darajasini xarakterlovchi asosiy parametrlarga quyidagilar kiradi: zanjirning o`rtacha molekulyar massasi, to`rsimon choklangan polimerlarning molekulyar massasi, to`rning zanjirlar soni va choklangan molekulalar soni va ulushi va

choklanish darajasi, o`tkazilgan hisoblashlarning natijalari hamda olingan polimer kompozitlarning ba`zi xarakteristikalari jadvalda ko`rsatilgan.

Jadvaldan ma`lumki, bentonit konsentratsiyasining ko`payishi zol – fraksiya ulushining ortishiga olib keladi. Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, to`ldiruvchi zarrachalari jarayon ingibitori sifatida ishtirok etadi, natijada zanjirning o`sish tezligi kamayadi va zanjir uzilish tezligi ortadi.

Xulosa qilib aytganda, jarayon natijasida akrilamid va stirol sopolimerining bentonit bilan kompozitsiyasi hosil bo`lishida fizikaviy tabiatga ega bo`lgan kuchsiz choklangan strukturalar hosil bo`ladi, bu zol – fraksiyaning mo`l miqdori, choklanish darajasi va faol zanjirlar ulushining kamayishi bilan isbotlanadi [Mathur A.M: Шарипов M.C: 2-4].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Будтова Т.В., Сулейменов И.Е., Френкель С.Я. Сильнонабухающие полимерные гидрогели – некоторые современные проблемы и перспективы // Журнал прикладной химии. - 1997. - Т. 70., № 4. -С. 529-539.

2. Mathur A.M., Moorjani S.K., Scranton A.B. Methods for Synthesis of Hydrogels Networks: A Review// Journal of Macromolecular Science. Part. C: Chem. Phys. - 1996. - V. 36, № 2. - P. 405 - 430.

3. Ганиев Б.Ш., Шарипов М.С. Стиролнинг акриламид билан сополимер ҳосил қилиш унумига ҳарорат ва вақтнинг таьсирини ўрганиш. “Кимё фанининг долзарб муаммолари ва уни ўқитишда инновацион технологиялар” республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент 2016й. – 186-187 бетлар.

4. Шарипов М.С., Ганиев Б.Ш. Исследование свойств природных сорбентов и их модифицированных форм.. Конф. “Проблемы химической промышленности и пути их решения в свете её развития на современном этапе”. Наваи, 2016. С. 159-161.

ГРАФИК ОРГАНАЙЗЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА КИМЁ ФАНИНИ ЎҚИТИШ

Г.А. Худойназарова, Б.Ш. Ганиев, У.Г. Икромов
Бухоро давлат университети

“Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожлантириш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади.” [Ш.М.Мирзиёев: 1]. Ҳозирги кун нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, ўқитувчилар билим даражаси юқори, ақлий фаолияти етук бўлиши ва мустақил ижодий фикрлай олишлари зарур. Ўқитувчилар бундай хислатларни талабаларда ҳам ривожлантириб борадилар. Бугунги кунда таълим технологиялари, яъни график органайзерлар асосида дарс ташкил этиш ва улардан дарс жараёнида унумли фойдаланиш, талабаларга ўтилаётган мавзу бўйича билимларни етказишда таҳлилий маълумотларни кўргазмали тақдим этиш усуллари ва воситалари асосий роль ўйнайди. Бунда талабаларда кўникма ва малакаларни шакллантиришда таҳлилий маълумотларни кўргазмали тақдим этиш усул ва воситалари асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Дарс жараёнида мавзуни таҳлил қилиш, моддалар ва ҳодисаларни таққослаб ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ўқитувчи таҳлил ёрдамида воқеа-ҳодисаларни қисмларга ажратиб, томонларни фикран бирлаштириб, бир бутун ҳолига келтириб,

нутқда ифодалайди. Таҳлилий маълумотларни кўргазмали тақдим этиш усул ва воситалари 3 кўринишда намоён бўлиб, улар *муаммони аниклаш, таҳлил килиш ва режалаштириш, маълумотларни таркиблаштириш ва қайта таркиблаштириш ҳамда маълумотларни таҳлил килиш, таққослашдан* иборатдир [Л.В.Голиш: 2].

Ўқитувчининг педагогик маҳорати, мулоқот маданияти, нутқнинг равонлиги, алоқавий маҳоратнинг талабаларга таъсири, педагогик нутқ техникасини эгалланганлик даражаси ўз навбатида янги алоқавий технологияга асосланган ҳолда амалга оширилади. Бу жараён ўқитувчи фаолияти ва услубиятининг турли кўринишлари орқали ўз ифодасини топади. Юқори молекуляр бирикмалар мавзусини ўтишда график органайзерлар, яъни муаммони аниқлаш ва таҳлил қилиш воситаларидан бири «Нима учун» схемасидан фойдаланилган холда дарс ўтиш услубиёти яратилди. Талабалар «Нима учун» схемасини тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда муаммони ифодалайдилар. «Нима учун» сўроғини бериб, чизма орқали муаммонинг дастлабки сабаби аниқламагунча саволга жавоб ёзадилар. Бу жараёнда талабалар кичик гуруҳларга бирлашадилар, ўзларининг фикрларни таққослайдилар, қуйидагидек, «Нима учун» схемасини тўлдирадилар ва умумий чизмага келтирадилар. Иш натижалари тақдимот оркали таҳлил қилинади.

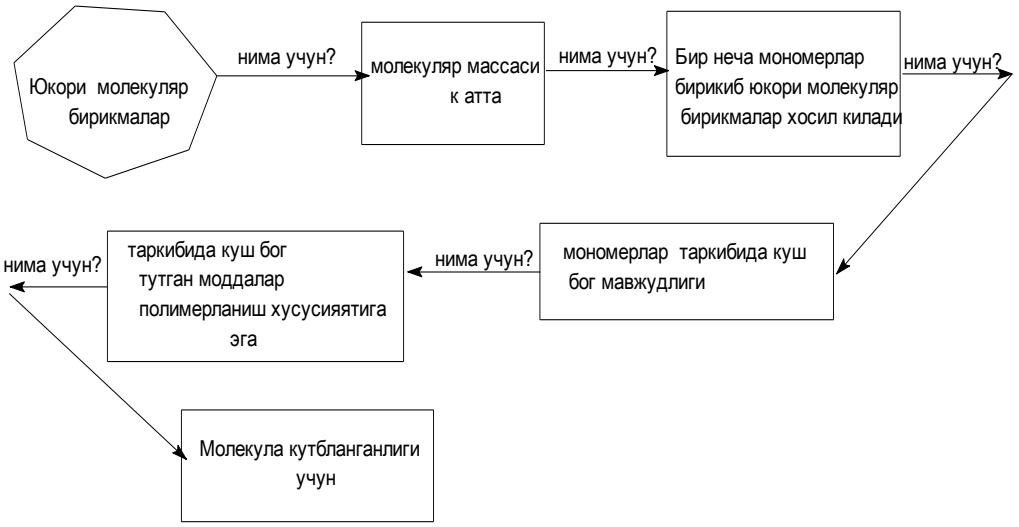

Умуман олганда, кимё дарсларини иннавацион тарзда ташкил этишда талаба – ёшларга кимёвий билимларни етказишда график органайзерлардан фойдаланиш дарснинг самарадорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 488 б.

2. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш – Тошкент, 2010.- Б.147

ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО ЕСТЕСТВЕННЫМ НАУКАМ

А.Ф.Гайбуллаева - магистрант
Бухарского инженерно-технологического института

Как известно, основными задачами внеклассной работы по естественным наукам являются формирование и развитие интереса, склонности к изучению естественных наук, выявление способностей и дарований к этому предмету,

расширение кругозора, овладение специальными умениями и навыками экспериментальной работы в лабораториях, а также со специальной научной и популярной литературой. В ходе внеклассной работы осуществляются оформление химического кабинета, учащиеся получают дополнительные возможности социальной адаптации, развивается их самостоятельность, творческие способности, нравственные качества личности, проводится профессиональная ориентация.

Внеклассную работу по естественным наукам в зависимости от числа участников и от формы ее организации можно подразделить на массовую, групповую и индивидуальную. К массовым формам относятся такие, как: тематические вечера, олимпиады, научно-практические и читательские конференции, дни, недели или месячники и т.д. В массовых мероприятиях в той или иной степени участвуют многие учащиеся с различным уровнем интереса к естественным наукам, хотя основная роль принадлежит членам различных кружков.

Основными принципами организации внеклассной работы являются добровольность, инициатива и самодеятельность учащихся; актуальность и научность темы выбранного направления работы и ее связь с жизнью; плановость, систематичность и системность проведения занятий и мероприятий.

Тематические кружки, как и учебный предмет в целом, решают определенные задачи. Такими задачами, вытекающими также из роли естественной науки в современной жизни, в первую очередь, являются:

-сознательное, прочное и глубокое усвоение основ естественных наук, ее понятий, законов, учений и теорий; овладение специальными практическими умениями и навыками в области естественных наук;

-развитие познавательных и мыслительных способностей учащихся, умений самостоятельно овладевать знаниями, а также понимание роли естественных наук в обществе;

-формирование научного мировоззрения учащихся и естественнонаучной картины мира в их сознании, преодоление хемофобии и безразличного отношения к современным экологическим проблемам.

Кроме того, эта форма внеклассной работы обеспечивает:

-дальнейшее развитие интересов и способностей учащихся в области химии, математики и смежных наук; проведение профориентационной работы;

-подготовку и проведение тематических вечеров, выпуск стенных газет, оформление стендов, изготовление дидактических материалов и пособий (моделей, схем, плакатов, слайдов и т.д.), помощь в оформлении предметных кабинетов.

Организуя работу кружков, следует исходить из таких общедидактических принципов, как: актуальность и связь с жизнью; научность; доступность изучаемого на занятиях кружка материала и его связь с учебной программой; возможность проявления учащимися творчества и самостоятельности; индивидуальный подход и учет интересов каждого студента; плановость и систематичность в проведении занятий; занимательность; включение в эти мероприятия элементов общественно-полезного труда; широкое освещение достигнутых результатов.

KIMYO FANINI O’QITISHDA PIRAMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYASINING ROLI

F.I.Ostonov, D.Saidaxmedova
Buxoro davlat universiteti

Ta’limning samarali natijalar berishi, eng avvalo, o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro munosabatiga, qo‘llaniladigan ta’lim usullari texnologiyalarga bog‘liqligini har bir pedagog yaxshi biladi. Shuning uchun ta’lim jarayonini sifatini oshirishda har bir

o‘qituvchi va talaba hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish, o‘zaro tushunish, ijobiy munosabatlarga asoslangan holda muloqotli, ijodiy ishlashni yo‘lga qo‘yishi lozim.

O‘qituvchi bilim olish yo‘lini talabaga ko‘rsatibgina qolmasdan, balki unga erishishda talabaga hamkor bo‘lishi zarur. Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan usullarni tanlash va ulardan samarali foydalanishda rioya etiladigan didaktik shart sharoitlar mavjud bo‘lib, ularni o‘qituvchilar inobatga olgan holda tanlagan usullari ta’lim maqsadlariga mos kelishi shart. O‘quv – bilish faoliyatining har bir bosqichi uchun belgilangan maqsadlarni turli usullar yig‘indisida amalga oshiriladi. Shuning uchun usul tanlash eng muhim omil bo‘lib, aniq o‘quv mashg‘ulotining didaktik vazifasiga xizmat qiladi.

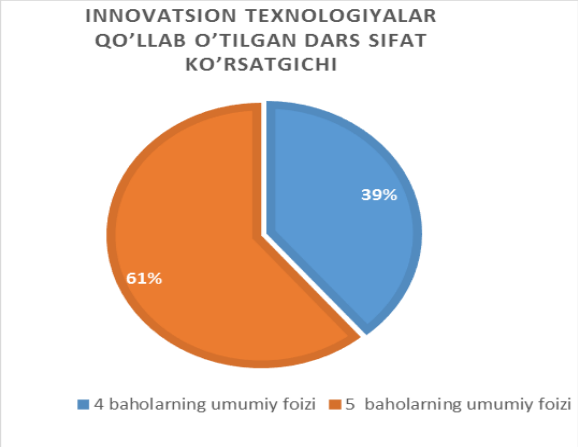

Akademik litseylarda kimyo fanini o‘qitishda piramida innovatsion texnologiyasidan foydalanish orqali talaba – yoshlarning kimyo fani bo‘yicha bilimlarini oshirishda va ulardan unumli foydalanish samaradorligini 10-12% ga oshirganligini, tajriba sinov natijalarini statistik tahlil qilish orqali ishonch hosil qildik.

Buxoro davlat universiteti qoshidagi 1-son akademik litseyining 203 guruhidagi ananaviy va innovatsion texnologiyalar qo’llab o’tilgan darslarning umumiy o’zlashtirish

$a_1 = \frac{1}{28}(5*5+9*4+13*3+1*2) = \frac{102}{28} = 3.6$

$a_1 = \frac{3.6*100}{5} = 72.8\%$

$b_1 = \frac{1}{28}(10*5+13*4+5*3+0*2) = \frac{117}{28} = 4.17$

$b_1 = \frac{4.17*100}{5} = 83.5\,\%$

Buxoro davlat tibbiyot instituti qoshidagi 2-son G’ijduvon akademik litseyining 206 guruhidagi ananaviy va innovatsion texnologiyalar qo’llab o’tilgan darslarning umumiy o’zlashtirish grafigi

$a_1 = \frac{1}{20}(1*5+12*4+7*3+0*2) = \frac{74}{20} = 3.7 \quad a_1 = \frac{3.7*100}{5} = 74\%$

$b_1 = \frac{1}{20}(11*5+7*4+2*3+0*2) = \frac{89}{20} = 4.45 \quad b_1 = \frac{4.45*100}{5} = 89\,\%$

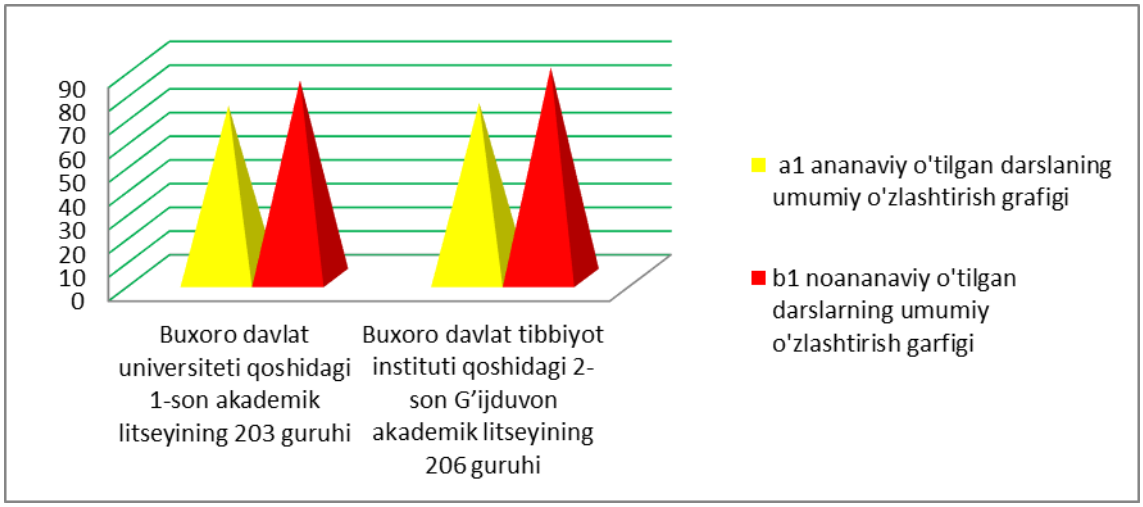

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R.J. “Innovasion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari” TDPU .T.: “Fan” . 2004. 152 b

2.Худойназарова Г.А., Мавлонов Б.А., Идиева Л.Б., Турсунова Н., Ахмедов В.Н. Академик лицей кимё дарсларида юқори молекулали бирикмалар тузилиши ва хоссалари мавзусини ўқитиш услубиёти // II –Республика илмий – амалий конф. Аналитик кимё фанининг долзарб муаммолари. Термиз.-2005. -162-163

PIRAMIDA INNOVASION TEXNOLOGIYASI YORDAMIDA KIMYO DARSLARINI TASHKILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

F.I.Ostonov
Buxoro davlat universiteti

“Ta’limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. Biz o‘zining qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo‘lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga ega bo‘lamiz”. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, yangi sharoitda ishlab-chiqarish sohalariga munosib kadrlarni tayyorlab berish ta’lim tizimining bosh vazifasi bo‘lib qoladi.

Bunday darslardan foydalanilganda talabalarning dars mavzusini o’zlashtirib olish imkoniyatini kengaytiradi. Biz quyida noan’anaviy darslardan “Piramida” o’yinini tashkil etish uslubiyotini havola etamiz.

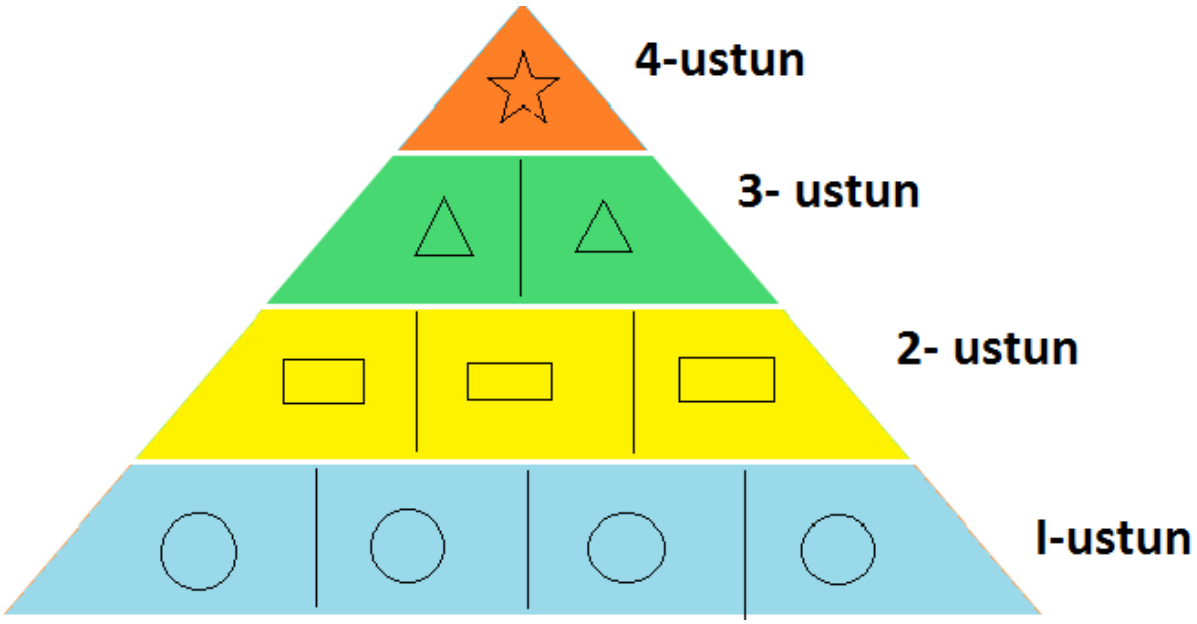

“Piramida”ni o’tkazish sxemasi

Guruh 5 tadan 4ta piramidaga bo‘linadi. Piramida 4 ustundan iborat bo‘lib, har bir ustun bo‘laklarga ajratilgan, ya’ni I ustun 4 ta; II ustun 3 ta; III ustun 2 ta; IV ustun 1 ta. Jami bo‘lib 10 ta blok hosil bo‘ladi va har bir bo‘laklar ustunlar hisobiga talabalarga misollar beriladi. Piramidaning I ustunidagi har bir misolga berilgan yechimni 2 ball; II ustunga 3 ball; III ustunga 4 ball; IV ustunga 5 ball qo‘yiladi.

Piramida ustunlar bo‘yicha pastdan yuqoriga ko’tarilgan sari savollarning murakkabligi oshadi. Bu usul quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

Har bir ustun bo‘yicha masalalar bloki tuziladi, ular raqamlangan holda rangli qog‘ozlarga yozib, konvertlarga solinadi. Masalan, I ustun uchun ko’k rangli, shakli

aylana; I ustun sariq rangli, to‘rtburchak; III ustun uchun yashil, shakli uchburchak; IV ustun uchun qizil rang, yulduzsimon ko‘rinishda yasaladi.

Har bir bosqichni boshlashda piramida guruhchalardan bir a’zo kelib I ustun uchun masalalar to‘plamidan masala yozilgan raqamni oladi. Raqamlar 1 dan 4 gacha bo‘ladi. Raqam tanlangach, o’qituvchi shu raqamga mos keladigan masalani o‘qiydi va masalani yechish uchun beradi. Bu masalaga qaysi piramida tez javob topsa, o‘sha javobga ajratilgan ballni oladi, shu tariqa 4 ta masalaga javob beriladi. Bu o’yin 4 ta ustundagi barcha masalalari yechilgach, har bir guruh to’plagan ballar hisoblanadi va barcha talabalar bir vaqtning o‘zida qisqa vaqt ichida, xolisona baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Г.А.Худойназарова., Н.Назаров. Академик лицейларда юқори молекуляр бирикмалар кимёсини ўқитишда дидактик материаллардан фойдаланиш. Респуб научно-прак. конференция «Актуальные проблемы химии высокомол. соед» тезисы докладов. // Бухара 9-10 апрел. 2010. С.125 – 126

2. Г.А.Худойназарова., Гафурова Г., Қаххоров М., Мавлонов Б.А. Юқори молекуляр бирикмалар кимёси фанидан мустақил таълимни ташкил этишда талабаларни интеллектуал қобилиятидан фойдаланиш. Респуб. научно-прак. конференция «Актуальные проблемы химии высокомол. соед» тезисы докладов. // Бухара 9-10 апрел. 2010, С. 130 – 131

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ БОШ ВАЗИФА

М.И. Садикова
Бухоро мухандислик технология институти

Маълумки, фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган бугунги кунда кўплаб илмий билимлар, тушунча ва тасаввурлар ҳажми кескин ортиб бормоқда. Бу, бир томондан, фан-техниканинг янги соҳа ва бўлимлари тараққий этиши туфайли унинг дифференциаллашувини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан, фанлар орасида интеграция жараёнини вужудга келтирмоқда. Бундай шароитда юқори малакали педагогларга бўлган талаб ортиб, баркамол авлодни асрлар давомида шаклланиб келган умуминсоний ва миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш лаёқатига эга, фаннинг фундаментал асослари, педагогика ва психология методларини мукаммал эгаллаган, касбий тайёргарлиги юксак даражада бўлган ҳамда замонавий педагогик ва ахборот технологияларини амалиётда қўллаш кўникма ва малакасига эга ижодкор педагогларни тайёрлаш талаб этилади. Ҳозирги вақтда таълим-тарбия жараёнида педагогик инновацияларни кенг кўламда қўллаш жаҳон тараққиётининг глобал тенденцияси ҳисобланади. Педагогик инновациялар кўламининг ортиши, мамлакатда модернизация жараёнининг тез суръатларда ривожланаётганлиги сабабли айни даврда таълим соҳасига янгиликларни тизимли равишда киритишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Аммо таълим жараёнларига ўқитишнинг янги мазмун, шакл, метод ва воситаларини татбиқ этиш бўйича педагогик тадқиқотларнинг жорий этиш даражасини ҳозирча етарли деб бўлмайди.

Дарҳақиқат, янгиланган таълим тизимини жорий этишда ҳар бир ўқитувчи ўз фани ва баркамол авлод таълим-тарбиясига оид янгиликларни мунтазам ўрганиб, уларни ўз меҳнат фаолиятида изчил қўллай билиш маҳоратига эга бўлиши муҳим. Бугун фан ва техника соҳасидаги янгиликларни ўқув дастурлари мазмунига тез киритиш талаб этилади ва бу орқали замонавий билимларни шакллантиришга замин ҳозирланади. Бундан ташқари замонавий ўқитиш технологиялари, улар билан боғлиқ методик ёндашувлар бўлажак ўқитувчиларда зарурий билимлар, муҳим

қонуниятлар, кўплаб фундаментал тушунчаларни нисбатан енгил, чуқур ва мустаҳкам шакллантириш учун қулай шароит яратади. Таълимнинг сифат ва самарадорлигини оширишда барча фанларидан дарс бераётган ўқитувчилар билим ва касбий маҳоратларининг замон талабларига мослиги, уларнинг мавжуд ўқув-лаборатория ва техника жиҳозларидан дарс жараёнида оқилона фойдаланиши, ташкил этилаётган амалий лаборатория машғулотлари самарадорлиги, ўқувчи юқори даражада ўзлаштириши учун ҳар бир мавзунинг илғор педагогик технологияларни қўллаган ҳолда ўтилишини таъминлаш талаб этилади. Фанларини ўқитишда компетенциявий ёндашувга асосланган таълимни амалиётга жорий этиш, ўқувчиларда эгаллаган билимларини ҳаётда қўллай олиш, онгли равишда касб-ҳунар танлаш, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда мустақил таълим олиш кўникмаларини ривожлантириш кўзланган асосий устувор йўналишлардан биридир.

Ўқувчи-ёшлар ўртасида китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш устувор вазифага айланган. Чунки тил ва адабиёт ўқитувчисининг энг асосий ва долзарб вазифаларидан бири ҳам шу. Бугунги кунда умумтаълим муассасалари кутубхоналари бадиий адабиётлар билан тўлиқ таъминланаётган бўлсада, ўқувчиларнинг китоб ўқишга қизиқиши талаб даражасида эмас. Болага китоб ўқитиш учун ўқитувчининг ўзи ўрнак бўлиши керак. Мамлакатимиз Президентининг 2017 йил 12 январдаги "Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида"ги Фармойиши асосида ўқувчилар ўртасида китоб ўқиш маданиятини янада юксалтирилса, мақсадга мувофиқ бўларди. Ўқувчилар ўртасида ўзаро рақобат муҳитини яратиш ва уларни китоб мутолаасига рағбатлантириш мақсадида "Энг яхши китобхон ўқувчи" ва "Китобхон мактаб" танловлари жорий этилиши лозим.

Бу вазифаларни изчил равишда самарали амалга ошириш, ёш авлод таълим-тарбияси йўлида алоҳида масъулият ҳис этиб, ўқитиш сифатини такомиллаштириш педагогларнинг биринчи галдаги вазифаси бўлмоғи лозим.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОЛЛЕДЖАХ

С.Г. Сиддикова
Бухоро
мухандислик технология институти

Активное внедрение мультимедиа технологий в образовательный процесс профессиональных колледжей – важнейший фактор модернизации среднего специального образования. В настоящее время данные технологии относятся к одним из наиболее динамично развивающихся и перспективных направлений в области информатизации.

Остановимся на сущности понятия «мультимедиа» (от лат. multum – много и media – средства). В Большой энциклопедии мультимедиа – это «комплекс аппаратных и программных средств для работы с видеоизображением и звуком» [Энциклопедия: 68]. Н.А. Коновалова пишет, что «мультимедиа – разнообразные средства передачи информаций – текст, звук, изображение, анимация и пр.» [Н.А. Коновалова: 20].

Таким образом, под мультимедиа в широком смысле следует понимать комплекс аппаратных и программных средств, позволяющий субъектам

образовательного процесса работать с разнородными данными организованными в виде единой информационной среды.

К основным отличительным признакам мультимедиа технологий относятся:

–объединение аппаратных и программных средств в многокомпонентную информационную среду (текст, видео, фото, графика, звук);

– обеспечение надежности хранения, передачи и использования больших объемов информации;

– унификация и простота переработки информации.

Характерной особенностью мультимедиа продукта является наличие в его содержании нескольких сюжетных линий (в том числе и выстраиваемых самим пользователем на основе «свободного поиска»).

Сказанное позволяет заключить, что мультимедиа являются одним из наиболее перспективных направлений использования компьютерных технологий в образовании. Область применения мультимедиа очень широка и их возможности в обучении еще полностью не изучены.

Актуальность применения мультимедиа технологий в образовательном процессе среднего специального образования связана с дальнейшим развитием информатизации и повсеместным распространением глобальной компьютерной сети Интернет.

Необходимость применения мультимедиа технологий обусловлена также переходом от знаниевой парадигмы образования к компетентностной, что предполагает развитие творческих способностей обучаемых через интерактивность, мультимедиа в этом плане открывают ни с чем не соизмеримые познавательные возможности.

Мультимедиа позволяют объединить в компьютерной системе текст, звук, видеоизображение, графическое изображение, анимацию и представляют собой совокупность технологий, позволяющих компьютеру вводить, обрабатывать, хранить, передавать и отображать такие типы данных, как текст, графика, анимация, оцифрованные неподвижные изображения, видео, звук, речь и т. п. Самостоятельное получение учащимися дополнительных знаний – еще одно из преимуществ использования мультимедиа.

К педагогическим условиям, которые способствуют внедрению мультимедиа технологий в образовательный процесс среднего специального образования, можно отнести следующие:

– создание особой образовательной среды, направленной на повышение эффективности обучения с помощью мультимедиа технологий;

– предоставление учебной информации в сочетании с интерактивностью, обеспечивающее повышение качества обучения;

– использование мультимедиа технологий, способствующее повышению инициативы и самостоятельности обучаемых в освоении инноваций;

– обеспечение взаимодействия преподавателя и учащихся посредством интерактивного диалога с компьютером, расширяющее границы познания нового, неизвестного.

В настоящее время для профессиональных колледжей нашей Республики наиболее доступными мультимедиа средствами обучения являются различные сетевые версии – мультимедийные сетевые диски. К сожалению, эти материалы за редким исключением пока мало отличаются от обычных печатных изданий и, как правило, рассчитаны на внеурочную индивидуальную самостоятельную работу,

поэтому основной теоретический материал по-прежнему представляется в знаково-символьной форме и сопровождается привычными готовыми статичными чертежами и рисунками.

Но имеющиеся мультимедийные курсы и образовательные программные продукты позволяют уже сегодня по-новому строить учебное занятие. Одним из перспективных и важных может стать комплексный подход к использованию мультимедиа-технологий при изучении некоторого

относительно замкнутого раздела учебной программы в условиях аудитории с интерактивной доской.

Как отмечалось выше, мультимедиа технологии неизмеримо расширяют возможности в организации и управлении учебной деятельности и позволяют практически реализовать огромный потенциал перспективных методических разработок в рамках традиционного обучения.

Использованная литература

1. Большая энциклопедия: в 62 т. М.: Терра, 2006. Т. 31. 592 с.
2. Коновалова Н. А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза: автореф. дис. … канд. пед. наук. Вологда, 2004. 23 с.

MATEMATIKANI O'QITISHDA KOMPYUTERNING MATEMATIK DASTURLAR TIZIMI

B.Sh.Shadiyev[*], H.R.Goyibnazarov[*]
[*]Guliston davlat universiteti "Matematika" kafedrasi

Jamiyatni zamonaviy rivojlanish bosqichining o'ziga xos xususiyati uning axborotlashuvidir. Inson faoliyati barcha sohalarida axborot jarayonlarining o'rni oshadi, uni ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, uzatish va ishlatish uchun zarur axborot va vositalarga ehtiyoj oshib, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining paydo bo'lishiga olib keladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'limga kirish jarayonida turli matematik fanlarni o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqish, xususan, matematikani talabalarga o'qitishda AKT elementlarini samarali qo'llash imkoniyatlarini o'rganish talab etiladi. Matematikani o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish fanni o'zlashtirishning samarali o'ziga xos mantig'ini o'rnatadi va ta'lim ko'proq professional yo'nalishga aylanadi. Bu o'qitishning motivatsiyasini oshirishga va axborot texnologiyalari vositalarini o'qitishning xususiyatlarini ochib beradi. Matematikani o'rganishda axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish jamiyatning ehtiyoji hamda bitiruvchilarning matematik ta'lim darajasiga bo'lgan talablari tobora ortib borayotganligi bilan bog'liq. Bu matematikani amaliy qo'llashning keng imkoniyatlari bilan izohlanadi. Har qanday ta'lim muassasasining axborot muhiti uchun AKT vositasi shaxsiy kompyuter bo'lib, uning imkoniyatlari axborot texnologiyalari vositasi bo'lgan dasturiy ta'minot tomonidan belgilanadi. Dasturiy ta'minotning maksimal darajadagi mavjudligi fan va ta'lim sohasida foydalanish uchun eng muhim shartlardan biri ekanligi ravshan. Shu munosabat bilan, zamonaviy ta'lim tizimlarida bepul dasturiy ta'minot faol ravishda joriy etilmoqda. Ushbu maqolada erkin tarqatilgan kompyuterning matematik tizimlari taqdim etiladi. Avvalo, kompyuterning matematik dasturlar tizimining ta'rifini kiritish kerak. Kompyuterning matematik dasturlar tizimlari (KMDT) yordamida biz maxsus taqdim etilgan foydalanuvchi tilida ularning shartlarini belgilashda matematik muammolarni avtomatlashtirilgan, texnologik jihatdan birlashgan va yopiq qayta ishlashni

ta'minlaydigan murakkab dasturiy vositalarni tushunamiz. Bugungi kunda universal KMDT orasida eng mashxurlikka ega bo'lganlar: Matlab, MathCad va Maple lardir.

Matlab ma'lumotlar yig'ish va tahlildan dasturni ishlab chiqishga qadar ilmiy va muhandislik ishlarini qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab kompyuter vazifalarini bajaradi. Matlab muhiti matematik hisoblarni, vizualizatsiyani va kuchli texnik tilni birlashtiradi. Ichki interfeyslar, tashqi qurilmalar, fayllar, tashqi ma'lumotlar bazalari va dasturlardan ma'lumotlarga darhol kira olasiz. Matlab raqamli uzatish va tasvirni qayta ishlash, boshqarish loyihalash, ilm-fan, moliya va iqtisod hamda asboblarni ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan keng ko'lamdagi dasturlarga ega. Ochiq arxitektura Matlab va unga tegishli mahsulotlar ma'lumotlarini o'rganish va tezda raqobatdosh foydalanuvchi vositalarini yaratish uchun foydalanishni osonlashtiradi.

Mathcad - dasturiy dasturlarga murojaat qilmasdan matematik muammolarni analitik va son jihatidan ko'paytirish uchun ichki algoritmlar yordamida ko'p funksiyali interaktiv hisoblash tizimi. Mathcad ishchi varaqasi jonli formulalar bilan elektron kitob bo'lib, u avtomatik ravishda so'zlar yozilgan tartibda hisoblab chiqiladi. Bu oddiy va qulay interfeysga ega, standart matematik belgilar bilan ifodalarni yozadi, yaxshi ikki o'lchamli va uch o'lchamli grafikalar, umumiy ofis va dizayn dasturlariga, shuningdek, Internetga ulanish qobiliyatiga ega. Mathcad texnologik hisob-kitoblar uchun kuchli vositalar to'plamini yozma formulalardagi bosim sifati va moslashuvchan, to'liq xususiyatli matn muharriri bilan birlashtiradi.

Maple - analitik va raqamli usullardan foydalangan holda kompleks hisoblash loyihalarini amalga oshirish uchun mo'ljallangan kuchli hisoblash tizimi hisoblanadi. Maple matematik muammolarni hal qilish uchun tasdiqlangan, ishonchli va samarali ramziy va soni algoritmlarni o'z ichiga oladi. Maple murakkab sonlar maydonida murakkab algebraik konvertatsiya va soddalashtirishni amalga oshirishi, cheksiz yig’indini, mahsulotni, chegaralarni va integrallarni topish, tenglama va tengsizlikning ramziy va sonli algebraik tizimlarini echish, polinomlarning ildizlarini topish, oddiy differensial tenglamalarning analitik va sonli tizimlarini yechish va qisman differensial tenglamalar. Maple chiziqli va tenzor algebra, Evklid va analitik geometriya, raqamlar nazariyasi, ehtimollik nazariyasi va matematik statistika, kombinatoriya muammolari va boshqa ko'plab muammolarni hal qilish uchun subroutin paketlarni o'z ichiga oladi.

Matematika o'rgatish bo'yicha KMDT foydalanish bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud, bu birinchi navbatda bu intizomga ega bo'lish uchun yetarli miqdorda soat, shuningdek, o'qituvchilarning KMDT-ni o'zlarining ta'lim faoliyati davomida samarali ishlatishga tayyor bo'lmasligidir. Ushbu muammolarni echish usullaridan biri matematikani KMDT yordamida amalga oshiriladigan "matematika - informatika" fanlararo bog’lanishdan foydalanish bo'lishi mumkin. KMDT ning imkoniyatlarini qo'llash matematikani o'rganish jarayonini talabalar tushunishi uchun yanada qulayroq bo'ladi. Masalan, "Funksiyalar va ularning xususiyatlari" bo'limida. “Funksiyalarni tadqiq qilish”, matematik paketlarning grafik imkoniyatlaridan foydalanib, funksiyalarning grafikalarini o'zgartirish funksiyalarini vizual tarzda namoyish etish, funksiyalarning grafikalarini yaratish va ularning grafikaviy ifoda etilganligini ko'rsatish, birinchi va ikkinchining geometrik ma'nosini ochib beradi. Shunday qilib, o'qituvchi matematikani o'qitishda kompyuter savodxonligidan muvaffaqiyatli foydalanadi, xususan, talabalarning matematikaning eng muhim tushunchalariga qiziqishiga jalb qiladi.

Yuqoridagi dasturiy mahsulotlar nafaqat matematikani, balki geometriya, oliy matematika, ehtimollar nazariyasi, matematik statistika va bir qator fanlar kabi ko'plab boshqa fanlarni o'rganish uchun ham qo'llanilishi mumkin. Agar matematika va boshqa

fanlarni o'rganishda talaba har qanday etarlicha kuchli kompyuter tizimi bilan ishlaydigan dasturlarni o'rgansa, unda u duch kelishi mumkin bo'lgan matematik muammolarni, shu jumladan, tadqiqot ishlarini hal qilish uchun juda yaxshi tayyorlanadi.

РОЛЬ ШАХМАТА НА УРОКАХ МАТЕМАТИКА

У.К.Холиков – преподаватель, А.Муротқулов
ГулГУ кафедеры педагогики и психология

У математики и шахмат много родственного. Выдающийся математик Г. Харди, проводя параллель между этими двумя видами человеческой деятельности, заметил, что решение проблем шахматной игры есть не что иное, как математическое упражнение, а игра в шахматы - это как бы насвистывание математических мелодий.

Формы мышления математика и шахматиста довольно близки, а математические способности нередко сочетаются с шахматными. Среди крупных ученых известно немало сильных шахматистов: математик академик А.А.Марков, физик академик П.Л.Капица. В то же время многие гроссмейстеры имеют математическое или близкое к нему образование. Склонность к занятиям математикой проявлялась даже у чемпионов мира по шахматам. Интересовался ею первый шахматный король В. Стейниц. Профессиональным математиком был его преемник доктор Эм. Ласкер. Первый советский чемпион мира М. Ботвинник в последние годы все силы отдал разработке алгоритма игры в шахматы и, по существу, переквалифицировался в математика-прикладника.

Рассмотрим задачи, связанные с шахматными фигурами.

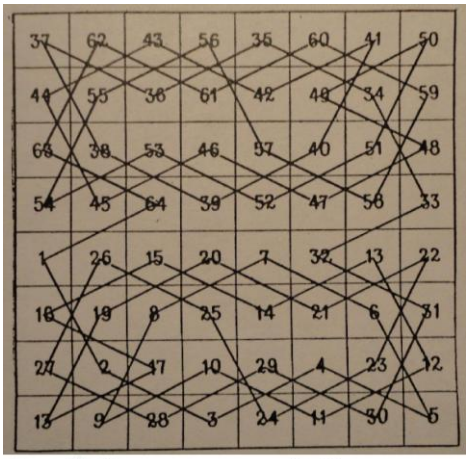

Рис. 9. Решение задачи об обходе конём всех клеток шахматной доски, предложенное Эйлером.

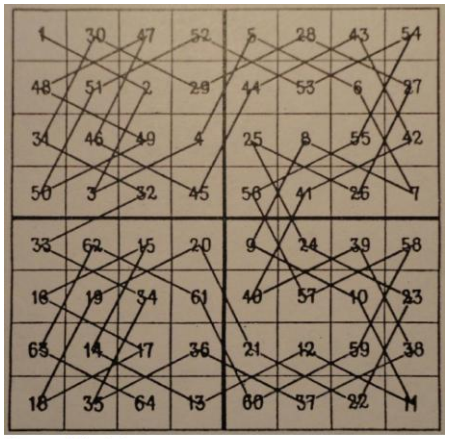

Рис. 10. Первый полумагический обход конём всех клеток шахматной доски

8. Задача *Требуется обойти ходом коня все клетки шахматной доски, побывав на каждой из них только один раз.* Ею занимались многие крупные математики, в том числе Леонард Эйлер, посвятивший ей большой труд. [7] Хотя задача была известна и до Эйлера, лишь он впервые обратил внимание на её математическую сущность. Значительно труднее проблема, состоящая не в отыскании определенного маршрута коня по доске, а в нахождении всех маршрутов и подсчете их числа. Увы, эта задача не решена до сих пор, и шансов на успех немного. Известно, правда, что число решений не превосходит число сочетаний из 168 элементов по 63 (оно состоит из ста цифр), но больше 30 миллионов. [4] Обычно при решении задачи об обходе конём клеток шахматной доски ограничиваются рассмотрением маршрутов, обладающих необычной симметрией или (если клетки доски перенумерованы в порядке обхода) порождающих матрицу

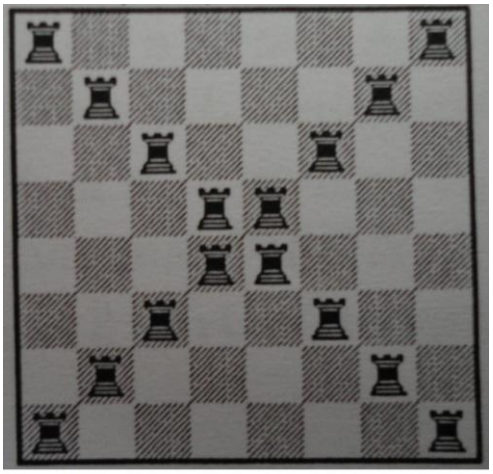

Рис. 11. Каждая не занятая ладьёй клетка находится под боем хотя бы трёх из них

с замечательными арифметическими свойствами. Известно много методов для нахождения маршрутов коня, которые носят имя первооткрывателей. Например, замкнутый маршрут на рис. 9 – одно из многочисленных решений задачи, найденных в 1759 г. Эйлером, - сначала пролегает по верхней половине доски и лишь затем переходит на её нижнюю половину. Решение Эйлера обладает ещё одной особенностью: разность между любыми двумя числами, расположенными симметрично относительно центра доски (на прямой, проходящей через него), всегда равна 32. На рис. 10 изображен открытый маршрут, следуя которым конь также обходит все клетки шахматной доски. Это решение задачи было опубликовано в 1848 г. Вильямом Беверли. Маршрут Беверли был первым из «полумагических» маршрутов: сумма чисел, стоящих в любой «строке» и в любом «столбце», равна 260. Стать «магическим» ему мешает то обстоятельство, что сумма чисел, стоящих на главных диагоналях, отлична от 260. Если шахматную доску с маршрутом Беверли разрезать на четыре доски 4X4 (вдоль жирных линий, показанных на рис. 10), то каждая из «четвертушек» вновь будет полумагическим квадратом (с константой, одинаковой для всех четырех квадратов и равной 130). Если каждый из квадратов 4X4 в свою очередь «четвертовать», то сумма чисел, стоящих в клетках любого из квадратов 2X2, также будет равна 130.

Существует ли магический маршрут, следуя которым, конь может обойти все клетки шахматной доски, побывав на каждой лишь один раз? Это самый трудный из вопросов теории, остающихся пока без ответа. Доказано, что магические маршруты возможны лишь на досках, порядки которых кратны 4. Поскольку на доске 4-го порядка магический маршрут не существует, обычная шахматная доска 8X8 является квадратной доской наименьших размеров, для которой вопрос остается открытым. Не известен ни один магический маршрут, позволяющий обойти ходом коня все клетки доски 12X12, однако для досок 16, 20, 24, 32, 40, 48 и 64-го порядков магические маршруты построены. [3]

Задачи, связанные с шахматами, часто встречаются на олимпиадах. Например, на XXXIV Всероссийской математической олимпиаде школьников за 2007-2008 учебный год в г. Архангельске в 9-11 классах были предложены следующие задачи.

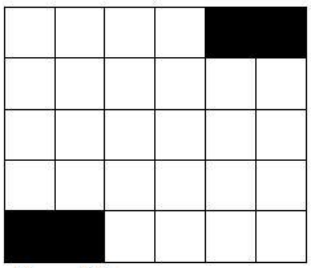

Рис. 12

Задача 9. *Какое наименьшее количество ладей можно поставить на шахматной доске так, чтобы каждая не занятая ладьёй клетка находилась под боем хотя бы трёх из них?*

Нетрудно проверить, что расстановка на рис. 11 удовлетворяет условию. Допустим, существует такая расстановка, когда ладей меньше, чем 16. Если на какой-либо горизонтали нет ни одной ладьи, то каждая из её клеток может находиться под боем не более двух ладей. Следовательно, на одной из горизонталей (назовём её H) должна стоять ровно одна ладья (назовём её r). Рассмотрим любую из семи свободных клеток на H. Сверху и снизу от неё должно находиться по ладье, поэтому ладей хотя бы 1+2*7=15. Значит, их ровно 15, причём семь из них стоят выше H, а другие семь – ниже.

На вертикали, где стоит r (назовём её V), больше ладей нет. Поэтому, из аналогичных соображений, на любой горизонтали, кроме H, стоят ровно две ладьи: одна левее V, другая – правее (если их больше двух, то всего ладей уже 16). Значит, сверху от H стоит чётное число ладей; но мы знаем, что их 7. Противоречие.

15	15	16	16	7	7	8	8
13	13	14	14	5	5	6	6
11	11	12	12	3	3	4	4
9	9	10	10	1	1	2	2
7	7	8	8	15	15	16	16
5	5	6	6	13	13	14	14
3	3	4	4	11	11	12	12
1	1	2	2	9	9	10	10

Рис. 13

Задача 10. *На шахматной доске размером 8X8 отметили 17 клеток. Докажите, что из них можно выбрать две так, что коню потребуется не менее трёх ходов для попадания с одной из них на другую.*

Рассмотрим фигуру, изображённую на рисунке 12. Легко проверить, что путь коня от любой из четырёх клеток этой фигуры до любой другой состоит не менее, чем из трёх ходов. Шестнадцатью такими фигурами можно замостить всю доску (рис. 13). По принципу Дирихле одна из этих шестнадцати фигур содержит по крайней мере две отмеченные клетки. Они и будут искомыми.

Заключение

Шахматы справедливо считают единственной игрой из всех, придуманных человеком, в которой сочетаются спорт, искусство и наука. Почему шахматы привлекательны для людей разных возрастов и профессий? Потому что, играя в шахматы, мы приобретаем много полезных качеств, тренируем память, учимся упорству, находчивости, развиваем фантазию. Занятие шахматами способствует развитию математических способностей человека. Шахматы – это и вид интеллектуальной борьбы, и соревнование, а любое соревнование совершенствует сильные черты личности.

В ходе работы мы исследовали связь математики и шахмат, рассмотрели математические решения задач, связанных с шахматной доской и шахматными фигурами. Таким образом, цель работы достигнута. Работу можно использовать для подготовки к олимпиадам, конкурсам, проведения кружков, спецкурсов.

Литература

1. Береславский Л.Я., Береславский М.Л. Шахматы –М.: Астрель: АСТ, 2001. – 240 с.
2. Гарднер М. Математические головоломки и развлечения. – М.: Мир, 1971. – 511 с.
3. Гарднер М. Математические новеллы. – М.: Мир, 1974. – 456 с.
4. Гик Е.Я. Шахматы и математика. – М.: Наука, 1983. – 176 с.
5. Макарычев Ю.Н., Миндюк Н.Г., Нешков К.И., Суворова С.Б. Алгебра. 9 класс. – М.: Просвещение, 2009. – 271 с.
6. Математический клуб «Кенгуру», выпуск №17 (8-10 классы). – Санкт-Петербург: Левша. Санкт-Петербург, 2007. – 28 с.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ СУЩНОСТЬ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

М.М.Ахунбобоев, С.А.Данияров. С.М.Саттаров
Гулистанский государственный университет

Наша планета Земля является относительно молодым небесным телом, ее возраст примерно 4.6 млрд. лет. Приблизительно 3 млрд. лет назад в результате закономерной эволюции материи на Земли возникла жизнь, началось развитие

биосферы. Возникли флора и фауна, состоящие из разных популяций и видов, формировались определенные взаимосвязи между популяциями и видами растительного и животного мира. Итогом начальных этапов эволюции жизни на Земле явилось динамическое равновесие между растениями и животными. Суть его состоит в том, что поедание травоядными животными растений, хищниками-травоядных животных и.т.д. не приводит к полному уничтожению этих видов флоры и фауны. На место погибающих растений и животных приходят новых как результат естественного процесса размножения и эволюции популяции (1-4)

Даже в период больших геологических катаклизмов, природа находила в себе силы восстанавливать динамическое равновесие на новом уровне- устанавливалось соответствие между оставшимися и новыми популяциями, видами растений и животных. В природе шел естественной процесс - вымирали и исчезали нежизнеспособные популяции виды животных и растений, на смену которым приходили новые, более жизнеспособные. Это экологический процесс закономерно приводило к увеличению разнообразия флоры и фауны при сохранении самого динамического равновесия между и внутри сообществ животных и растительных организмов.

В условиях научно-технического и социального прогрессии экологическое образование, воспитание и экологическое культур – неотъемлемый элемент формирования нового поколения (человека). Экология и культура имеют широкую сферу взаимодействия, у них много «общих» объектов.

Культура человека обусловливает его стремление к налаживанию рационального взаимодействия общества и природы, способствует формированию у него умения действовать в этом направлении, вооружает людей необходимыми знаниями, правилами работы, обеспечивает экологизацию самой техники и т.д.

Экологическая культура включает: культуру охраны природы, культуру использования природных богатств, культуру преобразования экосистемы. Овладение всем этим обеспечивает глубокая понимание того, что забота об охране природы в рамках одного района благотворно сказывается на экологической ситуации за его пределами; что устранение деформаций природной среды - дело всех наций и народностей, что их слаженные совместные усилия являются существенным условием разрешения экологических проблем.

Задача сохранения и восстановления природной среды может быть решена лишь при условии совместной работы миллионов людей. Коллективизм не только способствует активному участию людей в охране и восстановлении окружающей среды, но и более варварскому отношению природе.

Развитие культуры – долгий и сложный процесс. Это относится и к экологической культуре. В общественном сознании понимания экологической опасности из-за недостатка экологической культуры пока ещё развивается очень медленно. В своей повседневной деятельности молодежи, наблюдается отсутствие экологической культуры в быту и на отдыхе.

В процессе выработки экологической культуры у молодёжи можно выделить три уровня:

А) Первый, исходный уровень - эмоциональный. Это воспитание и развитие любви к природе, это должно начинаться с самого раннего детства.

Б) Второй - выработка активной жизненной позиции по вопросам охраны природы и рационального взаимодействия с нею. Его можно охарактеризовать как уровень морально –этический. Каждый член общества должен осознать, что в наши

дни зависимость общества от природной среды не уменьшается, а возрастает и, следовательно, возрастает ответственность каждого за состояние природы.

В) Третий - научный. Достижения его предполагает продолжение экологического образования, тесно связываемого с изучением общественных, естественных и технических наук в процессе самостоятельной профессиональной деятельности выпускников академических лицеев и школ.

Сегодня, человечество уже не может только брать у природы. Оно должно отдавать ей часть своего труда, дополняя фазу нарушения природного равновесия в процессе материального производства восстановительной фазой, обеспечивавшей самовозобновление и взаимопревращаемость природных и производственных процессов. Молодежь, вступающая на самостоятельный путь в жизни, должна стать защитником природы, а не покорителем. И помочь ей в этом может должен его воспитатель.

Любите и изучайте природу. Природа - огромный источник духовного и физического развития человека. Поэтому, старайтесь больше времени проводить в общений с ней.

Помните, что по настоящему культурный человек это тот, кто любит природу Родного края - солнечного Узбекистана.

Литература

1, Андреев В.А. Охрана природа- Всенародная дела. М. 2018г стр.-8-14
2,Беляков И.Т. Экология и культура. М. 2017. г. Стр. 36-40
3. Говрилов С.Д. Экологическая волентность М.2018 г. Стр. 3-9
4. Данияров С.А. Экология вчера-сегодная-завтра Т.2018 г. Стр. 2-10

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ, РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Р.Н.Эргашев - доцент
ГулДУ

В настоящее время разрабатываются и реализуются целевые общегосударственные программы по осуществлению приоритетов Национальной программы в подготовке педагогических кадров. Идет активная работа ученых над самыми тонкими деталями процесса обучения, обеспечивающие заданное качество образования. Этому способствует совершенствование содержания образования, его гуманизация, гуманитаризация и демократизация, обеспечение приоритета воспитания и разностороннего развития личности обучающихся, поиск эффективных организационных форм и средств воспитания на основе национальных культурно-исторических традиций, обычаев народа и общечеловеческих ценностей, этому способствует повышенный престиж и социальный статус учителя.

В подготовке педагогических кадров ставятся новые цели и задачи подготовка образованных, высококвалифицированных специалистов, способных к профессиональному росту, к воспитанию духовности и нравственности у обучающихся. Особенное внимание уделяется не только педагогической культуре, но и эстетической культуре учителя.

Внимание формированию эстетической культуры у будущих учителей – это, в первую очередь, формирование у них «эстетически богатого мировоззрения». Педагогическое искусство и творчество невозможно без способности к

эстетическому мирочувствованию, мироосвоению, чувства красоты. Следовательно, профессиональное становление немыслимо без эстетической культуры будущего учителя.

Эстетическая культура будущего учителя в ее общем представлении – это, на наш взгляд: эстетическое, эстетико-педагогическое самосовершенствование; творческая активность в эстетизации педагогического, учебно-воспитательного процесса; целенаправленность эстетизации содержания обучения, педагогической технологии и техники на формирование у учащихся эстетических знаний, понятий и представлений, «эстетически богатого мировоззрения»; использование в учебно-воспитательных целях национальных и общечеловеческих эстетических ценностей; социально-творческая активность учителя по «презентации» своей эстетико-педагогической (методической) «продукции» (и практической эстетико-воспитательной результативности – в реальной работе учителя).

Значительным фактором в формировании эстетической культуры будущих учителей считаем психолого-педагогические условия – обстоятельства, от которых зависит успешное формирование этой культуры будущих учителей. В определении таких условий учитывали возрастную характеристику студентов, личностный фактор, принцип взаимосвязи образования – обучения – развития – воспитания, новые направления образования, эстетизацию учебно-воспитательного процесса. И др.

Определенные нами условия классифицируются на: общепедагогические, организационные (психолого-педагогические), конкретно-предметные, совершенствующие эстетическую культуру будущих учителей.

Систематизируются по их приоритетности и педагогической значимости.

Общепедагогические условия:

гуманизация и гуманитаризация учебно-воспитательного процесса – на национальных и общечеловеческих эстетических и эстетико-педагогических ценностях;

модификация содержания предметов педагогического, эстетического и художественно-эстетического цикла – с учетом единства содержания (его эстетического потенциала) в формировании эстетической культуры будущих учителей, особенно в процессе изучения педагогических дисциплин;

усиление во всех педагогических курсах эстетико-педагогического аспекта;

моделирование, схематизирование и систематизирование процесса формирования эстетической культуры будущих учителей, прежде всего, при изучении педагогических дисциплин;

эстетизация учебного и воспитательного процесса, максимальное использование преподавателями эстетики педагогических технологий и педагогической техники;

насыщение содержания лекций, особенно по педагогическим дисциплинам, эстетическим материалом, эстетико-педагогическими примерами и соответствующими упражнениями;

предельное использование возможности модифицированного содержания и эстетизированного процесса при изучении педагогических дисциплин – на эстетико-творческой основе, новых технологиях и методиках;

усиление эстетического аспекта лекционно-практических занятий; внимание эстетико-педагогическим тренингам, упражнениям, репетициям, инсценировкам,

воспитательно-эстетическим педагогическим играм, а также адекватным творческим заданиям;

индивидуальный, дифференцированный подход к будущим учителям (варианты заданий и работ по эстетике педагогического труда, эстетическому воспитанию – по силе, возможности, интересу);

совместная эстетико-педагогическая деятельность преподавателя и будущих учителей – познавательная, интеллектуально- и педагогически-творческая, практически-воспитательная и др.;

периодическое поощрение очевидных прогнозируемых результатов положительной оценкой требуемых знаний и действий будущих учителей.

Организационные – психолого-педагогические условия:

эстетическая организация педагогической среды;

создание эмоционально-положительной, благоприятной и доброжелательной атмосферы; по возможности, обеспечение эмоционально-психологическим комфортом каждого студента;

организационно-педагогические установки и ориентиры социально-педагогического и профессионально-личностного характера; осознание студентами социально-личностного и профессионально-потенциального значения (роли) эстетической культуры в успешной педагогической деятельности;

раскрытие будущим учителям творческих возможностей, интересного поиска нестандартных педагогических решений использованием эстетико-педагогического материала в работе учителя;

диагностирование изначального уровня эстетической культуры будущих учителей с периодической информацией о ее совершенствовании, раскрытие профессиональной перспективы учителя с высокой эстетической культурой.

Конкретно-предметные условия:

информированность студентов в истории и теории эстетики, в практике восприятия различных сфер эстетической культуры; рассмотрение не только понятия «эстетическая культура учителя», но и «индивидуальная эстетическая культура учителя»;

развитие эмоциональной культуры студентов, восприимчивости к прекрасному – в природе, фольклоре, искусстве, отношениях, общении; овладение будущими учителями психолого-педагогическими знаниями и умениями в области эстетического воспитания учащихся;

адаптация содержания и методики формирования эстетической культуры у будущих учителей к начальному уровню этой культуры с постепенным их усложнением;

обучение будущих учителей методам, приемам и способам эстетического воспитания учащихся; освоение будущими учителями техники – педагогической работы, этики-эстетики педагогического общения;

обогащение личного арсенала выразительных средств будущей работы учителя – голоса, речи, ораторства, мимики, жестов, движения, одежды, поведения;

активизация личностных элементов эстетической культуры студентов с «интеграцией» их в будущее «педагогическое пространство»;

проведение эстетических тренингов, репетиций, упражнений, педагогических «спектаклей», работа над осанкой, манерами, обращениям (к учащимся), приходом-уходом (из класса), над походкой и т.д.;

упражнения эстетической заданности: мимико-пластические, по жестикуляции, развитию речевой техники, педагогически-творческому воображению – с эстетическим воздействием на учащихся;

решение неожиданных педагогических ситуаций, требующих эстетическо-педагогического вмешательства; моделирование будущими учителями потенциально-эстетических ситуаций, возможных в практике учителя.

Условия, совершенствующие эстетическую культуру будущих учителей:

совмещение и тесная связь учебной и внеучебной (в том числе, самостоятельной) работы;

предельное использование возможности, специфики и особенностей внеаудиторных занятий по обогащению и совершенствованию эстетической культуры студентов - будущих учителей, ее творческой интеграции в будущую эстетико-педагогическую деятельность;

использование в процессе формирования эстетической культуры у будущих учителей наглядности – репродукций, фотографий, фильмов (учебных, научно-популярных, художественных, мультипликационных), радио- и телематериалов;

обращение к компьютерным материалам по эстетике, искусству, педагогической эстетике и др.;

проведение студенческих семинаров, круглых столов, диспутов, конференций по темам «Эстетика в работе учителя», «Эстетизация педагогического процесса», «Профессионально-личностная техника учителя», «Эстетика внешнего облика учителя»;

организация спецпрактикума «Эстетика педагогической деятельности»;

обеспечение будущих учителей необходимой литературой - методологической, философской, эстетической, искусствоведческой, по народной педагогике и педагогике великих мыслителей Востока, психологии, педагогике, методике, дидактике, эстетике педагогического труда, по исследованиям культуры, эстетической культуры учителя, эстетическому воспитанию учащихся.

Рассмотренные условия, как показала практика, обеспечивают успешное решение проблемы формирования у будущих учителей эстетической культуры. В обозначенных условиях эстетическая культура будущих учителей благоприятно формируется, развивается и совершенствуется. и эти условия Вам – будущим учителям, необходимо предельно использовать.

ЭСТЕТИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Р.Н. Эргашев - доцент
ГулДУ

Эстетический аспект в педагогическом процессе становится все более приоритетным в контексте такого значимого акцента в государственной образовательной политике, как «формирование эстетически богатого мировоззрения» у обучающихся. В реальном педагогическом процессе возможность использования эстетических факторов особенно результативна в содержательной и процессуальной сторонах этого процесса – при основополагающей роли обучающего, его эстетико-педагогической подготовке.

Рассмотрим эстетико-педагогические функции обучающего, эстетизацию педагогического процесса, ее сущность, характеристику, эстетико-воспитательные функции, цель, базисную основу, высший уровень эстетизации педагогического

процесса, требования к преподавателю-воспитателю, важнейшие условия творческого подхода к эстетике педагогического процесса.

Эстетико-педагогические функции преподавателей, учителей:

обеспечение в учебном процессе его эстетико-образовательных, эстетико-воспитательных, эстетико-развивающих функций;

создание психолого-педагогических условий для успешной реализации этих функций учебного процесса;

использование разнообразных форм, видов и методов, усиливающих эстетический аспект обучения; изыскание возможности применения эстетических, эстетико-педагогических и эстетико-воспитательных знаний и умений в лекционном материале на основе изначальной диагностики;

организация, руководство и управление целенаправленным проективным эстетико-воспитательным процессом, с последующим анализом и оценкой.

Эстетизация педагогического процесса – это определенный объем и характер эстетических знаний, умений и навыков, формирование эстетических качеств и свойств личности обучающихся.

Основные характеристики эстетизации педагогического процесса: целенаправленность эстетического воздействия на обучающихся; системность эстетико-воспитательного воздействия.

Немаловажной функцией в педагогическом процессе является эстетико-воспитательная, охватывающая эстетические чувства, эстетическое сознание, этику-эстетику поведения, вовлечение обучающихся в различные виды эстетической деятельности. Эта функция тесно взаимосвязана с обучающей и развивающей функциями и составляют единое целое в педагогическом процессе.

Цель эстетизации учебного процессе: ориентир содержания учебных дисциплин на эстетические аспекты учебных предметов, их восприятие – осмысление – понимание - отражение – как фактор формирования эстетической культуры обучающихся.

Базисом эстетизации педагогического процесса являются эстетические, эстетико-педагогические знания, а главным условием – педагогическое этико-эстетическое общение. Немаловажную роль здесь играет педагогическая техника на высоком эстетическом уровне. Высшим этапом эстетизации педагогического процесса считаем эстетическое самообразование, самовоспитание с результатом эстетической воспитанности как интегративной особенности личности.

Требования к преподавателям, учителям: высокий уровень культуры, эстетической, в том числе; эстетические знания, эрудиция; личностные духовно-эстетические качества; соответствующая психолого-педагогическая подготовка; профессиональные знания; владение своим предметом, методикой его преподавания с использованием правомерного эстетического материала; педагогическое мастерство, владение эстетикой педагогической технологии, педагогической техники, педагогического – труда, деятельности, общения, творчество, новаторство, исследования в области эстетизации учебного процесса.

Преподавателю необходимо помнить, что профессионально-эстетическая позиция – признание необходимости и важности эстетики в труде педагога – это убежденность в том, что его миссия в воспитании у обучающихся чувства прекрасного. Преподавателям, учителям важно помнить об объективной необходимости эстетического материала в программе, реализации его в учебном процессе. А также осознание – приемлем ли отобранный эстетически-

содержательный материал для данного контингента обучающихся, вписывается ли это эстетическое содержание в лекцию, беседу, дополняет ли их? Важно определить роль и место используемого эстетического материала в конкретно-учебной теме. Задуматься – имеет ли этот материал учебно-целевое предназначение, и какое. Важно использование национальных и общечеловеческих эстетических ценностей. Обязательно внимание к группе таких эстетических требований в работе учителя преподавателя, как: внешний облик, эстетические качества и свойства личности, эстетизация не только педагогического процесса, но и педагогической техники, учебно-воспитательной работы.

Эстетизация педагогического труда, педагогического процесса дает преподавателю следующее: совершенствование уровня педагогической культуры; одухотворяет педагогический процесс; удовлетворяет потребность в прекрасном; создает положительно-эмоциональную учебную атмосферу; обогащает духовно-эстетически; совершенствует содержание учебного процесса, оптимизирует в этом процессе эстетико-воспитательное воздействие на обучающихся; совершенствует педагогическое мастерство, является источником творчества, новаторства.

Педагогическое творчество на высоком эстетическом уровне – это органический процесс (безусловно, при благоприятных творческих условиях). Здесь главным инструментом является сам преподаватель, с эстетическим материалом, техноэстетическими способностями, с его эстетико-педагогическими действиями; обязательно при внутренней (психической) и внешней (физической) технике.

Важнейшие условия творческого подхода к эстетике педагогического процесса.

Общие: внимание эстетическому материалу, его целенаправленности; свобода в педагогической технике, ее творчески-эстетическом проявлении; творческое взаимодействие преподавателя, учителя с обучающимися в познании, осмыслении и отражении реального эстетико-содержательного материала; эстетико-педагогическое самосовершенствование обучающихся; любовь к детям, своей профессии.

Конкретно-предметные условия:

сосредоточение на эстетико-педагогической теме, идее, цели, задаче, стремление их реализовать;

мобилизация эстетико-педагогических знаний, необходимых способностей, приемов, способов, в том числе технико-педагогических, на достижение поставленной цели;

увлечение обучающихся эстетикой рассматриваемого объекта, мобилизуя свою внутреннюю и внешнюю технику (превращать их произвольное внимание к объекту в сосредоточенное, т.е. непроизвольное – в увлеченное.

Эстетико-педагогическая технология и техника – важный фактор в работе преподавателя, учителя. Важно, чтобы эстетика педагогической технологии соответствовала поставленной цели и задачам педагогического процесса, эстетически-творчески организовывала процесс, обозначала его эстетико-воспитательную цель, ориентировала на последовательное решение задач, увлекала обучающихся эстетической идеей, была направлена на раскрытие эстетической сущности рассматриваемого объекта, явления (в творческом взаимодействии с обучающимися). Важно, чтобы в эстетике педагогической технологии предусматривалось любое отражение (воспроизведение) обучающимися эстетики нового материала (при активной творческой самостоятельности).

Эстетика педагогической техники. К ней относится голос, мимика, взгляд, жест, манеры, походка, стиль поведения, «дар слова», речевое (ораторское) искусства, внешний облик учителя.

Эстетизация учебно-воспитательного процесса обеспечивается эстетическим аспектом педагогической технологии, эстетикой педагогической техники, методикой, оптимизирующей эстетизацию учебно-воспитательного процесса. Однако главным фактором здесь является содержание учебного материала, его эстетический потенциал, особенно привлечение к учебному процессу национальных и общечеловеческих эстетических ценностей – эстетики природы (родного края, разных континентов, Космоса), эстетического потенциала фольклора (национально-характерного и общечеловечески значимого), литературы и искусства (Узбекистана, мирового, в том числе, шедевров, например, изобразительного искусства).

GEOGRAFIYA FANLARINI O'QITISHDA EKOLOGIK OMILLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNI DAVR TAQAZO ETMOQDA

S.Daniyarov, A.Kenjayev, J.Jumanov.
Guliston Davlat Universiteti

Ona vatanimiz O'zbekiston Respublikasi uchun Oliy va O'rta maxsus ma'lumotli mutaxasislarni tayyorlash murakkab eng muhim davr sharoitlaridan biri hisoblanadi (1-4).

Geografiya yo'nalishi talabalari fanlarni o'zlashtirishda ekologiya faniga oid tabiiy muhit (gidrosfera, edofaktor, mezosfera, atmosfera, kosmos, tempratura, namlik, bosim, tuproq, yorug'lik, relief, shamol, o'simliklar, hayvonlar va insonlar)ning tasir jarayoni mohiyatini ijodiy o'zlashtirib olishini - davr taqozo etmoqda.

Geografiya ta'limi yo'nalishi talabalari Ona zaminimiz tabiati muxofazasi, mehnat gegiyenasi, sanoat sanitariyasiga zid ekologik muammolarni ijobiy hal etishlari, mehnatologik jarayonlarning atrofdagilarga ko'rsatayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish usullarini ilmiy jihatdan o'zlashtirib olsalar – tahsinga sazovor bo'ladilar.

Bo'lajak geograf pedagoklarimizning axloqiy-huquqiy, psixologik-pedagogik, kasbiy-malakaviy qobilyatlarini xalqoro andozalarning talab darajasida bo'lishida erishmog'imizni davr talab etmoqda.

Xususan talabalarga beriladigan ekologik bilim, ta'lim-tarbiya, o'zbekona milliy an'analar va udumlar asoslarida boyitilgan dastur tamoyillariga moslashtirilgan holatda o'tilsa – maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ona zamin atrof muhitning ifloslanishi va ekologik vaziyatning yomonlashuvi haqida gap ketayotganda atmosfera, litosfera, gidrosferaning ifloslanishi biotik va antropogen mavjudodning hayoti xavf ustida qolganini tushunishlari kerak bo'ladi.

Ularga yana xavoni ifloslantiruvchi moddalar, aerozollar, fitokimyoviy tumanlar, anarganik, organik moddalar bilan ifloslangan tabiiy suv havzalari ham kiradi.

Alqissa Respublikamiz tuproqlarini pestidsidlar, kislotali yomg'irlar, Orol dengizining quriy boshlagani sababli g'uborli chang va tuz konlaridan katta –katta ekin maydonlari jiddiy iflaslanmoqda.

Demak, hozirgi zamon fani va texnika inqilobi davridagi ifloslanishlarning deyarli hammasi antropogen omilning ishlab chiqarishdagi geoekobiogigiyenik meyorning bilmasligidan kelib chiqmoqda.

Bizning fikrimizcha, geograf mutaxasislarni tayyorlashda ularga ekologik ta'lim – tarbiya berish uchun avvolo, geograf – ekologa mos keladigan takomillashgan dastur bo'lsa maqsadga muvofiq bo'lar edi degan fikrdamiz.

Darhaqiqat geograf – ekologdasturlarni bir – biriga uzviy bog'lab turadigan umumiylik bo'lishi kerak deb hisoblaymiz va ular ikki qismga bo'linadi:

-birinchi qismda ekologik tushunchalarning nazariy jihatlari aniq manbalar bilan tushuntiriladi.

-ikkinchi qismda amaliy ekologik akspremental jihatdan asoslangan fikr va mulohazalar to'liq hisobga olinadi.

Geograf talabalatga ekologiyaga oid bilimlar berilganda ularning hayotiy – faoliyatida ko'p uchraydigan ekologik dalillar asos qilib olinsa, darsning samarasi yanada yuqori bo'lar edi. Masalan, talabalarga suv to'g'risida ma'lumot berilganda ratsional foydalanish, uning inson salomatligi uchun ahamiyati, suv yetishmaganda qanday oqibatlarga olib kelishi to'g'risidagi ma'lumotlar batafsil tushuntirilsa, yoki quyosh energetikasining hoydasi haqida axborot berilganda uning yerdagi, havodagi hamda koinotdagibiorganik birikmalarning tarkibidagi energiyaning asosi – quyoshning zarrin nurlariga bog'liq ekanligiga tushuntirilsa – samara ijobiy bo'ladi.

Talabalarga xavo to'g'risida ma'lumot berilganda gazlarning xususiyatlari azotning kislorodning, korbonat angidridning va oltingugurtli gazli birikmalarning inson organizmiga ta'siri to'g'risida ma'lumot berilsa ayni muddao bo'ladi.

Geograf talablar dunyo qarashida ekologik ta'lim – tarbiya tushunchalarini singdirishda quyidagi pedogogik usullarga e'tibor berish lozim:

-Ekologik ta'lim – tarbiya tushunchalarining yo'nalish vazifalari va maqsadini to'liq aniqlab olish;

-Amalga oshiriladigan ta'lim - tarbiyaviy ishning asosiy bosqichlari to'liq aniqlab olinishi va bosqichma-bosqich bajarilishi zarur;

-Ishning samaradorligini oshirish maqsadida o'qitish va uqtirishning yangi uslublari, pedagogic texnologiyaning metodlaridan samarali foydalanish;

-Fanlar orasidagi o'zaro bog'lanishda ekologik maqsadni ko'zlab, ularning integratsiyasini taminlash;

-Darsda debat, test, boshqotirma, misola va masalalardan hamda amaliy ishgfa doir o'yinlardan unumli foydalanish.

Demak, bo'lajak geograf pedagoglar mukammal kasb egalari bo'lishi uchun, ekologik ta'lim – tarbiya jarayonini hambirgalikda amalgfa oshirsa – maqsdaga muvofiq bo'lar edi degan fikrdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Акопов В.Г. "Экологическое культура и их особянности". Москва-2014 г. с 3-8.

2. Бертелос Д.И. "Экология вчера, сегодния и завтра". Москва-2016 г. с 10-12.

3. Варганов Х.Ю. "Экологическая география и их сушность". Москва-2017 г. с 3-9.

4. Данияров С.А. "Экологик маданият ва унинг мохияти". Тошкент-2018 й. б 3-10.

РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРИИ ПОСРЕДСТВОМ ИКТ-ТЕХНОЛОГИЙ

Ф.Ш.Норбаев, А.А.Зокиров, Б.Ш.Шадиев
Гулистанский государственный университет

Сегодня мы наблюдаем не только исключительный интерес к процессу интеграции ИКТ в лицей, но и акцент на важности и качестве лицейского образования в целом. Ученики подвергаются как позитивному, так и негативному

воздействию цифровых технологий. Соответственно, в лицейском образовании нельзя игнорировать ни одну из этих сторон. Необходимо найти такие механизмы использования информационных технологий, которые позволят достичь образовательных целей наиболее эффективным, естественным и творческим способом, когда их применение является обоснованным. Одной из позитивных сторон внедрения ИКТ в лицейское обучение является возможность детального изучения построения геометрических фигур и тел, а также демонстрация инструментов, приборов, помогающих учащимся в решении математических задач. Так, на своих уроках геометрии можно использовать ИКТ для решения аудитоных задач, направленных на практическое применение теоретических знаний, формирования умений читать и понимать чертёж. Ведь чаще всего построить идеальную окружность требует много времени, сил, средств. Видеофрагмент позволяет в мелких деталях рассмотреть суть, можно использовать стоп-кадр и при необходимости повторить процедуру построения необходимое количество раз, кроме того, в видео можно включить текстовые комментарии. Для развития самостоятельности и мотивационных навыков предлагаю ученикам снимать видео самостоятельно. Одной из удачных работ стало видео о неизвестном ранее инструменте. Мы привыкли, что на уроках математики основные инструменты - это линейка и циркуль. Но есть и инструменты, с которыми ученик встречается гораздо реже или не встречается вовсе. Например, курвиметр – инструмент для измерения длины окружности. В этом случае речь идёт не о пассивном усвоении ученикам новых знаний, а о включении его в деятельность. Преподователь даёт возможность импровизировать, заниматься творчеством, высказывать свои идеи и предложения и воплощать их. А ведь это и есть один из элементов формирования метапредметных универсальных учебных действий. Развитию положительной мотивационной активности, воображения ученикам способствует и следующая работа. Во внеурочное время учащиеся с удовольствием используют мобильное приложение, названное в честь отца геометрии – **Euclidea**. Данное приложение представляет собой коллекцию интерактивных задач по геометрии в виде игры с постепенно возрастающими уровнями сложности. В этой игре нужно пройти непростой путь, совершенствуясь в геометрических построениях и имея при этом в своем распоряжении только циркуль и линейку. Каждый шаг – это отдельная задача, требующая размышления и подготовки. Начинается все с самых основ и, опираясь на уже решенные задачи, ученик постепенно строит биссектрисы, перпендикуляры, касательные, треугольники по их элементам, вписанные и описанные окружности, золотое сечение и правильные многоугольники. Игра развивает логику, математическую интуицию и геометрическое воображение. После решения задачи появляется карточка с определённым количеством звёзд, которые затем переводятся в баллы. Для ценителей математики в награду за правильно решённую задачу – красивый афоризм. Количество звёзд зависит от оптимальности решения. Особенное достижение - решить задачу на построение за минимальное число шагов. Таким образом, используя ИКТ, учитель помогает сформировать ученику умения и качества, необходимые человеку XXI века, которые предполагают:

- умение работать с информацией;
- положительную мотивационную активность;
- направленность и целеустремленность;
- высокий уровень интеллектуального развития;
- оригинальное мышление;

➢ развитие воображения и фантазии, самостоятельности и способности самооценки.

Для этого необходимо создать развивающую среду, работать в союзе с родителями, осваивать массу новых идей и планировать учебные программы, отвечающие современным потребностям обучения детей школьного возраста. При использовании ИКТ формируется уже иная информационно-образовательная среда, и здесь для педагога важно при подготовке к занятиям помнить о том, что это урок, а потому при разработке плана нужно учитывать его цели. Определяя, какой учебный материал преподносить учащимся, следует придерживать дидактических принципов (систематичности, доступности и пр.). Следует иметь в виду, что компьютер - это не полноценная альтернатива преподавателю, а лишь его помощник.

ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR OLIY VA O'RTA TA'LIM TEXNOLOGIYA (MEHNAT) DARSLARIDA

[1]Sh.I. Abdurasulov, [2]N.M.Shadiyeva
[1]Guliston davlat universiteti, [2]Guliston shahar 4-maktab

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'zaro bog'liqlik, o'zaro bog'liqlik va ochiqlik, halollik, yaxshi niyat, empatiya, o'zaro yordam berish va har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq ta'lim ehtiyojlarini ta'minlash kabi qadriyatlarni tarbiyalashga qaratilgan muayyan didaktik tizimni tashkil qiladi. Hozirgi kunda pedagogikani rivojlantirish va shaxsni rivojlantirishda hal qiluvchi omillar insonning ichki faoliyati, o'zini rivojlantirish va o'zini takomillashtirish uchun uning ehtiyojlari va qobiliyatlari hisoblanadi. Motivatsiya - eng jiddiy o'rganish masalasidir. Ehtimol, har bir kishi qiziqish uyg'un bo'lgan maktab o'quv dasturining mavzularini qanchalik oson va sodda tarzda eslashini va sevilmaydigan mavzudagi darslarning qanchalik murakkab va mashaqqatli ekanini esga olish mumkin. Texnologiya, asosiy va juda murakkab maktab fanlaridan biri, nafaqat bolaning qiziqishi, qobiliyatini, ishtiyoqi va e'tiborini, balki yuqori sifatli o'qitishni, murakkab bilimlarni oddiy va qulay shaklda o'rgatish qobiliyatini talab qiladi. Ko'pchilik murabbiylar qiyinchiliklardan qo'rqishadi va bilim olishga intilishni istamaydilar. Shu sababli, zamonaviy sharoitda, ta'lim faoliyatida, bilim faoliyati rivojlanishiga yo'naltirilganligi, o'quvchilarning mustaqilliklari, muammolarni qidirish va tadqiqot faoliyatida malakalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy dars axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanmasdan mumkin emas. Har kuni o'qituvchilarining Internet jamiyati yangi nomlar bilan to'ldirilib, tarmoqdagi yangi o'quv resurslari paydo bo'ladi, maktablarga yangi dasturiy ta'minot keladi. O'qituvchi bu jarayonlardan uzoqlasha olmaydi. Axborot texnologiyalari (AT) ning joriy etilishi, uning mavzusi bo'yicha har bir o'qituvchining metodik mahoratini oshirishga qaratilgan. "Texnologiya" darsi bolalarni texnik jihatdan shakllantiradi, yangi texnologiyalarni, zamonaviy materiallarni qayta ishlash texnologiyalarini joriy etadi, kasblar dunyosiga yo'nalishga yordam beradi, ularga maktabda ijodiy ishlarga qo'shilish imkonini beradi. Talabalar mustaqilligi, estetik va ekologik madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o'quv jarayonini tashkil etish zarur bo'lib, elektron manbalar, birinchi navbatda global telekommunikatsiya tarmoqlari axborot manbalari sifatida tobora kengayib bormoqda. O'quv jarayonini informatizatsiyalashning muhim tarkibiy qismi - maktab darsida AKTdan foydalanish bo'yicha tajribani to'plash. Bu maktab pedagogikasida mutlaqo yangi yo'nalishdir. AKT, jumladan, multimediya prezentatsiyalaridan

foydalanish texnologiya kurslarida o'rganilayotgan materiallarning katta ekran yoki monitorga yoritilishini ta'minlaydi, o'quvchilar diqqatini tasvirlar, ma'lumotlar, jadvallar, axborotlarni birgalikda o'rganish va keyingi muhokamalarda qo'lga kiritish uchun takrorlash o'rnini bosadi. Sinov materiallari o'qituvchiga o'quvchilarning yangi tushunchalar, tushunchalar va ta'riflarni o'rganish darajasini tez va aniq tekshirish imkonini beradi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha didaktik vazifalar kompyuter yordamida odatdagi tarzda notebookdan ko'ra kompyuter yordamida katta qiziqish bilan amalga oshiriladi. Bundan tashqari, topshiriqlarni bajarish vaqti qisqartirildi, bu ularning sonini ko'paytirish imkonini beradi. Kompyuter texnologiyalari tasviriy materiallarni yaratish uchun yangi imkoniyatlar ochdi: videofilmlar, slaydlar, elektron darsliklar. Biz texnologiya (mehnat) fani bo'yicha AKTdan foydalanib, uy vazifalarini tekshirish, yangi materiallarni tushuntirish, mavzuni mustahkamlash, o'quv jarayonini nazorat qilish, o'rganilayotgan mavzularni umumlashtirish va tizimlashtirishni o’rganib chiqdik. Bunda asosan biz o'rganilgan har bir mavzu bo'yicha turli ish turlari va ishlarni quyidagicha tanlashga harakat qiladik: Wordda chop etilgan testlar, test savollar va vazifalar; onlayn testlar, prezentatsiyalar. Biz tez-tez animatsiya, modellashtirish, simulyatorlardan foydalanamiz, chunki bu texnika ko'proq tushunarli va unutilmas o'rganishdir. Tajriba shuni ko'rsatdiki, dasturlashtirilgan bilimlarni boshqarish o'quvchilarni faollashtiradi, bilim darajasi va kuchini oshiradi. Sinfda kompyuter texnologiyasidan foydalanish talabalarning faol va mazmunli ishlarini tashkil etishning yangi usuli bo'lib qoladi. O'qituvchilar uchun maktabda kompyuter texnologiyasidan foydalangan holda, o'rganilayotgan fan bo'yicha o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga imkon beradigan yangi imkoniyatlar ochildi.

Axborot madaniyati va aloqa madaniyatini o'rganish bo'yicha o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish, nazariy fikrlashni rivojlantirish, bilim qobiliyatlari, vazifalarni va muammolarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyatlari shakllantiriladi. Asosiy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilarning faoliyatini tashkil etish o'quvchilarning ta'lim loyihalarini ishlab chiqishda faol hamkorliklarini va elektron materiallar bilan taqdimotlarni, nashrlar va veb-saytlar shaklida qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi, bu har bir ishtirokchining ishini baholashga imkon beradi. Insonparvarlik yondashuvining asosiy o'ziga xos xususiyati insonning o'ziga xosligiga, uning shaxsiyatiga, mustaqil tanqidiy fikrlashning ongli rivojlanishiga aniq e'tibor berishdir. "Hamkorlik pedagogikasi" - shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar. Shaxsiyatga yo'naltirilgan ta'lim olish ta'lim faoliyatini tashkil qilishning turli shakllari va usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Birgalikda o'rganish savolni hal qilish yoki mavzuni o'rganish uchun birgalikda ishlaydigan talabalar guruhlarini tashkil qilishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan va ularning ta'lim jarayonidagi elementlaridan foydalanish bo'yicha tizimli ishlar bizda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'qitishda yaxshiroq natijalarga erishishga ko'maklashish, fanga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishga yordam beradi, natijalar o'sishiga olib keladi, talabalar tanlov va musobaqalarda faol ishtirok etadi, g’oyalar paydo bo’ldi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'zaro bog'liqlik kabi qadriyatlarni tarbiyalashga qaratilgan muayyan didaktik tizimni tashkil qiladi. Bugungi kunda pedagogikani rivojlantirish va inson taraqqiyotining muhim omillaridan biri insonning ichki faoliyati, motivatsiya - eng jiddiy o'rganish masalasidir.

BOSHLANG`ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO`LLARI

Sh.Sh..Yuldashev-o'qituvchi, A.Abduhamidov – talaba
GulDU

Texnologiya darslarida turli mehnat faoliyati turlaridan foydalanish jarayonida o`quvchilar tomonidan to`planuvchi tajribalarning texnologik operatsiyalarni bajarish sohasidagi bilim va malakalarining muhim asosini tashkil etadi. [X.Sanoqulov: 19]

Texnologiya darslarida o`quvchilar faoliyatining muhim natijasi bu ularning o`rganilayotgan ob`yekt va hodisalarning yangi belgi va xususiyatlarini yanada mustaqil aniqlash, darsdan darsga yanada ham aniqroq va tizimlashtirilib boruvchi xulosalarning chiqarilishidir. Masalan, darslarning birida o`qituvchi o`quvchilar oldiga qog'oz turlarini aniqlash, qog'ozning ko`pgina vazifasiga ega bo`lgan material sifatida umumiy xususiyatlarni hamda qo`llanish va foydalanishning cheksiz miqdordagi shartlarini ta`riflash vazifasini qo`yadi. [X.Sanoqulov: 29]

O`quvchilar tomonidan bajariluvchi kuzatishlar va tajribalarning muhim natijasi – hayot bilan bog'liqlik, bunda olingan bilim va malakalarning joriy o`quv ishlarida, texnologiya daslarida turli buyumlarni tayyorlashda amaliy qo`llanishidir.

Kichik maktab bolalarini nafaqat ko`ra olishga, balki o`tkaziluvchi kuzatishlar maqsadini qo`ya olish, eng oddiy, amalga oshirish mumkin bo`lgan tajribalarni tashkil eta olish, o`z kuzatishlaridan xulosalar chiqara olish va bu xulosalardan texnologiya jarayonida foydalana olishga o`rgatish juda muhim. [X.Sanoqulov: 39]

O`qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi ko`rsatishlar, kuzatishlar va tajribalarning ko`p qismi odatda o`quvchilar oldin mashg'ulotlar, suhbatlar, ekran qo`llanmalarini ko`rib chiqish jarayonida o`zlashtirgan o`quv materialini takrorlash, mustahkamlash va umumlashtirish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu holda maxsus topshiriqlar va rejalar bo`yicha bajariluvchi kuzatishlar va tajribalar kichik maktab o`quvchilariga ularning bilimlarini tizimlashtirish, ularni to`ldirish va aniqlashtirish, boshqa o`quv fanlari bo`yicha olingan bilimlar bilan bog'lash, bilimlarning amaliy ishni bajarish uchun ahamiyatini aniqlash uchun xizmat qiladi.

Turli materiallarning bir turdagi xususiyatlarni aniqlash va taqqoslash uchun o`tkaziluvchi kuzatishlar va tajribalar katta foyda beradi, masalan, qog'oz va gazlamani, loy va plastilinni, iplar va qog'oz shpagati, qog'oz va plastmassa plyonkalarni. Bunda bajariluvchi taqqoslashlar muhim politexnik ahamiyatga ega bo`lib, bolalarga materiallarning farqli xususiyatlari, sifatlarini yaxshiroq o`zlashtirishga yordam beradi. [Sanoqulov, M.Xaydarov: 31]

O`qituvchi amalda texnologiya va turli maxsus kuzatishlar jarayonida olingan bilimlar ishni tez va yaxshi bajarishga yordam berishini ko`rsatganda, o`quvchilar uchun kuzatishlar va tajribalar alohida ma`no kasb etadi. Masalan, bolalar jadvallarga qog'ozdan hoshiya tayyorlash ishini bajarayotganda, o`qituvchi ular oldiga muammoli savol qo`yadi: qog'oz yo`llarni qanday kesish kerak - qog'oz varag'i tolalari asosiy yo`nalishi bo`ylabmi yoki unga ko`ndalangmi, nima uchun? Kichkina tajriba o`tkazib, o`quvchilar bu holda qog'oz yo`llarini bo`ylama kesish kerakligini aniqlashadi, bunda ular elim bilan namlanishida kamroq cho`ziladi, ular bilan ishlash osonroq va ish sifati yuqoriroq bo`ladi. Qog'oz jildlar, bloknotlar va broshyuralar chetini elimlash uchun qog'oz yo`llari ko`ndalang yo`nalishda kesiladi: ular mustahkamroq bo`ladi, cho`zilmaydi, ko`proq xizmat qiladi. Qog'oz yo`llarini to`g'ri kesish uchun ularni tajriba yo`li bilan qog'oz varag'ida bo`ylama va ko`ndalang yo`nalishini aniqlash va belgilab qo`yish kerak.

O`qituvchi tomonidan ho`llashda qog'oz va karton xususiyatlari o`zgarishini yaqqol ko`rsatib beruvchi tajribalar qatorining ko`rsatilishi katta foyda beradi. Bu tajribalar o`quvchilar e`tiborini buyumlar yuzasida burmalar hosil bo`lishi va materiallarni yelim eritmalari yoki bo`yoqlar eritmalari bilan namlanishi oqibati bo`lgan boshqa nuqsonlarga qaratadi. [Sanoqulov, M.Xaydarov: 37]

Boshlang'ich sinflarda loy va plastilin bilan ishlash mashg'ulotlarining maqsadi va vazifasi bolalarning haykaltoroshlikning elementar asoslari bilan tanishtirish va amaliy ishlashga o'rgatishni nazarda tutadi. Bunday mashg'ulotlarni yuksak saviyada tashkil etish va o'tkazish har bir o'qituvchidan mazkur soha bo'yicha ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchilar o'z ustlarida ko'proq ishlashlari, xaykaltaroshlik va sopoldo'zlik asoslarini yaxshi bilib olishlari kerak bo'ladi.

Texnologiya darslarida loy, plastilin, mum kabi materiallardan foydalanib, ulardan turli uyinchoqlar, jonivorlar, qushlar, ertak qahramonlari yasaladi. O'yinchoq – dekorativ san'atning eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, qadim asarlarda loydan yasalgan narsalar bizgacha yetib kelgan. Mamlakatimizda sanoat va madaniyatning rivojlanib borishiga ko'ra uyinchoqlarni assortimenti, ularning obrazlari yildan-yilga boyib bormoqda. O'yinchoqlar yasaladigan materiallar xilma-xildir. Biroq afzallik loyga beriladi. Loy narsalar yasashda asosiy material hisoblanadi.

Plastilin va loydan tashqari narsalar yasashda mumdan foydalaniladi. Mumning tabiiy va suhniy (neftdan olingan) turlari mavjud. Mum ancha qimmat turadi va undan mayda narsalar yasaladi. Mum bilan ishlash qulay, u qurimaydi, suv bilan namlanishni talab qilmaydi, darz ketmaydi va undan yasaladigan narsalar uzoq saqlanadi.

O`qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi kuzatishlar va tajribalar,ko`rsatib berishlar kabi odatda ikki bir-birini to`ldirib turuvchi maqsadni ko`zlaydi: bir tomondan, u yoki bu hodisa yoki natijalarni kuzatishda, o`quvchilar ma`lum xulosalarga kelishadi, ular bajaradigan amaliy ishlari uchun bevosita ahamiyatga ega bo`lgan xulosalar chiqaradilar; ikkinchi tomondan oldindan xulosalarni bilib, o`quvchilar o`z bilimlariga maxsus kuzatishlar va tajribalarda tasdiqlanishlar topadilar, ularning bilimlari mustahkamroq, ongliroq bo`ladi, bu esa amaliy ishlar sifatida o`z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotalar:

1. X.R. Sanoqulov. Mehnat va uni o'qitish metodikasi. –T., "Fan", 2015.

2. X.R. Sanoqulov, M.Xaydarov. Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar. – T.:TDPU, 2006.

ВОСПИТАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СФЕРЕ НАУКИ ПЕДАГОГИКИ

Б.Рахимов. д.п.н., профессор. М.Тошматова - преподаватель Гулистанского государственного университета.

Д.Рахимова - преподаватель строительного колледжа г.Гулистана

Воспитание исследовательской компетентности у будущих учителей подхода предполагает, прежде всего, преодоление деформаций общественного сознания, догм, мифов, стереотипов, предрассудков. Воспитание исследовательской компетентности у будущих учителей в сфере науки педагогики имеет две основные тенденции: первая, главная – это формирование факторной стратегий, позволяющей решать новые научные задачи: вторая – дефакторная стратегия, повышение эффективности решения известных задач. Первая тенденция связана с освоением нового диапазона научных, социально и профессионально значимых факторов, которые направлены на решение новых актуальных проблем в педагогике. Вторая

тенденция связана с совершенствованием передового педагогического и новаторского опыта. В этой связи нужно отметить, что воспитание исследовательской компетентности у будущих учителей способствует системному развитию непрерывного образования в целом. В любой науке неизбежно наступает период, когда из описательной она превращается в объясняющую, когда эмпирический материал обобщается и становится фундаментом для научных теорий. Данный процесс переживает сегодня именно такой период. Нашему обществу сегодня требуется молодёжь с высокой культурой. Она является основой основ формирования нового профессионального мышления будущего специалиста.

Следовательно, система образования должна стать важным средством формирования методологической культуры личности учителя. Решению данной задачи будет способствовать непрерывность и преемственность образования в процессе профессионального воспитания специалиста, что является основой государственной политики в области образования.

Принцип научности в педагогическом образовании – это формирование системы научных методологических знаний и умений, правильных взглядов в представлений об окружающем мире, о закономерностях развития природы, общества, новом профессиональном мышлении, достижениях методологической культуры современного специалиста. Только при наличии непрерывных, преемственных и синтезированных методологических знаний формируется научное мировоззрение специалиста. Поэтому важным вопросом является определение уровней сформированности научного мировоззрения будущего учителя.

Таким образом, дидактические принципы непрерывности, преемственности и научности реализуются, прежде всего, при составлении учебных программ и учебников по педагогике непрерывного образования.

Использованная литература:

1. Гармонично развитое поколение – основа процесса Узбекистана.- Ташкент: Шарк, 1998.-64 с.

2. Рахимов Б.Х. Роль научно-исследовательской работы в подготовке высококвалифицированного специалиста.// Международный научный журнал.международной академии наук. 2008.№1 г.Балашов.с-28-30.

3. Рахимов Б.Х. Креативные механизы в процессе формирования элитарности человека.Сб.статей/Под общей редакцией О.В.Красновой и Б.В. Кайгородова.- М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008.с-255-259.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА ЭКОЛОГИК ТАРБИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Н.Т. Мисирова - ГулДУ катта ўқитувчи
У. Нажмиддинова - ГулДУ талабаси

Республикамизда табиатни муҳофаза қилиш, унинг бойликларини асраш ва ундан оқилона фойдаланиш давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, қолаверса у ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчи ҳам ҳисобланади. Инсон ва табиат ўзаро боғлиқ ва бир – бири учун зарурият ҳисобланади. Улар доимо бир бутунликни ташкил этиб келган, чунки инсон табиатнинг таркибий қисмидир.

Ёш авлодни ҳар томонлама етук шахс қилиб тарбиялашда табиатга нисбатан ғамхўрлик хиссини шакллантириш инсон маънавиятига боғлиқлиги биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарида қайд этилганлигининг ҳам гувоҳи бўламиз.

Юртбошимиз Ш.Мирзиёев болаларни табиат билан ҳамоҳанг тарзда тарбиялаш муҳим деб таъкидлаб, уларни ёшликдан тарбиянинг барча қирралари билан тенг суғориб уларни яхши яшашга ўргатишда иқтисодий билимлар билан қуроллантириш муҳимлигини таъкидлайди. «Тарбия – шахснинг муайян мақсад асосида ижтимоий ҳаётга тайёрловчи тарихий – ижтимоий тажрибага суянган ҳолда олиб борилувчи фаолият жараёнидир. Бошқачароқ талқин этилганда, тарбия жараёни ёш авлодни муайян мақсад йўлида ҳар томонлама вояга етказиш, унда ижтимоий онг ва ҳулқ — атворни таркиб топтиришга йўналтирилган фаолият жараёнидир.»

Экологик маданиятнинг шаклланиши умумий таълим жараёнида амалга ошиши жоизлигини бу соҳадаги билим ва малакани изчил ҳамда сифатли ташкил этиш кераклигини тақозо қилади. Бу вазифанинг кечиктириб бўлмас ва эътибордан соқит қилиб бўлмас иш эканлигини мутахассислар ҳар доим ҳис этишлари керак. Мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчиларни табиат билан таништириш мақсадида ва уларда экологик тарбияни шакллантириш учун “Атроф-олам билан таништириш” номли амалий машғулотлар ўтказилади. Бу машғулот ҳар бир гуруҳ болаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда турлича гуруҳларда ҳар хил миқдорда ўтказилади. Бу жараёнда тарбияланувчилар тупроқ, унинг таркиби, сув, ўсимликлар ва ҳайвонлар билан машғулотларда бевосита танишадилар, ўзларига хос “тажрибалар” ўтказадилар. Улар билан яқиндан танишадилар, табиатнинг турли неъматлари билан мулоқотда бўладилар. Тарбияланувчилар амалий машғулотларда мактабгача таълим муассасасидаги ҳудудида иссиқхонада (агар бор бўлса), ҳовлисида, сув ҳавзаларини тозалашда, ёш ниҳолларни экиши ва уларни парвариш қилишида, кўкаламзорлаштиришда, қушлар учун уялар ясаш, қуёнларга қараш, уй ҳайвонларини парвариш қилиш, боғчанинг жонли бурчагида, доривор ўсимликларини йиғишда экологик билимларга эга бўлиб борадилар.

Инсоният бутун умри давомида табиат билан муносабатда бўлади. Чунки, инсоннинг ўзи ҳам табиатнинг бир бўлаги ҳисобланади. Шунинг учун ҳам табиатни асраш, уни муҳофаза қилиш ҳозирги даврнинг асосий вазифаларидан биридир. Бу вазифаларни бажариш учун инсоният табиатни ўз ҳолича асраш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш ва уни янада кўпайтириш, ундаги фожеаларнинг олдини олиш тарбияланувчиларда табиатга нисбатан онгли муносабатда бўлишни ўргатиш талаб этилади.

Янги такомиллаштирилган таянч дастури мактабгача ёшдаги болаларга 4 йўналиш 3 босқичда таълим-тарбия бериш мақсадини кўзда тутган:

1. Жисмоний ривожлантириш, ўз-ўзига хизмат ва гигиена;
2. Ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш;
3. Нутқ, ўқиш, саводга тайёргарлик;
4. Билиш жараёни, атроф-олам тўғрисидаги билимларга эга бўлиш ва уни англаш.

Нутқ ўстириш ва тафаккурни ривожлантириш йўналиши болалар нутқини ўстириш, теварак-атрофни кузатиш, ўсимлик ва ҳайвонот олами тўғрисидаги билимларини ошириш, фазовий тасаввур ва математик билимлар бериш мақсадини кўзда тутади. Дастурнинг бу қисми қуйидагиларни ўз ичига олади: нутқ ўстириш, теварак-атроф билан таништириш, табиат билан таништириш, математик тушунчаларни шакллантириш.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларида табиатга нисбатан онгли муносабатни шакллантиришда юқоридаги таълим-тарбия босқичларининг ўз ўрни мавжуд. Мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчилари нутқ ўстириш, теварак-атроф билан таништириш, табиат билан таништириш машғулотларида экологик тарбияга оид тушунчаларни сингдириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки айнан шу дарсларда болаларга табиатга оид билимлар берилиб борилади.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари онгига табиатга нисбатан онгли муносабатда бўлишни ўргатиш жараёнларида табиат сир – асрорларига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади. Уларга табиатдаги барча тирик жон экологиянинг бир бўлаги эканлигини англатиш керак. Она табиатни авайлаб – асраш бугунги кунда инсоният олдида турган энг муҳим долзарб масала эканлигини ҳис эта билишини тушуниб етиши керак. Чунки экология бағридаги барча нарса мана шу табиатнинг борлиғини сақлашга табиий равишда ҳаракат қилади.

Тарбияланувчиларнинг табиатга нисбатан онгли муносабатда бўлишини ривожлантиришда табиатдан ақлий, ахлоқий ва эстетик тарбиялашда фойдаланиш зарур. Бу ғоя болаларнинг табиатни ҳис қилишларида, доимий фикрлашларида асосий манба бўлиб қолади.

MAKTABGACHA TA’LIMDA EKOLOGIK TA’LIM-TARBIYA UZVIYLIGINI TAKOMILLASHTIRISH – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

N.T.Misirova - GulDU katta o’qituvchi
M.Berdiyeva - GulDU magistri

Yosh boladagi fikrlash oiladagina emas, bog’chada tarbiyachilar faoliyatiga ham bog’liqdir. Shuning uchun ularga go’zal tarzda ekologik ta’lim-tarbiya bermoq, yaxshi xulqlarni o’rgatmoq va ko’rkam odatlarni tushuntirmoq lozimdir.

Tarbiya ilk yosh bolani oltin etmoqlik va aksincha tuproq-xazon qilmoqlik ham mumkin. Bularning har ikkisiga dastavval, oilada ota-onalari, keyinchalik maktabgacha ta’lim muassasalari, ya’ni bog’cha tarbiyachilari ekologik ta’lim-tarbiya maskanlari sabab bo’ladilar. Maktabgacha tarbiyada albatta, bog’cha bolalarida tabiatni muhofaza qilish, uni asrash, unga nisbatan yaxshi munosabatda bo’lish uchun sog’lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma’rifatga qiziquvchi inson bo’lish talab etiladi.

Yoshlikdan boshlangan ekologik ta’lim-tarbiya, u hozirgi kunda biz uchun hayot-mamot masalasidir.

Xalqimizning tarbiya ostonadan boshlanadi, degan ibratli hikmati bor. Bunday tarbiyaning eng muhim uslublaridan shaxsiy namuna, oila ibratidir.

Oilada, bog’chada bolalarda tabiatga bo’lgan oqilona munosabatni shakllantirish va ularda insoniylik fazilatlarini o’stirish – ekologik ta’lim-tarbiyaning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Ma’lumki, tabiat, adabiyot va san’atni sevgan bola hech qachon yomonlikka qo’l urmaydi.

Atrof muhit (tabiat)ning ifloslanishi, uning boyliklaridan foydalanishda ro’y berayotgan hodisalar ko’pincha xo’jalik va moddiy ishlab chiqarish ehtiyojlarining o’sishi emas, balki kishilarning ekologik qonunlarni yaxshi bilmasliklari, ekologik jihatdan savodsizligi, ekologik madaniyatlari nihoyatda pastligi sabab bo’lmoqda. Shuning uchun ham ekologik vaziyat keskinlashgan hozirgi paytda keng xalq ommasi orasida tabiatni qo’riqlash, uning boyliklaridan tejab-tergab, oqilona foydalanishga yo’naltirilgan ekologik ta’lim-tarbiya ishlariga katta e’tibor berilmoqda.

Maktabgacha ta’lim muassasasi mujassam ekologik bilimlar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy bosqichi hisoblanadi. Insonning tabiat bilan munosabati uning boyliklaridan foydalanish, muhofaza qilish, kelajak avlodga sof holda qoldirishga doir keyingi faoliyatlarining samaradorligi aynan shu bosqichni qay darajada tashkil etilishi bilan uzviy bog’liq. Bunga sabab har bir insonning hayoti, albattaa maktab orqali o’tadi. O’quvchilarda ekologik ong, madaniyat, bilim, e’tiqod, iymon, uquv-malakasini shakllantirish va rivojlantirish zaruriyati va dolzarbligi shundaki:

birinchidan, umumta’lim maktablari jamiyatning hamma bolalarini qamrab oladi va inson hayotida umumiy ijtimoiy ong shakllanadigan muhim bo’g’in hisoblanadi;

ikkinchidan, ekologiyaning turli fanlarni tabiat muhofazasi manfaatlari doirasida mujassamlashtirish vazifasi maktab o’quv predmetlarining o’zaro munosabatlarini mustahkamlab, o’quvchilarning asosiy fanlar bo’yicha bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish vositasi hisoblanadi;

uchinchidan, maktab ta’lim-tarbiyasining ijtimoiy mohiyati va mazmuni o’quvchilarning amaliy ko’nikmalarini shakllantirishga, shu jumladan tabiatni muhofaza qilish malakalarini hayotga tatbiq etishga yaratiladi. Ma’lumki, o’quvchilarning sinfdan sinfga o’tishi bilan ekologiyaga oid bilimlari va amaliy ko’nikmalari rivojlanib boradi. O’zlashtirilgan ekologik tushunchalarning mazmu-ni chuqurlashadi va kengayadi.

Ekologik muammolar ilg’or o’qituvchilarning boy tajribalari bilan boyitilishi lozim. Shu bilan birga ekologik ta’lim-tarbiyaning ahamiyatini judayam mutlaqlashtirmasdan, bu yo’nalishlarning ekologik mazmuni tarbiyaning barcha sohalari bilan bog’lanishi, zaruriyatlari, istiqbollari ustida maxsus ilmiy tadqiqot ishlirini olib borish lozim bo’ladi. Bu holatni chuqur his etgan O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi o’quvchi yoshlarimiz orasida ekologik ta’lim-tarbiyani yaxshilashni yo’lga qo’yishni o’zining asosiy vazifalaridan biri deb hisobladi va uzluksiz ekologik ta’lim-tarbiya konsepsiyasini yaratishni bosh vazifa qilib qo’ydi. Shu munosabat bilan «Uzluksiz ekologik ta’lim konsepsiyasi» yaratildi. Konsepsiyaning asosiy g’oyasi: oila, bog’cha, maktab, o’rta maxsus va kasb-hunar bilim yurtlari, oliy o’quv yurtlari talabalariga ekologik ta’lim berishdan iborat. Konsepsiya 1993 yilda O’zR XTV, Oliy va o‟rta maxsus ta’lim vazirligi, 11 Respublika tabiatni qo’riqlash Davlat qo’mitasining birlashgan hay’ati yig’ilishida bir ovozdan tasdiqlandi.

Konsepsiya g’oyalarini amalga oshirish maqsadida O’zR XTVning 1993 yil iyun oyidagi 198-sonli buyrug’iga asosan o’quvchilarning ekologik ilmiy-ta’lim tadqiqot laboratoriyasi tashkil qilindi. Laboratoriyaning maqsadi: o’quvchi, o’qituvchi, to’garak rahbarlari uchun ekologiyadan dastur, metodik tavsiya va qo’llanmalar yaratish, ilg’or tajribalarni o’rganish, umumlashtirish va yeyish, shuningdek turli mavzularda respublika ilmiy-amaliy anjumanlarini tashkil etish va ularni o’tkazishdan iborat.

Konsepsiyaga asosan keyingi 2-3 yil davomida «Ekologiyadan davlat ta’lim standarti» (1993), «Ekologiyadan dasturlar» (1995; 8 yo’nalishda), «Ekologiya, ekologik ta’lim» (1995), «Atrof muhit va inson» (1995), «Ekologiyani bilasizmi?» (1995) «Ekologiyadan test savollari» {1996) kabi metodik tavsiya va qo’llanmalar yaratildi.

Xalq ta’limi vazirligi o’quvchilarga ekologik ta’lim berishni yo’lga qo‟yish bilan bir qatorda bu sohaga qiziqadigan iqtidorli bolalarni tanlab, ularni yoshlikdan boshlab ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishlariga alohida ahamiyat bermoqda. Shu munosabat bilan «Tabiat kecha, bugun, ertaga» nomli o’quvchilar konferensiyasi o’tkazilmoqda. Konferensiyaning birinchi yig’ilishi 1994 yilda Nukusda, ikkinchisi 1995 yilda Jizzax shahrida, uchinchisi esa 1996 yilda Toshkentda bo’lib o’tdi. Bunday yig’ilishlarni uzluksiz ravishda, har yili 26-30 iyul kunlari o’tkazishga qaror qilindi.

Respublikada ekologik ta’lim-tarbiyani yanada yaxshilash maqsadida 1995 yil 28 avgustda O’zR XTVning 178-sonli buyrug’i bilan «Respublika yoshlarining «BIOEKOSAN» o’quv-uslubiy majmuasi» tashkil etildi. Majmua viloyatlardagi ekologiya-tabiatshunoslar Markazlarining ish faoliyatlarini muvofiqlashtirib, ularni dasturlar, metodik tavsiya va qo’llanmalar bilan ta‟minlash bilan birga Toshkent shahrida «bog’cha-maktab» majmuasini tashkil etib, bolalarga uzluksiz ekologik ta’lim berish muammosini hal etish yo’lida faoliyat ko’rsatadi.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI SAMARALI O‘TISH

S.Norboyeva - o‘qituvchi, G.Po‘latova, M.Eshqo’ziyeva - talabalar
GulDU Pedagogika fakulteti

Xalqimizda “bola boshidan”, “bolalikda olingan bilim toshga o‘yilgan naqsh”, “bilim va kasb-hunar haqiqiy poydevordir” degan naqllar bor. Shu bois ham hozirgi kunda yosh avlodimizni tarbiyalash va bilim berishga e’tiborni kuchaytirish – biz o‘qituvchilarning asosiy vazifamizdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga har bir fandan darslarni samarali va qiziqarli o‘tish yosh avlodni kamolotga yetkazish yo‘lidagi dadil qadamimiz bo‘ladi.Inson rivojlanishi juda murakkab jarayon ekanligini hisobga olgan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ichki kuchlar va tashqi ta’sirlar orqali fanni rivojlantirib borishimiz kerak.

Biz pedagoglar bilamizki,tashqi omillarga insonni o‘rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhit, shuningdek bolalarda muayyan xislatlarni shakllantirish bo‘yicha maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat kiradi. Ichki omillarga esa biologik,irsiy omillar kiradi. Rivojlanish jarayonida bola faoliyatning har xil turlariga jalb qilinadi(o‘yin,mehnat,o‘quv,sport va boshqalar).

Shu jarayonlar asosida yosh bolalarni ularning ehtiyojlari va ularni qoniqtiradigan imkoniyatlar asosida bilim darajasini oshirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Shu jumladan matematika fanini boshlang‘ich sinflarda mazmunli va samarali o‘tish – yosh barkamol avlodimizni kuchli va bilimli matematik qilib tarbiyalagan bo‘lamiz.Bir soatlik matematika darsida o‘yinlar orqali o‘yin jarayonida ularning matematik bilim,topqirlik,chaqqonlikka oid malaka va ko‘nikmalarini shakllantirgan bo‘lamiz.

Bizning kelajagimiz bo‘lgan barkamol avlodimizni mustahkam bilim,ilm,tafakkur egalari qilib tarbiyalash biz pedagoglarning muhim vazifamizdir. Yuqoridagi aytib o‘tgan xulosalarimiz asosida boshlang‘ich sinflarda “Matematika” fanidan bir soatlik dars ishlanmasini keltiramiz:

Mavzu: “37+53” ko‘rinishidagi qo‘shishning yozma usuli.

Maqsad: O‘quvchilarni qo‘shishning yozma usulini mustahkamlashga doir misol,masalar yechishga o‘rgatish. Didaktik o‘yinlar orqali o‘yin jarayonida ularning matematik bilim topqirlik chaqqonlikka oid malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish.

Uslubi: Yozma,og‘zaki,musobaqali.

Jihoz: magnit taxtasi,raketa,kema maketlari,ko‘rgazma.

Darsning borishi:

I.Tashkiliy qism.

a) salomlashish

b)davomat

Tanishuv topishmog‘i

Qo‘limda bor shunday kitob

Ichin ochsang g‘ij-g‘ij hisob

O‘qisang gar qolar xitob
Misolim ko‘p va javob top!

O‘yga toldi jajji oftob
Topolmay – u qanday kitob
Tezroq berish kerak javob
Bilsangiz siz
Qo‘llang shu tob
Ne atalar ushbu kitob?
Hamma: Matematika

O‘qituvchi: Matematika qanday fan?
O‘quvchilar: Matematika fanlar ichra shoh. Uning sirlaridan bo‘lamiz ogoh.
O‘qituvchi: Matematika bizga nimani o‘rgatadi?
O‘quvchilar: Hisob-kitobni.

II.Yangi mavzuni o‘tgan mavzu bilan bog‘lash

O‘qituvchi: Endi bolajonlar! O‘tilgan mavzular yuzasidan “Raketa” o‘yinini o‘ynaymiz qaysi qator birinchi bo‘lib oyga qo‘nar ekan. Birinchi bo‘lib oyga qo‘ngan guruh g‘olib bo‘ladi.

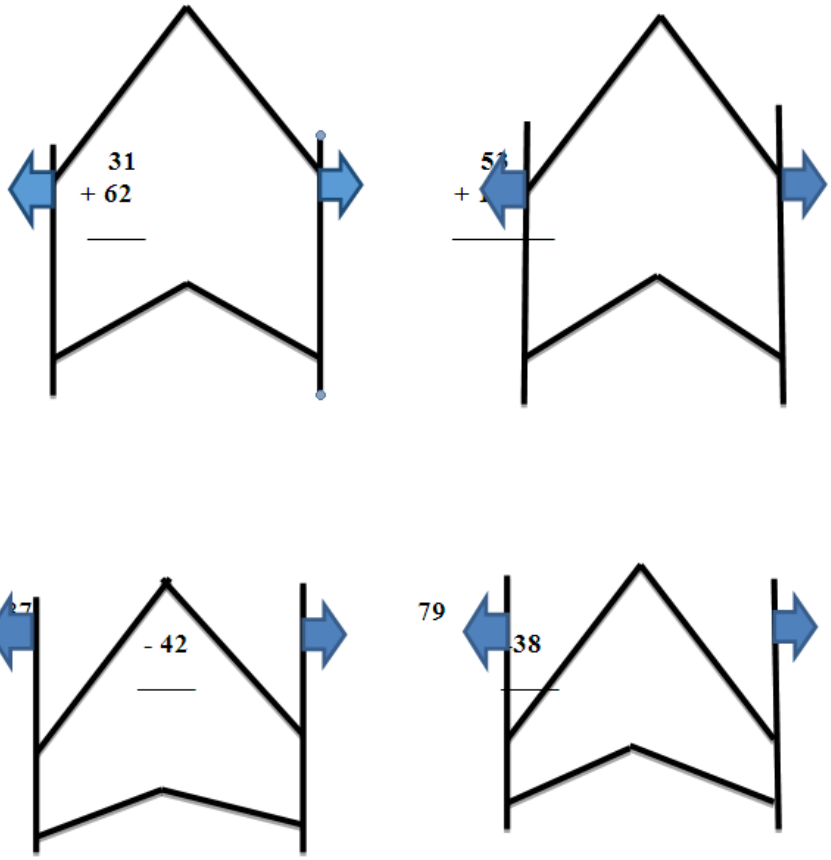

III.Yangi mavzu bayoni.
387-misol.

O‘nlik	Birlik
3	7
5	3
9	0

Tushuntirish bilan yechish.
1.Yozaman.

2,Birliklarni qo‘shaman. 7birlik+3birlik=10birlik

10birlik – bu 1 o‘n va 0 birlik. Birliklar ustiga 0ni yozaman, 1 o‘nlikni o‘nliklarga qo‘shish kerak.

3.O‘nliklarni qo‘shaman.

3 o‘nlik + 5 o‘nlik = 8o‘nlik

8o‘nlik + 1o‘nlik = 9 o‘nlik

O‘nlik ostiga 9ni yozaman.

4.Javobni o‘qiyman: yig‘indi 90ga teng.

388-misol.

Bu misol o‘quvchilarga “Estafeda” o‘yini orqali bajariladi. Qaysi qator birinchi bo‘lib bajarsa o‘sha qator kemasi birinchi bo‘lib marraga yetgan hisoblanadi va g‘olib bo‘ladi.

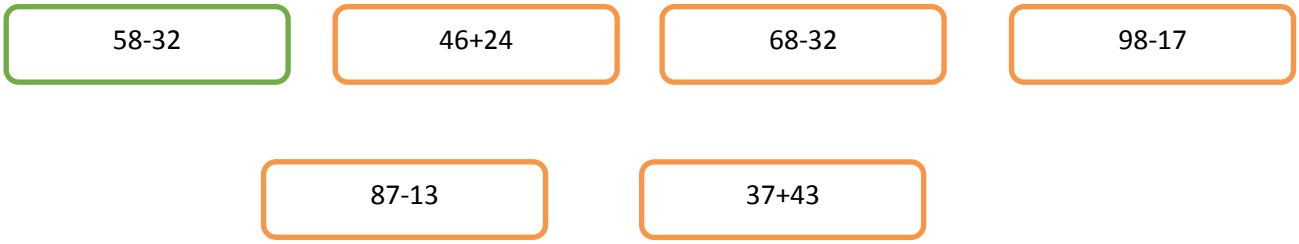

IV. Mustahkamlash.

389-masala(og‘zaki)

Oilada 4ta og‘il va 2ta qiz bola bor. Oilada hammasi qancha?

Og‘il bolalar qiz bolalardan nechta ko‘p? Qizlar o‘g‘il bolalardan nechta kam?

390-masala

Masalani o‘quvchilar mustaqil bajaradilar. Qaysi qator o‘quvchilari 4 va 5 baho ko‘p olganliklarini hisoblab g‘olib guruh aniqlanadi.

G‘olib guruh aniqlanib darsda faol ishtirok etgan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.

V.Uyda bajariladigan topshiriqlar:

391-misolni yozma usulini bajarish va 392 – masalani yechish.

Darsni quyidagi she’r bilan o‘qituvchi yakunlaydi.

Yecholmayman demagin
Qiyin bo‘lsa masala
Yalqovlarda bo‘lmaydi
Ishlagali hafsala

Har misolni yechmoqqa
Sen doimo shay turgin
Eplolmasang ilk marta
Yana takror kirishgin

Sonlar faqat o‘shanda
“Sir”larini ochishar
Ular bilan do‘stlashgin
Yo‘lingga nur sochishar

Xullas, hisob-kitobni
Tezroq bilgin bolajon
Fursat o‘tmay shu yo‘lda
G‘ayrat qilgin bolajon.

NÁSILLIK IMKANIYATLAR JOQARI SPORT KÓRSETKISHLERINIŃ TIYKARǴI FAKTORI

M.Ramazanov -Ózmdt hám su Nókis filialı oqıtıwshısı
T.Allaniyazov - QMU 2-kurs studenti

Sportta erilisilip atırǵan nátiyjelerge násillik yaki miynet (tájiriybe) faktorınıń qaysı biri joqarı ekenligin anıqlaw búgingi kúnniń aktual mashqalalarınan biri. Sebebi hár bir trener sportshını tayarlap jetkeriwde onıń jeke uqıplılıǵı hám ayrıqsha ózgesheliklerine súyenip, óz usılı boyınsha jumıs alıp baradı. Sonıda aytıp ótiw kerek, trener hár qansha

tájiriybeli bolmasın barlıq waqıtta da hár qanday sportshıdan belgili (ataqlı) sportshını jetkerip bere almaydı. Máselen, 100 metrge juwırıwda birdey kórsetkishke (10,1-10,2 sekund) erisken sportshılar A.Xarrı, Merchi hám Robert Xeyesler [http://athletics-sport.info/athletes/hayes-bob] eger bir trener qol astında shuǵıllanǵanda, olardan úsh sprinter jetisip shıǵıwı qıyın bolar edi. Júdá bolmasa olardan tek birewi ǵana joqarı nátiyje kórsetiwi múmkin.[Верхошанский Ю.В. 1.2.75-78]

Sportshılardıń joqarı sport kórsetkishlerinde qanday faktorlar joqarı ekenligi boyınsha ilimpazlar eki bir-birine qarama-qarsı baǵdardaǵı pikirlerin alǵa súrmekte. Bunday ilimpazlardan Lens hám Gruber insanlardaǵı barlıq ózgeshelikler násillik xarakterge iye degen pikirde. Al bul oppoziciyaǵa ulıwma qarsı argumentleri menen Dj.Lokk násillik pikirler bolıwı múmkin emes, jan'a tuwilg'an bala «tap-taza paxta» (tabula rasa) [Локк\\3. 26-28] olar talap, tilek hám kesellik sıyaqlı elementar seziwliklerdi qayta islewi nátiyjesinde ómirde soǵan uqsas túrli seziwler hám pikirlerdiń tásirinde júz beredi dep esaplaydi. Yaǵnıy insan miynet etiw, tájiriybe toplaw arqalı jámiyet, onıń normalarına boysınadı hám juwap beriwge háreket qılıwı menen óz qulqın onıń talaplarına sáykes keltiriwge umtıladı.

Bul problemanıń sheshimin tabıwda Lens hám Gruberdıń insanlardaǵı barlıq ózgeshelikler násillik degen pikirin maqullaymız. Sebebi adamnıń bir qatar funkcional kórsetkishleri ol yaki bul dárejede dene forması hám úlkenligi, ishki organlardıń úlken kishiligine baylanıslı boladı. Ótken on jıllıqlar dawamında alıp barılǵan kóplegen izertlewler násillik hám sırtqı ortalıqtıń tásiri astında organizm ózgeshelikleri sportshı fenotipiniń formalanıwında tuqım quwiwshılıq úlken tásir etiwin kórsetedi. Óz zamanınıń jetekshi alımlarınan G.Leybnic: ómirde ulıwma taza, pútin doskanıń ózi bolmaydı, hátteki eń jaqsı tegislengen mramor júzinde de sezilerli dárejede tesiksheler boladı. Olar qábilet sıyaqlı insan táǵdirinde belgili rol oynaydı degen edi. [Лейбниц Г.В.4.100-101] Haqıyqatında da adamnıń tezlik, kúsh imkaniyatları muskul talshıqlarınıń muǵdarına, muskuldıń salıstırmalı kúshine, háreket reakciyalarınıń tezligine, hárekettiń maksimal tezligi hám tákirarlanıwın, maksimal anaerob energiyaǵa, laktocid energiya sistemasınıń sıyımlıǵına baylanıslı onıń násilge baylanıslıǵın kórsetedi. Shınıǵıw dárejesiniń eń joqarı kórsetkishi násillik boladı. Úzliksiz shınıǵıw organizmniń funkcional imkaniyatların shegaradan artıqsha isley almaydı. Sol sebepli organizmniń násillik imkaniyatları joqarı sport kórsetkishleriniń tiykarǵı faktorı esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Верхошанский Ю.В. Физиологические основы и методические принципы тренировки в беге на выносливость М. : Советский спорт, 2014 .— 80 с.

2.Верхошанский Ю.В. Основы специальной силовой подготовки в спорте 3-е изд. — М.: Советский спорт, 2013. — 216 с.

3.Локк\\Энцоклопедический словарь Броктауза и Ефроне: в 86т (82т.и 4 доп).-СПб.,1890-1907

4.Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разуме.-М.-Л.,1936

«BLITS-SO'ROVI» USULIDAN FIZIKA DARSLARIDA SAMARALI FOYDALANISH

G.Xudoyberdiev, Z.Tursunqulov, X.Abduvaxobov
Jizzax Davlat pedagogika instituti

Bundan 3500 yil oldin Konfusiy "eshitganimni yodimdan chiqaraman, ko'rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam tushunib olaman" degan ekan. Chunki, ta'limda informasion hamda pedagogik texnologiyalarni qo'llaganda tinglovchi, o'quvchi eshitish, ko'rish, ko'rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda o’qitishning an’anaviy ko’rinishidan farq qiladigan zamonaviy interfaol metodlarni qo’llash yuqori samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratadi. Fizika fanini o’qitish borasida o’quvchilar ongida nazariyalarga oid modelning tasavvurlarini shakllantirish, hodisalar va jarayonlar bilan tanishtirishning samarali metodlarini ishlab chiqish muhimdir.

Ta'lim jarayonida hukmronlik qilib kelingan an'anaviy ta'lim metodlarida ijobiy tomonlar bilan birga qator kamchiliklar ham mavjud. Jumladan, an'anaviy ta'lim metodlari o’quvchilarni yalpi o'qitishni va ularning bilish faoliyatini passiv tinglovchi sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. O’quvchilarning o'quv faoliyati o'qituvchi tomonidan boshqarilib, o’quvchilarning mustaqilligi, erkin mushohada yuritishiga e'tibor berilmaydi.

Ta'lim jarayonining bunday kamchiliklarini bartaraf etish, ta'lim samaradorligini oshirish uchun o’quvchilarni yalpi o'qitish bilan bir qatorda, individual va kichik guruhlarda o'qitishni tashkil etish maqsadga muvofiq. O’quvchilarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etilganda, ular o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtiradilar. Aqliy rivojlanishi, qiziqishi, ehtiyoji, iqtidori, bilimlarni o'zlashtirish darajasi hisobga olingan holda tuzilgan o'quv topshiriqlarini o’quvchilar mustaqil bajaradilar va ular o'z bilish faoliyatlarining subyektiga aylanadilar.

O’quvchilar topshiriqlarni individual bajarish jarayonida ularning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi. Buning natijasida har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Shu tarzda tashkil etilgan bilish faoliyatida vaqtdan unumli foydalaniladi. Pirovard natijada ta'lim samaradorligi ortadi. Fizika darslarida interfaol metodlardan foydalanib o'tilganda, o’quvchilarning bilish faoliyati individual(yakka) va guruh tarzida tashkil etiladi.

Fizika ta'limida interfaol metodlardan foydalanish katta samara beradi. Chunki darslikdan o'qib yoki o'qituvchining ma'ruzasidan fizik hodisalar, qonunlar, formulalarning mohiyatini tushunib olish, tasavvur qilish mushkul bo'ladi. Sababi fizika fani jadallik bilan rivojlanayapti, hamda dars soatlar soni kam bo’lganligi uchun o’qituvchi barcha ma’lumotlarni qisqa vaqtda yetkazib bera olmaydi. O’quvchilarda yetarli darajada bilim va ko'nikmalar shakllanishi uchun ular tegishli fizik hodisa va qonuniyatlar bo'yicha mustaqil o’rganib kelib, o'z fikrlarini bildirishlari, o'qituvchi yoki boshqa o’quvchilar bilan fikr almashishlari zarur bo'ladi. Darsda o'rganiladigan mavzuning mazmunini e'tiborga olgan holda o’quvchilarning kichik guruhlarda mustaqil ishlashlari, o'zaro suhbatlar tashkil etish, aqliy hujum, didaktik o'yinlar, taqdimot, o'z-o'zini baholash, mustaqil ravishda masalalarni yecha olishlarini yo'lga qo'yish dolzarb hisoblanadi. Hozirgi vaqtda sinflarda 40 nafargacha o’quvchilar bor. Bularning hammasidan uyga vazifani so’rashning imkoni yo’q. Shu muammoni ham qilish uchun o’qituvchilarga Blits-so’rovi intarfaol metodini tavsiya qilamiz. Bu metod bilan qisqa vaqt ichida o’quvchilarning bilimini yakka va guruhlarga ajratib baholasa bo’ladi. 10-sinfdan olingan sinov natijalarini xukmingizga havola qilamiz. Tarqatma materiallar uyda tayyorlanib kelinib, o’quvchilarga tarqatiladi.

Blits-so‘rov (Ideal gazlarning tezligining ortib borishi tartibida joylashtiring)

Guruh javobi	**Guruh xatosi**	**To’g’ri javob**	**Yakka xatosi**	**Yakka javobi**	**Gazning nomi**
10	0	10	0	10	Vodorod
4	2	6	1	5	Kislorod
6	1	4	1	3	Karbonat angidrid
7	0	7	1	6	Havo
8	0	8	0	8	Suv

9	0	9	0	9	Geliy
2	0	2	0	2	Ksenon
5	0	5	1	4	Argon
3	0	3	0	3	Temir
1	0	1	0	1	Simob
To’g’risi	8		6		

6 ta to‘g‘ri javob - «qoniqarli»

7–8 ta to‘g‘ri javob – «yaxshi»

9–10 ta to‘g‘ri javob – «a’lo»

Bunda o’quvchi masala yechishni bilish bilan bir qatorda kimyo fanini ham yaxshi o’zlashtirishi kerak bo’ladi. Sababi Mendeleyev davriy jadvalidagi elementlarning atom massasini yaxshi bilishi kerak bo’ladi. Qisqa vaqt ichida deyarli 10 ta masalani yechish kerak degani, ya’ni o’quvchini mushoxadaga undaydi va qisqa vaqt ichida qaror qabul qilishga o’rgatadi.

Gegimon deganimiz bilimli bo’lganda barcha javoblarni 100 foiz topar edi. O’zi bilganlarini to’g’ri deb qolganlarga ham singdirdi, qolganlarni taklifini inobatga olmagan.

O’ziga ishonmaydi degani yakka xolda guruhdagidan ko’proq balni to’play olgandi. Guruh bilan ishlaganda o’zining javoblarini ximoya qila olmaganligi uchun noto’g’ri bo’lgan javoblarga qo’shilib ketdi.

Bu metod bilan sinfdagi o’quvchilarning asl axvolini ham bilib olsa bo’ladi?

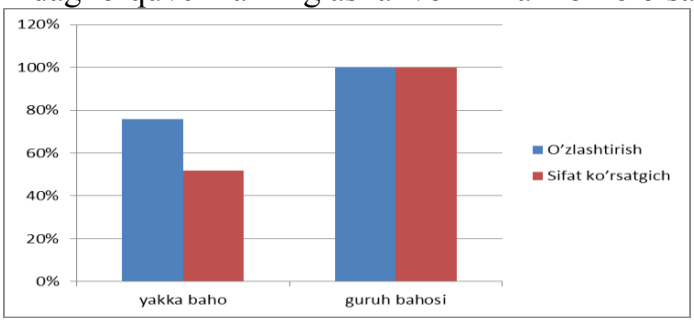

Bu metoddan quyidagi xulosaga kelishi mumkinki, qisqa vaqt ichida sinfdagi barcha o’quvchilarni yakka va guruhda baholash mumkin. Eng asosiysi sinfdagi o’quvchilarning bilim darajasiga ham baho bersa bo’ladi. Bu metod birinchi shu sinfga darsga kirgan o’qituvchilarga tavsiya qilamiz. Qisqa vaqt ichida sinf o’quvchilarining sinfdagi o’rnini, bilimini bilib olishga yordam beradi.

ТАЪЛИМНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШГА ОИД ИННОВАЦИОН УСЛУБЛАРНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Х.А.Тўрақулов – ЖизДПИ профессори
Н.С.Жабборов - ЖизДПИ магистранти
Р.Қ. Жиянқулова – СамДУ ўқитувчиси

Маълумки, мамлакатимиз тараққиёти ва келажаги таълим соҳасидаги сифат ўзгаришлар ва юқори самарадорликка, уларнинг жаҳон таълим талаблари билан мослиги ҳамда амалий ҳаётдаги ўрнини қай даражада топаётганлигига боғлиқ. Таълимдаги сифат ўзгаришлари ва юқори самарадорлик эса мазкур соҳага ижобий янгилик киритиш билан белгиланади. Бундай янгилик киритиш жараёни инновацион жараён бўлиб, у илмий-педагогик тадқиқотни жорий қилиб, таълимда сифат ва самарадорликка эришишдан иборат бўлади.

Мазкур маърузада ҳам таълимни оптималлаштиришга оид инновацион услубларни ишлаб чиқиш масаласи баёни келтирилади.

Инновацион услубларни ишлаб чиқишни, яъни таълим жараёнини сифат жиҳатидан такомиллаштириб, уни юкори даражадаги самарадорликка эришувчи педагогик инновацияларни ишлаб чиқишни қуйидаги кетма-кетликда олиб бордик:

- педагогик инновация мазмун-моҳияти ва мақсад-вазифаларини қаралаётган муаммони эътиборга олган ҳолда илмий-методик жиҳатдан асослаб олиш;
- режалаштирилган педагогик инновациянинг қаралаётган муаммога мос ҳолдаги муҳим белгилари (асосий ва кумаклашувчи хусусиятларга эга бўлган жиҳатларни)ни илмий-методик жиҳатдан асослаб олиш;
- қаралаётган муаммо ечимини ҳал қилишда фойдаланиладиган педагогик инновациянинг фаолият юритиш кетма-кетлигини илмий-методик жиҳатдан асослаш;
- қаралаётган муаммо ечимининг оптимал вариантини қўлга киритишга оид фойдаланиладиган педагогик инновацияни истиқболларини лойиҳалаштириш;
- педагогик инновациядан фойдаланиш тамойилларини илмий-методик жиҳатдан асослаш;ф
- қаралаётган муаммо ечимини ҳал қилишга асосланган педагогик инновацияларни ривожлантириш механизмларини ҳам илмий-методик жиҳатдан асослаб қўйиш;
- қаралаётган муаммо ечимини ҳаётга жорий этишдаги педагогик инновацияни амалий жиҳатдан асослаш учун уни дастлабки экспертизадан ўтказиш;
- таёрланган педагогик инновациялардан таълимни оптималлаштиришга оид тавсиялар таёрлаш.

Бу қайд этилган кетма-кетликлар таълимни оптималлаштиришга оид педагогик инновацияларни ишлаб чиқишда мустаҳкам дидактик асос бўла олади ва бу айниқса, бўлажак мутахассислардаги инновацион хислатларни шакллантиришда ҳам ҳаракатлантирувчи дидактик асос бўлади. Бундай инновацион хислатларни қуйидаги кўринишларда учратиш мумкин:

- бўлажак мутахассисдаги ижодкорлик қобиляти яққол намоён бўлади;
- бўлажак мутахассисдаги компъютер саводхонлик юксалади ва улар негизида бўлажак мутахассис инновацион ривожланган ахборот маданиятли бўлиб шакилланади;
- бўлажак мутахассиснинг янгиликни ижодий ҳал этишдаги фаолиятини охиригача етказиш хислати яънада мустаҳкамланади;
- бўлажак мутахассиснинг инновацион жараёнида инновацион фаолият ва уни ташкил этиш каби илмий-педагогик фаолиятда илғор бўлишлик хислатини таркиб топади;
- бўлажак мутахассиснинг жавобгарликни сезиш хислати янада юксалади;
- бўлажак мутахассисда ғайратли ва шижоатли бўлишлик янада мустаҳкам таркиб топади;
- бўлажак мутахассисдаги касбий педагогик маҳоратга эга бўлишлик кафолатланади ва шу кабилар.

Демак, бўлажак мутахассислардаги инновацион хислатлар уларда ижодий фаолиятга кирганлик ҳақидаги савия ва олдиндан маълум бўлган илмий-услубий ишланмалар ўзи шуғулланилаётган манбага нисбатан мослай олишлик ҳамда уларга янги функцияларни келтириб чиқара олишлик ҳамда улар орқали оптимал

ечимларни топа олишликларни ҳал этишда муҳим интеллектуал асос бўла олар экан.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, таклиф этилаётган (инновацион услубларни ишлаб чиқишнинг мантиқий кетма-кетлиги) таълимни оптималлаштиришнинг инновацион жараёнлар кетма-кетлиги орқали таълим тизимида сезиларли сифат ўзгаришларига ва юқори самарадорликка эришилади ва улар асосида юқори малакали, инновацион ривожланган, жаҳон таълими талабларига жавоб берадиган, рақобатдош мутахассислар таёрлашга эришилади.

Адабиётлар

1.Тўрақулов Х.А. Илмий ижодиёт методологияси. Монография.-Т.:фан, 2006 - 252 б.

2. Тўрақулов Х.А., Хасанбоев Ж, Усмонов Н.У., Алқаров И.Ш, Тўрақулов О.Х, Илмий тадқиқот асослари. Ўқув қўлланма.- Т: fan va texnologiya, 2011- 484 б.

3.Тўрақулов Х. А., Жабборов Н. С. Таълим сифатини кафолатлашда инновацион-дастурий дидактик мажмуанинг ўрни Фан ва техниканинг ривожланишида замонавий технологияларнинг ўрни: Вазирлик миқёсдаги илмий-амалий конференция матриаллари- Наманган, 2018. – Б.75-77

4.Шарипов Ш.С. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. Пед. Фан. докт... дисс. автор.- Т.: 2012.- 46 б

НОАНЪАНАВИЙ ЎҚИТИШ ВА ИЖОДИЙ ТАФАККУР

А. Қаюмов – ўқитувчи, Ф.Қаршибоев -талаба
Жиззах давлат педагогика институти

Бошланғич мактаб ҳар қандай ҳолда ҳам ўқувчилардаги билимларни шакллантиришда ва уларнинг қобилиятларини аниқлашда асосий рол ўйнайди, кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Аммо бошланғич мактабдаги барча ўқувчилар, болаларнинг қобилиятларини аниқлаш ва ривожлантириш учун тегишли ишларни амалга ошираётирми? Масалан, нима учун юқори синфларда аъло баҳога ўзлаштирадиган болалар сони камайиб бормоқда? Мактабни битта ёки иккита ўқувчи олтин медал билан битиришини қандай тушуниш керак? Истеъдодли, қобилиятли болалар йўқми ёки ўқитиш жараёни шунчалик самарасиз бўлиб қолганми? Буларнинг сабаби нима? Сабаби кўп. Биринчидан, бошланғич синфлар ўқитувчининг болалар билан индивидуал иш олиб бориш имконияти чекланган. Синфларда бўш ўзлаштирадиган ўқувчиларга эътибор бериш зарур. Иккинчидан, мазкур ўқитувчиларнинг методик савияси етарли эмас. Синфдаги умумий ишлар жараёнида қобилиятли болаларнинг ижодий имкониятлари чекланиб қолмоқда. Улар ўз қобилиятларини кўрсата олмаётир. Ўқувчининг бутун кучи ва эътибори синфга қаратилиб, қобилиятли болалар кўзга ташланмаётир. Умуман айтганда, хусусан, болаларни саралаш ва ўқитишга бошқача ёндашиши билан уларнинг ижодий қобилиятларини рўёбга чиқариш керак.

Бошланғич мактаб бола шахсининг илк шаклланишини таъминлаши, унинг қобилиятларини аниқлаш, ўқувчиларда билим олиш кўникмаси ва истагини таркиб топтириши керак. Бундай мактабда ўқув фаолиятининг зарур кўникма ва малакаларини эгаллайдилар, ўқиш, ёзиш, ҳисоблашни ўрганадилар, ижодий фикрлаш элементларини, маданий нутқ ва хулқни, шахсий гигиена ҳамда соғлом турмуш асосларини ўрганадилар.

Мана шу умумий вазифаларни амалга ошириш учун мақсадларнинг устунлигини жиддий, тубдан ўзгартириш, аввало, предметларга доир билимлар, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришнинг анъанавий мақсади ўрнига бола шахсини, ўқув фаолиятини шакллантириш асосида тарбиялаш мақсади эгаллайди, лекин бунда анъанавий предметларга доир кўникма ва малакаларнинг шаклланиш даражасига эътибор сустлашмаслиги лозим.

Бошланғич таълимнинг муайян мақсадларини ишлаб чиқишнинг ҳақиқий аҳволи шундаки, янги устунликлар назарий ва амалий устунликлар жиҳатидан энг кам ишлаб чиқилган. Ҳозирги кунда предмет таълимининг ўқув дастурларида белгиланган муайян мақсадлари ҳозирча кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг ёш хусусиятлари ва имкониятларидан ажралиб қолган, таълимнинг режалаштирилган натижалари ва уларни баҳолаш механизмлари нуқтайи назаридан ифодаланмаган. Бу ҳол ўқув фаолиятини шакллантиришга доир ишлар билан предметлар бўйича кўникма ва малакаларни ўзлаштириш ўртасида узилиш мавжудлигидан далолат беради.

Бошланғич таълимдаги мақсадлар устунлигининг алмашинуви фақат предметлар ўртасидаги нисбат (асосий ва иккинчи даражалилик)нинг ўзгаришига олиб бормайди, балки шахсни камол топтириш вазифаларини кенгроқ ва тўлароқ амалга оширадиган янги, уйғунлашган курсларни ишлаб чиқишнинг асосини ҳам вужудга келтиради. Бундай курсларни ва уларнинг дастурларини ишлаб чиқиш ниҳоятда зарурдир.

Шу билан бирга, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг ёш имкониятларини ҳисобга оладиган ва уларда ўқув фаолиятини шакллантиришга қаратилган янги типдаги таълим воситаларига ўтиш жуда муҳимдир.

Муайян йўналишдаги (математика, тил, эстетик ва жисмоний тарбия ҳамда бошқаларга доир) мактабларга болаларни ёшидан қатъий назар қабул қилинади, яъни олти ва етти ёшли болалар фарқланмайди. Бунда асосий мезон кўриш ва эшитиш хотиралари, мантиқий фикрлаш ҳамда нутқдан иборат бўлади. Мана шу мезонларга кўра бошланғич мактабнинг асосий вазифаси: болаларга кузатиш, ўйлаш, ўқиш ва ёзишни, ўқилган ёки айтилган материалнинг асосий маъносини ажратиш ва таҳлил қилишни, муаммоли вазиятларни турли вариантларда ҳал этишни ўргатишдир. Синфнинг аҳволига мувофиқ ўқитувчининг энг муҳим вазифалари: ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштиришга тайёрлигини аниқлаш ва ривожлантириш; кейин ўқитишнинг индивидуал шакли методикасини ишлаб чиқиш, болаларниг қобилиятлари ва ижодий қизиқишларини такомиллаштириш; уларнинг тафаккури ҳамда ўқитиш дастурини максимал даражада ўзлаштириш иқтидорини ўстириш; болаларнинг ўзига хос ва шахсий хусусиятларини ривожлантириш; уларни чуқурлаштириш; билимлар асосида мактабнинг ўрта звеносидаги ўқишга тайёрлашдир.

Ўзбекистон мактабларининг тажрибали ўқитувчилари болаларни нейропсихологларнинг экспресс-диагностик текшириш асосида танлаш методидан фойдаланадилар. Бу метод психология фанлари докторлари, профессорлар Б.Қодиров ва Э.Г.Симернитская, доцент С.Охунжоновлар томонидан ишлаб чиқилди. Улар ўқув режасига ижодий тафаккурни ривожлантириш дастурларини, таълимнинг иккинчи тили - информатика, шахмат ўйини дарсларини киритадилар.

Ижодий тафаккурни ривожлантириш дастурининг (ҳафтада 2 марта) вазифаси қуйидагилардан иборат эди:

1. Контурсия, пиктограмма тили бўйича машқлар орқали образли тафаккурни ривожлантириш, табиий объектларнинг ўхшашлиги бўйича ишлаш.

2. Системали ва мантиқий тафаккурни ривожлантириш (бунга ўзаро узоқ

ўхшашликнинг боғланиши, „Ҳа-йўқ“ ўйини, ЭҲМ билан мулоқот, контурли топшириқларни топиш ўйини киритилган.

3. „Яхши-ёмон“ ўйини, эртаклардаги зиддиятларни излаш орқали диалектик тафаккурни ривожлантириш.

4. Табиатдаги ҳодисаларни бевосита кузатиш асосида болаларнинг диққатини табиат гўзалликларига жалб қилиш.

5. Эртакларнинг сюжетлари билан ишлаш, турли эртакларни таҳлил қилиш, табиатдаги ўхшашликларини боғлаш асосида кичик сужетлар тузиш, бир эртак объектини иккинчи эртакка кўчириш йўли билан сеҳрли сюжетлар ва эффектлар яратиш, эртакли масалаларни ҳал қилишда тасвирий санъат усулларини қўллаш.

Математика таълими жараёнига шахмат ўйини ва информатика дарслари жорий қилинган эди. Шахмат синфдаги ҳамма ўқувчилар учун мажбурий қилиб белгиланганди. Чунки шахмат орқали ўқувчиларда хотирани, хатти-ҳаракатнинг маълум мантиқини, ўйинда рақибининг мақсадини ҳисобга олиш, кўзланган натижаларга эришиш учун ўзининг ишларини режалаштириш кўникмаларини, меҳнатсеварлик ва батартибликни ривожлантириш мумкин.

Ўқувчилар 2-4 синфларда ЭҲМ билан шуғулланиб, машқларни машинада ишлаш малакаларини ҳосил қиладилар, математика, табиатшунослик, меҳнат дарслари бўйича ўйин дастурларини ўзлаштирадилар, шунингдек, тест асосида психологик йўналишдаги ҳар хил машқларни бажарадилар.

Ўйин шаклида олиб борилган тил билан боғлиқ дарсларда таълимнинг иккинчи тилини ўрганишда, асосан сўзларни, ибораларни эслаб қолишга, ўқиш ва ёзиш малакаларини шакллантиришга аҳамият берилди.

Ўқитишнинг гуманитар йўналишларини „Атрофимиздаги олам“, „Тасвирий санъат“, „Мусиқа ва рақс“ дарслари ташкил этди. Бундай дарсларнинг вазифаси ахлоқий ва эстетик тарбиянинг асоси бўлиб, чинакам инсонийлик сифатларини ва раҳмдилликни, инсон ва табиатнинг гўзаллигини кўра олишни ривожлантиришдан иборат бўлади.

Таълимдаги ноанъанавий ўқув жараёнининг ана шу хилдаги бойлиги тиббиётчилар ва психологлар томонидан доимий равишда назорат олиб борилишини талаб қилади.

МОТИВАЦИЯ ВА ДИДАКТИКА – ТАЪЛИМ АСОСИ

А.Қаюмов
Жиззах давлат педагогика институти

Мотивлар – дидактик жараённи харакатга келтирувчи асосий куч хисобланади. Харакатлантирувчи мотивларни ўрганиш ва улардан тўғри фойдаланиш, уларни ўқувчи шахсига оқилона йўналтира билиш педагогик мехнатнинг ўзагини ташкил этади.

Мотивация (лотинча сўз, - “харакатланаман” маъносида) жараён, метод, восита учун умумий ном бўлиб, у ўқувчиларда самарали англаш фаолиятини юзага келтиради, таълим мазмунини фаол ўзлаштиришга ундайди. Бошқача қилиб айтганда, мотивация ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятини ўз қўлида ушлаб туради.

Мотивация маълум холатни ва муносабатни ўзгартирувчи жараён сифатида ўқувчи шахсини харакатга чорловчи, маълум ишни амалга оширишга ундовчи сабаб ва воситаларни англатади. Ўқувчиларнинг мотивлари нималардан иборат? Уларни қандай аниқлаш мумкин? Бу саволларнинг барчасига тасдиқ жавоби мавжуд.

Ўқувчиларнинг эхтиёжлари ва қизиқишлари, харакат ва хис – туйғулари, шароит ва иделлари улардаги мотивларнинг кўринишларидир.

Ўқувчиларда мотивлар турлича ривожланган. Бу оила тарбиясига, ўзгалар ва мухит таъсирига, ўқувчи ўқиган китоб, томоша қилган фильм, гувохи бўлган воқеаларга боғлиқ. Ўқувчининг билимларни ўзлаштириши ёки ўзлаштирмаслиги кўп жихатдан мана шу мотивларнинг шаклланганлигига боғлиқ. Аммо бир нарса аниқ-ки – билиш мотиқлари ҳар бир инсонда, жумладан ўқувчида (унда анада кучли), мавжуд бўлиб, унинг турмуш тарзида етакчи ролни бажаради.

Ўқувчиларнинг ўқишга нисбатан салбий муносабати қуйидагилар натижасида юзага келади:

- мотивларнинг камлиги ва торлиги;
- муваффақиятга ишонмаслик;
- фақат бахо олишга интилиш;
- мақсадни аниқлай олмаслик;
- қийинчиликларни енга билмаслик;
- ўқишни хохламаслик;
- мактабга, ўқитувчига салбий муносабат.

Лоқайд, бефарқ муносабат таълим сифатига путур етказади. Аммо ўқувчидаги қобилият ва имкониятларни бироз ўзгартирса, яхши натижага эришиш имкони вужудга келади. Бундай болаларни одатда, қобилиятли, аммо ялқов – деб номлайдилар.

Ўқишга нисбатан ижобий муносабатдаги ўқувчиларда мотивациянинг кун сайин ортиб боришини кузатамиз. Мотивларнинг юқори даражаси унинг барқарорлиги, истиқболли мақсади, ўқув фаолияти келажагини башорат қила билиши, мақсад йўлида қийинчиликлардан чекинмаслик кабиларда ўз ифодасини топади.

Ўқитувчининг бераётган таълим бир томондан одатда ўқувчиларнинг фаоллиги билан характерланади. Бу фаоллик эса ўз ўрнида таълим даражасини ва самарадорлигини белгилайди.

Ўқувчи фаоллигига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ўқув топшириқларини бажаришга онгли равишда тайёргарлик;
- мустақил фаолиятга интилиш;
- таълимни тизимли ўрганиш;
- мустақил ўрганишга интилиш;
- онгли интизом ва одоб.

Ўқувчилар фаоллигига маъно жихатдан яқин бўлган мотивлардан бири – бу мустақилликдир. Бу ўқувчиларнинг катталар ва ўқитувчилар ёрдамисиз маълум ишларни амалга оширишга бўлган онгли равишдаги харакатидир. Ўқувчиларнинг билишга фаоллиги ва мустақиллиги ўзаро узвий боғлиқдир: фаол ўқувчилар фаол мустақилдирлар, нисбатан суст ўқувчилар ўзгаларга тобе ва улар ўзларини мустақилликдан махрум қилганлар.

Ўқувчиларнинг фаоллигини бошқариш анъанавий равишда фаоллаштириш деб номланади. У доимий равишда таълимга мақсадли интилишни, қийинчиликларни енгишни, сусткашликни тарк этишни, ақлий мехнат қилишни таъминлайди. Олиб борилган педагогик тажрибалар фаоллаштиришнинг қатор усулларини синовдан ўтказган. Улар орасида кўпроқ самара берувчилари – дарс шаклини ўзгартириш, таълимнинг турли хил метод ва воситалари, бахс – мунозарали дарслар, муаммоли таълим, ролли ўйинлар ва бошқалар.

Дарс жараёнида фаолликни таъминлаш мақсадида ўқувчилар қуйидагиларни бажариш зарур:

- ўз фикрини химоя қилиши;
- бахс ва мухокамаларда иштирок этиши;
- ўртоқлари ва ўқитувчисига савол бериши;
- дўстлари фикрига эътироф билдириш, тўлдириши;
- ўртоқларининг жавоблари ва ёзма ишига бахо бериши;
- бир – бирига дарснинг маълум жойиини тушунтириши;
- мустақил машқ бажариши;
- масала ечимининг бир неча вариантларини излаши;
- ўз – ўзини текшириши;
- ижодий ёндашув ва хоказо.

Айтиш мумкинки, бу ўринда шу кунларда таълим жараёнига таълим технологияларининг тадбиқ этилиши, интерактив методларнинг жорий қилиниши, интерактив ўқув дарсликларининг нашр қилиниши айни муддао бўлмоқда. Улар таълим олувчиларни доимий мушахида юритишга, саволларга жавоб беришга ундайди, тескари алоқани ўрнатади.

Ўқувчи фаоллиятига доимий равишда кучли таъсир қилувчи мотивлардан яна бири қизиқишдир. Реал борлиқнинг алохида мухимлигини кўрсатувчи омил қизиқишдир.

Ўқувчининг билиш қизиқиши билим объектига хиссий муносабатида намоён бўлади. Л.С.Выготский бу масалада шундай дейди: “Қизиқиш бола хулқини харакатга келтирувчи табиий кучдир, у инстинктив интилишни юзага келтиради, натижада бола эхтиёжи фаолият билан уйғунлашади. Бола қизиқишларини эътиборга олиш ўта мухим. Педагогик қоида: болани бирон ишга жалб қилишдан аввал, уни бунга қизиқтир, уни бу фаолиятга тайёрла. Шундай қизиқтирки, натижада у ўзи харакатни йўналтириб турсин”.

Демак, нафақат қизиқиш уйғотиш муҳим, балки уни тўғри бошқариш ҳам ахамиятидир. Ва бу масалада яна бир қоида пайдо бўлади: таълимни бевосита хаёт билан боғлаш, болаларни нима қизиқтираётган бўлса шу нарсага ўргатиш, уларга таниш бўлган нарсадан бошлаш ва табиий холатда қизиқиш уйғотиш зарур.

Аммо қизиқишлар ҳам маълум қонуниятларга бўйсинади. Бу қонуниятлардан бири ўқувчиларнинг билим даражаси ва сифатига, ақлий фаолият қобилиятларининг шаклланганлигига боғлиқ. Иккинчи қонуният ўқувчиларнинг ўқитувчига бўлган муносабатига боғлиқ. Ўқувчилар қайси ўқитувчини яхши кўрса ва хурмат қилса, шу ўқитувчининг дарсига катта қизиқиш билан қатнашадилар, сидқи дилдан ишлайдилар. Аввал ўқитувчи кейин ўқитиладиган фан бир – бири билан узвий боғлиқ-ки, у кўплаб инсонларнинг тақдирини хал қилади.

Мотивларсиз таълим – тарбия кутилган натижани бермайди. Дарс зерикарли кечади, бундан ўқитувчида ўз ишидан қониқиш хисси хосил бўлмайди, ўқувчи дарс тугашини кутиб хуноб бўлади. Шунинг учун ҳам мумкин қадар мотивацияларни ишга солиш зарур. Яхши ўқитувчи – ҳар доим ҳам мотивация махсулидир. Бу барчанинг қўлидан келади, хохиш ва интилиш бўлса кифоя.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARINING ROLI

M.S.Usmonov- o'qituvchi, M.Ahmedova- magistrant
Jizzax davlat pedagogika instituti

XXI asr - texnika va texnologiya asri. Ha, bu nom bejizga berilmadi. Atrof-muhitda sodir bo'ladigan hodisalar uni o'rganishga bo'lgan qiziqishni yanada orttirdi. Bu qiziqish ortidan ilm-fan sohasida misli ko'rilmagan kashfiyotlar paydo bo'ldi va paydo bo'lmoqda. Kundan kunga kishini hayratga soladigan yangiliklar yaratilmoqda.

Shu o'rinda, bu yangiliklar xususan, turli xil gadjetlar, qurilma-yu moslamalar inson hayotining ajralmas bo'lagiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda ulardan unumli foydalanish dolzarb mavzulardan hisoblanadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning quyidagi fikrlarini keltirib o'tishni o'rinli deb bilamiz: «Kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq». Darhaqiqat, farovon kelajak poydevori hozirda unib-o'sib kelayotgan yoshlar hisoblanadi. Shu sababli, ularning yuqori bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib voyaga yetmoqlari muhim omildir.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki mukammal ta'lim tizimi orqali Respublikamizning kelajak intellektual imkoniyatlarini va uni gullab yashnashi hamda rivojlanishini belgilab beruvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ta'limda eng muhim strategik yo'nalish ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyati hisoblanadi. Bu esa barcha ta'lim muassasalarida, ayniqsa ijodkor, yuqori salohiyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlovchi oliy ta'lim maskanlarida innovatsion texnologiya ko'rinishida faoliyat olib boorish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Xususan, hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kuchaygan.

Ta'limning samaradorligini oshirish o'z o'rnida yoshlarning ta'lim markazida bo'lishini va ularning mustaqil bilim olishlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu yo'lda ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallagan kadrlar talab etilishi bilan bir qatorda ularning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalana oladigan mutaxassislar zarur. Buning uchun barcha fan o'qituvchilarini yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish va olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini uzluksiz oshirib borish keng yo'lga qo'yilmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni xam o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

«Eshitganimni yoddan chiqaraman, ko'rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam tushunib yetaman»,- buyuk faylasuf Konfutsiyga tegishli bu hikmatli so'z yuqoridagi fikrlarimizga dalildir.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirilgan bilimlarni

o‘zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham, ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o‘qitish uslublari - interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta’limda qo‘llanilishiga oid bilimlar, tajriba o‘quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi.

Bu o’rinda, innovatsion texnologiyalar takomillashuvining yoshlar ongiga turli ta’sirlari mavjud. Buning isbotini boshqa rivojlangan chet el mamlakatlari tajribasida ko’rishimiz mumkin.

Zamonaviy hayotga bog’langan holda, o’tmishini, o’zligini unutib qo’yayotgan yoshlar hayotimizda uchrab turibdi. O’z qadriyat va an’analarini yoddan chiqarib, turli xil buzg’unchi oqimlarga og’ib ketayotganlar ham shular jumlasidandir.

Shu kabi muammolarni bartaraf etish borasida yurtimiz miqyosida keng ko’lamli ishlar amalga oshirilyapti. Fuqarolar, ayniqsa yoshlar ongida internet va uning tarmoqlaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish borasida tushuntirish ishlari olib borilmoqda.

Dars jarayonlarida tarixiy xotiramiz aks etgan materiallardan xususan, videolavhalar, taqdimot ishlari, media ko’rgazmalardan foydalanishni seminar-trening ko’rinishida yanada keng yo’lga qo’yish. Bugungi zamon talabiga mos ravishda fuqarolar ayniqsa, o’quvchi yoshlar uyali aloqalari uchun bobokalonimiz xotirasiga oid mobil ilovalarni yaratish. Bolajonlar tarbiyasida ajdodlarimiz hayotini o’rnak qilib ko’rsatishni interaktiv o’yinlar bilan amalga oshirish. Bugungi kunda ommalashgan ijtimoy tarmoqlarda tarixiy xotiramizga oid sahifalar ochish. Xususan, imkoniyati cheklanganlar uchun maxsus kitob, audio va video ko’rinishidagi taqdimotlarni ishlab chiqish.

Pedagogik innovatsiya bizning respublikamizda hali juda yosh fan bo‘lib, u haqda 20 yil atrofida gapira boshlandi. Bugungi kunda pedagogik innovatsiyaning nazariyasi va metodologiyasi to‘g‘risida ishlanmalar yetarlicha yaratilgani yo‘q. Shu nuqtai nazardan yangiliklar yaratish, tatbiq etish, o‘zlashtirish va ushbu jarayonni boshqarishning ijodiy g‘oyalari, prinsiplari, texnologiyalari, ayrim hollarda ularni na’munaviy loyiha darajasiga olib chiqish masalasini hal etishga bugungi kunda soha mutaxassislari oldidagi asosiy muammo sifatida qaralmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари: Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик /Академик С.С. Ғуломовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: «Шарқ», 2000.– 529 б.

2. Холматов Т.Х., Тайлақов Н.И., Назаров У.А. Информатика. Олий ўқув юртлари учун дарслик. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003.– 254б

3. Жўраев Р.Ҳ., Тайлақов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити–ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси// Узлуксиз таълим. –2004.– №3. –Б. 3–7.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ НУТҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВНИНГ АҲАМИЯТИ

Н.Мамарахимова, М.Донияров
ЖДПИ магистрантлари

Бошланғич таълимда шахс имкониятларини рўёбга чиқариш йўлида тинимсиз изланиш, шахснинг онгига таъсир этиш йўлларини белгилашдан олдин унинг ички алоқа элементларини аниқлаш зарур. Булар унинг лаёқати, имкониятлари, эҳтиёжи,

мавжуд билимлари ва қобилиятидир. Инсондаги қобилият, лаёқат ўрганилиб, ундаги бор билим ёки билим ўзлаштириш учун мавжуд бўлган имкониятлар аниқланиб, унинг эҳтиёжига эътибор қаратилади. Маълум мақсад асосида таъсир чораларини белгилаш бу элементларда ўзгариш бўлишига олиб келади. Шундай таъсир натижасида шахснинг ривожланишида туб ўзгаришлар бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам бошланғич синфдан бошлаб ўқувчиларнинг қобилияти, имконияти ва эҳтиёжини аниқлаб қилинган амалий таъсир зое кетмайди. Боланинг интеллектуал имкониятлари ҳақида бирдан хулоса чиқариш яхши натижа бермайди. Чунки инсондаги интеллектуал имкониятлар бирданига кўзга ташланмайди. У аста – секинлик билан рўёбга чиқиши мумкин. Шунинг учун ҳам болага “сенинг калланг ишламайди”, “сен одам бўлмайсан” қабилидаги сўзларни айтмаслик лозим. Ўқувчиларни камситиш, танбеҳ бериш, тинмай жазолаш ҳам ўқувчидаги ўқишга ва билим олишга бўлган иштиёқ сўнишига ҳам сабаб бўлиши мумкин. Бундай сўзлар болани ўзи ҳақида тез хулоса чиқариб қўйишга, ўз кучига ишонмасликка, ўқиш мотивларининг сусайиб кетишига олиб келиши мумкин.

Ўқитувчи ўқувчилардаги ўзи хос индивидуал ҳолатларни фаолиятини ташкил этиши шахсда бор бўлган имкониятларнинг рўёбга чиқишига сабаб бўлади. Ўқитувчи маҳорати бу имкониятларни рўёбга чиқариш орқали шахс фаоллигини оширишга қаратилади. Агар ўқувчилар ўқув – билиш фаолиятига қизиқсалар, бу таълим самарадорлигини ва ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиш даражасини таъминлайди, билимга қизиқиш ва эҳтиёжни шакллантиради.

Бошланғич синфда таълим жараёнида ўқувчиларнинг ўқиш мотивини ривожлантириш катта аҳамиятга эга. Чунки мотив ўқувчиларни таълим жараёнига қизиқтиради, ўқувчиларнинг дарсга фаол қатнашишига, билимларни эгаллашга ундайди. Интерактив методлар ўқиш мотивини ривожлантиришга катта ёрдам беради. Таълим жараёнини интерактив методлардан фойдаланиб ташкил этиш учун энг аввало дарснинг режаси ва лойиҳаси аниқ ишлаб чиқилиши зарур. Дарс лойиҳасини тузишда ўқувчиларнинг кўникмани эгаллаш жараёнидаги ишлари доирасини аниқ белгилаб олиши лозим. Шунингдек, у қандай ўқитиш методларидан фойдаланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Метод танлашда кўпроқ интерактив методларга эътиборни қаратиш таълим самарадорлигини оширади. Интерактив усуллар – бу ўзаро ҳаракат, яъни ҳамкорлик асосида ўқитиш демакдир. Ўқитиш методлари таълим жараёнида таълим берувчи ва таълим олувчи фаолиятининг қандай бўлиши, ўқитиш жараёнини қандай ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини ҳамда шу жараёнда таълим олувчилар қандай иш-ҳаракатларини бажаришлари кераклигини белгилаб беради. Шунингдек, таълим методи ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўқиш вазифаларини бажаришига қаратилган назарий ва амалий билиш фаолияти йўлидир.

Нутқни ўстириш билан болаларнинг тасаввур ва тафаккур қилиш фаолиятлари боғлиқ ҳолда узвий ривожлантирилади. Болаларни фаолликка ўргатиш учун маънодош сўзларни топиш ўйинларини ташкил қилиш, бундай сўзларни нутқда ўринли қўллашни, гап тузишда эса сўзлар орасидаги боғланишга мос турли ўхшатишлар топиш каби ишлар доимий равишда ўтказилади. Расмларга ёки тасвирий воситаларга қараб гап тузишни, гапда сўзларнинг тартибга, уларнинг бир-бирига боғланишига, сўзлар ўрнини алмаштириб, гапни қайта тузиб ўқишда изчилликка риоя қилиш машқларини ўтказишга эътибор берилади.

Бошланғич синф ўқувчиларидаги маънавий камолот она тили фани орқали мужассамлашади. Ўқувчиларнинг оғзаки нутқини меъёрлашда, адабий тилнинг

ўзига хос хусусиятини белгилаш, ифода ва талаффуз қонуниятларини акс эттиришда оҳангдорлик, яъни равон ўқишнинг амалий аҳамиятини ўстириш, адабий тил меъёри ва мезонларига риоя қилиш, ўқиш методларини такомиллаштириш йўлларини излаш ва энг қулайларини амалиётга татбиқ этиш лозим.

Тилимизнинг луғат бойлиги таркибида ёрқин, ифодали нутқни ривожлантириш учун зарур бўлган ҳамма воситалар мавжуд. Сўзларни кўчма маънода ишлатиш ва бунинг натижасида сўзларнинг кўп маъно касб этиши ўқувчилар сўз бойлигининг ортишига имкон беради. Ўқиш дарсларида хилма-хил усулларни қўллаб ўқувчилар нутқини ўстиришда ўқиш ва она тили дарсларининг имконияти кенг. Турли методлардан фойдаланиб дарс ўтишдан мақсад – ёшларни ҳеч кимдан кам қилмаган ҳолда баркамол қилиб вояга етказишдир. Шу маънода бошланғич таълим жараёнида ҳам ўқувчиларни юксак эътиқодли, маънавий етук, масъулиятни ҳис эта биладиган қилиб тарбиялаш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Лутфетдинова Р. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки нутқини ривожлантиришда интерфаол методлардан фойдаланиш. "Халқ таълими" журнали, 2014-йил, 6-сон. 12-бет.

2. Ғаффорова Т. Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар – Т.: "Тафаккур" нашриёти, 2008. – 35-36-б.

3. Иноятова М. ва бошқалар. Бошланғич таълим сифатини оширишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларни қўллаш (инглиз тили, алифбе, она тили, ўқиш, математика ва табиатшунслик ўқув фанлари мисолида) – Т.: "ЎзПФИТИ", 2014. – 73-74-бет.

ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

У.С.Тўпчиев
ЖДПИ ўқитувчиси

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичига кўтариш, унга илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий қилиш орқали таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Мустақиллик йилларида жамият ҳаётининг барча соҳаларида, айниқса, интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш борасида назарий-методологик асосларни яратган "Таълим тўғрисида"ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури жамият тараққиётида интеллектуал салоҳиятни шакллантиришнинг ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий пойдевори бўлиб хизмат қилмоқда. Бугунги кунда, фан-техника жадал тараққий этаётган бир шароитда ҳар бир давлат ўзининг истиқбол режаларини белгилар экан, келажакда ушбу режаларни амалга оширадиган ёш авлодни жисмоний ва маънавий жиҳатдан соғлом қилиб тарбиялаш, унинг иқтидорини юксалтиришга, маънавиятини бойитишга алоҳида эътибор бериши давр талабидир[Каримов И.А:96].

Ҳар бир инсон мамлакатнинг буюк келажагини яратиш деганда, биринчи навбатда, ўз келажаги, фарзандлари, эл-юрти келажаги назарда тутилади. Буюк аждодлари, алломалари, бой маданий мероси билан фахрланиб яшаётган халқимиз орасида бугунги кун Хоразмийлари, Фарғонийлари, Берунийлари, Ибн Синолари

етишиб чиқмоғи даркор. Бунинг учун эса ҳар бир катта ёшли фуқаро шу Ватан фарзандларига фидойи кўмакчи бўлмоғи лозим. Ёшларга катта умид ва ишоч билан қараган Биринчи Президентимиз: “Бугунги кунда ёшларимиз ҳал қилувчи куч бўлиб ҳаётга дадил қадам қўймоқда[Каримов И.А:36]. Мен бу ёшларга ўзимга ишонгандек ишонаман”,–деб таъкидлаган эди. Бундан ташқари Биринчи Президентимиз Ислом Каримов “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясини илгари суриб, ёшларни демократик тамойиллар асосида тарбиялашда ижтимоий-сиёсий институтлар, оммовий ахборот воситалари, яъни “тўртинчи ҳокимият”нинг алоҳида ўзига хос ўрни ва роли мавжудлигини таъкидлаб ўтган эди[Каримов И.А:23-24]. Шу боисдан ҳам мамлакатимиз келажаги, ривожланиши кўпроқ ёшларнинг, истеъдод эгаларининг, олимларнинг бугунги изланишларига, уларнинг ижодий, илмий қобилиятлари ва фидойилиги, ташаббускорлигига, янгиликка интилиб яшашига боғлиқ.

Маълумки, узлуксизлик ва узвийлик таълим тизимида ортиқча такрорийликка чек қўйиб, аввало, жамиятнинг маънавий ва интеллектуал салоҳиятини кенгайтиради, давлатнинг ижтимоий ва илмий-техник тараққиётини такомиллаштириш омили сифатида ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Педагогик технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг ўқув-тарбия жараёнига кириб келиши, шунингдек ахборот технологияларининг тез алмашинуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир инсон ўз касбий тайёргарлигини, маҳоратини кучайтириш имконияти яратилади[Ишмуҳаммедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А:3].

Узлуксиз таълим чуқур, ҳар тарафлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли шакл, усул, восита, услуб ва йўналишларининг мукаммал уйғунлигидан иборатдир. Мазкур таълим сифатини турли компонентлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян усуллар ва услубларнинг таълим жараёнига оқилона татбиқ этилиши таъминлайди. Шу ўринда анъанавий ва замонавий таълим технологиясининг мазмунига қисқача эътиборимизни қаратсак. Анъанавий таълим бериш асосан таълим олувчига ёндошиш бўйича назоратли-насиҳатгўй, эгаллаб бўлинган усул бўйича қайта тиклашли, таълим олувчиларнинг ташаббускорлиги ва мустақиллигини бостирувчи, қатъий ташкил этилган бўйсунишга асосланадиган жараёндир.

Инновацион педагогикага асосланган таълим технологиясини қўллаганда эса: технологик ёндашувга асосланган таълим бериш жараёни шахсга йўналтирилган таълим ва таълимга тизимли - ҳаракатли ёндашишга асосланади. Таълим олувчи - таълим жараёнининг марказий эгаси. Муносабатларнинг инсонпарварлиги ва эркинлиги, ўқишга мажбурлашдан воз кечиш, табақалаштириш ва индивидуаллаштириш, умумий таълим олувчининг ақлий ривожланиш даражаси ва ушбу фанни улар томонидан ўзлаштирилишини ҳисобга олиш жуда зарур.

Мавзуимиздан келиб чиққан ҳолда эътиборимизни қуйидаги ривоятга қаратсак: “Кунлардан бир кун кўл бўйида қорни оч қолган бир киши балиқ тутиб турган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилиб: “Мен очман, менга ёрдам бер!”. Донишманд қуйидагича жавоб берибди: “Мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва бир оз вақт ўтгач, худди шундай яна оч қоласан ва мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у қачондир синиб қолиши мумкин, унда сен менга яна мурожаат қилишингга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ ясашни ўргатаман, бу узоқ ва қийин, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла”[Ишмуҳаммедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А:23].

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талаба (ёки ўқувчи) га “қармоқ ясашни” ўргатиши ва ақлли талаба (ёки ўқувчи) эса уни ўрганиши лозим. Талаба (ёки ўқувчи)лар “қармоқ ясашни” қанчалик тез ва мустаҳкам ўрганиб олсалар, улар шунчалик бировларга муҳтож бўлмасдан ўз “ўлжаларига” эга бўладилар. Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда қўл келишини тадқиқотчилар томонидан турли таълим муассасаларида ўтказилаётган кўпгина педагогик тажрибаларнинг натижалари тасдиқламоқда. Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар ўз соҳалари бўйича олиб бораётган машғулотларида инновацион технологияларни ўз ўрнида қўллашни билишлари ўта зарур. Чунки, ҳар қандай педагогик технологиянинг ўқув-тарбия жараёнида қўлланилиши шахсий характердан келиб чиққан ҳолда, талаба (ёки ўқувчи)ни ким ўқитаётганлиги ва ўқитувчи кимни ўқитаётганига боғлиқ[Ишмуҳаммедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А:15].

Ҳозирги даврда содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдидаги муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштириш ва ўзлаштирган билимларини ўзлари томонидан баҳолашга қодир, зарур қарорлар қабул қилувчи, мустақил ва эркин фикрлайдиган шахслар керак. Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларининг ўқув тарбиявий жараёнида замонавий ўқитиш усуллари-интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Чунки давлатимиз сиёсатида юксак маънавиятга таянган жамият ва юксак маърифий инсонни шакллантириш алоҳида ўрин тутади[Жўраев Н:120]. Инсон комилликка интилсагина,ўзини ўзи ҳар хил номаъқул хатти-ҳаракатлардан тия олсагина ва аниқ қонунларга бўйсуниб яшашни ҳаёт тарзига айлантириб ололсагина жамиятнинг умумий маънавий қиёфаси бой ва ранг-баранг бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, педагогик технология асосида ўтказилган машғулотлар ёшларнинг муҳим ҳаётий ютуқ ва муаммоларига ўз муносабатларини билдиришларига интилишларини қондириб, уларни фикрлашга, ўз нуқтаи назарларини асослашга имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Мустақиллик-барча эзгу режа ва марраларимизнинг мустаҳкам мезонидир” рисоласини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Т.: Ўқитувчи, 2013 й.

[2.]Каримов И.А. Тарихий хотира ва инсон омили буюк келажагимизнинг гаровидир. Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2012 й.

[3.]Каримов И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.Асарлар, 11-жилд.-Т: Ўзбекистон, 2003 й.

4.Ишмуҳаммедов Р, Абдуқодиров А, Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар.-Т., 2008 й.

5.Ғоялар ва инновацион тараққиёт. III илмий назарий-семинар материаллари.Т., 2014 й.

6.Жўраев Н. Тарих фалсафаси. Т.: Маънавият, 1999 й.

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА НАМУНА МЕТОДИНИ ҚЎЛЛАШГА ДОИР

С.Умарова – талаба
Jizzax davlat pedagogika instituti

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ соғлом, ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялаш жамиятимизнинг энг муҳим вазифасига айланди. Ҳар томонлама баркамол авлод деганда – руҳан ва жисмонан соғлом, ватанидан ғурур туйғуси билан қалби лиммо-лим тўлган, ватани, ота-онаси олдидаги бурчини тўла англаб етган ва унга амал қилгувчи, улуғ боболардан фахрланиш, нафақат фахрланиш, балки уларга муносиб ворис бўлишга тайёр авлодни назарда тутамиз. Юртимизда баркамол авлодни вояга етказиш учун дастуруламал бўла оладиган, мағзи тўқ маънавий меросларимиз етарли. Бу йўлда маърифатпарвар, мард ота-боболаримиз, чечан, билимдон, жасур момоларимиз доимо биз учун ибрат-намуна бўлиб келганлар. Уларнинг ҳаётий ва ижодий мерослари баркамол авлодни тарбиялашимизда бизга буюк қўлланмадир, десак ҳеч муболаға бўлмас.

Бугунги кунда ҳар томонлама дунё билан бўйлашаётган ватанимизда таълим тизими олдида турган энг асосий вазифалардан бири ҳам ҳар томонлама етук, эркин ва мустақил фикрга эга бўлган комил инсонни тарбиялашдир. Бундан келиб чиқадики, тарбия шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун уюштирилган педагогик жараён бўлиб, тарбияланувчининг шахсига мунтазам ва тизимли таъсир этиш имкониятини беради.

Ватанимизда таълим ва тарбия ишлари узвийликда олиб борилади, демоқчимизки, таълим бериб тарбиялайлик, тарбиялаб таълим берайлик ғоясига амал қилинади. Шундай экан тарбия жараёни ўзаро боғлиқ икки фаолиятни – ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини ўз ичига олади. Тарбия жараёнида ўқувчининг онги шакллана боради, ҳис-туйғулари ривожланади, унда жамиятнинг шахсга қўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқий малака ва кўникмалар ҳосил қилинади. Тарбия жараёни кўп қиррали ва мураккабдир. Агар оиладаги тарбия жараёнини ота-оналар бошқарса, мактабда тизимли давом этадиган тарбия жараёнига ўқитувчи, тарбиячи раҳбарлик қилади ва у тарбиянинг айни вақт учун зарур бўлган мақсадини, шу мақсадни ҳал этишга хизмат қиладиган фаолиятни белгилайди.

Таълимнинг илк босқичи ҳисобланадиган бошланғич таълимда ўқувчи-ёшлар турли фанлардан билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиш биргаликда, ўқитувчи томонидан ахлоқий, маънавий жиҳатдан тарбияланиб ҳам борилади.

Биламизки, тарбия мураккаб жараён бўлиб, унинг усуллари, восита ва омиллари асрлар давомида шаклланиб такомиллашади, ўзини оқлаган урф-одатлар анъанага айланади. Халқ педагогикасида турли тарбия усуллари ва воситаларидан фойдаланилади. Бу усуллар илмий педагогиканинг шаклланишида ҳам ўз таъсирини ўтказган. Халқ педагогикасида қўлланилган усуллар: тушунтириш, намуна, насиҳат, ўгит бериш, қоралаш ва жазо.

Ўқувчиларни тарбиялашда самарали усуллардан бири намуна –ибрат усули ҳисобланади. Намуна кўрсатиш –ибрат бўлиш, ибрат бўлса, ўрганса арзийдиган хатти-ҳаракатлар ёки шахсларнинг фаолиятини ифодаловчи тушунчага асосланган тарбия методидир. Аввало, оилада ота-она фарзандга ибрат, мактабда устоз намуна бўлиши лозим. Шунингдек, ўқувчиларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, билимсеварлик, дўстлик, мардлик, ростгўйлик, инсонпарварлик каби хислатларини тарбиялашда улуғ аждодларимизнинг ҳаётий фаолияти ва ижодий мерослари катта манба ҳисобланади.

Бошланғич таълимда ўқитиладиган барча фанлар ўқувчига таълим бериш ва тарбиялашга хизмат қилади. Хусусан, ўқиш, она тили, одобнома каби фанларда

улуғ аждодларимиз, алломаларимиз, мард ва жасур боболаримиз, оқила момоларимиз ҳаётидан олинган лавҳалар, ривоят ва афсоналар, ҳикоялар, достонларни ўқитиш орқали ўқувчиларга катта таъсир кўрсатилади, тарбия берилади.

Ана шундай алломаларимиздан бири жаҳон фани тараққиётига улкан ҳисса қўшган, ўртаосиёлик буюк қомусий олим, мутафаккир, табиб, файласуф, мантиқшунос, шоир –Абу Али ибн Синодир. Халқ орасида ибн Сино, Европада Авиценна, алломалар орасида эса Шайхурраис номлари билан машҳур.

Ибн Сино бобомизнинг ҳаётий йўли, танлаган касблари, илм олиш йўлида чеккан машаққатлари ҳақида ўқиш ва одобнома китобларида ибратли ҳикоялар келтирилган. Чунончи, 2-синф ўқиш дарслигининг “Оталар сўзи –ақлнинг кўзи” бўлимида Мақсуд Қориевнинг “Ибн Синонинг болалиги” ҳикояси берилган, 3-синф ўқиш дарслигида эса Ибн Синонинг илмга чанқоқлиги, китобсеварлиги тўғрисидаги ривоят ўрин олган бўлса, 3-синф одобнома дарслигининг “Меҳнат инсон ҳаётини безайди” бўлимида эса “Тошни кесган арқон” ҳикояси орқали Ибн Синонинг меҳнатсеварлик хислатлари тасвирланган.

Ибн Сино бобомизнинг ҳаёт ва ижод йўллари биз ёшлар учун, авлодлар учун ўрнак бўларли эдими? Бу саволга, шубҳасиз, -ҳа деб жавоб берамиз. Негаки, 10 ёшга етганда Қуръони каримни ёд олиб, адаб дарсларини ҳам тўла ўзлаштириб оладилар. Айни вақтда ҳисоб ва алжабр билан ҳам шуғулланади, сўнгра араб адабиётига оид китобларни ҳам ўқиб чиқади. Унинг билимга бўлган зўр қобилияти ҳаммани ҳайратга солади. Ибн Синонинг илм соҳасидаги дастлабки устози Абу Абдуллоҳ Нотилий бўлган. У Нотилий қўлида мантиқ, ҳандаса ва фалакиётни ўрганади ва баъзи фалсафий масалаларда устозидан ҳам ўзиб кетади. Устози унинг илмига юқори баҳо бериб, янада чуқурроқ илм олишни тайинлайди. Абу Али тинмай мутолаа қилиб, турли илм соҳаларини ўзлаштиришга киришади. У мусиқа, оптика, кимё, фиқҳ каби фанларни ўқийди, хусусан, табобатни севиб ўрганади ва бу илмда тез камол топа бошлайди. Бу соҳада ибн Сино шу қадар юксак обрў қозонадики, ҳатто кўзга кўринган табиблар ҳам касалликни аниқлашда қийналганларида, ибн Синодан маслаҳат сўрайдиган бўлганлар.

Албатта, ана шундай боболаримиз ҳаётини ўқувчи-ёшларга намуна –ибрат қилиб кўрсатиш билан уларда боболаридан фахрланиш туйғусини, шу билан бирга уларга муносиб ворис бўлиш ҳиссини шакллантирамиз. Бунинг учун эса дарсликларда берилган матнлар билан чегараланиб қолишнинг ўзи етарли эмас. Ибн Сино бобомизнинг Бухоро вилояти Афшона қишлоғида туғилганликлари, “Тиб қонунлари” китоби бутун дунёга машҳурлигини, Абу Райҳон Беруний билан бирга ижод қилганликларини ўқувчиларга айтиб ўтиш лозим бўлади.

Тарбиядаги кўргазмалилик усулидан фойдаланиб Ибн Синонинг суратларини, у киши ҳақидаги бадиий фильмлардан парчаларни ёки нашр этилган китобларини кўрсатиш ҳам мумкин бўлади. Мақсуд Қориевнинг “Ибн Синонинг болалиги” ҳикоясини тушунтириб бериш орқали ёш-ўқувчиларда бола ибн Синонинг зукколигига, билимдонлигига ҳавас уйғотамиз. Ўқувчиларни ибн Сино яшаган тарихий даврга, муҳитга хаёлан саёҳат қилишга ундаймиз. Бунинг учун эса ўқувчиларни ролларга бўлиб ушбу ҳикояни ўқитиш орқали, ўша даврга хос кийим-кечаклар, асбоб-анжомлар билан синф хонасини безаш орқали эришиш мумкин бўлади. Худди шундай саҳна кўриниши тарзидаги дарсни 3-синф ўқиш дарслигида эса Ибн Синонинг Бухоро амирини даволаб, сарой кутубхонасидан фойдаланиш имкониятини қўлга киритганлиги тўғрисидаги ривоятни ўқитиш мавзусида ҳам қўлласа мақсадга мувофиқ бўлади. Ривоятда келтирилишича, “Бухоро амирини ҳеч бир табиб тузата олмагач, ёш табибга –ибн Синога мурожаат қилишади. Ва ибн Синонинг қўллаган тиббий муолажасидан сўнг Амир тузалиб кетади. Ибн Синога

эса жуда бойлик ҳадя этмоқчи бўлганлигини билдирганда, табиб бойликни рад этиб, ўзига сарой кутубхонасидан бемалол фойдаланишга рухсат беришнигина сўраб олади. Ёш табибнинг бундай жавобидан барча ҳайрон қолади. Наҳотки, олтин-кумушлардан ўша китоблар азиз бўлса дейишади". Дарҳақиқат, ибн Сино бобомизнинг ҳаёт йўлларида, у кишининг дунёга танилган табиб бўлиб етишишларида китобнинг, илмнинг аҳамияти жуда каттадир. Бошланғич синф ўқувчилари учун ибн Сино бобомизнинг китобсеварликлари ҳам ибрат сифатида кўрсатишимиз мумкин бўлган хислатларидандир.

Ўқитувчи мазкур мавзуларни ўқитаётганда Ибн Сино бобомиз ҳақида олган таассуротлари юзасидан суҳбат ўтказиши мақсадга мувофиқ бўлади. Биз у кишидаги қайси хислатларни ўзимизда ҳам шакллантиришимиз лозим? Китоб инсонга нима беради? Ибн Синонининг бизларга ўрнак бўла оладиган томонларига нималар киради? ва ҳакозо.

Демак, бошланғич синф ўқувчилари учун ибн Сино бобомизнинг ҳаёт йўллари, болалик чоғлари, илмга чанқоқликлари, китобсеварликлари ибрат намуна бўлиши табиийдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Йўлдошхон Исаев. Ибн Сино. Т.:Тафаккур, 2009.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ НУТҚ МАДАНИЯТИ ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР

Ф.Ибрагимова – ЖДПИ доценти
М.Донияров – ЖДПИ магистранти

Тил бирликларининг нутқий вазият учун энг керакли, зарурини танлай билиш, нутқнинг ифодали, таъсирчан, образли, қисқа, аниқ, лўнда, тушунарли бўлиши, унда фикр такрори, ортиқчаликнинг бўлмаслиги, тингловчи ёки ўқувчида ифодаланаётган фикрга нисбатан маълум бир ҳис-туйғуларнинг уйғониши - буларнинг ҳаммаси ўқитувчи нутқи маданияти тушунчасида мужассамлашган.

Кишининг нутқи шаклланадиган дастлабки жой, дастлабки босқич оила бўлса, тўла шаклланиб улгурадиган иккинчи босқич мактаб эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, ўқитувчилик касбининг жуда маъсулиятли эканлиги сезилади. Бу даврда ўқувчи ўзбек тилининг қонун – қоидалари билан яқиндан танишади, адабий тил меъёрлари, миллий тил адабий тил ва шевалар, улар орасидаги фарқларни ўрганади. Бу даврда ўқитувчининг зиммасига катта вазифа юкланиб, унинг ўзи нутқ маданиятини эгаллаган бўлиши талаб этилади. Унинг нутқи грамматик жиҳатдан тўғри, турли хил шева унсурларидан, варваризмлардан холи бўлиши лозим. Болаларга бошланғич синфлардаёқ нутқнинг икки шакли – оғзаки ва ёзма шакли ҳақида содда тарзда тушунтириб бериш яхши самара беради. Бунда, биринчидан, дастлаб бола тўғри талаффуз қилиш ва тўғри ёзиш орасидаги фарқни тушуниб олади ва ёзганда хатоларга кам йўл қўяди. Шунинг учун ўқитувчи даставвал ўқувчи нутқдаги хатоликларга барҳам беришга эътиборини қаратиши керак. Тўғри нутқ қоидаларини яхши ўрганиб олган ўқувчининг саводхонлик даражаси ҳам, нутқининг ривожланиши ҳам яхши бўлади. Натижада эса у келажакда ўқитувчи кутган самарани беради.

Кишининг тил бирликларидан, тасвирий ифода воситаларидан тушунган ҳолда танлаб олиб ишлатиб, ўз нутқини жозибадор, таъсирчан, ёқимли тарзда шаклланиши учинчи босқич, яъни олий ва ўрта махсус ўқув юртларида кечади. Бу ўқув юртларида ўқувчи ёки талаба маданий нутқнинг моҳияти, қонун –қоидаларини билиб олиш лозим. Лекин шуни алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, оиладан тортиб

олий ўқув юртигача бўлган поғоналарда болани доимий равишда китоб билан ишлашга ўргатиб бориш лозим. Юқоридагилардан келиб чиқиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари нутқининг қуйидаги томонларига эътибор берилиши лозим деб ўйлаймиз:

Тўғрилик. Агар нутқ тузилиши адабий тил меъёрларига мувофиқ бўлса, бундай нутқ тўғри ҳисобланади.

Нутқнинг тозалиги. Нутқ тузилишида адабий тил меъёрларига номувофиқ бўлган грамматик, фонетик, лексик бирликлар бўлмаса, нутқ тоза ҳисобланади.

Нутқнинг бойлиги. Сўзловчи адабий тил луғат бойлигидан яхшигина хабардор бўлса, сўзларни ўзаро боғлаш билан турли хил маъно нозикликларини ифодалай олса, синтактик қурилмаларнинг турли кўринишларини егаллаб олган ва нутқ жараёнида маълумот етказишда улардан моҳирона фойдалана олса, бу унинг нутқ бойлигини егаллаб олганлигидан далолат беради.

Нутқ бойлиги – тамал тоши бўлиб, унинг устига мантиқийликдан ташқари ҳамма сифатлар қурилади. Ҳатто содда нутқ ҳам мантиқий бўлиши мумкин.

Нутқнинг аниқлиги. Предмет ва уни ифодаловчи сўз маъноси ўртасида юқори даражада мувофиқлик бўлса, у аниқ нутқ ҳисобланади.

Нутқнинг қисқалиги. Нутқнинг тузилишида фикр ифодалаш учун эҳтиёжи бўлмаган унсурлар бўлмаса, у қисқа нутқ бўлади.

Нутқнинг мантиқийлиги. Нутқ таркибидаги унсурлар ўртасидаги семантик боғланишлар мантиқнинг қонуниятларига зид бўлмаса, у мантиқий нутқ ҳисобланади.

Нутқнинг ифодалилиги, образлилиги. Ифодавийлик, образлилик шундай сифатки, улар фақатгина тушунчани ифодалабгина қолмай, сўзнинг ҳиссий маъноларини, эмоционал туйғуларни акс еттиради.

Нутқнинг гўзаллиги. Агар нутқ кишида гўзаллик ва ундан баҳра олиш туйғуларини тарбиялашга хизмат қилса, бу нутқнинг гўзаллиги ҳисобланади.

Нутқнинг жўялилиги. Нутқнинг тузилиши лисоний мулоқот мақсади ва вазиятига мос келса, у жўяли нутқ ҳисобланади.

Нутқнинг тушунарли еканлиги. Жўялилик ва тушунарлилик яхши нутқнинг ажралмас икки сифатидир. Бу сифатлар биргаликда нутқнинг таъсирчан, ишонарли чиқишини таъминлайди.

Нутқнинг оҳангдорлиги. Бунда ифодаланаётган фикр ёки жумлани, маълум овоз темпида бир текисда интонация билан ифодалашга эътибор қаратиш, вазиятни, ҳолатни ёки аудиторияни ҳисобга олган ҳолатда нутқ сўзлашни талаб етади.

Нутқ фаолияти учун, шунингдек ўқувчилар нутқини ўстириш учун бир неча шартга риоя қилиш зарур:

Киши нутқининг юзага чиқиши учун талаб бўлиши керак. Ўқувчилар нутқини ўстиришнинг методик талаби ўқувчи ўз фикрини, ниманидир оғзаки ёки ёзма баён қилиш хоҳишини ва заруриятини юзага келтирадиган вазият яратиш ҳисобланади.

Ҳар қандай нутқнинг мазмуни, материали бўлиши лозим. Бу материал қанчалик тўлиқ, бой, қимматли бўлса, унинг баёни шунчалик мазмунли бўлади. Шундай экан, ўқувчилар нутқини ўстиришнинг иккинчи шарти нутққа оид машқларнинг материали ҳақида бўлиб, ўқувчи нутқи мазмунли бўлиши учун ғамхўрлик қилиш ҳисобланади.

Фикр тингловчи тушунадиган сўз, сўз бирикмалари, гап, нутқ оборотлари ёрдамида ифодалансагина тушунарли бўлади.

Инсоннинг жамиятда эгаллаб турган мавқеи, маънавий-ахлоқий қиёфаси, одоб-аҳлоқи, атрофдагиларга бўлган муносабати дастлаб унинг тилида, қандай тил бирликларидан фойдаланишида кўринади. Шундай экан, бўлажак бошланғич синф ўқитучиларининг нутқи ҳам адабий тил меъёрларига мос ҳолда шакллантирилиб борилиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Лутфетдинова Р. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки нутқини ривожлантиришда интерфаол методлардан фойдаланиш. "Халқ таълими" журнали, 2014-йил, 6-сон. 12-бет.

2. Ғаффорова Т. Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар – Т.: "Тафаккур" нашриёти, 2008. – 35-36-б.

3. Иноятова М. ва бошқалар. Бошланғич таълим сифатини оширишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларни қўллаш (инглиз тили, алифбе, она тили, ўқиш, математика ва табиатшунслик ўқув фанлари мисолида) – Т.: "ЎзПФИТИ", 2014. – 73-74-бет.

ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

У.Х.Тўрақулов – ТДПУ ўқитувчиси
А.Б.Чиманов – ЖДПИ ўқитувчиси
М.А.Тўрақулова – ЖДПИ, талаба

Ҳозирда Республикамизда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий, маданий-маърифий ўзгаришлар ва уларга мос узлуксиз таълим-тарбия тизимида ҳам тубдан янгиланишлар қилинмоқда. Айниқса, замон билан ҳамнафас кадрлар тайёрлаш ҳар қачонгидан ҳам долзарб бўлиб бормоқда. Бундай замонавий кадрларни тайёрлашни педагогик инновацияларсиз амалга ошириб бўлмайди.

Маълумки, инновациялар замонавий мутахассислар тайёрлашнинг мустаҳкам дидактик асоси бўла олади. Бунга сабаб, улар орқали бўлажак мутахассисларни турли йўналишлар бўйича инновацион фаолиятга тайёрлашни такомиллаштириш имкониятлари яратилади.

Мазкур тадқиқот ишларида ҳам юқоридаги имкониятларни ҳисобга олган ҳолда бўлажак ўқитувчиларни инновацион касбий фаолиятга тайёрлашга таълим мазмунини модернизациялаш йўналишлари баён қилинади.

Маълумки, таълим мазмуни инсонни ўқитиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми ва характерини белгилайди, яъни таълим мазмуни белгиланган мақсадга мувофиқ йўналиш ва ҳажмга эга бўлади. У тегишли меъёрий ҳужжатлар: таълим стандартлари, ўқув режа, дастурлар шаклида расмийлаштирилиб, ўрнатилган тартибда тасдиқланади. Булар асосида таълим мазмуни тўғри белгиланиши ҳамда унга зарур ўзгаришлар киритиш, янгиланиб бориш имкониятлари назарда тутилиши лозим. Бунда бўлажак ўқитувчиларини инновацион, интеллектуал, ижодий, маънавий-ахлоқий, ижтимоий фаоллик, тадбиркорлик ва шу каби фаолиятларга тайёрлашда таълим мазмунининг аҳамияти беқиёс. Бунга сабаб қаралаётган ҳар бир йўналишга янгиланган таълим мазмуни шакллантирилади.

Ушбу соҳадаги изланишларимиз натижалари кўрсатишича, қаралаётган йўналиш бўйича янгиланган таълим мазмунини шакллантириш учун муаммога оид маълумотларни қуйидагидек учта йўналиш бўйича тўплаб, уларни тадқиқот мақсадларига мос равишда тизимлаштириш керак бўлади: Спровичник маълумотлар, дидактик материаллар ва креатив ёндашувга оид маълумотлар. Бу

учала йўналишга мос тўлдирилган, бойитилган ва мукаммаллаштирилган таълим мазмунларини шакллантириш мумкин бўлади, яъни модернизацияланган таълим мазмунларини шакллантиришга эришилади ва улар бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш йўналиши мазмун-моҳиятига қараб ахборот кўринишига келтириб қўйилади. Тайёрланган ахборотлардан қаралаётган йўналишларга мос ҳолда ахборотлар банки тайёрланади ва улардан бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш йўналишларида фойдаланилади. Қуйида улардан баъзилари тўғрисида қисқача тўхталамиз.

1. Бўлажак ўқитувчиларни интеллектуал фаолиятга тайёрлашда қуйидагидек ахборотлар банки тузилади: интеллектуал ресурс, интеллектуал салоҳият, интеллектуал фаолият, интеллектуал фаолиятни ташкил этиш.

2. Бўлажак ўқитувчиларни инновацион фаолиятга тайёрлашда қуйидагидек ахборотлар банки шакллантирилади: инновацион жараён, инновацион салоҳият, инновацион фаолият, инновацион-интегратив таълим-тарбия.

3. Бўлажак ўқитувчиларни касбий-маънавий етук қилиб тарбиялашда қуйидагидек ахборотлар банки шакллантирилади: маънавий жиҳатдан онгли бўлажак ўқитувчи, маънавий тафаккури кенг бўлажак ўқитувчи, маънавий интеллектуал бўлажак ўқитувчи, касбий-маънавий етук бўлажак ўқитувчи ва ҳоказо.

Демак, ҳозирда бўлажак ўқитувчи XXI асрнинг фаол иштирокчиси бўлган рақобатбардош замонавий кадрлар қилиб тайёрлашга кенг имкониятлар мавжуд экан.

Таълим мазмунини модернизациялашнинг қайд этилган технологияси яна шуниси билан аҳамиятлики, бунда биринчидан, “фан, таълим ва амалиёт” узвийлиги таъминланади, иккинчидан, назария билан амалиётдаги уйғунликни ва бу орқали бўлажак ўқитувчилар онгида илмий-назарий тадқиқотлар ёрдамида инсон ҳаётининг турли жабҳаларидаги амалий масалалар ечимини топиш мумкинлиги ҳақидаги тафаккур шаклланади, учинчидан, педагогик инновация бўйича тажриба-синов ишларини бажариб бўлгандан кейин, уларни амалиётга жорий этишга тавсия этиш мумкин, айниқса, ўз соҳасидаги сифатли ўзгаришларни ва самарадорлик натижаларини тарғиб этиш мумкин, тўртинчидан, педагогик инновациянинг мақсади, мазмун-моҳияти, муҳим белгилари, уларнинг услубий ва ахборот таъминотлари ҳамда имкониятлари бўйича батафсил маълумотлар беришга асослар етарли бўлади, бешинчидан, модернизациялаш йўналишларидан фойдаланишда ўрганилаётган манбага қараб таълим мазмунини такомиллаштириш ёки керакли қисмларини эътиборга олмаслик имконияти мавжуд, олтинчидан, таълим мазмунини модернизациялаш йўналишларидан фойдаланишда озгина ўзгартиришлар киритиш орқали ўхшаш манбаларни ўрганишда ҳам фойдаланиш мумкин.

Демак, хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, таълим мазмунини модернизациялаш, хусусан, тўлдирилган, бойитилган ва мукаммаллаштирилган таълим мазмунларини шакллантириш технологияси кенг қамровли, кўп функцияли мураккаб динамик ташкилий-педагогик фаолият бўлиб, унинг ёрдамида таълим-тарбия жараёнининг истиқболли ва самарали услубиятини яратиш мумкин бўлар экан ва бу шубҳасиз улар таълим-тарбияга оид фаолиятни оптималлаштиришда муҳим кўрсатмавий-дидактик асос бўлади.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА МИЛЛИЙ ҒОЯ ТУЙҒУСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИ

Ш.Шодиева – ЖДПИ магистранти
Х.И.Тўрақулова – Тошкент шаҳар, 319-мактаб ўқитувчиси

Маълумки, замонавий таълим тизими, унинг мақсад ва вазифалари мамлакатимиз тараққиётига хизмат қилувчи таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган муаммо ечимига мос келиши керак. Булар замонавий таълим тизимида миллат руҳиятининг нозик жиҳатларига кириб бориши ва бошланғич таълимда саводхонлик асосларини пухта эгаллаши, ҳисоблаш тафаккурини шакллантирилиши, меҳнат кўникмалари ҳамда шахс маънавияти элементларини ўқувчиларда таркиб топтириш ва шу кабилар орқали ҳал этилади. Бу борада ўқувчилар маънавий тарбияси алоҳида аҳамият касб этади. Шунингдек, ўқувчилар маънавий тарбиясида эса улардаги миллий ғоя туйғусини шакллантириш ҳам ўқувчилар маънавиятини юксалтиришда йўналтирувчи (илҳомлантирувчи) дидактик омил бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли ҳам мазкур тадқиқотимизда кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантиришнинг дидактик имкониятларини илмий-методологик жиҳатдан асослаш масаласи қаралади.

Ушбу йўналишдаги ишларни бошланғич таълимдан бошлаш аҳамиятли ва истиқболлидир. Чунки, бу орқали ўқувчилар жамият тараққиётининг маънавий асосларини эгаллаган, Ватаннинг истиқболини ўйлайдиган, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига муносиб ҳисса қўша олиш мумкинлигини онгли равишда ҳис қила оладилар. Бу табиийки бошланғич таълимга катта маъсулият юклайди.

Ҳозирда тадқиқот ишимизга қўйилган масалани ҳал қилишга юртимизда кенг имкониятлар ва шарт-шароитлар мавжуд. Бунга ҳозирда давлатимиз томонидан баркамол авлод тарбиясига бўлган эътиборни асос қилиб олиш мумкин, яъни маънавий етук, интеллектуал салоҳиятли, иймони бутун, эътиқоди мустаҳкам бўлган баркамол авлодни шакллантириш ҳозирда давлат сиёсатига айланган ва буларда, яъни баркамол авлод тарбиясида, эса қуйидаги асосий ғояларни олға сурмоқда.

Ватанпарварлик, эркинлик, инсонпарварлик, иймон-эътиқодлилик, ҳалоллик, ахлоқий поклик, одиллик, биродарлик, билимлилик ва онглилик, тараққийпарварлик, ҳурфикрлилик, байналминалчилик ва шу кабилар. Бу каби ғоялар ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантиришда “маънавий озуқа” олиш ва муҳим дидактик асос бўлиш вазифаларини таъминлашга кўмаклашадилар.

Ҳозирда ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантириш ва уни мустаҳкамлашга кўпгина дидактик имкониятлар мавжуд. Ушбу соҳада олиб борган тадқиқотларимизда бундай дидактик имкониятларни қуйидаги кетма-кетлик асосида тайёрлаш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди:

- оилада фарзандлардаги маънавий сифатларни тарбиялаш;
- мактабгача таълим муассасаларида болалар маънавий сифатлари элементларини таркиб топтириш;
- таълим-тарбия жараёнларидаги интерфаол – қизиқарли машғулотлар мазмунига миллий ғоя туйғусига оид материалларни интеграциялаш;
- таълим-тарбия жараёнидаги дарс мазмунини маънавиятга оид маълумотлар билан бойитиш;
- ўқувчиларни миллий ғоя туйғусини шакллантиришга оид жараёнларда мустақил фикрлашга ўргатиш;

•ўқув адабиётлари мазмунига қўйилган маънавий-ахлоқий талабларни қайтадан кўриб чиқиш;

•ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантиришда донишмандлар ҳикматларидан фойдаланиш;

•ўқувчилар маънавиятини шакллантиришда халқ мақолларидан фойдаланиш;

•анъанавий таълим мазмунига, миллий ғояга, оид билимларни интеграциялаш ва шу кабилар.

Демак, ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантиришга оид кўплаб дидактик имкониятларни топса бўлади ва улардан ўқувчилар маънавиятини шакллантиришда самарали фойдаланилса, шубҳасиз ижобий педагогик самаралар қўлга киритилади.

ГАРМОНИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

О.А.Ганиев, З.Джуманова - студент ДжГПИ

Гармоническое развитие личности – основная цель воспитания, формирование личности в младшем школьном возрасте – важный этап ее реализации.

Развитие социальной гражданской активности населения, его творческого потенциала является основой построения демократического общества, совершенствования культурной, социально-экономической жизни страны. Высокий уровень развития идейно-нравственных качеств личности –основа ее гармонического развития. Для формирования личности важны вы направления воспитания. Если не учитывать хотя бы одно из них, гармоническое развитие личности нарушится. Из этих направлений идейно-нравственное воспитание имеет особое значение, потому что оно определят гармония человека и общества, человека и коллектива. Высокий уровень нравственного развития способствует человеку обрести стимулы для совершенствования всех своих способностей в интересах общества. Чтобы гармония личности была полной нужна согласованность между отдельными ее качествами и целостность каждого отдельного качества. Нужно всестороннее, комплексное формирование идейно-нравственного сознания, чувств, поведения. Идейно-нравственное воспитание может достигнуть своей цели тогда, когда его результатом будут глубокие нравственные убеждения, трудовая, гражданская, общественная активность, сформированное чувство хозяина. Чтобы формировать гражданское чувство, важно развивать самоуправление учащихся. Целью воспитания должны быть выявление и развитие творческого потенциала личности, выявление и совершенствование ее способностей, формирование деловых качеств, инициативы. Достижения хороших результатов в воспитании прав и обязанностей, ответственностью каждого коллектива, каждого школьника. Это создает благоприятные условия для развития личности.

Обществу нужны самостоятельные, активные граждане, которые могут взять на себя ответственность за решение поставленных задач. Такая ответственность возвышает личность, расширяет поле и совершенствования. Глубокое уважение к личности каждого ребенка, вера в его способности и таланты – основа успешной деятельности учителя педагога, воспитателя, по развитию гармонической личности.

Как говорится в Конституции нашей Республики, человек в нашем обществе – высшая социальная ценность. Созданные нашим государством условия

гармоничного развития личности обеспечат каждому человеку широкие возможности для реализации способностей, достижения успехов в труде, удовлетворения жизнью, для выполнения замыслов.

Воспитание активного участника всех сфер общественной жизни – основа формирования гармонично развитой личности. Каждый школьник должен стать активным участником, прежде всего процесса, а также различных форм общественной деятельности. Пассивные дети будут отставать в гармоническом развитии.

Педагогам нужно особое внимание уделять дифференцированному методу обучения, чтобы дать возможность выявлению и развитию индивидуальных способностей каждого ребёнка. Индивидуальные способности личности являются большим потенциалом, способствующим развитию всех других и способностей. Они определяют своеобразие неповторимость личности, заложат основу для профессиональных устремлений.

Потенциальные возможности человека огромны. По данным учёных при всей деятельности (при обучении и воспитании) используется десятая часть возможностей мозга. Следовательно, необходимо совершенствовать методы технологии обучения воспитания. В гармоническом развитии личности детей исключительно важное значение имеют обновление учебного процесса, приобщение школьников к литературе, музыке, творчеству. Особо важно совершенствование нравственного воспитания, цель которого установить и укрепить гуманистические отношения в коллективе, в семье, в школе. Оно должно направляться на милосердие, на помощь старшему поколению и заботу о младших.

Дорогу в жизнь перед школьниками открывает общественная деятельность. В процессе этой деятельности школьники включатся в деятельность, имеющую государственное значение и это дает детям возможность проявления инициативы, организованности, созидания…

В начальной школе продолжается социализация детей, начавшаяся в семье. Они приобщаются к делам коллектива и общества, у них проявляется социальная активность, которая является критерием развития личности. Школьники становятся действующими лицами. Занятие социально ценным видом деятельности заключает в себе огромную развивающую энергию. Дисциплина, взаимопомощь, творческая работа, уважение к достоинству ребенка – важные условия гармоничного развития личности. Важнейшая цель сегодняшней школы – гармоничное развитие личности каждого учащегося. Главная задача современного учителя с учетом этой цели – найти новые, не использованные резервы улучшения своей работы.

Литература:

I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” Toshkent. Ma’naviyat. 2008-yil

O.Мусурмонова “Ma’naviy qadryatlar va yoshlar tarbiyasi” Toshkent. O’qituvchi. 1996-yil

X.Ibragimov, Sh. Abdullayeva “pedagogika nazariyasi” Toshkent. Fan va texnologiya. 2008-yil

МИЛЛИЙ УРФ – ОДАТЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Д.Абдурахмонова - ЖДПИ магистри

Мамлакатимиз истиқлолга эришгач буюк аждодларимизнинг беқиёс маънавий мероси, минг йиллик тарихимиз ва маданиятимизга асосланган маънавий

ҳаётимизни ўрганиш, миллий урф – одатларимиз ва анъаналаримиз умуман олганда миллий маънавиятимизга дахилдор барча бойликларимизни қайтадан тиклаш давр талабига айланди. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”ни “Маънавий-аҳлоқий тарбия ва маърифий ишлар” деб номланган алоҳида бўлимида ёш авлодни маънавий аҳлоқий жиҳатдан тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий-тарихий мероси, анъаналари, урф-одатлари ҳамда уни амалга оширишда самарали ташкилий, воситаларни ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга тадбиқ этиш зарурлиги ҳақидаги муҳим вазифалар белгилаб қўйилди. Аждодларимиз асраб-авайлаб келган урф-одатларимизни, шарқона одобимизни, наслимиз поклигини, буюклигимизни асраб авайлаб келгуси авлодга етказиш ҳар бир давр учун долзарб вазифа саналган. Халқимизнинг урф-одатлари ва анъаналари ҳаёт сабоғининг синалган тажрибаси сифатида ёш авлодни урф-одат ва анъаналаримизга содиқлик руҳида тарбиялашда ўзига хос мактаб яратилган.

Миллий анъаналар – миллат ҳаётининг турли соҳаларида намоён бўладиган тушунчалар, белгилар, хусусиятлар, қадриятлар, одатлар ва хислатларнинг авлоддан авлодга ўтиши ҳамда мерос бўлиб қолишини ифодаловчи тушунча .

Миллий урф-одатлар – миллатнинг турмуш тарзига сингиб кетган, унинг шаклланиши ва ривожланишига хизмат қиладиган хатти-ҳаракатлар кўпчилик томонидан қабул қилинган хулқ-атвор ва кўникмалар кўринишидир. Миллий урф-одат бизнинг халқимизда ўзига хос ўзбекона тарихий хусусиятларга эга бўлиб, анъанавий ва замонавий кўринишларда намоён бўлади. Миллий урф-одат миллат ва элатнинг тарихи, анъаналари, халқ оғзаки ижоди, санъани ва адабиёти, турмуш тарзи ва бошқа омиллар таъсирида шаклланиб такомиллашиб боради. Миллий урф-одат миллатнинг элат ва этник гуруҳларнинг ўзига хос қиёфасини белгиловчи хусусият.

Кишиларнинг ўз халқи урф-одатларт ва анъаналарига амал қилмасликлари халқ қадриятларини билмасликка олиб келади. Чунки, ҳар бир миллий урф-одатларимиз, анъаналаримиз негизида миллий руҳ, маъвият, қадр қиммат каби улуғ инсоний фазилатлар ётади. Ўз қадр қимматини билиш худбинликдан сақлайди, ўзини бошқалар томонидан камситилишига йўл қўймайди. Шунингдек, ўз қимматини, иззат нафсини ҳурмат қиладиган инсон ўзгаларни хўрламайди, у фақат яхшилик қилишни ўйлайди. Ўзбек халқининг турмуш тарзига сингиб кетган яхши ва ижобий урф-одатларимизнинг кўпчилиги халқни, жамиятни фақатгина яхшиликка олийжаноб инсон ахлоқи пок, жисмоний соғлом, эътиқодли шахс бўлиб етишишига хизмат қилиб келган. Ер юзидаги ҳар бир миллат фақат унинг ўзига хос бўлган анъана ва қадриятлари билан алоҳида ажралиб туради, табиийки, ҳар бир халқнинг бебаҳо бойлиги бўлган бундай қадрият ва анъаналар бир-икки кунда кунда пайдо бўлиб қолмаган. Инсониятнинг неча минг йиллик тарихий тажрибаси шуни кўрсатадики, бирор бир нарсанинг анъанага,айниқса қадриятга айланиши узоқ даврни талаб этади. Йиллар, асрлар давомида муайян қараш, одат, тушунча,тажрибалар замонлар авлодлар синовидан ўтади, сайқал топиб боради. Агар улар кейинги авлод томонидан ҳам қабул қилинса, давом эттирилиб, урф-одатга айланса, демак уларни миллий анъана ва қадриятлар деб аташ мумкин бўлади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, ўзбек халқида шаклланган урф-одатлар, анъана, қадриятлар ва маросимлар ўзининг моҳияти, теранлиги ва жозибаси билан жаҳон халқларини ўзига маҳлиё этиб келади. Биз ўзбек халқининг тарихий

анъаналари, урф-одатлари, удуми расм-русумлари, ахлоқ меъёрлари,турмуш тарзи, маънавий қадриятлари ва бошқа хусусиятлари билан доимо фахрланишимиз лозим.

BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARINING IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI TARBIYALASHDA ILG‘OR TAJRIBALARNING O‘RNI

R.B.Yarmatov –PhD, Sh.Rashidova – talaba
JDPI

Respublikamizda yoshlar tarbiyasi, ularning ijtimoiy-siyosiy bilim darajasi, jismoniy kamoloti, ayniqsa, ma’naviy tarbiyasi masalalari 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ilmiy-nazariy va metodologik jihatdan asoslab berilgan. Jumladan, unda jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash va ularning ijtimoiy faolligini oshirish muhim masala sifatida belgilangan.

Darhaqiqat, jahonda iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining o‘rni beqiyosdir. Dunyoning turli mamalkatlarida mazkur masalani tadqiq etishga, iqtidorli o‘quvchilarni tanlash, ularni tarbiyalash va rivojlantirishga doir o‘ziga xos tajriba to‘planganligini alohida qayd etib o‘tish zarur. Masalan, XX asr boshlarida Amerikada pedagogik-psixologik adabiyotlarda odatdagi tarbiyalanuvchilardan ba’zi bir xususiyatlari bilan farq qiladigan iqtidorli o‘quvchilar turli nomlar bilan atalgan. Psixologiya fanlari doktori G.Uilli yuksak qobiliyatlarga ega bolalar uchun “iqtidorli bolalar” atamasini qo‘llashni taklif etgan. Adabiyotlar tahlili Amerikada iqtidorli bolalarni yuqori intellekt va a’lo darajada o‘zlashtiruvchilar deb hisoblashganligini ko‘rsatadi.

AQSH umumiy o‘rta ta’lim tizimida tabaqalashtirilgan ta’limga iqtidorli o‘quvchilarni o‘qitishning maqbul sharti sifatida qaraladi. Umumta’lim maktablarida o‘qitishdan tashqari “turli-tuman sinflar”da ham iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. SHuningdek, iqtidorli o‘quvchilar uchun 1 dan 10 gacha darajani egallash bilan tavsiflanadigan “ta’lim darajasi” ham ishlab chiqilgan. Har bir yosh guruhida o‘rganilayotgan materialni turli darajalarda o‘zlashtirish imkoniyati yaratilgan. Iqtidorli o‘quvchilarga ta’limning eng yuqori darajasida shug‘ullanish imkoniyatini qo‘lga kiritadilar. Amerika Qo‘shma Shtatlarida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash tizimi mavjud bo‘lib, u o‘zining o‘ziga xos farqli jihatlari bilan ajralib turadi. Test asosida bolalarning qobiliyatlarini aniqlash bolalikdan amalga oshiriladi. Iqtidorli bolalarni aniqlash tizimining maqsadi ma’lum bir kishilar guruhi ehtiyojlari bilan bog‘liqlikda aniq o‘quv dasturlarining maqbulligini ta’minlashga erishish sanaladi.

Bundan tashqari dunyoda ta’lim tizimining rivojlanganlik darajasi bo‘yicha etakchi Evropa davlatlaridan biri – Germaniyada ham iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda o‘ziga xos tajriba to‘plangan. Biroq hatto mazkur davlatda ham iqtidorli o‘quvchilari bilan ishlashda qator murakkabliklar ko‘zga tashlanadi. Bu eng avvalo intellekt koeffitsienti (IQ) bilan bog‘liqlikda ko‘zga yaqqol tashlanadi. Statistik ma’lumotlarga qaraganda Germaniyada 2 % bolalarning intellektual koeffitsienti 130 balldan yuqorini tashkil etadi, yana 7 foizini 120-130 bandlar chegarasini tashkil etadi. Mazkur ko‘rsatkich esa, bir million uch yuz ming nafarga yaqin yuqori intellektga ega bola chuqurlashtirilgan ta’lim olishga ehtiyoj sezishini anglatadi. Germaniyada iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash maxsus metodikalar yordamida 10-12 yoshda amalga oshiriladi. Mazkur davlatda iqtidorli o‘quvchilar uchun alohida ixtisoslashtirilgan gimnazitsiyalarni tashkil etishga katta e’tibor

qaratiladi. Masalan, Berlindagi "Anna-Lindh-Schule"da 80 nafar "Evropa iqtisodining kelajagi" tahsil olishadi.

Shuni ham alohida ta'kidlash joizki, Buyuk Britaniyada iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashga doir katta amaliy tajriba to'plangan. Mazkur jarayonga Buyuk Britaniya ta'lim vazrligi, ko'plab universitetlar, kollejlar va jamoatchilik tashkilotlari faol ishtirok etishadi. Mamlakatda iqtidorli o'quvchilarga yordam ko'rsatish Milliy Assosiatsiyasi faoliyat yuritadi, 1982 yildan "Xalqaro iqtidorlilar ta'limi" (Gifted Educational International) maxsus jurnali nashr ettirib kelinadi.

Bo'lajak tarix o'qituvchilari iqtidorli o'quvchilarning o'quv-bilishga doir ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida ta'limning quyidagi shakllaridan keng foydalanadi:

"Bending" (banding – tasmalarga ajratish). Mazkur shakl o'quvchilarning intellektual darajasidan qat'iy nazar bir xil yoshdagi o'quvchilarni uchta uzun "tasma"ga taqsimlashga asoslanadi. Boshlang'ich maktabni tugatgandan so'ng 25% o'quvchilar yuqori (top band), 50 % o'quvchilar o'rta (middle band) va 25 % o'quvchilar past (bottom band) "yo'lak"ka o'tkaziladi.

"Striming" (streaming – potoklarga ajratish) – qobiliyatiga o'quvchlarni guruhlashga taqsimlash asosida "tasma"larga ajratgandan ko'ra, bir turdagi iqtidorlililarni o'zida jamlash imkonini beradagina ko'plab turli potoklarda o'z aksini topadi. "Striming" o'rta maktabda ta'limning ikkinchi-uchinchi yilidan qo'llay boshlanadi. Biro iqtidorli o'quvchilar hamma vaqt ham bunday potoklarda o'z o'rnini topmasligi mumkin. SHuning uchun alohida maktablarda maxsus potoklar (express stream) tashkil etiladi.

"Setting" (setting – soha, guruhlarga ajratish) o'zlashtirish darajasiga ko'ra alohida fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarni guruhlarga ajratish. Bir o'quvchining o'zi tabiiy fanlar sohasida birinchi, matematika sohasida oxirgi o'rindan joy egallashi mumkin. Pedagoglarning qayd etishicha, iqtidorli o'quvchilar ta'limni tashkil etishning boshqa shakllari orasida "setting" ko'proq imkoniyatlarga egalishi bilan ajralib turadi. Birinchidan bir xil o'zlashtirish darajasiga o'quvchilar bilan ishlash o'qituvchiga ularning bilish qobiliyatiga mos ravishda ta'lim mazmuni, shakl va metodlarini qulay tarzda aniqlashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, bir xil o'zlashtirish darajasiga o'quvchilar jamoasiga egalik ularning har birining individual o'zlashtirish ko'rsatkichlarining oshirishga rag'bat uyg'otadi. Uchinchidan, iqtidorli o'quvchilar hamma fanlarni o'zlashtirishda ham bir xil qobiliyatga ega bo'lishmaydi.

Rossiyada ham iqtidorli o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishga alohida e'tibor qaratiladi. 2000 yilda mazkur davlat hukumati tomonidan "Iqtidorli bolalar" dasturi qabul qilingan. Mazkur dasturning asosiy maqsadi iqtidorli, talantli o'quvchilarni aniqlash, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini vudjudga keltirishdan iborat. Shu bilan bir qatorda mamlakatning intellektual, ijodiy quvvatlarini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni tanlov asosida aniqlash mexanizmlarini vujudga keltirish nazarda tutilgan.

Xitoyda iqtidorli o'quvchilar qoidaga muvofiq ta'limning keyingi bosqichlarini davom ettirishda turli imtiyozlar – davlat stipendiyalari, ishlab chiqarish korxonlari va tashkilotlari tomonidan taqdim etiladigan yordam pullaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Xitoyda iqtidorli o'quvchilar uchun maxsus maktablar mavjud emas, biroq universitet markazlari yaqinida ochiladigan o'rta maktablarning imkoniyalaridan samarali foydalaniladi. Har bir universitet qoshida kadrlar va yuqori darajada ta'lim berishni ta'minlaydigan maktablar mavjud.

Koreya respublikasida iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Iqtdorli o'quvchilar bilan ishlashning asosiy yo'nalishi sifatida maxsus maktablarni yaratish va qo'shimcha ta'limni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtidorli bolalar uchun Busan shahrida “super maktab” tashkil etilgan. Maktab “Busan Fan akademiyasi” (“Bussan Science Academy”), 2006 yildan “Koreya Fan Akademiyasi” (“Korean Science Academy”) nomini olgan. Mazkur maktab Xitoydagi “super maktablar”dan tubdan farq qiladi.

Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga doir ilg‘or xorijiy tajribalar asosida respublikamizda ham mustaqillik yillarida qator ishlar malga oshirildi:

birinchidan, iqtidorli o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida 1993 yildan boshlab Respublika fan olimpiadasi o‘tkazib kelinmoqda va g‘olib o‘quvchilar oliy ta’lim muassasalariga imtiyozli qabul qilinishi qonunchilik tomonidan belgilab qo‘yilgan;

ikkinchidan, respublikamizda ixtisoslashtirilgan Davlat ta’lim muassasalari tashkil etilgan bo‘lib, o‘quvchilari o‘zlarining imkoniyati va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda, fan yo‘nalishi bo‘yicha chuqurlashtirilgan va ixtisoslashtirilgan ta’lim olish imkoniyatiga egadirlar;

uchinchidan, respublikamizda “Barkamol avlod” bolalar markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, madaniy-estetik (tasviriy san’at – xalq amaliy san’ati – dizayn – musiqa ta’limi – teatr san’ati – pazandachilik va qandolatchilik); texnik ijodiyot (boshlang‘ich texnik modellashtirish va konstruksiyalash – avtomatika va elektronika – texnik vositalar va kompyuter texnologiyalari); o‘lkashunoslik va ekologiya (ekologiya va salomatlik – o‘simlikshunoslik (flora) – hayvonotshunoslik (fauna) – sayyohlik – o‘lkashunoslik) yo‘nalishlarida to‘garaklar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan;

to‘rtinchidan, respublikamizda bolalar musiqa va san’at maktablari tashkil etilgan bo‘lib, mazkur maktablarning asosiy maqsadi yosh avlodning musiqa va san’at turlariga qiziqishi va qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy faolligini oshirish, ularni xalqimiz an’analariga va milliy qadriyatlarimizga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash, ma’naviy va ma’rifiy saviyasini har tomonlama oshirishdan iborat. Mazkur maktablarda musiqa, san’at, xoreografiya, tasviriy va amaliy san’at, teatr san’ati yo‘nalishlari bo‘yicha iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash tizimli yo‘lgv qo‘yilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, zamonaviy sharoitda pedagogika fani oldida turgan asosiy vazifa iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori // «Xalq so‘zi», 2017 yil 16 mart, № 53.

3.Aksenova E.A. Innovatsionnыe podxodы k obucheniyu odarennыx detey za rubejom [Elektronnыy resurs] / E.A. Aksenova // Internet-jurnal "Eydos". - 2007. - 15 yanvarya. -http://www.eidos.ru/journal / 2007 / 0115-9.htm.

4.Ismailov A.F. Tarix darslarida sanalarni taqqoslash o‘yin usuli hamda o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish masalalari // O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar. 2016-yil №-1.

5.Ismailov A.F. Tarix darslarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashga o‘rgatish // Ilim ha’m ja’miyet (Fan va jamiyat)ilmiy-uslubiy jurnal. 2015 №4.

6.Obrazovatelnыe modeli i texnologii raboty s odarennыmi detmi / sost. Basheva E.I. [i dr.]. Krasnoyarsk: KKIPKPPRO, 2011.

7.Svetkova Svetlana Nikolaevna. Soderjanie i metodika obucheniya odarennыx detey v nachalnoy i nepolnoy sredney shkole Anglii i SSHA : Dis. kand. ped. nauk . - Moskva, 2000.

КАСБИЙ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИ МУАММОЛИ ВАЗИЯТЛАР ЕЧИМИГА ТАЙЁРЛАШ

С.С.Гофурова - ЖизПИ ўқитувчиси
А.Х. Ғофурова Жиззах вилоят ихтисослаштирилган санъат мактаб интернати ўқитувчиси

Ўзбекистоннинг миллий тараққиётига каратилган бош ғояси-озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон хаёт барпо этишдир. Бинобарин, озод ва обод давлатнинг фукаролари комиллик сари интилиб яшаш мақсадини ўз олдига кўяди. Ҳар кандай жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий барқарорлиги уша жамият фуқароларининг маънавий-ахлоқий, интеллектуал ва касбий салоҳияти даражасига боғлик. Шундай экан, маънавий-ахлокий ва касбий жиҳатдан тўлақонли шаклланмаган шахсда ўз ватани, миллати, эгаллаган касб-кори билан фахрланиш туйғуси саёз бўлади. (Нурумбекова Я) Инсон маънавиятининг мохияти бир бири билан узвий боғланган ақлий, ахлоқий, илмий, амалий фазилатларнинг яхлит тизими экан, хар қандай жамиятнинг маънавий-рухий қудратини юксалтиришда талаба-ёшлар тарбияси алоҳида мавқиега эга. Шунга кўра бугунги куннинг энг асосий маънавий характердаги ижтимоий-педагогик муаммоси давр талабига жавоб берадиган маънан етук малакали рақобатбардош мутахасислар тайёрлашга қаратилган.

Маънавий камолотга интилиш эхтиёжи шахснинг моҳияти билан боғлиқ бўлган фазилатдир. Бундай фазилат ўз-ўзидан руёбга чиқмайди. Бунинг асосида касбий, маънавий-рухий тарбия ётади. Шу боис, “маънавият”, “тарбия”, “ахлоқ”, “ёшлар”, “миллий тарбия”, “глобаллашув” “билим”, “касб“, “кўникма” каби сўзлар тадқиқот мавзусининг асосий тушунчаларини ташкил этади.

Мустақил Ўзбекистонда глобаллашув жараёнида хос ижобий ва салбий омиллар, уларни ёшларнинг онгу шуурига таъсир масаласи фалсафий, сиёсий иқтисод ва маданий- маъифий йўналишларда ўрганилган: Шахс тарбияси ва унинг моҳияти ҳақида буюк алломаларимиз Кайковус, Абу Наср Фаробий, Юсуф Хос Ҳожаб, Фбу Райҳон Беруний, Аҳмад Яссавий, Амир Темур Алишер Навоий, Абдулла Авлоний асарларида қимматли фикрлар ёритилган.

Талабаларни давр талаблари асососида тайёрлаш, уларни ўз касбининг моҳир устаси, янгиликларни тез идрок этиб, ижодий фаолият омиллари асосида тарбиялашда маънавий-ахлоқий-касбий тарбиянинг ўрни масаласига оид педагог олимларимиздан Ҳ.Абдукаримов, Х.Ибрагимов, М.Очилов, М.Қуронов, Ж Хамидов ва бошқа педагогик олимларнинг ишларида замонавий педагогик ва ахборот технологияларнинг таълим-тарбия жараёнига тадбиқи, шахс камолати, ундан маънавий-ахлоқий хислатларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик жихатдан тахлил этилган. Хозирги кунда мавжуд адабиётлар таҳлили узликсиз таълим тизимида янги педагогик технологияда муоммали вазиятлар ечимига тайёрлашга оид фундаментал тадқиқотлар ва концептуал ечимлар ўз ифодасини топмаганлигини кўрсатди.

Шундан келиб чиқиб ёшларни ижтимоий ҳаётда, таълим ва тарбия жараёнида олдидаги муаммоли вазият ечимига тайёрлаш технологиясининг яхлит тизимини ишлаб чиқишни олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Унинг асосий вазифалари

-фалсафий, педагогик-психологик адабиётлар, муаммога оид тадқиқотларни ўрганиш орқали глобал технологиялар жараёнида талабаларни муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш технологиясининг назарий асослари ва омилларини аниқлаш;

- муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш технологиясининг илмий мохиятини таҳлил этиш;

- талабаларнинг касбий педагогик фаолият жараёнида муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш технологиясининг ўзига хос шакл, метод, усул ва воситалари тизимини ишлаб чиқиш;

- касбий педагогик фаолият жараёнида муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш технологияларини такомиллаштиришга қаратилган илмий-амалий тавсифларни ишлаб чиқиш;

Тадқиқот ишининг илмий фарази.

Агар-узлуксиз таълим тизимида тарбия жараёни изчил тизим асосида фалсафий, педагогик-психологик маънавий-аҳлоқий ғоялар асосида олиб борилса;

- ҳар бир талаба тарбия субъектига айланса;

- талабаларнинг касбий педагогик фаолият жараёнида муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш технологиясининг ўзига хос шакл, метод, усул ва воситалари тизимини ишлаб чиқилса;

-мутахассис тор доирада таълимий фикрлар ва ахборотлар билан чекланмасдан, ўзининг маънавий оламини гўзал бўлиши, менталитетга мос келадиган, хаққонийликни акс эттирадиган ахборотлар, фойдаланса;

- касбий педагогик маҳоратнинг кафолатли натижалари янги технологиялар ривожига асос бўлиб хизмат қилса, тарбиячи касб фаолиятида муоммали вазиятлар ечими самарали бўлади

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки талаба- ёшларга оила мактаб ва маҳалла каби ижтимоий институтларни бирдамлигида тарбия жараёни изчил тизим асосида олиб борилса хар қандай шахс ижтимоий ҳаётга тайёр бўла олади, ана шундан сўнг у ҳоҳлаган меҳнат фаолияти турида эркин ва фаол қатнашиш имкониятига эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Нурумбекова Я “Узликсиз таълим тизимида инновацион технологиялар муомма ва ечимлар ”Республика илмий-амалий конференциясининг материаллар тўплами Гулистон -2010.-12

2. *Абдукаримов Ҳ.А., Омонов С*. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. –Т.: “DT-NASHR”, 2010.-49

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАР МАЪНАВИЙ ТАРБИЯСИГА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ

И.Х.Тўрақулова – ЖДПИ кафедра мудири
Б.А.Мавлонов - ЖДПИ магистри

Ҳозирда маънавий ҳаётимизга нисбатан салбий ҳолатлар, яъни турли хил тахдид ва хавф – хатарлар учрамоқда ва шу асосда ёшларни ташқи салбий таъсирлардан асраш учун нима қилишимиз лозимлигини аниқлаш муаммоси турибди. Ушбу соҳадаги изланишларимиз натижалари бундай мухим вазифани ҳал қилишни амалга оширишда бўлажак ўқитувчилар маънавий тарбиясини, улардаги ўзига хос иммунитет ва миллий менталитет интегратсияси асосида олиб бориш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидламоқда.

Мазкур тадқиқот ишимизда ҳам бўлажак ўқитувчиларга маънавий тарбия беришга интегратив ёндашув кириш масаласини ёритишни мақсад қилиб олдик.

Маълумки, ҳар қандай одамда ўзига хослик мавжуд. Бу асосан оиласидан, мухитдан, халқнинг урф – одатидан анъаналаридан ўтади ва ана шу ўзига хосликни сақлаб қолиш ҳамда унга эришиш керак бўлади. Шу маънода кишилардаги иммунитет халқлар ва миллатларнинг ўзига хос минталитети ривожига имкон яратади, яъни ўз халқи ва миллати ўзига хослиги мухитида шаклланади. Ёки ҳар қандай инсонга у мансуб бўлган халқ ёки миллат минталитети асосида шаклланган иммунитет ҳам мавжуд. Шунинг билан бирга, кишилардаги иммунитетлар мажмуаси асосида улар мансуб бўлган халқ ёки миллатнинг менталитети мужассамлашиб, шаклланиб боради.

Халқ минталитети – бу ижтимоий гурухга ҳос ақлий қобилият даражаси, маънавий салоҳият ва муайян миллатнинг ўзига хос тарихий анъаналари, урф – одатлари, маросим ва диний этиқодларнинг мужассамлашган шаклидир.

Демак, бўлажак ўқитувчиларимизни ташқи салбий таъсирларидан асрашда миллий менталитет ва у асосида шаклланган иммунитетнинг ахамияти катта бўлади. Бу борада маънавий иммунитет ҳам кундалик ҳаётда ҳар хил беманилик, нодонлик ва жаҳолатдан асрайдиган, уларга қарши курашишга ундайдиган рухий тизимдир. Менталитет эса айрим кишининг ёки халқ (миллат)нинг ўзига хос жиҳатлари мажмуаси. Бунда ёшлардаги соғлом иммунитет миллий менталитетимизни шакллантиришнинг мустахкам асосларидан бири бўлади.

Бўлажак ўқитувчилардаги соғлом иммунитетни шакллантириш албатта миллий ғоянинг мазмун – мохияти билан интегратив ҳолда олиб бормоғи лозим. Айниқса, милий ғоянинг асосий вазифаларидан бири бунёдкорлик ғояларини, ёшлар қалби ва онгига сингдириш масаласидир. Бу вазифанинг замирида қалбда этиқод ва онгда дуёқараш шаклланишидек буюк эзгулик ётибди. Шунингдек миллий ғоянинг бош мақсади ҳам халқимизда миллий этиқод ва дунёқараш асосларини шакллантиришдан иборатдир. Шу маънода миллий ғоя ўзининг бош ва асосий ғоялари, тамойиллари ҳамда тушунчалари тизимига эса бўлганлиги сабабли уни биз миллий мафкурамиз – мустақиллик мафкурамиз, деб атаймиз.

Инсоний фазилатларни ҳамма нарсадан устун қўядиган, дунёга қанчадан – қанча улуғ зотлар, мутафаккирлар, донишмандлар ва азиз – авлиёларни этказиб берган қадимий бир халқнинг давомчилари сифатида бугун биз барчамиз бундай ахлоқсизларга қаршимиз. Шунинг учун ҳам бундай хавф – ҳатарларнинг олдини олишга қаратилган шуларни, аввало, маънавий – ахлоқий тарбия соҳасидаги ишлар кўлами ва мазмун – моҳиятига тегишли таълим – тарбиявий ишларни жонлантириш лозим ва мазкур тадқиқий ишимизда мазкур жараённи оптималлаштириш мақсадида бўлажак ўқитувчилар маънавий тарбиясига оид интегратив ёндашув қилишни илмий - методик жихатдан асослаб олдик ва уни муайян алгаритм тизим сифатида ифодаладик. Улардан бўлажак ўқитувчилар маънавий тарбиясида таълим ва тарбиянинг, шунингдек, миллий хавфсизлигимизга қаратилган хавф – хатарлар, тахдидлар, тажоввузлардан сақланишнинг мазмун – моҳиятидан интегратив холда фойдаланилса бўлажак ўқитувчиларга маънавий тарбия беришнинг самарали усулларидан бирини амалга оширган бўламиз.

Демак, бўлажак ўқитувчиларимиз қалби ва онгига мустақиллик мафкураси учун курашишни таркиб топтириш улар тарбиясида муҳим ўта долзарб муаммо бўлиб, маънавий тарбияни амалга оширишнинг самарали йўллари ва услубларини яратиш, баркамол авлодни соғлом турмуш тарзига тайёрлашда мустаҳкам маънавий

асос бўлар экан. Улар асосида бўлажак ўқитувчилар тарбиясида истиқболли йўналиш белгилаб олинса ва унинг муҳимлигига мунтазам равишда эътиборни қаратиб борилса, бўлажак мутахасисларимизни ташқи салбий таъсирлардан асрашимизга имконият яратилади.

Мазкур тадқиқотни бажариш давомида қуйдагидек хулоса қилишни лозим топдик: тинчлик – омонликда яшаш имконияти мавзусидаги, ёшларнинг ўзлигини намоён қилишга барча имкониятларнинг етарлилиги мустақиллигимиз шарофати билан тарихий, маънавий, диний, қолаверса миллий қадрятларимиз мунтазам равишда тикланиб бораётган бир пайтда бу моддий оламга келган эканмиз ҳар бир инсон Аллох берган буюк неъмат ақл – заковатни, иймон эътиқодни, иродани, тафаккур дурдоналарини ишга солиб яшаш керак бўлади, чунки иродаси ва иймон – эътиқодли кучли инсонлар ҳеч қачон ташқи салбий таъсирлар домига тушиб қолмайди.

Адабиётлар

1. Тўрақулов Х.А., Тўрақулова И.Х. Ёшларни оммавий ахборот воситалари тахдидларидан сақлашнинг ижтимоий масалалари// «Фан, таълим ва амалиёт» мажмуасининг долзарб муаммолари. Даврий ишлар тўплами. – 12 чиқиши Т: 2017. 3-7.

2. Тўрақулова И.Х. Талабаларнинг маънавий - иммуниологик тарбиясини такомиллаштириш технологиялари. Пед.фан.ном. …дисс. – Т.: 2011 - 152 б.

ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ - ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИ ГАРОВИ

Н.Б.Соатова - ЖДПИ, магистранти

Маълумки, таълим жараёни бир-бири билан чамбарчас боғланган ташкил этувчиларнинг ўзаро узвий боғлиқлиги асосида тузилган ягона динамик тизимни ташкил этади, яъни таълим ва тарбия жараёни жамият тараққиётига мос равишда тараққий этиб такомиллашиб бораверади ва табиийки таълим-тарбия жараёнини ифодаловчи,кўрсаткичлар ҳам уларга мос равишда такомиллашиб бораверади. Бундай ўзгаришлар, янгиланишлар эса инновацион ёндашувлар негизида амалга оширилади.Ушбу жараён узлуксиз таълим тизимининг барча таркибий қисмларига тегишли бўлиб,у истиқболли йўналишлардан биридир.

Мазкур тадқиқот ишида ҳам бошланғич таълимда инновацион таълимни жорий этиб,таълим самарадорлигини ошириш масаласи қаралади.

Маълумки, ҳар қандай педагогик фаолиятнинг марказида таълим жараёни туради ва улар асосида замонавий ёндашувлар қилиб, таълим мазмунини инновациялаштиришга эришиш мумкин бўлади. Таълим мазмунини замонавийлаштиришда эса илм-фан ва техника-технологияларнинг ютуқларидан анъанавий таълим мазмунига интеграциялаштиришга эътибор қаратилади ва натижада инновациялаштирилган (янгиланган) таълим мазмуни ҳосил бўлади. Уларнинг анъанавий таълим жараёни негизидаги кўриниши инновацион жараёнидан иборат бўлади.

“Инновацион жараён-инновацияларни вужудга келтириш, амалиётга тадбиқ этиш ва оммалаштириш фаолияти билан боғлиқ жараёндир: Инновацион салоҳиятга кўра янгиликлар; модернизация, фаолиятини такомиллаштириш, шаклан ўзгартириш, ривожлантириш билан боғлиқ модификацион инновациялар; олдиндан маълум бўлган элементларининг янги тизимга бирикишини назарда тутувчи бириккан инновациялар; ўхшашликка ва умумийликка эга бўлмаган радикал

инновацион ислоҳотларнинг асоси сифатида белгиланади”[1]. Ушбу маълумотдан кўриниб турубдики, инновацион жараён негизида инновацион салоҳиятдан тартиб инновацион фаолиятни ташкил этишгача бўлган ижодий жараён кечишига дидактик асослар яратилар экан. Бундай инновациялашувининг мантиқий кетма-кетлигини таъминловчи воситалар мавжуд ва улар ичида энг муҳими инновацион дастурий дидактик мажмуа бўлиб, у таълим самарадорлигини оширишни кафолатлайди. Бу фикримизнинг тасдиғини қуйидаги манбаа ҳам далиллайди:

Инновацион дастурий дидактик мажмуа – бу муайян ўқув фаолиятини самарали ўқитиш мақсадида ишлаб чиқилган мажмуа бўлиб, унинг ёрдамида қаралаётган предметни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи-талабаларнинг фаоллигини оширишга қаратилган энг янги услубиятга асосланган, ўқув материалини махсус дастурий таъминот ва мултимедиали информацион технологиялар ёрдамида дидактик ишлаб чиқариш натижасида яратилган ўқув жараёнини ташкил этувчи кўп функсияли дастурий восита”[2].

Бунда анъанавий таълим жараёни билан инновацион таълим жараёнини солиштириб олинган натижаларни баҳолаш имконияти бўлади. Демак инновацион таълим технологиялардан таълим жараёнида фойдаланиш ҳозирда ҳаётий эҳтиёжга айланди. Хусусан, ушбу тадқиқот ишимизда бошланғич синф она тили дарсларида инновацион технологиялардан фойдаланиш ўзининг ижобий педагогик самарасини берди. Айниқса, бошланғич таълим бўйича 3-синфларда “Сўз туркумлари” мавзусини мустаҳкамлашга оид уюштирилган очиқ дарсда инновацион технологияларнинг ўрни ва роли яққол кўрилди. Дарсдаги ахборот технологиялардан фойдаланиш ҳисобига ўқувчилар фаоллиги қўшилиб инновацион таълим жараёни самарали амалга оширилди. Ундаги информацион технологиялардан самарали фойдаланиш ҳисобига дарснинг якунлаш қисмида ота-оналар иштироки ҳам таъминланди, яъни ота-оналар дарс охирида телефон орқали синфга савол ташлади ва ўқувчилар ота-оналар саволларига жавоб беришга ҳаракат қилишда ҳам дидактик қурилмалардан фойдаландилар. Бу 3-синф ўқувчиларнинг инновацион таълим воситалари билан “тиллаша” олишини билдиради. Ушбу соҳада таълим самарадорликларидан яна бири ўқувчилар белгиланган вақт ичида кўпроқ ва кенгроқ қамровдаги маълумотларга эга бўлмоқда. Ушбу соҳадаги тадқиқотларимиз йўналишларидан бири ”Тил сеҳри” номли машғулотлар маъноли режалаштирилган. Унда кўпроқ инновацион таълим технологияларидан интерфаол машғулотлар ташкил қилишда (мулоқот назорат дарси, ақлий ҳужум, фикрингни айт ва асосла ва шу кабилар) ва уларда инновацион таълим технологиялари (мулоқотли ишчи дастур, интеллектуаллаштирилган таълим тизимлари, мултимедиали таълим воситалари) ва шу кабилардан фойдаланишга кучли эътибор қаратилмоқда.

Ушбу соҳадаги тажрибаларнинг кўрсатишича, таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш қуйидагидек ижобий-педагогик самараларни берар экан: ўқувчининг ҳар томонлама ва баркамол шахс бўлиб ривожланишига йўналтирилган таълим йўлга қўйилади; таълим фаолиятининг характери инновациялашади;таълимнинг ўқув-билув фаолиятини фаоллаштириш ва мотивацияга бўлган эҳтиёжининг бирлигини таъминлайди; таълим жараёнида таълим олувчиларга ҳурмат ва талабчанлик ҳамда уларнинг шахсий хурматини мустаҳкамлайди;таълим жараёнида таълим олувчиларнинг ижодий қобилиятларини юксалтиради.

Демак, хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, инновацион таълим технологиялари барча турдаги ўқув машғулотларида қўлланиши мумкин экан. Энг асосийси инновацион таълим бўйича уюштириладиган дарс машғулотларида ижодий ва соғлом баҳс-мунозарали муҳит таркиб топади.

Адабиётлар

1. Джураев О. Х. , Турғунов Е. Т. Таълим менежменти. Ўқув қўлланма. - Т. :2006й.

2. Хасанбоев Ж. ва бошқ. Педагогика (Педагогика назарияси, дидактика). -2 қисм. Республика олий таълим муассасалари учун дарслик. -Т. :Тафаккур-Бўстони, 2011й.

ТАЛАБАЛАРНИ КОММУНИКАТИВ ҚОБИЛИЯТЛЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИДА ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТНИНГ ТАЪСИРИ

Ш.З.Джуманов
ЖизДПИ ўқитувчиси

Муайян вазиятларда шахслараро мулоқот жараёнида учрайдиган қийинчиликларни баҳолаш субъектив характерга эга. Аксарият ҳолларда кишилар мулоқот вазиятларида мақсаднинг мавжуд бўлмаслиги, манбаларнинг етарли эмаслиги, ўз-ўзларини баҳолашларининг пастлиги туфайли қийинчиликлар вужудга келади. Кўрсатилган сабаблар туфайли мулоқот жараёни субъектларида ўзига ишонмаслик ҳолати кузатилади. Ўзига ишонмаслик ҳолатини ҳар бир кишида кузатиш мумкин. Агар бу ҳолат қайта такрорланса, бу ҳиссиётга ўткинчи бўлади. Бора-бора шахснинг ўзига хос хусусияти сифатида мустаҳкамланади. Шу тарзда амалга оширилган таҳлиллар шахслараро мулоқотнинг бир қатор вазиятларида мулоқотда қийинчиликни вужудга келтирадиган асосий сабаблардан бири — суҳбатдоши билан алоқа ўрната олмаслик туфайли вужудга келади.

Таълим жараёнида талабаларда коммуникатив кобилиятларини шакллантиришда педагогик мулоқот муҳим аҳамият касб этади. Бу ўқитувчи ва ўқувчининг таълим-тарбия жараёнидаги профессионал мулоқоти бўлиб, унда маълумот алмашинади ва таълим олувчиларга ўқув-тарбиявий таъсир ўтказилади. Бунда икки ёқлама мулоқот юзага келиши лозим. Унинг асоси сифатида ўзаро ҳурмат ва ишонч хизмат қилади. Таълим берувчи таълим олувчилар билан мулоқотга киришиш жараёнида улардан ҳурмат кутади. Таълим олувчилар Таълим берувчидан ҳурмат ва ишончни талаб этадилар. Бу педагогик таъсирнинг самарали йўли бўлиб, тажрибали педагоглар таълим олувчини ўз-ўзини ҳурматлашга асосланган ҳолда муносабатларни ташкил этадилар ва шу орқали ўзаро муносабатларни амалга оширадилар.

Касбий-педагогик мулоқот-мураккаб ҳодиса. Шахс касбий- педагогик мулоқот қилишдан аввал ўз олдига бир неча вазифаларни қўяди. Жумладан, мақсад қўяди, мулоқот қачон, қаерда, неча ёшлилар билан ўтказилишини режалаштиради. Педагогик мулоқотнинг энг муҳим босқичи - бу моделлаштириш ҳисобланади. Бу босқичдан муҳим, масъулиятли муаммони ҳал қилишда фойдаланилади. Масалан, дарсга тайёрланиш, маърузани режалаштириш ҳам шу босқичга киради. Биринчидан, дастурга мос равишда дарс лойиҳаси тузилади. Иккинчидан, таълим олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ҳисобга олинади. Учинчидан, дарс жараёнида қўлланиладиган таълим-тарбия усуллари танланади. Тўртинчидан, таълим олувчини ақлий ривожланиш қобилияти ҳисобга олинади.

Иккинчи босқич-бу бевосита мулоқот босқичи. Буни “коммуникатив ҳужум” деб аташ мумкин. Чунки ўқитувчи тўлиқ ташаббусни ўз қўлига олиб дарс

бошлайди. Учинчи босқич эса-бу мулоқотни бошқариш босқичи бўлиб, касбий коммуникациянинг муҳим таркибий қисмидир.

Касбий-педагогик мулоқотнинг муваффақиятли бўлишида таълим берувчининг коммуникатив маданияти муҳим ўрин эгаллайди. Таълим олувчилар ўқитувчининг дилдан гапираётганлигини ҳис қилиб туриши керак. Бўлмаса кўнгилдагидек мулоқот амалга ошмайди. Таълим-тарбия жараёнида педагог талабаларда коммуникатив қобилиятларини шакллантиришда қуйидагиларга аҳамият бериши лозим:

- таълим олувчини сабр-тоқат билан тинглаш маданияти;
- таълим олувчи зерикаётганлигини сезиб, мавзуни бошқа қизиқарли томонга буриб юбориш;
- суҳбатлашишдан аввал боланинг кайфиятини кўтаришга ҳаракат қилиш;
- бозор иқтисодиётига мос келадиган мулоқот маданиятини ўзлаштиришни таъминлаш каби мақсадлар қўйилади.
- таълим олувчиларни мулоқотга киришувчанлик даражасини аниқлаш;
- таълим олувчиларнинг қадриятли йўналишлари таркибини ойдинлаштириш;
- таълим олувчиларнинг мулоқот жараёнини бошқара олиш кўникмаларини баҳолаш;
- таълим олувчиларнинг майллари ва эҳтиёжлари орасида алоқа ўрнатиш кабилар.

Таълим берувчи ўзи учун бошқалар билан бўладиган мулоқотни яхлит портретини тузиб олиши керак. Бу аудитория билан бўладиган муносабатларни ташкил қилишига ёрдам беради. Педагогик мулоқот-ўқув жараёнининг муҳим қисми.

Таълим олувчиларда мулоқот маданиятини шакллантириш бугунги кунда ўқитувчиларнинг диққат марказида туриши керак. Бу масалани муваффақиятли ечиш учун таълим олувчиларнинг ўқув-билув фаолиятини жадаллаштирадиган усуллардан фоойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Бу усуллар ниҳоятда кенг ва турли-тумандир. Булар жумласига биринчи навбатда муаммоли-коммуникатив топшириқлар, билиш-тадқиқотчилик лойиҳалари, ўқув мунозаралари ва диалоглардан фойдаланишни киритиш мумкин. Таълим олувчиларнинг коммуникатив қобилиятларини шакллантиришда дидактик ўйинлар ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, талабаларнинг коммуникатив маданиятини шакллантиришда мазкур усуллардан етарлича фойдаланилмаяпти. Мазкур методларни таълим жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш кун сайин ортиб бормоқда. Бу ўз навбатида ахборот кўламининг кенгайиши ва таълим жараёнини таълим олувчи шахсига йўналтириш билан боғлиқ вазифалар кўламининг кенгайганлиги билан изоҳланади.

Адабиётлар рўйхати

1. Муҳиддинов А.Ф. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. Т.: Ўқитувчи, 1995, 78-
2. Назарова Қ.П. Бошланғич синф ўқувчиларининг коммникатив саводхонлигини таъминлашнинг дидактик асослари // пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. — Т.: 1999. 245-б.
3. Каримова В.М., Акрамова Ф.А., Очилова Г.О., Мусаханова Г.М. Педагогика психология. Ўқув қўлланма – Т-: ТДИУ, 2010 - 393 б.

ОСНОВНАЯ ЦЕЛЬ ВАРИАТИВНОГО МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Н.Х. Эрназарова
кафедры Методики преподавания математики ДжГПИ

При построении математического образования в высшей школе вариативность позволяет достичь максимально возможной степени индивидуализации образования, формируя способность осознания студентами многообразия качественно специфичных и привлекательных образовательных траекторий. Поэтому основной целью вариативного образования является выбор нужного собственного пути развития личности из всего многообразия существующих траекторий развития. Исходя из сказанного выше, в содержании учебной дисциплины или образовательной области должна выделяться фундаментальная и вариативная составляющие. Вариативная составляющая математического образования есть динамическая часть содержания, направленная на профессионализацию выпускников по избранной специальности и отражающая современные достижения математической науки.

Если изменения содержания математического образования связаны с предпочтениями преподавателей, методикой, их взглядами на учебный предмет, то в этом случае вариативность будет обусловлена следующим факторами: профессиональной компетентностью педагога (его профессиональными знаниями, умениями, способностями); концептуальной идеей образования личности, присущей данному педагогу или всему педагогическому коллективу; совокупностью представлений педагога-предметника о методической системе преподаваемого предмета: его месте в образовательной системе, роли в формировании полноценной личности, принципах организации содержания и методических приемах изложения (все это в рамках рассматриваемого предмета или дисциплины); субъектным опытом педагога.

В процессе обучения происходит взаимодействие педагога и студента через содержание предметного материала. Педагог-предметник, осознавая цели обучения и применяя различные методы обучения, организует усвоение содержания учебного материала студентом, а студент оперируя содержанием образования, присваивает его и в виде обратной связи сообщает об этом педагогу.

Если изменения содержания обусловлены индивидуально-типологическими особенностями студентов, то правомерно говорить о дифференцированном обучении. В данном случае каждая группа студентов усваивает инвариантное содержание, обогащенное фрагментами, которые им необходимы. Однако понятие вариативности образования шире понятия дифференциации процесса обучения (дифференциация процесса обучения есть способ реализации вариативности). Вместе с тем вариативность образования может быть реализована и в условиях недифференцированного процесса обучения.

Таким образом, вариативность образования понимается как один из основополагающих принципов и как направление развития современной системы образования; как результат реализации принципа и политики развития вариативного образования.

Литература

1. С.И. Архангельский Лекции по теории обучения в высшей школе – М.: Высшая школа,1980г
2. И.Я. Лернер Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? [Текст]/И.Я. Лернер– М.: Знание, 1978г.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИНИ АКВАРЕЛДАН ФОЙДАЛАНИШГА ЎРГАТИШ ЙЎЛЛАРИ

П.Шукурова - 2-босқич талаба
Қарши давлат университети

Акварел бўёғида дастлабки машқларни бажариш учун 3—5 та нарсадан иборат, ранг ва тус муносабатлари бир-биридан фарқ қиладиган, шакли бўйича унча мураккаб бўлмаган буюмлар бўлиши керак. Содда қўйилмаларни астойдил ишлаб ижобий натижаларга эришмасдан туриб, мураккаб натура қўйилмаларини бажаришга ўтиш нотўғри. Акварел бўёгида машқларни мунтазам равишда бажариш ва уларни аста-секин мураккаблашлириб бориш мақсадга мувофиқ. Узоқ вақтга мўлжалланган ҳар қандай вазифа олдидан дастлабки қисқа муддатли этюдларни бажариш муҳимдир [1: 27]. Шу тариқа бажарилган ранглавҳалар тасвирланаётган натурани калла ҳажмга эга бўлган матода ёки қоғоздаги композициясини тўғри топишга кўмаклашади ва ишлаш жараёнида натурадаги дастлабки таассуротларни аниқ етказишда ва унинг ранг муносабатларига хос хусусиятларини аниқ кўрсатишда намуна бўлади. Натюрмортни акварел бўёқлари билан рангда ишлаш жараёнини (кўргазмали) амалий намойиш етиш усули бироз мураккаб бўлган мева, сабзавотлар ва маиший нарсалардан тузилган натура қўйилмасини оламиз [2: 56]. Акварел бўёқлари қуригач бироз оқаради, шунинг учун ҳам уларни ранг жиҳатдан тўқроқ олиш мумкин.

Акварел бўёқлари билан тасвирлаш жараёнида нарса ва буюмдаги ёруғ бўлиб турган қисмларини бўямасликка ҳаракат қилиш керак. Малака ортиб борган сари керак бўлган тусларни тезда ҳосил қилиш мумкин, қоғоз юзига қанчалик ортиқча бўёқ қатлами суртилса, нарсаларнинг ранги хира бўлади. Соя ва узоқ кўринишдаги тус ва ранг контрастлари сустроқ, шакллари эса яққол ташқи кўринишга эга эмас. Соя ва орқа кўринишдаги нарсаларнинг тасвири умумлаштирилган ҳолда бўлиши лозим. Айнан шу жойда намлигича ишлаш усулини қўллаш маъқул. Акварел бўёқлари билан ишлаш жараёнида соя-ёруғдаги нозик ўтишларни силлиқлаб бориш керак эмас [3: 33]. Қуруқ қоғоздаги кучли намланган бўёқ доғи қуригандан сўнг жуда ҳам яққол контур пайдо қилади. Шунинг учун бундай доғларни чекка қирраларини қуримасдан юмшатиш лозим. Тасвирланаётган этюд муваффақиятсиз чиқса, 133 туслари хира бўлса иш жараёнини тўхтатиб катта мўйқалам ёки паралон ёки момиқ пахта ёрдамида ишни ювиб ташлаш керак. Сўнгра ишни қайта акварел бўёғида ишлаш мақсадга мувофиқдир. Жуда намланган қоғоз одатда бўртади, эгилади, аммо қуриган пайтда яна тортилиб унинг юзида ишни давом эттириш мумкин. Рангтасвирда энг муҳими шаклларнинг аниқлиги, оддийлиги ва мазмунни чуқурлигидир [4: 51].

Амалий маслахатлар: 1. Қоғозга ёзишдан олдин, унинг хусусиятларини текшириш лозим, бўёқлар қоғоз юзасини тскис қоплайдими, сувда осон ювиладими, қоғоз турли ўзгариш ва тузатишлании қабул қиладими ва ҳ.к. 2.Ишга киришишдан олдин қоғознинг олд томони момиқ пахта ёки мўйқалам ёрдамида энг камида 2 марта тоза сув билан ҳўлланиши керак. Иккинчи маротаба ҳўллаш дастлабкиси қуригандан сўнг бажарилади. 3. Бўёқларни астойдил аралаштириб тайёрлаш учун чинни идишлардан фойдаланган маъқул. 4. Қоида бўйича, аввало, ёруғ тусли бўёқлар, ундан сўнг тўқроғини суртилади, яъни сузуқ бўёқлар, кейин эса қуюқроқлари берилади. Қоғозни қия ҳолатда ушлаб "юқоридан пастга қараб мўйқалам билан ранг берилади. Мабода бўёқ идиш тагида чўкиб қолса "эритмани

ишлатишдан олдин ҳар сафар бироз чайқалиб (бошқа мўйқалам билан), бироз фурсат давомида тиндиришга имкон бериш керак.

Адабиётлар руйхати

1. Абдуллаев Н. "Санъат тарихи" — Тошкент; Ўқитувчи, 1986.

2. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. Т.: "Билим". ЎМКХТМ, 2005.

3. Хасанов Р.Мактабда тасвирий санъат ўқитиш мстодикаси. Т.: "Фан", 2004. 4. Шорохов ИБ. Основы композиции — М., "Просвещение", 1996.

БОЛАЖАҚ ИНГЛИЗ ТИЛИ ОҚЫТЫЎШЫСЫНЫҢ СОЦИАЛ- МӘДЕНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСЫ

Н.П.Абдимуратова
Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Болажақ инглиз тили оқытыўшылары ушын профессионал социал-мәдений компетенцияға ийе аудиториядан тыс сабақлар мазмуны мәмлекетимиздиң билимлендириў сиясатында көрсетилгениндей шет тиллерин оқытыў, заманагөй социал-мәдений контекст бойынша талап қылынады ҳәм усы тийкарда аудиториядан тыс сабақлар мазмунында төмендеги 3 теориялық әмелий талаплар көрип шығылады.

1.Оқытыўшының социал-мәдений компетенциясы бойынша теория ҳәм әмелияты (инглиз тили);

2.Болажақ инглиз тили оқытыўшыларының Англия көркем мәдениятының ҳәм әдебиятындағы әҳмийетли қубылысларды қабыллап алыўы ҳәм оны илимий педагогикалық ҳәм әмелий тийкарда оқытыў процессинде әмелге асырыўы;

3.Алынған билимлерди жәмийетлик-мәдений тармақ басқышлары бойынша турмысқа ендириў ҳәм әмелге асырыў;

Аудиториядан тыс сабақлар бағдарламасы. «Оқытыўшының социал-мәдений компетенциясы». Англия көркем әдебиятының әҳмийетли өзгешеликлерин жәмийетлик-мәдений мағлыўматлар арқалы көрсетип бериў.

Бағдарламаның мақсети. Болажақ инглиз тили оқытыўшыларының (мектеп, лицей, колледжде) аудиториядан тыс сабақларында инглиз тили оқытыўшыларының социал-мәдений компетенциясын пайда етиў. Бағдарлама оқытыўшының усы компетенцияда пайда болған машқаланың әҳмийетли тәреплери, соныңменен бирге инглиз тили, тийкарында қурылады.

Бағдарламаның тийкары, 2017 йил 27 июльда ӨзР Министрлер Кабинетиниң 2017/2018 оқыў жылынан баслап ҳәр бир жоқары оқыў орны 1 курс студентлерине инглиз тилинде сабақ өтиўди шөлкемлестириў, шет еллерде профессор-оқытыўшыларды мақсетли таярлаўдан өткериў ҳәм шет ел қәнийгелерин шақырып сабақ өтиўди жолға қойыў, илимий-педагогикалық кадрларды раўажланған мәмлекетлер Қубла Корея, Япония ҳәм Германияда 2-3 айлық курсларда “Истеъдод” жамғармаси арқалы қәнийгелигин жетилистириўди жолға қойыў болып есапланады. Улыўма орта билимлендириў, жоқары оқыў орынлары системасының барлық басқышларында шет тиллерди үйретиўди кенейтиў илажлары әмелге асырылды.

Бағдарлама мазмунының тийкары болып шет тиллерин лингводидактикалық ҳәм мәдений контексте социал-педагогикалық байланыс шәртлерин қолланған тәризде үйрениўге қойылған мәмлекетлик стандарт талаплары есапланады.

Бағдарламаны ислеп шығыў ўақтында оның ҳәр түрли аспектлери, шәртлери параметрлери, жолламалары ҳәм сабақлық мазмуны, жәнеде амелге асырыў ҳәм

кейинги ўақытта болажақ инглиз тили оқытыўшыларының өзлериниң социал-мәдений компетенциясын өзин-өзи раўажландырыўға арналған курслар есапқа алынып болажақ инглиз тили оқытыўшыларында социал-мадений билимлер ҳәм қәбилетлер мектеп ўақтынан басланғанлығы көрип шығылады. Жәнеде болажақ оқытыўшыдағы педагогикалық әмелиятқа жақын болған, соның менен бирге мәдений, яғный англияның көркем әдебий мийраслары бойынша шәртли рәўиште билиў өз қәлеўи, қызығыўшылығы, қәбилети бойынша илимий тийкарда оқымыслы, заманагөй, еркин пикирлейтуғын инглиз тили оқытыўшыларын қалиплестириўге бағдарланған методикалық компетенциялық дизими белгиленеди.

Жәмийетлик коммуникативлик-диалоглық, топарлық, жәмәәтлик, мәдений исшең коммуникативлик жумысларды алып барыў, жобаластырыў, технологияларды, ценарийларды, схема ҳәм моделлерди ислеп шығыў тийкарында,соның менен биргеликте болажақ инглиз тили оқытыўшыларында социал-мәдений компетенцияның пайда болыўындағы негизи, факторлар ҳәм теориялық-әмелий тийкарлар көрип шығылады.

Аудиториядан тыс сабақлар мазмунында болажақ инглиз тили оқытыўшыларының социал-мәдений компетенциясын әмелде қолланыў көзде тутылар екен, аудиториядан тыс сабақлар бағдарламасында әҳмийетли орынды үйренилип атырған мәмлекет тилиниң мәдений материаллары баслы орынды ийелеп, студентлерге Англия мәденияты бойынша көргизбели билимлер, әсиресе анықлаўшы-мәмлекеттиң көркем мәдениятының өзине тәнлиги, инглиз әдебияты тараўы бойынша үйретиледи. Мысалы, XX әсир батыс әдебияттаныўшыларының ең ири, белгили тулғасы есапланған Виржания Вулф өзиниң «Өтмиштен очерклер» (A Sketch of the Past) деп аталған шыгармасында англия көркем әдебияты раўажланыўына салмақлы үлес қосқан белгили жазыўшы Чарлз Диккенс дөретиўшилигиндеги образларда адам дыққатын өзине тартатуғын ўақыялар, яғный, инсан ағзасы болған көздиң сыйқыры ҳәм тәсирли күши ҳаққында қаншелли дәрежеде шеберлик пенен жеткере алғанлығын көрсетеди. Инглиз жазыўшысы Чарлз Диккенс инсан көзиниң соншелли күшли тәсири, көз арқалы сөйлесиў, инсанның дыққатын өзине тартыў,ой-пикирин оқыйалыў, кеўил кеширмелери, меҳир, дыққат-итибар сыяқлы психологиялық түсиниклердиң байланысын өмири даўамында сынақтан өткизеди. Ананың меҳирли көз-қараслары, әкениң қатты қоллығы, инсан ишки дуньясы, әтираптағы адамлардың мүнәсибетлери, адамның бирғана көзтаслаўынан көринип туратуғынын, оның төркининде көплеген мағана-мәнислерин оқып алыў мүмкинлигин ашып береди.

Чарлз Диккенс шығармаларын англия көркем әдебиятында бүгинги күнде де үйрениў, изертлеў даўам еттирилип,усы тәризде Англия маденияты, көркем-әдебияты мийрасларынан керекли билимлер алаў, болажак инглиз тили оқытыўшыларының жәмийетлик-мәдений билим дәрежесиниң қәлиплесиўине тийкар бола алады.

ШАҢАРАҚ – ҚӘДРИЯТ ҲӘМ БАХЫТ ОРНЫ

П.Абдимуратов, Ж.Абдимуратов
Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Шаңарақ тарбия орны болып, тәрбия оның ең әҳмийетли ўазыйпалары есапланады. Усы орында дуньяға келген перзент ата-анадан өткен тек туўма-нәсиллик өзгешеликлерди ғана тәкирарлаў емес, ал, олардағы әдеплилик, ақыллылық, өзара карым-катнас қағыйдаларында өзлестирип алады. Ата-ана

ортасындағы өз-ара иззет-ҳүрмет, меҳир-мүриўбет, ҳадаллық, пәклик, мийнет сүйиўшилик сыяқлы қәдириятлар ана сүти, шаңарақ ағзаларының меҳири, көрсетписи менен келешек әўлад минез-қулқына, ақыл-санасына сиңип барады. Баланың ақыл, эстетикалық, физикалық тәрбиясына шаңарақ жуўапкер болып, бул орында ата-ана үлкен рол ойнайды.

Психолог алымлар адам минез-кулкы тағдириңди шешеди, минез-кулық пешанаңа басылган таңба, келешегиңде ким, қандай болыўыңның да, өмириңиздиң бахытлы сақланыўының жарқын көриниси-дейди. Бул жерде Дейл Карнегийдиң «Шаңарақ турмысыңызды жәнеде бахыт-саодатлы етиўге имканият бериўши жети қағыйда» атлы шығармасындағы мүнәсибетлерине итибар қаратып, буннан инсанның жеке өмири ҳаққында, шаңарақ ҳаққында билгенлеримизден көбирек мағлыўматқа ийе боламыз.

«Напален дуняға белгили саҳибжамал графиня Тебская(Мария Евгения Игнасия Августина де Монтихо)ны жақсы көрип, тахт үстинде отырып пүткил миллетке жар салады.Китаплардың жазыўынша, «Напален ҳәм оның қалыңлығында ҳәмме нәрсе: саламатлық, байлық,ҳәкимият,даңқ-аброй, сулыўлық, бир-бирине ышқы-муҳаббат ҳәм булар ушын бәрше шараятлар болып, ҳеш қашан муқаддес неке гулханы буншелли нур шашып лаўламаған еди, лекин бул от көп өтпей сөне баслады ҳәм оннан тек күл қалды»-деп келтиреди. Кызғаныштан көзигөр болған Евгенияның гуман, қәўетерлениў жүрегин кемирип, ериниң кабинетине жуўырып кирип қәҳәретлеп, қышқырып оның арнаўлы ис режелерин жоққа шығарар, Франция императоры тығыларға тесик таба алмас еди. Напален ярым ақшамда шляпаны басып кийип, жасырын, жанына ең жақын бир достын алып көшеде тентиреп жүрер еди, қолдан кеткен имканиятлар ҳаўасынан нәпес алар еди..

граф Толстой өзиниң аспан әлеминде өшпес жулдызларға айланған «Урыс ҳәм парахатшылық», «Анна Каренина» шығармалары, шан-шухраты,байлық, перзентлер..бирақ кейин камбағал өмир кеширди: далада исследи, отын шапты, пишен орды, өзи ушын шулық тикти, ханасын өзи сыпырды, ағаш табақта аўқат жеди. Лев Толстой өмириниң қайғылы болыўына себеп неке еди. София Андреевна хашамет, шан-шухрат, мәртебе, пул, мал-дәўлет деп жасады Лев Толстой 82 жасында 1910 ж. өзиниң ҳаялынан узақта қайғылы өмирге төзим кыла алмады, ең кейинги өтиниши «мениң соңғы мересимиме ҳаялымды келтирмең»-деген. Граф Толстойдың ҳаялы «мен ҳақыйқаттанда ақмақлық ис қылған екенмен»-деген, лекин бул кеш болған, қызларына «Әкеңиздиң өлимине мен себепши болдым»-деп тән алғанында қызлары өкирип жылап жиберген.

Аврам Линкольнниң өмириниң қайғылы болыўында да шаңарақ, ҳаялы болды. 25 ж.Линкольн ханым ҳаққында бундай деп жазады: «қулақты тесип кететин даўысы көшениң арғы басына еситиледи, оның қәҳәр-ғәзебин ким жақын болса биледи,оның тек ғәзепли сөзи емес ал, қылықларының өзи қап-қап»-деп келтиреди. Линкольн ханым,малика Евгения, графиня Толстоя минез-қулқы тек қайғылы өмирди ғана алып келген.Демек, шаңарақта ең әҳмийетли нәрсе ата-ананың күнделик турмысындағы адамгершилик мүнәсибетлери, мийнеттеги жетискенликлери, мораллик белгилери ғана бахытлы өмирди толық тәмийнлейтуғынын түсинемиз. Шаңарақ ағзалары ортасындағы беккем татыўлық, өз-ара ҳүрметтиң жүзеге келиўи, адам несийбесиниң тогин-шашын болыўына тийкар болады.

Абдулла Авлонийдиң пикиринше, әдеп-икрамлылық - бул минезлер жыйнағы. Минез болса, жақсылық ҳәм жаманлықтың белгили бир инсанда пайда болыў

көриниси. Ҳәр бир минез жаманлық пенен жақсылықтың ямаса ақ көкиреклилик ҳәм жаўызлықтың тымсалы. Шаңарақтағы тәрбияның әҳмийетли тәрепи жаңа әўладларда жақсы минез-қылық, әдетти қәлиплестириў болып, билим, өнер ийеси болыўға әдетлендириў, жақсылық жолында улыўма мәп пенен мийнет етиў инсанға тан пазыйлетти қәлиплестире алады.

ZAMONAVIY KIMYO DARSINI O'QITISH METODIKASI

SH.Ajiniyazova, Q.Abdreymov assistentlar, B .Juginisov – 1 kurs talaba
Qoraqalpoq davlat universiteti

Umumiy o'rta ta'limda "Kimyo" fanining ahamiyati katta. U dunyodagi ilmiy tasavvurni tushunishga va jamiyatning muhim ishlab chiqarish kuchi sifatida salmoqli hissa qo'shmoqda. Kimyo fani talabalar haqiqatda sodir bo'lgan o'zgarishlarni tushuntirishga va taxmin qilishga yordam beradi, shuningdek, odamlarga yangi moddalar, ilg'or materiallar, iqtisodiy va samarali jarayonlarni ishlab chiqarish uchun kimyoviy o'zgarishlarni nazorat qilish uchun vositalarni beradi.

Har bir dars uchun kimyo fan dasturi tomonidan belgilangan o'quv vazifalari o'quv materialining mazmuniga qarab aniqlanadi. Maqsad va mazmunga qarab, o'qituvchi talabalar bilan ishlash usullarini tanlanadi, shuning uchun dars usullarini va ularni zamonaviy darsda yaxshilash yo'llarini tavsiflashdan oldin, biz kamida hozirgi kimyoviy kurs mazmunini qisqacha ko'rib chiqishingiz kerak. [Choriyev R-1]

Maktabda yaxshi ma'lumki, noorganik moddalar asoslari umumiy kimyo (VII-IX sinflar) va organik kimyo (X-XI sinf) masalalarini qamrab oladi. Kimyoviy elementlar va moddaning harakatlanishi, kimyoviy xususiyatlar kimyoviy reaktsiyalar orqali aniqlanadi.

Noorganik kimyoda organik moddalar va ularning tarkibiy qismlari haqidagi bilimlar davriy qonunning g'oyalari bilan mustahkamlanganini, organik moddalar haqidagi bilimlar tarkibiy va kimyoviy tuzilmalardagi oddiy moddalardan oqsillarga qadar murakkab - organizmlarning asosi bo'lgan rivojlanish g'oyalari bilan birlashtirilganligini ta'kidlash muhimdir.

Bu shuni anglatadiki, o'qitishning har qanday bosqichida talabalar qaysi yo'nalishda yangi bilimlarni izlash uchun yo'nalish berishlari mumkin.Masalan, nitrat kislotasi ma'lum bir modda VIII sinfda o'rganiladi. Bu haqda deyarli hamma yangi ma'lumotlar, talabalar davriy tizimda azot elementining pozitsiyasini bilib olishlari mumkin. Ushbu ma'lumotdan ular azot birikmalarining kislotali xususiyati haqida xulosa chiqarishlari, nitrat kislotasini ayni paytda kislotalarning elektrolitlar sinfiga xos bo'lgan kimyoviy xossalarini ko'rsatadilar. [Tolipov У., Numonova H.-2]

Davriy sistemada azotning holati atomning tarkibiy tuzilishi qanday xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatib beradi va bundan nitrat kislotada azot oksidlanishining yuqori darajasi va uning oksidlanish qobiliyatlari haqida xulosa chiqaradi va bu moddalar bilan reaktsiyalarda namoyon bo'ladi. Talabalar davriy qonun va atomlarning elektron tuzilishi nazariyasi bilan bir xil sohada tadqiqot o'tkazish orqali ushbu moddalarning namunalarini ham berishlari mumkin.

Shu kabi fikrlash zanjiri organik kimyoni o'tish davrida talabalar tomonidan quriladi. Biroq, bu holda, bir moddaning o'ziga xos bilimlarini izlash yuqorida aytib o'tilgan yana bir mafkuraviy va nazariy chiziq bo'yicha aniqlanadi: moddaning tarkibi, murakkab organik birikmalar tizimidagi o'rni, molekularda funktsional guruhlar mavjudligi va nihoyat, uning fizik va kimyoviy xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlari o’rganiladi.

Maktab kimyo darsi barcha mavzusidagi kimyoviy elementning nazariy, tarkibiy tuzilishi, tarkibi, xususiyatlari, ishlab chiqarish usuli, tabiatda uchrasi va uni xalq xo'jaligining turli sohalarida qo'llashini ta'minlashdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Choriyev R. Yangi pedagogic texnologiyalar – talim-tarbiya sifat va samarodorlik omili. Toshkent. 2010.

2. Tolipov У., Numonova H. Kimyo talimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar .S.D. Xalq ta'limi. 2011

MAKTABDA ORGANIK KIMYO O'QITISH METODLARI

Sh.Ajiniyazova, M.U.Turganbekova
Qoraqalpoq davlat universiteti

Sinfdagi aqliy yukning oshishi talabalarni o'rganilayotgan mavzudagi qiziqishlarini, mashg'ulot davomida qanday faoliyatni davom ettirishlarini belgilab beradi.

O'quvchining mashg'ulotlarda faol va qiziqish bilan ishlaydigan samarali o'qitish usullarini izlash kerak, bu qiziqishning paydo bo'lishi va rivojlanishi, chuqur bilimga qiziqishi uchun boshlang'ich nuqtasi sifatida foydalaniladi.

Bu erda didaktik o'yinlar uchun muhim o'rin bo'lishi mumkin. Didaktik o'yinlar, diqqatni, bilimga bo'lgan qiziqishni rivojlantiradi

O'yin faoliyatining to'rtta tashkiliy shakli mavjud: individual, yakka, jamoaviy, ommaviy.

O'yin inson faoliyatining eng faol shakli hisoblanadi.

Ijodiy shaxsni tarbiyalashga qaratilgan ta'lim usullari va shakllarini qidirish ba'zi maxsus ta'lim usullari paydo bo'lishiga olib keldi, ulardan biri o'yin uslubi foydalaniladi. [Zommer K., Vyunsh K, 2]

8-9-sinflardagi talabalar uchun tanlovlar, musobaqalar, ajoyib stsenariylarga ega dars soatlari, ya'ni oddiy o'yinlar: , "Baxtli tasodif", "Uchinchisini top". nomli kimyoviy kechalar, darslar – musobaqalar o'tkazish mumkun.

Yuqoridagilarga asoslanib, ta'lim tizimida o'yin uslublarini o'rgatishning o'rni juda muhimdir.

Kimyo murakkab fandir va umuman olganda, o'quvchilar uchun bilimlarni egallash jarayonida doimo rivojlangan xotirani, jiddiy sa'y-harakatlarni va maksimal intellektual ishni talab qiladi.

Talaba bu dunyoni o'rganadi va ushbu o'yin sharoitida maxsus yaratilgan holda rivojlanadi. Ya'ni, o'rganish nafaqat bilimlarni egallash emas, balki ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

"Baxtli tasodif" viktorinasi

O'quv dasturida dars mashg'uloti: Kurs - viktorina 10-sinfda "Kislorod tutgan organik birikmalar" mavzusidagi umumlashtirilgan darsda o'tkazilishi mumkin.

Uskunalar: "Baxtli tasodif" plakati

Tayyorgarlik bosqichi: Sinf 2 jamoaga (qiz va o'g'il) ajratildi. Har bir jamoa topshiriqni oladi: jamoaning nomi bilan o'rtoqlashish, jamao sardorini tanlash, emblemani tayyorlash va qarshi – jamoaga savollar tayyorlash.

O'yin 1 "Bundan tashqari, qo'shimcha ..." deb nomlanadi

Ikki daqiqadan so'ng har bir jamoaga savol beriladi, to'g'ri javoblar baholanadi.

Masalan: 1. Eng oddiy aldegid. (chumoli)

2. Uchtaatomli spirt. (glitserin)

3. Aldegidlardagi karbonil guruhining uglerod atomini gibridizatsiya qilish turi (sp2)

4. Glitserin va yuqori karboksilik kislotalarning efirlari (yog'lar)

5. Aldegidlarning funktsional guruhi (karbonil guruhi)

O'yin 2 "Molekula qurilishi "

Jamao sardori sumkachalaridan raqamlar bilan tortilgan bachonkalarni olinadi. Sumkachada "baxtli tasodif" ko'krak nishonlari bilan birga molekulalarning modellarini yaratish bo'yicha vazifalar ko'rsatiladi.Jamaolar raqamlar bo'yicha savollarga javob beradi: 1. Etil spirtining molekulyar og'irligini hisoblang, molekula modelini tuzing

2. Asetaldegid molekulasining modeli yaratilsin. (baxtli tasodif)

3. Oksalat kislotasining tuzlari qanday, modelini yaratish?

4. Izopropil spirtining molekula modelini yaratish (boqiy imkoniyat)

Xulosa. Kursni ishlab chiqishda adabiyotdan foydalaniladi [Azarov Yu.L. , 1-bet]

Oyin 3 "So'zni to'ldiring"

- To'yingan uglevodorodlar uchun reaktsiyalar odatiydir ... (O'zgartirishlar)
- Vodorodni yo'q qilish reaktsiyasi deyiladi ... (Degidratsiya)
- Ko'pgina organik moddalar reaksiyalar bilan ajralib turadi ... (yonish)
- Aromatik uglevodorodlar reaktsiyalar bilan tavsiflanadi ... (U'rin bosish, birikish, oksidlanish)

O'yin 4 "Moddalarni nomlash"

CH3-O-C2H5 etil metil efir

CH3-CH (CH3) -CH (C2H5) -CH2-CH3-2-metil, 3-etilpentan

3. C6H4- (CH3) 2 dimetilbenzen

Vazifalar ko'rgazmasi

1. 3.36 litr hosil bo'lgan 4.8 g organik moddalar yoqildi. (n.sh) karbon dioksidi va 5.4 ml (n.sh) dan iborat. Bir moddaning vodorod bug 'zichligi 16 ga teng. Uning molekulyar formulasini aniqlang. Vazifada qo'shimcha ma'lumotlar bormi?

Javob: CH4O

2. 9 g moddalar yoqildi va 8,96 l tashkil etildi. (n.sh) karbon dioksidi 12,6 g suv va 2,8 g va 4 g azot bo'lgan. Eng oddiy molekula formulasini aniqlang.

Javob: C2H7N

O'ylaymanki, o'yin o'quvchilarga shaxsiy sharoitlarda yordam beradi, bu tengdoshlar bilan hamkorlik qilish, boshqalarning fikrlarini eshitish va qabul qilish qobiliyatidir.

O'ylaymanki, o'yinni qo'llash sizning o'quvchilaringizning bilim faoliyati va kimyo mahoratini oshirish darajasini oshirishga imkon beradi.

A'dabiyotlar:

1. Azarov Yu.L. «Igra i trud» M.: Prosveshenie, 1973 g. 42c.
2. Zommer K., Vyunsh K. - Ximiya. Spravochnik shkolnika i studenta. - M.: Drof

ОҚЫЎШЫЛАРҒА СПОРТ ШЫНЫҒЫЎЛАРЫН АЛЫП БАРЫЎДЫҢ АЫРЫМ МАШҚАЛАЛАРЫ

Е.Сапарбаев

ҚМУ дене маденияты теориясы ҳәм методикасы магистранты

Спортшылардың таярлық басқышларында шынықтырыў усылларын басланғыш қәнигелестирилген спорт шынығыўларынан баслап, жоқарғы спорт дарежесине жетисиўге шекемги дәўирди өз ишине алады. Шуғылланыўшылардың жасына ҳәм күш мүмкиншилигине карап, спорт таярлығының көп жыллық дәўирлерге бөлинеди. Спортта көп жыллық таярлықтың этапларына мысал келтирсек, жасы 11 жасқа шекем балаларды:

1-этап бойынша көрилетуғын жумыслар:

Спортқа қызығыўшылығын тәрбиялаў, балаларды спорт гүресине қызықтырыў, техникалық ҳәм тактикалық басланғыш элементлерин үйретиў. Спорт қағыйдаларын үйретиў. Улыўма жоба бойынша, спорт түрине қарап физикалық сыпатларды тәрбиялаў. Жеке ҳәм коллетив түрде жарыс уқыпларын қәлиплестириў. (Еркин гүрес, Грек-Римгүреси, Миллий гүрес.ҳәм).

2-этап 12-14-жасар балаларда техникалық-тактикалық, физикалық таярлықлардың базалық таярлығына бағдарланған. Бул ўақытта техниканың ҳәм тактиканың тийкарлары қәлиплесип баслайды. Спорттың таярлық басқышларында шынықтырыў усылларын жарыс сапалары тарбияланады.

3-этап 15-17-жасар жас өспиримлердиң, техникалық-тактикалық, физикалық, жарыслардың арнаўлы таярлығына бағдарланған ҳәм бул этапта гүрес элементлери киргизиледи.

4-этапта 18-20-жастағы жасларда техникалық-тактикалық шеберликлерди жоқары разрядтағы талапларға бийимлесиўин жетилистириўге бағдарланған;

5-этап 21-30 жастағы жаслардың жоқарғы спорт натийжеликлерин, спорттын жоқарғы жетискенликлери дәрежесинде көрсетиўине бағышланған. Жоқарыда 5-этапта балалардың жасы шәртли түрде көрсетилген, тийкарғы көрсеткиш-спорт шеберлигиниң дәрежеси болып есапланады. Соның ушын, таярлығы жақсы спортшылар, қойылған талапты орынлаған жағдайда, болажақ этапларға жасына карамай өткериле береди.

Адамды системалы түрдеги спорт пенен шуғылланыўға бағдарлаў булл олардың қызығыўшылығына ҳәм олардың қызыққан спорт түрине болған жеке аҳмиетлигине байланыслы болады. Хар бир адамнын қәлеген спорт түрин сайлаўы, олардын жеке қасиетлериниң сайкескелиўи, спорт бағдарламасының негизин құрайды. Спортқа бағдарлаў жас өспиримлер ҳәм массалық спорт пенен тыгыз байланыслы. Спортқа бағдарлаўдың дурыс қойылыўы, спортты таллаўдын әҳмийетин жоқарылатады. Бағдарлаў ҳәм таллаўдың технологиясы бир болып истиң көзин билип ислеўде парқланып турады.

Спорттың таярлық басқышларында шынықтырыў усылларында спортқа бағдарлаўда анық бир адам ушын спорт түри талланады. Спортка сайлаў-жоқары дарежедеги укыплылықты йелеўде, спорт спецификасы талабына жуўап бериўдеги комплекс жыйнағы. Шуғылланыў спорт таярлығының ең керекли бөлеги болып есапланады. Арнаўлы билимлердин, тәжирийбениң ҳәм ўақыттың физикалық сапаларды тәрбиялаўдың ҳәм спортшылар организминиң функционал мүмкиншиликлерин жоқарылатыў, талапқа муўапық жеке сыпатларды тәрбиялаў тек шуғылланыў дәўиринде қәлиплесиўи иске асады.

Бул педагогикалық процесс болып, тарбиялаўшы, ден саўлықты күшейтиў, оқытыў ўазыйпаларын өз ишине қамтыйды. Спорттың таярлық басқышларында шуғылланыўдың тийкарғы мазмуны спорт түрлериниң жобасында, онда анық көрсетилген. Спорт түрлериниң мәнисине қарап физикалық мәденият коллективи, жас өспиримлер спорт мектеби ҳәм қәнигелестирилген олимпиада қосымша аўысық (резерв) жас өспиримлер мектеби, жоқары разрядлы спортшылар ушын сабақты шөлкемлестириў ҳәр түрли болады. Спорттың таярлық басқышларында шуғылланыў дене тарбиясының улыўма принциплерине тийкарлана отырып алып барылады[2].

Пайдаланған әдебиятлар

1. К.Маҳкамжанов, Р.Саломов, Т.Расулов «Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси», Тошкент 2003 йил.

2. Оспанов П, Нурымбетов К. «Дене тәрбия методикасы» 1990 жыл.

КҮНХОЖА ШАЙЫРДЫҢ ДӨРЕТИЎШИЛИГИНДЕ НАМА ҚОСЫҚЛАРДЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

А.Пахратдинова
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы

Қарақалпақ әдебияты тарийхында өзиниң белгили орнына ийе, данышпан шайырлардың бири Күнхожа Ибрайым улы болды. Күнхожа шайыр дөретиўшилигин арнаўлы түрде илимпаз Б.Исмайлов изертлеп, «Күнхожаның өмири ҳәм творчествосы» деген темада кандидатлық диссертация жумысын жақлап, ири көлемли монографиясын баспадан шығарды. [Б.Исмайлов:32-35]. Деген менен, Күнхожа шайыр дөретиўшилигин еле де тереңирек изертлеў талап етиледи. Шайырдың қосықларында ана ўатан тәрийпи, ана ўатанды қорғаў, гуманизм идеялары жырланады. Буны оның «Жайлаўым», «Умытпаспан», «Орақшылар», «Ел менен», «Неге керек» ҳәм басқа да қосықларында көрсек болады.

Шайыр дөретиўшилигин үйрене отырып, Күнхожа шайырдың Қазақ ақынлары Шернияз, Қудери, Улбийкелер менен шайырлық (ақынлық) айтысқа түскенинен шайырда бақсышылық өнердиң болғанлығын көриўимизге болады. [Б.Исмайлов:1]. Күнхожа шайырдың дөретиўшилигине нәзер аўдаратуғын болсақ, бақсы, жыраў намасы менен атқарылатуғын қосықлары бар. Нама қосықлардың инсан тәрбиясында әҳмийети оғада үлкен. Бул ҳаққында Қазақ халқының сүйикли ақыны Абай Қунанбай улы :

«Қулақтан кирип бойды алар,
Намалы қосық, заўықлы күй,-деген еди. [Абай:136].

Шайырдың нама қосықларының инсан тәрбиясында орны айрықша. Мәселен, шайырдың «Ел менен» қосығын алып қарайық:

Бир-биреўге туўысқанлық бермек қол,
Қара түнде сәрдар болып таппақ жол,
Питиў ушын удайына оңлы сол,
Ислеў керек барлық жағын ел менен. [Күнхожа:61], деген қатарларында патриотлық, идеяларды алға сүрген.

Соның менен бирге, Күнхожа шайырдың «Неге керек» қосығында:

Ата-анасын күтпесе,
Айтқанларын ҳәм етпесе,
Ата-анам демесе,
Жаман перзент неге керек? [Күнхожа:68], деген дидактикалық қатарларында шайыр ата-ананы ҳурметлеў, олардың сөзине қулақ салыў, перзент тәрбиясына барлық ўақытта итибарлы болыў кереклигин айтады.

Күнхожа Ибрайым улының қосықлары дуўтар намалары менен бир қатарда, қобыз намаларында да атқарылған. Мысалы, оның «Жайлаўым» қосығын алып қарайық:

Ата журтым Түркистаннан келгели,
Ата-бабам қоныс басқан жайлаўым.
Анадан туўғалы есим билгели,
Ойнап қатар өскен қалың жайлаўым.

Күн бойына байыр етип турақлы,
Мен кетермен әрман менен жырақлы,

Қамыс орып алтаў-жетеў орақлы,

Терис төбе, Узын қайыр жайлаўым. [Күнхожа:3].

Бул қосық қатарларында шайыр туўған жерди жырлаған. «Жайлаўым» қосығы мазмунлық жақтан тарийхый толғаўларға да жақын келеди. Күнхожа өзи жасаған заманының озық ойлы шайыры болған. Шайырдың дөретиўшилигине тарийхый толғаўлардың тәсири болған болыўы мүмкин.

Күнхожа шайырдың және бир «Жигирма бесте» атлы қосығында инсанның жаслық өмирин, ашықлық темасын, қазандай қайнаған дәўирин көркем сүўретлеўлер менен тәриплейди:

Көзди жумып бийик таўдан асарсаң,

Есерленип жанған отты басарсаң,

Урылардай қыздың жолын тосарсаң,

Қазанға қайнаған жигирма бесте. [Күнхожа:28].

Оның жоқарыда аты аталған қосықлары өз заманында да ҳәм бүгинги күнде де бақсыларымыз, эстрада қосықшыларымыз тәрепинен атқарылып киятыр.

Улыўмаластырып айтқанда, Күнхожа Ибрайым улының «Жайлаўым», «Ел менен», «Неге керек?», «Жигирма бесте» сыяқлы қосықлары ҳәзирги радио, телевидение, компьютер технологиялары болмаған дәўирде, гештеклерде, тойларда жыраўлар, бақсылар тәрепинен атқарылып, қосықтағы ана ўатанды қәдирлеў, мийнетсүйгишликке үйретиў, гуманизм идеялары халыққа үгит нәсиятланған.

Мине, усының өзинен-ақ, нама қосықларды инсанға тәсирин көриўимизге болады. Күнхожа шайыр дөретиўшилигинде де тәлим-тәрбиялық көз-қараслар көплеп ушырасады. Сонлықтан, шайырдың дөретпелерин ҳәр тәреплеме изертлеў әҳмийетли мәселелердиң бири болып қала береди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Б.Исмайлов. «Күнхожаның өмири ҳәм творчествосы». Қарақалпақстан мәмлекетлик баспасы. Нөкис-1961-жыл. 32,33-34-35-бетлер.

2. Абай. Сайланды шығармалары, поэмалары. Қарақалпақстан баспасы. Нөкис-1985-жыл. 136-бет.

3. Күнхожа. Сайланды қосықлар жыйнағы. «Билим» баспасы. Нөкис-2018-жыл. 3,61,68.

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Д.Исхакова - учительница начального класса школы № 3 Ходжелийского района

Общей особенностью отношения младших школьников к действительности является практически действенный его характер. Ребенок в этом возрасте стремится главным образом практически действовать: ему несвойственна склонность размышлять или наблюдать, не вмешиваясь самому в происходящие события. Эта черта отчетливо обнаруживается, например, в том, как младшие школьники воспринимают произведения искусства. Во время театрального представления им трудно удержаться от внешнего выражения своих впечатлений и от попыток вмешаться в ход событий на сцене, они громко высказывают свое осуждение поступков действующих лиц. Читая художественную литературу, младшие школьники как бы становятся соучастниками действий и поступков героя, который вызывает у них сочувствие.

Переживания, внутренний мир других людей и свой собственный еще мало интересуют ребенка в этом возрасте. Младшего школьника легко заинтересовать

такими видами деятельности, которые требуют активных внешних действий различные ручные работы. Младший школьный возраст – это возраст большой двигательной активности детей. Именно в этом возрасте с наибольшей легкостью вырабатываются двигательные навыки например, ручного труда. [Абрамова Г.С:1]

Очень важное значение для формирования его личности имеет и чтение художественной литературы. Книга знакомит с жизнью, помогает ребенку разбираться в том, что хорошо и что плохо, вызывает желание подражать героям книги. Следовательно, книга играет большую роль и в умственном и в нравственном его воспитании. Поэтому необходимо приохотить ребенка к чтению как можно раньше.

Уже маленькие дети обычно очень любят слушать рассказы и сказки, которые им читают взрослые. Но ребенок младшего школьного возраста должен приучиться сам читать книги. Часто возникновению у младших школьников интереса к чтению мешает недостаточная техника чтения – ребенок с трудом овладевает самим процессом чтения, и это его отталкивает от чтения. Преодолеть эту трудность можно только в самом процессе чтения – нечитающий и не научится хорошо читать. [Выготский Л.С:2]

Некоторые родители, чтобы побудить ребенка читать, прибегают к такому очень полезному приему – начинают читать ему книгу вслух. Дойдя до такого места, которое вызывает у него большой интерес, они под тем или иным предлогом прекращают чтение. Поэтому необходимо, чтобы книги, которые читают дети, были доступны для них. Это значит, что книги должны быть не только понятны детям, но и вызывать у них живые чувства. При выборе книг для ребенка родители следует пользоваться списками рекомендуемой литературы, а также советами учителей.

Учебные интересы младшего школьника формируются в процессе самой учебной деятельности. В результате накопления знаний и их систематизации в течение младшего школьного возраста происходят значительные изменения в характере учебных интересов.

Литература:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учебное пособие.- Екатегринбург,1998.-365с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология., М., 1991

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА «АЛГЕБРА ВА МАТЕМАТИК АНАЛИЗ АСОСЛАРИ» ФАНИНИ ЛОЙИҲАЛАБ ЎҚИТИШНИНГ ҲОЛАТИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

К.Д.Джакаева
ҚДУ академик лицейи

Кафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолияти, олдиндан қўйилган мақсад, шкал, метод ва воситага, янги инновацион технологияга боғлиқ. Бунинг учун ўқитувчи ўқув жараёнини олдиндан лойиҳалаши, яъни ўқув фанининг ўзига хос томонини, ўқувчининг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак.

Шу боис академик лицейларда математика фанида айрим мавзуларни ўқувчилар мактабдаги математика дарсларида ўрганиб келишади, бу мавзуларни такрор ўтиш ўқувчиларда зерикишлар ҳосил қилиши мумкин, бу зерикишларни ҳосил қилмаслик учун шахсга йўналтирилган ёндашув ташкил қилинади. Ўқувчи шахсига йўналтирилган ёндашув деганда, ҳамкорликда таълим олиш, таълимни лойиҳалаш, дифференциал ва индивидуал ёндашувларга асосланган таълим

технологияси тушунилади. Тажриба шуни кўрсатадики, анъанавий методикада лойиҳалаш методини қўллаш самарали натижа беравермайди. Замонавий педагогик технологияга асосланган таълимда белгиланган мақсадга эришиш кафолатланганлиги туфайли таълим жараёнини лойиҳалаш мақсадга мувофиқ бўлади.

«Педагогик технология» тамойилларидан келиб чиқиб, академик лицейларда «Алгебра ва математик анализ асослари» ўқув предметининг дарс ва ўқув машғулотларини лойиҳасини тузишда бажариладиган вазифалар қуйидаги тартибда амалга оширилади. Буни дарс ва ўқув машғулоти лойиҳасини тузиш алгоритми дейилади.

Биринчи бажариладиган вазифа - «Алгебра ва математик анализ асослари» ўқув предметини яхлитда кўриб, уни "Ўта катта (мего) модул" деб қараб, бу модул якунида кутиладиган мақсадлар аниқланади ва жавдал шаклига келтирилади. Бу мақсадлар мазкур ўқув предмети учун белгиланган давлат стандартига мос келиши керак. Бу ўқув предмети, яъни "Ўта катта модул" ичидаги билимларнинг ҳажми, мантиқий боғлиқлиги ва фикрнинг тугалланганлигидан келиб чиқиб, ундаги ўқув материалини "Катта (макро) модул"ларга ажратилади ва уларнинг мақсадлари белгиланиб, жадвал шаклига келтирилади. Ҳар бир "Катта модул" ичидан мантиқан боғлиқ бўлган ва академик лицейнинг бир жуфт соатда ўқувчилар онггига етказилиши лозим бўлган билимлар мажмуилари ажратилади ва уларга "Ўрта (мезо) модул" деб ном берилиб, уларнинг ҳам мақсадлари аниқланади ва жадвал орқали ифодаланилади.

Модул - таълим жараёнидаги ўқув машғулотларини белгили соатга мўлжалланган маъруза ва амалий машғулотларидан иборат лойиҳадир. Таълим жараёнида модулларни ҳар хил танлаш мумкин. Ўқув мақсадларига кўра модулларда маълумотлар қисқа, ўрта, тўла ва мукаммал танланади. Таълимни модуллаштириш ўқувчилар билан дифференциал ва индивидуал ишлаш имкониятини яратади.

Шу тартибда олиб бориш, "Педагогик технология" тамойиллари асосида «Алгебра ва математик анализ асослари» ўқув предметининг машғулотларини лойиҳалашнинг умумий жадваллари тузилган бўлади.

Иккинчи бажариладиган вазифа - академик лицейнинг бир жуфт соатлик ўқув машғулотларининг, яъни "Ўрта модул"ларнинг хусусий жадвалларини тузиш қуйидагича тартибда олиб борилади:

-лицейнинг бир жуфт соатлик ўқув машғулоти "Ўрта модул"ни олиб, унинг ичидан бир неча "Кичик (микро) модул"лар ажратилади ва уларнинг мақсадлари ҳамда уларга ажратилган вақт белгиланади, "Кичик модул"ларни ажратишда, ўқитувчининг шу ўқув машғулотининг ҳар бир бўлаги олдига қўйган мақсади ва ундаги фикрларнинг тугалланганлигидан келиб чиқади;

-академик лицейнинг ҳар бир жуфт соатлик ўқув дарсидаги "Кичик модул"лар орқали бериладиган билимлар тизими ичидан таянч тушунчаларни ажратиб, улар асосида талабалар билим ва кўникмаларни баҳолаш учун назорат саволлари тузилади ва баҳолашнинг тур ва мезонлари аниқлаб олинади;

-академик лицей ўқув машғулотининг ҳар бир "Кичик модул"ида қўлланиладиган машғулотнинг тури ва типи белгилаб олинади;

- ҳар бир "Кичик модул"да ишлатиладиган педагогик усуллар аниқланади;

- академик лицейда мавжуд ахборот-коммуникация технологиялардан ҳамда ҳар бир кичик модулдаги ўқув машғулотининг характеридан келиб чиқиб, ўқув

машғулотини амалга оширишда фойдаланиладиган ахборот технология ва дидактик материаллар белгиланади.

Шу тартибда олиб бориш натижасида “Педагогик технология” тамойиллари асосида битта ўқув машғулоти лойиҳалашнинг хусусий жадвалларини тузиш вазифаси ишланган бўлади.

Учинчи бажариладиган вазифа - академик лицейи ўқув машғулотининг хусусий жадваларига амал қилган ҳолда ўқув жараёнини амалга оширишнинг режаси ёзилади. Унда ҳар бир “Ўрта модул”да бериладиган билимлар бирма-бир ифодаланиб, уларни ўқувчиларга етказишда қўлланиладиган дарс типи, педагогик услублар, ахборот-технология ва дидактик материалларнинг қўланиш жойлари кўрсатилади.

Шундай кетма-кетликка асосланиб, “Педагогик технология” тамойилларига суянган ҳолда, исталган ўқув машғулотининг лойиҳасини тузиш мумкин.

Ҳозирги кунда лойиҳалаш методи назарий, амалий методика ва дидактикага кириб келмоқда. Ҳар ўқув фани ўзининг хусусиятларига эга ва ҳар бир фаннинг ўзига хос ўқитиш технологиялари ёки методлари мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Тожиев М., Хуррамов А. Таълим жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган замонавий таълим усуллари. Тошкент. «Fan va texnologiya», 2014.

2. Тожиев М., Баракаев М., Изетаева Г., Турдибоев Д. Узликсиз таълим тизимида ўқув фанларининг модулли ўқитиш методикаси ва амалиёти. Тошкент. «TURON-IQBOL», 2016.

ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИДА ЗАМОНОВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ (6-синф мисолида)

Ю.Б. Рахматов - НавДПИ доценти, г.ф.н.
М. Бозорқулова - Нурота туманидаги 52-мактаб география ўқитувчиси

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таълимда энг замонавий ҳисобланган педагогик технологияларни қўллашга ва мукаммал ўрганишга эришиш масалаларига ҳамда инсон омилига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, унинг негизида «тизимли ёндашув» ётади.

«Таълим тўғрисида»ги қонуннинг 26-моддасида таълимни илғор шакллари ва янги педагогик технологиялар таълим жараёнига жорий этилсин-дейилган бўлса, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таълим беришнинг илғор технологияларини, замонавий ўқув-услубий мажмуаларни яратиш ва таълим жараёнини дидактик жиҳатдан таъминлаш талаб этилади.

Умумтаълим мактабларининг 6-синфларида «Материклар ва океанлар табиий географияси фанини замоновий педагогик технологиялар асосида ўқитиш масалалари ҳақида фикр юритишдан олдин, замоновий педагогик технологиялар ҳақида айрим мулоҳазаларни амалда қўллаш тўғрисида фикрларимизни билан ўртоқлашсак.

Замоновий педагогик технология- бу замоновий педагогик маҳорот, услуб, саънат ва ҳунар яратишдир, бу атаманинг пайдо бўлиши давр ва замон талабидир. Талаба ва ўқувчиларнинг дарсга қатнашиши, фаоллиги, ўзлаштириш даражасининг юқори бўлиши тўғридан-тўғри педагогик маҳоратга боғлиқ.

Абдулла Авлоний (1878-1934) ўзининг барча таълим-тарбия тизимини ривожлантириш тадқиқотларида илм муаммосини биринчи ўринга қўйган. Хусусан у таълим-тарбия билан таълимнинг бирлиги муаммосини ишлаб чиқди. Олимнинг фикрича таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш бевосита замоновий педагогик технологияларни амалиётга ижобий жорий этиш даражаси билан ўз ўрнига эга бўлади.

Материклар ва океанлар табиий географияси ўқитишда замоновий педагоик технологиялардан айримлари ҳақида фикрлашиш мумкинлигини кўриб чиқамиз.

«Бумеранг»-технологияси мантиқий ва танқидий фикрлашни ривожлантиришга шароит туғдиради, хотирани(эсни), фикр ва ғояларни, далиллар ва янгиликларни ёзма ва оғзаки кўринишларда айтиш ҳамда баён қилиш кўникмаларини амалга оширишда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Топшириқлар тузилган гурухларга мустақил ўрганиш учун берилади, гурух аъзолари берилган топшириқ бошқа гурух аъзоларига оғзаки шаклда гапириб берадилар. Натижада дарс жараёнида ҳамма ишлайди ва баҳоланади.

Масалан: IV-боб «Африка» деб номланади, бу бобга 19-§; 20-§; 21-§; 22-§; 23-§; 24-§ лар киради. Вақтдан унумли ва самарали фойдаланиш учун бу 6 та параграфларни мустақил ўрганиш учун талаба-ўқувчиларга китобдан фойдаланиш мумкин.

«Муаммоли»-технология мантиқий фикрлар тадбирлари (тахлил ва умумлаштириш), асосида ўргатиш ва дарс бериш усулларини қўллаш тизимлари, талаба-ўқувчиларнинг мустақил тадқиқот фаолиятлари қонуниятларининг тизими сифатида қаралади. Фикрлаш ва билиш мақсадлари махсус тақоза қилинган ақлий таранглик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим ва кўникма излари, шу билан бирга янги маълумотларни ўзлаштириш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади. Муаммоли вазиятнинг моҳияти талаба-ўқувчига таниш бўлган маълумотлар тизими, белгилари, талаба-ўқувчига таниш бўлган фактларнинг мавжуд бўлиши, топшириқларни бажариш учун талаба-ўвувчига бериладиган кўрсатмалар тизими, машқларни бажаришда юзага келган муаммони ҳал қилишда, вазифаларни бажариш учун талаба-ўқувчига бериладиган кўрсатмалар. 3-§-География қобиқнинг чегаралари, хусусиятлари ва улардаги экологик мувозанат.

Муаммо тури	Келиб чиқиш сабаблари	Олдини олиш учун ҳаракатлар

«Блиц» ёки **«тўғри жойлаштир»** усули-талаба-ўқувчиларнинг ҳаракат кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантий фикрлашга, ўрганилаётган мавзуга оид маълумотлар асосида кўп хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган. Ушбу усул давомида талаба-ўқувчилар ўзларининг мустақил фикрларини бошқаларга ўтказа оладилар, чунки бу усул шунга тўлиқ шароит яратиб беради.

Масалан; 10-§ Дунё океани, унинг қисмлари ва океан туби рельефи деб номланади. Бу мавзуни мустаҳкамлашда **«Блиц»** сўровномасидан фойдаланиш мумкин. **«Блиц»** сўровнома. Дунё океани туби рельефининг қисқача таърифи.

Гурух баҳоси	Гурух хатоси	Тўғри жавоб	Якка хато	Якка баҳо	Океан туби чуқурлиги, м.	Ҳаракатлар мазмуни
		4 фоиз			0-200	Материк

						саёзлиги
		40 фоиз			200-2500	Материк ён бағри
		55 фоиз			2500-6000	Океан туби
		1 фоиз			6000 мдан чуқур	Океан нави ёки қаъри

«Чархпалак»-усулида талаба-ўқувчини бирор бир мавзуни чуқур, яъни тўлиқ равишда эсида олиб қолишга ёрдам беради. 8-§ Табиат комплекслари, уларнинг алмашиниши ва зоналлиги(Алимова А., Никадамбаева Ҳ.Б.,2008).

Ҳаракат тури	Табиий ландшафт	Антропоген ландшафт	Майдон	Урочища	Фация
Рельефдаги шўр ва шўрхоклар			+		
Тоғларнинг ёнбағри рельефи				+	
Тошли қайир рельефи					+
Мевали боғлар		+			
Ўрмонлар ва арчазорлар	+				

«Фикрлар тармоқланиши» ёки «Кластер»-усули бу педагогик стратегия бўлиб, талаба-ўқувчиларни бирор бир мавзуни чуқур ўрганишларига ёрдам бериб, талаба-ўқувчиларни мавзуга оид бўлган тушунча ёки аниқ фикрларни эркин ва теран ҳолда кетма-кетлик билан бир-бирга боғлаган ҳолда айтишга ўргатади. Материклар ва океанлар табиий географияси дарслигидаги барча мавзуларни ўтишда талаба-ўқувчиларнинг билим даражаларининг самарадорлигини оширишда, уларга ижодий ёндашишда ва баҳолашда фойдаланиш мумкин.

Хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки материклар ва океанлар табиий географияси фанини ўқитишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш талаба-ўқувчиларнинг ўз фикрларини, билимларини эркин ифодалашларига, ахборатларни танқидий қабул қилишларига, гурухда ишлаш ва ўз мавқеларини мустаҳкамлашга, фикрларини ҳимоя қилишга имконият яратади.

Адабиётлар рўйхати.

1. Алимова А., Никадамбаева Ҳ.Б. Амалий география курсини ўқитишда замонавий педагогик технологиялар. Тошкент, ТДПУ, 2008 йил.
2. Соатов А., Абдулқосимов А. Материклар ва океанлар табиий географияси, «Ўқитувчи», Тошкент, 2017 йил.

«OLTİNGUGURT» MAVZUSİ BO'YIChA DARS ISHLANMASI

M.Ajieva - Ajiniyoz nomidagi NDPI dotsenti
A.Abdikarimova - Ajiniyoz nomidagi NDPI izlanuvchisi
M.Sheripbaeva – Ajiniyoz nomidagi NDPI 2 kurs talabasi

Mazkur dars ishlanmasi maktab kimyo kursi 8 sinflari uchun mo'ljallangan. Dars ishlanmadan amaliyotchi talabalar va yosh o'qituvchilar foydalanishi uchun tavsiya etiladi.

Dars uslubi: amaliy

II.dars mavzusi: ,,Oltingugurt" mavzusi bo'yicha 8-sinflar uchun tajribaviy masalalar yechish

III.Darsning maqsadi:

ta'limiy: oltingugurt birikmalariga doir tajribaviy masalalar yechishni nazariy va amaliy jihatlarini amaliyotda qo'llash;

tarbiyaviy: o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish;

rivojlantiruvchi: mavzuga oid amaliy bilim va ko'nikmalarni, laboratoriya jihozlari bilan ishlash malakalarini rivojlantirish.

IV.Dars jihozi: kimyoviy elementlar davriy sistemasi, videoproektor, probirkalar, stakanlar, laboratoriya shtativi, quruq yoqilg'i, sulfat kislota, rux, kal'tsiy xlorid, natriy sulfid, natriy sulfat, alyuminiy xlorid, qo'rg'oshin (II)-nitrat, natriy karbonat. bariy xlorid, lakmus.

V.Dars borishi

Tashkiliy qism: O'quvchilar bilan salomlashish, davomat olish, sinf tozagini tekshirish, uy vazifasini so'rash, yangi mavzuni tushuntirish, yangi mavzuni mustahkamlash, o'quvchilarni baholash va uyga vazifa berish.

VI. O'tilgan mavzuni so'rash

O'qituvchi so'zi: — Buyuk bobokalonimiz Abu Ali ibn Sino tajribalarga asoslangan fanni tan olgan. Bugun siz "Oltingugurt" mavzusida olgan bilimingizni amaliyotda mustahkamlaysiz!

1-savol. Sulfid kislota va uning suvda eriydigan tuzlarini aniqlovchi reaktiv nima?

Javob: sulfid kislota va uning suvda eriydigan tuzlarini aniqlovchi reaktiv qo'rg'oshin nitrat tuzi. Qora cho'kma qo'rg'oshin (II)-sulfid tuzi hosil boladi.

2-savol. Sulfit kislota va uning suvda eriydigan tuzlarini aniqlovchi reaktiv nima?

Javob: sulfit kislota va uning tuzlarini aniqlovchi reaktiv vodorod ioni yoki kislotalar.

Sulfit kislotasi tuzlariga kuchli kislotalar ta'sir ettirilganda o'tkir hidli oltingugurt (IV) - oksid hosil bo'ladi.

3-savol. Sulfat kislota va uning tuzlarini aniqlovchi reaktiv nima?

Javob: sulfat kislota va uning suvda eriydigan tuzlariga reaktiv bariy xloriddir. Bunda kislotalarda erimaydigan oq cho'kma bariy sulfat tuzi hosil bo'ladi.

VII. Yangi mavzu bayoni:

Oltingugurt – belgisi - S. Oltingugurt bilan insoniyat qadimdan tanish. (Sulfur, lotincha och sariq degan so'z), davriy sistemaning VI guruh kimyoviy elementi, tartib raqami 16, atom massasi 32,064, qattiq mo'rt sariq modda, bir necha allotropik shakl o'zgarishlari bor. Odatdagi sharoitda oktaedrik (rombik). Oltingugurt barqaror difosfor tabiatda rombik oltingugurt uchraydi. Oltingugurt zichligi 2,07g/sm^3, t_{suyuq}=112,8^{0}C, t_{qayn}=444,6^{0}C; elektr o'tkazmaydi, suvda deyarli erimaydi, uglerod sulfidda, benzolda va toluolda eriydi. 95,5^{0}C dan yuqorida prizmatik (monoklinik) oltingugurt barqarordir. Yana amorf oltingugurt ham bor.

Minerallari Solistirma og‘irligi 2,05-2,08. Elektr va issiqlik o‘tkazuvchanligi juda kuchsiz (yaxshi izolyator) dir. U ishqalanish natijasida manfiy elektr bilan zaryadlanadi va qo‘l issiqligidan yorilib-yorilib ketadi. Oltingugurt o‘ziga xos rangi, kichik qattiqligi, mo‘rtligi, kristallarning singan joyida yog‘dek yaltirashi va oson eruvchanligi bilan xarakterlidir. gugurt yoqqanda ($112,8^0$C da) oson eriydi hamda ko‘k alanga bilan o‘ziga xos xid SO_2 chiqarib yonadi (o‘ziga o‘xshash auripigment - As_2S_3 dan farqi). Oltingugurt uglerodda, skipidarda, kerosinda eriydi, lekin HCl va H_2SO_4 da parchalanmaydi. Kuchli HNO_3 va oltingugurtni oksidlantirib H_2SO_4 ga aylantiradi.

Ishlatilishi. Oltingugurt, asosan, sanoatning ko‘pgina tarmoqlari uchun zarur bo‘lgan sulfat kislotasi ishlab chiqarish uchun qishloq xo‘jaligida (zararkunandalarga qarshi kurashda), rezina sanoatida (vulkanizatsiyalash jarayonida), gugurtlar, mushaklar, bo‘yoqlar va boshqalar ishlab chiqarishda qo‘llaniladi. Kimyo laboratoriyalarida, qishloq xo‘jaligida, kauchukni vulkanlashda, tibbiyotda ishlatiladi.

Qotishmalari. Oltingugurt metallar tarkibida kam konsentratsiya miqdorida qotishmada ishtirok etadi.

Texnologiyasi. Tarkibida kolchedanlar va metall yaltiroqlari bo‘lgan rudalar boyitiladi. Boyitilgan konsentrat qaynoq xlorid kislotada ishlanadi. Oltingugurt vodorod sulfid holida ajratib yondiriladi va oltingugurt (VI) - oksid ta’sirida qaytarib, ajratib olinadi. Tabiiy gaz va oltingugurt tarkibli birikmalarini qayta ishlash texnologiyasida erkin holda oltingugurt olinadi. Shuningdek, oltingugurt asosan konlardan qazib olinadi. Vodorod sulfid rudalar va boshqalar yoqilganda hosil bo‘ladigan gazlardan olinadi. Oltingugurt uniga aralashgan turli moddalardan haydab tozalanadi. Oltingugurt bug‘ini tez sovutib kukunsimon oltingugurt olinadi

1. O'quvchilarni ishning maqsadi va mehnat xavfsizligi qoidalari bilan tanishtirish.

2. ***Tajribaviy masalalar yechish***. O'quvchilarning fikrlarini so'rash. ***1-masala***. Berilgan modda sulfat kislota ekanligini isbotlang. ***2-masala***. Suyultirilgan va konsentrlangan sulfat kislotaning rux metaliga ta'siri turlicha ekanligini isbotlang. *(Tajribalarni bajarishda ehtiyot bo'ling.)* Tajribalarda sodir bo'lgan reacsiya tenglamalarini yozing.

3 ***masala***. Raqamlangan uchta probirkada kal'tsiy xlorid, natriy sulfid va kaliy sulfat berilgan. Qaysi probirkada qanday tuz borligini tajribalar qilib ko'rib aniqlang.

4-masala. Aluminiy xlorid tuzini alyuminiy sulfat tuzidan olish mumkinmi? Zarur reaktsiya tenglamalarini yozing va tajriba yo'li bilan isbotlang.

(Tajribaviy masalalar o'quvchilar bilan yechiladi va ularning ishlari kuzatib boriladi.)

l-masala. Berilgan modda sulfat kislota ekanligini isbotlash uchun dastlab eritmaga lakmus ta'sir ettiramiz. Lakmusning qizarishi vodorod ioni borligini bildiradi. Sulfat ioni borligini bilish uchun eritmadan

VIII. Yangi mavzuni mustahkamlash:

1. Oltingugurtning kimyoviy xossalarini klasster usulida yozing
2. Sulfat kislota va uning tuzlarini aniqlovchi reaktiv nima?
3. Sulfit kislota va uning suvda eriydigan tuzlarini aniqlovchi reaktiv nima?

IX. O’quvchilarni baholash

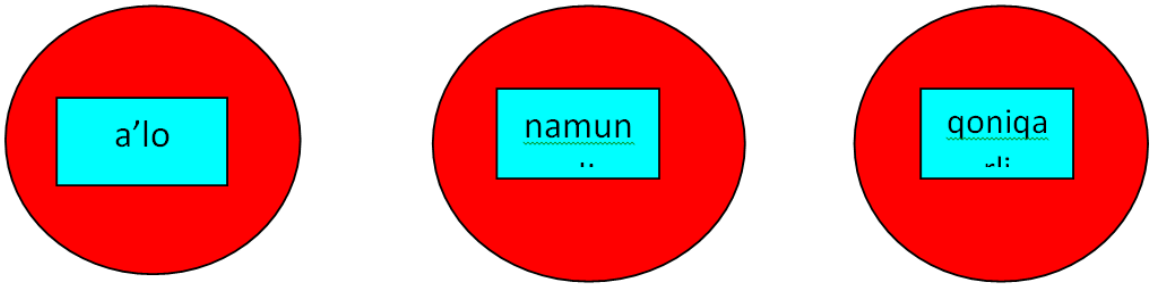

X. Uyga vazifa berish:

Bugungi o’tilgan amaliy mashg’ulotning barcha bosqichlarini daftarga yozib, yaxshilab o’qib kelish va oltingugurt ishtirokida 6 ta reaktsiya yozib kelish buyuriladi.

Qollanilgan adabiyotlar

1. I. Asqarov va boshqalar. Kimyo. 7 sinf umumiy orta talim maktablari uchun darslik. Toshkent. «Sharq» 2017 y.

2. N. Raxmatullaev va boshqalar. «Kimyo o’qitish metodikasi». Toshkent «Iqtisodiyot - Moliya» 2013.

ФРАНЦУЗ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЮРИШ, ЮГУРИШ СОҒЛОМЛАШТИРИШ МАШҚЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ

А.Бекмурзаев, Ж.Ж.Мирзамуратов, П.Мамутов
НДПИ Жисмоний тарбия кафедраси

Соғломлаштиришни мақсад қилиб ҳозирги кун соғломлаштириш машқлари саналмиш юриш ва югуриш машқларидан восита сифатида фойдаланиш француз миллати, айниқса уларнинг олиму фозиллари учун ҳам урф бўлган.

Машҳур Француз мутафаккири Жан Жак Руссо (1712-1778)нинг асарларида бола туғилганидан бошлабоқ унинг жисми тарбияланиши керак деган фикрлар билдирилган. Асосий восита сифатида юриб, югуриб ўйналадиган ўйинлар ва жисмоний машқларни қўллашни тавсия қилади. Унинг ўша давр учун энг прогрессив фикри “аёлларни жисмоний тарбиясини йўлга қўйиш керак” деган фикри бўлиб, унгача Фарангистонда бу ҳақида гапиришга ботинмаганлар. Айниқса, “қизларни доимо уйда бўлишига қарши чиққан ва ёшига қараб ўйинлар сакрашлар ва бақириб чақиришларда иштирок этишлар лозим” деб уқтирган.

Француз социал утописти Теодор Дезами(1803 -1850) инсон жисмоний камолоти ҳақида илк бор фикр юритганлардан бўлиб –“... жисмоний камолот учун узоқ вақт тизимли иш қилиш керак бўладики, у ҳаракат малакаларини шакллантирсин” деб ёзган. Жисмоний тарбия дастурларини тавсия қилади. Унинг ёзишича “аҳолининг гражданлари фақат бақувват ва меҳнатга қобилиятлилардан иборат бўлиши, уларнинг яратувчиларини эса қадди-қомати, танаси соғ бўлиши кераклигини, аёлларнинг вужуди ва танасини ортиқча меҳнатдан асраш(яроқли бўлиши) кераклиги” муаммосини кўтаради.

Француз ёзувчиси Жорж Сименон юришни мунтазам машқ қилган ва бу машқ ҳақида «Мен қаерда бўлишимдан қатъий назар, жуда кўп юраман, мен ижодий жараённи юриш пайтида, фақат юриш пайтидаги иссиқ, совуқ, лой, туман ва ҳоказоларни ҳидлаш, ҳис қилиш, эшитиш орқали, узуқ-юлуқ гапларни илғаб қолиш билан, бироз бўлса-да, илғаб қолинган оҳангларда образим юзини, кўзини жилвалантираман, тўлдираман» деган. (А.Абдуллаев ва бошқалар. “Жисмонан баркомол авлод орзуси”. Фарғона 2003 й. 30 саҳифа)

Машҳур француз физиологи, педагоги Жорж Демени (1850-1917) илк бор анатомия, жисмоний машқлар физиология, гигиена, педагогика фанла рининг ютуқларидан тўлиқ фойдаланди. Унинг дарси (машғулотлари) етти бўлимдан иборат бўлиб, ҳар бир бўлим учта компонент (дарс вазифалари, воситалари – асосан юриш ва югуришдан фойдаланиш, машқнининг меъёри)ни ўзида мужассамлаштирди. Бу дарслар замонасининг оригинал дарслари ҳисобланаган. Унинг шогирди, издоши Эбер (француз ларнинг жисмоний тарбиясининг "эбер" тизими асосчиси) ҳар куни машғулотларни (гимнастика дарсини) очиқ ҳавода юриш билан бошлаш ва ўтказиш кераклигини тавсия қилиб, ўқувчилар учун дарс вақтини илк бор 60 дақиқа деб белгилаган.

Биз анкета саволларига олган жавобларимиз орқали ўқишга пиёда юриб бориш мумкин бўлган талабалар (сўровда иштирок этган 90 га яқин талаба) нинг 54% транспорт воситасидан фойдаланишни афзал кўришларини таъкидладилар. Уларнинг 30% пиёда юришни фойдали эканлигини билсалар-да авто уловдан фойдаланишга тўғри келишини айтдилар. Сабабини сўраб қўйилган жавобларга эрталаб сабабсиз "ивирсиб" вақтни бесамар ўтказиб юборишлари(кўпчилиги -19 % қизлар)ни сабаб қилиб кўрсатдилар. Пиёда юриш машқидан соғломлаштириш мақсадида мақсадли фойдаланадиган талаба йигитларимиз ва қизларимиз бори йўғи 8 % ташкил этар экан, холос.

«Ҳаёт-ҳаракат демакдир» деган маънодаги халқ нақли билан бошлана диган Ф.Насриддиновнинг (1998) «Камолот ва маънавият сабоқлари» қўлланмасидаги ўқув материал шарқона русумлар асосидаги жисмоний ҳаракатлар, уларни инсоннинг ақлий ва меҳнат фаолиятидаги ўрнига бағишланган. Юриш машқини юрак томир, нафас тизими фаоли ятига ижобий таъсирига оид эътиборга лойиқ материаллар берилган.

Ш.Ханкелдиев, А.Абдуллаев ва бошқаларнинг талабалар "Соғлом турмуш тарзи(СТТ) жисмоний маданияти"((2011))га бағишлаб ёзган ўқув ўқув қўлланмасида - юриш, югуриш, сакраш, улоқтиришдан СТТ жисмоний маданиятининг асосий воситаси тарзида фойдаланиш услубиётлари, юриш бўйича индивидуал меъёр танлаш, жисмоний юкламаларни режалаштириш, сарфланган энергияни тиклашга оид бой амалий материал берилган.

Қайд қилинган СТТ жисмоний маданияти машқлари моддий сарф харажати кам, шуғулланиш учун махсус анжом ёки жой талаб қилмайдиган, "жонли тил" билан айтганда "ўта бечиқим" воситаси сифатида фойдаланиш мумкин бўлган билимлар берилган. Уларнинг таъкидлашича, талабанинг мақсадли пиёда фаол (актив) ҳаракатланиб юриши умри давомида вужудининг функционал фаолиятини узоқ сақлашда, меҳнатга яроқлилик даврини узайтиришга, организмнинг етакчи хизматларини бажарувчи тизимлар юрак - қон томир, нафас, ҳаракат - таянч аппарати мушаклари ва бошқаларни вақтидан олдиндан пишиқлигини сусайишини, танаси аъзола рини бужмайиб (қуриб), хизмат фаолиятини пасайиб қолишини нисбатан кечиктиришга оид физиологик далиллар ва уларнинг мотивларини СТТ жисмоний маданиятининг назарий билимлари сифатида ўқитилиши зарурлигини таъкидлаганлар ҳамда соғломлаштириш мақсадида юриш, югуриш машқларига оид академик Куппернинг 25 ёшдан ошганлар учун тавсиялари билан тўлдирилган.

Серҳаракат кишиларнинг баданида эндофрин, энфоколик моддалар кўп лаб ишлаб чиқарилиши ва бу моддалар кишига ҳафаликларни тез енгиб кетиш, ташқи руҳий таъсирларга чидамли бўлишга ёрдам бериши аниқланган. Ҳаётни *лаззатли* ўтказишни истаган киши вақтининг ҳар дақиқасини машқларга, яхши кайфият

ташувчи моддаларни кўпайтирадиган жисмоний ҳаракатлар, меҳнатдаги фаолликка бағишлашлари СТТ маданиятига эгалигининг нишонасидир. “Қалб учун, ёрқин ижодий ақл учун – тетик маромли (ритмда), ҳормай юриш пайтида аъло даражада фикрланади” деб ёзади академик Куппер.

МАМЛАКАТИМИЗДА БОЛАЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

А.Қадрекова
Ажиниёз номидаги НДПИ

Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб демократик тамойиллар тараққиётимиз учун асос қилиб олинди. Фуқароларнинг эркинликлар ва ҳуқуқларини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Ўзбекистон ҳукумати бу борада чоралар кўриб, уни амалга оширмоқда. Ёшларимизни миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш, Ватанга содиқ, мустақил фикрга эга, ҳар томонлама билимли ёшларни тарбиялаш масалаларига давлатимизнинг устивор сиёсатига айланди.

Халқимиз азалдан болажон халқ эканлиги бизга маълум. Шу боис болаларимизнинг жисмонан бақувват ва маънавияти мустаҳкам бўлиб улғайишига алоҳида эътибор қаратилган. Бола ҳуқуқлари бўйича ҳам ота-боболаримиз ўзларининг панд-насийҳатларини қолдирганлар. Булардан ҳозирги кунда таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда жисмоний ва маънавий жиҳатдан етук, соғлом онг ва тафаккурга эга баркамол авлодни вояга етказиш, уларнинг фаровонлигини таъминлаш давлат сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади.

Президентимиз такидлаганидек - “Мамлакатимизда ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун барча шароитлар яратилиб берилмоқда” [1] - деган эдилар. Шунинг учун Ўзбекистонда болаларни ижтимоий ҳимоя қилишда қўйидаги асосий йўналишларга эътибор қаратиш лозимдир:

1.Болаларни ижтимоий ҳимоя қилишни янада кўчайтириш

2.«Соғлом бола» давлат дастурида кўрсатилган вазифаларга амал қилиш ва Оилани болаларнинг ҳаётини таъминлаш муҳити сифатида қўллаб-қувватлаш

3.Оналар ва болалар саломатлигини ҳимоя қилишни кучайтириш

4.Болаларга таълим бериш, тарбиялаш ва ривожлантириш сифатини ошириш

5.Алоҳида шароитдаги болаларни қўллаб-қувватлаш

Фарзандларимиз-бизнинг ғуруримиздир. Биз ҳақиқатан ҳам ўз фарзандларимиз ва набираларимиз билан фахрланишни истасак улар замонавий билим ва тажрибага эга, иймонли-этиқодли бўлишларига, Ватанимиз тарихида ўчмас из қолдирган аждодларимизнинг ишларини давом эттиришларига эришишимиз лозим!

Биз фарзандларимизнинг баркамол руҳий дунёси учун, уларнинг маънавий-аҳлоқий жиҳатдан етук, жисмонан соғлам бўлиши учун доимо қайғуршимиз зарур. Ногирон болаларга меҳр-саҳоват билан қарайдиган кишилар ва уларнинг ибратли, савоб ишларини ҳам тарғибу ташвиқ этиш мақсадга мувофиқ.

Соғлом авлод деганда, шахсан мен: энг аввало, соғлом наслни, нафақат жисмонан бақувват, шу билан бирга, рухи, фикри соғлом, иймон-этиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур, ватанпарвар авлодни тушунаман. Буюк

давлатни фақат соғлом миллат, соғлом авлодгина қура олади. Шунинг учун Мамлакатимизда бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва уларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари хаётга кенг татбиқ этилмокда.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, бола ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида мамлакатимизда турли соҳаларда ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ, бу борада ҳали амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар мавжуд:

- болалар фаровонлигини таъминлашга қаратилган қонунлар ва қонуности ҳужжатларни аҳоли ўртасида тушунтириш ишларининг самарали шакл, метод ва воситаларини аниқлаш, амалиётга татбиқ этиш;

- болаларга таълим бериш, тарбиялаш ва ривожлантириш сифатини ошириш мақсадида узлуксиз таълим тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

- мамлакатимизда болалар фаровонлигини таъминлашда давлат ва жамаот ташкилотлари ҳамкорлигини кучайтириш;

- болалар фаровонлигини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишларнинг оммавий ахборот воситалари орқали ёритилишини янада кучайтириш;

- болаларни бугунги кунда уларнинг онгига салбий таъсир кўрсатаётган, ҳуқуқбузарлик, жиноят ва бошқа ғайри ижтимоий хатти-ҳаракатлари содир этишга ундаётган «Оммавий маданият» таъсиридан асраш.

- болаларда бола ҳуқуқлари, бола ҳуқуқларининг ҳимояланиши болалар савдоси, болаларга нисбатан зўровонлик каби ҳолатларни тушуниш учун аввало бола ҳуқуқларига оид тушунчаларни шакллантириш талаб этилади.

Бундай тушунчаларни умумий ўрта тизмининг бошланғич синф ўқувчиларидан бошлаб шакллантириш келгусида уларда ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий дунёқараш шаклланишига имкон яратади. Шу боис, умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида бола ҳуқуқларига оид тушунчаларни шакллантириш долзарб характерга эга ҳисобланади.

Ушбу амалий вазифанинг мазмуни шуки хар бир нарсага хурмат билан қараш, ўз хаётини ташкил қилишга ўргатиш, билиш қизиқишларини ривожлантириш, узининг шахсий имкониятларидан фойдаланишга ўргатишга иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз.// Халқ сўзи. 2016 йил 15 декабрь

2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги» Қонуни.-Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги» Қонуни. – «Баркамол авлод» – «Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» китобида. – Т.: Шарқ, 1999.

HAR XIL SIFATDAGI HAJM VA INTENSIVLIKDAGI ISHDAN KEYIN FAOLIYATNING O`Z HOLIGA KELISH DINAMIKASI

A.R.Kazakov - Nukus NDPI o`qituvchisi
M.Shoalimov - O`zDJTU o`qituvchisi

Ish faoliyati va charchoq bir medalning ikki tarafi, sababi, charchash qancha ko`p va chuqur bo`lsa, harakatchanlik shunchallik oz va aksincha charchoq qancha oz bo`lsa harakatchanlik shunchalik ko`p bo`ladi.

Demak, harakatchanlikni o`z holiga keltirish muammo bayon etib, umumiy va sportdagi charchoqning ba`zi-bir qoidalariga to`xtab o`tish zarur.

Charchash deganning o`zi nima degan so`rov odam xaqidagi ilimlar paydo bolgandan beri olimlar tarafidan berilib kelinganligini tabiiy charchash hodisasida bolgan

qiziqqonlik tabiiy sababi uzoq yillardan hozirgi vaqtgacha odamlarning kelgan ishchanligi charchash bilan teran bog`liq.

Charchash-barcha hayotiylikga bog`liq bo`lgan: o`simlik, havonot va odamga bog`liq universal hodisa bo`lib hisoblanadi.

Biroq charchashning umumiyligiga va ilmiy amaliy ahamiyatligiga qaramay yuqorida aytib o`tilgan savolga charchoq asosi va fiziologiyalik mexanizmini ochmay, javobni faqat umumiy formada bersa bo`ladi.

Charchash har xil xarakterdagi, hajmi va intensive ishdan keyin paydo bo`ladigan ish faoliyatining vaqtincha pasayishi. Bu aniqlamadan ko`rinib turganidek sharchashning fiziologik mexanizmi haqiqatdan ham ochilmaydi, sababi, faoliyat pasayishi charchashning o`zi deb emas charchash oqibati deb qarab o`tishga bo`ladi. Charchashni o`rganishning har xil usullaridan biz faqatgina ish faoliyatini, shu faoliyat holatiga qarab charchashning holatining chuqurligi haqida bilish uchun o`rganish yuritishimiz mumkin. Buning uchun faqatgina qandaydir ishni bajarishni boshlash va uni to`la oxirigacha davom etishning o`zi yetarli.

Odamning bajarayotgan ishini ergografda yozib olishga bo`ladi. Bu uskunaning konstruktsiyasi juda oddiy va u ikki asosiy bo`limdan tashkil topadi: yozib oluvchi, o`rnatilma va tajribali qatnashuvchining egni oldin hisobga oluvchi o`rnatilmadan tashkil topadi. Qo`l barmog`iga blok ustidan o`tkazilgan ip kiritiladi, ipning pastiga og`irlik ortiladi. Ipning o`rta bo`limida peroli richag bekitilgan. Agarda barmoqni bukib boshlasa oq chiziq chiziladi: barmoq yozilsa ya`ni to`g`rilansa richagdagi pero o`rniga qaytib ikkinchi chiziqni chizadi. Bunday tur chiziqlardan ipga ortilgan og`irlik necha marotaba ko`tarilsa, shunchasi paydo bo`ladi, albatta agar tajribaga qatnashuvchi oxirigacha ish ishlasa. Buning natijasida charchoq rivojlanishining dinamikasi yoki odamning ish faoliyatining pasayishi oshib boradi.

Sport faoliyatidagi natijalarga kelsak eng avvalo jismoniy mashqlarning barcha turlari ishning ikki tipi bilan xarakterlanadiganligini yoddan chiqarmaslik kerak: dinamikalik va static.

Dinamikalik ish tipi bosim bo`lgan jismoniy ishlarga lokomotsiyaning barcha 7 turi kiradi: yugurish, yurish, suzish, chang`ida yurish, konki tepish, eshkak eshish va velosipedda musobaqalashish. Bu sport turlarining barchasini har xil distansiyalar va ularning texnikalik natijalarini sekundamer orqali baholashga bo`lagiganligi umumiylashadi.

Sport fiziologiyasida, qisqa, o`rta, uzoq va haddan tashqari uzoq distansiyalardagi ishni, maksimal, submaksimal, katta va sekin intensivlikdagi shum deb atash qabul qilingan. Ishning bunday o`zgachaliklariga charchashning u yoki bu atamasui mos keladi.

Dinamik ish tipi bosim bo`lgan jismoniy ishlarga lokomotsiyaning barcha 7 ta turi kiradi: yugurish, yurish, suzish, chang`ida yurish, konki tepish, eshkak eshish va velosipedda musobaqalashish. Bu sport turlarining barchasini har xil distansiyalar va ularning texnikalik natijalarini sekundamer orqali baholashga bo`lagiganligi umumiylashadi.

Sport fiziologiyasida, qisqa, o`rta, uzoq va haddan tashqari uzoq distansiyalardagi ishni, maksimal, submaksimal, katta va sekin intensivlikdagi shum deb atash qabul qilingan. Ishning bunday o`zgachaliklariga charchashning u yoki bu atamasui mos keladi.

Masalan, sportda maksimal quvvatlilikdagi ish, yaxshi tayyorgarlikka ega bo`lgan sportchi tarafidan ega bo`lgan 30 – 40 sekund bajarilishi mumkin. Bunday ishda xattoki

50-60 sek davomida bajarishga talpinishning o`zini ham, tezlik pasayadi va ishni bajarish to`xtatiladi sportchi chuqur charchash rivojlanishi sababli distansiyadan chiqib ketishga majbur bo`ladi. Haddan tashqari uzoq distansiyalarda asta-sekin intensivlikdagi ishni bajarishda umumiy boshqacha ko`rinish oladi. Oldindagi qisqa vaqt ichida bajariladigan ishga taqqoslaganda, haddan tashqari uzoqlikdagi distansiyani o`tish juda ko`p miqdordagi energiyaning sarflanishi bilan kechadi.

Sprint yuguruvchining chuqur charchog`i tez o`tib ketadi uning sport faoliyati 1,5-2 soatdan keyin o`z holiga keladi. Marafonchi, chang`I yoki suzuvchining charchashi uklarning faoliyatini bir necha kungacha pasaytirib yuboradi. Ba`zi holatlarda, yetarli bo`lmagan tayyorgarlikka ega bo`lganda juda og`ir oqibatlar yuz berishi mumkin.

Statik ish ko`pincha gimnastika, kurash, og`ir atletikada uchrashadi. Static kuch solish, dinamik ishga qaraganda qisqa vaqt davom etishi va ko`proq charchoqning paydo bo`lishi bilan harakatlanadi. Faqat qo`lni cho`zib turish holatida ushlab turishning o`zi qiyinchilik tug`dirishi hammaga ma`lum.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Sog`lom xalq, sog`lom millatgina buyuk ishlarga qodir bo'ladi // Xalq so'zi. – Toshkent: 2004 (8.12.2004 y.).
2. Abdullaev A.A. Sport fani vositalari. O'quv qo'llanma. Farg`ona, 1999.
3. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh.X. Sport fani nazariyasi va metodikasi. Farg`ona, 2001.
4. B.S.Gippenreyter "Sport faoliyatida o`z holatiga keltirish jarayonlari" FIS 1961 y. (rus tilida)

SPORTChILARNING FARMAKOLOGIK TIKLASh VOSITALARI

A.R.Kazakov - Nukus NDPI o`qituvchisi
A.A.Kazakov - QDU 2-kurs magistranti

Sportchilarni ishkobiliyati bir meerida saklash, katta yuklanishlardan keyin, utkir va surunkali charchash, uta charchash, betoblik xolatlarda, zamanaviy sportda xar xil farmokologik moddalar qullanilmoqda. Usimlik farmokologik moddalarga kuproq ahamiyat beriladi. Har bir vaziyatda trener va vrach birgalikda farmokologik moddalarni qabul qilish masalasini echishlari lozim.

Vitaminlar. Sportchilarning ishqobiliyatini qayta tiklashda vitaminlar alohida urin egallaydi. Ma`lumki vitaminlarni etishmovchiligi ishqobiliyatini pasayishiga, charchash va har qil kasallik xolatlarga kltirishi mumkin.

Bu dorilar ferment sistemalarini aktivlashtiriadi, immunitetni oshishiga kumaklashadi, tukimada kislorodni uzlashtirishni yaxshilaydi, nerv va gumoral regulyatsiyani rivojlantiradi, modda almashinish chiqindilarini organizmdan chikib ketishini tezlashtiradi. Dorilarni buyurishiga faqat vrachning huquqi bor. Ularni trenerlar tomonidan buyurilishi, sportchilarni uzlari qullashi map etiladi. Bolalar va uspirinlar dorilarni kullashda alohida ehtiet bulmoklari lozim.

Plastik ta`sir hususiyatiga ega bulgan dori darmonlar (nukleotidlar) xujayralarni tiklanishiga va ularning ichida regenarativ jarayonlarini kechishiga erdam beradi, anabolik hususiyatlari va distrofiyaga karshi kursatish hususiyatiga ega. Uglevod almashinuviga ta`sir kursatadi, ferment va konfermentlarni etishmasligini tuldirishda kumaklashadi, yurak va skelet mushaklarida modda almashinuvini yaxshilaydi. Jismoniy zurikish natijasida rivojlangan miokard distrofiyasini oldini olishida va davolashda bu guruh dorilarning ahamiyati katta dir. Bu guruo`ga kaliy orotat, riboksin, ATF, oksil aralamshmalari va ozika kuchimchalar kiradi. Energetik ta`siriga ega bulgan dori darmonlar. Kislorodni etishmovchiligiga (gipoksiya organizmni turgunligini oshiradi).

Kerakli eenergetik moddalarni ehtiet qiladi, etabolik tsisklariga tezda kirishadi va Krebo tsiklida tez suriladi va sarflanadi, fermentlarni va kofermentlarni aktivligi oshiradilar, katta yuklanishlarda organizmda hosil buladigan zararli radikallarni miqdorini kamaytiradi. Bu guruo` dori darmonlarga karnitin xlorid, pikamilon yantar kislotasi, panangin, nootropil kiradi.

Antioksidantlar (vitamin e, tokoferollar va boshqalar) uzoq vaqt davom etadigan mashg`ulotlarda lipidlarning ortiqcha kup miqdori xosil buladigan zararli moddalarni ta`sirini utmaydigan qilib kuyadi.

Adaptagenlar bular asosan usimliklardan olinadigan biostimulyatorlardir (jenbshen`, xitoy limonchiki, levzeya maral ildizmi.)

Bular qatoriga va kompleksli dorilar (ratibol) ham kiradi. Ular organizmni turli xil ekstremal ta`siriga karshilikni oshiradi, yuklanishlardagi funktsional uzgarishlarni tiklashga kumaklashadi.

Tezlik va kuchli yuklanishlarda, zurikish bilan hamda uta diqqat va murakkab koordinatsiyali harakat talab qiluvchi sport turlarida samarali qullaniladi.

Katta jismoniy yuklanishdan keyin jigarfunktsiyasini normalashtiruvchi (gepetoprotektorlar) deb ataluvchi dori darmonlar. Bular organizmni shakllardan (zaxar chiqindilar) tez tozalashda, jigardagi modda almashinish funktsiyasini va dezintoksikatsiyasini (zaxarli charchalash) kuchaytirishida erdam beradi. Bular allaxol, leganol, essentsiale dorilar.

Kon ishlab chiqarishda yaxshilovchi doilar (temir dorilar, gemostimulin, kobabamid) asosan jismoniy zuriqishida qizil kon tarkibidagi uzgarishlar bilan kechganda (uta balandlik tog sharoitlarda utkaziladigan mashg`ulotlarda, uta charchash xolatlarda) qullaniladi.

Bosh miya xujayralarining modda almashinuvini va energetik jarayonlarini yaxshilovchi moddalar akliy va jismoniy ishqobiliyatini oshiruvchi nootroplar deb nomlangan moddalar. Ular markaziy nerv sistemasi va analizatorlarni mikrojaroxatlanishi extimoli bilan bog`liq bulgan zurikishlarda, uta charchashlarda. Nevrozlarda, vegetativ distoniya kasalliklarida qullaniladi. Bularga aminalon, piratsetam, perebrolizin va boshqalar kiradi.

Qayta tiklanish jarayonlarini tezlashtirishda oksigenoterapiya-kislorod erdamida davolash usuli qo`llaniladi.

Katta jadallik va ko`lamli jismoniy yuklanishlarda gipoksiya /kislorodni etishmovchiligi/ yuz beradi. Ma`lumotlarga ko`ra gipoksiya, kislorodni tashuvchi va immunitet sistemalariga, qon tomirlarni yassi mushaklariga, qonni tarkibiga jigar va boshqa a`zolarni tuzilish va funktsiyalariga salbiy ta`sir ko`rsatib ko`p kasalliklarni vujudga keltirishi isbotlangan. Sport tibbietida kislorodni kokteyllar /kislorod eritilgan vitaminli ichimliklar, namlangan kislorod bilan nafas olish/ va giperbarik oksigenatsiya /GBO/ maxsus barkameralarda atmosfera bosimidan baland bosim sharoyitlarda kislorod, eki kislorod aralashmasi bilan nafas olinadi.

GBO-giperbarik oksigenatsiyani davolash davrida takrorlangan usulda /kamerani rejimi-0,9-10 atm davomiyligi 45-60 dak va 6-9 marta qabul qilinishi/ qo`llanilishi tavsiya etiladi.

Tayyanch apparatini shikastlanish va kasallanishi xaddan tashqari charchash va gipoksiya tufayli kelib chiqqan kasalliklarda kislorod bilan davolash usuli keng qo`llaniladi. Kislorod teri osti, bug`un atrofiga va bo`shliqlariga bevosita kiritiladi.

Kislorod xo`jayralarni shikastlamaydi, qon aylanishini yaxshilaydi, qayta tiklanish jarayonlarni kuchaytiradi, qontalashlarni samarali ravishda tarqalishiga, to`qimalarda modda almashuv jarayonlarini yaxshilanishiga ta`sir ko`rsatadi.

Bug`un bo`shlig`iga kirgan kislorod, bug`unni ichki pardasini qurishi, tanachalarni paydo bo`lishi va bug`un togayini o`zgarishidan saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O`zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to`g`risida»gi konuni, 2000y.

2. Aktual`nie problemы sportivnix edinoborstv/Pod obщ.red. B.A. Podlivaeva, I.D. Svищeva. – M.: SportAkademPress. – 2002. 109 s.

3. Ashmarin B.A. Teoriya i metodika pedagogicheskix issledovaniy v fizicheskom vospitanii. – M.: Fizkul`tura i sport, 1978. – 223 s.

4. Yunusova Yu.M., Efimenko A.I. Sport trenirovkasi asoslari, T, 1991y.

SPORTChILARNING MAShG`ULOT VAQTIDA TALABLARNING ASTA-SEKIN ORTIB BORIShI

A.R.Kazakov- o`qituvchi, J.Erimbetova – 4 kurs talaba
Nukus NDPI

Inson taraqqiyotini boshqarish jarayonida funktsional yuklamalarni doimiy suratda yuksaltirib borish zaruriyati tug`ilishi yuqorida ko`rsatib o`tildi. Bu sport mashg`uloti uchun nihoyatda to`g`ridir, chunki sport yutuqlarining darajasi (boshka sharoitlar teng bo`lganda) mashg`ulot talablari darajasiga mutanosibdir. Sport mashg`ulotlari jarayonida jismoniy yuklamalar ham, texnik, taktik va iroda tayyorgarligi soxasidagi talablar ham ortib boradi. Sportchining tobora mukammalroq va murakkabroq malaka va ko`nikmalarni egallab borishga, jismoniy va ma`naviy kuch-quvvatini tobora ko`proq namoyon qilishga safarbar etadigan vazifalarni izchillik bilan bajarishi ana shundan dalolat beradi.

Sport mashg`ulotlarida, jismoniy tarbiyaning boshqa turlaridan farqli o`laroq, yuklamalar asta-sekingina emas, balki maksimal suratda ham o`sib boradi. «Maksimum» so`zini bu erda sport bilan ko`p yillar davomida shug`ullanilganda yuklamaning perspektiv ko`paya borishi ma`nosida ham, sport taraqqiyotining har bir yangi bosqichida eng ko`p yuklamalardan sistemali ravishda foydalanib borish ma`nosida ham tushunmoq kerak. «Maksimal yuklama» deganda ko`pincha «haddan tashqari ko`p», batamom charchatib tashlaydigan yuklama tushuniladi. Uni organizmning funktsional qobiliyatlari chegarasidagi, hech qachon uning moslashuv (adaptatsion) imkoniyatlaridan tashqari chiqmaydigan yuklama deyish to`g`riroq bo`ladi. Agar sportchi mashq qila turib o`zining moslashuv imkoniyatlari me`yoridan chiqib, «haddan tashqari charchab qolsa» va buning natijasida o`ta mashq ko`rganlik xolatiga tushib qolsa, unda mazkur yuklama maksimal emas, balki haddan tashkari yuklama buladi. Maksimal yuklama esa organizmga uning fiziologik normalariga to`la mos tushadigan talablar qo`yib, mashq ko`rganlikni eng yukori darajaga ko`taruvchi faktor hisoblanadi.

Maksimal yuklamaning konkret miqdor o`lchami, tabiiyki, sportchining oldindan qay darajada mashq ko`rganligiga, uning individual xususiyatlariga hamda sport turining xususiyatlariga bog`liq. Masalan, yugurishga endi o`rganayotgan stayer uchun bir mashg`ulotda 10-15 kilometr atrofida yugurish maksimal hisoblansa, yuksak malakali stayerlar bir mashg`ulotda 60 kilometr va undan ortiq masofani bemalol bosib o`tadilar, kichik razryadli shtangachilarning mashg`ulotlari vaqtida maksimal yuklama kamdan-kam 10 tonnaga boradi, eng kuchli og`ir atletikachilar esa bu miqdorni 20-30 tonnaga va undan ortiq darajaga (og`irlik kategoriyasiga qarab) etkazadilar. Bunda shtanganing o`rtacha og`irligi 130-180 kilogramm va undan ortiq bo`ladi. Hozirgi zamon sporti amaliyoti mashg`ulot yuklamalarining ratsional miqdori haqidagi ilgarigi tasavvurlarni ancha o`zgartirib yubordi. Insonning imkoniyatlari va ularning taraqqiy etish darajasi eng

dadil taxminlardan ham yuksakroq bo`lib chiqdi. Shu munosabat bilan oshirilgan mashg`ulot yuklamalari amalda tobora kengroq va dadil qo`llanilmoqda. Yuklamalar miqdori ayrim mashg`ulotlarda ham, xaftalik, oylik va yillik jami mashg`ulotar ma`nosida ham ortib bormoqda. Yaqindagina faqat etakchi sportchilar ishlatib kelgan yillik yuklama hajmi endilikda o`rta malakali sportchilar uchun me`yor bo`lib qolmokda.

Yuklamani oshirishda asta-sekinlik va maksimal yuklamani qo`llash, garchi ular o`rtasila qarama-qarshiliklar bo`lishi mumkin esada, bir-birini inkor etmaydi. Maksimal yuklamalardan foydalanish dastlabki tayyorgarlik jarayonida ularning asta-sekin yuksala borishining natijasi bo`lmog`i kerak. Aks xolda maksimal yuklamalar salomatlikni mustahkamlash va sport yutuqlarini o`stirish ishiga qarama-qarshi bo`lib chiqadi. Yuklamaning chegarasi har doim organizmning mazkur taraqqiyot bosqichidagi imkoniyatlariga muvofiq ravishda belgilanishi kerak. Mashg`ulot natijasida funktsional va moslashuv imkoniyatlarining osha borishiga qarab yuklama -ning maksimumi asta-sekin ortib boradi: oldingi bosqichda maksimal bo`lgan ko`rsatkich undan keyingi bosqichda oddiy yuklama bo`lib qoladi.

Sport mashg`ulotining ko`zdan kechirib chiqilgan qonuniyatlari bemalollik va individuallashtirish printsiplariga alohida ahamiyat berish kerakligini taqozo etadi. Organizm funktsional imkoniyatlariga nihoyat darajada yuksak talablar qo`yilishi munosabati bilan yosh taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida, shuningdek, salomatligi bir muncha zaif bo`lgan shaxslar uchun yoxud etarli darajada tayyorgarlik ko`rmagan kishilar uchun sport mashg`uloti jismoniy tarbiyaning yaroqli formasi hisoblanmaydi. Binobarin, bemalollik muammosi sportga tadbiq etilganda, jismoniy tarbiyaning boshka vositalaridan foydalanilgandagiga qaraganda ko`proq qat`iy cheklashlar shart ekanini hisobga olgan holda hal qilinishi zarur. Shuning-dek, sport mashg`ulotlariga kirishishdan avval dastlabki umumiy jismoniy tayyorgarlik va chuqur vrach-pedagog nazoratidan o`tish asosiy shart ekanligi o`z-o`zidan ko`rinib turibdi.

Shifokor-pedagog nazoratining ahamiyati sport yutuqlarining o`sishi bilan birga yuksala boradi. Sportchi o`z imkoniyatlarining absolyut maksimumiga qanchalik yaqinlashsa, mashg`ulot effektiga chukur baho berishning va shu asosda bundan keyingi taraqqiyot vosita va metodlarini tanlashda qat`iy individuallashtirishning roli shunchalik katta bo`ladi. murabbiy, olim, shifokor, va sportchining doimiy hamkorligi hozirgi kunda ilg`or sport amaliyotining tipik hodisasiga aylanib qolayotgani bejiz emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov R.S., Aripova S.X. {Yosh fiziologiyasi va gigienasi} (maruzalar matni) Toshkent 2001

2. K.Mahkamjanov~ R.Salomov, T.Rasulov «Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi», Toshkent 2003yil.

3. Koshbaxchiev İ.A., Kerimov F.A. Voleologiya aso`slari Tashkent 2005 j

4. Solomov R.S. Sport mashg`ulotining nazariy aso`slari Tashkent, 2005

5. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh.X., Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati T 2005

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ РОСТА И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ДЕВОЧЕК-КАРАКЛПАЧЕК

[1]А.Т. Ниязов, [2]Г.Т. Ниязова, [3]А.Р. Алиева

[1]Нукусский Государственный педагогический институт

[2]НФ Ташкентского педиатрического медицинского института

[3]Узбекский государственный университет физической культуры

Физическое развитие подчиняется общебиологическим закономерностям и является ведущим критерием состояния здоровья растущего организма [4].

В процессе роста организма меняются его пропорции, то есть относительная величина различных частей тела [2, 3].

Целью исследования явилось выявление особенностей физического развития и характера динамических изменений показателей роста и развития современных девочек -каракалпачек.

Материал и методы исследования. Проведено изучение физического развития 1169 девочек –каракалпачек от 7 до 17 лет, обучающихся в общеобразовательных школах г.Нукуса. Исследования проведены согласно унифицированной методике, разработанной сотрудниками НИИ санитарии, гигиены и профзаболеваний МЗ РУз [1].

Результаты исследований. Анализ полученных материалов показал, что возрастные изменения признаков физического развития нукусских девочек имеют биологические закономерности, характерные для детей школьного возраста. Так, рост стоя составил 118,2±0,52 см, а в 17 лет –160,9±0,52 см, то есть за период школьных лет наблюдалось абсолютное увеличение роста на 42,7 см, масса тела увеличилась на 31,6 кг (с 21,4±0,28 до 53,0±0,61 кг), а окружность грудной клетки (ОГК) в покое - на 25 см (с 56,2±0,28 до 81,2±0,44 см) (рис. 1). Общее увеличение длины и массы тела за период от 7 до 17 лет составили 42,7 см и 31,6 кг, тогда как общее увеличение ОГК составляло 25 см.

Наибольшие годовые приросты длины, массы тела и ОГК отмечалось между 12-13 (6,9 см; 5,71 кг; 4,8 см) годами. Это можно объяснить тем, что данные возрастные периоды характеризуются началом полового созревания, в течение которого увеличение роста, массы тела и ОГК происходит более интенсивно.

Возрастная динамика показателей длины тела (см), массы тела (кг) и ОК (см) девочек г.Нукуса, см

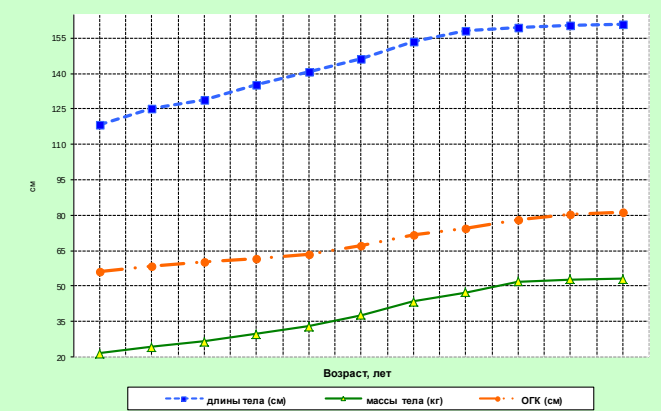

Рис. 1

Выявлено, что в школьном возрасте прибавка в массе тела протекает интенсивнее, чем рост тела в длину и увеличение ОГК. Так, ежегодные прибавки в массе тела составляли в среднем 300-350 г, ОГК увеличивалась на 2-2,5 см, а длина тела - на 4-5 см. Доказательством более интенсивного увеличения массы тела является соотношение величины прироста каждого признака за возрастной период от 7 до 17 лет к их величине в 7 лет: масса тела увеличилась на 147,7%, тогда как темп прироста длины тела составил -36,1%, а ОГК -44,5%.

Сопоставление изменений абсолютных приростов тотальных размеров тела девочек, происходящих за 2 года, выявило наиболее четкие возрастные отличия. Данные материалов исследований свидетельствуют, что наиболее интенсивное

увеличение приростов признаков физического развития наблюдалось в 11-13 лет, что связано с началом полового созревания. Относительно меньшая величина прироста соматометрических признаков отмечена в крайних возрастных группах, особенно в старших возрастных группах. Следовательно, в 15 лет рост тела в длину у девочек стабилизируется.

Следует отметить, что увеличение длины, массы тела и ОГК происходит пропорционально четко выраженной корреляционной связи между отдельными признаками.

Выводы. Проведенные исследования показали, что общее увеличение показателей длины и массы тела, за период от 7 до 17 лет показало, что замедление роста показателей физического развития у девочек наблюдалось с 15 летнего возраста.

Литература:

1. Камилова Р.Т. Унифицированная методика исследования и оценки физического развития детей и подростков. - Ташкент: Мед. литература им. Абу Али ибн Сино, 1996. – 103 с.

2. Краснов В.М. Вопросы возрастной физиологии. - М.: Просвещение, 1974. - 223с.

3. Ломейко Г.Р. Физическое развитие детей и подростков. - Киев: Здоровье, 1985. - 80с.

4. Becker B. Social Disparities in Children's Vocabulary in Early Childhood. Dos Preschool Education Help to Close the Gap? // EDUC Research Group Conference, Tallinn, 11-13 June 2009. – P. 1-28.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ РОДИТЕЛЕЙ НА РОСТ И РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ

[1]Г.Т.Ниязова, [2]А.Т. Ниязов, [3]О.Ю. Ниязова
[1]НФ Ташкентского педиатрического медицинского института
[2]Нукусский Государственный педагогический институт
[3]Каракалпакский Государственный университет

Среди факторов, влияющих на состояние здоровья и физическое развитие детей, существенное значение имеют семейное положение, возраст, уровень образования родителей, состав и уровень благосостояния семьи [3].

Лысенко А.И. (2002) отмечает, что у матерей с высшим образованием число детей третьей группы здоровья меньше, чем у женщин с более низким уровнем образования.

Цель исследования. Изучение влияния образования родителей на уровень физического развития детей школьного возраста г.Нукуса Республики Каракалпакстан.

Материал и методы исследования. Программа исследований включала использование соматометрических, физиометрических, соматоскопических и статистических методов исследования, а также проведение анкетного опроса учащихся и их родителей. Опрошены 2340 детей – каракалпаков от 7 до 17 лет, обучающихся в общеобразовательных школах г.Нукуса. В каждой возрастно-половой группе было от 88 до 130 учащихся. Исследования проведены по методикам НИИ гигиены и охраны здоровья детей и подростков НЦЗД РАМН [2] и НИИ санитарии, гигиены и профзаболеваний МЗ РУз [1].

Результаты исследований. С целю, установления зависимости уровня развития детей от гигиенических и биологических факторов весь контингент школьников, методом проведения индивидуальной оценки по нормативным величинам физического развития, полового созревания и функционального состояния был разделен на 3 группы. В I-группу входило 15% школьников от общего числа обследованных с относительно замедленным развитием, II –группа контрольная - включала 71% детей со средними величинами, в составе III –группы было 14% детей с относительно ускоренным развитием.

Данные анкетного опроса обращает на себя внимание достаточно высокий образовательный уровень родителей обследованных школьников: почти 1/3 часть родителей имели высшее образование, причем в процентном соотношении количество отцов с высшим образованием было на 6,2% больше, чем матерей (33,3 против 27,1%). Около 2% родителей имели незаконченное высшее образование. В свою очередь, количество отцов со средним специальным образованием было ниже на 7,5%, чем количество матерей (30,1 против 37,6%). Число родителей со средним образованием среди отцов и матерей было одинаковым (около 32%). Почти 1,5% родителей имели незаконченное среднее или начальное образование.

Распределение школьников по группам физического развития свидетельствует, что среди детей с низким уровнем развития частота встречаемости отцов и матерей с высшим и незаконченным высшим образованием ниже, чем среди родителей детей с высоким и средним уровнем развития (рис. 1,2).

Таблица 1

Распределение детей разных по уровню развития групп в зависимости от образования отца, %

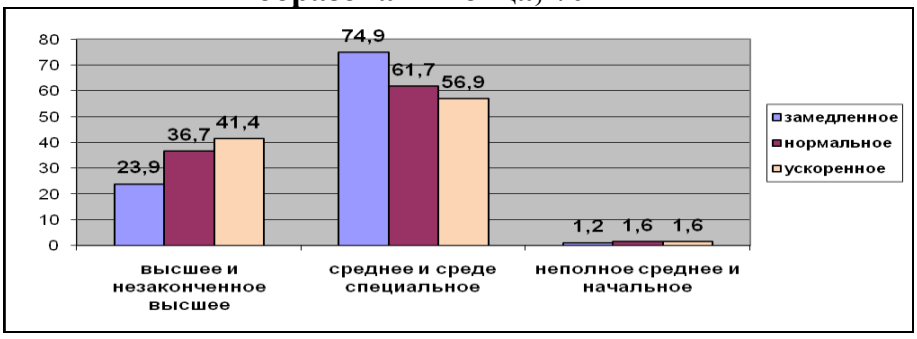

Рис. 1

Распределение детей разных по уровню развития групп в зависимости от образования матери, %

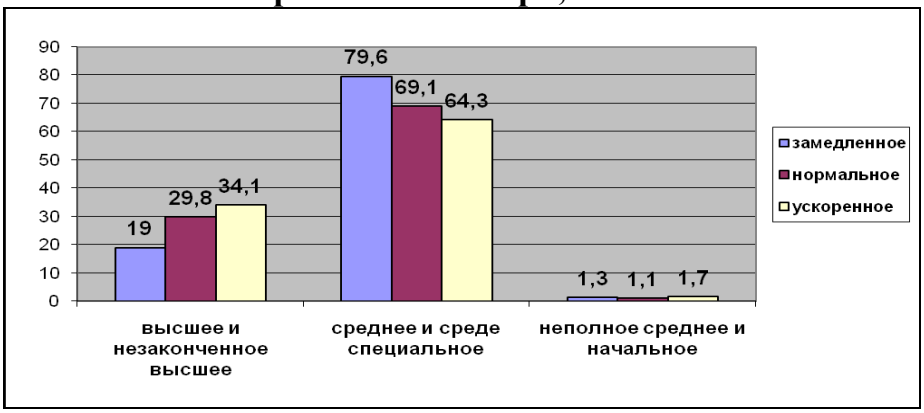

Рис. 2

При корреляционном анализе связи достигнутого уровня физического развития школьников с образованием родителей отмечено, что высшее образование

матери имеют прямую положительную связь с ускоренным ростом и развитием ребенка в школьные годы.

Выводы. Таким образом, чем выше образования родителей, тем ниже была частота встречаемости детей с низким уровнем физического развития.

Литература:

1. Камилова Р.Т. Унифицированная методика исследования и оценки физического развития детей и подростков.-Ташкент: Мед. литература им. Абу Али ибн Сино, 1996.-103 с.

2. Унифицированная методика изучения физиолого-гигиенических аспектов профессиональной ориентации и профессионального отбора молодежи /Л.М.Сухарева, В.И.Коваль, М.И.Лялин и др. //НИИ гигиены и охраны здоровья детей и подростков НЦЗД РАМН.- М., 1985.- 82 с.

3. https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/vliyanie-semi-na-formirovanie-lichnosti-rebenka.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ӘДЕП-ИКРАМЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎДА ДӘСТАНЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ

А.Т.Сапаров
НМПИ Мектепке шекемги тәлим кафедрасы

Жәмийетимизде балаларды әдеп-икрамлы қылып, жоқары тәрбия нормалары, миллий үрп-әдетлер руўхында тәрбиялаўда педагог ҳәм тәрбияшылар алдына айрықша ўазыйпа қылып қоймақта. Яғный бул ўазыйпа раўажланыўдың ҳәмме тараўларында үлкен жетискенликлерди қолға киргизип атырған, өз келешегин жас әўлад тәғдири менен байланыстырған ғәрезсиз Өзбекстанның бас мақсети болып табылады.

Келешегимиз даўамшыларын ўатанға муҳаббат, өз халқына шексиз ҳүрмет руўхында тәрбиялаў биринши нәўбетте, оларды әдеп-икрамлы қылып тәрбиялаўды талап етеди. Мектепке шекемги жастағы балаларды әдеп-икрамлы қылып тәрбиялаў қурамалы болып, ол тәрбияшыдан терең билим, тәжирийбе, жеке үлги ҳәм шеберликти талап етеди. Мектепке шекемги жастағы балалар түрли қыялый ҳәдийсе-ўақыяларға берилиўшең болады. Мектепке шекемги мәкемелерде ертеклер, рәўият ҳәм әпсана, дәстанларды үйрениў ҳәм оларды анализ қылыў ҳәр тәреплеме алып барылатуғын жумысларды туўры шөлкемлестириўге байланыслы болады. Тийкарынан, дәстанлар үстинде ислеў, дәстан мазмунын туўры аңлап жетиў, қаҳарманлардың өзине сай тәреплерин түсиндириў, ўақыя барысының себеп-ақыбетлери тәрепинен байланысын қабыл етиў, инсанға керекли болған пазийлетлерди тәрбиялаўға нәтийжели тәсир етеди.

Көркем әдебият-балалар ушын дәслепки тәрбия қуралы, руўхый әдеп-икрамлық байлықлардың таўсылмас ғәзийнеси. Балаларға арнап жаратылған аўызеки шығарма үлгилери халықтың мың жыллар даўамында жас әўладты тәрбиялаўда хызмет етип келген уллы педагогик алтын мийрас болып табылады.

Халқ педагогикасы, халқ дөретиўшилигиниң миллий, ўлыўма инсаныйлық қәдириятлардың тарийхый раўажланыў басқышын белгилеп бериўши таяныш байлық есапланады.

Көркем әдебият тийкарында балаларға тәлим-тәрбия бериў барысында, биз руўхый әдеп-икрамлық пазыйлетлерди қәлиплестириўдиң концептуал психологиялық-педагогикалық шәрт-шараятларын белгилеймиз:

1. Көркем әдебияттың руўхый тәреплерин қабыл етиўде төмендеги принциплер тийкарында әмелге асырылады;

а) мектепке шекемги жастағы балаларда әдеп-икрамлық түсиниклерди қәлиплестириў

б) шығармалардың мазмуны ҳаққында пикирге ийе болыў;

с) шығармалардағы турмыслық ўақыяларды анализ қылыў арқалы түсиниклерге ийе болыў;

2. Әмелге асырылған гүзетиўлер ҳәм өткизилген тәжирийбелер соны көрсетеди, балаларды руўхый тәрептен қәлиплестириў, олардың көркем әдебиятқа қызығыўы, оларды әмелий-эстетикалық тәрептен анализ қыла алыўы арқалы әмелге асырылады ҳәм шынығыўлар даўамында унамлы тәсир көрсетеди,

3. Балаларға көркем шығармаларды үйретиў барысында руўхый зәрүрликлерди қандырыўға бағдарлаў мақсетке муўапық.

4. Балаларды руўхый әдеп-икрамлық тәрептен қәлиплестириўди нәтийжели тәмийинлеўде топарда дослық мүнәсабет орната алыў лазым.

Дәстанлардың өткир, ўақыя барысындағы айрықша әжайып ситиуациялар, олардағы мәрт, күшли, дәўжүрек, шаққан қаҳарманлар, дәстанлардың идеялық бағдары, ондағы дослықтың күши, жақсылықтың бәрқулла жеңиске ерисиўи балаларда айрықша қызығыўшылық оятады. Дәстанлар балалар қәлбинде жақсылық нурларын пайда қылатуғын күдиретли күшке ийе. Соның тийкарында жақсылық қылыў бала өмириниң мазмунына айланып барады. Бала дәстанлар ҳаққында мағлыўмат алар екен, дәстан қаҳарманларына еликлей баслайды. Өзиде қаҳарманлық көрсетиўге урынады. Өзинде исеним пайда болыўы менен тек нәтийжелерге қарай умтылады. Дәстанлар тыңлаған балаларда ўақыялардан толқынланыў пайда болады. Бул болса баланың руўхыяты саламат болыўын тәминлейди. Дәстанлар тәсиринде ол сондай гөззал ҳәм таза мақсетлер менен жасай баслайды. Дәстанлар тийкарында бала жүрегинде пайда болған мақсетти әмелге асырыў ушын өзинде мәртликти қалиплестириўге ҳәрекет қылады. Бул процесс, әлбетте, жоқары дәрежеде бала тәрепинен толық аңламаған ҳалда, сезимлер пайда етеди.

Дәстанлар балалар ушын мазмуны жағынан ақлый тәреплен тәрбиялаўға бағдарланғанлығы менен харектерленеди. Мәселен, мектепке шекемги жастағы балалар топары ушын «Алпамыс», «Қырық қыз», «Ер Зийўар» ҳәм т.б дәстанлары тыңлаў арқалы балаларда әдеплиликти, унамлы қаҳарманлардың тәрбия нормаларына еликлеў қалеўи пайда бола баслайды. Дәстанлар усы тәрепинен балаларды әдеп-икрамлылық жақтан тәрбиялаўда тийкарғы қурал болып есапланады.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕНИЯ СЕМИНАРСКИХ ЗАНЯТИЙ ПО ПСИХОЛОГИИ

А.Урумбаева - к.п.н., доцент НГПИ

Семинарское занятие по психологии является диалогической формой учебного занятия. На нём студенты имеют возможность усвоения знаний в процессе их активного обсуждения, хотя степень их активности может быть различной. На семинарах студенты закрепляют знания, полученные на лекциях или из книг, в процессе их пересказа или обсуждения. Подготовка к занятиям по первоисточникам (а не только учебникам), выступление с сообщениями расширяют знания студентов по курсу.

Основные **функции** семинарских занятий в учебном процессе, это - расширение и углубление знаний; закрепление полученных знаний; развитие умений самостоятельной работы; стимулирование интеллектуальной деятельности.

Расширение и углубление знаний происходит тогда, когда студенты готовятся к семинарскому занятию по первоисточникам. В процессе их чтения и конспектирования они получают больше информации, чем содержится в лекциях и учебнике. Расширению и углублению знаний также способствует подготовка студентами рефератов или сообщений по спец.вопросам, а также подготовка всех студентов по одним и тем же вопросам по одним и тем же первоисточникам.

Закрепление полученных знаний осуществляется **разными способами;**

- во-первых, в процессе самостоятельной подготовки к занятию студенты повторяют материал, изученный на лекциях или по учебнику;
- во-вторых, проговаривание вслух учебного материала на занятии повышает степень его усвоения;
- в-третьих, обсуждение полученных знаний делает их более прочными.

Развитие умений самостоятельной работы происходит в процессе подготовки к занятиям. Развиваются умения самостоятельного поиска, отбора и переработки информации. Этому способствуют разные формы постановки заданий для подготовки к занятию — количество вопросов и их формулировка, указание конкретных источников, разделов, страниц — или предоставление студентам возможности самостоятельного поиска.

На семинарском занятии могут активизироваться мнемическая и мыслительная деятельность студентов. Это зависит от формы организации занятий, от типа постановки заданий и вопросов на семинарах. Они могут стимулировать:

- репродуктивную активность: необходимость запомнить и точно воспроизвести определенный материал,
- продуктивную активность: аналитическую и обобщающую мыслительную деятельность студентов, критическое мышление при усвоении знаний.

В зависимости от степени активизации мнемической или мыслительной деятельности студентов формы организации семинарских занятий можно разделить на 2 типа: **репродуктивный** и **продуктивный.**

Подготовка преподавателя к семинару заключается в выборе темы занятия, его планировании и постановке вопросов, подборе литературы, написании конспекта. Темы занятий планируются **в рабочей программе** курса и могут выбираться на основе разных критериев. Темы семинаров могут повторять темы лекций, например, «Память», «Внимание», «Мышление». В таком случае семинар направляется на закрепление, дополнение или творческое обсуждение соответствующего раздела курса, рассмотренного на лекции. На семинарах могут рассматриваться темы, не изучавшиеся на лекциях, формулировки могут быть такие же, как и в предыдущем пункте. Темы семинарского занятия могут представлять собой конкретные аспекты соответствующего раздела, например, «Индивидуальные особенности памяти и приемы успешного запоминания». В данном случае занятие будет направлено на углубление знаний соответствующего раздела.

Важнейшим аспектом подготовки преподавателя к семинару является продумывание и постановка **вопросов для обсуждения**. От количества и типа вопросов, которые будут поставлены для рассмотрения на занятии, зависит его ход. Многие преподаватели считают необходимым выносить на семинар от 3 до 5 вопросов. Предполагается, что большее количество вопросов на одном двух-

часовом занятии обсудить невозможно. Такой подход вполне оправдан для семинара репродуктивного типа.

Однако многое зависит от характера и объема вопросов. Более частные, конкретные вопросы, а также вопросы, стимулирующие сравнение (поиск сходства и различия), анализ, синтез, обобщение, конкретизацию, умозаключения, могут требовать других временных затрат. Подчас обсуждение таких вопросов трудно планировать во времени. Часто постановке вопросов предшествует подбор литературы. И это вполне объяснимо: вопросы семинарского занятия зависят от того, какую литературу будут читать студенты. Важным аспектом подбора литературы является определение её объема, который должен быть прочитан студентами при подготовке.

Конспект семинарского занятия содержит: тему; вопросы; литературу;

формы проверки подготовленности студентов к занятию; формы организации работы студентов при обсуждении вопросов; результаты, которые будут достигнуты в итоге занятия. Подготовка студентов к семинарскому занятию заключается в поиске литературы, её чтении и конспектировании. Степень самостоятельности студентов в поиске литературы по вопросам семинара определяется тем, насколько конкретно преподаватель сформулировал задание. Методически важным является вопрос о том, следует ли указывать источники материала и рекомендовать страницы источника, где можно найти соответствующие данные. На этот вопрос трудно дать однозначный ответ. Всё зависит от характера занятия и от типа студентов.

Литература:

1. Бадмаев Б.Ц. «Методика преподавания психологии» — М., 1999
2. Карандашев В.Н.«Методика преподавания психологии» – М., 2009
3. Ляудис В.Я. «Методика преподавания психологии» — М.: МГУ, 1989

ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ ТЕОРИЯХ

А.Н.Шарафатдинова -студент 1 курса, А.Урумбаева- доцент
НукГПИ

Личность - одна из центральных понятий в психологии, и каждый психологический подход или направление имеет свою, отличающуюся от других, теорию личности.

По мнению исследователей "Сущность человека не есть абстракт, присущий отдельному индивиду. В своей действительности она есть совокупность всех общественных отношений.

Человек с рождением не становится личностью. Чтобы стать личностью, он должен формироваться в обществе. Есть общество - есть личность. Только при тесном взаимодействии с обществом и другими людьми создается личность.

Чтобы стать личностью, человек должен не терять свои человеческие, личностные качества, должен адаптироваться в обществе.

Находя свое место в обществе, личность должна сохранять свое личное мнение, свою точку зрения на мир, придерживаться своим жизненным принципам, но в то же время соблюдать общественные и моральные нормы и правила поведения.

Личность может развиваться только во внутреннем противоречии и в тесном взаимодействии с обществом. Главный принцип развития - принцип единства и борьбы противоположенностей.

Главным оружием человека является сознание и общение. С помощью сознания он может создавать культурные, материальные ценности. А с помощью общения обмениваться информацией, пользоваться им для блага общества.

Становясь личностью, человек всегда должен понимать свою ценность и меру своих возможностей. Чтобы приносить пользу он должен заниматься определенным видом деятельности, вносящий посильный вклад для блага общества.

Чтобы стать сильной и влиятельной личностью, человек должен победить свое внутреннее Эго. Как наши великие предки: Амир Тимур, Мирзо Улугбек, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Аль-Хорезмий, Ислам Каримов и другие выдающися личности.

Но как показывает история и практика, не всем удается побороть свои страсти и стать сильной личностью. Жизнь, наша сложна и трудна. Она преподносит нам непредвиденные сюрпризы. Но и суть жизни в этом. Какие бы проблемы, преграды или трудности не были на нашем пути, мы должны перешагнуть или побороть этих проблемы, сохраняя свое истинное лицо и человеческое достоинство и воссоздать себя, как сильная личность.

В теории У.Джеймса личность описывается через триаду физическая, социальная и духовная личность, в бихевиоризме (Дж.Уотсон) это совокупность поведенческих реакций, присущих данному человеку, в психоанализа (З.Фрейд)- вечная борьба между Ид и Сверх-Я, в деятельностном подходе (А.Н.Леонтьев)- это иерархия мотивов, в синтон подходе (Н.И.Козлов) личность-это ответственный субъект волеизьявления и одновременно проект, который может быть реализован либо нет каждым человеком.

В заключени хотелось бы привести слова Г.Итарда "... человек, лишь в обществе может добиться того исключительного положения, к которому его предназначила сама природа. Не будь цивилизации, он оказался бы одним из самых ничтожных и неразумных животных... человек всегда только то, что из него делает общество..."

OQIWSHILARDI MIYNET HÁM ISLEP SHIĠARIWDI SHÓLKEMLESTIRIW ELEMENTLERI MENEN TANISTIRIW

A.Qurmanov, U.Sadaddinov «Miynet tálimi» kafedrası oqıtıwshıları,
A.Ermakova «Miynet tálimi» baġdarı 4-kurs talabası

Oqıtıwshılar slesarlıq, ustashılıq, elektro montaj operaciyaları hám stanokta ámelge asırılatuġın operaciyalarınıń orınlanıwın úyreter eken, artıqsha waqıt sarıplamaslıq ushın áspab hám de zagotovkaların qanday jaylastırıw kerekligin kórsetedi. Nátiyjede oqıwshılarda jumıs ornın shólkemlestiriw haqqında, házirgi zaman islep shıġarıw sharayatında miynetti ilimiy shólkemlestiriw haqqında túsinik payda boladı.

Mektep ustaxanasındağı sabaqta oqıwshılarda islep shıġarıw ekonomikası hám onıń shólkemlestiriliwi haqqında kóp qana zárúr túsinikler qáliplesedi. Bunday túsinikler arasınan dáslep waqıt normasın, miynet ónimdarlıġın, miynetiń bólistiriliwin, jumıs kúniniń rejimin, kárxana strukturasın hám usılar sıyaqlılardı kórsetip ótiw dárkar.

Bizge belgili, miynet tapsırmaların normalastırıw (norma belgilew) lazım. Sonıńg ushın oqıwshılar waqıt norması menen ámelde tanısadı hám olarġa waqıt

normasın rejelestiriwdiń tiykarı bolıp xızmet yetiwi túsindiriledi. Oqıwshılar waqıt norması qandayda bir ózgermeytuǵın nárse yemesligin, bálki konkret islep shıǵarıw sharayatlarına qarap bir túrli jumıstıń ózi paydalanıp atırǵan islep shıǵarıw úskeneleri, áspablarǵa hám basqa sebeplerge qarap túrli waqıt dawamında orınlanıwı múmkin. Ekskursiya waqtında oqıwshılar ustaxanadaǵı jumıstı kárxanadaǵı jumıs penen salıstırıp oǵan tolıq isenim payda etedi.

Baǵdarlamada oqıwshılarda miynet ónimdarlığı hám onı asırıw jolları haqqında túsinikler payda etiw ushın úlken imkaniyatlar jaratılǵan. Eń dáslep, oqıwshılar (kóbinese ekskursiyaları) qolda orınlanatuǵın jumıslardı yarım avtomatlar ham avtomatlar járdeminde ámelge asırılatuǵın jumıs penen salıstırıw imkaniyatına iye. Keyin olar islep shıǵarıw novatorları menen, olardıń buyımlar tayarlaw texnologiyasınıń jetilistiriliwine, jańa konstruktsiyalar, maslamalar, áspablar hám de mashinalar jaratıwǵa baylanıslı jumısları menen tanıstıradı. Bunıń aqıbetinde, oqıwshılarǵa miynet ónimdarlığı menen miynettiń shólkemlestiriliwi arasındaǵı baylanıslılıq ashıp beriledi. Bul tárepten alǵanda miynettiń bólistiriliwi aynıqsa úlgili esaplanadı, sebebi jumıs zveno formasında shólkemlestirilgende jańa texnologiyanı tezirek ózlestirip alıw bul texnologiyanıń individual formadaǵıǵa qaraǵanda qısqaraq waqıt ishinde sapalıraq úyrenip alıw múmkinligine oqıwshılar óz tájiriybelerinde isenim payda etedi.

Ustaxanadaǵı jumıs kúni rejimi sanaat kárxanalarındaǵı jumıs kúniniń rejimine kóp tamannan mas keledi. Ustaxanada jumıs waqtında biykarshı gápler hám basqa jumıslar menen shuǵıllanıwın, ustaxanada maqsetsiz aylanıp júriwdi qadaǵan etiwshi, ózin tutıw qaǵıydalarına ámel etiledi. Bul jerde de kárxanadaǵı sıyaqlı qáwipsiz islew qaǵıydalarına ámel etiledi. Bulardıń barlığı soǵan alıp keledi, bunda oqıwshılar islep shıǵarıwdı shólkemlestiriwdiń bir elementi bolǵan jumıs kúni rejimi haqqında anıq hám durıs túsinik aladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. S. Boltabaev va boshqalar «Mehnat va kasb ta’limi metodikasidan o’quv mashg’ulotlari» Uslubiy qo’llanma 2002y.

2. Sh. Sharipov va boshqalar «Kasbiy pedagogika» Toshkent, TDPU 2006y.

3. Sh. Sharipov, M. Abralova «Maktablar o’quv va o’quv ishlab chiqarish sanitoriyasi qoidalari» T, 2002y.

MIYNET PROTSESSLERINDE SHAXS PAZIYLETLERIN RAWAJLANDIRIW

A.Qurmanov, U.Sadaddinov «Miynet tálimi» kafedrası oqıtıwshıları,
A.Ermakova «Miynet tálimi» baǵdarı 4-kurs talabası

Miynet processinde tolıq qatnasıw ushın shıdamlı, tırısqaq kúzetiwsheń bolıw, óz háreketlerin qadaǵalap biliwi, belsendilik kórsetiw zárúr. Miynetti súyiw, miynet adamlarına húrmet penen qaraw kerek. Aytıp ótilgen hám basqa kópshilik pazıyletler miynet tálimi processinde payda bolıwı lazım. Bul álbette oqıwshılarda aytıp ótilgen pazıyletlerdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan arnawlı sabaqlar ajıratıw kerek, degen mağınanı ańlatpaydı.

Texnika tiykarlarında miynet oqıwları hám arnawlı bilimler qáliplestiriwdiń pútkil oqıw processi áne usı wazıypanı sheshiwge qaratılıwı dárkar.

Mekteplerdiń tájiriybesi hám arnawlı izleniwlerdiń kórsetiwinshe mektepte miynet táliminiń jolǵa qoyılıwınıń oqıwshılardı miynetke tayarlawǵa júdá jaqsı járdem beredi. Máselen, ayrım oqıwshılar ustaxanaǵa birinshi márte kelgeninde ózlerin qolaysız sezedi, stanoklarǵa jaqınlasıwdan qorqadı, birar bir tapsırmanı orınlay alıwlarına isenbeydi. Bunıń kerisinshe de boladı, yaǵnıy ayrım oqıwshılar ózlerine hádden tıs isenedi, biraq bul isenim tez joǵalıp, onıńg ornın bayaǵı isenimsizlik iyeleydi. Eki jaǵdayda da tapsırmalardı durıs tańlaw zárúr, yaǵnıy olar júdá ańsat bolmaslıǵı (hádden tısqarı ózine isenim payda etpeslik ushın) yaki júdá quramalı da bolmaslıǵı kerek. Tapsırmanı tabıslı orınlaw óz kúshine isenim payda etedi, jumısqa qızıǵıw oyatadı. Tapsırmalardı áste-aqırın quramalastırıp barǵan halda g'ana usı isenim bekkemlenedi. Nátiyjede oqıwshılar qıyınshılıqlardı jeńiwdi úyrenip tırısqaq bolıp baradı.

Óz-ózin qadaǵalaw pazıyletlerin de tabısı menen qáliplestirilip barıw múmkin. Oqıwshılar ustaxanalarda shınıǵıw islewge kirisip atırǵanlarında, ádette olarda bul oqıw tómen boladı. Ustaxanalarda mashinalarda oqıwshılarǵa miynetke ruwxıy múnásiybet tárbiyalanadı. Miynet tárbiyası nátiyjesinde oqıwshılardıń fizikalıq jumısqa salıstırǵandaǵı múnásiybetleri áste aqırın ózgerip barıwına baylanıslı kóplep mısallar málim. Eger ayrım oqıwshılar ustaxanadaǵı sabaqlarǵa dáslepki waqıtta ister-istemes kelgen bolsa, jaqsı oqıtıwshı olardı jumıs penen sonshalıq qızıqtırıp qoyadı, nátiyjede keyinshelik olar sabaqtan tısqarı waqıtta qosımsha sabaqlar uyımlastırıwdı iltimas yetetuǵın boladı. Bunda oqıwshılar áytewir islep qana qalmay, bálki sapalı ónim tayarlawǵa háreket etedi. Materiallardı tejep-tergep sarıplaydı, áspab-úskenelerdi asırap abaylaydı, jumısta óz joldaslarına járdem beredi.

Miynet protsesslerinde tabıs penen qatnasıw ushın zárúr bolǵan shaxs pazıyletlerin rawajlandırıwdıń tiykarı oqıwshılardıń miynettiń islep shıǵarıw xarakterinde ekenliginde bolıp tabıladı.

Dóretiwshilik miynet jámiyetimizge say bolǵan ózgeshelik. Ózleriniń oylap tabıwları, ratsionalizatorlıq usınısları menen miynet ónimdarlıǵın asırıw jolların nıq qadem menen izlep atırǵan novator jumısshılar sanı jıldan-jılǵa kóbeyip barmaqta.

Novator jumısshılar xalıq xojalıǵınıń qaysı tarawında islemesin ol jumıstı ónim tayarlaw texnologiyasın kritikalıq analizlewden baslap, miynet ónimdarlıǵın asırıw ushın imkaniyatlardı izlep tabıwdı qanday baǵdarda alıp barıw kerekligin anıqlaydı. Bunda sonday analizge ruwxıy tárepten tayarlıq bar, islep shıǵarıw sharayatların kritikalıq qayta kórip shıǵa biliw uqıplılıǵı hám istegi zárúr áhmiyetke iye. Bunday pazıyletler oqıwshılarda mekteptegi miynet tálimi processinde payda yetiliwi múmkin hám lazım. Aldıńǵı oqıtıwshılardıń jumıs tájiriybesi, bunıń ushın dáslep óspirimlerdiń novatorlıq praktikası menen imkaniyat barınsha keńirek tanıstırıw zárúrligin kórsetedi. Bul tanıstırıw aktiv formada ótkeriliwi zárúr. Bunday jumıs nátiyjesinde oqıwshılar óz betinshe izlenetuǵın boladı.

Texnikalıq modellew dóretiwshilik logikanıń rawajlanıwına jaqsı tásir kórsetedi. Bunda oqıwshılar ushın mashqalalı jaǵdaylar kelip shıǵadı, yaǵnıy bolalarǵa sonday sharayat jaratıladı, olarǵa belsendilik kórsetiwge berilgen

tapsırmanı orınlaw ushın óz bilimlerinen dóretiwshilik paydalanıwǵa tuwra keledi. Buǵan erisiw ushın ámeliy tapsırmalardı sonday etip qoyıw kerek, olardı orınlawǵa zárúr bolǵan maǵlıwmatlardıń ayrımları belgisiz bolıwı lazım. Máselen, sızılmada konstrukciya ólshemleri yaki elementi bolmaslıǵı, operaciyalıq kartada birar bir operaciya bolmaslıǵı múmkin hám t.b. Nátiyjede oqıwshılar dóretiwshilik jandasıwdı talap etiwshi quramalı bolmaǵan texnikalıq tapsırmalardı áste-aqırın sheshiwdi úyrenip baradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. S. Boltabaev va boshqalar «Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari» Uslubiy qo'llanma 2002y.

2. Sh. Sharipov va boshqalar «Kasbiy pedagogika» Toshkent, TDPU 2006y.

3. Sh. Sharipov, M. Abralova «Maktablar o'quv va o'quv ishlab chiqarish sanitoriyasi qoidalari» T, 2002y.

ДАРС ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

А.Мавлянов, С.Абдалова, А.Хуррамов - ОЎМКҲТРМ,
Б.Тлегенов - НукДПИ

ОТМларида таълим сифатини тубдан такомиллаштириш, уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 5 та устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегия-сида белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш мақсадида:

- ОТМдаги таълим жараёнини такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлаш;
- кириш имтиҳонларидаги тест саволларини тайёрлаш услубларини илғор хорижий тажриба асосида қайта кўриб чиқиш;
- мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда ОТМларининг иштироки ҳамда ташаббускорлигини ошириш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш;
- инновацион ва технологик ғояларни ҳар томонлама ривожлантириш ҳамда қўллаб-қувватлаш учун зарур шарт-шароитлар яратиш, профессор-педагоглар, ёш олимлар ва талабаларнинг инновацион технологияларни яратиш борасидаги ташаббускорлигини ошириш юзасидан аниқ чоралар кўриш;
- иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳалар ташкилотлари раҳбарлари, етакчи мутахассислари, фаол тадбиркорлар билан долзарб масалаларда семинар ва давра суҳбатларини доимий равишда ўтказиб бориш, уларнинг фаолиятида юзага муаммоларнинг ечимига қаратилган илмий-амалий изланишларни олиб бориш;
- талабаларини илмий фаолиятга йўналтиришга ва уларда инновацион фикрлашни шакллантиришга қаратилган чора-тадбирлар дастури лойиҳасини ишлаб чиқиш;
- ўқув машғулотларини талабаларни инновацион фикрлашга йўналтирадиган ўқитиш технологиялари ва интерфаол услубларни жорий этиш асосида ташкил этиш, асосий эътиборни талабаларнинг мустақил таълим олиши билан боғлиқ механизмларни амалга оширишга қаратиш;

- ҳар бир олий таълим муассасасида 1-курс давомида саралаб олинган энг иқтидорли талабалар учун алоҳида гуруҳлар ташкил этиш каби долзарб вазифалар белгилаб олинди.

Ахборот технологиялари деб аталаётган бугунги кунда шахсдан фаол ҳаракат, мустақил қарор қабул қилишни, ҳаётнинг ўзгараётган шароитларига мослашишни талаб қилмоқда. Бунинг учун ҳар бир шахс маълум сифатларга эга бўлиши талаб этилади. Хусусан:

- ҳар бир талаба зарур билимларни мустақил эгаллаш, уларни турли муаммоларни ечишда маҳорат билан қўллаш;

- ахборотлар билан самарали ишлаш (маълум масалани тадқиқ қилиш учун зарур фактлар йиғиш, уларни таҳлил қилиш, муаммоларни ечишга қаратилган гипотезаларни таклиф қилиш, қонуниятларни, янги муаммоларни аниқлаш ва ечиш);

- олинган билимларнинг қаерда ва қандай қўлланилиши мумкинлигини аниқ билиш;

- мустақил танқидий фикрлаш, дунёда пайдо бўлаётган муаммоларни кўра билиш ва уларни бартараф этишнинг оптимал йўлларини излаб топиш;

- ижодий фикрлаш, янги ғоялар яратиш қобилиятига эга бўлиш;

- ўзининг маънавияти, интеллекти ва маданий салоҳияти устида мунтазам кўникма ва малакаларга эга бўлиши зарур.

Муаммоли таълим технологиялари талабалардаги ушбу сифатларни ривожлантиришга, уларнинг фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Мазкур технологиянинг асоси, талабанинг фикрлаши муаммоли вазиятни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва ечиш кобилиятига эга эканлигидан келиб чикади. Муаммоли таълимнинг талабалар ижодий тафаккури ва ижодий кобилиятларини ўстиришдаги аҳамияти катта.

Бу технологиянинг мақсад ва вазифаси таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишнинг муҳим шарти мазкур жараёнга тизимли ёндашув саналади ва педагогларга қуйидаги дарс турлари тавсия этилади:

- маъруза (кириш, мавзули ва умумлаштирувчи маърузалар);

- семинар (билимларни мустаҳкамловчи, янги билимларни мустақил эгаллашга мўлжалланган);

- модулли;

- муаммоли;

- мунозарали (илмий мунозара ва эркин фикрлаш);

-дидактик–ўйинли (сюжетли-ролли, ижодий, ишбилармонлар, конференциялар, ўйин-машқлар);

- синов (дидактик карточкалар, тест топшириқлари, ўзаро назорат вараҳи ёрдамида, ахборот коммуникацион технологиялар назорат дастурлари воситасида ўтказиладиган) дарслари.

Уларнинг ўзига хос жиҳати дарс давомида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларга асосланади. Инсон тафаккури муаммоли вазиятларни яратиш, муаммони қўйиш ва уни ечишдек ноёб қобилиятга эга бўлганлиги сабабли, инсоният томонидан илмий-техникавий кашфиётлар амалга оширилган. Таълим жараёнига муаммоли ўқитишни жорий этиш талабаларга тайёр билимларни ўзлаштиришдан аста-секин мустақил фаолиятга ўтиш имкониятини беради.

Умуман олганда мазкур технология бугунги кунда талабалар учун талаб этилаётган мустақиллик, ижодкорлик, ташаббускорлик ҳамда энг асосийси тадбиркорлик каби сифатларини ривожлантиришда муҳим ҳисобланади.

ГЕОМЕТРИЯ САБАҒЫНДА ОҚЫЎШЫЛАРДЫ ЛОГИКАЛЫҚ ПИКИРЛЕЎГЕ ҮЙРЕТИЎ УСЫЛЛАРЫ

Н.Джумабаев - НМПИ доценти
Г.Абдикаримова - НМПИ магистранты

Ҳәр бир логикалық дәлиллеў бир ямаса бир неше жуўмақлардың қосын дысынан турады. Жуўмақ шығарыў сондай логикалық әмел, бул әмелден пайдаланып биз еки ямаса бир неше ҳүкимнен жаңа ҳүкимди пайда етемиз. Дедуктив жуўмақ шығарыў болса, силлогизм формасындағы жуўмақ шыға- рыўға киреди. Силлогизм сондай жуўмақ шығарыў формасы болып, бунда еки ҳүкимнен үшинши ҳүким шығарылады ҳәм бул ҳүкимлердиң бириўи әлбетте улыўма ҳүким болады. Предмет ямаса ўақыяларды тастыйықлап ямаса бийкарлап айтылған пикир ҳүким деп аталады. Мысалы:

- Барлық вертикаль мүйешлер өз ара тең.
- Ҳәр бир мүйеш еки тәрепке ийе.
- Қоңсылас мүйешлердиң қосындысы 180 ˚ қа тең.
- Еки ноқат арқалы тек бир ғана туўры жүргизиўге болады.

Ҳүкимге мысал етип теоремаларды, анықламаларды, аксиомаларды ҳәм геометриялық теоремалардың қәлеген қәсийетлерин ҳәм белгилерин алыўға болады. Оқыўшыларға логикалық ҳүким дүзиўди үйретиўди турмыстан алынған мысаллардан баслаў керек. Мысалы:

1. Бүгин геометрия сабағы қызықлы өтти.
2. Мениң достым институтты айрықша баҳалар менен питкерди.

Бул мысаллардың ҳәр бири гәп пенен берилген логикалық пикирлер, ал «есикти жап», «китапты бер» деген гәплер логикалық пикирлер емес.

Оқыўшыларға ҳүким дүзиўди ҳәр бир сабақта үйретип барыў керек. Бундай жумыслар геометрия курсын енди ғана үйрениўди баслаған 7- класс оқыўшылары ушын жүдә пайдалы болады. Мысалы, 7- класста «Мүйешлер» темасын өткенде төмендеги ҳүкимлерди дүзиў мүмкин:

1. Мүйештиң тәреплерин оның төбесинен баслап шексиз даўам етиў мүмкин.
2. Ҳәр бир мүйеш ишки ҳәм сыртқы областларға ийе.
3. Мүйешлердиң үлкенлиги оның тәреплериниң узынлығына байланыслы емес.
4. Мүйешлердиң қосындысы орын алмастырыў қәсийетине ийе.

Оқыўшыларға жуўмақ шығарыўды турмыстан алынған мысаллар тийкарында түсиндириў керек. Мысалы: а) Мектепте ҳәр бир оқыўшы мектептиң ишки қағыйдасы бойынша жүриўи керек (биринши ҳүким). б) Ахмет оқыўшы (екинши ҳүким). Демек, Ахмет мектептиң ишки қағыйдасы бойынша жүриўи керек (жуўмақ). Усындай мысалларды келтиргеннен кейин, геометриялық материаллар бойынша жуўмақ шығарыўды үйретиў керек. Мысалы:

1. а) Жайық мүйеш еки туўры мүйештиң қосындысына тең. б) $\angle AOB$ ҳәм $\angle BOC$ туўры мүйешлериниң қосындысы жайық мүйешти пайда етеди, демек $\angle AOB$ ҳәм $\angle BOC$ мүйешлериниң қосындысы еки туўры мүйешке тең.

2. а) Тең қапталлы үшмүйешликтиң ултанындағы мүйешлери өз ара тең. б) ABC үшмүйешлиги AC ултанғаь ийе болған тең қапталлы үшмүйешлик, демек ABC тең қапталлы үшмүйешлигинде A ҳәм C мүйешлери өз-ара тең.

Ҳәр бир теореманың дәлиллениўи бир неше жуўмақлардың қосындысынан ибарат ҳәм бул жуўмақлар бир-бири менен избе-из байланысқан болады. Мысалы, төмендеги теореманы силлогислик формада дәлиллеўди қарап шығайық:

Теорема: Үшмүйешликтиң сыртқы мүйеши өзине қоңсылас болмаған ишки мүйешлериниң ҳәр қайсысынан үлкен.

Биринши жуўмақ:

а) Үшмүйешликтиң медианасы оның қарама-қарсы тәрепин тең екиге бөледи. б) AO кесиндиси ABC үшмүйешлигиниң медианасы,демек BO кесиндиси OC кесиндисине тең.

Екинши жуўмақ:

а) Вертикаль мүйешлер өз ара тең.

б) $\angle AOB$ ҳәм $\angle COE$ мүйешлери өз-ара тең, демек $\angle AOB$ мүйеши $\angle COE$ мүйешине тең.

Үшинши жуўмақ:

а) Егер бир үшмүйешликтиң еки тәрепи менен олардың арасындағы мүйеши басқа үшмүйешликтиң сәйкес еки тәрепи менен олардың арасындағы мүйеши не тең болса, онда бундай үшмүйешликлер тең болады. б) $\angle AOB$ ҳәм $\angle COE$ үшмүйешликлеринде: $AO = OE$, $BO = OC$ болғанлықтан $\angle AOB$ мүйеши $\angle COE$ мүйешине тең, демек $\angle AOB$ ҳәм $\angle COE$ үшмүйешликлери өз-ара тең.

Төртинши жуўмақ:

а) Тең үшмүйешликлердиң сәйкес мүйешлери тең. б) $\angle OCE$ ҳәм $\angle ABC$ мүйешлери сәйкес мүйешлер, демек, $\angle OCE$ ҳәм $\angle ABC$ мүйешлери өз ара тең.

Бесинши жуўмақ:

а) Пүтин мүйеш өзиниң бөлегинен үлкен. б) BCE мүйеши BCD мүйешиниң бөлеги, демек BCD мүйеши BCE мүйешинен үлкен. Теорема дәлилленди.

Теоремалардың дәлиллениўиниң бундай силлогислик формада алып бары лыўы ўақытты көп алады, бирақ оқыўшылар сабақ материалын толық өзлестиреди, соның менен бирге оқыўшылар теоремаларды ядлаб алыўға мәжбур болмайды. Геометрияны оқытыўда жуўмақ шығарыўдың силлогислик форма да алып барылыўы төмендеги нәтийжелерге ийе:

1. Оқыўшыларда логикалық пикирлеў көнликпелери қәлиплеседи.
2. Өтилген материаллар аңлы өзлестириледи.
3. Оқыўшылардың логикалық ойлаў қәбилетлери ҳәм уқыплылықлары раўажланады.
4. Теоремалардың дәлиллениўин ядлап алмай, түсинип дәлиллейди.

Бирақ, бундай дәлийллеў көп ўақытты алғанлығы себепли оқыўшыларда логикалық жуўмақ шығарыў көнликпелери пайда болғаннан кейин, дәлиллеўди әдеттеги формада алып барыў мүмкин.

Әдебиятлар

1. С.Алиханов., Математика ўкитиш методикаси., Т-2011
2. А.Азамов, Б.Хайдаров, Е.Сарихов, А.Кочкоров, У. Сагдиев., Геометрия 7-класс сабақлық., Т-2013

БЎЛАЖАК ФИЗИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Г.Е.Карлыбаева - доцент
Нукус ДПИ, «Физика ўқитиш методикаси» кафедраси

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим ислоҳатлари жараёнида педагог кадрларнинг маънавий қиёфаси, ақлий салоҳияти ҳамда касбий маҳоратига нисбатан жиддий талаблар қўйилмоқда. Бўлажак физика ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнига ва улар шахсига янгича ёндашиш ҳозирги ижтимоий тараққиётнинг зарурий талабидир. Хусусан, олий таълим муассасалари битирувчиларига қуйидаги бешта фазилатга эга бўлишлари талаб қилинади:

1. Тарбиячилик фаолият. Ўқитувчи қайси фандан дарс бермасин, у, энг аввало, тарбиячидир. Ўқитувчининг тарбиявий фаолияти самарали бўлиши учун, энг аввало, унинг ўзи тарбияланган бўлиши, ҳам ички, ҳам ташқи дунёси билан ўқувчиларга намуна бўлиши, шахсий ҳаётда пок, атрофдагиларга ўрнак бўлиши лозим.

Демак, педагогика олий ўқув юрти педагоги нафақат билим ва касбий кўникмаларни шакллантириши, балки бўлажак ўқитувчиларда маданиятнинг шаклланиши ва ривожланиши учун ҳам шарт-шароитлар яратиши зарур.

2. Билиш қобилияти. Педагог ўз мутахассислиги бўйича чуқур ва пухта билимга эга бўлиши, ўз устида тинимсиз ишлаши лозим. Ўқитувчи ўз фанини ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билиши, назарий билимларни амалий мақсадларга татбиқ қила олиши, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни мунтазам кузатиш, улардан кераклигини ўқув жараёнига киритиб бориш маъқулдир.

3. Методик қобилият. Педагогнинг методист сифатидаги фаолияти икки қисмдан иборат бўлади. Биринчиси, замонавий педагогик технологияларни пухта эгаллаши, замонавий техник воситалардан унумли фойдаланиши, ўқув жараёнида компьютерлар ва Интернет материалларини қўллай билиши лозим. Иккинчидан, ҳар бир педагог ўқув-услубий адабиётлар яратиш борасида фаолият кўрсатиши керак.

4. Ташкилотчилик фаолият. Ўқитувчи жамият ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, олиб борилаётган ижтимоий ислоҳатлар моҳиятини чуқур англаб етиши ҳамда бу борада, ўқувчиларга тўғри асосли маълумотларни бера олиши лозим.

5. Тадқиқотчилик қобилияти. Ҳозирги замон фан ва техника тараққиёти ўқитувчининг ижодкор бўлишини, фаннинг муҳим муаммолари юзасидан еркин фикр юрита олишни, ўз фани соҳасида содир бўлаётган янгиликлар билан мунтазам хабардорликни тақоза этади. Бунинг учун илмий изланиш олиб бориб, фан ютуқларини ўқувчиларга етказиш, уларни ижодий фикрлашга, тадқиқот ишларига жалб қила билиш керак [Т.Турғунов: 9].

Олий таълимнинг ҳал қилувчи вазифаларидан бири – юқори натижа берувчи ўқишни таъминлаш ва малакали кадрлар тайёрлашдан иборат. Таълим жараёни талабаларга фақат маълум ҳолдаги тайёр ҳажмдаги билимларни бериш билан чекланиб қолмай, балки асосий бош мақсад – уларда ҳаётий ҳолатларни ҳам таҳлил этиш ва шу асосда улар ўзлари мустақил равишда тўғри хулосалар чиқаришларини сингдиришдан иборатдир.

Ўқитувчи педагогик фаолиятнни ўрганишга бағишланган тажрибалар педагогик маҳоратнинг ривожланиш жараёнини бешта элементдан иборат тизим асосида ўрганиш имкониятини беради:

1. Ўз-ўзини билиш жараёни ўқитувчининг педагогик маҳорати доирасида маълумотларни қайд қилиш даражасида кечади, ўқитувчи педагогик фаолиятида

юзага келаётган турли қийинчиликлар ва муаммоларнинг сабабларини, эришилаётган ютуқ ва натижаларни шунчаки қайд қилиб боради.

2. Ўз-ўзини англаш жараёни ўқитувчининг ўз фаолияти ва унда ўзига ташқаридан қараш, ўзини кузатиш малакасини кўзда тутади. Касбий қийинчиликларнинг келиб чиқиш сабаблари расмийлаштирилади, фаолиятидан кўзланадиган асосий мақсад аниқланади.

3. Ўз-ўзини белгилаш жараёнида бошланғиш даража касбий эҳтиёжларни ҳисобга олиб белгиланади ва жадал имконниятлар асосида фаолият режалаштирилади.

4. Ўз-ўзини ривожлантириш жараёнида ўқитувчининг касбий фаолият давомида такомиллаштирилган педагогик маҳорати ва методларининг ўсиши содир бўлади.

5. Ўз-ўзини назорат қилиш ўқитувчи педагогик фаолияти жараёнида назарий ва Амалий тажрибалар асосида, ўз-ўзини касбий жиҳатдан назорат қилиб, педагогик маҳоратини янада такомиллаштириб боришини назарда тутади [А.Халиков: 10].

Хулоса қилиб айтганда, бўлажак физика ўқитувчиларининг методик тайёргарликларини ривожлантириш, уларни касбий фаолиятга жалб этиш, мазкур жараённи самарали ташкил этиш билан бевосита боғлиқдир. Педагогика олий ўқув юртларида таълим-тарбия ишларининг самарали йўлга қўйилганлиги кўп жиҳатдан бўлажак ўқитувчиларнинг фаоллиги билан белгиланади. Фаоллик бўлажак ўқитувчининг шахсий интилиши, ҳаётдаги мақсад-муддаолари, келажакда қўлга киритиши лозим бўлган етуклик даражасига эришиш йўлида ўз имкониятларидан максимал фойдаланиш учун қиладиган саъй-ҳаракати билан белгиланади. Мазкур жараёнда бўлажак ўқитувчиларда ташаббускорлик, ташкилотчилик қобилияти ҳамда мақсад сари интилиш каби фазилатлар ривожланади.

Адабиётлар

1. Турғунов Т. Педагогик шахс ва унга қўйиладиган талаблар. Халқ таълими. 2011. №1 –Б. 10.

2. Халиков А. Касбий рефлекцияни педагогик фаолиятда ривожлантириш имкониятлари. Педагогика. 2018. №1, -Б. 10.

ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ ТУШУНЧАСИНИНГ ШАХС КАМОЛОТИДАГИ АҲАМИЯТИ

Г.Матмуратова – ўқитувчи, Д.Палванова - 4 курс талаба
Нукус ДПИ

Интегратив ёндашув ўқувчиларнинг билимларни чуқурлаштириш ва ошириш, уларни шакллантириш учун қўлланилади. У ҳар хил турлар, усуллар, услублар, фанлараро интеграция яъни узвий асосида амалга оширилади.

Интегратив таълимнинг синфларга бўлиниши натижасида универсал ёки бир неча асосий тизим асосида ўқиш, табиат, расм дафтарларини битта умумий дарсга бирлаштириш демакдир.

Бошланғич таълим тизимидаги табиий фанлар материалларини беришда тўғри кетма-кетликка фақат дарслар тузилишини сақлаб қолибгина эришиш мумкнн.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим тизимидаги ислоҳатлар даврида жамият ва атроф-муҳит ўртасидаги алоқаларни уйғунлаштириш, атроф муҳитга жиддий муносабатни ўрнатиш ва шакллантириш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Атроф-муҳитга жиддий муносабатларнинг пойдевори бошланғич синфларда ўргатилади. Шунинг учун узлуксиз таълимнинг натижаси мактаб таълимининг

биринчи босқичига боғлиқ. Бошланғич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб берадиган ва дарс талабларига мос келадиган, мақсадни аниқлаш бундай янгиланишнинг асосий масаласидир.

«Интеграция» сўзи лотинча integration-тиклаш, тўлдириш, «integer» бутун сўзидан келиб чиққан.

Иккита тушунчага эгамиз:

1. Тизим организмнинг алоҳида табақалаштирилган қисм ва вазифаларнинг боғлиқлик ҳолатини билдирувчи тушунча ва шу ҳолатга олиб борувчи жараён.

2. Табақалаштириш жараёнлари билан бирга амалга оширилаётган фанларни яқинлаштириш жараёни.

Интеграция илгари бўлинган қисмларни бир бутунга бирлаштириш билан боғлиқ. У тизим элементларининг яхлитлик ва уюшқоқлик даражасининг оширишга олиб келади.

Интеграциялар мобайнида бир-бирига боғлиқлик ҳажми ошади ва тартибга тушади, шу тизим қисмларнинг ишлаши ва ўрганиш объектининг яхлитлиги тартибга солинади.

Таълимни интеграциялашнинг асосий мақсади бошланғич мактабдаёқ табиат ва жамият ҳақида яхши тасаввур асосларини қўйиши ва уларнинг ривожланиши қонунларига ўз муносабатларини шакллантиришдир.

Интегратив ёндашув шахснинг тайёр билимларига, ҳаётий тажрибасига асосланади, таълим-тарбия жараёнининг метод ва усулларининг турли-туман бўлишига олиб келади, турли ўқув предметлари орқали берилаётган бир хил маълумотларнинг қисқаришига сабаб бўлади, болани янги билимларни эгаллашига кетадиган вақтини иқтисод қилади.

Шахсни камол топтиришда интегратив ёндашувнинг мазмун ва моҳияти интегратив билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш асосида кўргазмали, маҳоратни вужудга келтириш сирларини ўргатади. Кўргазмали таълим системаси турли хилдаги типлар, шакллар, усуллар, объектлар асосида қурилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Баубекова Г.Ж. XIX аср охири ва XX аср бошларидаги Ўзбекистон мутафаккирларининг педагогик мероси ва унинг педагогика фани рифожланишидаги аҳмияти. -Т.: Фан, 1995 й. 110 б.

2. Мавлонова Р.А. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. – Т.: ТДПУ, 2006. – 98 б.

3. Мавлонова Р.А., Рахманқулова Н.Х. Бошланғич таълимда инновация. – Т.: ТДПУ, 2007. – 177 б.

TASHQI MUHITNING ALOHIDA SHAROITLARIDA SPORTCHI ISH QOBILIYATINING FIZIOLOGIK ASOSLARI

G.Q. Utepbergenov, P.J. Mamutov
Nukus davlat pedagogika instituti

Sport musobaqalari va mashk qilish jarayonlari hamma vaqt ham organizm hayot faoliyati uchun qulay sharoitlarda o’tkazilavermaydi. Organizmning hayot faoliyati uchun noqulay bo’lgan sharoit fiziologik jarayonlarni o’zgartirsh bilan birga fiziologiya, funktsiyalarni ham izdan ham izdan chiqaradi. Atrof muhitning xarorati namligi, gaz tarkibi va boshqalar optimal darajada bo’lganida organizm tarkibidagi organ va sistemalar funktsiyasi o’z me’yorida bo’ladi, kishi o’zini yaxshi xis qiladi, ish qobiliyati kutariladi, ishga tez kirish unda charchash kech rivojlanadi ish unumi oshadi. Jismoniy mashq qilish

yoki musobaqa sharoitlari organizmdagi hayotiy jarayonlarni izdan chiqaradigan bo'lsa, yani ichki organlar ishining kuchayishi yoki susayishi, tana xaroratining ortib ketishi va ichki muhiti tarkibida o'zgarish belgilangan chegaradan ortiqcha bo'lsa kishi uzin yomon his qiladi, ishga tez kirisha olmaydi, yosh qobliyati pasayib, tez charchaydi, ish unumi past buladi.

Sportchining ish qobiliyatini pasaytiraligan bunday sharoitlarga tashki muhitining qator omillari kiradi. Masalan, tashqi muhitning yuqori yoki past harorati, yani kuchli issiq va sovuq, atmosfera bosimining kuchli o'zgarishi pasayishi yoki ortishi shamolning tezligi havoning ortiqcha namligi ish bajariladigan joyning relefi, kun chiqish va botish vaqtlarining keskin o'zgarishi (yan bir mintakadan boshqasiga o'tish paytlarida). Bunday ommillar organizmning hayotiy jarayonlari tartibining o'zgartirish bilan birga organizmning holatiga va ish qobiliyatiga ham sezilarli tasir ko'rsatadi.

Hozirgi zamon tasavvuri bo'yicha quyoshga o'z-o'zidan boshqariladigan terioyadroli rektor deb qarash mumkin, unda har soniyada 570 mln. tonna vodorod geliyga aylanadi. Bu jarayon natijasida nihoyatda ko'p nurli energiya hosil bo'lib, uning 0,5 milliard qismi erga etib keladi. Bu energiya ultrabinafsha (kimyoviy nurlar), kurinadigan (erug'lik nurlari) va infraqizil (issiqlik nurlari) nurlardan iborat bo'ladi.

Tashqi muhitning yuqori harorati va quyosh nuri tasirida organizmda yuzaga keladigan jarayonlar yurak-tomir, nafas organlari, ter bezlari ishining kuchayishi moddalar va energiya almashinuvishining o'zgarishi, qon oqimining qayta taqsimlanishi va boshqalar birinchi navbatda badan haroratini saklashga ichki muhiti turg'unligini ushlab turishga qaratilgan bo'ladi.

O'zbekiston iqlimi o'zining keskin o'zgaruvchanligi va ayniqsa, yoz faslida quyosh nurining kuchliligi bilan hamda yuqori harorati bilan kishi organizmda borayotgan hayotiy jarayonlarga ancha kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda yashash. ayniqsa, jismoniy ish bilan shug'ullanish jarayonida organizm sistemalari ishida qator o'zgarishlarning yuzaga kelish mazkur bo'limning muqaddimasida ko'rsatib o'tiladi. Shu sababli bunday sport sohasida yuqori malakali kadrlar tayorlash uchun quyosh nuri va issiqlik yuqori darajada bo'lgan sharoitda organizmda yuzaga keladigan fiziologik jarayonlar mehanizmini chuqur bilish lozimdir.

Yuqori haroratli sharoitda quyosh nuri va issiqlik organizmning hayot faoliyati uchun ancha qiyinchiliklar yaratadi. Sport faoliyatida srortchning ish qobiliyati tez pasayadi, charchash holati rivojlanadi, ish unumi pasayadi. Bunday salbiy oqibatlarning sodir bulishiga asosiy sabab inson badanida normal holda saklanayotgan haroratning baland harorat ta'sirida buzilishi bo'lib, bu buzilish natijasida organizmda fiziologik jarayonlarning o'zgarish bazi holatda esa issiq urishi yuz beradi. Ba'zan hatto o'lim xolatlarini ham kuzatish mumkin. İssiq urganda markaziy asab sistemasining funktsiyasi buziladi, kishi xushini yu'qotadi shuningdek, boshqa fiziologiya o'zgarishlar ham yuzaga keladi.

Ma'lumki, odam tanasining harorati 36-37°C atrofida bo'lganida fiziologiya jarayonlar normal bo'ladi. Tana qaroratining normadan biroz ortishi va fiziologik sistemalar ishining kuchayishga, harakat faolligining tezlashishiga. İsh qobiliyatining ortishga olib keladi. Masalan, razminka mashqlari ta'sirida tana haroratini normadagiga nisbatan 1-01,5ºC ga ortishi, yuqorida ko'rsatilganidek, ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tana haroratining ancha sezilarli ortishi esa, fiziologik buzilishga olib keladi.

Shiddatli muskul ishi yuqori haroratli sharoitlarda bajarilganda, oliy asab faoliyati buziladi, bu holat inson xotirasi va irodasining pasayishida, lanjlik yuzaga kelishida asab jarayonlari muvozanatining, harakat reaktsiyalarining buzilishida va boshqa hollarda

namoyon bo’ladi. Tashqi muhitining yuqori haroratli sharoitida muskullarning shiddatli va uzoq muddatli faoliyatidan keyin po’stloq funktsiyalarining tiklanish davri ancha uzoq davom e’tadi.

Qon aylanish sistemasida yurak urishining tezlashishi va maksimal qon bosimining haddan tashqari ortishi yoki ishgacha bo’lgan darajadan pasayishi yuzaga keladi. Shuningdek, yurak muskulining o’ta kuchlanishini va funktsional imkoniyatning pasayishini kuzatish mukin.

Muskul yuqori haroratli sharoitlardagi faoliyat nafas sistemasida ham qator funutsional o’zgarishlarni yuzaga keltiradi. Nafas olish tezlashadi, o’pka ventilyatsiyasi kuchayadi, bu hol nafas muskullarining ortiqcha kislorod o’zlashtirishi bilan kuzatiladi, buning hisobiga ishlayotgan muskullarning kislorod bilan ta’minlanishi kamayadi. Nafasning tezlashishi, nafas markazi, tonusining ortish natijasida yuzaga keladi.

Muskullarda suya miqdorining kamayishi ish qobiliyatining keskin susayishga olib keladi. Yuqorida haroratli sharoitlarda uzoq vaqt jismoniy ish bilan shug’ullanib suv iste’mol qilish qon plazmasi hajini oshiradi, bu hol ishlayotgan muskullarining ozuqa moddalari bilan taminlanishini, tanadan issiqlik chiqishini kuchaytirish bilan organizmga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Jismoniy ish aqtida sharbatli ichimlik ichish organizmning karbon suvlar ta’minlashini kuchaytiradi. Bu ayniqsa uzoq muddatli jismoniy ishlarni bajarishda muhim ahamiyatga ega. Chunki uzoq muddatli jismoniy ishlarni bajarishda organizmning energiya manbai bo’lgan jigar va muskullarda glikogen to’plamlarining kamayishi tarkibida glyukoza miqdorining ancha pasayishga olib keladi.

Muskulning yuqori haroratli sharoitlarda ish bajarishida, iste’mol kilinadigan suyuqliklarning tarkibi, miqdori, iste’mol qilish vaqti qabi masalalar muhim ahamiyatga ega bo’ladi. Shularni hisobga olgan holda tu’urli hilda e’ritmalar va maxsus aralashmali suyuqliklar (tuzli suv. Oksil-vitaminli ichimlik, askorbin kislotali suv, choy shuningdek, sabzavot va meva ichimliklar) iste’mol qilinshi tavsiya e’tilgan.

Yuqori haraqatli tashki muhit sharoitida organizmning jismoniy ish qobiliyatining saqlash uchun, prof B.A.Sodikov (2005) ko’k choy ichishni tavsiya etgan. Ko’k choy meda shirasi ajralishini kuchaytiradi, shiradagi kislota miqdorini normal holatda saqlaydi, siydik ajratilishini biroz oshiradi, suv ichishni kamaytirish bilan tashnalikni qondiradi, kishi o’zin yaxshi his e’ta boshlaydi, muskul kuchi oshadi va charchoq sezgisi yo’qoladi.

Yuqori haroratli sharoitda sportchilarning suv-tuz tartibini tekshirish bilan shug’ullangan kishilardan bazilari turli kontsentratsiyada mineral tuzlar saqlagan e’ritmalar berishni tavsiya etadi.

Yuqori haroratli sharoitda bir necha, kun sport mashqlari bilan muntazam shug’llanish organizmda qator fiziologik o’zgarishlarni yuzaga keltirish bilan birga organizmni shu sharoitga moslashishini ham tamilaydi. Yuqori harorat tasirida yuzaga keladigan fiziologik o’zgarishlar ko’pchilik xolatlarda sovuq ta’sirida va beradigan jarayonlarga qarama-qarshi bo’ladi.

ОҚЫЎ-ТРЕНИРОВКАЛЫҚ ПРОЦЕССТИҢ ДҮЗИЛИСИ.

Г.Қ.Утепбергенов, Т.Қ.Искендеров
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Оқыў-тренировкалық процеси өз ишине мына дизбектеги тийкарғы этапларды қамтыйды.

1. Жас спортшыларда оқыў-тренировкалық шуғылланыўларға деген мотивлерди қәлиплестириў. Жас спортшылар билимге, көнликпе ҳәм

қызығыўшылық пенен тренировкаларды ислеўге зәрүрликти сезиў лазым. Оларда мынадай мотивлерди қәлиплестириў керек:

- тиккелей қызықтырыўшы;
- келешекли қызықтырыўшы, бул болажақ спорт искерлигине байланыслы;
- билиў искерлигинде пайда болатуғын интеллектуал мотивлер.

2. Тәрбияланыўшылар алдына ўазыйпаларды қойыў, олар тәрепинен машқала, ўазыйпаларды түсинип алыўды жетилистириў, оқыў-тренировкалық процесин жақсы басқарыў арқалы ҳәр бир ўазыйпа жас спортшылар ушын жеке ўазыйпаға айланыўға ерисиў. Буның ушын жас спортшылар жаңа спорт ўазыйпалары ҳәм билим, көнликпелер дәрежеси арасындағы қарама-қарсылықты түсинип алыўы зәрүр, себеби, олар жаңа билимлерге болған талпыныўшылықты үйрениў арқасында интеллектуал мотивлерди раўажландырады.

3. Тәрбияланыўшылардың билимлик искерлигин, олардың жаңа материалды қабыллап алыўын шөлкемлестириў, жас спортшыларға жаңа материалды үйретиўге кирисиўде ҳәр қыйлы усылларды баслаў мүмкин:

А) тренер жаңа материалды өзи түсиндиреди, ҳәм жас спортшыларға жаңа ҳәрекетлер, шынығыўлар, комбинацияларды ийелеп алыў усыллары ҳәм жолларын ашып береди;

Б) сораў, машқалаларды қойыў арқалы тренер балаларды билимлендириў, спорт ҳәм дөретиўшилик ўазыйпаларды шешиўге қызықтырады;

В) оқыўшылардың өзбетинше билим алыў искерлиги шөлкемлестириледи.

4. Билим алыўды жуўмақлаў ҳәм оларды беккемлеў. Дәслепки беккемлеў жаңа материалды қабыллаў қалайынша өткен болса, сол жобада, машқалаларды шешиўди көзде тутады. Буннан кейинги беккемлеў даўамында жаңа байланысларды жаңа материалларға сәйкеслендирип ямаса жаңа жағдайларға өтиў арқалы киргизиў усыныс етиледи. Жаңа билимлер, шынығыўлар ҳәм қайталаўлар процесинде беккемлениўи мүмкин.

5. Билим, көнликпе ҳәм меңгериўлери қолланыў, бул этап жас спортшылардың өз бетинше искерлигиниң басымлығы менен характерленеди. Тийкарғы формалар: тренировкалар, еки тәреплик ойынлар, жарыслар. Алынған билимлерди тек ғана тренировкаларда емес, ал жарысларда да қоллана билиў үлкен әҳмийетке ийе болады.

6. Жас спортшылардың искерлиги нәтийжелерин тексериў, олар да өзин-өзи баҳалаў, қадағалаў уқыплылықларын раўажландырыў. Қадағалаў ҳәм тексериў процеси – бул қайта байланыс процесии болып, бул процессиз ҳеш бир процессти басқарыў мүмкин емес.

Педагогикалық тәсир жасаўдың нәтийжелиги ең алды менен анаў ямаса мынаў спорт шынығыўларын, техника-тактикалық әмеллердиң системасын балаларға жеткизиўдиң мазмунынан, шөлкемлестириў ҳәм методикаларынан ғәрезли болады. Буна баска педагогикалық процесстиң сапалығына, тренердиң сыртқы көриниси, психологиялық өзгешеликлери, тәжирийбе ҳәм билимлилиги де тәсир жасайды.

Оқыў-тренировкалық процесстиң конкрет мақсетине ылайық, оқытыўдың дидактикалық маңызының барлық компонентлерин билиў, тренер ушын жүдә әҳмийетли болып есапланады. Оқытыў характерине қарай тийкарғы компонентлерге тоқтап өтемиз.

Мотивациялық компонент өз ишине оқыў-тренировкалық этаплардың барлығында жас спортшылардың актив. Тренировкаға кирисиўди тәмийинлейтуғын зәрүрликти, қызығыўшылық, мотивлерди қамтыйды.

Тренердиң тийкарғы ўазыйпасы – мақсетке бағдарланған спорт активлигиниң тийкарғы болған, конкрет спорт уқыплылықларын ийелеп алыўда мотивацияны жас спортшыларда туўдырыў болып есапланады. Тренер спорт пенен шуғылланыўға болған мотивлерди анықлаўы, өспиримлерге дене тәрбиясы ҳәм спорттың маңызын түсиндириўи, жәмийетте тутқан орны, олардың ден саўлықты беккемлеўде, гармониялық раўажланыў қуралы ретинде әҳмийетлилигин айрықша атап өтиўи керек.

Ориентациялық компонент оқыў-тренировкалық искерликтиң мақсети, оның жобаластырылыўы ҳәм болжаўларын оқыўшылар тәрепинен қабыл етилиўин аңлатады. Тренировканың биринши этапларында элементер түсиниклер қәлиплестириледи; кейинирек шуғылланыўшылар шынығыўлар системасын тереңирек үйренгеннен соң, тренердиң актив жәрдемшилерине айланады.

Жетекши билим ҳәм уқыплықлар компоненти. Тренер жас спортшыларды дене тәрбиясы хәм спорт тараўы бойынша арнаўлы билимлер менен қуралландырыў шәрт Бунда спорт таярлығы тараўында бағдарланған педагогикалық тәсир жасаўлар әҳмийетли орынға шығады. Сондай-ақ, тренер оқытыў процессии даўамында жас спортшылардың билиминде әсте-ақырын жылжыў басланғанлығын мудамы ядында сақлаўы зәрүр. Бул өспиримлердиң спорт уқыплықлары раўажланатуғын терең, қурамалы процесс болып есапланады. Соның менен бирге, оқытыў тренер тәрепинен бағдарланатуғынлығын умытпаў керек, ол мудамы жас спортшы алдына спорт ўазыйпаларын қойып барады. Тренер оқытыўдың табыслы өтиўин тәмийинлейди: қойылған мақсетлерге ылайық шуғылланыў мазмунын сәйкеслендиреди, оқыў мазмуны түсиникли болыўы ушын, ҳәр қыйлы методларды пайдаланады. Булардың барлығы тренерден, психикалық процесслерден жақсы билиўди талап етеди.

Энергетикалық компонент – бул оқыўшылардың дыққатын, искерликтиң баслы мақсетин өз әтирапына қаратыўға жәрдемлесетуғын интеллектуал тийкарларының раўажланыўы жас спортшыларда ақыл тереңлиги, кеңлиги, критикалы болыўды аңлатады. Буның ушын спорт тренировкасын тек ғана арнаўлы техникалық ҳәм тактикалық көнликпелерди ийелеп алыў ушын керек деген көз қарастан аўлақ болыў зәрүр. Тренировканың билимлендириў тәрепинен көбирек итибар қаратыў лазым.

Баҳалаўшы компонент – спорт исекрлиги ҳаққында қайта информацияны системалы түрде алып барыў. Мәселен, жарысыўдың жобасын дүзиў:

1. Өз спорт искерлиги ҳаққында мағлыўматлар, жарысыў жобасы сол ўақта дурыс болады, қашан ол талаплар ҳәм мәресимлердиң физикалық таярлық, спорт техникалық ҳәм психикалық искерлик сәйкеслендирилгенде. Тренировка процесинде тәрбияланыўшыны бақлай отырып, сондай-ақ, нәтийжелерин тексере отырып, тренер өспиримниң спортлық жумыс искерлиги ҳаққында анық мағылўматларға ийе болыўы керек.

2. Қарсылас ҳаққында информация. Қарсыластың спецификалық өзгешеликлери, күшли ҳәм әззи тәреплери, оның тактикалық усыллары – булардың барлығын баҳалап алыў лазым. Баҳалаўды болжаў тийкарында емес, ал қарсыластың қатнасыўындағы кейинги жарыслардың анализлерине таянған ҳалда өткериў зәрүр.

3. Жарыслардың сыртқы шәртлери ҳаққында информация. Шөлкемлестириўши мәресимлер оқыў-тренировкалық процесин сондай етип

шөлкемлестириўге бағдарланған, онда жас спортшы жарыслардың спецификалық шараятларына көнлиге алыўы керек.

ОҚЫЎШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ПИКИРЛЕЎ ҚӘБИЛЕТИН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҲӘМ ЗАМАНАГӨЙ ИНФОРМАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНАН ПАЙДАЛАНЫЎ

Д.Курбанбаева- оқытыўшы, Г.Пайзуллаева - 1-курс студент
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Ҳәзирги шәраятта педагогикалық компьютер дәстүрлери дүньялық көлемде кең тарқалмақта, олардың тийкарғы ўазыйпасы – билимлерди ғәрезсиз тәлим процессинде ийелеўден ибарат. Бул дәстүрлери қурамаластырып, оларға жасалма интеллект қурал ҳәм методларды қолланыў, сондай–ақ ҳәр түрли заманагөй педагогикалық ҳәм информация технологиялардан пайдаланыў, оқыўшылар қәбилетлери ҳәм шахсын раўажландырыў ушын имканиятлар жаратады, жасларды жаңа билим ҳәм көнликпелер менен қуралландырады.

Орта улыўма тәлим мектеплери логикалық тәлиминде заманагөй педагогикалық ҳәм информация технологияларынан пайдаланыўдың нәтийжели жолларын ислеп шығыў, тәлим-тәрбия процесиниң нәтийжелилигин асырыўға имканият береди. Тәлимди компьютерлестириў тәлим методларының иерархияси ҳәм қайта қурылыўын баслап келмекте: тәлимди индивидуаллластырыў ҳәм дифференциаластырыўды күшейтиўдиң тәлимди демократияластырыў талапларынан келип шығыўшы зәрүрлиги, комьютерлер себепли сәйкес жағдайдағы имканиятларының кеңейиўи менен тәмийнленбекте.

«Логикалық элементлер», «Топламлар үстинде әмеллер ҳәм олардың қәсийетлери» темалары бойынша өткерилген электрон сабақ процессин төмендеги формада алып барыўды мақул деп таптық:

Сабақтың 1 – фрагмети. Тема баяны процессинде оқыўшы дәслеп ғәрезсиз ҳалда пикир, пикирлер үстинде логика әмеллери түсиниклериниң тәриплерин ийелейди (комьютер менен қатнасқа кирискен ҳалда, соң бир қанша тест саўалларына жуўап бериў арқалы. Бул сораўлар пикир, пикирлер дизьюнкциясы, коньюнкциясы, импликациясы, эквиваленциясы ҳәмде пикирдиң бийкарланыўы түсиниклерин қәлиплестириўде жәрдем қылыўшы, яғный бағдарлаўшы сораўлар ўазыйпасын өтейди).

2-фрагмент. Ҳәр бир оқыўшыға берилген пикирлердиң ырас ямаса жалған екенлигин анықлаў, соң берилген пикирлер үстинде логикалық әмеллерди орынлаў, пайда болған пикирлердиң ҳақыйқый шамаларын анықлаў тапсырылады. Компьютер жәрдеминде ўазыйпа дурыс ямаса надурыс орынланғанлығы тексериледи. Ўазыйпаны дурыс орынлаған оқыўшы теориялық билимлердиң кейинги бөлегин өзлестириўге өтеди ҳәм надурыс орынланған оқыўшы компьютер жәрдеминде тәрийплерди және бир рет тәкирарлайды.

Әмелий шынығыўларды шөлкемлестириў ҳәм өткериўде, олардың мазмуны ҳаққында оқыўшылар менен сәўбет өткериў, оқыўшылардың логикалық таярлық дәрежесин анықлаў, мәселе ҳәм мысаллар шешиў бойынша олардың теориялық ҳәм әмелий билимлери, логикалық пикирлеў тәжирийбе ҳәм көнликпелерин беккемлейди

Өзбекстан Республикасы Халық билимлендириўи алдындағы әҳмийетли ўазыйпа – жаңа сыпат дәрежесиндеги билимлер менен тәмийенлеў имканиятына ийе, социаллық ислеп шығарыў ҳәм базар қатнасықларының ҳәзирги раўажланыў

басқышына сәйкес келетуғын жоқары нәтийжели ҳәзирги заман мектебин жүзеге шығарыў ўазыйпасы турыпты.

Бул қойылған мәселеге тийкарланып, оқытыўшылар ҳәм оқыўшылар тек ғана илимий билимлер системасы менен қуралланып ғана қалмастан, ал олардың интеллектуал, руўхый, инсанлық ҳәм тәрбиялық сыпатларын хошеметлеген түрде раўажландырыўлары да керек.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими

1. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. – М., 1982.

2. А.В.Хуторской. Современная дидактика. Питер, 2001.

КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДА ҚАБЫЛ ЕТИЎ ПРОЦЕСИНИҢ ҮЙРЕНИЛИЎИ

Д.Марасулова

НМПИ «Педагогика ҳәм психология» тәлим бағдары 2-курс талабасы

Мәмлекетимиз раўажланыўындағы бир қанша өзгерислердиң бала психологияда үлкен әҳмийетке ийе екенлиги ҳеш кимге сыр емес, себеби ҳәзирги күнде ахборот технологияларының раўажланыўы менен биргеликте инсан шахсының қәлиплесип барыўы да жеделлесип бармақта. Бундай жеделлесиўлер, раўажланыўлар дәўиринде келешегимиз болған балаларымыздың бундай өзгерислерди қабыл етиўин психологиялық тәрептен үйрениўимиз мақсетке муўапық болады. Әсиресе, мектепке барған ўақтынан баслап балалардың билиў процеси раўажланып барады.

Киши мектеп жасы тийкарынан 6-7 жастан 10-11 жас аралығы деп тән алынған болса, бул жаста балалар физикалық ҳәм психикалық жақтан да үлкен өзгерислерге ийе болады. Бул жаста балалар бир дәўирден екинши дәўирге өтиўи менен өзинде мектепке шекемги балалық пенен оқыўшылық өзгешеликлерин жәмлестиреди. Баслаўыш класс оқыўшыларында оқыў бәринен бурын қоршап турған дүньяны тиккелей таныўдың психикалық процесслерин-сезиўдиң ҳәм қабыллаўдың раўажланыўына пәт береди [Давлетшин М.Г:51].

Қабыл етиў дегенимиз затлар ҳәм ҳәдийсе, қубылысларды олардың барлық бөлеклери, қәсийет, өзгешеликлери менен қоса бир пүтин түринде мийде сәўлелендириў иси психикалық процесс болады. Жоқарыда көрип турғанымыздай қабыл етиў сезиўге қарағанда қурамалырақ процесс болып, бунда тек ғана айырым қәсийет, белгилер емес, ал сол қәсийет, белгилерди өзинде жәмлеген бир пүтин предметти, ўақыяны, қубылысларды аңлап, билемиз. Қабыл етиўди сезиўден ажыратып, бөлек алып қараў қыйын, себеби, қабыл етиў сезиўлер арқалы, оның негизинде пайда болады ҳәм ҳәр бир қабыл етиўдеги образда бир неше сезиўлер қатнасады, олар бир-бири менен байланысып бир неше қәсийет, белгилери бар болған пүтин бир предмет ямаса ҳәдийсе-қубылыс образы сәўлеленеди. Мысалы: класс доскасын қабыл еткенимизде оның қара қойыў реңге боялғанлығын, қаттылығын туўры мүйешли формасының, суммасын, бириккен қәсийетлерин емес, ал усы қәсийетлерге ийе болған анық бир нәрсениң, предметтиң образын пайда етемиз. Қабыл еткен ўақтымызда биз тек ғана бир неше сезиў топарын айырып ҳәм оларды пүтин бир образға бириктириў менен шекленбестен ал оларды изертлеп, ойлап, түсинип алыў ушын өзимиздеги бурынғы бир тәжирийбемизди, түсиник, билимлеримизди иске қосамыз, олар арқалы анық емес жерлерин толықтырып билип аламыз, аңлаймыз. Демек, қабыл етиўде тек сезиўлер ғана емес, ал бурынғы

тәжирийбемиз, ядымызда қалғанлар, ой-пикиримиз, сөз-тилимиз, қыял, сезимлеримизде қатнасады[Каримова В: 88].

Киши мектеп жасындағы оқыўшылар тез ҳәм жақсы қабыллаўы, билиўге қызығыўы менен көзге түседи. Бала әтираптағы турмысты оғада қызығыўшылық пенен қабыл етеди, ол баланың көз алдында күн сайын жаңадан-жаңа тәреплерин ашады. Бирақ, биринши класста ҳәм екинши класстың басында қабыллаў жетик емес ҳәм үстиртин болады. Мектепке шекемги жастағы оқыўшылар уқсас объектлерди қабыл еткенде бир-биринен айыра алмай натуўрылықларға ҳәм қәтелерге жол қояды. Гейде жазылыўы ямаса айтылыўы уқсаслаў ҳәриплер менен сөзлерди, уқсас затлардың сүўретлерин ҳәм өзлерин гейде айыра алмайды ҳәм шатастырады.

Киши мектеп жасындағы оқыўшылардың характерли өзгешелиги – қабыллаўдың оғада тәсирлилигинен ибарат. Тиккелей эмоциялық пикир, эмоционаллық мүнәсибетти пайда ететуғын объектлерди, ямаса олардың сыпатларын белгилерин, өзгешеликлерин қабыл етеди. Айқын жанлы, қызықлы нәрсе жақсы анық қабыл етиледи. Бирақ муғаллим шамалы айқын, шамалы қызық, шамалы қызықтырарлы балалардың анық қабыллаўына талпыныўы, буған олардың дыққатын аўдарыўы тийис.

Оқыў процесинде қабыллаў өзгереди, әдеўир жоқары раўажланыў дәрежесине көтериледи, мақсетке бағдарланған ҳәм басқарылатуғын болады. Оқыўдың нәтийжесинде қабыллаў тереңлеседи, әдеўир анализлеўши болады, бақлаў характерине ийе болады. Муғаллим ол ямаса бул объектлерди бақлаў бойынша оқыўшылардың жумысын шөлкемлестиреди, әҳмийетли белгилерин ҳәм сыпатларын анықлаған балаларды үйретеди, неге дыққат аўдарыў кереклигин көрсетеди, қабыллағанда планлар ҳәм системалы анализлеўди үйретеди. Булардың барлығы тәбиятқа экскурсияға шыққанда да мектепте ҳәр қыйлы көргизбели қуралларды көрсеткенде практикалық жумысларды шөлкемлестиргенде сүўрет сабақларында мийнет еткенде де ислеў зәрүр.

Жуўмақлап айтқанда, жоқарыдағы көрсетилгенлердиң өзи де балаларда еле жүзеге шықпаған мүмкиншилик-резервлердиң көп екенлигин тастыйықлап турыпты. Сонлықтан да, балаларда «бул не?, не ушын?, неге керек?» т.б. Көплеген сораўлардың пайда болыўы, оған жуўап табыўға умтылатуғынынан дерек береди. Буннан шебер пайдаланыў, балада сораў туўдырыў илажларын көбирек қолланыў ҳәм психологиялық методлардан пайдаланған ҳалда оқытыўды енгизиў үлкен раўажландырыўшы әҳмийетке ийе. Булар баслаўыш класста үйретилмесе, кейин кеш болыўы итималы бар, ал үйретилмеген балалар жоқарғы класста бийпәрўа отыратуғын, ҳеш нәрсеге қызықпай, түсинбей, зеригип отыратуғын болып қалыўы мүмкин.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1.Давлетшин М.Г., Дўстмухамедова Ш., Мавлонов М., Туйчиева С. «Ёш даврлари ва педагогик психология», Ўқув методик қўлланма. –Тошкент, 2009. – 51 б.

2.Каримова В. «Психология» А.Қодирий номидаги халқ мероси наширёти Тошкент, 2002. – 88 б

ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕҢСИЗЛИКЛЕРДИ ДӘЛИЛЛЕЎ УСЫЛЛАРЫ

Н.Джумабаев-п.и.к., Е.Отениязов
НМПИ. Математика оқытыў методикасы кафедрасы

Тригонометриялық теңсизликлерди дәлиллеў барысында теңсизликлерди тең күшли алмастырыў ҳәм соның менен бирге, тригонометриялық функциялардың қәсийетлеринен және тригонометрияның тийкарғы формулаларынан пайдаланыў керек болады. Тригонометриялық теңсизликлерди дәлиллеў усыллары улыўма теңсизликлерди дәлиллеў усылларындай болады.

Тригонометриялық теңсизликлерди дәлиллеўди төмендеги мысалларда көрип шығамыз:

1-мысал. α ның қәлеген мәниси ушын $4\sin 3\alpha + 5 \geq 4\cos 2\alpha + 5\sin\alpha$ тең сизлигиниң дурыс болатуғынын дәлиллең.

Дәлиллеў. Бизге $\sin 3\alpha = 3\sin\alpha - 4\sin^3\alpha$ ҳәм $\cos 2\alpha = 1 - 2\sin^2\alpha$ формула лары белгили. Бул формулалардан пайдаланып берилген теңсизликти төмендегише жазамыз:

$$4\sin 3\alpha + 5 \geq 4\cos 2\alpha + 5\sin\alpha \Leftrightarrow 4(3\sin\alpha - 4\sin^3\alpha) + 5 \geq 4(-2\sin^2\alpha) + 5\sin\alpha \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow 12\sin\alpha - 16\sin^3\alpha + 5 \geq 4 - 8\sin^2\alpha + 5\sin\alpha \Leftrightarrow 16\sin^3\alpha - 8\sin^2\alpha - 7\sin\alpha - 1 \leq 0,$$

кейинги теңсизликтен $\sin\alpha = y$ деп белгилеймиз ҳәм оны төмендегише түрлендиремиз:

$$16y^3 - 8y^2 - 7y - 1 \leq 0 \Leftrightarrow 16y^3 - 16y^2 + 8y^2 - 8y + y - 1 \leq 0 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow 16y^2(y-1) + 8y(y-1) + (y-1) \leq 0 \Leftrightarrow (y-1)(6y^2 + 8y + 1) \leq 0 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow (y-1)(4y+1)^2 \leq 0$$

Бул теңсизликтен $16y^3 - 8y^2 - 7y - 1 \leq 0$ теңсизлигиниң яғный $16\sin^3\alpha - 8\sin^2\alpha - 7\sin\alpha - 1 \leq 0$ теңсизлигиниң дурыс болатуғыны келип шығады. Демек, берилген теңсизлик дурыс.

2-мысал. $(tg^2\alpha - 1)(ctg^2\alpha - 1)(tg3\alpha\, tg2\alpha - 1) \leq -1$ теңсизлигин дәлиллең.

Дәлиллеў. Берилген теңсизликтиң шеп жағындағы ҳәр бир көбейиўшини өз алдына төмендегише түрлендиремиз:

$$1).\ ctg^2\alpha - 1 = \frac{\cos^2\alpha}{\sin^2\alpha} - 1 = \frac{\cos^2\alpha - \sin^2\alpha}{\sin^2\alpha} = \frac{\cos 2\alpha}{\sin^2\alpha};$$

$$2).3ctg^2\alpha - 1 = \frac{3\cos^2\alpha}{\sin^2\alpha} - 1 = \frac{3\cos^2\alpha - \sin^2\alpha}{\sin^2\alpha} = \frac{(3 - 4\sin^2\alpha)\cdot\sin\alpha}{\sin^3\alpha} =$$

$$= \frac{3\sin\alpha - 4\sin^3\alpha}{\sin^3\alpha} = \frac{\sin 3\alpha}{\sin^3\alpha};$$

$$3).\ ctg3\alpha \cdot tg2\alpha - 1 = \frac{\cos 3\alpha \sin 2\alpha - \sin 3\alpha \cos 2\alpha}{\sin 3\alpha \cos 2\alpha} = -\frac{\sin\alpha}{\sin 3\alpha \cos 2\alpha};$$

Бул табылғанларды берилген теңсизликке қоямыз:

$$(tg^2\alpha - 1)(ctg^2\alpha - 1)(tg3\alpha\, tg2\alpha - 1) \le -1 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow -\frac{\cos 2\alpha}{\sin^2\alpha}\cdot\frac{\sin 3\alpha}{\sin^3\alpha}\cdot\frac{\sin\alpha}{\sin 3\alpha\cdot\cos 2\alpha} \le -1 \Leftrightarrow \frac{1}{\sin^4\alpha} \ge 1 \Leftrightarrow \sin^4\alpha \le 1,$$ бунда,

$$\alpha \ne \pi\kappa,\ 3\alpha \ne \pi\kappa \Rightarrow \alpha \ne \frac{\pi}{3}\kappa,\ 2\alpha \ne \frac{\pi}{2} + \pi\kappa \Rightarrow \alpha \ne \frac{\pi}{4} + \frac{\pi}{2}\kappa.$$

3-мысал. $tg^2\alpha + ctg^2\alpha + \frac{1}{\sin^2\alpha} + \frac{1}{\cos^2\alpha} \ge 6,\ \left(\alpha \ne \frac{\pi k}{2}\right)$ теңсизлигин дәлиллең.

Дәлиллеў. Берилген теңсизликтиң сол жағын төмендегише түрлендиремиз:

$$tg^2\alpha + ctg^2\alpha + \frac{1}{\sin^2\alpha} + \frac{1}{\cos^2\alpha} = \left(\frac{\sin^2\alpha}{\cos^2\alpha} + \frac{\cos^2\alpha}{\sin^2\alpha}\right) + \left(\frac{1}{\sin^2\alpha} + \frac{1}{\cos^2\alpha}\right) =$$

$$= \frac{\sin^4\alpha + \cos^4\alpha + 1}{\sin^2\alpha\cos^2\alpha} = \frac{2 - \frac{1}{2}\sin^2 2\alpha}{\frac{1}{4}\sin^2 2\alpha} = \frac{8}{\sin^2 2\alpha} - 2$$

бунда $|\sin 2\alpha| \le 1$ болғанлықтан, $\frac{8}{\sin^2 2\alpha} - 2 \ge 6$ болады. Олай болса берилген теңсизлик дурыс.

ALGEBRA ELEMENTLARINI MAKTAB KURSI MATEMATIKASIDA O'QITISH METODIKASI

J.A.Bukenov
NDPI Matematika o'qitish metodikasi ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi

XXI asrga kirgan zamonaviy jamiyatda ta'lim inson faoliyatining eng shijoatli va keng sohasiga aylandi. Ushbu sohada millionlab talabalar va o'qituvchilar ishtirok etmoqda. Biroq, ta'limning ijtimoiy roli ortdi. Inson taraqqiyoti ustuvorligi ta'lim sifatiga, uning samaradorligi va yo'nalishiga bevosita bog'liq. So'nggi bir necha o'n yilliklar mobaynida butun dunyo barcha ta'lim turlariga nisbatan munosabatini tubdan o'zgartirdi. Ta'lim, shu jumladan oliy kasbiy ta'lim, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotda muhim, etakchi omil bo'ldi.

Zamonaviy talablar va eski ta'lim mazmuni o'rtasidagi ziddiyatlar oliy ta'limni takomillashtirishga, matematik kurslarni o'qitishning zamonaviy usullarini faollashtirishga qaratilgan murakkab muammolarni aniqlashga olib keldi. Matematika maktabining darslarini o'qitish usullari vaqt o'tishi bilan o'zgarganligi sababli o'quvchilarning yangi usullari va metodlari, vositalari va ta'lim shakllarini takomillashtirishni talab qildi. Maktab matematika rivojlantirish axborot va dastur insonparvarlik holati an'anaviy matematika jamiyatda va jamiyat talablari o'rtasidagi ziddiyatlar kelajakka intilish, shuningdek, ehtiyoj o'quv jarayonida bir mavzu sifatida talaba rolini ko'rib chiqish va ko'plab maktablarning mavjud emasligi tufayli bir necha dialektik qarama-qarshiliklar

Bizning oldimizga qo'yilgan maqsad-maktab kursining matematikasida yuqori algebra elementlarini o'qitishning ilmiy asoslanishi. Matematika maktabida matematik muammolarni hal qilishda yuqori algebra elementlarini qo'llash qobiliyati. Matematik muammolarni hal qilishda yuqori algebra elementlarining ayrim elementlarini o'rganish, matematik muammolarni hal qilishda talabalarning matematik faoliyati va talabalarning manfaatlarini tartibga soluvchi asosiy omillarni aniqlash.

O'quvchiga tanish bo'lgan kvadrat tenglamalarni echishga, mantiqiy ijodiy fikrlashni, funktsional va grafik savodxonlikni, estetik ta'mni rivojlantirishga, maktab kursining matematikasida barqaror funktsiyalarni kiritish, mantiqiy ijodiy fikrlashni, funktsional va grafik savodxonlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan usullarni o'rganish.

Tadqiqot davomida talabalarning matematik muammolarini hal qilish usullari va usullarini o'rganish, falsafiy, psixologik va pedagogik fanlarni kompleks o'rganish asoslari. Tadqiqot mavzusi bo'yicha falsafiy, pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish.Oliy algebra elementlari bilan bog'liq muammolarning nazariy asoslari, umumta'lim maktablarida usullarning asosini yaratish usullarini tahlil qilish. O'rta maktablarda oliy algebra elementlarini o'qitish usuli talabalarning ta'limida asosiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim darajasi o'rtasida uzluksizlik va kelajakni ta'minlaydigan ta'lim usuli hisoblanadi. Algebra kursi va tahlil boshlanishi bilan o'rta maktabda algebra treningi yakunlandi. Ushbu ish oliy algebra elementlarini amaliy muammolarni hal qilishda, mantiqiy asoslarda, talabalarning mantiqiy asoslashidalarida, tahlil tashabbuslari bilan bog'liq tushunchalar, xulosalar va usullarni mazmunli oshkor qilishda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan; talabalarni matematik ta'lim faoliyatiga jalb etishga qaratilgan faol ish turlarini oshirish, materialni yuqori algebra elementlari bilan tushunish. Bundan tashqari, o'rganishning ajralmas qismi sifatida ingl.

Matematika, algebra elementlarini o'qitish usullari, maktab kursi, tadqiqot ishining kutilgan natijalari:qarorlar va tavsiflar uchun matematik modellarni ishlab chiqish va o'rganish fanlar va ilovalar bilan bog'liq; yuqori algebra elementlari bilan muammolarni hal qilish uchun o'z-o'zini qurish va algoritmlarni amalga oshirish;amaliy vaziyatlarda qo'llash uchun zarur bo'lgan matematik bilim va ko'nikmalar tizimini ishlab chiqish;amaliy muammolarni hal qilish vositasi sifatida matematik tilni o'rganish; amaliy muammolarni hal etish; yuqori algebra elementlarini muammolarni hal qilishda va past darajadagi tenglamalar tizimini o'z-o'zini qurishda foydalanish, barqaror xususiyatlarni joriy etish orqali tenglamalar tizimi; talabalar matematikaning og'zaki va yozma tilini o'rganadilar; turli vazifalarda og'zaki va yozma muloqotning turli vositalaridan foydalanish; matematik fikrlash va sezgi, matematik qobiliyatni rivojlantirish; talabalarning algebra muammolarini hal qilish va tahlil qilish bo'yicha in'ikoslarini kengaytirish; ; tanlangan taqqoslash usulini boshqa usullar bilan oqlash qobiliyati.

Natijada, oliy algebra elementlarini o'rganish jarayonida talabalarning amaliy vaziyatlarda matematik bilimlarni qo'llash, kiruvchi axborot oqimini, shaxsiy madaniyatni algebra vositasi va tahlil boshlanishi, matematika tarixi bilan tanishish, matematik g'oyalar evolyutsiyasi, inson madaniyatining yutuqlari. Talabalarning shaxsiy fazilatlarini o'rganish, ijtimoiy harakatni ta'minlash, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati, mustaqil ish qobiliyatini rivojlantirish, axborot texnologiyalari orqali kerakli ma'lumotlarni qidirish va tanlash, guruhda ishlash qobiliyatini rivojlantirish. Individual vazifalarni bajarish o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish, loyiha faoliyati asoslarini o'zlashtirish va to'plash va bu mavzu haqida o'z muammolarini hal qilish, o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'zlarini ifoda qilish, bir murosaga topish, guruh ichida muloqot qilish, shartnomalar tuzish, guruhda ishlash, ularning ish faoliyatini baholash., amaliy va ilmiy-tadqiqot faoliyatini jalb qilish orqali odamlar o'rtasida yuqori darajadagi muloqot madaniyatini o'rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Рогановский Н.М. Методика преподавания математики в средней школе.-Москва.-Просвещение

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ АКТИВИЗАЦИЙ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Г.Х. Жумашева, Т.В.Уразимова
НГПИ имени Ажинияза

В условиях непрерывности и преемственности образование возникает острая потребность внедрения новых педагогических технологий, сущность которых заключается в следующем: формулировка особо значимых целей и в соответствии с ними отбора нового содержания, методов и приемов воздействия на детей деятельности активизации, познавательных и психических процессов. Формируя личностные качества каждого ребенка (его интересы, потребности в знаниях наблюдательность, внимание, мыслить самостоятельно, проявляя трудолюбие упорство и настойчивость в достижение цели).

Под понятием «Педагогическая технология» имеется в виду формирование по-новому мыслящего ребенка. То есть, ребенок овладевает знаниями не только на основе запоминания, а на основе овладения понятием.

По определениями Скаткина, «Передать учащимся знания - это значит сформулировать и образовать в их сознании представления о вещах и явлениях, помочь осознать закономерную связь явлений материальной действительности и облечь все это в правильную и четкую словесную форму».

Из этого следует, что педагогическая технология строится с опорой на достижения психолого-педагогической науки, опыт учащихся, а также на богатое педагогическое наследие прошлого, народную педагогику выбирая в себя все то, что содействует активизации познавательных процессов у детей.

Педагогическая технология предполагает проявления творческих способностей педагога. При этом они должны непременно учитывать возможности каждого ребенка, его уровень, развитие, проявления самостоятельности и способностей в пределах его возможностей.

Следует подчеркнуть, что каждый ребенок непременно должен (усвоить базисный уровень знаний), то есть знания, предусмотренные образовательным стандартом и программой.

При этом педагоги должны создавать условия для развития самостоятельности и творческого применения полученных знаний, используя в разных видах деятельности (в речи, в рисунках, в лепке, в аппликациях, в трудовой деятельности). Что создает предпосылки для развития у ребенка личностных качеств (внимание, сообразительности, интуиции, выражения догадки, проявления индивидуальности).

Успех внедрения новых педагогических технология определяется характером общения его со взрослыми, его познания в образовательном процессе.

При этом ребенок должен выступать не в качестве объекта, а в качестве равноправного партнера. И это значит, что ребенок пользуется своими правами: самостоятельно свободно выражать свои мысли, излагая свои знания и делая их достоянием других, комментируя свои действия свободно высказывая свои суждения, выводы и умозаключения.

Следует подчеркнуть, что новые педагогические технологии полностью исключают авторитарный стиль руководства, когда педагог сообщает новые знания, а дети усваивают их путем подражания, повторения и запоминают, не понимая смысла.

Именно этот путь, когда ребенок пойдет путем активных действий, а не будет механически запоминать и затем воспроизводить их. И поэтому путь помогает ставить перед детьми мыслительные задачи, решения которых и направляет детей на овладение знаниями и умениями.

Исходя, из сказанного следует, что новые технологии предполагают, необходимость каждым ребенком в получении знаний и лишь на основе их многократного повторения, использовать в разных ситуациях, в разнообразных видах деятельности принцип: минимум знаний и максимум возможностей для их практического использования.

БЎЛАЖАК МЕҲНАТ ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

З.У.Джумагулов
Тошкент ДПУ мустақил тадқиқотчиси

Ҳақиқатан ҳам, кўз нури ва қалб қўрини, бутун онгли ҳаётини ёш авлодга ва тарбия беришга, уларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида камол топтиришга бағишлаган бир сўз билан айтганда, Ватанимизнинг эртанги кунининг пойдеворини яратаётган сиз азизларнинг кундалик олижаноб меҳнатингиз олдида таъзим этсак арзийди албатта.

Инновацион таълим технологияларлар таълим-тарбиянинг шакллари, методлари ва воситаларнинг тизимидан иборат бўлиб, уларга тўла амал қилинганида бакалавр ўқитувчиларни тайёрлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг берилган аниқ миқдор ва сифатдаги натижаларига эришишни кафолатлайди. Ваҳолангки, ҳеч бир педагогнинг методикаси берилган миқдордаги ва сифатдаги таълим-тарбия натижаларига эришишга кафолат беролмайди.

Инновацион таълим технологиялар муассасаларда таълим беришнинг замонавий илғор технологиясидир. Бу технологиянинг мақсади бакалавр ўқитувчиларни ўз фанига бўлган қизиқишини кучайтиришдан иборат бўлиб: уларнинг фанларни ўрганишга ижодий ёндашувини тарбиялаш; адабиётлар билан мустақил ишлашни ўргатиш; фанлар ўртасидаги боғланишдан фойдаланишни кўрсатиш вазифа-ларини ҳал этиш тарзида амалга оширилади. Инновацион таълим технологиялар асосида устоз-шогирд ҳамкорлигида муаммони ўрганиш ва уни ҳал этишда устоз кўрсатмаларини ҳар бир бакалавр ўқитувчилари томонидан мустақил бажариб борилиши йўлга қўйилади. Улар мустақил тадқиқот ишининг натижалари эса илмий семинарда муҳокама қилинади. Ушбу илмий тадқиқот ишига ўхшаш фаолият муаммони ҳал этишга хизмат қилувчи янги маълумот олингунча такрор давом эттирилади. Мазкур технология қобилиятли бакалавр ўқитувчиларни илмий муаммоларни мустақил ҳал қилишга тайёрлаш, уларни билимини бойитиш ва семинарларда ўз фикрини эркин баён эта олиш кўникмаларини тарбиялаш каби замон талабига мос вазифаларни бажаради. Инновацион таълим технологиялар номини олган мазкур метод асосида бир қатор муаммолар ўз ечимини топмоқда. Ҳаракатли расмлар, телеконференция, транслитерация, электрон китоб каби янги компьютер ахборот технологиялари ўқув жараёнини фаоллаштириш учун хизмат қилмоқда. Инновацион таълим технологиялар на фақат фан, балки техникани ўрганишда ҳам аҳамиятлидир. Техникани ўрганишда ушбу ўқув технологиясидан қуйидаги тартибда фойдаланишни тавсия этилади: мавзуга оид материални бакалавр ўқитувчилар томонидан ўзлаштириши учун педагог томонидан техникавий вазифанинг қўйилиши; техникавий вазифани ҳал қилиш йўлларини улар томонидан амалга оширилиши. Бунда бакалавр ўқитувчилар муаммоли саволлар ва ўзининг илмий тахминларини ёзиб боради ҳамда интерфаол мулоқот режасини тузади. Интерфаол мулоқот давомида танлаб олинган хулосага таяниб техникавий вазифани ҳар бир бакалавр ўқитувчилар мустақил ёки маълум гуруҳ таркибида амалга оширади. Мазкур интерфаол метод машғулот қатнашчиларини ўзаро фаоллиги асосида дарсни ташкил этиш бўлиб, у 2000-йилдан бошлаб

республикамизда қўлланила бошланди. Бакалавр ўқитувчиларнинг китобдан керакли маълумотни ўқиб ўрганиши мустақил таълим шаклларидан биридир. Унинг самараси кўп жиҳатдан педагог ва улар ўртасидаги мулоқотнинг натижасига боғлиқ. Бакалавр ўқитувчилар назарий билимларни асосан маърузалардан олади. Маъруза матнлари китоб ёки электрон дарсликларда ҳам мавжуд, бироқ, улардан фойдаланиш самараси фақат улар ўртасидаги жонли мулоқотдан сўнггина юқори бўлади. Демак, интерфаол маърузалар катта аҳамиятга эга.

Таьлим сифатини яхшиланишига сабаб бўладиган омиллар жуда кўп, аммо, уларнинг ичида биз учун энг самарали қўлланилаётган инновацион таълим технологиялар ни қўллашимиз ва шулар мақсадида қуйидаги ишларни амалга ошириш керак:

Биринчидан, бевосита таълим сифат кўрсаткичлари негизини ташкнл этиш; касбий илмларни ўрганишда бакалавр ўқитувчиларга қулайлик яратадиган инновацион таълим технологиялар усулларини қўллаш, катта ва кичик гуруҳлардаги уларга амалий бажаришларида кўмаклашиш; уларнинг ўзи фойдаланаётган инновацион таълим технологиялар усулларидан қайси бири у олиб борган амалий ишда юқори самара бериши, фойда келтиришини тушунишини шакллантиришда ёрдам бериши керак бўлади. Бакалавр ўқитувчилар ўзининг амалий ва назарий ўқиш ва ўрганиш фаолияти давомида татбиқ этиш мумкин бўлган инновацион таълим технологияларлар ҳақида батафсил маълумотга эга бўлиши каби ҳусусият шакллантириш асосий вазифалардан бири.

Иккинчидан, бакалавр ўқитувчиларни ўқишга ўргатиш, бу дегани у ўзлаштираётган назарий билимларини нафақат педагог орқали, балки бутун манбалардан ола билиши, кенг миқёсда тафаккур юритиши, бунинг учун турли диаграмма, слайд, дистограмма ва бошқа инновацион таълим технологиялар да қўлланиладиган манбалардан ола билишига ўргатиш лозим.

Учинчидан, бакалавр ўқитувчилар машғулотлар давомида мавзу бўйича кўрган турли кўргазмали диаграмма бошқа манбаларни ёдда сакдаб қолиши, уни ўзлаштириш даражасини кўтарилишига олиб келади, натижада уларнинг ҳақиқий мутахассис бўлиб етишиши ва меҳнат бозорида талабгор бўлишига имконият яратилади. Бакалавр ўқитувчиларда мустақил мутолаа қилиш, ўрганиш, манбалар билан ишлаш каби сифат кўрсаткичларини мукаммал шакллантиришда ҳар бир педагог ўзининг ҳиссасини кўшиши, уларни рағбатлантириш орқали қизиқишини амалга оширишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Чунки, педагог қанча маҳоратли, тажрибали бўлмасин, дарс давомида интерфаол методларни қўлламаса, слайд, диаграмма, дистограмма ва бошқа турли техника воситаларидан фойдаланмаса, унинг барча уринишлари бефойда бўлиб қолади

Демак, таьлим сифатини кўтаришда асосий кўринишларидан бири, бу олий таълим муассасаларининг факультет ва лабораторияларда илмий тадқиқот ишларини кенг кўламда олиб боришнинг ташкил этилишини йўлга қўйишдаи иборат. Чунки, бундай илмий изланиш ишларини олиб бориш нафақат профессор-ўқитувчиларнинг қизиқишини, балки кенг доирадаги бакалавр ўқитувчиларни жалб қилиш натижасида уларни илмга, фанларни тўлароқ ўзлаштиришларига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Тошкент: Истеъдод, 2008й.

2. Муслимов Н.А, Уразова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Касб таълими ўкитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2013. – Б. 160.

3. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo‘ysinov O.A. Mehnat ta’limini o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. – Toshkent: “START-TRASK PRINT” XK. 2014. – B. 125.

ИНТЕРФАОЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА БЎЛАЖАК МЕҲНАТ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КАСБИЙ ШАКЛЛАНИШИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

З.У. Джумагулов
Нукус давлат педагогика институти

Фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган бугунги кунда кўплаб илмий билимлар, тушунча ва тасаввурлар ҳажми кескин ортиб бормоқда. Бу бир томондан, фан-техниканинг янги соҳа ва бўлимларининг тараққий этиши туфайли унинг дифференциялашувини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан, фанлар орасида интеграция жараёнини вужудга келтирмоқда.

Бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларининг компетенцияларини шахсга йўналтирилган ёндашув асосида ривожлантиришга қаратилган қуйидаги мазмундаги илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда:

- ўқитиш мазмуни ва унинг ўқув-методик таъминоти;
- таълим технологиялари;
- билимларни назорат қилишнинг объективлигини таъминлаш;
- умум жаҳон стандартлари талаблари асосида компетентли меҳнат таълими ўқитувчиларини шахсга йўналтирилган ёндашув асосида ривожлантиришга доир технологияларни ишлаб чиқиш;
- дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда мустақил таълимни ташкил этиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш илмий-амалий аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда бўлажак меҳнат таълим ўкитувчиларининг методик тайёргарлигидаги:

- фаол таълим олиш шаклларига бўлган эҳтиёжи ва ижтимоий заруриятнинг тўла қондирилмаётганлиги;
- касбий шаклланишига йўналтирилган ўқув-тарбиявий ишларни ташкил қилиш учун етарли даражада касбий-педагогик тайёргарликка эга эмасликлари;
- касбий шакллантиришда таълимнинг мазмуни, методи, замонавий воситаларини мустақил танлашлари учун зарур шарт-шароит яратилмаганлиги;
- талаб этиладиган билим ва кўникмаларнинг етарли шакллантирилмаганлиги каби номутаносибликларга барҳам бериш йўлларини ва усулларини аниқлаш, улар асосида илмий тадқиқот ва тажриба синов ишларини олиб бориш орқали зарур илмий хулосалар чиқариш ҳамда илмий, амалий ва методик тавсиялар ишлаб чиқиш зарурияти туғилади [1.160].

Бугунги кунда бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларини ўқув жараёнининг марказига жойлаштириш, уларни шунчаки тингловчидан фаол субъектга айлантиришга қаратилган ўқитиш концепцияси илгари сурилмоқда. Шу мақсадга эришиш учун ўқув дастурларининг мазмуни ва ўқитиш технологиялари мунтазам янгиланмоқда.

Олий педагогик таълим жараёнида интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялардан яхлит ва алоҳида-алоҳида фойдаланган ҳолда бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларининг креативлигини ривожлантириш мумкин. Бунда профессор-ўқитувчилар бўлажак меҳнат таълими ўқитувчилар гуруҳининг ўзига хос хусусиятлари ва имкониятларини аниқ ҳисобга олишлари керак, чунки мазкур

методлар ва технологиялар ёрдамида назарий билимлар ва амалий тажрибалар бир йўла ўзлаштирилади. Бу эса, ўз навбатида, бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларида касбий нуқтаи назар, дунёқараш, нутқ, мантиқий тафаккурни ривожлантиришга хизмат қилади. Шу билан бир қаторда, уларда педагогик билимлар ва ҳодисалар устида танқидий фикрлаш вужудга келади.

Меҳнат таълими фанларини ўқитишда умумий ўрта таълим мактабларида ва касб-ҳунар коллежларида ҳам қупгина қийинчиликлар мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти меҳнат таълими ўқитувчиларининг методик тайёргарликлари етарли даражада такомиллаштирилмаганлиги сабабли юзага келмоқда. Бу эса ўз-ўзидан Республикамиздаги барча педагогика олий таълим муассасаларида меҳнат таълимини ўкитишда талабаларнинг методик тайёргарлигига бўлган эътиборни янада кучайтириш зарурлигини кўрсатади. Шунингдек қайд этилган вазифаларни самарали ҳал этиш, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг талаблари асосида республикамиздаги барча умумий ўрта ва ўрта махсус таълими муассасалари учун педагог кадрларнинг янги авлодини тайёрлаш, хусусан, бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини Давлат таълим стандартлари талаблари даражасида таъминлаш йўллари, воситалари ва усулларини ишлаб чиқиш долзарб масалалардан эканлигини кўрсатади [2.80].

Шундай қилиб, интерактив технологияларни лойиҳалаш амалий дидактига оид тадбирларни кетма-кет ва изчил амалга оширишни тақоза этади. Интерактив ўқитиш технологиялари таълим олувчиларда бўлажак касбий фаолият учун муҳим саналган шахс сифатларини, вазифасига кўра функционал мажбуриятларини амалга оширишни кафолатлайдиган билим, кўникма ва малакаларини шакллантира оладиган технология ҳисобланиб, жараёнли методик ҳаракатлар тизими ва дидактик инструментлардан иборат бўлади.

Адабиётлар

1. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: РТМ, 2004. – Б. 104.

2. Муслимов Н.А, Уразова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Касб таълими ўкитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2013. – Б. 160.

ОҚЫТЫЎШЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛИГИН ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ БАЗЫ БИР МӘСЕЛЕЛЕРИ

З.Турымбетова
НМПИ 2-басқыш магистранты

Оқытыўшының педагогикалық шеберлиги шахстың улыўма мәдениятының өзине тән бир көриниси ҳәм оның сыпатларының интегративлик бирлесиўи болып, педагогикалық искерлик процессинде, нәтийжесинде бирлестиреди. Соның ушын да, бул машқалалар тәлим системасын қайта дүзиўде айрықша әҳмийетке ийе болды. Сондай болса да, педагогикалық оқыў орынларында қабылланып атырған илажларға қарамастан, болажақ муғаллимниң шын мәнисинде қәлиплесиўи ҳәм кәсиплик өсип раўажланыўы ушын утымлы болған шараятлар еле жаратылмады. Ал, булардың ҳәммеси талабалар – болажақ муғаллимлерде (педагогикалық цикл предметлерин үйрениў барысында) педагогикалық шеберлигин ҳәм сөйлеў мәдениятын қәлиплестириў машқаласының актуаллығын белгилеп берди.

Педагогикалық шеберлик илимий нызамларды ҳәм алдыңғы технологияларды қолланыўдың бирлигинен ибарат болатуғынлығын изертлеўлер көрсетпекте.

«Педагогикалық шеберликтиң өзи не?» деген сораўға жуўап бериўде көплеген авторлар жоқары табысларға ерисип атырған педагоглардың педагогикалық мийнетиниң анализине ҳәм шахсына итибар қаратады. Тәлим ҳәм тәрбияның ҳәзирги заман теориясы улыўмаилимий ҳәм улыўмаметодикалық принциплерге: инсаныйлық, илимийлик, теория ҳәм әмелияттың диалектикалық байланысы, системалылық, саналылық, нәтийжелилик ҳәм басқаларға таянады. Усы әмелиятта сыналған принциплердиң анализи тәлим менен тәрбияның, қарым-қатнас пенен айрықша көрсетиў, билимлердиң тутаслығы ҳәм басқа нызамлылықлардың педагогикалық шеберликтиң атрибутлары бирлиги ҳаққында айтыў имканиятын береди.

Бул психологиялық принциплерди әмелиятта қолланыў педагогикалық шеберликтиң баслы критериелеринен бири – тәлимниң нәтийжелилигин арттырыўға көмеклеседи. Бул принциплер оқыў искерлигиниң әмелий сыпатын белгилейтуғынлығына итибарды қаратыў зәрүр, бунда педагогикалық шеберликтиң субъектив-искерлик психологиялық тийкары болатуғынлығын атап өтемиз. Педагогикалық шеберликти усы мәнисинде тәлим бериўдиң оптимал технологиясы сыпатында қараў мүмкин болады. Б.Скиннердиң аңлатыўы бойынша «Тәлим технологиясы – технологияның табысларын педагогикалық әмелиятта қолланыў есапланады».

Заманагөй технологияларды тәлимге енгизиў педагогикаға деген жеке искерлик жантасыў менен тығыз байланыслы болады. Жеке искерлик жантасыў тийкарында жедел тәлим концепциясы ислеп шығылды ҳәм әмелиятқа енгизилип, ол үйрениўшиге оқыў-тәрбия процессиниң ҳақыйқый статусын алыў имканиятын бере алды.

Педагогикалық шеберлик – жеке (шахсий) сыпат. Бул – тәрбия ҳәм тәлим өнери болып, оқытыў тәрбияның заманагөй методларын (шөлкемлестириў, басқарыў, техника, методика, қарым-қатнас, сөйлеў мәденияты) ийелеп алыў менен жетилисип барады.

Бизиң пикиримизше, педагогларды оқытыў моделлерин жаңа концептуаллық жақтан ислеп шығыўда талабаны оқытыўдың барлық басқышларында белсендилик позициясы үстем, ең алдыңғы шәрт болып табылады. Бул позиция талаба тек тәлим бағдарын ғана емес, ал белгили тәлим мақсетине ерисиўдиң усыллары ҳәм жолларын турақлы түрде таңлап алыўын белгилейди. Бул қәнигелердиң компетенция дәрежесин, оның бейимлесиўшилик уқыпларын ҳәм педагогикалық шеберлигин арттырыў ушын күшли стимул болып хызмет атқарады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Каримов И.А. Назначение науки – служить расцвету. –Т.: «Ўзбекистон», 1996, Т.4.
2. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. –М.: 1987.
3. Зязюн И.А. Основы педагогического мастерства. –М.: «Просвещение», 1989.
4. Юзликаев Ф.Р. Интенсификация процесса дидактической подготовки будущего учителя в педагогическом институте. –Т: «Фан», 1995.

ЎЙИН АМПЛУАСИГА БОҒЛИҚ РАВИШДА ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНИШЛАРИНИ БАҲОЛАШ

Т. Искендеров, С.Т.Есемуратов- ўқитувчилар,
Нукус давлат педагогика институти

Ўсмир спортчиларда узоқ муддат давомида ўтказилган тадқиқотлар кўрсатдики, уларнинг кўпчилик морфологик ва функционал тавсифлари, шу спорт

тури билан шуғулланган тенгдошлариникидан, бир неча йил шуғуллангандан кейин ҳам анча юқори бўлиб қолади. Бундай кўрсаткичларга қуйидагилар киради:гавданинг бўй, кенглик ва айланма ўлчамлари, гавда пропорциялари, гавда массаси таркибининг компонентлари, хусусан мушак, ёғ ва суяк компонентлари. Морфологик белгилар, юқори натижаларга эришишда хал қилувчи аҳамият ўйнаши мумкин ва шунинг учун, у ёки бу турдаги спортда муваффиқиятга эришиш, спортчи гавдасининг тузилиши, шу спорт турига қўйиладиган тавсифлар ва талабларга мос келган пайтда боғлиқ бўлади. Жамоада бажариладиган ўйин амплуасига боғлиқ ҳолда малакали футболчиларнинг жисмоний ривожланишини таҳлили 4-жавдалда келтирилган.

Жадвал 1

Малакали футболчиларнинг спорт амплуасига боғлиқ бўлган морфологик белгиларининг моҳияти

Ўрганилаётган белги	Футболчилар			
	Дарвозабонлар x±σ	Ҳимоячилар x±σ	Хужумчилар x±σ	Ярим ҳимоячилар x±σ
Бўйи, см	179,5±4,83	176,3±5,13	172,5±4,83	175,5±6,02
Вазни, кг	78,4±3,87	73,8±5,80	71,0±35,8	72,5±4,70
Кўкрак айланаси, см	92,9±3,44	91,5±3,40	90,5±3,03	91,0±2,96
Гавданинг абсолют юзаси, $м^2$	1,98±0,07	1,90±0,10	1,84±0,09	1,88±0,107
Мушак тўқимаси, кг	39,77±2,15	37,87±3,15	35,76±2,85	36,65±3,43
Мушак тўқимаси, вазнга нисбатан %	50,83±3,23	51,30±1,97	50, 93±1,81	50,52±2,78
Суяк тўқимаси, кг	12,50±0,58	11,83±1,26	11,06±0,91	11,55±1,05
Суяк тўқимаси, %	16,13± 0,84	16,00± 0,875	15,59± 0,96	15,93±1,15
Ёғ тўқимаси, кг	7,87± 1,22	6,80 1,62	6,84± 1,00	6,90± 1,48
Ёғ тўқимаси, %	10,03±1,38	9,16±1,68	9,66±1,40	9,52±1,85

Гавданинг бўй ўлчамлари кўрсаткичлари асосида, дарвозабонларнинг бўйи баландлигини қайд қилиш мумкин, уларнинг бўйи 179,5±4,83 см., улардан кейин ҳимоячилар ва яримҳимоячиларники – мос равишда 176,3±5,13, 175,5±6,02 см. Хужумчилар бўйи энг пастлиги – 172,5±4,83 см қайд қилинди. Оғирлик белгилари ҳам анча вариациялидир. Гавда оғирлиги қийматларидаги фарқлар 78,4±3,87 дан то 71,0±35,8 кг гача ташкил қилади. Шуни айтиш лозимки, гавда оғирлигидаги энг катта фарқ дарвозабонларда қайд қилинди, жамоанинг ҳимоячилари, яримҳимоячилари ва хужумчиларида эса, бу фарқ 1 кг атрофида бўлдаи кг (мос равишда 73,8±5,80; 72,5±4,70; 71,0±35,8). Шунга ўхшаш анъана гавда юзаси ва кўкрак қафаси айланаси кўрсаткичларида ҳам сақланади.

Юқоридаги 4-жадвалдан келиб чиққан ҳолда, шуни айтиш лозимки, мушак массасининг нисбий қуввати кўрсаткичлари энг кўп дарвозабонларда 39,77±2,15 ва ҳимоячиларда – 37,87±3,15, ундан кейин яримҳимоячиларда – 36,65±3,43 ва хужумчиларда – 35,76±2,85 ривожланган.

Шуни айтиш лозимки, тренировка пайтида хужумчиларнинг тезкорлик имкониятларини ошириш учун куч тайёргарликларига кўпроқ эътибор қаратиш керак. Футболчиларда нисбий ёғ массаси норма чегарасида бўлади ва гавда массасидан ўртача 10 % ни ташкил қилади. Лекин, бу 10 % ли кўрсаткич шуни англатадики, уни белгиланган норманинг чегараси деб ҳисоблаш мумкин, чунки ёғ массаси А.Е.Бабкин, В.Н. Селуянов (2003) фикрига кўра, 6,8% ни ташкил қилиши

керак.

Суяк массаси кўрсаткичлари ҳам ўйинчининг амплуасига боғлиқ ҳолда фарқланади. Суяк массасининг энг кўп миқдри дарвозабонларда аниқланган 12,50±0,58 , кам кўрсаткичлар 11,06±0,91 хужумчиларда аниқланган. Шуни айтиш лозимки, ишда гавда компонентини аниқлаш пайтида, дастлаб Матейка формуласидан фойдаланилган. Ундан кейин, компонентларни гавда массастга нисбатан компонентларни фоизли нисбати математик ҳисобланган.

Сезиларли морфологик ўзгаришлар, ўсмир болаларда спорт билан шуғулланишнинг хаттоки унча катта бўлмаган муддатида ҳам кузатилган, спорт билан шуғулланганлар ва шуғулланмаганлар ўртасидаги анча сезиларли фарқлар бир неча йил тренировка қилгандан кейин аниқланади. Шундай қилиб, спорт типи юкламаларга бир неча йиллар давомида мослашишда шаклланади, жисмоний ривожланиш белгилари эса, спорт машқларини анча самарали бажаришга кўмаклашади, Умуман олганда, мушаклар ва суякларнинг прогрессив ўзгаришлари, вояга етган даврга нисбатан ўсмирларда тезроқ содир бўлади. Спорт билан шуғулланадиган ўсмирлар, вояга етган даврга жисмоний кўрсаткичларини ошиши билан кириб келадилар ва 19-20 ёшда ушбу кўрсаткичлар, скелетнинг кенглигидан ташқари, ёш спортчиларда вояга етган спортчиларнинг мос равишдаги кўрсаткичларига яқинлашади.

Адабиётлар:

1. Усмонхўжаев Т.С., Хўжаев.Ф.«Ҳаракатли ўйинлар»Т.: Ўқитувчи 1992.
2. Нуримов Р.И. Футбол /Под ред. Т, ЎзДЖТИ 2005.

ЖАС СПОРТШЫЛАРДЫҢ СПОРТТА ЖЕТИЛИСИЎ ЖАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРИСЛЕР

Р.Шылманов –оқытыўшы, Т. Узақбаев, А.Умирзақов студент
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Ҳәрекетлениў ҳәм вегетатив функциялары, физикалық искерлиги қатаң дыққатқа алынған жағдайларда болыўы керек.

Физикалық шуғылланыўларда систематикалық ислеў адам организми ҳәм оның қурылмасында анағурлым өзгерислерге алып келеди ҳәм жас спортшылардың физикалық сыпатларының раўажланыўына жәрдемлеседи. Систематикалық шуғылланыўлар балалардың организминиң раўажланыўына ҳәм өсиў темпине бирдей мәнили тәсир етпейди. Организмниң самотикалық функцияларының қайта қурылыўы вегетативлик көрсеткишлер фонында еле тамамланбаған өсиў процесслериниң ҳәм жас спортшылардың организминиң бирге алып барылыўы болып табылады. Энергияны жумсаўдың әдеўир бөлегиниң жумсалыўы тек спорт ҳәрекетиниң емес, ал жасы бойынша өсип баратырған өзгерислери де себеп болады. Бул спорт ҳәрекетиниң процесин шеклейди ҳәм оның интенсивли өсиў дәўиринде жақсы көзге тасланады.

Жас спортшылардың физикалық уқыплылығының өзгешеликлери оларда ересек адамларға қарағанда ҳәрекет ҳәм вегетатив функциялардың жумыс басында тезлесиўи ҳәм қайта ислеў дәўири қысқалаў болады. Бирақ, жоқары ҳәм турақлы искерликти ҳәм жарақатлардың алдын алыў ушын болатуғын қыздырыў (разминка) шынығыўлары жетерли дәрежеде даўамлы, интенсивли ҳәм туўры болыў керек.

Жас спортшылардың старт реакциялары нерв процесслериниң тең салмақлылығының азлығы жийи әҳмийетли болады. Күшли эмоциялар спорт нәтийжелилигине кери тәсир көрсетеди. Жас спортшыларда искерлик дәўириниң турақлылығы даўам еттириўши болып, шаршаў тезирек раўажланады. Бул

ҳәрекеттиң координациясының ҳәм дистанцияларда күшти бөлистириўдиң бузылыўын пайда етеди.

Шаршаў әсиресе жүрек-қан тамыры ҳәм дем алыў системалары ҳ.т.б. системалар кислород жетиспеў жағдайларында, субмаксимал күшлениўди орынлағанда аўыр болып өтиледи. Қайта тиклениў процесслери шынығыўлар алмасқанда, актив дем алыў, ҳәр түрли булшық ет группаларына жүклениўлери байланысқанда жақсы болады.

Бир түрдеги монотонлы жүклениўлер, зериктириўши тренировкалар ересек адамларға қарағанда жас өспиримлерде қайта тиклениў процесслериниң өтиўин пәсейтеди ҳәм шаршаўдың келиўин шақырады.

Өсип атырған организм жумыс ҳәм дем алыў жағдайлары жеке байланысыў жағдайында, дроблы жүклениўде эффективли тренировкаланады.

Тренировкалық тәсирлердиң эффективлиги бир спортшыға физикалық жүклениўге адекватлығы, оның туўма ҳәм ийе болған айрықшалық жағдайлары менен ажыратылады. Бул жерде бас роли спортлық таңлап алыў процесслери ҳәм спорт ориентациясына байланыслы болады.

Спорт ориентациясы процесинде адамның туўма айрықшалықлары үйренileди ҳәм оған адекватлы физикалық шынығыўлар ямаса спорт түрлери таңланады.

Спорт таңлаўында жетекши спортшылардың жарыс ҳәрекетиниң моделли характеристикасы ҳәм сол спортқа тийисли спорттың сыпаты анықланады. Соннан кейин муўапықлы туўма ҳәм өмир сүриў ҳәрекетинде морфофункционаллық айрықшалығы раўажланған балаларды излеў ҳәм таңлаў өтеди. Спорт қәнигелестириўиниң адекватлы емес сайлаўы ямаса жарысыўшылық ҳәрекетиниң стили спорт усташылығының өсиўин бирден пәсейтеди ҳәм спорт нәтийжелериниң дәрежесине шек қояды ҳәм де жас спортшының денсаўлығына зыян тийиў факторы болып табылады. Организмниң нәсиллик дәрежесиниң ҳәр түрли морфофункционаллық көрсеткишлерин изертлеў соны көрсетеди, генетикалық, яғный ата-анадан өтетуғын тәсирлер оғада көп түрли болады. Олар табылыў мүддетке, тәсир етиў дәрежеси, пайда болыў стабиллиги менен ажыратылады. Спортшының сыпатына ҳәм уқыплығына тәсир ететуғын нәсиллик дәрежесин билиў, жас спортшының спорттағы нәтийжелерин болжаўға мүмкиншилик береди.

Әдебиятлар:

1.Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси Тошкент., Ўз ДЖТИ, 2005 йил

2.Саломов Р.С. Спорт машғулотнинг назарий асослари – Тошкент., Ўз ДЖТИ, 2005 йил - 238 б.

3.Гончарова О.В. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш Тошкент., Ўз ДЖТИ, 2005 й.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ ЎРТАСИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА САЁҲАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

А.Бекмурзаев, Ж.Ж.Мирзамуратов, К.К.Кенжебаев
НДПИ Жисмоний тарбия кафедраси

Қадимги Шарқ ва Ғарб мамлакатларини боғлаган Ипак йўли юртимизнинг Андижон – Қўқон , Ҳовос, Жиззах, Самарқанд – Бухоро, Хива худудларидан ўтиши

фақат савдодагина эмас, балки мамлакатларнинг ижтимоий турмуш маданиятини ривожлантиришда ҳам хизмат қилганлиги бежиз эмас.

Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритгач, миллий қадриятларни тиклаш, маънавий-маърифий маданиятимиз тарихини ўрганиш ва уни бойитиш йўлида катта тадбирлар ўтказилмоқда. Бунда ўзбек давлат туризм компаниясининг ташкил этилиши муҳим воқелик бўлди. Бу ташкилотнинг фаолияти аҳолининг чет мамлакатларга саёҳат қилишини таъминлаш, ёшларни ўлкамиздаги тарихий маданий масканлари, замонавий қурилишлар ва эришилаётган ютуқларни таништиришга қаратилганлиги билан муҳим аҳамият касб етмоқда.

Саёҳат-дам олиш, ҳордиқ чиқариш, ўлкани ўрганиш, ижтимоий фойдали меҳнат қилиш, саломатликни яхшилаш, жисмонан чиниқиш манбаидир. У барчага баробар хизмат қилади. Саёҳатнинг турлари жуда кўп. Турли уловларда шаҳарларни сайр этиш, илмий тадқиқотлар олиб бориш, энг муҳими гуруҳ бўлиб, тоғ-адирларда пиёда юриш, чўққиларни забт этиш, чамалаб мақсадни топиш ва бошқалар саёҳатнинг асосини ташкил этади.

Саёҳат оммавий соғломлаштирувчи тадбир сифатида жисмоний тарбиянинг муҳим омилидир. Шу сабабдан Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонуни (2015 йил) ва ЎзРВМнинг “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори (27 май, 1999 йил) катта спортни ривожлантириш билан бир қаторда аҳоли ўртасида жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришда эътиборга моликдир.

Р.Абдумаликов, Т.Холдаровлар томонидан “Туризм” (1978,1988), “Мактаб ўқувчиларининг дам олиш куни саёҳатларини ташкил қилиш” (1995), “Пиёда юриш саёҳати” ва “Экотуризм”га оид иккита услубий қўлланмалар 2014-2015 йилларда яратилди. Улар ўз кучи ва моҳияти билан ҳозирги даврга ҳам хизмат қилиши мумкин.

Педагогик кузатишлар, расмий суҳбат ва сўровларнинг натижаларига таянса бугунги шароитда талаба-ёшлар билан пиёда юриш оммавий саёҳатларини ташкил этишнинг ўзига яраша машаққатлари муаммолари мавжудлиги аниқдир. Уларнинг баъзиларини қуйидагича ифодалаш мумкин, яъни:

-саёҳат қатнашчиларини тегишли жиҳатлари ва моддий томондан таъминлаш;

-жамоаларнинг раҳбарлари маъсулиятни ўз устига олиши;

-ташкилий ва раҳбарлик қилиш масалалари ва ҳ.к.

“Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестларидаги махсус саёҳат талаблари ва уни ташкил қилиш йўллари бўйича Тошкент, Гулистон ва Жиззах шаҳарларидаги баъзи умумтаълим ўрта мактаблар, ўрта махсус ва олий ўқув юртларининг жисмоний тарбия ўқитувчилари ҳамда ўқувчи-ёшлар билан суҳбат, савол-жавоблар ўтказилди. Уларни илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш натижалари қуйидаги мулоҳазаларни билдиришга даъват этади.

1.Махсус тестларга саёҳатларни киритилиши айни муддаодир, чунки ўқувчи-ёшлар оммавий равишда пиёда юриш, ўлкани ўрганиш ва ўзаро ҳамдўстликни мустаҳкамлаши лозим (70%);

2.Саёҳат туфайли ўқувчиларни жисмоний чиниқтириш, ижтимоий фойдали меҳнат қилишга ўргатиш имконияти бўлади (80%).

3.Қишлоқ жойларида ўз атрофларига саёҳатлар уюштириш, бунда кўчат ўтқазиш, деҳқонлар ва чорвадорларга кўмаклашиш каби ишларни бажаришга даъват этилади.

4.Айниқса, саёҳатларни уюштириш учун махсус шаҳарлар, йўл харажатлари, озиқ-овқат билан таъминлаш ҳозирги шароитда бироз мушкул ҳисобланади (75%).

5.Оммавий равишда дам олиш куни саёҳатлари, айниқса баҳорги ва ёзги таътил пайтларда кўп кунлик саёҳатларни ташкил қилишга раҳбарият рухсат беришмайди (80%);

6.“Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестлари асосида мутасадди вазирликлар, ташкилотлар саёҳатларни уюштириш учун махсус қарорлар чиқаришлари лозимга ўхшайди (70%).

Юқоридаги қайд этилган мулоҳазалар амалий таклиф вазифасини ўташ билан биргаликда саёҳатларнинг ўзига ҳос хусусиятлари ва муаммоларини хам ўз ичига олганлигини ҳис этиш керак бўлади.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИГА АМАЛ ҚИЛИБ, СОҒЛОМЛАШТИРИШ ЮГУРИШ ТЕХНИКАСИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Х.Х.Араббоев - ТАТУ Фарғона филиали ўқитувчиси, К.К.Кенжебаев А.К.Бекмурзаев - НДПИ ўқитувчилари

Спортнинг енгил атлетика тури таркибидаги тизимли шуғулланганда инсон организмига энг катта таъсир кўрсатадиган машқларидан бири югуриш машқи ҳисобланади. Югуришнинг турли хиллари мавжудлигини биламиз. Улар: қисқа масофага, ўрта масофага, катта масофага, марафон, “кросс”, соатлаб югуриш, тўсиқлар оша югуришлар деб таснифланади. Ҳозирги кунда урфга айланган югуриш турларидан бири соғломлаштириш югуришлари бўлиб унинг ҳам турли хиллари мавжуд.

Соғломлаштириш югуриши билан индивидуал ёки жамоа бўлиб шуғулланилади. Одатда жамоа бўлиб югуриш, айниқса ёшлар учун ўзининг қатор ижобий томонларига эга. 4-5 нафар гуруҳдошлар, улфатларнинг жамоага уюшиши шуғулланувчилар турмуш тарзида ўзига хос анъаналарни шаклланишига восита бўлади.

Югуриш билан шуғулланишни янги бошловчилар энг аввало тиббий кўрикдан ўтгандан сўнг машғулотлар учун кийим бош(спорт формаси)ни тайёрлайдилар. Унда асосий эътибор пойафзалга қаратилади. Албатта унинг тагчарми юмшоқ бўлиши, бармоқларни қисмаслигига эътибор қилиниши лозим. Чунки нотўғри танланган оёқ кийими турли ноқулайликларга сабаб бўлиши мумкин. Устки кийим иқлимга қараб танланади.

Югуришни бошлашдан аввал юрак - томир, нафас олиш тизими, ва ҳаракат таянч аппарати мушакларини бажариладиган фаолиятга, яъни югуришга тайёрлаш учун қисқа тайёргарлик (разминка) қилиш одатга айлантирилиши шарт. Ҳаракатлар аввалига аста секинлик билан, бирданига кескин ҳаракатларни бажариш билан бошланмаслигига эътибор қаратилиши лозим.

Машғулот юришдан югуришга ўтиш билан бошланади. Шуғул ланишни эндигина бошлаганлар аввалига 5-10 дақиқа тез қадамлар билан юриб сўнг югуришни юриш билан алмаштириб олиб боришларини саломатликка фойдаси катта. Ёшига қараб камида 6-8 та тренировка давомидан сўнг разминкани тугатиб югуришни бошлаш мумкин. Шуғулланувчи ўзига мослаб масофа танлашни билишининг аҳамияти катта. Бир неча ҳафта, ойлар давомида танлаган масофасини ўзгартирмай шуғулланиши танлаган жисмоний юкламасига организмни мослаш имкониятини беради. Юклама меъёрида бўлса машғулотдан сўнг организмда кўтаринки кайфият, хушхоллик сезади. Бу янги юкла мага ўтиш аломатидир.

Кузатишларимиз, суҳбатларимиз давомида соғломлаштириш маш ғулотлари қатнашчиларини югуриш техникасига оид назарий билим ларини талаб даражасида эмаслигини аниқладик ва унга оид қуйидаги тавсияларни эътиборингизга ҳавола қилдик:

а) югуришда тана скелети мушакларини таранглиги тўлиқ пасай тириш лозим, айниқса, ҳаракат-таянч аппарати мушаклари таранг бўлмаслиги мақсадга мувофиқ;

б) югуришда гавда горизантал тутилади (орқага эгилмайди, олдинга энгашилмайди);

в) қўл тирсакдан енгил букилади, бармоқлар эркин ярим мушт ҳолатида тутилади;

в) калла эркин, энгаштирилмай, тебратилмай ортиқча ҳаракат ларсиз ушланади;

г) оёқ кафти тўлиқ ерга тегиш билан югуриш ёки оёқ кафтини ерга теккизмай оёқ панжаларига таяниб югуришдек вариантлардан алоҳида тренировкаларда ёки улардан битта тренировкада қўллаш билан югуриш мумкин;

д) бурундан нафас олинади ва оғиздан чиқарилади, чуқур нафас олиш ва чиқариш маромли, бир неча қадамга мослаштирилиши мумкин.

Масофа бўйлаб югуришда тезликни ўзгартириш шуғулланганлик даражаси юқори бўлгандан сўнг тавсия қилинади.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МӘКЕМЕСИ МЕНЕН МЕКТЕП ТӘЛИМИ ҮЗЛИКСИЗЛИГИН ҲӘМ ИЗБЕ-ИЗЛИГИН ТӘМИЙИНЛЕЎДИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ

К.Тлеумбетова
НМПИ Мектепке шекемги тәлим кафедрасы

Баланы мектепке таярлаў процесинде оларда искерликтиң жаңа түри болған тәлим алыўға ҳәм оқыўға иштейин оятыў, балаларды руўҳый процесине кирисиўге таярлаў мақсетинде дәслепки оқыў элементлерин үйретиў лазым.

Хәр қандай 6-7 жаслы бала мектепке қабыл етилиўи мүмкин, буның ушын ол физикалық, руўхый ҳәм де ақылый жақтан билим алыўға таяр болыўы керек. Балалардың мектепке таярлаў дәрежесин анықлаўда диагностикалық орайлардың жуўмақларына таянып, соның менен бир қатарда мектеп, оның материаллық техникалық базасы 6-7 жаслы балаларға билим бериў имканиятына ийе болыўы тийис.

Оқытыўшының педагогикалық-психологиялық билим дәрежеси, әдеп-икрамлылығы ҳәм жеке сыпатлары бул жастағы балаларға билим ҳәм тәрбия бериў ушын ылайық болғанда, ол 6-7 жаслы балаларды оқытыў ҳуқықына ийе болады. Соның ушын да 6-7 жаслы балалар, оларды қабыл ететуғын мектеплер ҳәм де бул балаларды оқытатуғын оқытыўшылар педагогикалық-психологиялық көзқарастан айрықша диагностика қылыныўы ҳәм буннан кейин оқыў процесине кирисиўи керек.

Жоқарыда көрсетилген мектепке шекемги жастағы балалардың билим-тәрбиясына қойылатуғын мәмлекетлик талапларға тийкарланған ҳалда жумыс алып барыў - бул үзликсиз билимниң жаңа әўладты тәрбиялаўға қойылған баслы мақсети болып табылады.

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси менен мектеп билимлендириўиндеги үзликсизликти тәмийинлеў, мектепке шекемги ҳәм баслаўыш билим бериў системасындағы билим ҳәм көнликпелерди өзлестирип

алыўдағы жетискенлик, көпшилик жағдайда ҳәр бир баланың билим, уқып ҳәм көнликпелерди ийелеўи, олардың искерлигин жеделлестириў, көбинесе балалар бақшаларында жаратылған имканиятларға байланыслы болады.

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери менен мектеп билимлендириўиндеги үзликсизликти ҳәм избе-изликти тәмийинлеў ушын тек ғана баладағы жетискенликти анықлап қоймастан, баланың үстиртин алған билимин өз ўақтында сапаластырыўға мүмкиншилик жаратылады. Бақша тәжирийбесиниң көрсеткениндей, балалар бақшасында тәрбияшылар, муғаллимлер ҳәм ата-аналар балаларға билимди таяр түринде берип, ол билимди өзлестириў процесин тексериўге итибар бермейтуғын жағдайлар ушырасады. Баланың үстиртин билиминиң пайда болыўының бирден-бир себеби, оның ҳәр қыйлы пәнлерди үйрениўде, балалардың қабыл етиў дәрежесине итибарсызлық, олардың қызығыўшылығының төменлеп кетиўине алып келеди. Соның менен бирге бала алған билимлерин ҳәр қыйлы ўақыяларда, мазмунда қоллана алыўы менен бирге илимий түсиниклерди де меңгере алыўы тийис.

Мысалға келтирсек, мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде өткерилген эксперимент жумысларының тәжирийбелеринде бала сораўларға жуўап бере алмаса, үлкенлер дәрҳал ол ушын жуўап бериўге асығатуғынлығын, олар баланың билип алыўына кери тәсир жасайтуғынлығын көрсетеди. Бул нәрсе баланың сырттан жәрдем күтиўине исенимин күшейтип жибереди. Бундай усыллар баланы оқыўға үйретиўде жетискенликке ерисиўдеги қыўаныш сезимлерин сынап көриў мүмкиншилигинен айырады.

Демек, баланы бақша жасынан баслап жигерлилик ҳәм турақлылыққа, ойлаған нәтийжелерге ерисиў ушын шыдамлылық пенен мийнетке үйретиў зәрүр. Бул нәрсе баланың билимди өзлестириў процесинде тексериў жумысларын күшейтиўдиң зәрүр екенлигин көрсетеди. Балаға жәрдем бериўден алдын ала ол не биледи**?** Оған қандай жәрдем керек**?** Тексериўдиң қандай түринен пайдаланыў керек**?** – деген сораўларға жуўап излеў керек болады.

Баланың уқып ҳәм көнликпелериниң өсиўине мүмкиншилик жаратыў, оның билимине, өзине деген исенимди пайда етиўимиз тийис. Себеби, жаңа билимди алыў талапшаңлығын ҳәм уқыплылығын раўажландырыў ушын балада қызығыўшылық оятыўымыз тийис.

Мектепке шекемги жастағы балалар менен алып барылған тәлим-тәрбиялық жумысларының нәтийжелери билимди өзлестириў процесиниң үш басқыштан турағынлығын көрсетеди.

Биринши басқыш**:** - баланы қоршаған орталықтағы жаңа түсиниклер менен таныстырыў. Бул басқышта балалар бағдарлама бойынша билим алады. Билим бериўден алдын бала нелерди биледи, нелерди билмейтуғынлығын анықлап алыў тийис. Бунда бақлаў жүдә зәрүрли болып, балалар анық бир мысаллар тийкарында күнделикли билим алыўы керек.

Усы тийкарда олардың алған билимлеринде үзликсизлик ҳәм избе-излик принциплери толық сақланады. Демек, бақша тәрбияшысының ўазыйпасы бул принциплерди системаластырыў ҳәм сақланыўын тәмийинлеў болып табылады. Бул жумыслар барысында балалардың билим дәрежеси анықланып, олардың дурыс ис-ҳәрекетлери хошаметленип барылады.

Хошаметлеў - балаларды өз мийнети жетискенликлеринен ләззет алыўға ҳәм оларды өзиниң күшине ҳәм мүмкиншилигине исеним арттырады.

Балалар бақшалары менен 1-класс оқыўшыларын интерактив усылларда оқытыў барысында сабақлар: сораў-жуўап түринде, ҳәр түрли сүўретлер салынған карточкалар, ойынлар, ҳәр қыйлы жарыс усылында өткериледи. Сабақта бала тапсырманы орынлап ғана қоймастан жолдасларының да ҳәрекетлерин бақлап барады. Бул бақлаў бала ушын зийреклик пенен шаққанлықты пайда етеди. Егер бала тапсырманың орынланғанының дурыс екенин тастыйықлап көрсете алса, демек, оның жеке түрдеги тапсырмаларды орынлаўға таяр екенлигин көрсетеди.

Екинши басқыш, бақша балаларының билими олардың дөретиўшилик ислеринде де айқын көринеди. Мәселен, сүўрет салыў, ылайдан ҳәм пластилиннен ҳәр түрли көринистеги үлгилерди таярлаў, аппликациялық жумысларды орынлаў. Бунда балалар ҳәр түрли тапсырмаларды орынлап, адамның, ҳайўанның фигурасын соғыў, нағыс ойыў, ҳәр қыйлы геометриялық фигуралар соғыўды үйренеди. Бул басқышта уллы педагог М.Монтессоридиң «Мениң өзим ислеўге жәрдем бер » принципи бойынша, үлкенлер баланы сол ўақытта не қызықтырып турғанын аңғарып, оған қолайлы шараят жаратып бериўи арқалы баладағы тәбийий қәбилетлердиң раўажланыўына имкан жаратады. Бундай жағдайларда балалар тапсырмаларды зор умтылыўшылық пенен орынлайды ҳәм оларда сол нәрсеге қызығыўшылық күшейип барады.

Бақша балаларының билим көнликпелериндеги үзликсизликти тәмийинлеўдиң үшинши басқышының тийкарғы бир түри - бул бақлаў болып, бул тез тәсир етиў жолларын анықлаў усылларының бири болып табылады. Мәселен, балаларға сораў таслаў арқалы олардың ой-пикирин кеңейтип барыў, мәселен сениң жасың нешеде**?** Ендиги жылы нешеге шығасаң**?** ҳәм сораў түриндеги көргизбели қураллардан пайдаланыў ҳәр қыйлы предметлердиң санын, түрин, түсин айырып билиўлери, сүўретли текстлерди қолланыў, ойынлардың түрлери менен таныстырыў болып лып табылады.

Демек, балалардың оқыў ҳәм басқа да искерлик түрлерин бақлаў барысында, оларға бағдар бере отырып, олардың алған билимлериниң сапалы түрде қабыл етилиўи, жеке дөретиўшилигиниң раўажланыўына, яғный аўыз еки сөйлеўде өз пикирин анық дәл, түсиникли етип айтыўға, ойлаў-пикириниң тереңлигин анықлаўға ҳәм оларды дурыс жолға қойыўға мүмкиншиликлер жаратады.

Булардан тысқары, мектепке шекемги билимлендириў мәкемесиниң үлкен топарындағы балаларда жақсы қәсийетлер пайда болып, басқаларды тыңлаў, билиў, тапсырманы орынлаўдағы жуўапкершилик, күш-жигерин жумсаў, әлпайымлықты үйрениў, басқаларға жәрдемге келиў, жолдасларының, өзлериниң ис-ҳәрекетлерин баҳалаў ҳәм жуўмақ шығарыў сыяқлы жуўапкершилик сезимлериниң раўажланғанлық дәрежесин бақлаў усыллары жәрдеминде үйренилип, бул сезимлердиң дурыс раўажланыўы ушын барлық илажлар исленеди. Себеби, мектепке шекемги тәлимниң мақсети – балаларды ҳәр тәреплеме раўажландырып, оларда билимниң дәслепки түсиниклерин қәлиплестирип, балаларды мектепке таярлаўдан ибарат.

Демек, мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси менен мектеп тәлими үзликсизлигин ҳәм избе-излигин тәмийинлеў биз педагог кадрлар алдында турған жуўапкершиликли ўазыйпаларымыздың бири.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ АРҚАЛЫ МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАЎ ҚӘБИЛЕТИН ЖЕТИЛИСТИРИЎ УСЫЛЛАРЫ

Л.А.Ибрагимова
Мектепке шекемги тәлим кафедрасы оқытыўшы

Қарақалпақ халқында жумбақ өзине тән өзгешеликлерге ийе балаларды тәрбиялаў қуралының бири болып есапланады. Жумбақ өзиниң этимологиялық мазмунында ‘жум’ ҳәм ‘бақ’ деген еки сөзден қуралған түркий тиллес халықларда көпшилик жағдайларда усы атамада айтылады. Жумбақ халық педагогикасындағы балалардың логикалық ойлаўшылығын жетилистириўдеги ойлап табылған баҳалы усыллардың бири. Бунда жаслардың пикирлеўшилигин, излениўшеңлигин, тапқырлығын тәмийинлеўши көп ғана илажлар нәзерде тутылған. Усы жумбақларда балаларды тест сораўларына жуўап қайтартыўдың тәкирарланбайтуғын усыллары гезлеседи. Ҳәзирги ўақыттағы тест сораўлары деп атырған нәрсе бул халық педагогикасында күтә ерте дәўирлерден-ақ өзине тән түрде пайдаланылып келингенлиги мәлим. Мысалы, халық арасында балалар бир-бирине төмендегидей жумбақ сораўлар берип жуўап қайтарысады.

Бизден бир шымшық қашты

Нешик ?

Қулағы қырық жеринен тесик.

Неше улы, неше қызы бар?

Еки улы, үш қызы бар, ерли зайып екеўи[a]

Мине, усы жумбақ ойында балалар өзлериниң таныс-билислеринин, досларының, аўылласлары менен ағайын туўысқанларының, шаңарақ ағзаларының қанша жан болып жасап атырғанлығын, улы нешеў, қызы нешеў, ата-анасы кимлер екенлигин ойлап излеп табады.

Жокарыдағы келтирилген ‘неше улы, неше қызы бар’ -деген сораўға гейде ‘еки улы, үш қызы бар, ҳәм ерли зайып’ деп айтыўы мүмкин. Усыдан кейин жумбақтың шешимин табатуғын бала аўылласларынан кимниң үйинде еки улы, үш қызы ҳәм ата-анасы бар екенлигин ойлап, излеп, барлық шаңарақлардың адамларының ағзаларын көзден өткерип шығады. Нәтийжеде еки улы, үш қызы ҳәм ата-анасы бар шанарақты таўып, бул өзимиздиң Байжан ағаның үйи-ғой, ямаса Сейтжан ағаның үйи-ғой’ деп жуўап қайтарып, жумбақты шешкен болып есапланады. Кейиннен жумбақты шешкен бала усы жоқарыда айтылған сөзлерди тәкирарлап, неше улы, неше қызы бар деген сораўға өзи билетуғын шаңарақларының ул- қызларының санын айтады. Санға қарап ол бала кимниң үйи екенин ойлап табыўы керек. Ойын усы барыста даўам ете береди.

Бул ойын барысында балалардың тест тақылеттеги сораўға жуўабы берилип, бул арқалы балалар өзлериниң досларының, жақын жуўық аўылласларының аға-инилери, ата-аналары ким екенлигин, шаңарағында қанша ағзалары бар екенлигин, олардың бир-биринен үлкен-кишилигин билип барады ҳәм өз аўылының турмысын терең түсиниўге ериседи. Аўылласларының шаңарақ өзгешеликлерин, турмыс тиришилигин үйренеди. Ақыбетинде аўыл аймағы жөнинде мағлыўматларды ийелеп, етекли ел болып жасаў, аўыз-биршиликли өмир сүриў сезимлерин қәлиплестирип отырады.

Сондай-ақ жаслардың ақыл түсинигин, ойлаў дәрежесин жетилистириўде халық жумбақларының тәбият қубылысларын, ондағы ҳайўанатлар тиришилигиниң

өзине тәнликлерин табыў бойынша да түрлери жийи ушырасады. Зат ҳәм қубылыслардың айырым белгилерин түсиндириў, көрсетип бериў жәрдеминде пүтинниң бөлегин баянлаў арқалы сол нәрсени синтезлеп анықлаўды үйретип отырған. Мысалы, халық арасында

Бир шенеўли, бир шенеўсиз,
Бир белдеўли, бир белдеўсиз,
Бир аўнамас, бир гүйсемес,
Бир путсыз, бир сүтсиз.[г]

-деген жумбақ бар. Бунда бала яки қыз «бир шенеўли, бир шенеўсиз» сөзиниң мәнисине ой жуўыртқанда, шенеп қойылған яғный айналасы шегараланылған зат не нәрсе, ал шенеўсизи не болыўы мүмкин деп ойланады. Жумбақ айтыўшы бала менен оны шешиўши ортасында абстракт түриндеги белгилерин баянлаў орын алады. Ең соңында «шенеўлиси-жер, шенеўсизи-аспан» деп ҳәммеге қабыл алынған дурыс шешимин табыўы тийис. Усы арқалы жердиң дөңгекелигин, шеги бар шекленгенлигин, ал аспан әлеминиң шексизлигин түсинип жаратылыс қубылысларын өзлестирип барыўға, тәбият ҳаққындағы билимлерин байытыўға ериседи. Соң жумбақтың жуўабын излеў даўам етилип, «бир белдеўли, бир белдеўсиз», нәрсеге ой жуўыртылады. Жуўмағында қара үйдиң белдеўи болатуғынлығын, ал гөштиң, еттиң белдеўи болмайтуғынын табыўы мақсет етиледи. Ал «аўнамас-тасбақа, гүйсемес-жылан, путсыз-балық, сүтсиз-қус» екенлигин ойлап табыўы нәтийжесинде тасбақа, жылан, балық ҳәм қустың тиришилигиниң өзине тәнликлерин билип алыўға, балалардың зоологиялық түсиниклериниң байып, жетилисип барыўына еристирген. Айырым нәрселердиң дүньяда тәкирарланбайтуғын өзине тән айырмашылығы болатуғынын, бул өзгешелик жалғыз сол нәрседе ғана гезлесетуғын (мысалы: тасбақаның аўнамайтуғыны) қубылыслар екенлигин билиўи арқалы жаслар турмыслық тәжирийбелерин байытып барған.

Таллаў жасап отырсақ, халық педагогикасында ерте дәўирлерден-ақ жаслардың логикалық ойлаўшылығын, ақыл-түсинигин, тапқырлығын арттырыў мақсетинде жумбақлардың көплеп дөретилгенлигин, әсиресе тәбият қубылысларын, ҳайўанатлар тиришилигин, адамлар турмысын, өсимликлер дүньясын, күнделикли услап тутылыўшы буйымлар жөнинде есапсыз жумбақлар бар екенлигин байқаймыз.

Булардың барлығы ҳәзирги дәўирдеги тест усылларындағы балалардың ойлаў операцияларын жетилистириў илажларының түп-төркини, келип шығыўы халық педагогикасында ерте дәўирден-ақ қәлиплескенлигин көрсетеди. Тәрбияның қайсы түри болмасын халық педагогикасы дәстүрлерине байланыслылығын, ҳәзирги тестлер бурынғы жумбақ усылының раўажланған түри екенлигине жуўмақ жасағымыз келеди. Буларды балалардың логикалық ойлаўшылығын жетилистириўде ҳәзирги мектеп турмысында кең пайдаланыўымыз зәрүр.

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ ҲАҚИДАГИ ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАР

М.Сабирова – ўқитувчи, Ш.Қозоқова - 3-курс талаба
Ажиниёз номидаги НДПИ

Оила жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва демографик ривожланишига пойдевор бўладиган асосий ижтимоий институт ҳисобланади.

Биз оилада фарзанд тарбиясини ўрганар эканмиз, энг аввало олимларимиз тадқиқ қилган, фарзанд тарбияси ҳақида айтган фикрларини, қарашларини билишимиз биз учун ҳам қарз, ҳам фарз деб ҳисоблаймиз.

Оилада авлодларнинг ўзаро тарбиявий таъсири масаласи буюк мутафаккир – шоир Алишер Навоий меросида ҳам муносиб ўрин эгаллайди. У ўзининг қатор асарларида таълим-тарбия масалалари умуминсоний ғоя эканлигини ўртага сурди. Унинг фикрича, жамиятнинг етуклиги, унинг тақдири ва келажаги ёшлар камолоти билан боғлиқдир, шунга кўра бола тарбияси ота-оналар олдида турган олижаноб вазифасидир, дейди.

Алишер Навоий ота-онанинг тинч-тотувлиги ва ўзаро меҳр-муҳаббати, бир-бирига монанд эр-хотин тарбиялаган фарзандлар гўзалликка иштиёқманд, руҳан тетик, бағри бутун, ҳаётга қизиқувчан, тинч-тотув оилавий ҳаёт кечиришга тайёр бўлиб ўсишларини айтиб, қуйидагича фикр билдиради: "……Эр билан хотин бир-бирига мос тушса, ўртада бойлик ва саранжомлик бўлур. Уй безаги ундан ва уйланганнинг тинчлиги ундан.

Ҳусни бўлса, кўнгилга ёқимли бўлур, яхшилиги бўлса, жон озиғидир. Ақлли бўлса, турмуш интизомли ва рўзғор керак-яроғи тартибли ва саранжомлик бўлади.

…..Носоз жуфт уй учун ҳам аччиқ ва яширин қўрқинчли касалликдир. Уятсиз бўлса, кўнгил ундан озорланади, ярамас бўлса, руҳ ундан азоб тортади. Тили ёмон бўлса, куёвнинг кўнгли яраланади. Ёмон ишлик бўлса, эрга юз қаролик келади.

Майхўр бўлса, уй ободлиги йўқолади ва бузуқи бўлса, уй ичи расвогарликка айланади".

Алишер Навоий оилада фарзанд тарбияси ҳақида фикр баён этар экан, ота-онанинг фарзанд олдидаги бурчини шундай изоҳлайди: "Ёш болага нисбатан энг зарур иш, билки уни кичкиналигидан парвариш қилишдир. Қатрани садаф тарбия қилгани учун одамларнинг бошига чиқиб шараф топди.

Тарбиянинг бири болага яхши ном (исм) қўйиш бўлиб, унинг исми билан чақирганларида уяладиган бўлмаслиги керак. Исмда тасодифлар кўп

пайдо бўлади, бирининг исми Ҳусайн бўлса, бошқа бирининг исми Язид.

Тарбиянинг яна бири унга илму адаб ўргатиш учун муаллим чақиришдир……".

Алишер Навоий ота билан она, ота-она ва фарзандлар, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида мулоқотни тартибга солиб туриш масаласига ҳам жиддий муносабат билдиради: "Ул кўнгилгаким қаттиғ сўздин решдек бўлғай, аччиқ тил заҳр олур нешдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жараҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидан жароҳатдур ҳам юмшоқ сўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум – ваҳшийларни улфат сари бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тушукдин чиқорур".

Юқоридагилардан ҳулоса қилиб айтганда, Навоий асарларида келтирилган фикрлар фарзанд тарбиясида жуда муҳим омил бўлиб хизмат қилишига ишончимиз комил.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек педагогикаси антологияси – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б.141.
2. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Асарлар. 13-том – Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1966, 201-бет.

SOG’LOM ONA VA BOLA JAMIYAT RIVOJINING BOSH OMILI

M.S. Yusupova -talaba, G.To’rebekova - o’qituvchi
NDPIning Maktabgacha va boshlang’ich talim fakulteti

Dunyoda eng mukammal qilib yaratilgan mavjudod bu insondir. Inson baxtli kelajagi uchun bor imkoniyatdan foydalanib yashaydi. Farzand ko’rish, uni sog’lom qilib voyaga yetkazish, uning ertangi kunini ko’rish o’zbek xalqining eng ezgu orzusi hisoblanadi. Sababi har bir oilaning ertangi kuni uning farzandlariga bog’liq. Oilani kichik jamiyat desak, butun mamlakatdagi bolalar O’zbkistonning ertangi kunidir. Mustaqillikga erishganimizdan so’ng ko’p o’tmay Muhtaram Birinchi Prizidentimiz tashabbusi bilan “O’zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to’g’risida”gi qonun qabul qilindi.mustaqil O’zbekistonning birinchi ordeni ham “Sog’lom avlod uchun” deb ataldi. [1]

Mamlakatimizda sog’lom bola, sog’lom avlod loyihasiga jiddiy e’tibor qaratilgan. Boshqacha aytganda sog’lom farzand dunyoga kelishi uchun avvalo ota-ona sog’lom bo’lishiga katta e’tibor qaratilmoqda.

Yana bir muhim jihat biz “sog’lom” degan tushunchaning tub ma’nosini anglashimiz lozim. Sog’lom deganda biz ko’z oldimizga jismoniy, ruhiy, ma’naviy jihatdan yetuk bolani ko’z oldimizga keltirishimiz lozim. Biz farzandlarimizning aniqroq qilib aytadigan bo’lsak O’zbekistonning ertanggi kuni gullab yashnashi uchun birinchi navbatda erta turmush va qarindoshlar orasidagi nikohning oldini olishimiz mamlakat miqyosidagi masala bo’lishi lozim.

Bolaning jismonan sog’lom, ruhan tetik, irodali, qat’iyatli bo’lib voyaga yetishida sportning o’rni kattadir. Shu bois Respublikamizda bolalar sportiga bo’lgan talab yuqori. Sport bilan shug’ullangan bola nafaqat sog’lom bo’lishdan tashqari uning ongi tez rivojlanadi. Bilimlarni egallash qobilyati bilan boshqa bolalardan ajralib turadi, har qanday noqulay ta’sirga imuniteti kuchli bo’ladi. Sport sog’liq-garovi deb bejiz aytmaydi xalqimiz. Bugungi kunda bolalarni sportga jalb etish ommaviy tus oldi. Ayniqsa qizlar sporti jadal sur’atlarda rivojlanib bormoqda. Prezidentimiz bolalarni ommaviy sportga jalb qilish maqsadida tashkil qilingan sportni rivojlantirish jamg’armasining bosh maqsadi sportni ommaviylashtirish, barcha bolalarni sportga jalb etishdan iborat va shu orqali sog’lom avlodni shakillantirishni yo’lga qo’yishdir. Bundan tashqari Respublikada sport inshootlari barpo etilmoqda va kerakli sport jihozlari bilan ta’minlanmoqda. Ma’lumotlarga qaraganda O’zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg’armasi tashkil etilgandan buyon mamlakatimizda 1700 dan ziyot bino barpo etib foydalanishga topshirilgani ham sog’lom avlodni voyaga yetkazishning bosh omili bo’lib topiladi.[2] Maktabgacha ta’lim muassasalarida gigiyenaga ham katta e’tibor berilishi lozim. Bolalarda vaqtida uxlash, kun tartibiga rioya qilish, kiyinish madaniyati, ovqatlanish madaniyatini shakllantirish lozim. Bolalarni jismoniy jihatgan rivojlantirish uchun bolalarning asab tizimi gigiynasiga katta e’tibor berish kerak. Bu esa bolaning uyqusiga bog’liqdir. Uyda uyquni ota-ona nazorat qilishi kerak, maktabgacha ta’lim muassasalarida bo’lsa tarbiyachi nazoratida amalga oshirilishi kerak. Chuqur va yaxshi uyqu bolaning nerv tizimining charchashini oldini oladi va uxlab turgandan keyin qabul qilish ham samarali bo’ladi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida kunning birinchi yarmida qiyinroq mashg’ulotlar, kunning ikkinchi yarmida esa oson mashg’ulotlar qo’yilgan bo’ladi.

Shunday qilib bolalarni har tomonlama sog’-salomat voyaga yetkazish avvalo ota-onalar, tarbiyachilar, o’qituvchilar zimmasidagi vazifa bo’lib qolmay butun xalqimiz bu masalaga jiddiy yondashishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Sh. Sodiqova “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi” Toshkent-2018

2. P. Yusupova “Maktabgacha tarbiya pedagogikasi” O’qituvchi-1993

ТРАНЦЕНДЕНТ ТЕҢЛЕМЕЛЕРДИ ШЕШИЎ УСЫЛЛАРЫ

Н.Джумабаев-п.и.к., Е.Отениязов
НМПИ. Математика оқытыў методикасы кафедрасы

Қурамында логарифмлик, көрсеткишли ҳәм тригонометриялық функциялар араластырылып берилген теңлемелер трансцендент теңлемелер деп аталады.

Трансцендент теңлемелер, теңлеменің берилиўине қарай тенлеменің қурамындағы функциялардың қәсийетлеринен пайдаланыў арқалы шешиледи.

Трансцендент теңлемелерди шешиўге мысаллар қарап өтейик:

1-мысал. $\log_{\sqrt{2}}(\sin x+\cos x)=2$ теңлемесин шешиң.

Шешиў. Тенлеменің анықланыў области: $\sin x+\cos x>0$. Олай болса берилген теңлемени логарифмниң анықламасы бойынша томендегише түрлендиремиз:

$$\log_{\sqrt{2}}(\sin x+\cos x)=2 \Leftrightarrow \sin x+\cos x=(\sqrt{2})^2 \Leftrightarrow \sin x+\cos x=2.$$

Тригонометриялық функцияның қәсийети бойынша $|\sin x|\le 1$ ҳәм $|\cos x|\le 1$ болғанлықтан, $\sin x+\cos x\le\sqrt{2}<2$ болады. Олай болса, берилген теңлеме шешимге ийе болмайды. Жуўабы. $\varnothing$.

2-мысал. $3^{\lg tgx}+3^{\lg ctgx}=2$ теңлемесин шешиң.

Шешиў. Теңлеменің анықланыў области: $tgx>0,\ ctgx>0$ буннан. $k\pi<x<k\pi+\frac{\pi}{2}$

$3^{\lg tgx}+3^{\lg ctgx}=2\Leftrightarrow 3^{\lg tgx}+3^{\lg\frac{1}{tgx}}=2\Leftrightarrow 3^{\lg tgx}+3^{-\lg tgx}=2\Leftrightarrow 3^{\lg tgx}+\frac{1}{3^{\lg tgx}}=2\Leftrightarrow$ Жуўабы.

$\Leftrightarrow 3^{2\lg tgx}-2\cdot 3^{\lg tgx}+1=0\Leftrightarrow (3^{\lg tgx}-1)^2=0\Leftrightarrow 3^{\lg tgx}=1\Leftrightarrow 3^{\lg tgx}=3^0\Leftrightarrow \lg tgx=0$

$\Leftrightarrow tgx=1\Leftrightarrow x=\frac{\pi}{4}+k\pi$

$x=\frac{\pi}{4}+k\pi.$

3-мысал. $\left(\sqrt{5+2\sqrt{6}}\right)^{\sin x}+\left(\sqrt{5-2\sqrt{6}}\right)^{\sin x}=\frac{10}{3}$ теңлемесин шешиң.

Шешиў. $\left(\sqrt{5+2\sqrt{6}}\right)^{\sin x}=y$ деп белгилеймиз, сонда $\left(\sqrt{5-2\sqrt{6}}\right)^{\sin x}=\frac{1}{y}$ болады.

Бул табылғанларды берилген теңлеме қойсақ $y+\frac{1}{y}=\frac{10}{3}$ теңлемеси пайда болады. Бул теңлемени төмендегише шешемиз:

$$y+\frac{1}{y}=\frac{10}{3}\Leftrightarrow\begin{cases}3y^2-10y+3=0\\ y\neq 0\end{cases}\Leftrightarrow\left[\begin{array}{l}y_1=\frac{1}{3}\\ y_2=3\end{array}\right.$$

Табылған у тиң мәнислерин белгилеген жерге қойып төмендеги теңлеме ни пайда етемиз ҳәм оны шешемиз:

$$\left(\sqrt{5+2\sqrt{6}}\right)^{\sin x}=3\Leftrightarrow\left(\sqrt{3+2\sqrt{6}+2}\right)^{\sin x}=3\Leftrightarrow\left(\sqrt{(\sqrt{3}+\sqrt{2})^2}\right)^{\sin x}=3\Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow(\sqrt{3}+\sqrt{2})^{\sin x}=3$$

Бул теңлеменің еки жағын 10 тийкарында логарифмлеймиз:

$$\lg\left(\sqrt{3}+\sqrt{2}\right)^{\sin x}=\lg 3\Leftrightarrow \sin x\lg\left(\sqrt{3}+\sqrt{2}\right)=\lg 3\Leftrightarrow \sin x=\frac{\lg 3}{\lg\left(\sqrt{3}+\sqrt{2}\right)}\Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow x=\pi k-(-1)^k\arcsin\frac{\lg 3}{\lg\left(\sqrt{3}+\sqrt{2}\right)}$$

Жуўабы. $x=\pi k\pm\arcsin\frac{\lg 3}{\lg\left(\sqrt{3}+\sqrt{2}\right)}$

4-мысал. $tg\left[5\pi\left(\frac{1}{2}\right)^x\right]=1$ теңлемесин шешиң.

Шешиў.

$$tg\left[5\pi\left(\frac{1}{2}\right)^x\right]=1\Leftrightarrow 5\pi\left(\frac{1}{2}\right)^x=\frac{\pi}{4}(4k+1)\Leftrightarrow\left(\frac{1}{2}\right)^x=\frac{4k+1}{20}\Leftrightarrow\log_{\frac{1}{2}}\left(\frac{1}{2}\right)^x=\log_{\frac{1}{2}}\frac{4k+1}{20}\Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow x=\log_{\frac{1}{2}}\frac{4k+1}{20}$$

Жуўабы. $x=\log_{\frac{1}{2}}\frac{4k+1}{20}$,

бунда $\frac{4k+1}{20}>0\Leftrightarrow 4k+1>0\Leftrightarrow k>-\frac{1}{4},k=0,1,2,3,...$

ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ КВАНТОВОЙ ФИЗИКИ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Н. Матжанов
Нукусский государственный педагогический институт

Квантовая физика настолько меняет наши классические представления о реальности, что остается для нас до сих пор во многом непонятной. По этому поводу красноречиво высказался один из родоначальников квантовой физики, лауреат Нобелевской премии Нильс Бор: «Тот, кто не был потрясен при первом знакомстве с квантовой теорией, очевидно, просто ничего не понял» [А.Б.Мигдал: 25].

С помощью квантовой теории удалось построить более совершенные теории твердого тела, электрической проводимости, термоэлектрических явлений и т.д. Она дала основания для построения теории радиоактивного распада, а в дальнейшем стала базой для ядерной физики.

История показывает, что развитие квантовых идей происходило при непосредственном влиянии классической физики, поэтому главным эвристическими приемами построения квантовой теории являются две идеи, а именно идея преемственности и идея соответсвия, которая выражена в принципе соответствия Бора [А.Д.Суханов: 21].

Классическую физику можно очертить следующим минимальным набором принципов:

1) непрерывность (при переходе между состояниями физическая система проходит бесконечное множество переходных состояний, при этом параметры системы меняются непрерывно и могут принять любое значение);

2) детерминизм (математическая форма физических законов позволяет однозначно определить любое временное состояние объектов по их состоянию и начальным условиям в некоторый момент времени);

Квантовую физику можно очертить иным минимальным набором принципов:

1) дискретность (физическая система находится в суперпозиции нескольких состояний; измерение системы «скачком» переводит ее в определенное состояние, параметры которого принимают только определенные значения из ряда);

2) неопределенность (существует предел точности одновременного определения пары сопряженных переменных, характеризующих квантово-механическую систему).

Безусловно, существует большое количество хорошей учебной литературы по квантовой физике, однако, как правило, материал в ней излагается достаточно сложным математическим языком. К сожалению, малоизвестны некоторые принципы, а также методы, средства и приёмы обучения, которые позволяют лучше понять материал по квантовой физике и которые можно ясно изложить на уровне, доступном даже учащимся школ. При этом важно опираться на современные достижения при преподавании квантовой физики [M.Djo`rayev: 150].

Не только физики уверены, что квантовая физика важна для них, но и представители других специальностей. Без квантовой физики не было бы современных полупроводников. Это означает, например, что не существовало бы сотовых телефонов, жидких кристаллических-мониторов, компьютеров, светодиодов, и другого электронного оборудования (инженеры). Помимо всего перечисленного инженером, не было бы магнитно-резонансной томографии, которая показывает внутренние процессы в теле человека (врачи). Квантовая физика позволила выявить, как медицинские вещества взаимодействуют с белками нашего тела, что является эффективным и безопасным первым шагом в тестировании новых медицинских веществ (молекулярные биологи). Квантовая физика важна, чтобы разбираться в сюжетах, которые широко используются в фильмах и литературе – о квантовых компьютерах, квантовой телепортации и квантовой криптографии (писатели-фантасты). Квантовая физика оказала глубокое влияние на то, что мы подразумеваем под пространством и временем, и, что не менее важно, под причиной и следствием (философы).

Таким образом, квантовая физика полезна и для тех специальностей в высшей школе, где физика не является основным предметом. Квантовая физика формирует более полную картину мира.

В заключении можно сказать, мировоззрение современного молодого человека должно соответствовать уровню развития науки в XXI веке, достижениям высоких технологий, в частности нанотехнологий, качественно отличающихся от традиционных. В связи с этим преподавание элементов квантовой теории, атомной, ядерной физики и физики элементарных частиц должно занять достойное место в структуре курса физики педагогических вузов.

Литература

1. Мигдал А.Б. Квантовая физика для больших и мальенких. М.: Наука. 1989. - С. 25-26.

2. Djo`rayev M. Fizika o`qitish metodikasi. Toshkent. Abu Matbuot-konsalt. 2015. – Б. 150-152

3. Суханов А.Д. Лекции по квантовой физике. М.: Высшая школа. 1991. –С. 21-

EKOLOGIK TA’LIM-TARBIYANING BA’ZI MUAMMOLARI

N.Nurmatova – magistrant, T.Saparbaev- dotsent
NMPI Pedagogika kafedrasi

Ekologik muammolarning ilmiy, iqtisodiy, texnik, gigienik, yuridik, estetik, pedagogik kabi yo'nalishlari mavjud. Bu yo'nalishlar ichidan pedagogik yo'nalish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekologik muammolar inson faoliyati natijasida kelib chiqadi. Pedagogik yo'nalishda ekologik ta'lim - tarbiya berish ko'zda tutiladi.

Ekologik ta'lim deganda o'quvchilarga berilishi lozim bo'lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi. Ekologik tarbiya esa insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir. Ekologik ta'lim-tarbiya umumiy ta'lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo'lib, maktabda barcha fanlarni o'qitishda amalga oshirilishi ko'zda tutiladi. Ekologik ta'lim-tarbiyadan bosh maqsad yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir.

Ekologik tarbiyada o'quvchilarni o'z maktabini; yashaydigan muhiti shahar va qishloq ko'chalarini ko'kalamzorlashtirish, mevali va manzarali daraxt ko'chatlari ekish, xiyobonlarni, suv havzalarini ozoda saqlash, uy hayvonlariga qarash kabi ishlarda kuchi yetgancha qatnashishga õrgatiladi.

Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi, agar bu masala oilada to'g'ri yo'lga qo'yilmagan bo'lsa, uni maktablarda, albatta keyingi ta'lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo'ladi. Ajdodlarimiz bola tarbiyasi masalasiga alohida e'tibor bilan qaraganlar va bu borada ibratli an'analarni vujudga keltirganlar. Bolalar go'daklik chog'laridanoq ahloqiy va mehnat tarbiyasini oilada boshlaganlar. Ularda mehnatga muhabbat, atrof-muhitga hurmat, obodonchilik va ko'kalamzorlashtirish hissi sabot bilan singdirilgan. Oila davrasida farzandlarga «Suvga tuflama, suvni iflos qilma, Chunki barcha jonivorlar uni ichib baxra oladi", "Gullab turgan mevali daraxtning shoxini sindirma, u meva beradi, uni o'zing iste'mol qilasan”[1].va boshqalar.

Ekologik ta'lim - tarbiya oiladan sõng bolalar bog'chalarida, umumiy ta'lim maktablarida va keyingi ta'lim bosqichlarida davom ettiriladi.

Maktabda esa asosan tabiatshunoslik darslarida o'qituvchilar ekologik ta'lim-tarbiya bo’yicha tushinchalar beradi. O'lkamizming tabiiy o'simliklar dunyosi, ularning foydasi, bu boyliklarni muhofaza qilish kerakligi haqidagi masalalar bilan yoshlarni maktab partasida keng tanishtirib borish o'zining samarasini beradi. Bunda ekologiyadan ilmiy tushunchalar maktablarda o'qitiladigan barcha fanlarda, ayniqsa, tabiatshunoslik, ekologiya, geografiya, tarix kabi fanlarni o'qitishda umumlashtiriladi. Shu bilan birga fakultativ mashg'ulotlarda, darsdan tashqari to'garak mashğulotlarida, ekskursiya davrida hamda o'zlarinig kundalik faoliyatlari davomida ekologik muammolarni o'rganib boradilar. Fanlarni o'qitishda o'quvchilarga tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanishga oid beriladigan bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish o'qitishda qo'yilgan maqsad va vazifalarga mos ravishda hamda tanlangan ekologik materiallar mazmuniga mos holda tanlab olinishiga e'tibor berish lozim.

Hozirgi zamon ekologiyasining qonun va qoidalarini, dastlabki ekologiya ma'lumotni hamda madaniyatni shakllantirish har xil yo'l bilan dars mashg'ulotlarida, sinfdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlarda va sayohatlar vaqtida amalga oshiriladi. Bunda tabiat o'quvchilarga ekologiya haqida, ekologiya qonuniyatlar va tushunchalar to'g'risida bilim beriladi[2].

Ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishda sinfdan tashqari darslarning ahamiyati kattadir. Xususan, tabiat qo'yniga sayohatlar, ekologik yo'nalishdagi to'garaklar, shu mazmundagi kechalar o'tkazish o'quvchilar xotirasida uzoq saqlanadi. Sayohatlar mazmuni asosan tevarak-atrofni kuzatishga qaratiladi. Sayohatlarda o'quvchilar tabiatdan inson qanday foydalanayotganligini ko'radilar, kattalarning tabiatga to'g'ri yoki noto'g'ri munosabatda bo'layotganligini guvohi bo'ladilar. Tabiat qo'ynida bo'lish, o'quvchilarda estetik kechinmalarni paydo qiladi. O'quvchilar qushlarni sayrashini eshitib, o'simliklarni yashnashini ko'rib quvonadilar. Bu holatdan ular ham estetik, ham ekologik tarbiya oladilar.

Adabiyotlar:

1. A.Q. Munavvarov. «Pedagogika». «O'qituvchi» nashriyoti. T. 1996 y. 45b
2. Hasanboyev.J va boshqalar "Pedagogika" darslik T:.O'qituvchi -2011. 72b

ФОРМИРОВАНИЕ ГАРМОНИЧНОЙ ЛИЧНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

С.С.Сайтбекова - доцент НГПИ им.Ажинияза
М.Хабипов - ассистент НФ ТашПМИ
Х.Абдиразакова - студентка НГПИ им.Ажинияза

Важная задача, стоящая перед нами в дальнейшем, состоит в том, чтобы заложить в основу проводимых в стране духовно-просветительских, учебно-воспитательных работ, такие принципы, как социальное партнерство, межнациональное и межконфессиональное согласие, повысить их на новый уровень, воспитать подрастающее поколение всесторонне развитым, свободным мышлением.

Было бы целесообразным, если учитель проявлял творческий подход на всех предметах, доступно рассказывать о вкладе наших предков в науку, об их жизни и научно-просветительской деятельности, эффективно используя различные педагогические технологии, в том числе викторины.

Например, театрализованные постановки, начиная от широко отмеченного ЮНЕСКО тысячелетнего редкого образца устного народного творчества «Алпомиша» до положительных образов узбекских народных сказок и дастанов, где раскрываются такие присущие народу черты, как щедрость, отвага, правдивость, трудолюбие. Здесь также имеет большое значение их обсуждение учеником со своими родителями, братьями-сестрами.

В народе говорят «Родина начинается с порога». Было бы очень прекрасно, если ученик расскажет о людях, которые своим самоотверженным трудом заняли свое достойное место не только в масштабе страны, но и в своем кишлаке или в другой местности, организовывал встречи с известными личностями, вносящих свой вклад в развитие страны. Потому что непосредственное общение учеников начальных классов с людьми, завоевавшими своим трудом уважение односельчан, соседей, играет положительную роль в их воспитании.

Мы много слышим, да и сами часто повторяем такую фразу: «Дети – наше будущее». Молодежь государства с великим будущим – Узбекистана давно определилась со своим выбором задач и целей, умело и плодотворно используя предоставленные возможности, она проявляет себя во всех сторонах жизни.

Это бросается в глаза с первых же результатов проводимых в образовательной системе страны реформ. Но, как и то, что прогресс не стоит на месте, образовательный процесс также не укладывается в старые рамки и стандарты. Это

мы видим в процессах использования информационно-коммуникационных технологий.

Как известно, в бочке мёда есть ложка дёгтя. Радует, что наши дети широко используют информационно-коммуникационные технологии, успешно применяют в семье и школе их достижения. Но нельзя забывать и о тех силах, стремящихся использовать их в своих корыстных целях. Сегодня многие специалисты отмечают негативное влияние на психику детей различных сюжетов и игр, которые несут в себе чуждые нашей национальной культуре идеи и понятия. Многочасовое сидение перед экраном компьютера плохо влияет на физическое состояши детей. Наблюдается потеря аппетита, головные боли другие негативные состояния. Самое опасное, в еще не сформировавшейся душе ребенка будет закладываться мировоззрение, основанное на мистике, жестокости. Для учителей начальных классов и здесь есть поле деятельности.

В таких случаях требуются привлечение детей к внеклассным работам, общественно полезному труду, спорту, усиление контроля родителей над занятием ребенка за компьютером. В наш век глобализации, когда распространяются различные идеологические течения, зарубежные специалисты идеологических войн стараются отравить сознание молодежи посредством разных игровых программ.

Как известно, современная педагогика требует вести учебный процесс с учениками в связи с физическими упражнениями. Потому что стремление дать еще не полностью сформировавшемуся ребенку чересчур много знаний приведет к отторжению ученика, его безразличию к учебе. Находящийся в процессе физического развития человек морально устанет от чрезмерной умственной нагрузки. Поэтому уделено особое внимание к физическим упражнениям во время уроков или перемены. И здесь необходимо плодотворно использовать народные национальные игры. Например, игры «Ок теракми-кук терак?», «Солай-солай, кимга солай?», «Ким олади-ё шугинани-ё?» не только требуют физической активности, но и знания устного народного творчества. Еще одно преимущество этих игр в том, что для них не требуется специальных игровых площадок, специальных спортивных комплексов.

Вместо заключения уместно привести следующие слова из данной книги: «Нужно особо подчеркнуть, что глубокий и всесторонний анализ места и значения такого несравнимого и могучего источника в нашей жизни, побуждающей человека к сознательной жизни, совершенству, выводит на свет одну истину, то есть подтверждает, что высокая духовность – непобедимая сила».

Использованная литература:

1. Закон Республики Узбекистан «О национальной программе по подготовке кадров» // Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана /Сб.док. – Т: Шарк, 1997. – С. 31-32.

2. Каримов И.А. Независимость и духовность. – Т: Ўзбекистон, 1994. – 160 с.

3. Формирование интеллектуального, духовно-нравственного и физического потенциала учащихся общеобразовательной школы Республики Узбекистан на современном этапе: Учебно-методическое пособие для учителей и воспитателей /Под общей ред. докт.пед.наук, проф. Р.Х.Джураева. – Т., 2005. – 190 с.

МУЗЫКА ПӘНИН ОҚЫТЫЎДЫҢ СЫПАТЫН ЖЕТИЛИСТИРИЎДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ

С.Тажетдинова – доцент
НМПИ Музыкалық тәлим кафедрасы

Бүгинги күнде жоқары билимли қәнигелиги бойынша ҳәр тәреплеме тәжирийбеге ийе кадрларды таярлаў олардың кәсиплик педагогикалық шеберлигин жетилистириў ҳәм заман талап дәрежесиндеги инновациалық педагогикалық технологиялар менен қуралланған қәнигелерди таярлаў ең актуал мәселелерден бири болып есапланады. Сонлықтан, барлық пәнлер сыяқлы музыка пәнин оқытыўды жетилистириўде де соңғы үш жыл ишинде бир қанша өзгерислер, жаңаланыўлар жүз бермекте. Музыка тәлими бойынша мәмлекетлик тәлим стандартларының қайта көрилип шығылып, усы тийкарында сабақлықлардың баспадан шығыўы жас қәнигелерден көп излениўди талап етеди. Музыка көркем өнери ҳәм оның имканиятлары жаңа әўладты тәрбиялаўда өзине тән болған тәкирарланбас руўхый тийкар болып есапланады. Соның ушын, ҳәзирги ўақытта жас қәнигелер арасында инновациалық педагогикалық технологиялардан пайдаланып, музыка сабағын өтиўге қызығыўшылық күннен – күнге артып бармақта. Себеби, инновациялық педагогикалық технологиялар ҳәм интерактив методларды қолланып сабақ өтиў оқыўшыларды тез пикирлеўге, шаққанлыққа, сөйлеў мәдениятын өсириўде сөзди өз орнында қолланыўға, өз үстинде дөретиўшилик пенен ҳәр тәреплеме белсене излениўге, өзинде исеним пайда етиўге үйретеди ҳәм музыка сабағының сыпатлы нәтийжелерге ерисилиўине жәрдем береди.

Музыка пәнин оқытыўда инновациялық педагогикалық технологиялардан пайдаланыўдың әҳмийетин ҳәм оның нәтийжеси бойынша сыпат көрсеткишиниң жоқары болыўын алымларымыз тәрепинен илимий ҳәм әмелий тәризде изертленбекте. Демек, музыка сабағын өтиўде инновациялық педагогикалық технологиялар бир қанша басқышлар тийкарында қәлиплеседи:

- оқытыўшының сабақтың темасына қарап метод таңлаўы;
- оқыўшылардың теманы өзлестириў дәрежесин қадағалаўы;
- теманы өзлестириў барысында оқыўшылар тәрепинен жиберилген қәте-кемшиликлерин табыўы;
- оқыўшылардың сабақ барысында алған билимлерин беккемлеўде;
- оқыўшыларды еркин сөйлеўге, өзиниң пикирин толық жеткерип бериўге, жәмәәт болып ислеўге, көпшилик болып қосықты тонлығында атқарғанда бир биреўди дыққат пенен еситиў мәдениятын қәлиплестириў;
- қосықты таза интонацияда атқарыўда ушырасатуғын машқалалардың шешимин таба билиўге үйретиўде.

Бул инновациялық педагогикалық технологиялар тийкарында сабақты шөлкемлестириў ушын ҳәр бир музыка оқытыўшысы алдына бир қанша ўазыйпаларды қояды. Бул ўазыйпалар:

- музыка оқытыўшысы музыка пәнин оқытыўда инновациялық педагогикалық технологияларды қоллаўы ушын теориялық ҳәм әмелий билимлерди пухта ийелеген болыўы керек;
- музыкалық шығармалардың темасын турмыс пенен байланыстырып барыў;
- ҳәр бир оқыўшыда дөретиўшилик қәбилетин раўажландырыў;
- музыка сабағында музыка әдебияты бөлиминде композиторлардың дөретиўшилиги бойынша видеофильмлерден үзиндилер, музыка саўаты бөлиминде

слайдлар жәрдеминде, мультимедия, музыка тыңлаў бөлиминде музыкалық шығармаларды Sibelius программасында жазылған ноталарды ҳәм SD – D дисклер ҳәм басқа техникалық қураллардан пайданып, ҳәр қыйлы темада жазылған музыкаларды тыңлатыўы мақсетке муўапық болады.

Жуўмақлап айтқанда, инновацион педагогикалық технологиялар менен музыка пәнин оқытыўды шөлкемлестириў музыка тәлиминиң сыпат дәрежесин көтериў менен бирге музыка пәни оқытыўшылары алдына бир қанша ўазыйпаларды белгилеп бериў менен бирге оларды ҳәр тәреплеме излениўге, алдыңғы раўажланған мәмлекетлердиң ис тәжирийбелерин үйрениўге, қәнигелиги бойынша оқыў әдебиятларының жаңа әўладын жаратыўда илимий дөретиўшилик пенен излениўге бағдарлайды.

MATEMATIKANI O'RGANISHDA DIFFERENTSIAL YONDASHUV

T.I.Matchanov – Matematika o’qitish metodikasi ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi

"Ta'limning yangilangan mazmuni bo'lgan sinflarda yangi baholash tizimi – mezon joriy etiladi. Ballar bir qator aniq, oldindan belgilangan mezonlarga muvofiq namoyish etiladi. Bu usul talabalarning bilim va qobiliyatlarini ancha sifatli va ob'ektiv baholashni ta'minlaydi. Rasmiy baholash talabaning mahorat darajasini belgilaydi, bu to'rtinchi va yillik ta'sirlarga ta'sir qilmaydigan oraliq belgilar. Summativ baholash muayyan moddiy blokni o'rganib chiqqandan so'ng yakuniy belgini belgilash uchun amalga oshiriladi. "Rasmiy baholashning maqsadi o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonida faoliyatini tartibga solishdir. Faoliyatni tartibga solish o'qituvchi yoki talabalar bilan birgalikda o'quv natijalarini yaxshilash uchun vazifalarni belgilashni o'z ichiga oladi".

Bularning barchasini hisobga olgan holda, men o'qitishda differentsiatsiya qilingan yondashuvning rolini oshiraman deb o'ylayman. O'quv jarayoni har bir talaba o'quvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi bo'shliqlarga yo'l qo'ymaslik uchun o'z qobiliyatlari va intellektual rivojlanishini hisobga olgan holda, darslarda va uyda ta'lim faoliyati bilan maqbul tarzda band bo'lishi va oxir-oqibat oddiy sinf o'quvchilariga to'liq asosiy ta'lim berish uchun tashkil etilishi kerak. Matematika mavzu siob'ektiv ravishda eng murakkab maktab mavzusi bo'lib, u yanada qizg'in fikrlashishlarini, umumlashma va mavhum faoliyatning yuqori darajasini talab qiladi va barcha talabalar tomonidan matematika bo'yicha materiallarni bir xil darajada yuqori darajada egallash juda qiyin. Talabalar o'rtasidagi farqlarni, ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradigan o'quv jarayonini tashkil etish kerak, bu esa farqlashdir.

Darslarni tayyorlash va o'tkazishda men ushbu texnologiyani tez-tez ishlataman. Axir har bir bola qiziqish bilan darsda ishlashi kerak va bu uning uchun munosib vazifani bajarishi mumkin. Barcha talabalarni uch guruhga ajrataman:

C-faol yuqori rivojlanish darajasi,

B-o'rtacha rivojlanish darajasi

A-rivojlanishning past darajasi.

Vazifalar bitta kognitiv maqsad va umumiy mazmun bilan ular turli darajadagi qiyinchiliklar bilan ajralib turadi, ya'ni talabalar turli yo'llar bilan borishadi. Talabalar o'z ehtiyojlari, manfaatlari, qobiliyatlari bilan mos keladigan assimilyatsiya darajasini tanlash huquqiga ega. Tashkiliy jihatdan differentsial yondashuv individual, guruh va frontal ishlarning kombinatsiyasi bo'lib, jamoaviy ta'lim usullari va guruh ta'lim usullarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Turli darajadagi topshiriqlarni nazoratga kiritish darsda faoliyat va samaradorlikni oshirishga, o'quvchilarning o'z bilim faoliyatiga qiziqishining paydo bo'lishiga, imtihon natijalarining sifatli o'sishiga yordam beradi. Uy vazifasi

bolalarga qiyinchilik darajasida taqsimlangan tanlov uchun beriladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, darslarda differenciatsiya qilingan ta'lim elementlaridan foydalanish natijalarni keltirib chiqaradi.

Men darslarda foydalanadigan "Statistika elementlari" bo'limi uchun 7-sinfda matematika bo'yicha ko'p bosqichli topshiriqlarning misollarini keltiraman.

1. 30 nafar abiturient to'rt kirish imtihonlarida jami quyidagi ball to'pladi (imtihonlardagi ballar besh balllik tizimga kiritildi, agar abituriyent ikki marta olingan bo'lsa, keying imtihonga ruxsat berilmagan):

20,19,12,13,16,17,15,14,16,20,15,19,20,20,15,13,19,14,18.17,12,14,12.17,18,17,20, 17,16,17.

A darajasi

a) namuna olish hajmini aniqlang

b) ushbu namuna uchun tartiblangan qatorni yozing

B darajasi

c) hatto joylarda turgan natijalardan namuna oling

C darajasi bilan

a) olishingiz mumkin bo'lgan ballar sonining umumiy sonini yozing

abiturientlar (umumiy jamlanma);

2. 25 yettinchi sinf o'quvchilariga kuniga qancha soat televizor tomosha qilish so'raldi. Mana nima bo'ldi:

Kuniga tv (h)	0	1	2	3	4
Maktab o'quvchilari soni	1	12	9	2	1

A darajasi

a) modani aniqlang;

B darajasi

b) kattalikni aniqlang;

c) o'rtacha namunani aniqlang

C darajasi bilan

d) mediani aniqlang;

3.Ba'zi eksperiment ma'lumotlarini guruhlashdan so'ng ularni taqsimlash jadvali paydo bo'ldi:

Imkoniyatlari	-3	0	4	5	9	11	12	15	20
Mutlaq chastota	12	9	1	64	34	56	7	8	9

A darajasi

a) namuna olish hajmini aniqlang;

b) eng keng tarqalgan variantni toping;

v) har bir variant uchun nisbatan chastotani toping;

B darajasi

d) jadval ma'lumotlarini mustahkamlik uchun tekshiring;

e) chastota maydonchasini qurish;

C darajasi bilan

f) barcha o'lchamdagi variantlarning nisbiy chastotasi (foizda) nima?

g) barcha g'alati variantning nisbiy chastotasi (foiz) nima?

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Формативное (формирующее) оценивание: методическое пособие / Е.Н. Кохаева. 2014.

БАСЛАЎЫШ КЛАССЛАРДА КӨРГИЗБЕЛИ ҚУРАЛЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Д.Тажбенова - Баслаўыш тәлим ҳәм спорт тәрбиялық ис қәнигелиги студенти
А.Азатбаева - Суўретлеў өнери ҳәм инжинерлик графикасы студенти

Ҳәзирги кунде баслаўыш класс оқытыўшысы билимлендириў стандарты бойынша оқыўшылардың еркин пикирлеў дәрежеси, ақылый раўажланыўын, дуньяқарасын, саўатлылығын ҳәм өз-өзин аңлаў дәрежесин қалиплестириўге, еркин пикирлей алыў, өзгелер пикирин аңлаў, өз пикирин аўызеки ҳәм жазба рәўиште айқын баян ете алыў ҳәм көнликпелерин ийелеўге ерисиўи лазым. Сол себепли де баслаўыш классларда оқыў процессиндеги бирқыйлылыққа шек қойыў, сабақ процессиниң ҳәр турлилигин, рәң- бәреңлигин тәмийнлеў мақсетинде алдыңғы педагогикалық ҳәм инновациялық технологияларды кең ен жайдырыўға мөлшерленген оқыў методикалық қолланбаларды жаратыў -дәўир талабы болып есапланады. Соның менен бирге сабақ процессинде арнаўлы таярланған дидактикалық материаллар, видеосуретлер ҳәр турли анимацион материаллардан нәтийжели пайдаланып оқыў процессин шөлкемлестиргенде, оқыўшылардың теориялық ҳәм әмелий билим көнликпелерин қәлиплестириўде темаға болған қызығыўшылығын артады ҳәм тез тусинип алыўларына имканият жаратады. Сондай-ақ, оқыўшылар шаршап қалмаслықлары ушын дем алыў минутларын шөлкемлестириў де мақсетке муўапық болады. Баслаўыш класслара ана тили сабақларына көргизбели қураллар, дидактикалық ойын ҳәм басқатырмалардан пайдаланыў оқыўшалардың ақылый пикирлеў ҳәм тез жуўаплылық қәбилетин раўажландырады. Баслаўыш класс оқыўшыларында әйне усы жаста баланың ақылый қабилети жедел раўажландырыў процесси кешеди, оның интелектуал дәрежеси раўажланыўы ушын фундамент жаратылады. Оқыў процессинде педагогикалық инновациялық ҳәм хабар технологияларынан пайдаланыў, баслаўыш тәлимниң актуал мәселелерин нәтийжели шешиў ушын имканият жаратады, тийкарынан: оқыў процесин қызықлы ҳам өнимли өтиў есабына оқыўшыда материалды аңлап алыў мотивациясы артады; еркин ислеў ҳәм өзин өзи қадағалаў көнликпеси раўажланады, сабақтың нәтийжелилигин ҳәм ҳәр бир оқыўшының өзлестириўин тәмийинлейди; ҳәр бир оқыўшының еркин пикирлеўиниң раўажланыўына ерисиледи; класстағы барлық балалардың белсендилигин тәмийнлейди.

Баслаўыш класс оқыўшыларына билим бериўде, оқыў, жазыўды үйретиўде, тилин өсириўде ҳәм ойлаў қәбилетин раўажландырыўда көргизбели қураллардың орны әҳмийетли. Егер оларды шебер қоллана билсе, олардың тийгизетуғын пайдасы көп. Себеби, булар балалардың ойлаў процесин баҳалаў салыстырыў, таллаў, жуўмақлаў ҳәм тағы басқа, қабыл етиў уқыплылығын раўажландырады. Көргизбели қуралларды пайдаланыўда оқыўшалардың жас өзгешеликлери, ойлаў дәрежеси есапқа алынып, белгили бир қолайлы муғдардағы ўазыйпалар қойылады, бул ўазыпалар балалардың ҳәр қыйлы интелектуаллық ойынларды үйрениўге қызығыўшылығын арттырады. Усының нәтийжесинде балалар затлардың басқа тәреплерин анықлайды, сөйлеў тили раўажланады, ойлаў қабилети тереңлеседи.

Сабақ процесинде қолланылатугын көргизбели қуралларға кеспе әлипбе, кестелерди келтирип өтсек болады.

Кеспе әлипбе, биринширен балалардың көриўи менен байланысып, олардың ядта сақлаў уқыплылығының артыўына алып келеди. Екиншиден кеспе әлипбе сеслик анализ-синтез жумысларында балалардың сөзлерди анализ етиўине ең

тийкарғы қураллардың бири болып есапланады. Себеби балалар тийисли ҳәриплерден ғана сөзди қурастырады ҳәм оларды буўынға бөлип, соң сөзди толық оқыўға өтеди. Кеспе әлипбе жаңадан уйренилетуғын ҳәрипти бурын өтилип кеткен ҳәриплер менен бириктирип, буўын ҳәм сөз қурастырып оқыўға ҳәриплердиң орынларын өзгертип ямаса ҳәриплерди алып таслап, болмаса таза ҳәриплер қосып, сөзлердиң формаларын түрлендириўде қолланылады.

Көргизбели қураллар ретинде тийкарынан ҳәр қыйлы кестелерден, ҳайўанлардың, қуслардың, жәнликлердиң сүўретлеринен пайдаланыў мақсетке муўапық.

Мәселен кестелер оқыўшылардың дыққатын өзине тартып, тил фактлерин түсиниўге жәрдем етеди. Мүмкиншилиги болғанша кестени белгили бир сабақтың мақсетине жетиўге жәрдем ететуғындай болыўы керек. Егер кесте қолдан исленген болса, бириншиден бул жағдайда түсиндиретуғын материалларымыздың тийкарын өз ишине алатуғындай болыўы, оқыўшылардың ҳәр тәреплеме дыққатын каллиаграфиялық жағынан, мазмуны жағынан, көркемлиги жағынан өзине қарататуғындай болыўы шәрт.

Кесте белгили бир тема үстинде ислеў барысында қолланылады. Мәселен, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық түсиниклерди жеткериўде, беккемлеў жумысы барысында, тәкирарлаў сабағында, оқыўшылардың ислеген жумысларын тексериўде қолланылып, балаларға муғаллимниң түсиндириўи менен оқыўшының қабыл етиўине жол-жоба берип отырады.

Сондай ақ, сабақ процессинде көргизбели қураллардан пайдаланыў оқыў процессин жеделлигин шөлкемлесиўин тәмийинлейди, сабақтың нәтийжелилиги артады, оқыўшыларда излениў көнликпелери қәлиплеседи.

Улыўмаластырып айтқанда, көргизбели қураллардан пайдаланып өтилген ҳәр бир сабақ оқыўшылардың сөйлеў ҳәм ойлаў қәбилетиниң артыўына себеп болады.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Қосимова К., Матчонов С. ва бошқалар. Она тили ўқитиш методикаси: Бошланғич таълим методикаси факультети талабалари учун дарслик. – Тошкент, 2006. – 523 б.

MATEMATIKA DARSLARIDA YOSH O'QUVCHILARNING MANTIQIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

U.A. Allamuratova
Matematika o’qitish metodikasi ta’lim yo’nalishi 1-kurs talabasi

Yosh o'quvchilar muntazam ravishda va majburiy ravishda turli xil qarorlar qabul qilish, xulosalar chiqarish uchun gapirish kerak bo'lgan vaziyatga joylashtiriladi. Shuning uchun, yosh maktabda maktabgacha yoshdagi bolalarning vizual-majoziy fikrlashidan farqli o'laroq, og'zaki-mantiqiy fikrlash jadal rivojlana boshlaydi. Boshlang'ich sinflardagi darslarda bolalarda o'quv muammolarini halqilishda umumiy va turli mavzulardagi ajratish bilan bog'liq taqqoslash kabi mantiqiy fikrlash usullari shakllanadi; turli xil xususiyatlar va xususiyatlar mavzusida ajratish va og'zaki belgilar bilan bog'liq tahlil; obektlarning ahamiyatsiz xususiyatlarini ajratish va ularni umumiylik asosida birlashtirishga qaratilgan umumlashma. Fikrlash qobiliyatlari, har xil boshqalar kabi, muayyan ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirish orqali rivojlanishi mumkin, va eng muhimi, o'zingizni o'ylash odati, to'g'ri qaror qabul qilish uchun g'ayritabiiy yo'llarn topish.

Odamlarning aqliy faoliyati aqliy operatsiyalar yordamida amalga oshiriladi: taqqoslash, tahlil qilish, sintez, abstraktsiya, umumlashtirish va aniqlashtirish. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda matematikaning roli juda yaxshi. 1 sinfidan boshlab biz bolalarning bilim qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus vazifalar va vazifalarni joriy qilamiz. Biz rivojlanayotgan tabiatning qo'shimcha vazifalaridan foydalanamiz, Yangi sharoitlarda bilimlarni qo'llashni talab qiluvchi mantiqiy belgilar vazifalari. III va IV sinflarda biz naqshlarni, bog'liqliklarni va umumlashtirishni shakllantirishni mustaqil ravishda aniqlash uchun turli vazifalarni taklif etamiz. Buning uchun biz vazifalardan foydalanamiz:

Misollarni solishtiring, umumiy toping va yangi qoidani shakllantiring:

125+10-10 86+5-5 256+28-28

Xulosa: agar biron-bir songa qo'shilsa va undan bir xil raqamni chiqarib tashlasangiz, siz asl nusxani olasiz. Fikrlashni o'rganish jarayonida talabalarni olingan xulosaning to'g'riligin tasdiqlovchi yangi misollarni izlashga undashadi.

Ifodani solishtiring, olingan tengsizliklarda umumiy toping, xulosa chiqaring:

8+9 * 8x9 21 + 22 * 21x22 10 + 11 * 10x1

Xulosa: ikki ketma–ket sonlarning yig'indisi hardoim bir xil raqamlarning mahsulotidan kamroq-noto'g'ri, 0+1 >0x 1, 1+2>1x2.

To'g'ridan-to'g'ri va teskari vazifalarni taqqoslashda quyidagi savollarni so'rayman: to'g'ridan-to'g'ri va teskari vazifalar sharoitida umumiy va turli xil nima? Qaysi qiymatlar kerakli? Bir talabaning fikrlari boshqa o'quvchilarda ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda va o'rta maktabda o'qitish o'rtasida davomiylikni amalga oshirish uchun men to'g'ri deduktiv xulosalar yaratish qobiliyatini shakllantirish bo'yicha muayyan ishlarni bajaraman. Misollar:

Har bir guruhda bir-biriga o'xshash raqamlar bo'lishi uchun raqamlarni guruhlarga bo'ling:

53,33,84,75,22,13,11,44

Harbir qator raqamlar qanday qoida bo'yicha yoziladi? Uni davom eting:

A) 10, 30, 50, 70 ... B) 14, 34, 54, 74 ...

"Raqamlarni taxmin qilish", "mantiqiy yakunlar", "kutilmagan javoblar bilan vazifalar - paradoks", "raqamlarni joylashtirish uchun qiziqarli va zifalar" kabi nostandart vazifalar ham keng qo'llaniladi. Misol uchun:

- 10 dan kam bo'lgan raqamni o'ylab ko'ring, lekin 0 dan ortiq. Uni 10 bilan ko'paytiring, 6 qo'shing. Egaligingizni tasdiqlang qo'shimcha imkoniyatlar uchun

Matematika darslarida biz haqiqiy so'zlarni yaratishni, xulosalar chiqarishni, so'zlarning haqiqatini va yolg'onligini baholashni o'rganamiz. Mantiqiy muammolarni hal qilishning jadval usuli bilan tanishamiz.Misol vazifasi:

Kolya, Borya, Vova va Yura tosh musobaqalarida birinchi to'rtta o'rinni egalladi. Savolga: "kim joy oldi?"- Kolya shunday javob berdi:"menda birinchi va to'rtinchi o'rin yo'q". Borya: "men ikkinchi bo'ldim", Dedi Vova, u oxirgi emasligini aytdi. Har bir bola qanday joy oldi? Jadval to'ldiriladi.

Ismlar / joy	1	2	3	4
Borya		+		
Vova	+			
Kolya			+	
Yura				+

Har doim matematikaning har bir darsida men 5 - 10 daqiqani mantiqiy va mavhum fikrlashni rivojlantiradigan vazifalar bilan ishlashga olib boraman. Matematika darslarida tasniflashni qo'llash o'quv faoliyatida ijobiy sabablarni shakllantirishga yordam beradi, chunki bunday ish o'yin elementlari va qidiruv faoliyatining elementlarini o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarning faolligini oshiradi va ishning mustaqil bajarilishini ta'minlaydi. 1 sinfidagi talabalar materialni to'liq o'zlashtirish uchun mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini talab qiladi. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hatto 1 sinfining birinchi yarmida ham o'quvchilarning kichik bir qismi ushbu malakaga yuqori darajada egalik qiladi. Kichik maktab o'quvchilarining mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan tizimning samaradorligini tekshirish uchun tadqiqot natijalari monitoring qilindi.Rivojlanish dinamikasi O. Xolodovtomonidan "bilim qobiliyatlarini rivojlantirish" (tasniflash, tahlil qilish, taqqoslash, fikrlash) kursida ishlab chiqilgan jadvallar yordamida baholandi [4]

Tashxis jarayonida 24 - dan 14 kishi vazifani to'g'ri (yuqori va o'rta daraja) bajarganligini, ya'ni tasniflash va tahlil qilish qobiliyatiga ega ekanligini aniqlash mumkin edi, 10 kishi past darajani ko'rsatdi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar natijasida o'quvchilarning o'quv faoliyat ifaollashdi, ularning bilim sifati sezilarli darajada oshdi. Jadval .1

Mantiqiy fikrlashning shakllanish darajasi

	Yuqori darajali	Past darajasi	O'rta daraja
1 sinf	4%	42%	54%
3 sinf	19%	20%	61%

Shunday qilib, 4% bilan mantiqiy fikrlashning yuqori darajasi 19% ga ko'tarildi, o'rtacha daraja taxminan bir xil bo'lib qoldi va 42% dan past daraja 20% ga tushdi.

Tadqiqot natijalarini qiyosiy tahlil qilish asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijalarni yaxshilashga va asosiy fanlar bo'yicha o'qitishning umumiy sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 .Истомина Н.Б., Тихонова Н.Б. Учимся решать логические задачи. - Смоленск: Ассоциация 21 век.

2. Немов Р.С. Психология. - М.: Владос, 2000.

3. Тихомирова Л.Ф., Басов А.В. Развитие логического мышления детей.- Ярославль: Академия развития, 1998.

4. Холодова О. « Развитие познавательных способностей». -Москва 2000.

YOSh SPORTChILARNING JISMONIY QOBILIYATLARI

A.Q. Utepbergenov – b.f.n.
Nukus davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat fakulteti

Shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirish jarayonida shug`ullanuvchilar harakatlarni va ular bilan bog`liq bilimlarni o`zlashtiribgina qolmay, o`z jismoniy qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar.

Hozirgi vaqtda insonning harakat imkoniyatlarini tavsiflash uchun “jismoniy qobiliyatlar” va “jismoniy sifatlar” atamalaridan foydalaniladi. Bu tushunchalar ma`lum ma`noda o`xshash bo`lsalarda, lekin bir xil emaslar.

Afsuski, adabiyotlarda mazkur tushunchalarning ta`rifi va o`zaro aloqasi haqida birmuncha qarama – qarshi fikrlarni uchratish mumkin. Masalan, G.G.Natalov bir holatda jismoniy qobiliyatlar organizmning harakat faoliyatida ishtirok etayotgan hamda uning

ta`sirini belgilaydigan funktsional tizimlar layoqatining namoyon bo`lish shakllari sifatida tushuniladi, u A.P.Matveevda, ayniqsa, harakat faoliyatida amalga oshiriladigan va asosini jismoniy sifatlar tashkil etadigan insonga xos imkoniyatlar nazarda tutiladi; uchinchisida E.P.Il`in, B.V.Evstafeev, qobiliyatlar deganda, organizmning ruhiy fiziologik va morfologik xususiyatlariga asoslanuvchi rivojlangan tug`ma qobiliyat nishonalari tushuniladi.

Jismoniy qobiliyatlar insonning u yoki bu mushak faoliyati talablariga javob beradigan va uning samarali bajarilishini ta`minlaydigan ruhiy fiziologik hamda morfologik xususiyatlari majmuasidir.

Inson harakat imkoniyatlarining alohida jihatlarini ifodalash uchun uzoq vaqt “jismoniy (harakatlantiruvchi) sifatlar” degan atama qo`llanilgan. Hozir ayrim mualliflar uni “jismoniy sifatlar” tushunchasining sodda formalasi mazmuni tufayli ilmiy muomaladan chiqarib yuborishni va ularning o`rniga faqat “jismoniy qobiliyatlar” atamasini qo`llashni taklif qilmoqdalar. Shunga qaramay, kundalik nutqda va ilmiy–usuliy adabiyolarda mazkur atama ancha keng tarqalgan. Shuning uchun, ehtimol, bu ikki tushuncha orasidagi o`xshash va farqli tomonlarni aniqlash, ulardan foydalanish vaziyatlarini belgilab olish o`rinlidir.

Eng avvalo, qayd etib o`tish kerakki, “sifat” tushunchasi har doim biron–bir narsaga nisbatan qo`llanilib, uning boshqa narsalardan farqlab turadigan, mohiyatiga xos belgisini ifodalaydi, xususan, buyum, xomashyo, oziq–ovqat mahsuloti, hayot sifatlari, shaxsning, bilimning sifati va hokazo haqida shunday gapiriladi. Jismoniy tarbiya sohasida ham bu atamadan xuddi shu ma`noda foydalanish lozim.

Demak, insonning jismoniy sifatlarini uning harakat imkoniyatlariga xos ba`zi xususiyatlar singari jismoniy qobiliyatlar namoyon bo`ladigan u yoki bu shakllarga nisbatan qo`llab tekshirish, ya`ni ular to`g`risida amalga oshirib bo`lingan qobiliyatlar asosida fikr yuritish mumkin.

Inson sifat jihatidan bir-biridan farq qiluvchi turli-tuman qobiliyatlar egasi bo`lishi mumkin. Aynan shu turli jismoniy qobiliyatlarning sifatiy o`ziga xosligi uning jismoniy sifatlari to`g`risida guvohlik beradi. Turmushda, jismoniy tarbiya va sportda inson qobiliyatlarining sifatiga xos xususiyatlar “kuchli”, “tezkor”, “chaqqon”, “egiluvchan” degan iboralarda o`z aksini topgan. Bu sifatlarning hayotdagi ahamiyati ularni ayirib ko`rsatish mezoni hisoblangan.

Aslida, jismoniy sifatlar alohida jismoniy qobiliyatlarning erishilgan darajasi, ularning aniqligi, o`ziga xosligi, ahamiyati ifodasi sanaladi. Masalan, insonning kuch qobiliyatlarini olaylik. Ular mushaklarning zo`riqish darajasi yuqori, qisqarish tezligi esa nisbatan uncha katta bo`lmagan kuch mashqlarida namoyon bo`ladi. Asli kuch qobiliyatlari “sust kuch”, “siquvchi kuch”, “statik kuch” kabi kuch sifatlarini tavsiflaydi. Tezlik-kuch qobiliyatlari mushaklarning jiddiy zo`riqishi va ularning yuqori qisqarish tezligini talab etuvchi mashqlarda yuzaga chiqadi. Tezlik–kuch qobiliyatlarining rivojlanishi, eng avvalo “portlovchi” kuch deb ataladigan sifatda aks etadi.

Yuqorida tilga olingan kuch sifatlari insonning kuch qobiliyatlarini yaxlit tarzda aniqlash va farqlashga imkon beradi. Xuddi shunday boshqa jismoniy qobiliyatlarning ham sifat tafovutlarini ifodalash mumkin. Jismoniy qobiliyatlar va sifatlar orasida ko`p ma`noli bog`liqlik bor. Bir xil qobiliyat turli jismoniy sifatlarni namoyon qilishi, turli qobiliyatlar esa ulardan faqat bittasini tavsiflashi mumkin. Masalan, «epchil» sifati asosida ko`pgina qobiliyatlar: muvofiqlash, tezkorlik , kuch va boshqalar yotadi. Tezlik–kuch qobiliyatlari faqat «kuch» emas, «tezkorlik» sifatida ham o`z aksini topadi. Shunday qilib,

- insonning jismoniy sifatlari jismoniy qobiliyatlari bilan uzviy bog`liq bo`lib, turli harakatlar chog`ida ularning namoyon bo`lish xususiyatlari bilan belgilanadi, jismoniy qobiliyatlarning rivojlanish va namoyon bo`lish darajasiga bir tomondan atrof–muhit omillari (turmushning ijtimoiy–mayshiy sharoitlari, iqlimiy va geografik sharoit mashg`ulot o`tkaziladigan joylarning moddiy ta`minlanganligi, ularni rivojlantirish usuliyati va h.k.),

- ikkinchi tomondan esa organizmning turli ta`sirlarga o`ziga xos reaktsiyasi bilan bog`liq bo`lgan irsiy omillar («motor» qobiliyat nishonalari) ta`sir o`tkazadi, jismoniy qobiliyat nishonalari sifatida inson organizimining anatomik, fiziologik va ruhiy xususiyatlari yuzaga chiqadi. Biror-bir faoliyatni bajarish jarayonida "motor nishonalar" organizm-ning moslashish o`zgarishlari asosida takomillashib, tegishli jismoniy qobiliyatlarga aylanadi.

Ta`kidlash zarurki, "motor nishonalar" ko`p funktsiyali bo`lib, mushak faoliyati sharoitlariga qarab u yoki bu yo`nalishda rivojlanishi va u yoki bu shakldagi jismoniy qobiliyatlar rivojini ta`minlashi mumkin.

Professor Yu.V. Verxoshanskiyning fikricha, bunday shakllar harakat faoliyati turlari qancha bo`lsa, shuncha ko`p bo`lishi mumkin, chunki ularning har biriga o`ziga xos tuzilish, harakatlarning maqsadli yo`naltirilganligi, mushaklar muvofiqlashi, organizm faoliyati rejimi hamda uning quvvat bilan ta`minlanishi kabi xususiyatlar xosdir. Shu sababli ham organizmdan chidamlilik yoki harakatlar tezkorligini rivojlantirishga javobgar bo`lgan qandaydir alohida mexanizmlarni izlash befoyda. Ularning takomillashuvi asosida inson organizmining morfofunktsional ixtisoslashuviga olib keladigan moslashtiruvchi ta`sir, butun bir adaptiv reaktsiya yotadi.

Morfofunktsional qayta qurishlar organizmni to`laligicha qamrab oladi. Biroq bu eng ko`p darajada va birinchi navbatda asosiy ish yuklamasini ko`taradigan mushak guruhlari hamda ularning ish qobiliyatini ta`minlovchi fiziologik tizimlarga taalluqlidir. Funktsional ixtisoslashuvning bunday tanlash xususiyati, asosan, organizmning ma`lum faoliyat sharoitidagi ish rejimiga, uning yaqqol namoyon bo`lish darajasi esa jismoniy yuklamalarning shiddati va hajmiga bog`liq.

Hozirgi vaqtda jismoniy qobiliyatlarni besh asosiy turga ajiratish qabul qilingan: kuch, tezkorlik va muvofiqlash qobiliyatlari, chidamkorlik va egiluvchanlik. Ularning har biri harakat faoliyatining har xil turlarida xilma xil shakllarda namoyon bo`ladi.

Adabiëtlar:

1. Sodiqov Q. Bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi T. Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti. 2001 y.

2. Alimboeva R. "Jismoniy mashqlar biomexanikasi " Toshkent., 2008 y.

FIZIKALIQ JU`KLEMELER HA`M DEM ALIWDIN` SA`YKESLENIWI

A.Q. Utepbergenov - b.i.k.
No'kis ma'mleketlik pedagogikalıq institutı Dene ma'deniyatı fakulteti

Awırmanlıq tu`sinigi sportshıga shugıllanıw ha`m jarıs barısında ta'sirdin' shegin minezleniwin sa'wlelendiredi. Sonın' menen birge jarıs awırmanlıg'ının' ha`m shug'ıllanıwdın' ishki ha`m sırtqı psixikalıq jag`dayların keltirip shıg'aradı.

Sırtqı fizikalıq awırmanlıq - shınıgıwga ketken saat ko'lemi menen anıqlanadı. Bul jerde tayarlıq bo'limlerine waqıttın' sa'ykesleniwin tayarlıq shınıgıwının' sanı, ha`r tu`rli bag'ıttag'ı tayarlıq wazıypasının' sanı (aralıqta juwırıwdın' uzınlıg'ı ha`m tezligi, sekiriwdin sanı h.t.b.).

İshki fiziologiyalıq awırmanlıq - islengen jumısqa, organizmnin' sezgirligi menen anıqlanadı. Mısalıg'a, ju'rek qısqarıwının' birligi, dem alıwdın birligi, kislorodtı

paydalanıwı ha`m kislorodqa bolg'an mu'tajligi arqalı, jumıstın' iskerligi (intensivligi) anıqlanadı.

Psixologiyalık awırmanlıq – emmotsionallıqtın', shıdam ha`m ruwxıylıq ku`shinin' da`rejesi menen anıqlanadı. Ha`r bir psixologiyalıq awırmanlıqtın' da`rejesin sha'rtli tu`rde sa'wlelendiriw ushın ball sistemasında belgilenedi.

(I-III kishkene awırmanlıq, IV-V ball ortasha awırmanlıq, VI-VIII joqarı awırmanlıq). Awırmanlıqtın ha`mme ta'repleri birgelikte baylanıslı, sonın' ushın birgelikte qollanıladı.

Awırmanlıq ta'siri astında tayarlıq effekti payda boladı. Effektler eki tu`rli boladı: tayarlıqtın tez effekti ha`m kommulyativ (keyininen ta'sir beriwshi) effekt.

Tez effekt tayarlıqtın bir wazıypasın o'tewdegi organizm sezimi, ha`mme tolıq tayarlıq shınıg'ıwlarınan keyin sportshılarda o`zgerisler boladı.

Ku`mmulyativ effekt (keyinen ta'sir etiwshi) - ha`mme tolıq tayarlıq sistemasınan keyingi, jag`dayının o`zgerisi. Bo'lek tayarlıq sabagında, awırmanlıqlar o'tilgen tayarlıq effektleri, bolajaq tayarlıqlar menen logikalıq (o`z betinshe oylanıp) jaqtan biriktiriliwi kerek. Sportshılardın' organizmine tasir etiw qu`ralların esapqa ala otırıp, tayarlıq awırmanlıqları to'mendegi minezlerge bolinedi:

1. Uqsaslıg'ı (spetsifikalıgı) - qozg`alıs is-ha`reketi awırmanlıqlarının', jarıs ha`reketi strukturasına, motor (ha`reket) apparatının' islew rejimine ha`m qu`watlıq almasıw da`rejesin bildiredi. Bul ko'rinisler arqalı, awırmanlıqlar spetsifikalıq ha`m spetsifikalık emes (qa'niygeli ha`m qa'niygege baylanısı joq) bolıp, al shınıgıwlar jarıs shınıgıwları ha`m ja`rdemshi shınıgıwlar bolıp bo'linedi.

2. Bagdarlıq - bul ko'rinis arqalı awırmanlıqlar, bo'lek fizikalıq uqıplardın' rawajlanıwına, texnika-taktika sheberlikti jetilistiriwge, psixikalıq tayarlıqtın' birgelikte rawajlanıwına ta'sir jasawı kerek. Awırmanlıqtın tasir jasawı saylang'an ha`m kompleksli (kosılgan) bolıp bo'linedi.

3. Dawam etiwshiligi (sozılıuı) - Shınıgıwlardın' bir neshe seku`ndlardan, bir neshe minutlarga shekem, h'a'tteki saatlarg'a sozılıwın anıqlaydı.

Sozılıwdın o`zgeriwi h'a'm shınıgıwdı orınlaw tezligi h'a'r tu`rli qu`wat beriwshi mexanizmlerdi jetilistiredi. Shınıgıwdın' qısqa waqıt ishinde joqarı tezlikte orınlanıwı anaeroblıq iskerligin ku`sheytedi, al ortasha tezlikte orınlanıwı - organizmnin' aeroblıq iskerligin ku`sheytedi. (Aeroblıq - kislorod baylanısı menen, anaeroblıq - kislorodtı kem paydalanıwı).

4. İntensivlik (ku`shli islewdin o'simi) - waqıt birligi ishindegi islengen jumıstın' sanı menen minezlenedi, awırmanlıqtın' ta'sir ku`shin anıqlaydı. (tezlik, h'a'reket sanın, tartılıw ko'rsetkishin h'.t.b.).

Ken'isliktegi ku`shli islewdin' o'simi ju`rek qısqarıwının ko'rsetkishine h'a'm qu`watlılıq jetkizip beriwshi, o'sim zonalarına (aymaqlarına) baylanıslı orın almasıp turadı. (Bah'alaw ball sistemasında o'tkeriledi).

5. Dem alıw (ta'nepis) - retlenip sho'lkemlestirilgen dem alıw, awırmanlıqtan keyingi iskerlikti o`z qa'lpine keliwin ta'miyinleydi h'a'm effektti ku`sheytedi.

Qaytalanıwlar arasındagı, h'a'r tu`rli dawam etiwdegi h'a'm h'a'r tu`rli minezdegi (aktiv, passiv) dem alıw, birdey emes effektke alıp keledi. Tayarlıq awırmanlıqları jarıs awırmanlıqları menen tıgız baylanıslı. Jarıs awırmanlıgına, to'rt jıllıq tayarlıq tsiklının' bir jıl ishindegi jarıslardın' sanı kiredi h'.t.b.

Joqarı jetiskenlik sportında, jarıs awırmanlıgının' sanının' ko'beyiwi bayqaladı. Mısalıga, jenil atletikadag`ı juwırgıshlar bir jıl ishinde 60 ma'rte startqa tu`sedi, ju`ziwshiler 140 qa shekem, velosipedshiler 180 ge shekem, sport oyınlarında 80-90 oyın.

Sport rezervlerin tayarlawda (awsıq qosımsha) jarıs awırmanlıqları usı ko’rsetkishlerge bag’ıtlang’an.

A’debiyatlar:

1. Alimboeva R. “Jismoniy mashqlar biomexanikasi ” Toshkent., 2008 y.

2. Хрипкова А.Г., Антропова М.В. Адаптация организма учащихся учебной физической нагрузкам. М. Просвещение. 2002

«УЯЛЫ ТЕЛЕФОН»НЫҢ БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫНЫҢ ТӘРБИЯСЫНА УНАМСЫЗ ТӘСИРЛЕРИ

Ф. Толыбаева- 4-курс студент, А.Пазылов – доцент
Әжинияз атындағы НМПИ

Ҳәзирги күнде шыпакерлерди тәшўишке салып атырған машқалалардың бири балалардың күни бойы плеер, яғный «Уялы телефон»ның сымын қулақларына тығып жүриўи ақыбетинде оқыўшы-жасларымыздың еситиў системасының истен шығып атырғанлығы болып есапланады. Г.Жамилованың көрсетиўи бойынша баланың қулағы саў болғанда 10-15 децибел (дБ) деги даўысларды есите алады. Тийкарында сыбырлап айтқанда 20 дБ, сааттың шықылдысында 30 дБ, гүрриңлескенде 30-35 дБ, сондай-ақ қатты бақырғанда 60 дБ ли шаўқымлар таралады екен.

Уялы телефонның инсан денсаўлығына буннанда басқа зыянлы тәреплери бар. Наўайы области телерадиокомпаниясының хабаршысы Гулруҳ Хусанованың көрсетиўи бойынша, мобиль телефонлар ислеген ўақытларда әтирапымызда электромагнитли майдан пайда болады екен. Ал, телефон арқалы сөйлесип атырған адам болса бул майданның орайына айланып нурланады екен. Бунда қолымыздағы телефон нур тарқатыўшы қурал ўазыйпасын атқарады. Егер де күн даўамында телефоннан сөйлесиўлериңиз бир сааттан асса, мий хызмети зорығыўға ушырайды. Қәнигелер 20 жыл даўамында тынымсыз телефонда сөйлескен адам барып, барып мүгедекке айланатуғынлығын анықлаған.

Деген менен, «уялы телефон жедел раўажланып баратырған цивилизацияның бир көриниси болып, ҳәзир онысыз турмысымызды көз алдымызға келтире алмаймыз - дейди Қарақалпақстанлы Т.Жәримбетова өзиниң «Уялы телефоннан пайдаланып билемиз бе? ямаса саламатлығымызды ойласақ» атлы мақаласында». Мине, соның ушын да, бул телефоннан дурыс пайдаланып билемиз бе? деген сораўдың көпшиликти қызықтыратуғынлығы тәбийғый жағдай болып саналады.

Ҳақыйқатында да, ҳәммемиз өз жумысларымызға ўақтында жетип барыўға асығамыз. Нөкисте халыққа хызмет көрсетиўши автобуслардың кемлиги ҳәм троллейбус түриниң жоқ болып кеткенлиги себепли бизиң бирден-бир транспорт қуралымыз, ишине 6 адам ғана миниў имканиятына ийе болған жөнелисли такси саналады. Мәнзилимизге жетип бараман дегенше өтетуғын азғана ўақыттың ишинде гейпара жолаўшылар сол таксидиң ишинде отырып, қулағына уялы телефонның қулақшынын тағып, бар даўысы менен сөйлесип адамлардың мазасын алатуғынлығы күнделикли әдетке айланып баратырған сыяқлы көринеди.

«Жөнелисли таксидиң ишинде еки адам қулақшынды тағып қатты сөйлесип атыр – деп еске түсиреди Т.Жәримбетова өз еске түсириўинде – Орта жаслардан өткен ҳаял үйинде өткерилген «бесик шашыўы» ҳаққында айтып атырса, ал, артқы орынлықта отырған жас өспирим қыз өзиниң дослары менен «ўа-ҳа-ҳа» лап күлип сөйлесип атыр. Бул күнде тәкрарланатуғын ўакыя, оған үйренисип те баратырғандаймыз».

Расында да бундай жағдайды тек жөнелисли таксиде емес, ал, жолда, оқыў орынларында, ҳәттеки үйимизде де көрип жүргенимизди жасырыўдың кереги жоқ. Бул ҳәммеге белгили ўақыялар болып саналады. Уялы телефонға жалғанған плеерлер менен жәмийетлик орынларда сөйлесиў мәдениятсызлық есапланса, ол денсаўлығымызға да зыян келтирип атырғанлығы көпшиликке тек ғана «өзи билетуғын сыр»ға айланып баратыр.

Қулақ, тамақ, мурын шыпакерлериниң көрсетиўлери бойынша - қулақ адам организминдеги ең нәзик ағзаларының бири есапланады. Ол сыртқы көринисинен қатты ет болып көрингени менен, ишки қурылысында оның нерв тамырлары жүдә жиңишке болып, бас мийге жүдә жақын жайласқан. Уялы телефон магнитли нур тарқатып турыўшы аппарат болғанлықтан, ол денсаўлыққа жүдә зыян.

Демек, плеерлер, электрли майда сымлардан ибарат болып, қулаққа даўысты жоқары дәрежеде жеткерип беретуғын батып турыўшы аппарат есапланады. Әдетте плеерлерди мектеп жасындағы оқыўшылар, студент жаслар, қулақларына узақ ўақыт даўамында, музыка еситиў ушын ҳәтте түни бойы тағып қояды. Айрым жағдайларда сол тағылыўы менен уйқлапта қалады.

Әлбетте, бул надурыс нәрсе. Узақ даўам етип туратуғын сес қулақтың пердесине зиян келтиреди. Себеби, ол қулаққа батып тийип турады, соңынан кишкене нерв тамырларына кери тәсирин тийгизе баслайды. Медицина хызметкерлериниң көрсетиўи бойынша бул тамырлар бас мийге 2-3 сантиметрдей жақын жайласады. Демек, плеерлер бас мийдиң еситиў бөлимине зыянын келтире берсе, еситпей қалыўшылық, серсизликте пайда болады. Ал, плеерлер қулаққа салынып ҳәм алына берсе, қулаққа инфекцияныңда түсиў итималлығы бар. Негизинде, қулақ самаллап турыўы ҳәм бәлент сеслерден аўлақ болғаны мақул.

Жоқарыдағы гейпара мағлыўматларға сүйене отырып Республикамыздағы барлық улыўма билим бериўши мектеплерде ҳәм басқа да оқыў орынларында уялы телефоннан пайдаланыў тәртиби ҳаққында үгит-нәсиятлар алып барылса, тәртип-интизам мәселелерине киргизилсе бир қанша утымлы болады. Бул исти әмелге асырыўдағы тийкарғы мақсет – оқыўшы-жаслардың сапалы билим алыўы ҳәм кәсип өнер ийелеўи бойынша ҳуқуқларын тәмийнлеў, мәдениятты үйрениў ҳәм ең баслысы өз саламатлығын сақлаўға дыққат-итибарын қаратқан болады. Ата-бабаларымыз еслетип өткениндей «Аўырыў батпанлап киреди, мысқаллап шығады».

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Хусанова Г., Уяли алоқанинг зарари. «Садо» газетаси, 10-январ`, 2013, №2 (776).

2. Жамилова Г., Болаларни плеерга ўргатманг. «Ишонч» газетаси, 2010, 17-июң. №72 (2787).

3. Жәримбетова Т., Уяли телефоннан пайдаланип билемиз бе? ямаса саламатлығымызды ойласақ « Еркин Қарақалпақстан» газетасы, 12-февраль 2013, №19 (19325)

BALALARDI ERKIN PIKIRLEWGE ÚYRETIW ARQALI OLARDIŃ DÓRETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIW USILLARI

Q.D.Tleumbetova –ps.i.k., X.Shamuratova - magistrant

Birinshi Prezidentimiz İ.Karimov O’zbekstan Respublikasınıń Oliy májilisiniń XIV sessiyasında: «Erkin puxara mádeniyatın, azat shaxstı qáliplestiriw máselesi aldımızda turǵan eń aktual másele. Biz óz huquqların biletuǵın, óziniń kúshine, imkaniyatlarına, bilimine súyenetuǵın, átirapındaǵı bolıp atırǵan waqıyalarǵa ózinshe qarım-qatnas jasay

alatuǵın, usı waqıtta jeke mápin mámleket hám xalıq mápi menen baylanıstıra alatuǵın, erkin, hár tárepleme jetik insanlardı tárbiyalawımız kerek»- degen edi.

Demek, jetik insan degenimizde biz ózinde ádep-ikramlılıq ruwxıy sezimlerge bay, jámiyette ózligin hám uqıplılıǵın kórsete alatuǵın, bilimli, aqıllı, deni saw, dúnya hám turmıs gózzallıqların seze alatuǵın erkin, dóretiwshi insanlardı túsinemiz. Mine, usınday insanlardı tárbiyalaw biziń baslı maqsetimiz.

Búgingi kúni balalar baqshalarında da sol dástúrlerdi qollap kishi jastaǵı balalarǵa dóretiwshilik isleri úyretilmekte. Lekin, biz olarǵa dóretiwshilikti kóbirek eliklew jolı menen úyretsek, olardı erkinen ayırıp qoyamız. Bul, óz gezeginde, balalardaǵı dóretiwshilik qábiletleriniń rawajlanıwıniń páseyiwine alıp keledi. Olar óz miynetleriniń jámiyetke zárúrli ekenligin túsinbey qaladı.

Házirgi waqıtta balalar baqshalarında dóretiwshilik xızmetine baylanıslı alıp barılıp atırǵan jumıslarǵa ilimiy jaqtan támiyinlengen jol-jobalar, metodikalıq kórsetpeler islep shıǵılıwın talap etiledi. Bul jastaǵı balalardıń erkin is-hárektleri qıs aylarında topar xanalarında, al jaz aylarında baqshanıń maydanshalarında shólkemlestiriledi.

Balanıń erkin hárektleniwiniń tiykarǵı maqseti – balanıń ǵárezsiz túrde belgili bir hárketlerdi islewge baǵdarlap barıw bolıp tabıladı. Tárbiyshınıń wazıypası balalardıń hámmesin qanday da bir jumıs penen bánt bolıwın baqlap barıw, ishindegi balalardıń birewine oyındı dawam ettiriw ushın oǵan oyınshıq usınıw, qurıwdı baslaǵan balaǵa bolsa, qurılısın aqırına deyin jetkeriwge járdem beriwi lazım.

Balanıń ǵárezsiz is-hárektleriniń túrleri tómendegilerden ibarat :

- oyınlar háreketli, waqıyalı, tálimiy, jasaw hám qurg'aq, tábiyiy materiallar menen kewilashar oyınlar;

- dógerek-átiraptı baqlaw, illyustraciya hám súwretlerdi kóriw, tárbiyashı járdeminde súwret hám ılay jumısları túrleri, dógerek-átiraptaǵılar menen qarım-qatnas jasaw;

- erkin háreket qılıw, júriw, tırmasıp shıǵıw, ılaqtırıw, belgilengen joldan júrip ótiw, joqarıǵa shıǵıw, záńgige minip-túsiw shınıǵıwların ótkeriw, onsha úlken bolmaǵan tosıqlardan ótiwge úyretiw, toplar menen oynaw ushın jaǵdaylar jaratıw;

-háreketli oyınlarda qatnasıw qızıǵıwshılıǵın oyatıw, háreketlerin baqlaw, balalardıń sharshap qalıwına jol qoymaw, háreketli oyınlardı tınısh oyın túrleri menen almastırıp barıw;

- úlken hám kishi qurılıs materialları hám tálimiy oyınshıqlar menen erkin oynawı ushın sharayat jaratıw, tárbiyashı járdeminde jay diywalların qurıw, súwretler kóriw

- tanıs shıǵarmalar oqıp beriw, kitaptı abaylap asıraw, kónlikpelerin qáliplestiriw .

Balalardıń ǵárezsiz háreketlerinde oyınshıqlar menen syujetli oyınlar oynaw úlken áhmiyetke iye. Olarǵa turmıs waqıyaların oyınlarda oynaw úyretilip barıladı. Misali: 1-topar balaları eliklew arqalı oyınnıń jeńil háreketlerin orınlawda erkin tańlap alıwǵa úyretilip barıladı, al 2-toparda balalar úlkenler háreketlerin qamtıytuǵın oyınlardı oynawǵa úyretilip barıladı.

Jazdıń kúnleri tábiyiy materiallardan paydalanǵan halda, hár túrli oyınlar shólkemlestiriledi. Qum menen oynalǵanda qurıw meteriyallarınan, suw menen oynaǵanda arnawlı oyınshıqlar menen oynaw maqsetke muwapıq boladı.

Sonıń menen birge, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń dóretiwshilik qábilietlerin rawajlandırıw ushın olarǵa iskerlik túrlerinde, olardıń erkin háreketleniwi ushın sharayatlar jaratıp beriw úlken áhmiyetke iye.

Mısalı: balalardıń kórkemlep sóylew tilin rawajlandiriw ushin olar erteklerdi, gúrrińlerdi tıńlaydı hám sóylep beredi, olardı ózleri dóretiwge háreket etedi, yadtan

qosıqlar oqıydı, maqallar, naqıllar aytadı. Kórkemlep -sóylew tiliniń xızmeti teatrlastırılǵan oyın menen tıǵız aralasqan boladı, bul processte balalar úlken emes kórkem shıǵarmanı, olardan úzindini dramalastıradı, quwırshaq spektakllerin qoyadı.

Biraq, bul processte eń áhmiyetlisi - tıńlaw. Altı jasta balalar tanısatuǵın kórkem shıǵarmalardıń sheńberi anaǵurlım keńeyedi. Onıń toparında mazmunı hám kórkemlik forması boyınsha bir qansha qıyın shıǵarmalar kiredi. Kórkem shıǵarmalar menen tanıstırıw, onıń tanısıw xızmetiniń ózi de anaǵurlım awırlasadı. Balalar úlken shıǵarmalardı dıqqat qoyıp tınlaydı hám baǵdarlay aladı, onıń mazmunı, ayırım qaharmanları tuwralı óz pikirin túsindire aladı. Bala ádebiy shıǵarmalardıń janrın ajıratıp biledi, olardıń ayırımlarına óz múnásiybetlerin bilgiredi.

Pedagog-tárbiyashı balalardıń dıqqatın tek onıń mazmunına ǵana awdarıp qoymastan, kóbinese shıǵarmanıń kórkemlik táreplerine dıqqat awdaradı, balalar tárepinen onıń ideyalıq mazmunın, onıń janrınıń ózine tánligin túsiniwin, stil ayırmashılıqlarınıń qabıl etiliwin obrazlı túrde ózlestiriwine erisedi (qaharmanlıq lirikalıq, yumorlıq, fantastikalıq h.t.b. shıǵarmalar).

Erteklerdi, qosıqlardı, gúrrińlerdi ózlestiriw processlerin tereńlestiriwge pedagog tárepinen súwretlew hám muzıkalıq iskusstvoniń shıǵarmaların orınlı paydalanıwı járdem beredi. Eger, tárbiyashı tárepinen balalar sol ertekti qayta-qayta esitken, oǵan birneshe xudojnikler salǵan illyustraciyalardı kórse, sol boyınsha diafilmlerdi, sol ertek boyınsha quwırshaq spektaklin kórse, bul kútá qunlı boladı.

Pedagog-tárbiyashı ushın balalar tárepinen kórkem shıǵarmalardı ózlestiriw – onıń rawajlanıwındaǵı áhmiyetli kórsetkish. «Bala bala bolıwı kerek,- dep jazdı V.A.Suxomlinskiy. –Eger ol ertekti tıńlap, jaqsılıq penen jamanlıq arasındaǵı gúresti basınan keshirmese, eger onıń kózinde tańlanıwdıń quwanıshlı ushqınlarınıń ornına mensinbewshilik payda bolsa, - bul balanıń júreginde qanday da bir ruwxı túskinlik bar degendi ańlatadı, endi sol balanıń júregin dúzetiw ushın kóp kúsh jumsaw kerek».

Altı jastaǵı balalardıń kórkem sóylew xızmetinde yadtan ko'rkemlep oqıw, oqıǵandı aytıp beriw, mánisin sóylep beriw qusaǵan túrleri de úlken orındı iyeleydi. Balalardıń sóylew tiliniń obrazlılıǵın hám tásirliligin rawajlandırıwdı, balalardı tıńlaw sezimin aktivlestiriwde hár túrli usıllardı qollanıw sebepshi boladı. Buǵan jumbaq aytıw hám sheshiw, balaǵa óz pikirin qısqa, anıq hám obrazlı aytıp beriwge, sóylegen sózliktiń ritmli hám melodiyalı bolıwın ersiwge múmkinshilik beretuǵın maqal hám naqıllardı yadtan aytıw, berilgen sózge anıqlamalar oylap tabıw (túlki-hiyleker, sarǵısh, uzın quyrıqlı), ayırım tekstlerdi uyqasıqlaw (kópshik-qurbaqa, bochka-tochka), sinonimlerdi hám antonimlerdi tańlap alıw (biyik-pás, aq-qara, miyirman-jawız) qusaǵanlar jatadı. Pedagog sóylew texnikasına da (durıs dem alıw, dikciyanıń anıqlıǵı, óz dawısın basqara biliwi) úlken dıqqat awdarıw kerek. Usı maqset ushın altı jastaǵı balalar menen jumıs islegende jańıltpashlardan keńnen paydalanıladı. İntonaciyalıq túsiniklerdiń rawajlanıwına sóylew texnikası hám balalar menen alıp barılatuǵın ayırım shınıǵıwlar, sabaqlar járdem etedi.

Sóylep beriw - balalardıń kórkem sóylew xızmetindegi eń súyikli túrleriniń biri. Onıń hár qıylı túrleri qollanıladı - súwretler boyınsha, oyınshıqlar boyınsha, sóz úlgisi boyınsha h.t.b. Balalar menen jumıs islewge tariyx, erteklerdi oylap yadtan tabıw ayrıqsha orın iyeleydi.

Juwmaqlastırıp aytqanımızda, mektepke shekemgi jastaǵı balalardı erkin pikirlewge úyretiw arqalı olardiń dóretiwshilik qábiliyetiniń rawajlandıriwda xalıq pedagogikasınıń bay tájiriybelerinen, sonday-aq, házirgi zaman pedagogika ilimleriniń jetiskenliklerin tálim-tárbiya processine engiziw hám bular arqalı balalarǵa qızıǵıwshılıq, óz betinshelik, dóretiwshilik aktivliligin jáne de rawajlandırıw kerekligin dáwir talabınan ańlawımızǵa boladı.

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ САМОРЕГУЛЯЦИЯ

Х.С.Юсупова - студент 1 курса, А.Урумбаева – доцент
НГПИ им. Ажинияза

Чувство - одно из наиболее ярких проявлений личности человека. Содержание чувств составляют устойчивые отношения личности к тому, что она познает и делает.

Охарактеризовать личность во многом означает сказать, что вообще данный человек любит, что он ненавидит, презирает, чем он гордится, чему радуется, чего он стыдится, чему завидует. Предмет устойчивых чувств индивида, их интенсивность и характер раскрывают окружающим эмоциональной мир человека, его чувства и, тем самым, его индивидуальность.

Различия в чувственной сфере накладывают глубокий отпечаток на весь строй духовной жизни человека. Здесь следует сказать, что о личности мы судим не только по мыслям, действиям и поступкам, но и по ее эмоциям и чувствам. В зависимости от развития волевых качеств трудности и неудачи вызывают у разных людей неодинаковые чувства: у одних - чувство неудовлетворённости собой, активности, бодрости, боевого возбуждения, у других - чувство беспомощности и досады, уныния и апатии.

Неповторимые индивидуальные проявления эмоционального облика человека складываются в течение всей его жизни и связаны с развитием личности в целом.

Важнейшими направлениями развития эмоций и чувств являются формирование высших положительных, моральных, интеллектуальных и эстетических чувств и формирование умения владеть своими эмоциями.

Интеллектуальные чувства формируются в процессе познания явлений и отношений окружающего мира и связаны с радостью открытия нового, удовлетворением от решения трудной задачи.

Моральные чувства развиваются по мере приобретения личностью социального опыта, опыта общения и взаимодействия с людьми и обществом в целом. Разрешая этически сложные ситуации, человек накапливает необходимый практический опыт морального поведения в коллективе, испытывает чувство восприятия художественных произведений в музыкальном воспитании, общении с природой. Культура чувств предполагает умение владеть своими эмоциями. Любой человек в силах регулировать свое эмоциональное состояние, быть хозяином своих эмоций.

Психический нормальный человек эмоционален в любой деятельности, он ничего не делает равнодушно и безразлично, но частые и сильные эмоциональные переживания истощают нервную систему, снижают эффективность его работы, осложняют межличностные отношения.

Испытывает ли человек бурную радость, сильный гнев или переживает тяжёлое горе - все это отражается на его самочувствии, работоспособности, затрагивает его близких.

Для оптимизации эмоционального состояния психологи предлагают следующие методы: различные техники нервно - мышечной релаксации (расслабления), дыхательные упражнения (техники регуляции дыхания для снижения чрезмерного стресса), медитацию, йогу и др. Каждый может выбрать наиболее подходящий ему метод и применяя его, сделать свою жизнь более

полноценной, эмоционально яркой, оптимально использовать энергию эмоций для достижения своих целей.

Литература

Маклаков.А.Г "Общая психология" Учебник для вузов. -СПБ: Питер, 2008г - 408ст.

Немов.Р.С "Общие основы психологии" 4-издание: Москва, 2003г - 357ст.

Стасенко.В.Г "Профессия психолог в современном мире" Воронеж,2010г - 58ст

ÓSPIRIMLIK DÁWIRINDE DEPRESSIYA JAǴDAYLARINIŃ PSIXOPROFÍLAKTIKASI

Sh.Saparov – docent, M.Mambetnazarova - magistrantı
Nókis mámleketlik pedagogika institutı

Respublikamızda bárshe tarawlarda bolǵanı sıyaqlı tálim tarawında da reformalar ámelge asırılmaqta. Tálim sıyasatınıń áhmiyetli táreplerinen biri jas áwladtı hár tárepleme bárkamal etip tárbiyalawdan ibarat. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytqanınday: “Belgili bolǵanınday, jas áwlad tárbiyası hámme zamanlarda da áhmiyetli hám aktual áhmiyetke iye bolıp kelgen. Biraq, biz jasap atırǵan XXI ásirde bul másele haqıyqatında da ómir-ólim máselesine aylanıp barmaqta”. Haqıyqatında da, búgingi kúnde tálim sistemamızda óspirimler menen, olardıń ruwxıy kelbeti hám sezimlik tarawları menen islesiw oǵada áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Óspirimlik dáwirde (15-18 jas) oqıwshı fizikalıq kúshli, oqıwdı tamamlaǵan soń, ózbetinshe miynet ete alatuǵın, mánáwiy tárepten jetiklikke erisedi. Ómirde óz ornın tabıwǵa umtılıw, kásip óner iyelew, qánigelikti tańlaw, keleshek rejesin dúziw, keleshekke durıs múnásibette bolıwdı keltirip shıǵaradı. Biraq bul dáwir kúsh-ǵayrat, qaharmanlıq kórsetiwge urınıw, jámáát, jámiyet hám tábiyat hádiyselerine romantikalıq múnásebette bolıw menen basqa jas dáwirlerinen ajıralıp turadı. Óspirimlik dáwirinde óspirimniń “Men”i qaytadan qáliplesip baradı. Óspirim ruwxıyatında baqlanatuǵın xarakterli ózgesheliklerden biri olardıń júdá tásirleniwsheńligi, ashıwshaqlıǵı, qopallıǵı, arzımaǵan zatlarǵa qapa bolıwı, sezimlik turaqsızlıq bolıp tabıladı. Bul jaǵdaylar tikkeley óspirim organiziminde júz beretuǵın psixofiziologıyalıq ózgerisler menen baylanıslı bolıp keledi. Sonlıqtan, óspirimlik dáwrinde depresiya jaǵdayına meyillik seziledi.

Depresiya – qáwipli kesellik bolıp, adamnıń miynet iskerligin keskin tómenletedi hám sonıń menen birge adamnıń tek ózi emes, oniń jaqın adamları da qıynaladı. Ókinishlisi sonda adamlarda depressiyanıń belgileri hám onıń aqıbetleri haqqında túsinikleri tómen, sonıń ushın da kópshilik adamlarda depresiya háwij alıp ketken soń járdem kórsetiledi, geyde járdem kórsetiwge úlgere almay qaladı. Depresiyaǵa shalınǵanlar arasında óz janına qastıyanlıq etip atırǵanlar jıldan jılǵa kóbeyip barıwı bul psixikalıq zorıǵıwdıń úlken socıallıq mashqalaǵa aylanıp atırǵanlıǵın kórsetedi [Z.Ibodullaev: 249]. Sonlıqtan óspirimler menen óz waqtinda psixolog psixoprofilaktikalıq jumıslardı alıp barıwı kerek.

Psixologtıń psixoprofilaktikalıq wazıypaları tómendegilerden ibarat:

1. Óspirimniń belgili bir sharayatqa maslasıwına tiyisli jumıslardı alıp barıw;
2. Óspirimler menen individual islesiw dástúrin islep shıǵıw;
3. Licey hám kollejdlerde bir topardan basqa toparǵa ótkiziwdi psixologiyalıq tárepten tekseriw, oqıtıwshılar hám ata-analar menen sheriklikte tálimniń jańa basqıshına oqıwshınıń tayarlıǵın esapqa alǵan halda jeke tártipte islew dástúrin jaratıw, sonıń menen

birge, ata-analarǵa perzentleriniń bilimlerindegi úziliwlerdi kemeytiw ushın arnawlı uslubıy jol-joba beriw;

4. Tálim-tárbiya, jasaw hám turmıs sharayatı menen baylanıslı nevrotikalıq jaǵdaylar, psixologiyalıq zorıǵıwdıń aldın alıw ushın óspirimler menen úzliksiz ráwishte islesiw. Shaxstıń qábiyleti, meyli, beyimligi, talantı, psixologiyalıq pazıyletleri hám ózgeshelikleri tolıq dárejede kóriniwin támiyinlew maqsetinde olardıń aqlıy rawajlanıwın anıqlaw maqsetinde psixologiyalıq konsiliumlar shólkemlestiriw;

5. Óspirimler arasında ruwxıy zorıǵıw hám talıǵıwdı kemeyttiriw, joǵaltıw, olardıń aldın alıw ushın zárúr is-ilajlardı qollaw;

6. Tárbiyalıq jumıs rejesi ámelge asırılǵan hám qollawǵa tayarlıq kórilip atırǵan jumıslardıń tásirsheńligin óspirimlerdiń jas hám etnopsixologiyalıq ózgesheliklerine, olardı kamalatqa jetkeriw maqsetı hám wazıypalarına maslıǵı kózqarasınan analiz etiw;

7. Oqıw motivleri, shaxstıń jónelisi, onı etnomádeniyat penen baylanıslı bolmaǵan qádiriyatlarǵa jóneltiriw ózgesheliklerin esapqa alǵan halda tálim-tárbiya procesine dúzetiwler kirgiziw. Shaxslar aralıq, etnikalıq toparlar aralıq, milletler aralıq hár qıylı kórinistegi qarama-qarsılıqlardıń aldın alıw ushın psixologiyalıq jumıslardı islep shıǵıw;

8. Óspirimler ortasında náshebentlik, jeńil turmıs keshiriwshiler menen jeke tártipte islewdi jolǵa qoyıw;

9. Ózlestiriwi pás óspirimler ruwxıy dúnyasındaǵı nuqsanlardı anıqlaw, olarǵa járdem beriw jol-jobasın islep shıǵıw, ámeliyatqa engiziw hám de korrekcion jumısqa mútáj óspirimlerdiń individual-psixologiyalıq ózgesheliklerin esapqa alıw;

10. Óz-ózin basqarıw imkaniyatın orta hám joqarı mektep topar aǵzaları ortasında anıqlaw (bioritmika, emociya, motivaciya, erk, qızıǵıw hám dıqqattı shaxs tárepinen basqarılıwı názerde tutıladı);

11. Tálim hám tárbiyanıń jańa metodları nátiyjeliligin tekseriw hám basqalar.

Juwmaqlap aytqanda, óspirimlerde depressiya – házirgi kúnge hám keleshekke isenimsizlik penen qaraw, turaqlı pás keypiyatta bolıw, sharshaw, belgili bir xizmetke umtılmaslıq hám pikirlewdiń páseyiwine alıp keledi. Bunda óspirim átiraptaǵılarǵa biyparıq bolıp qaladı, kemsóz, ǵamlı, kóbinese kóz jas qıladı. Olardıń sanası ǵamlı keshirmelerge tolıp ketedi. Házirgi, ótken zaman hám keleshek olarǵa qayǵılı bolıp seziledi. Bul jaǵdaylardıń aldın alıw ushın psixolog, oqıtıwshı hám ata-analardıń birge islesiwi oǵada zárúr bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ǵoziev E “Ontogenez psixologiyası” Toshkent:2010. 176-b
2. Ǵoziev E “Umumiy psixologiya” Toshkent :2002. 71-b
3. Ibodullaev Z “Tibbiyot psixologiyası” Toshkent :2008.251-b

АНАЛИЗ РАБОТ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПСИХОЛОГОВ ПО ЮРИДИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Э.Ж.Нурымбетова
НГПИ кафедры психология

Имеется немало исследований, проведенных отечественными учёными в рамках юридической психологии посвященных различным проблемам профессиональной деятельности силовых структур. Среди них можно выделить ряд работ, выполненных в рамках личностного подхода: В.Г.Щепоткин (1992), Е.Ю.Агзамова (2001), И.Х.Арифходжаева (2011), общим в это ряду исследований является изучение индивидуальных особенностей сотрудников ОВД.

Изучая особенности профессионального становления сотрудников правоохранительных органов, с учетом личностного подхода, необходимо отметить идею Л.И.Анцыферовой о том, что «личность существует в процессе постоянного несовпадения с собой, в процессе выхода за свои пределы. Даже для того, чтобы сохранить устойчивость определенных своих параметров, особо важных для ее существования именно как личности - жизненных целей, ценностей, принципов, морально-качественных характеристик - она должна в условиях быстро и многообразно меняющейся социальной действительности менять свои психологические качества» [с.11, 2].

В работе Щепоткина В. Г. впервые проведено психологическое исследование законности как особого свойства следственной деятельности, на которые влияют психологические особенности личности следователя, социально психологические условия его деятельности и психолого -организационно управленческие факторы. Изучена динамика отношений законности со стороны следователей в процессе формирования и «образа -Я» профессионала и показана необходимость целенаправленного формирования такого отношения в процессе вузовской подготовки[4].

В исследовании Агзамовой Е.Ю. раскрыты факторы, которые определяют индивидуально- психологические особенности личности сотрудников органов внутренних дел. Автор, исходя, из выдвинутых задач в научно-исследовательской работе проанализировала личность сотрудников ОВД различных служб и подразделений и в процессе обучения в образовательных учреждениях системы МВД. По данным результатов факторного анализа всей выборки автором выявлены 4 фактора, которые влияют на проявление индивидуально-психологических особенностей личности сотрудников ОВД: фактор «психической надежности и устойчивости»; фактор «профессиональной чувствительности и восприимчивости»; фактор субъективного контроля» занимает третье место; фактор «самоактуализации и коммуникативности» на четвёртом месте[1].

В работе Эргашева И.Р. экспериментально изучены психологические особенности профессионального общения следователя с участниками предварительного следствия и раскрыты условия взаимодействия участников контактных групп. По мнению автора, эффективность и плодотворность работы следователей в большей мере зависит от профессионального общения и психологического контакта следователя с участниками предварительного расследования преступлений. А совершенствование этих особенностей как считает исследователь, зависит от уровня и качества профессиональной подготовки будущих специалистов, т.е. с момента активного становления личности профессионала[5].

В диссертации Арифходжаевой И.Х. приняты попытки разработки «банка методик» отвечающим психометрическим требованиям для профессионального отбора, профессионального выбора, профессиональной подготовки. Также по результатам данных исследования были выявлены профессионально- значимые качества для профессиональной деятельности сержантов. По результатам психодиагностических методик по всем показателям проведен факторный анализ, которые влияют на профессионализм сержантов: коммуникативный, организационный, волевые стороны, самоконтроль, нервно- психическая устойчивость, адаптированность, стрессоустойчивость, степень тревожности.

На основе полученных данных исследователем была разработаны критерии «психологической характеристики для профессиональной деятельности сержантов», которая при организации в индивидуальном подходе обеспечит профессиональное развитие деятельности сержантов[3].

Авторами выявлен целый комплекс профессионально значимых личностных качеств, необходимых сотруднику ОВД, также эти личностные характеристики могут рассматриваться, как соответствующие задачам диагностики при профессиональном отборе курсантов. Основными личностными профессионально-значимыми характеристиками, на основе результатов выше приведенных работ, можно определить: психофизиологические качества: эмоциональная устойчивость, адаптированность, стрессоустойчивость и др.; экстремальные качества: решительность, выдержка и др.; морально-волевые качества: ответственность, чувство долга и др.

Литература:

1. Агзамова Е.Ю. Факторы, определяющие проявления индивидуально-психологических особенностей личности сотрудников органов внутренних дел: Автореф. дис. …канд. психол. наук.- Т., 2001. -23с.

2. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе психологического изучения личности // Психологический журнал. – 1981.- № 2.- С. 11.

3.Арифходжаева И. Х. Ички ишлар идоралари сержантлар таркиби фаолиятини такомиллаштиришнинг психологик омиллари. Дис. … канд. психол. наук. Т., 2011. 195.

4.Щепоткин В.Г. Психологические аспекты укрепления законности в следственной деятельности. Дис. … канд. психол. наук. – Ташкент, 1992

5.Эргашев И.Р. Психология профессионального общения следователя с участниками предварительного следствия: Автореф. дис. канд. психол. наук. – Т., 2001. – 23с.

«VODOROD – SOF YOQILG'I» MAVZUSİ BO'YIChA DARS IShLANMASI

M.Ajieva – dotsent, A.Abdikarimova - izlanuvchi
Ajiniyaz nomidagi NDPI «kimyo o'qitish metodikası» kafedrasi

Mazkur dars ishlanmasi maktab kimyo kursi 7 sinflari uchun mo'ljallangan.

Dars maqsadi:

Ta'limiy: o'quvchilarga vodorodning ishlatilishi haqida nazariy bilim berish;

Tarbiyaviy: o'quvchilarga vodorod ekologik sof yonilg'i ekanligi, vodorod koinotda eng ko'p tarqalgan element ekanligi, u quyoshning asosiy energiya manbai haqida tushuncha berish va o'quvchilarning kimyo faniga qiziqishini orttirish.

Rivojlantiruvchi: darsni yangi pedtexnologiya usulidan foydalanib o'tish o'quvchilarni erkin fikrlashga o'rgatish nutq madaniyatini oshirish ularning atrof-muhitda bo'layotgan kimyoviy o'zgarishlar haqidagi bilim doirasini kengaytirish.

Dars jihozi: davriy sistema, tarqatma materiallar, elektron darslik, kompyuter.

Dars turi: noan'anaviy.

Dars metodlari: guruhlarda ishlash, "20 ta ma'lumot" o'yini, "kungaboqar" o'yini

Tashkiliy qism:

O'quvchilar bilan salomlashib, davomatni aniqlash, sinf xonasi tozaligiga e'tibor beriladi, o'quvchilarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi, sinf o'quvchilaridan dars shiori

so’raladi hamma birgalikda aytadi “kimyo kerak barcha o’g’il-qizlarga aqlni va bilimni soladi yaxshi izga”.

O’qituvchi: - darsimiz har doimgidek guruhlarga ajratish orqali olib boriladi har bir guruh o’ziga sardor tanlaydi.

O’qituvchi: - O’tilgan mavzularni mustahkamlab olamiz. Birinchi topshiriq quyidagicha. Har bir guruh qog’ozga vodorod haqida 20 ta ma’lumot yozadi.

1. 15 ta va undan ortiq ma’lumot yozilsa 5 ball
2. 10 ta dan 15 ta gacha ma’lumot yozilsa 4 ball
3. 5 ta dan 10 ta gacha ma’lumot yozilsa 3 ball
4. 5 ta gacha ma’lumot yozilsa 2 ball
5. 1 ta dan 3 ta gacha ma’lumot yozilsa 1 ball bilan baholanadi.

Javoblar yozilgan qog’ozlar yig’ib olinib guruhlar to’plagan ballar e’lon qilinadi.

2-topshiriq

“Kungaboqar” metodi. Doskaga kungaboqar rasmi chiziladi, bunda kislorod mavzusini mustahkamlab olamiz.

Guruhlar kislorod haqida bilgan ma’lumotlarini yozadi baholashda “kungaboqar” barglari sanalib ularning sonidan o’quvchilar ballari belgilanadi.

Yangi mavzu: Vodorod – ekologik sof yonilg’i uning kimyo sanoatida xomashyo sifatida ishlatilishi.

Reja:

1. Vodorod-kelajak yonilg’isi
2. Vodorodning kimyo sanoatidagi o’rni
3. Vodorodning ishlatilishi.

Vodorod bu – kelajak yonilg’i; vodorod yonganda suv hosil bo’ladi atrof –muhitni ifloslantirmaydi vodorod ekologik sof yonilg’i.

Yulduzlar qa’rida vodorod atomlari geliy atomlariga aylanadi. Vodorod kimyo sanoatida ammiak ishlab chiqarish uchun foydalaniladi. Ammiak ko’pincha mineral o’g’itlar va nitrat kislota ishlab chiqishda ishlatiladi.

Vodorod metall, spirt, vodorod xlorid ishlab chiqarishda yog’- moy, ko’mir va neft mahsulotlarini gidrogenlash (vodorod bilan to’yintirish) uchun sarflanadi.

Yog’ - moylar gidrogenlansa margarin, ko’mir, neft, mahsulotlari gidrogenlansa yengil yonilg’ilar olinadi. Vodorodning ishlatilishi uning fizik va kimyoviy xossalariga bog’liq.

U yuqori harorat hosil qilish uchun ishlatiladi, kislorod – vodorod aralashmasi yonishdan metallar qirqiladi va payvandlanadi. Vodoroddan metallarning oksidlaridan metallar olishda, ko’mirdan suyuq yonilg’ olish uchun, oziq – ovqat sanoatida yog’larni gidrogenlash uchun foydalaniladi.

Mustahkamlash: o’qituvchi tomonidan mavzu mustahkamlanib o’quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

Nima sababdan vodorod – kelajak yonilg’isi deb aytiladi?

Vodorodning kimyo sanoatidagi o’rni nimadan iborat?

Guruhlarga quyidagicha masala beriladi.

HCl, H_2SO_4, HNO_3 qaysi birikmada vodorodning foiz ulishi katta?

Uyga vazifa: modda tarkibida massa ulushlari 1,90 % vodorod 67,62% xlor, 30,5 % kislorod bor, uning formulasini toping.

O’quvchilarga kimyoning asosini tashkil etuvchi kimyoviy reaktsiya turlari va ularni tegishli koeffitsientlar va tegishli belgilar asosida kimyoviy reaktsiya turlari tushuntirib beriladi.

Yakunlanish: guruhlar to’plagan ballar e`lon qilinib faol ishtirok etgan o’quvchilar rag’batlantiriladi.

Qollanilgan adabiyotlar

1. I. Asqarov va boshqalar. Kimyo. 7 sinf umumiy orta talim maktablari uchun darslik. Toshkent. «Sharq» 2017 y.
2. N. Raxmatullaev va boshqalar. «Kimyo o'qitish metodikasi». Toshkent «Iqtisodiyot - Moliya» 2013.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOG'LOMLASHTIRISH TADBIRLARINING MAQSADI VA VAZIFASI

P.M.Joldasbaev - NDPI Jismoniy tarbiya kafedrasi assistenti.
A.X.Bekbergenov - NDPI Jismoniy madaniyat fakulteti 1-bosqich talabasi.

Jismoniy tarbiya tarbiyani bir qismi bo'lib, bu tarbiya jarayonida aqliy, ahloqiy, estetik hamda mehnat tarbiyasi amalga oshiriladi.

Jismoniy tarbiyaning maqsadi:

1. Mamlakat aholisini sog'lomlashtirish.
2. Har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash.
3. Mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyorlash.

Bu maqsadga erishishda aholining yoshi, jinsi, sog'ligi, jismoniy tayyorgarligi hamda qiziqishlari hisobga olingan holda vazifalar belgilanadi. Bu bilan jismoniy tarbiyaning umumiy vazifalari shakllanadi. Tarbiyachi, murabbiylar oldida faqatgina sportda oliy natijalarga erishish emas balki, har tomonlama barkamol insonni tarbiyalash vazifasi turish kerak. Bu vazifani nazariy va amaliy jihatdan yetuk bo'lgan hamda o'z kasbini sevadigan mutaxassislar amalga oshiradilar. Sog'liqni mustahkamlash, jismoniy qobiliyatlarni kamol toptirish va harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish masalalarini amalga oshirishda shug'ullanuvchilar tarkibi xususiyatlarga muvofiq yondashiladi. Bolalar jismoniy tarbiyasi ularni har tomonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlash va sog'lomlashtirish vazifalarini hal etsa, ayollar jismoniy tarbiyasi ularni kelgusi hayotga tayyorlashdan iborat bo'ladi. O'smirlar va kasb tayyorgarligi talab etuvchi mutaxassislar jismoniy tayyorgarligi jismoniy fazilatlarni rivojlantirish, sportda texnik va taktik tayyorgarlik, umumiy va maxsus tayyorgarliklarni ta'minlash, amaliy jismoniy tayyorgarlik asoslarini o'rganishdan iborat bo'ladi. [Абдуллаев А-22]

Jismoniy tarbiyaning umumiy vazifalari:

1. Jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida organizmning shakllari va funksiyalarini uyg'un ravishda jismonan kamol toptirish, aholining sog'ligini mustahkamlash, uzoq umr ko'rishini ta'minlash.

2. Harakat malaka va ko'nikmalarini hamda jismoniy tarbiya va sport bo'yicha maxsus bilimlarni shakllantirish.

3. Jismoniy fazilatlar kuch, chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik bilan bir qatorda shaxsning ma'naviy, irodaviy va estetik sifatlarini tarbiyalash. Aqliy, intellektual kamolotga yetkazish.

Jismoniy tarbiyaning yuqorida qayd etilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda bosh omil murabbiylar hamda tashkilotchilar hisoblanadi. Shuningdek, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi, jismoniy tayyorgarliklari, sog'ligi hamda qiziqishlari ham jismoniy tarbiyani amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mashg'ulotlarni tashkil qilishda jismoniy tarbiyaning maqsadi va vazifasini amalga oshirish ko'zlanmasa, tarbiyada ijobiy natijalarga erishish mumkin emas.

Ta'lim muassasalaridagi jismoniy tarbiyaga oid ishlar vazifalari quydagilardan iborat:

- Sog'liqni mustahkamlash, talabalarni to'g'ri jismoniy rivojlantirishga va chiniqtirishga yordam berish.

•Talabalarga jismoniy madaniyat va sportga oid maxsus bilimlar berish, ularga gigiyenik bilim va ko‘nikmalarni singdirish.

•Talabalarda harakat malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, yangi harakat turlariga va harakat faoliyatiga o‘rgatish.

•Jismoniy va axloqiy fazilatlarni tarbiyalash.

Ta’lim muassasalaridagi jismoniy tarbiya vositalari.

Jismoniy mashqlar, mehnat, tegishli kun tartibi va tabiatning tabiiy omillaridan foydalanish Ta’lim muassasalari bolalarni jismoniy tarbiyalash vositalari hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi asosiy shartlardan biri yaxshi uyushtirilgan tibbiy nazoratdir. Ta’lim muassasalarida tibbiy nazoratning vazifalari-bolalar sog‘ligini mustahkamlash uchun jismoniy tarbiyaning asosiy vosita va uslublaridan foydalanish, ular to‘g‘ri qo‘llanishini nazorat qilish, shuningdek jismoniy tarbiya ishlari uchun tegishli sharoitlarni yaratishga ko‘maklashishdan iborat.[Ю.М.Юнусова-4]

Adabiyotlar

1. Абдуллаев А. , Хонкелдиев Ш. Х. Жисмоний тарбия назарияси ва усулияти. Тошкент. 2000 й.

2. Ю.М.Юнусова. Спорт фаолиятнинг назарий асослари. Тошкент. 1994

ДОПИНГ БАҚЛАЎЫН ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ ҲӘМ ӨТКЕРИЎ ТӘРТИБИ

П.Ж.Мамутов, А.К.Бекмурзаев, Қ.К.Кенжебаев
НМПИ Дене тәрбиясы кафедрасы.

Допинг – бақлаўы тәрепинен шекленген дәри - дәрмақларды (допинглерди) спортшылар тәрепинен қабыл етилиўиниң алдын алыўға бадарланған ис-илажлар ҳәм комплексли дәстүрлердиң бир бөлеги болып есапланады. Допинг бақлаўында алып барылатуғын жумыслар тәртиби келеси басқышлардан ибарат: тексериў ушын биологиялық үлгилер алыў, алынған үлгилер бойынша физикалық-химиялық жақтан үйрениў ҳәм тийисли шешим қабыл етиў, рәсмийлестириў, бузғыншыларға тийисли шаралар қолланыў.

Жарыс ўақытында спортшы қағыйдаға көре допинг-бақлаўынан өтиў лазымлығы ҳаққында билдириў хатын алады. Допинг – бақлаўын қатаң түрде 1-2-3-орынларды ийелеген жеңимпаз спортшылар ҳәм де бир ямаса бир нешше призли ойынларда жеңип шыққан командалар арасында алып барыўы мүмкин. Регламент бойынша допинг – бақлаўында тексериўлер алып барылғанда, А- үлги ислетиледи, соның менен бирге тексериў биологиялық үлги алынғанан соң 3 суткадан кейин кешиктирместен өткеилиўи тийис. Қадаған етилген дәри-дәрмақлар таўып алынған жағдайда Б – үлгиси ҳәм ашылып тексериледи. Б- үлгисин ашыўда спортшының өзи ямаса оған ҳуқық бериўши шахс қатнасыўы мүмкин. Егер де, Б- үлгисинде қадаған етилген дәри-дәрмақ қурамы табылса, спортшыға тийисли жаза санкциялары қолланылады. Егер де, Б-үлгисинде қадағаланған дәри-дәрмақ қурамы барлығы тастыйықланбаған жағдайда, А – био үлгисин тексериў нәийжелери бийкар етилип, спортшыға ҳеш қандай жаза санкциялары қолланылмайды.

Спортшының допинг бақлаўынан өтиўден бас тартыўы ямаса оның нәтийжелерин қәлбекилестириў, нәтийжелерин бузып көрсетиўге бағдарланған барлық манупуляцияларын өз ишине алады. Соннан, сидикти алмастырып қуйыў имканиятларын (катетиризация ҳәм сидик ыдысына қадаған етилген препаратлар басқа жасалма ямаса тәбийий басқа сидикке алмастырыў: микро котейинлерден

пайдаланыў: допинглердиң идинфикациясын қыйынластырыўшы аромат бирикпелерди қосыў ҳәм т.б). Қадаған етилген манупуляцияларға базы бир хирургиялық операциялар да киритиледи, соннан, тери астына жолдас тоқымаларды тигип қойыў.

Допинглерди анықлаў ушын қолланылып атырған сидик био үлгилерин тексериў физикалық – химиялық методлары (хроматаграфия, масспектромитрия, радиоиммунитет анализи, иммунаферент анализи ҳәм т.б.) жүдә аз муғдарда жоқары дәрежеде сезгир ҳәм допинг дәри-дәрмақлар ҳәм олардың қурамын компьютер жәрдеминде иденфикация қылыўды өз ишине алады. Бундай методлар жүдә кем жоқары анықлық пенен спортшылардың кейинги ҳәптеде ямаса кейинги айда қабыл еткен допинглер қалдықлары ямаса олардың паршелениўин анықлап бере алады. Булардан тысқары, сондай методлар да бар, олар жәрдеминде "қан допинги" деп аталыўшы спортшыға өзиниң басқа адамның қанын жарыс алдынан қуйылғанын ҳеш бир қәтесиз анықлаў мүмкин.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Саломов Р.С. Спорт машғулотининг назарий асослари ўқув қўлланма Тошкент – 2005.

2. Теория и методика физической культуры: учеб. для студентов вузов / под ред. Ю.Ф. Курамшина. – М.: Сов. спорт, 2007. – 463 с. ч.з.Н2(1)

3. Холодов, Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта: учеб. пособие для студ. вузов. - 6-е изд., стер.. – М.: Академия, 2008. – 479 с. ч.з.Н2(2)

4. Чермит, К.Д. Теория и методика физической культуры. Опорные схемы: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. 033100 - "Физ. культура". – М.: Сов. спорт, 2005. – 270 с.: схемы. ч.з.Н2(1)

БАСЛАЎЫШ КЛАССЛАРДА ОҚЫЎШЫЛАРДЫҢ ҲӘРЕКЕТ САПАЛАРЫН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎДА ГИМНАСТИКАНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Қ.Балмуратов, А.Бекназаров, А.Даулетбаев
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Мектепте дене тәрбия түрли қураллар жәрдеминде әмелге асырылады. Булардың ишинде гимнастиканың орны айрықша болып ажыралып турады. Баслаўыш класс оқыўшыларың физиқалық сыпатларын, қозғалыс ис ҳәрекетлерин раўажландырыўда гимнастиканың тутқан орны жүдә әҳмийетли. Гимнастика ҳәмме жастағы топар балалары дене тәрбиясының ҳәмме ўақытта ҳәм ең тийкарғы, жақсы нәтийже бериўши қуралы болып қалады.

Әлбетте, биз ҳәр дайым оқыўшылардың қозғалыс ис-ҳәрекетин раўажландырыўда, физиқалық сыпатларын тәрбиялаўда тийкарғы қағыйдаларды ҳәм принциплерди умытпаўымыз керек.

Оқыўшыларды қандай да бир қозғалыс ис-ҳәрекетке үйреткенимизде, биринширен оқыўшылардың жас өзгешелиги, физиологиясы, психологиялық жағдайларын есапқа алған жағдайда жақсы метод таңлап алыўымыз керек.

Әлбетте, баслаўыш класс оқыўшыларына қойылатуғын талап, олардан бирден қыйын шынығыўларды талап етпеў, әпиўайы шынығыўлардан қыйын координациялық шынығыўларға әсте ақырынлық пенен өтиў. Оларды фазаларға бөлип үйретип, жуўмақлаў процесинде комплексли түрде өтиў.

Ҳәмме ўақытта баслаўыш класс оқыўшыларын да биринширен қозғалыс ис-ҳәрекет ҳаққындағы түсиникти пайда етиў керек. 1-3 класс оқыўшылары тийкарынан сапқа турыў, рапорт бериў, шынығыўлардың атамалары, сабақ

процессинде ҳәрекетли миллий ойынларын пайдаланыў. Көбирек ойын усылларын пайдаланыў керек себеби (монотонный) бир тақылеттеги шынығыўлар баслаўыш класс оқыўшыларын жалықтырып жибереди. Гимнастикалық шынығыўлардың арсеналы жүдә көп. Соның ишинен биз ең тәсийри күшли, сыртқы көриниси жағынан сулыў комбинацияларға ийе ҳәм олардың физиологиялық талапларына сай болыўы керек.

Баслаўыш класс оқыўшыларында физикалық аўырмашлықларға болған талап күшли.

Баслаўыш класс дәўиринде бизлер оқыўшылардың санасында басланғыш түсиник яғный фундаментин саламыз.

Оқыўшылардағы ҳәрекетлендириўши анализаторлар бир неше жыллар даўамында жетилиседи.

7-14 жасынан баслап ҳәрекетлендириўши анализатор актив раўажлана баслайды. 13-14 жасларға келип, ол жоқары дәрежеге ериседи. Жақсы нәтийжелерге, жетискенликлерге ерисиў ушын бизге тәсир етиўши факторлар көп. Солардың бири, бизди қоршап турған айлана тәсири астында болатуғын ҳәм ҳәрекетлендириўши активлик тәртиби менен байланыслы болған балалар ҳәм өспиримлердеги ҳәрекетлендириўши ўазыйпаны системаластырыўда биологиялық факторларға итибар берилиўи лазым.

Акселерация-дене бойы буўынларының тез пәт пенен өсиўи. Ҳәрекетлендириўши ўазыйпаның дүзилиси ҳәм оның раўажланыўы педагогикалық фактордың тийкарғы белгилерин анықлаў жолы менен әмелге асырыў мүмкин.

Педагогикалық факторлардың биринши белгиси ҳәрекетлендириўши ҳәрекетлерге үйретиў болып есапланады. Оқыўшыларды тийкарғы гимнастиканың ҳәр түрли шынығыўларына үйретиў ҳәрекетлендириўши ўазыйпаның системаласыўына жәрдем береди.

Екинши белги-физикалық жағдайларының раўажланыў дәрежеси. Оқыўшыларда 7-10 жасларында тезлик, ийкемлилик ҳәм шаққанлық, 11-13 жасында тезликтиң күши, 15-16 жасларында күш ҳәм шыдамлылыққа итибар берген ҳалда бирден параллел тәрбиялаў керек. Ҳәрекетлендириўши ўазыйпаны системаластырыўдағы үшинши белги (ең керекли, әҳмийетли қәбилетке үйретиў, кеңисликте ўақыт ҳәм булшық ет ҳәрекетлери дәрежесине қарағанда, ҳәрекетлерге анық баҳа бериў болып есапланады. Ҳәрекетлендириўши анализатор активлигин тек дене тәрбиясы шынығыўлары арқалы арнаўлы үйретиўде жетилистириў мүмкин. Бундай қәбилетлерди тәрбиялаў ушын дене қысымлары менен әпиўайы ҳәм қыйын ҳәрекетлерди жүриў, жуўырыў, секириў, асылыў ҳәм таяныў шынығыўлары, жоқарыға шығыў ислетиледи.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи’л – 238 б.

4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.

5. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

ЖАС ӨСПИРИМЛЕРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ АКТИВЛИЛИГИ

А.Жумабаева - 2-курс студент
НМПИ Дене мәденияты факултети

11-14 жас аралығы мектеп оқыўшысының физикалық мәдениятының тиклеўдиң ең әҳмийетли дәўири. Бул социаллық, биологиялық жақтан раўажланыў дәўири болып есапланады, себеби усы дәўирдеги оқыўшылардың физиологиялық жақтан раўажланыўы менен бир қатарда руўхый инсаныйлық сезимлери қәиплеседи. Ҳәрекет ҳәм спорттың бир түри бойынша шуғылланыўға қызығыўшылығы артады. Жас өспирим психикасында үлкен өзгерислер жүз береди. Оның санасының, пикирлеў процесиниң раўажланыўы, абстракциялаўға уқыплығының жоқарылаўы жүдә айқын көринеди.

Екинши сигнал системасы тез раўажланады. Жаңа уқыплар ҳәм қозғалыс ис ҳәрекетлерди дөретиўде оның әҳмийети жоқарылайды. Гимнастикалық шынығыўға үйреткенде теориялық усыллардан пайдаланыў, түсиндириў жумысларын пухта алып барыў керек.

Жас өспиримлерде жеделлесиў процеси раўажланыўы менен биргеликте тормозланыў (иркиниў) процесслери де күшейеди. Бул жерде бас мийдиң үлкен ярым шары қабығының иркиў хызмети тәсири күшейеди, сезимлер үстинен қадағалаў дәрежеси өседи. Бирақ, жас өспирим анаў ямаса мынаў ҳәрекетлерди сапалы иркиў уқыбын ийелегени менен оның сыртқы тәсирлерге тәсиршеңлик дәрежеси үлкейип, тең салмақсызлық ҳалына өтиў байқалады. Буның бәри оның минез-қулқының болжап болмас тез өзгериўлери арқалы көринип, тәрбияшылар, ата-аналар ҳәм басқа ересек адамлар менен шийеленискен қатнаслар жасаўға мәжбүрлейди. Мине сонлықтан жас өспиримлер я «жүдә жақсы», я «жүдә жаман» болып, басқа адамлар ушын да усылай болып көринеди. Биз 11-14 жас балалар психологиясына жетерли дәрежеде кеўил бөлиўимиз керек. Муғаллим балалар психикасын қанша жақсы терең билсе, соншелли басқарыў аңсат ҳәм эффектли болады. Бир жағынан дене шынығыўлары арқалы баланың өз абыройын көтериўге умтылыўын хошаметлесе, екинши жағынан усы жастағы балалардың ден саўлығының жоқары дәрежеде раўажланыўы менен бир қатарда оларда ишки дүнья сезимлери тәрбияланады.

Жас өспиримлерди физикалық жақтан тәрбиялаўда физиологиялық өзгешеликлерин есапқа алыў керек. Тирек-ҳәрекет аппаратының қурамы ҳәм қурылысы, нерв ҳәм булшық ет системасына тәсир жасайды. Мысалы, шектен тыс физикалық жүклемелер қатайыў процесиниң тезлениўин домалақ сүйеклердиң узынлыққа өсиўин пәсейтеди, бул өз гезегинде бала денесиниң ҳәр қыйлы буўынларының тең салмақта өсиўине тосқынлық жасайды.

Ҳәр түрли органлардың ҳәм системалардың унамсыз өсиўи, егер жас өспиримлердиң физикалық жақтан өсиўин қатаң түрде қадағаланбаса жағымсыз нәтийжелерге алып келеди, арқа ҳәм қарын булшық етлериниң беккемлениўин тәмийин ете алмайды. Күшли ҳәм бир қәлиптеги тәсирден жас өспиримде шектен тыс иркилиў кескин байқалады.

Сонлықтан, орта мектеп жасындағы балалар менен шыдамлылықты анықлаўға байланыслы шынығыўлар өткергенде усыларды еске алып, бала дыққатын бир шынығыўдан екинши шынығыўға тез аўдарып, жүклемелер түрин көбейтип, шуғылланыўдың ойын түрин (формасын) пайдаланған мақсетке муўапық болады.

Бул жаста баланың улыўма физикалық сыпатлары болған тезлик ҳәм тезлик-күш уқыплары жоқарылайды. Бунда унамлы сыпатлардың раўажланыўының

тийкары тезлик болып есапланады. Оқыўшылардың улыўма физикалық раўажланыўының қәиплесиўинде тезлик ҳәм күш-тезлиги шешиўши әҳмийетке ийе екенин илимий изертлеўлер менен дәлийленген.

Күнделикли «күн тәртиби» физикалық раўажланыўда ең әҳмийетли роль ойнайды.

11-14 жасар балалар ушын ҳәрекет хызметин раўажландырыў оның айырмашылықларына сәйкес болып, соған уқсас ҳәм сай болған шынығыўлардан пайдаланыўдан ибарат. Бул бағдарда спорт үскенелерин (снарядларын) таңлаў әҳмийетли. Тез ҳәрекет жасаўға кесент бериўши аўыр жүклемелер қадаған етиледи. Тез жуўырыў, секириў, жеңил снарядларды ылақтырыў, гимнастикалық шынығыўлар. Соның ишинде гантель менен орынлаўшы гимнастикалық шынығыўлар, велосипед, жүзиў бассейнлеринде, көплеген ҳәрекетли ҳәм спорт ойынлары, уқыплылық, сезгирлик (реакция) тезлигин, тез ҳәрекет ҳәм қозғалыўды талап етиўши шынығыўлар болып, мине усылардың бәри жас өспиримге күш тезлик қәсийетлерин раўажландырыўдың қуралы болып есапланады.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б...

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

КҮШ САПАЛАРЫНЫҢ РАЎАЖЛАНЫЎЫНА БАҒДАРЛАНҒАН ЖҮКЛЕМЕЛЕРДИҢ НОРМАЛАСТЫРЫЛЫЎЫ

Қ.Балмуратов, А.Ережепов, П.Мамутов
НМПИ оқытыўшылары

Күш сапалары өз ишине максимал күшти, күш шыдамлылығы динамикалық ҳәм статикалық ҳәм атлығыў күшлерин қамтыйды. Бул күш сапаларын төмендегилер бириктиреди: улыўма физиологиялық механизм нерв, булшық ет қурылысы ҳәм хызмет атқарыўшы аппарат ҳәм энергия азық аўқатлар механизми, қозғалыўшы ҳәрекеттиң улыўма механикалық сыпатламалары, олар жумыстың салыстырмалы үлкен қуўатлылығында сәўлеленеди, улыўма адам ушын ямаса ҳәрекеттеги бөлек қатнасыўшы булшық ет группалары ушын ҳәм күш жүклемелерин шынықтырыўшы ҳәрекетлериниң салыстырмалы түрдеги барлық усы сапларға өтиўи, яғный мәселен, көбинесе атлығыў күшине бағдарланған жүклеме максимал күшке де, күш шыдамлылығына да шыдамлылық күшине де тәсир етеди.

Максимал күштиң раўажланыўына ҳәм динамикалық күш шыдамлылығына бағдарланған жүклемелердиң нормаластырылыўы.

Максимал күшти көбинесе ең үлкен ҳәм соған жақын қарсылығы бар жүклемелер раўажландырады яғный оларды 1-3 мәрте тәкирарлаўға болатуғын жүклемелер максималға ерисиўге болатуғын күш салыўдың 95-100 % болып табылады. Сондай-ақ, ең жоқарығы қарсылығы бар. Сонлықтан максимал күшке жүклемениң бағдарланыўы қарсылықтың күш салыўдың муғдары менен анықланады. Қарсылық қаншелли аз болса, соған сәйкес, соншелли шынығыў қайталаныўы мүмкин. Соншелли максимал күшке тәсир аз болады ҳәм күш шыдамлылығына тәсир көбейеди.

Максимал қарсылықтың 25 МК-дан артық 50 % тен кемирек қарсылығы бар шынығыўлар ҳақыйқатында максимал күшке тәсир етпейди.

Спортта ең көп қарсылығы бар 1-3 МК максимал күштиң раўажланыўына бағдарланған жүклемелер көбинесе аўыр атлетикада, гүресте, акробатикада қолланылады. Спорттың басқа түрлеринде әдетте қарсылығы аз болған шынығыўлар пайдаланылады.

Күш шыдамлылығын деп шама менен 4-20 МК ямаса шәртли муғдарларда максимумнан 50-80 % ке ийе болған салыстырмалы көплеген қарсылықларды қайтадан жеңиўди қоллап-қуўатлаў уқыплылығы түсиниледи. Күш шыдамлылығы ҳәр қыйлы муғдардағы қарсылықлар ушын өз алдына болады. Мәселен, 30 % қарсылықта күш шыдамлылығының тренировкасы максималдан 80 % қарсылығы бар күш шыдамлылығына аз тәсир етеди. Динамикалық күш шыдамлылығының тренировкасы статиқалық күш шыдамлылығына салыстырмалы аз ғана тәсир етеди ҳәм керисинше. Сонлықтан күш шыдамлылығына жүклемениң сыпатламасы ўақтында күш ҳәрекетлериниң тәкирарлаў максимумы ямаса максимал қарсылыққа қарағанда қарсылықтың муғдарын өлшемин ҳәм оның изотоникалық ямаса изометрикалық режимин тәртибин көрсетиў керек.

Мектеп оқыўшыларының физикалық тәрбиясында, әсиресе киши ҳәм орта жаста, көбинесе максимал күшке ең жоқары ҳәм соған жақын қарсылық пенен бағдарланған жүклемелер мақсетке муўапық емес, себеби, дененің склетин қыйсайтыўы мүмкин, узын сүйеклериндеги шемиршектиң өсетуғын зоналарының ўақтынан бурын қатып қалыўына алып келиўи мүмкин ҳәм соның менен бир қатарда бой өсиўди, иркиўи мүмкин, булшық етлерди, сиңирлерди буўынларды майып етиўи мүмкин. Оннан тысқары, ең жоқары қарсылықлары бар, шынығыўлар салыстырмалы қарағанда ўақытта көбирек өткерилиўи талап етеди, себеби аз қарсылығы бар шынығыўларға салыстырғанда дем алыстың көбирек даўам еткен интерваллырын талап етеди, ал бул болса дене тәрбия сабағында оларды орынлаўда қыйыншылық туўдырады.

Оқыўшылар ушын қарсылықтың ең пайдалы муғдары максимумнан 8-12 МК 75-85 %. Бундай қарсылығы бар шынығыўларды орынлаўда максимал күшке де, сондай ақ күш шыдамлылығына да тәсир сәўлеленеди. Сериялар арасындағы интерваллар ең көп қарсылықларға салыстырғанда оғада көп қысқарады, ал бул улыўма алғанда бир сериялардағы шынығыўлардың ҳәм дем алыс интерваллырының аз ўақыт ишинде өтиўи жүклемениң нормасын орынлаўға салыстырмалы түрде аз ўақыт сарпланыўын талап етеди.

Солай етип, оқыўшылар ушын интенсивлик ҳәм көлем параметрлери бойынша динамикалық күш шыдамлылығына ҳәм максимал күшке параллел бағдарланған жүклемелердиң муғдарын нормаластырыў көрсетиледи. Бул жүклемелердиң интенсивлиги үш параметр менен сыпатланады:

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи’л – 238 б.

4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.

5. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

ЖӘМӘӘТ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САЛАМАТЛЫЛЫҚТЫ БЕККЕМЛЕЎШИ ФАКТОР СЫПАТЫНДА

А.Ибраймова
НМПИ Педагогика ҳәм психология» кафедрасы

Психологиялық саламатлылық машқаласы ҳәмийше инсаният алдында турған ең актуаль машқалалардан бири болып келген. Инсанның ҳәр тәреплен социаллық раўажланыўы, шахс сыпатындағы активлиги ҳәм өз-өзин раўажландырып барыўы көп тәреплен усы процесске байланыслы. Биринши Президентимиз "Ҳәр қандай шахс өспиримлик дәўиринде-ақ, енди ер жетип киятырған дәўирде жәмийетте мүнәсип орнын табыў керек. Болмаса, бул нәрсе кеўилсизликлерге, айырым ўақытларда болса аўыр ақыбетлерге, ҳәтте социаллық қорқынышқа да себеп болады. Жас жигит-қызлардың ишинде, турмыста, шаңарақ ҳәм жәмәәт арасында өз орнын таба алмаслық жағдайлары олардың жәмийетте өз қәдирин жоғалтыўға алып келеди. Өз қәдирине, өз абырайына ийе болмаған инсан өмирде көп-көп тосықларға дус келеди, қарарсыз ҳәм жаман тәсирлерге бериледи, оның шахс сыпатындағы жемирилиўи тез кешеди"-деген еди. Сондай-ақ, Абу Али ибн Синоның «Тиб Қонунлари» китабында саламатлылықты сақлаў ушын 6 нәрсеге итибар қаратады. Жақтылық ҳәм ҳаўа, аўқат ҳәм суў, ҳәрекет ҳәм тынышлық, уйқы ҳәм тетиклик, зат алмасыў, сезимлер. Ибн Сино көрсеткен бул нәрселер ҳәзирги күнге шекем саламатлық ушын өзиниң әҳмийетин жоғалтқаны жоқ.

Бүгинги күнде саламатлылық бойынша саналы мүнәсибетти тәрбиялаў тәлим ҳәм тәрбияның тийкарғы қурам бөлимлеринен бири болып, пүткил жәмийеттиң ҳәм ҳәр бир шахстың ҳәрекетин талап етеди. Бундай ҳәрекетлердиң мақсети халық саламатлылығын үзликсиз беккемлеўден ибарат. Инсан саламатлығын беккемлеўде мийнет жәмәәтлериниң орны айырықша. Мийнет шахслар аралық мүнәсибетлердиң раўажланыўы ушын тийкар болып есапланады. Ҳәр бир инсан өз қәбилетин раўажландырыў имканиятына ийе. Жәмәәт буның ушын ең жақсы шараятларды жаратады, себеби қәбилетлерди раўажландырыў ушын көплеген мийнет етиў, тәрбия ҳәм өзин-өзи тәрбиялаў, күшли ерк зәрүр. Мине, усындай жәмәәтте шахс ҳәм жәмәәт ортасындағы бирлесиўге ерисиледи. Унамлы психологиялық шараят жаратылмаған жәмәәтте инсанлар өзлерин жаман сезинеди. Рус алымлары жәмәәттеги микрошараят ҳәм кеселлик ортасындағы байланысты орнатыў ушын социологиялық изертлеўлер өткерген: жәмәәттеги тәрбиялық шараят қаншелли жақсы болса, оның ағзалары соншелли кем кеселленеди екен. Бул болса әййемги Цицерон айтқан: «адамлар ортасындағы дослық саламатлықты сақлаў шәртлеринен бири сыпатында қаралыўы лазым»,- деген пикирди және бир мәртебе тастыйықлады.

Шахстың раўажланыўында, оның психикалық ҳәм физикалық саламатлылығын беккемлеў ушын социаллық орталық пенен бирге дөгерек-әтираптың гөззаллығын қабыл етиўи де әҳмийетли. Шахстың театрларға, сүўретлер галереясына, концертлерге кирип турыўы ондағы естетикалық сезимлерди қәлиплестиреди. Сондай-ақ, инсанның ерк күши де саламатлықты сақлаў ҳәм беккемлеўде де әҳмийетли орын ийелейди. Бирақ, саламат турмыс тәризи ушын гүресте еркке жетерлише итибар берилмейди. Турмыста көплеген қыйыншылықлар ушырайды, оларды жеңиў ушын инсан жетерли билимге, күшли еркке ийе болыўы лазим. Ҳәр қандай қыйыншылықларды жеңиў өзин жеңиўди аңлатады, қыйыншылықларды жеңген инсан қуўаныш ҳәм мақтаныш сезимин бастан

кеширеди. Буның ушын инсан өзине ең жоқары талапларды қойыўы, яғный мақсетке умтылыўшаңлық, тәртиплилик ҳәм басқаларды тәрбиялаўы лазым.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Куликов Л.В. Психогигиена личности: вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики. Учеб. Пос.СПб: Питер 2004

2. Нишонова З.Т., Камилова Н.Ғ.. Алимова Г.Қ., Психогигиена ўқув қўлланма Т.: 2007

3. Й. Машарипов “Спорт психологияси” Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти. “Ўзбекистон”-2010

4. Каримова В.М., Акрамова Ф. Психология Т 2000

ÓSPIRIMLERDE AGRESSIV MINEZ-QULIQTIŃ RAWAJLANIWI

A.Konratbaeva

NMPI Pedagogika hám psixologiya qániygeligi 1-kurs magistrantı

Búgingi kúnde agressiv minezli balalar sanı artip baratırǵanlıǵı psixologiyada aktual mashqalalar qatarınan orın iyelewine sebep bolmaqta. Balalarda agressiv is-háreketlerdiń júzege keliwi quramalı hám kóp qırlı process bolıp, oǵan kóp ǵana faktorlar óz tásirin ótkeredi.

Ilimniń anıqlaması boyınsha, agressiya - adamlarg’a, adamlar toparına qarata fizikalıq yamasa ruwhıy zıyan jetkiziwge qaratılg’an is-ha’reket... [Р.В.Бисалиев, А.С.Кубекова, Т.Т.Сарафрази:591];

Óspirimlerde agressivlik ha`r qıylı sebeplerge baylanıslı boladı. Bul sebepler tiykarınan, ata-analardın` balaların «óz dosları menen til tabısıp kete almaydı», «basqa balalar menen oynay almaydı» sıyaqlı rawajlanıwdaǵı ayırım ózgerisler barlıǵın kórsetedi. Balanın` urısqaqlıǵı sebepleri onın` psixikası ha`m shaxsının` tómendegi faktorlarına baylanıslı bolıwı mu`mkin:

- qarım-qatnas uqıbının` joqlıǵı;
- qarım-qatnas jaǵdayında ózin adekvat bahalawı;
- a`tiraptaǵılarǵa joqarı talaplar;
- emocional mu`na`sibettin` joqlıǵı;
- qarım-qatnasqa tosqınlıq qılıwshı ustanovkalar, mısal ushın sa`wbetlesin kemsitiw sıyaqlı, ózinin` u`stemligin kórsetiwi. Bul qatnastı óz ornında ba`sekige aylandıradı.

Bala qaysı sebep orın alıwına kóre, ózi menen ten` jastaǵılar ózinin` qatarınan onı «shıǵarıp taslaǵanda» yaki ózi passiv boysınadı, yaki ózi ashıw menen doslarınan keyinirek ósh alıw qálewi menen ketedi

Bala agressiv is-háreket úlgilerin tómendegi 3 tiykarǵı derekke tayanıp toplaydı:

❖ **Salamat emes shańaraq ortalıǵı**– ayırım shańaraqlarda ata-ana menen perzent ortasındaǵı múnásibettiń unamli psixologiyaliq ortalıqta emesligi, perzentler ortasındaǵı kelispewshilikler, shańaraqtaǵı konfliktler, shańaraqta birliktiń joqlıǵı balalarda agressiv minez-qulıqtıń qáliplesiwine alıp keledi. Balalardaǵı agressivliktiń payda boliwı shańaraq ortalıǵınıń tásir dárejesine baylanıslı esaplanadı.

❖ ***Teńlesler toparı*** - balalar shańaraqtan tısqarida óz te’nlesleri menen bolǵan múnásibette de agressiv is-háreketlerdi ózlerine sińdiredi. Kópshilik jaǵdaylarda balalar teńles doslarınıń is-háreketlerin baqlaǵan halda ózlerin agressiv tutıwǵa urınadı. Hádden tısqarı agressiv balalar bolsa óz teńlesleri arasınan sıǵıp

shıǵarıladı. Bunday balalar ózin qorlanǵanday sezip, ózi sıyaqlı agressiv balalar toparınan orın tabadı. Bul bolsa mashqala ústine mashqala tuwdırmastan qalmaydı.

❖ ***Ġalaba-xabar quralları*** - búgingi kúnde balalardıń agressivligin kúsheyttiriwge tásir etip atırǵan eń kúshli qural sanaladi. Sol orında ġalaba-xabar quralları arqalı berilip atırǵan túrli urıs, hár qıylı ziyan jetkiziwshi qurallar sáwlelengen filmler, kórsetiwler balalarda agressiv ózgesheliklerdiń quram tabıwına tásir etip atır. [N.Ismoilova, D.Abdullaeva: 145-146];

Bul haqqında internettiń tásiri de ayriqsha. Balalar internet arqalı óziniń jas hám psixologiyalıq ózgesheligine say kelmeytuǵın maǵliwmatlar menen tanıspaqta, agressiyanı kórsetiwshi hám qáliplestiriwshi hár qıylı oyınlardı oynaw arqalı ózleriniń sana astı tarawında agressiv minez-qulıqtıń qáliplesiwine sebep bolmaqta.

PAYDALANILĠAN ÁDEBIYATLAR:

1.Ismoilova N Abdullaeva D "Ijtimoiy psixologiya" T-2015, B- 145-146

2.Бисалиев Р.В Кубекова А.С, Сарафрази Т.Т"Психологические аспекти агрессии и агрессивного поведения: современное состояние проблемы, науки и образования. – 2014. – №2. – с. 591

OQIWSHILARDIŃ AQILIY RAWAJLANIWIN DIAGNOSTIKALAW MASHQALARI

A.Nauruzbaeva - p.i.k., docent
NMPI pedagogika kafedrası

Pedagogikada hár qıylı jas dáwirinde shaxstıń ózgeshilikterin hám psixikalıq rawajlanıw dárejesin anıqlaw ushın túrli eksperemental pedagogikalıq metodlardan paydalanıladı.

Pedagogikalıq izertlewlerde paydalanılǵan metodikalar hár qıylı xızmet processinde shaxstıń pedagogikalıq ózgesheliklerinińkóriniwin anıqlawdan ibarat.

Balalar pedagogikasında eksperemental metodikalardı islep shıǵıw hám sınaqtan ótkeriw-psixologlar hám pedagoglardıń tiykarǵı waziypası. Eksperemental wazıypalar jıyındısı balanıń psixikalıq rawajlanıwınıń aqıl dárejesin onıń mektepte oqıwǵa yamasa basqa da xızmetke tayarlıǵın anıqlawǵa arnalǵan. Máselen, mektepte oqıwǵa tayarlıqtı bildiriwshi belgiler: psixikalıq proceslerdiń erkinligi, aqıliy is qabiletiniń jeterlishe dawamiylıǵı, jańa bilim hám kónlikpelerdiń maqsetke baǵdarlanǵan tárizde ózlestiriw múmkinshiligi, bir nárseni biliwge qızıǵıwdıń barlıǵı, dógerek átiraptaǵı waqiya hám hádiyselerdi ajırata biliw hám uliwmalastıra biliw, pikirley biliwi.

Joqarıda kórsetilgen belgilerdiń bar ekenligi pedagoglar tárepinen tárbiya processinde tu'rli didaktikalıq hám xabarshı usıllar járdeminde ámelge asırıladı. Eksperemental izertlew sharayatında joqarıdag'ı belgilerdiń bar ekenligi sózli, predmetli hám psixometrik metodikalar járdeminde orınlanadı. Har bir konkret jaǵdayda alınǵan maǵlıwmatlardı sıpatlı analiz qılıw hám olardı basqa metodlardan alınǵan nátiyjeler menen baylanısıw záru'r boladı.

Pedagogikalıq diagnostikada metodikanıń jemisligi eń áhmiyetlisi bolıp esaplanadı. A'piwayı qılıp aytqanda bul tu'sinik testte alıǵan nátiyje qanshelli tuwrı ekenligin kórsetedi. Hár qanday metodikanıń testtiń isenimligin u'yrenilip atırǵan pedagogikalıq qásiyetlerdiń olardıń sáwleleniwi jaǵınan tuwrı qollanıwdı xarakterleytuǵın maǵlıwmatlar jıyındısı sıpatında qaraw tiyis.

Usınday etip maqsetke muwapıq tańlanǵan metodika hám testler psixikalıq xızmet kórinislerin tolıq hám hár tárepleme u'yreniliwdiń mu'mkinshiliklerin beredi.

Izertlew ótkeriw ushın eksperemental metodikalardı tańlawda tómendegilerdi itibarǵa alıw zárúr.

A) izertlewdiń maqseti psixikalıq rawajlanıw dárejesin anıqlaw, onıń jasına maǵlıwmatına sáykesligi, jeke qásiyetlerdi anıqlaw.

B) Sınawshınıń jası, turmıs tájriybesi oǵan berilip atırǵan tárbiyalıq ámelge asırılıw jaǵıdayı.

V) Balanıń eksperemental izertlewge biyimlesiwi qatnasqa kirisiwi tańlanǵan eksperemental psixologiyalıq metodikalardıń balaǵa qıyınshılıqlardıń artıp barıwıdárejesinde beriw kerek. Bala iskerliginń qásiyetlerin oyın hám oqıw shárayatında analiz qılıw. Mektep, shańaraq jaǵıdayına kóniligiw, kónlige almaslıq dárejesin anıqlaw, balanıń ishiki du‘nyasın tu’sinip alıw yaki tu’sinip almawı. Jeke qásiyetleri hár tárepleme rawajlanıwda oǵan hár qanday járdem kórsetiwden ibarat: izertlewshi qararların biliw hám anıq du’ziw, óz dıqqatın balanıń wazıypanı qanday oırnlap atırǵanlıǵı hám minez qulqın baqlawǵa qaratılǵan, bala menen jaqsı qatnasta bolıw, onıń barlıq aytqanın jazıp bala haqqındaǵı ayrım reakciyalardı durıs bahalaw qásiyetin qa‘bıletin joytpaw hám taǵıbasqalar. Baslawısh klass oqıwshılarımenen izertlew ótkergende olar menen solay islesiw kerek. Izertlew nátiyjesinde tájriybege qızıǵıw izertlewshige isenim hám óz ishki dunyasın ashıw payda bolsın. Sonı da aytıw kerek barlıq balalar tekseriwge qızıǵadı. Biraq, ayrım jaǵdayda olar qayta izertlewge qatnasıwǵa bastartadı. Kóbinese bul jaǵıday qatardaǵılarǵa qaraǵanda jaman nátiyjeler alǵanda yamasa eksperementallıq tárepinen ayrıqsha sóz etkende payda bolıwı mu’mkin. Bunday balalarǵa ózgeshe qatnasta bolıw orınlı. Olar arzımaǵan sebep ushın maqtawǵa mutáj.

OQIWSHILARDIŃ AQILIY RAWAJLANIWINDA UQIPLILIQ HÁM ZIYREKLIKTIŃ ORNI

Nauruzbaeva A. p.i.k. Pedagogika kafedrasi docenti
Dawletnazarova A. Pedagogika hám psixologiya qa‘nigeligi 2-bashqısh magistrantı

Adamniń qanday da bir xızmetke uqıbı bar ekeni tuwralı aytıwǵa ne tiykar bola aladı. Buǵan eki ko`rsetkish, xızmetti meńgeriw tezligi hám jetiskenliklerdiń sapası tiykar boladı. Eger de adam, birinshiden, qanday da bir xızmetti tez ha`m tabıslı men`gerse, tiyisli uqıplardi ha`m ko`nligiwlerdi basqalarǵa qaraǵanda an`sat iyelep alsa, al, ekinshiden, ortasha da`rejeden anaǵurlım joqari jetiskenliklerge erisse, onı uqıpli dep esaplaydi. Bul neden ǵa`rezli boladi, ne ushin basqa da barlıq ten` jaǵdaylarda bir adamlar basqa bir adamlarǵa qaraǵanda qanday da bir xızmetti tezirek hám an`satiraq meńgerip aladı jáne onda kóbirek tabıslarǵa erisedi. Máselen, hárbir xızmet adamnıń psixikalıq processlerine analizatorlardıń jumısına, tásirshen`lik tezligine, jeke kelbetinin` qásiyetlerine belgili bir talaplardı qoyatuǵınına baylanisı. Bir adamlar tiyisli sıpatlarǵa iye bolıwı, al basqa birewlerinde olar bosań rawajlanǵan bolıwı itimal. Eger de adamlar tiyisli xızmettin` talaplarına eń ko`p dárejede juwap beretuǵın jeke-psixologiyalıq ózgesheliklerge iye bolsa, usı na`rseniń o`zi olar usı xızmetke uqıplı degendi bildiredi. Uqıplılıq - bul adamnıń usı xızmettin` talaplarına juwap beretuǵın hám oni tabisli túrde orinlap shiǵiwiniń shárti bolatuǵin jeke-psixologiyalıq o`zgeshelikleri boladi.

Ziyreklik haqqında tiykarǵi túsiniklerdi belgilewde « uqıplılıq tu`siniginen kelip shiǵiw qolayliraq. Uqıplılıq tu`siniginde oni praktikalıq kontekstte qollanǵanda u`sh qa`siyet kiredi.

Birinshiden,uqıplılıq degen bir adamdi ekinshisinen o`zgeshelep ko’rsetetug’in jeke-psixologiyalıq ayirmashilıqlar kózde tutiladi, barlıq adamlar ten`dey bolǵan qatnasta,

qa`siyetler haqqında ga'p bolg'anda hesh kim uqıplilıq haqqında so`z aytpaydi. Ekinshiden, uliwma barlıq jeke o`zgesheliklerdi uqıplilıq dep atamaydi, al tek qanday da bir is-háreketti yamasa kóplegen is háreketlerdi orınlawda tabıslılıqqa qatnası barların názerde tutadı. Qızbalıq, uyańlıq, asıqpay ha`reket etiw siyaqlı ayırım adamlardıń jeke ózgesheligi bolǵan qásiyetler uqıplilıq dep atalmaydi, sebebi qanday da bir is-hárekettiń orınlanıwınıń tabısli shárti dep qaralmaydı.

Ushinshiden, uqıplılıq túsinigi sol adamda burınnan islep shıǵılǵan bilim, kónlikpe yamasa bilimnen ibarat emes. Biraz waqıtları ustaz oqıwshısınıń jumısına kewli tolmaydı, al bul oqıwshınıń bilimi basqa oqıwshılardikinen kem emes, biraq ustaz basqa balalardıń usınsha bilimine de qanaatlanadı. Óz narazılıǵın ustaz bılayınsha túsindiredi, oqıwshı jeterlishe shuǵıllanbay atır, eger ol kóbirek shuǵillansa «usınday uqıpların dıqqatqa alıp» ol bunnan da kóbirek bilimge iye bolar edi. Bul mısal, turmısta uqıplılıq degenimizde, ádette bar kónlikpe, bilim hám uqıplardan ibarat bolmaǵan, biraq bul bilim ha`m ko`plikpelerdi iyelewdiń ańsat ha`m tezligin kórsetedi.

Solay etip, uqıptı adamniń tuwma ózgesheligi sıpatında túsinigi biykar etildi, biraq uqıptı rawajlandırıwdıń kópshilik jaǵdaylarında bir neshe tuwma ózgeshelikler bar ekenligin biz biykarlamaymız. Barlıq jaǵdaylarda bizler uqıplardıń óziniń tuwmaliǵin emes, al olardiń rawajlanıwınıń tiykarında jatırǵan zeyinlerdi na`zerde tutamiz. Tuwma zeyinler haqqında sóz ete otirip bizler na`silden ótetuǵin zeyinler haqqında aytpaymız. Bul eki túsinikti uqsaslıqta bar bolǵan qa`teshilikler júda` keń tarqalǵan. «Tuwma» sózin aytıw, «násilden ótken» degen sózdi aytqan menen ten` dep shamalaydı. Bul, álbette qáte. Óytkeni, tuwılıwdan aldın jatırda rawajlanıw dáwiri bar. «Tuwmalıq» hám «tuwma» sózleri psixologiyalıq ádebiyatta usi belgi qásiyet násilden ótiw joli menen ata-babalarınan ótken ekenligine haqıyqıy tiykar bolǵan jaǵdayda, bunda da tek ǵana bul qásiyet tárbiya yamasa úyretiw nátiyjesi emes ekenligin kórsetiwdi qálegende yamasa bul qásiyet organizmnin` ayırım biologiyalıq hám fiziologiyalıq ózgesheliklerine barıp taqalatuǵınlıǵın kórsetiwdi qálegende qollanıladı.

BILIMLENDIRIW SISTEMASIN BASQARIWDI JETILISTIRIWDIŃ BAZI –BIR MÁSELELERI

Nauruzbaeva A. - p.i.k. Pedagogika kafedrasi docenti
Keńesbaeva E.- Ta'lim sistemasin basqariw qanigeligi 1-bashqısh magistrantı

Mámleketimizde hár bir tarawda rawajlanıwdıń jańa basqıshlarına qádem qoymaqta. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev belgilep bergen «Háreketler strategiyası» mámleketimizdiń bárshe tarawlarınıń 2017-2021 – jıllardaǵı rawajalanıw baǵdarların kórsetip ǵana qoymastan, turmısımız abadanlıǵına kepillik beriwshi anıq jónelisler bolıp tabıladı . «Háreketler strategiyası » nda ahmiyetli tarawlardıń sociallıq tarawdı rawajlandırıw bolıp tabıladı. Ele de rawajlandırılıwı, dúnya mámleketleri menen salamat básekige túse alatuǵın dárejege erisiliwi kerek bolǵan taraw bul-bilimlendiriw tarawı bolıp esaplanadı. Jas , hár tárepleme kámillikke erise alǵan, jetik kadrlardı tayarlaw búgingi kúnniń eń áhmiyetli máseleleriniń biri bolmaqta. Hár bir mámlekettiń keleshegi insanlardıń dóretiwshilik, intellektual hám mádeniy rawajlanıwı jolındaǵı xızmet qılıwshı mámleket mexanizmisiz sáwlelendirip bolmaydı. Sol sebepli bolsa kerek, barlıq rawajlanǵan mámleketlerde, birinshi gezekte, óz puqaralarınıń mádeniy hám intellektual, fizikalıq ruwxıy salamatlıǵın hám onda social mápler ushın nátiyjeli paydalanıw jolındaǵı izleniwlerge itibardı qaratpaqta.

Mámleket óz siyasatın tálim sisteması arqalı ju`rgiziletug`inlıǵı sebepli, tálim sisteması hám onı basqarıwdıń huqiqıy nızamlıqların, mámleketlik tálim standartların, ekonomikalıq - siyasiy ha`m ag`artiwshılıq tiykarların islep shıqtı. Ózbekstannıń ulıwma

tálim mektebi-bul úzliksiz tálim sistemasindagi tiykarǵı bólim bolıp, ol Ózbekistan territoriyasinda jasawshi barlıq balalarǵa óz waqtinda orta uliwma tálim alıwǵa, hár bir balanıń qızıǵıwına hám qábilietine qaray jámiyetlik talaplardı esapqa alǵan halda bilim alıwdı dawam ettiriw imkanın beriwshi mámleketlik, jámiyetlik ma'kemesi bolıp esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń 1992- jilda tastıyıqlanǵan "Ulıwma orta tálim mektebi" haqqındaǵı nızaminda kórsetip ótilgenin onıń maqseti - hár tárepleme ruwxıy rawajlanǵan, erkin pikirlewshi, hár tárepleme rawajlanǵan shaxsqa tálim beriw hám onı tárbiyalawdan ibarat. Tálim-tárbiya jergilikli jámiyetlik-ekonomikalıq shárt-shárayatlarǵa, ulıwma insanıy qádriyatlarǵa tiykarlanǵan halda alıp barıladı .

Ulıwma tálim mekteplerinde beriletuǵın bilimniń mazmunı - oqıw rejeleri, oqıw dástúrleri hám sabaqlıqlar menen belgilenedi.

Hámmemizge belgili, jámiyet tiykarǵı 3 tarawdı-ekonomikalıq, jámiyetlik-siyasiy hám ruwxıy-aǵartıwshılıq tarawların óz ishine aladı . Sonlıqtan da basqarıwdıń da tiykarǵı 3 túri belgili: ekonomikalıq basqarıw-bul jámiyetlik turmıs tarizin qáliplestiredi.Házirgi waqitta Respublikamizdiń materiallıq-texnikalıq bazasin bekkemlew ushin hámme tarawlarda qayta qurıw hám qayta on'law, islep shıǵarıw hám jarıslarda aldınǵı orınlardı iyelew ekonomikalıq basqarıwdıń aldında turǵan maqseti bolıp tabıladı. Jámiyetlik-siyasiy basqarıw - bul adamlardıń túrli jámáátleri (jámáát, topar, milletler) arasindaǵı qatnasıqlardı hám usı jámáát aǵzalarınıń arasindaǵı qatnasiqlardı basqarıw bolıp tabıladı.

Ruwxıy-aǵartıwshılıq basqarıw-bul jámiyetlik-siyasıy basqarıwdıń ajıralmas bir bólegi bolıp, ol ulıwma orta tálim mektepleri, mektepke shekemgi tárbiya, orta arnawlı hám joqarı bilim beriw orınları, mádeniyat, pán, ádebiyat tarawların basqarıwdı óz ishine aladı.

Jámiyetlik basqarıw sisteması belgili dárejeni basqarıw waıypalarına tiykarlanıp ámelge asırıladı. Basqarıwdıń wazıypalarına: jobalastırıw,shólkemlestiriw, muwapıqlastırıw,tekseriw qadaǵalaw, esap- kitap hám juwmaqlaw kiredi .

MEKTEPTE BOTANIKA SABAQLARÍN ÓTIWDE "MIYDI SHÍNÍQTÍRÍWSHÍ " OYÍNLARDAN PAYDALANÍW USÍLÍNÍŃ AHMIYETI

Sh.B.Tamambetova - assistent, A.T.Sultamuratov - talaba
Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Ataqlı ilimpaz Pavlov insan bas miyi oń hám shep yarım sharlardan ibarat –degen edi. Bul eki yarım sharda insannıń hár túrli qábilyetlerin basqarıwshı kletkalardan turadı. Yaǵnıy bas miydiń shep yarım sharında oń qol jazıw, sóylesiw, esaplaw, oqıw hám taǵıda basqa qábiletlerdi basqarıwshı kletkalar jaylasqan. Al bas miydiń oń yarım sharında bolsa shep qol jazıw, intonatsiya, baǵdar alıw, geometrik figuralardı anıqlaw qábilyetlerdi basqarıwshı kletkalar jaylasqan. Bul yarım sharlar qarama-qarsı baǵıtta óz iskerligin kórsetedi, yaǵnıy bas miydiń shep yarım sharları denemizdiń oń tárepin basqaradı al oń yarım sharlar bolsa denemizdıń shep tárepin basqaradı. [3]

Du'nyalıq statistikalıq maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, jer júzinde insanlardıń 98% bas miyiniń shep yarım sharları aktiv hárekette bolıwı anıqlanǵan. Bul sóz jer júzindeǵi insanlardıń 98% ońaqay degeni. I.P.Pavlovtıń 1863-jılı jazılǵan "Bas miy refleksleri" kitabında insanıń kópleǵen qábilyetleri bas miydiń shep yarım sharlarda jaylasqan dep aytıp otken edı. Máselen har qanday pedagog mektepke qadem qoyǵan oqıwshılarǵa oń qolda jazıwdı úyretedi. Sebebi, joqarıda aytıp o'tilgendey, insanıń shep yarım sharında oń

qol jazıw qábilyeti jaylasqan, bul bolsa óz nawbetinde shep yarım shardaǵı basqa qábilyetlerdi qozdırıwǵa jardem berdi. [4]

Hár qanday pedagog sabaq barısında hár qıylı metodlardan paydalanadı, ásirese, “aqlıy húјim” metodları kóp qolanıladı. Joqarida aytıp ótilǵen pikirlerge bola oqıwıshılardıń bas miyiniń shep yarım sharların jaqsı shınıqtırıw ushın miydi shınıqtırıwshı oyınlardan paydalanıw úlken áhmiyetke iye. Ataqlı pedagog K.D.Ushiniskiy balanıń esinde qanday da bir zattıń bekkem ornalasıp qalıwın qálewshi pedagog balanıń seziw organlarınan múmkinshiligi bolǵaninsha: kózi, qulaǵı, dawıs organları, bulshıq et, hátte, ilajı bolsa dám biliw organların este qalıw prosesinde qatnastırıwǵa háreket qılıw kerek deǵen edi.

Brain Games–tiykarǵı funksiyanal is-qábilyetlerdı hám óz-ózin basqarıwdı, onı rawajlandıratuǵın, qızıqlı oyınlar toplamı bolıp tabıladı. Bul oyın kópleǵen rawajlanǵan mámleketlerde óz nátiyjesin bermekte. Máselen, Kaliforniyadaǵı mekteplerde “Brain Games” oyınları hapte dawında oynalǵanlıǵı sebepli bul mektep oqıwshılarınıń miyiniń rawajlanıw tezligi artıp barmaqta.[1]

“Brain Games” oyınları tómendegishe oynaladı.

“Men Guzetiwshimen”

Oqıtıwshı: Men kıshkene kózlerım menen sabatı bekkemlewshi preidmetdi anıqlayman (xanadaǵı obyektti su’wretlew ushın reń yaki figuralardan paydalanıń). Oqıwshılar obyektti qanday qılıp qaraydı hám oqıwshılardıń obektı anıqlaw tezligin baqlań. Obekt anıqlanǵannan soń oqıwshılardı bahalań. Bul jerde oqıwshılardı oylandırıwǵa májbúr etken zat oraylastırıwshı kush ekeni málim.

Oyındı oynawdan aldın oqıwshılardıń dıqqatın bir jerge jámlew ushın olardan óz közleri janına qoların durbin tárizli kóteriwin sorań.

Oqıwshılardıń bul “kózdiń oraylıq kúshinen” paydalanıw, tek ǵana kózdiń anıq kóriwin emes, bálki qulaqlardıń esitiw qábilyetin aktivlestiriw hám dıqqatı jámlew ushın járdem beredi. [1]

Oyındı oynap bolǵannan soń, oqıwshılar oyın dawamında shalǵıtıwshı yamasa narazı bolǵan waqıtlar haqqında sáwbetlesiń. Sebebi, oyın payıtında oqıwshılarda hár túrli pikirler payda bolıp, biraq bul pikirlerin ayta almay qalǵan bolıwı mumkin. Olardıń dıqqat qaratıw qábiletin qanday qılıp rawajlandırıw kerekligi haqqında pikirler beriń.

Oqıwshılar menen dıqqat orayın aqılǵa muwapıq paydalanıw hám olardı rawajlandırıw haqqında pikirler beriń. Hár qanday sabaqtı úyreniw ushın oqıwshınıń dıqqatı zárúr. Sol sebepli pedagog oqıwshılardı bul oyın menen olardıń dıqqat orayın rawajlandırsa maqsetke muwapıq bolar edi.

“At oynı ”

Oqıwshılar dóngelek formada turadı. Bir oqıwshı ózinin atın kiyingi oqıwshıǵa aytadı hám ekenshı oqıwshı onnan kiyingi oqıwshıǵa aytadı, sol tárizde oyın dawam etedi. Soń bolsa temaǵa tiyisli bolǵan atlar (ósimlik atları, terminler) izbe-iz oqıwshılar boylap tákirarlanadı, nátiyjede oqıwshılar atlardı eslep qalıwǵa háreket qıladı hám keyingi atlar dóngelek formadaǵı topar boylap aylanadı. Ilimpazlar bul qábiletlerdi- jańalap turıw hám tez-tez tákirarlawdı usınıs etken.

Oyın oynawdan aldın, sabaq waqtında ne zatlardı eslew kerekligin aytıń. Oqıwshılardıń “este saqlaw kúshın” sabaqlar waqtında paydalanıw kerekligin túsindiriń: matematikalıq máseleler ústinde islewde, tábiyiy pánlarden terminlerdi yadlawda bul qábilet kerekligin aytıń.

Oyındı oynap bolıp, oqıwshılardan oyındı qıyın yamasa ańsat qılıw ushın ne qılıw kerekligin sorań. Kerekli maǵlıwmatlar hám sózlerdi yadlap qalıw ushın neler qılıw kerekligin máslahat beriń hám eslew qábiletin rawajlandırıw haqqında aytıp beriń.

Joqarıda aytıp ótilgen miydi shınıqtırıwshı oyınlar usılın ámelde orınlasaq, oqıwshıladıń este saqlaw, dıqqat awdarıw sıyaqlı qábiletlerin rawajlandıradı. Mektep jasındaǵı oqıwshılar átraptaǵı zatlardı tez qabılaydı. Sol sebepli “Brain games” yaǵnıy miydi shınıqtırıwshı oyınlardan paydalansaq oqıwshılardıń is qábiletin hámde aqılıy uqıplıǵın kóteremiz.

Insan tuwılǵanınan baslap pútkil ómiri dawaminda aqılıy hám fizikalıq qábiletleriniń rawajlanıwı yaǵnıy tárbiyalanıwı, bilim alıwı, óner úyreniwi bas miydiń yarım sharlarınıń funksionalıǵına baylanıslı. Ilimpazlardıń pikirinshe insan miyiniń funksionallıǵınıń páseyiwi eki túrli jaǵdayda boladı eken, birinshisi tuwma keselikler, artırılǵan kesellikler, al ekinshisi bolsa miydi zorıǵıwınan yaǵnıy nevroz sebepli boladı dep dálillengen. [4]

Sol sebepli, miydi shınıqtırıwshı oyınlardı hádden tıs kóp waqıt oynaw oqıwshılardıń aqılıy zorıǵıwına alıp keledi. Ilajı bolǵansha bul oyınlardı belgili waqıt dawamında oynaw maqsetke muwapıq boladı.

Ádebiyatlar.

1. National Geographic Kids Brain Games: The Mind-Blowing Science of Your Amazing Brain Paperback – September 8, 2015
2. Adam hám oniń densawlıǵı. B.Aminov, T.Tilaev, O.Mavlanov Tashkent-2010
3. Odam fiziyalogiyas. E.N.Nuritdinov Toshkent “ALOQOCHI” 2005
4. Yosh fizyalogiyasi va gegenasi. Q.Sadikov S.X.Aripova G.A.Shaxmuratov Toshkent “Yangi asir avlodi” 2009

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТЫЎДА АРАЛЫҚТАН ОҚЫТЫЎ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ҲАҚҚЫНДА

Б.Б.Пренов -доцент, Б.Ж.Атабаева -1-курс магистрант
НМПИ Математика оқытыў методикасы кафедрасы

Мәмлекетимиздиң билимлендириў тараўын раўажландырыў бойынша тийкарғы ҳүжжетлердиң бири болған Өзбекстан Республикасы “Кадрлар таярлаў миллий дәстүри” [1] не базар экономикасы талапларына жуўап беретуғын кадрларды таярлаўшы билимлендириў мекемелеринде оқыў процесин хабар-коммуникация технологиялары (ИКТ), интернет ҳәм компьютер тармақлары тийкарында пайда етиў зәрүрлиги айрықша атап өтилген. Мәмлекетимиз билимлендириў системасында усы ўазыйпалар өз ўақтында нәтийжели әмелге асырылмақта. Белгиленген мақсетлерге ерисиўде үзликсиз, басқышпа-басқыш әмелге асырылып келмекте. Тийкарынан, оқыў процесине кең форматлы коммуникация тармақлары ҳәм интернет технологияларын пайда етиў мақсетинде “Электрон таълим” миллий дәстүрин пайда етиў ҳәмде барлық оқыў орынларында интернет тармағына жалғаўды тәмийинлеў ўазыйпасы белгилеп берилип, ҳәзирги дәўирде нәтийжели әмелге асырылмақта.

Усы ўазыйпаларды нәтийжели орынланыўы ушын усы тараўда өз нәтийжесин бере алатуғын жаңа инновациялық ис-режелер ҳәмде усыныслар ислеп шығылып тараў әмелиятына енгизиў зәрүр. Усындай дәстүрлерден бири раўажланған мәмлекетлер билимлендириў системасында сапалы кадрлар таярлаў ушын кең көлемде нәтийжели қолланып атырған оқыў процеси-заманагөй информация коммуникация технологияларына (ИКТ) на тийкарланған аралықтан оқытыў технологиясы болып табылады.

Президентимиздиң 2018-жыл 5-сентябринде қабыл етилген “ Корпоратив, жойбар басқарыўы ҳәм мәмлекет қәрежетлери тараўында кадрларды таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин асырыў системасын раўажландырыў бойынша қосымша ис-режелер ҳаққында” ғы қарары менен жоқары оқыў орынларындағы, жоқары оқыў

орынларынан кейинги тәлим, кадрларды қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин асырыў мәкемелерине аралықтан оқытыўды енгизиў ҳуқуқы берилди.

Билимлендириў системасы тәжирийбелериниң нәтийжесине муўапық, оқыў процесинде интернет системасы ҳәм ИКТ ны жаңа билимлерди ийелеў, сақлаў ҳәм әмелий қарарлар қабыл етиў қуралына айландырыў есабына кадрлардың сапасын түптен жақсылаў имканиятлары кеңейип бармақта. Интернет системасы ҳәм ИКТ имканиятларынан аралықтан оқытыў технологиясын пайдаланыў дәслеп тәлим сыпатын, социаллықлығы, көпшиликке арналғанлығы ҳәм де экономикалық тәреплтен ҳәммеге мақул болыўын тәминлейди. Булардан тысқары аралықтан оқытыў технологиясы әдеттеги оқытыў технологиясына салыстырғанда бир қатар артықмашлығы ҳәм де унамлы тәреплери бар болып табылады. Оқытыўдың заманагөй аралықтан оқытыў технологиясына мәмлекетимиз тәрепинен жоқары оқыў системасында жетерли имканиятлар жаратыў жолында бир қатар хызметлер исленбекте.

Информация коммуникация технологиялары- бул кең көлемдеги түсиник болып, оның технологиялық қураллар жәрдеминде коммуникацияға қаратылған системалар, процесслер ҳәм шахслар киреди.

Аралықтан оқытыў технологиясы - бул, заманагөй ИКТ жәрдеминде аралықтан оқытыў процеси қолланатуғын, тәлим дәрежесин тастыйықлаўшы, тәлим алыўдың педагогикалық системасы болып табылады.

Аралықтан оқытыў технологиясы -хабар технологияларынан пайдаланған ҳалда, аралықтан турып, оқыў хабарларының алмасыўын тәмийинлейтуғын, оқыў процесин алып барыў ҳәм басқарыў системасын әмелге асыратуғын билим ҳәм көнликпелерди ийелеў процеси болып табылады.

Аралықтан оқытыў технологиясы - қурамалы тараўда қәнигелер таярлаў системасындағы барлық пәнлерди комплекс тәризде аралықтан оқытыўға тийкарланған, бирақ, комплекс шеңберинде оқыў процеси ушын қатаң белгиленген орын ҳәм ўақыт критериясы шәртли орнатылмаған тәлим технологиясы болып табылады [А.А.Абдуқодиров:16].

Бул анықламаның әҳмийетин толық ҳәм туўры түсиниў ушын, әлбетте, оны жоқарыда келтирилген аралықтан оқытыўдың анықламасы менен бирге келтириў керек.

Аралықтан оқытыў технологиясы-заманагөй тәлимниң ең зәрүр ҳәм глобалласып баратырған технологиясы болып табылады. Заманагөй шәраятда ИКТ лардың жедел раўажланыўы тәлим процесинде олардың имканиятларынан пайдаланыў ушын қолайлы орталықты жүзеге келтиреди.

Ҳәзирги ўақытта раўажланған шет ел мәмлекетлери аралықтан оқытыў бойынша бай тәжрийбе топлаған.

Аралықтан оқытыў технологиясы 1969-жылы Англия Премьер-министри Г.Вилсон тәрепинен енгизилген. Бирақ, аралықтан оқытыў бурын, яғный биринши турақлы почта байланысының қәлиплесиўи дәўиринде жүзеге келген. 1858 жылдан баслап Лондон университетинде барлық қәлеўшилерге олардың ғәрезсиз билим алыўлары, барлық қәнигелер ҳәм барлық тараўлардағы академик дәреже алыў ушын имтихан тапсырыўларына рухсат етилген [А.А.Абдуқодиров:21].

Ашық университетлердеги оқыў қәрежетлери әдеттеги институтларда оқытыўға қарағанда 8-10 мәрте арзан. Мәселен, Англияда турғын (ишки) оқыўға 3000, аралықтан оқытыў арқалы болса 300 фунт стерлинг төлейди екен.

Аралықтан оқытыў АҚШ та өткен әсирдиң 60-жылларында, Европада болса 70-жыллардың басларында жедел раўажлана басланды.

Оқытыўдың бул технологиясы тәлим алыўшылар ҳәм оқытыўшылардың бир-бири менен ҳәмде оқытыў қураллары менен өз-ара мақсетке бағытланған интерактив процестен ибарат болып, бунда тәлим процеси олардың географиялық жайласыўына байланыслы болмайды. Тәлим процеси киши системалардан ибарат, яғный оқытыў мақсети, мазмуны, методлары, қураллары, қадағалаў ҳәм маркетинг сыяқлы элементлерди өз ишине алыўшы педагогикалық технология болып табылады.

Соның менен бирге-аралықтан оқытыў технологиясы жәрдеминде билим алыўшы сабақ өтиўи ушын өзине қолай болған ўақытты таңлайды. Мәселен, олар курс материаллары менен онлайн режиминде ислеўи мүмкин, лекция ҳәм семинар шынығыўларын болса кестеге тийкарлап ҳақыйқый ўақытта алып барады, оқытыўшыға сораўларын чат, форум яки конференцияда бериўи мүмкин. Студентлер оқытыўшы тәрепинен алдынан таярлап қойылған материаллар тийкарында сабақты офлайн түрде, өзи ушын қолайлы ўақытта өтиўи мүмкин (оқытыўшының асинхрон усылы). Қызықтырған сораўларын электрон почта якм форум арқалы бериўи мүмкин. Солай етип, аралықтан оқытыў технологиясы жәрдеминде оқыў арқалы өзиниң тийкарғы сабақларына параллел рәўиште билим алыў имканияты бар болып табылады [Б.Б.Пренов: 37].

Өзбекстан Республикасы Жоқары ҳәм орта арнаўлы билимлендириў министрлигиниң 2018-жыл 21-майда “Арнаўлы сыртқы тәлимде оқыў процессин электрон тәлим ресурслары тийкарында қоллап-қуўатлаўды пайда етиў ҳаққында”ғы 447-санлы буйрығына тийкарланып жаңа оқыў жылынан баслап педагогика бағдарындағы арнаўлы сыртқы бөлим студентлери оқыў процессин пайда етиўде аралықтан турып тәлим алыўы белгиленген.

Арнаўлы сыртқы бөлим студентлери ушын барлығы 7344 саат ажратылған. Солардан 6480 саатын студент аралықтан турып еркин тәлим алады, 864 саатын болса, университетке келип, тәлим алады. Бул 88% сабақ аралықтан оқытыў технологиясы арқалы әмелге асырылады.

Жуўмақлап айтқанда, тәлим системасында енгизилген аралықтан оқытыў технологиясы бүгинги күнде өзине сай әҳмийетке ийе болып, оларды раўажландырыў ҳәм нәтийжелилигин арттырыў арқалы унамлы нәтийжеге ерисиў мүмкин. Оқыў орынларынан узақта жасаўшылар, қатнап оқыў ушын шәраяты болмағанлар, қәнигелигин асырыўды қәлеўшилер, майыплар ҳәм және басқа түрли себеплерге көре, турақлы жоқары оқыў орнына барып оқыў имканиятына ийе болмағанлардың аралықтан турып билим ҳәм тәлим алыўға болған талаплары артып барыўы тәбийий процесс болып табылады.

Сондай-ақ, жумыс пенен бәнт болған үлкен жастағы кисилер, екинши қәнигелик бойынша тәлим алыўды қәлеўшилер ушын аралықтан оқытыў технологиясы жүдә қолайлы технология саналады. Сондай-ақ, бул технология жәрдеминде ЖОО лары арасында бирге ислесиўди күшейтириў, педагоглар арасында тәжирийбе алмасыўға ерисиўде үлкен хызмет атқарады.

Демек, математика бағдарына кириўши пәнлерди аралықтан оқытыў технологиясы тийкарында оқытыўдың әҳмийети сонда студент бул технология тийкарында дүзилген оқыў шынығыўының жойбары үстинде еркин ислеп оқыў-билиў искерлиги арқалы жойбарда белгиленген мақсетке ериседи.

Усы процессти әмелге асырыў ушын төмендеги мәселелер шешимин табыў талап етиледи:

1. Математика бағдарындағы пәнлерди оқытыўда инновациялық бейимлесиўлердиң нәтийжелиги, математика оқыў шынығыўларының аралықтан оқытыў технологиясының орнын көрсетип бериў.

2. Математика топарындағы пәнлерди оқытыўда аралықтан оқытыў технологиясын қоллаўдың орны ҳәм әҳмийетин көрсетип бериў.

3. Математика топарындағы пәнлерди оқытыўдың методикалық системасын ислеп шығыў.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги қонуни. Тошкент, 1997 й.

2. А.А.Абдуқодиров, А.Х.Пардаев Масофали ўқитиш назарияси. Тошкент: Фан, 2009 йил.

3. Б.Б.Пренов ва бошқалар. Олий таълим тизимида таълим сифатини таъминлаш: E-LEARNING. Тошкент. 2017 йил, 107 б.

МИЛЛИЙ ХАЛЫҚ ҚОСЫҚЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ҚУРЫЛЫСЫНЫҢ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Г.Худайбергенова – 2-курс студент, С.М.Тажетдинова – доцент
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Халқымыздың жүда әййемги тарийхый терең тамырлары урған миллий музыкамыз барлық дәўирлерде өзиниң тәрбиялық тәсири арқалы турмыс тәризине көркем әдебий мазмун берип-ҳәр бир инсанның руўхый дуньясын байытыўда ҳәм оларды тәрбиялаўда әҳмийетли болып келген. Миллий музыка ырғақлары, халқымыздың руўхый байлығы тийкарында жас әўладты ҳәр тәреплеме тәрбиялаўда олардың қәлбинде жақсылық, ҳадаллық, пәклик, инсаныйлық, дослық, ўатанға садықлық ҳәм оған хызмет етиў, миллетке, миллий қәдириятларға муҳаббат сезимлерин қәлиплестириў арқалы олардың билимли, әдепли инсан болып жетилисиўинде үлкен үлес қосады.

Билимлендириў системасын реформа етиўде, оны миллий дәстүрий, миллий қадириятлар негизинде қәлиплестириўде саламат әўлад, руўхыйлық жақтан жетик, саналы инсанларды тәрбиялаўға тийкарғы итибар қаратылады. Халқымыздың тарийхый руўхый миллий байлығы болған қарақалпақ халық қосықлары халқымыздың руўхый байлығы болып есапланады.

Қарақалпақ халық қосықлары фригий халық ладында жазылған болып, өзиниң миллий ырғақлары менен миллий музыканы өзинде сақлаған ҳалда сулыў атқарылып келинген. Халық аўызеки дөретиўшилиги дәстан, халық қосықларында инсан тәрбиясы, әдеп – икрамлылық пазыйлетлери, тийкарынан, саламат әўлатты тәрбиялаў ҳәр дайым дыққат итибарда турады. Соны да айрықша атап өтиў керек, халық дөретпелериниң қайсы түри болмасын, онда әпиўайы халықтың арзыў-нийетлери, көзқараслары, турмыс тәризи сәўлеленген.

Бүгинги күнде халық қосықларын үйрениўге үлкен итибар берилмекте. Себеби, халық қосықларының қайсы түри ҳаққында сөз етилсе де олардың барлығы кәмил инсанды тәрбиялаўға үлкен үлес қосады. Халқымыздың музыка мийрасында ең қәдирли болған миллий халық қосықлары миллий ырғақлар тийкарында дөретилип ҳәм атқарылып, әўладдан әўладқа өтип, бүгинги күнде де жас бақсылар, қосықшылар тәрепинен атқарылып, өзиниң миллийлигин сақлап келмекте.

Қарақалпақ миллий халық қосықларының мийрасында айрықша орын ийелеген және бир бағдар бул нәсият қосықлары болып есапланады. Әдеп – икрамлылыққа шақырыўшы бундай нәсият қосықлары халық педагогикасының бир бөлеги сыпатында көринеди.

Қарақалпақ халық қосықларының ишинде айрықша орынға ийе классик шайыр Әжинияз сөзине айтылған қосықлардың бири “Айрылса” (қарақалпақ халық намасы). Қосықтың басланыўы ре минордың тийкарғы тонынан есапланғанда, октава секириўлер, яғный бирден жоқары регистрден басланып еки такт бир нотада айтылып, муңлы ырғақларда ҳәр бир куплеттиң тамамланыўы пәсейттирилген секунда ми бемолды пайда етеди. Бунда қыздың ашынып, күйип, жанып, ата – анасынан айрылып, байларға қалың малға сатылып баратырған муңын жоқары айтылған вокализден көриўге болады. Қосық миллий колоритке бай ырғақларға толы, музыкасы өзгеше болып, басқа қосықларға қарағанда оригиналлыққа ийе белгили музыкалық тематикада дүзилген контраслығы менен ажыралып сулыў формаға ийе болып еситиледи. Қосықта нәсият, кеўилдеги қайғы, жапа шеккен, қапаста қалған бүлбил сыяқлы толғаныўлары сондай-ақ шешенлердиң туўры сөзден, еки көзден, хош қылықлы сәўер ярлары ярынан айрылыўы жөнинде үлкен философиялық мазмунға ийе болып тәрбиялық әҳмийети уллы екенин көремиз.

Жуўмақлап айтқанда, жас әўладты миллий халық қосықлары арқалы саламат ҳәр тәреплеме раўажланған билимли, тәрбиялы, әдепли, ўатан ушын аянбай хызмет ететуғын инсан етип тәрбиялаў бүгинги күн дәўир талабы болып есапланады. Музыка оқытыўшыларынан бул ўазыйпаны бүгинги күн заман талабы дәрежесинде әмелге асырыў ушын халық қосықларының жаратылыу тарийхын, музыкалық теориялық қурылысын ҳәр тәреплеме талқылап, илимий дөретиўшилик пенен изленип үйрениўин талап етеди.

ЁШЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТИ

Г.Кушакова
ЖДПИ мактабгача таьлим методикаси кафедраси

Тарихий шаклланишига кўра толерантлик динларга бўлган холис муносабат, динларни бир-бири устидан устун қўймаслик, уларни ажратмаслик, уларни бир-бирига қарши қўймаслик, инсон диний эътиқодига ҳурмат билан қараш, шу билан бирга бошқа дин ғояларини зўравонлик билан сингдиришга уринмаслик, динсизлар, яъни даҳрийлар ҳуқуқларининг ҳурмат қилиниши каби моҳиятан зарур бўлган ғояларни ўз ичига қамраб олади.

Толерантлик тарихий илдизларга эга ҳодиса ҳисобланади. Тарихан ўз шаклланиш жараёнларида толерантлик маънавий ва диний бағрикенглик ғояларига таянган. Толерантлик ва динлар тарихи ўзаро боғлиқ ҳодисалар ҳисобланади. Дунё динлари ўртасидаги тенглик ва ўзаро ҳурмат толерантликсиз ривожлана олмас эди. Толерантлик диний эътиқодларга бўлган ўз муносабатини анъанавий диний мазҳабларнинг улуғланиши асосида қуради. Шу нуқтаи назардан, ҳар бир дин таркибида ўзига хос толерантлик тамойилларига асосланган конфессионал қадриятлар тизими шаклланиб келган.

Ўзбекларнинг миллий қадриятлари таркибида энг қадимги даврлардан бошлаб ҳар доим толерантлик, хусусан маданий ва диний бағрикенглик тушунчалари мавжуд бўлиб, улар куйидаги масалаларни ўз ичига қамраб олган:

- одамларга уларнинг ёши, миллати, ирқи, жинси, молиявий аҳволи, насл-насабидан қатъий назар бир хил эътиборли ва иззатли назарда қараш;

- одамларга нисбатан бир хилда ҳурматда бўлиш муносабатини инсон маданияти ва тарбияланганлигининг муҳим белгиси сифатида баҳолаш;

- “комил инсон” тушунчаси доирасига унинг кенг феълли, ўзгаларга яхши муносабат кўрсата олиши, бошқа динлар ва урф-одатларни ҳурмат қилишга тайёрлигини киритиш;

- тарихий жараёнларда ҳар вақт ўзга маданиятлар, миллий урф-одатларининг энг яхши томонлари миллий маданиятга сингдириш (муомала маданияти, уй тутиш, таом тайёрлаш, озодаликка риоя этиш, болаларга муносабат);

- асрлар давомида ўзбеклар маданияти ва муомала урф-одатлари қадриятлари таъсирини ўзга маданиятларга таъсири ва бошқалар.

Ўзбек миллатининг этик-эстетик, ахлоқ ва одоб, маънавий ва маърифий, фалсафий қадриятлари тизимида толерантлик ғоялари энг қадимги даврлардан бошлаб ривожлантирилган ва ўзига хос тарзда шакллантирилган. Ўзбекларнинг миллий анъаналарида толерантлик тушунчаси анча кенг ва асосли тарзда тушунтирилган ва авлодлар тарбиясининг муҳим омилларидан бири саналган. Толерантлик тушунчасида инсон ахлоқига оид сабр-бардошли бўлиш, ҳурмат, эъзоз, иззат кўрсата олиш, раҳмдиллилик, меҳру-мурувват каби сифатлар анъанавий хусусиятга эга бўлган. Толерантлик тафаккури инсонларнинг турли иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, мафкуравий, маънавий, руҳий муносабатларини уларнинг миллати, ирқи, насли насаби, иқтисодий аҳволи, дини ва эътиқодига қарамасдан мувозанатда сақлаш меъёрларини англатади.

Асли толерантлик инсоният тарихида ўзга дин ва миллатларга нисбатан бағрикенглик ва эҳтиромли муносабатда бўлиш мезони сифатида шаклланиб келган. Чунки толерантлик урф-одат, маданият, қараш ва мафкураларга нисбатан холис муносабат билдиради, дунё ранг-баранглигини тан олади. Ўзбекистонда толерантлик тушунчасининг диний бағрикенглик, тинчлик-тотувлик ҳамда ҳамжиҳатликда яшаш тамойилларига кўпроқ эътибор берилган. Аммо аслида толерантлик тушунчаси жуда кенг тушунча эканлиги Ўрта Осиёда ривожланган тарихий маънавий-маърифий қадриятлар тизимида ўзини тўлароқ намоён этади.

Хулоса қилиб айтганда замонавий толерантлик тушунчаси ўз мазмунига тарихий шаклланиб келган диний ва маърифий бағрикенглик тафаккурингина эмас, балки ундан кенгроқ бўлган маънавий, маданий, мафкуравий, гуманитар бағрикенглик тамойилларини ҳам қамраб олади. Шу боис, хозирги даврда толерантлик инсонлар орасидаги турли фарқларга нисбатан ҳурматли ва сабр-бардошли муносабат сифатида талқин қилинади.

Адабиётлар рўйхати

1. Абдуллажонов О. Диний ақидапарастликнинг келиб чиқиши, моҳияти ва Ўзбекистонга кириб келиши. -Т.: Академия, 2000. –98 б.

2. Алимова Д.А. Жадидчилик ва диний бағрикенглик //Тафаккур, -Т.: 2005.№4. -18-20 б.

3. Хажиева М. Ўзбекистонда толерантлик жараёни. –Б. 126.

ДЕНЕ ТӘРБИЯ ТАРАЎЫНДА СПОРТ МЕДИЦИНАСЫНЫҢ МАҚСЕТИ ҲӘМ ЎАЗЫЙПАЛАРЫ

Г.Утепбергенов, П.Мамутов
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Физкультура институтларында өтилетуғын медициналық-биологиялық пәнлер комплексинде – спорт медицинасы айрықша орын ийелейди.

Медицина – бул инсанлар саламатлығын сақлаў, беккемлеў, кеселликлерди емлеў ҳәм олардың алдын алыў, өмирин узайтыўды өз алдына мақсет еткен илимий билимлер ҳәм әмелий ҳәрекетлер системасы болып есапланады.

Спорт медицинасы - инсан организмине дене тәрбиясы ҳәм спорт пенен шуғылланыўлары нәтийжесинде тәсир етиўинде, саламатлықты беккемлеўде, физикалық жақтан раўажланыўы ҳәм активлилик дәрежесин үйрениўши медицина тараўы болып, басқаша айтқанда, спорт медицинасы улыўма медицинаның бир бөлими болып, спорт шынығыўлары ўақтында жүзеге келетуғын организмдеги қәлеўи бойынша ямаса патологиялық өзгерислердиң себеплерин үйрениў ҳәм де патологиялық өзгерислердиң алдын алыў, оларды емлеў, зәрүр пайытларда, тийисли өзгерислерди киритиў менен шуғылланады. Буннан тысқары, спорт медицинасы спортшылардың ерисетуғын нәтийжелериниң жақсыланыўы мәселелерин ислеп шығады.

Соның менен бирге, спорт медицинасы, дене тәрбиясы ҳаққындағы пәнниң зәрүр бөлими есапланып, халықтың түрли қатламларына оптимал ҳәрекет, спорт шынығыўлары ҳәм спорт тәртип-қағыйдаларын, спорт шеберлигин асырыў тийкарында жәрдем береди.

Спорт медицинасының тийкарғы мақсети – бул инсанның наўқыран болып жетилисиўи, оның саламатлығын сақлаў ҳәм беккемлеў, жумыс искерлигин асырыў, турмыста белсендилик, дөретиўшилик дәўирин узайтыў ушын дене тәрбиясы ҳәм спорт қураллары ҳәм методларынан үнемли қолланыўға көмеклесиўден ибарат.

Тренер ҳәм шыпакердиң оқыў-шынығыў процесин режелестириў ҳәм оған өзгерис киритиў бойынша биргеликте жумыс алып барыўы, күнделикли жумыс процесинде теренерлердиң шыпакер бақлаўы бойынша мағлыўматларды қоллай билиўи – шынығыўларды дурыс шөлкемлестириў ҳәм олардың нәтийжелилиги ушын зәрүр жағдай болып есапланады.

Солай екен, спорт медицинасы - спорт пәниниң медицина-биологиялық бөлими болып, теренерлерди кәсипке бағдарлаўда ҳәм таярлаўда тиккелей байланыслы болып есапланады.

Спорт медицинасының ўазыйпалары түрлише болып, олар төмендегилерге байланыслы:

1. Физкультурашылар ҳәм спортшылардың саламатлығы, физикалық жақтан раўажланыўы ҳәм олар организминиң актив имканиятларын үйрениў ҳәм де ҳәр қыйлы шынығыўларға қатнасыў мүмкинлиги ямаса тосқынлықлар барлығын анықлаў, спортқа жарамлылығы ҳәм инсанның спорттың қайсы түри менен шуғылланыўы мүмкинлиги мәселесин шешип бериў;
2. Спортшылардың функционаллық жағдайын, олардың шынығыўлар тәсиринде шыныққанлық дәрежесин анықлаў ҳәм баҳалаў;
3. Рационал емес ямаса басқаша айтқанда шынығыўларды надурыс орынлаў ўақтында жүзеге келетуғын кеселликлер ҳәм жарақатланыўларды үйрениў, диагноз қойыў, алдын алыў, даўалаў ҳәм қайта тиклеў усылларын ислеп шығыў;
4. Дене тәрбия ҳәм спорт пенен шуғылланыўшы халықтың түрли қатламлары ушын шынығыўлар ҳәм шынығыўлар тәртиби, спорт ис қәбилиетин асырыў ҳәм қайта тиклеў қуралларын тийкарлаў.

Спорт медицинасы ўазыйпаларын әпиўайы етип түсиндирилгенде, олар төмендеги мәселелерди өз ишине алады:

1. Спортшылардың физикалық жағдайына диагноз қойыў;
2. Спортшыларды жүклемелерден соң реабилитация қылыў;

3. Спорт жарақатланыўлардың алдын алыў;

4. Адаптоген (өсимлик яки ҳайўанат ағзаларынан алынатуғын дәри-дармақлары болып, организмниң улыўма қуўатлылығы-тетиклигин асырып, оның қолайсыз шараятларға бийимлесиўин күшейтеди) қуралларын жаратыў;

5. Көп жыллар даўамында алып барылатуғын шынығыўларды нәтийжели шөлкемлестириў;

6. Шынығыўлардың оптимал тәртиби ҳәм методларын излеп табыў;

7. Спортшылардың физикалық жағдайы ҳәм нерв системасы үстинен бақлаў жүргизиў;

8. Халық аралық жарыслар ҳәм олимпиадаларда қатнасыўшы сараланған топарларды таярлаў машқларын үйренип, олардың шешимин табыў.

Жоқарыда келтирилген мәселелер, булар спорт медицинасының улыўма ўазыйпаларын аңлатады. Булардан тысқары, көплеген арнаўлы ўазыйпалар болып, олар спорт медицинасы хызметкерлери – шыпакерлер, илимпазлар, саламатлықты шөлкемлестириўшилер ушын әхмийетли орын тутады.

Спорт медицинасының шешип беретуғын ўазыйпалардан дене тәрбиясы институты талабалары үйренетуғын пәнниң мазмуны келип шығады. Оқытыўшы ҳәм тренердиң кәсиплик таярлығын есапқа алған ҳалда, спорт медицинасы пәниниң мазмуны - төмендеги бөлимлерден ибарат болады:

- әмелий диагностика;
- шынығыўлар ҳәм жарысларды медициналық жақтан тәмийинлеў;
- ғалаба дене тәрбия ҳәм спорт медициналық бақлаў;
- спорт шынығыўлары ҳәм жарыслардан соң спорт ис қәбилетин тиклеў;
- спорт наўқаслығы патологиясы.

XALQ PEDAGOGIKASINING BOLA TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

M.Pazilova – dotsent, D.Berkbayeva –3-talabasi.
Nukus davlat pedagogika instituti, pedagogika kafedrasi.

Kichik jamiyatning barcha bosqichlarida komil insonni tarbiyalash dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelmoqda. Xalq pedagogikasi komil inson tarbiyasiga va kamolotiga oid barcha masalalarni o‘zida mujassam etgan. Barkamol shaxsga xos bo‘lgan fazilatlarni yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish bo‘yicha xalq pedagogikasida qator tarbiya metodlari mavjud bo’lib bularga namuna ko‘rsatish, o‘git-nasixat, rag‘batlantirish va qoralash,ma'qullash va maqtash kabilar kiradi. Tarbiya metodlari ichida eng ko‘p qo‘llaniladigan turi bu namuna, ibrat ko‘rsatish, ya'ni o‘rnak bo‘lishdir. Buni ikki xil yo`nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchisi, yaxshi fazilatga ega kishilarning ibratli jihatlarini ko‘rsatish orqali undan o‘rnak olshiga undalsa, ikkinchisi salbiy axloqli kishilarning nojo‘ya ishlarini ko‘rsatish bilan undan nafratlanishga o‘rgatiladi. Chunki bola barcha yaxshi fazilatlarni ham, yomon illatlarni ham eng avvalo oilada o‘rganadi, zero xalqimiz «Qush uyasida ko‘rganini qiladi», deb bejiz aytishmagan. [M.J.Mutalipova:78];

O‘zbek xalq o‘g‘zaki ijodi namunalarida biz rag‘batlantirish va qoralash usullarini aks etganini ko‘ramiz. Bular bir necha shaklda ko‘zga tashlanadi. Ko‘pchilik ertak va dostonlarda rag‘batlantirish metodi: ma‘qullash va maqtash, mukofotlash shakllarida; qoralash metodi esa: qarg‘ash, uyaltirish,tanbex berish, talab qilish, jismoniy jazo berish shakllarida uchraydi. Rag‘batlantirish metodi axloqiy tarbiya yuzasidan eng ko‘p qo‘llaniladigan metodlardan biri bo‘lib, xalq og‘zaki ijodida u turli shaklda o‘z aksini topgan. Xalq og‘zaki ijodida asosan qoralash metodining qarg‘ish va jismoniy jazo berish kabi ayrim shakillarigina uchraydi. Odatda qarg‘ish bola tarbiyasida eng ko‘p

qo‘llaniladigan, shu bilan bir vaqtda eng zararli jazo shakllaridandir. Bunday jazo orqali bolalarda ruhiy azob,tushkinlik va alam ortadi. Ota-ona va kattalarning tarbiyachi sifatidagi ta‘siri yo‘qoladi, kattalar bilan bolalar o‘rtasidagi mehribonlikga putur etadi, ahillik va obro‘ yo‘qoladi. Xalq pedagogikasida bola tarbiyasida qarg‘ish asosan xotin-qizlar tomonidan ishlatiladigan zararli tarbiya metodi hisoblanib kelingan. «Qarg‘ishlar duch kelgan katta-kichikni goh suvda cho‘ktirib o‘ldirsa, goh do‘zaxning yeti kundasida kuydiradi. Ba‘zilari odamxo‘r devlarga duch keltirsa, ba‘zilari ona sutini og‘zidan keltiradi.» [S.Yo’ldosheva:88]; Xalqimiz tarbiyaning turli metod va shakllarini amalga oshirishda xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalangalar. Xalq pedagogikasida bola tarbiyalash an‘analarida o‘yin bolalarning bo‘sh vaqtini o‘tkazishi uchun ermak emas, balki ularni tarbiyalashning asosiy yo‘nalishlari qatoriga kirgizilgan. Bunda bolalarni amaliy o‘ylashga tarbiyalash, zukkolikga o‘rgatish, narsa va hodisalarni taqqoslash orqali bir-biridan farqini bilish kabi aqlni takomillashtiruvchi uslublar keng o‘rin olgan. [O`.Aleuov. A.Bekimbetova:28];

Xulosa qilib shuni aytish mumkunki har qanday davlatning istiqboli yetuk ma‘naviyatli, o‘zida mukammal tarbiyaviy sifatlarni mujassamlashtirgan, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasiga bog‘liqdir. Bu jarayonning samaradorligi bevosita tarbiya metodlari, usullari va vositalarinig o‘rinli hamda samarali foydalanish jarayoniga bog‘liq holda amalga oshadi. Xalq pedagogikasidagi tarbiya metodlari nihoyatda xilma-xil va rang-barag bo‘lib, bolalar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.J.Mutalipova. Xalq pedagogikasi. Toshkent 2015. Fan va texnologiya nashryoti. 78-80-81 betlar.

2. S.Yo‘ldosheva. Xalq urf-odatlari va an‘analari. Toshkent 2003. Ijod duyosi nashryoti. 88-bet.

3. Ó.Aleuov, A.Bekimbetova. Xalq pedagogikasida yoshlarga aqliy tarbiya berish an‘analari. Nukus 2018. Qaraqalpaqstan nashryoti. 28-bet.

OQIWSHILARDIŃ BILIMIN BAHALAWDA “PAL UYASI” USILINAN PAYDALANIW METODIKASI

M.Allambergenova - p.i.k., docent
D.Yuldasheva, D.Orınbaeva, G. Pirjanova - 3-kurs talabaları
NMPI, Informatika oqıtıw metodikası kafedrası

Búgingi kúnde bilimlendiriw tarawında eń baslı dıqqat itibar oqıw hám oqıtiw sistemasına qaratılǵan bolıp, tálim beriw procesinde pedagogikalıq innovaciyalıq texnologiyalardan nátiyjeli paydalanılmaqta. Bilimlerdi ózlestiriw hám bekkemlewde innovaciyalıq metodlardan hám usıllardan paydalanıp sabaq ótiw búgingi hár bir oqıtıwshı pedagogtıń is quralı bolıp xizmet etpekte. Soniń menen birge, tájiriybeli oqıtıwshılar arasında «dúnya hár minutda ózgermekte, tálimde bolsa tiykarınan tek standart metodlar,usıllar hám sabaqlıqlardan paydalanıladı», «sabaqlardı jánede qızıqlı qılıw zárúr», «tartısıw, dálillew múmkin bolǵan máselelerdi ortaǵa taslaw lazım», «jańa texnologiyalardan kóbirek paydalanıw zárúr!», «áwlad ózgermekte, ósıp kiyatırǵan áwladtıń pikirlewi túrlishe hám soǵan qarap metodlardı sa’ykeslestiriw kerek» sıyaqlı pikirlerdiń gúwası bolamız.

Tálim procesinde paydalanılatuǵın informaciya dereginiń túri hám oqıw iskerligi mazmunına qarap metodlar awızeki, kórgizbeli hám ámelıy túrlerıne ajıratıladı.

Oqıwshılardıń bilimin jánede jetilistiriw, bekkemlew maqsetinde oyınlı usıllardan biri bolǵan “Pal uyası” nátiyjeli usillardan biri. Bul usıldan gózlengen tiykarǵı maqset

oqıwshılardıń sabaqqa degen qızıǵıwshılıǵın oyatıw, erkın pikirley alıw qabiletin jetilistiriw bolıp esaplanadı.

Bul usılda belgili multfilm qaharmanı Vınnı Pux obrazınan paydalanamız. Kórgizbeli plakatimizda Vinni Pux atlı ayıw, pal uyası asılǵan terek, quyash, ayıwdıń qolında turǵan ıdıs sáwlelengen. Bul kórinislerdiń hár biri qandayda bir ámeller orınlaw kerek bolǵan shártlerdi ózinde sáwlelendiredi. Bul usıl kishi toparlar arasında alıp barıladı. Bul metodtı bızler 5-6-klass oqıwshılarǵa qollaniwdi usınıs etemiz. Sebebi, orta jas mektep oqıwshılarında kózge túsetuǵın jarqın reńlerden paydalanılǵan kórgizbe qurallarınan hár qıylı sızılmalar, súwretlerden paydalanıp ótilse, sabaqqa degen qızıǵıwdı, temalardı tákirar oqıp úyrenıwge degen intasın rawajlandiradı. Bul metod sulıw, itibardı tartatuǵın kórınıste sáwlelengen.

«Pal uyası» usılın qollaniw procesinde tómendegi háreketler ámelge asırıladı:

Terekte jaylasqan pallar bular sorawlar kartochkası bolıp, olar astında pánge tıyıslı bolǵan temanı bekkemlew ushın sorawlar jasırınǵan boladı. Hár topardan bir oqıwshıdan shıǵıp óz qa'lewı menen bir paldı alıp jasırınǵan sorawǵa juwap beriwi kerek boladı. Al eger juwap bere almasa joqarıda jaylasqan quyash súwretı ústine qoyıp ketiwlerı kerek. Durıs juwap berse, pal kartochkasın ayıw qolında jaylasqan ıdısqa salıp hár topar sol ıdıstı pallar menen toltırıwları kerek boladı. "Pal uyası" metodın taza temani túsindirip qay dárejede ózlestirgenligin tekserıw, bilimlerdi bekkemlewde qollansa boladı. Bul proceste bırde-bır oqıwshı shette qalmay esıtken, oqıǵan, kórgen bılgen pikirlerın ashıq-aydın aytıwı usınıs etiledi. Balalarda bilim alıwǵa qızıǵıw artadı, óz ara doslıq múnasibetler qáliplesedı.

Pal uyası metodiniń jetiskenlik tárepı:

- ✓ Oqıtıw mazmunın jaqsı ózlestırıwge alıp keledı,
- ✓ Barlıq oqıwshılar dıqqatın jámleydi,
- ✓ Oqıwshılardıń shaqqanlıǵı, dıqqatı hám tapqırlıǵı artadı;
- ✓ Oqıwshılardıń topar bolıp ıslew kónlikpesı hám juwapkershılıgı qáliplesedi;
- ✓ Oqıwshıda jeke pikirın erkin bayan etiw kónlikpesi rawajlanadı;
- ✓ Oyın procesine barlıq oqıwshılar aktıv qatnasadı;

Kemshilikleri:

- o toparlarda shawqım, tartıslar gúzetiledi,
- o toparda kúshsız oqıwshılar bolǵanlıǵı sebeplı kúshlı oqıwshılardıń pás baha alıwı itimallılıǵı.

Tálim procesinde bul metodtı qollanıwdan maqset oqıwshılar tárepinen temanı puxta ózlestırıwge erisiw menen birge olardı aktivlikke úndew, olarda juplıq bolıp islew, belgili jaǵdaylardı basqarıw hám logikalıq oylaw júrıtıw kónlikpelerin qáliplestiriwden ibarat. Soniń menen birge oqıtıwshınıń ótilgen temanı oqıwshı qay dárejede ózlestirgenligi hám oqıtıwshı iskerliginiń nátiyjelikke eriskenligin kóriwimizge boladı.

ОБУЧЕНИЕ СВЯЗНОМУ ВЫСКАЗЫВАНИЮ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Э.ДЖумабаева
НФ ТашГАУ

Построение демократического государства и гражданского общества, повышение интеллектуального потенциала людей, национального самосознания народа, формирования патриотизма, чувства гордости за своё Отечество, уважение к национальным традициям, к истории и культуре своего народа и других народов. Что обеспечило права каждого гражданина на овладение английским языком.

Язык - богатое культурное наследие наших предков. Поэтому каждый гражданин, язык составляющая гость духовного наследия народа и пользоваться им в коммуникативных целях.

По глубокому убеждению учёных-педагогов, методистов учителей начальных классов не должны выступать в роли созерцателей. Именно они должны наставлять детей на путь истинный, формировать у них убеждения в необходимости самостоятельно принимать правильное решение.

Эти слова в полной мере относятся и к тем, кто обучает молодое поколение английскому языку.

В связи с этим ученые, педагоги и родители должны обучать молодое поколение языку, обогащая духовный мир, приобщая к истории, культуре народа, его обычаям и традициям, воспитывая у детей чувство гордости, глубокого уважения к языку и культуре народа, пробуждая к них интерес и потребность в получении новых знаний, повышая уровень интеллектуального развития, удовлетворяя образовательные познавательные и эстетические потребности, формируя богатое мировоззрение, высокую духовную культуру, овладевая творческим мышлением.

При этом следует особое внимание уделять вопросу реализации национальной направленности образования, что требует изучение английского языка воспитания уважения к истории и культуре этого народа.

Современные идеологи считают приоритетным направлением в реализации Национальной программы по подготовке кадров - воспитание одаренной молодежи, создание условий для получения знаний на высоком уровне, способность общаться на изучаемом языке, приобщаясь к политической, экономической, культурной и социальной жизни народа.

Результаты анализа первого этапа Национальной программы по подготовке кадров показали как позитивные стороны, так и недостатки, сущность которых заключается в следующем:

Обеспечивается непрерывность образования, между звеньями (дошкольное, начальное, среднее и т.д.);

В значительной мере повысилась духовность и нравственность молодого поколения за счет усиления просветительской деятельности;

Формируется система контроля за качеством образования и выявление одаренных и талантливых детей за счет усиления связи науки и практики, разработки научно обоснованных методических рекомендаций, обеспечивающих качество знаний учащихся в соответствии с требованиями Государственных стандартов;

Несколько повысился уровень профессиональной подготовки учителей, преподавателей;

Усилилось влияние средств массовой информации в образовании;

Созданы научно-методические комплексы, подготовлены энциклопедические и справочные материалы.

Между тем, в республике Узбекистан и Каракалпакстан, а также в других странах накоплен богатый опыт по формированию у учащихся формирования навыков свободного владения неродным языком, что дает возможность учащимся свободно выражать свои мысли, желания выражать свое отношение к окружающей действительности. Разработан такая методика обучения неродному языку, которая строилась с опорой на педагогическое наследие наших предков, достижения психолого-педагогической науки, передового опыта лучших педагогов, стимулируя речевую и мыслительную деятельность учащихся, пробуждая у них потребность в усвоении неродного языка для использования его в коммуникативных целях, овладевая духовными ценностями народа-носителя языка.

Пристального внимания требует рассмотрение вопроса интерферирующего влияние родного языка на процесс усвоения детьми английского языка, особенно это касается отработки правильного произношения специфических звуков английского языка, словообразования, построения конструкций предложений и связных высказываний. Поскольку именно недооценка этих положений в организации педагогического процесса является главной причиной возникновения затруднений у учащихся, что приводит к потере у них интереса и желания изучать английский язык.

Главными причинами, на наш взгляд, являются:

- несовершенство государственного стандарта, программы по обучению английскому языку, недостаточного количества упражнений в учебниках на выработку тех или иных навыков у учащихся;

- отсутствие преемственности между звеньями в системе образования, между темами внутри учебников, что ограничивается возможности для закрепления полученных знаний и доведения навыков до автоматизма, а также расширения и углубления в процессе формирования научных и обобщенных понятий у учащихся;

- использование малоэффективных методов и приемов обучения, активизирующих познавательные процессы, также ограничивает возможность в обучении учащихся построению связных высказываний на английском языке.

- недооценка опыта детей, приобретенного на предыдущем этапе в значительной мере ограничивается возможности детей продвигаться вперед, совершенствовать свои лингвистические способности.

ИНТЕРАКТИВ УСЫЛЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ АРҚАЛЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛИКТИ ЖЕТИЛИСТИРИЎ

Т.Есемуратова – оқытыўшы, З.Пахыратдинова - 4 –студент
НМПИ Мектепке шекемгм ҳәм баслаўыш тәлим факультети

Бизиң жәмийетимизге тәбийғый жаратылысы бойынша кирип келген зийрек муғаллимлердиң тәрбия ҳәм оқыў ислериндеги айрықшалықларын үйрениўимиз ҳәм оған ылайықлы баҳа бериўимиз мақсетке муўапық болып есапланады. Буның тийкарғы себеби, республикамыздың көп мыңлаған муғаллимлер жәмәәтиниң олардан кәсип шеберликлериниң сырларын үйрениў арқалы өзлериниң маманлығын көриў, қалаберсе дәўир талапларына жуўап бериўши қәнигелер болып жетилисиўине тәсир жасайтуғынлықларын да атап өтиўимиз орынлы.

Сабақлықлар бойынша ийелеген кәсип шеберликлери ҳәм олардың тәбийғый жаратылысы менен үйлесиўлери арқалы оқыў орынларында үлкен жетискенликлерди қолға киритип атырғанлығын ушыратып турамыз. Бундай талант

ийелери жәмийетимизде сийрек гезлескени менен билимлендириў тараўының раўажланыўына болған тәсири үлкен болатуғынлығын аңлаймыз.

Оқытыўшылық кәсип-ең уллы да, жуўапкершиликли де кәсип, оның уллылығы сонда ҳәр бир инсан өмир сырларын үйрениўде дәслепки қәдемин муғаллимниң үйреткен алтын ҳәриплеринен баслайды.

Дүньяға белгили барлық кәсип ийелери, шыпакер, инженер, космонавт, қулласы бәрше инсанлардың қолына дәслеп қәлем услатып дуьняның барлық сырларының гилтин ашыў жолларын үйретиўде жалықпаған устазлары алдында бас ийери сөзсиз. Ал, бул кәсиптиң нәзик жуўапкершиликли таманы сонда, халқымыздың келешеги болған жас әўладтың ҳәр тәреплеме раўажланған азаматлар болып жетилисиўинде билим бериў менен бирге, олардың өмирге деген жеке көзқарасының қәлиплесип, өмирде өз жолын дурыс таңлап, инсаный адамгершилик пазыйлетлердиң ийеси болыўға тәрбиялап барады. Сонлықтан да, «ӨМИР» деген қыры менен сыры мол дәрбент узақ жолға түсиўде, жасларға туўры жол таңлаўда өзиниң иси, жүрис турысы-минез-қулқы, сөзи, адамгершилик қәсиетлери менен үлги болатуғынын да усы- әдиўли устазлар.

Жаңа әсир оқыўшыларды оқытыўға, қәнигелер таярлаўға айрықша талап қоймақта. Сол себепли оқыўшылардың сыншыл пикирлеўипе, дөретиўшилик ойлаўын, дөретиўшилик уқыплығын ҳәм мийнет искерлигин раўажландырыў педагогикада баслы машқалаға айланды. Бул ўазыйпаларды әмелге асырыў ушын жаңа методлар, усыллар исленип шығылды ҳәм қолланылмақта. Солардың бири, интерактив методы. Интерактив методын қоллаўға раўажланған демократиялық мәмлекетлер оқыў орынларында үлкен дыққат бермекте.

«Интерактив» сөзи англичан тилинен келип шыққан «интераст», «интер» биргеликте, «аст» ҳәрекет етиў деген мәнисти аңлатады. Интерактив- биргеликте ҳәрекет етиў методы мағаналарында қолланылады.

Интерактив оқытыў диалогиялық характерде алып барылады, муғаллим оқыўшы, оқыўшы-муғаллим, оқыўшы-компьютер менен қарым-қатнасыққа түседи. Интерактив оқытыў-билиў хызметин шөлкемлестириўдиң айрықша түри.

Ҳәзирги ўақытта жәмийетимиз жасларға тәрбия бериў ислерине муғаллимлер алдына үлкен ўазыйпалар қоймақта.

Интерактив оқытыў бес элементтен турады. Өз ара пайдалы ғәрезлилик, жеке жуўапкершилик, өз ара ҳәрекетте жәрдем бериў, биргеликте жумыс ислеў көнликпеси, топарда ислеў.

«Муғаллимниң өзи шахс, жеке адам болыўы керек, себеби, жеке адамды жеке адам ғана тәрбиялап бериўи мүмкин, оның өзи жоқары адамгершиликли болыўы керек. Себеби балаға инсаныйлықты жүрек төринен ғана бериў мүмкин. Соның менен бирге, терең билимли дөретиўши болыўы дәркар. Әлбетте, баладағы билимге деген қызығыўшылықты билимли адам ғана оятыў мүмкин. /Ш.А.Амонашвили/.

Шебер муғаллим – өз исиниң устазы. Ол еки тәреплеме шеберликке ийе. Бириншиден, балалардың психологиясын жақсы түсинеди, екиншиден тәлим ҳәм тәрбияның барлық усылларын толық өзлестирген. Шеберлик бул ҳәрекетте көринеди. Ол педагоглардың жоқары нәтийжеге ерисиў мақсетиндеги педагогикалық ис-ҳәрекетиниң ең жоқары дәрежеси менен анықланады.

Муғаллимниң өз пәнинен оқытыў, билим бериў және де ол арқалы оқыўшыны мораллық, эстетикалық ҳәм әдеп-икрамлылық жақтан тәрбиялаў мәселелери-бул оның алдындағы тийкарғы мақсетлериниң бири болады. Муғаллим өз

оқыўшыларына билим бергенде оны оқыўшы әпиўайы, қабыл етиўден сақланыў керек. Буған жетисиў ушын муғаллимге педагогикалық шеберлик, тәжирийбе зәрүр болады, өз мақсетин толық иске асырыў ушын педагог бәрҳәма изленип барыў керек. Ҳәр бир педагог мектептеги мәдений жумыслардың шебер шөлкемлестириўшиси, ең алды менен ең жақсы тәрбияшы бола алыўы керек.

Пайдаланылған әдбиятлар

1. У.К.Толипов,М.Усманбоева Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари Ташкент ФАН 2006й.

2. М.Айымбетов «Педагогикалық шеберликти жетилистириўдиң базы бир мәселелери «Билим булағы» Жәмийетлик илимий-методикалық журнал Нөкис 20011ж

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ НА КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Г.Х. Жумашева - к.п.н., доцент, Ш.Отениязова
НГПИ кафедры дошкольного образования

На современном этапе становления суверенных республик, роста национального самосознания, возрождение интереса к прошлому народу, его богатейшему духовному наследию, актуализируется проблема учёта национальных педагогических традиций, в том числе проблема духовности и нравственности в процессе формирования навыков общения на каракалпакском языке у детей некоренной национальности в системе непрерывного образования. В Каракалпакстане практически утрачены вековые традиции обучения, основанные на непосредственном общении, высокой духовности и нравственности. Не учитывается также в практике обучения опыт воспитания в каракалпакской семье, формирующие такие качества личности, как уважение старших, овладение правилами речевого этикета и поведения в различных ситуациях общения и т.д.

А.Н.Леонтьев в психологической концепции деятельности пытался определить объект коммуникативной деятельности; лежащую в её основе потребность, мотивы общения; коммуникативные задачи, решаемые людьми в ходе общения, и, наконец, операции или средства общения, с помощью которых осуществляется общения между людьми.

Психологи понимают общение как процесс осуществления знаковыми средствами взаимодействия субъектов, вызванного потребностями совместной деятельности. В самом общем виде общение – это форма жизнедеятельности, социальный смысл которой – средство передачи форм культуры и общественного опыта. В общении проявляется характер, культура и грамотность человека.

Сущность понятия общения – это не только ведение беседы, обменивание мнениями, но и соблюдение правил этикета: как вести себя со взрослыми, сверстниками, как их приветствовать, вступать в разговор, используя форму обращения, каким образом поддерживать разговор, проявляя соответствующую реакцию на реплики партнера (восклицаниями, употребление междометий, выражение радости, восхищения). Все это надо начинать учить с первых дней обучения каракалпакскому языку во время занятий, а затем отрабатывается в играх и в естественных ситуациях, в общении с людьми (животными, предметами) предоставляя детям возможность самостоятельно выбирать слова и выражения, пользоваться мимикой, жестами, интонацией. Привлечение детей к анализу исполнительской деятельности товарищей ставить их перед необходимостью

искать и совершенствовать средства выразительности (движению, походку, манеры разговора). Разумеется, дети овладевают самыми доступными им средствами выразительности, которые в дальнейшем обогащаются.

Таким образом, компонентами процесса общения являются во первых, акт коммуникации, т.е. общения (способ правильной грамматической конструкции предложений, знать состав слова (звуковой, грамматический, графический, морфологический, синтаксический), сами коммуниканты (общающиеся), во-вторых, коммуниканты должны совершать само действие, которое мы называем общением, т.е. нечто делать (говорить, жестикулировать, позволять «считывать» со своих лиц определенное выражение, свидетельствующее, например, об эмоциях, переживаниях в связи с тем, что сообщается), в-третьих, сообщение характеризуется каким-то содержанием, какой-то формой и каким-то смыслом.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНО – ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ И КОНТРОЛЬ ЗА НЕЙ

З.Клычева – доцент
НГПИ кафедры психологии

Одним из важных путей совершенствования воспитательно – образовательной работы является знание практическими психологами и воспитателем актуальных психолого – педагогических проблем, которые выдвигают перед дошкольными учреждениями передовая наука и практика.

Современное общество предъявляет высокие требования к работе дошкольных учреждений, призванных заложить основы крепкого здоровья и всестороннего развития личности ребенка. За последние годы заметно улучшилось состояние здоровья детей, посещающих дошкольное учреждения. Проведенные исследования показывают, что наиболее высокая заболеваемость детей отмечается в период их адаптации к условиям дошкольного учреждения. Поэтому важная задача психолога и воспитателя состоит в том, чтобы совместно с семьей создать ребенку наиболее благоприятные условия в этот период и тем самым облегчить привыкание к условиям жизни и деятельности в детском коллективе. [Абрамова Г.С:1]

Психолог анализирует деятельность воспитателей по созданию эмоционально – положительного тонуса детей в группе. К сожалению, есть семьи, где ребенок испытывает недостаток ласки, внимания, любви. Такой ребенок и в детском саду мало радуется, часто бывает в подавленном состоянии. Душевный дискомфорт, накапливаясь, может привести к патологическим изменениям в психике и физическом здоровье ребенка.

Значительные увлечение времени в режиме дня на подвижные игры, физкультурные занятия заметно снижает утомление детей, повышает их работоспособность и тем самым улучшает условия для физического развития. Но этого недостаточно, необходимо так организовать деятельность детей, чтобы у ребенка появилась больше возможности для проявления активности, самостоятельности, инициативы, чтобы было свободы действия. Это повысит его активность, улучшит настроение, что благотворно скажется на физическом и психическом здоровье.

Организация воспитательно – образовательной работы и контроль за ней в группах направлены на обеспечение всестороннего и гармоничного развития личности ребенка, на оказание конкретной и действенной помощи психолога

воспитателям в повышении их профессионального мастерства на основе анализа воспитательного процесса. [Выготский Л.С:2]

О качестве работы воспитателей необходимо судить по конечному результату: воспитанности ребенка, его готовности к обучению в школе. К сожалению, и сегодня преобладает «заорганизованное» мышление, при котором главным является не результат, бумажная « деловитость». Мелочная опека воспитателя еженедельная проверка обьемистых календарных планов, не довольствие воспитателей, расходы на различные оформление группы, который отнимает у них много времени, держит в постоянном напряжении, заставляет направлять свои усилия не на общение с каждым ребенком, а на оформление документации. Необходимо больше доверять воспитателю и оценить его работу по результатам.

Основная цель контроля за состоянием воспитательно – образовательной работы состоит в совершенствовании педагогического процесса во всех возрастных группах и в оказании каждому воспитателю конкретной помощи. Практический психолог детского сада должен видеть все стороны жизни группы, знать и понимать работу воспитателя, поведение детей, уметь выделять главное, предвидеть возможные трудности. Контроль станет действенным средством улучшения воспитательной работы только в том случае, если психолог глубоко проанализирует работу педагогов, покажет её сильные и слабые стороны, поможет определить пути преодоления имеющихся недостатков.

Литература:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учебное пособие. Екатегринбург,1998.-365с.

2. Выготский Л.С. Педагогическая психология., М., 1991

ШЕБЕКЕЙ БАЛАЛАРДЫ ЖАЗЫЎҒА ҮЙРЕТИЎ МАШҚАЛАЛАРЫ

З.К. Наимова – излениўши
НМПИ педагогика кафедрасы

Жазыўды үйрениўде дерлик барлық балалар қыйыншылықларға жолығады.

Қыйыншылықлар көп, олар ҳәр түрли, биразлары жетерли дәрежеде жеңил шешиледи, басқалары болса ата – аналар ҳәм муғаллимлерге көплеген қыйншылықлар ҳәм қапашылықларды жаратады.

«Мектеп, - деп жазған П.П. Блонский, - балаларды оқыта отырып, олардың ойлаўы рауажланыўының дәрежеси менен сөзсиз есапласыўы шәрт» [Д.Б. Эльконина:14];

Ең жаман жери, олар биреўи – биреўине қосылып көбейиў қәсийетине ийе;

Улыўма айтқанда бираз ўақытлары оқыўшының оқыўында сәтсизликтиң қарама-қарсылығы неде екенин көре алмайсаң...

Биринши мектеп күнлеринен баслап жий ушырасатуғын машқала – Не ушын жазыўы жаман?

Бул сораўға бир неше жуўаплар бар - Шебекей баланы қайта үйреткен шығар?

Шебекейлер жазыўға үйретилгенде өз алдына «риск топары» болып табылады.

Инсанда шеп қолдың жетекши болыўы, яғный тийкарғы моторик операцияларды орынлаўда тийкарынан шеп қол имканиятларына таяныў «шебекейлик» яки «шепқоллық» деп жүритиледи [Ж.Р. Гулямов:53];

Олардың барлығы емес, ал оң қолы менен жазыўға мәжбүрлеп қайта үйретилгенлери (ямаса мектепке шекем үйретилгенлери). Шебекейлерди қайта

үйретиў, жазыўда қыйншылықлардың пайда болыўына тиккелей алып келеди: жазыўының бузылыўына, жумыс ислеў темпиниң пәсейўине, ал екинши класста – мәнисин бузыўшы қәте ҳәм бослықларға алып келеди.

Көплеген ата – аналар олардың перзенти шебекей екенин билмейдиде: көбинше қайта үйретиў балалар бақшасында жийи– жийи ушырасады («Қасықты, қәлемди, қыл қәлемди оң қолға аламыз», - дейди тәрбияшысы), ҳәм шебекей бала оң қолы менен ислеўге мәжбүр. «Келиспей атырғанлығы» себепли, бундай балалар, әдетте сүўрет салыўды жақсы көрмейди.

Дурыс, анық хәм қалай ертерек «Қолын» белгилеў (яғный, оң ямаса шеп қолының мақуллығын таңлаў) төрт – бес жасында – балаларды қайта үйретиўден сақлаўға имканият береди.

Буны анықлаўдың ҳәр қыйлы жоллары бар.

Солай етип, дөретиўшилик қәбилетлериниң әўметли раўажланыўының биринши шәрти – ерте баслаўда [Б.П. Никитин:13];

Бир қатар әпиуайы тапсырмаларды қолланған мақул. Бала бул тапсырмаларды орынлағанда, дыққат пенен бақлаң, қайсы қолы белсендирек, қайсы ҳәрекетлери анығырақ орынланады. Мысалы, мине мына тапсырмалар:

1. Қақпақларды ашып ал ҳәм қайтып қатыр. (Бир неше флакон, крем, шампунның ҳәр қыйлы келбет ҳәм көлемдеги ыдысшалары.)
2. Скрепкалардан шынжыр жыйна ҳәм оларды қайта буз.
3. Сабаққа (ийнеден өткен сабаққа) мойыншақ (илгеклерди) диз.
4. Конструкторда бир нәрсе жыйна (мозайка), кубиклерден минар қур.
5. Карточкаларды (мақулы қатты қағаздан) сана (жайып қой), оларды жыйна.
6. Бир қолың менен топты тасла (бир неше рет) ҳәм оны услап ал.
7. Қайшы менен пухталап сызық бойлап фигураны қыйып ал. (айтайық, открыткадағы сүўретти)
8. Баўла ҳәм баўларыңды бантик етип байла, кофтадағы (көйлегиңдеги) сәдеплерди шеш ҳәм тақ.
9. Биринши бир, соң басқа қолың менен, үйди, адамды, көликти соқ.

«Қолын» анықлаў ушын тек ғана, алдыннан таярлап қойылған (қутышаға) қалташаға салың ҳәм өзиңиздиң дизеңизге қойың. Баланың қарама – қарсысында отырың, ал керекли болған предметлерди оның алдына қойың [«Семья и школа» журнал для родителей:4];

Айырым бир ҳәректлеринде, мысалы, моншақларды дизиўде, еки қолы да пайдаланылады, бақлаң қайсы қолы жеделлеў. Тоғызыншы тапсырманың орынланыўы жүдә әхмийетли. Қайсы жағдайда сызықлар тегис ҳәм анық, ҳәрекетлер исенимлирек ҳәм анық, қайсы қолында қәлемди услаўы аңсатырақ?

Балалардың өсип – өниўине илимий усыллар менен жантассақ, перзентлеримизге бахытлы турмысқа жол көрсеткен боламыз. Өз гезегинде бизиң бул ҳәрекетимиз жәмийетимиздиң раўажланған еллер қатарынан орын алып, мәмлекетимиз халқы бахытлы жасаўына жол саламыз.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Б.П. Никитин «Ступеньки творчества или развивающие игры» Москва «Просвещение» 1990

2. Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова «Возрастные возможности усвоения знаний» (младшие классы школы) Издательство «Просвещение» Москва 1966

3. Ж.Р. Гулямов, Д.А. Маматқулов, М.Т. Ахмедова, М.Х. Умарова, М.А. Абиджанова НЕЙРОПЕДАГОГИКА (методик қўлланма) Тошкент - 2017

4. Семья и школа журнал для родителей №1-3/1992

МИЙНЕТ ЖӘМӘӘТИНДЕ САЛАМАТ СОЦИАЛЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҚТЫ ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎ

З.Шеримбетова- доцент
НМПИ психология кафедрасы

Ҳәр бир айрықша мийнет жәмәәтиниң социаллық орталығы, қолайлық дәрежеси жәмәәт, улыўма мәмлекеттиң социаллық, сиясий, идеялық орталығы менен өз ара байланыслы. Топардағы саламат психологиялық орталық тек ғана оның нәтийжелерине жақсы тәсир етип қоймастан, бәлки инсанды қайтадан жаңалайды ҳәм оның жаңа имканиятларын қәлиплестиреди ҳәм пайда етеди.

Инсанның дөретиўшилик искерлик активлилиги ҳәм күштиң орнын басыўшы бир неше тәрийплери бар. Психологиялық орталық түсиниги инсанлар ортасындағы жәмәәтлик кейпият, басқарыў дәрежеси, мийнет шараяты ҳәм өзгешеликлери ҳәм бул жәмәәттеги шаршаўдың характерин сәўлелендиреди деп тәрийплейди. [Кузьмин.Е.С:1]

Психологиялық орталық түсинигине шахслар аралық мүнәсибетлер системасын тәбияты бойынша инсанлар ортасындағы мүнәсибетлердиң психологиялық механизми өз ара талаплар системасы, улыўма кейпият, бирге ислесиўдеги мийнет искерлигиниң улыўма усылы, жәмәәттиң интеллектуал, эмоциональ ҳәм пикирлеў процесслериниң бирлиги. [Б.Ф.Ломов:2]

В.М.Шепель биринши лерден болып, социаллық психологиялық орталық түсиниги қурамы жәмәәт ағзаларының психологиялық байланысларының эмоциональ түси сыпатында анықлаўға ҳәрекет қылған. Соған муўапық, психологиялық орталық, бул микроорталық, оның әҳмийети қулқый ҳәм социаллық дәрежелерден үлкен бөлеги. Р.Х.Шакуров психологиялық орталық түсинигин еки тәреплеме көрсетеди. Психологиялық тәрепи топардың эмоциональ, ақылый, интеллектуаль жағдай ҳәм өзгешеликлерин ашып береди. Социаллық психологиялық орталық топар психологиясын оның улыўмалылығы сақлаў ҳәм инсанларды өзлигинше биригиўиниң функцияласыўы ушын интерактив өзгешеликлер пайда болады. К.К.Платонов ҳәм В.Т. Казаковлардың пикиринше, социаллық психологиялық орталық бул топардың сондай өзгешелиги, топарлық кейпиятын жүзеге шығарыўшы шахслар ара мүнәсибетлер менен белгиленеди ҳәм топар өз алдына қойған мақсетлерге ерисиўдеги активлилик дәрежесине байланыслы. Б.Д.Паригин социаллық психологиялық тек ғана оның индивидлериниң психологиялық қурамын, бәлким жәмәәт ағзаларының психологиялық жөнелисин күшейттириў күшли процесс екенлигин көреди. Жәмәәттеги мүнәсибетлердиң белгили бир қуўанышларының өзгешеликлери вербал байланыс қуралы шараятындағы мүрәжат формалары есапланады. Мүнәсибет муғдары ҳәм жөнелиси бойынша коммуникатив байланысларды орнатыў олардың қурамы, мүнәсибетлердиң жағдайы ҳаққында көрсетиўи мүмкин. Мүнәсибетлердиң саламат раўажланбаўы жәмәәттеги топарларды пайда етиў бойынша олардағы байланыслардың муғдарының қысқарыўына коммуникативлик байланысларды формалық зәрүрликке өтиўи актив қатнасыўшылары арасында қайтадан байланыстың бузылыўына алып келиўи мүмкин. Ҳәр бир инсанның белгиси басқа инсанлар менен байланыста көринеди ҳәм сәўбетлесиў процесинде жәмәәтлик мүнәсибетлер формасында әмелге асырылады. Өзара мүнәсибетлер арқалы

инсанның өзиниң жәмәәтлик қәдирин аңлайды. Сонлықтан, өз-өзине баҳа бериў топарлық нәтийжелилик сыпатында социаллық психологиялық орталықты пайда етиўдиң формаларынан бири сыпатында жүзеге келеди. Жәмәәтлик мүнәсибетлер ҳәм жеке байланыслар системасында өз жағдайын баҳалаў, өзи ҳәм басқалардан көп яки кем дәрежеде қанаатланыў сезимин жүзеге келтиреди. Өз ара мүнәсибетлерди бастан кешириў кейпияты пайда болады ҳәмде инсанды өзин өзи психологиялық сезиниўиниң жақсыланыўы жаманласыўын келтирип шығарады. Еликлеў, жуқтырыў, сиңдириў, көндириў жәмәәттеги түрли кейпиятлар ҳәммеге өтеди ҳәм олардың қыялында пайда болады, ҳәмме жәмәәттиң психологиялық фонын жаратты. Психологиялық өзин-өзи сезиў ҳәм кейпияты инсанлардың психикалық жағдайын сәўлелендиреди. Өз өзине болған баҳа өзин-өзи сезиниўи ҳәм кейпият, бул социаллық психологиялық орталық жағдайын пайда етеди. Өз өзине болған баҳа, өзин өзи сезиниўи ҳәм кейпият, бул социаллық психологиялық процесс. Микроорталық ҳәм инсанның жәмәәттеги искерлик шәртлерин пүткил комплексине улыўма тәсир етиў реакциясы. Олар социаллық психологиялық орталықтың пайда болыўы субьектив формасы сыпатында жүзеге келеди.

Мийнет жәмәәтиниң раўажланыўын түрли басқышларда мүнәсибетлердиң эмоционаллығының модаллығы динамикасы бақланады. Жәмәәттиң пайда болыўының биринши басқышында мүнәсибетлердиң эмоциональ әмел жетекши роль ойнайды. Мийнет жәмәәтиниң социаллық психологиялық орталығына тәсир етиўши әмеллер арасында «Ықлым кризиси» жәмәәт искерлик шәртлериниң өзгериўи яки инсан мүнәсибетлериниң шәртлериниң өзгериўи нәтийжесинде келип шығады ҳәм пүтин жәмәәттиң яки оны бөлек ағзаларының өзлигин аңлаўына тәсир етеди. «Ықлым кризиси» ниң қурамы, формасы, даўамлылығы, эмоциональ тоны оның социаллық психологиялық орталығының тәриплениўи, жәмәәт ағзаларының ақылый раўажланыў көрсеткиши ҳәм биргеликтеги мийнет искерлигинде инсанлардың стресслерге шыдамлылығы дәрежеси болып хызмет қылады.

Жоқарыдағы пикирлерден көринип турыпты мийнет жәмәәтиндеги социаллық-психологиялық орталық шет ел психологлары тәрепинен кең көлемде атап өтилген. Оған көре жәмәәттеги социаллық-психологиялық орталық шахслар-аралық мүнәсибетлер системасына, искерлик шараятларына, әсиресе орталықтың тийкарын салыў өзгешеликлерине байланыслы болады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Кузьмин. Е.С., Методы социальной психологии, 1997; М.
2. Ломов. Б.Ф.,Проблема общения в психологии, 1981.М-«Наука».

ОИЛАЛАРДАГИ АЖРАЛИШЛАР ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

Р.Ж.Ибрагимова
НДПИ таянч докторанти

Оила – кичик бир жамият. Мавжуд жамиятнинг дахлсизлиги оиланинг жипслигига боғлиқ. Оилаларда жипслик, тинчлик бўлмас экан мамлакатда бирдамлик, ривожланиш бўлмайди. Оила алоҳида психологик тизим сифатида жамият ижтимоий ва иқтисодий тараққиётининг асосий негизидир, чунки у жамиятнинг асоси бўлмиш инсонни дунёга келтиради, ўстиради, тарбиялайди ҳамда қайта шакллантиради. Шу сабабли республикамизда ҳар бир хонадоннинг тинч-тотувлигини, оилаларда фарзандларнинг бахтли, баркамол ўсишини таъминлашга қаратилган қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизнинг

сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий сохаларда тараққиёт учун имкониятлари кун сайин кенгаймоқда. Бу имкониятлардан фойдаланиш кўп жиҳатдан инсон омилига, у эса оила институтининг мустаҳкамлигига боғлиқ. Оила мустаҳкам бўлмас экан мамлакатнинг ҳар томонлама ривожланишига ўз салбий таъсирини ўтказмай қўймайди. Оила мустаҳкамлиги йўлида неча йиллар давомида кўп гина ишлар амалга оширилаётган бўлса ҳам, минг афсуски, бугунги кунда оилаларда ажралишлар муаммоси кўплаб учрамоқда. Бу муаммонинг асосий сабабларини аниқлаш, тезда унинг олдини олиш йўлларини ишлаб чиқиш бизнинг асосий вазифамиздир.

Бунинг учун ажралишлар ўзи нима деган саволга жавоб топишимиз лозим. Ажралишлар тўғрисида ҳар хил психологик назариялар мавжуд. Айрим психологлар ажралишни «зарба» концепцияси асосида тушунтиришга уринадилар, яъни яхши бир оила бор эди, бирданига бир нарса рўй бердию, шу нарса (хиёнат, ўлим, қамоқ, касаллик ва ҳ.) зарба бўлдию – оила ажрашди. Одатда оилани битта зарба билан ажратиш мумкин эмас, балким у пишиб турган, ажралишга аввалдан тайёргарлик бўлган бўлади делинган. Ажрим - бу жараён холос. Бошқа концепция ажралишни «орқага ривожланиш» сифатида тушунтиради (яъни: симпатия-муҳаббат-яқинлашиш-совуш-ғазабланиш-парчаланиш) ва бу барча оилаларда учрашини тасдиқлайди. Лекин, агарда оилада юқори даражада бир-бирини тушуниш, очиқлиқ, уйғунлик ва ҳар томонлама қониқиш бўладиган бўлса, бу концепция тасдиқланмайди.

Оила-никоҳ муносабатларини бузувчи омиллар жуда кўп, буларни қуйидагиларда кўришимиз мумкин: оила функциясининг бузилиши, айнан хўжалик (иқтисодий) юритиш борасида. Яъни, аёл киши эркак кишидан кўп пул топиши, ва эркинроқ бўлиши; жинс вакиллари ўртасида тенг ҳуқуқлилик учун курашдаги муваффақиятлар; диний ва миллий урф-одатларга риоя қилишга беэътиборлик; урбанизациялашган жамиятда ҳаёт тарзи ва суръатининг ўзгариши; миграция жараёнларининг кучайиши; шу билан бир қаторда яна бир сабаб, ота-оналарнинг умр йўлдош танлашга кам аралашаётганликлари, эътиборсизликлари хисобланадилар [1.475].

Ажралиш бу – муносабатларнинг беқарорлашуви деган тушунча ҳам мавжуд. Бу борада Стивен Дак бир қанча изланишлар олиб борган, у эмоционал муносабатларнинг бузилишининг 4 фазасини ажратади:

1. Интра-психик (ички). Битта кишида ёки эр-хотинда бирдек ички қониқмаслик ҳисси пайдо бўлади.

2. Интер-психик (эр-хотин ўртасида) ёки диадик – партнёрлар ўз муносабатларини муҳокама қиладилар. Бу фазада ич-ичдан очилиш кучаяди, эр-хотинлар эксперимент қилиб кўришади.

3. Ижтимоий фаза – оиланинг бузилиш жараёнига бошқа одамлар жалб қилинади (ота-оналар, қариндошлар, дўстлар).

4. Яккаланиш фазаси – (яъни яна интра-психик каби). Иккала собиқ эр-хотин ҳам олган тажрибасини ич-ичидан қайта ишлайди, ўз ҳиссиётлари, хотиралари билан яккаланиб қолади [1.477].

Бу фазаларнинг ҳар биридан ҳар хил натижа чиқиши мумкин, бу эр-хотинларнинг ўзларини тутишларига боғлиқ албатта. Шундай экан, жамиятимизда ажрим муаммосини камайтириш учун кўплаб ишлар амалга оширилиши лозим. Аввало бу муаммони энг кўп келтириб чиқараётган омилни аниқлаб унинг олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқишимиз даркор. Республика бўйича

ажримларнинг асосий сабаблари ҳақида берилган маълумотларга қараганда бугунга келиб ажрим ҳолатларининг умумий кўрсаткичлари -31930 та, бир йил аввалги кўрсаткич эса -29647 тани кўрсатган, уларнинг аксариятига оиладаги ўзаро келишмовчиликлар сабаб қилиб кўрсатилган, лекин бу кўрсаткичлар айрим ҳудудларда пасайганлиги ҳам айтилган. Шунинг ичида биргина Қорақалпоғистон Республикасида ажримлар ҳақида қуйидаги маълумотларни кўришимиз мумкин:

	Ажралишлар сони						
Йиллар	2001	2004	2007	2010	2013	2017	2018
Қорақалпоғитон Республикаси	583	667	702	870	982	1309	1340

*) *Қорақалпоғистон Республикасининг статистик ахборотномаси*

Бу маълумотларга қараб туриб ҳеч бир инсон бу муаммога бефарқ қараши мумкин эмас, аслида бу маълумотларнинг олинишига ҳам кўпгина муаммолар тўсиқ бўладилар, масалан, оилаларнинг расмий турда ажрашмасдан юришлари, шу ҳолатда бошқа оила қуриши, у оиласини қонуний расмийлаштирмагани, вақт ўтиб кетганидан сўнг ажримни расмийлаштиргани ва ҳ. Шундай экан, бу жамият, мамлакат равнақи учун салбий таъсир қиладиган жиддий муаммо ҳисобланади. Бу борада мамлакатимизда бир қанча ишлар амалга оширилмоқда, бу масаланинг ечимини топиш мақсадида бир қанча фармонлар, қарорлар қабул қилинган. Шулар жумласидан «Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июнда Ўзбекистон Республикасида Оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарор қабул қилиниши «Оила» илмий-амалий тадқиқот марказларининг масъулиятини янада оширди.

Уларнинг асосий вазифаси бир сўз билан айтганда оилаларнинг муаммоларини ўрганиш, уларнинг сабабларини аниқлаш, муаммоларнинг олдини олишдан иборат.

Адабиётлар

1. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. – М.: 2000.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM BERISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI

R.Sh.Aleuova - p.f.n., K.A.Aytmuratova - talaba
Ajiniyoz nomidagi NDPI

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim sohasi jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Bolalarning bu ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya olib, kelajakda barkamol shaxs sifatida rivojlanishi uchun davlatimiz tamonidan barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ma’lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo’lmish ilm-u ma’rifat, ta’lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Muhtaram Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlaganlaridek, ,,…kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha qilib aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim va tarbiya olishiga bog’liq’’[1:61].

Darhaqiqat, bolalarning ta’lim-tarbiya olish jarayonini yanada takomillashtirish, xodimlarning ta’lim jarayoniga mas’uliyatini oshirish maqsadida Maktabgacha ta’lim Vazirining 2018-yil 7-iyunda 4-sonli Hay’at qarori bilan tasdiqlangan ,,Ilk qadam’’ nomli Davlat o’quv dasturining amaliyotga tatbiq etilishi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat o’quv dasturi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy yondashuvni o’z ichiga olgan bo’lib, hozirgi davrda u amaliyotda ijobiy natijasini ko’rsatmasdan qolmaydi.

Kompetensiya bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadiryatlari majmuyidir. Boshlang'ich kompetensiyalar, rivojlanish sohasidan qat'iy nazar, bola shaxsini shakllantirishga qaratilgandir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishdagi kompetenciyalar ikkita katta sohani o'z ichiga olgan bo'lib, ulardan birinchisi- maktabgacha yoshdagi bolaning umumiy muhim kompetensiyalari bo'lsa, ikkinchisi – bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalaridir. Bolaning rivojlanish borasidagi kompetentsiyalar rivojlanishning quyidagi sohalarida belgilanadi:

- Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi;
- Ijtimoiy- hissiy rivojlanish;
- Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari;
- Bilish jarayonining rivojlanishi;
- Ijodiy rivojlanish.

Ushbu sohalardan bilish jarayonining rivojlanishiga e'tibor beradigan bo'lsak, bu ilk yoshdan boshlab bolani aqliy tarbiyalashning asosiy vazifasi sifatida keltirilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonining rivojlanishini ta'minlash ularning kelajakdagi butun faoliyati uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. Maktabgacha yosh davrida bolada bilimlar tez sur'atlar bilan boyib boradi. Bola eng oddiy aqliy faoliyat usullarini egallab oladi. Bilish jarayoniga intilishi jadallashadi. Bilish faolligini oshirish orqali bola uni o'rab turgan tevarak- atrofni o'rganadi. Bola atrof- muhitni, o'yin, mehnat, sayr, mashg'ulotlar, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish jarayonini anglab oladi. Bilish jarayonini amalga oshirish xilma-xil vositalar orqali amalga oshiriladi. Aynan bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalari bolalarga ta'lim berish yo'llarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Zamonaviy kompyuterlardan unumli va samarali foydalanish yosh avlodning iqtidorini to'la ochishga va qobiliyatlarini takomillashtirishga yordam berish bilan birga uning bilim olishga qiziqishini yanada oshiradi.

Rivojlangan davlatlarda aynan bolalarga mo'ljallangan kompyuter dasturlari ishlab chiqilgan. Respublikamizda ham 2008-yildan boshlab „Bilimdon'' turkumidagi kompyuter mashg'ulot-o'yinlar dasturi ishlab chiqila boshladi[2:98]. Bolada bu dasturlarda foydalanish orqali bilish jarayonining turli xil ko'rinishlari shakllanadi. Bundan tashqari hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning bilish jarayonini yanada takomillashtirish borasida milliy madaniyat durdonalaridan aqliy tarbiya vositasi sifatida keng foydalanishni tatbiq etish zarur. Ma'lumki, milliy madaniyat durdonalariga xalq og'zaki ijodi: topishmoq, maqol matallar, milliy qo'shiqlar, raqs, asbob- anjomlar, kiyimlar, milliy urf- odatlar, bayramlar, marosimlar kiradi. Milliy madaniyatning bilish faoliyatiga doir mazmuni nihoyatda boy bo'lib, tarbiyalanuvchilarda xalqning hayot va turmush tarzi, uning milliy qiyofasi, hunarmandchiligi, mehnatsevarligi, vatanparvarligi bilan tanishtirish bilan bir qatorda ularda ham milliy madaniyat va qadryatlarni tarkib toptirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

„Bilish jarayonining rivojlanishi'' sohasi kompetensiyalarida 6-7 yoshli bolada bilish jarayonining rivojlanishi sohasidagi o'quv- tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetgandan so'ng quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

- Bilim olishga faol qiziqishni namoyon etadi;
- O'quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topadi va undan foydalanadi;
- Predmetlar, voqealar va ko'rinishlar o'rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qiladi;

- Raqamlar, hisob-kitobni biladi va ularni hayotda qo’llaydi;
- Makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutadi;
- Elementar matematik hisoblashni amalga oshiradi;
- Atrof- muhitdagi voqea- hodisalar va ko’rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qiladi;
- Atrof- muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g’amxo’r munosabatni namoyon etadi [3:8,9].

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o’sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni mustaqil hal qila olish uchun zarur bo’lgan, axloqiy me’yor va qadiryatlarni o’zlashtirish, atrof muhit bilan do’stona munosabatda bo’lish, boshqa insonlar bilan to’g’ri muloqot qilish, ,,Men’’ obrazini ko’rish bilan bog’liq bo’lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni o’z ichiga oladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Karimov I. ,,Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch’’ T. ,,Ma’naviyat’’-2008
2. Sodiqova Sh. ,,Maktabgacha pedagogika’’ T.-2013
3. ,,Ilk qadam’’Maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o’quv dasturi T.-2018

СПОРТТЫҢ АЎЫР АТЛЕТИКА ТҮРИНДЕ ОРГАНИЗМДЕ ЖҮЗ БЕРЕТУҒЫН ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРИСЛЕР

К.К. Кенжебаев – оқытыўшы,
И.Б.Есалиев, Х.М.Кулумбетова –1-курс студент
НМПИ дене мәденияты кафедрасы

Мәмлекетимизде бүгинги күнде әҳмийетли ўазыйпалар қатарына физикалық тәрбия ҳәм спорт тараўын раўажландырыў, елимиздиң барлық орынларында тикленип атырған спорт биналарының белгили жетискенликлеринен, имканиятлардан нәтийжели ҳәм оптимал дәрежеде пайдаланыў есабынан жаслардың дене тәрбия ҳәм спорт пенен бәнтлигин тәмийинлеў, турнир ҳәм жарысларда нәтийжелерге ерисиў тийкарғы мәселелерден бири. Солар қатарында, спорттың аўыр атлетика түри бойынша да үлкен жетискенликлер қолға киргизилмекте.

Аўыр атлетика бойынша спорт пенен шуғылланыўшы спортшылар организминде өтетуғын физиологиялық өзгерислер бул мақаланың тийкарғы мазмунын қурайды. Аўыр атлетика спортының ең баслысы штанг көтериў түри есапланады. Штанг көтериўдиң барлық түрлеринде булшық еттиң күшли ҳәм тез қысқарыўы талап етиледи. Бунда, тийкарынан, булшық етлердиң динамикалық жумысы атқарылады. Штанганы көкиректе услап турыў ўақтында денениң барлық булшық етлери статикалық жумыс атқарыў жағдайына өтеди. Штанга менен өткерилетуғын шынығыўлар булшық етлердиң раўажланыўында ҳам күшиниң артыўында үлкен әҳимийетке ийе. Сонлықтан штанга жәрдеминде шынығыўлар өткериў спорттың басқа түрлеринде де кеңнен қолланылады.

Штангистлерде булшық етлер гипертрофиясы оның салмағының артыўы менен жүреди. Булшық етлерде қозыў күшейеди. Сонлықтан штангистлерде бул көрсеткиш спорттың басқа түри менен шуғылланатуғын спортсменлерге қарағанда бир қанша жоқары болады.

Спортшы организминде дем алыстың ҳәм қан айланыстың күшейиўи жумыс ўақтында емес, ал жумыс ислеп болғаннан кейин байқалады. Бул қубылыс биринши рет швед физиологи Лингартс тәрепинен анықланған. Бул спорт физиологиясында ҳәзирги ўақытта Лингартс феномени деп жүритиледи.

Булшық еттиң статикалық жумысы ўақтында ондағы қан тамырлары қысылып, қанның еркин ҳәрекетине белгили дәрежеде иркиниш пайда етеди. Нәтийжеде,

булшық еттиң қан менен тәмийинлениўи төменлейди ҳәм керекли болған кислородты қабыллай алмайды. Булшық ет жумысы барысында организмнен бөлинип шығыўы тийис болған зыянлы затлар топланады ҳәм олар қан арқалы дем алыў, қан айланыў органларының хызметин күшейтеди.

Жумыстың тоқтаўы менен булшық етлерде қан айланыс қәлпине келеди. Зат алмасыў нәтийжесинде пайда болған бирикпелер қанға өтип, қан арқалы дем алыў ҳәм қан айланыў системаларының хызметин күшейтеди.Сонлықтан, аўыр атлетикалық жумыстың тамамланыўының дәслепки минутларында өкпениң шамаллаўшылық көлеми организмниң кислородты қабыллаўшылығы ҳәм қанның минутлық айланыс көлеми бир қанша артады.Бул Линдгартс феномениниң пайда болыўына тийкарғы жағдай болып есапланады.

Статикалық аўыр физикалық жумыстан соң, вегетативлик хызметлердиң жоқарылаўына және бир себепши жағдай төмендегише болады. Статикалық жумыс барысында булшық етлерди тәмийинлеўши нервлер күшли қозады. Бундай кушли қозыў басқа да нерв орайларына тәсир етеди, мәселен дем алыў ҳәм қан айланысты ретлеўши орайларға, нәтийжеде оларда иркилиў процеси пайда болып, дем алыў ҳәм қан айланыў хызметлерин пәсейтеди. Егер, статикалық жумыс тамам болса, дем алыў орайының қозыўы тоқтайды. Нәтийжеде, дем алыў қан айланысын басқарыў орайларында иркилиў тоқтап, олардың искерлиги белгили ўақыт аралығында күшейеди ҳәм организмниң кислородқа болған талабын қанаатландырады.

Штанга көтериў барысында қан айланыў органлары хызметине исиниў, демди иште сақлаў күшли тәсир етеди.Бул ўақытта даўыс жарықшасының жабылыўына байланыслы (ол физикалық күшке байланыслы жабылады) иштен ҳаўа толық шығып үлгермейди. Нәтийжеде, көкирек қуўыслығында басым артады ҳәм бул жерде жайласқан үлкен вена қан тамырларының қысылыўына алып келеди, жүрекке венозлық қанның келиўи азаяды. Бундай жағдайда беттиң, мойынның реңи көгис қызыл түрге өтип, мойын веналары исинеди.

Штанга менен жумыс ислегенде ўақыт бирлиги ишинде жумсайтуғын энергия онша көп болмайды. Мысалы; 100 кг салмаққа ийе штанганы бирдей 2 метр бийикликке көтергенде 0,5 ккал энергия жумсалады. Штангисттиң 1 минуттағы жумсайтуғын энергия муғдары 30-40 ккал ға тең. Шынығыўлар өткериў барысында 1 саатта жумсайтуғын энергия муғдары 300-500 ккал ға тең келеди.

Салмақ аўырлығын кемейтиў ушын спортшылар аз аўқатланады, бирақ аўқатлық зат қурамы толық рацион көрсеткишинде болыўы керек. Аўқатлық зат қурамында углеводлардың ҳәм минерал дузлардың азайыўы дене салмағын 2-3 күн даўамында 2-3 кг ға кемейтиўге алып келеди, ыссы парлы банялардан пайдаланыў дене салмағын жүдә тез түсириўге себепши болады.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Насриддинов Ф.Н Инсон омилини шакллантиришда жисмоний тарбия ва спорт. –Тошкент.: Ўқитувчи, 1993.

2. Под. Ред, Корпман В.Л Спортивная медицина. – Москва.: Фис, 1937.

3. Азимов И, Собитов Ш Спорт физиологиясы. – Тошкент.: 1993.

4. Азимов и, Ешанов Б Адам ҳәм ҳайўанлар физиологиясы. –Нөкис.: Билим, 1998.

5. Е. Н. Нуратдинов. Одам физиологиясы. Тошкент. “Алоқачи” 2005ж

БАСЛАЎЫШ ТӘЛИМ СЫПАТЫН АСЫРЫЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

К.Косбагамбетова
НМПИ 1-басқыш магистранты

Ҳәзирги заман билимлендириў системасында алып барылып атырған тийкарғы өзгерислер тәлим алыўшыларға жаңа билим, көнликпе ҳәм уқыплылықларды

тереңнен пухта ийелеўине ҳәр тәреплеме мүмкиншиликлер жаратып бермекте. Себеби, барлық тараўларда алып барылып атырған өзгерислер, әлбетте, билимлендириў тараўын да шетлеп өтпейди. Бунда дүнья жүзилик билим стандартына кириў мақсети гөзленип, елимиздиң раўажланған мәмлекетлер менен бәсекеге кирисе алатуғын ел сыпатында танылып, олар менен билими ҳәм илими, мәденияты менен технологиясы теңлесиўи ушын әҳмийетли ис-илажлар алып барылмақта. Бундай өзгерислер 2017-2021 жылларда Өзбекстан Республикасын раўажландырыўдың бес тийкарғы жөнелислери бойынша Ҳәрекетлер стратегиясының қабыл қылыныўы менен, бүгинги кунде өзиниң унамлы нәтийжелерин көрсетпекте. Бул болса тәлим сыпатын буннан былай да жоқарылатыў ушын тийкарғы ўазыйпаларды белгилеп береди.

Билимлендириў системасынын бүгинги раўажланыў басқышында хәр бир баланың өзин-өзи раўажландырыў, өзин-өзи толықтырыў ҳәм өзин-өзи жүзеге шығарыў имканиятына ийе болмақта.

Тәлим сыпатын асырыў, бир сөз бенен айтқанда заман талабына сай билим бериў, жасларымызды ҳәр тәреплеме раўажланған кәмил шахс сыпатында тәрбиялаў, булардың бәршеси биз педагог кадрлардан жаңа талпыныс ҳәм излениўшеңликти талап етпекте. Тәлим-тәрбиядағы сыпат өзгерислери ҳәм жоқары нәтийжелилик болса, усы тараўға унамлы жаңалықлар еңгизиў менен өз сәўлелениўин табады. Жаңалықларды енгизиў бул инновациялық процесс болып, алдыңғы раўажланған мәмлекетлердиң тәлим системасын үйренип шығыў ҳәм модификациялық усыллар арқалы ен жайдырып, тәлим сыпатының нәтийжелилигине ерисиўден ибарат болып табылады.

Усы орында модификацияның өзи не ҳәм оның тийкарғы мақсети нелерден ибарат? - деген сораўң жүзеге келиўи тәбийий.

Модификация – латын тилинен алынған болып, «modificatio», яғный бизиңше «өлшемлерди белгилеў» деген мәнисти билдиреди. Жаңа имканиятлрды алыў арқалы бир нәрсени түрлендириў, өзгертиў, салыстырмалы жағдайда өзимизге салыстырыў ҳарактери менен өзгешеленеди.[1] Модификация арқалы биз үйренилип атырған мәмлекеттиң тәлим системасындағы жетискенликлер ҳәм кемшиликлерди салыстырмалы түрде көрип шығамыз. Буннан тийкарғы мақсет, алдыңғы педагогикалық технологиялардың үзликсизлигин тәмийинлеў ҳәм инновациялық өзгерислер киритип барыў.

Билимлендириў системасын модификациялаўда раўажланған мәмлекетлердиң алдыңғы қатар педагогикалық тәжирийбелерин үйрениў мақсетке муўапық. Мәселен, Америка Қурама Штатларының билимлендириў системасын үйрениў нәтийжесинде үзликсиз билимлендириў системасының баслаўыш тәлим түрин раўажландырыў бойынша қатар тәжирийберлердиң улыўмаластырығанлығын көриўимиз мүмкин. Баслаўыш билимлендириў системасын раўажландырыўға қаратылған төмендеги өзгешеликлерди айрықша атап өтиў орынлы:

1. Баслаўыш классларда оқыўшылардың ҳәр тәреплеме қәбилетлери үйренилип, жетик қәбилетликке ийе болған оқыўшылар айрықша итибарға алынып, жол-жобалар көрсетиў арқалы керекли бағдарлар бериледи.

2. Баланың биринши оқыў жылының ақырына шекем раўажланыў дәрежесине биринши баҳа анықланады ҳәм бул кейинги тәлим процесиниң тийкары есапланады.

3. Ең қәбилетли балалар менен, терең ҳәм тыянақлы билимлерди ийелеў ушын индивидуал ҳәм системалы турдеги билимлер бериледи.

Олардың пикиринше, халықтың зыялылар қатламы мәмлекеттиң илимий элитасы сыпатында қәлиплескен. Баслаўыш тәлим бул мәмлекетте тәлимниң тийкарғы, шешиўши буыны ретинде қаралады.[2]

Әлбетте, усындай жаңа баскышларды биздиң тәлим системасына алып кириў ҳәм жетилистириў мәселелери қаралып, баслаўыш тәлимдеги оқытылатуғын тийкарғы пәнлерди оқытыўда оқыўшылардың интеллектуал қәбилетлерин асырыў, логикалық ойлаў көнликпелерин раўажландырып барыў талап етиледи. Перспиктавалы тәлим системасында оқыўшы шахсына тек үйрениўши емес, оқыўшы-жаратыўшы көз қарасы менен қаралады.

Жуўмақлап айтқанда, бул басқышларды және де раўажландырыў ҳәм беккемлеп барыў, инновациялық түс бериў талап етиледи. Жас әўладқа тәлим-тәрбия бериўде жаңа усыллардың енгизилиўи бизге жаңа жетискенликлерге ерисиўимизде кең мүмкиншиликлер береди. Тәлим-тәрбия инсанның ҳәр тәреплеме раўажланыўында тийкарғы факторлардан бири болғанлықтан, биз ҳеш ўақытта бул тараўда итибарсызлыққа жол қоймаўымыз керек.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. ru.m.wikipedia.org материалы
2. www.studyusa.ru материалы

ЖЕТИ АТАМЫЗДЫ БИЛЕМИЗ БЕ?

Қ. Сейтмуратов - доцент
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Биринши Президентимиз И.А.Каримовтың айтып өткениндей: «Өз тарийхын билмейтуғын, кешеги күнин умытқан миллеттиң келешеги жоқ»(1.4). Келешек әўладқа кимлердиң урпағы екенлигин түсиндириў, ата-бабаларымыздың ким екенлигин, олардың арзыў – үмитлерин жеткериў олардың келешек өмирде өз жолын таўып, халқымызға қәдирли инсан болып жетилисиўиниң тийкары есапланады.

Миллий қәдириятларымыздың тийкарғы элементлериниң бири бул инсанның өзин-өзи аңлаўы. Академик Ж.Базарбаев өзиниң «Қарақалпақ этнопедагогикасы» атлы китабында «Енди туқым-теберигиниң шежиресин, тарийхын жыр етип шертетуғын, елге сыйлы образларды, нәсиятлы сөзлерди, ерлик ҳәрекетлерди жақтыға шығарып, балаларды өткендегиге ойлы көз бенен қараўға, олардан кем болмаўға тәрбиялайтуғын ўақыт келди», деп жазады (2.15).

Солай екен, биз перзентлеримизге миллий қәдирият, яғный миллетимиз ушын қәдирли болған үрп-әдет ҳәм дәстүрлеримизди жаслайынан сиңдирип барыўымыз лазым.

Ҳүрметли академигимиз жоқарыда аты аталған китабында бул бағдардағы пикирин даўам еттирип, «Өзлигимиз дегенде, бала әкесиниң көзи тирисинде ең кем дегенде жети бабасының өткен-кеткенин, елге қосқан аяўлы үлесин, изинде қалдырған ўәсиятларын, қандай жерде жасағанын билиўи тийис», деп көрсетеди.

Сыр емес, педагогика теориясында нәсил баланың шахс болып қәлиплесиўинде тийкарғы факторлардың бири есапланады. Ата-анадан, ата-бабаларынан балаға айырым белгилери, мәселен, оның сыртқы көриниси, мүшесиниң дүзилиси, дене ҳәм шашларының реңи, сөйлеўи, ойлаў, пикирлеў ҳәм тез шешим қабыл ете алыўшылық қәбилети ҳәм т.б. өтетуғынлығы илимде дәлилленген.

Солай екен, жети атамызды билемиз бе?, Олар кимлер болған, елге-халыққа қандай хызметлер қылған, қандай абырай-атаққа ийе болған? Тилекке қарсы ҳәзирги дәўирде көплеген жасларымыз, ҳәттеки айырым ата-аналарымыз булардың ҳәммесин толық биледи деп айта алмаймыз.

Халқымыз ески дәўирлерден берли «жети ата» дегенде туўған-туўысқанларының шежиресин төмендегидей жети басқышқа бөлип келген:

1.перзент, 2.ақлық, 3.шаўлық, 4.қуўлық,
5.тоқлық, 6.баўлық, 7.жатлық.

Туўысқан өзбек халқының шежиресине көз жиберсек, оларда да: 1.фарзанд, 2.невара, 3.эвара, 4.чевара, 5.кавара, 6.овара, 7.бегона, деп бөлингенлигиниң гүўасы боламыз (М.Муталлибова, Халқ педагогикаси-Тошкент,2011). Демек, шежиредеги бундай бөлиниўди басқа халықларда да ушырасатуғын, шығысқа тән қубылыс деп қараўға болады.

Шежиредеги ең кейинги әўладтың «жатлық» (бегона), яғный жатқа тийисли деп аталыўының себеби жети атадан айланаман дегенше арадан бир неше жүз жыл ўақыт өтеди, басқа урыўлардан яки миллет ўәкиллеринен келинлер түседи. Сол себепли олардың қанындағы туўысқаншылық молекулалары да әсте-ақырын азайып барады. Нәтийжеде, туўысқанлар ўақыттың өтиўи менен әпиўайы уруўласқа яки аўылласқа айланып қалады. Солай екен, жети атаңды бил деген сөздиң мәниси-туўған-туўысқанларыңның, үрим-путақларыңның ким екенликлерин аңлап жет, олар менен хүрмет-иззет ҳәм сыйласықта қатнас жаса, ағайиншиликти раўажландыр,- деген мағананы аңлатады.

Жети атаны билиўде ҳәр ким өзиниң үрим-путағын, яғный урыў-тийресин билиўи үлкен әҳмийетке ийе. Уллы Бердақ шайырдың «Шежире» шығармасы қарақалпақ уруўларының классификациясын өз ишине алған десек қәтелеспесек керек. Профессор К.Мәмбетов өзиниң «Қорақалпоқлар шажараси» атлы китабының (Нөкис, Қарақалпақстан, 1995) бир бабын «Қарақалпақлардың урыўлары, уранлары ҳәм тамғалары»на бағышлаған. 2003-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан басылып шыққан «Қарақалпақстанның жаңа тарийхы» китабында да бул мәселеге бир қанша орын ажыратылған.

Шаңарақ қурыў бурыннан да муқаддес саналған. Халқымыздың дәстүрлеринде бир уруўдан болған жигит-қыздың биргеликте шаңарақ қурыўы қадаған етилип, келинди басқа урыўдан, миллеттен (экзогамия) алатуғын болған. Бул биологиялық көзқарастан да әўладлардың саламатлығын сақлаў жолларының бири есапланады.

Профессор Ө.Алеўовтың көрсетиўинше, атақлы шайыр ҳәм педагог С.Мәжитовтың авторлығындағы 1925-жылы Ташкент қаласында баспадан шыққан қарақалпақ халқының туңғыш «Әлипбе» китабына «Қарақалпақ урыўлары» деген теманың киритилгенлиги айтып өтилген. Онда қарақалпақ урыўларының еки арысқа бөлинетуғынлығы, ҳәр бир арысқа қандай урыўлардың киретуғынлығы, урыўлардың буннан басқада майдаланып бөлинетуғынлығы, олардың атлары әпиўайы тилде, баланың жасына сәйкес түрде түсиндирилген. Оқыўшылар усы арқалы биринши класстағы әлипбе дәўиринде ақ өзлериниң миллий қурамын, халықлық биригиўин түсиниўге ерискен. Бул қубылыс балаларды өз халқын сүйиўге ҳәм халықлар дослығын мазмунлы түсиниўге тәрбиялаўда айрықша әҳмийетке ийе болған (3.451-452).

Соны да айтып өтиўимиз керек, ески коммунистлик идеология ҳүким сүрип турған дәўирде халқымыздың бундай миллий қәдириятлары ескиликтиң қалдығы сыпатында қараланды. Халқыңды, миллетиңди, жети атаңды таныў шәрт болмай қалды, себеби елде бир ғана совет халқы деп аталатуғын халық бар деп уқтырды. Минекей, енди ғәрезсизлигимиздиң шарапаты менен миллий қәдириятларымызды, әсирлер даўамында сақланып киятырған дәстүр ҳәм үрп-әдетлеримизди емин-еркин келешек әўладқа жеткериўге, оны раўажландырыўға, олардан жаслар тәлим-тәрбиясы жолында пайдаланыўға кең жол ашылды.

Әдебиятлар:

1. Каримов И.А., Жоқары мәнаўият – жеңилмес күш-Т, Маънавият, 2008.

2. Академик Ж.Базарбаев ҳәм б. Қарақалпақ этнопедагогикасы, Н, Билим, 2010.

3. Ө.Әлеўов, Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы, Нөкис, Билим, 1993.

МИЛЛИЙ ҚӘДИРИЯТЛАРДЫ САҚЛАЎ ҲӘМ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ-КЕЛЕШЕГИМИЗДИҢ ТИЙКАРЫ

Қ.Сейтмуратов – доцент, А.Сапаров - ассистент оқытыўшы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Әсирлер даўамында әўладтан-әўладқа өтип киятырған миллий қәдириятларымызды сақлаў, ҳүрметлеў ҳәм раўажландырыў арқалы келешек урпаққа жеткериў ҳәммемиздиң тийкарғы ўазыйпаларымыздан саналады. Биринши Президентимиз И.А.Кәримовтың айтып өткениндей «Өз тарийхын билмейтуғын, кешеги күнин умытқан миллеттиң келешеги жоқ»(1.4.). Келешек әўладқа кимлердиң урпағы екенлигин түсиндириў, ата-бабаларымыздың ким екенлигин, олардың арзыў – үмитлерин жеткериў олардың келешек өмирде өз жолын таўып, халқымызға қәдирли инсан болып жетилисиўиниң тийкары есапланады.

Ғәрезсизлигимиздиң шарапаты менен миллий қәдириятларымыздан еминеркин пайдаланыў ўақты келди. Буның ушын ең дәслеп миллий қәдирият тңсинигин кеңнен аңлап алыўымыз зәрүр болады.

Қәдирият – тарийх сынаўларынан өткен, миллий умтылысларымызға, бүгинги ҳәм ертеңги арзыў-үмитлеримизге, жәмийетлик раўажланыў талапларына толық жуўап беретуғын, жыллар өткен сайын қәдири артып бара беретуғын идея ҳәм түсиниклер жыйындысы.

Дәстүр – адамлар арасында, турмысында өз орнын тапқан социаллық ҳәдийсе болып, әўладтан-әўладқа өтетуғын, тәкирарланатуғын тәртип ҳәм қағыйдалар жыйындысы. Мәселен жаслардың ер жеткенде үйлениўи, турмыс қурыўы ҳәм т.б.

Үрп-әдет – адамлардың күнделикли турмысына сиңип кеткен, ўақыттың өтиўи менен тәкирарланып турыўшы ис-ҳәрекет, көпшилик тәрептен қабыл етилген көнликпе ҳәм минез-қулық қағыйдалары есапланады. Мәселен киши жастағылардың үлкенлерге сәлем бериўи, мийман келгенде үй әтирапын тазалаў, оларға үлкен сый-ҳүрметтиң көрсетилиўи, байрамлар қарсаңында кесел, кем тәмийинленген инсанлардың ҳалынан хабар алыў ҳәм т.б.

Мәресим – көбинесе дәстүр ҳәм үрп-әдетлердиң қурам бөлими болып, инсан өмириндеги бурылыс жасайтуғын әҳмийетли ўақыяларды белгилеўге қаратылған турмыслық иләжлар. Буларға устаздың шәкиртке пәтия бериў мәресими, балаға ат қойыў, некеден өтиў, жерлеў, еслеў, жерге тухым шашыў, жыйын-теримге кирисиў мәресимлери ҳәм т.б. киреди (2.54).

Дәстүрдиң қурам бөлими-үрп-әдет, үрп-әдеттиң әҳмийетли бир бөлими мәресим есапланады. Үрп-әдет турмыста тез-тез ушырасатуғын болса, мәресим тек ғана инсан өмириндеги әҳмийетли ўақыялар ушырасқанда әмелге асырылады. Мысалы: жаслар ер-жеткенде үйлениўи, турмысқа шығыўы дәстүр болса, белгили бир тәртипке сай өткерилген неке тойы үрп-әдет есапланады. Бул тойда некеден өтиў, қолларға жүзик тағыў сыяқлы мәресимлер өткериледи. Жас қәнигениң оқыў питкерип, жумысқа кириўи үрп-әдет болса, оған бағышланып дәстүрий дәстурхан жайып белгилеўи мәресимге айланады.

Ўақыттың өтиўи, жәмийеттиң раўажланыўы менен дәстүр, үрп-әдет ҳәм мәресимлерде өзгерип, жаңаланып ҳәм раўажланып барады. Мәселен, белгили бир

сәнеге бағышлап ҳәр жылы дәстүрге айланған илажлар шөлкемлестирилиўи мүмкин. Жаңа кәрхананың ашылыўы, диплом тапсырыў, паспорт тапсырыў салтанатлары ҳәм т.б. заманагөй мәресимлерге айланып атыр. Соның менен бирге социаллық талапларға жуўап бермейтуғын айырым дәстүрлер, үрп-әдетлер ҳәм мәресимлер әсте ақырынлық пенен умытыла баслайды.

Соңғы ўақытлары халқымыз, әсиресе жаслар арасында заман талабына туўра келмейтуғын, мәниссиз дәстүрлер, қәде-қәўметлер пайда болып атыр. Мысалы, тойлардағы аса кеткен ысырапгершиликлер, «гулянка»да естеликлер (бул естеликлердиң не мақсетте орнатылғанлығы менен ҳеш кимниң иси жоқ) жанында спиртли ишимликлерди ишиў ҳәм босаған ыдысларын сындырып кетиў, келинниң аяқ кийимин алып қашыў, автомашинаға байлаған қуўыршақты сатыў ҳәм т.б.

Ата-бабаларымыздан киятырған ҳәр бир дәстүр белгили бир мағананы аңлатқан ҳәм тәрбиялық әҳмийети болған. Мысалы «баўыр қәде»ниң қудаларға қойылыўы баўырман болып қатынасқаймыз дегенди аңлатса, «ел қәде» тарқатыў келин болып атырған қыздың ақыллы, ийбели, әдеп-икрамлы болып камалға келиўинде аўыл-елдиң үлеси бар екенлигин есапқа алып, оларға миннетдаршылық ретинде дәстүрхан жайыў дегенди аңлатады. Солай екен, ҳәр бир жаңадан пайда болған дәстүр халқымыздың миллийлигине сәйкес болыўы, белгили бир тәрбиялық ўазыйпаны атқарыўы тийис.

Соңғы ўақытлары той-мерекелерди тәртиплестириў, ысырапшылықлардың алдын алыў бойынша бир қатар қарарлар қабылланып, әмелий илажлар исленбекте. Деген менен миллий дәстүр, үрп-әдетлеримиздиң мәнис-мазмунын кең халық массасына, әсиресе жасларымызға кеңнен түсиндирилмесе, бул илажлардан тийисли нәтийжени күтиў қыйын.

Бизиңше, бул жумыслардың басында Республикамыздың Мәденият министрлиги турыўы тийис. Себеби, той-мерекелеримиздиң заманагөйлиги, бизиң мәдениятымыздың өлшеми. Министрлик жанынан үлкен өмир тәжирийбелерине ийе болған инсанлардан, илимпазлардан, районлардың актив жасы үлкенлеринен, жаслар ҳәм дин ўәкиллеринен ибарат тураклы ислеўши арнаўлы топар дүзилип, заманға сай той-мерекелердиң сценарияларына конкурс жәриялаў тийкарында олардың ең жақсыларын сайлап алып, турмысқа ендириўдиң илажлары көрилиўи тийис. Сценарийлер райондағы жасаўшы турғынлардың миллий менталитетин, үрп-әдет, дәстүрлерин есапқа алған түрде дүзилиўи тийис. Бунда баслы дыққат той-мерекелердиң заманагөй ҳәм ықшам болыўына, миллий қәдириятлардың сақланыўына, ысырапгершиликтиң алдын алыўға қаратылыўы керек. Ең тийкарғысы, бул-жасларымыздың миллий қәдириятларымыз болған үрп-әдет ҳәм дәстүрлеримиздиң мәнис-мағанасын түсинип, оларды буннан былай да байытып ҳәм раўажландырып барыўы болып есапланады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Каримов И.А., Жоқары мәнаўият – жеңилмес күш, Т, Маънавият, 2008.
2. Муталибова М., Халқ педагогикаси, Тошкент, 2011

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРДА ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АХАМИЯТИ

Қ. Сейтмуратов – доцент, М. Шерипбоева - 2 курс талаба
Нукус давлат педагогика институти

Буюк аждодларимиз ва қатор алломаларимизнинг педагогик қарашлари таълим-тарбия самарадорлигини оширишда мухим манбалар бўлиб хизмат қилади. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Носир Хисравнинг «Саодатнома», Ибн Синонинг «Донишнома», Саъдийнинг «Гулистон», «Бустон», Навоийнинг

«Маҳбубул кўлуб», Бобурнинг «Бобурнома», Абдулла Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», Бердақнинг “Ахмоқ подшоҳ” каби асарларидаги таълим-тарбиявий қарашлардан хозирги кунда узлуксиз таълим тизимида кенг фойдаланишимиз мумкин.

Улар Ватан, халк манфаатлари, унинг мустақиллигини саклаш, уни янада равнақ топтириш йўлида ўзларини фидо килганлар, ҳар қандай кийинчиликларни бошдан кечиришга, енгиб ўтишга бор имконият ва истеъдодларини сафарбар қила олганлар. Буюк аждодларимиз, Сулаймон Бақирғоний, Заҳириддин Бобур, ал Беруний, Аҳмад Яссавий, Кунхожа, Ажиниёз ва бошка унлаб, юзлаб утган алломаларимиз асарларида ватанпарварлик туйғусини шакиллантиришга катта эътиборнинг қаратилганлигини ва уларнинг ўзлари ҳам ана шу туйғу билан яшаганликларини кўришимиз мумкин. Ўз эл-юртини жаҳонга машҳур килган буюк саркарда Амир Темур “Давлат лашкару-фукароларнинг садоқати ва фидойилиги билан қудратлидир”, деб бежиз айтмаган. Ана шундай фидойи одамлар қанча кўп бўлса, давлат шунчалик қудратли ва бой бўлади.

Иккинчи жаҳон урушида мағлуб бўлган, бугун эса кўп соҳаларда дунёда етакчи ўринни эгаллаб турган Япония бунга мисол бўла олади. Япониянинг қисқа вақт ичида жаҳондаги энг ривожланган мамлакатлардан бирига айланишининг сабаби ҳам ёшлар онгида миллий қадриятларни сақлаш, уларни амалиётга татбиқ этиш ва унинг моҳиятини англаган ҳолда келажакка ишонч туйғуларини тарбиялай олиш бўлди. Миллийлик ва замонавийликнинг уйғунлигини таъминламай туриб, юқорида кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Миллий тарбия миллатчилик тарбияси эмас, аксинча миллий маданиятли халқимизнинг, ҳаётнинг барча жабҳаларида эришган ўзига хос ютуқларини тиклаш, сақлаш ва ривожлантиришнинг маърифий воситаси бўлади. Фақат миллий тарбиягина болаларимизда миллий қадриятларни, ор-номусни ва соф виждонни, меҳнатсеварликни, илмга чанқоқликни, меҳр-оқибатни, ташаббускорликни, мустақил фикр юритиш қобилиятларини бойитиб, кейинги авлодларга етказишга хизмат қилади.

Узоқ йиллар миллий тарбиямизга, минг йиллик урф-одатлар, қадриятларимизга кенг этибор берилмаганлиги оқибатида одамлар орасида меҳр-оқибат, диёнат, шарм-ҳаё, андиша, ор-номус, халоллик, катталарга ҳурмат, кичиқларга эътибор сусайиб кетди. Ёшлар ўртасида жиноятчилик, ўғрилик, кашандалик, қотиллик, ахлоқсизлик, қаллобликлар бирмунча кўпайди. Буларнинг барчаси совет империяси даврида ўз қадриятларимизнинг поймол қилинишининг натижасидир. Ўз тилимиз қолиб бошқа тилда гапирдик, марказнинг маъқуллаган ўқув дастурлари ва дарсликлари билан таълим-тарбия олдик. Шунинг натижасида ёшлар маънавияти миллийликдан узоқлашди. Демак, шарқ алломаларининг қарашлари орқали ёшларни тарбиялаш иши аввало уларда миллий қадриятларимизни ҳурмат қилишдан, ўзлигимизни, кимлигимизни англашни ўрганишимиздан бошланиши лозим экан.

Дарҳақиқат, ёшларимиз ўз иқтидори, билими ва тажрибасидан ташқари, жамиятда кечаётган турли хил ижтимоий тизимга миллий ғоя ва миллий мафкура талаблари асосида ёндошмоғи, ижтимоий фаолиятни бошқаришнинг илмий қонуниятлари ва қоидаларини мукаммал эгаллаб бориш сари интилмоғи лозим. Бу жараён ёшларнинг янгича соғлом турмуш тарзини шаклланиши меъёрини белгилайди.

АБУ АЛИ ИБН СИНОНИНГ ТАЛИМ-ТАРБИЯГА ОИД ҚАРАШЛАРИ

Қ. Сейтмуратов – доцент, О.Турсунов - 3 курс талаба
Нукус давлат педагогика институти

Биз биламизки Шарқ санъат, маданият, илм-фан ўчоғи сифатида қадимдан малум бўлиб келган. Шарқда яшаб утган олимларнинг бой маданий мероси қанча вақт ўтмасин ҳалигача ўзининг амалий аҳамиятини йўқотгани йўқ. Алломаларимизнинг ахлоқан пок ва етук инсонларни тарбиялаш масаласидаги тажрибалари, халқимизнинг маънавий бойликлари, аждодларимизнинг бизга қолдирган илмий мероси ва талим –тарбиявий тажрибаларини ўрганиб чиқиш, уларнинг юқутларини бугунги кундаги талим –тарбия ишларига тадбиқ этишнинг аҳамияти каттадир. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти А.И.Каримовнинг қуйидаги сўзлари алоҳида этиборга лойиқдир: “Наслу-насабини билмаган инсон саналмайди. Неча йиллар бизни тарихимиздан, динимиздан, маънавий меросимиздан ажратишга уриндилар. Аммо биз ҳурриятни орзу этишдан, ҳуррият учун курашишдан чарчамадик. Маслагимизни, наслу-насабимизни доимо ёдда сақладик. Улуғ боболаримиз руҳига, башарият тарихи ва маданияти хазинасига катта ҳисса қўшган улуғ аждододларимизга, улар қолдирган улкан меросга муносиб бўлиш истаги жамиятимиз аъзолари орасида кенг ёйилиши, ҳар бир фуқоронинг онгидан мустаҳкам жой олиши- бу ҳам янги замоннинг муҳим хусусиятидир “ [1:8-9].

Шарқда “Шайх ар-Раис” номи билан машҳур бўлган алломалардан бири ўрта аср буюк мутафаккири Абу Али ибн Синодир. Абу Али ибн Сино 980 –йили Бухоро яқинидаги Афшона қишлоғида кичик амалдор оиласида туғулди. Унинг тўлиқ исми Абу Али ал-Ҳусайин ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳасан ибн Али ибн Синодир. Ибн Сино мутолааси зўр, меҳнат севар эди. Ундаги кўчли зеҳин, туғма қобилият, кучли хотира ўзаро бирикиб кетганди. У устозларидан ҳинд ҳисоби, фиқҳдан билим олган. Кейин эса файласуф Абу Абдуллоҳ Нотилийдан фалсафа, мантиқ, ҳандаса ва бошқа фанлардан дарс олади.

Ибн Сино Хоразмга кўчиб келиб, Абу Райҳон Беруний бошқараётган “Маъмун академияси”да илмий ишлар билан шуғулланади. Хоразмда ўзининг йирик асарлари –“Тиб қонунлари”, ”Китоб аш-шифо” китоблари устида иш олиб боради. Ибн Сино Гурганжда, Райда, кейин эса Ҳамадонда, умрининг сўнги йиллари Исфаҳонда яшайди. Ибн Сино 1037-йили 18 июнда 57 ёшида Исфаҳон шаҳрида вафот этади.

Алломадан кейинги авлодга “Китоб ал-қонун фит-тибб” («Тиб қонунлари»), ”Ҳайй ибн Яқзон”, ”Рисолат ат-тайр”, «Рисолат ал-қадр”, “Китоб ан-Нажот”, “Аш-шифо”, “Донишнома”, «Китоб ул-инсоф», «Китоб ул-араб» («Араб тили») ва бошқа, жами 450 дан ортиқ илмий асарлар мерос булиб қолди. Бугунги кунга бу асарлардан 242 бизгача етиб келган. Ибн Синонинг болаларни тарбиялаш буйича талим-тарбиявий қарашлари бугунги кунда ҳам амалий аҳамиятга эга.

У болани мактабда ўқитиш ва тарбиялаш зарурлигини қайд этиб, мактабга барча кишиларнинг болалари истисносиз тортилиши, бирга ўқитилиши ва тарбияланиши лозим деб, болани уй шароитида якка ўқитишга қарши бўлган. Болани мактабда жамоа бўлиб ўқитишнинг фойдасини қуйидагича ифодалайди: агар ўқувчи биргаликда ўқиса у зерикмайди, фанни эгаллашга қизиқиш юзага келади, бир-биридан қолмаслик учун ҳаракат, мусобақалашиш истаги ривожланади. Буларнинг ҳаммаси ўқишнинг яхшиланишига ёрдам беради. Ўзаро суҳбатда

ўқувчилар бир-бирига китобдан ўқиб олганларини, катталардан эшитганларини ҳикоя қиладилар. Болалар бирга тўпланганида бир-бирини ҳурмат қила бошлайдилар, дўстлашадилар, ўқув материалларини ўзлаштиришда бир-бирига ёрдамлашадилар, бир-биридан яхши одатларни қабул қиладилар,-дейди аллома ўз фикрларида.

Олим билим олишда болаларни мактабда ўқитиш зарурлигини қайд этар экан, таълим беришда қуйидаги қойдаларга риоя этиш зарурлигини такидлайди :

- болага билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик;
- таълимда енгилдан оғирга бориш орқали билим бериш;
- олиб бориладиган машқлар бола ёшига мос бўлиши;
- ўқитишда жамоа бўлиб ва мактабда ўқитишга эътибор бериш;
- билим беришда болаларнинг майли, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш;
- ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш ва ҳаказо.

Бу талаблар бугунги кунда ҳозирги давр таълим принципларига ҳам мос келиши билан қимматлидир. Олим юқорида айтиб утилган масалаларга ўзининг “Тадбири манзил” асарида махсус бўлимни багишлайди. “Болани мактабда ўқитиш ва тарбиялаш” бўлимида таълим ва тарбия жараёнинининг мазмун-моҳиятини очиб беради [2: 89-90].

Шу билан бирга олим ўқитувчи болани ҳунарга ўргатишда унинг қобилияти, истеъдоди, имкониятларини этиборга олиши керак, барчани бирданига бир хил хунарга ўргатиб бўлмайди дейди. Айрим бола тилни ўрганади, айримлари шоир бўлиб етишади ёки нотиқлик санъатини эгаллайди. Илмларнинг турли сохаларидан кимдир тилни ўрганиш, кимдир бошқа илмни ўрганишга киришганидан сўнг, баъзиларининг табиий фанни, базиларининг геометрия илмини танлагани маълум бўлади. Демак, ўқитувчи болаларга талим беришга киришишдан аввал, ўқувчининг хулқ–атворини ўрганиши ва билимларини текшириб кўриши керак бўлади. Аввало у ўқувчининг нимага эътибор беришини текшириб кўриши, сўнгра унга хунар ёки илм турини тавсия этиши керак [3:51].

Ибн Синонинг инсонни улуғловчи олим сифатида унинг ҳар томонлама ривожланишига ишонган холда аввало билимларга эга бўлиши ва билимларни эгаллаш воситасида ақлий тарбияни ривожлантиришга оид қарашлари диққатга сазавордир. Ибн Синонинг аҳлоқ бобидаги қарашларида эса соф инсоний хислатлар, муносабатлар, одоб-аҳлоқ қоидалари ва меёрлари ўз ифодасини топган. Тарбия тизимига жисмоний тарбияни киритиш буйича таклифи эса Ибн Синонинг педагогика сохасига қушган катта ҳиссаси ҳисобланади [4:95].

Хулоса қилиб айтганда, Ибн Синонинг талим-тарбиявий қарашларида инсоннинг ҳам ахлоқий–эстетик, ҳамда жисмоний томондан ривожланиши унинг камолга етишининг асосий мезони сифатида талқин этилади. Алломанинг шахсий фаолияти дунёвий илмларни ўрганиш ҳақидаги таълимотларини, талим-тарбия ҳақидаги мулоҳазалари умуминсоний педагогик фикрлар тараққиётида юксак ўринни эгаллайди. Мана қанча вақтлар ўтмасин биз бугунги кун ёш авлодини тарбиялашда буюк алломаларимизнинг қолдирган талим-тарбиявий, педагогик қарашларидан фойдаланамиз ва бу қарашлар ўзининг амалий аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. “Ижобий ишларимизни охирига етказайлик”.- Тошкент.: Узбекистон,1993.

2. К.Хошимов,С.Нишонова, Педагогика тарихи.-Тошкент.: “ Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Милий кутубхонаси нашриёти”, 2005.
3. А.Зуннунов ва б. Педагогика тарихи.-Тошкент.: “Шарқ” , 2002.
4. К.Хошимов ва б. Педагогика тарихи.-Тошкент.: “Ўқитувчи” , 1996.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ЕРТЕКЛЕРИНИҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

Н.Каипов
НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы

Халықтың арзыў-әрманларының сәўлеси болған ертеклерде әдиллик, адамгершилик мәселелери, турмыслық ҳәдийселерге қатнасы данышпанлық ойлары жетекши орынға қойылады ҳәм олардың жас әўладқа берер тәрбиялық тәсири оғада уллы.

Ертеклерде ҳәр түрли ўақыялардың жақсы ҳәм жаман тәреплери бойынша жуўмақ жасалады. Мысалы, «Жаманлық пенен «Жақсылық» [Қаракалпақ фольклоры. 1] ертегинде халықтың жақсылық ҳәм жаманлыққа болған көзқарасларынан келип шығып, олардың гүреси сөз етиледи. Оның мазмунында Жақсылық пенен Жаманлық жолдас болып сапарға шығады. Мәнзилге жетемен дегенше Жақсылық өз аўқатын Жаманлық пенен бөлиседи. Ал, азығы таўсылғанннан соң Жақсылық Жаманлыққа ҳәр бир азықландырғаны ушын көзлерин береди. Көзсиз қалған Жақсылық әўлийеде қонып жатырып адамлардың сөйлескенин еситеди ҳәм олардың гәплери арқалы еки көзине даўа ҳәм бир гүзе алтын табады. Патшасы өлген бир қалаға барғанда дәўлет қусы оның басына қонып, сол елге патша болады. Елди әдил басқарып жүргенде алдына даў менен келген Жаманлыққа дусласады ҳәм оған басынан кеширгенлерин айтып береди. Тезирек Жақсылық ерискен бахытқа жетпекши болған Жаманлық Жақсылық түнеген әўлийеге барып, баяғы сырларын сыбырласып айтып жүрген адамларға дусласады. Олар өз сырларын кимдур билгенлигин аңлап сол адамды излеп жүрген болады ҳәм олардан жазасын алады. Ертектиң жуўмағында «жаманлық жазасыз қалмайды» деген адамларды жақсы ислер ислеўге, жалған сөйлемеўге, әдалатлы болыўға шақыратуғын тәрбиялық әҳмийетке ийе болған даналық пикир бериледи.

Дүнья-малға өш болған, ата-анасының қәдирин аяқ асты етиўши инсанларды әшкара сынға алыўшы «Бекимбет бақсы» ертеги де турмыста ушырасып туратуғын ўақыяларға қурылған. Онда Бекимбет бақсының ҳәр бир перзентиниң дүнья изинен қуўып, адамгершилик қәсийетлеринен журдай болғанлығы сөз етиледи. Дүнья малын перзентлерине бөлип берген әке қартайған шағында қараўсыз қалады ҳәм перзентлерин сынаў ушын олардың ҳәр бирин өз алдына бөлек-бөлек шақырып алып: «Мениң усы отырған төсегимниң астында бир гүзе алтын бар, мен өлген соң сен соны ал, анаў екеўине айтпа» [Қаракалпақ фольклоры. 2] дейди. Олар әкесине жақсы қарап, ишлеринен оның өлимин күтеди. Әкеси дүньядан өткеннен кейин үш ул ҳәр бири алтынды қазып аламыз деп келгенде басқасынан билдирмей келген қалғанлары менен дусласып, өзара жәнжел қылады. Соңынан алтынды бөлисип алыўға қарар қылады. Уллары бир қанша тереңликти қазғаннан кейин сол жерден өгиздиң шақы шығады. Ишинде алтын бар шығар деп ойлаған перзентлердиң қолына бир қағаз илинеди. Онда әкеси балаларына былай деп жазып қалдырған сөзлер шығады:

«Бекимбет бақсы,
Әкениң көп болар балада ҳақы,
Балаларым мени асырайды ғой деп,
Бар дүньямды,

Үш балаға тең бөлип,
Өзи далада қараўсыз қалған,
Бекимбет бақылдың өңменине,
Усы өгиздиң шақы»

Ертекте дүньяға келтирип, бағып, өсирип, тәрбиялаған перзентлердиң ата-анасын хорлаўы, оларды қараўсыз қалдырыўы сыяқлы адамгершилкке жатпайтуғын ҳәдийселер қараланады. Бүгинги күнде де жәмийетимизде қәриялар үйинде жасаўға мәжбүр болып атырған қартайған ата-аналардың бар екенлиги сыр емес. Сонлықтан, бул ертек бүгинги күнде де үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Қарақалпақ фольклоры. II том. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1977.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 67-76-т. – Нөкис, «Илим», 2014.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИНГ АХБОРОТЛАР БИЛАН ИШЛАШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

М.Х.Алламбергенова, Ж.И.Жугинисова
Ажиниёз номидаги НДПИ

2017 йилнинг 30 сентябрь куни Шавкат Мирзиёев Мактабгача таълим вазирлигини ташкил этиш тўғрисидаги фармонга имзо чеккан эди. Бу вазирликни ташкил этишдаги асосий мақсад мактабгача таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш. Мактабгача таълим тизимининг қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканини Президентимизнинг боғча тарбиясини олган бола билан боғчага бормаган боланинг фикрлаш даражаси ўртасидаги фарқ хусусидаги фикрларидан ҳам билиш мумкин.

Ўзбекистонда биринчи марта барча мактабгача таълим муассасаларига мавзувий режалаштирилган таълим дастури тарқатилди. Таълим жараёнига энди кириб келаётган кичик ёшли болаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш тамойили асосида ишлаб чиқилган янги дастур «Илк қадам» деб номланди.

«Илк қадам» деб номланган янги дастурда таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этишни асосий меъзон сифатида белгилаган. Бу дастурда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун тарбиячи ва болалар учун янги ўқув-методик ва дидактик адабиётларни тайёрлаш зарурияти келиб чиқади. Мактабгача таълим муассасаларида таълимий фаолиятни ташкил этишда билимларни ўзлаштириш бошқача айтганда янги ахборотлар билан танишиш ва уларни англаш ҳамда ўзлаштириш кўникмаларини ҳосил қилиш замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва зарур техник воситалар ёрдами асосида таъминланади.

Мактабгача таълим қатор тамойилларга асосланади. Бу тамойиллар қуйидагилардан ташкил топиши мумкин: 1. Мактабгача таълим тарбияланувчиларининг эҳтиёжлари ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиши. 2. Мактабгача таълим боланинг психомотор, лингвистик ва когнитив ривожланишини қўллаб-қувватлаши, ўзини ижтимоий муҳитга мослашиш ва бошланғич таълимга тайёрлаши. 3. Мактабгача таълим болаларнинг муносабатларни ўрнатиш ва ҳамкорликда ишлаш, ўзаро ҳурмат, жавобгарчилик ҳисси, чидамлилик ва хайрихоҳлик туйғуларини ривожлантиришига хизмат қилишлиги. 4. Ўйинли таълим технологиясидан фойдаланишни ўқитишнинг асосий методи этиб белгилаш. Барча амаллар ўйинли хусусиятга эга бўлишлиги болаларга

қулай муҳитни яратади. 5. Она тилини ўрганиш орқали нутқни ривожлантириш ва сўзлар базасини кенгайтириш. Бола ёшлигидан тўғри сўзлаш ва ёзиш кўникмасини эгаллайди. 6. Болаларнинг ижодий тафаккури ва танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш орқали ўзлигини англаш ва намоён этиш хусуиятларини шакллантириш. 7. Дастурни амалга оширишда оила шароити ва яшаш муҳити имкониятларини ҳисобга олиш. 8. Мактабгача таълим боланинг соғлом ривожланиши ва самарали натижага эришишини таъминлаши зарур.

Мактабгача таълим муассасаларида таълимни амалга ошириш ва билим, кўникмаларини шакллантиришда замонавий ўқув воситаларини яратиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан асосийси ҳисобланади. Ушбу вазифани бажаришда замонавий ахборот-коммуникацион технология имкониятларидан кенг фойдаланиш зарур. Чунки бугунги куннинг болалари ахборотлашган жамият ва техникавий асрда улғаётган ва тарбияланаётган шахслардир. Ушбу омилни ҳисобга оладиган бўлсак таълимий воситалар яратишда ва ахборотлар билан ишлаш кўникмаларини шакллантиришда янги ўқув адабиётларини яратиш мақсадга мувофиқдир. Яратиладиган ўқув ахборотлари таълим ва тарбияни комплекс амалга ошириш имконини бериши зарур. Ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганганимизда мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясини ташкил этишда мультимедия технологиясидан фойдаланиш ўзига хос хусусиятга эгалиги исботланган. Бу хусусиятларни ўрганиш дидактик материалларни тайёрлаш ва ундан таълим жараёнида фойдаланиш педагогик ҳамда психологик таъсир этиш усулларини ўрганишни талаб қилади.

Ушбу нуқтаи назардан бугунги кунда мактабгача таълим тарбияланувчилари учун ўқув адабиётларини яратишда кўргазмалик тамойилига кўпроқ эътибор бериш керак. Биз ҳам ушбу соҳада олиб бораётган тадқиқотларимизда ушбу назария нуқтаи назаридан ёндашишни маъқул топдик. Мактабгача таълим дастури тарбияланучиларнинг 5-7 ёшли гуруҳдаги болаларга таълим беришни назарда тутади.

МТМ таълим жараёнининг мақсадлари: Ўқув-тарбиявий жараённинг мақсади болаларда умумий асосий компетенциялар ва ривожланиш соҳалари компетенцияларини шакллантириш учун тегишли шароитлар яратишдан иборатдир деб “Илк қадам” мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастурида белгилаб берилган. Демак, тарбияланувчи нафақат билим ва кўникмаларни эгаллаши балки компетентли шахс бўлиб вояга етиши белгилаб берилган. Айнан ушбу мақсадга эришишни назарда тутиб тарбияланувчилар учун ўқув методик мажмуа шаклидаги таълимий ўқитиш воситаси зарур деб ҳисоблаймиз ва қуйидагича ўзимизнинг мажмуамизни таклиф этамиз.

Бу мажмуада ўқув дастуридан тартиб тарбиячи ва тарбияланувчилар учун ўқув услубий маълумотлар жойлаштирилади. Ўқув мажмуа 3 функционал блокдан иборат бўлиб у таълимий, тарбиявий ва назорат қилувчи бўлимлардан иборатдир.

Масалан, бир блок ўргатувчи вазифасини бажариб билимларни эгаллашни амалга оширади.

Бунда билимлар нафақат кўргазмали балки аудио-визуал шаклларда намоён этилади. Бу эса тарбияланувчиларда ахборотларни қабул қилиш, уларни эсда сақлаш, қайта ишлаш ва узатиш каби кўникмаларни шакллантиради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчилар дастлабки билимларни ўзлаштириш кўникмаларини эгаллайдилар ва уларда базавий билимлар шакллантирилади. Шунинг учун давлатимиз томонидан амалга оширилаётган ушбу соҳадаги ягона сиёсатни амалга оширишда тарбияланувчиларнинг билим савияси ва тафаккурининг ривожланишига асос бўладиган ўқув услубий ишланмаларни замон талабида ишлаб чиқиш масаласи энг долзарб ва тезкор амалга оширилиши керак вазифа деб биламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев. Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. «Халқ сўзи» газетаси 2017 йил 11 сентябрь 181 (6875)-сон.

2.“Илк қадам” Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Т. 2018й.

3. Алламбергенова М. Разработка и использование интерактивных учебных комплексов в учебном процессе.// Вестник Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан – 2010. -№ 3 -95-97 стр.

YOSHLARNI QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASH – DAVR TALABI

M.Ashurov- Andijon davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi
G.Qoyshibaeva - Nukus davlat pedagogika instituti oqituvchisi

Avlod va ajdodlarimiz yaratgan qadrlash mezonlarining tarixi eng qadimgi naqllar, rivoyatlar, afsona, dostonlarga, ya’ni xalq og‘zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Spitamen, Muqanna va Jaloliddin Manguberdi to‘g‘risidagi asarlarda, Alpomish, To‘maris va Shiroq to‘g‘risidagi afsona va dostonlarda vatanparvarlik, qahramonlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoyilik kabi ko‘plab umuminsoniy qadriyatlar tasvirlangan. Ma’naviy merosimizning yorqin namunasi “Avesto” zardo‘shtiylikning muqaddas kitobi bo‘lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi, qadrlar mezonlari, o‘sha davrdagi milliy g‘oyalar yorqin ifodalangan. Uzoq o‘tmishdayoq shakllangan qadriyatlarimiz asrlar osha yashab kelmoqda.Yoshlarni qadriyatlar ruhida tarbiyalashda oilaning o‘rni beqiyos.

Bugungi davlatimizning mustaqilligi sharoitida oila va oilaviy tarbiyaga munosabat, qarashlar o‘zgacha tus olmoqda. Zero, insonlarning ma’naviy – axloqiy va ma’rifiy qarashlarini shakllantirish, ularning kelajakdagi hayotlarini belgilab beruvchi omildir. Ayniqsa, yoshlarda milliy tuyg‘u, o‘z xalqiga, uning an’analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalash, avvalo oilada asos solinishi hech kimga sir emas. Shuning uchun ham bugungi kun oilasini ma’naviy va madaniy sog‘lomlashtirish, umumjamiyat o‘rtasida oila salohiyatini ko‘tarish muammosi o‘ta dolzarblik kasb etmoqda.

Oilada axloqiy tarbiyaning rolini ko‘rsatish, unda ota – bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan axloqiy fazilatlarni egallashning naqadar ahamiyatga molik ekanligini ilmiy – amaliy tahlil qilish juda muhimdir.

Barkamol shaxsni tarbiyalash birdaniga amalga oshmaydi. Xalqning axloqiy mezonlari ona zamin, qadimiy diyor bilan, uning tarixiy taraqqiyoti davomida erishgan ma’naviy yutuqlari bilan nozik rishtalar orqali bog‘langan. Bu rishtalar xuddi ona vujudidan hayot nurini o‘tkazgan bola kindigi singari ona zaminga

muhabbat, burch va vijdon, nomus va or, iymon va e’tiqot, halolik, poklik, g‘amxurlik va mas’uliyat kabilar.

Har bir oilada farzandga nasihat berilar ekan, unga o‘zidan kattalarni hurmat qilishi, tanisa – tanimasa salom berishi, muomalali bo‘lishi alohida uqtiriladi. O‘zbek oilalarida o‘tadigan birorta ham marosim, to‘y – tomosha, hashar keksalarning maslahati va ishtirokisiz o‘tmaydi. Ularning hayotiy tajribalari, pand – nasihatlari, maslahatlari bola tarbiyasi uchun ma’naviy tayanch hisoblanadi. Sharqona tarbiyada bolalarni odobga o‘rgatishda dasturxon atrofi eng qulay joy hisoblanadi. Bu yerda ota – ona hamda yoshi ulug‘lar yoshlarga pand – nasihat qiladilar, nima to‘g‘ri, nima noto‘g‘ri, nima yaxshi, nima yomonligini uqtiradilar.

Oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug‘ilishidan boshlanadi. U bir qator omillar ta’sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota – onalarning namunasi, ularning bilim darajasi, umummadaniy saviyasi va nihoyat, oilaviy hayotni tashkil etishdan iborat. Oilada bolaning yuqoridagi xususiyatlarini hisobga olish, bolani ma’naviy – axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning mohiyati, o‘ziga xosligi va ahamiyatini tahlil qilish va undan unumli foydalanishga yordam beradi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar yoshlarni hozirgi zamon bilim, intelektning oliy darajalarini egallash bilan bir qatorda, xalqimizga xos bo‘lgan oliyjanob insoniy fazilatlarning tarkib topishiga ham ulkan hissa qo‘shishi mumkin ekanligini ta’kidlaymiz.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Мирзиёев.Ш. "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак" – Ўзбекистон. 2016й.

2. Karimov.I.A.. “Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch”. – T.: “Ma`naviyat” 2008.

3. Bo’riyev O “Oila va yangi an’analar” -T.: “O’zbekiston” 1988y

4. Jalilov T “An’analar hayot sabog’i” - T.: “Ozbekiston” 1992y

5. M.Inomova “Oilada bolalarning ma’naviy, axloqiy tarbiyasi”-T.: “Ozbekiston” 1999y

TÁRBIYA HÁM MUZÍKA TÁLIMI

M.Berdibekov, S.Romanova -p.i.k.
NMPI Muzıkalıq tálim kafedrası

Hár qanday pán tabiyat, jamiyet hám sezim rawajlanıwınıń obyektiv qaǵıydaları tuwralı bilimlerdiń juwmaǵınan, jámlesiwinen, isenimli hám ulıwmalasqan bilimler diziminen turadı. Hár qanday pánniń ajıralıp turıwı hám normative iskerlik kórsetiw ushın onıń ózinde jeke túsiniktiń barlıǵı búl sharti bólıp esaplanadı. Tárbiya, tálim hám oqıtıw pán sıpatındaǵı pedagogikanıń tiykarǵı túsinigi.

Tárbiya social múnásibettiń sonday bir turi bolıp, ónda shaxsqa baǵdarlanǵan jaǵdayda qáliplestiriw maqsetinde bir túrdegi adamlar basqa birewlerge tásır ótkeredi.

Tálim - tárbiyanıń sonday bir tárepi bolıp, ol insaniyat tóplaǵan ilimiy hám mádeniy qadiriyatlar dizimin óz ishine aladı. Tálim turli jollar arqalı alınadı.

Oqıtıw insaniyattıń social-tariyxıy tájiriybesi belgili táreplerin arnawlı tayarlanǵan shaxs basshılıǵında (oqıtıwshı, tárbiyashı, professor, instruktor basshılıǵında) oqıwshılar tárepinen ózlestirilıw procesı, aǵartıwshılıq, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı funkciyaların birgelikte órınlawshı qubılıs.

Muzıkalıq tárbiya metodikası pedagogika ilimleriniń dizimine kirip, ónda ayrıqsha órın iyeleydi. Muzıkalıq tárbiya maseleleri házirgi zaman pedagogikasında tárbiyanıń ulıwmalıq shınıǵıwaları menen baylanıslı jaǵdayda qaraladı.

Muzıkalıq-estetikalıq tárbiya - muzıka tárbiyasına qaraǵanda ádewir keń túsınik. Bul processte muzıka sabaǵı kerekli orındı tutadı, lekin ayrıqsha órın tutpaydı. Muzıkalıq tárbiyada muzıkanı túsıniw kónlikpelerin belsendi rawajlandırıw, kórkem-óner hám turmıstaǵı gózzal nárselerge muhabbat sezimin hám de óz sezimlerin muzıka tilinde dóretip kórsetiw qábiletin qáliplestiriw úlken rol óynaydı. Muzıkalıq tárbiya haqqında óǵan keń pedagogikalıq mánis bergen jaǵdayda aytılatúǵın bolsa, tálim-tárbiya órınları sistemasında ámelge asırılatúǵın putkil óqıw-tárbiya procesınıń qanday da maqsetke say aldina qoyılǵan jaǵdayda shólkemlestirilıwi tusınıledi. Belgili maqsetke qaratılǵan, jaqsı shólkemlestirilgen muzıkalıq tárbiyanıń maqseti miynet hám sociallıq iskerlikke hám Ana Watandı bárhama súyiwge tayar bolǵan, hár tárepleme hám garmoniyalıq rawajlanǵan shaxstı payda ettiriwden ibarat.

Muzıkadaǵı gózzallıqtı aktiv tusıniw ushın sanamızdı maqsetli jumsawımız talap etiledi. Muzıka dóretiwshiliginde hám onıń nátiyjesında intellektual tiykardı payda etiwden hesh qashan juz burmaw kerek. Muzıkanı tıńlawda ol yamasa bul jaǵdaydı sezip bastan keshiriw emes, balki esitip yamasa túsınip atırǵan materialdı parqlaymız, tańlaymız, bahalaymız hám piker juritemiz.

Muzıkalıq túsınikti hám sezimdi tárbiyalaw, muzıkalıq qábiletlerdi rawajlandırıw, bárhama aqıliy hám ádeplilik tárbiya menen ózara tásırde baladı.

Muzıkanı túsıniw gózzallıqtı seziwden kóbirek sheńberdi qamtıwdı, gózzallıqti seziw bolsa, óz náwbetinde muzıkalıq túsınikke iye bolıwdıń túrlerinen biri. Hámme gózzal nárselerdi muzıkalıq túsıniw mumkin, biraq hámme muzıkalıq túsınilgen nárseler gózzal bola bermeydi.

Gózzallıqta waqiyanıń jaqsı tárepleri óz mazmunına iye. Turmıs waqiya hám hádiyselerdıń muzıkalıq túsıniwimizde turli ruwxıy keypiyatlarǵa tussek, gózzallıqtıń parqına barıwımızda bolsa, tek ráhátlenemiz.

Sonday-aq, haqiyqiy muzıkalıq talǵamǵa iye bolıw, sol insannıń belgili ózgesheliklerinıń biri. Sebebi, talǵamda ol yamasa bul adamnıń ruwxıy dúnyası kórinedi. Demek, salamat talǵam ushin guresiw - shaxstıń insaniylıq páziyleti ushın qayg`iriw. Muzıkalıq talǵamı kámil bolǵan oqıwshı tek kórkem-óner iyelerin tusınetúǵın bolegi ǵana emes, ol turmıs gózzallıqların qaysı formada-tabiyatta ma, ádepte me, miynette me yamasa átiráptaǵı nárselerde me, nelerde kórinbesın ónı qádirleytúǵın boladı. Ol barlıq ideyalıq hám ádeplilik penen jamanlıqqa qarsı turıwǵa tayar turadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Мирзиёев.Ш. "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак" –Ўзбекистон. 2016й.

2. Қодиров.Р. Мусиқа педагогикаси. Тошкент 2018й 164б

3. Қодиров.Р. Мусиқа психологияси. Тошкент 2016 й 88б

AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ JARAYONINING XUSUSIYATLARI

G.Tasbayeva -o'qituvchi, M.Qarshibayeva -2 b guruh talaba
NDPI Maktabgacha ta'lim kafedrasi

"Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 23-moddasi Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarni o'qitishga qaratilgan bo'lib, jismoniy yoki ruhiy

rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarni o'qitish va ularni tarbiyalash va davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etiladi. Nutq murakkab funksional jarayondir. Uning asosida muloqot jarayonidagi til birliklarini o'rinli qo'llanilish yotadi. Nutqni o'z vaqtida to'g'ri egallash bolaga atrofni o'rab turgan odamlar bilan erkin muomala qilish imkonini beradi, o'z nutqini boshqarishga ko'maklashadi va nihoyat maktabda ta'lim – tarbiya berish jarayonini ancha yengillashtiradi. Aqli zaif bolalar o'zlarining sog'lom tengdoshlaridan farqli o'laroq kech tilga kiradilar. Birinchi so'zni muddati bolaning uch, ba'zan besh yoshgacha kechikadi. Bu yerda talaffuzdagi ham nuqsonlarni ham qayd etish kerak. Bosh miya po'stlog'ining shikastlanishi, fonematik eshituvning buzilishiga artikulyatsion apparat harakatining izdan chiqishiga olib keladi. Aqli zaif bolalar tilning lug'aviy boyligini egallashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Aqli zaif o'quvchilar qo'llaydigan so'zlar zahirasi odatdagi me'yorga tenglashtirib bo'lmaydigan darajada tordir. Ular ko'pincha so'zlar ma'nosini tushunmaydilar. Aqli zaif bolalarning nutqini farqlaydigan yana bir xususiyat bu ularning noto'g'ri talaffuz etishlaridir. Miya po'stlog'ining analizatorlik faoliyati buzilishi tufayli, atrofdagilar haqida noaniq tasavvurlar o'quvchilarni kuzatgan narsa va hodisalarni noaniq atashga olib keladi. Natijada predmetlarning o'xshashligini ilg'ab ularning farqini ilg'amasdan bunday predmetlarni bir xil so'z bilan atashadi. Aqli zaif bolaning faol lug'ati uning nofaol lug'atidan kambag'alroq bo'ladi. Aqli zaif bolalar uchun xos bo'lgan umumiy motor rivojlanmay qolishi ham nutqning rivojlanishining sekinlashishida ma'lum bir ro'l o'ynaydi. Motorikaning (harakatlarning) rivojlanmay qolishi bolaning atrof – dunyo bilan tanishish jarayonini buzadi va natijada ular haqida tasavvur va ma'lumotlarni to'plashni tormozlaydi. Aqli zaif bolalarda kuzatiladigan motorikaning nuqsonlari ular nutqining talaffuz tomoniga ham ta'sir etadi. Chunki nutq tovushlarning so'zlarning ixtiyoriy talaffuzi nutq a'zolarining yuqori darajadagi koordinatsiyalashgan harakatlarni talab etadi. Aqli zaif bolalar uchun esa nutq a'zolarining koordinatsiyalashgan harakatlari qiyinchilik tug'diradi. Aqli zaif bolalar uchun xarakterli bo'lgan fonematik eshitishning yaxshi rivojlanma- ganligi va nutq harakatidagi kamchiliklar bir-biriga ta'sir etadi va nutqning rivojlanishini tormozlaydi. Bolalar ulg'aygan sari narsa nomlarining ahamiyati ham o'sib aniqlanib boriladi. Aqli zaif bolalarda "tahallus"lardan tushunchalarga o'tish jarayoni juda uzoq va qiyin shakllanadi. Maktab yoshidagi aqli zaif bolalar nutqi sog'lom 3-4 yoshli bolalar nutqini eslatadi. Bu bolalar fikrlarini o'ylab tugatmasdan yoza boshlaydilar. Shuning natijasida gapning boshlanishi bilan tugashi orasida bog'liqlik bo'lmaydi.

Aqli zaif bolalar talaffuzidagi nuqsonlar – nutqning to'liq rivojlanmaganligining ko'rinishlaridan biridir. Aqli zaif bolaga eshitilishi bo'yicha o'xshash fonemalarni ajratish va so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklardan namoyon bo'ladigan fonetiko-fonematik buzilishlar xosdir. Bular talaffuz nuqsonlarini keltirib chiqaradi. O'xshash tovushlarni yetarlicha aniq ajrata olmasdan bola ularni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana olmaydi. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar bartaraf etilganidan so'ng ham, aqli zaif bolalar bu tovushlarni mustaqil so'zlashishda qo'llay olmaydilar. Chunki alohida tovushlarni talaffuziga qaraganda tovushlardan o'zining faol nutqida foydalanish haqiqatdan murakkab faoliyatdir.

Aqliy nuqsonga ega bo'lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ta'lim-tarbiyasi respublikada maxsus ta'limning ajralmas qismi sifatida amalga oshiriladi va nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim – tarbiya berishda ulardagi nuqson qay darajadalig ihisobga olinadi.

Aqli zaif bolalarning nutqiy rivojlanishiga nafaqat ko'rish funksiyalarining ahvoli ta'sir etadi. Bu bog'liqlik bolaning ko'rish idroki va hissiy tajribasi, shuningdek bolalarning bu kontingentini o'qitish va tarbiyalashning o'ziga xos sharoitlari uni korreksion rivojlantirish jarayonida yetarlicha hisobga olinmasligi bilan belgilanadi. Nutqiy nuqsonni to'g'ri aniqlash uchun bolaning psixik va nutqiy rivojlanishi bilan batafsil tanishish ishlari olib boriladi. Buning uchun bolaning psixologik-pedagogik tavsifnomasi o'rganiladi. Logopedik tekshirish ishlari o'tkaziladi. Bolalarning og'zaki nutqi, bog'langan nutqi, so'z boyligini, nutqining Grammatik qurilishi tekshiriladi. Logopedik tatqiqod maxsus hujjatlarni o'rganish va ota-ona bilan suhbatlashish bilan boshlanadi. Mazkur bosqichning vazifasi anamnestik ma'lumotlarni bolaning nutqi rivojlanishining davom etishi to'g'risidagi natijalar bilan to'ldiriladi. Logopedik tekshiruv natijalariga ko'ra korreksion-logopedik ta'lim tashkil etiladi. Korreksion – pedagogik ish tizimini amalga oshirishda tarbiyalanuvchilarning nutqiy rivojlanish imkoniyatlarini bilish, ish jarayonini boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda olib borish, ota-onalar bilan aloqada bo'lishi kerak.

Xusola qilib shuni aytish mumkin: nutqi nusonning nutqiy muloqot quroli hisoblanib, nutq orqali kishi jamiyat hamda uning boshqa a'zolari bilan bog'lanib turadi. Uning u yoki bu ko'rinishda mukammal shakllanmaganligi shaxsning to'laqonli kamol topishiga to'sqinlik qiladi. Har qanday nutq buzilishlarini tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'llarini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning shakllanishida rol o'ynovchi sharoitni bilishi kerak. Bu esa u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida sezish va aniqlash uchun kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.”Ta'limto'grisida”gi qonun. 1997-yil
2.”Maxsuspedagogika”. P.M. Po'latova, L.Sh. Nurmuhammedova. Toshkent 2014.
3.”Logopediya”. M. Ayupova Toshkent 2007.

’’NAR IYDIRGEŃ NAMASI HAQQINDA

M.Umarova- 2-basqısh talaba, S.Romanova - p.i.k.
NMPI

Xalqımız ázel-ázelden ózleriniń milliy úrip - ádetlerin mádeniyatin xalıq namalarına salıp, atqarıp dóretip ustazǵa shákirt túsip usı kúnge deyın jetip kelgen.

Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov aytıp ótkenindey: ’’Ótmish tarıyxımızdi úyrenbey turıp, keleshektı ko're almaymız’’. Ata-babalarımızdıń bizlerge qaldırǵan miyrasların jas áwladqa jetkerip úyretiw bul bizlerdıń wazıypamız esaplanadı. Uzaq ótmıshtegı xalıq turmısın, ármanların búgınge shekem jetkızgen sázendeshilik, jıraw, baqsıshılıq ónerleri bolıp tabıladı. Usınday talantlı ónerpazlarımızdıń miynetleri arqasında joytılmay jetıp kelgen xalıq namalarin dáwir talabına say rawajlandırıp, qádirlep keleshek áwladqa úyretiw hár ustazdıń wazıypası esaplanadı.

Xalqımızdıń “Muwsa sen yarı”, “Nama bası”, ”Ílme sultan”, “Jeti asırım”, “Sayra duwtar”, “Galgalay”, “Mıń tómen”, ”Qara jorǵa”, “Nar iydirgen” uqsaǵan bir-birinen alıq namaları bar. Bunday xalıq namalarımız óz dáwirinde bolıp atırǵan waqyaların baqsı hám sázendelerimız tárepinen duwtar saz ásbabına túsirilgen hám ustazlarımız arqasında bizlerge shekem saqlanıp kelingen.

Joqarıda aytıp ótkenimizdey, qádimgi xalıq namalarımızdıń biri bolǵan “Nar iydirgeń” namasına toqtalıp ótsek. Bul nama Qaraqalpaq xalıqınıń Túrkistanda jasaǵan dáwirinde belgisiz baqsı tárepinen jaratılǵan. Bul namanı jırawshılıq ónerinde de ańızlardı

bilemiz. Bul namanıń jaralıwı tarıyxı tómendegishe bolıp, bir kelinshek botası ólgen nardı sawa almay qıynalıp otırǵanın ótip baratırǵan jolawshı bir baqsı kórıp qaladı hám sol nar túyeniń aldına kelip, qolına duwtar saz áspabın alıp bir saz shertedi. Sol sazdı esitken nar tınıshlanıp iyip, sút bere baslaydı. Kelinshek nardı sawıp bolǵannan keyin hayran qalıp, bul qanday nama ekenin soraydı. Baqsı oylanıp turıp bul nardı iydirdi, soniń ushın “Nar iydirgen” naması bola goysın dep juwap beredi. Bul nama sol gezden baslap xalıq arasında “Nar iydirgen” naması dep atalıp ketken degen gápler xalıqımız dóretpelerinde sawlelenedi. Sazdıń ózgeshe bir sıyqırǵa bay ekenligin namadaǵı tili joq haywanǵa tásir jasap turǵanınan bilsek boladı. Ullı alımlarımızdıń biri Farabıy de muzıka tuwralı óz pikirin bildirgen.

“Muzıka - bul insan sóylewiniń qáliplesiwi barısı hám sezimler menen baylanıslıǵın aytadı”. Muzıka arqalı bizler jas áwladti tárbiyalawda insannıń sóylewi, óniń qáliplesiwinde úlken áhmiyetke iye. Ullı kompozıtorlarımızdıń biri Chaykovskiy ózıniń ómirinen kelıp shıqqan jaǵdayda-“Muzıka arqalı men sóz arqalı jetkerip bere almaytuǵın sezimlerimdi jetkerip bere alaman . Muzıkada ilahiy kush bar, ol meni hámiyshe ózine tartıp turǵan”- dep aytqan eken.

“Nar iydirgen” naması mazmunına kelsek namada kelinshektiń narǵa deyingi qádem atıp keliwleri, nardiń tınıshsızlanıp sawdırtpay atırǵanları, súttiń shelekke tamǵan sesleri, kelinshektiń sútti alıp qaytıwı barlıq – barlıǵı súwretlengen. Nama 6/8 ólshemde, janlıraq tempte hám “lya”- fregiy ladında jazilǵan. Bir qansha bólimlerden turadı. Ónıń kórinisi tómendegıshe:

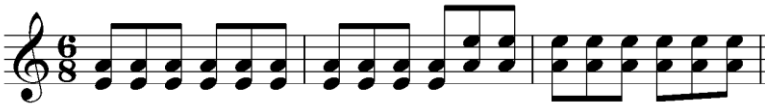

Bul jerde namanıń ekinshi bóliminiń kórinisi kórsetilgen.

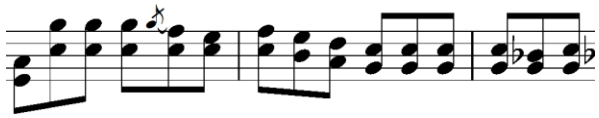

Namada jáne de modulyacıya ushıraydı. (Modulyaciya nama belgili waqıt ishinde ǵana bir tonlıqtan ekinshi bir tonlıqqa ótedi hám birinshi tonlıqqa qaytıp keledi).

Bul namamızda bolsa lya fregiy ladınan ioliy ladına (re major tonlıǵına) ótken hám namanıń úshinshi bóliminiń kórinisi súwretlengen.

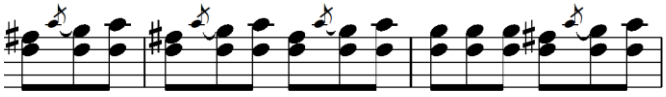

Ioliy ladınan jáne “lya” - fregiy ladına qaytıp keledi. Bul tórtinshi bólimi hám namanıń tamamlanıwı bolıp esaplanadı. Ónıń kórinisi tómendegishe;

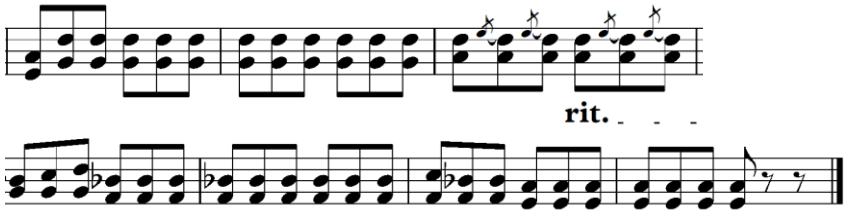

Húrmetli Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev aytqanınday: ”Biziń háwes etse arzıytuǵin ullı tarıyxımız bar. Háwes etse arzıytuǵın ulli babalarımız bar. Háwes etse arzıytuǵın biybaha baylıqlarımız bar. Men isenemen, nesip etse, háwes etse arzıytuǵın ull’ keleshegimiz, ulli ádebiyatımız hám kórkem ónerimiz de, álbette boladı”-dep aytqan edi.

Bizlerdey jaslarǵa prezidentimiz usınday isenim bildirer eken, álbette bizlerdiń kórkem ónerimiz, ádebiyatimiz hám keleshegimiz jaqsı rawajlanadı. Bizlerdey jas bolajaq muzıka oqıtıwshılarǵa kóplegen imkaniyatlar jaratıp bermekte. Prezidentimizdiń isenemin aqlap mámleketimizdi joqarǵı shoqqılarǵa shıǵıw bizdey jaslar qolında.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. I.A.Karimov. “Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch”. – T.: “Ma`naviyat” 2008.
2. Ayımbetov Q.Xalıq danalıǵı “Bilim baspası” Nokis -1992 j.

SHAXSNING IJTIMOYLASHUV MUAMMOLARI

A.Ibraymova – oqituvchi, M.Xudiyarova 1-kurs talaba
NDPI psixologiya kafedrasi

XX asrda insoniyat texnika, elektronika va boshqa shunga o`xshash murakkab texnologiyalarni yaratgani bilan xarakterlansa-da, vaqti kelganda, shunday xolatga duch kelamizki, murakkab elektron texnikani yaratgan o`ta aqlli inson o`zi va o`zi atrofidagilarning ruhiy kechinmalarini to`g`ri baholay olmasligi sababli, o`zini nochor va kuchsiz sezishi mumkinligini hayot isbotladi. XXI- asrda juda ko`plab davlatlarda bo`lgani kabi dunyo xaritasida munosib o`rin olgan mustaqil O`zbekistonda ham barcha sohalarda tub islohotlar boshlandi. Bu islohotlarning barchasi **inson omilini** har qachongidan ham yuqori saviyaga ko`tarib, uning kuchi, idroki, salohiyati, ruhiy hamda ma`naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, rivojlanish va civilizatsiya bilan uzviy bog`ladi. Bundan inson va uning mukammalligi, o`z ustida ishlashi, o`z mukammalligi xususida qayg`urishi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi. Shunday qilib, yangi davr har bir insondan o`z ichki imkoniyatlarini adekvat bilish, shu bilimlar zahirasi bilan yaqinlari va hamkasblari psixik dunyosini bilishni talab qilmoqda. Buyuk Suqrot o`z davrida «O`z - o`zingni bil!» degan shiorni o`rtacha tashlagan bo`lsa, yangi davr «o`z yoningdagilarni va ularning qilayotgan ishlarini ham bil», degan shiorni har qachongidan ham dolzarb qilib qo`ydi. Ayni shu muammoni yechishda shaxsning o`zligini anglashi, o`z-o`ziga baho berishi, ijtimoiy normalarni hurmat qilishi kabi xususiyatlarni o`rganish zaruratini talab qilmoqda.

Har birimizning jamiyatdagi o`rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo`lgani, jamiyatga qo`shilib yashashimizning psixologik mexanizmlarini o`rganish muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon psixologiyada ijtimoiylashuv yoki sotsializatsiya deb yuritiladi. Demak, sotsializatsiya yoki ijtimoiylashuv – inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot – faoliyat jarayonida uni faol tarzda o`zlashtirish jarayonidir. Sodda til bilan aytganda, ijtimoiylashuv – har bir shaxsning jamiyatga qo`shilishi, uning normalari, talablari, kutishlari va ta`sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko`rsatishi va kerak bo`lsa, shu ijtimoiy tajribasi bilan o`z navbatida o`zgalarga ta`sirini o`tkaza olishi jarayonidir.

Shaxs turli ijtimoiy jarayonlarning ishtirokchisi va faol amalga oshiruvchisi bo`lganligi tufayli shaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondoshishiladi va turli guruhlar bilan bo`ladigan turli shakldagi o`zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya’ni ijtimoiy psixologiya avvalo biror guruhning a’zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga buysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta’sirlari uning ongida qanday aks topishini o`rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta’siri qay yo’sinda sodir bo`lishi ijtimoiy psixologiyada ijtimoiylashuv muammosi bilan uzviy bogliq bo`lsa, bu ta’sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo`lishi ijtimoiy yo`l-yo`riqlar muammosi bilan bog`liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo`lishini aniqlagan

holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Demak, inson shaxs sifatida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ta'siri ostida shakllanadi. Ijtimoiylashuv eng avvalo odamlar o`rtasidagi muloqot va hamkorlikda turli faoliyatni amalga oshirish jarayonini nazarda tutadi. Tashqaridan shaxsga ko`rsatilayotgan ta`sir oddiy, mexanik tarzda o`zlashtirilmay, u har bir shaxsning ichki ruhiyati, dunyoni aks ettirish xususiyatlari nuqtai nazaridan turlicha sub`ektiv tarzda idroq etiladi. Shuning uchun ham bir hil ijtimoiy muhit va bir xil ta`sirlar odamlar tomonidan turlicha harakatlarni keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya T. 2002
2. Karimova V.M., Akramova F. Psixologiya T 2000.
3. Karimova V.M.Ijtimoiy psixologiya asoslari.Toshkent-2007.
4. Akramova. F. Ijtimoiy psixologiya. T-1998

ЁШЛАРНИНГ ВАТАНПАРВАРЛИК ФАЗИЛАТЛАРИНИ ОШИРИШДА МАЪНАВИЙ - МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИНГ ЎРНИ

Н.Нагметова -педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Ажиниёз номидаги НДПИ Бошлағич таълим кафедраси

Бугунги кунда республикамизда ёшларни мамлакатимиз конституциявий тузими, суверинитети ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш руҳида тарбиялаш, барча таълим муассасаларида ёшларни оила ва жамиятни асрашга ўргатиш бўйича тегишли фанлар ва машғулотларни жорий этиш, уларнинг мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш, ижтимоий фаоллигини ошириш ва истеъдодини қўллаб-қувватлаш, жисмоний ва руҳий ривожланишига кўмаклашиш, техникавий ҳамда касб-ҳунарга оид билим ва маҳорат даражаларини ошириш учун кенг имкониятлар яратилди.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида "жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш" (4.5-банди) долзарб вазифа сифатида белгилаб берилди. Бу борада ёшларда мардлик ва жасорат, қатъият, ватанпарварлик, фидойилик каби фазилатларни шакллантириш ва уларни маънавий-маърифий ишлар орқали ёшларни тарбиялаш алоҳида аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, ёшларда ватанпарварлик фазилатини тарбиялаш, бу борадаги мавжуд ҳолатни ўрганиш, уни бойитиш чораларини излаш, камчиликларни бартараф этиш жорий режаларни белгилашга бевосита боғлиқдир. Ёшларни ватанпарварлик фазилатларини тарбиялашда илмий-назарий ва амалий жиҳатдан қуйидаги вазифаларни амалга оширишга эришиш мақсадга мувофиқдир:

ёшларни Ватанига фидоий, жасур, соғлом, билимли ва ҳар томонлама етук, юқори ахлоқли пок инсон бўлишга йўллаш;

ёшларда ўз халқининг тарихий, маданий, миллий хусусиятларини англаб олишга бўлган эҳтиёжни таркиб топтириш;

мустақиллик шароитида ёшларни замон талабларини англаб етишга йўллаш;

ёшларни қобилияти, қизиқишига кўра касбга йўллаш;

ватанпарварлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик каби хислатларни таркиб топтириш.

Ёшларни ватанпарварлик фазилатини тарбиялашда оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлигида касбга йўналтириш бугунги куннинг маънавий-маърифий, мафкуравий, тарбиявий зарурати ҳисобланади. Ижтимоий ҳамкорликнинг ушбу замонавий шакллари асосида дарсдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этишда: тарбиявий тадбирнинг режали, мақсадли, изчил, тизимли ўтказилиши; тарбиявий тадбирни ҳамкорлик педагогикаси асосида ташкил этиш; тарбиявий тадбирларнинг ёшлар қизиқиши, майли, интилишларига жавоб бериши; ҳаётий муаммоларнинг ечимини топишга йўналтирилганлиги; таълим жараёнида олинган ахлоқий-маънавий билим, малака ва кўникмаларни мустаҳкамлаш, тўлдириш ва ривожлантириш; жамиятнинг фаол фуқароси бўлишга тайёр туриш зарурати аниқланди.

Умумий ўрта таълим мактабида оила, маҳалла ва жамоатчилик ҳамкорлигида олиб бориладиган тарбиявий ишлар самарадорлигига эришишда махсус режа ва дастур асосида таълимий-тарбиявий ишларнинг амалга оширилиши муваффақиятлар гаровидир.

“Мард ўғлонлар”, “Темурбеклар мактаби”, “Алпомиш”, “Баркамол авлод” тўгараклари фаолияти ишлаб чиқилган ижтимоий институтлар билан ўзаро ҳамкорлик йўл харитаси ўсмирларнинг ёш ва психологик хусусиятлари, миллий қадриятлари, мамлакат тинчлиги ва хавфсизлигини таъминлашда йигитларнинг ўрни инобатга олинган ҳолда ишлаб чиқилди.

Шунингдек, умумий ўрта таълим мактабларида ташкил этилган “Темурбеклар мактаби” тўгараклари мардлик, қатъиятлилик тўгараги сифатида ўқувчиларда фахр-ифтихор туйғусини уйғотди. Улар мазкур тўгарак машғулотларида ватанпарварлик туйғусини чуқур ҳис этиб ҳарбийларча ўз юртини ҳимоя қилишга тайёрланишида бевосита тарбиявий аҳамият касб этди. Ушбу тўгарак машғулотларининг юқори савияда ташкил этилиши келгусида ўғил болаларни “Темурбеклар мактаби” деб номланувчи ҳарбий академик лицейларда ўқишга бўлган қизиқишларини ошириб, ўз олдиларига аниқ мақсад қўйишга ундайди.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларда ватанпарварлик фазилатини тарбиялашда юқорида келтириб ўтилган маънавий-маърифий ишларнинг ўрни беқиёсдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.

2. Зуннунов Асқар, Жўраев Рисбой. Ўқувчиларни инсонпарварлик руҳида тарбиялашнинг пед. асослари. – Т.: Шарқ, 2008. – 80 б.

3. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Пед.фан.док. ...дисс–Т.:1993.364–б.

KAM TA’MINLANGAN OILA BOLALARI TARBIYASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

N.Nurmatova – magistrant
Ajiniyoz nomidagi NDPI

Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, oila shaxs tarbiyasida, boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda, eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki aynan oilada individual qobilyatlar, shaxsiy kasbiy qiziqishlar, axloqiy me’yorlar shakllanadi. Oila omili insonga butun umri davomida ta’sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy rollarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o'z-o'zini belgilab olishga, uning

ijtimoiy-ijodiy faolligini oshishiga yordam beradi. Oilaviy munosabatlar oliy qadriyat hisoblangan bizning Respublikamiz O'zbekistonda oilaning ijtimoiy maqomi nihoyatda balanddir va o'z mavqeyini hozirgacha ushlab turibdi.[N.Egamberdiyva:106]

Xalqimizda shunday bir maqol bor: “Qush uyasida ko'rganini qiladi”. Haqiqatdan ham bolalarning qanday tarbiya olishi, shu oilada bo'layotgan psixologik iqlim bolaning tarbiyasiga, psixologiyasiga o'z ta’sirini o'tkazmay qolmaydi. Shu jumladan oilaning moddiy tomondan ta'minlanishi ham. Oilaning moddiy tomondan kam ta’minlanishi bolaning tarbiyasiga, psixologiyasiga qanday ta’sir qilishi mumkin?

Birinchidan, oilaning moddiy tomondan kam ta’minlanganligi uchun ota-ona bor kuchini va vaqtini oilada bo'layotgan moddiy yetishmovchiliklarni o'rnini to’ldirishga, pul topishga sarflaydi. Natijada bolalar qarovsiz qolib ketadi, bu esa ko'plab salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, moddiy yetishmovchliklar sababli oila a’zolari o'rtasida nizoli vaziyatlar yuz berishi va qarzdorliklar ham, shu oilada tarbiyalanayotgan bolalarda o'z salbiy oqibatlarini ko'rsatmasdan qolmaydi.

Uchunchidan, moddiy yetishmovchiliklar tufayli yuz beradigan boshqa ayrim sabablar (masalan, bolaning kamsitilishi, o'zi xohlagan narsasini xarid qila olmasligi va shu kabilar). Bu kabi holatlarni oldini olish uchun davlatimiz tomonidan ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda aholining ehtiyojmand qatlamlari ijtimoiy himoyasini yanada kuchaytirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2017-yil 14-iyuldagi qarori bilan “Ezgu maqsad” xalqaro xayriya jamg'armasi tuzildi, uning faoliyati axolining ijtimoiy nochor qatlamlari sog'lig'ini himoyalash, yetim bolalar va “Mehribonlik” uylari tarbiyalanuvchilariga, “Muruvvat” va “Saxovat” uylarida yashovchilarga yordam korsatishga yo'naltirildi. [2017 yil - shiddatli islohotlar yili:79-80]

Shuningdek, bugungi kunda yurtimizda kam ta’minlangan oila farzandlariga mablag'lar ajratilmoqda, yoz oylarida bepul sog'lomlashtirish oromgohlarida dam olishlari uchun sharoitlar yaratilgan, yetim bolalar va ota ona qarovisiz qolgan qolgan kollej va maktab o'quvchilari ta’lim muassasalarini tugatgandan keyin ishga joylashishida ham moddiy yordamlar berilmoqda. Kam ta’minlangan oilalarning uy-joy bilan ta’minlanishida ham ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan bir qatorda kam ta’minlangan oilalardagi bolalar tarbiyasida asosan ijtimoiy pedagoglar va psixologlarning o'rni katta.

Ijtimoiy pedagog- ijtimoiy pedagogika mutaxassisligi bo'yicha o'rta yoki oliy professional ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassis, ijtimoiy pedagogik faoliyatni professional tartibda yurita oladigan mutaxassis. Ijtimoiy pedagog faoliyati oilani o'rganishdan boshlanadi. Oiladagi munosabatlarni o'rganish pedagogga oilada bolaning holatini tasavvur qilish imkonini beradi. Oilani o'rgangandan keyin, ijtimoiy pedagog oldida oilada yangi munosabatlarni o'rganish vazifasi turadi. Bu muammoni oilani turli kulublar, maslaxatlar, maishiy birlashmalar, tomorqa ishlarga jalb qilish yo'li bilan o'rnatish mumkin. Bolaning oilada tutgan o'rni haqida tasavvurga ega bo'lgandan so'ng, ijtimoiy pedagog oila bilan birgalikda u uchun reabilitatsion dastur variantlarini ishlab chiqadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy pedagog oiladagi barcha munosabatlar kattalarning o'zaro munosabati, kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni inobatga olishi muhim hisoblanadi. Oilada hamkorlik mavjudmi yoki barcha munosabatlar kattalarning buyurug'i asosida quriladimi? Agar bola birinchi sinfga qatnay boshlasa, ijtimoiy pedagog bolaning holatini, kimga qanday murojaat qilishi, unga nima yoqish-yoqmasligini aniqlashi lozim. Ijtimoiy pedagog, birinchi navbatda, muvaffaqiyatsiz oilalar bilan to'qnash keladi. Bularga bola doimiy ota-onalar janjallarida yashaydigan, ota-onasi giyohvand bo'lgan

oilalar shuningdek ishsiz oilalarni kiritish mumkin. Ijtimoiy pedagog oilaning turli muammolari (kasal bolalar, nogironlar, o'qishni xohlamaydigan bolalar, giyohvandlik, daydi bolalar, ota-onalarning ajralishlari) bilan duch keladi. Shubhasiz, ijtimoiy pedagogning oiladagi birinchi vazifasi – inqirozli vaziyatlarni hal qilish bo'lib hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga har doim katta e'tibor bilan qarash lozim. Zero Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "2017 yil - shiddatli islohotlar yili" T., 2017
2. N.Egamberdiyva. "Ijtimoiy pedagogika" T.,2009
3. R.X.Djurayev, O'.Q.Tolipov. "Pedagogik atamalar lug'ati" T., 2008
4. SH.M.Mirziyoyev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" T.,2016

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ ФУТБОЛИСТОВ ВЫСОКОЙ КВАЛИФИКАЦИИ

П.М.Жолдасбаев, С.Есемуратов,
НГПИ кафедры физичсекою васпитания.

Информационные технологии прочно вошли в сферу деятельности специалистов, работающих в различных отраслях. Применение их осуществляется повсеместно, например, ведение документации, создание баз данных и т.д. Во многих видах спорта такие технологии внедряются в процесс подготовки спортсменов высокой квалификации. Особенно они используются там, где оценить уровень подготовленности спортсмена обычными средствами невозможно и где требуются специальные компьютерные программы, знания и умения, например, биомеханический анализ техники движения спортсмена, моделирование тактических схем ведения спортивной борьбы, анализ функционального состояния спортсменов, оценка адаптационных возможностей человека к физической нагрузке и т. п. **[Богданов, В.М-78].**

Информационные технологии, ставшие неотъемлемой составляющей общества, – это совокупность методов и программно-технологических средств, обеспечивающих сбор, хранение, обработку, вывод, использование информации, что способствует широкому распространению и обеспечивает снижение трудоемкости процессов реализации информационных ресурсов **[Жуков, Р. С-76-80].**

Использование таких технологий позволяет определить различные стороны подготовленности спортсмена, а значит, и разработать специальную программу его подготовки.

Не остался в стороне от требований времени и современный футбол, который постепенно прощается с чертежами в блокнотах и цветными магнитами на досках. В эру цифровых технологий тактические зарисовки меняют бумажный формат на электронный, обретают новые оттенки и помогают выигрывать титулы.

Ни в одном футбольном клубе высшей лиги нет тренера аналитика, который готовил бы главному тренеру не только статистический материал по игре своей команды, но мог бы оказать значительную помощь в таких вопросах:

- создания базы данных по объему и направленности тренировочных нагрузок за определенный период времени;

- создания базы данных по игровой деятельности футболистов, как своей команды, так и соперника;

- поиску новых игроков (технический скаутинг);

- скорости восстановления организма футболистов после матчей или тренировочных нагрузок и т.д.

Во многих зарубежных клубах используются высокоточные, передовые GPS трекеры, которые дают тренерам и персоналу доступ к данным, о скорости, пройденной дистанции и общей нагрузке на игрока. Используя усовершенствованную систему с высокой точностью, датчики улавливают сигналы спутников GPS и «Глонасс» на частоте десять герц в секунду, тем самым, удваивая точность измерений. По полученным данным, тренерский штаб составляет индивидуальные программы для каждых игроков в зависимости от конкретных целей. Кроме того, датчики показывают объём работы, который выполняет спортсмен, и можно посмотреть в какие моменты тренировки игроки затрачивают максимальное количество усилий.

Планирование индивидуальных программ позволяют тренеру достичь высокой однородности в уровне специальной физической подготовленности футболистов, что в свою очередь, позволяет выбирать агрессивную атакующую тактику ведения игровых действий**. [Тимошенков, В.В-56]**

Показатель «PlayerLoad» (нагрузка на игрока) может также использоваться во время восстановления игрока после травмы, что очень важно, для исключения форсированной подготовки.

Литература:

1. Богданов В.М. Использование современных информационных технологий в теоретической и методико-практической подготовке студентов по физическому воспитанию / В. М. Богданов, В. С. Пономарев, А. В. Соловов // Материалы всерос. науч.-практ. конф. - СПб., 2000.

2. Жуков, Р. С. Новые информационные технологии в научно-методической деятельности специалистов физической культуры и спорта: состояние и перспективы / Р. С. Жуков // Вестник Кемеровского государственного университета. - 2009. - № 4. - С. 76-80.

3. Тимошенков, В.В. Основные направления применения вычислительной техники в физической культуре и спорте / В. В. Тимошенков // Теория и практика физической культуры. 1993, №1.

BASLAWISH KLASSLARDA INTEGRACIYALASQAN TÁLIMDI ÁMELGE ASIRIWDIŃ PEDAGOGIKALIQ MÁSELELERI

P.Kojalepesova
NMPI magistrantı

Búgingi kúnde ilim-pán hám texnologiyanıń jedel rawajlanıwı ilimiy maǵlıwmatlardıń kóbeyiwine alıp keledi. Bul óz náwbetinde, ilimiy bilimler tiykarında qáliplesken oqıw pánleriniń mazmunı jıl sayın jańa bilim hám túsinikler menen bayıtıp barılıwı sebepli pán tiykarlarınıń oqıw materialınıń kólemi artıwına sebep bolmaqta.

Ámeldegi oqıw shınıǵıwları ushın ajıratılǵan waqıt ólshemleri bolsa úlken kólemdegi oqıw materialınıń oqıwshılar tárepinen tolıq ózlestiriwine múmkinshilik bermeydi. Demek, waqıt muǵdarlarına ámel qılıp oqıw materialınıń mazmunın

oqıwshılarǵa jetkizip beriw ushın tálimge jańasha qaraw talap etiledi. Bunday zamanagóy tálim házirgi kúnde integraciyalasqan tárizinde ámelge asırılıp kelinbekte.

Integraciyalasqan tálim pedagogika iliminiń baslı máselesi bolıwı menen birge házirgi kúndegi ilimlerdiń integraciyalanıw tendenciyası jaǵdayında mekteplerdiń bilim mazmunın bildiriwdiń eń baslı shárti bolıp sanaladı.

Integraciyalasqan tálim klaslarǵa bóliniwi hám túrli tiykarda islewge boladı: maqset hám mashqalalar tiykarında; mektep tabiyiy-ilimiy dizimdegi wazıypaları tiykarında; qosılıwshı pán tarmaqları tiykarında; integraciya usılları hám jolları tiykarında; oqıw rejesindegi ornı tiykarında; sabaqtı úyreniwge jumsalǵan waqıt tiykarında; oqıwshılar ushın qıyınshılıq dárejesi tiykarında. Sonıń ushın biz baslawısh klaslarda bir pán tiykarında birneshe pánniń oqıtıwdaǵı integraciyalawdı kórip shıǵamız.

Baslawısh mektepte súwret pánin oqıtıwdaǵı integraciyalaw, tiykarınan, bes pánniń baylanısın tiykar etedi. Ol pánlerge muzıka, miynet, ana tili, matematika hám tábiyattanıw jatadı.

Súwret páni tiykarınan, oqıwshılarǵa estetikalıq tárbiya beriwge arnalǵan. Mekteplerde súwret hám muzıka pánlerin, óner tarawınıń elementlerin pánaralıq baylanısta oqıtıw oqıw pánleriniń estetikalıq baǵdarlanǵanlıǵın ámelge asırıwǵa tiykarlanadı.

Átirapımızdaǵı qorshaǵan ortadaǵı gózzallıq atawlınıń hámmesi tábiyattanıw páni menen tikkeley baylanıslı. Hár túrli gúller, ájayıp tábiyat kórinisleri, hámmesi oqıwshılarǵa gózzallıq ruwxın baǵıshlaydı. Súwretlew is-háreketi oylaw, tallaw, este saqlawǵa tiykarlanǵan kóriw bayqaǵıshlıǵın, seziw múshelerin rawajlandıradı, hár tárepleme rawajlanǵan kórinisti qáliplestiriwge, qorshaǵan ortanı tanıwǵa kómegin tiygizedi, eriklik sapalardı, shıǵarmashılıq qabiletlerdi, kórkemónerlik pazıyletti tárbiyalap, ónerdi túsiniwge zárúr estetikalıq seziwdi (pishinlerdiń, qozǵalıstıń, proporciyanıń, reńniń, reń sáykesliginiń gózzallıǵın kóre biliw) rawajlandıradı.

Matematikalıq, onıń ishinde geometriyalıq túsinikler, nızazlılıqlar menen sızıw esaplardıń súwret sabaqlarında júdá kóplep ushırasıwı – pánler aralıq baylanıslar ushın zárúr oqıw materialları. Kez kelgen súwretlenetuǵın nárse menen qubılıs elementleriniń ulıwma keskini (silueti) súwret salıwshınıń kózine frontal'dı jaǵdaydaǵı kórinisinde úshmúyish, romb, dóńgelek, hám taǵı basqa siyaqlı geometriyalıq figuralarǵa uqsas keledi.

Miynet pániniń elementleri súwretlewde, ásirese ondaǵı tájiriybelilik oqıw is-háreketinde anıq kórinedi. Ájayıp buyımlar jasaw, qolóner buyımları menen tanısıp, olardıń jasalıw jollarınan maǵlıwmatlar alıw, applikaciya, músindew sıyaqlı súwret sabaqlarındaǵı epizodlarında oqıwshılardıń miynetkeshlik eptilikleriniń kórkemóner hám kórkem-súwretlik iykemdilikleri menen ushlasıwı júrgiziledi.

Baslawısh klaslarda súwret sabaqların muzıka páni menen kóbirek baylanıstırıw múmkin. Hárbir sabaq sayın ótkiziletuǵın temaǵa baylanıslı, sabaqtıń maqsetine qaray muzıkalıq shıǵarmalardı kóbirek qollanǵan jón. Baslawısh klaslardıń hámmesinde ótiletuǵın súwret pániniń xalıqlıq qolóner temasındaǵı sabaqlardıń ótiliwin qaraqalpaqtıń namaları menen baylanıstırıw kóp paydasın tiygizip, oqıw nátiyjesiniń joqarı bolıwına kóp járdem beredi. Milliy qosıqlar, ásirese baslawısh klass oqıwshılarınıń qabıllaw ózgesheliklerine baylanıslı sezimine jaqsı tásir etip, qıyalı menen oylawına pozitivli túrde áser etedi. Tek eskeretuǵın nárse: qosıqtı ırǵaǵına qaray tańlap alıp, dawısın qattı etpey, sabaqqa kedergi jasamaytuǵınday etip paydalanıw kerek.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klasslarda joqarıdaǵı pánlerdi integraciyalasqan tálim tiykarında alıp barıw oqıtıwshınıń sheberligi, bilimliligi hám jańa pedagogikalıq texnologiyalardan sabaqta orınlı paydalana alıw sheberligi hám qabiletine baylanıslı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Mavlonova R.A, Rahmonqulova N.H «Boshlanǵich ta'limning integraciyalashgan pedagogikasi» metodik qwllanma // Toshkent.: 2006. 102 b

2. Калягин Л. Л, Алексинка О. Л. «Интеграция школьного обучения» (начальная школа 1990 г. №9).

ДЕНЕ ТӘРБИЯСЫН ҮЙРЕТИҮ ПРИНЦИПЛЕРИ

П.Мырзамбетов, Қ.Балмуратов –оқытыўшы, Г.Матниязова - 1-курс талаба
НМПИ Дене мәденияты факультети

Үйретиў жумысы-бул қурамалы ис. Бунда адам искерлигиниң психологиялық ҳәм физиологиялық нызамлылықларын есапқа алыў талап етиледи. Бул нызамлылықлар дидактикалық принциплерде орынлы пайдаланылады. Дене тәрбия жумысларында педагогикалық принциплердиң ҳәммеси толығы менен пайдаланылады. Булар айырым қураллар ҳәм усыллар менен иске асырылады.

Ҳәрекет қозғалысларына үйретиўдиң өзгешелигине сайкес төмендеги принциплер пайдаланылады: 1. Сана ҳәм актив; 2. Көргизбели; 3. Үзликсиз; 4. Аңсаттан қыйынға өтиў; 5. Избе-излигин сақлаў; 6. Жеке. Дене тәрбияда дидиактикалық принциплерди биринширлерден болып П. Ф. Лесгафт қолланған. Ол өзиниң педагогикалық системаларында дене тәрбия бойынша билим бериўди мақуллаған. Сана принципи тийкарында оқыў жумысларын шөлкемлестириўде көплеген талаплар қойылады.

Оқыўшы дене тәрбияның мақсетин ҳәм ўазыйпасын түсиниўи тийис, соның менен бирге дене шынығыўларының жеке адамнын ҳәр тәреплеме раўажланып қәлиплесиўиндеги әҳмийетин мойынлаўы керек. Үйретиў - бул узақ даўам ететуғын жумыс болып, сонлықтан үйренетуғын адамда бир мақсетке жетиў ушын саналы қызығыушылықты қәлиплестириў керек болады. Усыған байланыслы, спортшы ең жоқары нәтийжеге ерисиў ушын турмыста ушырасатуғын қыйыншылықларды жеңиўге умтылады.

Қызығыўшылықты пайда етиў ҳәм оны беккемлеў ушын спорцхының алдына қойған мақсети оған түсиникли болыўы тийис. Оқыўшылардың алдына қойылатуғын мақсет: «Алпамыс ҳәм Баршынай» тест мөлшерин тапсырыў, спорт дәрежеси талапларын орынлаў, мектептиң сайланды командасы қурамына түсиў (ҳәм т.б.). Усыларға байланыслы ҳәр бир сабақ оқыўшыларға белгили бир оқыў материалларын үйретиў керек, ол оқыўшыда ҳәрекет көнлигиўи ҳәм сапасы бойынша белгили бир из қалдырыўы тийис. Оқыў материалларын үйрениў даўамында оқыўшылардың тек шынығыўды үйрениў мақсети оқытыўшыны қанаатландырмаўы мүмкин. Мыс: айырым оқыўшылар тек жүзип үйрениўди ямаса баскетбол ойнаўды мақсет етип қойыўы мүмкин (ал спорт дәрежеси туўралы ойламаўы мүмкин). Бундай жағдайда, оларға шек қоймай, олардың қызығыўшылығын улыўма дене тәрбияға қатнасын қәлиплестириў ушын ҳәр қыйлы илажларды пайдаланған мақул. Оқыўшыларды келешектеги мақсетке кем-кемнен олардың өсиўшилигине қарап бағдарлаған дурыс болады.

Дене шынығыўларының көп қайталаныўы жағдайында оқыўшылардың қызығыўшылығын пәсейтпеў ушын сабақты ҳәр қыйлы түрде шөлкемлестирип, дене тәрбия қуралларын ҳәм методларын өзгертип пайдаланыў керек. (Мыс: Сабақты ашық ҳаўада, спорт сарайда өтиў).

Қызығыўшылық, шынығыўлардың оқыўшының күшине сәйкеслиги менен тығыз байланыслы. Жүдә аңсат орынланатуғын шынығыўлар оқыўшылардың

ықласын төменлетеди. Сонлықтан, шынығыўдың қурамалылығы, көлеми, интенсивлиги өсип барғаны мақул. Бул, оқыўшылардан мүмкиншилиги болғанынша күшти жумсаўды талап етеди ҳәм жуўапкершиликти күшейтеди.

Оқыўшының саналылығы - онын оқыў материалына қатнасы менен анықланады: орынланатуғын ҳәрекеттиң әҳмийетин түсиниўи, орынланған шынығыўдың қәтесин ақлаўы ҳәм оны дүзетиў жолларын билиўи ҳәм т.б. Жәнеде ҳәрекет қозғалыслары ҳаққындағы саналы билими ҳәм алған көнлигиўи турмыста ҳәм әскерий искерликте үлкен әҳмийетке ийе.

Оқыў-тәрбия жумысларында сана принциплерин иске асырыў арқалы оқыўшыларда активликти раўажландырыўға болады. Бул оқыўшыларда дене шынығыўларына болған интаны күшейтеди. Оқыўшылардың активлиги олардың сабаққа қалмай қатнасы, сабақты шөлкемлестириўде муғаллимге жәрдемши дене шынығыўларын өзинше орынлаўы ҳәм дене жетилистириў жолларын өзинше өзлестириўи менен анықланады. Активлилик бир мақсетке бағдарланған ҳәм дурыс шөлкемлестирилген болыўы тийис.

Оқыўшылардың жетискенликлерин өз ўақтында баҳалап ҳәм хошеметлеў активликти раўажландырыўда үлкен әҳмийетке ийе. Тек сабақ ўақтында баҳалап қоймастан, шынығыўларды жетилистириў даўамында баҳаланылыўы тийис. Әсиресе, «Алпамыс ҳәм Баршынай» тест мөлшерин тапсырыў ўақтында баҳаланып барылғаны мақул. Сондай-ақ, спорттың түрлери бойынша дәрежеге (разряд) тапсырғанлар арнаўлы баҳаланып хошаметлениўи керек.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи'л – 238 б.

4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.

5. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

ДЕНЕ ТӘРБИЯСЫ САБАҚЛАРЫНДА УЛЫЎМА РАЎАЖЛАНДЫРЫЎШЫ ШЫНЫҒЫЎЛАРДЫ ҮЙРЕТИЎ УСЫЛЛАРЫ

П.Мырзамбетов – НМПИ оқытыўшысы
А.Аспетуллаев ҚМУ оқытыўшысы
Ш.Нызаматдинова Тахитас районы №16 мектеп оқытыўшысы

Дене шынығыўларының тәсири, организмде болып өтетуғын машақатлы психикалық-физикалық ҳәм биомеханикалық процесслерде көринеди.

Инсан организми ишки сыртқы орталықтың өзгериўшең шараятларына күнделикли масластырыў зәрүр. Бундай масластырыўдан бири өз ара байланысқан түрли органлар ҳәм де системалар тоқымылары функциясының өзгериўи менен ерисиўлер қандай да бир орган ямаса тизимде болып өтетуғын процесслер басқа органлар ямаса системалар дөретиўшилигинде өзгерислерди келтирип шығады. Фукнциялар ҳәм процесслердиң байланыслылығы басқарыў системалары: нерв ҳәм гуморал системалар тәрепинен әмелге асырылады. Организм хызметиниң нерв тизими арқалы басқарылыўы рефлекслер жәрдеминде әмелге асырылады. Сыртқы

орталық тәсири экстрорецепторлер жәрдеминде қабыл етиледи, импульслар көринисинде жүзеге келетуғын қозғалыслар үлкен ярым шарларға барып жетеди ҳәм ҳәр түрдеги сезлер формада қабыл етиледи.

Булшық ет хәрекетлери орайлық нерв системасынан булшық етлерге жетип келетуғын импульслар тәсиринде әмелге асырылады. Сондай қылып басқарыўшы ҳәм басқарылатуғын процесслер ортасында жақыннан өз-ара тәсир пайда болады. Гуморал басқарыў соннан ибарат, организмде пайда болатуғын химиялық бирикпелер (гормонлар, метаболитлер) сондай-ақ водород, кальций ионлар, қанға түсип, органлар ҳәм системалар функциясын өзгерткен ҳалда пүтин организм бойлап тарқалады. Сондай қылып, еки басқарыў механизми өз ара байланысқа ийе ҳәм бир-бирин толтырып келеди.

Улыўма раўажландырыўшы шынығыўлардың дене жетилистириў сыпатындағы әҳмийети М.А.Укран, А.М.Шлёмин, В.М.Смолевский ҳәм т.б. жумысларында ашып берген. УРШ дене тәрбиясы қураллары арасында гимнастикада шуғылланыўшылар ушын жеңил ҳәм қолай, геўде ҳәм оның бөлимлери менен элементлер хәрекетлерин орынлаў техникалық жағынан қыйын емес. Бул шынығыўларды саламатластырыў, дене сыпатларын тәрбиялаў ҳәм де организмниң функционал жағдайын жақсылаў мақсетинде қолланыў мүмкин. Жеңиллиги себепли, бул сабақлар саламатлық топарлары шынығыўларын тийкарғы мазмунын пайда етеди. Балалар бақшалары, мектеплер, колледжлер, жоқары оқыў орынларының дене тәрбия сабақларында кең қолланады. Ҳәмме спорт түрлери ўәкиллери өз тренеровкаларына улыўма раўажландырыўшы шынығыўларын разминка (дене қыздырыў) ҳәм мәлим бир дене сыпатларын раўажландырыў қуралы сыпатында киритеди. Улыўма раўажландырыўшы шынығыўлардың үлкен көлемде қолланылыўы сол менен түсиндириледи, геўде ҳәм оның айрықша бөлимлери менен орынланатуғын хәрекетлер ҳәр түрли байланыслықта қолланылыўы мүмкин, булшық етлерди зорықтырыў дәрежеси, толық амплитуда ҳәм хәрекет жөнелисин өзгертиў менен түрлендириў мүмкин. Дәслепки ҳәм ақырғы жағдайларын алмастырыў, ҳәр түрли буйымлар, аўырлықлар ҳәм үскинелерди қоллаў да бул шынығыўдың қолланыўы шегарасын кеңейтеди. Улыўма раўажландырыўшы шынығыўлардың әпиўайылығы ҳәм оларды әсте-ақырын қыйынластырыў имканиятының барлығы ҳәр қандай жастағы ҳәм таярлықтағы шуғылланыўшылар ушын жеңиллик жаратады. Шуғылланыўшылар, элементар, бир бир буўымлы хәрекетлерден баслап, әсте-ақырын және де машаққатлы шынығыўларға өтеди. Бул шынығыўлар аңсат өлшемли, мәлим бир буўын топарларға бир тәреплеме ҳәм таңлап көрсетиўге имкан береди.

Улыўма раўажландырыўшы шынығыўлар универсал қуралларды қоллаў менен байланыслы болған билим, тәжирийбе ҳәм көнликпелер дене тәрбиясы оқытыўшысы хызметинде әҳмийетли орынды ийелеўи лазым.

Улыўма раўажландырыўшы шынығыўлар деп саламатластырыў, дене сапаларын тәрбиялаў, организмниң функциональ хызметин жақсылаў мақсетинде, дене ҳәм оның бөлимлери менен орынланатуғын, шуғылланыўшылар ушын қолайлы, техникалық жақтан онша қыйын болмаған әпиўайы аңлы хәрекетлерге айтылады.

Қолайлы болған бул шынығыўлар саламатлық топарларында өткерилетуғын тренировкалардың тийкарғы мазмунын қурайды, дене тәрбиясы сабақларында: бақшалар, мектеп, кәсип-өнер колледжлери, жоқары оқыў орынларында кеңнен қолланылады.

Улыўма раўажландырыўшы шынығыўларды ийелеў хәрекет таярлығы мектеби есапланады. Әпиўайы, бир бөлим хәрекетлеринен баслап шуғылланыўшылар избе-из рәўиште қурамалы шынығыўларға өтеди. Буннан басқа улыўма

раўажландырыўшы шынығыўлар қәдди-қәўметти туўры қәлиплестириў қуралы сыпатында да үлкен әҳмийетке ийе .Олар анатомиялық белгилерге көре класификацияланады:

1. Қол ҳәм желке бөлимлери ушын шынығыўлар.
2. Мойын шынығыўлары.
3. Аяқ ҳәм бөксе бөлимлери ушын шынығыўлар.
4. Геўде ушын шынығыўлар
5. Пүтин дене ушын шынығыўлар

Солай етип, ҳәр қандай, дене тәрбиясы оқытыўшысының педагогикалық искерлигинде улыўма раўажландырыўшы шынығыўлар универсал қуралдан пайдаланыў менен байланыслы билим, көнликпе тәжирийбелер айрықша орын тутыўы керек.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.
2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.
3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи’л – 238 б.
4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.
5. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

ОРТА МЕКТЕПЛЕРДЕГИ ДЕНЕ ТӘРБИЯСЫ САБАҒЫНДА ТИЙКАРҒЫ ГИМНАСТИКА ШЫНЫҒЫЎЛАРЫ ҲӘМ ҲӘРЕКЕТЛЕР

А.Аспетуллаев – ҚМУ оқытыўшысы
П.Мырзамбетов - НМПИ оқытыўшысы
Ш.Нызаматдинова - Тахитас районы №16 мектеп оқытыўшысы

Балалардың дене тәрбиясы сабағында тийкарғы гимнастика шынығыўларының мазмуны: тийкарғы ҳәрекетлер, орынланатуғын шынығыўлардан қуралды. Орта мектеплердеги балалардың дене тәрбиясы сабағында тийкарғы ҳәрекетлер ҳәм олардың әҳмийети.

Тийкарғы ҳәрекетлер – бул бала ушын турмыста зәрүр болған ҳәрекетлерден ибарат болады. Ол инсанның көп тармақлы хызметинде:жүриў, жуўыриў, секириў, ылақтырыў, тырмасып шығарыў, сыяқлы хызмет түрлеринде қол келеди. Усы ҳәрекетлерде ҳәр дайым зәрүр болған компонетлердиң бири-бул аралықты сезиў шеберлиги есапланады. Дене тәрбиясы сабағында Тийкарғы ҳәрекетлер динамикалық ҳәрекетлерге ийе болады. Оларда жүдә көп муғдарда мүше мускуллары иске қаратылады. Ҳәм олар барлық организмниң тиришилик искерлик хызметин асырады, барлық функционал процесслерди жеделлестиреди, организмге анық тасир көрсетип, баланың денесиниң денеси жақтан күшли ҳәм дурыс раўажланыўына жәрдем береди.

Дене тәрбиясы сабағында гимнастиканың тийкарғы ҳәрекетлери бөлинип, нерв системасының муўапықластырўшы искерлик хызмет тийкарғы ҳәрекетлердиң қурамаласыўын белгилейди. Шынығыўлардың тәсири астында нерв системасының хызмет қурамаласып барады. Анық мақсетти гөзлеп ислеген баланың шәраятында тийкарғы ҳәрекетлердиң раўажланып барыўы, билиў процесслериниң еркинлик, сезимталлық ҳәм психологиялық процесслерди тәрбиялап барыў менен байланыслы.

Дене тәрбиясы сабағында гимнастика шынығыўларында тийкарғы ҳәрекетлер балада түрли жағдайларда, шараятларда мөлжел өлшемди алыўға, пәнлердин қанша узақта турғанлығы, пәнлер ортасындағы аралық қандай, көз бенен өлшеп, баҳалаў қәбилетлерин раўажландырып барады. Ўақытты үнемлеўге, мөлшелди туўры алыўға үйретеди, шынығыўлар қанша ўақыт ишинде орынланыўы ҳәм оның айрым бөлимлери қандай аралықта избе-изликте болыўы, ҳәрекетлерди берилген яки жеке инта менен орынланыўын тәмийнлейди, жәмәәт пенен биргеликте ҳәрекет қылған ўақытта мөлшел алыўға үйретеди бала сапқа турыў ҳәм барлық топардың қайта сапланыўы ҳәм саптан шығып тарқалған ҳалда турып ҳәрекет қылыў шынығыўлары ўақында өз орнын таўып алады: жәмәәт пенен биргеликте искерлик көрсетилип атырған ҳәм өзгерип туратуғын ҳәр түрли шараятларда мөлшер алыўға үйренип барады. Булар барлығы дөгерек әтирапты есапқа алыў шеберлигин тәрбиялаўға ҳәм соған муўапық рәўиште анық мақсетти гөзлеп ҳәрекет қылыўға жәрдем береди. Орта мектеплердеги дене тәрбиясы сабағындағы гимнастика тийкарғы ҳәрекетлер эстетикалық туйғыларды, сезимлерди тәрбиялаўда да әҳмийетли болып, олар шырайлы, көркем, тик қәдди-қыяметти қәлиплестириўге, анық ҳәм көркем ҳәрекет қылыўға, ҳәрекетлер дикоординациялаўға, жәмәәт пенен бирге ҳәрекет қылыўға ҳаўада ҳәрекет қылыў имканиятларынан дурыс пайдаланыўға толық жәрдем береди.

Дене тәрбиясында гимнастиканың тийкарғы ҳәрекетлери – бул қыйын, қурамалы шәртли рефлекс. Олар тәлим- тарбия процесинде әсте – ақырынлық пенен пайда бола баслайды. Мектепте болған жас даўамында тийкарғы ҳәрекетлер раўажланып, қурамаласып ҳәм еркин ҳәрекетке айланып, айланып, стериотиплерге айланып, барады. Ҳәрекетлердиң тегис избе-излик пенен көп мәртебетакирарланыўы, мәселен, жүриў, үлгериў, ылақтырыў шынығыўларында ҳәм басқа да шынығыўларда ҳәрекетлердиң қайта-қайта тәкирарланыўы нәтийжесинде усы ҳәрекетлердиң ҳәр биринде бар болған айырым элементлер ортасында қарым-қатнас байланыслары пайда болады. Дәслепки ҳәрекетлерден басланған буўын-мускул сигнализациясы соңынан кейин орынлайтуғын барлық гезектеги ҳәрекетлерге туўрыдан-туўры тәсир көрсетип, оларды бир дизимге салып еркинлестиреди ҳәм автоматластырады. Бундай ўақытларда балаларда пайда болатуғын динамикалық стериотиплер үлкен еркинликке ийе болады. Бирақ оқытыў, үйретиў ҳәм балаларда гимнастиканың тийкарғы ҳәрекетлерди раўажландырыў процесинде әсте- ақырын белгили бир динамикалық стериотипти қәлиплестириў тез қайта сапланыў қәбилетин тарбиялаў, қоршаған дөгеректеги өзгериўшең шараятқа ийкемлестириў, бейимлесиўди асте ақырын қәлиплестирип барыў үлкен итибарды талап қылады. Бул болса шынығыўлардың ҳәр түрли вариантларын орынлаў, тапсырмаларды өзгертиў, алмастырыў; ҳәрекетлердиң бағытын, ҳәрекет орынланып атырған шараятты өзгертириў жолы менен әмлеге асырылады.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи’л – 238 б.

4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.

5. Гоншарова О.Б. «Ёш споршиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

BASLAWISH KLASSLARDA SABAQLARDI INTEGRACIYALAP ÓTIWDE OQITIWSHINIŃ SÓYLEW MÁDENIYATINIŃ ÁHMIYETI

R. Muratkamalova - NMPI magistranti

Sóylew mádeniyatı-insan iskerliginiń tiykarın quraydı. Aqıl-oy,sana,bilim,oylaw sıyaqlılar sóylew mádeniyatın rawajlandırıp,onı keleshekke baǵdarlaydı. Sonday eken, kishi jastaǵı oqıwshılarda sóylew mádeniyatın qáliplestiriw úlken áhmiyetke iye. Sebebi, baslawısh tálim oqıwshılarınıń bilim, kónlikpe hám tájiriybelerin qáliplestirip qoymastan,bálki olardı sóylew mádeniyatı arqalı óz watanına,ana tiline,ulıwma xalıqlıq qádiriyatlarına súyispenshilik sezimlerin oyata alıw da,oqıtıwshılarımızdıń baslı maqsetlerinen sanaladı. Sóylew mádeniyatı oqıwshılardıń átirapındaǵı insanlarǵa hám átirap-ortalıqqa bolǵan múnásibetin rawajlandıradı. Baslawısh klaslarda oqıtılatuǵın sabaqlıqlar “Ana tili”, “Oqıw”, “Átirapımızdaǵı álem”, “Qosıq”, “Súwretlew óneri” sıyaqlı oqıw pánleri tiykarında kishi jastaǵı oqıwshılarda sóylew mádeniyatı qáliplesip baradı.Sebebi,usı pánlerdi oqıtıw barısında,oqıwshılar sanasında sóylew,gáp dúziw,erkin pikirlew qábiletin rawajlandırıw,insan hám jámiyet onıń rawajlanıwı haqqında túsinikler,bilimler haqqında oylawın rawajlandırıw,is-háreketlerin ózlestiriw haqqındaǵı kónlikpe hám tájiriybelerin qáliplestiredi. Baslawısh klaslarda ótiletuǵın bir neshshe sabaqlardı integraciyalap ótkenimizde, balanıń sanasında sol tema haqqında maǵlıwmat ele de anıǵıraq bolıp saqlanıp qaladı. Máselen, “Oqıw” sabaǵınan máwsimge baylanıslı qosıq yamasa gúz máwsimine arnalǵan tekstti ótsek, “Ana tili” sabaǵınan gúz máwsimine baylanıslı sózler qatnasqan shınıǵıwlar jazamız. Al, “Súwretlew óneri”sabaǵınan bolsa,máwsimlerdıń kórinisleriniń súwreti salıw tapsırılsa, “Qosıq” sabaǵınan máwsimlerge baylanıslı qosıq qatarları berilgen boladı.Biz 2-klass sabaqlıqların alıp qarasaq,2018-jılı B.Qutlımuratov, N.Tájenov, B.Qálimbetov, P.Salievalardıń avtorlıǵında baspadan shıqqan “Oqıw” kitabınıń 18-betinde “Altın gúz” temasında “Gúz keldi” teksti berilgen.Onda gúz jıl máwsimleriniń biri ekenligi hám bul máwsimde elimizdiń diyqanları jazı menen islegen miynetleriniń nátiyjesinde,tolıq pisip jetilisken qawın-ǵarbız,pomidor,kapusta, júzim bárshe daqılların ata-analarımız jıynap alatuǵınlıǵı,olarǵa bizlerde sabaqtan bos waqıtlarımızda jıynasıwǵa járdem beretuǵınlıǵımız sóz etilgen.Hawa rayınıń salqın túsiwi menen tereklerdiń japıraqları sarǵayıp, jerge tógiliwin,olardı tazalap átirap-ortalıqtıń taza bolıwına úlesimizdi qosıw kerekligi túsindirilgen.Gúz máwsiminiń birinshi ayı sentyabr ayında, quwanısıp oqıwǵa baratuǵınlıǵı haqqındaǵı maǵlıwmat penen tekst juwmaqlanǵan.Tekstke tiyisli tómendegishe sorawlar berilgen.

1.Gúzde diyqanlarımız atızlardan neler jıynap aladı?

2.Gúzde tábiyatta ne ózgerisler boladı?

Sabaqlıqtıń 19-20-betinde bolsa, “Gúz” temasında gúz kórinisi sáwlelengen súwret berilgen.Bul súwrette eki er bala hám bir qız balanıń alma,júzimlerdi shaqasınan alıp,yashik hám de sebetshelerge salıp atırǵan kórinisi berilgen.Súwrettiń tómeninde bolsa, “Gúz” temasında K.Aymanovtıń avtorlıǵında bes kuplet qosıq qatarları orın alǵan.Qosıq qatarlarınıń tómeninde bolsa, sol qosıqqa tiyisli tómendegishe tapsırmalar berilgen.

1.Qosıqtı dawıslap oqıp shıǵıń.

2.Gúzdegi tábiyatta bolatuǵın ózgerislerdi aytıp beriń.

3.Gúzdegi pisetuǵın palız eginleri menen miywelerdiń hám awıl xojalıq eginleriniń atların aytıp beriń hám olardı sózlik dápterińizge jazıp alıń sıyaqlı tapsırmalar berilgen.Soń gúz máwsimine baylanıslı jumbaqlar orın alǵan. Solay etip biz oqıw sabaqlıǵınıń 18-19-20-betlerinde “Gúz” máwsimine baylanıslı maǵlıwmatlar menen tanıstıq.Endi B.Qutlımuratov, Q.Xojamuratova, G.Qutlımuratovalardıń avtor- lıǵındaǵı “Ana tili” sabaqlıǵınıń 11-betinde 17-shınıǵıwında gúz, miywe, kún, salı sózlerinen gáp qurap jazıwı kerekligi hám gúzde qanday ózgerisler boladı? sıyaqlı sorawlar berilgen. 16-betindegi “Juwan hám jińishke dawıslı sesler”temasına tiyisli 32-shınıǵıwda, “Gúz” temasındaǵı gúrriń berilgen. Bul jerde de Oqıw kitabındaǵı “Gúz” temasına baylanıslı maǵlıwmatlar kórsetilgen.Máselen:Gúz máwsiminiń birinshi ayı-Sentyabr ayı ekenligi,hawa rayınıń salqın túsip,baǵlarda alma,júzim,almurt pisetuǵınlıǵı aytılǵan.Gúrrińniń tómeninde “Gúz” máwsimi temasın ótiw arqalı,oqıwshılardan gúrrińde qatnasqan gápler ishinen juwan dawıslı sesler qatnasqan sózlerdi tawıp aytıp beriwi kerekligi jazılǵan.Ol tómendegishe:

1.Gáplerdegi juwan dawıslı sesleri bar sózlerdi aytıp beriń.

2.**Sentyabr,miywe,almurt** sózleriniń jazılıwın bilip alıń.Sıyaqlı tapsırmalar beriw arqalı bul jerde “Gúz” máwsimine túsinik berip ótken.Al P.Ǵulomov, SH.Mırzaxmatovalardıń avtorlıǵındaǵı “Átirapımızdaǵı álem” sabaqlıǵınıń 13-betinde “Úlkemizde Gúz” temasında Jıl máwsimleri haqqında bizińwatanımız Ózbekstanda tórt máwsim náwbet penen almasıp keletuǵınlıǵı,olardıń bir-birinen ajıralıp turatuǵınılıǵı aytıp ótilgen.14-betinde bolsa,jıldıń tórt máwsiminiń súwretleri berilgen.15-betinde máwsimler ishinen “Gúz” máwsiminde júz beretuǵın ózgerisler,quyashtıń máwsimlik ózgeriwin keltirgen.16-betinde máwsimlerge baylanıslı tayanısh sózler,sorawlar,tapsırmalar hám “Gúz jemisleri” temasında 17-18-19-20-betlerinde Respublikamızda palız eginleri,mazalı miyweler qawın-ǵarbız pisetuǵınlıǵı hám gúz máwsimine qaysı aylar kiretuǵınlıǵı haqqında maǵlıwmat berilgen.Al, “Súwret” sabaqlıǵınıń 10-betinde “Miywelerdiń súwretin salıw”temasına baylanıslı Ǵ.Abdurahmonovtıń qálemine tiyisli “Gúz jemisleri” temasındaǵı súwreti berilgen.Sabaqlıqtıń 11-12-13-14-betlerinde de sol Gúz jemisleri haqqında natyurmort janrı sáwlelengen súwretler orın alǵan.Bunnan biz kóriwimizge boladı.Baslawısh klaslarda ótiletuǵın derlik barlıq sabaqlardı bir-biri menen integraciyalap ótiwge boladı.Sabaqlıqlardı baylanıstırıp ótiw arqalı,ótilgen temanı ele de jaqsı túsinip alıw imkaniyatın beredi.

Ádebiyatlar:

1. B.Qutlımuratov, N.Tájenov, B.Qálimbetov, P.Salieva. 2-klass “Oqıw”kitabı 2018-jıl
2. B.Qutlımuratov,Q.Xojamuratova,G.Qutlımuratova. 2-klass“Ana tili” sabaqlıǵı 2018-jıl
3. P.Ǵulomov,SH.Mırzaxmatova.2-klass “Átirapımızdaǵı álem”sabaqlıǵı 2018-jıl

O`QUVCHILARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA PSIXOLOGIK O`YIN VA MASHQLARNING AHAMIYATI.

M.E.Pazilova – docent, R.Yo’ldasheva – talaba
NDPI Pedagogika kafedrasi

Insonni o`rab turgan tabiiy muhit va uning boyliklarini biladigan, undan tejamkorlik bilan foydalanadigan, saqlaydigan, tabiat boyligiga, go`zalligiga go`zallik qo`shadigan,

ijtimoiy va tabiiy qonunlarni biladigan bilimdon shaxsni shakllantirish ekologik tarbiyaning maqsadi hisoblanadi. Shunday ekan, o`quvchilarga ekologik bilim berishda maktab rahbarlari, o`qituvchilar zimmasiga juda katta ma`suliyat yuklaydi.

O`qituvchi har bir dars mavzusining ekologik maqsadi, mazmuni, vazifalari va istiqbollarini ko`ra bilishi, mavzuning ekologik maqsadi ta`lim-tarbiya jarayonining umumiy manfaatlariga mos bo`lishi va u bilan uzviy bog`langanligini aniq tasavvur qilishi zarur.

Ekologik ta`lim-tarbiya eng avvalo dars jarayonida, so`ngra darsdan tashqari ishlar jarayonida: davra suhbatlari, ilmiy-amaliy anjumanlar, ekologik xaftaliklar, ekologik kechalar, ekspeditsiya va ekskursiyalar orqali amalga oshiriladi.

O`qituvchi darsdan tashqari ishlarda olib boriladigan ekologiyaga oid mashg`ulotlarning mazmuni, hajmi, tashkiliy shakllarini ishlab chiqish va uning samaradorligini ko`z oldiga keltira olishi lozim.

«Tabiatshunoslik», «Ekolog» kabi to`garaklarini tashkil etish asosida o`quvchilarning tabiatga bo`lgan qiziqishi oshadi, unga munosabati ongli ravishda shakllanadi va boshqa o`tiladigan o`quv fanlariga yanada qiziqishi ortadi. Ekologik tarbiya haqidagi fikrlar tabiatni sevish, uni ardoqlashga bo`lgan xohish-istak, ma`suliyatni sezish, muammo haqidagi mustaqil tafakkur, mushohada qilish, ijobiy xulosalar chiqarishdan, tasavvurlarini kengaytiruvchi sayohatlar, ob-havo va tabiatni kuzatishdan, o`zi yashayotgan muhitni ko`kalamzor qilish, mevazorlashtirish, mehnat ko`nikmalarini shakllantirishdan, oromgohlar faoliyatini rivojlantirishdan boshlanadi.

Darsdan tashqari ishlar o`quvchilarda hamkorlik, do`stlik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga qiziqish hislatlarini tarbiyalaydi. O`quvchilarni tabiat va inson hayotiga oid bo`lgan qiziqarli faktlar, tushunchalar, ko`nikmalar bilan qurollantiradi. Eng muhimi o`quvchilarning ekologik bilimlari oshiradi, unga bo`lgan qiziqishlarini ortadi.

Darsdan tashqari ishlarni tashkil etish usullaridan tabiatda olib boriladigan ishlar: kuzatish, sayr-sayohat, ekologik adabiyotlar bilan ishlash, ma`ruzalar, referatlar, gazetalar, stendlar tayyorlash kabilar amaliyotda keng tarqalgan. Shuningdek, ekologik tarbiyada o`yinlardan foydalanish: kechalar, olimpiadalar, viktorinalar, turli xil o`yinlar uyushtirishga katta e`tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz.

O`quvchilarga ekologik tarbiya berishda psixologik o`yin va mashqlarning ahamiyati ham katta. Masalan, "**Daraxt 2 "mashqi.** Bu mashq insonning ichki dunyosini normal, ya`ni me`yoriy holatga olib keladi, asab-psixologik jarayonlarini balanslashtiradi, ichki jarohatlanish xolatlaridan xolos etadi.

Bu mashqni darsdan tashqari mashg`ulotlarda olib borish mumkin. O`qituvchi o`quvchilarga: «Siz o`zingizni "daraxt", deb tasavvur qiling. (o`zingiz yoqtirgan daraxtni tanlashingiz mumkin. Ko`proq-shu daraxtni o`zingizga o`xshata olishingiz va shu daraxt o`rnida o`zingizni qo`yib ko`ra olishingiz kerak.)»-deb mashqni boshlaydi.

Undan esa, «-Endi, siz o`zingizni shu daraxt o`rnida his qiling; u daraxtning chiroyli va baquvvat tupi; shamolda yengil xilpirayotgan shohalari, shildirayotgan barglari, yomg`irdan keyingi bulut orasidan chiqib kelayotgan quyoshning issiq nurlarini taralib turishi, daraxtning ildizlarini juda mustahkamligini, daraxt tuplari doimiy tarzda yaxshi ozuqalanayotganligini va yerga mustahkam o`rnashib olganligini his qila oling.

Tasavvur qiling;- Siz hozir shu daraxtga aylangansiz. Eng muhimi shuki, Siz undan yaxshi ozuqa va quvvat olmoqdasiz. Sizning ildizlaringiz yerdan juda katta kuch olmoqda. yer-bu-hayot mazmunidir.

Ildiz-bu me`yorlashuvdir. Hayotning doimiylashuvidir. Insonning reallik bilan bo`lgan o`zaro aloqasi shu daraxtning o`ziga o`xshaydi »-deydi. Bu mashq davomida

o`quvchilar nafaqat, asab-psixologik jarayonlarini balanslashtiradi, ichki jarohatlanish holatlaridan holos etadi, shu bilan qator ma`naviy ruhlantiradi. Tabiatga nisbatan mehr-muhabbat yissini uyg`atib, uni avaylab-asrashga da`vat etadi.

Shu ma`noda o`quvchilarda tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantira olsak, bu bilan bir qatorda vatanga muhabbat, yaqinlariga nisbatan hurmat-izzat, har bir narsadan oqilona foydalanish barcha mavjudotga nisbatan nafosat va g`amxo`rlikni ham tarbiyalash imkoniga ega bo`lamiz.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ МӘКЕМЕЛЕРИ ҲӘМ УЛЫЎМА БИЛИМ БЕРИЎ МЕКТЕПЛЕРИНДЕ ДЕНЕ ТӘРБИЯНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

С.Алланиязов, Н.Бердахова, Б.Табынбаев
Нөкис МПИ

Физикалық тәрбия-улыўма тәрбиялық процесстиң тийкарғы бөлегиниң бири болып, онысыз ҳәр тәреплеме, гармониялы раўажланған баланы тәрбиялаў мүмкин емес. Әмелияттың көрсетиўинше, физикалық мәдениятты оқытыў жақсы жолға қойылған мектеплерде, оқыўшылардың кеселлик себепли оқыўдан қалыўы кескин қысқарған. Шаңарақта спорт пенен турақлы шуғылланыўлар, ҳәттеки физикалық жақтан әззи болып туўылған балалардың да саламат болып жетилисиўине мүмкиншилик береди.

Гөззаллыққа, жетискенликке умтылыў адамның тәбиятына тән болып, бул оны физикалық мәденият пенен турақлы шуғылланыўға, дурыс аўқатланыўға, саламатлық режимин сақлаўға мәжбүрлейди. Балаларыңызға булшық етлерди раўажландырмай турып, сулыў фигураға ийе болыў мүмкин емеслигин, қәдди-қәўметтиң туўры болмаўы адамды көримсиз ететуғынын, ҳәрекетлердиң еркинлиги, өз алдына көркемлик бағышлайтуғынлығын ҳәм денсаўлық-гөззаллықтың ең баслы бөлегиниң бири екенлигин түсиндириң. Бирақ усы жерде, спорт пенен ҳәдден зыят шуғылланыўдың да адамды көримсиз ететуғынлығын естен шығармаў керек.

Физикалық тәрбия бала өмириниң дәслепки күнлеринен-ақ басланады ҳәм оның өмириниң қорғаўшысы болып саналады, себеби ол бала ушын оғада зәрүрли болған гигиеналық күтим, дурыс ҳәм ўақтында аўқатланыў, ҳәрекет етиўге болған биологиялық талапларды қандырыў, дәслепки көнликпелерине-отырыў, турыў, жүриў, секириўге болған талапларын қандырыўға жәрдемлесиўди өз ишине алады.

Педагоглар әзелден-ақ шаққан бала, әдетте ақыллы бала болатуғынын айтып өткен. Ҳәрекетти тез өзлестирип алатуғын бала, әдетте оқыў материалларын да тез ҳәм анық өзлестире алады. Сонлықтан, мектепке таярлаў, баланың физикалық мүмкиншиликлерин раўажландарыўды, оның организмин беккемлеў ҳәм шыныктырыўды қамтыуы тийис.

Қәнигелер мектепке шекемги балаларды физикалық тәрбиялаў бойынша анық усыныслар берди, себеби усындай жаста булшық ет системасының, қәддиниң туўрылығының, жүргенде, жуўырғанда, секиргенде, өрмелегенде, таяныш майданы киши болғанда тең салмақлылықты сақлаўда ҳәрекетлер координациясының негизи саналады.

Физикалық шынығыўлар-физикалық тәрбиядағы оқытыў ҳәм машқ етиўдиң тийкарғы методы болып есапланады. Жас үлкейген сайын қыйынласып, олар күнделикли турмыстан, мийнет ҳәм жаўынгерлик ис-ҳәрекетлеринен алынған қыймыл-ҳәрекетлерди(жүриў, секириў, жүзиў, ескек есиў, өрмелеў) өз ишине алады. Шынығыўларда пүткил таяныш-қыймыл аппараты иске түседи, оның функциялары жетилиседи, жүрек қан тамыр, дем алыў ҳәм нерв системалары

активлеседи. Гимнастикалық шынығыўлар қолды, пәнжени, бармақларды, предметлер менен шаққанлық пенен ҳәрекет ислеўди раўажландырады, қәддин туўры тутыўды, дененің сыртқы формасын раўажландырады ҳәм оларға гармония ҳәм гөззаллық береди.

Орнын басқа ҳеш нәрсе баса алмайтуғын ҳәм бәрше шаңарақлар ушын да ерисиў мүмкиншилиги бар болған денени жетилистириўдиң формасы-ҳәр күни азанғы физикалық дене шынықтырыў- бир қатар шынығыўлардан ибарат болады ҳәм олар, бир ўақыттың ишинде бир неше булшық ет группаларына: қол ҳәм ийин булшық етлерине, аяқ ҳәм геўде булшық

етлерине, қарын процесии ҳәм арқа булшық етлерине, омыртқаның ийилгиш болыўына ҳәм сан-жамбас буўынының ҳәрекетшең болыўына бирдей тәсир етеди. Егер шараят болса, азанғы дене шынықтырыў сыпатында жуўырыўды, спортлық жүриўди ҳәм жүзиўди пайдаланыў мүмкин.

Азанғы дене шынықтырыў белгили избе-изликте орынланады. Дәслеп қан айланысын ҳәм дем алыўды жақсылаў, ушын керилиў орынланады, соңынан-қол ҳәм ийинлердеги қан айланысын күшейтиў ҳәм организмдеги зат алмасыў процессин жақсылаў ушын шынығыўлар орынланады. Дене шынықтырыў дем алыўды тынышландыратуғын ҳәм шынықтырыўшы характердеги суў менен шынығыўларды орынлаў менен жуўмакланады.

Дене шынықтырыўды орынлаўда ҳәм дем алыўға итибар бериў керек. Демди денени дүзиўлеп, қолларды көтерип, көкирек клеткасын кеңейтип, булшық етлер босасқан пайытта алыў керек. Демди шығарыў булшық етлердиң, әсиресе қарын булшық етлериниң босасып, геўдениң еңкейген, қолларды төмен түсирген, көкирек клеткасы тарайған пайытына туўры келиўи керек.

Дене шынықтырыўды жеңил спорт формасында, жылдың суўық дәўиринде-форточканы ашып қойып, ал жыллы дәўиринде- ашық ҳаўада орынлаў керек. Егер физикалық салмақ надурыс таңланған болса, пульс 25-50% ке артады ҳәм 3-5 минут аралығында дәслепки ҳалатқа қайтыў мүмкин.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Абдуллаева А., Хонкелдиев Ш. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., Өз ДЖТИ, 2005 жыл – 300 б.

2. Ливицкий А.Н. «Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., 1995 жыл – 500 б.

3. Саломов Р.С. «Спорт машғулотнинг назарий асослари» - Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жи’л – 238 б.

4. Маҳкамджанов К.М. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Тошкент., «Иқтисод-молия» 2008 жыл – 300 б.

5. Гоншарова О.Б. «Ёш спортшиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш» Тошкент., ӨзДЖТИ, 2005 жыл – 171 б.

ФУТБОЛ ОЙЫНЫ АЛДЫНАН ТАЯРЛЫҚ ШЫНЫҒЫЎЛАРЫ

С.Алланиязов, Н.Бердахова, Б.Табынбаев
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Футбол адам организмине түрлише тәсир көрсетеди, ол ҳәр түрли ҳәрекетлениў көнликпелерин пайда етиўге ҳәм жетилистириўге, көплеген физикалық сыпатларды тәрбиялаўға жәрдем береди. Футболға болған қызығыўшылықтың жоқары болыўының сыры-коллективлик ҳәрекетли ҳәм

қызықлы болыўында. Футбол менен шуғылланыўдың саламатластырыўда да әҳмийети жүдә үлкен. Бул-организмди шынықтырыўдың ең жақсы усылы.

Биз футбол ышқыпазларына дем алыўды туўры жолға қойыў ушын дем алыў шынығыўларының комплексин усыныс етемиз.

Биринши шынығыў. Дәслепки ҳалат-аяқлар ийин кеңлигинде, қоллар белде. Корпусты айландырып, әсте ақырын амплитуданы кеңейтеди. Айланыў дәслеп бир тәрепке, соңынан екинши тәрепке орынланады. Дем алыў диафрагмалы, терең. Дем алыў-аўыз арқалы, дем шығарыў еринлерди аз-аз қысып аўыз арқалы әмелге асырылады.

Екинши шынығыў. Аяқ булшық етлерин қыздырыў. Бир аяқты таянышқа тиреп, екиншисин дизеден бүгип аяқты ушы менен қояды. Усы аяқ пенен шепке, оңға айланба ҳәрекетлер ислеп, дизе буўынлары қыздырылады. Аяқларды алмастырып, усы шынығыў қайталанады. Дем алыў еркин, қысқа дем киргизиўлер мурын арқалы әмелге асырылады. 10 қысқа киргизиў ҳәм аўыз арқалы узағырақ созылған аўыз арқалы дем шығарыў. Шынығыўларды керисинше тәрепке қарай ислеп қайталаў.

Үшинши шынығыў. Бир қырынлап, ийилиў. Дәслепки ҳалат-аяқлар кеңирек ашылған. Шепке бурыла турып, шеп аяққа қарай ийилип, дизениң төменги бөлимине бармақларды тийгизип, мурын аркалы актив дем киргизиў. Дәслепки ҳалатқа қайта отырып-тыныш дем шығарыў. Тап усылай етип, оң тәрепке де ийилиў орынланады. Усы шынығыўларды үлкен амплитудада орынлаў булшық етлердиң тәбийий эластиклигин ҳәм булшық етлердиң ҳәрекетшеңлигин раўажландырады.

Төртинши шынығыў. Қапталға өзин таслап умтылыў. Дәслепки ҳалат-оң аяққа отырып, шеп аяқты қапталға созыў, қоллар дизеде. Аўыз арқалы актив дем киргизиў. Әсте сериппели ҳәрекет пенен салмақты оң аяқтан шеп аяққа өткериў. Қапталға созылған аяқ дүзиў болыўы керек.

Бесинши шынығыў. Әсте-ақырын тезлениў менен бир орыннан қысқа сериппели жулқыныў. Бул дем алыў ҳәм жүрек қан тамыр системаларын максимал салмақларға (нагрузкалар) таярлайды. Дем алыў: мурын арқалы тез ҳәм қысқа дем киргизиў ҳәм 10-15 адамға шекем дем алмаў, буннан соң және усындай тақылетте дем шығарыў.

Алтыншы шынығыў. Жамбас-сан буўынларын қыздырыў. Дәслепки ҳалат-дийўалға яки стулға шеп тәрепи менен турып, шеп қол менен оған таяныў, оң қол белде. Оң аяқты дизеден бүгип, ҳәм оны сан деңгейине шекем көтерип, оңға ҳәм шепке айландырыў. Тап усындай етип екинши аяқ пенен де орынлаў. Дем алыў терең, көбинесе диафрагмалы. Дем мурын арқалы киргизиледи, аўыз арқалы шығарылады.

Жетинши шынығыў. Босасыў. Дәслепки ҳалат-шалкаға жатыў. Аяқты 90 градус мүйеште көтерип, кейин босаскан ҳалда бүгиў ҳәм сермеў.

Жоқарыда айтып өтилген шынығыўлар тек булшық ет системасын ғана емес, ал дем алыў аппаратында шынықтырады, солай етип оларды футбол ушын ҳарактерли болған жоқары салмақларға таярлайды.

Пайдаланған тийкарғы әдебиятлар

1. Нуримов Р.И. “Футбол” дарслик Т, ЎзДЖТИ 2005 й.

2. Нигманов Б.Б, Хужаев Ф, Рахимқулов К.Д «Спорт ўйинлари ва уни ўқитиш методикаси» ўқув қўлланма Илмқиё нашриёти Тошкент 2011 й.

FOLKLOR QO’SHIQLARI - TARBIYA VOSITALARDIR

S.E.Romanova - p.f.n., A.Ishmatov - talaba
NMPI Musiqiy ta’lim kafedrasi

Xalq ijodiyotida an’anaviy qo’shiqlardan bolalarning odob va axloqiy tarbiyasi yuzasidan qo`llaniladigan metodlar bilan birga xilma-xil tarbiya vositalaridan ham foydalanilgani ko`rsatiladi.

Folklor materiallarida uchraydigan axloqiy tarbiya vositalari juda ko`p tur va shakllarga ega bo`lsa ham, asosiy vosita sifatida:

1) bolalar o`yinlari, 2) choyxo`rlik — choyxona gurungi, 3) bolalar gapi — gap yeyish, 4) bolalarni kattalar bilan birlikda: a) to`y marosimlari — beshik to`yi, sunnat to`yi, nikoh to`yi, hovli to`yi; b) sayillar —dala sayli, gul barra (binafsha) sayli, qovun sayli; v) yig’in — tomosha, tug’ilgan kunni nishonlash, yigit bazmi, qiz bazmi (majlisi), kelin salom — yuz ochish (ro`mol obqochish), uloq (ko`kbar) poyga, kurash, turli shakldagi yarashuvlar (musobaqalar); g) aza ma'rakasi; d) safarga chiqish, ovga borish; e) bizning zamonamizda yuqoridagilar bilan (ijobiylari bilan) birga kino, teatr, istirohat bog’i, ommaviy yig’in ham tomoshalarga borish hamda bayramlarni kutib olishda qatnashadilar.

Shubhasiz, bunday davra yoki yig’inlarning tarbiyaviy ta'siri katta bo`lgan va hozir ham u juda muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Binobarin, bolalarning ijobiy yoki salbiy xatti-harakati ko`pchilikning ko`z o`ngida namoyon bo`ladi va shu ko`pchilik tomonidan baholanadi. Ko`pchilik ota-onalar ham o`z o`g’il-qizlarini ma'rakaga aralashganlaridan keyingina, ko`pchilik o`rtasida o`zlarini qanday tu-tishlariga oid odob va axloqiy qoidalarga amal qilishlarini davra yoki yig’indagilar tomonidan ijobiy yoki salbiy baholaganlaridan keyingina payqab oladilar.

Bu hol ota-onalarni ham o`z tarbiyaviy ishlaridan xulosalar chiqarishga olib keladi. Ko`pchilik tomonidan taqdirlangan bolalarning xatti-harakati ota-onalarni quvontirsa, ta'na va isnodga qolgan bolalarning ota-onasini afsuslantiradi, tashvishga soladi. Chunki bolalarning o`zlashtirish yoki odatlanishi kerak bo`lgan

muhim o`rin tutgan odob va axloqiy tarbiya vositalaridan biri mehmondorchilikdir.

Avvalo shuni aytish kerakki, mehmondorchilik va mehmondo`stlik xalqimiz tarixida uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgan eng oliyjanob insoniy odatlardan biri bo`lib davom etib keladi va davom etib kelmoqda, bundan keyin ham shunday bo`lib davom etishligiga shubha yo`qdir.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan marosim, yig’in, to`y-tomosha kabilarning hammasi turli shakldagi mehmondorchilik ko`rinishlarini o`z ichiga oladi.

Mehmondorchilik tor ma'nosiga ko`ra, alohida tayyorgarlik bilan, ma'lum bir guruh kishilar ishtirokida o`tkaziladigan ziyofatdir.

Shunday qilib, xalq pedagogikasi yoshlarni insoniy fazilatlar bilan tarbiyalab yetishtirishda turli metod, usul va vositalardan foydalangan.

Har qanday metodologiya mazmuni va mohiyati jihatidan ma’lum bir xalqning, millatning tarixiy, madaniy, diniy, hududiy boy merosining asl negizini yoritishga, ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzining ma’naviyat dialektikasini bilish yo’llarini aniq belgilab berishga, ulkan muammolarni hal qilishda zamonaviy va kelajak ilg’or g’oyalarini ko’ra bilishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham Sharq taraqqiyoti mahsullari:

- xalq pedagogikasi va yozma ma’naviy meros,
- diniy manbalar,
- sharq allomalari ijodida ilgari surilgan komil inson g’oyasi.

Bolalar ongiga mazkur yuksak axloqiy-milliy qadriyatlarni singdirish, talabalarning estetik madaniyat haqidagi nazariy bilimlarini oshirish, xalq milliy an'analarini shaxs estetik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni haqida tushunchalar berish va amaliy bilimlarni boyitish katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bohidirov O. "Yngi an'ana va urf-odatlar" -T.: "Ozbekiston"
2. Miralimov Sh. Yangi an'analar, yangi odatlar. –T.: "O'zbekiston", 1975.

ТАРИХ ДАРСЛАРИДА «ИМКОНИЯТ ВАҚТИ» ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Т.Кудярова - т.ф.н., доцент
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таълим-тарбия мазмуни, мақсад ва вазифалари даврлар ўтиши билан кенгайиб бориши натижасида унинг шакл ва усуллари ҳам такомиллашиб бормоқда. Инсон фаолиятининг асосий йўналишлари шу фаолиятда кўзда тутилган мақсадларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини берувчи яхлит тизимга, яъни технологияларга айланиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда таълим-тарбия соҳасида ҳам замонавий педагогик технологияларга амал қилина бошланди. Худди шу каби педагогик технологияларнинг бири «Имконият вақти» технологияси бўлиб хисобланади.

Технологиянинг тавсифи. Ушбу машғулот талаба (ёки ўқувчи) ларни ўтилган маъруза мавзулари бўйича назарий билимларни якка ҳолда (ёки кичик жамоа бўлиб) фикрлаб ҳал этиш, ечимини топиш, қўйилган саволлар (ёки мавзу) юзасидан аниқ бир тушунча ҳосил қилишга, шунингдек, фикрларни маъқуллай олишга ўргатади. Бу технология талаба (ёки ўқувчи)лар билан якка (ёки кичик гуруҳларга ажратилган) ҳолда оғизеки равишда ўтказилади.

Технолигиянинг мақсади: талаба (ёки ўқувчи) ларнинг эркин, мустақил ва мантиқий фикрлашга, интилишга, фикрларни жамлаб, уларни назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга, жамоага ўз фикрини ўтказишга, уни маъқуллашга, берилган саволларни ечишда ва мавзуга умумий тушунча беришда ўтилган мавзулардан эгаллаган билимларини қўллай олиш, ўрганиш.

Технологиянинг қўлланиши: семинар, амалий ва лабаратория машғулотларида якка тартибда (ёки кичик гуруҳларга ажратилган ҳолда) ўтказиш ҳамда гуруҳ аъзоларини бир неча маротаба жойларини ўзгартириб берилган вазифаларни бажаришга мўжжалланган.

«Имконият вақти» технологиясининг Тарих дарсида қўлланилишига мисол келтириб ўтамиз. Гурухнинг барча талабалари кетма-кетлигда бу технологияниг бажарилищида қатнашади. Гурухдаги талабалар сонига қараб ҳар бир талабага тенгдей бир ёки икки дахиқадан вақт белгиланади. Ўқитувчи гурухдаги ҳар бир талабага ўтилган мавзу бўйича осон ва мураккаб саволлардан беради. Саволлар сони чекланмаган, лекин вақт чекланган. Саволлар кетма-кетликда ва тезлик билан талабаларга ўқилади. Масалан:

1. Тарих сўзи қандай маънони билдиради?
2. Ўзбекистон тарихи фани нимани ўрганади?
3. Тарихни ўрганишда қандай методологик тамойилларга таяниш лозим?
4. Тарихийлик тамойилини қандай тушунасиз?
5. Тарихни ўрганишда холислик, илмийлик тамойилининг талаблари нималардан иборат?

6. Ўзбекистон тарихини қандай йирик даврларга бўлиш мумкин?
7. Тарихни ўрганишда моддий манбалар қандай аҳамиятга эга?
8. Ватанимиз тарихига доир қадимги ёзма манбалардан қайсиларини биласиз?

Талабалардан берилган саволларга тезлик билан ва аниқ жавоб беришлари талаб этилади, сабаби вақт чегараланган. Ҳар бир тўғри жавобга бир баллдан берилиб борилади. Бу методнинг «имкониятлар вақти» деб номланишининг сабаби, агар да талаба берилган саволга жавоб бера олмай қалса, кейинги ва қўшимча саволлардан фойдаланиш имконининг берилишида. Бу машғулотнинг ўтказилиши учун ўқитувчидан саволлар банкининг тузилиши талаб қилинади.

Дарс якунида аввалдан таёрланган экспертлардан хулоса қилиш, натўғри берилген жавобларни тўғирлаш, жарима балларни хисоблаш, умумий хулоса қилиш талаб этилади. Енг кўп балл тўплаган талаба ёки гурух ғолиб ҳисобланади ва тақдирланади.

Педагогик жараён характери бўйича қуйидаги мақсадларга асосланади:

- Ўқитувчи ва талаба (ўқувчи)нинг ҳуқуқларининг тенглиги;
- талаба (ўқувчи)га мавзуларни эркин танлаш ҳуқуқининг берилиши;
- талаба (ўқувчи)га хатолашиш ҳуқуқининг берилиши;
- шахсий фикри ва қарашининг борлиги;
- ўқитувчининг талаба (ўқувчи)ни назорат қилмаслиги, йўналтириши, мажбур қилмаслиги, лекин ишонтириши, бошқармаслиги, лекин ташкиллаштириши, чекламаслиги аксинча танлаш ҳуқуқининг берилганлиги.

Машғулот якунинда эришиладиган натийжа: кўнгил очиш (мйиннинг асосий функцияси-қизиқиш уйғотиш, вақтнчоғликни таъминлаш, жонлантириш); коммуникатив-мулоқат диалектикасини эгаллаш; ўз-ўзини намойиш қилиш; мақсадни аниқ билиш каби шахс учун зарурли бўлган компетенциялар шакилланади ва талаба ўзини субъект сифатида тўлиқ намойиш қилади.

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО КАК КОМПОНЕНТ НЕПРЕРЫВНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Т.В.Уразимова - к.ис.н., доцент
кафедры изобразительного искусства и инженерной графики, НГПИ

Непрерывное художественно-педагогическое образование характеризуется как сложная, многоуровневая и самое главное открытая система. Использование педагогического потенциала народного декоративно-прикладного искусства в системе непрерывного художественно-педагогического образования способствует формированию самосознания личности художника-педагога, лежащего в основе его творческой деятельности; опыт восприятия народного декоративно-прикладного искусства через разнообразные культурные практики общения и культурную поведенческую среду; осуществлять реализацию профессионально-педагогической и творческой деятельности художника-педагога. Опыт декоративно-прикладного искусства в развитии личности обучающихся позволил выявить ряд обострившихся в последние десятилетия существенных **противоречий:**

На социально-педагогическом уровне: между потребностью общества в современных профессионально-педагогических кадрах и недостаточной разработанностью методологических основ данного процесса;

на научно-теоретическом уровне: между наличием понимания значимости народного декоративно-прикладного искусства в профессиональном становлении преподавателя изобразительного искусства и отсутствием разработанной целостной

концепции, раскрывающей сущность и содержание реализации народного декоративно-прикладного искусства в непрерывном художественно-педагогическом образовании;

на научно-методическом уровне: между необходимостью придания непрерывного характера художественно-педагогическому образованию с использованием потенциала народного декоративно-прикладного искусства, но при этом с недостаточной разработанностью технологического и методического сопровождения данного процесса.

В современном обществе происходит и смена ведущих функций народного декоративно-прикладного искусства по отношению к развитию личности на допрофессиональном, профессиональном и постпрофессиональном этапах непрерывного художественно-педагогического образования. Так, на допрофессиональном этапе развития личности на первый план выходят духовно-нравственная, нормативная, социализирующая, познавательная (обучающая), ценностная, художественно-эстетическая, развивающая функции. На профессиональном этапе – преобразующая, коммуникативная, информационная, гуманистическая, ценностная, творческая, семиотическая. Ведущими функциями постпрофессионального этапа соответствуют творческая, коммуникативная и компенсаторная функции. Для успешного осуществления поставленных целей необходимо решить следующие **задачи:**

- реализация народного декоративно-прикладного искусства как системообразующего компонента научно-педагогической концепции непрерывного художественно-педагогического образования в соответствии с современными потребностями общества;
- овладение информацией в области народной культуры и декоративно-прикладного искусства, приобретение навыков и умений по ее использованию в художественно-педагогической и творческой деятельности на разных уровнях непрерывного художественного образования;
- создание благоприятных учебно-методических условий для усвоения знаний, умений и навыков, способствующих изучению разнообразных видов народного декоративно-прикладного искусства в системе непрерывного художественно-педагогического образования региона;
- формирование устойчивой положительной мотивации по использованию возможностей народного декоративно-прикладного искусства в профессионально-творческой деятельности, удовлетворение познавательных интересов.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ КӨРКЕМ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЯЛАЎ

Т.В.Уразимова – к-ө.т.и.к., доцент, Г.Х.Жумашева –п.и.к., доцент
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Баланы тәрбиялаўдың ең әҳмийетли ўазыйпаларының бири – бул оның ақыл-есин, сана-сезимин раўажландырыў, онда жаңалықларды аңсатлық пенен өзлестире алыў мүмкиншилигин беретуғын ойлаў уқыплылығын қәлиплестириў. Мектепке шекемги жастағы баланың ойлаў қәбилетин мектепте оқыўға таярлаўдың усыллары ҳәм мазмуны мине усы мәселени шешиўге бағдарланыўы тийис. Бул ўазыйпалар балалар искерлигиниң ҳәр қыйлы түрлерин: ойнаў, оқыў, көркемлик искерлиги, ҳәрекет етиў, мийнет етиўди – әмелге асырыў барысында орынланады. Балалар искерлигиниң түрлериниң бири «көркем-эстетикалық тәрбиялаў» бөлими болып

табылады. Бул бөлим балаларды көркем өнер менен таныстырыўды, раўажланып баратырған орталық эстетикасын, сүўретлаў искерлигин (сүўрет салыў, мүсинлер ислеў, аппликация), мәдений дем алыў, конструкция ислеў ҳәм қол мийнети, музыкалық тәрбияны өз ишине алады. Көркемлик тәрбияның мақсети – көркем өнерди түсинип қабыл етиўди, сезимлер ҳәм қызғын тәсиршеңликти, ойлаўды, есте сақлаўды, сөйлеўди раўажландырыў: көркем өнер тараўындағы басланғыш, әпиўайы билимлерди билиўге тартыў; көркем өнер дөретпелерине қызығыўшылық сезимин қәлиплестириў; балалардың көркем дөретиўшиликтиң ҳәр қыйлы түрлериндеги дөретиўшилик уқыплылықларын раўажландырыў; жеке тулғаның көркем-эстетикалық мәдениятлылық тийкарларын қәлиплестириў.

Көркем-эстетикалық тәрбия ўазыйпалары төмендеги жағдайларда бир қанша ең қолайлы түрде әмелге асырылады: 1. Балалардың жеке өзине тән ҳәм жасы бойынша өзгешеликлерин барынша жоқары дәрежеде есапқа алыў. 2. Көркем-эстетикалық тәрбияның тийкары көркем өнер ҳәм қоршап турған өмир болып табылады. 3. Балалардың өзлериниң көркем-дөретиўшилик жумысларының, түсинип қабыл етиўди, образлық түсиниклерди, көз алдына келтириўди ҳәм дөретиўшиликти раўажландырыў ушын рәңбәреңлик беретуғын оқыў-тәрбиялық жумыс пенен өз ара байланысы. 4. Ҳәр қыйлы көркем өнер түрлерин ҳәм ҳақыйқый өмирди, көркем өнерди ҳәм өзиниң көркем дөретўишилигин бир қанша тереңирек эстетикалық түсиниўге жәрдем беретуғын ҳәр түрли көркем-дөретиўшилик жумысларды интеграциялаў. 5. Балалардың дөретиўшилигиниң нәтийжелерине ҳүрмет пенен қараў, олардың шығармаларын мектепке шекемги билимлендириў мәкемесиниң өмирине кеңнен қосып барыў. 6. Эстетикалық тәрбияның ҳәр түрли бағдарлары бойынша балалар менен ислесиў усылларының вариантлылығы. 7. Балалар бақшасының барлық жастағы топарлары, сондай-ақ балалар бақшасы ҳәм баслаўыш мектеп арасында көркем-эстетикалық тәрбиялаўдың избе-из даўам еттирилиўи. 8. Балалар бақшасының хожалықлар (семьялар) менен тығыз өз-ара байланыста ҳәм бирге ислесиўи.

Баланың дөретиўшилигин марапатлай отырып, оның көп нәрселерди өзинше, бизлерден басқаша түсинетуғынлығын есапқа алыў зәрүр. Кишкене баланы үйрете отырып, ҳәттеки өзиңизге танысларда «тап усылай үйретиў»диң унамлы тәжирийбеси бар болса да, қайталанатуғын қәлиплерди қолланбаң. Өзиңиздиң балаңыздың уқыплылығынан келип шығың. Себеби, ең баслысы – талантлы адамды ямаса данышпанды тәрбиялап шығарыў емес – ал баланың ишки дүньясы бай ҳәм рәңбәреңбола ма, оның мүмкиншиликлери жүзеге шығарыла алама, ол дөретиўшиликке уқыплы ма, мине усында.

Мектепке шекемги баланың жасы үлкенлер дүньясы тәрепинен тәрбиялық тәсир көрсетиўине ийкемлилиги себепли, жеке адамға бағдарланған моделдиң унамлы әдеп-икрамлылық мүмкиншиликлерин жүзеге шығарыў ушын ең қолайлы ўақыт болып табылады. Искерликтиң мектепке шекемги түрлери, балалардың ойнаўында, бир-бири менен қатнасында ҳәм искерликтиң нәтийжели түрлеринде өзлериниң жеке дөретиўшилик қызығыўшылықларының ашылыўына жәрдемлесе отырып, баланың жеке тулға сыпатында раўажланыўы ушын «ең ыңғайлы шараят» *жаратады.*

MEKTEP, SHAŃARAQ HÁM JÁMIYETSHILIKTIŃ TÁRBIYALÍQ TÁSIRIN BIRLESTIRIW JOLLARÍ

U.Seytjanova- p.i.k.,docent, D.Ismaylova -TATU janındaǵı licey oqıwshısı

Ózbekstan, Respublikasınıń bilimlendiriw haqqındaǵı nızamında ata-analar hám olardıń ornin basıwshı balalardı joqarı ádep-ikramlı, ja’miyetlik mulikke abaylap qatnasta

bolıw ruwxında tárbiyalawı, olarǵa miynet kónlikpelerin sińdiriwi hám jámiyetlik paydalı miynetke tayarlawı, olardıń fizikalıq rawajlanıwı hám salamatlıǵın bekkemlew haqqında ǵamxorlıq etiwi, olardiń óz waqtında orta maǵlıwmat hám kásip tayarlıǵın alıwı ushın zárúrli jaǵdaylar jaratıwı shárt ekenligi aytılǵan.

Klass basshıları ata-analar menen birgelikte tárbiya jumısların shólkemlestirer eken, eń jańa psixo-pedagogikalıq tájiriybeler maǵlıwmatların itibarǵa alıwi da áhmiyetli, olarǵa ılayıq ósip kiyatırǵan hár bir adamdı jetilistiriwge shańaraqtıń qosatuǵın úlesi hár qıylı jas basqıshlarında hár qıylı boladı hám tolıǵı menen ózgeredi. Dáslepki úsh jıl ishinde ol júdá kúshli boladı, sonnan keyin shańaraq tásiriniń belgili dárejede turaqlasıw dáwiri baslanadı. Onıń gezektegi shoqqısı, ádette, mektepke shekemgi jas tamamlanatuǵın dáwirge tuwrı keledi, soń shama menen óspirimlik dáwirge shekem ol ózgeriste boladı.

Jáne ata-analardıń tásiri ata-ananiń shańaraǵınan bólinip, óz shańaraǵın dúzgeninshe bir qansha kúsheyedi.

Psixo-pedagogikalıq tájiriybelerdiń maǵlıwmatları ayırım waqıtları balaniń múmkinshilikleri haqqında turaqlı (maǵlıwmatlardı) túsiniklerdi ózgertip jiberedi. Mısalı, úsh aylıq balalar ilimpazlardıń bir neshe jıl burınıraq shamalawlarına qaraǵanda bir qansha tereńirek qabıl etiw uqıplılıǵına iye, úsh jasar bala házir tek ǵana altı jasar balalar menen hám islegen nárselerin biliwi hám islewi múmkinligi, kishkentaydı júriwden aldın júziwge, ana tili menen derlik birdey shet tilinde sóylewge úyretiw múmkin ekenligi hám taǵı basqalar belgili boladı.

Tájiriybelerdiń kórsetiwinshe, ata-analar kóbinese ózlerin tárbiyalıq jumıslarǵa tolıq tayın dep esaplaydı hám arnawlı pedagogikalıq bilimlerdi iyelewdi zárúr dep esaplamaydı. Ata- analardiń bul ózgesheligin belgili pedagog ha'm psixologlar «Tárbiya hámmege tanıs hám túsinikli, hátteki ayırımlarına júdá ańsat is bolıp kórinedi-adam bul jumıs penen teoriyalıq hám a'meliy jaqtan qanshelli az tanıs bolsa, og'an bul sonshelli túsinikli hám ańsat bolıp kórinedi. Derlik barlıq tárbiya sabır-taqat talap etetuǵınlıǵın kórsetedi, ayrımlar bunıń ushın tuwma uqıplılıq hám kónlikpe kerek dep oylaydı: biraq júdá kem adam sabır-taqat,tuwma uqıplılıq hám kónlikpeden tısqarı jáne arnawlı bilimler kerek ekenliklerin biledi»-dep kórsetedi.

Bunday bilimlerdiń joqlıǵı shańaraq tárbiyasında kóplep qátelerge alıp keledi, Klass basshısı ata-analar menen isleskende bunı esapqa almay iláji joq. Bul tárepinen ata-analardiń balalardı tárbiyalawdaǵı tómendegi qıyınshılıqların hám qáteliklerin kórsetiw múmkin: Ata-analardiń balalar menen qarım-qatnasınıń kemligi. Olar ózleri, isleri haqqında azǵantay aytıp beredi, mektep-balalar jámáátiniń ómiri, óz balasınıń qızıǵıwları, onıń jámiyetlik isleri, bul iske múnásibeti hám taǵı sol sıyaqlılar menen kem qızıǵadı. Qarım-qatnastıń kemligi balalardiń ata-analardan uzaqlasıwına alıp keledi. Úlkenlerdi balaǵa jánede kúshlirek tásir kórsetiw múmkinshiliginen ayıradı.

Balalardı miynet processlerine qatnastırıw arqalı olardıń miynet tárbiyasın shólkemlestire bilmewshilik.

Ata-analar turmısındaǵı unamsız mısallardıń barlıǵi mekteptiń pedagogikalıq kúsh-ǵayratın joqqa shiǵaradı.

Ata-analardiń tárbiyalıq tásiriniń izbe-iz emesligi ara-tura oqıwın tekseriwi, qanday da bir orınsız is ushın jazalaw hám taǵı basqa sol sıyaqlılar ádep-ikram qásiyetleriniń payda bolıwına járdem bere almaydı.

Shańaraq tárbiyasınıń tiykarı sıpatında qadaǵan etiw dizimi unamlı úlgiler tiykarında tárbiyalay almawshılıq, bala turmısın ol hár qashan durıs is-háreketlerdi orınlaytuǵın dárejede shólkemlestire almawshılıqtiń nátiyjesi bolıp tabıladı. Bul dizim balanıń úlkenler qálewine unamsız múnásibetin payda etedi, ǵárezsizliktiń rawajlanıwın

tómenletedi. Háreketlerdiń mektep penen sáykeslestirilmewi yamasa onıń menen kelispewshilik. Balada muǵallimge, mektepke isenbewshilik payda boladi hám ósip baradı. Bul onı kemshiliklerdi du'zetiwin qıyınlastıradı, pedagogikalıq jaqtan qarawsızlıq halatına alıp keledi. Ayırım ata-analardıń balalar úlkeyip barıwı menen tárbiyalıq tásirdiń kúshin páseytip jiberiwi, balalardıń ata-analardan uzaqlasıwına, mektepke qızıǵıwshılıǵı tómenlewine hám taǵı basqa da jaǵdaylarǵa alıp keledi.

Qararlar qabıl etiwde keshigiw, bala úlkeygennen keyin aqılı kirip, dúzeledi dep oylaw pútkilley qáte, bul kóbinese qayta tárbiyalawdı talap etetuǵın pedagogikalıq jaqtan qarawsızlıq halatına alıp keledi.

Kórsetip ótilgen kemshilikler qatarına ata-analardıń tárbiya usılların az biletuǵınlıqların, balalar úlkeyiwi menen olardı ózgertiwdi bilmewshilik yamasa qálemewshilik, ata menen ananıń talapları bir emesligi, pedagogikalıq ádeptiń, shıdamınıń joqlıǵı, ata- analardıń turmısınıń mádeniy tárepke qarsı túrde materiallıq tárepke qızıǵıp ketiwi hám taǵı basqalardı qosıw múmkin.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫН НАҚЫЛ-МАҚАЛЛАР АРҚАЛЫ МИЙНЕТКЕ ТӘРБИЯЛАЎ

У.Уснатдинова -Әжинияз атындағы НМПИ Мектепке шекемги баслаўыш тәлим хәм спорт тәрбиялық иси қәнигелиги 1-курс студенти

Ҳәр қандай заманда ҳәм жәмийетте алдымызда турған үлкен ўазыйпалардың бири- келешек әўладты тәрбиялаў. Ҳәр тәреплеме жетик, ақыл парасатлы саналы әўладты тәрбиялаўда хәр бир халықтың салт-дәстүри, руўхый қәдириятларын сиңдириў арқалы жүзеге шығарыўға болады .

Басқа халықлар сыяқлы қазақ халқының да әўладты тәрбиялаўда мол турмыслық тәжирийбеси, озық ойлары өзине тән өзгешеликлери бар. Усындай бай мирастың түсиниклерин олардың қәлбине сиңдирмей турып жас әўладты ийгиликли ислер менен бирге парасатлылыққа тәрбиялаў мүмкин емес.

Халықтың жазба түрде жазып қалдырмаған, бирақ әўладлар есинде мәңгиликке сақланып, бир әўладтан бир әўладқа аўызеки түрде жетип келген нақыл ўәсият, үлгили қағыйда болып таралып киятырған тәлим-тәрбияның бай естелиги бар. Нақыл-мақаллар- халықтың аўызеки мийрасларының бир көриниси. Әсирлер бойы халықтың тарийхый турмыслық тәжирийбеси туўралы нақыл сөзлер арқалы халықтың ой-пикири, әрманы, көзқарасы баянланған. Даналық сөзлерди қазақ халқы қәстерлеп үлги сыпатында көрсетип адамлардың турмысында тийисли жағдайларда турақлы түрде пайдаланып келген. Нақыл-мақаллар халық өмириниң барлық тәреплерин қамтыйды .

Мийнет өмирдиң тийкары, ал мийнет етиў-адамлардың баслы ўазыйпасы деген үлкенлердиң ўәсиятлары, ҳадал мийнет еткен адам өз халқының алдында ҳүрметке ийе болатуғынлығы бойынша жас үлкен адамлардың нәсият сөзлери де балаларды мийнетке идеялық, адамгершилик көз қарасынан да таярлаўдың баслы қураллары болып табылады.

Мийнет таярлығынан өткен балалар киши жасынан баслап, мийнетке сүйиспеншилиги ерте оянып, үйде, үй руўзгершилик ислеринде ата-аналарына қол көмегин тийгизиўге талпынған. Мийнет бойынша өз көз қараслары жуўмақларына ийе киши жанрдағы фольклорда тәрбия куралларының бири сыпатында белгили.

Халық даналығы менен бай нақыл- мақаллар мийнет хәм оның адам өмириндеги мәнисин билдирсе, афоризмлер киши жастағы балалардың санасына

әдеп-икрамлылық күш пенен тәсир еткен. Қазақ халқында мийнетке тәрбиялаўда төмендегише нақыл-мақаллар бар: "Мийнет еткенниң мүтәжы табылар, ериншек бәринен қағылар ", "Мийнет ерликке жеткереди, ерлик елликке жеткереди'', ''Еңбек ер атандырады'', "Мийнет шыйратады, өмир үйретеди''.

Жас үлкенлер мийнеттиң әҳмийети хаққында балаларға нәсиятлаўда оның адамзат турмысындағы хызмети хаққында да үгит-нәсият берген. ''Еринбегенниң еңбеги оңады, еңбеги оңғанға қыдыр қонады'', ҳәм басқа да сыяқлы философиялық нақыл сөзлердиң тийкарында мийнеттиң ролин қазақ халқы эмпирикалық жол менен жүзлеген жыллар бойы тиришилик ушын болған гүрестиң барысында көплеген турмыс сынақларынан кейин тәбият алдындағы өзиниң ҳәлсизлигин мойынлаў арқалы түсинеди. Сонлықтан да тәрбиялық мазмундағы, әсиресе мийнетке байланыслы нақыл-мақаллар ҳәр қандай дәўирде де өз қунын жойтпайды.

MAKTAB O'QUVCHILARI TARBIYASIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNING AHAMIYATI

X.Amirov – talaba, M.Allayorov - o'qituvchi
NMPI Pedagogika fakulteti

Hozirgi kunda maktablarimiz oldida ta'lim berish bilan bir qatorda, muhim tarbiyaviy faoliyat ya'ni o'quvchilarga estetik, ekalogik, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va shunga o'xshash boshqa turdagi tarbiyaviy ishlarni o'rgatish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Tarbiyaning ushbu turlarini o'quvchilarga singdirish uchun avvalo maktabda o'tkaziladigan o'quvchilar his-tuyg'usini shakllantirishga asoslangan turli tadbirlarda, to'garaklar faoliyatida milliy madaniy-tarixiy an'analarga, urf-odatlar va umumbashariy qadriyatlarga tayangan holda amalga oshirilishi maqsadga mofiq bo'ladi. Masalan estetik tarbiyani o'quvchilar ongiga singdirish maqsadida maktabda turli teatr ko'rgazmalari jarayonida tashkillashtirilgan har bir spektakl unda qatnashadigan aktiyor san'atni sevishga, ardoqlashga, san'at orqali go'zalikni ko'ra bilishga, shu go'zallik orqali ona yurtni ulug'lashga, undagi go'zallikni, chiroyni asrab qolishga intilsa, sahnalashtirilgan har bir spektakl namoyishi uni tomosha qilgan har bir o'quvchida yuqorida sanab o'tilgan fazilatlarni shakllanishi bilan bir birgalikda ularni bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishda ham alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarda huquqiy madaniyatni shaklantirish maqsadida ma'naviy tadbirlar va bu jarayonda "giyohvandlikni salbiy oqibatlari", diniy ekstremizm va terrorizm kabi tahdidlarni oldini olish "odam savdosi" "ommaviy madaniyat" kabi salbiy oqibatlarga qaratilgan mavzularda kichik-kichik sahna ko'rinishlari tayyorlash ham ijobiy natija beradi. Chunki bu vazifalarni bajarish davomida tanlovda ishtirok etuvchi jamoa a'zolarining dinniy ekstremizm, terrorizm, ommaviy madaniyat kabi tushunchalarni chuqur o'rganishiga erishilsa, buni tomosha qiladigan o'quvchilarga mazkur tahdid va illatlarning kelib chiqish sabablarini, salbiy oqibatlarini tushuntirishga qaratilgan uslub va vositalar – ma'ruza, davra suhbati, uchrashuvlarda aytilgan fikrlardan ko'ra samaraliroq natijalarga erishish mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizda qabul qilinayotgan qaror va farmonlar bilan o'quvchilarni tanishtirib borishda ham maktabda o'tkaziladigan tadbirlarning musobaqa yoki tanlov shaklida o'tkazish yuqori samara beradi. Bunda o'quvchilar g'oliblikni qo'lga kiritish maqsadida, yangi qabul qilingan qaror, farmon yoki farmoyishlarni mazmun mohiyatini chuqur anglashga harakat qiladi, muxlis, tomoshabin sifatida ishtirok etuvchi o'quvchilarga esa aytmoqchi bo'lgan fikr, savol-javob, sahna ko'rinishlari orqali yetkaziladi.

Yana shuni ham alohida ta’kidlash joizki, kitob o’qish inson ma’naviyatini oshiradi. Kitob ezgulikdan oliyjanoblikdan mardlikdan hikoya qiladi, tubanlik, razolat kabi yomon xislatlarni qoralaydi. Kitobxonlik va badiiy asarlar yuzasidan zakovat musobaqalari tashkil etilishi esa o’quvchilarda kitobga bo’lgan mehrni shakllantiradi. Maktablarda tashkil etiladigan sayohatlar ham ular tarbiyasida muhim ro’l o’ynaydi. Ya’ni o’quvchilarning mashhur fan, davlat arboblari, shoir va yozuvchilarni uy muzeylari, muqaddas qadamjolar va tarixiy obidalarga uyishtirilgan tashriflari davomida ularga vatanparvarlik, insonparvarlik, halolik, poklik kabi tuyg’ular chuqur singdirilishiga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda maktablarimizda ta’lim-tarbiya berish jarayonini takomillashtirishda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish, bu jarayonga o’quvchilarni torta bilish va qiziqtirish barcha o’qituvchilardan talab qilinadi. Shuningdek bunday tadbirlarni tashkil etishda yuzaki yondashuvlardan qochish, natijalar bo’yicha o’quvchilarni rag’batlantirish masalasiga jiddiy e’tibor qaratilsa, ko’zlagan maqsadlarga albatta erishish mumkin.

Adabiyotlar.

1. Islom Karimov. “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch” 2008.
2. “Ta’lim to’g’risida”gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. 1997.
3. B.X. Xodjayev. “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti” 2017.
4. Nodira Egambedieva: “Ijtimoiy pedagogika” 2009.

FEATURES OF PEDAGOGICAL SUPPORT IN THE FORMATION OF EDUCATIONAL MOTIVATION OF YOUNGER PUPILS

Sh. Orazimbetov - 1st year master’s student
Nukus State Pedagogical institute named after Azhiniyaz.

Use of public educational standards of primary general education, developed on the basis of the methodology of system-activity approach, assumes individualization of training and search of the innovative decisions by the teacher "working" on development, advance and prospect of the pupil. The new education should teach the individual how to classify and reclassify information, how to assess its reliability, how to change categories if necessary, how to move from the concrete to the abstract and vice versa, how to look at problems from a new angle, how to engage in self-education.

Strategy in Greek means "conducting troops". In some reference sources, this concept is associated with the planning of any activity for the long term [С.И.Ожегов:750]. Therefore, the adoption of a “strategy” is not only related to military activity, but also to its other types.

Ilina N. F. in his monograph, she defines strategy, on the one hand, as an activity in which a distant goal and means to achieve it are singled out, and on the other hand, as a process of designing a complex appropriate actions aimed at achieving a certain result's. Strategy lies in the vision of the distant future [Н.Ф.Ильина:308].

Pedagogical strategy, according to Ignatova V.V, is a process that takes place in time, representing a set of appropriate actions aimed at achieving a certain result [В.В.Игнатова].

In culture, there are the following types of pedagogical strategies:

enrichment, initiation, orientation, actualization, *support*, intensification, harmonization, problematization and reflection, optimization, activation.

Pedagogical strategies differ from each other in terms of purpose, content, means of implementation, and meaning. We will consider more about the strategy of support.

In the psychological aspect, support is a system of organizational, diagnostic, training and developmental activities aimed at creating optimal conditions for activities [Т.Яничева:109]. The essential characteristic of support in this approach is the creation of conditions for the transition of the student to "self-help". Conditionally, we can say that in the process of psychological support, the teacher creates the conditions and provides the necessary and sufficient (but not excessive) support for the transition from the position "I can not" to the position "I can cope with various difficulties".

According to E.F. Zeer, support means movement together with a changing personality, next to it, timely indication of possible ways, if necessary - help and support. Pedagogical support - is the creation and development of diverse conditions for the adoption of subjective development (pupil), optimal solutions in different situations of life choices, interaction of the teacher and the pupil, aimed at solving emerging problems of development of the pupil [Э.Ф.Зеер:170].

Technologies, forms, methods, methods of implementation of the pedagogical strategy "support" are both subjective and objective, because on the one hand, they are influenced by the personal qualities of the accompanying person, and their implementation depends on his skill (professionalism), on the other hand, they are objectified in the technology and support procedures.

Tutor support is always personally oriented, as provides organization of actions where a person needs to determine the scope and limits of their capabilities. This form of interaction allows you to provide access to high-quality education of different categories of students, to expand their opportunities socialization, to create conditions for differentiation of the content of training, construction of individual educational programs.

The main feature of this technology - is the presence of a tutor, whose activity lies in the organization of the process of formation of the person accompanied, ensuring the development of their content, means and methods of educational activity. The necessary joint activity of the tutor and tutorate pupil about the solution of the problem, involves basic stages:

1. Identifying the problem and understanding its causes;
2. Finding solutions to this problem;
3. The development of a plan for solving the problem;
4. Provision of primary care during the implementation of the plan.

There are different models of tutor work: Tutors and teachers who have tutor competencies, providing effective support to pupils and students in many areas are engaged in it. They should definitely to possess the competences of a tutor-a mentor of children, an assistant to their parents, a consultant of teachers and educators in socialization of a child.

The competence of the tutor is the competence of the modern teacher, allowing him to accompany individual educational programs. Teacher of primary education, owning the listed Tutors ' competencies, can competently build the process of pedagogical support in the process of formation of educational motivation younger students [Е.В.Кузьмина:57].

Teacher-tutor should be based on the interests, needs and capabilities of the student, provide him with psychological and pedagogical support, help in setting their own goals, objectives for the period of study at school, and, as a result,-to carry out the construction and implementation of individual educational programs.

References

1. Зеер Э.Ф. Личностно-развивающее профессиональное образование. Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос.гос.проф-пед.ун-т», 2006. – 170 с.

2. Ильина Н.Ф. Непрерывное педагогическое образование: обновление в контексте регионального развития: монография. Красноярск, 2013. –308 с.

3. Кузьмина Е.В. Тьюторское сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья в образовательных учреждениях, реализующих инклюзивную практику: методические рекомендации. Москва, 2012. – 57 с.

4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: под ред. чл.-корр. АИСССР Н.Ю. Шведовой . – 20-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1988. – 750 с.

5. Профессионально-культурное становление студента в образовательном процессе [Текст]/отв. ред. В.В.Игнатова, О.А.Шушерина.-Томск:Изд-во ТГУ, 2005.

6. Яничева Т. Психологическое сопровождение деятельности школы. Подход. Опыт. Находки // Журн. практ. Психолога. 1999. №3. С. 109.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDIN PSIXIKALIQ RAWAJLANIW ÓZGESHELIKLERIN DIAGNOSTIKALAW

A.Arziev
Qaraqalpaqstan Respublikasi XBXQTQAAO

Elimizdiń rawajlanıwı ushın búgingi jas áwladqa hár tárepleme tereń bilim beriwde keleshek jámiyetmizdiń tiykarın salıwshı, hár tárepleme garmonikalıq rawajlanǵan, bilimli milliy áwladtı tárbiyalaw -rawajlanǵan demokratiyalıq mámleketler dárejesine erise alatuǵın, adamlar menen qarım-qatnas jasap birge islesiwge hám olardı túsiniwge uqıplı, joqarı dárejeli bilimge iye, ádep-ikramlı, aqıllı, mádeniyatlı, ruwxıy bay, jámiyet aǵzaları menen támiyinlewge baǵdarlap dúzilgen úzliksiz bilimlendiriwdiń baslı maqseti bolıp tabıladı. Sebebi, búgingi baqshamızdıń tárbiyalanıwshıları keleshekte Respublikamızdıń kelbeti, erteńgi kúni bolıp tabıladı.

Álbette, hár bir adam keleshek áwladımız bolǵan jaslar bilimli, ádep-ikramlı, ruwxıy bay pazıyletlerge bólengen, mádeniyatlı hám hár tárepleme rawajlanǵan bolıwı ushın ol eń birinshi gezekte ana tilinde erkin, mádeniyatlı, taza sóylep hám durıs oqıp biliwi tiyis. Sonda ol dúnya júzlik kólemdegi mámleketlik bilimlendiriw standartı dárejesindegi bilimler kólemine iye bola aladı. Bul wazıypalardıń eń juwapkerli bir tarawı - bul baqshada balalardı sapalı etip oqıwǵa, jazıwǵa úyretiw, óz xalqımızdıń úrp-ádetleri, dástúrleri, ádep-ikramlılıq hám ruwxıy tárbiya boyınsha saqlanǵan qadiriyatları tiykarında tálim-tárbiya beriw - tiykarǵı wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń psixikasınıń rawajlanıw dárejesin úyreniw - bul quramalı process bolıp tabıladı. Olardı úyreniw barısında tek bir ǵana izertlengen parametr boyınsha juwmaq shıǵarıwǵa bolmaydı, sebebi olar bir-birine baylanıslı bolǵan parametrler jıynaǵınan juwmaq shıǵarıladı. Sonlıqtan, diagnostikalaw procesinde balalardı hár tárepleme úyreniwge baǵdarlanǵan metodikalardan paydalanıp, olardıń nátiyjelerin salıstırıp, bala haqqında bir pútin konkret túsinikke iye bolamız. Sonıń menen birge qollanılatuǵın metodikalardı durıs tańlap hám qaǵıydaǵa ılayıq alıp barıw úlken áhmiyetke iye, sebebi eksperiment ótkerilip atırǵan waqıtta balanı sharshatıp qoymaw, onıń bul processten bas tartıwına jol qoymawımız kerek. Alınǵan maǵlumatlardı analiz qıla otırıp, izertlenip atırǵan balanıń psixikasındaǵı baylanıslarǵa ayrıqsha itibar beriwimiz kerek (túsinik dárejesi, biliw uqıplılıǵı, jeke ózgeshelikleri, basqalar menen qarım-qatnası). Usı analizler tiykarında bala haqqında psixologiyalıq xarakteristika dúzilip, jáne de balada ushırasıp atırǵan kemshilik hám artta qalıwshılıq processleri de belgili bola baslaydı. Sebebi, turmısta psixologiyalıq processlerdiń barlıǵı bir-biri menen baylanıslı bolıp, olar bir-birine tásir etip otıradı. Mısalǵa, balanıń oqıwǵa úlgermewi, onıń biliw uqıplılıǵınıń pásliginen, yamasa onıń kúshli tıńıshsızlanıwınan, yaki tez maslasa almawı sebebinen de

bolıwı múmkin. Óz gezeginde balanıń este saqlawın hám oylaw dárejesin bahalay otırıp, balanıń ayırım jeke ózgesheligin anıqlay baslaymız.

Durıs diagnostikalaw – balanıń psixikasındaǵı ushırasatuǵın korrekciyalıq arttaqalıwshılıqtı úyreniw, onıń aldın alıw hám balaǵa járdem beriw bolıp tabıladı. Demek, psixologiyalıq xarakteristika tiykarında korrekciya planı dúzilip, balaǵa járdem beriw ushın, ápiwayı kemshiliginen baslap quramalı defektlerin dúzetiw barısında jumıstıń nátiyjeliligine iye bolıw ushın ápiwayı testlerdi ótkeriw qaǵıydalarına itibar beriw kerek, sebebi nemquraydılıq penen ótkerilgen diagnostika balaǵa járdem beriw ornına jábir shegiwine alıp keledi. Sáwbetlesiw waqtıńda Siz anıq olardıń ne nársege kewli tolmay turǵanlıǵın anıqlap alıwıńız kerek. Balanı úyreniwde eń dáslep onıń sırtqı qarım-qatnasına, onıń sol waqıttagı jagdayǵa reakciyasına itibar beriw kerek. Eń ahmiyetlisi bala qarımqatnas jasawǵa tayarma, onda aktiv qatnasıq barma, (mısalǵa, xanadaǵı jaǵdaydı úyrenedi, oyınshıqlardı qızıǵıwshılıq penen kóre baslaydı x.t.b.) yamasa qozǵalmastan, otırǵan jerinen qozǵalmay, basqa nárselerge alańbolıp otırma, yaki ayaq-qolları menen oynap otırma h.t.b. Balanıń bunday jaǵdayǵa túsiw sebepleri, onıń táshwishleniwi, ózine itibar qaratqısı kelmegeni yamasa qorqıw sezimleri sebep bolıwı múmkin. Bul faktlerdiń hámmesi balanıń psixodinamikalıq hám jeke ózgesheliklerine baylanıslı. Baqlaw barısında alınǵan maǵlumatlar test nátiyjeleri menen salıstırılıp, balanıń intellektual tabiyatın yamasa emocional artta qalıwshılıǵın anıqlawǵa múmkinshilik beredi. Joqarıda keltirilgen maǵlıwmatlarımızdı juwmaqlastırıp aytqanımızda, mektepke shekemgi jastaǵı balalar arasında mektepke barǵannan keyin doslıq, óz ara múnásibetler hám qarama-qarsılıqlar júzege keledi hám bir-biri menen qatnasta qıynalatuǵın balalar anıqlanadı. Bul jastaǵı balalardıń jas ózgesheligine baylanıslı óz qatarlarına bolǵan múnásibeti de ózgerip baradı, ol tek is-háreket sıpatı menen ǵana emes, al jeke, bárinen burın, ádep-ikramlılıq múnásibetleri menen bahalanadı.

ЖАСЛАРДЫ ДОСЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎДА ДИНИЙ ТӘРБИЯНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Г.Бекимбетова
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Ислам дининде досларға жәрдем бериў яғный қәжетин питкериў ҳаққында айта отырып, қудирети жетсе достына ашық жүзли, қуўаныш пенен жәрдем бериў кереклиги айтылған. Адам достына аўыр келетуғын нәрсени мақул көрмеўи оған аўырлығын салмаўы керек. Мениң аўырыўымды жеңил қылсын, меннен хабар алып турсын, жәрдемиме ҳәр дайым таяр турсын сыяқлы талапларды кеўилге де келтирмеўи кереклиги айтылған. Себеби, мусылман адам өз достына Алла ушын муҳаббат қояды, оның дуўасынан үмитли болады, оны көриўден қуўанады, оның нийетлерине тилеклес болады деген пикирлерди алға сүреди.

Бир пайғамбарымыз: «Алланың сондай бенделери бар, қыямет күни олар минберде отырады. Олардың липаслары нур, жүзлери жарық болады. Олар пайғамбар да шәҳидлер де емес, лекин Пайғамбарлар ҳәм шәҳидлер менен қарайды». Сонда саҳабалар: «Олар кимлер, я Расуллаҳ?» деп сорады. Пайғамбар Алайҳиссалам: «Олар Алла Таала ушын бир-бирин жақсы көргенлер, Алла ушын бир-бирин зыярат қылғанлар ҳәм Алла Таала ушын бир-бири менен отырғанлар» [Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф:178] дейди.

Пайғамбарымыз: - Ҳәй бенделерим жақсы әдеп-икрамлы болың, - деген екен. Сонда бенделери жақсы әдеп-икрам, жақсы минез қулықтың өлшеми, оның қағыйдасы қандай? - дегенде Пайғамбарымыз: - Шырайлы әдеп, жоқары минез-қулық үш нәрсеге жәмленген болады:

•Сиз бенен барды-келдини үзген адамның зыяратына барыўың;

•Сизге зулым қылғанларды кешириўиң. Оның қылған жаманлығын кешип жибериўиң;

•Саған бермегенге сәлем бериўиң. Әне, сонда жоқары әдеп-икрамлы боласыз деп мәрҳамат қылады. Пайғамбарымыз өз ҳәдислеринде, биригип жасаўға бир-биримиз бенен досласыўға дос арттырыўға, инсан жалғыз өзи емес дослар менен биригип жасаўға буйырады.

Пайғамбарларымыздан бири ҳәдислеринде: Мөмин-мусылман адам дослы, бир-биреўге жәрдем бериўши болады, дослар арттырады, оларға жақсылық қылады. Биреўди дос тутпайтуғын ҳәм өзиниң досты болмаған адамда жақсылық жоқ деген пикирге тоқтаған.

Ислам дининде дослықты, инсаныйлықты бир-биримизге болған меҳр-муҳаббатты ең уллы сыйныўлар дәрежесине көтерди. Пайғамбарымыз ҳәдислеринде: «Мөмин адам дослықта, инсаныйлықта мийрим-шәпәәтликте ҳәм шерикликте деп биледи. Егер, дененің бир ағзасы шикаят қылса, басқалары да оған ыссылық ҳәм уйқысызлық пенен дәртлес болады» [Муҳаммад ибн Абдуллаҳ Тибризий Мушкотул Масобиҳ:178] Сондай-ақ, Қураны Кәримде: «әлбетте, мөминлер (динде өз-ара) ағайин есапланады, солай екен, сизлер еки ағайиниңиздиң арасын жарастырың, Қудайдан қорқың, қәне енди, рейим қылсаңыз» деп мусылманларды дослық сезим менен бирге инсаныйлыққа да бағдарлап барады.

Ислам дининде инсанды кәмбағал, күшсиз болғанлығы ушын масқаралаў, пәс санаў жүдә жаман әдет есапланған. Себеби, ҳәмме инсан Қудайдың бендеси деп есапланған. Сол бенделерден бирин шырайлырақ, байырақ, екиншисин күшсизирек, кәмбағалырақ жаратқан. Соның ушын да әззилерди қорлаў емес, ал оларға жәрдем бериў, жаман күнинде қоллап қуўатлаўды нәзерде тутып келинген. Егер де еки адам урысып қалып, қарама-қарсы ҳалатлар жүз берген болса, Алла Таала: «Егер мөминлерден еки топар өз ара урысып қалса, дәрриў олардын арасын жарастырың!» деп айтып өтилген.

Ислам дининде ҳақыйқый дослық қандай болыўын Пайғамбарымыз Мәкке сапарда болған ўақтында олардың көпшилигинде мал-мүлклери қолында жоқ болған. Себеби, олар мүшриклер [Араб тилинде шериклик, қуданың шериклери бар деген түсиник: 171]диң жаманлығынан жасырынша қашып қутылып қалған. Соның ушын Мадиналық саҳабалар Мәккелик саҳабаларға жәрдем қолын созған. Олар соншелли дәрежеде ғәрип-қәсерлерге меҳир көрсетип, үйлерин екиге бөлип, қолларындағы бәрше нәрсесин тең ярымға бөлип, оларға дослық, инсаныйлық қолларын созған. Егер, бундай инсаныйлық жәрдем инсанлардағы ийман-инсап соншелли дәрежеде болған ҳәттеки Ислам дининде өзи жақсы көрген нәрсени басқа адам ушын да лазым көриў дин өлшеми есапланған.

Ислам дининде: «Мениң разылығым ушын жақсы көргенлер, аға-ини тутынғанлар ҳәм отырып сәўбетлескенлер, бир-бирине жәрдем бергенлер ҳәм бир-бирин зиярат қылғанлар Мениң муҳаббатыма ерискей» [Муҳаммад Солиқ Муҳаммад Юсуф: 34] - дейди. Пайғамбарымыз өз ҳәдислеринде: «Кимде-ким бир бендени Қудай жолында көрсе, иләҳий муҳаббат ушын жақсы көрсе, ол ҳәмели менен бул дәрежеге жетисе алмас еди. Биреўди дос тутқаны ушын, биреўге муҳаббат қойғаны ушын, биреўди Алла жолында жақсы көргени ушын Алла Таала оның мәртебесин, дәрежесин көтереди» [Муҳаммад Солиқ Муҳаммад Юсуф: 93]делинген. Лекин кимди дос тутамыз, дос тутыўдың өлшеми дәрежелери қандай? Кимди дос тутайық, кимди дос тутпайық, кимге жақын болайық, кимнен узақ

болайық. Бул қарым-қатнасларымызға қарай Алла таала бизлердиң жәннеттеги дәрежемизди көтереди деген түсиниклерди беккем сақлаған.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими:

1. Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Руҳий тарбия., Шарқ босмахонаси., Тошкент., 2008., 34-бет, 93-бет, 178-бетлер
2. Муҳаммад ибн Абдуллаҳ Тибризий Мушкотул Масобиҳ. Байрут. 2004.171-б
3. Ҳужрат сүреси 10-аят
4. Ислам энциклопедиясы. 2004., 171-бет

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА ДОСЛЫҚ, ИНСАНЫЙЛЫҚ ДӘТҮРЛЕРИНИҢ ҚӘЛИПЛЕСИЎИ

Г. Бекимбетова
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Халық педагогикасы ҳәм оның тәрбиялық дәстүрлери халқымыздың көп әсирлик тәрбиялық тәжирийбелериниң негизи болып, ол өзиниң жасларға тәсир етиўши бай мүмкиншиликлери менен әмелий көринислерине ийе.[П.Абдимуратов: 4] Соның ушын да қарақалпақ халық педагогикасында жасларды ийман-инсаплы, адамгершиликли, әдеп-икрамлы, мийнет сүйгиш, пәк ҳүжданлы, ҳадал, бир-биреўди сыйлаў, әззиге жәрдем бериў, қоллап-қуўатлаў, кишипейил, ийман-инсаплы болыўға бағдарлаў бойынша дәстүрлер жүдә көп.

Инсанның пайда болыўы менен әййемги жабайылық турмыстан баслап ҳәзирги күнге шекем жасларға тәлим-тәрбия бериўдей дәстүрлерден жалықпаған. Усындай узақ заманлардан берли әўладта-әўладқа атадан балаға өтип киятырған халықтың көзқараслары менен тәбийғый ҳәм жәмийетлик ҳәрекетлери тийкарында халық дәстүрлери пайда болды, раўажланып барды.

Жасларды инсаныйлыққа тәрбиялаўшы дәстүрлердиң пайда болыўы ҳәм раўажланыўы жәмийетлик жағдай болып, онда халықтың дана үгит нәсиятлары менен аўызеки дөретпелери, ертек, дәстан, аңыз-әпсана, рәўият, нақыл-мақаллары өз көринисн таўып отырған. Сонлықтан жаслардың ата-бабаларымыз тәрепинен жаратылған инсаныйлыққа тәрбиялаўшы дәстүрлерин билиўи ҳәм оны байытыўы өмир сүриўдиң базы бир нызамлылығы болып табылады. Жәмийетлик турмыста өсип киятырған жас әўлад үлкен әўладлардың орнын ийелеп ески әўладлардың турмысына сиңип кеткен үрп-әдет, дәстүрлерди ҳәрекетке келтириўши избасарлары болып табылады.

Қарақалпақ халық педагогикасында жасларды инсаныйлыққа бағдарлаўшы дәстүрлер тосыннан пайда болмаған. Олар жәмийетлик мүнәсибетлер ҳәм мәдений турмыстың раўажланыўы тийкарында адамлардың жоқары руўхый турмыс шараятлары тийкарында келип шыққан. Ески әўладлардан тәрбияға тән болған дәстүрлер мийрас болып, булар жәмийетлик тәрбияның әҳмийетли тараўлары менен байланыслы болады. Сонлықтан, жасларды дослыққа, инсаныйлыққа тәрбиялаў менен байланыслы болған белгили дәрежедеги көзқарас, усыллар жыйнағы деп түсиниўимиз керек. Булар аўладтан-әўладқа өтиў жолы менен тәрбиялық дәстүрлерге айланып қалды.

Қарақалпақ халық педагогикасында жасларды инсаныйлыққа бағдарлаўшы дәстүрлерде тарийхый көринислери сәўлеленип, белгили бир шараятлар менен жүзеге келген дәстүрлердиң базы бири жоғалып кетиўи яки халық даналығында сақланыўы мүмкин. Сонлықтан, жасларды инсаныйлыққа бағдарлаўшы дәстүрлер тарийхый көриниске ийе. Себеби, әййемги дәўирде аўызеки халық дөретпелери

руўхый мәдениятты, соның ишинде педагогикалық мәдениятты да тийкарғы түри болып келген. Усы себепли, қәўимлик жәмийетте тәрбияға байланыслы үрп-әдетлерде жасы үлкенлердиң жасларға берген тәрбиялық тәсир етиўи бир қыйлы ҳәм улыўма ҳәммеге тән болды. Усыған бола халық түсиниги класслық жәмийеттиң пайда болыўы менен әмелге асқанына қарамай, буны шәртли түрде халық педагогикасы деп атаў мүмкин.

Халық педагогикасындағы жасларды дослыққа, инсаныйлыққа тәрбиялаўшы дәстүрлер үлкен әўладлар тәрепинен дөрелип тәлим-тәрбияда өзин ақлаған ҳәм ҳәмме ўақыт жаңа әўладлар тәрепинен мойынланған ҳақыйқатлық нышаны болып табылады. Халықтың көп жасқа шыққан, көпти көрген ақсақаллары халық дәстүрлери ҳаққында сөз қозғағанда ҳәзирги күнимизге де бурынғы әдеп-икрам қағыйдаларының жоғалмағанлығын, буның себеби кексе әўладларымызда жүргенлиги, халықтың ески мәдениятының олардың өзи менен бирге келгенликте көремиз. Әлбетте, халықтың көп жасаған ақсақаллары ҳәмме ўақыт елдиң көрки, ақылгөйи, турмыс жарасығы болып келген.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими:

1. П.Абдимуратов. Қарақалпақ халқының үрп-әдет, дәстүрлери ҳәм оның жаслар тәрбиясындағы әҳмийети. «Билим». Нөкис., 1996., 4-бет

ӘМЕЛИЙ САБАҚЛАРДА «БАСҚЫШПА- БАСҚЫШ» ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛЛАНЫЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Г.Утепова
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Кәсиплик педагогика пәнинде әмелий сабақ- анық мақсетке қаратылған ҳәм тәлим бериўши тәрепинен басқарылып турылатуғын, анық бир тапсырманы орынлаў ушын керекли теориялық сабақта алынған арнаўлы билимлер тийкарында көнликпе ҳәм тәжирийбелерди қәлиплестириў мақсетинде алып барылатуғын режели дидактикалық ис – ҳәрекетке айтылады. Кәсип – өнер тәлим дүзилисиниң өзгешелиги соннан ибарат, теория ҳәм әмелият бир-биринен өз алдына, яки теория оқыў аудиторияда, әмелий сабақлар устаханада ҳәм лабораторияларда әмелге асырылады. Егер де әмелий сабақларда тәлим бериўши тәлим алыўшылардың дәслепки билимлерде кемшиликлер барлығын анықласа, қосымша керекли теориялық билимлерди береди [1.11].

Әмелий сабақты режелестириў – күтилетуғын оқыў нәтийжелерине ерисиў мақсетинде оқыў процесине таярлық көриў, тәлим методларын таңлаў, тарқатпа материаллар ҳәм оқыў – дидактикалық қуралларды таярлаў болып табылады. Оқытыў процесинде дурыс таңлап алынған оқытыў методлары пәнди өзлестириўде өз нәтийжесин көрсетеди. Оқытыў методларының ишинде «Басқышпа-басқыш» технологиясы бир ўақыттың ишинде талабалардың өтилген яки өтилетуғын тема бойынша жеке ямаса киши топар менен пикирлесиўге, өзлестирген билимлерди еске түсирип, топлаған пикирлерди улыўмаластыра алыў ҳәмде оларды жазба, сүўрет, сызылма көринисинде түсиндире алыўға үйретеди. Бул технология жазба түрде өткизиледи [2.45].

Бул технологияның мақсети: Оқыўшыларды еркин, өзбетинше ҳәм сын пикирлеўге, жәмәәт болып ислесиўге, излениўге, пикирлерин жәмлеп олардан теориялық ҳәм әмелий түсиникти пайда қылыўға, жәмәәтке өз пикири менен тәсир ете алыўға, теманың таяныш түсиниклерин қоллана алыўға үйретеди.

Керекли материаллар: А-3, А-4 форматлы қағазларда таярланған шеп тәрепине киши темалар жазылған тарқатпа материаллар, фломастерлер.

Өткериў тәртиби: Оқыўшыларды 3-5 адамнан ибират киши топарларға бөледи. Технологияны түсиндириң. Ҳәр бир топарға шеп тәрепине жазылған қағаз материаллар тарқатылады ҳәм белгиленген ўақыт ишинде ҳәр бир түсиник мазмуны (сызылма түрде) ашып бериўи айтылады. Бунда топар ағзалары киши тема бойынша толық мағлыўмат жыйнаўы керек. Ҳәр бир топарда бир талаба шығып сөйлейди. Шығып сөйлеген топар ағзасы өз таярлаған материалын доскаға избе-из түрде қыстырып шығады. Оқытыўшы топарлардың жумысларын баҳалайды ҳәм жуўмақлайды.

«Басқышпа-басқыш» технология арқалы оқыўшылар өз түсиниклерин сүўретлер ҳәм сызылмалар арқалы түсиндириўи оларды есте сақлаўын және де раўажландырады. Оқыўшының есте сақлаўын беккемлейди, себеби оқыўшы тек ғана үйренгенин айтып ғана қоймастан, өз түсиниклерин қағазға көргизбе түрде түсирип, мазмунын ашып береди. Оқытыў методлары жүдә көп. Сабақта «Венн диаграмма», «Бумеранг» технологиясы, «Не ушын?» техникасы ҳәм «Проект» технологияларын қолланылса, оқыўшылардың өзлестириў дәрежеси жақсы болады деп ойлайман.

Соны айрықша айтып өтиў керек болады, бүгинги күнниң хабар дәўиринде талабаларға билим бериўде, мағлыўматларды тез ҳәм анықлық пенен түсиндириўде жеткерип бериўде педагогикалық технологиялар тийкарында шөлкемлестирилген сабақлар дәўир талабы болып қалмақта.

Интерактив оқытыў усыллары «Қар үйиндиси» шынығыўы, «Кластер» техникасы, «Түсиниклер анализи» ҳәм «Зинама-зина (басқышпа-басқыш)» технологиялары талабаларда тема бойынша тийкарғы түсиниклерди өзлестириў дәрежесин анықлап, өз билимлерин өзбетинше еркин баян етиўи, өзлериниң билим дәрежелерин баҳалай алыўы, жеке ҳәм топарларда ислесиўи, талабалардың пикирлерине ҳүрмет пенен қараўға, соның менен өз билимлерин бир системаға салыўға үйретеди [3.16].

Бул айтылған пикирлерден соны жуўмақ етиўге болады, егер талаба өз қәлеўи менен оқыса, алынған мағлыўматлар ядында қалса ҳәм қәлеўин пайда етиўде интерактив оқытыў усыллары жәрдем берсе ҳәр бир оқытыўшы алдына қойған мақсетине жетискен болады. Қызықлы пән, қызықлы сабақларды, әдетте, мине усы пән менен муқыятлап шуғылланыў тилегин пайда етеди ҳәм нәтийжеде жақсы өзлестириўди тәмийинлейди.

Пайдаланған әдебиятлар.

1. Х.И. Ибрагимов, У.А.Юлдашев, Х.Бобомирзаев. «Педагогик психология». Тошкент 2009. 77 бет

2. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. «Таълимда инновацион технологиялар». Тошкент – 2008

3. Н.В. Пирниязова., А.А. Бекимбетова., Н.Ж. Сагиндикова., Г.Қ. Қалықназарова. «Талабалардың тәлим алыўына қарақалпақ халқының этникалық өзгешеликлерин есапқа алған ҳалда педагогикалық-психологиялық қатнас жасаў. Нөкис -2012

BAQSHA JASINDAG'I BALALARDIN' BİLİW İSKERLİGİ

Z.Qurbamuratova
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimovtıń «Perzentlerimiz bizge qaraǵanda kúshli, dana, bilimli hám álbette baxıtlı bolıwı shárt»- dep atap kórsetkenindey, jas áwladtı bilimli, jetik insan etip tárbiyalawda pedagoglarǵa jáne de úlken juwapkershilikti júkleydi. Sonlıqtan, mektepke shekemgi dáwirdegi balalrdıń salamatlıǵın bárqulla bekkemlep rawajlandırıp barıw tiykarǵı maqset hám wazıypa etip qoyıldı. Ilimpazlardıń milliy xalıq háreketli oyınlarınıń, úrp-ádetlerdiń umıtılǵan jerlerin tolıqtırıp jańartıp, qayta tiklep hám házirgi waqıttıń turmıs talabına juwap beretuǵınday zamanagóy etip tolıqtırıp balalardı tárbiyalawǵa paydalanıw ushın baǵdarlamalarına engiziw, xalqımızdıń milliy bayramlarına toy merekelerinde, seyillerinde atqarılatuǵın ulıwma xalıqlıq oyınlardı qayta tiklew wazıypaları qoyıladı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarda ózin qorshaǵan ortalıqqa qubılıslarǵa, átirapındaǵı insanlarǵa bolǵan itibar qáliplese baslaydı. Olardıń pisxologiyalıq rawajlanıwında sóz, sóylew, pikirlew, oylaw ayrıqsha orındı iyeleydi. Zatlar menen qubılıslardıń sırtqı kórinisi olardıń dıqqatın ózine kúshli tartadı. Balalar úlkenlerdiń turmıs tárizi, tuyǵı-sezimleri, óz ara sáwbet, qarım-qatnastıń ózgeshelikleri, ózine hám ózgelerge, átirap ortalıqqa múnásibetleri anıq kórinisinde orınlawı ushın túrli oyınshıqlardan, sonday-aq, olardıń wazıypasın ótewshi nárselerden de paydalanıladı. Sonıń ushın bunday waqıtta balalardı milliy ruwxıyatımız tiykarında olarǵa tárbiya beriw, olardıń sana-sezimin xalıq pedagogikası úlgileri qatarında tárbiya túrleriniń biri bolǵan jumbaqlar tiykarında tárbiyalaw búgingi kúnde úlken áhmiyetli másele bolmaqta.

Sonday-aq, qa'nigelerdin' pikirlerinde de balalar menen islesiw, olardı tapqırlıqqa, isbilermenlikke ta'rbiyalaw ma'seleleri boyınsha bir qansha pikirler bar. Turmıstıń dáslepki úsh jılında bala anası yamasa basqa adamlar máselen tárbiyashı baǵdarlaması boyınsha emes, al óziniń baǵdarlaması boyınsha oqıydı. Bul dáwirde balanıń ol yamasa bul bilim hám kónlikpelerdi ózlestiriwi máwletine ayrıqsha talaplar qoyılmaydı. Dáslepki balalıq dáwirinde tárbiya baǵdarlaması ele subektiv túrde bala ushın bar emes. Sistematikalıq oqıwǵa qábiletli bolǵanǵa shekem ol tayarlıq basqıshın basıp ótedi. Bul basqıshta shettegi basqa adamlardıń balaǵa qatnaslı jańa talapları áste-áste onıń "óz baǵdarlamasına" aylanıwı lazım. Baqsha jas dáwiriniń aqırına barıp, bala úlkenler tárepinen islep shıǵılǵan "baǵdarlama boyınsha" oqıy baslaydı hám mektep talaplarına áste ámel ete baslaydı. L.S.Vigockiydiń pikiri boyınsha baqsha jas dáwiri bilimlendiriw baǵdarlaması:

1) balanıń mektep baǵdarlamasına jaqınlasıwı, onıń bilim sheńberiniń keńeyiwi, predmetli bilimlendiriwge tayarlawı;

2) balanıń óz baǵdarlaması bolıwı hám de onıń qızıǵıwshılıǵı hám zárúrliklerine juwap beriwi lazım.

Sonday-aq, L.S.Vigockiy balanıń psixikalıq rawajlanıwında, bilimlendiriwdiń jetekshi roli haqqındaǵı nızamdı alǵa qoydı hám anıq belgiledi: bilimlendiriw rawajlanıwdin' aldında baradı hám óziniń artınan onı jetekleydi.

Oqıw xızmeti balalardı quwandırıwı, olarǵa zawıq berip, qanaatlanıw sezimin oyatıwı kerek. Dáslepki balalıq dáwirinen-aq balalarda biliwge qızıǵıwshılıqtı tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Sebebi biliwge umtılıwǵa insan xızmetiniń áhmiyetli motivlerinen bolıp, shaxs baǵdarlanǵanınıń ańlanılǵanın sáwlelendiredi, barlıq psixikalıq proces hám funkciyalarǵa unamlı tásir etedi, qábiletti aktivlestiredi, qızıǵıwshılıq bar jaǵdayında

barlıq insanıy kúshler qozǵaladı. Bunı ásirese, baqsha balasınıń oqıw xızmetin shólkemlestiriwde esapqa alıw kerek.

SÒYLEWINDE NUQSANI BOLG'AN BALALAR MENEN İSLESİWDE JUMBAQLARDIŃ ÁHMIYETI

Z.Qurbamuratova
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Mektepke shekemgi dáwirdegi balalarda sóylewinde hár qıylı kemshilikler baqlanadı. Usıllardan ayırımların kórip shıǵamız.

1.Tildiń júdá úlkeni bolıwı nátiyjesinde «s», «r», «l» hám basqa sesler natuwrı aytıladı, Mısalı: sırǵalıwshı sesler aytılǵanda tis araliq sigmatizm sıyaqlı kemshilikler baqlanıwı múmkin.

2. Uzın tar til eń sigmatizmge yaǵnıy hawa aǵımı artınan ótiwi ornına tildiń en táreplerinen ótiwi nátiyjesinde payda bolǵan kemshiliklerine alıp keliwi múmkin.tildiń tar, uzın bolıwıı múmkin.

3. Til hádden ziyat kelte bolsa onıń tańlay menen birigiwi nátiyjesinde payda bolatuǵın sesler (r, sh, l, s,) di natuwrı aytılıwına alıp keliwi múmkin.

4.Tildiń tuwılıwdan bolmawı bunday jaǵdaylarda adam sóyley almaydı, sózlerin ulıwma túsinip bolmaydı.

Seslerdi tuwrı aytıwda erinler aktiv qatnasadı.

1. Erinniń tuwma ekige bólingenligi erin sesler (m, p, b, v, f) natuwrı aytılıwına alıp keledi.

2. Erinniń júdá kelteligi nátiyjesinde awız tolıq jawılmaytuǵın bolsa, bunda erinlik sesler natuwrı aytıladı.

3. Erinlerdiń hádden tısqarı qaliń bolıwı olardıń kem háreketli bolıwına alıp keledi, bunda da barlıq erinlik sesler natuwrı aytıladı.

4. Joqarı erinniń kelteligi hám tómengi erinniń qalinlin'g'i da sóylewge belgili dárejede tásir etedi.

Tańlay joqarıda aytılǵanında qattı hám jumsaq tańlaylardan ibarat. Qattı tańlay-tańlaydiń aldıńǵi háreketlenbeytuǵin passiv bólegi. Jumsaq tańlay, yaǵnıy tańlay perdesi tańlaydiń arqa háreketsheń aktiv bólegi. Tańlay dúzilisinde tómendegishe kemshilikler kórinedi. Bunday kemshılıklerdi saplastırıwda xalıq jumbaqlariniń áhmiyeti júdá úlken.

Jumbaqlar du`nya xalıqları folklorınıń ha`mmesinde de bar. Tu`rkiy tilles xalıqlardıń fol`klorında da orın alg`an jumbaqlar bir-birine og`ada usasıp keledi. Bunıń sebebi, birinshiden: tillerdiń jaqınlıg`ı bolsa, ekinshiden olardıń a`yyem zamanlardan berge jasawınan bolsa kerek. Jumbaqlar o`ziniń eń da`slepki payda bolıwında oyın-zawıq penen baylanıslı bolg`an bolsa kerek. Keyin ala otırıspa, geshtek, toy, merekelerde de aytılatug`ın bolg`an. Burınları jumbaqtı otırıspada qız-jigitlerde de aytqan desedi.Biziń da`wirimizde jumbaqtı aytıwdıń tiykarg`ı ortalıg`ı balalar arası bolıp qalıp otır. Jumbaqlardı jaqsı ko`rip qızıg`atug`ın, olardı su`wispenshilik penen aytatug`ın balalar.

Jumbaqlar, a`sirese, jas a`wladlardın` aqıl-oyın, tapqırlıg`ın, sezgırlıgın rawajlandırıwda u`lken ta`rbıyalıq a`hmiyetke iye. Jumbaqlardı mazmunına qaray bir neshe tematikali'q toparlarg`a jiklew mu`mkin: ta`biyat ko`rinislerine baylanıslı jumbaqlar, haywanatlarg`a, o`simliklerge baylanıslı jumbaqlar, ha`r qıylı ka`sip-ka`rlerge, u`y-ruwızgershiligine, u`rp-a`det, da`stu`rlerge baylanıslı jumbaqlar h.t.b. To`mende jumbaqlardi'n` bir neshe u`lgileri beriledi.

Jas ku`ninde oraqtay,
Orta jasta sho`rektey. (Ay)

Solay yetip, jumbaqlarda turmıstıń poetikalıq tárepleri sheber súwretlenip, adamlarg'a ózlerin qorshap turg'an ortalıqtıń, turmıstıń, tábiyattıń kórkem kórinslerin tanıtadı.

ИМПРОВИЗАЦИЯ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДӨРЕТИЎШИЛИКТИҢ АЖЫРАЛМАС БӨЛЕГИ

И.Б.Алланиязов – п.и.к., доцент
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Мәмлекетимизде социаллық-экономикалық раўажланыўы менен бир қатарда бүгинги күнде билимлендириў системасының раўажланып барыўы заман талабына сай тәлим-тәрбияға қаратылғаны болып есапланады. Педагоглардың өз үстинде ислеўи, тынбай излениў алып барыўы ҳәм оқыў процесиниң заман талаплары дәрежесинде, илимий тийкарда шөлкемлестириў ушын зәрүр шараятларды жаратып бериў менен бир қатарда, социаллық тәжирийбелерге тийкарланып жумыс алып барыў лазым. Солай екен, бүгинги күн педагоглары ушын педагогикалық имповизацияның орны әҳмийетли саналады.

Муғаллимниң тили - оның адам менен жанлы байланысының тийкарғы қуралы. Тиккелей байланыс "көзбе-көз" сөйлесиўлер барысында иске асады. Тосаттан пайда болған жағдайлар, оқыўшылардағы күтилмеген өзгерислерге байланыслы әңгиме, гүрриң барысы, муғаллимнен өзиниң сөйлеў әдетин модификациялаўды (түрлендириўди), зәрүрли жағдайда өзгертиўди, басқа тон, интонация ҳәм мазмунда дәрҳал сөйлеп кетиўди талап етеди.

Импровизация – (латынша – impovisis – күтилмеген, бирден) бул (әдетте актёр ҳәм муғаллимге тән) адамға әңгиме, гүрриң, сөйлесиў, түсиндириў барысында ой-пикирдиң ағып келе бериўи ҳәм дәрҳал жаңа жағдайға қәлиплескен ҳалда өз гәпин даўам ете алыў қәбилет ҳәм уқыбы.

Ҳәзирги заман мектебинде оқыў-тәрбия жумысларының еркин ҳәм тәбийий ҳалда алып барылыўына байланыслы, оқыўшылар менен тең ҳуқықлы бирге ислесиў муғаллимнен шешенлик ҳәм тапкырлықты талап етеди. Импровициялы сөйлеў ҳәр кимниң қолынан келе бермейди.Арнаўлы изертлеўлер импровизацияның жоқары дәрежеде 5 % ти, орта - 9 %nти, төмен 46 % муғаллимлерге тән екенин көрсеткен. Соралған муғаллимлердиң ярымынан көбиреги өзинде импровизация болғаны ҳаққында мысал келтире алмаған» [Харкин В.Н: 15] Педагогикалық импровизацияның ишки субъектив ҳәм сыртқы объектив тәреплери өз-ара байланыслы. Импровизацияның мәдениятлылығы муғаллим өз бойындағы ақылый ҳәм жан сезимлерин өзиниң сөйлеў мәдениети арқалы керекли қәлипте шебер жеткере алыўында болады. Кәсиплик эрудиция ҳәм тәжирийбе импровизациялы бирге ислесиўде шешиўши роль ойнайды.

«Педагогикалық импровизация муғаллимниң өз билим, исеним, уқып, көнликпе,сөйлеў ҳәм дөретиўшилик шеберлигин өз жумыслары барысында жағымлы, пайдалы ҳәм көтериңки рухта басқаларға жеткериў механизми».[Харкин В.Н:4]

Айтқанларымызға дәлил сыпатында баслаўыш класс муғаллими, пидайы педагог Ш.А. Амонашвили [1-Уч.газета 1986. 27мая] тәрепинен сүўретленген сабақ барысындағы күтилмеген диалогты келтирмекшимиз.

« -Сәлем балалар!.. Қандай жаңалықлар?

- Мениң тисим аўырып тур.
- Докторға бардың ба?
- Сабақтан кейин бараман.
- Ол жерде жыламайсаң ба?
- Я-я-я-я-қ!
- Мейли өзиң бил! Және не жаңалық?
- Дима еле емлеўханада!
- Диманың анасы оның ыссылығы түсти –деди.
- Сизлер Диманы сағынбадыңыз ба?
- С-а-а-ғы-ндық...
- Ол дым жақсы бала...
- Оның анасы,ол мектепти, бизлерди сорап атыр - деди
- Мүмкин, оған хат жазармыз?
- Менде соны сизлерге усыныс етпекши едим! Ҳәр қайсысыңыз бүгин оған өз хатыңызды жазасыз. Хатыңызды хат сабағында жазасыз, келистикпе?
- Мен оған өзим салған сүўретимди де жиберемен...
- Ал енди, бүгин не ислейтуғынымызды билесиз бе?
-Аўа.

Енди тыңлаңлар! Бүгин биринши сабақта, китап сүйерлеримиздиң үшинши семинарын өткиземиз... Баянатшылар тайын ба?

- Аўа. Сүўретлер, плакатлар, китаплар бәрин таярладық.

-Бәрекеллә! Онда баянатларды тыңлаймыз, соң оларды талқылаймыз. Өзлериңизге унаған сүўрет ҳәм плакатларды класқа ҳәм кирер жерге илдирип қоямыз...»

Көрип турғанымыздай, муғаллим өз сөйлеў минез-қулық әдебиндеги шыныққан ҳәм раўажланған импровизацияны дыққатты топлай алыў ҳәм бөлистириў, бай сәўлелениў, стандартластырылмаған кәсиплик ойлаў, шешенлик қәбилетлери жәрдеминде тәмийинлей алады екен.

Муғаллимниң кәсиплик мийнетиниң нәтийжелилиги оның таярлығынан ғәрезли. Сөйлеў қанша күтилмеген ҳәм асығыс болмасын, алдағы гәп ямаса сәўбет мақсетке муўапық, мазмуны белгиленген, жеке, топарлық, фронталь сөйлесиў формаларының бири таңланған, унамлы ҳәм унамсыз қабылланыў мүмкиншиликлери инабатқа алынған, исенимли ҳәм исенимсиз дәлиллер мәселеси де есапқа алынған, сәўбетлесиўдиң калай өткерилиўиниң улыўма бағдарларыда назерде тутылған, психологияда антиципация (лат.anticotio - таңланыў)-деп аталыўшы терең жобаластырыўды талап етеди.

Муғаллимниң сөйлесиў арқалы бирге ислесиўин жетилискен, мақсетке муўапық өткериўде ол, биринши гезекте, ақыллы шөлкемлестириўге емес, ал өзиниң эмоциональ таярлығы мәселесине үлкен дыққат аўдарыўы керек. Р.П.Мильрудтың изертлеўлери педагогтың тез ҳәм дурыс педагогикалық шешимлерди қабыллаў қәбилети, оның қыйын жағдайларда өзин керекли эмоциональ ҳалатта услай алыў қәбилетинен ғәрезли екенин көрсетеди [Мильруд Р.П: 45-55] Сыртқы көринистеги жыйнақлылық ҳәм жигерлилик, өз күш-қуўатына исеним, оқыўшыларын толық түсиниў, өзиниң ҳақ кеўиллигин балаларға билдириўи муғаллимге, олар менен бирге ислесиўде басшылықты қолға алыўға, айтылатуғын гәп , сәўбетке тийисли анық ҳәм дәл материаллар, мысал ҳәм дәлиллер топлаўға, өзин көрсетиў ҳәм аудиторияның жеделлиги мәселелеринде зәрүрли тең салмақлылықты услай алыўына жақыннан жәрдем береди.

Әдебиятлар

1.Амонашвили Ш.А. По разному можно смотреть на звезды // Уч.газета 1986. 27мая

2.Мильруд Р.П. Эмоциональная регуляция поведения учителя //Вопр.психологии.1987. № 6.

3.Харкин В.Н. Педагогическая импровизация: Уч. Пособие для студентов педвуза.М,: Педагогика. 1989.

МУҒАЛЛИМНИҢ СӨЙЛЕЎ МӘДЕНИЯТЫНЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

И.Б.Алланиязов – п.и.к., доцент
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Бүгинги күнде мәмлекетимиз тәрепинен билимлендириўге қаратылып атырған итибар барлық педагоглардың өз үстинде ислеўи, тынбай излениў алып барыўы ҳәм де оқыў процесин заман талаплары дәрежесинде, илимий тийкарда шөлкемлестириўи ушын зәрүрли шараятларды жаратып бериў менен бир қатарда, билимлендириў тараўына жас қәнигелердиң келип қосылыўына имканият жаратпақта, бул болса, өз гезегинде, билимлендириў мәкемеси педагоглары алдына және де жаңа ўазыйпаларды қояды. Бул мәселелерден бири бул - оқытыўшының сөйлеў мәдениети есапланады.

Тил жәрдеминде муғаллимниң күнделикли оқыў-тәрбия жумыслары барысында, оқыўшылар менен өз ара түсинисип, бирге ислесиўи, карым-катнас ҳәм сөйлеў әдеби қәлиплеседи. Сөйлеў әдеби (сөйлеў минез-қулқы) түсиниги, сөйлеў үлгиси, сөйлеўдиң характери ҳәм соматикасы - адамның пүткил денесиниң жеделлигин өз ишине қамтыйтуғын кең түсиник.[Зимняя И.А: 133]

Сөйлеў әдебин қураўшы сөйлеў минез-қулық қурамына (структурасына): хабар алмасыў мәнзиллери субъект ҳәм объект, мақсет ҳәм мазмун,сөйлеўде қолланылатуғын тил ҳәм тилсиз қураллар (бет-әлпет,дене мүшелери) киреди.

Муғаллимниң балалардан қандай да бир минез-қулқ, ис-ҳәрекет, яки аўызеки түринде жуўап талап ететуғын гәпи оның- кәсиплик мәдениети дәрежесин көрсетиўши айна. Бунда вербаль яки вербаль емес қатнасық бирлигиндеги жанлы, аўызеки сөз шешиўши роль ойнайды.

Оқыўшылардың психологиясын, тәрбияның улыўма нызамлылықларын билиў педагогикалық қурал методлар комплексин толық ийелеў, муғаллимге турпайы коммуникатив қәтешиликлерден аўлақ болыўға жақыннан жәрдем береди. Лекин оқыўшының жеке өзгешелиги, оның бастан кешириў сезимлери, кеўил хошы, ортадағы қарым-қатнас характери т.б. ҳәр қыйлы жағдайларға байланыслы ҳәр қандай бирге ислесиў, муғаллимнен ҳеш бир стандартта жоқ сөз өнери шеберлигин, айтқаннан тилли яки тилсиз жуўабы таяр «шешенлик»,«ҳәзир жуўап» лықты ҳәм бәрҳә өзиниң сөйлеў мәдениятын дүзетип, жетилистирип барыўды талап етеди. Педагогикалық қарым-қатнас мәдениети муғаллим ҳәм оқыўшының өз ара турақлы сөйлесип турыўы барысында қәлиплеседи.

Турмыста басқа мийнет түрлериндей адамның сөйлеў минез-қулқы да ҳәмме ўақытта, жәмийеттиң бақлаў ҳәм қадағалаўында болады. Бәринен бурын ол, улыўма қабылланған әдебий тилдиң – орфоэпиялық, акцентологиялық, лексикалық, синтаксислик, фразеологиялық норма қағыйдаларына сәйкес болыўы ҳәм бағыныўы тийис. В.Г.Головин өзиниң «Сөйлеў мәдениети тийкарлары» атлы монографиясында, «сөйлеўдиң дурыслығын – оның басқаға унамлы, жағымлы,

тартыўшаңлық мазмуны ҳәм сапасы билдиреди» [Головин В.Г: 107] -деп тил қарым-қатнас мазмунын белгилеўши фактор екенлигин әдил көрсетеди. Сөйлеў мәдениети, қатнасықтың белгили жағдайларында лингвистикалық ҳәм этикалық нормалардың сақланылыўына коммуникатив ўазыйпалардың нәтийжели шешилиўине мүмкиншилик жаратыўшы тил қуралларын мақсетке муўапық табыўды ҳәм дурыс пайдаланыўды талап етеди. Жеке темпераменти, интеллекти, мәдениятлылық дәрежеси, жынысы, жасы, өз өзгешеликлерине қарамастан муғаллим қәлеген жағдайда тәлим-тәрбияны иске асырыўшы тийкарғы фигура. Оның басқа кәсип ийелеринен кәсиплик айырмашылығы мудамы психолого-педагогикалық принциплерге муўапық өз тили ҳәм тилсиз қураллары жәрдеминде балалар менен ҳақ кеўилли қарым-қатнас орната алыўы.

Муғаллимниң сөйлеў мәдениети педагогикалық категория бола отырып, баланың билим алыўы, тәрбияланыўы ҳәм раўажланыўына бағдарланған кәсиплик мийнетиниң ажыралмас бөлеги болып табылады. Сөйлеў мәдениятын терең ийелеў, сөйлеў барысында дем алысты ретлестирип билиў, даўысты орынлы пайдаланыў т.б. үлкен әҳмийетке ийе. Жумыс өзгешелигине байланыслы көп сөйлеўге, айтып бериўге ҳәм түсиндириўге туўры келетуғынлығынан емес, мазмунлы ҳәм жағымлы сөйлеў педагогикалық тәсир етиў методларын дурыс таңлаўға жәрдем беретуғынлығы себепли сөйлеў шеберлигин жетилистириў муғаллимге оғада керек.[Азаров Ю.П: 41]

Тилекке қарсы, жақынға шекем педагогикада муғаллимниң дидактикалық сөйлеў, сабақты түсиндириў шеберлигине ғана дыққат аўдарылып, оның өз ара қарым-қатнас барысындағы мәмиле мүнәсибетлер деп аталыўшы әҳмийетли тәреплерине итибар болмады. Ҳақыйқатлығын айтқанда, шет тиллерди оқытыўда коммуникатив методлардың актуалласыўына байланыслы тәлим-тәрбиялық жумысларда муғаллимниң сөйлеў мәдениети көзге түсе баслады. Сөйлеў мәдениятының төменлиги муғаллимниң абрайын түсирип, оқыўшыларға тәрбиялық тәсир күшин азайтады. Усы себепли ол педагогтың педагогикалық бағдар алыўшылық хызметинде ҳәм тәлим-тәрбиялық бирге ислесиўде сөйлеўдиң атқаратуғын өзине тән спецификалық өзгешеликлерин билип алыўы зәрүр. Тилдиң функциясы дегенде оның атқаратуғын хызмети түсиниледи. Олар: басқарыўшы, тәсир етиўши ҳәм хабарлаўшы функциялар болып үшке бөлинеди. Педагогикалық қарым-қатнасықта олар дидактикалық ҳәм тәрбиялық дәрежелерде иске асады. Муғаллим өзиниң сөзи менен оқыўшылардың ақылы, сезими ҳәм еркине тәсир ете отырып оқыў, ойын ҳәм тәрбиялық жумысларды шөлкемлестириў менен бирге бул жумыслар барысын басқарып та барады.

Педагогикалық қарым-қатнастың теориясы ҳәм әмелиятын үйрениў, муғаллимниң сөйлеў минез-қулқының: өзин-өзи усыныў, көрсетиў – (самопрезентация), мотивациялық ҳәм психотерапевтикалық функцияларын ажыратыўға мүмкиншилик береди.

Қарым-қатнастың дәслепки минутларынан баслап-ақ муғаллим шахсы - балалардың үлкен дыққат орайы, объекти. Өз-ара қарым-қатнастың кейинги барысы ҳәм бирге ислесиўдиң нәтийжелиги «биринши тәсирли көз қарастың» тәсиршеңлиги менен байланыслы. Тәжирийбели муғаллимлер балалар менен биринши ушырасыўға өзиниң сыртқы көринисинен баслап, класта ушырасатуғын барлық жағдайларды есапқа алады. «Тәрбияланыўшылар – деген еди А.С.Макаренко, – Сизиң пикириңизди, Сизиң қәлбиңизде не барын билгени ушын емес, ал, сизди көргени, еситкени арқалы қабыллайды».[А.С.Макаренко :179] Ол

тәрбияшыларға қалай турыў, қалай отырыў, қалай столдан турыў, қалай күлимсиреў, балаларға қалай қараў усаған «шешиўши, әпиўайы нәрселерге» дыққат аўдарыў керек екенлигин қатаң нәсият етти.

Муғаллимниң балаларды өзине тарта алыўы (аттракция) ҳәм жағымлылығы оның өзин-өзи көрсете (усына) алыў мәдениети менен байланыслы. Муғаллим ҳаққында дәслепки тәсирли көз қарас - балалар ядында узақ ҳәм белгили из қалдыратуғын айрықша көз қараслар есапланады.

Муғаллимниң балаларда өзи ҳаққында унамлы тәсир пайда ете алыўы, оның өз ҳәрекетлерин, қалай жүрип, қалай турыўы, мимикасы, ымлаў ҳәрекети, даўысының анықлығы, керекли даўыс күши менен әлпайым сөйлеўи, көз қарасы, өзиниң жан сезими кеўил хошының (эмоциональ) көринислериниң кеңлиги ҳәм т.б дан ғәрезли.

Муғаллимниң сөйлеў мәдениятының психотерапевтикалық (шыпалық) функциясына биринширлерден болып дыққат аўдарған белгили психолог В.Н. Мясищев болды. Ол баланың өмирге, адамларға ҳәм өзине деген қарым-қатнас қәлиплесиўинде, жанды аўыртатуғын өз-ара келиспеўшиликлер ҳәм қарама-қарсылықларды сапластырыўда жақсы сөздиң үлкен әҳмийетке ийе екенин ашып көрсетти.[Пассов Е.И: 112]

Балалар менен сөйлесиўде психоневрологлардың «зыян етпе» атлы кеңесин басшылыққа алыўы жүдә орынлы. Педагогтың ҳәр бир иси ҳәм ҳәр бир сөзи (қатаң болмаса да - дерлик бәри) белгили дәрежеде оны я жақсылыққа, я жаманлыққа баслайды, я пайда, я зыян келтиреди.

Муғаллим бала менен өз ара қарым-қатнасы өзара сыйласыққа тийкарланған жағдайда ғана балада өзин-өзи унамлы баҳалаў қәсийети қәлиплесип, ол өзинде мәдениятлы, жақсы минез-қулықлы болыў әдетлерин тәрбиялайды**.** Баланың кемшилик, жаман тәреплерин бетине басып, жақсы нәтийжеге ерисиў мүмкин емес. Муғаллимниң «жақсы сөйлесиў» - деп аталыўшы балалар менен өз ара қарым-қатнасы, балаларда жүдә жақсы, сөйлесип ҳәз етиў, бир-бирин шын жүректен қабыллаў т.б усаған унамлы тәсирлер қалдырады.

Әдебиятлар

1. Азаров Ю.П. Мастерство воспитателя. // Нар. Образование. 1974 № 1. 41-бет
2. Головин В.Г. Основы культуры речи. М., 1988 г. 107-бет
3. Зимняя И.А.Психология обучения неродному языку (на материале русского языка как иностраннного). М., 1989. 133-бет
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению. М., 1985.

ӨСПИРИМЛЕРДЕ ШАҢАРАҚ ТУРМЫСЫ ҲАҚҚЫНДА ТҮСИНИКЛЕРДИ ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДЕ ШЫҒЫС ОЙШЫЛЛАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСЫ

Э.С.Сулетбаева– өзбетинше излениўши
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Шаңарақ - өзине тән жәмийетлик бирлик болып, оның тийкарында ерли-зайып бирлиги, туўысқанлық мүнәсибетлери, жәмийетлик турмыс бирлиги, әдеп-икрамлылық ҳәм ҳуқықый жуўапкершилик ҳәмде жәмийет тәрепинен орнатылған ата-аналардың балаларын тәрбиялаўы бойынша перзентлердиң өз ата-аналары ушын белгили бир мәжбүриятлары турады.

Шаңарақтағы мүнәсибетлерге қызығыў әййемги заманларда халық аўызеки дөретпелеринде ертек, дәстан ҳәм қосыққа қусаған ҳәмме көширмелерде, Қураны

Кәрим ҳәм ҳәдийслеринде, Абу Насир Фарабий, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний шығармаларында, Әлишер Наўайының «Маҳбуб-ул кулуб» қусаған шығармаларында жетерли дәрежеде кең тәрийплеп берилген.

Юсуф Хас Ҳажиб өз шығармаларында: «бахытлы шанарақ адамның мақтанышы»,- деп жазады. Оның «Қутадғу билиг» шығармасында: «бахытлы шаңарақ болыўы ушын жигит үйленбестен алдын келинниң кимлиги, келип шығыўы, жасы, характери, минез-қулқын билиў керек»,- дейди.

Абу Али Ибн Сино өзиниң «Рисолайи ишқ» шығармасында инсан бахытлы өмир сүриўи ушын ер-қатын мүнәсибетлеринде еки тәреплеме сүйиў, ҳүрмет тийкарында шаңарақ беккемлигиниң тийкары екенлигин айтылады. Шаңарақ дәўлети ҳәм бахыты – жақсы ҳаял екенлиги шығармаларда атап бергенлигиниң өзи ҳәзирги күнлери де ҳәм бул шығарманың бийбаҳа әҳмийметке ийе екенлигин көрсетеди. Орта Азия данышпанларының қалдырған мийраслары өзине уқсас «ахлоқ кодекси» болып, әўладтан әўладқа өтип келмекте ҳәм усы күнлериде өзиниң тәрбиялық күшин жоғалтқаны жоқ [2.19]. Қарақалпақларда қызды урыўы бойынша алысады. Гей бир урыўы бар түркий халықларында жети атадан соң қыз алысады, қарақалпақларда неше атаға келсе де, бир урыўдан алыспайды. Бир урыўдың ишинде қыз алысыўға болатуғын, болмайтуғын тийрелери болады. Ҳәр бир ата-ана перзентлерине усы қыз алысыўға болатуғын және болмайтуғын тийрелерин балаларына кишкене ўақтынани қулағына қуйып қояды. Усы тәртип қарақалпақларда қатал сақланған.

Қайсы урыў менен қыз алысатуғынын биледи. Бул қарақалпақлардың тәртиби, хатқа түспеген заңы. Бир урыўлас қыз отырған жерде ол қызды танымаса да, ер адамлар сөйлеген сөзин аңлап, халықтың тәртибин бузбай, әдеп пенен туўысқан қарындасы отырғандай етип сөйлеўи керек. Ол жерде мәдениятсыз сөз айтылмайды, юморлық сөзлердиң де қарындастың алдыңда айтылатуғын сөзи ғана айтылады. Қарақалпақ халқы-ҳаял-қызларды төбесине көтерип, ҳүрмет етеуғын халық. Бизиң ата-бабаларымыз ҳаял-қызларға жәмийеттиң гилтин, жуўапкершилигин берген. Олар бәркулла ҳаял-қызларды дурыслап тәрбиялаўға кеўил бөлген. Қарақалпақлар ҳәр бир қыздың тәрбиясына кеўил бөлген, қызды улыўма халық болып тәрбиялаған.

«Қызға қырық үйден тыйыў, бир үйден жыйыў» дейди қарақалпақлар.

Улыўма үйдиң жарасығы болған ҳаял, қандай пазыйлетлери менен халыққа қәдирли деген сораўға қарақалпақлар өзинше жуўап береди [1.25] Бундай адамның адам болып бахытлы болып жасаўы ушын ҳаял тәрепинен талап етилетуғын адамгершилик қағыйдалары берилген.

Енди усы шаңарақты бахытлы етиў ушын ҳаялдан не талап етиледи?

1. Сезгирлик, түсимпазлық, ҳәр нәрсениң оңынан келиўи;

2. Орайласып, барлық истиң питетуғын жағын гөзлеўи, ерин сөйлетпей барлық нәрсени өзи билиўи;

3. Ериниң абырайын көтериўи, ериниң жора-жолдасын, туўған – туўысқанларын күтип, ериниң атын шығарыўы, ериниң дөгерегине жақсы жора-жолдас топлаўы болып табылады.

Қарақалпақлар «ана буйрығы – қуда буйрығы» дейди. Ҳаял дүньясының ийеси, ер жигиттиң тирениши екенлиги ҳаққында түсиник бизиң әййемги ата-бабаларымыздан келген мийрасларда бериледи. Бизиң ата-бабаларымыз ҳаял-қызлар ушын адамгершиликти, сап ҳүжданды, опадарлықты, Ўатанды сүйиўди биринши критерия етип қояды. Ҳаял-қызлардың өз елин, халқын халықтың ар-намысын умытыўына қатал қарайды. ҳаялдың шыдамлылықты, өзин тутыўын талап

етеди [1.27].Тумаристен – батырлықты; Заринадан – сулыўлықты; Споретрадан – қайсарлықты; Одатидан – мухаббатқа садықлық сыяқлы пазыйлетлерди балалық дәўирлерден баслап қыз балалардың санасына сиңдирилсе, келешекте бахытлы шаңарақ ийелерине айланыўға имканият жаратылады.

Әдебиятлар.

1.Сарыгүл Баҳадырова «Қарақалпақ – қандай халық». Ташкент. «Наврўз» баспасы. 2017

2. Оила психологияси: Акад. лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқитувчилари учун ўқув қўл. / Ғ.Б. Шоумаров, Н.А. Соғинов, Ф.А.Акрамова, ва бошқ.; Ғ.Б. Шоумаровнинг таҳрири остида – Т.: «Шарқ», 2007. – Б.-53.

РАЎАЖЛАНҒАН МӘМЛЕКЕТЛЕРДИҢ БИЛИМЛЕНДИРИЎ СИСТЕМАСЫНЫҢ АЙЫРЫМ МӘСЕЛЕЛЕРИ

А.Машерипова
ХБХҚТ ҳәм ОҚААО

Дүнья жүзиниң жоқары дәрежеде раўажланып атырған мәмлекетлеринде тәлим-тәрбияның дурыс жолға қойылыўы, мектеплериндеги тәжирийбелерин үйрениў арқалы биз ғәрезсиз республикамыздың миллий билимлендириў системасын жаңадан дүзиўге, тәлим-тәрбияда, мектеп жумысларын шөлкемлестириўде ескирип баратырған хызмет түрлери ҳәм усылларынан тез арада ўаз кешиўимиз, оны мүнәсип түрде жаңалаўда қосымша бай дереклерге де ийе боламыз. Ҳәзирги заман билимлендириўинде мәмлекет ҳам жәмийет талабы, оның мәплери сәўлеленип турыўы керек. Илим-техниканың раўажланыўы, жаңа технологиялық революция дәўиринде нәтийжели хызмет көрсететуғын жәмийет ағзаларын жетистириў, жас әўладты кәсип-өнерге бағдарлаў ҳәм орта тәлимниң көп вариантлы үшинши вариантын енгизиў, тәлим-тәрбия бериўде ең алдыңғы педагогикалықалық куралларын пайдаланыў, билимлендириўде исбилерменлик ҳәм дөретиўшиликке кең жол ашыў, оның ең қолайлы системаларын жаратыў сыяқлы жәҳән тәжирийбелерин үйрениў мақсетке муўапық. Бүгинги күндеги әмелге асырылып атырған кең көлемли реформаларды өзиниң басынан кеширип атырған бизиң билимлендириўимиз ушын бул үлкен әҳмийетке ийе. Кейинги жылларда жәҳән тәлими бойынша көплеген мақалалар, брошюралар, қолланбалар баспадан шықты, бир неше семинарлар, конференциялар, оқыўлар, ушырасыўлар өткерилди. Бул бизиң билимлендириў системамызда, шет еллердиң оқыў-тәрбия жумысларына итибар ҳәм қызығыўшылықтың тез өсип баратырғанлығынан дерек береди. Халық билимлендириў системасында жәҳән билимлендириў системасын үйрениў менен шуғылланыўшы мәкемелер шөлкемлестирилмекте. Жәҳән билимлендириў системаларын үйрениўге бизиң қәнигелеримизге БМШниң Өзбекстандағы елшиханалары, АҚШтың Тынышлық Корпусы қәнигелери, Германия халық аралық раўажланыў фонды, АКСЕЛС орайы, Аденауер жамғармасы, Францияның мәденият орайы, Британия Кеңеси, Гёте институты, ЮНЕСКО ҳәм ЮНИСЕФтиң ўәкилханалары ҳәм басқа да көплеген шөлкемлер жақыннан жәрдем бермекте [2.25]. Раўажланған мәмлекетлерде қәбилетли балаларға итибар күшейип бармақта. Кейинги ўақытлары өз теңлеслери қатарында бир қанша жоқарылап кеткен оқыўшылар көбейип бармақта. Бундай қәбилетли балалардың мектеплери Батыста 60-жыллардың өзинде-ақ пайда болған еди. Бундай мектеплердиң оқыў дәстүрлери балалардың қәбилети ҳәм имканиятын

толық жүзеге шығаратуғын дәрежеде қурамалы түрде дүзилген. Қәбилетли балалар менен ислесиў, әсиресе, Америкада жақсы жолға қойылған. Ҳәттеки, айырым орынларында қәбилетли балалардың бақшалары ашылған.[1.17]. Мәмлекетимизде билим алыўшы жаслардың дөретиўшилик пикирлерин ҳәр тәреплеме қоллап-қуўатлаў ҳәм хошаметлеў мақсетинде кең көлемли реформалар алып барылмақта. Мысалы, жаслардың илимий-изертлеў ҳәм инновациялық хызметин раўажландырыў мақсетинде Министрлер Кабинетиниң 2018-жыл 8-декабрьдеги «Халық билимлендириў системасында билимлендириўдиң сыпатын баҳалаў тараўындағы халық аралық изертлеўлерди шөлкемлестириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 997-санлы қарары қабыл етилди. Бул қарардың орынланыўын тәмийинлеў мақсетинде Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети жанындағы Билимлендириўдиң сыпатын қадағалаў мәмлекетлик инспекциясы, Халық билимлендириў министрлиги, Сыртқы ислер министрлиги ҳәм Финанс министрлигиниң халық аралық баҳалаў дәстүрлери бойынша халық аралық изертлеўлерди шөлкемлестириў белгиленди. Енди баслаўыш 4-класс оқыўшыларының текстти оқыў ҳәм түсиниў дәрежесин баҳалаў ушын Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) изертлеўи енгизиледи. Сондай-ақ, Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) изертлеўден 4 ҳәм 8-класс оқыўшыларының математика ҳәм тәбийий бағдардағы пәнлерден өзлестириў дәрежесин баҳалаў ушын пайдаланылады. The Programme for International Student Assessment (PISA) изертлеўи 15 жастағы оқыўшылардың оқыў, математика ҳәм тәбийий бағдардағы пәнлерден өзлестириў дәрежесин баҳалаў ушын қолланылады. The Teaching and Learning International Survey (TALIS) - басшы ҳәм педагог кадрлардың улыўма орта билимлендириў мәкемелеринде оқытыў ҳәм билим алыў орталығын ҳәмде педагоглардың жумыс шәраятларын үйрениў ушын енгизиў көзде тутылған. Дәстүрлердиң жәрдеминде ҳәр түрли мәмлекетлердиң билимлендириў системасындағы өзгерислер анықланды, салыстырылады, баҳалап барылады. Бул изертлеўлердиң нәтийжеси дүнья бойынша үлкен қызығыўшылық пенен бақлап барылады. Бундай дәстүрлердиң енгизилиўи бизиң ғәрезсиз мәмлекетимизде билимлендириўдиң сыпат ҳәм нәтийжелигине, сондай-ақ жасларымыздың билим алыўға болған қызығыўшылығын арттыўына тәсирин тийгизеди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1.Муталипова М., Имомов М. “Таълимда илғор хорижий тажрибалар” модули бойынша оқыў–услубий мажмуа. Т.: Низомий номли ТДПУ, 2017

2. Файзуллаева Н. Жаҳон таълим системасы/Оқыў қўлланма.Т.: ТДИУ, “Иқтисодиёт”, 2016

ЛИЧНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Г.Аекеева

кафедры «Методика преподавания языков» РЦПиПКРНО

В современном мире успеха достигают люди, легко и непринужденно устанавливающие новые связи, коммуникабельные и мобильные. И, конечно же, особой значимостью и ценностью обладают люди, умеющие устанавливать межкультурные контакты. Это обусловливает одно из важнейших требований, выдвигаемых образованию 21 века, - формирование мобильной личности,

способной успешно контактировать с представителями любой культуры. И в данном аспекте значение владения иностранным языком трудно переоценить. Но упор делается на формирования коммуникативных навыков. Современная педагогика предлагает в качестве решения данной проблемы личностно-ориентированный подход к обучению. Применение этого подхода играет немаловажную роль как в развитии личности обучаемого в целом, так и в овладении им всех компетенций, характеризующих знание иностранного языка. Его успешность обусловлена тем, что изучение русского языка для ученика становится личностно значимым процессом, он сам заинтересован в получении знаний, т.е. мотивирован на активную работу как на уроке, так и вне стен школы.

Личностно-ориентированный подход постепенно входит в практику обучения иностранным языкам. Он привлекает учителя возможностью творческого подхода к обучению, использования интерактивных, проблемных и проектных заданий. Интересен он и для ученика, так как он получает реальную возможность сотрудничать с учителем, совместно творить урок, использовать выбранные им самим учебные материалы и темы для обсуждения, брать на себя ответственность за форму усвоения, а главное, за конечный итог - чему он конкретно научился за данный урок или серию уроков; где и как он может применить новые знания и умения в жизни, реально используя изучаемый иностранный язык.

Практика показывает, что большинство школьников, выбирая между трудным, но интересным и легким, но скучным отдают предпочтение первому.

При составлении тематического плана учитель опирается на требования программы, но при этом сам определяет, какой частью учебного материала необходимо овладеть всем учащимся и в каком направлении, предполагающем углубленное овладение данным материалом, должны двигаться более подготовленные и мотивированные школьники. Так же дифференцированно и с большим «запасом» отбираются упражнения.

Особое значение придается качеству целевой установки (ориентирующего замечания, инструкции). Это первый важный шаг в совместной деятельности учителя и учащихся. Она создает ориентировочную основу деятельности для школьников и содержит указания на степень их самостоятельности в выполнении задания.

В современной методологической литературе большое внимание уделяется обеспечению условий для сотрудничества обучаемых. Они включаются в выполнение заданий, которые требуют совместного решения проблем, при этом происходит взаимное обучение школьников, увеличивается «плотность» общения.

Создав соответствующие условия, учитель может отслеживать степень продвижения каждого школьника. Когда учащиеся работают в парах, тройках или иных группах, учитель переходит от группы к группе и прослушивает высказывания школьников, оценивая способность каждого участвовать в общении и, таким образом, лучше узнавая их возможности и способности.

Оптимальное использование различных типов взаимодействия учащихся на уроке многократно увеличивает число школьников, активно во-влеченных в работу в каждый данный момент урока. Это является ярким контрастом той модели обучения, при которой в центре учебного процесса находится сам учитель, работающий преимущественно во фронтальном режиме.

Одной из важнейших возможностей включения в речемыслительную деятельность учащихся разного уровня обученности современные исследователи

называют использование заданий открытого типа. Это задания, которые не имеют единственно правильного решения или ответа и позволяют учащимся справляться с ними при любом уровне владения языком. Например, прочитать текст и записать то, что запомнили. Затем сравнить свои записи с записями соседа. Даже наименее подготовленный учащийся, выполняя такие упражнения, может высказать свое личное мнение или просто пошутить. Высказывания школьников будут существенно различаться объемом и качеством. Однако посильность задания в сочетании с увлекательными речевыми стимулами повышают мотивацию каждого к участию в иноязычной речевой деятельности.

Реализация личностно-ориентированного подхода означает, что каждый школьник, в любой момент урока может максимально реализовать свой эмоциональный и интеллектуальный потенциал, выбрав из веера увлекательных заданий. Такой подход требует от учителя дополнительных временных и интеллектуальных затрат, поскольку предполагает необходимость внимательно отслеживать прогресс обучаемых в овладении компетенциями, адаптировать учебник, создавать собственные комплексы упражнений. Однако результатом таких усилий будут условия, комфортные для всех учащихся, позволяющие школьникам эффективно овладевать иностранным языком.

Список литературы:

1. Ахмедова Л.Т., Кон О.В. Практикум по методике преподавания русского языка. –Ташкент: VORIS NASHRIYOT, 2006.

OLIY TA’LIMDA KUTUBXONA FAOLIYATINI AVTOMATLASHTIRISH USULLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

J.Jabborov, A.Sayidqulov, D.Mingboyeva
Samarqand Davlat Universiteti, Urgut 39-maktab

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi mamlakatning davlat va jamiyat rivojlanishi istiqbolini strategik rejalashtirish tizimiga sifat jihatdan yangi yondashuvlarni boshlab berdi. Unda belgilangan vazifalar sirasida ta’lim va fan sohasini rivojlantirish ham aloxida ko‘zda tutilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son Farmoni ijrosini ta’minlash maqsadida oliy ta’lim tizimidagi boshqaruv jarayonlarni elektron hisoblash mashinalari yordamida avtomatlashtirish usullarini yaratish bugungi kunni asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ta’lim sohasidagi boshqaruv jarayonlarni ortiqcha qog‘ozbozlikdan chekingan holda informatsion tizimlar yordamida avtomatlashtirish ham ta’lim va fanni rivojlanishiga bir muncha hissa qushgan hisoblanadi. Oliy ta’lim tizimida kutubxona ish faoliyatini avtomatlashtirish imkoniyati mavjud. Kutubxona ish faoliyatini talaba kutubxonadan foydalanish monitoringi tizimi orqali avtomatlashtirishni qarab o’tamiz.

Oliy ta’lim tizimida fan va ta’limning rivojlanishi albatta talabalarning har bir fan bo‘yicha mustaqil ta’limdan kengroq foydalanish bilan bog‘liqdir. Talabalarning har bir fanlar bo‘yicha mustaqil ishlash uchun kutubxonalar asosiy vosita hisoblanadi. Talabalarning oliy ta’lim tasarrufidagi kutubxonaga a’zo bo‘lish, talabaning kutubxonadan foydalanish, ma’lum bir kitoblar qaysi talabalar mutoala qilganligi va talabaning kitoblardan foydalanish vaqtlarini monitoringini amalga oshirish tizimi kutubxona ish foaliyati samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi.

Mazkur ishda talabalarning kutubxonalardan foydalanish monitoringini amalga oshirish tizimi va uning vazifalari qarab oʻtilgan.

Tizimning maqsadi: Talabalarning oliy ta’lim tasarrufidagi kutubxonalardan foydalanish monitoringini avtomatlashtirilgan tizim orqali amalga oshirishdan iborat.

Tizimning vazifasi: Mazkur tizim universitet talabalari kutubxonalardan foydalanish holati haqida ma’lumotlarni saqlash va ularni qayta ishlab ixtiyoriy vaqtda mutasaddi xodimlarga yetkazish uchun vazifalar asosan ikki qismdan iborat. Administrator va mehmon sifatida tizimdan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Administrator sifatida tizimdan foydalanish vaqtida talabaning kutubxonada roʻyxatdan oʻtkazish, talabani kutubxonaga har bir murojatini ya’ni olingan kitobni nomi olingan sanasi va oʻqish muddati sanasini ma’lumotlar bazasiga saqlash, kitobni topshirish sanalari kechikkan talabalar roʻyxatini shakllantirib mutasaddi xodimlarga yetkazish, talaba tomonidan kutubxonaga topshirilgan kitoblarni talaba tasarrufidan oʻchirish va ma’lum bir kitoblar qaysi talabalarda ekanligini aniqlash imkoniyatlari yaratiladi. Tizimdan mehmon sifatida foydalanish uchun mehmon foydalanuvchilar ya’ni gurux rahbarlari, fakultet dekanlari, dekan oʻrinbosarlari va fan oʻqituvchilari ixtiyoriy vaqtda talaba kutubxonadan foydalanish holatlari haqida ma’lumotlarga ega boʻlishi mumkin. Kutubxonadan foydalanish holatlari qaysi talaba qanday kitoblardan foydalanayotgani, talaba yaqin sanalarda kutubxonaga murojat qilganligi va qaysi talabalar kitob qarzdorligini aniqlash nazarda tutiladi.

Tizim administrator sifatida ishlash uchun quyidagi vazifalari mavjud:

-Tizimdan foydalanish uchun foydalanuvchi nomi va parolini tekshirish;

-Tezkor ravishda yoʻnalish, kurs, gurux va talaba familiyalari boʻyicha soʻrovlar asosida talabalar kitoblardan foydalanish ma’lumotlarini shakllantirib hisobot koʻrinishida chop etish;

-Tizimdan foydalanuvchilarni roʻyxatdan oʻtkazish;

-Tizimga talaba va talabaning foydalangan kitoblari hamda oʻqish muddatlari toʻgʻrisidagi ma’lumotlarni tizimga kiritish;

-Har safar talaba foydalanayotgan kitoblar hamda oʻqish muddatlari haqida ma’lumotlarni yangilash;

-Administrator ixtiyoriy vaqtda yoʻnalish, gurux va kurs familiya boʻyicha soʻrovlar asosida talabalarni kitob qarzdorlik holatlarini aniqlash;

-Ma’lum bir kitoblar qaysi talabalarda ekanligini aniqlash;

-Tizim tarkibidagi talabalarni avtomatik kursdan kursga koʻchirish va bitirgizish;

-Ixtiyoriy talabani qanday kitoblardan foydalanayotganini aniqlash.

Tizim mehmon sifatida ishlash uchun quyidagi vazifalari mavjud:

-Tezkor ravishda yoʻnalish, kurs, gurux va talaba familiyalari boʻyicha soʻrovlar asosida talabalar kitoblardan foydalanish ma’lumotlarini shakllantirib hisobot koʻrinishida chop etish;

-ixtiyoriy vaqtda yoʻnalish, gurux va kurs familiya boʻyicha soʻrovlar asosida talabalarni kitob qarzdorlik holatlarini aniqlash;

-Ma’lum bir kitoblar qaysi talabalarda ekanligini aniqlash;

Yuqorida keltirib oʻtilgan avtomatlashtirilgan tizimlarni yaratish va ularni amaliyotga tadbiq etilishi oliy ta’lim tizimi boshqaruv jarayonlarini bir muncha samaradorligi oshgan hisoblanadi. Boshqaruv jarayonlari samaradorligi asosan ortiqcha qogʻozbozlikdan chekinish va vazifalar ijrosini ta’minlash uz vaqtida bajarilishi bilan bogʻliqdir.

Xulosa:Ortiqcha qogʻozbozlikdan chekinish va vazifalar ijrosi o’z vaqtida bajarilishini amalga oshirish uchun yuqorida keltirilgan avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari asosiy vosita bo’lib xizmat qiladi. Boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish usullari va texnologiyalarini yaratish nafaqat oliy ta’lim balki boshqa sohalardagi boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlarini ham yaratadi.

YOSH SPORTCHILARNI OLIMPIADA MUSOBAQALARIGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH YO’LLARI

Z.X.Abduraximov, U.O.Nasimov – magistrantlar
SamDU Jismoniy madaniyat fakulteti

Mamlakatimiz o’z mustaqilligini qo’lga kiritgach, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalari singari sport sohasida ham keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mustaqil O’zbekiston sportchilarining yutuqlari bilan g’ururlanmoqdamiz. Bugun o’zbek sportchilarining olimpiada o’yinlaridagi ishtiroki odatiy holga aylandi. Bunday nufuzli musobaqalarda ishtirok etish o’z-o’zidan bo’lmasligi hammamizga ayon. Ayniqsa, shuni ta’kidlab o’tish joizki, Respublikamiz sportchilarining 2000-yilda mustaqil ravishda olimpiada o’yinlarida qatnashishi yuqoridagi fikrlarimizning isbotidir. Shuni yaqqol takidlashimiz kerakki, 2016-yildagi Rio-de Janeyro (Braziliya) da o’tkazilgan olimpiada musobaqasida ko’rsatkan natijalari hammamizga qo’vonarli bo’ldi desak adashmagan bo’lamiz.

Sportni rivojlantirish uchun Respublikamizda barcha imkoniyatlar, shart-sharoitlar mavjud. Mamalakatimizda uch bosqichli sport musoboqalarining joriy etilganligi va unga kichik olimpiada maqomi berilganligi, yil davomida sport musobaqalarini o’tkazish, uning barcha turlarini a’lo darajada rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, yuqori malakali sportchilar uchun maxsus psixolog va murabbiylar rahbarligida mashg’ulotlar o’tkazilishiga alohida e’tibor qaratilayotganligi yuqorida qayd etilgan fikrlarimizning yaqqol tasdig’idir.[1,2]

Ma’lumki, so’nggi yillarda malakali sportchilarning jismoniy va ruhiy imkoniyatlari cheksiz ekanligi sport sohasida erishilayotgan rekord natijalari orqali ham namoyon bo’lmoqda. Bugungi kunda sport rekordlari, ko’rsatgichlari shunday tez sur’atlar bilan o’sib bormoqdaki, oldingi shart-sharoitlar bilan hozirgi kundagi sport jarayoni uchun yetarli natijani qo’lga kirita olish mushkul vazifa ekanligi ayon bo’lmoqda. Bu esa, o’z navbatida, yosh sportchilarimizdan sport sohasida jaxon rekordini o’rnatish yoki olimpiada o’yinlarida g’alaba qozonish uchun yuksak iste’dodlilikni, ruhiy hamda jismoniy faollikni o’stirishni, sport musobaqalarida o’z kuchiga ishonch hosil qilishni, tinimsiz mashq qilishni, eng og’ir sharoitlarda ham o’zini boshqara bilish hislatlarini shakllantirish bilan birga insonga tabiat tomonidan berilgan yashirin ruhiy va jismoniy imkoniyatlardan foydalana bilishni talab etmoqda. Buning uchun O’zbekiston olimpiadachilarni, o’z navbatida sport orqali vataniga, oilaga bo’lgan ruhiy faollik sifatlarni yanada o’stirishi lozim. Zero, ruhan faol sportchilar chidamli, axloqli, vijdonli, sportda o’z maqsadiga erishish yo’lida har qanday qiyinchiliklardan qo’rqmaydigan kishilar bo’lib yetishadilar. Bunda olimpiadachilarni yuqori natijalarga erishishlari uchun psixologik jihatdan tayyorlashda birinchi galda quyidagilarga e’tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- Sportchining boʻlajak musobaqa jarayonidagi faoliyatini rejalashtirish, aqliy sifatlarini oʻstirishga e’tibor berish, musobaqaga taktik va texnik jihatdan psixologik tayyorgarlikni takomillashtirish;

- Sportchini musobaqaga psixologik tayyorlash maqsadida kutilmagan maxsus to‘siqlar vujudga keltirish, ularda bu to‘siqlar va qiyinchiliklarni yenga oladigan malaka va ko‘nikmalar hosil qilish uchun qo‘shimcha mashg‘ulotlar uyushtirish;
- Sportchini musobaqa boshlanishida ruhiy ko‘tarinkilikka, asab tizimi faoliyatini boshqarishga, ruhan charchamaslikka odatlantirish hamda musobaqa jarayonida yanada faol harakat qilishga erishishga undash;
- O’zbekiston olimpia jamoasi sportchilariga turlicha ruhiy va jismoniy vaziyatlarning vujudga kelish qonuniyatlarini o’rgatish;
- Sportchilarni muayyan sport ko’rsatkichlariga erishish uchun samarali ruhiy faollik holatini vujudga keltirishga odatlantirish;
- Sportchilarga o’z kuchiga ortiqcha ishonish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkunligini tushuntirish;
- Autogen mashqlardan foydalanish;
- Sportchilarda har qanday sharoitda ham psixologik jihatdan o’zini-o’zi boshqarish, jismoniy faollik va ishchanlik malakalarini rivojlantirish;
- Psixologik tayyorlash qat’iy individuallashtirilgan bo’lishi kerak;
- Bo’lajak musobaqaga sportchilarni befarq munosabatda bo’lmasligi;
- Olimpiada ishtirokchilarida ruhiy va jismoniy barqarorlik, chidamlilik kabi sifatlarni kamol toptirish.[2,3]

Ma’lumki, sport turlari har xil bo’lganidek, sportchilarning musobaqaga tayyorgarligi va ularning musobaqada paydo bo’ladigan hissiy ta’sirlanish darajalari ham turlicha bo’ladi. Ba’zi bir sportchilarda sport malakalarining qiyinchilik bilan hosil bo’lishi, boshqasida esa kuchli hissiy ta’sirlanish, xavotirlanish, vahimaga tushish uchunchidan, asab tizimining-zaifligi, to’rtinchidan, hissiyotlarning tez o’zgaruvchanligi sport musobaqalarda yuqori natijalarga erishishda to’sqinlik qiladi. Bunday sportchilar bilan ruhiy tayyorgarlik ishlari olib borilmasa sport musobaqalari juda qiyin kechadi.[3]

Yuqorida qayd etilgan fikrlarimizga xulosa sifatida aytish joizki, bugungi kunda yuqori malakali sportchilarni nazariy jihatdan tayyorlashda Samarqand davlat universitetining jismoniy madaniyat fakulteti ham juda ko’p sport turlari bo’yicha Respublika, Osiyo, Jahon va Olimpiada qatnashchilari bilan o’ziga xos ishlarni amalga oshirmoqda. Fakultet professor-o’qituvchilaridan Y.Masharipov, J.Eshnazarov, B.Haydarov, Z.Boltayev, B.Qipchoqov kabilar yuqori malakali sportchilarni psixologik, ma’naviy-irodaviy va nazariy jihatdan tayyorlash masalasiga qaratilgan ilmiy ishlar olib borilmoqdalar.

Shuning uchun bu masalaga alohida ilmiy uslubiy va metadologik nuqtayi nazardan yondashishga to’g’ri keladi. Har bir millat o’z fuqorolarini barkamol bo’lishi ustida qayg’uradi, jismoniy madaniyati va sporti xalqning, jamiyatning, davlatning kuch -qudrati bo’lib qolaveradi.

Adabiyotlar

1. Y.Masharipov. Sport psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: 2010 y (23 bet)
2. J.E.Eshnazarov Olimpiada – jahon sporti bayrami. T., 2008 y. (26-31 bet)
3. D.B.Mamaziyatov Olimpiya bilimlari asoslari. T., 2017 y. (28-34 bet)

ЎЗБЕК-ГЕРМАН ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИГИ ТАРИХИДАН

С.Умаров

Самарқанд давлат университети

Ўзбек-герман фан ва маориф соҳасидаги алоқалари XVIII аср охири XIX аср бошида Туркистонга саёҳат қилган олмон сайёҳ ва олимлари Ҳерман Вамбери ва

В.Радлофлар фаолияти натижасида юзага келган эди. Илмий ҳамкорлик алоқалари СССР таркибида бўлган даврда ҳам қисман давом этди. Ўзбекистонлик бир нечта аспирант ва талабалар ГДРда ўқиб қайтди. Ўзбекистоннинг мустақиллика эришиши фан ва маориф соҳасидаги алоқаларни мустаҳкамлаб, ривожланиб бормоқда.

1996 йил 29-31 май кунлари Мюнстер шаҳрида маданий ҳамкорлик бўйича ўзбек-герман қўшма комиссияси ўз ишини олиб борди. Натижада протокол имзоланди. Унда келгусида маданий соҳанинг бир неча жабҳаларида ҳамкорлик қилиш келишиб олинди. Протоколга кўра олий таълим соҳасида Бременс институти (Германия) ва Тошкент Давлат университети (Ўзбекистон), Бременс институти (Германия) ва Тошкент Давлат иқтисод университети (Ўзбекистон), Ваймар архитектура-қурилиш институти (Германия) ва Тошкент архитектура-қурилиш институти (Ўзбекистон), Бамберг университети (Германия) ва Самарқанд давлат университети (Ўзбекистон) ўртасида ҳамкорлик қилиш белгиланди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 484, В. 42]. Шу билан бирга талабаларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида икки томон ўзларининг стипендияларини таклиф қилди. Германия DAAD доирасида стипендиялар беришни таклиф қилди. Аспирантларга икки ҳил: 10 ойлик ва 1 ойдан 6 ойгача бўлган стипендиялар, Германияни ўрганмоқчи талабаларга бўлса бир семестр давом этадиган стипендия ҳамда 3-4 ҳафталик немис тили, маданияти ва давлати бўйича ёзги курслар таклиф этилди. Шунингдек, 1 ойдан 3 ойгача давом этадиган Германияда стажировка дастури протоколда кўрсатилди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 484, В. 42].

Илмий тадқиқот ишларини қўллаб-қувватлаш мақсадида 40 ёшдан катта бўлмаган фан номзодлари учун Александр фон Гумбольдт номидаги Фонд томонидан илмий-тадқиқот ишлари олиб бориши учун 1 йилдан 2 йилгача стипендиялар бериш келишиб олинди. Ўзбекистон томонидан 3 ойдан 6 ойгача халқаро Амир Темур Фондининг стипендияси немис талабалари ва илмий-тадққиқот вакилларига берилиши келишиб олинди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 484, В. 43]. Шу билан бирга ҳамкорликдаги илмий ишларни ривожлантириш учун олимларни хизмат сафари ва малака оширишга юбориш, Германия илмий тадқиқот жамияти ва кутубхоналари билан илмий-техникавий адабиётлар алмашувини ташкил қилиш, ёш олимларни ўзаро малака оширишини ташкил қилиш белгиланди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 481, В. 93].

Маданий ҳамкорлик бўйича ўзбек-герман қўшма комиссия томонидан имзоланган протоколда мактаб таълими соҳасида ҳам ҳамкорлик қилиш келишиб олинган эди. Унга кўра Тошкент шаҳридаги 60 мактабда Германия таълим методларини қўллаш келишиб олинди. Шу билан бирга ўзбек мактабларида 3-4 ҳафталик немис тили ва давлати тарихи сабоқларини ўтказиш белгиланди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 484, В. 45]. Мактаб ўқитувчиларини ўзаро тажриба алмашиш учун бир неча ой муддатга Германия мактабларига ўқитиш учун юбориш келишиб олинди [ЎзР МДА Ф. М-7, Р. 1, Й.ж. 481, В. 95].

2019 йил январ ойида Президент Ш.Мирзиёевнинг Германияга амалга оширган расмий ташрифи натижасида таълим соҳасидаги ҳамкорлик алоқалари янада мустаҳкамланиб, янги босқичга кўтарилди.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. ЎзР МДА Фонд М-7, рўйхат 1, йиғма жилд 484, варақ 42-45.
2. ЎзР МДА Фонд М 7, рўйхат 1, йиғма жилд 481, варақ 93-95.

YOSH VOLEYBOLCHI LARNI PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

K.M.Umarov - o‘qitivchi, Sh.N.Tuxtapulatov - magistrant
SamDU sport turlarini o’qitish metodikasi kafedrasi

Sportda psixologik tayyorgarlik muxim ahamiyat kasb etadi. Psixologik tayyorgarlik – bu murakkab va uzoq muddatli jarayondir. Sportchilarni psixologik tayyorgarliklarini oshirish borasida Respublikamiz va xorij mamlakatlarining (Z.Gapparov, Y.Masharipov, David Lavalley, Jon Kremer) kabi olimlar tomonidan bir qancha tadqiqotlar o‘tkazilgan, biroq sport o‘yinlari tarkibiga kiruvchi voleybol sport turi bo‘yicha shug‘ullanuvchilarni psixologik tayyorgarligiga bag‘ishlangan ishlar etarli darajada amalga oshirilmagan. Xozirgi kunda zamonaviy voleybolchilarni tayyorlash, dolzarb masalalardan hisoblanadi. Voleybolchilarga xos irodaviy sifatlarni rivojlantirish jarayonining asosiy va zarur sharti – bu o‘quv mashg‘ulotlar davomida irodani kuchaytiruvchi mashqlarni qo‘llashdan iborat.

Zamonaviy voleybolchilarda quyidagi asosiy irodaviy sifatlar shakllangan bo‘lishi zarur:

- maqsadga intilish va qat’iyatlik;
- bardosh berish va o‘zini boshqarish;
- barqarorlik va matonat;
- tashabbuskorlik va intizomni saqlash.

Barcha irodaviy sifatlar bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Voleybolchilarda irodaviy sifatlar bir xilda shakllangan bo‘lmaydi. Bu sifatlarni rivojlantirish jarayoni ko‘r-ko‘rona amalga oshirilishi kerak emas. Aksincha uni boshqarish lozim bo‘ladi. SHuning uchun o‘quv mashg‘ulot jarayonida tarbiyaviy ishlar qanchalik yaxshi olib boriladigan bo‘lsa, irodaviy xislatlari shunchalik jadal shakllanadi.

Voleybolchilar idrokini shakllantirishda maydondagi barcha o‘yinchilarni ko‘ra bilishi, ularning joylari, harakatlari, to‘pning yo‘nalishi, tezligi, balandligini his qilish, murakkab o‘yin vaziyatlarida mo‘ljalni to‘g‘ri belgilash kabilarni xisobga olish zarur.

Foydali idrok qilish o‘z navbatida ko‘rish retsentorining o‘tkirligi, ko‘rish hajmi, ko‘rish kengligi va ko‘rish chuqurligiga asoslanadi. Shuning uchun ko‘rish orqali farqlash, tahlil qilish va his qilish tushunchalari mavjud. Voleybolda zarba berish, to‘siq qo‘yish, to‘p uzatish, to‘pni qabul qilish usullarini bajarish pereferik ko‘rish – ya’ni ko‘rish burchagining kengligiga bog‘liqdir. Demak, taktik vaziyatni to‘g‘ri qo‘llash aynan shu xislatlar bilan belgilanadi.

Ko‘rish hajmi – kengligining chegaralangan bo‘lishi hujumni tashkil qilishda qulay vaziyatni tanlay olmaslikka olib keladi, o‘yinchi noto‘g‘ri qaror qabul qiladi – bu esa raqibga qulay imkoniyat yaratadi. [1,2]

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, voleybolchilar bilan muntazam o‘ztkaziladigan mashg‘ulotlar ta’sirida maydonni ko‘rish chegarasi (burchagi) kengayar ekan. Bu esa voleybol o‘yinining o‘ziga xos xususiyatini e’tiborga olgan xolda o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan tabiiy holatdir. Lekin ko‘rish kengligi va ko‘rish hajmini maqsadli orttirish uchun maxsus ixtisoslashtirilgan mashqlardan foydalanish o‘ta samarali natija beradi.

U yoki bu texnik-taktik usulni o‘z vaqtida va to‘g‘ri ijro etish uchun harakatlanayotgan o‘yinchilar va uchayotgan to‘p oralig‘ini aniq farqlash qobiliyati muhim rol o‘ynaydi; o‘z sherigi turgan joygacha, to‘rgacha, raqib turgan joygacha bo‘lgan oraliqni aniq mo‘ljalga olish – uni his qilish texnik usulni samarali taktik qaror bilan amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. [3,4]

Voleybolchilar harakatlariga xos eng muhim psixologik xususiyatlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin. Masalan: o‘yin jarayonida voleybolchi o‘z xarakatlarini jamlaydi

va boshqaradi. Mushaklar kuchlanishi va tezlanish darajasini nazoratda ushlaydi, to‘p bilan oraliq masofani mo‘ljalini oladi, baholaydi va qaror qabul qiladi. Bularni barchasi voleybolchilarni ko‘rish harakat qobiliyatini koordinatsiyasini mashqlar yordamida shakillantirish bilan bog‘liqdir. Bunda oraliq-vaqt, aniqlik – tezlanish va kuchlanish darajalarini farqlash mahorati muhim rol o‘ynaydi.

Ma’lumki, voleybolda ijro etiladigan asosiy texnik usul- to‘p uzatish bilan kaft-barmoqlari mushaklarining muvofiq holda to‘g‘ri his qilish bilan bog‘liqdir. Bu qobiliyat sportchining mashg‘ulotlarda mukammal shug‘ullanganligi bilan belgilanadi. Jumladan, voleybolchi yuksak sport formasiga erishgan vaqtda mushaklar harakatining kuchlanish aniqligi 2,5 baravardan ortiq o‘sadi. Mukammal shug‘ullanmagan yoki yaxshi sport formasida bo‘lmagan o‘yinchilarda bunday natija bo‘lmasligi aniqlangan. Mushaklar kuchlanishini aniq farqlash darajasi bog‘lovchi o‘yinchilarda xujumchilarga qaraganda 3 baravar ortiq bo‘ladi. [4]

Zamonaviy voleybolda to‘pni maksimal tezlikda uchishi, o‘yinchilarni o‘zgaruvchan yo‘nalishlar bo‘ylab tezkor harakatlanishi va o‘yin vaziyatlarining keskin o‘zgarib turishi bilan farqlanadi. Bular hammasi nafaqat diqqatni jamlash tezligi va uning turg‘unligiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, voleybolchi to‘pni qabul qila turib, bir vaqtni o‘zida o‘z diqqatini to‘pgacha bo‘lgan oraliqni, to‘p uzatiladigan zona oralig‘ini, o‘z o‘yinchilarining qayerda harakatlanayotganligi yoki joylashganligiga qarab, to‘pni uzatish usulini tanlashni talab etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, voleybolchilarga xos psixologik tayyorgarlik, jumladan taktik fikrlash (tafakkur, xotira, idrok, ong, diqqat, iroda va analizatorlar) faoliyatini integral tartibda maxsus voleybolchilarga ixtisoslashtirilgan mashqlar yordamida muntazam shakllantirib borish yuqori malakali voleybolchilarni tayyorlash jarayonining fundamental asosi sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Y.Masharipov. Sport psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: 2010 y (23 bet)
2. E.G‘oziev. Psixologiya. - Toshkent: O‘qituvchi, 2008 y (13-14 bet)
3. X.B.Tulenova Jismoniy tarbiya va sport psixilogiyasi. Ma’ruzalar matni. -T: 2001y (43 bet)
4. A.A.Pulatov, SH.X.Israilov Voleybol nazariyasi va uslubiyati //O‘quv qo‘llanma. - T., 2007.y (64-66 bet)

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙ ВА КАСБ ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРДА КИМЁ ЎҚИТИШДА БАЪЗИ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

[1] И.Х.Рузиев, Р.В.Ташматова, [2]Р.О.Воҳидов
[1]Самарқанд давлат университети
[2]Самарқанд давлат университети қошидаги 3-сон академик лицей

Бугунги кунда, таълим жараёнига инновацион методикаларни жорий этиш, ўқув дастурларининг ишлаб чиқариш билан ҳамоҳанглигини таъминлаш ва энг асосийси, профессор-ўқитувчилар малакасини ошириш ишлари муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Иновацион педагогик техналогия қўшилган шаҳарга эришишда йўналтирилган усул, бажариладиган иш тартиб ва воситаларни амалга оширувчи мураккаб жараёндир [1].

Хар қандай табиий-илмий фанлар циклини ўрганиш лицей ўқитувчилари кўплаб иноватцион техналогиялардан фойдаланишади жумладан:

1. Ривожлантирувчи таълим (муоммали, дискурсион таьлим)

2. Иноватцион (медиа-техналогиялар, алгоритмлар, компьютерли)

3. Таълимга индивудуал-дифференцирланган (табақалантирган) ёндашувга асосланган таълим (шахсга йўналтирилган таълим)

4. Хамкорлик техналогияси (коллективли ўқитиш, ўйинли усуллар)

5. Ўқув жараёнини ташкиллаштиришда ноанаьнавий системалардаги таълим техналогиялари (фанлар аро боғлиқлик асосидаги , учувчи таълим шакллари , такомиллашган ўқитиш техналогияси).

6. Модулли ўкитиш техналогиялари (билм бўйича, интегратив таълим) ва бошқалар.

Таълим иновациясини таъвсифловчи белгилар :

1. Таълим жараёнига анаънавий ёндашувдан фарқланувчи бошқа бўлган ёндашув.

2. Ананавий таълимдан фарқли бўлган таълим дастурини янги ечиш усули ва йўналишлари .

3. Янги таълим натижасининг эришиш кафолати.

Кимё дарсларида юқорида қайд этилган техналогиялар дарсларнинг барча турларида қўлланилади:

1. Янги ўқув материалини ўрганиш .

2. Билим, махорат ва кўникмаларни мукаммалаштириш.

3. Билимларни умумлаштириш.

4. Олинган билим, махорат ва кўникмаларни назорат этиш

Хар бир дарсда муаммоли ўқитишни ўрни ошиб бормоқда чунки ўқувчилар олдига-дарснинг янги мавзуси муаммоси қўйилган. Қўйилган ўқув муаммони ечишга қаратилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг хамдўстлик усулига асосланган, шахсга-йўналтирилган ривожлантирувчи ўқитишга ўтиш зарур, буни қўйидагича кўрсатиш мумкин:

- Ўқувчиларнинг мустақил ижодий фаолияти, номаълум бўлган нарсани англаш истаги .
- Ўқувчилар қобилиятларини ривожлантириш; хаётий тажрибалар ва англашнинг янги манбаларига таяниб янгилари устида изланиш олиб бораш.
- Ўз натижаларини бахолашни билиш .

Бу эгалланган таълим усулидан ўқитувчи учун ўқувчиларнинг мустақил фаолияти орқали бўлган фаол экспериментлаш мухим хисобланади. Шунинг учун педагогик дунё қараши “мен ёнингизда, мен сиз билан” ; таъсирлашиб диалог ўқувчининг мавқеи фаол-ташаббускор услуби ва таълим фаол мақсадга йўналтирилган. Шунда янги маериални янгилаш ўрганилаётган материалнинг амалий ахамиятини унинг касб билан бўлган боғлиқлигини тушина боради. Хамкорликдаги таълим-бу боғлиқликдаги ўқитишдир, у биргаликда ўқиш нафақат эпчил ва қиззиқарли балки анча самарали хам эканлигини кўрсатади [2]. Ўқувчиларда шундай шахс-ривожлантирувчи сифатлар шаклланадики, уларга:

- Хамкорлик меҳнати орқали мувоффақиятларга эришиш
- Ривожланиш манавияти

Вазифа бажарилгандан сўнг, ўқувчиларга, янги материални ўзлаштирганлиги ва тушинганлигинитекшириш учун тест берилади. Тест-вазифаси устида ўқувчилар индивидуал ишлашади. Тестлар кучли ва кучсиз ўқувчилар учун турли даражада берилади. Кучсиз ўқувчилар ўзларининг вазифаларини бажаришга аввал

эришилган ютиқлари билан мусобақалашгандек интилади. Ҳар бир ўқувчи томонидан янги материални ўзлаштириш бу-ишнинг энг самарали усулидир.

Ўқитувчиларда ўрганилаётган материалга бўлган талаб камаймайди, чунки материал ўқувчилар билан схема, жадвал, компьютер ёрдамида эвристик суҳбат усули билан ўрганилади. Дарснинг дидактик вазифасининг бажарилиши кўрсаткичлари эса қўйдагилар хисобланади:

- Дарснинг аниқ қўйилган мақсадига (муаммо) қизиқиш уйғотиш.
- Ўқитишниг илмийлик лавозимини таъминлаш.
- Ўрганилаётган объект ва ҳодисаларни тўлиқ ва аниқ белгилаш, кимёвий формула ва реакция тенгламаларини ёзиш.
- Дафтарларга дарс режасининг таянч пункттларин кимё қонунларига таъриф ва тушунчаларни қайд этиш.
- Ўқитиш сифатини бахолаш.

Агар муаммоли баён этиш жараёни ҳамдўстлик усули билан борса –ўқитувчи – ўқувчи ва қайта боғланиш кўрилади, унда ўқувчиларга турли ахборот манбалари шунингдек компьютер ёрдамида кимёвий билимларни мустақил эгаллаб бориш жараёнидаги англаш ва интелектуал қобилятлариривожланади. У кимё фанининг нима учун ўрганилиши ва унинг бўлажак касбдаги ўрни қандай еканлигини англай бошлайди.

Олинган ижтимоий билим ва маҳоратлар ижтимоий шахсга- йўналтирилган ўкувчини шаклланишида етакчи бўлиши мумкин. Янгидан қабул қилинган ўқувчилар билан фан бўйича иш бошлаш учун ўқувчиларни фан бўйича реал билимларини ўтказиш зарур. Кимё бўйича диагностик назорат ишлар билим даражасининг реал суратини етарлича беради. Ўқувчиларда билим даражасини тенглаштириш зарур, шунинг учун ўқувчилар билан ишлаш шакли турличадир:

- Индивидуал, турли даражадаги вазифалардан фойдаланиб.
- Кичик гурухлар-жуфтли, кўпроқ қизиқиш ўйғотувчи ўзаро диктант, ўзаро назорат.
- 4 ва 5 кишидан иборат гурухлар—таянч конспектларни ташкил этади.
- Коллективли—ўзаро назорат учун мисоллар ечиш кўникмаларни қайта ишлашда.
- Ўзаро таълим—карточкалар бўйича топшириқларни бажариш.

Кимёни ўрганишда семинар дарслари ва конференция дарслари муҳим ўрин тутиб, бунда мустақил ишга сарфланган мехнат миқдори ва натижа, шахснинг индивидуал хусусиятига кучли боғлиқ бўлади. Иновацион ўқитишнинг ўзига хос хусусияти бу аввал мавжуд бўлгани такомиллаштириш, янгисини киритишдир. Иновацион усулда махсулдорлик ўқитувчининг иновацион фаолияти ва ўқувчиларнинг ижодий фаолиятидан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? // Педагогика. – 1997. - № 3. – с. 20-27.

2. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Издательский центр «академия», 2008. – 256 с.

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ АРХИТЕКТУРЫ БАЗЫ ДАННЫХ ОЗСЕД НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН

А.Р.Ахатов, Ф.М.Назаров, А.Ҳ.Сайидқулов
Самаркандский государственный университет

Блокчейн (BlockChain (англ.) – «цепочка блоков») – это особый способ генерирования, хранения и передачи данных, представляющий собой непрерывную последовательную цепочку блоков (упорядоченных записей), содержащих информацию.

В общем случае блокчейн - это многофункциональная и многоуровневая информационная технология, предназначенная для надежного учета различных процедур и операций, осуществляемых в сети, технология надежного распределенного хранения записей обо всех когда-либо совершенных транзакциях. Блокчейн представляет собой цепочку блоков данных, объем которой постоянно растет по мере добавления новых блоков с записями самых последних транзакций. Это хронологическая база данных, т.е. такая база данных, в которой время, когда была сделана запись, неразрывно связано с самими данными, что делает ее некоммутативной.

Предложим архитектуру БД(база данных) ОЗСЭД(ограничением и запаздыванием в электронного документооборота), где данные электронных документов представлены последовательностью записей, которую можно дополнять. Записи вместе с вспомогательной информацией хранятся в блоках. Блоки хранятся в виде односвязного списка. Каждый участник представлен узлом (node), который хранит весь актуальный массив данных и контактирует с другими узлами. Узлы могут добавлять новые записи в конец списка, а также сообщают друг другу об изменениях списка [1].

Структура сети с такой архитектурой на первый взгляд представляется достаточно простой. По требованиям архитектуры все узлы работают одновременно, постоянно обмениваясь информацией. Для ввода данных в сеть нет необходимости в идентификации, переправка сообщений не осуществляется по какому-то определенному маршруту, передача информации в экономическом смысле реализуется по принципу «наименьших затрат». С учетом таких особенностей технология блокчейн выделяется в отдельный класс архитектур, который называют «Технологии распределенного реестра» (англ.: Distributed ledger technology - DLT) [1].

Рассмотрим механизмы, которые реализуют процедуры добавления, изменения, обновления последовательностей записей и характеристики, обеспечиваемые для последовательностей записей данными механизмами. Предположим, что согласно базовой модели распределения данных в системе, построенной на блокчейне, новая транзакция отсылается всем узлам сети, сеть построена по принципу пиринга, транзакция попадает в пул необработанных данных на этих узлах. Транзакции, расположенные в пуле необработанных данных добавляются в блок цепочки специализированными компьютерами, как минимум мощности сервера (очевидно, что мощности пользовательских ПК будет недостаточно), называемые майнерами (mining - добыча).

Исходя из этого описания в модели распределения данных реализуется следующая последовательность действий:

1. Каждый майнер осуществляет операцию подтверждения работы путем подбора хэш блока, удовлетворяющего условиям, заданным разработчиками (например, наличие определенного количества нулей в начале хэша блока).

2. После получения майнером подтвержденного хэш блока, блок данных отправляется всем участникам сети по предписанному протоколу, а сам майнер

отмечается в заранее созданной базе как источник документа.

3. Узлы, получившие добавленный блок производят проверку на корректность транзакций путем сопоставления входов-выходов предыдущих транзакций. Если блок не проходит проверку, он отбрасывается. Если достигается согласие по корректности блока, то его хеш встановится основой при работе майнеров с новыми блоками данных [1].

Отметим некоторые особенности описанного алгоритма действий.

Не все узлы могут получить блок одновременно. В этом случае пропустившие блок узлы запросят недостающую информацию при работе со следующими блоками и пропуск будет заполнен.

Другая особенность заключается в том, что все транзакции осуществляются с криптографическим подтверждением, т.е. путем предоставления открытого ключа, подписи и секретного ключа участников как показано.

Набор из двух криптографических ключей: закрытого -для шифрования транзакции, и открытого - для верификации транзакции пользователи получают при регистрации в сети и в результате установки необходимого программного обеспечения на рабочую станцию.

Каждый очередной участник, отправляя транзакцию следующему, подписывает хэш предыдущей транзакции и публичный ключ следующего и добавляет эту информацию в конец транзакции. Таким образом, получатель может проверить всю цепочку транзакций, проверив все подписи предыдущих участников транзакций [2].

Хэш в этой схеме - это преобразованный с помощью хэш-функции массив данных. В случае электронных документов - это информация о транзакции, о классе, типе, форме документа. В результате преобразования мы получаем практически уникальную, буквенно-числовую строку, которая характеризует начальный элемент, но не может быть преобразована в обратную сторону. Сочетание использования открытых и закрытых ключей совместно с хэшированием дает технологии блокчейна высокий уровень безопасности хранения данных.

Литература

1. А. И. Власов, А. А. Карпунин, И. П. Новиков. Системный анализ технологии обмена и хранения данных blockchain.// Современные технологии. Системный анализ. Моделирование, № 3 (55), 2017

2. Pedro Franco. The Blockchain // Understanding Bitcoin: Cryptography, Engineering and Economics. John Wiley & Sons, 2014. 288 p

ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА НОАНЪАНАВИЙ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

[1]А.С.Курбаниязов, [2]Р.К.Турниязов, С.Х.Курбаниязов, А.К.Ажабов
[1]Тошкент ахборот технологиялари университети СФ,
[2]Самарканд давлат университети

Олий таълим ўқув жараёнини жадаллаштиришнинг муҳим йўналиши –бу ўқитишни индивидуаллаштириш ва бўлажак мутахассисларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш ҳисобланади. Бунга эришиш эса ўқитишнинг фаол шакллари ва усулларини жорий қилиш, ўқув-тарбиявий жараённи илмий-ишлаб чиқариш билан узвий интеграциясини ташкил этиш ҳамда таълимни ташкил этишнинг янги ва самарали шаклларини яратишни тақозо этади.

Бугунги кунда Республикамиздаги барча таълим муассасаларининг замонавий техник воситалар, ахборот-коммуникацион технологиялар ва замонавий ўқув лаборатория жиҳозлари билан қайтадан таъминланиши талабаларнинг билим олиш

имкониятларини янада оширади. Бу эса ўз навбатида педагог–ўқитувчилар зиммасига яна бир қўшимча масьулият юклайди. Бугунги кун ўқитувчиси энди нафақат ўз фанини мукаммал билиши, балки замонавий техник воситалар бўйича ҳам зарурий билим ва кўникмаларга эга бўлиши зарурдир.

Шунингдек, бугунги кун ўқитувчиси анъанавий ўқитиш усулларини янада такомиллаштириб, физика ва астрономия фанларини ўргатишда янги педагогик ва инновацион технологияларни ўқув жараёнига изчил қўллаши ва жадал ривожланиб, шаклланиб бораётган ўқитиш усулларидан мунтазам хабардор бўлиб туриши муҳимдир.

Аксарият ҳолларда фанларни ўқитишда маъруза дарсларида фан ўқитувчиси фаол ишлайди талаба эса пассив тингловчига айланиб қолади. Ўқитишнинг бундай усули айрим ўқувчиларнинг дарсда фаоллигини сусайтиради ҳамда талабаларнинг диққатини шу мавзуга жалб этиш ва у билан боғлик булган физик жараёнларни тасаввур қилишлари анча қийин кечади. Шунинг учун, эндиликда бизнинг назаримизда мавзуни баён қилишда ва ёритиб беришда кўпроқ ахборот–коммуникацион технологиялардан ва ўкитишнинг замонавий усулларидан фойдаланиш ўқитиш самарадорлигини янада яхшилайди ва оширади.

Шундай экан физика ва астрономия фанларини ўқитишга эътиборни жалб қиладиган айрим хулосалар тўғрисида фикр юритамиз.

Ўрганилаётган мавзуларга доир материалларнинг электрон вариантларини интернетга жойлаштириш ҳам ўқитиш сифат ва самарадорлигини ошириш омилларидан биридир. Ўқувчи мустақил ўрганиш жараёнида интернетдан фойдаланиб, берилган топшириқларни бажаришда изланиш олиб боради, ёки маълум узрли бир сабабларга кўра, дарсга қатнаша олмаган талаба электрон манбалардан керакли маълумотларни олиш имконига эга бўлади. Бу ўқувчига қулайлик яратиш билан бирга ундаги бўшлиқни тўлдириш имконини беради.

Анъанавий дарсда аксарият ҳолларда ўқитувчи гапиради. Бу эса талабаларнинг фаоллигини сусайтиради. Ноанъанавий дарс эса асосан талабага дарсда мустақил фаол ишлаш, эркин фикрлаш ва мулоқотда бўлиш имконини беради. Техник воситалар ёрдамида дарс ўтиш берилган қиска вақтдан унумли фойдаланишга шароит яратиб беради.

Анъанавий дарсларда кўргазмали восита сифатида плакатлардан фойдаланиб келинган бўлса, ҳозирга келиб, таълим жараёнига замонавий ахборот–коммуникацион технологиялари яъни компьютер, слайд, мультимедиа каби воситалар кенг тадбиқ этилмоқда. Анъанавий дарсдан фарқли равишда ноанъанавий дарсларда тасвир ва товуш уйғунлиги ўқувчининг фаоллигини ва уларнинг ўтилаётган мавзуга қизиқишини оширади ҳамда берилаётган маълумотларнинг узоқ муддатга хотираларида сақланиб қолишига ҳизмат қилади. Энг муҳими ҳар бир ўқувчини мустақил ишлашга ва фикрлашга ундайди.

Физика ва астрономия фанларини ўқитишда ахборот – коммуникацион воситалардан унумли фойдаланиш ва уни дарс жараёнида қўллаш учун энг биринчи ўринда педогог– ўқитувчиларнинг ўзлари техник воситалар билан ишлаш кўникмаларига эга бўлиши зарур. Бир сўз билан айтганда ўқитувчи мунтазам илмий, илмий – ижодий изланишда бўлиши керак. Акс ҳолда ўқитувчининг меҳнат самараси талабга жавоб бермай қолади.

Ахборот – коммуникацион воситаларнинг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, бу воситалар фақатгина дарс жараёнида эмас, дарсга тайёргарлик жараёнида ҳам

ўқитувчининг энг яқин ва қулай кўмакчисидир. Бу жиҳатлари билан ушбу техник воситалар ўқитувчи фаолияти самарадорлигини оширишга ҳиссаси беқиёс каттадир.

Демак шундай экан, дарсда техник воситалардан фойдаланиш талабанинг ўзлаштириш имкониятини бир неча баробар оширади. Илмий асосларга кўра инсон тахминан 70 фоиз маълумотларни кўриш ва кузатиш орқали олади. Хусусан, физика ва астрономия фанларини ўрганишда ахборот – коммуникацион воситаларни кенг жорий этиш ҳар бир ўқитувчининг кундалик услубига айланиши зарур деб ҳисоблаймиз. Шундагина биз тайёрлаб жамиятга етказиб бераётган кадрларимиз бугунги кун талабига жавоб бера оладиган юқори малакали рақобатбардош мутахассислар бўлиб шаклланади, деб ўйлаймиз.

Адабиётлар

1. С.Х.Курбаниязов, А.А. Ганиев Ф.С., Юсупов А.А.,Қурбаниязов А.С.// Билим олишнинг замонавий имкониятлари ҳақида. Республика илмий-амалий конференцияси, Самарқанд. 2009 йил 1-март.

2. А.Юсупов, Ф. Ганиев, С.Х.Курбаниязов, И. Жабборов. //Роль современной физики при изучении студентами биологических процессов. Замонавий физика ва астрономиянинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. Карши, 91-92 бет.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK HAMKORLIK

M.U. Raxmonova
Samarqand davlat universiteti

Maktabgacha yoshdagi bola organizmi tez rivojlana boshlaydi, lekin organizmning himoya refleksi sust taraqiy etgan bo’ladi. Bu yoshdagi bolalarni sog’ligini saqlash va mustahkamlash, chiniqtirish, har tomonlama jismoniy rivojlantirish, gavdani to’g’ri tutishga, umumiy va shaxsiy gigienaga e’tibor beradigan qilib voyaga yetkazishdir.

Eng ahamiyatlisi ularda yurish yugurish, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqish, chang’da uchish, suzish kabi hayot uchun zaruriy eng oddiy harakat malakalarini rivojlantirishdir. Bu harakatlarni bolalar tez o’zlashtiradi, sababi ularning asab tizimi yuqori darajada egiluvchandir.

Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida bu yoshdagi bolalarda chaqqonlik, tezlik, kuch, chidamlilik va egiluvchanlik sifatlari tarbiyalanadi. Bu sifatlarni rivojlantirish umuman to’xtatib qo’yilmaydi, chunki kuch va chidamlilik elementlari harakat faoliyati uchun zarur,bu sifatlar tarbiyachining xohshisiz ham boshqa harakat davomida, xususan, yurish, sakrash uloqtirishdek harakatlar tarkibida baribir namoyon bo’ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mashq berishdan oldin, ularga o’sha mashqning ahamiyati, bajarish texnikasi, harakatli o’yin qoidalari, umumiy va shaxsiy gigiena qoidalari, tanani tarbiyalashning ayrim elementlari haqida tushuncha berib borish lozim. Bu yoshdagi bolalarni jismoniy mashqni yakka holda mustaqil va guruh bilan bajarishga o’rgatish kerak. Kichik guruhlarda jismoniy mashqlarni bajarishga o’rgatish, o’zining sport malakasi o’sayotganiga va katta spotrchilarning natijalariga qiziqish, o’zaro do’stlik, hamjihatlik, o’yinchoqlarga munosabat masalalariga, axloq meyorlarining rivojlanishiga e’tibor beriladi. Ularda jismoniy tarbiyani shunday yo’lga qo’yish kerakki, bunda zarur jismoniy sifatlarni o’stirish aqliy, axloqiy va estetik tarbiya bilan qo’shib olib borish kerak.

Maktab yoshigacha bo’lgan bolalarda aqliy qobilyatlarni rivojlantirish, diqqat, idrok, tushuncha, tasavvur, tafakkurni o’stirish va boshqa hislatlarni mustahkamlash jismoniy tarbiya jarayonining asosiy ma’zmuniga aylantiriladi. Bu ruhiy jarayonlarni o’stirishda,

interfaol o’yin mashg’ulotlaridan foydalanish, jismoniy madaniyatni shakllanishiga asos bo’ladi. Eng kichik yoshdagilarning malaka zahirasi kichkina bo’lib, ularga mashqlar haqida tasavvur hosil qilish juda qiyin bo’ladi. Mashqqa o’rgatish uchun ko’rgazmalilik o’yin uslubiyatidan ko’proq foydalaniladi.

Jismoniy mashqlarni ko’rsatishdan tashqari ko’rgazmali qurollar; rasmlar, fotorasmlar, chizmalar, maketlardan foydalanish mashg’ulot paytida mashq texnikasini egallashni osonlashtiradi. Masalan rangli rasmlarni har xilini aralashtirib qo’yib ularni turlariga qarab ajratish, yoki har xil rangdagi katta kichik sharikchalarni aralashtirib ularni shakli, rangiga qarab ajratish o’yinlarini o’tkazish ham ularda taqlid harakat mashqlarini bajarish samarasini beradi. Harakatni bajarishda o’sha harakatni hayvonlar, qushlar va boshqa jonivorlar harakatlari misolida o’rgatish bolalarda obrazga kirib bajarishga qiziqishni shakllantiradi va ta’lim jarayonini faollashtiradi. Bolalarni mashqlarni qo’rqmay bajarishga o’rgaish tarbiyachi-pedagoglarning mahoratiga bog’liq jarayondir. Pedagog-tarbiyachilar kichik o’rta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan jismoniy madaniyatni oshirishlarini olib borishda ayniqsa so’z san’ati va musiqadan ham keng foydalanishi lozim.

Masalan: bolalarni yoshiga mos musiqalar qo’yilib ularga quyonga o’xshab sakraymiz; qarg’aga o’xshab “qag’”-“qag’” deb ikki oyoqlab yuramiz; ayiqqa o’xshab lapanglab, yuramiz tulkidek tez harakat qilamiz kabi bolalarda bu mashg’ulotlar orqali to’g’ri harakatlanish, estetik zavqlanish va topshiriqni bajarishni his qilish tuyg’ulari shakillanadi.

Bolalarni jismoniy madaniyatni shakllantirishda ayniqsa jismoniy madaniyat bayramlari “Navro’z”, “Mustaqillik”, “Konstitutsiya” kunlariga bag’ishlab yoki bog’chadan maktabga kuzatish, bitiruv kechasi kabi tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi. Har xil o’yinlar, raqslar, musiqa bilan bajariladigan jismoniy mashqlar bayram dasturi senariyasiga kiritilishi mumkin. Mashg’ulot paytida tarbiyachining bolalarga rollarni ajratib qo’yish, ularning jismoniy tarbiyaga bo’lgan qiziqish va qobilyatlarni hisobga olish bilan belgilanadi.

Yasli va bog’chalarda jismoniy tarbiya jarayonini olib borishda bolalarni avvalambor jismoniy madaniyatini shakllantirishga katta e’tibor beriladi. Jismoniy madaniyatni shakllantirish uchun o’quv tipidagi mashg’ulotlar ertalabgi gimnastika jismoniy tarbiya daqiqalari chiniqturuvchi muolajalar, harakatli o’yinlar, ekskursiyalar, sayohatlar, bayramlar, yakkama-yakka va mustaqil mashg’ulotlar tarzida uyushtiriladi. Bulardan tashqari musiqa darslarida ham jismoniy tarbiyaning vazifalarini hal qiladigan jismoniy mashqlar o’yinlar va raqslardan vosita tarzida foydalanadi.

Maktab yoshigacha bo’lgan bolalarda jismoniy madaniyant eng kichik yoshdan boshlanadi. Hayot uchun kerakli malaka va ko’nikmalar “osondan-murakkabga” didaktik tamoyili asosida izchillik bilan, asta sekin hosil qilib boriladi va jismoniy haqidagi eng sodda, bilimlar, shaxsiy, umumiy gigiena qoidalari talablariga bo’ysinishga o’rgatiladi.

Maktab yoshigacha bo’lgan bolaning jismoniy tarbiyasi umumiy o’qitish uslubiyatlari asosida olib boriladi hamda o’qitishning onglilik va faollilik, ko’rgazmalilik, bajara olish va individuallik muntazamlilik, izchillik tamoillariga tayanadi.

Ko’rgamalilik uslubiyatida:

- bajarilishi kerak bo’lgan harakat ko’rgazmali qurollar orqali namoyish qilinadi, taqlid qilib ko’rsatiladi.

- so’z yordamida ko’rsatib tushuntiriladi, buyruq yordamida aytib berish, so’rash va boshqa uslubiyatlardan foydalaniladi.

- mashq qilish-harakat shartini o’zgartirmay va o’zgartirib bajarishdan foydalaniladi.

-o’yin va musobaqa uslubiyati qo’laniladi.

Qadimgi ajdodlar jismoniy madaniyati xalq og'zaki ijodida, ayniqsa, ko'proq ifodalangan. "Alpomish" dostonida kurash otda poyga kamondan o'q otish merganlik kabi jismoniy sifatlar, vatanparvar va xalq uchun jonini ham fido qilish kabi eng ulug' insoniy fazilatlar madh etilgan.

"Alpomish" dostonining ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyati shundaki, bundan bir necha ming yillar mavjud bo'lgan urf odatlar marosimlar, ayniqsa, yigit va qizlarning bir biriga vafodorligi jismoniy jihatdan o'ta barkamolligi, dushmanlarga shavqatsiz kurashlari odilona bayon etilgan.

Dostonlarni tarbiyaviy jihatlari shundaki, xalq irodasi, ananalar, urf-odatlarini o'rganishda imkon beradi. Xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlarga ega bo'lib, laparlar aytishuvlar, aksiyalar va juda ko'p janrlardagi san'at ancha ustun turadi.

Xalqimizdan avlod ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan qadriyatlardan bolalarni yosh xususiyatiga qarab foydalaniladi.

Jismoniy madaniyatning ham ajralmas qismidir. Jismoniy madaniyat tarkibiga quydagilar kiradi.

1. Bolalarning ko'nglini har tamonlama o'stirish.
2. Ularni gigiyena qoidalarga amal qilishga ko'niktirish.
3. Bolalar mohirligini har tomonlama o'stirish
4. Jismoniy va fiziologik sifatlarni oshirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya mashqlari orqali jismoniy madaniyatni shakllantirish yuqorida ko'rsatilgan omillarga asoslanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy madaniyatini shakillantirishga boy pedagogik merosimizda xalq o'yinlardan buyuk allomalarimizning fikrlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K. Hoshimov. Pedagogika tarixi Tsh "O`qituvchi". Tsh 1996 y
2. J. Eshnazarov. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Tsh 2008 y
3. A. K.Akramov. O`zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi, o`quv qo`llanma. Tsh 1997 y
4. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. S. R. Salomov Tsh 2014 y

МУЛЬТИМЕДИА ИЛОВАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ УМУМТАЪЛИМ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДАГИ ЎРНИ

Ж.А.Элмуродов - таянч докторанти
Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти

Мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш орқали уни янги сифат босқичига кўтариш доимий долзарб масалаларидан биридир. Компетенциявий ёндашувга асосланган, янги қабул қилинган давлат таълим стандартлари талабларини бажарилишини таъминлашда турли хил замонавий таълим ва ахборот коммуникация технологиялари ҳамда усулларидан фойдаланиш лозимлиги белгилаб ўтилган. Жумладан, ҳар бир ўқув фани бўйича дарслик, ўқитувчилар учун услубий қўлланма билан биргаликда мультимедиа иловаларини ҳам яратиш ва таълим жараёнига жорий этиш долзарб вазифа сифатида қўйилган[1,2].

Шундан келиб чиқиб, республикамизда умумтаълим фанлари бўйича мультимедиа иловаларини яратишга киришилди. Шу пайтгача ишлаб чиқилган мультимедиа иловаларининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, қатор ижобий ютуқлар билан бир қаторда ҳали бу йўналишда ўз ечимини кутаётган масалалар ҳам борлиги маълум бўлди. Хусусан, мультимедиа иловаларини яратишнинг услубий ва

дидактик жиҳатдан умумий илмий асослари ишлаб чиқилмаган. Қуйида шу масала хусусида баъзи бир услубий қарашлар тавсия сифатида келтирилади.

Маълумки, мультимедиа иловалари фан ўқитувчисига анъанавий маълумотлар манбаидан кўра кенг кўламдаги маълумотларни тақдим этиш, кўргазмали ва уйғунлашган ҳолда нафақат матн, график, схемалар балки овоз, анимация, видео ва бошқа ресурслардан фойдаланиш, ахборот турларини ўқувчиларнинг қабул қилиш (идрок этиш) даражаси, имконияти ва мантиқий ўрганишига мос равишда ҳамда қулай кетма-кетликда танлаб олиш имкониятини яратади. Ўқув материалларининг мультимедиали иловалар билан бойитилганлиги ўқувчиларнинг билим олиш мотивациясини кучайтириш, ҳамкорликда ишлаш кўникмаларини ривожлантириш, ўрганилаётган ўқув материалларининг амалий аҳамиятини тушунтиришга имкон беради. Мультимедиа иловалари ўзида вербал, кўргазмали ва ҳиссиётли маълумотларни бирлаштиради ва бу билан ўқувчиларниг ўрганишга бўлган қизиқишларини орттиради. Мультимедиа иловаларидан фойдаланган ҳолда дарсларни ташкил қилиш вақтни тежаш имконини беради, ўқув материалларининг тақдимотини жадаллаштиради ва бунда ўқувчилар учун қулай бўлган кўргазмали ва техник воситалардан фойдаланади.

Мультимедиа иловалари ўқитувчига ўрганилаётган материални янада чуқурроқ ва кўпроқ онгли равишда эгаллашга ҳисса қўшадиган турли воситалар, манба ва ўқув ресурсларини тезда бир жойга тўплаш, бу билан ҳар бир машғулотни дарс материалларидан ташқари қўшимча, фойдали маълумотлар билан таъминлаш имконини беради.

Мультимедиа иловалари таълим материалларининг кўргазмалилигини статик (қўзғалмас) кўринишдан динамик (ҳаракатли) кўринишга айлантирди ва вақт давомида ўрганиш жараёнини кузатиб бориш имкониятларини яратди. Илгари, фақат ўқув телевидениеси бундай имкониятга эга бўлган, аммо унинг интерактивлик хусусияти деярли бўлмаган.

Шу боис, таълимда мультимедиали технологиялардан фойдаланишнинг анъанавий таълимга нисбатан қуйидаги афзалликларини санаб ўтиш мумкин[3]:

– рангли графика, анимация, овоз ва гиперматнлардан фойдаланиш имконияти бор;

– ўқув материалларини узлуксиз янгилаб бориш мумкин;

– нашр этиш ва кўпайтириш ҳаражатлари жуда кам;

– интерактив веб-элементларни, масалан, тест ёки иш дафтарини жойлаштириш имконияти бор;

– гипериқтибосларнинг кўплиги боис, ўқув материалини исталган йўналиш, ва индивидуал маршрут бўйлаб ўрганиш имконияти мавжуд;

Мультимедиа иловаларини яратиш тажрибасидан келиб чиқиб, уни яратишда қуйидаги тавсияларга риоя қилиш таклиф этилади:

– тақдимотлар бўйлаб осон ва қулай тарзда ҳаракатланиш имкониятини берадиган навигация тизимига эга бўлиши лозим;

– мультимедиа иловасини кичик, мантиқий тугал ва ёпиқ блокларга (слайдларга) тақсимлаш керак;

– ҳар бир тақдимот слайдига сарлавҳа, ном бериш керак;

– интернетдаги ўқув адабиёт манбаларга, электрон кутубхоналарга ва ахборот манбаларига зикр (иқтибос) бериб бориш лозим;

– мудьтимедиа иловасини махсус эффектлар билан оғирлаштирмасдан, ишлашини мураккаблаштирмасдан, тезкор ишга тушириш ва фойдаланиш имконияти бўлиши лозим.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган фанлар, жумладан алгебра ва геометрияга оид абстракт тушунчаларни ўқувчининг илғаб олиши, ўрганилаётган мавзунинг мазмун моҳиятини тўғри тушунишида мудьтимедиа иловаларининг аҳамияти жуда катта.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бегимкулов У.Ш., Джураев Р.Х. ва бошк. Педагогик таълимни ахборотлаштириш: назария ва амалиёт. Монография / Масъул мухаррир Н. Тойлоков. - Тошкент: Фан, 2011. - 232 б.

2. Интерактивный комплекс в образовательном процессе. Монография / Джураев Р.Х., Цой М.Н., Данияров Б.Х., Гайер Т.В.; под ред. Р.Х. Джураева. - Ташкент: Шарк, 2011. - 268 с.

3. Armando Cirrincione. Multimedia Technologies in Education// IGI Global, distributing in print or electronic forms without written permission of IGI Global is prohibited./ Italy, 2009.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МОЛЕКУЛЯР ФИЗИКАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШ

М.Джораев ғ п.ф.д., профессор, Э.Б.Хужанов ғ ўқитувчи,
У.У.Шералиев, Ш.Р.Мурадуллаева - талаба
Низомий номидаги ТДПУ

Замонавий дунё ва илм-фан айни пайтда жадал ривожланмоқда ва ўзгармоқда. Бундан 10 йил олдин янги ва кам сонли инсонлар учун маълум бўлган янгиликлар хозирги кунда барчага маълум. Илгари фақат маълум бир қисқа соҳада қўлланилган методлар - энди ҳамма жойда ва илм-фаннинг тегишли соҳаларида кенг ишлатилади. Инсоният тарихига назар солсак, нарсалар ва ғоялар авлодлари инсонларнинг авлодларига қараганда тезроқ алмашиб, янгиланиб боради.

Сўнгги йилларда умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилари учун физикадан янги ўқув материаллари ва қўлланмалар ишлаб чиқилмоқда. Методист-олимларнинг саъй-ҳаракатлари бутун физика ўқув курсини ва унинг алоҳида бўлимларини такомиллаштиришга қаратилган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос таркибга эга бўлиб, ўқувчиларда оламнинг илмий манзараси ҳақида аниқ билим, кўникма, ғоя ва тасаввурларни шакллантириш учун имконият яратади. Ўқитувчилар ва талабалар учун мўлжалланган дарсликлар, услубий қўлланмалар, лаборатория ишлари ва машқлар тизимлари, дидактик кўрсатмалар каби оптимал материаллар тўпламини яратиш бўйича кўплаб ишлар амалга оширилмоқда.

Юқорида айтилганларнинг барчаси молекуляр физика бўлимида тўлиқ қўлланилади. Молекуляр физика бўлимида қуйидагилар ўрганилади: молекулар-кинетик назария ҳақида тушунча, молекулаларнинг ўлчами ва массаси, модда миқдори, моляр масса, идеал газ молекулар-кинетик назариясининг асосий тенгламаси, температура, температуранинг молекуляр талқини, газ молекулаларининг ҳаракат тезлиги, ички энергия ва иш, иссиқлик миқдори, солиштирма иссиқлик сиғими, ёқилғининг солиштирма ёниш иссиқлиги, идеал газ ҳолатининг тенгламаси, изожараёнлар, термодинамиканинг биринчи қонуни, суюқлик ва уларнинг хоссалари, сирт таранглик, ҳўллаш, капилляр ҳодисалар, кристалл ва аморф жисмлар, қаттиқ жисмларнинг механик хоссалари, кристалл

жисмларнинг эриши ва қотиши, модданинг солиштирма эриш иссиқлиги, аморф жисмларнинг эриши ва қотиши, буғланиш ва конденсация, қайнаш, атмосферадаги ҳодисалар каби мавзулар 9-синфда, иссиқлик жараёнларининг қайтмаслиги, термодинамика қонунлари, адиабатик жараён, иссиқлик машиналарининг фойдали иш коэффициенти, Карно цикли, инсон ҳаётида иссиқлик двигателларининг аҳамияти, иссиқлик двигателлари ва экология тушунчалари 10-синфда ўрганилади.

Жисмларни ташкил этган кичик заррачаларнинг (молекулалар, атомлар) ҳаракатига доир масалаларни алоҳида математик усул, яъни статистик усулга асосланиб ўрганишга тўғри келади, молекуляр физикани ўқитишга бундай ёндошишни инновацион деб бемалол айтиш мумкин.

Статистик усул умуман жуда кўп содда, индивидуал, бир-бирига ўхшаш ва бир-биридан мустақил бўлган ҳодисалар тўплами, яъни, молекуляр физикани ўқитишда умумий ҳодисаларни текшириш учун қўлланилади.

Молекуляр физикани ўрганиш катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, иссиқлик техникаси ва маълум техник хусусиятларга эга бўлган материалларни яратиш соҳасидаги фан ва техниканинг улкан ютуқларини намойиш этиш; иссиқлик ҳодисаларини билиш мумкинлиги ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги материалистик тасаввурларини шакллантириш; механик ҳодисалар билан солиштириш; макро- ва микрокатталиклар ва ҳодисалар орасидаги сабаб ва оқибат боғланишларнинг эҳтимолий - статистик характерини очиб бериш; ўрганилаётган назария, қонун ва тушунчаларнинг тадбиқ этиш чегараларини аниқлаш; оламнинг ҳозирги замон табиий-илмий манзарасининг вужудга келиши ва ривожланишида молекуляр-кинетик назариянинг улкан ролини кўрсатиб беришни ўз ичига олади.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА СУБЪЕКТ СОҒЛИГИ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Б.И. Каюмов - п.ф.н.,доцент, Н.Назарова- IУ-курс талаба
И. Каримов номидаги ТДТУ Олмалиқ филиали

Бугунги кунда таълим жараёнининг субъекти бўлган таълим олувчиларнинг соғлиги фақат медицина ходимларининг эмас, балки педагоглар жамоасининг ҳам жиддий муаммосига айланмоқда. Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатида соғлом авлод генофонди, келажак авлод саломатлиги ҳақида қайғуриш бугунги куннинг актуал муаммоларидан бири эканлиги таъкидланди. Мазкур масала жамиятимизнинг бош бўғини бўлган оиладан тортиб, бутун узлуксиз таълим тизимини ўз ичига олади.

Ушбу йўналишда медицина соҳасида олиб борилаётган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, айнан узлуксиз таълим жараёнида болалар ва ўсмирларнинг касаллиги интенцив ҳолда ўсиб бораётганлигини кўрамиз. Айниқса, таълим олувчиларимизнинг кўз кўриш, овқат ҳазм қилиш органларининг ҳасталиги ортиб бормоқда. Анологик ҳолатни узлуксиз таълим тизимида фаолият юритувчи педагоглар фаолиятида ҳам учратамиз. Бола организмининг таълим жараёнида юқори ҳис этилиши, интелектуал, жисмоний, эмоционал ҳолатлар, нопедагогик тактнинг стресс ҳолати, таълим методларининг нотўғри қўлланиши, педагог ва ўқувчилар ўртасидаги конфликтлар, ўқув материалининг ортиқчалиги ёки ўта мураккаблиги, ўқувчи ёшига номунотосиблиги асаб психик касалликларини кўпайишига ва ривожланишига замин яратади.

Маълумки, инсон-инсон йўналишидаги касблардан бири педагоглик касби бўлиб, унинг ўзига ҳос бўлган касбий касликлари ҳам мавжуд.

Тиббий кўрик жараёнида 58-65% педагогларда невротик (асаб) касалликлар аломати аниқланган бўлса, 30% педагогларда асаб тизими касалликлари мавжудлиги аниқланган. Неврознинг кенг қадам ташлаётганлигини мактаб ўқувчилари, олий таълим студентлари ўсмир ва ўспиринларида ҳам учратмоқдамиз. Масалан бошланғич ва ўрта синфларда ўғил болаларда 2 баробар, қизларда 3,3 баробар невротик касаликлар ортганлиги ҳақида статистик маълумотлар фикримизни тасдиқламоқда.

Айиқса, коллеж,Академик лицей битирувчилари орасида Олий ўқув юртига ҳужжат топширган абитуриентлар стресс ҳолатига учраганлиги боис асаб, ошқозон касалликлари, пессимистик кайфият,руҳан зўриқишга олиб келинганлиги сир эмас.

Россиялик тадқиқотчи Г.В.Митин бошчилигидаги тадқиқотларга кўра тахминан 60% ўқитувчи педагогик жараёнда психологик дискомфортни ҳис этса, 85% ўқитувчи иш фаолиятида стрессни бошидан тез-тез кечиришади. Бунда асосан янги талабларнинг тез-тез ўзгариши, янги ўқув материалларини мунтазам равишда ўзлаштириб бориш, инновацияга интилиш интелектуал босим сифатида намоён бўлади.

Айниқса, таълим жараёнидан ташқари пахта йиғим терими, маклатура, металлалом, шаҳар кўчаларини тозалаш, ободонлаштириш, навбатчилик қилиш ишларига чек қўйилиб, Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуси билан чиқарилган қарор ва фармонлар педагогик фаолият босимини бирмунча енгиллаштирилди. Бундан ташқари ижтимоий муносабат жараёнларида, иқтисодий ҳолат, оила масалалари, ўқувчилар ёки раҳбарлар билан конфликт педагог психологоэмоционал оламини ўзгаришига олиб келди.

Мазкур масалани тадқиқ қилган россиялик олим А.В.Гурьев фикрича асосан икки омил, яъни ташкилий педагогик жараён ва тўғри, илмий-педагогик асосда таълим жараёнини ташкил этиш муҳим роль ўйнайди деб ҳисоблайди.

Узлуксиз таълим тизимида педагоглар ва таълим олувчиларнинг саломатлигини таъминлашда таълим жараёнини индивидуаллаштириш, гумманистик ёндашув, демократик муносабат, инсонпарварлик тамойилига асосланиш, таълимга қадрият сифатида ёндашиш, мотивация, турли хил таълим технологияларидан самарадорли фойдаланиш, ҳамкорликда ўқиш, педагогик тактдан оқилона фойдаланиш ва бошқалар педагогик жараёнда муҳим роль ўйнайди.

Авторитар муносабат, таълим олувчи шахсини ҳурмат қилмаслик, бақириқ-чақириққа асосланиш, таълим-тарбияда педагогнинг якка ҳокимлиги, адолатсизлиги, беписандлиги, таълим олувчиларнинг асабини бузулишига, иш фаолиятига, психологоэмоционал ҳолатларига салбий таъсир кўрсатади. Бундай ҳолатлар таълим олувчиларнинг асабини зўриқишига олиб келади. Айниқса, ўқитувчи-таълим олувчи-ота-она ўртасидаги нопедагогик такт таълим олувчиларда ўз-ўзига ишончни йўқолишига, кайфиятни йўқолиши, бош оғриғи, юрак санчиғи, пессимистик кайфиятга олиб келади.

Е.Н.Дзятковскаянинг психологопедагогик тадқиқотларида таълим олувчиларни саломатлигини сақлаш омилларидан бири таълим жараёнини методик жаҳатдан тўғри ташкил этиш, педагог кадрларнинг педагогик-психологик саводхонлиги ва ташкилотчилигига боғлиқ деб ҳисоблайди.

Соғлом авлод келажаги ҳақида сўз юритар эканмиз, талабалар саломатлиги муҳим ижтимоий масалалардан бири ҳисобланади. Афсуски, Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотига қараганда айнан талабалар физиологик ҳолати ёмонлиги қайд этилган. Касаллик кўрсатувида гипертония, тахикардия, диабет, асаб

бузилиши, кўз хасталиги каби касалликлар лидерлик қилмоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири олий таълимда талабаларнинг психологик зўриқишидир.

Мазкур психологик зўриқишлар ўқув программаларининг мураккаблиги, мустақил ўқув фаолиятининг шаклланмаганлиги, умумтаълим программасини етарли ўзлаштирмаганлиги, таълимнинг тизимлилиги, изчиллилиги бузилганда, касб танлашда бефарқлик асосида юзага келади.

Масалан: 1. Педагогнинг нопедагогик фаолияти
2. Ўқув материалининг мураккаблиги
3.Дангасалик, ташаббусизлик.
4.Мақсаднинг ноаниқлиги
5.Ўз кучига ишончсизлик.

Е. П. Ильин такидлашича ,эмоционал азият чекиш асосан инсон –инсон йўналишидаги касбий фаолиятда юзага келувчи психологик ҳолат бўлиб, унинг синдромларини ўта асабийлашиш, руҳан толиқиш, ўз-ўзини бошқаро олмаслик, уйқусизлик, бедорлик, қўли ишга бормаслик каби руҳий ҳолатларда намоён бўлади..

Айниқса, ўқув соатларининг ҳаддан зиёд ортиқлиги, сурункасига 4 жуфтлик дарс машғулотларининг олиб борилиши, асосан назарий машғулотларга кенг эътибор берилиши, дарс жадвалининг илмий педагогик жиҳатдан тузилмаганлиги, ҳамда талабалар томонидан ўз вақтида овқатланмаслик ёки фасфуд озуқалар билан чегараланиши саломатлик пойдеворига путур етказилмоқда.

Саломатлик ҳақида сўз юритганимизда аввалом бор табиат қучоғидан баҳраманд бўлиш билан сўз бошланади. Аммо, узлуксиз таълим комига бола жалб қилиниши билан таълим олувчиларнинг табиат қучоғида, том орқасида меҳнат орқали оилада ёрдам бериш, қадрдон инсонлар билан тез-тез учрашиб туришига имконияти мавжуд эмас. Натижада табиатдан, меҳнатдан, қадрли инсонлардан бегоналашув омили юзага келади. Ваҳоланки, биз меҳр-мурувват, маънавият, қадрият, фазилат каби инсонийлик оламини шакллантириш бош педагогик масала ҳисоблаймиз.

Юртимизда туризмнинг ривожланиши дастури амалга оширилмоқда экан, авваломбор ички туризмда талабаларимизнинг иштироки учун кузги, баҳорги таътилларга ҳам кенг эътибор қаратилиши вақти етиб келди. Бинобарин, ватан туйғуси, ватан тарихи, моддий ва маънавий бойликлар саёҳат асосида ўзлаштиришда муҳим роль ўйнайди. Албатта, ушбу масала олий ўқув юртида коллеж, академик лицейда ўзлаштирилган фанларни такрорланмаслиги ҳисобига амалга оширилиши мумкин.

Е.Н.Дзятковская психолого-педагогик тадқиқотларида таълим олувчиларни саломатлигини сақлаш омилларидан бири таълим жараёнини методик жаҳатдан тўғри ташкил этиш, педагог кадрларнинг педагогик-психологик саводхонлиги ва ташкилотчилигига боғлиқ деб ҳисоблайди.

Ушбу фикрга тўлақонли қўшилган ҳолда таълим технологияларига асосланиш узлуксиз таълим тизимида таълим олувчи саломатлигини сақлаш йўналишларидан бири деб ҳисоблаймиз.

Бугунги кунда таълим технологиялари асосида замонавий таълимни ташкил этиш, ҳар бир узлуксиз таълим тизими педагогларининг касбий компитетлигига қўйилган асосий талаб ҳисобланади. Педагогик, психологик назарий маълумотлар, педагогик малака кўникмалар, педагогик технологияларнинг назарий ва амалий асослари,педагогик такт асосида таълим жараёнини ташкил этиш ҳар бир техника йўналишидаги олий ўқув юрти педагогларининг касбий педагогик вазифалари ҳисобланади.

Бугунги кунда техника йўналиши олий ўқув юрти ўқув режаларидан

педагогика психология фанлари кескин қисқартирилганлигини кўрамиз.

Мазкур масалада техника йўналишидаги университетларда 2021-йилдан бошлаб бор йўғи касбий психология фани 70 соат ўқув режасига киритилган холос. Демак, мазкур кадрларнинг келажакдаги методик фаолиятининг самарадорлигига кафолат бериш қийин. Бинобарин, техник йўналишдаги олий ўқув юрти,касб-ҳунар коллежларида айрим таълим бераётган педагогларимизнинг методик жиҳатдан, таълим олувчига мунособат жиҳатдан "оқсаётганлиги" сир эмас. Таҳлил жараёнида улар асосан олий ўқув юртида педагогика, психология, методика, таълим технологиялари ўтилмаганлигини рўкач қиладилар.

Таълим технологиялари бугунги кунда дидактик масала бўлиб қолмай, балки, таълим олувчи шахси, унинг камолоти ва саломатлигини ҳам ўз ичиги олувчи масаладир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Киселёв С.А. Образовательные технологии //Курс лекции/.Белорусь-2014.
2. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л.Н.Алексеева// Учитель.-2004.-№3- с78.

TA'LIMDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

B.J. Xasanova - o'qituvchi, Z.Q. Safoyeva - 2-kurs talaba
Toshkent davlat pedagogika universiteti

Hozirgi kunda ta'limning asosiy maqsadlaridan biri zamonaviy ta'lim tizimida yuqori sifatli axborot texnologiyalarini joriy etib, ta'lim sifatini samaradorligini oshirish va ta'lim jarayoniga axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini keng ko'lamda joriy etishdan iboratdir. Shaxsning mukammal shakllanishi uchun ta'lim va tarbiya uzviy bog'liqlikda olib borilishi kerak. Ayniqsa, bugungi kun talabini bajarish uchun tezkor ma'lumotlarni olish uchun, albatta axborot texnologiya ma'lumotlariga tayanib ish tutamiz. Dunyoviy bilimlarni shaxs tomonidan mukammal o'zlashtirilishi uchun bugungi kunda kompyuter va axborot texnologiyalarining o'rni salmoqli bo'lib, bugungi kunda insonni ushbu texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shaxsning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim, tarbiya jarayoniga yondashish an'anaviy pedagogika sohasida juda yaxshi o'rganilgan va o'z samarasini berib kelmoqda.

Bugungi axborotlashgan texnologiyalar jadal sur'atlar bilan o'sib borayotgan zamonda ta'lim, tarbiya sohasida zamonaviy axborot texnologiyalarini, elektron dasturiy vositalarni to'g'ri qo'llash shaxsning mukammal shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'limda zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etilishi fanning barcha sohalarini axborotlashtirishni, o'quv faoliyatini intellektuallashtirishni, integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirishni, ta'lim tizimi infratuzilmasi va uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga olib keladi. Buning natijasida talabaning kasbiy bilimlarni puxta egallashiga, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish orqali fan sohasining chuqur o'zlashtirilishiga, o'quv faoliyatining xilma-xil tashkil etilishiga, mustaqil faoliyatini kengayishiga, o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompьyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish holatlari paydo bo'ladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kundalik hayotimizda media-texnologiyalarning o'rni tobora kengayib bormoqda. Ta'lim jarayonida texnik vositalardan foydalanish juda muhim o'rinni egallaydi. Ushbu vositalar yordamida mashg'ulotlarni zamonaviy talablarga javob

beradigan tarzda olib borish hamda ta’lim oluvchilarning diqqatini jalb etishda keng foydalanish mumkin.

Elektron pedagogik dasturiy vositalar-kompьyuter texnologiyalari yordamida o‘quv jarayonini qisman yoki to‘liq avtomatlashtirish uchun mo‘ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonini samaradorligini oshirishning shakllaridan biri bo‘lib, bugungi kunda zamonaviy texnologiyalarning o‘qitish vositasi sifatida ta’lim jarayonida ishlatilib kelinmoqda. Shu sababli ham o‘qituvchi zamonaviy voqelikka to‘g‘ri yondoshgan holda ta’lim jarayoniga axborot uzatishning yangi metodlarini olib kirishi zarur.

Rivojlangan mamlakatlarda axborot texnologiyalarini ta’limga joriy etishda ularning texnik vositalarini integratsiyalash asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlaydigan oliy o‘quv yurtlarida, talabalarga zamonaviy kompьyuter va aloqa vositalaridan foydalanib, murakkab vaziyatlarda tezkorlik bilan bir qarorga kelish, axborotni qidirish, uni olish, kommunikativ bilimlarini va boshqa shu kabi qobiliyatlarini oshirish uchun, eng qulay texnologik imkoniyatlari bo‘lgan shart sharoitlar yaratib berilishi kerak. Rasmiy bilim berishdan ozod bo‘lgan pedagoglar, butun diqqat e’tiborini o‘zlari o‘qitayotgan talabalar bilan o‘zaro aloqani mustahkamlashga qaratishlari lozim bo‘ladi, bu esa ularning ish mohiyatlarini tashkil etadi. Gap, talabalarni u yoki bu fanlarda ularning induvidual imkoniyatlarini, talablarini va ularning oldida turgan muammolarni birgalikda munozara, loyihalash hamda olingan natijalarni tanqidiy tahlil qilish orqali, nostandart yechimlarni topish kabilarni ishlab chiqishga yondashish ustida ketayapti. Kelajak pedagoglarini tayyorlaydigan bilim yurtlarida, juda muhim an’anaviy auditoriya shaklidagi ish olib borish vaziyati ham yangi mazmun bilan boyitiladi, chunki axborot va kommunikatsiya texnologiyalarni qo‘llash natijasida tejalgan vaqt, pedagoglarda ta’lim berayotgan o‘quvchilarining mutaxassislik malakalarini yanada oshirish uchun juda zarur bo‘lgan shaxsiy muloqotlari uchun qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. -T.: Fan, 2007.

2. Qodirov B.G‘., Begimqulov U.Sh., Abduqodirov A.A. “Axborot texnologiyalari”. Elektron darslik. 2002 y.

3.Ishmuxammedov R.J. “Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llari”. Toshkent: 2000 y.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДХОДОВ К ОБРАЗОВАНИЮ

Ж.О. Ортикбоев - ассистент
Ташкентский Педиатрический медицинский институт

В связи с изменениями в социальной жизни, прогресс в науке и культуре, новые потребности в педагогической деятельности, привели к переменам в системе образования. Одним из возможных путей дальнейш его развития этой области являются инновации. Инновация - это изменение или новшество, которое предполагает введение чего-либо нового .В деятельности педагога инновации проявляются с введение м новых целей образования; в организации совместной деятельности учи теля и учащегося; разрабатываются новые формы и методы обучения [1]. Информационные технологии изменили наш взгляд на образование. Устаревшая система образования, как выяснилось, не учит тому, что

учащиеся должны или хотят учить. Программы и стандарты не успевают за преподавателями и учащимися, потому что именно они создают новые образовательные среды.

Каковы же современные тенденции развития образования. Их достаточно много (более 50 подходов). Остановимся на самых распространенных.

1. **Социальные сети.** Существует порядка 70 млн. блогов, которые используют социальные сети для преподавания самых разных дисциплин, благодаря чему застойное традиционное образование преображается, учащиеся вовлекаются в динамичный процесс общения и заявляют о себе.

2. **Разговорное образование.**Педагоги считают, что использование разговоров или видео для просмотра уроков и преподавания новых тем помогает учащимся учиться и сохранять необходимую информацию. Студенты любят движение, телевидение и кино, поэтому использование этих фрагментов информации преобразует смысл обучения, особенно для многих студентов, не имеющих времени.

3. **MOOCs и электронное обучение.** Бесплатное образование в форме электронных учебных курсов и массовых открытых онлайн-курсов, доказывает, что студенты хотят учиться, но не располагают ресурсами для этого.

4. **Финское образование.** Вместо того, чтобы сосредоточиться на соблюдении стандартов и гонках на высшем уровне, Финляндия стремится обеспечить качественное образование для всех. Вопреки многим взглядам, Финляндия не верит в конкуренцию и даже не ставит оценки до пятого класса. Система также не верит в карательные меры, но поощряет доверие и равенство.

5. **Мобильное образование.** Мы движемся как глобальное общество, так что куда бы мы ни шли, мы носим с собой наши смартфоны. Таким образом, образование, по крайней мере, в наиболее общих аспектах, будет там же. Если мы возьмем наши ноутбуки по всему миру, образование будет идти с нами в соответствии с теориями мобильного образования.

6. **Геймификация.** Концепция геймификации, в основном, означает знакомство с игровой средой, в которой игры обычно бывают неприемлемыми для образования. Слово «геймификация» было придумано английским программистом НикомПеллингом в 2004 году. Добавление игр в образование означает, что пользователь выполняет определенные задачи за вознаграждение, как в видеоигре.

7. **Расширение смешанного обучения.** Новая тенденция в образовании переосмысливает роль компьютеров в классе и позволяет каждому ученику учиться в разном темпе. Соединяя обычное и онлайн обучение, учителя в США, отмечают возросший интерес к учебе учащихся и учителей к работе.

8. **Каталитическая роль.** Многие фонды или организации играют каталитическую роль в развитии образования, например Фонд Билла и Мелинды Гейтс . Они помогают новаторам изменить динамику образования, предоставляя денежные и другие ресурсы в качестве поддержки для

обучения. Основная идея состоит в том, чтобы укрепить отношения между учителем и учеником, чтобы процесс обучения развивался до такой степени, что ученики не только учатся, но и применяют то, что они изучают.

9. **Перевернутое обучение.** Если говорить прямо, « перевернутая классная комната» означает переворачивание обучения с ног на голову, т.е. ознакомление с темой происходит дома, а выполнение заданий в классе, вместе. Трудная часть изучается в школе, где учителя могут помочь учащимся заполнить пробелы.

10. Гибкое обучение. Гибкое обучение предлагает студентам выбор, удобство и индивидуальный подход к изучению любого предмета. Поскольку мы индивидуальны, обучение и преподавание должны повлечь некоторую гибкость в области стандартизации. Приходится констатировать, что образование меняется очень быстро. Если мы будем преподавать по старинке, используя монологические лекции и практические занятия с мелом у доски, мы не сможем подготовить специалистов, которые будут востребованы.

Главная идея современного образования – научиться жить и работать в новых условиях, быть мобильным и гибким, уметь быстро осваивать смежные профессии, быть в курсе новых открытий и смело заявлять о себе.

Литература

1. Дмитриева Е.Л., Дмитриев С.В., Шилина Е.Л. Современные тенденции в образовании // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XLV междунар. науч.-практ. конф. № 10(45). – Новосибирск: СибАК, 2014.

2. Gamification in the Classroom/ Education world.https://www.educationworld.com/teachers/online-pd-gamification-classroom-k-12

3. Liza Chesser. A World of Knowledge: 50 Different Views of Educationhttps://www.opencolleges.edu.au/informed/author/lisa/.

4. Smithsonian.com/ Educating americans for the 21st century. https://www.smithsonianmag.com/innovation/the-rise-of-blended-learning-7719337/.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ И ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Н.Т.Абдулхакимова - ст.пр., У.Маматов - студент 1-курса
Алмалыкский филиал ТГТУ им. И. Каримова

На современном этапе жизни нашего общества выросли требования к нравственным, интеллектуальным и профессиональным качествам будущего специалиста. Усиливается значение высшей школы, признанной не только вооружить студентов определенным объемом знаний и профессиональных умений, но и формировать у них способы самостоятельного их добывания, навыка управлять процессом учения. Главной функцией среднего специального и высшего образования является вооружение обучающихся знаниями, способами учебной деятельности, профессиональными умениями. И в первую очередь в обучении выдвигаются проблемы формирования у студентов способности к планированию,

самоконтроля, самореализации, саморазвитии, самокритичности, умению управлять своими познавательными профессиональными интересами. Накопленные знания в психологической науке должны эффективно использоваться для оптимизации учебно-воспитательного процесса в вузах. [Дебердеева Т.Х]

В настоящее время высшее учебное заведение - это сложнейшая система с несколькими институтами, факультетами, кафедрами, тысячами преподавателей и студентов. Основной функцией высшей школы является удовлетворение потребностей Республики Узбекистан в специалистах высшей квалификации - творческих, самостоятельно мыслящих личностей, способных создавать новые идеи, технику и технологию. Творчество предполагает предвидение, умение ставить новые цели и продвигаться к ним, самоконтроль за поступками и действиями, т.е. осознанное самоуправление.

Интенсивное развитие производства, науки и техники возросли настолько, что возникло рассогласование между потребностями общества в специалистах, способных быстро перестраиваться в соответствии с темпами социального прогресса и с теми качествами, которыми обладают молодые специалисты сегодня. Сформировавший разрыв можно ликвидировать в процессе подготовки специалистов с опережением, направленных на будущее, способных к творчеству, умеющих предвидеть тенденции развития, самоуправляющих учебной деятельностью. [Кваша В.П.]

Таким образом, подготовка студентов к совместной деятельности, развития у них свойств личности, обеспечивающих психологическую совместимость, формирование умений и навыков по координации своих действий с действиями других людей – все это выступает как главная цель подготовки специалистов высшей квалификации во всех сферах общественной жизни.

В современной педагогической психологии интенсивно реализуется интерактивный подход в обучении разного ранга, поэтому организация учебно-воспитательного процесса в высшей школе означает непрерывное взаимодействие преподавателя со студентами. Чтобы современная высшая школа отвечала всем требованиям мирового стандарта нынешнему преподавателю необходимо знать психологические особенности студентов и уровень их психологической готовности к обучению в вузе.

Современный прогресс во всех сферах общественной жизни привел, с одной стороны, к изобилию информации различного характера, а с другой к ослаблению устойчивости и прочности профессиональных знаний, в связи с тем, основной целью учебно – воспитательного процесса в вузе становится не только достижение определенного уровня усвоения знаний, а вооружение будущих специалистов методами, способами самостоятельного овладения ими, творческой активности, критического мышления и самоуправления учебной деятельностью. Это психологическое явление позволит будущему специалисту двигаться вперед вместе с обновлением, преобразованием, перестройкой, прогрессом, педагогической технологией. [Алексеева Л.Н.]

Современные требования к учебно – воспитательному процессу в вузе возлагают большую ответственность и творческую активность студентам, так как основной фонд знаний усваивается ими самостоятельно. Поэтому современный студент должен самостоятельно рассуждать, обобщать, находить существенные признаки в изучаемом материале, овладеть новой педагогической технологией и рациональными способами учебной деятельности, управлять познавательными

интересами и вниманием. Психологические исследования, посвященные особенностям формирования у личности студента образа «Я», позволяет выделить некоторые наиболее общие качества, составляющие содержание этого образа.

В осуществлении учебно – воспитательного процесса в вузе необходимо постоянное взаимодействие преподавателя со студентами.

Чтобы такое взаимодействие реализовалось на должном уровне, более эффективным путем преподавателю желательно знать возрастные особенности студенческой молодежи.

Студенчество выполняет особую роль в системе общественного разделения труда, опосредованно участвуя в производительном труде в форме учебы, роль которой в обществе постоянно возрастает. Сам процесс учения в вузе предполагает включение студентов в систему общественных отношений и усвоение социальных ценностей общества.

Специфические особенности обучения в вузе помогает определению у студенческой молодежи собственной позиции, расширению контактов с другими группами. В научной психологии категория общения в ее широком понимании включает в себя внутреннюю связь совместной деятельности, взаимодействия и взаимных отношений, и выражает таким образом процессуальный аспект общественных отношений. . [Алексеева Л.Н.]

Принципиальность и требовательность в межличностном отношении преподавателя служит в качестве особого воздействия на студентов. Такой подход формирует у студентов самоуважение, самооценку, самоконтроль, самосознание, рефлексию.

Процесс превращения студента в специалиста должен контролироваться не только преподавателем, но и самим студентом по четким, понятным ему, личностно значимым и приемлемым критериям. Только при этих условиях можно рассчитывать на возникновение познавательной мотивации и превращение ее в мотивацию профессиональную, на заинтересованное участие самого студента в процесс перехода от учения к труду.

Использованная литература:

1. Дебердеева Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества /Т.Х.Дебердеева. //Инновации в образовании.-2005.-№3. с.79.

2. Кваша В.П. Управление инновационными процессами в образовании. Дис. канд.пед.наук.-М., 1994. -345с.

3. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л.Н.Алексеева// Учитель.-2004.-№3- с78.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Н.Т.Абдулхакимова - ст.пр., Ж.Умаралиев - студент 1-курса
Алмалыкский филиал ТГТУ им. И. Каримова

С развитием в настоящее время педагогической инновации как области научного знания в педагогической деятельности созданы условия для реализации новых педагогических технологий, реализующих эту деятельность. Образовательная инновационная технология означает способ реализации процесса обучения, включающий инновационные формы, методы и средства обучения, благодаря которым осуществляется целенаправленная учебная деятельность преподавателя и студента.

Современный период развития общества характеризуется мощным влиянием на него компьютерных технологий, которые проникают во все сферы человеческой деятельности, обеспечивают распространение информационных потоков в обществе, образуя глобальное информационное пространство.[Андреева-4.]

В настоящее время в нашей стране идет становление новой системы образования, ориентированной на вхождение в мировое информационно-образовательное пространство. Компьютерные технологии призваны стать неотъемлемой частью целостного образовательного процесса, значительно повышающей его эффективность.

Информация рассматривается как один из основных ресурсов развития общества, а информационные системы и технологии – как средство повышения производительности и эффективности работы трудовых ресурсов.

Информационные технологии занимают все большее место в организации учебного процесса при подготовке специалистов и обладают свойствами, которые полезны для экономиста-менеджера, так как они являются самыми эффективными носителями современных методов решения экономических задач, подключают к единому информационному пространству – экономическому и образовательному. [Беспалько-352]

В практике педагогического образования актуальной остаётся задача внедрения таких технологий обучения, которые позволили бы реализовать языковую компетенцию, содержащую профессионально-языковую подготовку будущих специалистов. Студенты выполняют множество заданий, направленных на совершенствование культуры собственной речи. Они овладевают профессиональной терминологией, их знания о языке и речи и речи приобретают профессиональную направленность.

Можно выделить следующий алгоритм учебной деятельности в процессе использования инновационных образовательных технологий:

анализ ситуации, выделение проблемной темы;

актуализации проблемы;

перевод проблемы в серию учебных задач;

разрешение проблемы (индивидуальные, парные и групповые формы организации учебной деятельности, работа с текстами, моделирование различных ситуаций и т.д.). Использование данных технологий на уроках имеет большие преимущества. Учебный процесс становится для учащихся интересным, развивает навыки самостоятельно получать знания в процессе взаимодействия и поиска. Повышается качество и прочность полученных знаний. Развиваются исследовательские навыки и умения. Параллельно с процессом обучения идёт развитие коммуникативных качеств и формирование лидерских качеств личности.[Андреева-6]

Среди многообразия педагогических технологий чаще всего используются технологии проблемного обучения. Основным качеством данной технологии определяется развитие высокого уровня мотивации к учебной деятельности, активация познавательных интересов студентов, что становится возможным при решении возникающих противоречий, создании проблемных ситуаций на уроке. В преодолении посильных трудностей у студентов возникает постоянная потребность в овладении знаниями, умениями и навыками.

Появление новых информационных технологий – переворот, который потрясает сами основы традиционной экономики. Информационные технологии в экономике – это средство виртуальной экономики.

Виртуальная экономика – это среда, особое экономическое пространство, в котором осуществляется электронный бизнес, то есть это экономика, основанная на использовании интерактивных возможностей. В виртуальной экономике существует понятие электронного бизнеса, то есть деятельности компании, направленной на получение прибыли, которая основывается на цифровых технологиях и тех преимуществах, которые они предоставляют. Позитивная возможность современных Internet-технологий – возможность использовать уникальные экспериментальные ресурсы. Еще одна возможность, которую успешно используют научные сотрудники, профессора, – развитие и поощрение творческого потенциала студентов.

В настоящее время есть все основания утверждать, что многие традиционные методы представления знаний, равно как и формы, методы и средства обучения студентов, не отвечают потребностям подготовки высокопрофессионального специалиста. Так, сложившееся в высшей школе соотношение аудиторной и самостоятельной работы студентов в пользу аудиторной входит во все большее противоречие с современными тенденциями организации учебного процесса.[Гурьянова-14-15]

Как показывает практика, значительная часть студентов-первокурсников учится ниже своих способностей из-за отсутствия навыков самостоятельной работы. Поэтому перед преподавателями каждой учебной дисциплины, и русского языка в особенности, стоит задача помочь студенту наиболее эффективно организовать свою учебно-познавательную деятельность, рационально планировать и осуществлять самостоятельную работу, а также обеспечивать формирование общих умений и навыков самостоятельной деятельности. Овладеть русским языком можно лишь при условии интенсивной работы каждого студента на занятиях и дома. Алгоритм выполнения самостоятельной домашней работы отрабатывается в аудитории под руководством преподавателя. Для того чтобы самостоятельная работа студентов проходила наиболее эффективно, при определении домашнего задания мы объясняем, что нужно сделать, как сделать, и сколько времени может для этого потребоваться.

Новые средства связи и системы коммуникаций сокращают расстояния, разобщающие людей, и не знают границ, разделяющих страны и народы. Новые знания, рожденные интеллектом одного, буквально в мгновение ока становятся доступны всем. Существенное влияние информационные технологии оказывают на деятельность государства и социальную жизнь общества.[Ефремова-44]

Чтобы помочь будущим специалистам само реализоваться в будущей профессиональной деятельности на международном уровне, стать полноправными участниками диалога культур, научить анализировать, выбирать, оценивать, давать социально-политический анализ явлениям общественной жизни, преподавателями кафедры «Социально-гуманитарные науки» АФ ТГТУ им. И. Каримова обучение студентов организуется на основе творческого подхода.

Преподаватели вуза широко используют такие методы обучения, которые позволяют каждому студенту проявить свою активность, свое творчество. В практику работы активно внедряются ролевые и деловые игры, метод проектов, которые реализуются с помощью компьютерных телекоммуникаций, использования мультимедийного оборудования.

Позиция преподавателей в качестве наставников выдвигает задачи, которые заключаются не только в координации процесса обучения, но и в содействии

развитию студентами востребованных мировым сообществом умений и навыков – быстро адаптироваться к изменениям в информационных компьютерных технологиях, работать в группе, ставить проблемные вопросы, осуществлять поиск и систематизировать полученные результаты, при этом глобально и критически мыслить, вырабатывая активную гражданскую позицию.

Список использованной литературы:

1. Андреев, А. А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования А.А. Андреев 2001. № 3. С. 6-9.

2.Беспалько, В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В.П. Беспалько. – М. Издательство МПСИ. – Воронеж МОДЭК 2002. – 352 с.

3. Гурьянова С.Ю. Инновационные технологии обучения – основа качества образования С.Ю. Гурьянова Качество. Инновации. Образование. 2010. – №2. – С. 12-18.

4. Ефремова Н.Ф. Подходы к оцениванию компетенций студентов-первокурсников Н.Ф. Ефремова. Высшее образование – 2010. №4. С. 43-48

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИГА МУВОФИҚ БЎЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАНЛАШ

Н.Абдулҳакимова – ўқитувчи, М.Жабборов - талаба
ТДТУ Олмалиқ филиали

Жамиятимиз талаб этаётган ҳар томонлама этук, комил инсонни тарбиялашда ўқитувчининг ўрни беқиёсдир. Таълим тўғрисидаги қонуннинг 5-моддасида тегишли маълумоти "Касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга" эканлиги таъкидланади. Қонун, кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва ҳозирги кунимиз талаби бўйича ўқитувчига қўйилган талаблар ҳам ортиб бормоқда. Ҳозирги кун ўқитувчиси чуқур билимли, мутахассислик фанини тўлиқ эгаллаган бўлиши билан бирга буюк инсоний фазилатларга эга бўлган, болалар ва катталар билан қийналмасдан муомалага кириша оладиган, уларнинг руҳиятини, ҳолатини тушуна оладиган ҳақиқий моҳир педагог бўлиши лозим. Бундай мутахассис педагог, психолог, амалиётчи ўқитувчи учун керак бўладиган юксак педагогик маҳорат ва техника кўникмаларини эгаллаган шахс бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора –тадбирлар тўгрисида” ги қарори қабул қилинди.

Кейинги йилларда мамлакатимизда ижтимоий – иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамда халқаро стандартлар талабларига мос келадиган олий таълим тизимини яратиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. ”Ҳудудларда янги олий таълим муассасаларининг ташкил этилиши, кадрлар тайёрлашнинг замонавий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари ҳамда сиртқи ва кечки бўлимларнинг очилиши , олий таълим муассаларига қабул квоталарини оширилиши мазкур йўналишдаги муҳим ислоҳотлар ҳисобланади” –дейилади Президент қарори матнида .

Шу билан бирга олий таълим муассаларида таълим сифатини оширишга, республикада амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар, ижтимоий ва

иқтисодий соҳалардаги янгиланишларда ушбу муассаларнинг фаол иштирокини таъминлашга тўсиқ бўлаётган бир қатор муаммолар сақланиб қолмоқда. Буларга:

–олий таълим тизимида ўқитишни ташкил этиш жараёни, таълим олаётган талабалар билимини баҳолаш тизими бугунги кун талабларига жавоб бермаяпти;

–профессор – ўқитувчиларнинг фаолятини, билимини ва педагогик кўникмасини баҳолашнинг замонавий тизими мавжуд эмаслиги таълим сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда;

–олий таълим муассасаларига кириш тест саволлари абитуриентнинг мантиқий фикрлаш қобилиятини аниқлаш имкониятини бермаётганлиги иқтидорли ёшларни олий таълим муассасаларига қабул қилишда муаммолар келтириб чиқармоқда.

–олий таълим муассасаларидаги таълим жараёни устидан самарали жамоатчилик назоратининг ўрнатилмаганлиги ушбу соҳада кўплаб муаммоларнинг, энг аввало, коррупция ҳолатларининг сақланиб қолишига сабаб бўлмоқда.

–олий таълим муассасаларининг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ва тизимли ўзгаришлардаги иштироки ҳамда ташаббускорлиги сезилмаяпти, уларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ҳанузгача қониқарсиз бўлиб қолмоқда.

–республикамизда олиб борилаётган туб ислоҳотларнинг мазмуни ва моҳиятини оммавий ахборот воситалари орқали халқимизга, кенг жамоатчиликка тушунтиришда олий таълим муассасаларининг фаол иштироки йўлга қўйилмаган.

–олий таълим муассасалари инновацион ва технолигик ғоялар билан фикр алмашадиган мулоқот марказларига айланмаган, тегишли соҳаларда мавжуд муаммо ва камчиликларни тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими бўйича таклиф киритиш борасида профессор-ўқитувчилар, ёш олимлар ва талабаларнинг ташаббус кўтсатишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилмаган.

Бугунги кунда ўқув муассасаларини битириб чиқаётган ўқувчи ва талабаларда мустақил фикрлаш лаёқати тўла ривожланган деб бўлмайди. Уларда илм-фан ютуқларига, амалиётга таянган ечимлар қабул қилиш учун малака ва билим етарли эмас. Шу боис мактаб, коллеж ва академик лицейларни битирган ёшларимизнинг кўпчилиги мустақил ҳаётда ўз ўрнини топа олмаяпти. Сир эмас , академик лицей ва касб –ҳунар коллежлари битирувчиларининг тахминан 10 фоизигина олий ўқув юртларига биринчи йили ўқишга қабул қилинмоқда, холос. Шу боис қўшимча таълим –репетитор хизматига катта эҳтиёж мавжуд.

Халқаро стандартлар, замонавий илм-фан ютуқларини инобатга олган ҳолда, ўқув дастурлари, дарсликлар ва ўқув қўлланмалари, ўқитиш услубиятини мунтазам такомиллаштириш, таълимнинг барча босқичларида табиий-илмий ва муҳандислик фанларини ўқитишнинг амалий тизимини жорий этиш, ўқитишнинг барча босқичларида хорижий тилларни ўрганишни кенгайтириш лозим. Глобаллашув жараёнида мамлакатимиз барқарор тараққиётини таъминлашда илм-фан, янги техника –технологиялар ривожи муҳим рол ўйнайди. Қувонарлиси шуки, мамлакатимиз раҳбаряти ушбу соҳаларга катта эътибор қаратмоқда. Келгусида ҳам ривожланган мамлакатлар тажрибалари чуқур ўрганилиб, мамлакатимизга хос хусусиятлар, қадриятлар, шароитлар инобатга олинган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан модернизация қилишимиз лозим. Ҳозир олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги томонидан малака ошириш, чет эл профессорларини Ўзбекистонга олиб келиб маъруза ўқитиш, бакалавр ва магистр дастурларини ривожланган мамлакатлардаги ўқув дастурларига яқинлаштириш ишлари олиб

борилмоқда. Уларнинг дарсликлари, ўқув стандартлари тажриба сифатида қўлланилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан “Ўзбекистон Республикасининг 2030- йилгача халқ таълим тизимини ривожлантириш консепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Президент фармони лойиҳасини муҳокама этиш учун эълон қилинди. Мазкур консепцияда 2030 – йилгача Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини ривожлантириш консепцияси ҳамда уни амалга ошириш учун йўл харитаси тасдиқланиши таклиф этилган. Ушбу ҳужжат мамлакатда 2030 йилгача халқ таълимини ривожлантириш бўйича чора –тадбирлар белгиланган.

Консепциянинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

-Узлуксиз таълим, шунингдек, профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимининг мазмунини сифат жиҳатдан янгилаш;

-Таълим бериш методларини такомиллаштириш, ўқув жараёнини индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма–босқич амалга ошириш ;

-Халқ таълим тизимига замонавий ахборот–коммуникация технологиялари ҳамда иновацион лойиҳаларни жорий этиш;

-Халқ таълим тизимидаги таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва бюджет маблағларини молиялаштириш самарадорлигини ошириш;

-Ёшларни тарбиялаш, шунингдек, уларнинг бандлигини таъминлашда мактабдан ташқари таълимнинг замонавий усуллари ва йўналишларини жорий этиш. Қолаверса, ўқувчилар компетенцияларини ривожлантириш учун замонавий таълим техналогиялари жорий этилади. Мамлакатимизда Президент мактаблари ҳамда “Замонавий мактаблар” ташкил этилиши кўзда тутилмоқда.

Юртимизнинг келажаги, унинг эртанги тақдири, озод ва обод жамият қурилишига эришишимиз ҳам маълум маънода шу ислоҳотларнинг натижасига боғлик. Чунки таълим-тарбия онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад-озод ва обод жамият барпо этиб бўлмайди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. И.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқни –халқ, миллатни –миллат қилишга хизмат этсин. “тафаккур” журнали,1998й, 2 сон

2. И.Каримов. “ Юксак маънавият – Енгилмас куч ”-2008й

3. Ш.Мирзиёев. “Миллий тараққиёт йолимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз ” -2017й

4. Ш.Мирзиёев. “ Қонун устиворлиги ва инсон манфатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови ”-2017й

ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ФАНЛАРИНИ ЎТИШДА ЗАМОНАВИЙ ВИРТУАЛ ДАСТУРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Л.Ф.Пўлатова - ф-м.ф.н.
Тошкент темир йўл мухадислари институти

Электротехника ва электроникани ўрганишда синаш ва тажрибалар ўтказиш зарурлиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Лекин уларни ўтказиш жиддий қийинчиликларни келтириб чиқариши мумкин (айниқса ҳозирги

вақтда). Яхши ўқув лабораторияси замонавий ўлчов жихозларига ва уларни ишчи ҳолатда сақлаб тура оладиган малакали ходимларга эга бўлиши керак. Ўқув юртлари учун бундай лабораторияни ушлаб туриш қийин масаладир.

Кейинги қирқ йил ичида электр ва электрон схемаларни ҳисоблаш воситалари тезлик билан ўзгариб борди. Бундай восита сифатида 70-йилларнинг бошида фойдаланилган логарифмик линейканинг ўрнини 70-йилларнинг иккинчи ярмида калькуляторлар ва мини ЭҲМ лар эгаллай бошлади. Мини ЭҲМ ларнинг ўрнига 80-йилларнинг ўрталарига келиб ҳисоблаш қувватлари ва имкониятлари узлуксиз ортиб бораётган персонал компьютерлар (ПК) қўлланила бошланди. Электрон схемаларнинг таҳлили бўйича ПК ларнинг дастурий таъминоти фақат ҳисоблашларнинг алгоритмлари ва сонли таҳлил усулларини ривожлантириш йўналишидагина эмас, балки ҳар хил турдаги схемалар (аналогли, рақамли, рақамли-аналог, импульс ва бошқалар) билан тажрибалар ўтказиш учун виртуал муҳитни яратиш имкониятини берувчи фойдаланувчи учун қулай интерфейсни яратиш йўналишида ҳам ривожланди.

Алоҳида таъкидлаш керакки, ПК нинг фойдаланувчи интерфейсини яратиш соҳасидаги ютуқлар шу даражада таъсирлики, улар схемаларни тадқиқ қилишга бўлган услубий қарашнинг кескин ўзгаришига олиб келди.

Персонал компьютердан фойдаланиш анъанавий ўқув лабораторияларига альтернатив - виртуал лабораторияларнинг яратилишига олиб келди. Виртуал лаборатория, умуман олганда, тадқиқотчининг реал лабораториядаги ҳаракатларини (ишини) имитация қилувчи интерфейсга эга бўлган сонли ҳисоблаш дастуридир. Юқори тезкорлик ва катта ҳажмдаги хотирага эга бўлган замонавий шахсий компьютерларда ҳисоблашларнинг сонли усуллари ёрдамида мураккаб моделларни ҳам аниқлиги реал объектларда ўтказиладиган тажрибаларда олинадиган натижаларнинг аниқлигидан қолишмайдиган аниқликда тадқиқ қилиш мумкин.

Electronics Workbench дастури – компьютерда виртуал электрон лаборатория бўлиб ҳисобланади. Унга асос қилиб профессионал моделлаш дастури PSPICE олинган бўлишига қарамасдан Electronics Workbench дастури максимал даражада қулай интерфейсга эга. Унда амперметр, вольтметр, мультиметр, генератор ва осциллограф каби таниш приборларнинг мавжудлиги тадқиқот жараёнининг табиий ва тушунарли бўлишини таъминлайди[Иус Д.:1]. Дастурнинг таркибида замонавий приборларнинг мавжудлиги фойдаланувчига оддийдан бошлаб жуда мураккаб тажрибаларни ўтказиш имкониятини беради. Electronics Workbench дастурининг бош ойнаси 1-расмда келтирилган.

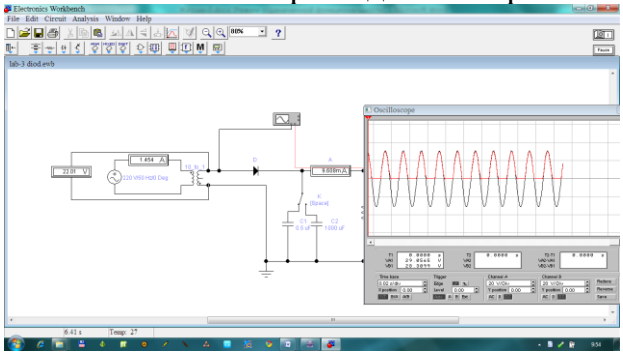

1-расм. Electronics Workbench комплексининг интерфейси

Бундай восита ўқитишда идеал бўлиб ҳисобланади, чунки элементлар ва ўлчов қурилмалари бўйича ҳар қандай чеклашларни олиб ташлаш имкониятини беради. Бундан ташқари вертуал дастури реал электрон ва ўлчаш приборлари ҳамда схемаларни ишлаш принципларини ўрганиш учун тренажёр вазифасини бажариши мумкин. [Егоров Е.: 2]

Юқорида келтирилган дастур электрон схема ва қурилмаларни моделларини яратиш ва улар ёрдамида натижаларни олиш ўзининг тезкорлиги ва қулайлиги билан ажралиб туради. Лекин тўғри натижалар олиш учун фойдаланувчи дастур билан ишлаш қоидалари ва усулларини ўзлаштирган ва уларни электрон схемалардаги жараёнларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш учун қўллаш кўникмаларига эга бўлиши керак[Хернитер М.: 3].

Фойдаланилган адабиётлар

1. Иус Д.В. Компьютерная поддержка инновайионной педагогической деятелности кафедры. Краснодар 2017 128 с.

2. Егоров Е.Н., Рempен И.С. Применение программного прикладного пакета Multisim для моделирования радиофизических схем, 2008, 24с.

3. Хернитер М.Е. Multisim. Современная система компьютерного моделирования и анализа схем электронных устройств. М.: ДМК_пресс, 2006, 488 с.

4. www.ni.com/ruccia MultisimTM. Ucer Guide, 2011.

5. http://ruccia.ni.com/multicim

ЭФФЕКТИВНОЕ ВЕДЕНИЕ ЗАНЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТ КАРТ

Ш.О.Ортикбоева – ассистент
Ташкентский Педиатрический медицинский институт

Интеллект карты или карты разума, как их еще называют, уже давно используются в учебных заведениях развитых и неразвитых стран. Создателем интеллект карты является Тони Бьюзен. За свою сравнительно короткую историю теория интеллект-карт породила более 200 миллионов страниц ссылок в Интернете. Что такое интеллект-карта? Как мы знаем, студенты во время учебы вынуждены много конспектировать, во время лекции они заняты только одним - успеть за лектором зафиксировать информацию, при этом понимания и обработки услышанного не происходит. Как показали исследования, эффективность конспектов очень низкая, из многочисленных страниц конспекта важная информация занимает лишь небольшой процент. Интеллект-карта – это схематическое отображение информации, которая расположена наподобие кластера. Вместо того, чтобы писать целые предложения, записываются отдельные ключевые слова или короткие фразы, которые связаны с центром линиями. Преимущество интеллект-карт (ИК) в следующем:

1. ИК показываетотношения , иерархии и связи между отдельными частями информации с первого взгляда.

2. ИК предоставляют отличный обзор темы, потому что они хранят все ваши заметки, связанные с этой темой, на одной странице.

3. К ИК легко прикрепить дополнительные примечания, ссылки и целые файлы и, таким образом, добавить к ней много информации, не уменьшая при этом большой обзор.

4. ИК позволяет использовать различные цвета, значки и условные обозначения, которые помогают запоминанию.

5. По сравнению с конспектированием составлять ИК очень интересно [2].

В недавнем прошлом ИК создавались от руки, использовались разноцветные фломастеры, чертились стрелки и фигуры. Сегодня существует несколько Интернет приложений, в которых уже есть все: начерченные линии, ведущие от основного понятия вправо и влево, необходимые фигурки, иконки, обозначающие предметы или профессии. Одним кликом можно добавлять или убирать информацию, редактировать шрифт, дизайн и т.д.

В ТашПМИ на некоторых кафедрах используют ИК (Педагогика и психология) на семинарах, однако делают это от руки. Но даже такое внедрение ИК в учебный процесс намного оживило занятия, повысило интерес студентов и к ИК, и к теме.

Мы предлагаем использовать онлайн приложение *MindMeister*, которое можно закачать в планшет или смартфон. С его помощью можно в аудитории всей командой создавать ИК, делиться ею, добавлять новую информацию, обсуждать ее, вместе работать над дизайном, а потом выложить в Интернет, начав обсуждение по теме. В Интернете бесплатно можно научиться онлайн использованию *MindMeister*. Многочисленные функции приложения позволяют использовать его не только в учебе, но и в жизни, например для решения какой-либо проблемы. И самое интересное, что Мозговые штурмы (успешно используемые на занятиях) можно проводить тоже с помощью *MindMeister*.

Современное обучение сегодня уже нельзя проводить традиционными методами и средствами. Новые интернет приложения обеспечат повышенный интерес к предмету и, как следствие, улучшат восприятие и понимание новых знаний.

Литература

1. Effective Note Taking in Lectures and Class Using Mind Maps.https://www.mindmeister.com/blog/effective-note-taking/

2. MindMeister – майндмэппингибрейнстормингонлайн. https://www.mindmeister.com/ru

3. Тони Бьюзен, Барри Бьюзен. Супермышление.1993. The mind map book(Unlock your creativity, boost your memory, change your life) / by Tony Buzan and Barry Buzan, 2010. https://www.litres.ru/toni-buzen/supermyshlenie/chitat-onlayn/

4. Тони Бьюзен .Интеллект-карты. Полное руководство по мощному инструменту мышления.https://www.litres.ru/toni-buzen/intellekt-karty-polnoe-rukovodstvo-po-moschnomu-instrumentu-mys/.

ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИДА ЭЛЕКТРОН МОНИТОРИНГ

Э.М.Алкаров - таянч докторант
Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти

Замонавий таълим тизими янада мослашувчан, инновацион технологияларни янада интенсив равишда, жумладан, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятлари кенгайиб бормоқда. Янги ўқув маконини яратиш тенденциясининг пайдо бўлиши “мактаб таълими” дан “фикрлаш мактаби” га, “билим” дан “қобилият” га, таълим жараёнининг билимларини назорат қилишни ноанъанавий шаклларга ва ривожланиш усулларига ўтиш билан такомиллашмоқда.

XX асрда фанда мониторинг тушунчаси қўлланила бошланди. Бошқарув тизимида у ўз вақтида сифатли ахборот тўплаш, илмий асосланган ахборотни қайта

ишлаш, сақлаш, тарқатишни ўз ичига олади. У илмий изланиш орқали йиғилганлиги учун у ёки бу соҳанинг хулосалар асосида келгусидаги ривожини таъминлайди. Яъни, соҳанинг ҳозирги аҳволига баҳо беради, истиқболини башорат қилишга ёрдам беради.

Таълимий мониторинг - педагогик фаолиятни доимий кузатиш, у ҳақида ахборот тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва тарқатиш орқали унинг аҳволи ва тараққиётига таъсир этишдан иборат.

Таълим соҳасидаги мониторинг - педагогик категория бўлиб, мазкур соҳадаги бошқарув фаолиятини тартибга солиб боришга ёрдам беради. Мониторинг натижасида олинган ахборотлар таҳлили асосида педагогик жараён ва уни бошқаришдаги камчиликларни бартараф қилиш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини илмий асосланган ҳолда белгилаш имконияти ҳосил бўлади. Ахборотлар таҳлили ва хулосалар асосида таълим муассасаси, ўқитувчи фаолиятига тузатиш ва ўзгаришлар киритиб борилади.

Таълим сифатини ошириш учун унинг ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини узлуксиз мониторингини олиб бориш ва ўқув ютуқларини объектив ва адекват баҳолашни амалга ошириш зарур. Бу, айниқса, ўқитувчиларнинг кейинги касбий ривожланиши учун замин яратадиган малака ошириш тизими даражасида муҳим аҳамиятга эга.

Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш давлат аҳамиятига эгадир. Баҳолаш натижаларини умумлаштириш орқали таълим муассасаси жамоасининг таълим - тарбия соҳасидаги фаолиятига, таълим олувчиларнинг умумий ўзлаштириш даражасига баҳо берилади ва тегишли хулосалар чиқарилади. Малака талаблари қанчалик даражада бажарилаётганлиги аниқланади.

Баҳолаш натижасида нафақат таълим олувчининг, балки таълим берувчининг кучли ва кучсиз томонлари, шунингдек, ўқув жараёнидаги камчиликлар ҳам аниқланади. Таълим воситалари, режалар, таълим жараёнини ташкил этиш сифатига ҳам баҳо берилади.

Таълим дастурининг қисм ва бўлаклари бўйича мунтазам баҳолаб бориш охир - оқибат аниқ ва адолатли баҳоланиш шаклланишга олиб келади. Кичик бўлимлар бўйича баҳолаш, жамлаш ва умумлаштириш якуний баҳолашнинг аниқ бўлишига ёрдам беради. Таълим олувчини мунтазам равишда ўз натижалари тўғрисида хабардор қилиб туриш, унинг мақсад сари интилиши ва истакларини рўёбга чиқаришга ижобий таъсир кўрсатади.[1]

Буларнинг ҳаммаси таълим мазмунига ва унинг натижаларини аниқлаш услубига ва технологиясига тааллуқли инновацияларнинг пайдо бўлишига зарурат туғдирди. Бу электрон ахборотни яратиш учун ахборот ва коммуникация технологияларидан фойдаланиш зарурлигига олиб келди. Электрон мониторингдан фойдаланишнинг аҳамияти шундаки, у малака оширишнинг янги назоратини жорий қилишдир.[2]

Ҳозирги пайтда ўтказиш шаклига кўра мониторингни электрон ва қоғоз турларига бўлиш мумкин. Бу икки тур узлуксиз таълим тизимида кенг ишлатилмоқда. Исталган жараённи бошқаришда фаолият натижаларига оид ишончли оператив - тезкор маълумотларга эга бўлишни талаб қилади. Анъанавий методлар таълимнинг барча йўналишларида оммавий ва оператив натижаларга эришиш имкониятини бермайди.

Мониторинг аҳамиятининг ортиши тасодифий эмас. Бу таълимни ривожлантиришни бошқариш жараёнини модернизация қилиш зарурати билан

боғлиқ. Ҳақиқатан ҳам, таълимдаги мониторинг маълумотларни бошқариладиган қарорларни қабул қилишга имкон яратиши керак.

Бундан ташқари исталган мониторингга техник ва методик кўмак зарур бўлади. Мониторингда халқаро стандартлар асосида тест синовларидан фойдаланилади. Тест материаллари 14 та халқ таълими ходимларини малакасини ошириш ҳудудий марказларининг профессор-ўқитувчилари томонидан ўқув режадаги модуллар юзасидан дастурда берилган мавзулар асосида тузилади.

Халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш тизимида электрон мониторинг ҳар ойда малака оширган тингловчиларнинг ўқув модуллари юзасидан эгаллаган билимларини 14 та ҳудудий марказ миқёсида ойма ой назорат қилиб борилади. Бу тизимнинг афзаллиги шундан иборатки, инсон омили қатнашмасдан тингловчилар билимлари объектив ва вақтни тежаш орқали тезкор тарзда амалга оширилади. Шунингдек, модулларни ўзлаштириш даражаси ҳам назорат қилиниши аниқланган бўшлиқларни бартараф этиш учун хизмат қилади. Шу билан бирга 14 та ҳудудий марказларда ўзлаштириш кўрсаткичларини ҳам таққослаш имконияти яратилган.

Хулоса қилиб айтганда, электрон мониторинг тизимига киритилган маълумотларни қайта ишлаш технологиялари таълим тизимининг ривожланишига таъсир кўрсатадиган муайян прогнозларни амалга ошириш босқичида муҳим бўлган коррекция ва фактларни аниқлашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги № 187-сонли Қарори.

2. Абдуқодиров А.А., Тўраев Б.З. “Информатика ва ахборот технологиялари” соҳасидаги бўлажак мутахассис кадрларнинг касбий компетентлигини шакллантириш назарияси ва методикаси. Монография. “Наврўз”. Тошкент – 2015. 176 б.

3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. - “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. Toshkent 2008.

ТЕХНИКА ЙЎНАЛИШИДАГИ КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖИ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДКОРЛИК ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

А.Бобокелдиева
Термиз давлат университети

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ўзига хос йўлини танлаши мутахассислар тайёрлаш тизими ва унинг мазмунини қайта тайёрлаш зарурати туғилди ва ушбу заруриятдан келиб чиқиб, бир қатор чора-тадбирлар белгиланди. Жумладан, “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг қабул қилиниши замонавий етук мутахассислар тайёрлашни муҳим вазифа қилиб қўйди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг миллий моделини рўёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда турмушга мослашган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқороларни тарбиялашни назарда тутади. Биз ахборот технологиялари асрида яшар эканмиз фан ва техника глобаллашуви жадал суръатлар билан ўсаётган

бир даврда табиат, жамият ва фан-техника олдида турган муаммоларни ечиш учун билимли, мустақил фикрловчи ва ижодкор мутахассисларга бўлган талаб ортиб бормоқда. Шу сабабли техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш муҳим педагогик муаммолардан саналади. Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини умумкасбий ва махсус фанлар бўйича ташкил этадиган дарс машғулотлари ва дарсдан ташқари маънавий-маърифий ишларнинг имкониятлари жуда кенг. Шу боисдан бугунги кунда касб-ҳунар коллежларида умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларда техник ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш мустақил фикрлаш ва яратувчанлик сифатларини таркиб топтириш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш бўлажак етук мутахассисларни келажакка тайёрлш ва бошқаришга ўргатиш бугунги кунда касб-ҳунар коллежлари олдида турган долзарб муаммолардан биридир.

Шахснинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш ва ижодкорлик лаёқатлилиги мсаласи бўйича З.Нишонова, Г.Я.Буш ва бошқаларнинг ишлари, ижодкорликнинг психологик жиҳатлари бўйича Б.Р.Қодиров, Л.С.Виготский, М.Г.Давлетшин, ўқувчилар ижодкорлик фаолиятининг педагогик-психологик жиҳатлари бўйича Д.Б.Богоявленская, А.М.Вейн, Д.Н.Персинслар ўз тадқиқотларини ўтказишган. Техник ижодкорликни ривожлантириш педагогик муаммо сифатида П.Р.Андрианов, В.Е.Алексейев, А.И.Воробёв, К.А.Зоиров, У.Н.Нишоналиев, Ш.С.Шарипов ва бошқалар томонидан ўрганилган. Аммо, мазкур ишларда техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш муаммоси яхлит ҳолда ечилмаган. Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежларида умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларда ижодкорлик қобилиятини ривожлантиришнинг назарий асосларини аниқлаш ва ўқув-билув жараёнида ижодкорлик қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир: - Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг мавжуд ҳолатини ўрганиш;

- Умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларни техник ижодкорлик қобилиятини шакллантиришга ёрдам берувчи дидактик воситаларни аниқлаш;

- Умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларда техник ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш;

- Умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларда техник ижодкорлик қобилиятини ривожлантиришда ёрдам берувчи машғулотларни ташкил этиш ва услубий тавсиялар ишлаб чиқиш;

Тадқиқот натижасида техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга доир назарий қарашлар ва ёндашувлар билан бойитилади. Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг функциялари, қонуниятлари ҳамда тамойиллари белгиланади.

Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг долзарб педагогик муаммо сифатида назарий жиҳатдан асосланади.

- Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш муаммоси илмий-педагогик жиҳатдан тадқиқ этилиб, мазмун-моҳияти ёритилиши;

- Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш йўналишлари белгиланиши;

- Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш мазмуни, қонуниятлари, таркибий қисмлари аниқланиши;

- касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни, шакл ва методлари, воситалари белгиланиши;

- касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг яхлит тизими яратилиши;

- техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик тадбирларнинг самарадорлик даражаси аниқланиши;

- техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш энг муҳим вазифадир.

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ҳамда малакалар ҳамда малакалар даражасини баҳолаш таълим берувчидан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади. Ўқув жараёнини шундай ташкил этиш керакки, бунда ҳеч қандай психологик ноқулайлик бўлмаслиги, ўқувчилар ўз имкониятини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. Бажарилган иш учун икки баҳо камдан-кам ҳолларда қўйилиши ва бунда ҳам ўқувчиларга уни тўғрилаш, яъни яхши баҳога ўзгартириш имконини бериши лозим. Ўқувчилар билими дарсда мустаҳкамланса, уларга уйга вазифа беришга ҳожат қолмайди. Синов итиҳонларини ўтказиш шарт эмас. Ўқувчилар ўрганилаётган ўқув материалларини яхши қабул қилишлари ва уларнинг толиқиб қолишларини олдини олиш мақсадида таълимнинг турли хил шакл, метод ва воситаларни ўзаро алоқадорлигини таъминлашга эришиш лозим.

Бизга маълумки бугунги кунда таълимда қўлланиладиган дидактик материалларнинг турлари жуда кўп. Юқоридаги биринчи ишни бажариши учун биз қандай дидактик материалдан фойдаланишимиз мумкин. Буни машғулотнинг ўқув мақсадидан келиб чиқиб аниқлаймиз. Бунда талабалар амалий ишнинг мазмуни ва уни бажариш босқичлари билан танишиб чиқишлари керак. Бунинг учун эса талабаларни қисқа вақт ичида етарлича ахборотлар билан таъминлашимиз керак. Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, ўқувчилар ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришда таълимнинг турли шакл, метод ва воситаларининг ўзаро алоқадорлигини таъминлаш мақсадга мувофиқдир, шундагина таълим жараёни тўғри ташкил этилади ва юқори натижаларга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент “Шарқ” 1997й

2. Давлетшин М.Г. “Ўқувчиларда қобилиятни таркиб топтириш” Тошкент “Ўқитувчи” 1996 й

3. Абдуллаева Ш. Билим ва тарбия жараёни яхлитлиги педагогик технология масалаларидир. Гулистон, 2001й

4. Ғозиев Э.Ғ “Ёш даврлари психологияси” Т-“Ўқитувчи” 1994 й

5. www.didaktika.ru

6. www.inter-pedagogika.ru

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ – ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМИ

Т.Я.Алимов
ТДТУ Термиз филиали

Маданият кенгкамровли қадрият бўлиб кишилар томонидан яратилган ва яратилаётган барча моддий ва маънавий бойликлар йиғиндиси. Маданият мустақил жамиятни мустахкамлашдек баркамол авлодни тарбиялашдек улкан ишларни амалга оширишда кишиларнинг ўзига хос инсоний турмуш кечириши ва фаолият кўрсатиш усули бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халқаро хотин-қизлар байрамига бағишланган учрашувидаги нутқида шундай деган эдилар:

«Агар биз таълим – тарбия, маданият ва маънавият соҳасидаги ишларимизни аниқ тизим асосида ташкил этиб, уларнинг самарадорлигини оширмасак, эртанги кунимизни қуролмаймиз ўз максадимизга ета олмаймиз».

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ушбу баён қилган фикрларида биринчидан таълим ва тарбиянинг узвий бирлигига, иккинчидан маданият маънавиятсиз маънавият маданиятсиз мавжуд бўлиши мумкин эмаслигига учинчидан уларнинг барчасини бир тизим асосида амалга ошириш зарурлигига, туртинчидан, тарбиянинг самарадорлигига бешинчидан қайд қилинган инсон фаолиятсиз олий мақсадимизга ета олмаслигимизга эътиборни жалб қилдилар. Маданият ўзлаштирилган билимларнинг шунчаки бир оддий мажмуи эмас, унинг равнақи билимларнинг тобора кўпайиши ҳамда инсоният томонидан тўпланган моддий ва маънавий бойликлардан фойдалана билиш ва яратиш қобилиятини ҳам белгилайди.

У ўз таркибида кишиларнинг жисмоний жихатдан тарбиялаш бунёдкорлик ижодкорлик қобилиятларини юзага чиқаришда устуворлиги жиҳатидан алоҳида ажралиб туради. Жисмоний маданият атрофдаги мухитга нисбатан кишиларни жисмоний жихатдан тарбиялаш муносабатлари эҳтиёжлари ва истеъдодининг бутун ранг – баранглиги ва бойлиги билан кишиларни ўзига жалб этади.

У жисмоний жихатдан кишилар ҳаёти ва фаолиятининг барча жабҳаларини ўз ичига қамраб оладики, мустакил жамиятимизни янада мустахкамлаш шароитида бу жамиятнинг ишлаб чикариш маданияти аҳлокий маданияти, диний хуқуқий, эстетик турмуши маданиятига нисбатан юксак маънавият ва моддий талабларда акс этади ва мушохида юритилади. Кишилар ҳаёти ва фаолиятининг барча жабхаларига жумладан кишиларни жисмоний жихатдан тарбиялашдаги талаб ва эҳтиёжи билан биргаликда истиқлол жамияти жисмоний етуклик даражасини ҳам намоён қилади. Ушбу асосда жисмоний тарбиялашни янада юксакрок даражада амалга ошириш шарти эканлигини қурамиз.

Ҳар қандай жамиятда ҳам жисмоний маданият билан жисмоний тарбия ўртасида мустахкам ўзаро боғликликни қайд этган ҳолда иккита муҳим холатни ҳисобга олиш керак. Бу биринчидан, ўзаро диалектик бирликнинг тарихий жиҳатидан муҳим характердалигини хисобга олиш иккинчидан уларнинг узвий

бирлиги кишиларнинг кундалик жисмоний тарбия олиб бориш фаолиятида ўз ифодасини топганлигида намоён бўлади.

Жисмоний маданият билан жисмоний тарбиянинг ўзаро боғликлигининг турли жихатларни турли жараёнларда кўриш мумкин. Жумладан баркамол авлодни жисмоний тарбиялашда маданиятнинг умумий қонун ва қоидаларига тўлиқ амал қилишни такозо этади. Чунки жисмоний тарбиянинг ўзи биринчидан, жисмоний маданиятнинг таркибий қисми хисобланади, иккинчидан жисмоний маданият эса умум маданият жисмоний маданият ва жисмоний тарбияга методологик ахамият касб этади. Жисмоний маданият ва жисмоний тарбия коидалари мантикини ва тизимлилигини мохиятли мазмунини билишда методологиянинг роли тобора ошиб бормокда. Ушбу маънода жисмоний маданият ва жисмоний тарбия диалектикасига фалсафий нуктаи назардан ёндашилса масалани қулай усулда билиб олиш мумкин. Бу эса маданиятни – умумийлик жисмоний маданиятни алоҳидалик жисмоний тарбия беришни эса хусусийлик қайдларига боғлик эканлиги эътиборни жалб килади.

Айтиш лозимки инсон томонидан яратилган ҳар бир шахсга нисбатан унга муайян жисмоний тарбия машқларини бажариш табиий мухитни вужудга келтирадиган нарсаларни кўп қиррали дунёси маданият бойлиги хисобланади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халкаро хотин- кизлар байрамига багишланган учрашувидаги нутки . «Инсон ва конун» , 2017 7 март

СОҒЛОМ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДА МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АҲАМИЯТИ

М.Бердиева, Г.Хазраткулова, Н.Умарова,
ГулДУ 1-курс магистрантлари

Узлуксиз таълим тизимида мустақил ишларнинг асосий мақсади-ўқитувчининг раҳбарлигида ва назорати остида ўқувчи-талабада муайян ўқув материалларини мустақил равишда бажариш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантиришдир.

Мустақил иш муайян фандан ўқув дастурда белгиланган ҳамда билим олувчилар томонидан ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малаканинг маълум бир қисми бўлиб, ўқитувчи маслаҳати ва тавсиялари асосида аудиторияда ёки ундан ташқари бажарилади. Ушбу бўлимда билим олувчилар мустақил ишини бажариш юзасидан тегишли тавсиялар берилади. Мустақил ишлар билим олувчининг умумий ривожланишига хизмат қилиши зарурдир.

Мустақил ишнинг турлари: адабиётлар билан ишлаш, амалий машғулотларга тайёргарлик кўриш, уй ишларини бажариш, асосий ва кўшимча адабиётларни ўрганиш, фаннинг мазкур бўлими бўйича назорат ишларини бажариш ва ҳ.к.

Мустақил ишлар фан ва мазмун жиҳатидан ДТС, ўқув фанининг ишчи дастури ҳамда дарсликлари, ўқув қўлланмалари ва услубий кўрсатмаларнинг мазмуни бўйича аниқланади.

Мустақил иш ўқувчи томонидан янги билимлар ва кўникмаларга ўқитувчининг бевосита иштирокисиз фаол ва мақсадга йўналтирилган ҳолда эга бўлиш усулидир.

Мустақил иш шартли равишда ихтиёрий ва назорат қилинадиган мустақил иш турларига бўлинади.

Ихтиёрий мустақил иш – билим олувчиниг аудиторияда ўтиладиган машғулотларда тайёрланишини таъминлайди. Бундай тайёргарликнинг натижаси ўқувчининг дарсларидаги фаоллиги ва у томонидан бажариладиган назорат ишлар, назорат топшириқларида ўз аксини топади.

Назорат қилинадиган мустақил иш – билим олувчиларнинг билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш, ўқув фанидан мавжуд муаммолар бўйича аналитик кўникмаларни ривожлантиришга қаратилган бўлади. Назорат қилинадиган мустақил иш тури ўқитувчи томонидан тузилган режа асосида амалга оширилади ва ўқитувчи томонидан назорат қилинади.

Умуман таълим соҳасида кенг қўлланиладиган талабаларнинг мустақил ишлари таълим самарадорлигини оширувчи восита сифатида доимий равишда тадқиқотчилар диққат марказида бўлиб келган. Методист олимлар мустақил ишлардан дарс жараёнида кенг фойдаланишни доимо ёқлаб чиққанлар. Чунки билим олувчиларнинг билимларни эгаллаш ва мустақил фикрлашга ўргатиш, аввалambор, мустақил ишларни бажариш, олдида турган муаммо ва масалаларнинг ечимини топиш жараёнида шаклланади.

Шундай экан, билим олувчиларнинг мустақил ишлари нима деган саволга тўхталиб ўтмоқ жоиз. Унга турлича жавоб берганлар. Жумладан, баъзи олимлар мустақил ишлар деганда ўқитувчининг бевосита ёрдамисиз, аммо унинг назорати остида бажариладиган вазифаларни тушунишса, бошқалари билим олувчилардан фаол ақлий фаолиятни, ташаббускорликни, аввал олинган билимларни амалиётда қўллашни талаб қиладиган ишлар деб билишади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, бизнингча, мустақил ишлар билим олувчиларнинг ақлий имкониятларини намоён қилишга имкон берадиган, уларнинг бавосита ва бевосита иштирокида, аммо бевосита ёрдамисиз назарий-амалий материаллар устида бажариладиган вазифалар бўлиб, билим олувчиларнинг нафақат билим даражаларини, балки уларнинг ўзлаштирган билимларини амалиётда қўллай билишларини, мустақил ва мантиқий фикрлаш даражаларини аниқлаш ва шакллантириш имкониятини берадиган онгли фаолиятдир.

Узлуксиз таълим тизимида мустаққил ишларини асосан икки турга бўлса бўлади: ёзма ва оғзаки. Ёзма турдаги мустақил ишлари асосан ёзув қонун-қоидаларини ўзлаштиришга ёрдам берса, оғзаки мустақил ишлар амалий ҳаётда ўрни беқиёсдир. Аслида ёзма турдаги мутолалар барча оғзаки нутқни ўстириш, мустақил фикалаш ва сўзлашга олиб келиши учун биринчи босқич, пойдевор бўлиб ҳизмат қилади. Шунинг учун ўқувчилар мустақил ишларида энг аввало ёзма тарздаги мустақил ишларга эътибор бериш даркор.

Узлуксиз таълим тизимида билим олувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишда юқоридаги илмий таҳлил ва хулосалар, амлий тажриба натижалари, методик тавсиялардан келиб чиққан ҳолда яна шуни айтиш жойизки, мустақил ишларни ўқув жараёнига татбиқ этишда билим олувчиларнинг ёши, ўзига хос индивидуал – психологик хусусиятларини хисобга олиш, бунинг учун педагог – ўқитувчи нафақат назарий билим, қолаверса, амалий педагогик тажрибаларга пухта эга бўлишлари зарурдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997. 64 б.

2. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.:”Ўзбекистон”,2010.-173 б

3. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида.-Т.:Ўзбекистон, 2011.-440б.

4. Джураев Р.Х.,Шегай И.Л. Роль образования в формировании гармонично развитого поколения в условиях глобализации экономики // Узлуксиз таълим.-Тошкент, 2013.№6.С.45-48.

5. Рахимов Б.Х. Талаба-ёшларнинг тадққотчилик қобилиятини шакллантиришда мустақил таълимнинг асосий вазифалари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Гулистон. 2011 й. 31-34-б.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHNING AHAMIYATI

G.U.Xolboyeva - o'qituvchi, S.E.Asatova – talaba
TerDU

Birinchi Prezidentimiz I.Karimov raxnomaligida yoshlarning ekologik bilim va madaniyatini muttasil yuksaltirish, ularda ona tabiatni asrab avaylash, uning ne'matlaridan oqilona foydalanish ko'nikmalarini mustaxkamlash borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 50-moddasida "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga extiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar", 55-moddasi "Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralar umummilliy boylikdir. Ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir" deb belgilab qo'yilgan. Bu har bir fuqaroni atrof tabiiy muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish majburiyatini yuklaydi. Ona tabiat tomonidan bizga in'om etilgan beg'ubor musaffo osmonimiz tabiiy boyliklarimiz, ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan tarixiy obidalar, qo'riqxonalar, bog' va o'rmonlarimizni, boringki, diyorimizda ungan har bir daraxt, niholni asarb-avaylashimiz kelajak avlodlar uchun qoldirishimiz zarur. Ma'lumki, O'zbekiston o'zining yovvoyi tabiatini asil holicha saqlab qolgan barmoq bilan sanarli davlatlar sirasiga kiradi. Shu bilan birgalikda mamalakatimiz, sayyoramiz biosferasi barqarorligini qo'llab-quvvatlash va uning tirik mavjudotlarini asrab-avaylash hamda saqlab qolishda yuqori samaradorlikka erishayotgan markazlardan biri sifatida ham e'tirof etilmoqda. Markaziy Osiyo ekologik barqarorligini ta'minlash, ekologik fojea o'choqlarini bartaraf etish borasida O'zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar va tashabbuslar jahon hamjamiyati hamda xalqaro tashkilotlar tomonidan ham qo'llab-quvvatlanayotir. Yurtimizda O'zbekiston ekologik harakati kabi faoliyati serqirra jamoat tashkiloti tashkil etilgani esa, bu yo'nalishdagi muhim muhim qadamlardan biri bo'ldi, deyish mumkin. Nafaqat mamalakatimizda, balki mintaqamizda ekologik vaziyatni yaxshilashda, atrof tabiiy muhitni asrab-avaylash yo'nalishida amalga oshirilayotgan ishlarni yoshlarning ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois, maktab ta'limida ekologik ta'lim-tarbiyaga yanada katta e'tibor qaratilishi, maktabgacha ta'limdan boshlab bolalarda ekologik tushunchalarni shakllantirib borish zarur. Chunki, yoshlar ongida ekologik dunyoqarashni shakllantirmasdan va uni mastahkamlamasdan turib, ekologik barqarorlikka erishish qiyin.Ekologik ta'lim esa inson faoliyatining barcha qirralariga ta'sir eta oladigan kuchga ega bo'lishi darkor. Bir masalaga chuqurroq yondashsak. Amaldagi umumta'lim maktablari dasturlari, misol uchun, biologiya va shunga o'xshash tabiiy fanlar, yoshlarga mamlakatimizdagi o'zimlik va hayvonot olami haqida umumiy nazariy bilim beradi xalos. Tadqiqotlarni ko'rsatishicha, o'quvchilar o'z yurtidagi biologik xilma-xillik haqida tushunchaga ega bo'layapti-yu, ammo uni asrab-avaylash uchun nimalarga e'tibor qaratish zarurligi to'g'risida yetarlicha ko'nikma olmayapti. Bu albatta yosh avlodning

ekologik madaniyatini yuksaltirish masalasini dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'ymoqda. Ekologik ta'limda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning eng muhim jihatlaridan biri bo'lgan inson bilan tabiat uyg'unligiga amal qilinishiga erishish zarur. Bundan tashqari, zamonaviy ekologik ta'lim shu jihatni e'tiborga olishi kerakki, bilim orqasidan darrov ungaishonch tug'ilmaydi, demak, ishonchdan harakatlar kelib chiqmaydi. Ma'lum hayvon va o'simlik turlari haqida bilim berish – bolalar ularni asrab-avaylashni boshlaydi, degani emas. Zamonaviy ta'limning vazifalaridan biri – bu, istagan yo'nalishda vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish bo'yicha harakatlarda mujassam topgan ekologik irodani tarbiyalash ham hisoblanadi. Buning uchun , avvalo, tarbiyachi-pedagoglar yangi pedagogik texnalogiyalarga ega bo'lmog'i lozim. Aynan ularning qo'llanilishi bolalarda anglash faolligini va amaliy faoliyatda ishtirok etishga intilishni muayyan darajada oshirada. Ta'limning interfaol usullarini tadbiq etishga undagan holda, ta'lim muassasalarida darslar va darsdan tashqari tadbirlarni ishlab chiqishda yetarlicha yordam ko'rsatilishi maqsadga muvofiq.Mamlakatimizda maktab ta'limini rovojlantirish Davlat umummilliy dasturining amalga oshirilishi umumta'lim maktablarini zamonaviy kompyuter texnikasi bilan jihozlashga imkon yaratdi. Bugun maktablarda ta'limning eng zamonaviy texnologiyalari asosida o'quvchilarga bilim berilmoqda. Mamlakatimizda ekologik ta'lim uzluksizligini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar qamrovi tobora kengayib bormoqda. Maktablarimizda "Tabiat", kollej va institutlarimizda "Ekologiya", "Ekologiya huquqi" fanlarining o'qitilishi yosh avlodni ekologiyaga oid bilimlarni mustahkamlash uchun dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda. Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, bolalarning dastlabki ekologik tushunchalari maktabgacha yosh davridayoq shakllana boshlaydi. Bu esa o'z navbatida maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga ulkan vazifalarni qo'yadi. Xalqimiz boy ekologik madaniyatga ega. Asrlar davomida shakllanib kelgan boy milliy ma'naviy qadriyatlarimiz va merosimiz shundan dalolat beradiki, ota-bobolarimiz, ajdodlarimiz Ona zaminga o'zgacha munosabatda bo'lib, suv, tuproq, havoni qadrlaganlar. Tabiat boyliklari va uning ehsonlarini asrab-avaylab, ulardan tejab foydalanganlar. Ma'naviyatimiz poydevori hisoblangan muqaddas hadislarda: "Yenglar, ichinglar, isrof qilmanglar", deyilgan. Isrof qilmaslik, uvol, gunoh va me'yor kabi tushunchalarni yaxshi anglab yetganlar va kundalik turmush faoliyatida ularga qat'iy amal qilganlar. Atrof-muhitni, uyni, mahallani, ko'cha-kuyni, shahar, qishloq, ovullarni, bozorlarni, ariqlarni, hovuzlarni toza, saranjom-sarishta tutganlar. Boshqacha aytganda, ekologik ma'naviyatga, ekologik qoida va mezonlarga to'la amal qilganlar. Daraxtzor, bog'-rog'larni yaratilganligi haqida tariximizdan ko'plab ma'lumotlarni keltirish mumkin. Bog' yaratish san'atiga xalqimiz azaldan ega bo'lgan. Oilada farzand tug'ilsa unga atab daraxt ekilgan. Tirik jonivorga ozor yetkazilmagan. Tabiat bilan uyg'unlikda hayot kechirishgan, yashash muhitiga, tabiatga nisbatan loqaydlik, befarqlik qoralangan va pirovard natijada tabiat muvozanatini saqlagan. Xalqimizda yaxshi bir naql bor: "Atrof-muhit tozaligi uyning ostonasidan boshlanadi". Har bir xonadonning sarishtaligi, obodligi uning ostonasida, ko'cha-kuy, hovli-joyni toza va saranjom tutishda bilinadi. "Qush uyasida ko'rganini qiladi" deganlaridek, ota-onalar bolalarga tabiat in'om etgan suvni asrab-avaylash, tuproq va havoni ifloslantirmaslik, o'simlik-yashillik olamini saqlash haqidagi o'gitlarni doimiy ravishda singdirishlari va ularning hayot mezoniga aylantirishlari talab etiladi. Bolalarimizga, O'zbekiston uchun tobora qadrli bo'lib borayotgan ichimlik suvidan tejab-tergab foydalanish munosabatini shakllantirish ayniqsa, o'ta muhim masaladir. Ta'kidlash joizki, ayniqsa bizning o'lkamizda yer va suv asosiy milliy boylik bo'lib, xalq faravonligining asosiy manbai hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, inson salomatligi ham millat boyligi hisoblanadi.

Binobarin, toza ichimlik suvi har bir oila sog'lom hayot yuritishning muhim sharti hisoblanadi. Bugungi avlod o'sib, ulg'ayib, insonlar hayoti va atrofimizdagi tabiatni asrab-avaylash haqida hal qiluvchi qarorlar qabul qilishi kerak bo'ladi. Oilada ota-onalar, kattalar tomonidan bolaga birlamchi ekologik madaniyat saboqlari beriladi. Tabiatdagi sodir bo'layotgan hodisa va o'zgarishlarning bevosita har bir kishining salomatligiga, ruhiyatiga, kayfiyatiga ta'sirini ota-onalar o'z bolalariga astoydil tushuntirsalar, bola ko'nglida muhrlanib va shunday narsalarni bilishga hamda oqilona xatti-harakatlarga rioya qilishlariga intilishlari oshadi. Avvalombor, bolalarimizda ekologik madaniyat saboqlarini shakllantirishda kattalarning tabiatga, atrof-muhitga bo'lgan munosabati katta o'rin tutadi. Ota-onalarning atrof-muhit tozaligini saqlashga bo'lgan doimiy e'tibori, say-harakatlarini ko'rgan va his qilgan bolalar – farzandlar, ular orqasidan ergashishga harakat qilishadi, ulardan namuna va o'rnak oladilar. Oila davrasida birgalikda erta bahorda hovli va ko'chada daraxt ekish, uni parvarish qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish, hovlini obod qilish har bir bola uchun yaxshi namuna maktabini o'taydi hamda atrof-muhitga bo'lgan ezgu munosabatini belgilashda zamin yaratadi. Ko'kalamzorlashtirish jarayonlariga jalb etilgan bolalarning o'z navbatida estetik dunyoqarashi va tafakkuri kengayib boradi, tabiatdan, uning boy xilma-xil ranglaridan ma'naviy estetik zavq olishi, tabiatga oshnoligi kuchayadi. Gullarni hush ko'rmaydigan bolaning o'zi yo'q. Xonadonimizda madaniy gullarni ko'paytirish va parvarish qilish ekologik tarbiyaning yaxshi unumli vositasi bolalarning ekologik ongini rivojlantiradi. Xonadondagi gullar, yashil o'simliklar o'z navbatida havoni kislorod bilan ta'minlab bolalarimizning toza havo bilan nafas olishni ta'minlaydi. Qizlar ayniqsa gullarga oshno bo'ladilar, o'g'il bolalar esa tirik jonivorlarni parvarish qilishga moyil bo'ladilar. Ota-onalar, ayniqsa ayollar bolalarning erta yoshligidanoq bu moyilliklarni aniqlab, bu yo'sinda ish olib borishlari farzandlarining dunyoqarashini kengayishiga olib kelib, yaxshi natija beradi. Bolalarning maktabda olgan, tabiat haqidagi bilim va saboqlarini ora-onalar ularga kundalik hayotda rioya qilishlarini va amalda tadbiq etishlarini tushuntirishlari va kuzatishlari lozim. Farzandlarimiz munosabatida isrofgarchilik alomatlariga aslo yo'l qo'ymaslik, uni oldini olish va tejamkorlik hislatini yoshligidanoq singdirish zarur. Tabiat tuganmas hazina emas, ko'plab tabiat boyliklari tiklanmaydi. Takidlash o'rinliki, bolalar davri inson hayotining ilk betashvish bosqichi hisoblanadi. Bolalar atrof-muhit va unda ro'y berayotgan hodisalarni emosional hissiy yondashadilar. Buning natijasida ularda asta –sekin hodisalar mohiyatini ifodalovchi shaxsiy qarash sifat va mustaqil munosabat shakillanib ularning ruhiyatida saqlanib qoladi. Tabiatning kuchli tarbiyaviy salohiyatini hisobga olib oila bilan birgalikda tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish o'z navbatida bolalarning kuzatuvchanligini o'rab turgan tabbiy muhitdan estetik zavqlanishini hamdartlik tuyg'usini tabiat qo'ynida o'zlarini qanday tutish qoidalari va odobini shakillantirishga ularning sog'lom ma'naviy va intelektual rivojlanishiga yordam beradi. Tabiatni asrash har kimning insoniy burchidir. Tabiatni asrash ajdodlarimizdan qolgan merosdir. Xalqda ekologik tarbiya berishning o'z yolllari bo'lgan ular pand nasixat, tushuntirish, o'rgatish orqali bolalarga singdirilgan. O'tmishning buyuk mutafakkirlari A.R. Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibin Sino, Alisher Navoiy va boshqalar tabiatni asrash unga mexr berish haqida o'z asarlarida yozib qoldirganlar. Beruniyning "dorivor o'simliklar haqida" Ibin Sinoning "Tib qonunlari" asarlari shular jumlasidadir.Bugungi kunda tabiatda yo'qolib borayotgan o'simlik va hayvonlar turlari "Qizil kitobga" kiritilib davlat muhafozasiga olingan. Ekologiyani muhofaza qilish bo`yicha qabul qilingan qarorlar1933 yilda O`zbekiston fan qo`mitasi huzurida "Tabiatni muhofaza qilish" bo`yicha Davlat qo`mitasi tashkil etilib,

uning tarkibiga 6-kishi kiritilgan. Qo`mitaning asosiy vazifasi qo`riqxonalarni loyihalash, tashkil etish, rahbarlik qilish va ommalashtirish ishlarini olib borgan. Mahalliy hududlar, o`simlik va hayvonot olami, daryo va ko`llarni o`rganadi. 1968-yil 30-iyulda O`zbekistonda Vazirlar Kengashining "O`rmonlarni yong`indan saqlash hamda ularnu zararli hasharotlar va kasalliklardan himoya qilish" haqida 344-sonli qarori e'lon qilinadi. "Chotqol", "Zomin", "Boday-To`g`ay", "Qorako`l" kabi qo`riqxonalar tashkil etiladi. O`zbekiston Mustaqillikka erishgandan so`ng ekologiya va tabiatni muhofaza etish masalalariga jiddiy e'tibor berila boshlandi. Ekologiya va tabiatni muhofaza etish borasida o`nlab qonunlar hamda farmoishlar e'lon qilindi, ularning ijrosi bo`yicha chora tadbirlar belgilandi.

O`zbekiston Res'ublikasining:

1992-yil 9-dekabrdagi "Tabiatni muhofaza etish to`g`risida"gi;

1993-yil 6-maydagi "Suv va suvdan foydalanish to`g`risida"gi;

1994-yil 22-setabrdagi "Yer osti boyliklari to`g`risida"ga;

1996-yil 27-dekabrdagi "Atmosfera havosini muhofaza etish to`g`rida"gi;

1997-yil 26-dekabrdagi "Hayvonot dunyosini muhofaza etish va undan oqilona foydalanish to`g`risida"gi;

1997-yil 26-dekabrdagi "O`simlik dunyosini muhofaza etish va undan oqilona foydalanish to`g`risida"gi. Qonunlar hamda bu borada e'lon qilingan qator Prezidentimiz farmonlari shular jumlasidandir.

Bollar qalbida tabiatga mehr qancha erta uyg'otilsa ular tabiat bilan shuncha uzviylashadi. Bola tabiatga erta mehr qo'yadi. Bunda albatta tarbiyachi pedagoglarning mehnati ta'sir vositasi kuchli bo'lish talab etiladi. Tabiatdagi barcha narsalar kichkintoylar uchun qiziqarli tuyuladi. Ular shu topishmoqlarni bilishga, sabablarini anglashga fikrlashga ehtiyoj sezadilar. Pedagog P.Yusupovning "Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish" kitobi bolalarni o'simliklar, jonivorlar, qushlar va tabiat bilan yaqindan tanishtiruvchi manba ekanligi bilan ajralib turadi. Unda tarbiyachilarga amaliy ish jarayonida mavzuga xos adabiy asarlar tanlash yuzasidan tavsiyalar hamda tabiatni kuzatish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Shunday qilib, maktabgacga tarbiya yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish muhim pedagogik muammo bo'lib, XX asrning 30-yillaridan to hozirgacha o'z yechimini kutayotgan masala. Albatta, bu masala o'z davrida yechimini topgandek bo'lsada, yangi axborot texnologiyalari asrida, ekologik globall muammolar mavjud bo'lgan bugungi kunda dolzarbligicha qolmoqda.

Asosiy adabiyotlar

1. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.: O'qituvchi. 1995.

2. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika"."Tafakkur sarchashmalari"T.:2013 y

3. N.Jo'raev va boshqalar "Ekologiya huquqi" T.:Adabiyot jamg'armasi.2001.

4. X.J.Djabborova "Tabiat bilan tanishtirish metodikasi" T.: TDPU 2002

МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ МУАССАСАСИ ТАРБИЯЧИЛАРИНИНГ КОМПЕТЕНТЛИК ВА КРЕАТИВЛИГИ

Д.А.Ғаффорова
ТерДУ магистранти

Бугунги кун таълимининг асосий мақсади жамият ва давлат учун ҳар томонлама ривожланган, жамиятга, меҳнат фаолиятига ижтимоий мослашувчан, ўз устида ишлай оладиган шахсни тайёрлашдан иборат.

Бу борада Президентирмиз Ш.Мирзиёев ўз қарашларида “Болалар тарбияси жараёнида ўз ишини пухта биладиган малакали ва ҳар бир болага индивидуал ёндаша оладиган педагог-кадрларни жалб қилган ҳолда уларни гўдаклигидан онги ва тафаккурини тўғри шакллантириб бормасак келажакда юксак савия, билим ва маънавиятга эга бўлган баркамол авлодни тарбиялаш қийин бўлади” деб таъкидлаб ўтган эди.[1] [1]

Демак, ҳар томонлама ривожланган шахс тарбиясида тарбиячи-педагогларнинг компетентлик даражаси муҳим аҳамиятга эга. “Компетентлик” сўзининг маъноси хабардорлик, обрў, ўз соҳаси бўйича кенг қамровли тушунча ва тажрибага эга бўлиш билан белгиланади. Шунингдек, компетенция - шахсий сифат бўлиб, турли хил вазиятда педагогик фаолият ва ижтимоий ҳаётда ифодаланадиган қобилият, билим, кўникма ва малака ҳисобланади.

Психолог олимлар касбий компетенция тушунчасига турлича таъриф берадилар. Т.М.Сорокинанинг фикрича касбий компетентлик педагогларнинг касбий фаолиятни назарий ва амалий жиҳатдан амалга оширишга тайёрлиги ҳамда педагогик вазифаларни турлича даражада ечиш қобилиятига эга бўлиши тушунилади. М.И. Лукьянова эса психолог-педагогик компетентликни педагог шахсининг ўзига хос сифатлари ҳамда юқори даражадаги касбий тайёрликни ва таълим-тарбия жараёнида таълим олувчилар билан ўзаро самарали таъсир кўрсата олиш йиғиндиси деб таъкидлайди.[2][2]

Хўш, компетентлик нима? деган савол туғулиши мумкин. Айни ўринда шу ва шунга ёндош ғоялар юзасидан сўз юритилади.

Инглизча “competence” тушунчаси луғавий маъноси бевосита “қобилият” маъносини ифодалайди. Мазмунан эса “Фолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорли намаён эта олиш”ни ёритишга хизмат қилади. “Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига психологик изланишлар натижасида кириб келган. Шу сабабли компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутуши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб борувчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгалик”ни англатади.[3] [3]

Тарбиячи ёш авлодимизни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тайёрлашдек муҳим, фахрли иш билан бирга масъулиятли вазифани бажаради. Тарбиячининг сиёсий етуклиги болаларни тарбиялаш сифати учун халқ ҳамда жамият олдидаги ўз масъулиятини англашга, таълим-тарбия вазифаларини ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларини ўсишига ёрдам беради. Тарбиячи аввало билимли бўлиши, ўзи яшаб турган ўлка ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг қонуниятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва мактабгача тарбия педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши ва болаларнинг ёш хусусиятларини билиши керак. Ҳар бир тарбиячи ўзини назорат қила билиши ва ўзига талабчанлиги давлатимиз мактабгача таълим муассасалари олдига қўйган талабларни амалга оширишнинг гаровидир.[4] [4]

Шу билан бирга тарбиячи-қўшимча фаолиятни ҳамкорликда ташкил эта олиши, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини намоён этиши, ўз-ўзини бошқариш, касбий ривожлантириш ва янгиликлар ярата олиши, педагогик фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма, малакаларнинг эгаллаши ва уларни амалда

юқори даражада қўллай олиши ҳамда мулоқотчанлик, бағрикенглик, етакчилик, фаоллик ва ташаббускорлик, мослашувчанлик, соғлом турмуш тарзига амал қилиши, масъулиятлилик, ишчанлик, инсонпарварлик, самимийлик, назокатлилик ва маълумотли, маданиятли, умуминсоний қадрятларга эгалиги, миллий маданиятга эга бўлиши, мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этиши, бошқа миллатларнинг маданиятини ҳурмат қили олиши, соҳасига доир махсус методларни билиши, тарбияланувчилар эҳтиёжини билиши ва турли ёш хусусиятларини билиши каби бир қатор компетенцияларга эга бўлмоғи лозим.

Шундай экан тарбиячи педагогик компетентликка эга бўлишда ўз устида ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини-ўзи баҳолаш орқали аниқланади.

Бугунги кунда ижодкорлик, яратувчанлик, янгилик яратишга қаратилган фаолият креатив фаолият деб тушунилади. [5][5]

Креативлик сўзи (инглизча “create”-яратувчанлик, ижодкорлик) сўзидан олинган бўлиб, инсон шахсининг ижодкорликка бўлган қобилияти, ижодкорлик истеъдод даражаси, индивиднинг анъанавийлик ёки одат тусига кирган фикрлаш схемасидан узоқ бўлган, принсипиал янги ғояларни яратишга тайёрликни характерловчи, шкнингдек, муаммоларни ўзгача тарзда бартараф этиш, иқтидорнинг мустақил фактори сифатида қабул қилинган ижодий қобилиятидир.

Креативлик ҳақида олимлар фикрлари. Америкалик олим Д.Вукслер “Креативлик фикрнинг шундай турики, у шахсга бир муаммо ёки масала юзасидан бирданига бир нечта ечимлар пайдо бўлишини тақазо этади ва шаблонли, зерикарли фикрлашдан фарқ қилиб, нарса ва ҳодисалар моҳиятидан ўзга хослик, ноёблик сифатларини англашга ёрдам беради”–деб таъриф беради.

А.Маслоу ҳам креативликни-барчага хос туғма ижодий йўналиш, атроф муҳитнинг таъсирида кўпчиликда йўқолиб кетувчи фаолият деб ҳисоблаган.

Америкалик психологи олим Джо Пол Гилфорд ўзининг илмий тадқиқот ишларида креативлик ва интелектни биринчи маротаба таққослади.

Креатив шахс бўлиш, бизнинг мисолимизда эса, креатив тарбиячи бўлиш-бугунги дунёда афзалликларга эга бўлиш, масалан, бошқа педагоглар ичида илмий салоҳияти бўйича бошқаларга қараганда ажралиб туриши лозимдир.

Креатив қобилиятларни фақат янги ғояларни яратишгина учун эмас, балки ҳаёт тарзининг ёки алоҳида олинган аспектларни яхшилаш учун қўллаш ва шахснинг ички дунёси ривожланишида муҳим ўрин тутади.

Э.П.Торренс фикрича, “креативлик” тушунчаси негизида қуйидагилар ёритиган:

Муаммони ёки илмий фаразларни илгари суриш, фаразни текшириш ва ўзгартириш, қарор натижаларини шакллантриш асосида муаммони аниқлаш, муаммо ечимини топишдп билим ва амалий ҳаракатларнинг аниқлаш, муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг-ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанлик креатив фикрлаш ҳар бир ижтимоий соҳада яққол акс этиши мумкин.[6][6]

Тарбиячининг ижодкорлиги эса у томонидан ташкил этиладиган касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (кретив) ёндашувида акс этади. Мактабгача ёшдаги болаларда бу каби компитенцияларни шакллантириш тарбиячидан ўз фаолиятига креатив ёндошишини талаб этади.

Тарбиячи методларни, технологияларини шундай танлаш керакки, улар келажакда болаларга нафақат тайѐр билимларни ўзлаштиришларида, балки билимларни турли манбалардан мустақил эгаллашлари, ўзларида шахсий нуқтаи

назарнинг шаклланиши, уни асослаши ва эришилган билимларни янги билимлар олишларида фойдаланиш малакаларига эга бўлишлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.lex.uz Ш.Мирзиёев: 2017 йил 19 октябрдаги йиғилишида сўзлаган нутқи.

2.Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально - ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600

3.Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

4. “Тарбиячининг касбий маҳорати ва компетентлиги модули бўйича ўқув-услубий мажмуа”.Т-2008;

5.М.Мақсудова, А.Жаббаров. “Ўқитувчи касбий тайёргарлигининг Психологик асослари” - “Насаф” н. 2009 й. -21-24-б.

6. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Са**, TerDU, Maktabgacha ta’lim fakulteti** но стандарт” нашриѐти, 2015.81-б.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASASIDA QO’G’IRCHOQ TEATRINING AHAMIYATI

I.Ismoilova -I bosqich talaba, M.Norbosheva- o’qituvchi
TerDU, Maktabgacha ta’lim fakulteti

Ma’lumki, bolaga maktabgacha yoshida berilgan ta’lim – tarbiya uning butun hayoti davomida muhim o‘rin tutadi. Respublikamizning kundan-kunga jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o‘rin egallab borishi, rivojlangan davlatlar bilan tenglik tamoyili asosida o‘zaro hamkorlikka erishishi, nafaqat ota-onalar, balki, maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilari zimmasiga bolani yoshiga munosib tarzda har tomonlama tarbiyalab borish zaruriyatini yuklamoqda.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda tarbiyalash ehtiyojining yuzaga kelayotganligi ushbu innovatsion loyihani ishlab chiqishga imkon yaratdi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni axloqiy-estetik tarbiyalashda qo‘g‘irchoq teatri vositasidan samarali foydalanish − bolalarning iqtidori, obyektiv borliq haqidagi tasavvuri, dunyoqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatlidir.

Shuning uchun biz bo’lajak tarbiyachilarning zimmasidagi masuliyat ortsa ortmoqda lekin kamaygani yo’q. Buning uchun har bir tarbiyachi aktyor, psixolog shifokorlik kasblaridan ham xabardor bo’lishi lozim. Shuncha kasb nimaga kerak degan savol tug’ilishi tabiiy hol albatta. Bolaning sog’ligini nazorat qilish uchun shifokor, har bir bolani xarakterini bilishi va shu xarakterdan kelib chiqqan holda ta’lim tarbiya jarayonlarini tashkil etishi uchun psixolog , hayotni kichik bir sahna asarida gavdalantirib bera olishi uchun albatta tarbiyachidan aktyorlik qobiliyati ham rivojlangan bo’lishi kerak.

Tarbiyachi tomonidan tashkil etilayotgan sahna asarlarining ham tarbiya jarayonidagi ahamiyati benihoyatda katta hisoblanadi Har bir asar teatrda namoyish etiladi. Tarbiyachi maktabgacha ta’lim muassasasida asarni sahnalashtirishdan oldin bolalarga teatr haqidagi dastlabki tushunchalarni berib o’tishi kerak. Teatr orqali qanchalik ko’p sahna asarlari namoyish etilsa bolalarning qiziqishi shuncha ortib boraveradi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida asosan qog’irchoq teatrlari tashkil etiladi Teatr haqida gap ketganda avvalo biz uning tarixini bilib olishimiz kerak. Teatrlar

dastlab Rimda paydo bo'lgan. Qo'g'irchoq teatri dunyoning ko'lab xalq va elatlarida qadim zamonlardan ma'lum. U jamiyatda ijtimoiy hayotda muhim ahamiyat kasb etgan . Qo'g'irchoq teatri har qaysi davlatda turli shakl va hajmda o'ziga xos tarzda taraqqiy etib borgan. Bizning yurtimizda qo'g'irchoq teatrlari eng avval Qo'qonda paydo bo'lgan. Ularning ma'lum bir tomoshaxonalari bo'lmagan. Ular ko'cha kuylarda qisqa-qisqa sahnalar ijro etib yurishgan. Keyinchalik 1968 yilga kelib, Andijonda "Lola" nomli qo'g'irchoq teatri o'z faoliyatini boshlagan. Oraqan ozroq vaqt o'tib Samarqandda "Asror Jo'rayev" nomli yana bir qog'irchoq teatri faoliyat yurita boshladi. Bugungi kunga kelib respublikamizning barcha hududlarida qo'g'irchoq teatrlari tashkil etilgan.

Bugungi davrning talablariga ko'ra respublikamiz hududida faoliyat olib borayotgan barcha maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'g'irchoq teatrlari tashkil etilgan bo'lishi kerak. Chunki yosh bola misoli bir oq qog'oz, biz unga qanday sur'at solsak, yillar o'tib shu sur'atga termulib turib rohatlanadigan ham o'zimiz bo'lamiz. Agar sur'at yaxshi chiqmasa o'zimizdan xafa bo'lishimiz kerak .Chunki bolaga qanday ta'lim tarbiya bersak, ertaga shunga yarasha natija olamiz. Bu natijalar ijobiy bo'lishini ta'minlovchi vositalardan biri bu maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan qo'g'irchoq teatrlaridir. Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'g'irchoq teatrlari 3 bosqichdan iborat jarayon natijasida tashkil etiladi .

Ular quyidagilar:

I bosqich. Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'g'irchoq teatrni tayyorlashda moddiy ta'minotni amalga oshirish.

1. Manba tanlanadi u bolaning yoshiga mos bo'lishi kerak;
2. Musiqa tanlash;
3. Qo'g'irchoq teatrini namoyish etish rejasini tuzish;

II bosqich.

1. Ko'zlangan maqsadga erishishda ertak mazmuniga ko'ra qahramonlarni tanlash va so'zlarni yod oldirish;
2. Qo'g'irchoqlarni yasash , kiyintirish;
3. Tarbiyachi bola bilan hamkorlikda she'rlarni yod olishi ;

III bosqich.

1. Tarbiyachi bolalar bilan hamkorlikda teatr turiga ko'ra ertakni sahnalashtirish;
2. Qo'g'irchoq teatrini namoyishi ;
3. Teatrdan keyingi suhbat ;

Bugungi kunga kelib maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan qo'g'irchoq teatrlarning ham bir necha xil turlari mavjud. Masalan :

1. Qo'lga kiyib o'ynaladigan cho'g'irchoq teatri
2. Ip bilan boshqariladigan qo'g'irchoq teatri
3. Soyali qo'g'irchoq teatrlari
4. Aktyori ko'rinadigan qo'g'irchoq teatri.

Bu sanab o'tilgan qo'g'irchoq teatrlarining hammasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Sahnada bajarilayotgan har bir asar bola ruhiyatiga o'zining ijobiy yoki salbiy tasirini ko'rsatadi. Bolada ertak qahramonlariga nisbatan havas yoki aksincha nafrat tuyg'usi ham uyg'onishi mumkin. Tarbiyachilar iloji boricha bolalar bilan hamkorlikda ish olib borishi kerak. Har bir sahnalashtirilayotgan ertak uchun kerak bo'ladigan jihozlar birgalikda yasashlari kerak . Yasalayotgan har bir qo'g'irchoq yoki bezak uchun kerak bo'ladigan dekaratsiyalarga e'tibor berish kerak . Ular mentalitetimizga mos bo'lishi va milliyligimizga tayangan holda yasalishi kerak. Aynan maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab bolani teatr ko'rish odobiga o'rgatib borishimiz lozim. Shundagina bolada birovlarning mehnatiga nisbatan mehr tuyg'usi uyg'onishi mumkin. Bu dunyoga hayrat ko'zi bilan boqib turgan, murg'ak qalblarida bir olam savollar jo'sh urayotgan jajji bolajonlarga biz qancha e'tiborli bo'lsak ularning kelajagi haqida bugundan qayg'ursakkina, ertangi kunimiz tinch, yurtimiz obod boladi. Chunki hozir

maktabgacha ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan jajji bolajonlar yurtimizning ertasi, bizlarning suyangan bir salobatli va mag’rur tog’imiz bo’ladi. Buning uchun biz bo’lajak tarbiyachilar bugundan ishga masuliyat bilan yondashib ulkan orzular sari dadil qadam tashlamog’imiz kerak. Buning eng samarali usullaridan biri maktabgacha ta’lim muassasalarida qo’g’irchoq teatrining tashkil etilishi bo’ladi .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” T:.2013 y
2. Xasanboeva O.U. va b. Maktabgacha ta`lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
3. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o’rgatish metodikasi. “Sho’lpon” T:.2010y.
4. Z. Azizova. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qO‘G‘irchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. Toshkent – 2010

BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA TA`LIMIY O`YINLARNING O`RNI

Q.X. Allaberdiyeva, O.H. Hasanova
TerDU

Maktabgacha ta’lim bola shaxsini sog‘lom va etuk, shu bilan birga maktabga tayyorlagan holda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 11-moddasida: “Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog`lom va yetuk, maktabda o`qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko`zlaydi. Bu ta'lim olti-etti yoshgacha oilada, bolalar MTMsida va mulk shaklidan qat'iy nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi”, - deb ta’kidlangan. Darhaqiqat, ta’lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, uning samarasi shunchalik erta namoyon bo‘ladi va insonning butun hayot tarziga ijobiy ta’sir qiladi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni amalga oshirish uzluksiz ta`lim tizimining tuzilmasi va mazmunini zamonaviy fan yutuqlari va ijtimoiy tajribaga tayangan holda tub islohotlarni ko`zda tutadi. Buning uchun, avvalo, ta`lim tizimining barcha shakldagi muassasalarida ta`lim jarayonini ilg’or, ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy uslubiyot bilan ta`minlash lozim. Yosh avlodga ta`lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni ,uslubiy talablariga ko’ra fan, texnika va ilg’or texnologiya yutuqlaridan unumli foydlanish bugungi ta`lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ta’limiy o’yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg’ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Bolalarning aqliy faoliyatini kuchaytirish, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun imkoniyat yaratib beradi.

Ta`limiy o`yin bolalarning tevarak-atrof, ijtimoiy hayot to`g`risidagi bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi, o`z shaxsiy tajribalar va mashg`ulotlarda olgan bilimlarni amalda qo`llay bilishga o`rgatadi, fikrlash qobiliyatini, ijodiy kuchlarini, sensor jarayonini rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi. Har bir ta`limiy o`yin o`zining dastur mazmuniga ega. Bu “Bolalar bog`chasida ta`lim-tarbiya dasturi”da o`z aksini topgan. Masalan:

1) buyumlar , ularning nomi, rangi, shakli, sifati to`g`risida bilimlar berish;

2) mehnatning har xil turlari va uning kishilar hayotidagi o`rni to`g`risida bilimlar;

3) tabiat voqealari, narsalar, buyumlar, yil fasllari to`g`risidagi bilimlar;

4) dastlabki matematik tushunchalar: son, sanoq, kattalik, shakl, vaqt va fazoviy tushunchalar berish.

Ta`limiy o`yinlar, ularning ta`lim-tarbiyaviy vazifasi, mazmuni, turlari har bir yosh guruhning o`ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarni e`tiborga olgan holda, bu o`yinlarning tutgan o`rni va vazifasi, mazminli o`tkazish uslublari "Bolalar bog`chasida ta`lim tarbiya dasturi"da belgilab berilgan.

Masalan, 2 yoshdan 3 yoshgacha bo`lgan bolalar bilan o`tkaziladigan ta`limiy o`yinlardan asosiy maqsad-bolalarni ranglarni bir-biridan farqlashga va nomini aytishga o`rgatish, har xil o`lchamlarning (katta, kichik) shakllarini bilishga ko`rib va eshitib idrok etish, diqqatni, mayda harakatlarni o`stirishga yordam beradigan, lug`atini boyitadigan, faollashtiradigan o`yinlar o`tkaziladi. Masalan, "Juft kartochkalar", "Kattalar va kichiklar", "Qo`g`irchoqni sayirga olib chiqish uchun kiyintiramiz", "Qo`g`irchoqni cho`miltiramiz", "Bu nimaning ovozi", "Xaltachada nima bor?" va boshqalar.

Ikkinchi kichik guruhda o`tkaziladigan ta`limiy o`yinlar narsalarning rangini aytish va ularning rangiga qarab ajratishga, katta-kichikligiga qarab farqlashga va nomlarini to`g`ri aytishga o`rgatish maqsadida o`tkaziladi. Ushbu garuhda Y. I. Tixeyeva tomonidan ishlab chiqarilgan qo`g`irchoqlar bilan ta`limiy o`yinlar o`tkaziladi. Masalan, "Qo`g`irchoqni cho`miltirish" (ustki va ichki kiyimlarning yuvintirish uchun zarur bo`lgan buyumlarning nomlarini bilib olish uchun), ko`rpa yostiqlarni, harakat bilan bog`liq so`zlarni (to`shak, ustini yopib qo`yish, yotqizish va hokazolarni bilib olish uchun), "Qo`g`irchoqni ovqatlantirish" (idish-tovoqlarni, harakatlarning nomlarini bilib olish uchun), "Yangi qo`g`irchoqni kutib olish" (kiyim- kechaklarning nomlarni mustahkamlash uchun).

O`rta guruhda o`tkaziladigan ta`limiy o`yinlardan maqsad – turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatiladigan materiallarning nomlari (yog`och, temir, chinni, plastmassa) va ularning xossalarini bilib olish, narsalarning tashqi ko`rinishiga qarab bir-biriga taqqoslash, guruhlarga ajratishga o`rgatish. Masalan, "Kimda qanday buyum?", "Yangi uyga ko`chamiz", "Nima o`zgardi, top" va boshqalar.

Katta guruhda esa ta`limiy o`yinlar bolalarning kuzatuvchanligini, narsalarni sinchiklay bilish, bir-biriga taoqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni (rangi, shakli, katta-kichikligi, materialni) aytib bera olish malakalarini tarbiyalash. Biron hayvon, o`simlik, transport haqida so`ralganda ularning nomini topa olish malakasini o`stirish, buyumlarning umumiy belgilariga qarab gurunlarga bo`lish qobiliyatini rivojlantirish, so`z boyligini faollashtirish va to`ldirishish maqsadida o`tkaziladi.

"Shakliga qarab tanla", "Kimga nima kerak?", "Yil fasllari", "Kimga nechta?", "Qizil,sariq,ko`k rangdagi narsalarning nomini ayt","Tasvirga qarab top''va boshqalar.

Maktabga tayyorlov guruhida ta'limiy o'yinlar bolalarda kuzatuvchanlikni, ziyraklikni, aqliy vazifalarini mustaqil hal qilish, narsalarni turkumlarga (guruhlarga) ajratish, ranglar va ulardagi nozik ayirmalarni bir biridan farqlashga o'rgatish maqsadida o'tkazish nazarda tutilgan. Masalan: "Dengiz to'lqinlanmoqda", "Qora va oq", "Qaysi narsani ko'ngilda o'ylab qo'ydingiz?", "Har bir qushni o'z joyiga", "Likopchalarga piyolalarni tanla", "Rangli loto", "Buyumlarning rangini aniqlaymiz" va hokazolar.Yuqorida bayon etilgan barcha guruhlardagi ta'limiy o'yinlarning dastur mazmuni va vazifalarini amalga oshirish natijasida bolalar lug'ati faollashtiriladi va to'ldiriladi. Ta'limiy o'yinni maqsadga muvofiq tarzda o'tkazishda tarbiyachi asosiy o'rinni egallaydi. Ta'limiy o'yinda hamma bolalarning faol ishtirok etishlarini ta'minlash mumkin (o'yin davomida jo'r bo'lib aytish, ashula aytib berish,buyum haqidagi topishmoqni eslash kabi topishmoqlar berib boriladi). O'yin oxirida xulosa qilish,o'yinni

baholash shart emas. Tarbiyachi shunday deyishi mumkin: ”Kelgusi safar boshqa o’yinchoqlar bo’ladi ,balki bizning mashg’ulotimizga ayiq mehmon bo’lib kelar”.

Demak, o’yinlar orqali bolalar borliqni o’rganadi va dunyoni o’zgartirishga harakat qiladi. Shunday qilib, o’yin inson faoliyatining shakllanishiga asos soladi,o’yinda inson borliqni aks ettirish qobiliyatini namoyon qiladi. O’yinning eng muhim ahamiyati shundaki, unda ilk bor bolaning dunyoga ta’sir etish ehtiyoji paydo bo’ladi va shakllanadi.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKANI TASHKIL ETISH

M.N. Niyozova - 1 bosqich magistrant
Termiz davlat universiteti

Mamlakatimiz o’z mustaqilligini qo’lga kiritgandan so’ng erkin fikrlaydigan , o’z – o’zini anglaydigan, jamiyat maqsad va manfaatlarini tushunib yetadigan har tomonlama yetuk komil insonni tarbiyalash vazifasi davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi qilib belgilandi. Uni amalga oshirish esa, eng avvalo, tarbiyalanuvchilarning ichki ruhiy dunyosini boyitish, intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil dunyoqarashini shakllantirishni talab etmoqda.

Hozir har bir pedagog - rahbar, metodist, o’qituvchi, tarbiyachi bo’lishidan qat’iy nazar o’zining muammolariga uzoqni ko’zlab qarashi, ya’ni hozir nima bo’lyapti, kelajakda nima bo’ladi: “ Ish faoliyatimda o’z yo’nalishim bo’yicha nimaga erishmoqchiman” degan savolga javob izlashi kerak. Bu sizning o’sish tomonga – ijodiy yo’lingizning o’sishiga qarab ketishingizdir. Bugungi kunda katta e’tibor va g’amxo’rlik ko’rsatilayotgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni ta’lim – tarbiya jarayoniga bo’lgan munosabatini tahlil qilish, ularning qiziqishlari va motivlarini o’rganish muhim. Chunki ta’lim - tarbiyaga nisbatan ongli munosabatda bo’lgan bolalardan yurt taqdiri va kelajagi uchun qayg’uradigan shaxslar shakllanadi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda pedagogik diagnostika ishlarini olib borish zarur. [2]

Diagnostika yunoncha dia – o’zaro, orqali va gnosis – aniqlash so’zlaridan olingan. Diagnostikos – aniqlash usullari. Diagnostikaning turlari ko’p bo’lib , uning tarkibiga: tibbiy diagnostika, psixodiagnostika, pedagogik diagnostika kabilarni kiritish mumkin.

Pedagogik diagnostika pedagogika va psixologiya fanlarining oralig’idagi soha bo’lib, bola shaxsini, uning individual xususiyatlari, rivojlanish dinamikasi va ularga ta’sir qiluvchi omillarni o’rganadi. Maktabgacha ta’lim sohasida pedagogik diagnostikani o’rgangan olimlar: L.I.Bojovich, L.A.Venger, V.S.Muxina, Y.A.Strebeleva va boshqalar. Pedagogik diagnostika bolalarning rivojlanishidagi muammolarni aniqlashga va o’z vaqtida davolash ishlarini olib borishga yordam beradi.

Bugungi kunda psixologik pedagagik diagnostikaning o’rni, ahamiyati qanchalik katta ekanini hech kim inkor qilmaydi. Individual yondashish, maktabgacha yoshdagi bolalarning individual xususiyatlarini o’rganish shart ekanligi bir qancha davlat hujjatlarida aks ettirilganPedagogik diagnostika ta'lim samaradorligi, ish mazmuni, olib borilgan pedagogik faoliyatni tahlil qilishda katta ahamiyatga ega bo’lib, maktabgacha ta’lim muassasalarida bu ish uslubi muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirilmoqda, yutuqlar mustahkamlanib, yo’l qo’yilgan kamchilik va nuqsonlarni tahlil qilish asosida bosh strategik yo’nalishlar belgilab olinmoqda va yuqori darajadagi pirovard natijalar qo’lga kiritilmoqda. Savol tug’ilmoqda:

- bola qobiliyati, imkoniyati, bilimi, egallagan ko’nikmalarining o’lchovi bormi?
- bolaning bilish va ko’nikmalarini belgilashda pedagog aralashgani ma'qulmi yoki o’ziga uzi baho bergani avfzalroqmi?

Mana shu savollarga eng maqbul asoslarda javob berish pedagogik diagnostikaning predmetidir. Mana shu maqsadni ro'yobga chiqarish yo'l-yo'riqlari, metodik mexanizmlarini ishlab chiqish, joriy etish muhim vazifadir.

Pedagogik diagnostika yordamida ta'lim-tarbiya jarayoni to'g'ri tahlil etiladi va uning samaradorligi to'g'ri baholanadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagogik diagnostika orqali ta'lim ob'ekti, ta'limiy tushunchalar qay darajada o'zlashtirilganligi taxlil etiladi, butun o'quv kursini, o'quv dasturlarini o'zlashtirish darajasi baxolanadi. [3]

Diagnostik tekshiruvni o'tkazishning asosiy maqsadi – yangi sifatli natijalarni emas, balki haqiqiy holat haqida tezkor ma'lumot va pedagogik jarayonni tuzatish uchun diagnostika ob'ektidagi o'zgarishlar tendensiyalarni olish hisoblanadi. Diagnostikaning asosiy vazifasi bolaning rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot olishdir. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib maktabgacha katta yoshdagi guruh tarbiyachilar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Pedagogik diagnostika har bir bolani tanlash va o'qitish uchun , maqbul ,qulay sharoit yaratishga yordam berish uchun zarurdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni diagnostika qilish har bir bola uchun muhim ahamiyatga ega, maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachisi bolani tarbiyalashda muammolarni bartaraf etishga harakat qilishadi, chunki erta diagnostika va to'g'ri tanlangan tuzatish ishlari yaxshi natijalar beradi. [1]

Pedagogik diagnostika maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muhim hisoblanadi. U o'quv- tarbiya jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi, ta'limiy faoliyat natijasida erishilgan samaralarni holislik bilan belgilab beradi, yo'l qo'yilgan kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etishga yo'l ochadi. [1]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Л.Н. Лаврова, И.В.Чеботарева « Педагогическая диагностика в детском саду» в условиях реализации ФГОС ДО «ТЦ Сфера 2017

2. Mirjalilova S.S, To'laganova R.T " Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalar" Toshkent 2008

3. S.I.Samigin. "Oliy maktab pedagogikasi va psixologiyasi". Rostov –na donu,"Feniks" 1998 yil

4. M.Matmusayeva " Pedagogik diagnostika" O'quv qo'llanma Qo'qon 2010 y

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA YOZUV MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

M.A. Sheraliyeva, K.O. O`rmonova
TerDU

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2017-yil 19-oktabr kuni maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazildi.

Unda O'zbekiston Respublikasi bosh vaziri, Prezidentning Davlat maslahatchilari, tegishli vazirlik va idora raxbarlari ishtirok etdi.Mamlakatda milliy genofondni mustahkamlash, yosh avlidni yetuk kadrlar etib tarbiyalash masalalariga doimiy e'tibor qaratib kelinmoqda. 2017-yil 16-avgust kuni bo'lib o'tgan yig'ilishda ta'lim tizimini rivojlantirishning ko'plab yo'nalishlari belgilab berildi.

Xususan, maktabgacha ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, mazkur muassasalarga bolalarni to'la qamrab olish bo'yicha muhim vazifalar qo'yilgan edi.

Bu vazifalar, birinchi navbatda kelajakning bunyodkorlari bo'lmish yosh avlodning bilim olish, yuqori malakali kadrlar bo'lib o'z yurti va halqiga sitqidildan mehnat qilish, ozod yurt ravnaqi va baxt-saodati uchun halol mehnat qilishga o'rgatishni

nazarda tutadi. Zero, mustaqillik aynan fidoiy, o‘z Vatani manfaatlariga g‘oyat sadoqatli, yuqori malakali kadrlarning jamiyatni boshqarishini taqozo etadi.

Ma’lumki, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan e’tiboran boshqa barcha sohalardagi kabi ta’limni isloh qilish, yangilash masalasiga kirishildi. «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi buning yorqin ifodasidir. Ta’limning isloh qilish, uning mazmun yo‘nalishini yangilashdan ko‘zlangan asosiy maqsad ham o‘quvchi yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularda mustaqil holda ijodiy fikrlash layoqatlarini o‘stirish va rivojlantirishdan iboratdir. Bu masalalar ta’limning boshlang‘ich davridagi bolalar bilish faoliyati va uning tarkibidagi mavjud psixik jarayonlarni shakllantirish va rivojlantirish muammolari bilan bog‘liqdir. Mashqulot bolalar MTMsida bolalarga ta'lim berishning asosiy shaklidir. Mashqulot – tarbiyachining bolalarni kerakli bilim va malakalardan umumiy qolda xabardor qilishidir.

Tarbiyachi bolalarga ta'lim berishni kun davomida amalga oshiradi: ularning bilimlarini boyitadi, madaniy, gigienik, xulq madaniyati, nutqi, sanoq - qisob, qarakatlari kabi turli -tuman malaka va ko`nikmalarini shakllantirib boradi. Ammo ta'lim borasida bosh rolni mashqulot egallaydi. Mashqulotlar bolalar MTM da ta'limni tashkil etish shaklidir. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun majburiydir, unda dastur mazmuni belgilab berilgan. Kun tartibida unga ma'lum o`rin va vaqt ajratilgan. Mashq`ulot tarbiyachi rahbarligida o`tkaziladi, tarbiyachi mashg`ulotlarda bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab olgan bilimlarini esa aniqlab mustahkamlaydi. Bolalarning amaliy mashq ulotlarini tashkil etadi. O`quv materialining mazmuni asta-sekin murakkablashtirilib boriladi. Demak, mashq`ulot bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Mashqulot orqali bolalar o`quv malakasini egallab oladilar, o`z-o`zini yaxshi tashkil etadigan bo`lib qoladilar. Ularda barqoror diqqat, irodani, dikkatni jalb eta olish kabi qobiliyatlar rivojlanadi. Ayniqsa bolalarga bilim berishni jamoa usulida olib borish katta ahamiyatga birgalikdagi faoliyatda bolalar bir-birlariga faol ta'sir etishadi, uz tashabbusi, topaqonligini namoyon qilish imkoniyati tuqiladi.Bolalar ishiga umumiy zo`r berishni talab etuvchi vazifa kuyilganda birgalikda kayqurishadi, jamoatchilik xissi shakllanadi. Ekskursiyalar, rasm kirkib yopishtirish, qurish-yasash ishlarini birgalikda bajarish, umumiy raqs uyinlarini ijro etish, badiiy asarlarni eshitish, o`qishda paydo bo`lgan birgalikdagi kechinmalar bolalarning birlashgan do`stona jamoasini yaratishga yordam beradi, birga ishlash, yashashga o`rgatadi.

Mashqulotda ta'lim berish orqali bolalarda maktabdagi o`qishga qiziqish tarbiyalanadi, javobgarlik qissi, o`zini tuta olish, meqnat qilishga intilish odati, topshirilgan ishni bajarish kabi sifatlar qosil qilinadi.

Mashq`ulotlarda bolalarda mustaqil fikr yuritish malakasi tarkib toptiriladi, tarbiyachilarga quloq solish, qikoya qilinayotgan voeadagi asosiy qoyalarni ajrata olish, qisqacha umumlashtirish kabi malakalarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Tayyorlov guruqlarida mashqulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik bilimga qiziquvchanlik, faol tafakkur, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarbiyalab boriladi. Mashqulot jarayonida bolalarda kuzatuvchanlik, javobgarlik qissi takomillashtirib boriladi, ularda meqnat qilish malakasi va xohishi tarbiyalanadi.

Amaliyotdan ma’lumki, o’qish ta’lpmda yetakchi o’rinni egellaydi. Olti yoshli bolalar 7 yoshli bolalarga nisbatan o’qishga uquvliroq ekanligiishonarli tarzda asoslab berilgan.

Ba’zi tadqiqotchilarning ma’lumotlariga karaganda yozish malakasini egallashda kichkintoylarga ko’p ishonmaslik kerak. CHunki bu malaka olti yoshli bolalarda yetti yoshli bolalarga nisbatan sekinroq tarkib topadi. Aslida bir qator metodik usullardai foydalangan xolda olti yoshli bolalarki qalamni o’g’gri ushlay

bilishga, daftardan foydalanishga, qul barmoqlari va nanjalari bilan ritmik harakatlar qilishga, chizgichlarning yo'nalishini anglay olishga o'rgatish zarur.

Olti yoshli bolalar matematikaga oid programmoy normal o'zlashtira oladilar.Ular o'n ichida sanashni, oddiy masalalarni yechishpi biladilar, kui-oz, teng-teng zmas, uzun-qisqa kabi matematik nisbatlarpi aptusay oladilar.«Pekin maktabda ukish boladap katta mehnat va iroda kuchini talab qiladn.Bolani o'qishga psixologik tayyorlash uning maktabda muvaffatsiyatli o'qishini taminlaydi.

Olti yoshli bolalarni maktabda muvaffakiyatli o'qishini ta'minlashda ota-onalarpiig roli ham katta. Ota-onalar oilada bola uchun zarur sharoitni yaratishlari o'qishga birinchi bor qadam qo'ygan chog'laridan boshlab, o'qituvchilar bilan hamkorlikda ish olib borishlari va ularga ordam berishlari kerak.

SHuiday qilib, o'qituvchi va tarbiyachilar olti yoshli bolap hali chin ma'nodagi o'quvchi emasligini anglab,yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni darsda o'tirishga, o'quv vazifalarning ma'nosini tushunishga, kollektiv faoliyatda qatnashishga o'rgatsalar, ularda o'qish, yozish, oddiy hisoblash malakalarinihosil qilsalar. kuzatuvchanlik, fahm-farosatlilik, muhokama qilish, fikr yuritish qobiliyatlarini o'stirsalar, ishda uchraydigai qiyinchiliklarni engishda, dustona, o'zaro yordam berish fazilatlarini tarbiyalasalar, olti yoshli bolaning muvaffatsiyatln o'qishiga, yozuv malakalarini shakllantirishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan bo'ladilar.

ПЕДАГОГ ШАХСИГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР МАЗМУНИ

М. Норбошева – ўқитувчи, С.Абдумажидова -3 босқич талаба
ТерДУ МТМ кафедраси

Сўнгги йилларда мамлакатимиз таълим тизимида улкан ўзгаришлар пайдо бўлмоқдаки, унда ҳар бир шахснинг маънавий, маданий ва интеллектуал салоҳиятига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Таълим-тарбиявий ишларни муваффаққиятли амалга оширилиши ҳар бир таълим муассасасидаги педагогик жараённи, ҳар бир фаолият турини тўғри ташкил этишга боғлиқ. Бу вазифаларни тўлақонли адо этиш эса, тарбиячи педагоглар учун асосий касбий вазифалари сирасига киради.

Ҳар бир жамиятда ҳам педагог, ўқитувчи, тарбиячиларга ёшлар мураббийси сифатида катта ҳурмат билан қараб келинган. Айниқса, бизнинг мустақил юртимизда тарбиячилар ва ўқитувчиларга ҳурмат-эътибор ҳамда унга қўйилган масъулият ҳам ниҳоятда ошиб бормоқда.

Шу ўринда айни вақтда Республикамиздаги барча таълим муассасаларига президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев томонидан жиддий эътибор ва талаблар қўйилаётганлигини ҳам таъкидлаб ўтиш жоиз.

Миллий дастурда кўзлаган мақсадларга эришиш таълим-тарбия тизимидаги ишлар самарасига ва аввало, тарбиячи - педагогга ҳам боғлиқдир. Ўз даврининг руҳини чуқур англаган, келажакни кўра билган шахсларни тарбиялаш ўқитувчи тарбиячиларнинг бош вазифасидир.

Таълим ва тарбия жараёнида болалар катталар томонидан тўпланган билим, одоб, урф-одат, маданият ва меҳнат кўникмаларини ўзлаштириши, дунёқарашининг шаклланишида педагог шахси, унинг касбий маҳорати муҳим аҳамият касб этади.

Педагогик фаолият соҳасининг устувор вазифаси ёшларда давр талабидан келиб чиқувчи янги масала ва муаммоларни ечиш учун зарур бўладиган сифатларни шакллантириш ҳисобланади. Бунинг учун аввало педагогнинг ўзида янгича билим

бериш, ўзгариб борувчи меҳнат ва ҳаёт шароитларига мувофиқ ижодий фаолият билан шуғуллана олиш кўникмалари таркиб топган бўлиши лозим. Шу нуқтаи–назардан республикамиз биринчи Президенти И.А.Каримов “Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим – тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо шу ерда. Ўқитувчи ўқувчиларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак” .- деб таъкидлайди.

Замонавий педагог кадрлар янги мавқега эга бўлиб, унинг вазифаси энг аввало ёшларни мустақил билим олиш фаолиятини ташкил этишга, билимларни мустақил эгаллашга ва уларни амалиётда қўллаш малакаларини шакллантиришга қаратилмоғи лозим.

Педагог бундай мақсадларда, ўқитишнинг методлари, технологияларини шундай танлаш керакки, улар ёшларга нафақат тайёр билимларни ўзлаштиришларида, балки билимларни турли манбалардан мустақил эгаллашлари, ўзларида шахсий нуқтаи назарнинг шаклланиши, уни асослаши ва эришилган билимларни янги билимлар олишларида фойдаланиш малакаларига эга бўлишлари лозим.

Кадрлар тайёрлашга ижтимоий буюртма, мутахассиснинг шахсий ва касбий сифатлари ҳамда амалий касбий компетентлигини таъминлашнинг таркиби ва мазмуни таҳлил қилган ҳолда замонавий педагогни шакллантиришга қўйиладиган талаблар, ҳамда ушбу талабларни тузилмасини акс эттирувчи модель ишлаб чиқилди. Бунда педагог шахсини амалий касбий компетентликка эга, юксак даражада маданиятли, ёндаш фанлар соҳаларини таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш методларини пухта эгаллаган ва мутахассислиги бўйича амалий фаолият юритадиган, махсус тайёргарликка эга бўлган мутахассис сифатида тавсифланади.

Педагог шахсига қўйиладиган талаблар мазмуни асосланди ва уларнинг ҳар бирига тавсиф берилди.

Тарбиячи ёш авлодни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тарбиялашдек муҳим, фахрли ва шу билан бирга масъулиятли вазифани бажаради.

Тарбиячининг сиёсий етуклиги болаларни тарбиялаш сифати учун халқ ва жамият олдидаги ўз масъулиятини англашга, таълим-тарбия вазифаларини ҳал этишга ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларининг ўсишига кўмаклашишда ёрдам беради. тарбиячи ўзи яшаб турган ўлка ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва мактабгача тарбия педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши керак. унинг педагогик ҳодисаларни таҳлил қилишга илмий нуқтаи назардан ёндашуви болани ҳар томонлама ривожлантиришни муваффақиятли амалга оширишга имкон беради.

Педагог кадрларга қўйиладиган ижтимоий буюртма - Давлат ва жамият ривожининг ҳар бир босқичи шахс, жамият ва давлатнинг ижтимоий, иқтисодий, илмий-техникавий, маънавий-маърифий ва маданий эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда таълим тизими олдига муайян ижтимоий буюртмаларни қўяди. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида узлуксиз таълим тизими олдига ҳар томонлама камол топган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаган ва пухта ўзлаштирган, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик билимларга эга, жамият, давлат

ва оила олдидаги ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялаш билан боғлиқ ижтимоий буюртмалар белгилаб берилган.

Педагогнинг шахсий сифатлари - ёшларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясини, “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги ва “Таълим тўғрисида”ги Қонунлари, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” мазмун ва моҳиятини англаб етиш, ёшлар фаолиятига оид Президент фармонлари ва ҳукумат қарорлари, инсоннинг бошқа инсонга, жамиятга, атроф-муҳитга муносабатини белгиловчи ҳуқуқий ва маънавий мезонларни ўзида мужассамлаштирувчи давлат сиёсатининг долзарб масалалари ҳақидаги билимларни ўзлаштиришини таъминлаш учун педагоглар сиёсий-ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлишлари лозим.

Касбий сифатлар - Педагог касбий фаолиятни самарали ташкил этишга ундовчи рағбат, янги билимларни ўзлаштиришга интилиш, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда янги ахборотларни олиш, илғор тажрибаларни ўрганиш эҳтиёжи, юқори педагогик маҳорат даражасига, педагогик фаолиятда муваффақиятга эришишни кўзлаш, ёшлар ва уларнинг ота-оналари билан мулоқот қила олиш, педагогик жамоадаги барча касбдошлари томонидан тан олинишга, илмий-техник тараққиётнинг асосий йўналишларини билишга интилиш, замонавий техника ва технологиялар, ишлаб чиқаришни модернизациялаш билан боғлиқ мотивацион сифатларга эга бўлиши лозим.

Амалий касбий компетентлик - Педагогик-психологик тайёргарлик, машғулотларни ташкил қилиш ва ўтказиш маҳорати. Педагог таълим-тарбия жараёнида қўлланиладиган ўқитиш шаклларининг педагогик-психологик асослари; психодиагностика усулларидан фойдаланиш; ўқитиш шаклларида ўқитиш методлари ва воситаларидан ўринли фойдалана олиш; таълим мазмуни, методлари, воситалари ва шаклларининг уйғунлиги, узвийлигини таъминлай олиш; педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллашнинг назарий ва амалий асосларини эгаллаган бўлиши лозим.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXODIAGNOSTIK ISHLARNI TASHKIL ETISH

O.M. Achilov - TerDUmagistranti

Hozirgi kunda mamlakatimizda Maktabgacha ta’lim muassasalariga juda katta talab qo’yilmoqda. Chunki maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning bosh bo’g’ini, sodda qilib aytganda qurilayotgan binoning poydevoridir. Poydevor mustahkam bo’lsa,bunyod bo’layotgan bino ham mustahkam bo’ladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish,maktabgacha ta’lim muassasalarini davlat tomonidan boshqarishning samarali tizimini yaratish hamda uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash maqsadida so’ngi yilda qabul qilingan qat’iy chora tadbirlar natijasida Maktabgacha ta’lim vazirligi va uning joylardagi hududiy bo’linmalari tashkil qilindi. 2016 yil 29 dekabrida “2017-2021yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari tog’risida”gi PQ-2707-son qaror [1] ni imzoladi .Ushbu qarorda ilg’or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intelektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish.

Maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo’llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnalogiyalarini joriy etish, maktabgacha ta’lim muassasalarida 5-6 yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga

tayyorlash bo’yicha qisqa muddatli guruhni tashkil etish kabi masalalar bo’yicha bir qator ishlar amalga oshirildi.2018-yilda xorijiy ilg’or tajribalar asosida qayta ishlab chiqilgan “O’zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” [2] ga muvofiq bolalarni maktabga har tomonlama jismoniy,ijtimoiy-hissiy,nutq,muloqot,o’qishva yozish malakalari,bilish jarayonini,ijodiy rivojlanishini shakillantirish belgilab qo’yilgan. Darhaqiqat maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarni komil ison qilib tarbiyalashga yangicha innovatsion yondashuv yo’lga qo’yilmoqda. Maktabgacha ta’lim tizimida har bir tarbiyachi pedagog guruhidagi bolalarning rivojlanish darajalarini monitoringini olib borishda pedagogik va psixologik metodikalardan foydalanish ko’nikma va malakalariga ega bo’lishi davr talabi bo’lib qoladi.Albatta bugun maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik xizmatdan keng foydalanish ham yo’lga qo’yildi.Amaliyotchi psixologlar maktabgacha ta’lim tizimida ota-onalar uchun ma’rifiy,psixokonsultativ,psixokorreksion ishlar amalga oshirilmoqda.Ta’lim tizimida psixologik xizmatning tashkil etilishi tarbiyalanuvchining individual psixologik xususiyatlarini o’rganish bilan,shaxsning har tomonlama kamol topishi,uning hamma’naviy,ham aqliy rivojlanish,o’zligini anglashi va qobilyatlarini namoyon etishi uchun tegishli ta’limiy –tarbiyaviy hamda ma’naviy-ruhiysharoitlar yaratishni nazarda tutadi.Psixologik xizmatning asosiy yo’nalishlaridan biri psixologik diagnostika hisoblanadi.

Psixologik diagnostika –bolalarni maktabgacha ta’lim va maktab yoshi davomida psixologik jihatdan uzluksiz har tomonlama o’rganish,ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash,o’qish va xulq atvoridagi nuqsonlarning sabablarini aniqlab berishga qaratilgan psixologik tadbirdir.

Maktabgacha ta’lim muassasasi psixologi maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda psixodiagnostik metodikalarni qo’llashi zarur.Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda asosan obrazli,so’z mantiqli va ko’rgazmali harakatli tafakkur turi rivojlangan bo’ladi.So’z mantiq tafakkur turi esa maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda endi rivojlanish davrida bo’ladi.3-4yoshli bolalarning obrazli-so’z mantiqiy tafakkurini diagnostikalash uchun,”Yil fasillari”,”Rasmlarda qanday predmet yetishmaydi”metodikalaridan foydalanishni tavsiya etamiz. [3] Masalan”**Mantiqsiz tasvirlar**”metodikasi yordamida bolaning mantiqiy mulohazasi va o’z fikrini gramatik jihatdan to’g’ri ifodalay olishi aniqlanadi.Metodikani tashkil qilish jarayoni quyidagicha olib boriladi. Turli hayvonlar bilan bog’liq bo’lgan bir qancha “mantiqsiz “hodisalar mavjud bo’lgan rasm ko’rsatiladi.Bolaga rasmni ko’rstish jarayonida,unga quyidagi ma’noda ko’rsatma,beriladi:”Diqqat bilan ushbu rasmdagi tasvirlarni ko’rib chiq hamda bizga shuni aytchi,rasmda hamma narsa o’z joyida chizilganmi?Agar o’z joyida tasvirlanmagan bo’lsa,aslida qanday bo’lishi kerakligini aytib ber?” Rasmlarni ko’rish va topshiriqni bajarish vaqti chegaralangan,ya’ni uch daqiqa vaqt beriladi.Bu vaqt davomida bola iloji boricha mantiqsiz voqelikni ko’proq topishi va haqiqatdan qanday bo’lishi kerakligini tushuntirib beradi.

Natijalarni baholash quyidagicha:

10-ball agar berilgan 3daqiqa mobaynida rasmdagi hamma mantiqsiz tasvirlarni tushintirib berishga ulgursa va haqiqatdan qanday bo’lishini sharhlab bera olsa qo’yiladi.

8-9 ball bola hamma mantiqsiz tasvirlarni aniqlab va belgilab chiqsa ,ammouchtagacha tasvirni haqiqatdan qanday bo’lishini sharhlab bera olmasa qo’yiladi.

6-7 ball bola hamma mantiqsiz tasvirlarni aniqlab va belgilab chiqsa ,ammo 3-4 tagacha tasvirni haqiqatdan qanday bo’lishini sharhlab bera olmasa qo’yiladi.

4-5 ball bola hamma mantiqsiz tasvirlarni aniqlab va belgilab chiqsa ,ammo 5-7 tagacha tasvirni haqiqatdan qanday bo'lishini sharhlab bera olmasa qo'yiladi.

2-3 ball bola 1-4 tagacha mantiqsiz tasvirlarni aniqlab bera olmasa va sharhlashga vaqti yetmasa.

0-1 ball bola mantiqsiz tasvirlardan 4 tasini topsa qo'yiladi. Obrazli so'z mantiqli tafakkur turi taraqqiyot darajasi haqida xulosa chiqarish:

10 ball- juda yuqori,8-9 ball- yuqori,4-7 ball- o'rtacha ,2-3 ball- past ,0-1ball- juda past.

Maktabgacha ta'lim muassasasi psixologining asosiy vazifalaridan biri,maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixologik salomatligini muhofaza etish, har bir bolaning shaxsi,bilish jarayonlarini ruhiy holatlarini o'rganish maqsadida psixologik-pedagogik tashxis o'tkazib,natijalarini tahlil etishi,tadqiqiy ma'lumotlarni maxsus tashxis daftariga qayd etishi, psixologik metodikalar yordamida bolalarning qiziqish,moyillik va qobiliyatlarini aniqlashi,ularning rivojlanishi uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishi,tarbiyachilar,ota-onalarga maslahatlar berishdan iborat.

Adabiyotlar:

1.lex.uz O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-2707-son-Qarori 2016 yil 29 dekabr

2.**O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari 2018 y.**.lex.uz

3. R.Sunnatova,I.Irgashova,S.Tadjieva.Bola taraqqiyotini psixologik tashxis qilish (o‘quv qo‘llanma) T., Sano standart, 2008 y.

BOLALARNI BADIIY ADABIYOT BILAN TANISHTIRISHGA QO'YILGAN TALABLAR

M.Norbosheva – dotsent, T.Joniyeva –3-bosqich talaba
TerDU

Badiiy adabiyot bolalarni aqlan, axloqan va estetik tarbiyalashning qudratli, ta'sirchan quroli sifatida xizmat qiladi, u bola nutqining rivojlantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadi.

She'riy obrazlarda badiiy adabiyot jamiyat va tabiat hayotini, insoniy his-tuyg'ular va o'zaro munosabatlar olamini ochib beradi hamda tushuntiradi. Bu namunalar o'z tas'ir kuchiga ko'ra turlicha bo'ladi: hikoyalarda bolalar so'zlarning lo'ndaligi va aniqligini bilib oladilar; she'rlarda o'zbekcha nutqning musiqiyligini, ohangdorligini ilg'aydilar; xalq ertaklari ular oldida tilning aniqligi va ifodaliligini namoyon qiladi, ona tilidagi nutqning yumor, jonli va obrazli taqqoslashlar, ifodalarga qanchalik boyligini ko'rsatadi.

Bolalar badiiy asarlar qahramonlariga qayg'urishni o'rganganlaridan so'ng ular yaqinlari va atrofdagi odamlar kayfiyatini payqay boshlaydilar. Ularda insonparvarlik his-tuyg'ulari – birovning dardiga shyerik bo'lish, yaxshilik qilish, adolatsizlikka nisbatan qarshilik ko'rsatish qobiliyati uyg'ona boshlaydi. Bu printsipiallik, halollik, haqiqiy fuqarolik hislari tarbiyalanadigan poydevordir. «His-tuyg'ular bilimdan oldin keladi; kimki haqiqatni his qilmagan bo'lsa, u uni tushunmagan va tanimagandir»_.

Xalq – bolalarning betakror o'qituvchisidir. Xalq asarlaridan boshqa hyech qaysi asarlarda qiyin talaffuz qilinadigan tovushlarning bunday qoyilmaqom qilib joylashtirilishini, jarangiga ko'ra bir-biridan zo'rg'a farq qiladigan so'zlarni hayron qolarli darajada yonma-yon terilishini uchratish qiyin. Beozor hazillar, nozik yumor, sanoq she'rlar – pedagogik ta'sir ko'rsatishning samarali vositasi, dangasalik, qo'rqoqlik,

o’jarlik, injiqlik, faqat o’zini o’ylash (egoizm)kabi xislatlarga qarshi yaxshigina «malhamdir».

Ertaklar olamiga sayohat bolalar tasavvurini, ularning xayvonot olamini, fantaziyasini rivojlantiradi. Eng yaxshi adabiy namunalar asosida insonparvarlik ruhida tarbiyalangan bolalar o’z hikoyalarida va ertaklarida mazlumlar va zaiflarni himoya qilish, yomonlarni jazolash orqali o’zlarining adolatparvarligini namoyon qiladilar.

Va albatta bolalar estetik, ayniqsa axloqiy tasavvurlarni kattalarning (ota-onalar, pedagoglar) o’qib chiqilgan asarlar bo’yicha nasihatnamo mulohazalaridan, tayyorlangan savollarga javob berishdan emas, balki aynan badiiy asarlardan olishlari lozim. O’qib chiqilgan asar bo’yicha haddan tashqari ko’p nasihat qilish katta, ko’pincha esa tuzatib bo’lmas ziyon yetkazadi: mayda-chuyda savollar bilan «sochib tashlangan» asar bolalar ko’z o’ngida o’zining barcha jozibadorligini yo’qotadi, oqibatda unga nisbatan bolalarning ham qiziqishi yo’qoladi. Shuning uchun badiiy matning tarbiya imkoniyatlariga to’liq tayanish zarur.

K.D.Ushinskiy shunday yozadi: «Bola ona tilini o’rganar ekan, u faqat shartli tovushlarnigina o’rganmaydi. Balki ona tilining ona ko’kragidan ma'naviy hayot va kuchni ham emadi. U bolaga tabiatni shunday tushuntiradiki, boshqa hyech bir tabiatshunos bunga qodir emas, u atrofdagi odamlar xarakteri, u yashayotgan jamiyat, uning tarixi va intilishlarini shunday tanishtiradiki, boshqa hyech qanday tarixchi bunga qodir emas; U bolani xalq udumlari, xalq she’riyatiga shunday olib kiradiki, boshqa hyech bir estetik bunga qodir emas, nihoyat u bolaga shunday mantiqiy tushunchalar va falsafiy qarashlarni beradiki, albatta, boshqa biron-bir faylasuf bunga qodir emas»_.

Buyuk pedagogning ushbu so’zlarida nafaqat ona tilini o’zlashtirish natijalari, balki uni o’rganish metodi: «nafaqat ko’p narsani o’rgatadigan, balki hayron qolarli darajada oson, qandaydir yetishib bo’lmaydigan metod asosida o’qitadigan»_ o’qituvchi tiliga ishonch ko’rsatib berilgan.

Shunday qilib, ona tilidagi muayyan badiiy asarni egallashda bolalarga yordam berar ekan, o’qituvchi har tomonlama tarbiyalash vazifasini ham bajaradi.

Maktabgacha davrdagi har bir yosh bosqichi o’zining nutqiy rivojlantirish vazifalarini qo’yadi. Yosh o’sib borishi bilan adabiy asarlarni qabul qilish darajasi ham ortib borishi tufayli ular asta-sekin murakkablashtirilib boriladi. Bolalarda she’r tinglay olish qobiliyati rivojlanadi. Shundan kelib chiqqan holda kattalar bolalarning yosh imkoniyatlarini bilishlari zarur.

ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Ф.М. Юлдошева - ўқитувчи
Термиз давлат университети

Ўзбекистон Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида жамиятнинг потенциал имкониятларини юзага чиқариш, кучли интеллектуал ва маънавий салоҳиятни шакллантириш жараёни босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Фуқаролик жамиятини барпо этиш концепцияси бевосита таълим-тарбия тизимини ривожлантириш, янги технологияларни лойиҳалаш ва педагогик амалиётга тадбиқ этиш билан узвий боғлиқдир.

Олий таълимда таълим-тарбия олаётган талабалардан таълимнинг давлат таълим стандартлари асосида фан, амалиёт илғор педагогик тажриба бирлиги ҳамда ўзаро алоқадорлигида унинг самарадорлигини таъминлаш учун зарур бўлган таълим меёрлари, қоидалари, даража ва сифат кўрсаткичларини ўзларида мужассамлаштириб малакали мутахассис бўлиб етишишни талаб қилади.

Талабаларнинг олган мутахассислигига тайёргарлик даражаси замон талабларига, бозор иқтисодиётига жавоб бериши лозим. Бу эса биз ўқитувчилар олдига ижодий изланиш ўқитишинг прогрессив усулларини қидириб топиш, фанлар ютуқларидан ўқитишнинг ноанъанавий услубларидан унумли фойдаланиш каби талабларни қўймоқда.Олий таълимда ўқув фаолиятини бошқаришнинг ўқитувчи томонидан эмас, балки ўқитувчи бошқарувида, талаба томонидан ўқув жараёнини олиб боришнинг янги услубларини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бундай ҳолда талабаларда олий таълимнинг мазмуни, ўқув фаолиятининг таркибий қисмлари, унинг педагогик-психологик хусусиятлари ва қонуниятлари, уни таркиб топтириш йўллари, воситалари, ўзлаштириш, эгаллаб олиш усуллари англанган асосда сингдириб борилиши лозим.

Педагогик технология тушунчаси XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб жаҳон педагогика фани назарияси ва амалиётига фаол татбиқ этиб келинаётган бўлсада, мамлакатимизда бу жараён фақатгина мустақиллик йилларида бошланди. Мустақиллик шарофати ила эркинлик, Ватан, миллат, давлат олдида масъуллик, юксак маънавиятга интилиш, шахсий фикрга эга бўлиш сингари бобокалонларимиздан ўтиб келаётган фазилатлар қайта жумбушга кела бошлади. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов машҳур ижобий «портлаш эффекти» тўғрисида гапира туриб: - «Ҳар қайси инсонда муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу ички қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган шарт-шароит яратилса,.. ҳар қайси инсон Оллоҳ таоло аъто этган ноёб қобилият ва истеъдодини аввало ўзи учун, оиласининг, миллати ва халқининг, давлатининг фаровонлиги, бахт-саодати, манфаати учун тўлиқ бахшида этса, бундай жамият шу қадар кучли тараққиётга эришадики, унинг суръат ва самарасини ҳатто тасаввур қилиш ҳам осон эмас», - деган эди. Бу теран фикр, ҳаётий мантиқ мамлакатимизда ёшлар учун яратилаётган шарт-шароитлар, уларнинг таълим-тарбиясига берилаётган эътиборда ўз ифодасини топмоқда. Олдиндан қилинган бу башоратнинг яқин орада ҳақиқатга айланмоғи муқаррар, бу ишонч Ўзбекистоннинг келажагини буюклигига бўлган ишонч билан уйғунлашиб кетади.

“Шахс”– ким? Шахс ижтимоий муносабатлар тизимининг кўп қиррали, мураккаб қисмидир. У бир томондан, ижтимоий-тарихий тараққиётнинг маҳсули бўлса, иккинчи томондан ўзи ижтимоий тараққиётни таъмин этади. Демак, ижтимоий муносабатларга киришувчи ва ижтимоий тараққиётда фаол иштирок этувчи инсонгина шахс деб аталади.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси бу- бутун таълим муассасасининг фаолияти таълим олувчи шахсига қаратилган, унга қўлайликлар яратилган, унинг табиий имкониятлари ривожланиши ва хавфсизлигини таъминлайдиган технологиядир.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясининг мақсади – таълим олувчининг ҳар тамонлама эркин, ижодий фикрлашини ривожлантиришга эришишдан иборат.

Шахсга йўналтирилган таълим асосчиларидан бири Дейвид Селби- Халқаро Глобал таълим институти, Онтарио таълим тадқиқотлари институти директори; глобал, экологик ва гуманитар таълим бўйича тадқиқотлар муаллифи; 25 дан ортиқ мамлакатда ўқувчи шахсига йўналтирилган таълим бўйича семинар машғулотлари ўтказган; Глобал таълим бўйича ЮНИСЕФнинг Яқин Шарқ, Шимолий Африка, Шарқий Европа ва Марказий Осиёдаги консультантидир.

Уильям Шекспир инсон шахсини ва иродасини қуйидагича таърифлайди: “Бизнинг шахсимиз бу-боғ, иродамиз эса–унинг боғбони”. Дарҳақиқат, таълим олувчи шахси турфа гулларга бурканган боққа қиёс қилинса, унинг серҳосил мевага кириши учун боғбонннинг меҳнати зарур бўлади. Ана шу иродани мустаҳкам бўлишида таълим-тарбиянинг ўрни беқиёс эканлигини кўрсатади. Бу борада ЎҚИТУВЧИ-ПЕДАГОГЛАР шахсга йўналтирилган таълимни амалга оширишда қуйидагиларни инобатга олишлари лозим:

1. Ҳар бир ўқувчига буюк шахсдек қараш, уни ҳурмат қилиш, уни тушуниш, қабул қилиш ва унга ишониш.
2. Таълимнинг шундай муҳитини яратиш керакки, унда ўқувчи ўзини шахс деб сезсин, унга бўлган эътиборни туйсин.
3. Тайзиқ ўтказмаслик ҳамда унинг камчилигини бўрттирмаслик; билимларни ўзлаштирмаслик, ўзини ёмон тутиши сабабларини аниқлаш ва уларни ўқувчининг шахсиятига зарар етказмайдиган тарзда бартараф этиш.
4. Таълимда “муваффақият муҳитини” ташкил этиш, ўқувчига ўқитишда муваффақият қозонишига ёрдам бериш, унинг ўз кучи ва иқтидорига ишончини орттириш.
5. Ўқувчига атрофдагиларнинг ҳар бири ўзи каби шахс эканлигини англатиш, унда жамоага алоқадорлик ҳиссини ривожлантириш.

Таълим олувчи шахсиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим – бу ақлий, эмоционал, жисмоний, ахлоқий ва маънавий аспектларни ҳисобга олган ҳолда, шахсни ўқитиш орқали тез ўзгарувчан, кўп маданиятли ва мустақил дунёдаги ҳаётга ўқувчини тайёрлашга йўналган таълимга бўлган ёндашувдир.

Шахсни ривожлантиришга йўналтирилган таълим:

• Ҳаётий кўникмаларни академик (назарий) билимлар билан тенг равишда ривожлантириш нақадар муҳим ва зарурлигини эътироф этиш;

• Ўзаро ҳурмат ва ўзаро қўллаб-қувватлашга асосланган дўстона ва қулай муҳит;

• Ҳар бир боланинг ички дунёси ноёблигини тушуниш, унинг ҳаётий тажрибасини эътиборга олиш;

• Ўқувчиларнинг англаш ва билимларни эгаллашдаги фаоллик;

• Ўқитишнинг ҳар хил турлари ва қобилиятларга қараб услублар ва стратегияларнинг мутаносиблиги;

• Жараёнга, қандай таълим олишга урғу берилади;

• Интеграциялашган ўқув режаси, фанларнинг ўзаро узвийлашганлиги;

• Ҳамкорлик ва кўмак қўллаб-қувватланади;

• Ўқитувчи фасилитатор ва ҳамўқувчи сифатида;

• “Ҳақиқий ҳаёт” контекстидаги мазмундор таълим.

Таълим олувчилар яхшироқ ўқийди, қачонки....

• улар ўз билимлари ва англаганларини яратишга фаол жалб этилганларида;

• мазмун ҳар бир таълим олувчи учун аҳамиятли бўлиб, “ҳақиқий ҳаётий вазият” билан боғланишга эга бўлганда, ўқув жараёни яхшироқ амалга ошади.

Яхлит таълим жараёни шахс ва жамият манфаатлари учун хизмат қилади. Ҳозирги замон шахси типини шакллантириш унга мавжуд билимларни беришгина эмас, балки, ўқувчи шахсини маданийлаштириш, ўстириш ҳамдир. Таълим интегратив жараён. Бунда таълимнинг барча элементлари, таълим қадриятларини сақлаш уларни авлоддан-авлодга етказиш, ўқувчиларда эвристик ва изланувчанликни шакллантириш, ижодийлик ва бошқалар иштирок этади. Таълим-узулксиз жараён бўлиб у махсус таълим ташкилотлари-мактаб, академик лицей,

касб-ҳунар колледжлари, институт, университетларда тизимлиликка кўра амалга ошади. Инсон бутун умри давомида таълимга муҳтождир.

Таълим жараёнида маданиятнинг сара қадриятлари асосида ўқув ва тарбия бирлиги шаклланади. Таълим жараёнида шахс ижтимоий хаётда бажариши керак бўлган социал ва профессионал ролларга тайёрланади. Фандаги, техникадаги ўзгаришлар таълим тизимига жиддий таъсир этади. Таълим сифати ва даражасини кўтармасдан ишлаб чиқаришга фан ва техника ютуқларини жорий қилиш, унинг самарадорлигини ошириш мумкин эмас.

Адабиётлар

1.Йўлдошев Ж "Таълим янгиланиш йўлида" Т.: Ўқитувчи. 2000 й.

2. Ишмухамедов.Р.Ж. ва бошқалар "Таълимда инноватсион технологиялар". Т.: Истеъдод. 2008 й.

3.У.Толипов, Ж.Усмонбоев "Педагогик технология: назарияси ва амалиёти" Т.: "Фан ва технология" 2002 й.

МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ОИЛАДАН БОШЛАНАДИ

Ш.Ю. Расулова

ТерДУ Мактабгача таълим йўналиши 1-курс талабаси

Оилада сингдирилган тарбия–ватанга муҳаббат, меҳр–оқибат, ўзаро ҳурмат каби юксак инсоний фазилатларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Бола тарбиялаш ишида энг муҳим шароит оиланинг мустаҳкам, маънавий соғлом асосга қурилганлиги, айниқса ота–онанинг ўзи тарбияланган, улар ўртасида тотувлик, аҳиллик, чин дўстлик барқарор бўлиши, болаларни келажак ҳаётга тайёрлаш, уларнинг кундалик эътиқод тарзида маьсулиятли эканлигини тушунишлари керак.

Агар оила маъносиз хаёт кечирса, факат шахсий ҳузур–ҳаловат билан машғул бўлса, оилада раҳмсизлик ва худбинлик ҳукм сураётган бўлса, буларнинг ҳаммаси боланинг маънавий қиёфасига салбий таъсир этмасдан қолмайди, албатта. Шунинг учун ота–оналар учун оила тарбияси, аввало ўз–ўзини тарбиялашдан иборат бўлмоги керак. Ота-оналарнинг юксак ижтимоий онги болаларда ҳам шунга мос онг таркиб топишига ёрдам беради.

Ота–она олдидаги масьулиятнинг нақадар муҳимлиги шундан иборатки, улар боланинг ҳар бир қадамини, ҳар бир ҳатти-ҳаракатини зимдан кузатиб борадилар. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини севади. Ҳеч ким улардан ёмон ва бахтсиз инсонлар етишиб чиқишини истамайди. Фарзандининг ҳар бир ютуғи ота-онанинг юрагини тоғдек кўтаради, фахр ва ғурур туйғуларини вужудга келтиради. Лекин ота-онанинг мақсад ва ниятини фарзандлар қандай тушунадилар, бу мақсадларни амалга ошириш учун улар қандай йул ва воситалардан фойдаланадилар, булар ниҳоятда муҳим масалалардир.

Ота-онанинг жамиятда тутган ўрни, нуфузи фарзанд тарбиясида катта аҳамиятга эга. Бу нарса мансаб билан белгиланмайди. Энг яхши обрў ва эътибор ҳалол меҳнатдир. Ҳалол меҳнат билан жамиатда орттирилган обрў оилада фарзанд тарбиясига ижобий таьсир қилади. Фарзанд ҳам ота-оналаридек бўлишга интилади.

Ота-оналар ўз болаларидан қандай кишилар тарбиялаб етиштиришларини, унда қандай фазилатлар ҳосил қилишларини аниқ тасаввур қилишлари керак. Болани тўғри тарбиялаш учун уни яхши билиш ва тушуниш керак, бунинг учун эса педагогик билимлар зарур бўлади. Улар ота-оналарнинг бола хулқини тўғри таҳлил қилишга, унинг тарбияси учун тўғри йўлни танлашга ёрдам беради.

Оиланинг турмуш маданияти, оила аъзоларининг бир-бирига ҳурматли муносабати ва бутун оилавий хаётни тўғри ташкил этишни ўз ичига олади. Бундай оилада тарбияланаётган болалар секин-аста катталарнинг ҳаёт тажрибаларини эгаллаб борадилар. Бола билан дилдан суҳбатлашиш болани ота-оналарга яқинлаштиради, улар ўртасида меҳр-оқибат кучаяди. Оилада кун тартибига риоя килинмаса, уйдаги юмушлар оила аъзолари ўртасида тўғри тақсимланмаса, оилада аёлга нисбатан нотўғри муносабатда бўлинса, ичкиликбозлик ва бошқа иллатлар ҳукм сурса, бундай оилада ўсган бола юқори таъсирчанлиги, ҳаётий тажрибаси кам бўлганлиги сабабли воқияларни ўзи мустақил баҳолай олмайди, шунинг учун натижасида у индамас, жаҳлдор, қўпол ва паришонхотир бўлиб қолади.

Боланинг тарбиясига оиладаги ташқи шарт-шароит: уйнинг жиҳозланиши, гигиеник, умумий маданият ва эстетик дидга жавоб бериш учун ҳар бир оилада зарур шарт-шароит, боланинг ўйнаши ва шуғулланиши учун жой бўлиши керак. Болалар уйда саранжом-саришта бўлишлари, уй жиҳозлари ва ўз анжомларини эҳтиёт қилишлари зарур.

Инсоннинг қандай киши бўлиб етишиши кўп жиҳатдан оиладаги тарбияга, ота-онанинг масъулиятига бола тарбиясининг умумий қонуниятларини яхши билиб, ҳаётда уларга қанчалик амал қилишига ҳам боғлиқ. Ота-оналар ўз болаларининг тарбияси учун жамият олдида жавобгардирлар. Ота-оналар ўз болаларининг асосий тарбиячилари ҳисобланадилар. Шунинг учун улар фарзандларини ўз халқининг энг яхши урф-одатлари ва оилавий анъаналари руҳида олийжаноб фазилатли, билимдон, маданиятли шахс қилиб тарбиялашлари керак.

Оилавий тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари ва таъсир қилиш омиллари мавжуд. Буларни ҳисобга олмасдан туриб, бола тарбиясини оилада яхши йулга қўйиш мумкин эмас. Бунинг учун, энг аввало ота-оналарнинг ўзлари тарбияланган бўлишлари лозим.

Ота-оналарнинг бутун ҳаёти, уларнинг фуқоролик қиёфаси, маънавий дунёси бола тарбиясининг негизини ташкил этади. Зотан, ота-она болалари учун азиз ва муқаддас кишилардир. Шу сабабли уларга тақлид қиладилар, уларга ўхшашга интиладилар.

Миллий мустақиллик шароитида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида юз бераётган ўзгаришлар табиий равишда ва қонуний тарзда халкнинг равнақига йўл очди, мустаҳилликни мустаҳкамлашга самарали таъсир кўрсатди. Натижада, бу тарихий жараёнлар оилада, бола тарбиясида ҳам ўз аксини топа бошлади. Бунинг учун ота-оналарнинг ўзида миллий қадриятларга нисбатан муносабат ўзгармоғи лозим. Улар болаларини ота-боболаримизнинг панд-насиҳатлари, ўгитлари, тажрибалари асосида энг яхши ва олийжаноб анъаналар руҳида тарбиялаб келганлар. Уларнинг доно фикрлари, турмуш сабоқлари даврлар ғалвиридан ўтиб, сараланиб бизгача етиб келган. Лекин ҳозирги кунда ўзбек оилаларида бола тарбияси борасида салбий ҳолатларни учратиш мумкин. Масалан: айрим ота-оналар фарзандларининг бемеҳрлигидан нолишади. Хўш, ўша бемеҳр боланинг ота ёки онасини тарбияли деса бўлармикин ? Ишдан сўнг, дам олиш кунлари ота чойхонада, она меҳмондорчиликда бўлса. Айникса, ота ҳам, она ҳам «ишбилармонлик» га шўнғиб кетиб, гўё бола ҳақида тинмай қайғуриб, бошини ҳар эшикка ураётган бир пайтда, оилада бола тарбияси билан ким шуғулланади?

Тарбияси оғир болаларнинг кўпайиб бораётганлиги сир эмас, буни келиб чиқишининг ички ва ташқи сабаблари мавжуд.

Кўп болали бўлиш, болажонлик қилиш ўзбекларга хос миллий хусусият ҳисобланади. Бугунги кунда ана шу миллий хусусият келажак авлодни аҳлоқий жиҳатдан тарбиялашда жуда қул келади. Негаки оилада ака-укасини, опа-синглисини етаклаб катта қилади, билганини ўргатади. Ўсиб улғайганларида эса бир-бирини қувватлайди, бир-бирига ёрдам беради. Шахсда жамооатчилик ҳиссини шакллантириш ана шу кўп болали оилалардан бошланади. Кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, кўп болали оилаларда кўпинча меҳнатсеварлик, ўзаро иноқлик ва ақлли-хушли, ахлоқ-одобли фарзандлар ўсар экан.

Бола тарбиясини ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди. Агар шундай қилинса унинг келажаги барбод бўлади. Шахснинг маънавий тубанлашуви нафақат унинг бутун зурриётига, балки ён-атрофдаги соғлом муҳитнинг пайдо бўлишига олиб келади. Чунки ҳар қандай одам ўз наслининг давом этишини кўп жиҳатдан фарзандларига боғлиқ эканлигини яхши билади.

Умуман, оилада болаларга маънавий-аҳлоқий тарбия беришда миллий анъаналарни ота-оналар тўғри тушуниб олишлари, қайси анъаналар қандай мақсад учун ҳурмат қилинишини яхши англаб олишлари жуда муҳим. Чунки талқин этилган анъаналар, урф-одатлар мазмунини, аввал ота-оналарнинг ўзлари яхши ўзлаштириб, кундалик ҳаётда қўллай олсалар, фарзандларига унинг таъсири самаралироқ бўлади. Мана шу маънода оилаларда ўрнашиб қолган, ўрганилган, халқимиз турмуш тарзида энг кўп қўлланилаётган анъаналар билан бирга, бугун мустақиллик шароити талабларидан ижобий самара бериши мумкин бўлган анъаналар, ўз халқи ва она ватани билан фахрланиш, ўз ватанига меҳр-муҳаббат билан қараш,ўз ватанининг ўтмиш ва тарихига чексиз ҳурмат, миллий онги шаклланган, миллий эътиқодли ватанпарварларни тарбиялаш зарурдир

Умуман олганда, оила тарбия масканидир. Шундай экан, миллий тарбия оиладан бошланади. Ўзбек оиласининг маънавияти ўзбекнинг миллий ғуруридир.

ИНФОРМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА БУЛУТЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТАЪЛИМ РЕСУРСИ СИФАТИДА

М.Р.Аллаберганова - ўқитувчи, А.И.Аширова - доцент
Тату Урганч филиали Ахборот таълим технологиялари кафедраси

Замонавий жамиятда долзарб масалаларни ечишда турли хил ахборот ва “булутли” хизматлардан фойдаланиш кенг тарқалиб бормоқда. Ўқитиш ва индивидуаллашув жараёнларини тадқиқот қилишда турли хил замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш педагогларнинг диққатини ўзига жалб қилиб келмоқда. Чунки мазкур соҳадаги ривожланиш ўқувчиларнинг шахсий ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиши билан боғлиқ жараёнларни автоматлаштиришда инструмент бўлиб хизмат қилади. Индивидуаллатириш вариантларидан бири – бу индивидуал ўқитиш траекториясини тузиш лозим. Бу ҳолатда нафақат ўқувчининг билим савияси, балки хотирасининг ривожланиши, фикрлашидаги турли ҳил ёндашувларининг шаклланиши ҳам ҳисобга олинади.

Информатикани ўқитиш жараёнида қўлланиланидиган “булут хизматлар”ининг имкониятларини кўриб чиқамиз. Биринчи матнли ҳужжатни яратиш учун www.google.com сайтида жойлашган Google қидирув тизимининг бош саҳифаси очилади ва саҳифанинг юқори қисмидаги "Еще" ҳаволаси танланади. "Документы" ҳаволасини танлаш керак бўлган қўшимча меню очилади. Шахсий Google Docs булут саҳифаси очилади. Шахсий ҳисоб кабинети яратилгандан кейин

шахсий саҳифада битта ҳам ҳужжат мавжуд бўлмайди. Янги ҳужжат яратиш жараёни. Веб-саҳифанинг пастки ўнг қисмида жойлашган "Создать" танланади.

Google-матн. Вазифа сифатида жамоавий тахрир режимида мавзу буйича маълумот йиғиш ва газета саҳифасини яратиш[3]:

1. Янги йилни нишонлаш;
2. Наврўз байрами
3. 14 январ куни;
4. 8 март куни;
5. Ўқитувчилар куни;
6. Сизнинг ўқув даргоҳингиздаги аҳамиятли воқеа;
7. КВЗ ўтказиш;
8. синф ёки курсларда битирув кечаси;
9. информатика дарсини ўтказиш (бошқа фанлар).

Газета ёки мавзу номини ўйлаб топиш, унинг номерини ва чиқиш муддатини кўрсатиш, муаллифларнинг Ф.И.О., манзилини кўрсатиш муҳим. Матнларни сарлавха, расм ва матн парчалари билан таъминланади. Мақолалрнинг ўзи устунларда жойлашади. Вазифа гуруҳларда бажарилади. Ҳар қайси қатнашаётган гуруҳ газетанинг варағини ва асосий мақолани шакллантиради. Расм ва матнли ҳужжатни илова қилиш зарур.

Шундай қилиб, мазкур иш гуруҳлрда юзага келадиган ғояларни муҳокама қилиш, биргаликда таҳрир қилиш, ишга хулоса бериш ва ўзларининг ишларини таҳрир қилишга имконият яратади.

Google-жадвал. Машхур олимларнинг ихтиролари жадвали, таркиби ва таснифини яратинг. Ўқитувчи дастлабки жадвални тузади ва жадвалга ўқувчиларнинг киришига имкон яратиб беради. Ўқувчилар мустақил ёки гуруҳларда ишлашади, интернетда маълумот излайди ва жадвални тўлдиришади.

Уйга вазифа сифатида берилган жадвални қўшимча информатика фани бўйича таниқли олимларни ихтиролари билан тўлдиришни таклиф қилиш мумкин. Шу тарзда, ўқитувчи ўз навбатида ўқувчига берилган ҳар бир ёзма вазифанинг қандай бажарилишини ва уларнинг босқиларини кузатиб бориш имкониятига эга бўлади. Сервис кўплаб ўқувчилардан Google жадвали тўлдиришда маълумотларни тармоқли йиғишни ташкиллаштиришга имкон беради. Бу ҳолатда ўқувчиларнинг жавоблари автоматик тарзда электрон жадвалга қўшилиб боради.

Google-презентация. Мисол тариқасида вазифа. Жамоа ёки кичик гуруҳларда (барчаси иштирок этган режимда) “Мулоҳазалар. Мантиқий амаллар” мавзусига Web 2.0 сервиси (Google-презентация) ёрдамида презентация қилиш. Ўқувчилар слайднинг мавзусининг шаклантириши, матнга ранг танлашлари, слайдларнинг ҳар хил макетларидан фойдаланиши ва тайёр бўлган презентацияни “просмотр” режимида намойиш қилиши керак.

Шундай қилиб, презентация тузиш борасидаги жамоавий иш қуйидагича бажарилади: кўриш, мукаммалаштириш, саволлар тузиш, презентацияни синф блогида ёки сайтида нашр қилиш, ёзма ишларнинг бажарилиш жараёнини бошқариш учун “тармоқ доираси”дан фойдаланиш.

Ўқитиш, шу жумладан информатикани ўқитиш жараёнида ҳам “булутли технологиялар”дан етарли даражада фойдаланилмоқда деб айтиш қийин. Шунинг билан бир қаторда таъкидлаш жоизки, ҳозирги замон ёшлари “булутли технологиялар” ҳақида ўқишмоқда, айримлари ундан шахсий фаолиятларида фойдаланмоқда.

Бу ҳолат, ўқитувчилардан ўз ишларида “булутли технологиялар”дан кенг фойдаланишини талаб қилади, ва ушбу замонавий технолгиялар ўқитишнинг индивидуал ёндашувини тадбиқ қилишда самарали восита булиб хизмат қилади. Шунингдек ўқув жараёнини самарали ва қизиқарли ўтишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Х.Ж.Рахимбаев. “Олий таълим сифатини таъминлашда булутли технологиялардан фойдаланиш усуллари” услубий кўрсатма.-Т.2018.70 б.

2. Горбатова А. Облачные технологии накроют мир [электронный ресурс] режим доступа: http://strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&d_no=31856 – дата доступа 24.06.2010.

3. Заславская О.Ю. Возможности сервисов Google для организации учебно-познавательной деятельности школьников и студентов.//Научно-методи-ческий журнал./Информатика и образование.– М.,2012,№1(230).–С. 45-50.

ОММАВИЙ ОНЛАЙН ОЧИҚ КУРСЛАРИНИ ЯРАТИШ

А.И.Аширова - доцент, М.Р.Аллаберганова -ўқитувчи,
Д.Артикова – 3 курс талаба
ТАТУ Урганч филиали Ахборот таълим кафедраси

Ахборотлаштириш жараёни тез суръатлар билан ўсиб бораётган ҳозирги даврда таълим соҳасида ахборот ресурсларини ташкил этиш ва таълимда фойдаланишга Ўзбекистон Республикасида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш тўғрисида” 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909 Қарори, “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3151 Қарори ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони таълим соҳасида ахборотлаштиришнинг миллий тизимини шакллантириш, замонавий ахборот технологияларини жорий этиш ва ундан фойдаланиш, жаҳон ахборот ресурсларидан баҳраманд бўлишни кенгайтиришга замин яратади.

Замонавий онлайн ўқув марказларини яратишда қуйидаги муаммоларни ҳал қилиш зарур:

- Замонавий моддий техник жиҳозлар билан МООС марказини ташкил қилиш зарур (МООС инглиз тили Massive open online courses – оммавий очиқ онлайн курслари), бу ўқув марказида оммавий масофадан интерактив ўқитишни электрон таълим технологиялари ва Интернетдан очиқ мурожаат орқали ташкил қилинади, бундай марказ университет талабалари ва ўқитувчиларининг касбий лаёқатини оширишга хизмат қилади[1];
- университетда инновацион ўқитиш методлари жорий қилинади;
- педагогларнинг касбий лаёқати ортади;
- ўқув дастурлари асосида масофавий ўқитишнинг ахборот-ресурс базаси шаклланади;
- халқаро стандарт талабларига мос рабоқобатбардош мутахассис тайёрланади.

МООС онлайн ўқув марказини яратиш учун рақамли таълимни такомиллаштиришда аудио-видео студиялар зарур. Видео ёзувлар яратиладиган

онлайн ўқув марказнинг асосий объектидир. Инновацион ўқитиш методларини тадбиқ қилиш учун МООС курсларни яратиш зарур, хусусан онлайн курслар видео ўқув материаллари, ўқув-услубий ва назорат топшириқлари билан бойитилган бўлиши керак.

МООС онлайн курслари ўз ичига 4 та асосий компонентани олади. Булар қуйидагилар:

1) видео машғулотлар;
2) ўқитиш, назорат ва баҳолаш машқлари;
3) форумлар;
4) Якуний баҳолаш ва сертификатлар бериш.

МООС – интерфаол иштирок этиш ва очиқ мурожаат қилиб ахборотларни олишга мўлжалланган интернет курслари, бундай курсларни шартли равишда қуйидаги турлари кенг тарқалган[1]:

1. Activelearning – фаол ўрганиш курслари 10 минутгача мўлжалланган назарий билимларни беришга, қолган вақт амалий ёки хатолар устида ишлашга мўлжалланган.

2. Selfpacing – бундай шакли, талабанинг мустақил ишлашига мўлжалланган, бунда талаба қайси таълим ресурсини қайси вақтда бажаришини ўзи ҳал қилади. Топшириқни бажаришда талаба қайси вақтда бажариши, ихтиёрий пайтда дам олиши, пауза қилиши, ечилаётган масалаларни файлларини сақлаб қўйиши ҳам мумкин. Бунда талаба бажарган ишлар сақланади. Мавзуларни ўрганиш ва тартибини талабаларни ўзлари танлайди.

3. **Instantfeedback** – мазкур кўринишда ўқитиш талабанинг жавобини дарҳол текшириб, топшириқни ечилишини тушунтириб беради. Талаба ўзининг хатоларини тушуниб, топшириқларни қайта ечади, ўз билимини мустаҳкамлайди.

4. **Gamification** – жуда қизиқарли ва турли туманлиги билан ажралиб турувчи бу кўриниш таркибига ўйин элементлари, турли хил схемалар, объект ва предметларнинг модификациялари киради. Бундай курслар таълим жараёнини электрон тарзда ўргатиш имконини беради.

5. **Peerlearning** – ҳар бир курсда бахс-мунозара қилиш имконини беради. Барча қатнашчилар ўзининг фикрларини билдириш имконини беради, мунозара ёрдамида ижодий фикрлаши кенгаяди.

МООС онлайн ўқув марказини яратиш учун кичик видео студия ташкил қилинади. Видео ўқув материалларни тайёрлашда Final Cut Pro X дастурий таъминотидан фойдаланилади(https://support.apple.com/en-us/HT202413).

Мазкур онлайн курслар педагогларга видеодарсларни яратиш ва монтаж қилиш бўйича ўқув ва услубий ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, онлайн курсларни яратиш ва ундан таълимда фойдаланиш давр талаби.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Массовые открытые онлайн-курсы как альтернатива современной системе образования(www.allbest.ru).

2.Бугайчук К. Массовые открытые дистанционные курсы: история, типология, перспективы // Высшее образование в России. – 2013. – № 3. – С. 148-155.

3. В.С.Хамидов. «АКТ ва таълим сифатини таъминлаш» модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. Т. ТАТУ, 2016 й.

ДАСТУРЛАШ АСОСЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИЯЛАР ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

А.И.Аширова - доцент, М.Р.Аллаберганова -ўқитувчи,
Ш.Г.Уразалиева – 3 курс талаба
ТАТУ Урганч филиали Ахборот таълим кафедраси

Ўқув жараёнида таълим беришни замонавий ахборот технологияларсиз тассаввур қилиш қийин. Ҳозирги кунда нафақат билимни олиш, йиғиш, балки билимни ўзгартириш, янгилаш ҳам зарур. Техника таълим муассасаларида талабаларгафанларни ўқитишда, талабаларнинг фанларни ўзлаштиришида электрон таълим ресурсларининг ахамияти жуда катта. Талабаларнинг мустақил ўқишлари ва топшириқларни бажаришлари учун масофавий таълим курслари ёрдамида ўқитиш жуда катта самара беради.

Кучли дастурчиларни тайёрлашда математика, дастурлаш асослари, инглиз тили фанларини интеграллашган холда ўқитиш зарур. Бу фанларни интеграцияси талабаларни ижодий фикрлашга, билимли бўлишга ундайди. Интеграллашган ўқитишнинг асосий мақсади талабаларда фанлар боғлиқлигини, умумлашган билимларни олишни, олинган билимларни қўллай билиш кўникма ва малакаларини шакллантириш,фан сифатида эмас, балки фанни назарий ва амалий томонлари чуқур ўргатишга имкон беради. Интеграллашган ўқитиш орқали талабаларда :

1)Илмий стилда фикрлашини ривожлантиришга;

2)Билим олиш сифатини яхшилашга;

3)Табиий-математик фанларга қизиқишни орттиришга;

4)Ўқув материалларини чуқур ўрганишга, тушунишига ва олинган билимларни амалда янги шароитларда қўллашига эришиш мумкин.

Интеграллашган ўқитиш ёрдамида талабаларда илмий изланишлар олиб бориш кўникмаси шакллантиради. Компьютер инжиниринг йўналишидаги ёш дастурчиларни тайёрлашда математика, дастурлаш асослари, инглиз тили фанларини интеграллашган ҳолда ўқитиш тизими яратилган. Ушбу тизим талабаларни ижодий фикрлашга, дастурлаш бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришда имкон беради.

Одатда талабаларни билимини назорат қилиш ва бахолашда назоратнинг оғзаки, ёзма ва тест усуллари қўлланилади. Электрон таълим ресурслари ёрдамида интеграллашган ўқитиш тизимида инглиз тилида масаланинг қўйилиши, математика орқали масаланинг ечилиш усули ва дастурлаш бўйича талабаларга алоҳида топшириқлар берилган бўлиб, талабалар онлайн равишда топшириқларнинг дастурини тизимга юборишади ва тизим автоматик текшириб бахолайди.

Хорижий давлатлар тажрибасини ўрганда, Литва Республикаси Вильнюс университети профессори Валентина Дагиена томонидан яратилган Bebras тизими (http://bebras.lt/) олимпиада масалаларини on-line ечишга мўлжалланган тизим (1-расм).

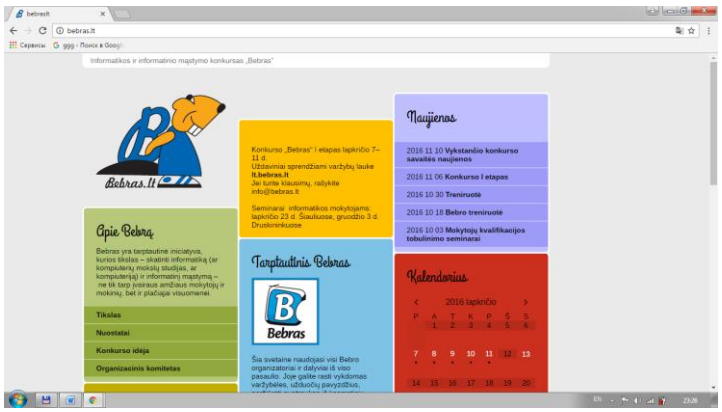

1-расм. Bebras тизими бош саҳифаси

Электрон ахборот ресурслари асосидаги интегралашган тизимнинг дастурий таъминоти www.algo-urgench-ubtuit.uz манзилида жойлашган. Тизимга Информатика фанидан 815 та масала жойлаштирилган, тизим 5 та дастурлаш тилида(Java, C++, Pascal, Delphi, C) тузилган дастурларни автоматик тарзда текшириб, мониторинг юритади(8-расм). Талабаларнинг мустақил билим олишига, дастурлашни мустақил ўрганишга имкон беради(2-расм).

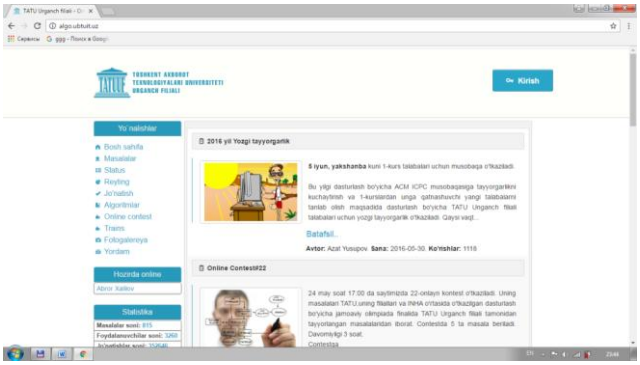

2-расм. Algo тизими бош саҳифаси

Тизимда талаба томонидан дастурлашда йўл қўйилган хатоликлар тизим томонидан берилади.

Хулоса қилиб айтганда, ТАТУ Урганч филиали ўқув хоналари замонавий ўқув техника воситалари билан жихозланган, ҳар бир маъруза хонаси замонавий видеопроекторлар, компьютерлар билан таъминланган. Талабаларга Интернет тармоғидан фойдаланиш учун барча шарт-шароитлар етарли. ТАТУ Урганч филиалида яратилган электрон таълим ресурслари асосида интегралашган ўқитиш тизими ва яратилган дастурий таъминот ахборот технологиялари сохасида билимли кадрларни тайёрлашга замин яратади.

Адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси «Ахборотлаштириш ҳақида» Конун // Халқ сўзи. 11.12 2003 й.

“ЭЛЕКТРОМАГНИТ ИНУКЦИЯ ҚОНУНИ” МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Х.Ш.Сапаров- ўқитувчи, Х.Ш.Каримов, Б.У. Аллаберганова
М. А.Ахмедова – талаба
Урганч давлат университети “Физика” кафедраси

Маълумки, бошқа табиий фанлар қатори, “Физика” фанини ўқитиш соҳасида ахборот-компьютер ва замонавий педагогик технологияларидан фойдаланиб

мавзулар баёнини амалга ошириш, дарс пайтида анимацион ҳаракатлар, видеоролик ва кинофильмлар орқали кўз билан кўриш имкони бўлмаган физик жараёнларни ўзига ҳос тарзда намойиш этиш жуда катта амалий аҳамият касб этади.

Ушбу ишда “Электродинамика” бўлимининг “Электромагнит инукция қонуни” мавзусини маъруза машғулотларини янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш услубиятини яратиш ҳисобланади. Дарс бошида маъруза режаси ёздирилади [С.Г. Калашников 1]: 1. Электромагнит индукция. Фарадей тажрибалари. Лентс қонуни. Электромагнит индукциянинг асосий қонуни. 2. Ўзароиндукция. Ўзаро индуктивлик. 3. Ўзиндукция ҳодисаси. Индуктивлик. Соленоиднинг индуктивлиги. Муҳитнинг магнит доимийси. 4. Ўзиндукция натижасида занжирда токнинг йўқолиши ва тикланиши. 5. Магнит майдон энергияси

Бу маъруза машғулотини ўтиш учун “Модификацияланган маъруза” интерфол методини қўллаш мумкин. Ушбу ўқитиш методида ўқитувчи мавзу мазмунини оғзаки нутқ орқали ўқувчиларга етказади. Аммо анъанавий маърузадан фарқли, ўқувчилар орасида фаол мулоқот бўлади. Маърузадан олдин ўқувчиларга қисқа тарздаги маъруза матни тарқатилади. Матнда а) ўқувчиларга умумий ахборот; б) фанга кириш ва асосий материаллар; в) таъриф, қоида, формулалар берилади. Бу методнинг афзаллиги: а) тезкорлик билан амалга ошириш: б) дарсга керак бўлган кўргазмали қуроллар ва физик жиҳозларнинг режалаштирилиши ва тайёрланиши; в) катта гуруҳларда самаралилиги; г) кам ресурслар талаб қилиши; д) бошқа усуллар билан биргаликда қўллаш мумкинлиги; е) вақтни енгил бошқара олиш; ё) гуруҳни биргаликда ушлаш имконини бериш.

Маъруза машғулотида мавзу ахборот-компютер ва замонавий педагогик технологияларидан фойдаланилган ҳолда ёритиб берилгач, талабаларнинг билим олиш даражасини текшириш мақсадида “Блум таксономияси” интерфаол усулидан фойдаласа бўлади: 1. Электромагнит индукция тўғрисида фикрни айтиб беринг. 2. Фарадей тажрибалари тўғрисида айтиб беринг. 3. Ўзароиндукция. Ўзаро индуктивликни тушинтириб беринг. 4. Соленоиднинг индуктивлиги ҳисоблаш формуласини ёзиб кўрсатинг. 5. Муҳитнинг магнит доимийси қийматини кўрсатинг. 6. Индукция электр юритувчи кучи қиймати қандай катталикларга боғлиқ. 7. Ўзиндукция натижасида занжирда токнинг йўқолиши ва тикланишини тажриба асосида тушунтиринг. 8. Индукция электр юритувчи кучини ҳосил қилувчи қурилмада олинган тажриба натижаси тўғрисида фикр юритинг.

Мавзу бўйича амалий машғулотини ташкил қилиш учун “Галарея бўйлаб айланиш” интерфаол методни қўллаш мақсадга мувофиқ. Бундай усулда амалий машғулот ўтказиш учун зарур: а) алоҳида варақларда печатланган масалалар; б) тоза қоғоз варақлари; в) турли хил рангли ручкалар (кўк, қизил, қора, яшил); г) гуруҳдаги талабалар сонига қараб қуръа ташлаш учун сонлар.

Амалий машғулотни ўтказиш тартиби. 1) Қуръа ташлаш йўли билан гуруҳ ҳар бир гуруҳчада 6 талабадан 4 та кичик гуруҳчаларга ажратилади. 2) Талабалар ҳар бири 6 та масаладан иборат вариант саволларини олишади. 3) Ҳар бир кичик гуруҳ талабалари бир хил ручкада жавоб берадилар. 4) Ҳар гуруҳнинг варақларида сана, гуруҳнинг номери, педагогик технология номи, шу гуруҳда иштирок этадиган талабаларнинг исми, шарифи ёзилади. 4) Ҳар бир гуруҳ 50 дақиқа давомида ўз саволларига ўзларининг ручкаларида жавоб берадилар. 5) Ҳар бир гуруҳ олдинги гуруҳ жавобини баҳолайди, агар жавоб тўла бўлмаса, жавобни ўз ручкаси билан тўлдиради ёки жавоб нотўғри бўлса, ўзининг ўз вариантини таклиф этади. Бу босқичга хам 10 дақиқа вақт берилади. 6) Назорат тугагач, жами 60 дақиқадан кейин варақларда ҳар хил ранг билан ёзилган жавоблар бўлади ва ишлар

ўқитувчига топширилади. 7) Ўқитувчи ҳамма қатнашчилар натижаларини умумлаштиради ва ўқувчилар ишларини баҳолайди. Бу методнинг камчилиги гуруҳлар бир хил кучли бўлмаслиги мумкин.

Юқорида кўриб чиққанлар асосида қуйидагиларни хулоса қилиш мумкин:

1. “Физика” фанидан таълим бериш жараёнида интерфаол ўқитиш усулларидан фойдаланиш ҳозирги замон педагогикасининг асосий талабларидан биридир.

2. Талабаларга таълим бериш жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш натижасида талабаларнинг билим олиш даражасини ва уларнинг машғулотлар давомида қизиқишини янада орттиради.

3. “Электромагнит инукция қонуни” мавзусидан маъруза машғулотларини ўқитишда янги педагогик технологиялардан “Модификацияланган маъруза” ва “Блум таксоманияси” интерфаол усулларидан фойдаланилса, талабалар билимини ва қизиқишини орттириш мумкин.

4. “Электромагнит инукция қонуни” мавзусидан амалий машғулотларини ташкил қилишда “Галарея бўйлаб айланиш” интерфаол усулидан фойдаланиш мумкин.

5. “Электромагнит инукция қонуни” мавзуси бўйича маъруза ва амалий машғулотларини ташкил қилишда қўлланилиши мумкин бўлган янги педагогик технологиялардан фойдаланиш методикаси ишлаб чиқилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Калашников С.Г. Умумий физика курси. Электр. Олий ўқув юртларининг физика ихтисоси бўйича дарслик. Ўқитувчи, Тошкент-1979, 615 б

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИНИ БАЖАРИЛИШИНИ «БУЛУТЛИ ТЕХНОЛОГИЯ» АСОСИДА АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛИ

М.С. Шарипов, Х.Ж. Рахимбоев
Урганч давлат университети

Маълумки, таълим соҳасини янада такомиллаштириш, янги технологиялардан унумли фойдаланиш бугунги кунда бажарилиши лозим бўлган долзарб вазифалардан биридир. Бу вазифаларни бажариш бўйича республикамизда таълим соҳасида бир қатор ислоҳатлар амалга оширилмоқда. Таълимнинг соҳасини такомиллаштиришдаги муҳим ёндошувлардан бири бу таълимуb ташкил этиш ва бошқаришда замонавий ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш ва таълимда АКТни қўллашнинг замонавий методларини ўзлаштириш ва тадбиқ қилишдан иборат [1].

Мустақил равишда виртуал таълим мухити орқали ўқув жараёнининг ташкил этилиши сиртқи таълимнинг янги шаклида намоён бўлмоқда. Масофадан ўқитиш талабанинг мустақил равишда таълим олишига асосланади. Масофадан ўқитишнинг энг афзал томонларидан бири, бу – ўқувчининг ўзи учун қулай пайтда таълим олиши мумкинлигидир. Бундан ташқари, ўқувчининг моддий жиҳатдан сарф-харажатлари анчага тежалади [2].

Масофавий таълимда педагоглар, тингловчилар, ўқувчилар, талабалар, ота-оналар ва таълим тизими раҳбарлари таълим ресурслари ва хизматларига доимий мурожаат имкониятига эга бўлишлари керак. Булутли технологиялар (Булутли хисоблаш- Cloud Computing) - маълумотни қайта ишлаш ва сақлаш воситаларини масофадан ишлатишни назарда тутадиган янги хизматдир. "Булут" хизматлари, Интернет ва веб-браузер ёрдамида фойдаланувчилар гуруҳларига мурожаат

ҳуқуқларини тақдим қилиш билан ихтиёрий даражадаги ва хажмдаги ахборот ресурсларидан гурухли фойдаланишни ташкил этиш мумкин [4].

Ушбу тезисда Google тизимининг Булутли технология имкониятларидан фойдаланган холда талаба билан унинг Битирув малакавий иши раҳбарининг ҳамкорликда ишлашини ташкил этиш имкониятлари ёритилади.

Ўзбкистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2010 йил 9 июнда 225-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида бакалаврларнинг битирув малакавий ишини бажаришга қўйиладиган талаблар” нинг 3-бандида Битирув малакавий ишни бажаришга раҳбарлик қилиш бўйича бир қатор талаблар белгиланган. Унга кўра битирув малакавий иши раҳбарлари учун қуйидаги вазифалар белгиланган [3]:

- топшириқ беради;
- битирув малакавий ишнинг бажарилиш жадвалини режалаштиради;
- асосий адабиётлар, маълумот ва архив материалларини ҳамда мавзу бўйича бошқа манбаларни тавсия этади;
- талабалар билан мунтазам равишда консультациялар ўтказади;
- битирув малакавий ишнинг бажарилиш жараёнини назорат этади;
- талаба бажарган битирув малакавий ишнинг сифати ва муаллифлигига жавоб беради, мавзуларнинг кайтарилишига ёки бошқа манбалардан айнан кўчирилишига йўл қўймайди.

Битирув малакавий ишини рахбарига қўйилган вазифаларини бажаришда Google Булутли технология элементларидан фойдаланган холда талаба билан масофадан ишлашни ташкил қилиш имкония мавжуд [Hewwit C: 4]. Бунинг учун Google тизимидаги Булутли технологиянинг зарур бўладиган элементларини санаб ўтамиз [2]:

1. **Gmail** - електрон почта хизмати. Бу хизматдан фойдаланиш гурух аъзоларига ва қолаверса талабаларда электрон почта билан ишлашнинг асосий кўникмаларини ривожлантириш имконини беради. Битирув иши лойихаси билан ишловчи гурух аъзолари бу тизимда ўз почта аккаунтларини ташкил этишади.

2. Google Disk (Google Disk) - Google Inc. компаниясига тегишли бўлган булутли маълумотлар базаси бўлиб, у фойдаланувчилар ўз маълумотларини булутдаги серверларда сақлаши ва Интернетдаги бошқа фойдаланувчилар билан бўлишиши мумкин. Битирув малакавий иши Google булутли технологиянинг Google drive тизимда яратилади. Ушбу хизматнинг муҳим афзалликларидан бири файлларга ҳамколикдаги ишлаш учун рухсатнинг мавжудлигидир.

3. Google Calendar – фаолиятни режалаштириш учун қулай воситадир. У бир ёки бир нечта календарларни ташкил қилиш, ишни режалаштириш, учрашувлар ва вазифаларни режалаштириш имконини беради.

4. Google хужжатлар. Матнли хужжатларни яратиш ва тахрирлаш имконини беради. Бу матн редактори MS Office мухарририга жуда ўхшаш. Унда бир қатор афзалликлар мавжуд, масалан: ҳамкорликда ишлаш, изохлар бериш, турли элементларни киритиш ва бошқа бир қатор қўшимча элементлар мавжуд бўлиб улар ишларни оптималлаштириш ва вақтдан унумли фойдаланишга имконият яратади. Жумладан, муҳаррир фойдаланувчига “Таҳрирлаш”, “Маслаҳат” ва “Танишиш” режимларида ишлаш имконини беради.

Google тизимининг Булутли технологиясининг кўрсатилган элементлари Битирув малакавий иши устида талаба ва раҳбарнинг масофадан ҳамкорликда ишлашлари учун етарлича имкониятларга эга бўлган муҳитни яратиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Тошкент, 1997 й., 29 август №463-1.

2. Google Apps Education Edition [Электронный ресурс]. - URL:http://www.google.com/a/help/intl/en/edu/index.html.

3. Ўзбкистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2010 йил 9 июнда 225-сонли буйруғи.

4. Hewitt C. ORGs for Scalable, Robust, Privacy-Friendly Client Cloud Computing / Carl Hewitt // IEEE Internet Computing, vol. 12, no. 5. - NY, USA, Sep.-Oct. 2008. Pp. 96-99.- doi:10.1109/MIC.2008.107

O`QUVCHINING YASHIRIN QOBILYATLARINI ANIQLASH VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATI

Esonova G.A, Akromjonova M.B, Xolmirzayeva M.A, Isayeva S.Yu
ADU kimyo kafedrasi talabalari

O`quvchining mustaqil fikrlash qobilyatlarini rivojlantirish ta`limning asosiy sifat ko`rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Mustaqil ijodiy fikrlash, yaratuvchanlik, bunyodkorlik qobilyatiga ega bo`lgan shaxsgina o`ziga ham, jamiyatga ham foydasi tegadigon o`z muammolarini o`zi hal qilish ko`nikmalariga ega bo`ladi. Ayni vaqtda ta`lim tarbiya samaradorligini tobora rivojlanib borishi bilan o`quv jarayonini tashkil etish ta`limning turli shakl, metod va vositalarini qo`llash masalalarining ahamiyati ham ortib bormoqda. Chunki bugungi kun o`quvchisi axborotlarni egallashning turli manbalaridan foydalana olish malakasiga egadir. Bugungi tezkor davrda innovatsion texnologiya orqali o`qitish natijasida o`quvchilarning yashirin qobilyatlarini aniqlash va rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Bunda faqat yangilik emas balki muammo yoki masalani samarali hal etish maqsadi yo`lga qo`yiladi [1].

Aslini olganda innovatsiya – bu zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarish omillariga tatbiq etadigon yangi bilimlardan foydalanishdir.

O`qitishdagi innovatsion texnologiyalar esa avvalo, quydagilarni nazarda tutadi:

- O`quvchining shaxsiy intellektual va ma`naviy jihatdan yuqori darajada rivojlanishini ta`minlash;
- O`quvchining tadqiqotchilik ko`nikmalarini egallashi va bunga mos fikrlash tarzini shakllantirish[1].

Ta`limda innovatsion texnologiyalar o`qituvchiga ham bir qancha qulayliklarni beradi. Ya`ni o`z kasbiy faoliyat tizimini taxlil etish, qoidalarga tanqidiy munosabatda bo`lish, o`z kasbi bo`yicha yangiliklarga yangicha munosabat, o`z g`oya va maqsadlarini kasbiy faoliyatda mujassamlashtirishga intilish kabi ko`nikmalarni shakllantiradi. Shuningdek, o`qituvchining innovatsion faoliyati yangiliklarni taxlil qilish va baholash, kelgusidagi faoliyatning aniq maqsadini shakllantirish, uni amalga oshirish va to`g`irlash hamda samarali baholash imkoniyatlaridir. Bugungi kunda umumta`lim maktab muassasalarida kimyo fanini o`qitishning zamonaviy shakllarini tashkil etishning ahamiyati ham katta. Masalan, ta`lim jarayonida keng qo`llanilayotgan “aqliy hujum” va “ajurli arra” metodini olib ko`raylik. Hususan kimyo darsida “aqliy hujum” metodini 7-sinf o`quvchilariga Kislotalar mavzusida qo`llaymiz. Dastlab o`quvchilarga Kislotalar, ularning turlari, xossalari va ishlatilishi to`g`risida ma`lumotlar beriladi.

O`quvchilarda yetarlicha bilim shakllanganidan so`ng sinf o`quvchilari kichik guruhlarga ajratilib, ularga muammoli savollar taqdim etiladi.

1-guruh: kislotalarning toifalanishi va olinishiga misollar keltiradilar

2-guruh: metallarning faollik qatori bo`yicha kislotalar qaysi metallar bilan ta`sirlashish sabablarini tushuntiradilar

3-guruh: kislotalarni indikatorlarga ta`sirini kimyoviy hususiyatlari asosida ifodalaydilar[2].

“Aqliy hujum” metodida hech bir o`quvchi e`tiborsiz qoldirilmaydi. Har bir o`quvchi berilgan savollar yuzasidan o`z fikr va mulohazalarini bayon etadilar.

1. Huddi shu mavzuni “ajurli arra” metodida ham ko`rib chiqamiz. “Ajurli arra” metodi fransuzcha “bir joydan ikkinchi joyga o`tgan” yoki “bir tomondan ikkinchi tomonga o`tmoq” ma`nosini anglatadi. Bu metod arra harakati jarayoniga o`xshash, bir tomondan ikkinchi tomonga o`tib amalga oshiriladi. Bunda o`quvchilar avval bir joyda ishlaydilar, so`ng boshqa joyga o`tib ekspert guruhini tashkil etadilar. Ushbu usulda o`quvchilar avval “o`z uyi”, so`ngra “ekspert ” guruhlarga birlashib topshiriqlarni mustaqil bajaradilar[3]. Dastavval sinf ichidan a`lochi o`quvchilardan ekspert guruhi tanlab olinadi, o`rtaga o`qituvchi tomonidan muammoli savol tashlanadi. Masalan, kislotalar ichida qaysi kilota tegishli oksidiga suv ta`sir ettirib olinmaydi? Kislotalar indikatorlarga ta`sir etib ularning rangini o`zgarishiga sabab nimada?

Savollarga javob munozarali tarzda davom etadi. Har ikki holatda ham aniq vaqt belgilanadi va u hal qiluvch ahamiyatga ega bo`ladi. Bu usulning ahamiyatli tomoni shundaki, bu metodda o`qituvchi ham, o`quvchilar bilan birgalikda ishtirok etadi. Bu esa o`qituvchidan ham ijodiy izlanishni talab qiladi.

Ilg`or inovatsion texnologiyalardan foydalanib dars mashg`ulotlarini olib borish o`qituvchidan avvalo mashg`ulotga puxta tayyorgarlik ko`rishini, o`z ustida ishlab turli hil ta`limiy materiallarni tayyorlab, o`quvchilarni mashg`ulotga qiziqtira oladigon topshiriqlar berishiga undaydi. Innovatsion usulda o`tilgan dars o`qituvchi va o`quvchi o`rtasida erkin fikr almashish va mustaqil fikr bildira olishni yuzaga keltiradi. Dars jarayonlariga bu kabi yondashuvlar kelgusi mashg`ulotlarning mukammal va to`laqonli tashkil etilishiga zamin yaratib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumta`lim fanlarimetodikasi 2015-9(57) son 20-bet.
2. I.R.Asqarov, N.X.To`xtaboyev, K.G`opirov. Kimyo-7 “Sharq” Toshkent-2017. 114-bet.
3. H.T.Omonov, M.B.Hattabov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat “Iqtisod-moliya” Toshkent-2016 85-bet.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИДА ЎҚУВЧИЛАРНИ МАНТИҚИЙ МАСАЛАЛАРНИ ЕЧИШГА ЎРГАТИШ

М.К.Мамаджанова - катта ўқитувчи
Андижон давлат университети математика кафедраси,

Давлат таълим стандартларнинг иккинчи [1] авлоди талабига мувофиқ бошланғич математика курси мазмунига киритилган мантиқий масалалар барча матнли арифметик масалалар каби ўқувчиларнинг ақлий қобилиятларини ривожлантириш билан бир қаторда, уларнинг математикага қизиқишини тарбиялашга ҳам ижобий таъсир ўтказади. Бугунги кунда бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг методик тайёргарлигида ўқувчиларни матнли арифметик масалаларни “хусусий” усулларни қўллаб ечишга ўргатиш билан бир қаторда, умумий усулдан ҳам фойдаланиб ечишга ўргатиш долзарб муаммо бўлиб турибди.

Матнли арифметик масалаларни умумий усулдан фойдаланиб ечиш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат бўлади:

1. Масалани тахлил қилиш. Масалани ечишга киришгандан сўнг уни идрок қилиш ва англаш асосида шарти ва талаби, улар орасида боғланишлар тахлил этилиб, маълум ва изланаётган объектлар ҳамда улар орасидаги боғланишлар аниқланади.

2. Ечимни излаш ва масалани ечиш режасини тузиш. Бу босқичда масала таҳлилига таянган ҳолда бажарилиши лозим бўлган ишлар кетма-кетлиги белгиланиб, масаланинг математик модели қурилади.

3. Масалани ечиш режасини амалга ошириш. Бу босқичда қурилган математик моделда масала ечими топилади.

4. Жавобни текшириш. Масала тўғри ечилганлигига ишонч ҳосил қилиш учун ечим текширилади.

Матнли масалаларни ечишнинг умумий усулидан фойдаланиб, ўқувчиларни мантиқий масалларни ечишга ўргатишнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан қуйидаги шартларни амалга оширилишига боғлиқ бўлади:

а) мантиқий масалаларни мураккаблик даражасини секин-аста ортиб бориш тартибида системали равишда киритиш;

б) масала ечимини излашда ўқувчиларнинг максимал мустақил фаолият кўрсатиши учун шарт-шароитлар яратилиши зарур;

Ушбу шартларни тўплам элементларини тартиблашга доир мантиқий масалаларни ечишга қўллашни кўриб ўтайлик.Бунда, дастлаб ишни учта объект билан боғлиқ ва иккита муносабатдан хулоса чиқаришга доир масалаларни ечишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Ўқувчилар билан масала шартида кўрсатилган иштирок этувчилар ёки предметлар сони аниқлангач, энди улар қандай хоссалар (муносабатлар) бўйича фарқланишини аниқлаб, уларнинг сони нечта эканлигини кўрсатиш зарур бўлади.

1-масала. Валининг бўйи Акромдан баланд, Сохибдан эса паст. Болалардан қай бирининг бўйи энг баланд эканини аниқланг?

Ечиш. Дастлаб, масала моделини қурамиз. Маълумки тўплам элементларини тартиблашга доир вазиятларни ярим тўғри чизиқ (нур)да моделлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу ҳолда нур “бўй чизиғи” вазифасини ўтайди . Шунинг учун ўқувчилар билан болаларни нурда уларнинг бош ҳарфлари кўрсатилган нуқталар билан; уларнинг бўйи пастроғини нурда чапроқда, бўйи баландроғини эса ўнгроқда белгилашга келишиб оламиз. Сўнгра тартиб билан масаланинг ҳар бир шартини нурда белгилаймиз:

- Валининг бўйи Акромдан баланд, демак, *B* нуқта *A* нуқтадан ўнгда

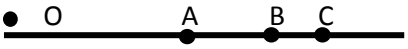

Валининг бўйи Сохибдан паст бўлса, у ҳолда Сохибнинг бўйи Валидан баланд бўлади, демак, С нуқта В нуқтадан ўнгда жойлашади. Нурда нуқталарнинг жойлашишидан болаларнинг бўйи энг баланди Сохиб эканлигини аниқлаймиз.

Бундай масалалар ечимини излашда ўқувчиларнинг мустақил ишини уюштириш учун ўқитувчи доскада қуйидаги иккита схемани чизиб:

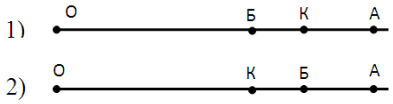

сўнгра ўқувчилардан улардан қай бири қуйидаги масала: “Физкультура дарсида ўқувчилар тўп улоқтиришда мусобақалашди. Агар Ботир тўпни Каримдан узоқроқга, лекин Аҳмаддан яқинроқга улоқтирган бўлса, болалардан қай бири тўпни энг узоқга улоқтирган?” шарти асосида қурилганлигини аниқлашни сўрайди.

Барча хоҳловчи ўқувчилар доскага чиқиб, ўзларининг фикрига кўра масала шартига мос қилувчи схемани белгилашади: баъзи ўқувчилар 1-схемани, баъзилари эса 2-схемани белгилашади. Ўқитувчи болаларга ўзлари танлаган схемада қуйидаги маълумотларни белгилашни сўрайди: Аҳмад тўпни 16 метрга, Карим- 11метрга, Ботир- 13метрга улоқтирган. Ўқувчилар вазифани доскада бажарадилар ва 1-схемани белгилаган ўқувчилар ўзлари йўл қўйган хатони англайдилар.

Ўқувчиларда тўплам элементларини тартиблашга доир содда масалаларни ечиш кўникмалари таркиб топтирилган энди бундай типдаги мураккаброқ масалаларни (иштирокчилар сони 3 тадан ортиқ ва х.к.) ечишга ўтиш мумкин.

2-масала. Дилшод, Бахром, Мўйдин ва Собир спорт зали олдида учрашишга келишишди. Агар Собир Дилшоддан олдин келган бўлиб, лекин биринчи бўлиб келмаган бўлса, Бахром эса энг кейин келган бўлса, болалар учрашиш жойига қандай кетма-кетликда келганлигини аниқланг.

Ечиш. Бу ҳолда нур “вақт чизиғи” вазифасини ўтайди. Болаларни нурда уларнинг бош ҳарфлари кўрсатилган нуқталар билан, уларнинг олдин келганларини нурда чапроқда, кейин келганларини эса ўнгроқда белгилашга келишиб оламиз. Сўнгра ҳар бир шартни нурда белгилаймиз.

-Собир Дилшоддан олдин келган, демак С нуқта Д нуқтадан чапда жойлашади;

- Бахром энг кейин келган, демак Б нуқта С ва Д нуқталардан ўнгда жойлашади;

Д

- Қолган М нуқтани нурда белгилаймиз. Собир биринчи бўлиб келмаганлиги учун М нуқта СД ва ДБ кесмаларда жойлаша олмайди. Демак Мўйдин биринчи бўлиб келган.

Нурда нуқталарнинг жойлашишидан болалар қуйидаги: Мўйдин, Собир, Дилшод, Бахром кетма-кетликда учрашиш жойига келишган.

Хулоса қилиб айтганда бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисини методик фаолиятга тайёрлашда тушунчаларни ўрганишнинг ва масалаларни ечишнинг умумий усулларни эгаллашга йўналтириш уларда ижодий фаолиятни ривожлантиришга асос бўлади. Жумладан мантиқий масалаларни ечиш жараёнига матнли масалаларни ечишнинг умумий усулларини қўллаш асосида биз ўқувчилар фаолияти самарадорлигини орттиришга эришамиз.

Адабиётлар

1.Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон қарори. lex. uz./pages/ getpage.aspx?/ act/id =3153714 – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари. маълумотлари миллий базаси

10-SINFLARDA “ALKIN” MAVZUSINI O`QITISHDA INTERFAOL USULLARNING AHAMIYATI

N.Q. To`lakov[1], O.A. Isaqova[2], M.Q. Bahodirova[3], M.U. Tursunova[4]
ADU kimyo kafedrasi kimyo fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD)[1], ADU kimyo ta`limi yo`nalishi 302-guruh talabasi[2], ADU kimyo ta`limi yo`nalishi 302-guruh talabasi[3], ADU kimyo ta`limi yo`nalishi 401-guruh talabasi[4].

Ta`lim tizimida zamonaviy va axborat texnalogiyalardan foydalanish, farzandlarimizning mustaqil fikrlash, bilim olish ko`nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish va ta`lim sohasi vakillarining oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir[1].

Barcha o`quv predmetlar qatorida kimyo fanini puxta va samarali o`zlashtirishda zamonaviy interfaol pedagogik texnologiyalarni o`rni katta. O`quvchilarning berilgan mavzular mazmunini tushinishi, unda aks etgan kimyoviy tushunchalar, qonunlar, ayrim moddalar misolida daliliy ma`lumotlarni o`zlashtirishda o`qitish metodlari yordamida amalga oshiriladi. Bularning barchasi talab darajasida bo`lishi uchun bugungi kunda kimyo ta`limida ham zamonaviy interfaol pedagogik texnalogiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi.

10-sinf o`quvchisi bir muncha ulg`ayib, uning aqliy hamda ma`naviy dunyoqarashlari ancha rivojlangan davr hisoblanadi. Undagi bilimni, ilmiy salohiyatni raqobat yo`li bilan o`stirish mumkin. Bu ijobiy ma`nodagi raqobatdir.

Hozirda ilm maskanlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar asosida darslarni mazmunli tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Xususan ko`plab interfaol usullar qatorida “Metion”, “Kichik guruhlar bilan ishlash”, “Aqliy hujum” metodikalari ham o`quvchilarning bilim darajasini yanada kengaytirish, mavzuni oson o`zlashtirish hamda xotirasini mustahkamlashda yetakchi o`rinda turadi [2].

10-sinf o`quvchilari alkinlar mavzusi bilan kengroq tanishishlari, uning olinishi, fizik va kimyoviy xossalari, ishlatilish sohalari kabi bir muncha murakkab bo`lgan qismlarni ham o`zlashtirishlari uchun albatta zamonaviy, innovatsion pedagogik texnologiyalardan, interfaol o`qitish uslublaridan foydalanish zarurdir [3].

Alkinlar mavzusini o`qitishda “Bumerang”, “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash” kabi interfaol usullardan foydalanish maqsadga muvofiq deb o`ylaymiz. Chunki “Bumerang” usuli o`quvchining diqqatini jamlashga, uni mantiqan fikrlashga o`rgatadi. “Aqliy hujum” usuli esa o`quvchidagi bilimni yanada mustahkamlash, uning xotirasidagi ma`lumotlarni takrorlashga yordam beradi. “Kichik guruhlarda ishlash” interfaol usulining ham ijobiy tomonlari mavjud bo`lib, u asosan bolalarning guruh bo`lib ishlash, bir-birini tushunish va ular orasidagi jipslikni yanada mustahkamlashga yordam beradi. Bu usulning yana bir ustun jihati shundaki o`quvchi bilimni chuqurroq o`zlashtirishga majbur bo`ladi, u nafaqat o`quvchilar balki o`z guruhi oldida uyalib qolmaslik uchun mavzuni sifatli o`rganadi. Bu usulda o`quvchi alkinlar mavzusining barcha jihatlarini uning olinishi, fizik va kimyoviy xossalari, ishlatilish sohalari, nomenklaturasi va izomeriyasi kabilarni to`liq va batafsil o`rganadi. Chunki guruhlarga qanday savol taqdim etilishi oldindan aytilmaydi. Guruhlar o`rtasidagi ijobiy raqobat ham ulardagi bilimni keskin o`sishiga sabab bo`ladi.

“Bumerang”-buning ma`nosi aylanish, aylanma ya`ni o`z-o`ziga qaytish degan ma`noni bildiradi. Xususan dars jarayonida alkinlarning olinishi va kimyoiy xossalarini o`rganishda ushbu usulni qo`llaymiz. Masalan:

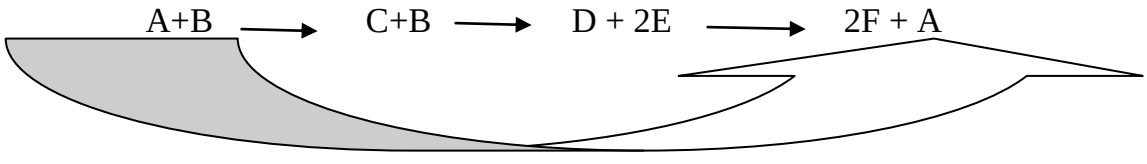

Bumerang interfaol usuli

Ushbu usulning yana bir ustun jihati shundaki, o`quvchi o`tilgan mavzularda o`zlashtirgan bilimlarini ham takrorlash imkoniyatiga ega bo`ladi.

A B C B D E

$C_2H_2 + Br_2 \longrightarrow C_2H_2Br_2 + Br_2 \longrightarrow C_2H_2Br_4 + 2Zn$

$\longrightarrow 2ZnBr_2 + C_2H_2$

F A

A-atsetilen, B- brom, C-di brom eten, D-tetra brom eten, E-rux metali, F-rux bromid, A- atsetilen. Bu sxema o`zida “Bumerang” interfaol usulini aks ettirgan, ya`ni kimyoviy reaksiya uchun olingan dastlabki maxsulot atsetilen reaksiya so`ngida ham hosil bo`lmoqda.

Dars davomida “Aqliy xujum” interfaol usulini qo`llash asosan alkinlarning nomenklaturasi, uning izomerlari va ishlatilish sohalarini o`quvchilar ongiga chuqurroq singdirish uchun qo`l keladi. Buning uchun alkinlar mavzusiga doir bo`lgan ko`plab nazariy savollar tuziladi va o`quvchilarga navbat bilan taqdim etiladi. Javob aniq, mulohaza to`g`ri bo`ishini talab etish zarur, biroq ma`lumot aynan kitobdan ekanligini talab qilish to`g`ri bo`lmaydi, shu bilan birga o`quvchi qo`shimcha adabiyot sifatida qaysi kitobdan foydalanganligi so`rash lozim. Ma`lumot to`g`ri va aniq, qo`shimcha adabiyot to`g`ri tanlangan bo`lsa, o`qituvchi tomonidan o`quvchini rag`batlantirish lozim. Bu o`quvchini yanada izlanishga, o`z ustida ishlashga turtki bo`ladi deb hisoblaymiz.

Alkinlar mavzusini o`qitishda qo`llaydigon yana bir interfaol usulimiz bu “Kichik guruhlar bilan ishlash”. Ushbu usulda dastlab o`quvchilar bilim darajasiga ko`ra guruhlarga bo`linadi. Taxminan 6 tadan o`quvchi bo`lib 4 guruh tashkil etiladi. Guruh a`zolari o`z guruhiga biror bir nom beradi va sardor tanlaydi. Guruhlar tashkil etilgach o`qituvchi tamonidan har bir guruhga savol taqdim etiladi. Masalan: qachon va kim tomonidan alkinlarning dastlabki vakili atsetilen uglerod elekteodlarini vodorod muhitida elektr yoyida qizdirib o`tazish yo`li bilan olingan? Berilgan savollarga navbat bilan javoblar aytiladi[4]. To`g`ri bo`lmagan javob qolgan guruhlar o`rtasida muhokama etiladi va to`g`ri javob aytilmaguncha keyingi savolga o`tilmaydi. Agar uchala guruh doirasida ham bu javob topilmasa, o`qituvchi 1860-yil nemis olimi M.Bertlo tomonidan olinganligi haqida aniq va batafsil ma`lumot keltirib o`tadi. Bu interfaol usulda barcha birdek faol ishtirok etishi talab etildi. Guruhlarning yig`ib borgan ballari qayd etiladi va dars so`ngida qaysi guruh yuqori ball jamg`argan bo`lsa rag`batlantiriladi.

Xulosa qilib aytganda yuqorida biz tamonimizdan taklif etilgan 10-sinflarda “Alkin” mavzusini o`qitishda interfaol usullardan foydalanish dasturini qo`llaydigan, ilg`or inovatsion texnologiyalardan foydalanib dars mashg`ulotlarini olib boradigan bo`lsak o`quvchilarda darsga puxta tayyorgarlik, o`z ustida ishlash, turli hil ta`limiy materiallarni tayyorlash kabi bilim va ko`nikmalarga ega bo`ladilar. Innovatsion usulda o`tilgan dars o`qituvchi va o`quvchi o`rtasida erkin fikr almashish va mustaqil fikr bildira olishni yuzaga keltiradi. Dars jarayonlariga bu kabi yondashuvlar kelgusi mashg`ulotlarning mukammal va to`laqonli tashkil etilishiga zamin yaratib boradi. Interfaol usullardan foydalangan holda darslarni tashkil etish tadbiq qilinadigon bo`lsa maqsadga muvofiq bo`lib, darslarning sifat va mazmuni ortishiga erishiladi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta`lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to`g`risida”gi qarori

2. H.T.Omonov, M.B.Hattabov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat “Iqtisod-moliya” Toshkent-2016.

3. A.Mutalibov, E.Murodov 10-sinf Organik kimyo “G`afur G`ulom” Toshkent-2017.56-bet

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАР МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Ф.Б.Хошимова - мустақил татқиқотчи
АДУ математика кафедраси

Бошланғич мактаб математика курсида матнли масалаларни ечишни ўргатиш ўқувчиларда уларнинг математик моделини қуриш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва ривожлантиришни талаб этади. Матнли масалаларнинг маиематик моделини қуриш ҳар доим ҳам осон бўлавермайди. Шундай ҳолларда жадвал, чизма, схема ва шу каби бошқа ёрдамчи моделлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги кўрсатиб ўтилган эди [Ф.Б.Хошимова:].

Дарс давомида чизма, схема ва жадваллардан фойдаланиш маълум вақт талаб этади. Бундан ташқари матнли масалаларни ечиш давомида масала шарти ва талабига ўзгартиришлар киритиб, янги масалалар тузишга тўғри келади. Буни натижасида фойдаланилган ёрдамчи модел ҳам ўзгартирилади. Бу каби ишларда вақтни тежаш мақсадида ахборот коммуникация технологияларини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Чунки ахборот коммуникация технологиялари таълим жараёнида ўрганиш объекти бўлишдан ташқари таълим бериш, тарбиялаш, ривожлантириш ва таълим натижаларини баҳолаш воситаси ҳамдир. Ҳозирги вақтда компютерга мулоқот ва бошқарув воситаси ҳамда ривожланиш муҳити сифатида қарашлар ҳам мавжуд. Таълим ва тарбия жараёнида информацион технологияларнинг юқорида санаб ўтилган жиҳатларидан комплекс равишда фойдаланиш жамият томонидан умум таълим мактаблари олдига қўйилган ваифани тўлақонли бажаришга имкон яратади.

Илмий –услубий адабиётларда таълимда қўлланиладиган компьютер воситалари бажарадиган функцияларига кўра саккизта турга ажратилади [А.В. Дворецкая:1]:

1. Тақдимот – бу анимацияли диафильмлар, аудио ва видеопарчалар, таълимга интерактив ёндошув элементлари бўлиши мумкин. Таълимда тақдимотларни қўллаш ўқувчиларнинг креатив фаолиятни амалга ошириш имкониятини кенгайтиради, ўқувчининг мустақиллигини ва ўз –ўзини баҳолаш қобилиятини ривожлантириш орқали унинг руҳий жиҳатдан ўсишига имкон яратади,

2. Электрон энциклопедиялар – бу луғат, маълумотнома ва шу кабилар нашрларнинг электрон шакли бўлиб, ўзининг қоғоз вариантидан қуйидаги имконият ва хусусиятларига кўра фарқланади:

- калит сўз ва тушунчалар орқали маълумотларни излаб топишга қулайлик яратади;
- ўрганилаётган маълумотларга доир аудио – ва видео парчаларни биргаликда қўллаш имкониятини яратади.

3. Дидактик материаллар – бу электрон шаклдаги масала, машқ, диктантлар тўплами, реферат ва иншолар намуналаридир.

4. Ўргатувчи (машқ қилувчи) дастурлар – топшириқларни бажарилиш жараёниини кузатади ва йўл қўйилган хатолар ҳақида огоҳлантиради.

5. Виртуал тажриба тизими – бу дастурий жамланма бўлиб, ўқувчиларга тажрибаларни “виртуал лаборотория”да ўтказиш имконини беради. Унинг асосий

афзаллиги шундан иборатки, реал ҳолатда ўтказиш мумкин бўлмаган (хавфсизлик нуқтаи назаридан) тажрибаларни амалга оширишга шароит яратади.

6. Ўқувчилар билимини текширда қўлланиладиган дастурий тизимлар. Улар саволлар ва тестлардан иборат бўлиб, олинган натижаларни автоматик тарзда тез, қулай ва ҳолисона қайта ишлашг имконини беради. Бу тизимнинг камчилиги сифатида ўқувчилар ўзларининг ижодий имкониятларини намоён эта олмаслигини кўрсатиш мумкин.

7. Электрон дарслик ва ўқув курслар – юқорида санаб ўтилган компьютер воситалари турларининг барчаси ёки бир нечтасининг бирлашмасидан иборат. Бунда ўқувчига аввал тақдимот шаклидаги ўргатувчи курс намойиш этилиб, сўнгра олинган билимлар асосида виртуал тажриба ўтказиш тавсия этилиши мумкин. Бу босқичда ўқувчилар электрон маълумотнома, луғат ва энциклопедиялардан фойдаланиши мумкин бўлади. Сўнгра ўқувчилар маълум саволларга жавоб бериши ёки бир нечта масалаларни ечиши керак бўлади.

8. Ривожлантирувчи дастурлар ва ўргатувчи ўйинлар – интерактив дастурлар. Бундай ўйинлар давомида турли топшириқларни бажариш орқали ўқувчиларнинг фазовий тасаввурлари, хотираси ва компьютер билан ишлаш кўникмалари ривожланади.

Матнли масалаларни моделлаштиришда юқоридаги компьютер воситаларидан тақдимот, дидактик материаллар, ўргатувчи (машқ қилувчи) дастурлар, виртуал тажриба тизими каби турларидан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати

1. Дворецкая А.В. Основные типы компьютерных средств обучения // Школьные технологии. – 2004. -№ 3. – С. 25-40.

2. Хошимва Ф.Б., Бахритдинов Б. Бошланғич синфлар математика дарсларида матнли масалаларни моделлаштиришдан фойдаланиб ечиш. Замонавий таълим. Илмий – амалий оммабоп журнал. 2018 йил 6 – сон, 48 – 54 – бетлар.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИНТЕГРАТИВ ТАШКИЛ ЭТИШ

З.Ш.Тўхтаева –п.ф.н., доцент
Бухоро муҳандислик-технология институти докторанти

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ2909-сонли, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, шунингдек, “Ўзбекистон Республикаси олий таълим концепцияси”да олий таълимни ташкилий ва мазмун жиҳатдан такомиллаштириш назарда тутилган. Бу эса таълим мазмунини интеграциялаш, илм-фан услубларини олий таълим шарт-шароитларига мослаштиришни тақозо этади.

Таълимдаги тизимлилик ва кетма-кетликни, турли ўқув фанларига оид тушунча, қонун ва назарияларнинг ўзаро боғлиқ таъсирчан омили сифатида талқин этиш лозим, чунки фанларнинг интеграциялашуви умумлашган билимларни шакллантириш, улар мазмунини чуқурлаштириш ва бойитиш имконини беради. [Д.О.Ҳимматалиев: 15]

Таълим жараènини интегратив ташкил этиш (èки интеграция таъсири) натижасида талабалар онгида йўналтирувчи фаолиятнинг асослари ҳақида тушунча «пайдо бўлади», улар мантиқий ва образли фикрлашга ўрганадилар. Талабаларнинг ўқув фанларини оддий шаклда ўрганишда олган билимлари вақт жиҳатдан бир-биридан узоқ бўлади, яъни улар турли вақтларда ўрганилади. Интегратив таълим

шароитида эса улар билим ва фаолият усулларининг турли тизимлари доирасида йўналиш ола биладилар. Шундай қилиб, таълим жараènини интегратив асосда ташкил этиш миянинг ўнг ва чап шарларини “тенг ҳолда” ишга тушириш, ўқув жараènида мантиқий ва образли фикрлаш, фаолиятнинг рационал ва эмоционал соҳасини қамраб олишга, уларнинг бирлигини таъминлашга имкон беради.

Қатор педагог олимлар ва тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, фанларни интеграциялаш – мавзуларнинг такрорланмаслиги, вақтни тежаш, яъни кам вақт сарфлаб катта ҳажмдаги материални ўзлаштириш имконини беради ва ўзида ташкилотчилик вазифасини ҳам ифодалайди. Юқорида кўрсатилганлар ҳисобга олинганда, ўқитишнинг рентабеллиги ҳам ошади. Интеграциялаш асосларига таъсир этувчи бир қанча қуйидаги асосий омиллар мавжуд:

- ✓ фанлар ривожланишининг объектив қонуниятлари;
- ✓ илм-фан тараққиётини ҳисобга олган ҳолда таълим мазмунини белгилаш;
- ✓ давлат таълим стандартлари ва малака талаблари;
- ✓ таълим вазифалари;
- ✓ билимлар синтези;
- ✓ таълим жараёни ва мазмуни бирлиги;
- ✓ ўқув режа ва дастурларининг бир-бирини ўзаро белгилаши;
- ✓ моддий техник база;
- ✓ педагогик, инновацион, ахборот технологиялари. [И.В.Афанасьева: 24-25]

Ўзбекистон Республикасининг таълимга оид қатор ҳужжатларида таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойилларидан бири сифатида эътироф этилган. Бевосита шу тамойилга боғлаб олиб борилаётган педагогик тадқиқотларда «изчиллик», «узвийлик» каби тушунчалар ишлатилиб, улар турлича талқин қилинмоқда.

Шу ўринда “интеграция” сўзи ҳам бирлаштириш деган маънони билдиради. Техник олий таълим муассасаларида таълим жараёнида ҳам узвийлик ва фанлараро алоқадорликни таъминлаш бўйича бир қатор фикрлар айтилган. Жумладан, талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда фанлараро алоқанинг аҳамияти масаласида тўхталиб ўтилган.

Олий таълим муассасалари талабаларини маънавий – ахлоқий тарбиялашнинг муҳим омилларидан бири фанлараро алоқадир. Педагогик тажриба шуни кўрсатмоқдаки, техник олий таълим муассасаларида ижтимоий фанларнинг ўқитилиш жараёнида мавзулараро, бўлимлараро боғланиш натижасида талабаларда мустақил фикрлаш, ташаббускорлик, билимларни пухта ва онгли ўзлаштириш кўникмалари шаклланади, ўспирин маънавий-ахлоқий ҳодисаларни кузатади, хотирада сақлайди, исбот қилади, қиёслайди. Натижада уларда боғланишли нутқ, ижодий тафаккур ривожланади. Талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда фанлараро ёхуд ўқув предметлариаро боғланишни амалга ошириш жамият ва ўқув муассасалари талабларини бажаришга ёрдам бериб, таълим-тарбия бирлиги (яхлитлиги)ни таъминлайди. [Ф.Т.Отабаева: 25]

Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, таълим мазмуни интеграцияси шартлари борасида турли қарашлар мавжуд. Аммо, бизнинг назаримизда, умумий нуқтаи назардан қараганда, улар бир-бирларига зид эмас, аксинча, бир-бирларини мазмунан тўлдирадилар. Айрим йўналишлар бўйича олимларнинг нуқтаи назари яқин эканлигини эътироф этиш лозим.

Хулоса қилиш мумкинки, таълим жараёнини интегратив тарзда ташкил этиш талабаларнинг дунёқарашини кенгайтиради, мустақил изланувчанлик ва

ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиради ва таълимнинг самарали натижага эришишини кафолатлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш-нинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Т.: – “Ўзбекистон”, 2017.

2. Ҳимматалиев Д.О. Касбий фаолиятга тайёргарликни диагностика қилишда педагогик ва техник билимлар интеграцияси (Техника олий таълим муассасаларининг “Касб таълими” йўналишлари мисолида). Автореферат. Тошкент – 2018. – Б 15.

3. Афанасьева И.В. Вопросы интеграции науки и образования // Таълим технологиялари. Тошкент, 2007. – №4. – С. 24-25.

4. Отабаева Ф.Т. Таълимда интеграция муаммоси // Касб-ҳунар таълими. – Тошкент, 2008. – № 2. – Б. 25.

ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯ МАСАЛАСИНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

М.Ж.Турдиева - мустақил изланувчи
Бухоро муҳандислик-технология институти

Мамлакатимизда фан, техника ва технологиялар ривожланиши, иқтисодий ва сиёсий соҳаларда амалга оширилаётган кенг қамровли ишлар билан бир қоторда юқори малакали, эркин фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган, ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбияси, эртанги куни, жисмоний ва ақлий жиҳатдан баркамол кадрларни тайёрлаш борасида ҳам кишини қувонтирадиган даражадаги ишлар амалга оширилмоқда.

Республикамизнинг педагогик олим ва амалиётчилари томонидан илмий асосланган замонавий таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва уларни таълим-тарбия жараёнига жорий этиш, ахборот технологияларини амалда тадбиқ этиш, меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу борада “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ўқув жараёнига илғор педагогик технологияларни қўллаш билан бир қаторда таълим турлари орасида фанлар интеграциясини таъминлаш долзарб вазифалардан этиб белгиланган.

Шу ўринда ”интеграция” сўзининг маъносини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Интеграция – жуда кенг маънодаги тушунча. Бугунги кунга келиб ҳар бир киши интеграция жараёнининг моҳиятини яхши англаши, зарур. Интеграция нима? - «интеграция» - лотинча «integration» сўзидан олинган бўлиб, «integr» тўлиқ яхлит, бир бутун деган маънолар англатади; Интеграция-ўзаро боғланган ҳолда ривожлантириш, бир бутун қилиб бирлаштирмоқ, яхлит ҳолга келтирмоқ деганидир. Интеграция турли хил қисм ва элементларни бир бутунликка бирлаштириш жараёнидир.

Олий таълим узлуксиз таълимда муҳим ўринни эгаллайди. Олий таълим ўқитувчисининг фаолияти шахсни тарбиялаш жараёнида таълим-тарбия олиш шароитларини яратиш, унинг эҳтиёжларини қондириш ва қобилиятларини рўёбга чиқариш ҳамда ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим. Бу каби психокоррекцион ишлар педагогик-психологик фанларнинг асосий қоидалари ва қонуниятларига мос ҳолда талқин қилиниши, шунингдек, таълим хусусиятлари эътиборга олинган билимларга асосланган бўлиши лозим. Техник олий таълимда

педагогик-психологик фанларнинг муҳим муаммоларидан бири ўқитувчининг мутахассислиги ва фаолиятининг асосини ташкил этиш шарт бўлган педагогик-психологик жараён назариясини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Техник йўналишдаги олий таълим муассасаларида педагогик-психологик ва ихтисослик фанларнинг интеграциясини таъминлаш орқали талабаларнинг фанларни самарали ўзлаштиришига эришиш мумкин. Шунингдек, замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнига жорий қилиш билан бирга интеграциялашган фан дастурлари асосида ўқитиш – ўқув мақсадларига кафолатли эришишни таъминлайди. [З.Ш.Тўхтаева: 58-62]

Ю.А.Кустов ўз тадқиқотларида шундай хулосага келади: “Узвийликсиз инсон фаолиятининг барча соҳаларида олдинга силжишнинг имконияти йўқ, ёхуд янги нарса бўш жойда пайдо бўлмайди. У ривожланишнинг ўтган босқичида чуқур илдизларга эга, ўтганлардан пайдо бўлади, уруғдан дарахт усгани каби, ўсиб чиқади ва ўз навбатида таркибида келажак уруғини сақлайди”. [Ю.А. Кустов: 120]

Фанлараро интеграциянинг психофизиологик асоси инсон тафаккури, яъни фикр юритиш табиатидан келиб чиқади. Чунки фанлараро интеграция ўрганилаётган объектнинг янги қирраларини билишга имкон беради, кўлам жиҳатдан кенг ва чуқур, моҳиятига кўра яхлит тизим шаклидаги билим, иш-ҳаракат усуллари ҳамда шахсий фазилатларнинг шаклланишига асос булиб хизмат қилади.

Ўқув материали унинг талабалар томонидан ўзлаштирилиши муҳим бўлган жиҳатларни аниқлаб олиш, унга мос ўқув-билиш фаолиятларини самарали ташкил этиш учун психологик жиҳатдан таҳлил қилинади. Психологик таҳлил мантиқий таҳлил функцияларини кучайтиришга хизмат қилади. Психологик таҳлил ўқитувчи дарсга тайёргарлик кўраётган пайтда уни долзарблаштириш, янги тушунча ва иш-ҳаракат усулларини шакллантириш, мустаҳкамлаш ва босқичларда муаммоли вазиятларни юзага келтириш ҳамда улар ечимини топиш усулларини белгилаб олишга имкон беради. [Абдуқудусов О. А., Рашидов Ҳ.Ф.: 45]

Демак, техник олий таълим муассасаларида педагогик-психологик ва ихтисослик фанлар интеграцияси мавзуга қизиқиш уйғотади, кескинликни, ноаниқликни йўқотади, тафсилотларни онгли равишда эгаллашга ёрдам беради, олдиндан маълум фактлар, тафсилотлар мустаҳкамланади, бу эса талабаларнинг ижодий қобилиятларини шакллантиришни таъминлайди, чунки у нафақат ўрганишни, балки тадқиқотчилик қобилиятини ҳам ривожлантиради.

Хулоса қилиб айтганда, техник олий таълим муассасаларида педагогик-психологик ва ихтисослик фанлар фан дастурларида фанлар интеграциясининг психологик жиҳатлари, талабаларнинг қизиқиши, қобилияти ва мойиллигини инобатга олиш таълим жараёнининг самараси ва сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Бу эса таълим босқичларида мавзулардаги такрорланишлар, кетма-кетлик, мураккаблик ҳамда таълим олувчиларнинг ёш имкониятлари ва психофизиологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фанлардан дарс машғулотларини интегратив ёндашув асосида ўқитишда етакчи омил бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тўхтаева З.Ш. Касб-ҳунар таълимида фанлараро узвийликни таъминлаш методикаси. Пед. фан. ном. дис. – Тошкент. 2012. –Б 58- 62.

2. Кустов Ю.А. Преемственность профессионально- технической и высщей школы. –Свердловск.:Изд-во Уралского университета, 1990. – 120 с.

3. Абдуқудусов О.А., Рашидов Ҳ.Ф. Касб-ҳунар педагогикаси. Ўқув услубий қўлланма. Тошкент, 2009. – Б. 45.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИҚТИДОРЛИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ МУСТАҚИЛ ИЗЛАНУВЧАНЛИК ҚОБИЛИЯТЛАРИ

М.Қ.Тўрақулова – стажёр-ўқитувчи
Бухоро муҳандислик-технология институти “Касбий таълим” кафедраси

Бугунги кунда таълим олувчиларнинг мустақил танқидий фикрлаш, ахборотни излаш ва топиш, ақлий меҳнат маданиятини, мустақил билим олиш малакаларини ривожлантириш орқали иқтидорли талабаларни аниқлаш, уларни мақсадли тайёрлаш масалалари замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Замон талабига мос кадр бўлиб етиши учун фақат назарий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлишнинг ўзи етарли эмас, балки мустақил ва ижодий фикрлаш**,** изланувчанлик зарурати ҳам муҳимдир.

Ҳозирги даврда олий таълим муассасалари олдига таълим-тарбия учун шароитларни такомиллаштириб бориш билан бир қаторда талабаларнинг қизиқишлари, эҳтиёжи, ҳудудий хусусиятлар ҳамда ишлаб чиқариш талабларига қараб мутахассисликка тайёрлаш асосий мақсад қилиб қўйилган.

Бугунги глобал ўзгаришлар муҳитида ўқитувчининг таълим жараёнидаги вазифаси ва роли ўзгариб бормоқда, ҳаттоки таълим жараёнидаги фаоллиги пасайиб бормоқда. Ўқитувчи ўқув жараёнини ташкил этишда ва талабаларнинг мустақил ўрганишларида фақат ёрдам берувчи, йўналтирувчи ва маслаҳатчи сифатида қатнашиши давр талаби бўлиб қолди. Доимий ва тез ўзгариб борувчи технологиялар ва билимларнинг янгиланиши талабадан замонавий шароитларга мослашиш кўникмасига эга бўлиш ва янги билимларга интилишни талаб этади. Бунинг учун талабаларни янги билимларни мустақил ўзлаштиришга ўргатиш керак.

Бизнинг фикримизча, мустақиллик – бу таълим олувчининг муаммо ёки топшириқ ечимига қаратилган мустақил ва ижодий фаолияти натижасидир. Ҳозирги пайтдаги ўқитишни ташкил этиш шакли мустақил таълим олиш кўникмасини шакллантирмаслиги таълим олувчиларда, айниқса, иқтидорли талабаларда таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш хоҳишини камайтиради. Хорижий тадқиқотчилар бутун ҳаёти давомида таълим олиш – бу бошланғич, умумий ўрта, касб – ҳунар ва олий таълим йиғиндиси эмас, балки инсоннинг бутун ҳаёти давомида таълим олишни шакллантиришни кўзда тутади. Улар таълим олиш инсоннинг бутун ҳаёти давомида узлуксиз жараён бўлиши кераклигини таъкидлайдилар.

Бугунги кунда олий таълимнинг асосий вазифаси талабаларга фақат назарий билим бериш ва амалий кўникмани шакллантириш билан чекланмасдан, балки талабаларни мустақил ва мунтазам ўқишга, изланишга, касбий ва ҳаётий муаммоларни ечишга ўргатишдан иборатдир. Ҳар бир талабанинг иқтидори, истеъдоди, ижодкорлик ва изланувчанлик қобилиятларини намоён этиши учун имконият яратиб беришдадир.

Албатта, шу ўринда таъкидлаш жоизки, ўқув адабиётлари ҳам ўқув материалини иқтидорли талабалар томонидан мустақил ўзлаштириб олинишига самарали хизмат қилиши лозим. Шу муносабат билан ўқув адабиётларида ўқув материали билимларни ўзлаштиришнинг педагогик ва психологик қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда баён қилиниши керак.

Мустақил фикр юритиш ҳар бир шахс ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун, аудиторияда дарс беришнинг барча шакллари: назарий, амалий, лаборатория дарслари, амалиётлар, дарсдан ташқари ишлар, илмий тадқиқот ишларида талабаларнинг мустақил фикр юритиш кўникмалари таркиб топади ва у ўқитувчи ёки илмий раҳбар томонидан ривожлантириб борилиши муҳим аҳамиятга эгадир. [С.П. Баранов: 58-59]

Мустақил фаолият юритишда иқтидорли талабаларнинг касбий маҳоратларини шакллантириш жараёни ҳар доим тушунилган, англаб етилган хусусиятда бўлади. Мустақил ишлаш маҳоратини эгаллаш учун таълим олувчилар фақат ўз фаолияти мақсадини тушуниб етишигина эмас, балки таълим олиш метод ва усулларини ўзлаштириши ва билимларни амалий қўллаш кўникмаларини эгаллашлари керак бўлади. Маҳоратлар шаклланишида талабанинг маълум шароитларда қандай қилиб ҳаракат қилиш кераклиги ҳақидаги билимларни эгаллаши алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Бундай билимлар амалий ҳамда ақлий ишларни бажаришнинг самарали усул ва услубларини эгаллаши учун зарур бўлади. [А.Алиев: 47]

Олий таълимда талабаларни мутахассисликка ўргатишда уларнинг изланувчанлик, ижодий ва фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш, соҳа сирларини пухта эгаллашларида илғор педагогик ва ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш муҳим ҳисобланади.Таълим сифатини бошқариш асосан информацион технологиялар асосида ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва самарали педагогик фаолият учун шароитлар яратишга йўналтириш керак. [Р.Ж. Ишмуҳамедов: 56]

Ўқитиш жараёнида иқтидорли ва истеъдодли талабаларнинг қобилиятларини ошириш муаммоси мураккаб ва кўп қирралидир. Шунинг учун талабалар илмий-назарий ва амалий билимларини оширишда уларнинг соҳасига бўлган қизиқиши ва қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда шуни эсдан чиқармаслик керакки, таълим жараёнида талабалар ижодий қобилиятларини ошириш ва уларнинг амалий кўникма, малакаларини шакллантириш учун юқори даражали малакага эга бўлган, қобилиятли ва моҳир усталарни жалб қилиш, уларни ҳам ишлаб чиқаришнинг замонавий техника ва технологиялари билан таништириш зарур.

Демак, иқтидорли талабаларнинг мустақил изланувчанлик фаолиятларини ривожлантириш ва ижодий ишлаш жараёнида талабада мустақил фикрлаш натижасида талабада жараёнлар ва ҳодисалар, объектлар ҳақида билимларни тизимлаштириш тегишли қарорлар қабул қилиш, назарий билимларни амалда қўллаш кўникмалари шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алиев А. Ижод ва изланишлар. Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1996. - 187
2. Баранов С.П. Педагогика. Тошкент: - Ўқитувчи. 1999. - 374 б.
3. Ишмуҳамедов Р.Ж. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубиёти. Т.: РБИММ.: 2008. – 56 б.

ФИЗИКАНИ ИНТЕГРАЛЛАБ ЎҚИТИШДА ХАДИСЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

М.Мухлибоев - ГулДУ доценти., Н.Рахимова - УрДу катта ўқитувчиси, Ш.Райимкулов, С.Саидкулов - ГулДУ.

Физикани меҳнат таълими билан боғлаб ўқувчиларга экологик билим бериш жараёнида амалий малака ва кўникмаларни шакллантириш, табиат билан жамият

(инсон) уйғунлигини табиий-тарихий, тадрижий, ижтимоий муаммо сифатида талқин қилувчи диалектик билиш ҳисобланади. Инсон ўсимлик ва ҳайвонларнинг хилма-хил турларини, завод ва фабрикаларни бошқа жойларга кўчирибгина қолмасдан, балки у ўзи яшаб турган жойнинг иқлимини, қолаверса, экологиясини тубдан ўзгартириб юборади. Аммо жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида экологик муаммолар тузумга боғлиқ бўлмаган долзарб ижтимоий муаммо сифатида талқин қилинади. Шу боис физикани меҳнат таълими билан боғлаб ўкитишда экологик билим бериш ўқувчиларда амалий малака ва кўникмаларни ҳамда унинг асоси ҳисобланмиш атроф муҳитга масъуллик муносабатини тарбиялашда умуминсоний ахлоқий-экологик қадриятларни қарор топтиришда ал-Бухорий, Беруний, Хоразмий, ибн Сино, ат-Термизий, Давлатшох Самарқандий каби буюк ватандошларимизнинг ахлоқ-одоб, эҳтиёткорлик, тежамкорлик, тозалик-соғлиқ, деҳқончилик ва чорвачилик ишларини юритишга оид экологик мазмундаги ҳадисларга таяниш муҳим аҳамият касб этади.

Физикани меҳнат таълими билан боғлаб ўкитишда ўқувчининг назарий экологик билими, амалий кўникма ва малакаларини шакллантиришнинг педагогик асослари қуйидаги умумий мазмунни қамраб олади:

- ўқувчи шахсининг моҳияти табиат, жамият ва техника ўзаро муносабатлари мажмуида намоён бўлади;

- ўқувчи шахсининг табиатга муносабати ахлоқ-одоб ҳақидаги умумбашарий қадрият ал-Бухорий, ат-Термизий ҳадисларига таянишга боғлиқ;

- табиатга, атроф муҳитга масъуллик муносабатини таркиб топтириш ўрта умумтаълим мактабининг муҳим мақсади бўлиб, у ўқувчи шахсининг ҳар томонлама камол топганлигини кўрсатади;

-табиатга масъуллик муносабати унинг турли хил: ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маърифий, мафкуравий, сиёсий, ҳуқуқий жиҳатларини уйғун ривожлантириш асосида таркиб топади.

Фан-техника тараққиёти жадаллашган ҳозирги даврда табиат билан жамиятнинг ўзаро таъсири ва алоқадорлигини мувофиқлаштириш, уйғунлаштириш жараёнида шундай экологик муаммолар вужудга келдики, улар давримизнинг долзарб муаммоси сифатида талқин қилинади.

Экологик инқирознинг бош сабабчиси табиий жараёнлар бўлсада, аммо улар антропоген омил-инсон фаолияти таъсирида вужудга келган. Шу туфайли бу инқирозни соф табиий-тарихий, тадрижий жараён сифатида баҳолаш ёки сув етишмаслигига боғлаб қўйиш ярамайди. Агар ушбу муаммо ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий билимларнинг диалектик бирлиги асосида таҳлил қилинса, унинг ҳозирча кўзга ташланмаган муҳим жиҳати ўқувчиларда зарурий экологик билим шаклланмаганлигида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан мамлакатимиздаги экологик инқирозни, аввало «экологик билимсизлик» фожиаси деб баҳоласа тўғри бўлур эди. Зеро, ҳар қандай халқнинг турмуш тарзи экологик билимнинг яхши кўрсаткичидир. Ҳозирги бозор шароитида ижтимоий-иқтисодий тараққиётни тезлаштириш, халқ фаровонлиги ва турмуш даражасини юксалтириш кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши самарадорлигига боғлиқ.

Бироқ кўпчилик умумтаълим мактаб ўқувчиларида экологик билимнинг етишмаслиги туфайли ишлаб чиқариш жараёнида маҳаллий-табиий хусусиятлар, табиатни муҳофаза қилиш қонун-қоидалари эътиборга олинмаган. Техникадан кўпол фойдаланиш ва технология бузилишининг атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги ҳақида деярли ўйлаб кўрилмаган. Оқибатда қишлоқ

хўжалиги атроф-муҳитга кучли таъсир кўрсатувчи омилга айланганки, бу ҳол мамлакатимиз табиатида экологик инқирозларни содир қилди:

- ҳайдалма ер майдонининг ортиб, чорва яйловининг кенгайиши натижасида узоқ тадрижий тараққиёт жараёнида вужудга келган табиий экотизм биоценозлар ўрнида инсон томонидан сунъий яратилган экотизм-агробиоценозлар пайдо бўлди;

- қўриқ ерларни ўзлаштириш, тўқайларни йўқ қилиш, кўлларни илмий асоссиз қуритиш ишлари оқибатида намликнинг кескин камайиши кузатилмоқда;

- ерга нотўғри агротехник ва мелиоратив ишлов бериш, табиий ер қатламининг бузилиши туфайли тупроқлар таркиби ўзгарди, унумдорлиги пасайди, сув ҳавзаларидан намликнинг камайишига, ҳавода чанг зарраларининг кўпайишига имкон берди;

- экинларни суғориш усуллари ва меъёрига риоя қилмаслик, далаларнинг ортиқча намланиши ва иккиламчи шўрланишига, сув исрофгарчилигига олиб келди;

- маъданли ўғитлар ва кимёвий воситалардан меъёридан ортиқча фойдаланиш ва уларни ишлатиш қоидаларига риоя қилмаслик атроф-муҳитнинг табиатга ёт бўлган турли хил моддалар билан ифлосланиши тирик мавжудотлар ҳаёт фаолиятининг бузилишига сабабчи бўлди;

- кўплаб йирик чорвачилик ва паррандачилик иншоотларининг қурилиши атроф-муҳитнинг ишлаб чиқариш чиқиндилари билан ифлосланиши имкониятларини оширди;

- қишлоқ хўжалиги техникаси ва транспорт воситаларидан нооқилона фойдаланиш тупроқ зичлигининг ортишига, намлик сақлаш ва сув ўтказувчанлик хоссасининг бузилишига, атроф муҳитнинг ёнилғи-мой қолдиқлари, заҳарли газлар билан ифлосланишига олиб келди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши табиатдан оқилона фойдаланишнинг кўзда тутилган қуйидаги асосий йўналишлари билан қўшиб олиб борган пайтдагина атроф-муҳитни муҳофаза қилиш муаммоларини ижобий ҳал қилиш мумкин:

- деҳқончилик саноати тармоқлари фаолиятини ишлаб чиқаришнинг атроф муҳитга таъсирини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилиш ва уларни такомиллаштириш;

- ер-сув, ўсимлик ва ҳайвонот бойликлари, маҳаллий ва кимёвий ўғитлар ҳамда ёнилғи-мойлаш воситаларидан унумли ва тежамли фойдаланиш;

- маҳаллий ўсимлик ва ҳайвонлар дунёсини табиатнинг ирсий бойлиги сифатида, экотизмларни эса биосферанинг таркибий қисми сифатида муҳофаза қилиш;

- деҳқончилик ва чорвачилик ишларини юритишда экологик омиллар ва табиатни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини қатъий ҳисобга олиш;

- мелиорация ишларини табиатни муҳофаза қилиш талабларига мувофиқ ҳолда амалга ошириш ва дала ихота дарахтзорлари майдонини кенгайтириш;

- саноат, транспорт ва йўл қурилиши туфайли бузилган ерларни қайта тиклаш ва улардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш;

- яйлов ва табиий ем-хашак майдонларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;

- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашда кам чиқитли ва чиқитсиз технологияга ўтиш;

- маъданли ўғитлар ва кимёвий воситалардан фойдаланиш усулларини такомиллаштириш асосида атроф-муҳит ифлосланишини пасайтириш;

- тупроқ, сув, ҳаво сифати ва ҳолатини доимий назорат қилиш.

Ўқувчиларга физикани меҳнат таълими билан боғлаб, экологик таълим-тарбия бериш учун қуйидагилар зарур:

- физикани меҳнат таълими билан боғлаб, экологик билим беришда муаммоли материаллар ҳажми ва мазмунини аниқлаш;
- физикани меҳнат таълими билан боғлаб, экологик билим бериш тизимини ишлаб чиқиш;
- фанлараро экологик мазмундаги материалларнинг физик ҳодиса ёки жараёнларга кўра моҳиятини ёритиш;
- деҳқончилик саноати тармоқлари фаолиятини ишлаб чиқаришнинг атроф муҳитга таъсирини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилиш ва уларни такомиллаштириш бўйича тавсиялар бериш;
- ер-сув, ўсимлик ва ҳайвонот бойликлари, маҳаллий ва кимёвий ўғитлар ҳамда ёнилғи-мойлаш воситаларидан унумли ва тежамли фойдаланиш технологияларини такомиллаштиришни уюштириш.
- маҳаллий ўсимлик ва ҳайвонлар дунёсини табиатнинг ирсий бойлиги сифатида, экотизмларни эса биосферанинг таркибий қисми сифатида хамда ноёб усимлик ва хайвонлар турларини муҳофаза қилиш;
- мелиорация ишларини табиатни муҳофаза қилиш талабларига мувофиқ ҳолда амалга ошириш ва дала ихота дарахтзорлари майдонини кенгайтириш бўйича тадбирлар уюштириш;
- ўқувчиларга физикани меҳнат таълими билан боғлаб экологик мазмундаги муаммонинг содир бўлишини тушунтиришда йўл, восита ва имкониятларни излаб топиш.

Юқоридагиларга амал қилган ҳолдагина атроф-мухитни мухофаза қилиш муаммоларини ижобий хал қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алексеев В.В. Физика и экология. -М.: Знание, 1978. – с. 47 б.
2. Алимов Т.А., Рафиқов А.А.Экология хатолик сабаблари, -Тошкент, 1991, -70
3. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш, -Тошкент, 1991,- 25 б.

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ВА МУСИҚИЙ ТАДБИРЛАРНИНГ ТАЛАБАЛАР ЭСТЕТИК ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ.

Н.Рахимов - катта ўқитувчи
ГулДУ

Ҳозирги кунда барча зиёлиларнинг вазифаси жамиятнинг барча қатламларида у ҳоҳ спорт соҳасида бўлсин, ҳоҳ иқтисодий дипломатик алоқаларда бўлсин, ҳоҳ санъат соҳасида бўлсин барча – барчасида ўзбекона, ўзлигимизга хос ва мос бўлган маънавиятни шакллантиришдир. Инсон маънавий тараққиётини мусиқий маданиятсиз тасаввур қила олмайди. Инсоният тарихида ўчмас из қолдирган барча алломалар ҳам мусиқа санъатининг бой имкониятлардан тўла фойдаланиб, санъат орқали маънавий камолот чўққиларини забт этишга муваффақ бўлганлар. Аждодларимиз мусиқа санъатининг инсон шахсини камол топтиришда олийжаноб инсоний фазилатларни тарбиялашдаги аҳамиятига юксак баҳо берганлар. Қадимги дунё донишманди Аристотел ҳам ўзининг «Сиёсат» номли асарида тарбия масаласига фалсафий нуқтаи назардан ёндашиб, бунда мусиқанинг ролини алоҳида таъкидлаб ўтади. «Мусиқа қалбга маънавий руҳий таъсир ўтказишга қодир. Модомики мусиқа шундайин хусусиятга эга экан, уни ёшлар тарбиясига оид предметлар сафига киритмоқ лозим».

Шу асарнинг яна бир жойида Аристотел мусиқа тарбия воситасими, ё эрмак, ёки вақт ўтказиш усулими деган савол қўйиб, шундай жавоб беради: “Тўла асос билан айтиш мумкинки, мусиқа уларнинг ҳаммасига тегишли”.

Гап шундаки, эрмак ва вақт ўтказиш жараёнида одам (томошабин) кўзга ташланмаган ҳолда қайси бир даражада тарбияланади. Айниқса ёшларнинг фикрлаш тарзи ўсиб, вақтичоқликлар пайтида муайян йўналишда шаклланиб боради.

Шарқ Аристотели, муаллими соний (иккинчи муаллим) деб ном олган улуғ бобомиз Абу Наср Фаробий илимларнинг келиб чиқиши ҳақидаги “Ихсои–улуш” асарида мусиқа илмини келтириб чиқарган сабаблар борасида тўхталиб, жумладан шундай дейди. “Бу илм шу маънода фойдалики, у ўз мувозанатини йўқотган (одамлар) хулқини тартибга келтиради. Мукаммалликка етмаган хулқни мукаммал қилади ва мувозанатда бўлган (одамлар) хулқининг мувозанатини сақлаб туради. Бу илм тананинг саломатлиги учун ҳам фойдалидир, чунки тана касал бўлса рух ҳам сўнади, тана тўсиққа учраса руҳ ҳам тўсиққа учрайди. Шунинг учун овозларнинг таъсири билан руҳни соғайтириш ёрдамида тана соғайтирилади, рух эса ўз кучларининг тартибга солиниш ва субатанциясига мослаштирилиши орқали соғаяди”.

Гулистон давлат университетида таълим олаётган талабаларнинг эстетик тарбиясини мувоффақиятли йўлга қўйишда маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирлар ҳам муҳим ўрин тутади. Талабалар ҳаёти ва фаолиятини фақатгина дарсда эмас, балки дарсдан ташқари пайтда ҳам ташкил қилиш уларнинг эстетик тарбиясини янада юқори даражада таъминлашни кўзда тутади. Шунинг учун ҳам, талабалар эстетик тарбиясининг шаклланишида маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларнинг ташкил қилиниши катта самара беради.

Талабаларнинг мустақил фаолиятларига катта эътибор қаратилмоқда. Энг кўп тарқалган ва ҳаммабоп бўлган – маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирлар талабалар учун мустақил амалий билим, кўникма ва малака шакллантириш учун катта имкониятлар яратади. У бўлажак ўқитувчиларнинг эстетик тарбия моҳиятини тушунганлик даражаларини, тарбиявий-ташкилий имкониятлар миқдорини, малакаларнинг шаклланганлик босқичларини, олган билимларининг мустаҳкам ва тушунарлигини яққол кўрсатади. Таълим жараёнида ва мустақил фаолиятда таянч билим заҳирасини тўплаш зарурлиги билан маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларнинг вазифалари бир-бирига уйғунлашиб кетади. Шундай экан маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирлар ҳам ўқув ишлари саналади.

Маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларга тайёргарлик жараёнига рахбарлик қилиш алохида соха бўлиб: махсус адабиётларни ўрганишни, мусиқий дастурларни билишни талаб қилади. Машғлутларга тайёргарлик уни ўтказиш тури ва шакли ҳар хил бўлиши мумкин. Бу, талабаларнинг мустақиллик даражасига, фаоллигига, билим ва кўникмалар даражасига боғлиқ бўлади. Унинг мувоффақияти тадбирларнинг самарадорлигига, мустақил фаолиятни ташкил қилишда савиясидан қатъий назар барча талабаларни қамраб олишда кўринади. Талабаларнинг маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларда қатнашиши ўзини намоён қилишдаги катта имконият –деб, қараш керак.

Талабаларнинг эстетик эҳтиёжлари ва бадиий қобилиятларини шакллантиришда бадиий ҳаваскорлик тўгараги фаолият кўрсатиб келмоқда. Бу тўгаракнинг қатнашчилари асосан педагогика факултети “Мусиқа таълими” таълим йўналишида таҳсил олаётган йигит ва қизлардан иборат бўлиб, ундан ташқари унга

университет талабаларидан мусиқа санъатига қизиққан хонанда, созанда ва раққосалар иштрок этиб келадилар. Тўгарак репуртуарининг асосий мазмунини миллий мусиқа санъатининг турли-туман жанрлари ташкил қилади. Талабалар тўгараги репертуаридан жой олган халқ терма, лапар, қўшиқ, ялла, ашула, рақс ва мақомлардан намуналарни жон-дилидан ижро этадилар.

Бундан ташқари университет факултетлари ўртасида ҳар йили турли номлардаги мусиқий кўрик-танловлар ўтказилиб борилади. Кейинги йилларда ўтказилиб келинаётган кўрик-танловларнинг хам асосий мазмунини миллий мусиқа санъатимизнинг турли-туман жанрлари ташкил қилиши қувонарли ҳол бўлмоқда. Кўрик-танловларда педагогика факултети талабалари муваффақиятли иштрок этиб, ҳар доим фахрли ўринларни эгаллаб келадилар.

Маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларни ташкил қилиш орқали таниқли санъат намоёндалари, ёзувчи шоирлар билан ўтказилаётган учрашувлар ҳам талабаларни эстетик тарбиялашда алоҳида аҳамият касб этади. Университетда кўп йиллардан буён “Ёшлар иттифоқи” ва касаба уюшмаси ҳамкорлигида ташкил қилинган қизиқарли мусиқий учрашувларда Ўзбекистон халқ артистлари ҳамда Сирдарё вилоят мусиқали драма театрининг артистлари ўз санъатлари билан талабаларда ўзбек миллий мусиқа санъатига бўлган қизиқиш ва эҳтиёжларини янада оширмоқдалар. Ўзбекистон халқ шоирлари ва ёш каламкашлар билан ўтказилаётган ижодий кечалар талабаларда катта таассурот қолдирмоқда. Учрашувларда улар ёзган шеърларига басталанган қўшиқларни бадиий ҳаваскорлик тўгараги қатнашчилари катта мамнуният билан ижро этмоқдалар.

Бундан ташқари педагогика факультетининг тасарруфидаги “Мусиқа таълими”, “Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” ҳамда “Меҳнат таълими” таълим йўналишлари профессор-ўқитувчилари ва талабаларининг йиллик “Ҳисобот концерт” лари ва меҳнат ҳамда тасвирий санъат ижодий кўргазмаларини ўтказиш ҳам анъанага айланиб қолмоқда. Бу тадбирга университет профессор-ўқитувчилари ва талабаларининг, кафедранинг ҳамкор КҲКлари ҳамда мусиқа ва санъат мактабларининг ўқитувчи ва ўқувчилари, турли хил санъат муассасалари ходимлари ва ота-оналарнинг ташрифлари унинг нуфузини йилдан-йилга ошириб бормоқда.

Маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларга қатнашувчи талабаларни узлуксиз равишда кузатиш натижалари шуни кўрсатдики, уларда мусиқий дид, мусиқа санъатига интилиш сезиларли даражада ўсмоқда, мусиқий қизиқишлари кенгайиб бормоқда, бадиий жиҳатдан юқори бўлган мусиқий санъат билан мулоқотда бўлишга хоҳиш ва бундай асарларни асосли баҳолашда намоён бўлувчи мусиқага ижобий муносабат ривожланиб бораётганлиги маълум бўлмоқда.

Шундай қилиб, маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирлар бўйича қилинган ишлар юзасидан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин: талабаларнинг эстетик тарбиясида маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларнинг аҳамияти жуда каттадир. Чунки, улар талабаларда ўз қобилиятларини мустақил тадбиқ қилиш имкониятини, мусиқий қобилиятини ривожлантиришини, амалий билим ва кўникмалар билан қуролланишини, маъсулиятни сезишни, синфдан ташқари мусиқий-тарбиявий ишларни мустақил ўтказишни, ташкилотчилар маҳоратини, назария билан амалиётни боғлай олишни шакллантиришда муҳим ўрин тутади.

Адабиётлар:

1. Р.Иброҳимова. Таълим муассасаларида ўқувчи ёшларни миллий истиқлол ғояси асосида тарбиялашда халқ анъаналаридан фойдалагиш. Халқ таъдими, 2005, 1-сон. 47-49 бетлар.

2. У.Маҳкамов. Ўқувчларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. Т., Фан. 1995 й. 199 бет.

СОҒЛОМ БОЛА ШАХСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ЭКОЛОГИК ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ

А.Болибеков, З.Расулова, Г.Тошматова
ГулДУ

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И. А. Каримов оила тушунчасига шундай изоҳ бериб ўтганлар: “Оила – жамият негизи. Бизнинг давлатимизни ҳам катта бир оила деб тушуниш мумкин ва лозим... оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади”.

Оила болани шахс сифатида шакллантиришда етакчи омил ҳисобланади. Бола боғчада бўлишига, ўқишига қарамай, ўз умрининг учдан икки қисмини уйда, ота-онаси бағрида ўтказади. Бола уйда ўйнайди, китоб ўқийди, дарс тайёрлайди, уй-юмушларида ота-онасига ёрдам беради, радио эшитади, телевизор кўради, яқинлари билан ўз таъсуротлари ҳақида ўртоқлашади, улар билан ҳамдард бўлади. Оилада шаклланган одатлар бутун умрга қолади. Агар ота-она бола тарбиялашда хато қилмасалар, боланинг қалби улар учун ҳамиша очиқ бўлади. Катталар ва болалар муносабати бир-бирини ҳамиша бойитиб туриши керак. Агар ота-онанинг ўзи яхши ва ибратли бўлмаса, болаларга ижобий таъсир қила олмайди. Болани тарбиялайдиган инсонларнинг ўзлари тарбияли бўлишлари керак, албатта.

Бола тайёр шахс сифатида туғилмайди. У меҳнат ва ижтимоий ҳаётдаги тажрибаларни ўзлаштириш жараёнида камол топади. Ота-онадан болага фақатгина ирсий белги сифатида ташқи қиёфа – кўз, соч ранги, гавда тузилиши хусусиятлари эмас, балки асаб системасининг типологик хусусиятлари ҳам ўтади. Боланинг шахсий фазилатлари ва қобилияти ота-она билан бўлган муносабатда, шунингдек фаолиятнинг турли кўринишлари – ўйин, меҳнат, ўқиш, спортда шаклланиб боради. Оилада тўғри ва асосли тарбия инсон умрининг мустаҳкам пойдеворидир. Инсон фазилати, ҳаёт гўзаллиги ота-онанинг фарзанд тарбиясидаги узлуксиз меҳнати акл фаросат билан, узоқ иш кўришига боғлиқдир.

Юқорида кайд этилган тарбия йуналишлари ақлий, аҳлоқий, меҳнат, жисмоний, эстетик, жинсий, экологик, ҳуқуқий тарбия интегратциясида такомиллашади.

Оилада болаларга экологик тарбия маданиятини таркиб топдириш, уларга табиат, атроф муҳит, бизни қамраб олган теварак, олам билан қандай муносабатда бўлишни ўргатиш ва ташкил этиш таълим тизимининг долзарб масаласига айланди.

Бугунги кунда табиатни ўрганиш, унга меҳр қўйишнинг ўзи камлик қилади, албатта. Биз уни эъзозлашни, бойликларига бойлик қўшишни ҳам уддалашимиз лозим. Муҳитимиз мусаффо бўлиши учун ҳаммамиз ҳам маъсулдирмиз. Ердаги табиий манбалардан кўпроқ бойликлар олиш, табиат манбаларини асраб авайлашнинг энг муҳим йўли ўсиб келаётган авлодни табиатни асрашга оид экологик билимлардан ҳабардор қилиш – уларга экологик тарбия беришдир.

Табиат билан яқин муносабатда бўлиши инсонга ижобий таъсир қилади, уни софдилроқ, мулойимроқ, кўнгилчан қилиб, қалбида энг яхши ҳис - туйғуларни уйғотади. Шунинг учун болалар тарбиясида экологик тарбиянинг роли айниқса каттадир.

Болаларни табиат билан, йилнинг турли фасллари, унда рўй берадиган ўзгаришлар билан таништириш оиладан бошланади. Табиат ҳодисаларини аниқ тушуна билиш, жамики тирик нарсага завқ – шавқ билан қараш сингари фазилатлар болада шаклланиб боради. Табиатга меҳр қўйиш, уни эҳтиёт қилиш, тирик жониворлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш табиатга қизиқиш уйғота қолмай, балки болаларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, табиат бойликларини ардоқлаб, кўпайтириб бораётган катталарнинг меҳнатига ҳурмат билан қараш сингари характернинг энг яхши ҳусусиятларини шакллантириб боришга ҳам йўл очади.

Уйдаги хона ўсимликлари ва баъзи парвариш қилиб боқиладиган парранда ва ҳайвонларни болаларга таништириш унга бўлган меҳр – муҳаббат уйғотишга ёрдам беради. Ўсимликлар ва ҳайвонларни мунтазам равишда парваришлашда болаларда меҳнат кўникмаларини ҳам шакллантиради. Шунинг учун, оилада болаларга экологик тарбия беришнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш зарурдир.

Қадим замонлардан экологик маданият Ўрта Осиё халқларига хос ҳусусият бўлган. Бу ҳақда қадимги қўлёзмалар ва улуғ алломаларимизнинг асарлари гувоҳлик беради. Уларда сув, табиат, ўсимликлар, ҳайвонлар ва уларнинг атроф муҳит билан ўзаро муносабатлар, алоқалари ва бошқалар ҳақида қимматли фикрлар ёзиб қолдирган. Гарчанд у вақтларда экология фан сифатида шаклланган. Лекин ўша даврлардаёқ табиат ва ундаги табиий мувозанат, тозаликнинг аҳамияти, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиатни эъзозлаш зарурлиги қайд этилган. Ҳатто улар табиатни, сувни, оловни, шамол ва бошқа унсурларни муқаддас деб билишган ва сиғинишган. Масалан, оташпарстликнинг муқаддас китоби «Авесто» да 17 хил сувнинг таърифи ёзилган. Унда барча сувларнинг бирикишида вужуд мавжудлиги таъминланади дейилган. Улар худонинг асосий вазифаси сувни нопокликлардан асраш. Унинг доимий оқиб туришини таъминлашдан иборат деб тушунишган. Шунинг учун ҳам улар хатларида табиатни ва сувни пок сақлаш, асраб - авайлаш, тежаб сарфлаш ҳақидаги даъватлари жуда кўп. Унда «Инсон бутун умрида сув, оташ ер, ҳавони, умуман дунёдаги жамики нарсани, поклик ҳимоясини бус - бутун асрашга мажбурдир... Ер, сув, олов, ҳавони эъзозлаш қоидаларини бузган ҳар бир инсон 400 қамчи урилиб калтак жазосига маҳкум этилади» деб ёзилган. Ёдгорликларда сув манбаларини покиза сақлаш, эҳтиёт қилиш, муҳофаза қилишга ундовчи бандлари кўп. Ичимлик суви оқадиган ариқлар, ҳовуз ва қудуқ лабига буталар ўтказиш тавсия этилган. Сув бўйига мевали дарахтлар ўтқазиш тақиқланган. Сувга тупуриш, хас - хашак ёки баргларни ташлаш қаттиқ қораланган. Ҳовуз ёки қудуққа ифлос нарса тушса, уни тоза сувда ёки ёмғир суви билан бир неча маротаба тўлдириб бўшатилган сўнг ичишга рухсат берилган. Сувда ёки сув атрофида кирларни ювиш, мол боқишни маън этганлар. Туя ва отларни боғлаб сув атрофига, сўнгра уларни ювинтиришга рухсат берилган. Бирор киши нопок идиш билан ҳовуз, ариқ, қудуқдан сув олаётганини мироб кўриб қолса 25 қамчи билан жазолаган. Сув муқаддас бўлгани учун ундаги жонзотларни, ҳайвонларни ўлдиришга йўл қўйилмаган. Агар денгиз кучугини ўлдирилса, шу юртда қурғоқчилик бўлади. Яйловлар, далалар, тақир чўлга айланади, элдан фаровонлик кетади, деб фикр юритганлар. Ҳамиша сувни поклаб юрадиган балиқлар, алоҳида сув ҳайвонларни тутиш, овлаш ҳам гуноҳ ҳисобланган.

Хулоса қилиб айтганда, болаларда экологик тарбия атроф-муҳитни тоза сақлаш, табиат неъматларидан оқилона фойдаланиш ва тўғри сарф қилиш ва бу неъматларни кейинги авлодларга мерос бўлиб қолажагини англаб етишларидан иборатдир. Шундай қилиб, фарзандини баркамол қилиш учун унинг тарбиясида ҳар бир ота-она ўз масъулиятини ҳар дақиқа ҳис қилиб яшаши лозим.

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИГА МУЛКЧИЛИК ТУРЛАРИ, МАРКЕТИНГ ВА МЕНЕЖМЕНТ ФАОЛИЯТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ҲАҚИДА МАЬЛУМОТЛАР БЕРИШ

Б.Қурбонов - ГулДу доценти, А.Чўлиев - ГулДу
С.Дехконбоева - ЖДПИ магистранти

Бозор иқтисодиёти мулкчилик шаклларининг хилма-хил бўлишини талаб қилади, чунки товар муайян мулк объекти бўлгандагина олди-сотди қилинади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам: "Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади", деб таъкидланган.

Жамият ривожининг ҳозирги босқичида бу мулк ўз ичига давлат мулкидан ташқари, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва матбуот соҳаларидаги жамоа мулкининг хилма-хил турларини, ижтимоий ташкилотлар мулкини, уй хўжалиги ва шахсий томорқа хўжалиги ҳамда якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан боғлиқ бўлган меҳнаткашларнинг шахсий мулкини, ташқи иқтисодий муносабатлар соҳасидаги аралаш мулк шаклларини ва хусусий мулкларни олади. Шу сабабли “Ўзбекистон Республикасининг мулкчилик тўғрисида”ги қонунида турли-туман мулклар қуйидаги мулк шаклларига киритилади: давлат мулки, жамоа мулки, хусусий мулк, аралаш мулк. *Давлат мулки* - мулк давлатга тегишли бўлганда мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш ва уни тасарруф қилиш давлат ихтиёрида бўлади. Давлат мулки асосан икки йўл билан ҳосил бўлади:

1) хусусий мол-мулкни миллийлаштириб, давлат ҳисобига ўтказиш;

2) давлат маблағлари ҳисобидан корхоналар қуриш, давлатга қарашли корхона ва ташкилотларга инвестициялар киритишни амалга ошириш.

Жамоа мулки - муайян мақсад йўлида жамоага бирлашган кишилар томонидан моддий ва маънавий бойликларни ҳамжиҳатлик билан ўзлаштиришни билдиради. Бир неча кишилардан иборат жамоага тегишли бўлган мулк жамоа мулки деб юритилади.

Оилавий мулк, маҳалла аҳли мулки, корхона жамоаси мулки, фермер хўжалиги жамоаси мулки, мамлакат аҳолисининг мулки жамоа мулкига мисол бўла олади. Агар синфдошлар пул йиғиб тўп сотиб олсангиз, бу тўп ҳам жамоа мулки бўлади. Жамоа мулкига жамоанинг ҳамма аъзоси биргаликда эгалик қилади. Масалан, маҳалла учун ҳашар усулида қурилган чойхона маҳалла аҳлининг мулки ҳисобланади.

Бирор шахснинг ёлғиз ўзига тегишли бўлган мулк *шахсий мулк* деб аталади. Шахсий мулк мулк шакллари ичида муҳим ўрин тутади. Шахсий мулк бу фуқаролар мулки бўлиб, уларнинг шахсий ёки оилавий эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади. "шахсий мулк" билан бир қаторда "хусусий мулк" ибораси ҳам ишлатилади. "Алиевнинг хусусий (ёки шахсий) дўкони бор. Валиевнинг шахсий (ёки хусусий) фирмаси бор", деган сўзларни кўп эшитган бўлсангиз керак. Демак, товар ва хизматлар ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган шахсий мулкни хусусий мулк деб аташ ҳам мумкин экан.

Хусусий мулк - айрим соҳибларга қарашли ёлланма меҳнатга асосланган ва ўз эгасига фойда келтирувчи мулкдир. Турли шаклдаги мулкларнинг бирикиб кетиши натижасида аралаш мулк пайдо бўлади. Бу мулк алоҳида олинган объектнинг турли мулкдорлар иштирокида ўзлаштирилишини билдиради.

Товар ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи ҳар қандай ташкилот корхона деб аталади. Сиз билган завод ва фабрикалар, қурилиш бошқармаси, автомобил парки ва таъмирлаш устахоналари, жамоа ва фермер хўжаликлари, университет, институт, коллеж, лицей ва мактаблар, биржа ва банклар, касалхоналар, болалар боғчалари - буларнинг ҳамма-ҳаммаси корхона деб аталиши мумкин. Чунки уларда нимадир ишлаб чиқарилади ёки қандайдир хизмат кўрсатилади.

Корхонада товар ишлаб чиқаришни амалга ошириш мураккаб ва серқирра жараён бўлиб, у одилона бошқаришни тақозо этади.

Маълумки, корхонада товар ишлаб чиқариш учун ишчи кучи, бино ва асбоб-ускуналар, хом ашё ва материаллар, турли хил маълумотлар ва пул маблағлари зарур бўлади. Қанча ишчи кучи, қанча ва қандай хом ашё ва материаллар керак? Қайси асбоб-ускуналардан фойдаланган маъқул? Ишлаб чиқаришни қайси технология бўйича юритган яхшироқ? Буларнинг ҳаммаси учун қанча пул маблағлари керак? Ишлаб чиқариш жараёнида бу ва бунга ўхшаш ўнлаб саволлар туғилади, уларни ечиш анча мураккаблашади. Шунинг учун ишлаб чиқариш жараёнини бошқариш лозим бўлади.

Корхонада товар ишлаб чиқаришни бошқариш жараёнини менежмент, бу иш билан шуғулланувчи мутахассисларни менежерлар деб аташади.

Менежер-ёлланма профессионал бошқарувчидир.

Ривожланган давлатларда компания, банк, молия муассасалари ва уларга қарашли бўлинмаларнинг раҳбар ходимлари менежерлардир.

Менежерлар облигация заёмлари чиқариш (емиссия) ва уни бозорда ўтказиш билан ҳам шуғулланадиган раҳбарлардир. Улар жамиятнинг махсус ижтимоий қатлами бўлиб маъмурий-хўжалик раҳбарлиги соҳасида ҳам маълум мустақилликка эга.

Бозор иқтисодиёти шароитида менежерларнинг роли ошиб бормоқда. Ўзбекистонда ҳам бу соҳа ходимлари кўпаймоқда. Хусусан Тошкент иқтисодиёт дорилфунунида, Тошкент бошқарув ва сиёсатшунослик институтида ҳам менежерлар тайёрлаш йўлга қўйилмоқда.

Корхонада менежерлар одатда бир нечта бўлиб, улардан бири бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнини бошқарса, бири хом ашё ресурслари ва материаллар таъминотини бошқаради. Яна бири маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш технологиясини бошқарса, бошқа бири корхона ходимларини бошқаради ва ҳ.

Бозорни ўрганиш, нархларни шакллантириш, маҳсулотни сотиш билан боғлиқ ишларни жамлаб, битта ном билан маркетинг деб аташади. Маркетинг харидор эҳтиёжларини тўлароқ қондириш асосида товарлар ва хизматлар бозорида айрибошлаш жараёнларини жадаллаштиришга қаратилган кенг турдаги фаолият бўлиб, унинг асосий мақсади юқори фойда олишни таъминлашдир.

Маркетинг - бозор иқтисодиёти муносабатларининг етакчи тушунчаларидан бири. Маркетинг фақат бозордаги талай эҳтиёжни қондириш воситасигина бўлмай, балки ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун, ҳам хизмат қилади. Маркетинг бозор ҳолатини ўрганиш, уни олдиндан баҳолаш, товар ишлаб чиқариш ва сотиш орқали ундан яхши фойда олишни ҳам уюштиради. Маркетинг иши

махсус дастурлар орқали амалга оширилади. Маркетинг қуйидаги асосий қоидаларга амал қилади:

1. Товарга нисбатан бозор талабини ўрганиш.
2. Товар ишлаб чиқаришга нисбатан корхонанинг имкониятини ўрганиш.
3. Харидорнинг талаб-эҳтиёжини тўла қондириш ва ўрганиш.
4. Мўлжалланган бозорда товарлар айтилган вақтда белгиланган миқдорда сотилишини ташкил қилиш.
5. Корхоналарнинг бозор йўналишига, харидор талабига мослашишини таъминлайди.

Товар ишлаб чиқарувчилар маркетинг туфайлигина бозор билан узвий боғланадилар, ишлаб чиқариш манбаларини бозорталаб товарлар яратишга қаратадилар. Шундай замонавий бозоршунослар - маркетинг билан шуғулланувчи, менежерларнинг фаолияти, фирмалар ўртасидаги рақобат шароитида корхонанинг муваффақиятини таъминлашда катта аҳамият касб этади. Бу ўринда тўғри танланган, вақтида ўтказилган рекламанинг ўрни ҳам беқиёсдир. Менежментнинг - менежерларнинг биргаликдаги хатти-ҳаракати, охир-оқибат, корхонани оқилона бошқаришга, ишлаб чиқариш ресурсларидан режали фойдаланиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини, меҳнат унумдорлигини оширишга қаратилган бўлади. Менежер қайси соҳани бошқармасин, у аввало одамлар билан ишлайди, уларни бошқаради. Менежернинг қўл остидаги ходимлар билан ўзаро муносабати, улар билан муомаласи умумий иш натижасига бевосита таъсир кўрсатади. Бунинг умумий муваффақияти охир-оқибат менежер билан ходимлар орасидаги инсоний муносабатларга бориб тақалади.

Адабиётлар

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
2. Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т. : Маънавият, 2008.
3. Абдукаримов Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИГА МЕҲНАТНИ УНУМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ, ТЕЖАМКОРЛИК ВА ИШБИЛАРМОНЛИК АСОСЛАРИ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА БЕРИШ

Б.Қурбонов - доцент, Н.Бойматов, Қ.Мусурмонқулов – ўқитувчилар
ГулДУ

Мамлакатни иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш ва фуқароларнинг фаровонлигини ўстириш вазифаларини ҳал қилиш ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини бутун чоралар билан оширишни тақозо этади. Ишлаб чиқариш самарадорлигининг юксалиши энг кам маблағ сарфлаб, энг катта хўжалик натижаларига эришиш демакдир. Бу эса ўз навбатида хўжалик ишлаб чиқаришга қўшилган, яъни хом ашё, материал, ёқилғи, енергия, ишчиларнинг меҳнат ҳақи учун сарфланган ҳар бир сўм максимал даражада фойда келтирадиган йўсинда иш юритиш кераклигини билдиради,

Ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг иккита: экстенсив ва интенсив йўллари бор. Биринчи йўл корхоналарнинг, улардаги цехлар ва участкалар сонини, экин майдонларини кўпайтириш, янги ишчиларни жалб қилиш, материаллар тўплаш ҳисобига ишлаб чиқаришни кенгайтиришдан иборатдир. Иккинчи йўл эса янада мукаммал технологиядан, техникадан фойдаланиш, ишлаб чиқаришни яхшироқ ташкил қилиш, интизомни мустаҳкамлаш, мавжуд ресурсларни тежаб ишлатиш орқали ўша натижага эришишдир.

Мамлакатимиз халқ хўжалигини ривожлантиришда ишлаб чиқаришни иложи борича интенсивлаштириш учун зарур объектив шарт-шароитлар яратилди: иқтисодий потенсиал вужудга келтирилди, илмий тадқиқотлар кенгайтирилди, юқори малакали ишчи кадрлар, мутахассислар, олимлар, хўжалик раҳбарларини тайёрлаш яхшиланди. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришда хўжалик масалаларини оқилона ҳал қилишда режалаштириш катта аҳамиятга эга. Халқ хўжалиги режаларининг бир қанча турлари мавжуд бўлиб, булар узоқ муддат йиллик режалардир.

Ҳар қандай корхона фаолияти режага асосланади. Юқори ташкилотлар (министрликлар, идоралар) корхоналар режасининг фақат энг зарур кўрсаткичларини: маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва муддатини, буюмларнинг асосий турлари ҳамда бошқа баъзи нарсаларни тасдиқлайди. Қолган масалалар бўйича корхона ўз ишини мустақил ҳолда режалаштиради.

Режада унинг энг муҳим қисми - маҳсулот ишлаб чиқариш билан бир қаторда янги техника ва технологияни жорий этиш муддатлари, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишчиларнинг меҳнат ва маиший шароитларини яхшилаш, уларнинг малакасини такомиллаштириш каби вазифалар ҳам белгиланади.

Давлат ҳар қандай корхонани ташкил қилишда унинг ишлаши учун зарур бинолар, материаллар, техника, пул маблағлари ажратади. Корхона эса булардан фойдаланиб ишчиларни тўплайди, материаллар, асбоб-ускуналар сотиб олади, ўз маҳсулотларини реализация қилади, бошқа корхоналар билан шартномалар тузади, ўзининг молиявий ишларини юритади.

Ҳар бир буюм корхонага қанчадан тушади? Корхона ўзига берилган бинолар, иншоотлар, машиналар, станоклар учун давлатга аста-секин, қисмларга бўлиб қарзини тўлайди. Буни амартизация (нархини қоплаш) ҳаражатлари дейилади. Пулнинг бир қисми техниканинг жорий ремонтига, технологик мақсадларда ишлатиладиган энергияга кетади. Буларнинг ҳаммаси асбоб-ускуналар таъминоти ва уларни ишлатишга қилинадиган ҳаражатлардир. Булардан ташқари буюмлар ишлаб чиқариш учун зарур хом ашё ва ярим фабрикаларга, ёқилғи-мойлаш материалларига ҳам пул тўлаш керак. Тайёрланган маҳсулотларни ташиш ва реализация қилиш ҳам муайян сарф-ҳаражатларни тақозо этади. Барча ишчи ва хизматчиларнинг меҳнати учун ҳам ҳақ тўлаш керак. Ҳаражатларининг бир қисми ёритиш, иситиш, бинолар таъминоти билан боғлиқдир.

Агар пул билан ифодаланган ана шу ҳаражатларнинг ҳаммасини ишлаб чиқарилган буюмлар сонига тақсимланса, корхонанинг ҳар бир буюмни ишлаб чиқариш ва реализация қилишга кетган маблағи, яъни буюмнинг таннархи келиб чиқади.

Корхонада ишлаб чиқариш жараёнини тўғри режалаштириш ва амалга ошириш уни рентабелли (фойда келтирадиган), яъни маҳсулотни тайёрлаш ва реализация қилиш учун кетган маблағни қоплашдан ташқари даромад (фойда) келтирадиган қилишни англатади.

Корхона фойдани кўпайтиришдан манфаатдорми? Фойда нималарга ишлатилади? Фойданинг анчагина қисми давлат ихтиёрига ўтади (бу бюджетга ажратишдир). Улар янги заводлар, фабрикалар, турар жойлар, мактаблар, касалхоналар, кинотеатрлар, йўллар қуришга, ўқувчилар, талабаларнинг таълимига, бошқариш аппарати ходимларининг маошига, барча кишилар учун медицина хизмати кўрсатишга, Ватанимизнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлашга сарфланади, Фойданинг қолган қисмини корхонинг ўзи ишлатади. Бу фойда янги,

замонавийроқ машиналар, станоклар олишга, ўз ишчилари учун турар жойлар, дам олиш базалари, спорт иншоотлари, болалар боғчалари ва яслилар қуришга, илғор ишчиларни мукофотлашга, дам олиш уйлари ва санаторийлар йўлланмасига сарфланади. Демак, фойданинг кўпайишидан давлат ҳам, корхона ҳам, ундаги барча ишчилар ҳам манфаатдор.

Ҳаражатлардан кўра даромаднинг доимий ортиб бориши хўжалик ҳисобининг, хўжаликни режали юритиш методининг моҳиятидир. Хўжалик ҳисобидаги корхоналар ишлаб чиқаришга кетган маблағларни албатта қоплаши билан давлат қарамоғидаги муассасалардан фарқланади. Хўжалик ҳисоби меҳнат жамоалари ишнинг охирги натижаси учун, маҳсулот сифати учун масъулиятини оширади, жамият билан ҳар бир ишчининг манфаатларини уйғунлаштиради. Ўз ҳаражатларини қоплаш ва ўзини маблағ билан таъминлаш ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятининг энг муҳим принципи бўлиб бормоқда.

Корхона хўжалик ҳисоби шароитида муваффақиятли ишлаши учун меҳнатни яхши ташкил этиш, тежамкорликнинг ғоят жиддий режими зарур. Бундаги вазифа хом ашё, материал, ёқилғи, электр энергияси, ер-мулк ва ишчилардан кам миқдорда фойдаланиб кўп маҳсулот олишдан иборат бўлиб, ишлаб чиқаришдаги тежамкорлик режимининг маъноси ҳам ана шундадир. Бу режим оддий нарсалардан вужудга келади. Масалан, кераксиз пайтда лампочкалар ёниб турмаслиги, машиналар салт ҳолатда ишламаслиги, асбоб-ускуналарга қаров (профилактика) ўз вақтида ўтказилиши, муддатини ўтаган асбоблар, деталлар алмаштириб турилиши, қириндилар, қипиқлар, қийқимлар ва бошқа чиқиндилар қайта ишланиб фойдали ҳамда зарур маҳсулотларга айлантирилиши керак.

Ишлаб чиқаришда буюмларни кам материал кетадиган қилиш, қиммат табиий материаллар ўрнига сунъий материаллар ишлатиш, буюмларнинг чидамлилигини ошириш, кам чиқиндили, ресурсларни иқтисод қиладиган технологияни жорий этиш орқали материалларни тежашга эришилади. Ҳар бир ишчининг иш вақтидан мақсадга мувофиқ равишда (рационал) ва тўлиқ фойдаланиши - ишлаб чиқаришдаги тежамкорлик режимини кучайтиришнинг асосий шартларидан биридир. Иш вақтидан бундай фойдаланиш бир йўла кўп маҳсулот тайёрлаш, шу орқали унинг таннархини арзонлаштириш ва корхонанинг фойдасини кўпайтириш имконини беради.

Иш вақти - меҳнат сарфлашнинг энг муҳим ўлчовидир. Меҳнат сарфлашнинг самарадорлиги эса меҳнат унумдорлигидир. У вақт бирлиги ичида тайёрланган буюмнинг миқдорида ўз ифодасини топади. Меҳнат унумдорлиги, анчагина омилларга: янги техника ва илғор технологияни жорий этишга, ишларни яхшироқ ташкил қилиш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш, ишчиларнинг малакасини ошириш ва ҳ. орқали сарфланадиган иш вақтини қисқартиришга боғлиқ. Меҳнат унумдорлигини ошириш иқтисодий ўсиш ва халқ фаровонлиги юксалишининг асосий омилидир.

Давлатимиз иқтисодий сиёсатининг муҳим стратегик вазифаларидан бири кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобланади. Бинобарин булар ишбилармонликнинг яққол кўринишларидир. Бугунги кунда ушбу соҳа нафақат иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини жадаллаштиришда, балки мамлакатимиз учун муҳим бўлган бандлик муаммосини ҳал қилишда ва аҳоли даромадларини оширишда ҳам етакчи ўрин тутмоқда.

Хусусий тадбиркорлик - бу иқтисодий фаолиятнинг алоҳида тури бўлиб, унинг замирида мустақил ташаббус, жавобгарлик, тадбиркорлик ғоясига асосланган,

фойда олишга йўналтирилган, мақсадга мувофиқ фаолият ётади. Тадбиркорликнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

- тадбиркор бозордаги талаб ва таклифни эътиборга олиб иш юритади;

-тадбиркор самарадорликни таъминловчи саъи-ҳаракатлар қилиб, ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтириш йўлларини қидиради;

-кичик бизнес билан шуғулланувчи тадбиркор ўз маблағларини ҳаракатга солиб, бозорда қандай хавф-хатарга дуч келиши ёки якуний натижа қандай бўлишини аниқ билмайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркор учун истеъмолчининг манфаатларига мувофиқ ҳаракат қилишдан бошқа истеъмолига таъсир қилишнинг йўли йўқдир. Тадбиркорнинг ўзи истеъмолчининг талабини шакллантириши мумкин. Шунга кўра тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилишнинг 2 та усулини кўрсатиш мумкин:

- истеъмолчи манфаатини аниқлаш усули;

-истеъмолчига янги товар ва хизматларни "мажбуран қабул қилдириш" усули.

Тадбиркор ўзининг истеъмолчиларини шакллантиришда қуйидаги асосий омилларни ҳисобга олиши зарур:

- товарнинг ёки хизматнинг янгилиги;
- товар ёки хизматларнинг сифати;
- товар ва хизматларнинг нархи;
- товарнинг универсаллик даражаси;
- товарнинг ташқи кўриниши, унинг харидор талабига мослиги;
- сотувдан кейинги сервис хизматларидан фойдаланиш имконияти;
- товарнинг қабул қилинган умумий ёки давлат стандартларига мослиги;
- товарлар ва хизматлар рекламасининг жозабалилиги, харидор диққатини ўзига жалб қилиши ва бошқалар.

Тадбиркорнинг шахсий хусусиятлари, қобилиятлари, имкониятлари ва ишга доир сифатлари тадбиркорликнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлади.

Республикамизда инқирозга қарши чоралар дастурида иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринларини ташкил этиш, бандлик муаммосини ҳал қилиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишда тобора муҳим ўрин тутаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга, рағбатлантиришга ва қўллаб қувватлашга алоҳида эътибор қаратилди.

Амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида кичик бизнес субъектларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2009 йилда 50 фоиздан ошди. 2000 йилда бу кўрсаткич 30 фоизни ташкил этган эди. Бундай натижа биринчи навбатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан доимий равишда қўллаб қувватланаётганлиги самарасидир.

Ички бозорни сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар билан тўлдириш мулкдорлар синфини шакллантириш, янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли фаровонлигини оширишнинг муҳим омили бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида 2011 йил "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили" деб эълон қилинди. 2011 йилда "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик" Давлат дастурига мувофиқ ушбу соҳани ривожлантириш учун хусусий мулкчилик устуворлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган қонун ҳужжатлари такомиллаштирилди, тадбиркорларга кенг эркинликлар берилди.

Истиқболда кичик бизнесни молиявий ресурслар билан таъминлаш йўналишида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш режалаштирилмоқда:

- молиялаштириш ва суғурта лойиҳаларини амалга киритишни кенгайтириш;

- лизингни кенг қўллаш;

- бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобига имтиёзли кредитлаш ва микрокредитлаш;

- кичик бизнес субъектларига лизинг асосида ускуналар сотиб олишни маблағлар билан таъминлаш;

- тижорат банклари томонидан ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва айланма маблағларни тўлдириш, хизматлар кўрсатиш ҳажмини оширишга қаратилган кредитлар бериш механизмиларини такомиллаштириш;

- маҳаллий хом ашёдан маҳсулотлар тайёрлаш учун мамлакат ҳудудида кичик ускуналар яратишни давом эттириш.

2008-2015 йилларда кичик бизнес субъектларини моддий-техника таъминотини мустаҳкамлаш мақсадида биржа, аукцион ва ярмаркалардаги савдо доираси, замонавий техника ва технологиялар лизинги кенгайтирилади. Бунга эришиш учун республикамизда ишлаб чиқарилаётган миниускуналар, технологияларнинг каталогини тузиш, ҳар бир тадбиркорлик субъектининг хомашё ва ишлаб чиқариш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда эҳтиёжларини шакллантириш каби тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизда кичик корхоналар томонидан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўсишини яратилган имкониятларидан фаоллик билан фойдаланиш эвазига таъминлаш мумкин. 2015 йилга бориб республика бўйича кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ишлаб чиқарилган ЯИМ ҳажмидаги улушини 61 фоизга етказиш режалаштирилмоқда.

Адабиётлар:

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
2. Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т. : Маънавият, 2008.
3. Абдукаримов Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРГА ОЛИНАДИГАН ДАРОМАД ВА УНИ ТАҚСИМЛАШ ҚОИДАЛАРИНИ ЎРГАТИШ

Б.Қурбонов-доцент, Н.Бойматов., Г.Қурбонова - ўқитувчилар
ГулДУ

Ишлаб чиқарилган товарларини сотишдан тушадиган тушум одатда даромад дейилади. Даромад ҳақида фикр юритишдан аввал миллий бойлик, миллий даромад, уни ошириш ёллари ва тақсимланиши ҳақидаги тушунчалар билан танишамиз. Чунки ижтимоий такрор ишлаб чиқаришни миллий бойликсиз тасаввур қилиб бўлмайди. *Миллий бойлик деб*- инсоният ривожланиши тарихида унинг меҳнати билан яратилган ҳамма моддий неъматлар ва инсоният томонидан фойдаланишга тортилган ҳамма табиий ресурслар йиғиндисига айтилади. Миллий бойлик такрор ишлаб чиқаришнинг моддий замини, унинг омили сифатида намоён бўлади ва хизмат қилади. Миллий бойлик таркибига қуйидагилар киради:

- асосий ишлаб чиқариш фондлари, яъни меҳнат воситалари - бинолар, иншоотлар, ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари ва б.;

-айланма ишлаб чиқариш фондлари, яъни хом-ашё, ёнилғи, турли материаллар, эҳтиёт қисмлар, тугалланмаган ишлаб чиқариш;

- муомала фондлари, яъни тайёр маҳсулот запаслари, моддий резервлар, суғурта запаслари;

-жамиятнинг ноишлаб чиқариш фондлари - яъни уй-жой, жамоат бинолари, илмий, ўқув муассасалари, касалхона ва санаторийлар, театрлар, музейлар, клублар ва шу кабилар;

-аҳолининг шахсий мол-мулки, уй-жой, рўзғор анжомлари, автомобил, телевизор, радио ва б.;

-инсоният хизматига тортилган табиий бойликлар, яъни фойдаланишга жалб қилинган ер, сув, ўрмон, ер ости қазилма бойликлари ва ҳ.;

-жамият ёки айнан олинган мамлакатдаги кишиларнинг тўплаган ишлаб чиқариш тажрибалари, уларнинг малакалари, илмий-техникавий тафаккур ютуқлари, ахборот ресурлари, тарихий ва замонавий, маданий бойликлари ва бошқалар.

Такрор ишлаб чиқаришда юқорида санаб ўтилган миллий бойликнинг ҳамма турларидан фойдаланилади ва улар қайта такрор ишлаб чиқарилади, янгиланади ва кўпайиб боради. Ҳар бир мамлакатда ишлаб чиқаришда қатнашадиган миллий бойлик қанча кўп бўлса, техник жиҳатдан қанчалик такомиллашган бўлса, меҳнат предметлари хом ашё ва материалларнинг сифати яхши белгиланган талабларга жавоб берса, такрор ишлаб чиқаришнинг имкониятлари шунча кенгаяди.

Барча ишлаб чиқарилган ижтимоий маҳсулот (йиллик) икки қисмга: тўлов фонди ва миллий даромадга бўлинади. Гап шундаки ижтимоий маҳсулотни яратишда хом ашё, материаллар, ёқилғи, уруғлик, озуқа сарфланади, машина ва бинолар эскиради. Ижтимоий маҳсулотнинг анчагина қисми йил давомида сарфланган ишлаб чиқариш воситаларини қоплашга кетади. Йиллик маҳсулотнинг мана шу қисми тўлов фонди дейилади. Агар ижтимоий маҳсулотлар қийматидан тўлов фондини чиқариб ташланса, унинг йил давомида янгидан ҳосил қилинган қийматда ифодаланган қисми қолади. Бу миллий даромад дейилади. *Миллий даромад* - ижтимоий ишлаб чиқаришни янада кенгайтириш, ривожлантириш, Ватанимизнинг иқтисодий қудратини мустаҳкамлаш, халқ фаровонлигини оширишнинг манбаидир.

Миллий даромадни кўпайтиришнинг иккита омили мавжуд:

- моддий неъматлар ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлган ишчилар сонини кўпайтириш йўли билан;

- меҳнат унумдорлигини ошириш йўли билан.

Миллий даромад тақсимланиб ва қайта тақсимланиб бўлинганидан кейин истеъмол ва жамғариш фондларига бўлинади.

"Даромад" иқтисодий фаолият натижаларини ифодаловчи кўрсаткич бўлиб, у серқирра ва мураккаб мазмунга эга ҳисобланади. Чунки, даромад бир вақтнинг ўзида бирон-бир фаолият натижасида олинган тушумни, пул маблағларини, натурал кўринишда олинган маҳсулотларни, иқтисодий ресурслар келтирувчи нафни ва бошқа тушунчаларни ифодалаши мумкин. Шунингдек, даромад умумий тушунча бўлиб, унинг таркибида аҳоли даромадлари муҳим ўрин тутади.

Бозор иқтисодиёти даромадларнинг хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Улар уч гуруҳга бўлинади: а) меҳнатдан келган даромад; б) тадбиркорликдан келган даромад; в) мулкдан келган даромад.

Меҳнатдан келган даромад - бу ёлланиб ишловчи кишиларнинг даромади бўлиб, иш ҳақи ва турли фойдадан ажратиладиган мукофотлардан иборат бўлади.

Иш ҳақи - бу кўпчилик аҳолининг асосий даромади. Иш ҳақи - ёлланиб ишловчиларнинг ишлаб топган даромади, тирикчилик воситаларини (маҳсулот ва хизматларни) харид этиш ва пул жамғармасини ҳосил этиш учун ишлатилади. Иш

ҳақи уч қисмдан: асосий иш ҳақи, мукофот тарзидаги (бонус) иш ҳақи ва белгиланган иш вақтидан ортиқча ишлаганлик учун бериладиган пул тўловидан ташкил топади. Ишловчининг қўлига тегишига қараб умумий иш ҳақи ва соф иш ҳақи бўлади. Умумий иш ҳақини ялпи, ишловчи ҳисобига ёзилган иш ҳақи деса ҳам бўлади. Соф иш ҳақи ялпи иш ҳақидан ҳар хил тўловлар (солиқлар, бадал пули ва х.к.) чегириб ташлангандан сўнг қоладиган иш ҳақи, яъни ишловчининг хамёнига келиб тушадиган иш хақидир.

Иш ҳақининг миқдори ўзгарувчан. Бу ўзгариш асосан уч омил таъсирида юз беради: а) Иш кучига талаб ва унинг таклифи. Меҳнатга талаб ошганда иш ҳақи кўпаяди, меҳнат таклифи ошганда эса иш ҳақи камаяди. Меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф тенглашган тақдирда иш ҳақи бир меъёрда сакланади. б) Меҳнат унумдорлиги. Иш билан бандлик шароитида иш ҳақи меҳнат унумдорлиги ошса кўпаяди, у пасайса, аксинча, камаяди. в) Бозор учун ишлай билиш. Иш ҳақи умуман ишлаганлик учун эмас, балки бозор талабига мос равишда бажарилган меҳнат учун берилади. Товарлар бозорбоп бўлиб, яҳши сотилса, иш ҳақи кўпаяди, улар бозорда ўтмай қолса иш ҳақи камаяди ёки уни тўлаш имкони бўлмайди.

Тадбиркорлик даромади фойда шаклига киради. Фойда тадбиркорларнинг пул сарфлаб таваккалига иш қилиб, хавф-хатарни зиммасига олгани учун уларга тегадиган пул даромади ҳисобланади. Фойданинг асосий қисмини тадбиркорлар олади, лекин унинг бир қисми фойдани ўзлаштиришдаги ишчи ва хизматчилар иштироки сифатида уларга мукофот (бонус) тарзида берилади. Мукофотнинг миқдори фойдани яратишда ходимларнинг иштирок этишига боғлиқ бўлади. Шу сабабли менежерлар, айниқса олий тоифадаги менежерлар фойдадан катта мукофот оладилар.

Мукофот уларнинг маошига қўшилиб умумий даромадини шакллантиради.

Мулкдан келган даромад - дивиденд, фоиз ва ижара ҳақидан иборат бўлади.

Дивиденд фойданинг тақсимланиши натижасида юзага келади. Бунда акционер корхонадаги фойданинг бир қисми акция эгаларига дивиденд сифатида берилади ва улар даромадига айланади.

Акция келтирадиган дивидендни унинг эгаси бўлган кичик акциядорлар, яъни оддий ишчи ва хизматчилар ҳам олади. Агар акциядорлар қанчалик кўп бўлса ва акционер корхоналар қанчалик юқори рентабелли бўлса, шунчалик дивиденд ҳам кўп бўлади.

Фоиз - пул эгаси ўз пулини ўзгаларга қарзга бергани учун оладиган даромад. Фоиз қарзга берилган пул суммасига нисбатан улуш даражасида белгиланади.

Ижара ҳақи - кўчмас мулк эгаларининг ўз мулкини муқобил ишлатишдан олган даромади. Ер, иморат, иншоот, квартира, уй ва бошқалар ижарага берилиб, ундан даромад кўрилади.

Пенсия даромаднинг махсус тури бўлиб, уни қарилик ёки ногиронлик туфайли ишга ярамай қолганларга давлат ва фирма ёки нодавлат ташкилот томонидан тўланади.

Нафақа даромаднинг махсус тури бўлиб, ижтимоий - ёрдамга мухтожларга, одатда, камбағалларга бир йўла ёки муқим равишда давлат, фирмалар ёки хайрия ташкилотлари берадиган пулдан иборатдир. Нафақанинг миқдори моддий имкониятларга боғлиқ. Жамият қанчалик бой бўлса, шунчалик нафақапули ҳам кўп бўлади.

Стипендия даромад тури бўлиб, ундан талабалар фойдаланади, амалда бу ёрдам пули бўлиб, уларнинг келажакда наф келтириши эътиборга олиб берилади.

Стипендияни давлат ёки фирмалар тўлайди. Барча даромад турлари ялпи даромадни ҳосил этади.

Мисол. Новвой ҳар куни жами 30000 сўм чиқим қилиб, 250 та нон пиширади. Ҳар битта пиширилган нонниng таннархи 120 сўмни ташкил қилади. Новвой эса бозорда нонни 150 сўмдан сотади. Ҳамма нонни сотиб бўлганидан сўнг унинг қўлида 250х150=37500 сўм жамланади. Бу новвойнинг бир кунлик даромади деб аталади. Шундай қилиб, новвой бир кунда 30000 сўм чиқим қилиб, 37500 сўм даромад қиляпти, яъни унинг чўнтагига сарфланган пулига қараганда 37500 - 30000 = 7500 сўм кўп пул тушаяпти. Бу пул новвойнинг бир кунлик фойдаси деб аталади.

Корхонанинг маълум вақт ичида ишлаб чиқарган товарларини сотишдан тушган тушум даромад дейилади. Корхонанинг маълум вақт ичидаги даромадни топиш учун бу вақт ичида сотилган товар миқдори товарни сотилиш нархига кўпайтирилади:

Агар корхонанинг даромади чиқимдан кўп бўлса, корхона фойда олади. Фойда миқдори қоидага кўра қуйидагича топилади:

Агар корхонанинг даромади чиқимидан кам бўлса, корхона зарар кўради. Зарар миқдори қоидага кўра қуйидагича топилади:

Мисол учун, тижоратчи 600 кг узумни Паркент шаҳридан килограммини 500 сўмдан улгуржи нархда сотиб олган бўлсин. Йўлга 60000 минг сўм ҳаражат қилиб Тошкент шаҳрига олиб келди ва килограммини 550 сўмдан чакана нархда сотган бўлсин. Бу ҳолда тижоратчининг чиқими 600х500+60000=360000 сўмни ташкил қилади. Даромад эса 600х550=330000 сўмни ташкил қилди. Кўриб турибсизки, тижоратчининг даромади чиқимидан кам. Демак, у зарар кўрган ва бу зарар миқдори = 360000 - 330000 = 30000 сўмни ташкил қилади.

Равшанки, одатда ҳар қандай корхонанинг фаолияти фойда олишга қаратилган бўлади. Шу сабабдан корхона ишлаб чиқарган маҳсулотининг таннархи устига ўз фойда устамасини қўйиб улгуржи нархда сотади. Савдо ташкилоти ҳам товарни сотиб олган улгуржи нархи устига, уни ташиш ва сотиш ҳаражатларини қўшишдан ташқари ўз фойда устамасини қўйиб чакана нархда сотади.

Адабиётлар:

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
2. Каримов. И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т. : Маънавият, 2008.
3. Абдукаримов. Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010

ЎҚУВЧИЛАРГА ТЕЖАМКОРЛИК ВА ИШБИЛАРМОНЛИКНИ ЎРГАТИШ ХАМДА МЕҲНАТ УНУМДОРЛИГИ ОМИЛЛАРИ

Н.Бойматов., А.Тўйчиев., ГулДу ўқитувчилари
О.Ширинов СВХТХҚТВМОИ ўқитувчиси

Меҳнат унумдорлиги - бу ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлган меҳнат сарфининг самарадорлигидир. Меҳнат унумдорлигини ошириш эса доимий жараёндир. Кишилар доимо кам маблағ сарфлаган ҳолда, энг кўп маҳсулот етиштиришга интиладилар. Шу мақсадда иш қуроллари, мосламалар такомиллаштириб борилади. Меҳнат унумдорлигининг ўсиши халқнинг турмуш фаровонлигини ўсишига олиб келади. Биз моддий ва маънавий бойликларни қанчалик кўп ва арзон ишлаб чиқарсак, уларни шунчалик кўпроқ истеъмол қиламиз. Меҳнат унумдорлиги қанчалик юқори бўлса, ҳам кишининг ҳаёти шунчалик бой ва сермазмун бўлади, кексалар ва кам таъминланганларга, тарбия ўқитиш ишларига шунчалик кўп маблағ ажратиш мумкин бўлади. Меҳнат унумдорлигини кўтариш

учун унга таъсир этувчи омилларни билишимиз керак бўлади. Меҳнат унумдорлиги даражасини аниқловчи шароитлар меҳнат унумдорлигининг ўсиш омиллари дейилади. Меҳнат унумдорлиги, маҳсулот сифати ва ниҳоят ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтаришда муҳим мавқега эга омиллардан бири, бу - меҳнат шароитидир. Меҳнат шароити қуйидаги бешта омил билан белгиланади:

- психологик ва физиологик;
- санитария ва гигиена;
- ижтимоий-психологик ва эстетик;
- иқтисодий-ташкилий;
- техник-технологик.

Ҳозирда ташкил этилаётган ҳар бир ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларида фаолият кўрсатаётган фирма-корхоналар шу омилларни ташкил этиб қўйсалар ўз-ўзидан рақобатбоп сифатли товар ишлаб чиқаришга эришадилар, сифатли товар деганда унинг мустаҳкамлиги, чидамлилиги, истеъмол хусусиятлари, материал сарфи, ташқи кўриниши, стандарлаштирилганлик даражаси, тайёрлаш технологияси ва бошқаришни ўзида жам этган товар тушунилади. Унинг сифатига эса қуйидаги омиллар таъсир этади:

-жиҳозлар сифати;

- хом ашё-материаллар сифати;
- ишловчиларнинг малакаси, иш қобилияти, уюшқоқлиги, ташаббускорлиги, ижодий ёндашуви;
- ишлаб чиқаришни. меҳнатни ташкил этиш ва бошқариш санъати. Енди меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари ва уни ўлчаш усуллари билан танишамиз. Унумдорлик кўрсаткичлари икки хил:
- индивидуал меҳнат унумдорлиги. Бу кўрсаткич у ёки бу ходим меҳнатининг натижаларини кўрсатади ва икки хил йўл билан ўлчанади, яъни иш вақти бирлигида тайёрланган маҳсулот бирлиги билан: У=М:Т ёки $М_С$=Т:М;

бу ерда: М - маҳсулот миқдори; Т - барча маҳсулот миқдорига сарф қилинган иш вақтининг умумий сарфи; У - индивидуал меҳнат унумдорлиги (ишлаб чиқариш); $М_с$ - меҳнат сарфи.

Масалан: фирма ишчиси 7 соат ичида 140 та буюм ишлаб чиқаради. Унинг меҳнат унумдорлиги 1 соатда 20 та буюмга тенг (140:7). Сарф қилинган меҳнат 3 дақиқани ташкил қилади (420:140). Худди шундай ишда бошқа меҳнатнинг бир мунча тежамли усули қўлланиб, 175 та буюм ишлаб чиқариладиган бўлса, унинг меҳнат унумдорлиги 25 та буюмни ташкил қилади (175:7), буюмга сарф қилинган меҳнат эса 2,4 дақиқани ташкил этади (420:175). Бу иккинчи ишчида унумдорлик 25 фоизга юқори экан (175:140х100-100). Буюмга сарф қилинган меҳнатни солиштирганда ҳам худди шундай натижа келиб чиқади (3:2,4х100-100). Агар ишчи смена, ҳафта, ой давомида турлича меъёрда белгиланган бир нечта турли детал ишлаб чиқарса, у ҳолда меҳнат унумдорлиги меъёр соатларда бажариладиган ишни ҳақиқатда сарф қилинган вақтгача таққослаш йўли билан ўлчанади. Масалан токар смена давомида (смена вақти ўртача 8 соат-у 12 дақиқа ёки 492 дақиқадан иборат) 9 та турли детални ишлади дейлик. Уларга меъёр бўйича 580 дақиқа сарфлаш белгиланган бўлсин. Меъёр неча % бажарилганини аниқлаймиз. Бунинг учун 580:492х100%=! 18% ҳосил бўлади. Бу ишнинг меҳнат унумдорлигини 18 % га ошганлигини билдиради.

Меҳнат унумдорлигини оширишдаги корхона ёки фирма ичидаги резервларни ўрганиш ва улардан оқилона фойдаланиш, айниқса, ҳозирги бозор иқтисодиёти

шароитида жуда муҳимдир. Шунинг учун меҳнат унумдорлигини оширишнинг фирма. корхона ичидаги резервларни ўрганиб чиқамиз. Улар қуйидагилардан иборат:

- маҳсулотга кетадиган меҳнат сарфини камайтириш резервлари:

а) механизациялаштириш, автоматлаштириш, янги технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш;

б) эскирган техникаларни янгилаш, модернизация қилиш; в) товарни бозор талабини ўрганган ҳолда ишлаб чиқариш; г) ишлаб чиқаришни яхши ташкил этиш ва бошқариш;

д) иш жойларини тўғри ташкил этиш;

е) меҳнат интизомини мустаҳкамлаш.

Меҳнат унумдорлигини ошириш резервлари турли - тумандир. Агар ушбу резервлардан бир вақтда комплекс фойдаланилса, натижалар янада самарали бўлади. Машина ва механизмлар қўл меҳнати воситаларининг ўрнини эгаллаб, одамни оғир, толиқтирадиган операцияларни бажаришдан қутқаради, меҳнат унумдорлигини, маҳсулот сифатини оширади. Ишлаб чиқариш жараёнида машина ва механизмлардан фойдаланиш ишлаб чиқаришни механизациялаштириш деб аталади. Ишлаб чиқаришни такомиллаштиришнинг самарали воситаси - комплекс механизациялаштиришдир. Шундай ҳолда бутун ишлаб чиқариш жараёнидаги қўл меҳнати машина меҳнати билан алмашинади.

Сўнгги пайтда бир неча турли технологик операцияларни бажаришга мўлжалланган металл қирқиш станоклари кенг тарқалди. Тоғ-кон саноатида бурғилаш, ўйиш, отбойка машиналари ва тоғ жинсларни қазиб олишга мўлжалланган бошқа технологик машиналардан фойдаланилади. Бу тармоқда деярли ҳамма турдаги ишлар механизациялаштирилган.

Тўқимачилик ишлаб чиқариши газлама тайёрлаш жараёнини механизациялаштириш имконини берадиган тўқиш, йиғириш станоклари ва ҳоказолар билан жиҳозланади.

Қишлоқ хўжалигини механизациялаштиришда ҳам машиналардан кенг фойдаланилади. Масалан, ғаллани йиғиб-териб олишда ўроқ машиналар, комбайнлар, донни саралайдиган ҳамда қуритадиган мосламалар каби технологик машиналар комплекси қўлланилади.

Бозор иқтисодиёти - бизнесга асосланган иқтисоддир. Бизнес билан шуғулланувчиларни бизнесменлар деб юритилади (инглизчада: бизнес - иш, мен - одам), уларни ишбилармонлар деб аташ мумкин. Тадбиркорлик - бизнеснинг энг асосий элементи бўлиб - бу маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш орқали даромад топишни кўзловчи фаолиятлар йиғиндисидир.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар тадбиркор ёки ишбилармонлар деб юритилади. Тадбиркор қонуний фаолият кўрсатганда унинг молиявий ишларига ҳеч кимнинг аралашишига ҳақи йўқ. Тадбиркор бюджет билан ҳам эркин алоқада бўлади, яъни керакли миқдордаги процентлар ҳисобида солиқ тўлайди. Тадбиркорлик ўз-ўзидан давлат иштирокисиз, унинг ёрдамисиз ривожланмайди. Тадбиркорлик юридик жиҳатдан қайд этилади, унинг шарт-шароитлари, қонун-қоидалари, ҳақ-ҳуқуқини белгиловчи, давлат ва жамоатчилик томонидан ҳимоя қилиниши ва кафолатланишини ифодаловчи қонунларга амал қилади. Шунинг учун ҳам 1991-йил 15-февралдаги қабул қилинган. "Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик" ҳақидаги Қонун ҳамда 1991-йил 29-ноябрдаги "Республика деҳқон (фермер) хўжаликларини янада ривожлантириш ва

тадбиркорлик фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш" тўғрисидаги Республика биринчи Президенти фармонлари қабул қилинган эди.

Хусусан муқаддас динимиз бўлган Ислом таълимотига кўра ҳам меҳнатсиз қўлга киритилган луқма ҳаромдир. Тадбиркорлик ҳам ўз ризқу-насибасини ҳалол меҳнатлари билан топишлари шарт, ҳалоллик тадбиркорликнинг обрўга эга бўлишини кафолатлайди.

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
2. Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т. : Маънавият, 2008.
3. Абдукаримов Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010

ТАЛАБА - ЁШЛАРНИ КАСБИЙ ЎЗ - ЎЗИНИ ТАРБИЯЛАШИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ ОМИЛИ СИФАТИДА

С.Хайдарова, Ў.Шукурова
ГулДУ ўқитувчилари

Талаба анъанавий, инновацион ва илмий – ижодий ёндошувлар динамикасида ўзини эгаллаётган касбига бўлан муносабатини тафаккур таҳлилидан ўтказиб, йўл қўйилаётган камчиликлар, муаммоли савол ва муаммоли вазиятлар атрофидада фикр юрита бошлайди.

Изланувчан талаба вақтни қадрловчи, ундан унумли фойдаланиша интилувчи бўлиб, албатта, ижодкорликка, ўзида креатив қобилиятни шакллантириша эришувчи, энг муҳими ўз – ўзига ишонувчи шахс ҳисобланадики, кўриб ўтилган жараённинг синтези касбий ўз – ўзини тарбиялашнинг мазмун – моҳиятини ифодалайди. Айни пайтда изланувчи талаба ижтимоий фаол, маълум маънода (тенгқурлари нуқтаи – назарида) рақобатдош ҳисобланади. Бу ўринда Президентимизнинг “... миллий тафаккур салоҳиятига эга бўлган истеъдодли ёшларни тарбиялаш ва қўллаб – қувватлаш масаласига алоҳида эътибор қаратишимиз лозим” лиги ҳақидаги пурмаъно фикрлари соҳа мутахассислари олдига катта – масъулият юклайди. Касбий компитентли, ижодкор ёшларни аниқлаш, уларнинг истеъдодини тўғри йўналтириш, яъни турли тўгарак ишларига жалб этиш, мустақил таълимни асосга қўйиш орқали талабанинг яративчилик фаолияти самарасини белгилаш, ижодий фаолиятнинг мезонини кўрсатади.

Касбий ўз – ўзини тарбиялаш мазмунида талаба ўз – ўзига талабчан бўла олмаса, муаммоли вазиятлар ечимида қийналса, аналитек тафаккур саёзлик қилса, талабадаги ижодкорлик, изланувчанлик сўна бошлайди. Талабанинг касбий фаолиятга бўлган муносабатида реабилитацион тадбирлар, профилактик – коррекцион ишлар олиб боришга тўғри келади.

Соҳа мутахасси фаолиятини баҳолашда асосий мезон компитентлик,яъни дахлдорлик ҳисобланиб, бу жараён мутахассиснинг талабалик йилларида шакллантирилмас экан, келгусида “ профессионаллик ”, яъни “ ўз соҳасининг устаси ”, “маҳоратли касб эгаси ” бўлиш қийин кечади.

Демак, ижодкор шахс сифатида бўлажак мутахассиснинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллаши, унинг касбий ўз – ўзини тарбиялаши мазмунида маънавий – ахлоқий қиёфасининг шаклланиши билан уйғун ҳолда амалга ошуви талаб этилади. Гулистон давлат университети педагогика факультети қошида ташкил этилган “ Ёш ижодкорлар ” тўгараги аъзолигига ёзилган 70 фоиздан ортиқ биринчи курс талабалари илмий- ижодий фаолиятга қизиқишларини билдиришган. Бу ҳолат иккинчи курсда 32 – 33 фоизга, учинчи курсда ўтказилган сўровномада 20- 21

фоизга тушганлиги маълум бўлди. Талабалар билан анкета сўровномаси асосида ўтказган сўҳбатимиз шуни кўрсатдики, биринчи курс талабаларида қизиқишлар кўлами кенг бўлиб, ўзидаги қобилият кўртакларини қайси йўналишда ривожлантириш бўйича устоз-мураббийлар маслаҳатига эҳтиёжманд ҳисобланишади. Аммо шуни таъкидлаш жоизки айрим талабалар нафақат ўрта махсус, касб- ҳунар таълими босқичида, балки, умумий ўрта таълимдаёқ ўзидаги қобилият йўналишини қатъий белгилаб олган бўлади. Шунга кўра, ижод нима, унга кириш масьулияти , йўл - йўриқлари, яъни бир гап билан айтганда ижодни англаш методикаси кейинги курсларда ойдинлашиб боради.

Талаба- ёшларни ижодий фаолиятга жалб этиш масаласи қуйидаги педагогик принципларга асосланади. Булар:

Ҳамижодкорлик принципи – раҳбар, яъни устоз ва шогирдни ҳамкорликда ижод қилиши, танланган долзарб мавзу теварагида биргаликда изланиш олиб бориш, инновацион ёндошувлар асосида янги илмий фактларни қўлга киритиш ва айни пайтда талабанинг ижодий қобилияти ҳамда маданиятини ўстириб боришдан иборат.

Илмийлик принципи- мавзу юзасидан тегишли тадқиқот методикасини ишлаб чиқиш ва унинг ижро муддатларини белгилаш, тажриба – синов ишлари олиб бориш ҳамда унинг статистик – математик ишончлилигини аниқлаб тегишли хулосалар чиқариш.

Интеграция принципи- ўқув- тарбия жараёнини илмий ишлаб чиқаришамалиётига татбиқ этиш ҳамда унинг самарадорлигини таҳлил этиш.

Кафолатли натижани қўлга киритиш принципи – асосий эътибор ижтимоий фаол ва рақобатбардош кадрлар тайёрлашга қаратилиб, ижодкор шахснинг касбий ўз-ўзини тарбиялаши такомилида таълим сифат, унинг илмий – ижодий фаолият билан боғлиқлиги талабанинг касбий тарбияланганлик даражаси билан ўз эътирофини топиши лозим.

Кўриб ўтилган етакчи принциплар асосида талабанинг илмий – ижодий мотивацияси қуйидаги хусусиятларда (психологик нуқтаи назардан қобилиятларда)

Ўз эътирофини топмоғи лозим. (Ҳар бир хусусият тузилмаси 5,4,3 балда баҳоланиб, унинг ўртача арифметик қиймати чиқарилади).

1.Ахлоқий хусусиятлар

2. Касбий хусусиятлар

3. Ижодий қобилиятни ўстириш хусусиятлари

4. Интеллектуал – касбий тафаккур хусусиятлари

Кўриб ўтилган барча хусусиятлар (қобилиятлар) асосий педагогик парадигма мазмунида “ субъект – субъект ” муносабатида ўз эътирофини топади. Бу жараёнда “педагогик ҳамкорлик” ривож топиб, “ўқитувчи – талаба ” фаолиятига оид ҳамфикрлик, ҳамижодкорлик ҳамда тенг ҳуқуқлиликка асосланилган дўстона муносабатлар қарор топади.

Фойдаланилган адабиётлар:

3. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
4. Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т.:Маънавият, 2008.
5. Абдукаримов Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010.

МИЛЛИЙ ВА ХАЛҚ ЎЙИНЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Ў.Шукурова, С.Хайдарова
ГулДУ

Кичик мактаб ёши - билим, кўникма ва малакалар таркиб топишининг, тасаввур ҳамда тушунчалар ҳосил бўлишининг бошланғич даражасидир. Худди мана шу даврда ўғил ва қизларнинг мунтазам ҳамда изчил тарбиялаш учун катта имкониятлар вужудга келади. Кичик мактаб ёшидаги болаларни тарбиялаш тизимида ўйинлар катта аҳамият касб этади. Ҳар хил ўйинларда топоғонлик ва меҳнатга муносабат ҳамда, болаларнинг ҳарактер ва қобилятлари дарс усулияти нуқтаи назарида, ҳатто, энг маъқул бўлган бир хил шароитдагига нисбатан анча яроқли кўринади.

Тўғри ўтказилган ўйин кўп нарсани ўргатишга ёрдам беради. Болаларнинг барча ёш босқичларида уларга ишонч ва хақиқат сифатида ҳизмат қилган ҳамда уларнинг зеҳни ва билимга интилиши лозим бўлган ўйинларга қизиқтириш сусайиб бормоқда. Ваҳоланки, болаларни ўйинларни куч-қувват ва кулги бахш этадиган ҳилма-хил, жўшқин ва эркин вазиятларга олиб кириш ҳамда жафокаш педагогнинг асосий саволларига тегишли жавобларни ана шу вазиятда излаш керак.

Ҳозирги шароитда ўзбек халқ ўйинларининг асосий вазифаси ўз мазмуни ва усулияти билан болаларнинг жамиятимиз талабларига мувофиқ йўсинда тарбияланиши таъминлаш, уларда аҳлоқий, иродавий сифатларни ривожлантириш, ижодкор ва бунёдкорларга хос кўникма ҳамда, малакаларни, ватанпарвар фуқороларга хос фазилатларни шакллантиришдан иборат.

Қадимги тарбия тизимида ўйинлардан шахсни шакллантириш воситаси сифатида кенг фойдаланилган.

Ўзбек халқ ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти ҳақида гап борар экан, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, улар энг аввало уларда ўз қишлоғига, шаҳрига, Ватанига ва у ерда яшовчи барча халқларга муҳаббат, ҳурмат ҳамда эҳтиром ҳисларини, миллий ғурурни тарбиялайди. Энг муҳими ўзбек халқининг миллий маданиятига, ўтмишдаги ва ҳозирги турмушидаги миллий анъаналари ҳамда санъатига муҳаббат уйғотади. Шунингдек ўқувчиларни халолликка, саҳоватли бўлишга ўргатади, катталарни тажрибасини болалар ва ёшларга ўтказишнинг воситасида хизмат қилади. Қизларда меҳнатга онгли муносабатни шакллантиради, уларнинг кучли, чаққон, серҳаракат, зийрак, топқир, ўзаро ҳамкор бўлишларига ёрдам беради.

Ўзбек халқ ўйинлари орасида ғоявий-сиёсий, ақлий, аҳлоқий, меҳнат, эстетик ва жисмоний тарбия билан боғлиқ, ўйинлар бор. Халқ миллий ўйинлари таркибида ҳаракатли ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти жуда каттадир. Бу тўғрисида мутахассис ва таниқли олимлар Усмонхужаев.Т.С., Насриддинов.Ф.Н., Атаев.А.К., Холдоров.Т., Абдумаликов.Р ва бошқалар ўзларининг фикрларини баён этганлар.

Ўзбек халқ ўйинлари жараёнида ўқувчиларнинг меҳнат кўникмаларини эгаллаши уларда кишиларнинг меҳнатдаги қахрамонлиги ва гўзаллигини тарбиялашнинг дастлабки куртаклари ҳисобланади.

Ўйин жараёнида кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар, ижод, моддий ва маънавий бойликлар яратишнинг воситаси, ниҳоят, қувончли ва завқ-шавқ манбаи бўлган меҳнат хусусиятларига доир тушунчалар шаклланади, улар жамоа меҳнатининг билиб оладилар. Ўзбек халқ ўйинлари кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда билиш имкониятлари ва тафаккурини ривожлантириш, улар хотирасини буюмлар ҳамда табиат-ижтимоий ҳаёт воқеалари тўғрисидаги турли маълумотлар билан бойитиш,

сўз бойлигини ошириш, маънавий қизиқиш ва эҳтиёжларини тарбиялашнинг ажойиб манбаи ҳисобланади.

Ўзбек халқ ўйинларнинг жуда катта тарбиявий имкониятларини ўқувчиларда қатъийлик ва далиллик каби ирода сифатлари шаклланишида кўриш мумкин. Шунингдек ўқувчиларда сезги, диққат, идрок, хотира, хаёл сингари психик жараёнларнинг амалга ошишининг айрим хусусиятларини таҳлил қилишда ҳамда ўзбек халқ ўйинларнинг тарбиявий имкониятлари яққолроқ англанади. Ўйин жараёнида идрок кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда кўзатувчанликни тарбиялайди. Жисмоний машқлар билан шуғиланиш жараёнида болада шунингдек ҳаракат хотираси ҳам ривожланади. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар жисмоний тарбия дарсларида, таҳлил, сентез ва таққослаш усулларини эгаллаб оладилар. 8-12 ёш болалар билан энг оддий ҳаракатлар юриш, югуриш ва улоқтиришни таҳлил қилиб туришни П.Ф.Лестгафт ҳам қайд қилган эди.

Жисмоний тарбия дарслари кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар нутқини ривожланишига анча таъсир кўрсатади. Куй ва сўзлар айтиб ўйнайдиган ўйинларда болалар маълум бир сўзларни (“Ғозлар-оққушлар”, “Биз қувноқ болалармиз”,”Оқ теракми, кўк терак?”) ёки ҳамма сўзларни бир ритмда биргалашиб, аниқ қувноқлик билан талаффуз қилишлари, сўз билан ҳаракатни бирга қўшиш, ўз сўзларига муайян маъно беришлари (“Қопқоқ”, “Кимнинг овози, топ”, “Айёр тулки”) керак.

Кичик мактаб ёшидаги болаларда иродани таркиб топиши муносабати билан ихтиёрий хулқ - атвор ривожланади. Бунга мактаб ва уйдаги меҳнат фаолияти, жисмоний машқлар ва ўйинлар ёрдам беради. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар жисмоний, алокий, эстетик ривожланишда ўйинлар катта аҳамиятга эга. А.С.Макаренконинг фикрича, айнан ўйинда болаларнинг куч-ғайрати номоён бўлади, фаоллиги ривожланади, қувонч туйғуси пайдо бўлади.

Ўйин эпчиллик, чамалаш, мўлжаллаш каби сифатларини ривожлантиради. Улар жисмоний тарбия дарсларида қўллаш қуйидаги хулосага олиб келади: қадимги халқ ўйинларини жисмоний тарбия дарсларида қўллаш ўқувчиларда жуда катта қизиқиш уйғотади, натижада уларнинг жисмоний, ақлий, иродавий хислатларини ривожлантиришга ижобий таъсир этади.

Ўйиннинг беш асосий вазифалари мавжуд бўлиб улар қуйидагилар: ижтимоий, тарбиявий, соғломлаштирувчи, ўргатиш, машғулотли ва спортдаги педагогик жараён билан ўзаро боғлиқлиги ҳамда аҳамияти шубҳасиздир.

Ҳаракатли ўйинларни танлаш йўналишига кўра ҳаракат сифатларини тарбиялаш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан буён таълим тизимида жуда кўп ислоҳатлар амалга оширилмоқда. Жисмоний тарбия машғулотларини олиб боришда ҳам сезиларли даражада янгиликлар киритилмоқда. Жумладан халқ ўйинлари ва уларни ўқувчи ёшлар ривожланишига таъсири яққол ўз аксини кўрсатмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ.
2. Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т:Маънавият-2008.
3. Абдукаримов Ҳ. Касбий педагогик фаолият. – Т. : Ўқитувчи, 2010.

ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖРО МАҲОРАТЛАРИНИ ЎСТИРИШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ АҲАМИЯТИ

Н.А.Ибрагимова, А.Султонов
ГулДУ

Юртимиз Мустақилликка эришганидан сўнгги тарихан қисқа давр ичида, таълим соҳасида оламшумул ўзгаришлар ва ютуқлар қўлга киритилди. Булар ичида биз учун энг муҳими республикамизда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва Таълим тўғрисидаги қонун” нинг яратилиши ва ҳаётга тадбиқ этилиши бўлди. Таълим ва тарбияга қаратилган бундай улкан диққат эътиборнинг аҳамияти ўлароқ, жаҳонда ягона бўлган таълим-тарбиянинг ўзбек модели ишлаб чиқилди. Бу соҳада барча фанлар қатори мусиқа маданияти ва санъати фанини ўқитиш услубларини замон ва макон талаблари асосида такомиллаштириш ва ривожлантириш масалалари кўрсатиб берилди.

Инсонларни нафосат оламига олиб кирувчи мусиқа санъати кўп қирралиги билан ажралиб туради. Санъат соҳасида фаолият юритаётган ҳар бир инсондан ижодкорлик, бунёдкорлик, касбий фидойилик каби фазилатлар доимий равишда талаб этилади. Бунинг учун санъат оламига ўз ҳиссаларини қўшишни истаган ҳар бир санъаткор ўз ижро маҳоратларини ўстиришда мустақил таъалимни тўғри йўлга қўя билиши лозим.

Мактабдаги мусиқа фанлари болани соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди.

Мусиқий тарбияни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устувор равишда тайёрлаш;
- мусиқий тарбиянинг самарали психологик-педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;
- болаларни оилада тарбиялашни ташкилий, психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;
- замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш;
- болаларни халқнинг бой маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш.

Композитор ва ўз даврининг етук созандаси, машҳур пианиночи С.Рахманинов “Бир кун чалмасам, ўзим биламан, икки кун чалмасам, дўстларим билади, уч кун чалмасам, тингловчилар билади”, - деганида машқ қилиш, шуғулланишнинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яна бир бор исботлаган эди. Маълумки, мусиқий педагогиканинг чолғу ижрочилик йўналишида гамма, учтовушлик ва машқлар ўқув жараёнининг ажралмас қисмидир. Уларни ўрганиш ва чалиш ўқув даврининг ҳамма босқичларида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ундан турли босқичларда турли мақсадларда фойдаланилади.

Доимий равишда ўз устида ишламайдиган созанданинг ижрочилик фаолияти тез тугаб қолиши мумкин. Чунки бу фаолият - ижодий фаолият. Ижодий фаолият эса доимий изланишни, ижрочилик маҳорати устида мунтазам шуғулланишни талаб қилади. Шунинг учун ўз-ўзидан, нафақат ўқув жараёнида, балки мустақил шуғулланиш жараёнида чолғучилик касбий сифатлари шаклланиб бораверади. Талаба ўзи мустақил шуғулланиши жараёнида аввал гамма, машқ ва

учтовушликларни ижро техникасини ошириш мақсадида доимо, узлуксиз равишда, ҳар куни мустақил чолғу асбобида чалиши лозим. Бу жараён ҳар бир созанданинг ижро маҳоратини оширади. Сўнгра ҳар бир мусиқа асарларини қисм-қисмларга бўлиб, мустақил ўрганиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Мустақил таълим жараёнида ҳар қандай машқ ёки гамма аниқ мақсадга йўналтирилган бўлиши керак. Акс ҳолда талаба ва ўқувчи қанча кўп шуғулланмасин керакли натижага эриша олмайди. Тажрибада бундай ҳоллар жуда кўп учрайди. Шунинг учун ўқитувчи ўқувчига ёки талабага мақсадни аниқ тушунтира билиши керак. Айрим ўқитувчилар ўқувчи ёки талабалар билан ишлашда кўпинча фақат асар устида ишлаб ёки айнан ўша асарнинг қийин бўлган қисмини қайта-қайта чалдирадилар, лекин кутилган натижага эриша олмайдилар. Бундай пайтда албатта камчиликлар сабабини аниқлаш керак. Камчиликларни бартараф қилиш учун аниқ мақсадга йўналтирилган машқ ва гаммалардан фойдаланиш яхши натижа беради.

Чолғу асбобида чалишни ўргатиш жараёнида ўқувчиларда мустақил ишлаш малакаларини шакллантириш қуйидаги омилларни ўз ичига олади:

1.Мустақилликнинг йўналтирувчи омили сифатида мусиқий - эшитиш тасаввурлари билан ишлаш.

2.Эшитиш диққатини ва ўзини ўзи назорат қилишини тарбиялаш.

3.Мустақил ишлашдаги онглилик, мантиқийлик ва эмоционалликнинг ўзаро таъсири.

4.Таҳлил ва умумлаштириш усулидан фойдаланиш.

5.Санъатга ижодий муносабатни тарбиялаш. Ижро жараёнида фаоллик.

6. Мустақил иш таълим жараёнининг таркибий қисми бўлиши ва у фақат вазифаларини бажаришдан иборат бўлиб қолмаслиги керак.

Мусиқа асарини мустақил ўрганиётган талаба албатта ўз –ўзини назорат қилиб бориши керак. Ўз-ўзини онгли равишда қилинган назорат орқали амалга ошираётган ишларини таҳлил қилади ва умумлаштириб боради. Мусиқий санъатга бўлган онгли муносабат талабада ижодий муносабатни тарбиялайди.

Талабаларда дарс жараёнида олинган назарий билимларни амалиётга қўллай олиш, шакллантириш мустақил таълимнинг асосий омили ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш. Абдуллаева, Қ. Ибрагимова “Педагогика назарияси” Т.,” Талқин” 2008.

2. Д. Каримова “Мусиқий педагогик маҳорат асослари” Т.,” Иқтисод-молия” 2008.

3. М. Жуманиёзова. “Илғор педагогик технологиялар ва уларни амалда қўллаш” маъруза матнлари. Т., 2010.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ДОИР ЁНДАШУВЛАР

[1]М.З.Айтымбетов, [2]А.О.Бекмуратов
[1]ЎзДЖТСУ Нукус филиали, [2]Бердақ номидаги ҚДУ

Давлатимизда мактаб таълими соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар таълим жараёнини замонавий ахборот технологиялари билан таъминлаш, таълим жараёнлари субъектларининг касбий компетентлигини ривожлантириш, таълим муассасалари бошқаруви жараёнларига инновацион ёндашувларни татбиқ этиш

асосида такомиллаштириш йўналишларида ўзига хос янги талабларни белгилаб бермоқда. Мазкур талаблар умумий ўрта таълим тизимини бошқариш механизмларини ўзгартириш ва такомиллаштиришни, демократик тамойилларга асосланган бошқарув тизимини шакллантиришни тақозо этмоқда. Бу зарурият умумий ўрта таълим муассасаларида бошқарув ва ҳамкорликда бошқарув жараёнлари субъектларининг фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилувчи ёндашувларни амалиётга татбиқ этишни назарда тутади.

Мактаблар фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш тизим компонентлари бўлган раҳбарлар, педагог ходимлар ва ўқувчилар билан бир қаторда, бошқа маъмурий ходимларнинг ҳам фаолиятини мувофиқлаштиришга қаратилган жараёнлар ҳисобланади. Мактаблар фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш жараёнлари самарадорлиги бошқарув ва ҳамкорликда бошқарув жараёнларини ўз ичига олиб, тизим компонентлари ва уларнинг субъектлари фаолиятини самарали бошқариш ва мувофиқлаштириш, белгиланган инновацион мақсадларга кўра кўзланган натижаларга эришишда муҳим аҳамият касб этувчи ёндашувларни амалиётга татбиқ этишга бевосита боғлиқ бўлади.

Ҳозирги замон педагогика фанида тизимли ёндашув методологиясисиз бошқарув муаммоларини ҳал этилишини тасаввур қилиб бўлмайди. Агарда биз мактаб билан таълим жараёнини ўзаро боғлиқ ҳолда яхлит тизим деб ҳисобласак, уларни бошқариш ҳам тизимли хусусиятга эга бўлиши керак. Бундай ёндашувнинг жорий этилиши бошқарувда тасодифий ва кутилмаган ҳолатларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Тизимли ёндашувнинг заруратини ҳар қандай объект ўзаро боғланган ташкил этувчи қисмларнинг мажмуи эканлиги, унинг ҳаракатланиш ва ривожланишга хизмат қилувчи ички ва ташқи омилларнинг ўзаро бирлиги, объектнинг алоҳида бир тизим сифатида ва юқори тартибли яхлит тизимнинг ташкил этувчи қисми сифатида мавжудлиги, ташқи муҳит ва бошқа тизимлар билан ўзаро таъсир этиш хусусиятларига эга эканлиги каби омиллар орқали асослаш мумкин.

Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан умумий ўрта таълим муассасаси – бу ташқи муҳит билан ўзаро биргаликда ҳаракатланувчи, у билан энергия, ахборот, материал алмашинувчи очиқ тизимдир. Шунинг учун тизимнинг самарадорлиги фақатгина унинг тизимли сифатлари билан эмас, балки доимий ўзгарувчан муҳит шарт-шароитлари орқали таъминланади. Демак, ҳар қандай таълим муассасаси ривожланиш, янги сифатларга эга бўлиш хусусиятига эгадир. Ана шу сабабли бошқарувга тизимли ёндашув марказида барча – таълим муассасаси ходимларидан то раҳбариятгача бўлган даражада амалга оширилувчи қарорлар қабул қилиш жараёни ётади.

Мактабларда таълим-тарбия жараёнини бошқаришни мақсадга мувофиқ равишда амалга оширишда, аниқ мақсадларга эга бўлган бошқарув субъектининг мотивлаштириш йўналиши сифатида фаолият майдонига чиқувчи шахсий фаолиятга йўналтирилган ёндашув муҳим аҳамият касб этади.

Шахсий фаолиятга йўналтирилган ёндашувда шахснинг ва фаолиятнинг компонентлари бир-бири билан чамбарчас боғланган, чунки бу ёндашув жараёнида шахс субъект сифатида фаолият кўрсатади ва ўз навбатида, турли хил омиллар таъсирида шахснинг субъект сифатида ривожланиши аниқланади. Мактаблар фаолиятини самарали ташкил этиш ва бошқариш жараёнларининг тез ўзгарувчан хусусиятлари бошқарилувчи объектнинг маълум бир шароитдаги ички ва ташқи вазиятига қараб бошқариш технологияларини татбиқ этишни талаб қилади.

Таълим-тарбия жараёнлари бошқаруви тизимида миллий-ҳудудий ёндашувга алоҳида эҳтиёж мавжуд. Таълимни минтақалаштириш муаммоларини тадқиқ қилишда тарихий-маданий, табиий-географик, ижтимоий-демографик, ижтимоий-иқтисодий, маъмурий-сиёсий ёндашувларга асосланиш талаб этилади.

Таълимдаги инновацион жараёнлар қоидага мувофиқ уч асосий – ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарувга доир жиҳат билан боғлиқликда кўриб чиқилади. Мазкур жиҳатларнинг мазмунидан инновацион жараёнлар юзага келадиган умумий шарт-шароитлар ҳосил бўлади. Мавжуд шарт-шароитлар инновацион жараённинг амалга ошишига тўсқинлик қилиши ҳам мумкин. Инновацион жараёнлар ҳам стихияли, шунингдек, онгли бошқарилиши мумкин. Янгилик киритиш – бу энг аввало, табиий ва сунъий ўзгаришлар жараёнини бошқариш функцияси. Шунинг учун таълимдаги инновацион жараён – бу таълимдаги ўзгаришларни бошқариш жараёни демакдир.

Умуман, умумий ўрта таълим мактабларида инновацион жараёнларни бошқариш кўп жиҳатдан мазкур жараённи бошқариш тамойилларини аниқлаб олишни тақозо этади. Инновациянинг бошқарув тавсифини инобатга олган ҳолда, ижтимоий бошқарувнинг умумий қонуниятларига таяниб, таълим-тарбия тизими ривожланишининг бошқарув тамойилларини аниқлаштириб, мазкур тамойилларга риоя қилиш натижасида бошқарув тизимининг самарали натижасига эришиш мумкин.

Адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 92 б.

2.Ўзбекистон Республикаси ”Таълим тўғрисида” ги Қонуни / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.–Т .: Шарқ НМАК, 1997. 20-29-б.

3. Ўзбекистон Республикаси ”Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: Шарқ НМАК, 1997. 31-61 б.

4. 2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури тўғрисида // Ўзбекистон Республибкаси Президентининг Фармони. Халқ сўзи, 2004 йил 22 май.

5.Ахлитдинов Р.Ш. Ўзбекистон Республикасида мактаб таълимини бошқариш хусусиятлари (назарий методологик жиҳатлар). – Т.: ЎзПФИТИ, 1997. – 50 б.

6. Джўраев Р.Ҳ., Турғунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасаларини бошқаришда менежментнинг асосий тушунчалари.-Т.: Фан, .2006.-51 б.

МИЙНЕТ ПРОЦЕСИНДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МЕТОДЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Б.Темирбеков
ҚМУ Педагогика ҳәм психология кафедрасы

Ҳәр бир инсан дүньяға келгеннен соң қандай да бир мийнет тийкарында физикалық ҳәм руўхый жақтан раўажланады ҳәм қәлиплесип барады. Шахстың мийнет искерлигин анықлаўда психологиялық методлардың роли үлкен әҳмийетке ийе. Хызмет процесинде психологиялық методларды қолланыўда психолог белгили машқаланы изертлеў түрлери, теориялық ҳәм әмелий ис ҳәрекети түсинилип.

улыўма психологиялық методларды өз ишине алады. Мийнет процесинде шахстың хызмет искерлигин ҳәм минез-қулқын үйрениўде, улыўма психологиялық методларды үйрениў ҳәм изертлеў усыллары қолланылады.

Эксперимантал метод психологияда ең тийкарғы методлардан есапланып, бул метод ҳәрекетти изертлеў ҳәм анализ етиў, арнаўлы дүзилген жағдайда ямаса ҳәрекеттиң тәбийий жағдайында алып барылады. Бул метод арқалы бақланған ҳәм изертленген барлық хызметкерлер ҳәрекетлери дүзетилип, белгили жағдайға келтирилгенде нәтийжеси анық ҳәм жақсы көзге тасланады. Эксперимантал методтың өзин тәбийий ҳәм лабораториялық жол менен шөлкемлестирген мақсетке муўапық болады.

Тәбийий эксперимент субъектке үйреншикли болған тәбийий мийнет жағдайында оның жумыс күни ҳәм мийнет искерлиги шараятында өткериледи. Мәселен: ол офистеги жумыс столы, цехта, мектепте, университет аудиториясында, кабинетте, жүк машинасында ҳәм тағы басқа жерлерде өтеди.

Бул методты қолланғанда изертлеў субъектти қандайда бир изертлеўдиң болып атырғанын билмеўи де мүмкин. Бул нәрсе эксперименттиң таза алып барылыўына үлкен тәсирин тийгизеди. Себеби, шахс өзиниң сыртынан бақлаў жүргизип атырғанын сезбестен өзин тәбийий түрде услап ҳәр қандай қысыныспаға қалмайды. Егер, өзин сырттан бақлап атырғанын билгенде ол шахс бурыннан үйренип қалған биймәни сөзлерин ямаса бийәдеплик ҳәрекетлерди ислемейди.

Лабораториялық эксперимент субъекттиң қәнигелик искерлигине жүдә жақын исленген жасалма жағдайда өтеди. Лабораториялық эксперимент гүзетиў барысын бақлаў, ҳәрекетти тәртипке салыў, белгили жағдайда белгили шараятты жаратыў ҳәм экспериментти сол жағдайда, сол жерде бир нешше мәрте қайталаў мүмкиншилигине ийе болады. Лабораториялық экспериментти көбинше мийнет искерлигиниң бир аспект ямаса қандай да бир жағдайды анализлеў ҳәм изертлеў ушын қолланады.

Психолог өндиристе хызметкерди лабораториялық экспериментте изертлеў ушын субъекттиң хақыйқый мийнет шараятын ҳәм мийнет искерлигиниң тийкарғы жағдайларын оның өзгешеликлерин билиўи керек.

Тәбийий экспериментке уқсап лабораториялық экспериментте өзиниң кемшилигине ийе. Оның кемшилиги соннан ибарат, ең майда бөлекшелерине шекем үйренип, жасалма түрде жаңа жағдай жаратыў, тәжирийбедеги шахс жаңа жағдайда өзин жоғалтып өзине келмей стресс жағдайына түсип қалыўы да мүмкин, бул жүргизилип атырған эксперименттиң нәтийжелилигин жоқары дәрежеде пәсейтеди.

Мийнет методында психологтың өзи жумысшы ролин атқарып, оның ис-ҳәрекети хызметкер ролинде көринеди. Соған байланыслы психолог кәсипти иштен сезинип оның қыйыншылықларын анықлайды ҳәм жумыс ўақтындағы болатуғын унамлы, унамсыз жағдайларды биледи. Бул метод арқалы өзин-өзи бақлаў жолы менен мағлыўматларды алыўға болады. Соның менен бирге, бул метод арқалы кәсиплик искерликти үйрениўге болады, яғный психологтың өзи кәсипти ийелегендей болып шығады. Улыўма алғанда, бул метод мийнет искерлигин қолайластырыў ушын дүзетиў киргизиўде дәлилленген методлардың бири есапланады.

Мийнет искерлиги өнимдарлығын анализлеў, тийкарғы метод болмастан басқа методларды толықтырыў мақсетинде қолланылады. Бул метод ҳүжжет мағлыўматларын үйрениўге тийкарланған, мийнет статистикасы, мийнет өнимин анализлеў ҳәм тағы басқалар. Бул метод жумысшының мийнет искерлигиниң

динамикасын анализлеўге мүмкиншилик туўдырады, себеби жумыс күни даўамындағы өзгерислерди бақлаўға жәрдемлеседи, мийнетке талабын анықлап, оны адамның психологиялық имканиятына салыстырыўға алып келеди. Соның менен бирге, өндиристеги болатуғын бахытсыз ҳәдийселерди, шыққан жарамсыз өнимлердиң санын, авариялық жағдайларды, жумыс орында жумыстың тоқтап қалыў ҳәм оның себеплерин анализлеўге болады.

Жуўмақлап айтқанда, хызметкерлердиң жумыс процесин нәтийжели шөлкемлестириўде ҳәм олардың жумысқа деген қызығыўшылығын анықлаў, олардың нәтийжесин асырыў мақсетинде штаттығы психологтың роли үлкен әҳмийетке ийе. Психологтың әмелий жумысы даўамында ҳәр қыйлы усыллардан пайдаланып хызметкерлердин шахсый өзгешелигин анықлап, жумысқа болған көз қарасын асырып барғанда ғана жумыс нәтийжели ҳәм сапалы болады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Г.Боронова, Н.Прусова Психология труда. Москва, 2008.
2. Э.Ғозиев, М.Холмухамедов, Х.Иброхимов Психология методологияси-Т, 2002.
3. С.Халилова, Ф.Хайдаров, Н.Халилова. Касб психологияси.-Тошкент, 2010 .
4.Нишанова Ш,Асомуддинова Психологик маслаҳат. -Тошкент, 2010.

ХАВОТИРЛАНИШ БОЛАЛАРДА ҚЎРҚУВ ҲОЛАТИ ШАКЛЛАНИШИИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Г.Худайбергенова - таянч докторант
Нукус давлат педагогика институти

Мактабгача ёш давридаги болалар фаолиятида ақлий фаолиятдан кўра эмоционалликнинг устунлиги кўзга ташланади. Шундай экан, болаларда ҳис – туйғуларини тарбиялаб бориш унинг ақлий тараққиётида ва шахс камолотида муҳим аҳамиятга эга.

Болаларда юзага келадиган қўрқув ҳолатининг асоссиз намоён бўлиши ва ўз вақтида бартараф этилмаслик уларнинг психологик ҳолатида патологияни вужудга келтириши мумкин. Шу ўринда болаларда қўрқув ҳолатини ўрганиш ва уни бартараф этиш усулларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Рус олими Т.Ф. Коптерев мактабгача ёш давридаги болаларда қўрқув ҳиссини ўрганиб, унинг фикрича, кўп ҳолларда мактабгача ёш давридаги болалар ёлғиз қолишидан ва қоронғуликдан қўрқадилар. Қоронғуликдаги доимий нарса ва буюмларда нигоҳни ҳис қиладидар, бу эса уларда қўрқитувчи тасуротларни ҳосил қилади ва бу даҳшатли ҳолатни юзага келтиради [Захаров; 56].

У бу борада бир қанча мисоллар асосида хулосалар чиқаради. Масалан, болани жазолаш мақсадида ёруғлик бўлмаган хонага қамаб қўйишган. Қоронғулик ва ёлғизликдан қўрқиш кучли тасурот қолдирган, уларнинг аҳволи бир қанча мушкул, таранг, оғир ҳолда бўлган, баъзиларда нерв психологик бузилиш юзага келишини олим кўрсатиб ўтган.

А.Кемпински ўз тадқиқоларида қўрқувни келтириб чиқарувчи ҳолатларни ўрганиб уларни 4 гуруҳга ажратади. Улар ҳаёт учун бевосита хавфли таъсир кўрсатувчи омиллар, ижтимоий таҳдидлар, фаолликни шахсан танлаш имкониятининг мавжуд эмаслиги ҳамда ижтимоий муҳит билан ўзаро муносабатлардаги бузилишлар [Кемпинский; 39].

Ҳар бир болага маълум бир қўрқувлар хос бўлиб, агар улар кўп бўлса, унда бола характерида хавотирланишнинг юзага келиши кузатилади.

Хавотирланиш манбалари болаларда илк болалик даврларидан бошлаб кўрина бошлайди. Ҳаттоки, боланинг икки ёшлигидан бошлаб бу нотўғри тарбиянинг натижаси сифатида юзага чиқади. Онасини кўз ўнгидан йўқотиб қўйишдан қўрқади,

нотаниш одамларнинг юзига диққат билан тикилиб ўзини олиб қочади, кескин овозлар пайтида бақириб, йиғлаб юборади. Катталар болаларда хавотирланишга олиб келадиган бундай қўрқувларни ўтказиб юбормаслиги керак. Хавотирланишнинг олдини олиш – болага аниқ, диққатли муносабат ўрнатиб, унинг асаб тизимини асрашдир.

Б.И.Кочубей ва Е.В.Новиковаларнинг таъкидлашича, болаларда хавотирланиш қуйдагилар асосида юзага келадиган ички конфликтлар мавжудлиги туфайли ривожланиб боради:

1. Қарама қарши талаблар, ота – оналари ёки ўқитувчи ва тарбиячилар томонидан қўйилган.

2. Ноадекват талаблар.

3. Салбий талаблар.[Романов;18]

Болалардаги ҳавотирланиш кўп ҳолларда унинг атрофидаги катталарнинг хавотирланиши даражасига боғлиқ. Ота – оналарнинг ёки ўқитувчиларнинг юқори ҳавотирланиши болага ўтади. Ижобий муносабатлар ҳукм сурган оиланинг болалари, доимо низолар бўлиб турадиган оила болаларига нисбатан камроқ хавотирланадилар. Психолог Е. Ю. Брельнинг таъкидлашича, ҳаттоки ота – оналарнинг ишдан қаноатланмаслиги, яшаш жойи ва моддий аҳволидан норози бўлиши ҳам болаларда ҳавотирланишнинг ошишига олиб келади [Романов;20].

Олимларнинг таъкидлашича, таълим билан боғлиқ ҳавотирланиш ҳам мактабгача даврдан бошлаб шаклланади. Бунга тарбиячининг иш стили, болага қўйилган юқори талаблар ва бошқа болалар билан таққослаши сабаб бўлади.

Хавотирланувчи болалар ўз муаммоларини ташқарига чикармасликка ҳаракат қилади. Уларни ҳаддан ташқари тинчсизланиш фарқланиб, айрим пайтлари улар вазиятнинг ўзидан эмас, балки ҳис – туйғуларидан қўрқадилар. Бундай болалар ўзларини ҳимоясиз сезиб, янги ўйинларни ўйнашдан ҳайиқадилар, янги ишга ва уларда ўзларига талабни жуда кучли қўядилар. Уларнинг ўз – ўзига баҳолари паст бўлиб, бундай болалар бошқаларга нисбатан ўзларини чиройсиз, ақлсиз, келишмаган деб ўйлашади. Шунингдек, бундай болалар невротик характердаги ножўя одатларга ҳам мойил бўлади, масалан, тирноқларини тишлаш, бармоқларини сўриш, сочига тегиниш ва ҳ.қ. Ўз танаси билан бундай манипуляция қилиш уларни тинчлантириб, эмоционал босимни пасайтиради.

Қўрқиш ва хавотирланиш ҳолатлари болаларнинг психик ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун, бундай болалар билан психологик коррекция ишларини олиб бориш психосоматик механизм шаклланишининг эрта босқичидан бошланиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. - С-П., 2000.
2. Кемпинский А. Экзистенцианальная психиатрия М; СПб, 1998.
3. Романов А. Расстройство поведения и эмоций у детей в целом.- М.: изд-во «Плэйт», 2003.- 58с.

BOLALARDA TORTINCHOQLIK HOLATI VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI

M.Shixnazarova

NDPI Kimyo o’qitish metodikasi kafedrasi

Har qanday inson dunyoga kelgandanoq, yaqinlari va atrofidagi kishilar tomonidan ko’rsatiladigan ta’sir natijasida har tomonlama kamol topib boradi. Ushbu jarayonda inson o’zining xulq-atrvorini har tomonlama namoyon qiladi.

Mashhur rus pedagoglaridan biri ***P.F.Lesgaft***ning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davri shunday bir davrki, bu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarning asoslari yuzaga keladi.

Ushbu fikrga tayangan holda shuni aytishimiz mumkinki, asosan bog'cha yoshidan boshlab bolaning o'zini har tomonlama namoyon qilishi va erkin tutishiga imkoniyat yaratishimiz va ijobiy jihatdan yo'naltirib borishimiz lozim.

Asosan, bog'cha va kichik maktab yoshida ba'zi bolalar o'zidagi xususiyatlarni namoyish etmaslikka harakat qilishadi, ya'ni tortinishadi.

Bunday bolalar ko'ngli bo'sh, tashqi ta'sirga beriluvchan, hamma narsani ko'ngliga yaqin oladigan, yolg'on gapira olmaydigan va har qanday vaziyatda o'zini yo'qotib qo'yadigan bolalardir.

Bu kabi bolalarda tortinchoqlik ustunlik qiladi, ya'ni o'ziga baho berish va o'ziga ishonchi sust bo'ladi. Shu sababli noto'g'ri gapirib, kulguga qolishdan qo'rqishadi. Atrofidagi jamoa hamda o'quvchilar bilan kam munosabat o'rnatadi. Bu xislatlar yanada rivojlanib boradigan bo'lsa, bolaning tashqi ko'rinishidagi tabiiylik yo'qolib, ovoz va mimikalarida o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Bola tortinchoqligi tufayli kattalar, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan kam muloqot qilishi natijasida o'z fikrini to'liq yetkazib bera olmaydi. Bu esa boladagi axborot almashish jarayoniga, hattoki butun psixik rivojlanish jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuning uchun ham o'qituvchilar bilan ota-onalar hamkorlikda va bamaslahat ish olib borishlari va yosh davrlari psixologiyasini chuqur egallagan bo'lishlari lozim.

Bolaga nisbatan bog'chada, maktabda va uyda e'tiborli munosabatda bo'lish, uni boshqalar bilan taqqoslamaslik, bajargan ishlari uchun rag'batlantirish kabilar unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda o'ziga bo'lgan bahosining va ishonchining oshishida, tengdoshlari yoki jamoa bilan faol munosabatga kirishishida muhim omil hisoblanadi.

Boladagi tortinchoqlikni bartaraf qilishda, avvalo, oilada sog'lom tarbiya muhitini shakllantirish, so'ngra esa bolaning muloqotchiligini oshiruvchi jamoaviy o'yin va mashqlarga jalb qilish orqali undagi ushbu xislatlarni rivojlantirib borish lozim. Masalan, namuna sifatida quyidagi mashqlarni keltirishimiz mumkin:

1-Mashq. Jamoadagi bolalar biror mavzuda umumiy hikoya tuzadilar(Masalan, "Tug'ilgan kun sovg'asi" mavzusida). Boshlovchi o'z ixtiyori bilan istalgan bolaga navbat beradi. Navbat kimga berilsa, o'sha bola hikoyani kelgan joyidan boshlab, unga mazmunan mos bir gap qo'shadi (Imkon qadar butun hikoya davomida har bir bolaga bir necha marta navbat beriladi)

2-Mashq. Bolalar biror bir umumiy yoki ixtiyoriy mavzuda chizgan rasmlarini almashishadi. Har bir bola unga sherigi bergan rasmni maqtab, bu rasm ko'rik tanlov o'tkazilgan taqdirda nima uchun birinchi o'rinni olishga loyiq ekanini isbotlashga urinishadi. Eng yaxshi ta'rif egasini boshlochi tomonidan rag'batlantiriladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Vohidov "Bolalar psixologiyasi", Toshkent-1992
2. Sh. A. Do'smuxamedova , Z.T.Nishonova, P.S. Ergashev "Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixologiyasi" (Psixodiagnostika va psixokorreksiya masalalari), Toshkent-2012

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА

Б.С.Матьякубов, С.М.Тойлибаев
Нукусский Государственный педагогический институт

Дальнейшее совершенствование высшего образования предусматривает подготовку высококвалифицированных специалистов всех звеньев народного образования, в том числе и для специалистов физического воспитания и спорта. Следует отметить, что глава нашего государства уделяет особое внимание углублённому развитию физической культуры и спорта в целом. Особого внимания

заслуживают итоги пленарного заседания (20-сентября 2018-года), под руководством Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева по вопросам развития физической культуры и спорта, по улучшению спортивной инфраструктуры на местах, о совершенствовании отбора талантливой молодёжи в сборные команды республики, о мерах по созданию благоприятных условий для спортсменов и для тренеров в том числе.

Ответственная роль в подготовке специалистов отвечающих современным требованиям принадлежит педагогическим институтам. Ведь студент – это завтрашний учитель, воспитатель целого поколения. Исходя из вышесказанного возникает практическая необходимость реформирования и в научном внедрении инновационных подходов в подготовке высококвалифицированных и конкурентно способных специалистов физической культуры и спорта. В связи с этим возникла необходимость пересмотра сквозной программы учебной и производственной практики студентов факультетов физического воспитания. Программой педагогической практики в общеобразовательных школах предусматривается выполнение студентом-практикантом большого объёма учебно-воспитательных и тренировочных работ. Нужно отметить и то, что во время прохождения педагогической практики осуществляется проверка и закрепление теоретических знаний и практических навыков студентов в проведении учебной, спортивно-массовой и воспитательной работы с детьми школьного возраста. Для получения доступа к педагогической работе будущий специалист физической культуры и спорта должен овладеть специальными знаниями, умениями и навыками по ведению образовательной и воспитательной работы, проведению спортивно-оздоровительных и массовых мероприятий с детьми школьного возраста. Для достижения этих и других целей необходимо организовывать педагогическую практику путём внедрения современных технологий и интерактивных методов, направленных на формирование у будущих специалистов на инновационно-ориентированное мышление отвечающих современным требованиям сегодняшнего дня, таких как секционная (кружковая) работа-теория тренировки по избранному виду спорта; оздоровительная и ритмическая гимнастика, аэробика, группа - ОФП, и т.д.

В основе программ «Ознакомительной практики» и «Педагогической практики в общеобразовательной школе», выявилась их методологическая необоснованность содержания будущему специалисту. Анализу были подвергнуты все доступные методические документы, предложения кафедр по совершенствованию практики студентов, отчеты методистов и руководителей практики, и прочая специальная литература по подготовке специалистов по физической культуре и спорту. Обнаружилось, что вся подготовка студентов к профессиональной деятельности не следует единой концепции, не имеет стратегии, перспективы. В программе подготовки не применяются общетеоретические и общенаучные подходы (различных внеурочных форм занятий, ведению кружковой деятельности, «физкульт пауз» на переменах и «физкульт минут» во время занятия), а основное время уделено лишь уроку в школе. Не изучив выше перечисленные формы проведения, средства, методы, принципы и другие компоненты подготовки специалистов по физической культуре и спорту, специалист не сможет решать поставленные правительством задачи. Отсутствует комплексная целевая программа специального образования и профессионального становления студентов и стратегического плана формирования личности.

Представления о модели специалиста физкультуры и спорта, как о потенциальном специалисте и его учебной и иной деятельности как моделирующей в условиях факультета физической культуры как будущую целостную профессиональную деятельность. Анализ проблемной ситуации, выявление критериев и моделирование системы подготовки студента как личности готовящегося к труду в сфере физической культуры и спорта. При этом опираясь на основное положение согласно которому студент может стать специалистом, мастером своего дела только в процессе деятельности в которых он активно и систематически упражняется, тренируется, саморазвивается. При этом большая роль уделяется самообразованию.

По сути, педагогическая практика для будущих специалистов физической культуры по своей значимости стоит выше любого экзамена по другим предметам, потому что практика является реальной проверкой профессионализма и мастерства студентов факультета физической культуры, где оценкой является достижение поставленной задачи (*прим:* улучшение спортивных показателей учащихся).

В заключении стоит отметить, что будущий специалист физического воспитания должен уметь хорошо планировать свою педагогическую деятельность. В процессе работы с детьми практикант должен распределять подготовленный материал по каждому конкретному занятию, недели или месяцу; работа должна быть осмысленной, творческой. Также следует отметить, что для успешного осуществления поставленных задач практического применения полученных знаний, очень важна благоприятная для работы обстановка.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА СИНФДАН ТАШҚАРИ ЎҚИШ ДАРСЛАРИДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ БЕРИШ ЙЎЛЛАРИ

М.Аллаяров – ўқитувчи
Нукус давлат педагогика институти

Қорақалпоқ мактабларида бошланғич синф ўқувчиларининг экологик маданиятини щар томонлама шакллантиришда унинг шаклланганлик даражалари тўғрисидаги маълумотларга ҳам эга билишимиз керак бўлади. Чунки, бошланғич синфлар ўқувчиларида экологик маданиятнинг дастлабки элементлари пайдо былади. Улар табиат, унинг гўзаллигини образли тафаккур ёрдамида ҳис этади. Бу жараёнда ундаги дастлабки экологик маданият элементлари табиатни асраш, ундан завқланиш хисси сифатида намоён бўлади. Бу ҳиссиётлар ўқувчининг экологик маданиятини босқичма-босқич ривожлантириб, меҳнат қилиш, табиатни авайлаб асраш иштиёқини янада ривожланишига олиб келиши мумкин. Чунки ўқувчиларда экологик маданиятни таркиб топтириш уларнинг ҳаётда ўз ўринларини топиш, моддий оламни тушуниш, Ватан ва ватанпараварлик туйғусини қарор топтиришга ёрдам беради. Ўқувчи кундалик турмуш, оила, маҳалла, мактабда атроф-муҳит экологиясини тушуниб етишга интилади. Бу соҳадаги фикрлар олимлар ўртасида кенг муҳокама қилиниб келинмоқда. Шунга кўра ўқувчиларда экологик маданиятни таркиб топтириш икки томонлама аҳамиятга эга:

1. Ижтимоий ҳаёт, табиий бойликлар жамият тараққиётига таъсири сифатида.
2. Жамиятнинг асоси бўлган оила ижтимоий ҳаётини ўзгартириши нуқтаи назаридан намоён бўлади.

Ўқувчиларнинг экологик маданиятини шакллантириш даражалари турлича:

1. Дастлабки даража-ўқувчига руҳий-ҳиссий таъсир этиш. Бу таъсир табиатга муҳаббат, унинг гўзалликларидан завқ ола билиш, табобат оламига муҳаббат туйғусининг пайдо бўлишидан бошланади.

2. Иккинчи даражаси ўқувчига табиатни асраш ва унга оқилона муносабатда бўлиш ҳиссини таркиб топтиришдан иборатдир. Бу таъсир табиат билан фаол ҳаётий муносабатда бўлиш, яъни унинг бойликларига маънавий-аҳлоқий ёндашиш кўникмаси орқали намоён билади. Бунда ўқувчида табиат ва кишилик жамияти олдидаги бурч ҳисси қарор топтирилади.

3. Учинчи даражаси экологик маданиятни шакллантириш мақсадаларини ўқув фани мақсадлари билан уйғунлаштириш билан амалга оширилади. Бунда экологик маданиятни шакллантиришнинг руҳий–ҳиссий қирралари ривожланиб ўқувчининг кейинги ҳаёт фаолияти учун асос бўлади.

Экологик маданиятни таркиб топтириш даражалари бу илгариги қарашлар нуқтаи назаридан табиатни инсон ҳоқиши асосида бўйсиндириш эмас, балки унинг инсоннинг турмуш шарт-шароитларини яхшилашга йыналтирилган, инсоннинг табиатга былган муносабатини маданийлаштирадиган, яъни инсон ва табиат муносабатларини мувофиқлаштириш, уйғунлаштиришга қаратилган педагогик таъсирдир. Ҳозирги вақтда инсон фақат табиатга таъсир этибгина қолмасдан, табиат-инсон орасидаги мувозанатни меъёрлаштиришга ҳаракат қилади .

Тадқиқотимизда қорақалпоқ мактабларининг бошланғич синф ўқувчиларида экологик кўникмаларни ривожланиши учун синфдан ташқари машғулотлар жараёнида ҳам уларга экологик таълим-тарбия бериш имконияти мавжуд. Ўқувчилар бу даврда атроф-муҳитга маданий муносабатда бўлиш меъёрларини ўргана бошлайдилар. Ўсимлик ва ҳайвонлар дунёси билан яқиндан танишадилар, табиат манзараларини кузатишга одатланадилар. Бу жараёнда ўқувчиларнинг табиатни англаш кўникмалари ривожланиб, уларда меҳнатга бўлган лаёқат қарор топа бошлайди.

Адабиётлар:

1.Абдурахимов К. Экологик билимлар амалиётда.// Халқ таълими, №2, 2001й,99-102-бетлар.

2.Абзиев Н, Ыскаков Т. Экологиялық тәрбия. Баслаўыш мектеп журналы. №5, 1990, 14-15 бетлер.

3.Қарақалпақ халқының мектеп ҳәм педагогикалық ойлары. Нөкис,1999, 63-70-бетлер.

ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Номозов Ф.Ш., доцент , Аминов И.Б., доцент,
СамДУ “Таълимда компьютер технологиялари” кафедраси

Бугунги кунда таълим тизимини тубдан ислоҳ этиш жараёнида ўқув юртларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва ундан самарали фойдаланишни таъминлаш, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий адабиётларни такомиллаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилиб, таълим жарёнини компьютер, мультимедиали электрон қўлланмалар, интернет, электрон маълумотлар базаси, масофадан ўқитиш каби янги ахборот технологиялари асосида ташкил этишни янада юқори даражага олиб чиқиш ҳамда дарс жараёнида ўқув, ўқитиш, моделлаштириш, амалий, ахборотли ва бошқа дастурлардан кенг фойдаланиш оид бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Таълим жараёнида замонавий педагогик ва ахборот технологиялари асосида ташкил этиладиган дарслар қуйидаги талабларга жавоб бера олиши лозим:

– фаннинг илғор ютуқлари, педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланиш, дарсни ўқув-тарбиявий жараённинг замонавий қонуниятлари асо-сида ташкил этиш;

– дарсда педагогик ва ахборот технологиялар ёрдамида барча дидактик тамойил ва қоидаларнинг оптимал нисбатларини таъминлаш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида ўқувчиларнинг қизиқишла-ри, лаёқати ва талабларини ҳисобга олиш асосида улар томонидан билим-ларнинг пухта ўзлаштирилиши учун зарур шарт шароитларни яратиш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида ўқувчилар англаб етадиган фанлараро боғлиқликларни ўрнатиш;

– илгари ўрганилган билим ва малакалари, шунингдек, ўқувчиларнинг ри-вожланиш даражасига таяниш;

– педагогик ва ахборот технологиялар шахснинг ҳар томонлама ривожлантиришни мотивациялаш ва фаоллаштириш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида ўқув-тарбиявий фаолиятнинг барча босқичлари мантиқийлиги ва эмоционаллигини ошириш;

– педагогик ва ахборот технологиялар воситалардан самарали фойдаланиш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида зарур билим, кўникма ва малакалар, фикрлаш ва фаолият рационал усулларини шакллантириш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида мавжуд билимларни доимо бойитиб бориш эҳтиёжини юзага келтириш;

– педагогик ва ахборот технологиялар асосида ҳар бир дарсни пухта лойи-ҳалаштириш, режалаштириш, ташҳис ва таҳмин қилиш.

Таълим жараёнида таълим дастурлари билан таъминланган компьютерларни деярли барча дидактик масалаларни, шу жумладан ахборотни йиғиш, сақлаш ва узатиш, ўқув-тарбиявий жараёнини бошқариш, талабалар билимини назорат ва таҳлил қилиш, машқларни бажариш, ўқув жараёни ривожланиши ҳақида маълумотларни тўплаш каби бошқа масалаларни ҳал этишда татбиқ этиш мумкин.

Замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш таъ-лим тизимининг қуйидаги асосий йўналишларини аниқлашга имкон беради:

– таълим тизимида ўқитиладиган барча фанлар бўйича ўзлаштириш даража-сини оширишни таъминлаш;

– таълим тизимида ўқувчиларнинг қобилияти, иқтидори, мустақил фикр-лаш, коммуникатив малакаларни шакллантириш, фанлар бўйича билим эгаллашни ривожлантириш, малак ва кўникмани шакллантиришга имкон берувчи жараёнларга эътиборни кучайтириш.

– талабалар билимини назорат қилиш учун педагогик ва ахборот технолог-ияларидан автоматлаштирилган тест синовлари ўтказиш, баҳолаш ва бошқаришда кенг фойдаланиш, яъни педагогик жараённинг самарадорли-гини ошириш.

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАР КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

А.М.Суяров - катта ўқитувчи, И.Б.Аминов - доцент
Самарқанд давлат университети

Бугунги кунда замонавий ахборот ва компьютер технологиялари асосида ўқувчиларнинг компетенциясини шакллантириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

– ахборот-телекоммуникацион технологиялар ўрганиш объекти сифатида, яъни янги ахборот технологиялар, уларнинг таркибий қисмлар ва фойдаланиш соҳалари бўйича умумий тушунча ва малакаларга эга бўладилар;

– ахборот-телекоммуникацион технологиялар ўқитиш воситаси сифатида, яъни замоновий ахборот ва педагогик технологиялар асосида билим берилади ҳамда маъруза, амалий ва лаборатория машғулотлари компьютерларнинг замонавий дастурий воситалари асосида ташкил этилади;

– ўқув жараёнини бошқариш воситаси сифатида, яъни таълим муассасасининг барча иш фаолияти самарадорлигини ошириш учун ахборотлаштириш, таҳлил ва башорат қилиш тизимини яратиш воситалари ўргатилади;

– илмий-татқиқот ва педагогик изланишлар самарадорлигини ошириш учун замонавий ахборот тизимларини яратиш ва татбиқ этиш бўйича билим ва малакалар шакллантирилади.

Замонавий ахборот ва компьютер технологияларидан фойдаланиб ўқувчиларнинг компетенциясини шакллантиришда асосий эътибор ахборот ресурслари ва жамиятнинг ахборотлашуви, Интернет тармоғидан ахборотлар излаш ва топиш, таълим тизимида янги ахборот технологиялари фойдаланиш, ахборот технологиялари асосида ўқув-услубий ва педагогик-татқиқот фаолиятларни шакллантириш мавзуларни ўзлаштиришига қаратиш муҳим ҳисобланади:

Таълим муассасаларида ўқувчилар компетенциясини ривожланишини таъминлайдиган, ижтимоий талабларини қондиришга ҳамда ўқувчиларни ўз иқтидорини, билимини, малакасини намойиш қилишга йўналтирилган, шунингдек уларнинг маданий, таълимий ва илмий салоҳиятини, яъни компетентлигини ривожлантириш ва бошқаришга мўлжалланган ахборот тизимини яратиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Бунда замонавий ахборот коммуникацион технологиялари воситалари билан амалга ошириладиган ҳар қандай мулоқот уларни ахборот тизимини кенгайтириш, билим эгаллаш ва мустақил таълим олиши учун шароитлар яратиш, таълим-ахборот ресурсларидан ўз педагогик фаолиятида фойдаланиш, мулоқотда бўлиш, зарур маълумотларни излаш ва топиш, тармоқнинг турли турли ижтимоий ва таълимга оид сайтларида ишлай олиш, шу билан бирга компетенциясини ривожлантириш имкониятини беради.

Ўқувчилар компетенциясини ривожлантириш ахборот тизими таълим сифатини таъминлаш ва таълим жараёни барча субъектлари ривожланиши, ўқувчиларнинг мустақил билиш ва илмий-изланиш фаолиятига керакли шароитларни яратишга йўналтирилган ахборот-тизимидир.

Ахборот тизимининг асосий функциялари қуйидагилар: таълим соҳаси да мустақил таълим олиш, малака ошириш ва ўз устида мукаммал ишлаш фаолиятини ташкил этишда ёрдам бериш; илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва иш фаолиятида улардан фойдаланиш; касбий фаолият ва бошқа соҳаларга тегишли ахборотларни йиғиш, сақлаш ва қайта ишлаш; билим ва маҳоратларини янгилаш ва чуқурлаштириш; дарс жараёнини янги ахборот ва педагогик технологиялар асосида ташкил этиш.

Ахборот тизими ўқувчилар, педагоглар ва таълим ходимлари учун услубий муҳит яратиш, керакли ахборотдан самарали фойдаланиш, замонавий ахборот манбаларидан услубий ёрдам олиш, ўз фаолияти юзасидан керакли билим, кўникма ва малакани шакллантириш учун хизмат қилади

АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

Аминов И.Б., доцент, Мардонов Д., ассистент
СамДУ “Таълимда компьютер технологиялари” кафедраси

Ҳозирги кунда таълим жараёнини янги ахборот-коммуникацион технологиялари воситалари асосида шакллантириш, замонавий электрон ахборот ресурслари ва порталлари яратиш ҳамда таълим тизимини янада ахборотлаштиришда муҳим роль ўйнамоқда. Бу эса таълим тизимида ўқувчиларга таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини ҳал этиш ўқитувчиларнинг билими, малакаси, касбий маҳорати, иқтидори, истеъдоди ва маданиятига ҳамда дарс жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларидан фойдалана олиш фаоллигига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда республикамизда янги замонавий таълим технологиялари тизими яратилиб, унинг асосий вазифаси таълим тизимидаги таълим мазмуни узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш, фанларни ўқитиш услубиятини такомиллаштириш, ўқув жараёнига янги педагогик ва ахборот технологияларини жорий этишдан иборат бўлади.

Бугунги кунда барча таълим муассасаларида таълим олаётган барча ўқувчилар компьютер ва ахборот технологияларини мукаммал ўрганган, ўзлаштирган ва амалиётга татбиқ эта оладиган бўлиши долзарб масалалар-дан бирига айланмоқда. Айниқса, дарс жараёнида фанларни бир-бири билан боғлаб ўтиш, ўтилган мавзуни осонроқ тушунишга ва уларни ўзлаштиришга олиб келади.

Фан соҳасининг ҳар қандай янгилиги, лойиҳаси ва ишлаб чиқариш тармоғи мураккаб математик ҳисоблашларсиз амалга оширилмайди. Бундай ҳисоблашларни енгиллаштириш мақсадида кўплаб замонавий ва универсал интегралашган тизимлар, яъни амалий дастурлар пакети яратилмоқда. Амалий дастурлар пакети амалий ва тизимли дастурлар билан биргаликда фойдаланиш орқали компьютерларнинг амалий даражасини оширишга қаратилган дастурий ишланмаларнинг кенг доирасини ўз ичига олади.

Ана шундай замонавий дастурлар мажмуасидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш учун аниқ фанларни ўқитишни ташкил этишда улар билан кўпроқ мулоқот қилиш керак бўлади. Аниқ фанларни ўқитишни ахборот технологиялари ёрдамида ташкил этиш этиш, бир томондан дарс сифати ва самарадорлигини оширса, иккинчи томондан ўқувчиларда ахборот технологиялари воситаларини чуқур ўрганиш билим ва кўникмаларини ҳосил қилади.

Бизга маълумки, аниқ фанларни ўқитиш тизимида ўқувчиларнинг билим доираси, дунёкарашини, тасаввурлаш қобилиятини шакллантиришда алоҳида ўрин тутади. Чунки аниқ фанлар бошқа кўплаб предметларни ўрганишда, янги техника ва технологияларни, ахборот воситаларини ўзлаш-тиришда кенг қўлланилади.

Ҳозирги вақтда аниқ фанларни ўқитишда компьютер ва ахборот техно-логиялари воситаларидан кенг қўлланилмоқда. Компьютер ва ахборот технологиялари воситалари ўқув материалларини яхши ўзлаштириш ва эгаллашга, улар мазмунини узок вақт эсда сақлаб қолишга, билимларни мустаҳкамлашга имкон беради, ўқувчиларнинг предметга бўлган қизики-шини янада орттиради.

Таълим тизимида айниқса аниқ фанларини ўқитишда замонавий ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиш кенг тарқалган бўлиб, улардан асосийлари Excel дастури ҳамда Maple математик пакети ҳисоб-ланади. Бу дастурлар ўзининг кенг имкониятлилиги ва фойдаланишнинг оддийлиги билан бошқа воситалардан фарқ қилади.

Excel дастури математика дарсларида оддий ҳисоблашлардан тартиб мураккаб ҳисоблашларни бажариш, оддий ифодаларни қийматларини ҳисоб-лаш, тармоқланувчи ва такрорланувчи жараёнларга доир масалаларни ечиш, функцияларнинг қийматлар жадвали ва графигини ҳосил қилиш, тенглама ва тенгламалар системасини сонли ва график усулларда ечиш каби бошқа имкониятларни яратади. Умумтаълим мактабларида математика фанларини ўқитишда Excel дастуридан фойдаланиш бир томондан фанлараро интеграцияни амалга оширса, бошқа томондан мавзуларни ўзлаштиришда ўқувчиларнинг билим даражасини, фаоллигини ва уларни дарсга бўлган қизиқишини ҳамда дарснинг кўргазмалигини оширади.

Maple муҳитида математик формула ва ифодаларни аналитик алмаш-тиришларни ўтказиш учун кенг имкониятлар мавжуд. Бу имкониятларга ифодаларни соддалаштириш, қисқартириш, кўпайтувчиларга ажратиш, қавсларни очиш, рационал касрларни нормал кўринишга келтириш ва ҳоказо шунга ўхшаш кўплаб айний алмаштиришга доир амалларни келтириш мумкин. Maple муҳитининг ушбу имкониятларидан умумтаълим мактабларининг математика дарсларида ифодаларни айний алмаштиришга доир мавзуларни ўтишда кенгроқ фойдаланиш мумкин. Бу эса ўқувчиларни математика дарсларида ифодаларни соддалаштириш ва қисқартиришга оид билим ва малакаларини шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги кунда ўқитишнинг интерфаол усулларини қўллаш педагогик технологиянинг асосини ташкил этиб, бу жараён ўқутувчи билан ўқувчи ўртасидаги педагогик мулоқот давомида уларнинг ҳар бири маълум фаолият турларини амалга оширадилар. Инновацион технологиянинг асосий жараёни ўқитувчи учун сўзлаш, кўрсатиш, топшириқлар бериш, назорат қилиш, мустақил билим олиш ва фикрлашга ўргатишдан, ўқувчи учун эса диққатни жамлаган ҳолда тинглаш, кузатиш, топшириқлар бажариш орқали мустақил билим олиш ва фикрлашга ўргатишдан иборат.

Аниқ фанларни ўқитишда ўқувчиларнинг ижодий фаоллиги , ташаб-бускорлигини оширишни ҳисобга олган ҳолда муаммони ҳал этиш , мустақил ишлашга йўналтириш асосий мақсад қилиб қўйилиши лозим. Мавзулар бўйича баҳс-мунозара уюштириш, машғулотларда ребус, кросворд, чайнвордлардан фойдаланиш , дидактик ўйинларни қўллаш, кичик ва катта гуруҳларда ишлаш , интерфаол методлардан, ахборот технологияларидан фойдаланиш ижобий натижаларни беради.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA TRIZ TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

N.B.Muratova - o’qituvchi, S.A.Abdirazzoqova- 1 kurs talaba
SamDU

Hozirgi zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biri shaxs tarbiyasiga yangicha yondashuvni tashkil etishdan iborat. Bu jarayonni amalga oshirishda, avvalambor, uzkuksiz ta’lim tizimining ilk bo’g’ini hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimidan boshlash maqsadga muvofiqdir. Bu boradagi ishlarni mazmuni va mohiyati Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo’g’ini maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta’lim muassasalari davlat va nodavlat

tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash borasida chiqargan farmonida ham o'z ifodasini topgan. Ushbu farmonga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi 528-son asosida "Davlat maktabgacha ta'lim muassasasi to'g'risida" nizom tasdiqlangan. Ushbu nizomga maktabgacha ta'lim muassasasining quyidagi vazifalari keltirilgan:

-bolalarning hayotini muhofaza qilish va sog'lig'ini mustahkamlash;

-bolalarda xalqimizning yuksak ma'naviyati va insonparvarlik an'analariga sadoqat tuyg'ularini shakllantirish;

-bolaning rivojlanishidagi (nutqi, ko'rishi, eshitishida) yengil nuqsonlarni korreksiyalashni amalga oshirish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish;

- bolaning shaxsi va boshqa jihatlarini rivojlantirgan holda uni boshlang'ich ta'limni olish va ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlash.

Ushbu nizomni 5-6-bandida ko'rsatib o'tilgan asosiy vazifalar bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimiga yangicha yondashuv asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bizga ma'lumki, uzluksiz ta'limni boshlang'ich bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim kichkintoylarni maktab ta'limiga har tomonlama tayyorlashni amalga oshiradi. Bolalarni kelajakka tayyorlash uchun ularda ijodiy faollik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirish muhim hisoblanadi. Pedagog kichkintoylarga tayyor bilimlarni berishni emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, atrofida bo'layotgan voqea va hodisalarga o'z munosabatini bildira olish ko'nikmalarini tarkib toptirish lozim. Ma'lumki, ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda bolalarni yoshligidan boshlab bo'layotgan voqea va hodisalarga, kattalarning fikrlariga o'z munosabatlarini bildirishlari muhim hisoblanadi. Ota-ona yoki yoshi kattalar bolalar bildirgan fikrlar sodir bo'layotgan voqea hodisalarning yoki ularning yechimini topishda ahamiyatli bo'lmasada, lekin ularga, albatta, "Sening munosabating qanday?", "Sen qanday fikrdasan?", "Sen nima deb o'ylaysan?" kabi savollar bilan murojaat qilishlari lozim. Bu bolalarda kreanivlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Psixolog olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, aynan maktabgacha ta'lim yoshi eng qulay senzitiv davr bo'lib, ularda kreativlik yuqori bo'ladi. Kreativlik ijodiy qobiliyat hisoblanib, yechilmagan vazifalarni hal etishni talab etadi, stereotip tafakkur qobiliyatni inkor etadi. Shu davrda bolalarda ijodiy qobiliyatlari rivojlantirilmasa bolalarda mustaqil fikrlash jarayonlari sust bo'ladi. Bolalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda "Triz texnologiyasi" juda samarali va qulay hisoblanadi.

Xo'sh, "Triz texnologiyasi" nima? Bu texnologiya bolalarda ijodiy va har qanday qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan texnologiya hisoblanadi. Bu texnologiyaga birinchi bo'lib G.S.Altshuller asos solgan. U hamma insonlarda ijodiy qobiliyat mavjudligini ta'kidlaydi. Hammada ijodiylik yoki har qanday qobiliyatni rivojlantirish mumkin.

Triz texnologiyasi bolalarda quyidagi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

-bolalarda ijodiy tasavvurni rivojlantiradi;

-ularda tafakkur ko'nikmalarni shakllantiradi;

-fikrlashda ketma-ketlikni o'rganadi;

-harakatchanlik qobiliyati shakllanadi;

-o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalari shakllanadi;

-nutqi rivojlanadi;

-ijodiy intuitsiya shakllanadi;

-har qanday vaziyatda muammoni yechimini topishga o'rgatadi.

Bolalar bog'chalarida tashkil etilayotgan mashg'ulotlar jarayonida triz texnologiyasidan foydalanish bolalarni ijodiy imkoniyatlarini oshirishda samarali natija beradi. Quyida maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari uchun bolalarni kreativlik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan triz mashg'ulotlarni tavsiya qilamiz. Birinchi

mashg’ulot kichik yoshdagi bolalar guruhlariga mo’ljallangan bo’lib, bu mashg’ulotni tashkil qilishdan asosiy maqsad bolalarni ranglar xilma-xilligi va mosligi bilan tanishtirish, ularda fikrlash qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Bu mashg’ulot **“Rangli koptokchalar”** deb nomlanadi. Bu mashg’ulot pedagog-psixologlar hamda ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Tarbiyachi turli xildagi **“koptokchalarni”** va shu ranglardagi **“tog’orachalarni”** qo’yib, kichik guruh bolalariga rangli koptokchalarni shu rangdagi tog’oralarga joylashtirish lozimligini tushuntiriladi. Mashg’ulot jamoaviy shaklda olib boriladi. Qaysi jamoa tog’oralarga ranglariga mos va ko’p koptokchalarni yig’gan bo’lsa, o’sha jamoa ota-onalar va tarbiyachi tomonidan rag’batlantiriladi. Bu mashg’ulotni olib borish davomida bolalarda ranglar xilma-xilligi haqidagi bilimlar, ranglar mosligini ajratish, mustaqil fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalari shakllanadi.

O’rta guruhlardagi bolalarda matematik tasavvurlarini shakllantirish maqsadida kvadrat, doira, oval, uchburchak shakldagi maketlar yasab, bolalar shu maketlarga mos keladigan shakllarni shu maketning ichiga joylashtirishi tushuntiriladi. Bu mashg’ulotda ham bolalar jamoaviy bo’lib ishlashi maqsadga muvofiq bo’ladi. Bu mashg’ulot jarayonida bolalarda fikr bildirish, taqqoslash, tezkorlik, matematik tushunchalar va tasavvurlar shakllanib, boyib boradi.

Kiyingi mashg’ulotimiz maktabga tayyorlov guruhiga mo’ljallangan. Bu mashg’ulot tayyorlov guruhlaridagi bolalarning yoshi, fikrlashi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda musobaqa tarzida jamoaviy tashkil etiladi. Mashg’ulot “Ajoyib o’rmonga sayohat” deb nomlanadi. Mashg’ulot ochiq maydonda olib boriladi. Bolalar yuradigan yo’lakchalarda turli xil o’rmon va uy hayvonlarini maketi yasalgan bo’lib, atrof ham o’rmon qiyofasida bezatilgan bo’lishi lozim, chunki bolalar mashg’ulot davomida o’zlarini xuddi ertaklar olamiga tushgandek tasavvur qilishlari lozim. Bolalar yo’lakchalardan o’tayotganda turli hayvonlarning maketlariga duch kelishadi va yo’lak oxirida esa shu hayvonlar yashaydigan makonlar ya’ni bir tamonda uy hayvonlari uchun mo’ljallangan uy maketi, ikkinchi tamonda o’rmon maketi joylanadi va maketlarning oldida hayvonlar iste’mol qiladigan oziq-ovqatlar maketlari ham joylashtiriladi. Bolalar jamoasi ikki guruhga ajratilib, birinchi guruh uy hayvonlari va ular iste’mol qiladigan oziq-ovqatlarni yig’ish, ikkinchi guruhga esa o’rmon hayvonlari va ular iste’mol qiladigan oziq-ovqatlarni yig’ish vazifasi topshiriladi. Masalan, quyon maketining oldiga sabzi joylashtiriladi. Musobaqada g’olib chiqqan bolalar jamoasi rag’batlantiriladi.

Bu mashg’ulotni o’tkazishdan asosiy maqsad bolalar dunyoqarashini shakllantirish, jamoa bo’lib ishlash, tezkorlik ko’nikmalarini hosil qilish, do’stona munosabatlar o’rnatish, fikrlash qobiliyati va ongini o’stirish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi 528-son qarori asosida “Davlat maktabgacha ta’lim muassasasi to’g’risida”gi nizom.

2. Anotoliy Gen “Triz pedagogika”, 2015 yil.

3. Ra’no Nosirova “Triz texnologiya nima”. Maktabgacha ta’lim jurnali, 9-son. 2015 yil.

ДАРС ЖАРАЁНИДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ УСУЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ

У.Ж.Жаксымова – ф.ф.н., Н.Айитбаев - талаба
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ТАТУ Нукус филиали

Жамиятда фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган бир пайтда инсон учун зарур бўлган кўплаб илмий билимлар, тушунча ва тасаввурлар ҳажми кескин ортиши натижасида фанлар орасида интеграция жараёни вужудга келмоқда.

Жамият ривожланиши ва таълим тизими ўртасидаги муносабат мураккаб кўринишга эга бўлиб, юқори даражадаги жўшқинлик билан фарқланади. Таълим барча фаол ва суст ўзгаришлар таъсирини қабул қилавермайди, жамиятда бўлаётган воқеаларга эса ўз таъсирини ўтказади. Ана шу нуқтаи назардан таълимдаги ўзгаришлар фақатгина натижа сифатида эмас, балки жамиятнинг келгусидаги ўзига хос ривожланиш шартидир. [И.Р.Альджанова:1]

Дарҳақиқат, узлуксиз таълим тизимида олий таълим алоҳида ўрин эгаллаб, унинг энг муҳим вазифаларидан бири замонавий педагогик технологиялар асосида юқори даражадаги ўқитишни ташкиллаштириш ва малакали кадрлар тайёрлашни таъминлашдир. Ҳозирги даврда юқори малакали педагогларга бўлган талаблар ортиб бораётганлиги, баркамол авлодни асрлар давомида шаклланиб келган умуминсоний ва миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш лаёқатига эга, фаннинг фундаментал асосларини, педагогика ва психология методларини мукаммал эгаллаган, касбий тайёргарлиги юксак даражада бўлган ҳамда замонавий педагогик ва ахборот технологияларини амалиётда қўллаш кўникма ва малакасига эга ижодкор педагогларни тайёрлаш талаб этилаётганлиги ҳақидаги илмий қарашлар баъзи адабиётларда таъкидлаб ўтилган. [У.Ш.Бегимқулов:2]

Олий таълимда дарс жараёнини сифатли ўтиши ҳар бир фан ўқитувчисининг педагогик маҳорати билан боғлиқ бўлиб, у талабаларнинг ўқув жараёнида таълим олиши, талаб ва қобилиятларининг шаклланиши учун шароитлар яратиб беради. Демак, таълим бошқа тилларда олиб бориладиган академик гуруҳларда давлат тилини ўқитишда фан ўқитувчиси ўз ҳар хил илғор педагогик технологиялардан фойдаланиб дарс ўтиши ва дарс жараёнида методларни мавзулар билан чамбарчас боғланган ҳолда талабаларнинг психологик хусусиятларидан келиб чиқиб қўллаши керак.

Олий таълимда фан ўқитувчиси ўқув жараёни самаралилигини таъминловчи педагогик малакаси шаклланган, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни англаб етадиган ва янги профессионал фикрлашни юзага келтирадиган, педагогик билимлар тизимини эгаллаган ва ўқитиш технологиясини талабалар профессионал фаолиятига энг яқин методлар сифатида ўзлаштирган бўлиши лозим.[Н.Н.Азизходжаева:3]

Дарҳақиқат, таълим тизимини жорий этишда ҳар бир фан ўқитувчисининг ўз фанига ва баркамол авлод таълим-тарбиясига оид янгиликларни мунтазам равишда ўрганиб, уларни ўз фаолиятида изчил қўллай билиш маҳоратига эга бўлиши бугунги куннинг муҳим талабларидандир.

Дарсда замонавий ўқитиш технологияларини қўллашда ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро ҳамкорлиги асосида дарс самарадорлигини ошириш талабаларда мустақил фикрлаш, фикр-мулоҳазалар юритиш, муносабат билдириш, кўникмасини шакллантириш мумкин. Бунда талабалар ўзлари фаол иштирок этган ҳолда якка, жуфтликда, кичик гуруҳларда муаммо ва саволларга жавоб топишга ҳаракат қилади, фикрлайди, баҳолайди, ёзади, сўзга чиқади, далил ҳамда асослар орқали қуйилган масалани ёритиб беришга ҳаракат қилади. Демак, шундай замонавий ўқитиш технологияларини ҳар хил усуллардан фойдаланган ҳолда давлат тилидан ўтиладиган мавзуларни мисол тариқасида айтиб ўтишимиз мумкин. Лекин шуни таъкидлаш жоиз, давлат тилини пухта эгаллаш учун ҳар бир талабага ўзбек тилининг оғзаки ва ёзма нутқ шаклларини тўлиқ ўзлаштириши, унинг сўз бойлигидан грамматик билимлар асосида тўғри фойдалана билиши, кундалик турмуш ва танлаган ихтисослигига оид мавзуларда ўзбекча эркин мулоқотга

кириша олиш каби малакавий талаблар қўйилади. Масалан, таълим бошқа тилларда олиб бориладиган гуруҳларда ўзбек тили фанидан «Ахборот коммуникация технологиялари» мавзуси берилган. Бу мавзу бўйича талабалар Ўзбекистонда АКТ соҳасининг ривожланиши ҳақидаги матнларни ўқиш, уларни қайта ҳикоялаш, ўз соҳаси бўйича янгиликларни излаб топиш, АКТ соҳаси тарихи, соҳа олимлари ҳақида кичик ҳикоялар ёзишни ўрганиш ва шулар асосида ташкил этилган ролли ўйинларда иштирок этиши керак.

Дарсда «Ахборот коммуникация технологиялари» мавзусини ўрганиш учун замонавий ўқитиш технологиясининг «Ҳар ким ҳар кимга ўргатади» усулини қўллаш самарали натижалар беради. Бу усулни қўллашда талабаларнинг ўзаро ўргатувчига айланиши, уларнинг маълум билимларини ўзлаштиргач ўртоқлари билан баҳам кўриш имконини беради.

Дарсда замонавий ўқитиш технологияларини қўллашда ҳар бир дарснинг технологик харитасини ишлаб чиқиш лозим. Дарснинг технологик харитасида дарснинг босқичлари ва мазмуни, унда иштирок этадиган ўқитувчи ва талабаларнинг ҳаракатлари белгиланади. «Ҳар ким ҳар кимга ўргатади» усулини «Ахборот коммуникация технологиялари» мавзусида фойдаланишдаги мақсад – талабаларга дарс ўтиш жараёнида ахборот коммуникация технологиялари соҳаси ҳақида зарур бўлган ахборот ва маълумотларни бериш, айни маҳалда талабада мавзу бўйича ахборот олиш ва беришга қизиқиш уйғотиш ҳисобланади. Ахборот коммуникация технологиялари тўғрисида кенг кўламда маълумотга эга бўлган талаба маълум вақт давомида уни иложи борича кўпроқ талабаларга етказиши керак.

Фан ўқитувчиси дарс жараёнида бу усулдан фойдаланиш учун аввало талабаларга методик қоидаларни тушунтиради ва у ўзи тайёрлаган ахборот коммуникация технологиялари тушунчаси ва уларнинг турлари, ахборот коммуникация технологиялари ва уларнинг моҳияти, жаҳон миқёсида ахборот коммуникация технологияларининг ривожи ҳақида «Фактлар карточкаси»ни тасодифий танлаб олиш йўли билан талабаларга тарқатади. Ҳар бир талаба биттадан ахборотнинг бир қисми ёки муайян факт ёзилган карточка олади. Лекин «Фактлар карточкаси»да айнан ўхшаш ахборотлар такрорланмаслиги керак. Барча карточкалардаги ахборотлар йиғини ҳолида ягона ахборот блокини юзага келтиради ва унда ахборот коммуникация технологиялари ҳақида тўлиқ маълумотлар акс эттирилади.

Дарс жараёнида маълум вақт давомида талабалар карточкалардаги ахборотлар билан танишиб чиқади. Шундан кейин ҳар бир талаба ўз билимларини имкони борича кўпроқ иштирокчиларга сўзлаб бериши, «Фактлар карточкаси»даги ахборот ҳақида эркин фикрлар билдириши, шунингдек, ўзини-ўзи ўқитиш тартибида бошқа иштирок этаётган талабалардан фактлар эшитиши учун 10-15 дақиқа вақт берилади.

Ўқитувчи талабаларнинг ўзаро фикр алмашиш жараёнида уларни қўллаб-қувватлаши ва ёрдам бериши лозим. Талабалардан ахборот коммуникация технологиялари тўғрисида ҳар хил фикрлар чиқиши ва улар орасида рақобатликнинг пайдо бўлиши, фикрлар тўқнашуви дарснинг самарадорлигини оширади. Демак, «Ҳар ким ҳар кимга ўргатади» усулини «Ахборот коммуникация технологиялари» мавзусида қўллаш орқали талабаларда энг муқаддас тушунчаларни почта хизмати, телефон, телеграф, алоқа воситалари, компьютер, технология, коммуникация тўғрисида билим ва кўникмаларни ҳосил қилишга эришамиз. Шунингдек, уларда ахборот коммуникация технологиялари ҳақида илмий назарий билимлар шаклланади ва улар ўз устида ишлаб, мустақил

фикрлашга интилади. Талабалар ўз изланишларининг натижасида ахборот коммуникация технологияларининг ҳаётда тадбиқ этилишини ўрганади.

Республикамизда олий таълим тизимидаги вазифаларни амалга оширишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳар бир олий таълим ўқитувчисининг педагогик маҳоратини оширади.

Адабиётлар

1.Альджанова И.Р. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда педагогик инновациялардан фойдаланиш. – Т.: “Fan va texnoligiyalar” нашриёти, 2011.

2.Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2007..

3.Азизходжаева.Н.Н. Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда педагогик технологиялар. Тошкент, 2007 йил.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР НУТҚ МАДАНИЯТИНИ ЎСТИРИШДА ОИЛАНИНИГ ЎРНИ

Ш.Х.Қодирова – ўқитувчи, З.Ш.Мамадиева – 2 курс талаба
ТерДУ Мактабгача таълим методикаси кафедраси

Ўрта асрлар Шарқнинг қомусий мутафаккири Абу Наср ал-Форобий (873-950) инсонни ҳар томонлама такомиллаштириш, уларни умумий бахт-саодатга етаклаш йўллари ва усулларини ўзининг ижтимоий-сиёсий таълимоти марказига қўяди, бу эса унинг дунёқарашларнинг умуминсоний асосга эгалигидан далолат беради. Унинг фикрига кўра, таълим ва тарбия оилада, ўқитувчи ёрдамида мактабда ва яхшиликка асосланган жамиятда унинг раҳбари ёрдамида амалга оширилиши мумкин.

Форобий фикрига кўра –таълим ва тарбия ўзаро бир-бирига боғлик бўлиб, улар шахсни маънан камолотга етказувчи турли йўллар ҳисобланади**.** Дарҳақиқат, ўзбек оиласининг ўзига хос, бетакрорлиги-ўзбекона обод-ахлоқ, расм-русмлар, урф-одатлар, миллий қадриятлар, анъаналар, таълим-тарбия, маънавий етукликка интилиш кабиларнинг барҳаётлигидадир.

Инсон ҳаётда билим олишга интилишни, ватанни севишни, ардоқлашни, қатталарни ҳурмат қилишни, муамала маданиятини ота-онадан ўрганади. Оила биринчи навбатда таълим-тарбия маскани ҳисобланади. Ёш авлодга маънавий, ахлоқий-маданий тарбия беришнинг йўллари ва воситалари хилма-хил бўлиб, булар ичида болаларнинг нутқи, муомаласи алоҳида ўрин тутади. Ота-онанинг шахсий намунаси бола тарбиясининг энг муҳим методларидан бири ҳисобланади.

Болаларнинг таълим-тарбиясига, билим олишига асосий замин яратувчи маскан оиладир. Болаларда инсонийлик, аввалambор, оилада, ота-оналардан ибрат олган ҳолда шаклланади. Ота-она болага бошидан таълим-тарбияни, нутқ маданиятини, одамийлик ҳислатларини қунт билан сингдириб борсалар, етук, баркамол, соғлом, мустақил фикловчи энг асосийси, одобли шахс бўлиб етишадилар.

Нутқ маданияти инсон маънавий маданиятининг таркибий қисми ҳисобланади. Нутқ маданияти бу аввало, фикрлаш маданиятидир. Ота-оналар аввалambор, болаларнинг нутқ маданиятини назорат қилиб боришлари, болалари нутқига

жиддий эътибор беришлари, мулоқотда нутқ қоидаларига риоя қилишлари, бола нутқини такомиллаштиришни тўғри йўлга қўйишлари керак.

Оила бола учун энг асосий тарбиявий муҳит бўлиб, бу муҳитда шахс камолати муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Оилада уюштирилаётган суҳбатлар алоҳида диққатга сазовордир. Обод-ахлоқ мавзусида уюштирилган мулоқотлар фарзандларнинг тил воситаларини мустақил тарзда қўллашларига эришиш зарурлигини кўрсатади.

Нутқ маданияти бу аввало, фикрлаш маданиятидир. Ота-оналар аввалambор, болаларнинг нутқ маданиятини назорат қилиб боришлари, болалари нутқига жиддий эътибор беришлари, мулоқотда нутқ қоидаларига риоя қилишлари, бола нутқини такомиллаштиришни тўғри йўлга қўйишлари керак. Оила бола учун энг асосий тарбиявий муҳит бўлиб, бу муҳитда шахс камолати муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Оилада уюштирилаётган суҳбатлар алоҳида диққатга сазовордир.

Обод-ахлоқ мавзусида уюштирилган мулоқотлар фарзандларнинг тил воситаларини мустақил тарзда қўллашларига эришиш зарурлигини кўрсатади. Бундай оилавий суҳбатлар фарзандларнинг кундалик фаолиятида, сайру саёҳатларда самарали натижа бериши шубҳасиздир. Болаларнинг нутқ маданиятини шакллантиришда оиладаги катта кичиклар, тенгдошлари билан қилинадиган муомалалари кўпроқ рол ўйнайди.

Бундай оилавий суҳбатлар фарзандларнинг кундалик фаолиятида, сайру саёҳатларда самарали натижа бериши шубҳасиздир. Болаларнинг нутқ маданиятини шакллантиришда оиладаги катта кичиклар, тенгдошлари билан қилинадиган муомалалари кўпроқ рол ўйнайди.

Болаларда кўпроқ гуруҳ билан қилинган сайрларда теварак-атрофни кузатиб, тарбиячиси ва дўстлари билан сўзлашади, уйда эса оила-аъзолари билан мулоқот натидасида нутқи шакллана боради. Ҳозирги замон талабларига мувофиқ оилада болалар тилини, адабий талаффуз меъёрларига биноан барча товуш ва сўзларни аниқ ва тиниқ талаффуз этиб, сўз бойлигини ривожлантирмоғи лозим.

Ота-онанинг шахсий намунаси бола тарбиясининг энг муҳим методларидан бири ҳисобланади. Ота-оналарнинг ўзаро бир-бирлари билан суҳбатлашишилари, овозларининг паст-баландлиги, сизлаб гапиришлари, юриш-туришлари, муносабатларининг таъсири остида ўсиб-улғайишлари шулар жумласидандир. Ота-онанинг шахсий намунаси бола тарбиясининг энг муҳим методларидан бири ҳисобланади. Ота-оналарнинг ўзаро бир-бирлари билан суҳбатлашишилари, овозларининг паст-баландлиги, сизлаб гапиришлари, юриш-туришлари, муносабатларининг таъсири остида ўсиб-улғайишлари шулар жумласидандир.

Хулоса қилиб айтганда, оилада бирор-бир ютуққа эришиш тарбияга боғлиқ. Оилада фарзандлар нутқ маданиятини шакллантириш, мамлакатимиз равнақига ҳисса қўшадиган, баркамол авлодни вояга етказишда ўз самарасини бериши шубҳасиздир.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARI BIOLOGIYA DARSLARIDA O’QUVCHILARNING EKOLOGIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA O’QITUVCHINING O’RNI

A.J.Mengliqulov - o’qituvchi
Surxondaryo viloyati, Qiziriq tumani XTB 40-sonli maktab

Jamiyatning iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning tabiatga ta’sir etish darajasi ham shunchalik ko‘p bo‘ladi. Aholi sonining tez o‘sib borishi natijasida ekologik muammolar ham ko‘payib bormoqda. Ayniqsa, yer, suv, energetika, oziq-ovqat bilan ta’minlash haqidagi muamolar butun dunyo (global) muammolariga aylanib bormoqda.

Ekologik muammolarning asosiy yechimini hal qilishda pedagogik yo‘nalish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, kelajak avlod vorislari ekologik muammolarni maktabdanoq o’rganmoq va munosabat bildirmoq zarur. Ekologik ta’lim-tarbiyaning bosh maqsadi ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. O’quvchilarni ekologik tarbiyalash jarayonida yashab turgan tabiatimiz boyliklarini tejab-tergashga, undan oqilona foydalanish hamda muhofaza qilishga o‘rgata boriladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini har kuni o’z uyida o’yin mashg’ulotlaridan so’ng va ovqatlanishdan oldin qo’llarini albatta sovunlab yuvish orqali gigiyenaga e’tiborli bo’lish bilan “Biz-sog’lom turmush tarafdorimiz” shiori ostida muntazam jismoniy mashqlar bilan: birinchidan, kasal bo’lmaslik uchun- uylarni toza saqlashga o’rgatish, ikkinchidan qo’llariga kasalliklarni keltirib chiqaruvchi mikroorganizmlar ko’payishiga yo’l qo’ymaslik, uchinchidan sport bilan shug’ullanish orqali doimo sog’lom bo’lishni tusunturish zarur!

Ekologik tarbiyada boshlang’ich sinf o‘quvchilarni o‘z maktablarini; yashaydigan muhiti, shahar va qishloq ko‘chalarini chiqindilardan tozalash ko‘kalamzorlashtirish, mevali va manzarali daraxt ko‘chatlari ekish, xiyobonlarni, suv havzalarini ozoda saqlash, uy hayvonlariga qarash kabi ishlarda kuchi yetgancha qatnashishga jalb etish katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, 5-11sinflarda biologiya darslarida o’tiladigan mavzular kesimida ekologik tarbiyani shakllantirishni bosqichma-bosqich amalga oshirish mumkin.

Ekskursiya darsida maktab 5-sinf o’quvchilarini yashab turgan qishloqdagi ekologik muammoning salbiy oqibatini tushuntirib o’tdik. Birgina kuzgi xazonni yoqish atmosfera havosini ifloslantirishi, natijada aholi salomatligiga salbiy ta’sir ko’rsatishi anilqandi.

Xulosa qilib aytsak, umumiy o’rta ta’lim maktablarida ta’lim olayotgan yosh avlodga biologiya darslarida ko’proq ekskursiyalar tashkil etish,yashab turgan joylarida mavjud ekologik muammolarning salbiy oqibatlarini tushuntirish va shakllangan bilim ko’nikmalarini amalga tadbiq qilish orqali ekologik muammolarning joylarda keskin kamayishiga erishish mumkin.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga- nega doimo turur joylarimizni tozalamoq zarur?

5-7 sinf o’quvchilariga- nega doimi sport bilan shug’ullshlanishimiz zarur? Nega hasharlar tashkillashtiramiz?

6-9 sinf o’quvchilariga – nega tabiatni asrashimiz va daraxtlarni ko’paytirishimiz, ko’kalamzorlashtishimiz zarur?

10-11 sinf o’quvchilariga- maktabimizda, mahallamizda qanaqa ekologik muammolarni bilasiz va o’sha muammolarni qanday bartaraf etishimiz mumkin? Kabi savollar bilan o’quvchilarni ekologik bilimlarini mustahkamlab, ularning tabiatga bo’lgan ongli, ijobiy munosabatlarini shakllantirish lozim deb o’ylayman!

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРГА ЧЕТ ТИЛИНИ ЎРГАТИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Р.А.Избосарова 4-курс - талаба
ТерДУ Мактабгача таълим йўналиши

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 — 2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарорига асосан Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этиш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсади белгилаб олинган.

Дастурнинг асосий мақсадли вазифалари ва йўналишларида илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш шароитларини яратиш, мактабгача таълим сифатини ошириш, мактабгача таълим муассасаларида болаларни мактабга сифатли тайёрлашни тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига жаҳон амалиётида кенг қўлланиладиган замонавий таълим дастурлари ва технологияларини жорий этиш кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасида бугунги кунда барча соҳаларда туб ўзгаришлар юз берди. Бу ўзгаришлар узлуксиз таълим тизимига ҳам тегишли бўлиб, мактабгача таълим зиммасига алоҳида масъулият юклайди. Зеро, “Таълим тўғрисидаги қонунда кўрсатилганидек: “Мактабгача таълим бола шахсини соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди”. Ёш авлод шахсини шакллантириш вазифасини эса мактабгача таълимнинг самарали психологик-педагогик методларини яратиб, амалиётга жорий этмасдан туриб амалга ошириб бўлмайди. Республикамизда мактабгача таълим аллақачон давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Шу боис таълим тизимининг илк бўғинига доир ҳар қандай муаммо давлат миқиёсида ҳал қилинмоқда. Жумладан, мактабгача таълим тизими тарбиячилари бугунги кунда болаларни мактабга тайёрлашнинг базавий дастури ҳамда тажриба-синов жараёнида юқори баҳоланган ўқув-методик материалларга эга. Мазкур дастурда болаларни жисмоний ривожлантириш, нутқ ва тафаккурини шакллантириш, теварак-атроф билан таништириш каби турли масалалар қамраб олинган.

«Бизнинг барчамиз фарзандларимизнинг бахти, уларнинг келажаги йўлида яшаяпмиз ва меҳнат қиляпмиз. Нафақат хавфсизлигимиз, балки миллий уйғониш ғоясининг амалга оширилиши, давлатимиз тараққиётини таъминлаш ҳам қандай ёшларнинг вояга етишига боғлик .

Фарзандларимиз биздан-да яхширок, биздан-да тозарок. биздан-да олижаноброк, бўлишлари лозим. Улар умумжаҳон цивилизациясининг ютуқларини эгаллашлари, тарихимизни, маданиятимизни, бизнинг буюк авлодларимиз қолдирган меросни чуқурроқ, билишлари лозим».

Болаларни чет тили бўйича мактабгача таълимга катта аҳамият берилаётганлиги бежиз эмас. Мактабгача таълим мамлакатимиздаги узлуксиз таълимнинг биринчи бўғини ҳисобланади ва боланинг келгусида таълимни давом эттириши унинг ушбу боскичда қандай билим олганлигига боғликдир. Мактабгача таълимни ривожлашнтириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- малакали тарбиячилар, педагогларни устувор равишда тайёрлаш;

- мактабгача таълимнинг самарали руҳий-педагогик методикаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Юқорида баён этилганлардан хулоса шуки, таълим методикаларини такомиллаштириш ва юқори босқичга кўтариш фан ва амалиёт зиммасига юклатилган долзарб вазифалар сирасига киради. Психологияда тил инсоний мулоқотда қўлланиладиган белгиларнинг (товушлар, сўзлар, иборалар, айрим элементларни бирлаштириш ва ўзлаштириш қоидалари) энг муҳим табиий тизими сифатида тушунилади. Нутқ эса инсонларнинг тилдан таълим олиши, яъни ахборотни қабул қилиш ва узатишда фойдаланиш жараёни сифатида тушунилади.Таълим амалиётида “тил” сўзи қўлланилганида кўпинча тил билан бирга нутқ ҳам тушунилади. Бу шу билан изоҳланадики, бола нутқи ундан ташқаридаги тил тизими билан белгиланади. У нутқни эгаллар экан, моҳиятан ушбу тил тизими мавжудлигининг қоида ва усулларини ҳам эгаллайди. Ва яна: кишиларнинг нутқий мулоқотини муайян миқдордаги сўзларни ва ушбу тил қоидаларини билишсиз, муайян мазмунни ифодалаш учун ушбу сўзларни бир-бирига боғлаш кўникмаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Она тили ва чет тилларини ўрганишнинг мотивацион асослари турлича. Она тилини ўзлаштиришда катталар на тенгдошлар билан биргаликда ҳаракат қилишга бўлган эҳтиёж мотивацион асос бўлиб хизмат қилади.

Мулоқотга бўлган эҳтиёж чет тилидаги нутқни ўрганишнинг асосий мотивацион манбаси ҳисобланади. Болаларда ўрганилаётган тилда билдирилган фикрларни тушуниш ва ушбу тилда фикр тузиш эҳтиёжи уларнинг чет тилидаги нутқини ривожлантиришнинг муҳим методик шартидир. Чет тилини ўзлаштиришнинг психологик қийинчиликлари психология соҳасига (ҳис-ҳаяжон соҳасига эмас), ўқитилаётган бола онгида икки тил тизимининг (она тили ва чет тили) ўзаро нисбатига ва чет тилини ўқитишда бу икки тизимни қиёслай олишга, она тилидаги кўникма ва қобилиятларнинг ўрганилаётган тилда зарур қобилият ва кўникмаларни шакллантиришга кўрсатадиган салбий таъсирини бартараф этишга тааллуқлидир. Шунинг учун мактабгача ёшдаги ва кичик мактаб ёшидаги болаларга чет тилини ўқитишда биринчи машғулотлардан бошлабоқ, уларда тўғри адабий талаффузни шакллантириш ишига алоҳида эътибор бериш лозим.

ТАЪЛИМНИ ҲАҚИҚИЙ ҲАЁТ БИЛАН БОҒЛОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯ

Д.С.Азаматова - катта ўқитувчиси
Низомий номидаги ТДПУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ

Таълим - мамлакат келажагининг кўзгуси. Давлат ўзининг кучли томонларини, ривожланиш соҳаларини кўриб, миллий таълим дастурини тўғридан-тўғри таълим тизимининг пойдеворига мослаштиради. Саноатлаштириш даврида саводхонлик ва иш қобилиятлари муҳим аҳамиятга эга эди. Постиндустриал даврда ёшлар ривожланишининг технологик жиҳатлари олдинга чиқди. Натижада рақамли инқилоб - Интернет, компьютерлар, ахборот технологиялари юзага келди. Лекин вақт ўтиши билан маҳсулотнинг сифати, унинг ишлаши, ишлаб чиқарувчанлиги уни ишлатиш қулайлиги каби муҳим эмаслиги аниқланди.

STEAM- илм-фан, технология, муҳандислик, санъат ва математикани бирлаштирувчи замонавий ёндашув.

STEAM ёндашувининг ўзлаштиришга таъсири

STEAM ёндашувининг асосий ғояси амалиётнинг назарий билим каби жуда муҳим эканлигидир. Яъни, ўрганиш вақтида биз нафақат ақл (мия), балки қўлларимиз билан ҳам ишлашимиз керак. Дарс вақтида билим олиш тез ўзгарувчан дунё билан мос келмайди. STEAM ёндашуви билан анъанавий ёндашув ўртасидаги асосий фарқ, болалар турли мавзуларни муваффақиятли ўрганиши учун уларнинг ақли ва қўлларини баравар ишлатишидир. Улар билимларни ўзлари учун "ўзлари" ўрганадилар ва яратадилар.

Зеҳн (ақл, интеллект) нима? Ақл-идрок - мақсадга энг самарали тарзда эришиш мумкин бўлган, яъни вақт ва ресурсларни кам сарфлаш билан эришиш мумкин бўлган билишни ташкил этиш қобилияти. Мактаб ўқувчиларининг ақлий ривожланиши ва мазмунига замонавий нуқтаи назар когнитив тузилмалар ҳақидаги назарий ғоялар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у орқали инсон атроф - муҳит ҳақида хулоса чиқаради, келадиган барча янги таассурот ва маълумотларни таҳлил ва синтез қилади. Улар қанчалик ривожланган бўлса, маълумот олиш, таҳлил қилиш ва синтезлаш имкониятини шунчалик яхши тушунади, идрок этади.

STEAM ёндашуви нафақат ўрганиш методи, балки фикрлаш усули ҳамдир. STEAM таълим муҳитида болалар билимга эга бўлиб, шу билимдан фойдаланишни дарҳол ўрганадилар. Шунинг учун улар ўсиб, ҳақиқий дунёда исталган ҳаёт муаммосига дуч келганда, бу хоҳ ифлосланиш ёки иқлимнинг глобал ўзгариши бўлсин, бундай мураккаб масалаларни фақат турли фанлардан олган билимларга таяниш ва биргаликда ишлаш орқали ҳал қилиш мумкинлигини тушунадилар. Фақат битта фандан олинган билимга таяниш етарли эмас.

STEAM ёндашуви ўрганиш ва таълимга бўлган муносабатимизни ўзгартиради. Ўқувчилар амалий кўникмаларга эътибор қаратиш орқали иродасини, ижодкорлигини, мослашувчанлигини ривожлантиради ва бошқалар билан ҳамкорлик қилишни ўрганади. Ушбу кўникмалар ва билимлар асосий таълим вазифасини ташкил этади, яъни таълим тизимининг бош мақсади ҳисобланади.[Nuić, I., Glažar, S.A.,1]

STEAM ўқувчиларда қуйидаги муҳим хусусиятлар ва кўникмаларни ривожлантиришга ёрдам беради: муаммоларни кенг қамровли тушуниш, ижодий фикрлаш, муҳандислик ёндашув, танқидий фикрлаш, илмий методларни тушуниш ва қўллаш, дизайн асосларини тушуниш.

Амалиёт шуни кўрсатадики, ўқувчилар кимё фанини ўргана бошлаганларида дарсда ўргатиладиган дастлабки мавзуларга қизиқишлари юқори бўлади, ўқитувчининг саволларини муҳокама қилишда фаол иштирок этишади ва кимёвий тажрибалар ўтказишдан мамнун бўлишади. Бироқ, оз фурсатдан кейин кимёга ҳали ҳам иштиёқли бўлган 1-2 нафаргина ўқувчи қолади. Кимёга қизиқишнинг дастлабки пасайиши ўқувчилар "Асосий кимёвий тушунчалар" мавзусини ўрганишдан бошланади. Бу мавзуни ўрганишда ўқувчи модда формуласи, валентлик тушунчаларини билиши, коэффициент қўйиш каби малакаларга эга бўлиши талаб этилади.

Ўқитувчиларнинг иш услубларининг бир хиллиги ўқувчилар орасида қизиқишнинг пасайишига олиб келади. Педагогикада муаммоли вазиятларни моделлаштириш янгилик эмас. Бу усул дастлаб Қадимги Грецияда қўлланилган. Муаммоли вазият, одатда, шахсга маълум бўлган воситалар ёки усуллар орқали эриша олмайдиган интеллектуал қийинчилик деб талқин этилади. Кутилмаган қийинчилик мустақил қидирув ишларини олиб боришга ундайди. Умумий ҳолда, муаммога асосланган таълим ностандарт ҳаракатларни, "билимларни

ўзлаштиришнинг репродуктив даражасидан ижодий қидирув ишларига ўтиш” ни тақазо этади.

Мисол учун, крахмалнинг гидролизланишига оид вазифани шакллантириш қуйидагича бўлиши мумкин: хом олма шарбати йод билан реакцияга киришади. Пишган олма шарбати кумуш оксидининг аммиакли эритмасини қайтаради. Ушбу ҳодисаларни қандай изоҳлаш мумкин?

Ёки: майнинг охири. Кун иссиқ. Кимё лаборатория хонасининг деразаси очиқ. Лаборатория столида алюминий хлорид ва калий гидроксид эритмалари склянкалар мавжуд. Тўсатданёмонёпиштирилган ёрлиқлар елвизак сабабли кўчиб полга тушди. Лаборатория хонасига тўгаракда қатнайдиган ўқувчи киради. Ёрлиқларни олиб тартибни тиклашга қарор қилади. Қайси ёрлиқ қайси модданики эканлигини билиш учун ўқувчи бошқа реактивларни ишлатмасдан шу иккита модда билан тажриба ўтказди. Ўқувчи қандай тажриба ўтказди ва у нимани кўрди?

Ўзаро ҳамкорликнинг мотивацияси вазифа матнида белгиланади.

Ўқувчи учун муваффақият вазиятини яратиш қийин деб ўйлаган мавзуни, фанни ўзлаштириб ўзини ғолиб деб ҳис қилиш имкониятини юзага келтиради, бу эса ўрганиш ва билимга қизиқишни сақлаб қолиш учун зарурий компонент ҳисобланади. Муваффақият ўқувчини ушбу фанни ўрганишга ундайди. Бундан ташқари, бу муваффақият кўпчиликнинг келажакдаги касбини белгилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Таълимда янги ёндашув қандай пайдо бўлди? Бу назария ва амалиётни бирлаштиришнинг мантиқий натижасидир. STEAM Америкада ишлаб чиқилган. Баъзи мактаблар ўзларининг битирувчиларининг келажакдаги ривожланишларига эътибор беришди ва фан, технология, муҳандислик ва математика каби фанларни бирлаштиришга қарор қилишди, шунинг учун STEM (фан, техника, муҳандислик ва математика) ташкил этилди. Кейинчалик бу ёндашувга санъат қўшилди ва STEAM ташкил этилди. Ўқитувчилар, бу фанларни ёки бу фанларга оид билимларга эга бўлиш, мактаб ўқувчиларини келажакда юқори малакали мутахассислар бўлишига ёрдам беради деб ҳисоблайдилар. Натижада ўқувчилар яхши билим эгаллаш ва билимларини қўллашга ҳаракат қиладилар.

Дунё ўзгариб борар экан таълим ҳам ривожланиши керак.

Сўнгги бир неча ўн йилликлардаги ўзгаришлар ажойиб, лекин айни пайтда бизни ташвишга солмоқда. Бу янги нарсалар ихтиро қилиниши инсонларнинг ҳали ҳеч қачон дуч келмаган кўплаб янги муаммолар юзага келмоқда. Ҳар куни янги иш турлари, ҳатто янги касб-ҳунар соҳалари пайдо бўлмоқда, шунинг учун замонавий ўқитувчилар ўз билимлари ва кўникмалари вақт талабларига жавоб беришлари ҳақида ўйлашлари керак.

“Бизнинг шароитда STEAM ни амалга ошириш мумкин эмас!”?

Йўқ! Бу афсона эмас, уни амалга ошириш мумкин. Ҳеч ким ва ҳеч нарса ўқитаётган фанингизни ўқувчилар учун қизиқарли, кенг ҳажмли тарзда ўқитишингиз ва айни пайтда стандарт талабларини бажаришингизга тўсқинлик қилмайди. Ниҳоят, янги стандартни ўқинг! Унда: “Давлат таълим стандартининг мақсади — умумий ўрта таълим тизимини мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган ҳолда ташкил этиш, маънавий баркамол ва интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат”-дейилган.

Аслида STEAM фанлар ўқув дастурларини қайта кўриб чиқишга ва қайта яратишга ёрдам бериши мумкин!

Қандай қилиб оддий фан ўқитувчиси STEAM-ўқитувчисига айланади? Бунинг учун нима қилиш керак?

Биз STEAM-ўқитувчисини структуравий тавсифини кўрмоқчимизми? Бунинг ҳеч иложи йўқ. Бу ўзига хос шахсий фазилатлар бўлиб, энг аввало янгиликни сезиш ва қабул қилиш, жамоавий тарзда ўзлаштириб янгисини яратиш қобилиятидир.

Бу ўқув жараёнини ташкил этишдаги жасорат ва ишбилармонлик. Ўқувчиларни ностандарт муаммоларни ҳал қилиш ва уларнинг орасидаги вазифаларни тақсимлашни сафарбар этиш қобилияти. Танлов учун масъулиятни ўз зиммасига олиш ва нуқтаи назарини ҳимоя қилиш. Бундан ташқари, тажриба ва таваккал қилишга бўлган шахсий установкадир.

Ғоялар ҳақиқатга айланади

Агар биз анъанавий таълимнинг асосий мақсади бу билимларни ўргатиш ва ишлатиш бўлса, демак, STEAM ёндашуви олинган билимларни ҳақиқий ҳаётга маҳорат билан қўллашни ўргатишдир. Бу мактаб ўқувчиларига фақатгина баъзи ғояларга эга бўлишни эмас, балки уларни ҳақиқатда ишлатиш ва амалга ошириш имконини беради. Ҳақиқатда ишлатилиши мумкин бўлган билимлар ҳақиқатда қимматлидир.

STEAM ёндашувининг энг машҳур намунаси Массачусетс Технологиялар Институти. Бу машҳур ёндашувнинг шиори “Mind and hand” – “Ақл ва қўл” дир. Массачусетс Технология институти STEAM курсларини ишлаб чиқди ва ҳатто баъзи ўқув юртларида STEAM таълим марказлари яратилди.

Хулоса қилиб айтмоқчиманки, ўрта мактабда STEAM ёндашуви болаларга тажрибалар ўтказиш, дизайн моделларини яратиш, мустақил мусиқа ва кино яратиш, ўз ғояларини ҳақиқатга айлантириш ва якуний маҳсулотни яратишни рағбатлантиради. Ушбу таълим ёндашуви болаларга назарий ва амалий кўникмаларни самарали тарзда бирлаштиришга имкон беради ва олий таълимда ўқишни янада осонлаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Application of Web-based Learning Material for Teaching States ofMatter in 8th Grade Primary School Chemistry – A Pilot Study Results

BASLAWISH KLASSLARDA EKOLOGIYALIQ TÁRBIYA BERIWDIŃ ÁHMIYETI

Z.Tajekbaeva - oqıtıwshı
NMPI janındaǵı XBXQTQAAO Mektepke shekemgi, baslawısh hám arnawlı tálim kafedrası

Búgingi kúnde qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw menen baylanıslı mashqalalar hámme waqit keń jámiyetshiliktiń dıqqat itibarın ózine tartıp kelmekte. Insanlar jasap turǵan tabiiy ortalıq, jámiyetlik ortalıq siyaqlı óziniń kórinisine iye. Oqıwshılarǵa ekologiyalıq tárbiya beriw ushın Insan hám jámiyet túsinigin oqıtıw, insan tábiyattıń bir bólimi, tábiyat, jámiyet-insan jeke bir pútinlikti payda etedi degen tiykarǵı qaǵiydaǵa sǵyenip ekologiyalıq mádeniyattıń rawajlanıwı shaxstıń tábiyatqa qaraǵanda joqarı dárejedegi juwapkershiligin kórsetedi. Tábiyatqa jańasha mádeniy munásibetlerdiń qáliplesiwi tolıq mazmundaǵı adamgershilik ideyalardı ózinde jámlestiredi.

Oqıwshılarǵa ekologiyalıq tálim tárbiya beriwde ekologiyalıq qáwipsizlik hám qorshaǵan ortalıqtı asırap saqlaw mashqalaları ayrıqsha itibarǵa iye bolıp esaplanadı. Búgúngi kúnde Ózbekistan teritoriyasında tabyattıń buzılıwı, Aral teńiziniń qurıwı adamlar arasında júdá kóplegen mashqalalardı keltirip shıǵarıwǵa sebep bolmaqta.

Bul jaǵday jaslar ortasında ekologiyalıq tarbiyanı tereńlestiriw maqsetinde mekteplerde ekologiyalıq klasslardi shólkemlestiriw názerde tutılmaqta.

Ulıwma bilim beretuǵın orta mekteplerde ekologiyalıq tálim baǵdarındaǵı klasslardıń shólkemlestiriliwi, usı tiykarda jas áwladlarǵa mektep partasınan baslap tábiyyatqa muhabbat ruwhında tarbiya beriwge izbe-iz kiriskenligin kórsetedi. Mektepti pitkerip, erkin turmisqa qádem qoyǵan hár bir jas, qanday qániyge iyesi bolıwna qaramastan ekologiya hám tábiattı qorǵaw hám saqlaw ushın ilimiy hám ámeliy bilimlerge iye bolıw kerek. Ekologiyalıq tálim- tárbiyanıń hár-túrli formaları, kóplegen axborot quralları arqalı oniń járiyalanıwı jámiyet penen tábiyat ortasındaǵı múnasibetlerdiń ornalasıwında ekologiyalıq pedagogikanıń tásiri úlken boladı. Tábyattıń taza, sap jaǵdayın saqlaw hám qorǵawda ekologiyalıq tárbiyanıń tiykarlarınan tolıq paydalanıw, bunda oqıtıwshılardıń ózleri tábiyattıń sap jaǵdayın tereń túsiniwleri, onı qorǵawda óz puqaralıq minnetlerin hám oniń juwapkershiligin jaqsı túsiniwleri, tábiyattı qorǵaw mashqalasın puxta biliwleri, oqıwshılardı usı tarawǵa qızıqtıra alıw metodların tolıq iyelewleri shárt. Biz jasap turǵan jerimizdegi (region) milliy ekologiyalıq jaǵday jámiyetlik ekologiyalıq jaqtan eń qıyın regionlardan esaplanadı. Onıń ushın jasap turǵan úlkemizdiń ekologiyalıq jaǵdayın úyreniw onı ilimiy izertlew búgingi kúnniń aktual máselelerinen biri bolıp qalmaqta.

Tábiyattı qorǵaw, ekologiyalıq talaplarǵa hár qashan boysınıw hám ekologiyalıq apatlardiń aldın alıw mámleketimizdiń siyasıy hám ekonomikalıq,

huqıqıy máseleleri bolıp qalmay, bálki ekologiyalıq siyasattıń tiykarına aylanıw kerekligi házirgi kún talaplarınıń birine aylanbaqta.

Ekologiya menen mádeniyat túsinikleri hár qıylı bolǵanı menen olar óz-ara tıǵız baylanısqa iye. Ekologiyalıq mádeniyattıń joqarı yamasa tómen bolıwı kópshilik jaǵdayda ekologiyalıq bilim beriwdiń sapasına baylanıslı.

Házirgi waqıtta úzliksiz tálimdi rawajlandırıw maqsetinde ulıwma bilim beriw mekteplerinde, jas áwladtıń ekologiyalıq mádeniyatın asırıwǵa ayrıqsha itibar qaratılıp atır. Mektep jasındaǵı balalarǵa fundamental ekologiyalıq túsinikler beriw, tábiyattı jaqsı saqlaw, ishimlik suwı quramındaǵı zatlardıń dúzilisi, transport háreketi nátiyjesinde olardan hár qıylı záhárli gazlardıń shıǵıwı aqıbetinde atmosferanıń pataslanıwı, jer astı qazılma baylıqlarınan durıs paydalanbaw nátiyjesinde jer relfiniń ózgeriwi, azon qatlamınıń jemiriliwi, pataslanǵan hawanıń insan organizmine tásiri haqqında túsinikler beriw hám olardıń aldın alıw házirgi kúnniń aktual máselelerініń biri bolıp tabıladı. Usıǵan baylanıslı jaslarda qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw mádeniyatın qáliplestiriw hár bir pedagog-oqıtıwshınıń ádiwli wazıypası bolıp tabıladı.

Ekologiyalıq tárbiya shanaraqtan baslanadı. Ishimlik suwınıń únemli paydalanıw hám onı pataslamaw, tereklerdi sındırmaw, úy ishi hám átirapın taza saqlaw, tábiyattı qorǵaw, onı salamatlastırıw, jaqsılaw, tábiyat baylıqlarına sanalı túrde paydalanıw hám taǵı basqa da ekologiyalıq múnásibetlerdi ata-ana balalarǵa kishkene waqtınan baslap úyretip barsa ǵana olar ekologiyalıq mádeniyatqa iye boladı. Házirgi waqıtta oqıwshılarǵa ekologiyalıq tálim-tárbiya beriw menen,miynetke tárbiyalaw, jańa ekologiyalıq tiykarda bilimler beriw zárúrligi júzege keldi. Bunıń birinshi sebebi mámleketimizde ekologiyalıq krizistiń tereńlesiwi bolsa, ekinshiden, házirgi zaman awıl xojalıǵı ushın tiykarǵı óndiris orınları, ekologiyalıq mashqalalardı aqılǵa muwapıq sheshiw qániygeli kadrlardıń zárúr ekenliginen kelip shıǵadı.

Oqıwshılarǵa xalıq tájriybeleri tiykarında ekologiyalıq tálim-tarbiya beriwde mektepte ekologiyalıq bólimlerdi shólkemlestiriw ósimlikler, haywanatlar turmısı hám olardıń jasaw sharayatları boyınsha alıp barılǵan jumıslar ekologiyalıq mazmunda sabaqlardı ótiwde muǵallimler oqıwshılırda ruwxıy, fizikaliq jaqtan kúshli etip tárbiyalaw,ekologiyalıq bilim beriwdi jetilistiriwge imkaniyat beredi.

Ekologiyalıq baǵdardaǵı xaliq tájriybeleri ekologiyalıq bilimler tiykarında dúzilgen bolıp, ekologiyalıq bilimlerdi jetilistiriw, qorshaǵan ortalıq jaǵdayın úyreniw hám jaqslawdı kózde tutadı. Xalıq tájriybeleri tiykarinda ekologiyalıq baǵdardaǵı miynetti qáliplestiriw jolları, tábiyat esteliklerin saqlaw jolları, joǵalıp baratırǵan tábiyat baylıqların kóbeytiw, hár qıylı miywe aǵashların otırǵızıw, ósimliklerdiń ekologiyalıq sharayatın úyreniw, usılar tiykarinda xalıq awız eki dóretpelerin oqıtıwdı jaqslaw.

Solay etip tábiyat tanıw iliminde jaslardıń daqqat itibari ekologiyalıq mashqalalarǵa qaratılǵan bolsa, jámiyetlik pánlerde usı máselelerdiń jámiyetimiz keleshegi ushın qanshama áhmiyetli ekenligi kórsetiledi.

Ulıwma aytqanda, hár bir insannıń qálbinde ekologiyalıq mádeniyattı payda etpey turıp, kútilgen nátiyjege erisiw qıyın. Tábiyattıń ózine tán nızamlılıqları bar ekenligin, tábiyattaǵı barlıq hádiyseler, ózgerisler bir-biri menen baylanıslı ekenligin, insanlardıń tábiyatqa tuwırı múnásibette bolıw zárúrligin oqıwshılardıń sanasına sińdiriw úlken áhmiyetke iye.

БАЛАЛАРДЫ МЕКТЕПКЕ АҚЫЛЫЙ ҲӘМ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЯРЛАЎ

М.Ахмедова - оқытыўшы
НМПИ жанындағы ХБХҚТ ҳәм ОҚА аймақлық орайы Мектепке шекемги, баслаўыш ҳәм арнаўлы тәлим методикасы кафедрасы

Бала мектепте оқыўы ушын әтираптағы нәрсе ҳәм қубылысларға байланыслы бир қанша мағлыўматларға ийе болыўы ҳәм де белгили дәрежеде ақылый жақтан өскен болыўы лазым. Бирақ турмыста сондай ўақыялар ушырайды, бир қанша түсиник байлығына ийе болған ҳәтте жазыў ҳәм оқыўды билетуғын балалар да мектептеги оқыўға таяр болмайды.

Олар мектеп ҳәм оқытыўшының талапларын орынлай алмайды. Керисинше, айырым балалар жетерли түсиник байлығына ийе болмаса да, мектепте оқып кете алады. Лекин, буннан мектептеги оқыў процесси ушын белгили дәрежеде ақылый тәрептен өскен болыў мектепте дәслеп оқып кетиў ушын ең зәрүр шәртлерден бири. Лекин бул баланың оқыўға таяр екенлигин анықлаўдағы шешиўши фактор емес, себеби бул жерде жас мәселеси де бар.

Баланың жети жасқа толыўы менен сол дәўирден баслап балаларда өз-өзин аңлаў қәлиплесе баслайды. Соның ушын балалардың жети жасқа толған дәўиринен баслап системалы түрде оқытыўға өтиў мақсетке муўапық. Бул жастағы балалар өзлеринде туўылған бир талай сезимлер тәсири менен бир мақсетти белгилейди. Егер балалардың алдына қойылған мақсет оларға қатты тәсир етип, сезимлерин оятады, бундай пайытта балалар өзлерине тән түрде ерк күши ҳәм қатаңлық көрсетиўи мүмкин.

Балаларда 5-6 жастан баслап жеке сана қәлиплесе баслайды. Бул сондай жағдайда көринеди, балалар өзлери жасап турған социаллық орталықтан өз ойынларын белгилеўге, үлкенлер менен және де жақынрақ, және де толығырақ қатнаслар системасын орнатыўға умтылады. Үлкен топар балалары мектепке барыўдан бир қанша алдын-ақ мектеп ҳаққында нийет ете баслайды. Мектептиң қандай екенин үлкенлерден тез-тез сорастырып турады. Үлкен жастағы бақша балаларының мектепке умтылыўы социаллық қатнаслар системасынан жаңаша ийелеўге болған умтылыўының анық көриниси.

Солай етип, баланың мектептеги оқыўға таярлығы шахсының социаллық жетиклик басқышларынан бири. Лекин социаллық раўажланыўдың бундай

жетиклик басқышына бала өз-өзинен көтерилмейди. Оны бул басқышқа бақшадағы ҳәм шаңарақтағы пүтин тәлим-тәрбия жумысы көтереди. Бала жети жасқа толғанда физикалық жақтан бир қанша өседи, өзин басқарыўға, жағымсыз ис-ҳәрекетлерден өзин тыйыўға, минез-қулық қағыйдаларын өзлестириўге ҳәрекет етеди. Ол өзин еплей баслайды, өз күшине жараса мийнет ислей алады, мәселен, балалар бақшасында гезекшилик ўазыйпасын биймәлел еплейди. Жәмәәтте жасаўға көнлиге баслайды. Баланың турмыс тәжирийбеси кем-кем артады, көп нәрселердиң атын ҳәм олардан қандай пайдаланыўды биледи. Яды ҳәм пикири өсип, көп ғана қосық ҳәм гүрриңлерди ядтан билип алады. Баланың сөйлеўи белгили дәрежеде өскен болады, ол өз дослары ҳәм үлкенлер менен еркин сәўбетлесе алады. Жети жаслы балалардың сезим-туйғылары бир қанша өседи. Болысыў, мийрим-шәпәәтлик, дослық кәби сезим-туйғылар беккемлене баслайды.

Бул дәўирде балада түрли ҳәрекетлер беккемленеди, ол қайшы, ийне, қәлем сыяқлы қураллардан пайдаланыў көнликпесин ийелей баслайды. Бирақ бул дәўирде де балада еле ықтыярсыз белсендилик бир қанша үстин турады. Сол себепли баланы қызықтыратуғын ямаса оған күшли тәсир ететуғын нәрселер оның дыққатын тартады. Бул жаста да ойын жүдә үлкен әҳмийетке ийе. Ойын процесинде бала өзин басқарыўға, өз ҳәрекетлерин ойын қағыйдаларына бойсындырыўға, жуўапкерликке, жәмәәт мәпин үстин қойыўға әдетленеди. Бул қәсийетлер кейин ала өтиў мийнетине өтиў ушын зәрүр болған қәсийетлер. Ойын процесинде баланың ақыл-ойы, зейин ҳәм басқа психикалық өзгешеликлери өседи. Булар өз гезегинде, баланың мектепте өтиўи ушын психологиялық жақтан таярлайды. Мектепке таярлаўда әлбетте шаңарақта ҳәм де балалар бақшасында алып барылатуғын тәлим-тәрбия жумыслары шешиўши әҳмийетке ийе.

Жети жасқа толып, мектепке шыққан балалардың психикалық тәреплен буннан кейинги өсиўи мектепте ҳәм де шаңарақта алып барылатуғын тәлим- тәрбия процесинде әмелге асырылады.

Тәлимге психологиялық таярлық дегенде баланың обектив ҳәм субъектив тәреплен мектеп талабына мүнәсиплиги нәзерде тутылады. Ол мектеп билимлендириўине алдын психологиялық жақтан таярланады. Буннан оның психологиясы билим алыўға жетерли дәрежеде раўажланады. Сол жастағы бала ақылының өткирлиги, тынықлығы, саплығы, анықлығы, өзиниң қызығыўшаңлығы, кеўилшеклиги, тилеклеслиги, исениўшеңлиги, санасының бирлиги менен басқа жастағы балалардан ажыралып турады. Мектеп билимлендириўине таярланып атырған балада дыққаты бир қанша узақ мүддетли ҳәм шәртли турақлы болады. Бала дыққатының өзгешеликлери ролли ҳәм сюжетли ойынларда, сүўрет салыў ҳәм салыў-жасаў шынығыўларында, ылай ҳәм де пласталиннен ойыншықлар таярлаўда, өзгелер сөйлеўин аңлаў ҳәм түсиниўде, математикалық әмеллерди шешиўде, гүриң тыңлаў ҳәм дүзиўде көринеди. Бала өз дыққатын анық объектке топлаўға умтылады. Оның яды қызығарлы, әжайып, адамды ҳайран қалдыратуғын организм ҳәм қубылысларды пүкта есте сақлаў, еске түсириў имканиятына ийе болады. Сол дәўирге шекем тиккелей үлкенлер басшылығында ол ямаса бул информацияларды өзлестирип келген болса, енди өзиниң тилеги менен зәрүр мағлыўматлар топлаўға, өз алдына анық мақсет ҳәм ўазыйпа қойыўға ҳәрекет етеди. Баланың әне сол белсендилиги ядының анық дәрежеде раўажланғанын билдиреди. Ол қосық, гүрриң ҳәм ертеклерди есте қалдырыў ушын көп тәкирарлаўы, яд алыўдың ең қолай жол ҳәм усылларынан пайдаланыўы билимлендириў процесинде оған жүдә қол келеди. Биринши класс оқыўшысы көбинесе образлы ядқа сүенип билиў хызметин

шөлкемлестирсе де, бул жумыс ядтың басқа түрлерин бийкарламайды. Керисинше, билимлендириў сөз – логикалық ядты талап етеди. Сөз – логика ядының бар екенлиги мәнисин түсинип, есте қалыў процесиниң нәтийжелилиги артыўына кең имканият жаратады. Тәжирийбеден белгили, бала мәниге ийе емес сөзлерден көре мәнили түсиниклерди бир қанша тез ҳәм беккем еслеп қалыў өзгешелигине ийе. Оның сөйлеўи мектеп билимлендириўине таярлық басқышында үлкенлер менен сәўбетке кирисиў, адамлардың пикирин оқып алыў ҳәм дурыс аңлаў дәрежесинде, сөйлеўдиң дүзилиси болса грамматика қағыйдаларына сай, логикалық избе-изликте, көркем, муғдар ҳәм көлем жағынан пикир алмасыўға жетерли болады. Ол еситкен ҳәм көргенлери ҳаққындағы мағлыўматларды түсине алады, өзиндеги информацияларды белгили тәртипте баянлай алады, ақылый хызмет операцияларынан орынлы пайдаланады (оларды салыстырады, айдынластырады, улыўмаластырады, ҳүким ҳәм жуўмақ шығарыўға ҳәрекет етеди).

Алты жаслы баланың психикалық таярлығы ҳаққында айтылғанда, көбинесе анық жоба тийкарында, тәртипли, көп қырлы мақсетке бағдарланған, өз ара логикалық байланыслы, избе-из баслаўыш тәлимге фундамент ўазыйпасын өтеўши психикалық өсиў дәрежесин нәзерде тутамыз.

Сондай-ақ, тәлим ушын психикалық өсиў дәрежесинен тысқары, бала турмысы ҳәм хызметиниң парықлары, шараятлары, өзине тәнлиги, оның денсаўлығы, усыллық жақтан таярлығы, әпиўайы көнликпелерди өзлестиргени киби факторларды есапқа алыў мақсетке муўапық. Жоқарыда айтылғанлардың ҳәммеси баланың мектеп билимлендириўине психологиялық жақтан таярлығының объектив тәреплерин сәўлелендиреди.

Бала мектеп билимлендириўине психологиялық таярланыўдың субъектив тәрепи де бар. Оның мектепте оқыў тилеги, умтылыўы, үлкен жастағы адамлар менен сәўбетлесиў тилеги усы таярлық пенен үзликсиз байланыслы.

KIMYO FANINI O'QITISHDA ANIMATSION KIMYOVIY OFFIS DASTURLARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI

M.U.Djalilov – k.f.n., dotsent, A.M.Zufarov - katta o'qituvchisi
SamDTI akademik litsey

Mutaxassislik fanlaridan nazariy darslarni tashkil etishda ta'lim beruvchilar asosan matnli va yordamchi vositalardan, misol uchun darsliklar va tarqatma materiallardan va texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlarda esa ko'proq tasvirli va real vositalardan, eskiz, chizmalar, asbob-uskunalardan foydalanilsa natija yanada samarali kechadi. Ta'lim vositalaridan foydalanishda ularni muayyan maqsad, mo'ljallangan guruh, maxsus soha va metodlarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi.

Yangi pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga tadbiq etish uchun uning ilmiy – amaliy mexanizmini yaratish zarur. Pedagogik texnologiya hozirda barcha pedagogik kasblar hamda ta'lim – tarbiya jarayonini tashkil qilish, boshqarish, nazorat qilish bilan bog'liq kasblarning asosini tashkil qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan barcha pedagoglar xabardor bo'lishlari zarur.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sababalaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi- talablarni faqat tayyor bilimlarni egallashga

o‘rganilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganishlariga, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Shuning uchun ta’lim muassasalarida zamonaviy o‘qitish metodlari, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va roli benihoya kattadir.

Kimyoviy jarayonlarni vertuallashtirishda kimyoviy dasturlarning ahamiyati katta. Chunki nazariy bilimlarni o’qigandan ko’ra ko’z bilan ko’rib mashg’ulotlarni tinglasa, eslab qolishi, mavzuni o’zlashtirish darajasi ortadi. Bunda biz kimyoviy dasturlardan foydalanishga to’g’ri keladi. Bu dasturlardan foydalanishda esa zamonaviy pedagogdan katta ilmiy salohiyatni talab etadi.

“Periodic table” (http://www.freshney.org/) kimyoviy dasturidan foydalanishdan maqsad o’quvchilar tasavvur etish qiyin bo’lgan kimyo fanidagi atom xossalari, ya’ni atom radiusi, kovalent radiusi, ionlanish energiyasi, metallik va metallmaslik xossalari, atom tuzilishi, atom orbitallarning shakllari, elektronlarning energetik pog’onalarda joylashishini kvant sonlari orqali tasvirlangan animatsion holatlari namoyish etilganda o’quvchilarda mavzuga nisbatan tushuncha va qiziqishlar paydo bo’ldi. Shuningdek bu dasturda kimyoviy elementlarning agregat holatlari, rangi, minerallarining tashqi ko’rinishlari tasvirlangan.

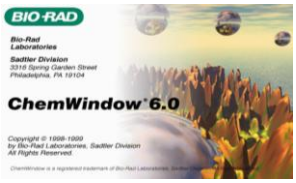

*“**ChemWindow**”* dasturining afzalligi shundan iboratki, moddalarning strukturaviy tuzilishlarini, kimyoviy bog’lanishlarini va uch o’lchamli (3D) fazodagi holatlarini aks ettirish mumkin.

*“**ChemOffice**”* (М.Е.Соловьев, 15) (www.chem.ox.ac.uk) dasturida esa asosan organik birikmalarning tarkibi, tuzilish formulalari, elektron orbitallar bulut zichliklarini, kimyoviy jarayonlarda qaysi atomning kimyoviy faolligi yuqori ekanligini, atomlar orasidagi bog’larni uzunliklarini, izomeriyalarini va boshqa ko’plab kattaliklarni uch o’lchamli fazoda aks ettirish mumkin. Shuningdek anorganik moddalarning ham yuqorida sanab o’tilgan xossalarini o’rganishda foydalanish mumkin.

Laboratoriya mashg’ulotlarida kimyoviy jarayonlarning animatsion video fayllaridan hamda vertual laboratoriya mashg’ulotlaridan foydalanish mumkin.

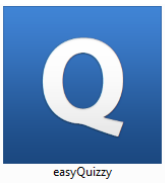

Test tuzish (masalan; “***easyQuizzy***”) dasturidan o’quvchilarni vaqt me’yorlari asosida bilimini baholashingiz mumkin. Bu dastur yordamida mavzulashtirilgan testlar tuzish, to’g’ri javob uchun ball qiymatlarini belgilash, testni tugash vaqtini o’rnatish kabi parametrlarni kiritish mumkin. Shuningdek o’quvchi belgilagan javobi to’g’ri yoki noto’g’ri ekanligini navbatdagi savolga o’tmasdan aniqlab beradi. Siz bu dasturdan foydalanganingizda vaqtni tejaysiz, o’quvchilar esa test yakunida to’plagan ballari orqali o’zlarini bilim darajasini aniqlab oladi.

Xulosa qilib aytganda eski usullardan voz kechib, innovatsion texnologiyalardan foydalanib yuqorida sanab o’tilgan dasturlarni interfaol usullariga qo’llab mashg’ulotlar olib borilganda ko’zlangan maqsadga erishish mumkin.

Adabiyotlar

1. M.E.Соловьев, M.M. Соловьев. Комьютерная химия. Для студентов и преподавателей.
2. A.G. Yeshimbetov, A.X. Xaitboyev, S.A.Maulyanov, H.S.Toshov. Kompyuter kimyosi. Toshkent.
3. www.chem.ox.ac.uk
4. www.kb.mit.edu
5. http://www.freshney.org

MAKTABGACHA TA`LIM MUASSASASIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYALANISHNING SAMARALI NATIJALARI.

Z.Azimova – dekan, X.Satimboyeva - talaba
ADU Maktabgacha ta`lim fakulteti

Bugungi kunda yosh avlod tarbiyasiga berilayotgan ta`lim sifatiga katta e`tibor berilmoqda. O`sib kelayotgan yosh avlodni jismonan baquvvat, ruhan tetik, ma`naviy jihatdan barkamol etib tarbiyalash biz pedagoglar oldiga muhim vazifalarni qo`ymoqda. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning ta`lim-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o`z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirishga imkon yaratadi.

Bu biz pedagog- tarbiyachilardan kuchli mas`uliyat talab qiladi. Barkamol avlod ta`lim-tarbiyasi ilk yoshidan boshlansa ijobiy natija berishi biz uchun sir emas. Chunki ta`limga tayyorgarlik bamisoli poydevor bolib xizmat qiladiki, poydevori mustahkam bino esa pishiq va samaralidir. Oilasi, el-yurti tinch, Vataniga hurmat ruhida tarbiyalanayotgan bugungi kun avlodlari esa o`z bilim va tafakkuri, izlanish va intilishi, har doim zamon bilan hamnafas bo`layotgani, ayniqsa, axborot texnologiyalaridan boxabar ekanliklarini namoyon eta olishlari biz erishayotgan yutuqlarimizni sarhisob qilib bera oladi. Ta`lim jarayonida mashg`ulotni qiziqarli va mazmunli tashkil eta olish, bolalar diqqatini jamlay olishda AKTdan foydalanish samarali natija bermoqda, chunki axborot oqimidan oqilona foydalanish bola fikr doirasining kengayishiga amaliy yordam beradi. Bolalarda o`zlashtirgan bilimlarini mustaqil tarzda ``tahlil qilish``, ``taqqoslash``, ``xulosalash`` vazifalarini bajaradi. Bugun respublikamiz makatabgacha ta`lim muassasalarining aksariyati eng zamonaviy o`quv uskunalari, kompyuter texnologiyalari asosida yaratilgan uslubiy qo`llanmalar bilan jihozlangan. Biz ta`lim jarayonini AKTdan foydalanish asosida olib borsak ,didaktik o`yinlar, harakatli o`yinlar, ko`rgazmalilik, tovushli vositalarni qo`llashimiz mumkin. Mashg`ulot jarayonida tarbiyachi-pedagogning AKTdan foydalanishi, o`z malakasini doimiy ortib borishiga katta imkoniyat yaratadi. Bugun bolalar kompyuter savodxonligini shakllantirishni bog`cha yoshidan boshlayotganligining samarasi yuqori. AKT asosida ta`lim jarayonining olib borilishi bolalarga mavzuni qulaylik bilan o`zlashtirish imkoniyatini kengaytiradi. Bolalarda maktab ta`limiga tayyorgarlik darajasining yuqorilashuviga asos bo`lib xizmat qiladi. Bola mashg`ulot jarayonini jonli tarzda o`zlashtirish orqali, uning ongida va ruhida faqatgina insonparvarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarning shakllanishiga erishadi. Bolalar ko`rganlarini qayta hikoya qilishi natijasida ularning dunyoqarashi va fikrlashi, bilish jarayonlarining rivojlanib borishidek mo`jizaga guvoh bo`lamiz. AKT orqali mashg`ulot jarayonini biz albatta bolalarning yosh guruhlariga moslashtirgan holda, ma`lum maqsadga yo`naltirilgan tarzda olib boramiz. O`z o`rnida AKT vositalari ta`lim jarayonini qiziqarli o`tishini ta`minlaydi. Natijada bolalarda mashg`ulotga bo`lgan qiziqish, ishtiyoq kabi xususiyatlar shakllanadi.

Xulosa qilib aytganimizda, AKT vositalari tarbiyalanuvchi bolalarni o`zini boshqarish hamda rivojlanishiga yordam beradi, bolalarga doim faol bo`lish imkoniyatlarini yaratadi. Asosiysi, u bolalarning kommunikativ malaka va ko`nikmalarini rivojlanishiga, ular o`rtasidagi hissiy muloqotni o`rnatilishiga yordam beradi. Pedagogik amaliyot jarayonimda shunga guvoh bo`ldimki AKTdan samarali foydalanish ta`lim jarayonining muammoli masalalariga barchaning diqqatini qamrab olishga xizmat qiladi, natijada bolalarda birgalikda jamoa bo`lib ishlashga o`rganadilar. Chunki bolalarda bu yoshda ko`nikmalar tez shakllanadi. AKT vositalari orqali bolalar bilan shug`illanar ekanmiz buning yana bir qulay tomoni mavzu barcha uchun teng ravishda tushinarli bo`ladi, jarayonda eng sust o`zlashtiruvchi bolalar ham, a`lochi bolalar ham faol bo`lishidek natijaga erishdik. Katta maktabga tayyorlov guruhi bolalarida biz elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg`ulotini olib borganimizda bolalar hech ikkilanmay topshiriqlarni bajara oldilar, audio yozuvlar tarzida berilgan o`g`zaki masalar bolalar uchun yangilik bo`lib tuyilmagani bizni quvontirdiki, bu biz tarbiyalayotgan bolalar maktabda hech qanday qiyinchiliklarga duch kelmasligini ko`rsatadi. O`rta guruh bolalari bilan atrof olam bilan tanishtirish mashg`uloti jarayonida, bolalar monitorda korsatilgan hayvonlarni hech qiyinchiliksiz uy hayvonlari hamda yovvoyi hayvonlarga, foydali hayvonlar va yirtqich hayvonlarga ajrata oldilar. Bu bolalarda bilish jarayonlari yuqori suratda rivojlananayotganligidan darak beradi. Kichik guruh tarbiyalanuvchilariga biz video lavha tarzida multfilmni namoyish qilganimizda bolalar voqeaga nisbatan o`z fikrlarini bildira oldilar.

Demak ,maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda AKT dan foydalanib mashg`ulotlar olib borish jarayonida ularni mashg`ulotlarga motivatsion faoliyatini rivojlantirishda, mashg`ulotlarga qiziqishini oshirishda shuningdek, bilish faoliyatiga o`tish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A.Karimov ``Yuksak ma`naviyat-yengilmas kuch`` T.Ma`naviyat 2008
2. T.G`ofurova ``Zamonaviy axborot vositalaridan foydalanish``T. ``Maktabgacha ta`lim metodikasi`` jurnali. 2017. 2-son

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MAKTABGA TAYYORGARLIGI VA MOSLASHISH JARAYONI

I.Oxunov - ADU pedagogika кafedrasi katta o`qituvchisi
X.A.Satimboyeva - ADU Maktabgacha ta`lim fakulteti 4-bosqich talabasi

Barkamol avlod tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda jamiyatning muhim va bajarilishi shart bo`lgan asosiy maqsad bo`lib xizmat qilib kelgan. Jamiyatimiz talab etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda uning ma`lum bir yosh davridagi psixologik xususiyatlari ta`sirini bilish shart ekanligini unitmasligimiz zarur. Bugun bolaning maktab ta`limiga tayyorgarlik darajasi va moslashuvchanlik xususiyatini o`rganish dolzarb muammolardan ahamiyatga moligi hisoblanadi. Bu muammoni biz pedagoglar o`rganib tahlil qilishimiz zimmamizdagi vazifa hisoblanadi.

Bolani maktabga tayyorgarlik jarayonini rivojlantirishda asosan uning psixologik tayyorgarligi-yu, uning psixik xususiyatlariga e`tibor qaratamiz. Bolalar nutqli va nutqsiz vositalardan, ifodali imo-ishoralardan foydalanishi uning atrofidagi insonlar bilan muloqot o`rnatish jarayonida kuzatiladi. Bolalarni maktab ta`limiga tayyorgarlik bosqichining eng quyi bog`ini bu ularning ijtimoy tayyorgarligi. Bu ularning boshqalar bilan barqaror aloqalar o`rnatishi, do`stlar orttirishi, kattalar bilan suhbatlashganda savol berish va javob qaytarish kabi xushmuomalalik kabi xislatlarni shakllantirishdan

boshlamoq talab etiladi. Bolalarning maktab yoshi jarayonida biz ularga katta yordamchi vazifasini bajarar ekanmiz, uning maktabga tayyorlik yoki tayyor emaslik holatini hisobga olib yondashmog`imiz zarurki, aks holda bolada ko`plab muammolar yuzaga kelishiga beixtiyor guvoh bo`lamiz. Bola xulqidagi ruhiy qo`zg`aluvchanlik maktabga borish istagining yo`qolishi natijada bolaning ongida maktab muhitida ta`lim jarayoni samarasiz degan xulosa yuzaga keladi. Oxir oqibat bola har sustlashib uning ongida o`quv materiallarini o`zlashtira olmasligi, o`zidan va atrofdagilardan uyalish, hadiksirash, o`qituvchidan qo`rqish, yolg`on gapirish kabi salbiy qarashlar yuzaga keladi. Biz o`z vazifamizni astoydil bajarsak, bola maktab ta`limiga har tomonlama tayyorlanadi, tengdoshlari va ustozlari bilan bemalol munosabat o`rnata oladi,o`quv faoliyati va o`zaro munosabatlarda adekvat xulq shakllanadi, b o`quv faoliyati ko`nikma va malakalarini to`liq egallaydi. Bolaning maktabga moslashishi va tayyorgarlik jarayoni uning intellektual imkoniyatlarini ortishi bilan belgilanadi. Aynan shu jarayon , bolaning bilish va boshqa psixik jarayonlarini aniqlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Amerikalik psixolog J.Brunerning shaxsning tarkib topishi bilan ta`lim o`rtasida o`zaro aloqa mavjudki, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o`qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi degan fikrlari mavzumizga yaqqol misol bo`la oladi desak mubolag`a bo`lmaydi.

Bolaning maktabga tayyorlik muammosini o`rganish, bu o`ziga xos yangi ijtimoiy munosabatga o`tish jarayonini o`rganish muammosidir.Chunki bolaning maktabga tayyorgarlik davri-maktabgacha ta`lim muassasasi bilan bevosita bog`liq. Muassasada bola ijtimoiy munosabatlarning yuqori darajasiga erishishi va kelajakda har qanday to`siqlarni yengib o`tishga o`zida iroda hissini tuyadi. Kichik maktab yoshida bola intellektual salohiyatida keskin burilishlar ro`y beradi. Uning xotirasi chuqurlashib, ma`lum tizimga, tartibga tushadi va u o`zlashtirgan barcha axborotlarni esda saqlab qoladi. U turli xil matematik topshiriqlarni mustaqil bajara olish imkoniyatiga ega bo`ladi, u o`rgangan ertaklaridan farqli o`laroq butun tashqi olamni real holicha idrok eta boshlaydi.

Pedagogik amaliyotni olib borishim jarayonida shunga guvoh bo`limki, bolaning maktabga tayyorgarlik va maktab ta`limiga moslashuvchanlik darajasini yuqori cho`qqilarga ko`tarish murakkab ammo o`z o`rnida sharafli jarayon ekan. Biz bo`lajak tarbiyachilar ham pedagog, eng avvalo psixolog bo`lishimiz kerak. Biz tarbiyalayotgan, biz voyaga yetkazayotgan bolalar maktab ta`limiga hech qanday to`siqlarsiz tayyor bo`ladilar. chunki ularda ham psixologik, ham jismoniy, ham ijtimoiy rivojlanish me`yorida yo`lga qo`yilgan. Maktabgacha ta`lim muassasasi ota-onalar bilan hamkorlikni yo`lga qo`ygan holda faoliyat olib borsa farzandining maktabga moslashish jarayonida hech qanday muammolarga duch kelmaydilar.

Fikrimizni xulosalash oldida shuni ta`kidlashimiz joizki, bugun oldimizda turgan vazifani biz sidqidildan bajarmoqchi bo`lsak, avvalombor quyidagi qoidalarga amak qilmog`imiz kerak.

1. Bola uchun maktab hayotiga mos kun tartibini joriy qilish
2. Bola ongida premetli fazoviy muhitni yaratish
3. Sog`lomlashtiruvchi profilaktik ishlarni tashkillashtirish
4. Bola uchun adaptatsiya jarayonida o`quv bilish faoliyatini rivijlantirish
5. Bolaning bo`sh vaqtini to`g`ri taqsimlash tizimini yaratish
6. O`quv muassasasidagilar bilan o`zaro muloqot va hamkorlik munosabatlarining bog`liqlik holatini o`rnatish

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati

1. ``Maktabgacha ta`lim`` jurnali T.2018

2. ``Xalq ta`limi`` jurnali T.2018 1-SON

3. Do`stmuhammedova va boshqalar `` Yosh davrlari pedagogik psixologiyasi`` TDPU. T

МАКТАБ ИНФОРМАТИКА ФАНИНИНГ ТАҲЛИЛИ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Х.Атаджанов

Нукус давлат педагогика институти бўлим бошлиғи

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2018 йил 2-ноябрь куни халқ таълими тизимини янада ривожлантириш борасидаги ислоҳотлар самарадорлигини ошириш масалаларига бағишланган йиғилишда умумтаълим мактабларида ахборот технологияларининг жорий этилишини янги босқичга кўтариш зарурлиги, умумтаълим мактабларда информатика фани ҳали ҳамон эски дастурлар асосида ўтилаётгани ҳақида келтириб ўтди.[1]

Давлатимиз раҳбарининг Олий Мажлисга мурожатномасида иқтисодиётнинг барча соҳаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутадиган Рақамли иқтисодиёт миллий концепцияси ишлаб чиқилиш ва шу асосда “Рақамли Ўзбекистон-2030” дастурини ҳаётга татбиқ этиш кўзда тутилган ишлар белгиланди. Бу борада ахборот хавфсизлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш зарурлиги алоҳида айтиб ўтилди. [2]

Албатта, рақамли иқтисодни мутахассислар яратади. Рақамли иқтисодга энг катта Европа иттифоқи компания ва ташкилотларида ҳозирда кунда 300 минг нафар IT-мутахассислар етишмаслиги, 2020 йилда эса кўрсаткич 500 минг нафарга ошиши мумкинлигини келтириб, мутахассислар тайёрлаш зарурлиги ҳақида қайғуришмоқда. Ахборот XXI асрнинг янги «қора олтин»ига айланиб улгурди.[3]

Таҳлиллар натижасида, биз рақамли иқтисодиётга ўтишимиз учун, аввало жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, барча саҳоларда тадбиқ қўллашимиз учун таълим тизимини, унинг мазмун моҳиятини кўриб чиқишимиз зарурати туғилмоқда. Биз юқоридагиларни ҳисобга олиб, таълим тизимида ахборот-коммуникация технологияларининг асоси бўлган мактаб информатика предмети таҳлил қилинди.

Информатика предметини кўпчилик хорижий мактабларда бошланғич синфларда математика ва расм фанларидаги элементлардан фойдаланган ҳолда мантиқий фикрлаш ва ҳисоблаш тафаккурини ҳосил қилиш кўникмаси ўрин олган. Компьютердаги амалиёт асосан 6-синфдан сўнг фойдаланиш учун ўтилади. Унгача мантиқий фикрлаш, мантиқий амаллар, ахборот ҳақида тасаввур ҳосил қилиш кўникамаси ҳосил қилинади. Айрим давлатларнинг информатика фани қанақа ўқитилаётгани ҳақида таҳлил қилиб кўрсак.

Германия, Америка каби давлатларда информатиика фани Computer Science-компьютер илми деб номланади. Бунда албатта компьютер олдида ўтириб ишлашни тушунилмайди, балким computational thinking (ҳисоблаш таваккури) сифатида ўтилиб, ўндан сўнг ҳисоблаш машинасига фойдаланишади.

Австралия ва Янги Зеландия давлатларида ўзига хос бўлган ҳисоблашга таваккурини ривожлантирувчи ва ўргатувчи машғулотлар орқали - https://classic.csunplugged.org ҳисоблаш ва мантиқни ўргатишади. Ушбу тизимдаги восита ва усуллардан фойдаланиб 5 ёшдан бошлаб болаларни мантиқий фикрлашга ўргатишади. CS Unplugged тизими қизиқарарли ўйинлар ва бошқотирмалар ўргатувчи тизим ҳисобланади. Астралия мактабларида олдинги ўқув йилидан бошлаб тўлиқ янгиланди ва учунчи синфдан бошлаб дастурлаш асосларнии ўргата

бошлашади. Еттинчи синфдан бошлаб, бирон бир дастурлаш тилини ўрганишади. [4]

Буюк Британия давлатида ўн бир ёшдан бошлаб умумий мактабларда алгоритмлар ва иккита дастурлаш тилини ўрганишни бошлайди. Дастурлаш тилини тез ўрганишига сабаб, уларнинг ўз она тилида дастурлашни ёзишида деб ҳисоблашади. [5]

Дастурлаш бўйича ACM/ICPC сўнги 10 йилнинг 8 тасида талабалари дунё чемпиони бўлган Россия давлатининг мактаб дарсликлари таҳлил қилинди ва бизнинг дарсликлар билан таққосланди.

Хулоса қилиб, шундан келиб чиқиб, аввало мактаб таълимини янада ривожлантириш ва дастурлаш асосларини ўқитишни мукамалаштириш зарурати туғилмоқда. Компьютер ривожланиши натижасида, унинг фойдаланиш саҳолари кенгайиб бормоқда. Булар бири бири билан боғлиқ бўлган, лекин алоҳида ўрганиладиган информатика ичидаги саҳога айланди, буни ACM ва Computer Science бўйича махсус комиссиянинг якуний хулосасидан келажакда информатика фанини ўқитишда ва ўқув дастурларини ишлаб чиқишда қўйидаги ўз таклифларини беришди. [6]:

Умумлашган хулоса шундан иборатки, мактаб информатика предметининг тубдан янгилаш зарурати келиб чиқмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ш.Мирзиёев. Мактаб таълими-кадрлар тайёрлаш тизимининг муҳим бўғини, 2-ноябрь, 2018 йил.

2. Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаси, 28-декабрь, 2019 йил.

3. Н.А.Стефанова, Модель цифровой экономики, Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 1(18)

4. Хеннер Е.К. Школьная информатика: зарубежный опыт. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Омский государственный педагогический университет". 2014. С. 99-105.

5. Л.Л.Босова. Международные тенденции развития школьного образования в области информатики и ИКТ. Материалы Шестнадцатой открытой Всероссийской конференции. 2018. С. 350-352

6. K-12 Computer Science Standards. Revised 2011. The Computer Science Teacher Association Standards Task Force.-2011.- URL: http://csta.acm.org/Curriculum/sub/K12Standards.html (21.09.2014).

9. URL https://icpc.baylor.edu/worldfinals/results

SHAQQANLIQ-MUWAPIQLASTIRIW UQIPLIĠINIŃ KOMPLEKS KÓRINISI

M.Ramazanov -Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti Nókis filialı assistent oqıtıwshısı

Kóp jıllar dawamında ilimiy-ámeliy ádebiyatlarda *shaqqanlıq* degende ne túsiniledi onıń qanday belgileri barlıǵı, shaqqanlıqtıń insandaǵı basqa ózgeshelikleri menen baynalıslı máseleleri úlken tartısqa (debat) sebep bolıp kelmekte (N.A.Brenshteyn, V.M.Zacioriskiy, V.I.Lyax) [2.5.111] Biraq házirgi kúnge shekem alımlar arasında shaqqanlıqtıń anıq túsindirmesine juwap, sheshimge kelinbegen. Bul másele boyınsha hár túrli hám júdá qarama-qarsı pikirler bar. Bir jaǵdaylarda shaqqanlıq muwapıqlasqanlıq, muwapıqlılıq uqıplıǵı menen belgilense basqa jaǵdaylarda muwapıqlaw uqıplılıǵınıń

nátiyjesi, úshinshi jaǵdayda muwapıqlaw uqıplılıǵınıń payda bolıwınıń shegaralawshı insannıń psixomotor ózgeshelikleri menen baylanıstırıladı. Bunda shaqqanlıqtıń ólshewleri sıpatında hár túrli belgileri qollanılmaqta.

N.A.Brenshteynniń jazıwına qaraǵanda "háreket muwapıqlıǵı – organlarımız háreketleriniń erkinlik dárejesin jeńip ótiw, yaǵnıy olardı basqarılıwshi processke aylandırıw bolıp esaplanadı, al háreket apparatın basqarıwda eń qıyını bul erkinlik dárejesin jeńip ótiw"[1.2.108] dep túsinik beredi. Bul pikirge argument sıpatında O.Fisherdiń ilimiy esaplawi yaǵnıy "insan organizminde gewde, bas hám ayaq-qollar arasında 107 den aslam erkinlik dárejesine iye" [2.108] –degen maǵlıwmatın kórsetedi. Sonıń ushın háreketler muwapıqlıǵında insan sheshiwi lazım bolǵan tiykarǵı másele artıqsha erkinlik dárejesin kemeyttiriw kerekligin túsindiredi.

D.Donskiydiń pikirinshe fiziologiyalıq tárepten artıqsha erkinlik dárejesi túsinigi muwapıqliqti táriyiplew ushın jeterli, biraq pedagogikalıq tárepten nadurıs, sebebi túsindirmede muwapıqlıqtıń ámeliy tárepi ushın áhmiyetli bolǵan wazıypanı tabıslı sheshiw tárepinen jeterli emes dep esaplaydi. Ol "háreket muwapıqlıǵı dene bólimleriniń faza hám izbe-iz, háreket wazıypasına átirap ortalıq hám insan jaǵdayına sáykes háreketlerininń muwapıqlastırılǵan birligi. Ol muskul muwapıqlıǵı menen belgilense de biraq birdey emes"[2.3.109]-degen pikirdi aytadı.

Shaqqanlıqtı muwapıqlastırıw onıń ózine tán belgileri, payda bolıw formaları haqqında keltirilgen teoriyalıq kózqaraslar shaqqanlıq túsinigin anıqlaw hám mánisin túsiniw imkanin beredi.

Sonı aytıp ótiw lazım shaqanlıq sharayattıń kútilmegen hám awırlasqan jaǵdaylardan, insannan bunday processten tez, anıq háreketler kútilip atırǵan, kútilmegen hám aldınnan aytıp bolmaytuǵın hallarda payda boladı.[4.] Shaqqanlıq muwapıqlaw uqıplıǵınıń integral kórinisi sıpatında payda boladı. Muwapıqlaw uqıplıǵı hám shaqqanlıqtıń parqı sonda, muwapıqlaw uqıplıǵı háreketlerdiń muwapıqlastırılǵanlıǵın basqarıw menen baylanıslı bolǵan iskerliktiń barlıq túrlerinde, shaqqanlıq bolsa háreketlerdi tez ózgertiw, ziyreklik penen kútilmegen háreket qılıw kerek bolǵan jaǵdaylarda payda boladı.[2.112] Bulardan kelip shıqqan halda shaqqanlıqqa insanniń erkin kútilmegen háreket waziypasin durıs, ónimli sheshiw ózgesheligi dep qaraw múmkin.

Shaqqanlıq insannıń qıyın hám kompleksli psixofizik sapası. Onıń rawajlanǵanlıq dárejesi hám quramalı muwapıqlaw máselelerin sheshiwde qatnasıwshı psixomotor imkaniyatlardıń rawajlanǵanlıq dárejesi menen anıqlanadı. Bunday máselelerdi sheshiwde insan fizikalıq, ruwxıy tayar bolıwı kerek. Joqarıdaǵı pikirlerdi esapqa alıp N.A.Bernshteyn aytıp ótken pikiri shaqqanlıq sapasınıń mánisin túsindire aladı dep esaplayman.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1.Bernshteyn N.A. О ловкости и ее развитии.-М.:Медицина, 1991
2.Goncharova O.V. Yosh sportchilarnining jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. –T.-2005
3.Donskoy D. Биомеханика с основами спортивной техники. М.:ФиС.,1971
4.Zatsiorskiy V.M. Физицесие качество спортсмена. _М.:ФиС, 1970.
5.Lyax V.M. Координационные способности школьников. Минск, Польмя, 1989

KALCIY ELEMENTI TEMASÍN ÚYRENIWDE «6x6x6» USÍLÍNAN PAYDALANÍW

A.Kaipbergenov, M.Nurıllaev 3 kurs studenti
Ájiniyaz atındaǵ ı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

«6x6x6» metodınan tálim protsessinde paydalanıw oqıtıwshıdan aktivlik, pedagogikalıq sheberlik, sonday-aq, toparlardı maqsetke muwapıq dúzip biliwdi talap etedi. Toparlardıń tuwrı dúzilmegenligi tapsırma yaki wazıypalardıń tuwrı hal etilmesligine sebep bolıwı múmkin. «6x6x6» metodı tómendegi tártipte shólkemlestiriledi:

1. Oqıtıwshı sabaq baslanardan aldın 6 stol átirapına 6 stul qoyıp shıǵ adı.
2. Oqıwshı-talabalar oqıtıwshı tárepinen 6 toparǵ a bólinedi. Hár bir oqıwshı-talaba ózi tańlaǵ an stol átirapına qoyılǵ an stuldan jay iyeleydi.
3. Oqıwshı-talabalar jaylasıp alǵ annan soń oqıtıwshı sabaq temasın daǵ azalaydı hámde toparlarǵ a anıq bir tapsırma beredi. Waqıt belgilenip, pikir almasıw processi shólkemlestiriledi.
4. Oqıtıwshı toparlardıń iskerligin baqlap baradı, kerekli orınlarda topar aǵ zalarına maslahatlar beredi, jol kórsetedi hámde toparlar tárepinen berilgen tapsırmalardıń durısı hal etilgenligine isenim payda etken soń toparlardan pikir almasıwdı juwmaqlawdı soraydı.
5. Pikir almasıw ushın belgilengen waqıt tamamlangan soń, oqıtıwshı toparlardı qaytadan dúzedi. Jańadan dúzilgen hár bir toparda dáslepki 6 topardıń hár birinen bir jup wákil bolıwına ayrıqsha itibar qaratıladı. Oqıwshı-talabalar óz orınların almastırıp alǵ anlarınan soń, belgilengen waqıt ishinde topar aǵ zaları dáslepki toparlarǵ a tapsırılǵ an wazıypa hám onıń sheshimi boyınsha toparlaslarına sózlep beredi.

Bul metod járdeminde bir waqıttıń ózinde 36 jup oqıwshı-talabanı belgili iskerlikke tartıw arqalı berilgen tapsırma yaki máseleni hal etiw, sonday-aq, toparlardıń hár bir áǵ zası imkaniyatların anıqlaw, olardıń kóz qarasların bilip alıw múmkin. «6x6x6» metodı tiykarında shólkemlestirilgen sabaqta hár birinde 6 jupdan qatnasıwshı bolǵ an 6 topar oqıtıwshı tárepinen ortaǵ a taslanǵ an máseleni talqılaydı. Belgilengen waqıt tamam bolǵ an soń, oqıtıwshı 6 topardı qayta dúzedi. Qaytadan dúzilgen toparlardıń hár birinde dáslepki 6 topardan bir birden wakil boladı. Jańa dúzilgen topar aǵ zaları óz toparlaslarına dáslepki topar tárepinen másele sheshimi sıpatında usınılǵ an juwaptı bayanlap beredi hám bul sheshimlerdi birgelikte talqılaydı [Yuldashev: 277].

1-topar talabalarına beriletuǵ ın tapsırma:

Kalciy, belgisi - Ca. Adamlar kaltsiy birikpelerin áyyemgi zamannan isletip kelimekte, biraq metall halındaǵ ı kalciy birinshi márte 1808-jılda alınǵ an, Ca1cium, latınsha «calx»- hák sózinen alınǵ an. Kalciy birinshi márte sóndirilgen hákten alınǵ an.

2- topar talabalarına beriletuǵ ın tapsırma:

Ca, A=40,08. Kalciy tábiyatta eń kóp ushırasatuǵ ın metallar qatarına kiredi. Jer qabatınıń 3,25 payızın kalciy quraydı. Tábiyatta kalciydiń altı izotopı bar. Ca^{40} 96,96%, Ca^{42}, Ca^{43}, Ca^{44}, Ca^{46}, Ca^{48}, onıń altı jasalma radioaktiv izotopı da alıng`an.

3- topar talabalarına beriletuǵ ın tapsırma:

Kalciy (Calcium) Ca. CaF_2 elektrolizdi 700^0 larda alıp barıwǵ a imkán beredi. Kalciy gúmistey aq metall bolıp, onıń salıstırma salmaǵ ı 1,55 ge teń; $t_c = 850^0$, $t_{qay} = 1440^0$, tıǵ ızlıǵ ı 1,540 g/sm^3. Kalciy birqansha qattı, biraq jaqsı mayısıwshań metall bolıp esaplanadı. Elektr toǵ ın jaqsı ótkizedi

4- topar talabalarına beriletuǵ ın tapsırma:

Kalciydiń tábiyattaǵ ı eń kóp ushırasatuǵ ın birikpeleri hák tas, por hám mramor - $CaCO_3$ formula menen sıpatlanadı. Dolomit $MgCO_3$* $CaCO_3$ gips $CaSO_4$, fosforit $Ca_3(PO_4)_2$,

flyuorit CaF_2 hám túrli silikatları da bar. $CaSO_4$, $Ca_3(PO_4)_2$, $CaCO_3*MgCO_3$ birikpeleride ushırasadı.

5- topar talabalarına beriletuǵın tapsırma:

Kalciydiń beti hawada oksid perde menen qaplanadı:

$Ca+O_2=CaO$;
$CaO+H_2O=Ca(OH)_2$
$CaCO_3=CaO+CO_2$
$CaC_2+2H_2O=Ca(OH)_2+C_2H_2$
$CaO+3C=CaC_2+CO$
$CaH_2+2H_2O=Ca(OH)_2+2H_2$
$Ca+H_2=CaH_2$
$Ca+2H_2O=Ca(OH)_2+H_2$
$Ca+2HCl=CaCl_2+H_2$
$Ca(OH)_2+CO_2=CaCO_3\downarrow+H_2O$

6- topar talabalarına beriletuǵın tapsırma:

Kalciy ósimlik hám haywanlar organizmi ushın zárúr element. Ayırım suw ósimliklerinde, súlik qurtlarda 38%, adam súyeginiń 25 % Ca den ibárat. Az muǵdarda qanda, túrli tkanlarda boladı, organizmdegi túrli protsesslerde Ca diń áhmiyeti úlken. CaO úy salıwda, metallurgiyada, shiyshe islep shıǵarıwda isletiledi [Parpiev: 319].

«6x6x6» metodınıń abzallıq tárepleri: toparlardıń hár bir aǵzasın aktiv bolıwǵa talpındıradı; olar tárepinen shaxsiy kóz qaraslardıń sıpatlanıwın támiyinleydi; topardıń basqa aǵzalarınıń pikirlerin tıńlap biliw kónikpelerin qáliplestiredi; ilgeri súrilip atırǵan bir neshe pikirdi ulıwmalastırıp biliw, sonday-aq, óz pikirin qorǵap biliwge úyretedi. Eń áhmiyetlisi, qatnasıwshılardıń hár biri 20 daqıyqa dawamında hám pikirlesiwge qatnasıwı, hám tıńlawshı, hám lektor sıpatında iskerlik alıp baradı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Yóldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Toshkent: «Ixtisod-moliya» , 2009y.

2. Parpiev N.A., Rahimov H.R., Muftaxov A.G. Anorganik kimyoning nazariy asoslari. – Toshkent: «Ózbekiston», 2000y.

BELOKLARǴA TÁN BOLǴAN SÍPAT REAKTsIYaLARÍN ÚYRENÍWDE «QÁTENI TAP» USÍLÍNAN PAYDALANÍW

Z.Menlimuratova[1], M.Jumambetova[2], M.Nurxanova[1] 4-basqısh talabası
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutı[1],
Tashkent mámleketlik agrar universiteti Nókis filialı AL[2]

Temanı túsindirip atırıp oqıtıwshı bilip turıp qáte jiberedi. Oqıwshılar jiberiletuǵın qáte haqqında aldınnan xabarlandırıladı. Arasında ásirese kishkene klasslarda qáte jiberilgen jerlerge intonatsiya qoyıp járdem beriwge boladı. Bul waqıtta oqıwshılardı qátege tez dıqqat awdarıwǵa úyretiwimiz kerek boladı.

Oqıwshıǵa arnawlı túrde qáte jiberilgen tekst beriledi. Bul tekstlerdi tek oqıtıwshı emes, al oqıwshılardıń ózleri dúzse de boladı.

Mısalı: Beloklar ushın bir neshe sıpat reaksiyaları bar bolıp, olar qatarına tómendegiler kiredi:

1. Erlix reaktsiyası. Triptofandı anıqlaw ushın onıń eritpesine sulfat kislota qatnasında para–dimetilaminobenzaldegid qosıladı. Bunda eritpe ***sarǵısh–qızıl*** reńge boyaladı. Basqa α–aminokislotalar bul reaktsiyanı bermeydi. Bul reaksiyadan paydalanıp beloktıń tarqalıw ónimlerinde triptofan muǵdarı jaǵınan anıqlanadı.

2. Ksantoprotein reaktsiyası. Bul reaksiya arqalı radikalında aromatikalıq tábiyatlı saqıynalar tutqan α–aminokislota (fenilalanin, tirozin, gistidin, triptofan)lar anıqlanadı. Mısalı, tirozin nitrat kislota menen nitrollanıp, sarǵayadı. Oǵan ammiak yamasa silti eritpesi tásir ettirilse, sarı reń ***qızıl–fiolet*** reńge ótedi. Bul reaksiya quramında aromatikalıq aminokislota saqlawshı barlıq beloklarǵa tán.

3. Biuret reaktsiyası. Belok eritpesine siltili ortalıqta, yaǵ nıy natriy gidroksidi eritpesi hám mıs sulfatı ($CuSO_4*5H_2O$) tásir ettirilgende, ***kók*** reń payda boladı. Bul belokta peptid topar bar ekenligin anıqlaydı. Bul reń belok molekulası quramındaǵ ı peptid baylanıslar menen mıs ionların payda etken komplekske tiyisli. Biuret kompleksiniń reńi eritpedegi mıs ionlarınıń muǵ darı menen belgilenedi. Eger mıs sulfatı eritpesi kóbirek qosılsa ***fiolet*** reń, kem qosılsa ***toyǵ ın qızıl*** reń basımlıq etedi. Bul reaktsiyanı mochevinanıń ónimi bolǵ an biuret te beredi, reaktsiyanıń atı da sol biuret atı menen ataladı.

4. Foli reaktsiyası. Quramında kúkirt saqlaǵ an α–aminokislotalar--sistein, metionin, sistin bar beloklar eritpesi artıqsha natriy siltisi eritpesi menen qaynatılıp, keyin ala oǵ an bir neshe tamshı qorǵ asın atsetatı $Pb(CH_3COO)_2$ eritpesi qosılsa, eritpe ***qara*** reńge boyaladı yamasa ***qońır–qara*** shókpe payda boladı. Belok quramındaǵ ı kúkirt saqlawshı α–aminokislotalar silti menen qaynatılǵ anda aminokislota quramındaǵ ı kúkirt natriy sulfid Na_2S ge ótedi. Ondaǵ ı kúkirt anionı bolsa qorǵ asın kationı menen sulfidtiń qara shókpesin payda etedi:

$$Na_2S + Pb(CH_3COO)_2 \rightarrow PbS\downarrow + 2CH_3COONa$$

5. Millon reaktsiyası. Tirozin aminokislotası millon reaktivi (sınap I hám II valentli dúzlarınıń konsentrlengen nitrat kislotada erigen aralaspası) menen reak-siyaǵ a kirisip yaǵ nıy qálpine keltirilgende ***qızǵ ısh*** reń payda boladı. Bul reaksiya beloklar quramında fenol topar bar ekenin bildiredi [A.Abdusamatov:188].

№	*Nadurıs juwaplar*	*Durıs juwaplar*
1	sarǵ ısh–qızıl	qızıl–fiolet
	qızıl–fiolet	sarǵ ısh–qızıl
	kók	fiolet
	fiolet	kók
2	toyǵ ın qızıl	qızǵ ısh
3	qara	qońır–qara
4	qońır–qara	qara
5	qızǵ ısh	toyǵ ın qızıl

Paydalanǵ an ádebiyatlar

1. www.pedsovet.ru.

2. *A.* Abdusamatov, R. Mirzayev, R. Ziyayev. Kimyo. Akademik litsey va kasb xunar kolledjlari ushun óquv qóllanma. Toshkent «Óqituvchi» 2004 y.

ТАЛАБАЛАРДА ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

А.О.Очилов - Қарши ДУ, З.Тожиев – Урганч ДУ

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлардаги туб ўзгаришлар таълим тизимида ҳам аниқ мақсадларни белгилаб бермоқда. Биз фикр юритмоқчи бўлган мавзуда, олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган талабаларни ҳаёт фаолияти хавфсизлигига тайёрлаш учун тайёрланган педагогик тизимнинг асосларини қайта кўриб чиқиш ва методик таъминотини такомилаштиришга асосий эътиборни қаратишни талаб қилади. Замонавий олий таълим амалиётида фанларни ўқитилишига қўйлаётган янгича талаб ҳаёт фаолияти хавфсизлиги фанини ўқитиш жараёнини методик таъминотини таъминлашга ҳам бир қатор вазифаларни қўймоқда.

Олий таълим муассасаларида бакалавр йўналишида таҳсил олаётган талабаларга “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” фани ўқитилишининг асосий мақсади ва

вазифалари бўлажак ишлаб чиқариш мутахассисларига ҳаётий фаолиятларида юзага келадиган хавфларнинг келиб чиқиш сабабини, хусусиятини, оқибатларини, хавфсиз иш шароитларини яратишни, фавқулодда вазиятлардан аҳолини назарий, амалий жиҳатдан ҳимоя қилиш ва жароҳат олганларга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш қоидаларини ўргатишдан иборат ҳамда бошқа муҳим вазифаларни бажара оладиган билим, кўникма ва касбий малакага эга инсонни тарбиялашга қаратилган. Шунинг учун ҳам олий ўқув юртлари фанлари орасида "Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги" фани алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги дарслари талабаларни турмушда, кундалик ҳаётда содир бўладиган фавқулодда ҳодисалардан мухофазаланишга ўргатади. Уларнинг маънавий ҳаётига, маданий ва ахлоқий ривожига таъсир кўрсатади. Мустаҳкам иродали, сезгир, талабчан шахсни шакллантириш Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги фанининг муҳим вазифасидир. Ҳар бир мавзуга оид ўқув материалларини ўргатиш орқали талабаларнинг маънавий дунёси бойитилади, уларда фанга оид билимларни чуқурроқ ўрганишга эҳтиёж ҳосил бўлади. Бунинг учун эса ўқитувчи ўқув жараёнини турли хил таълимнинг ноананавий методлари ёрдамида ташкил этиши лозим.

Талабаларни ҳаёт хавфсизлигига ўргатишга йўналтирилган таълим жараёни икки томонлама характерга эга; - ўқитувчи ҳаёт фаолияти хавфсизлиги фанига оид муаммоларни ечишни ўртага ташлайди, талаба эса ҳодисаларни ўз нуқтаи назаридан таҳлил қилади ва ҳаёт хавфсизлигини таъминлашга оид кўникмаларни эгаллаб боради. Табиийки, ўқитувчининг ҳам, талабанинг ҳам фаолиятида маълум мақсад бўлади. Шунга кура, ўқитувчи таълим бериш жараёнида талабаларда англаш фаолиятини ҳосил қилиши, уларга маълумотни онгли ва чуқур қабул қилиш усулларини, мустақил вазифаларни бажаришда бу усуллардан фойдаланишни ўргатади.

Олий таълим тизимида талабаларни ҳаёт фаолияти хавфсизлигини шакллантириш методикаси ўқитувчи томонидан мавзуни бериш орқали талабани ҳаётда содир бўладиган турли фавқулодда ҳодисалар билан таништиради, унда маълум бир шароитда, фавқулодда ҳодиса содир бўлганда уни сезиш, англаш, ҳис этиш ва ўз вақтида тўғри ҳаракат қилишга ўргатади. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги фанини ўрганишнинг яна бир босқичи - фикрлашни ривожлантиришга, илмий изланувчанлик фаолиятини эгаллашга қаратилган мустақил ишларни бажариш орқали мавзу моҳиятини очиш, таҳлил қилишдан иборатдир. Бунинг учун талаба ўз устида ишлашга, кутубхоналарда мутоала қилишга, матбуот сахифаларидан фойдаланишга, эркин фикрлашга ўрганиши лозим.

Талабаларга ҳаёт хавфсизлигини ўргатиш учун энг қулай тадқиқот методларини қуйидагилар деб ҳисоблаймиз:

- Ўқитувчи маъруза ва амалий машғулот бирга мустақил таълим учун мавзулар тавсия қилади ёки талабалар ўзлари кизиққан мавзуни танлаб оладилар;
- Ўқитувчи томонида ўқитиш давомида бутун аудитория талабалари олдига мавзу бўйича муаммолар қўяди;
- Гуруҳ талабалар мавзуга тегишли муаммони якка ҳолда, жуфт ёки гурух, бўлиб ечадилар;
- ўқитувчи фан дастурига киритилмаган, аммо энг муҳим бўлган мавзуни мустақил таҳлил қилиш учун талабаларга топширади;
- Ўқитувчи томонидан талабаларга мазу бўйича берилган муаммоли вазифаларни қандай бажариш кераклиги ҳакида маслахатлар беради;

Шу йўл билан талабалар бажарадиган топшириқни мазмунли, тўғри, пухта билишлари таъминланади. Талабалар томонидан мустақил тадқиқот методларини амалга оширишда талабалар фаолияти қуйидаги шаклларда бўлади;

- ўрганиш учун муҳим бўлган мавзуни тўғри танлаш;
- танланган мавзу моҳиятини англаш;
- ўрганилган мавзуни таҳлил қила олиш маҳоратига эга бўлиш;
- таҳлил натижасида олган билимларини олдиндан билганлари билан таққослаш;
- тўғри ва аниқ фикр баён қилиш;
- олган билимларини амалда татбиқ эта олиш.

Ҳар бир метод ва усул машғулот мазмуни ва мақсадига мос равишда қўлланган тақдирдагина яхши натижа беради. Шунга кўра аниқ машгулот мазмуни ва мақсадига қараб метод танлаш ўқитувчидан юқори билим ва педагогик маҳоратни талаб қилади.

Юқоридаги хулоса қилиб замонавий таълим тизимида ҳаёт фаолияти хавфсизлигини шакллантиришда талабалар керакли билим ва қобилиятга эга бўлиши, лозим бўлган ахборотни билиши, шунингдек асосли тарзда ўз шахсий ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ва атрофдагиларнинг кундалик ҳаёт фаолиятида хавфсизлигини таъминлаши лозим.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш асоси фақат ўз-ўзини сақлаш инстинкти билан чегараланмай, балки бошқаларга ҳам таъсир кўрсатиши керак. Керакли билим ва қобилиятини сингдириш орқали лозим бўлган ахборотни етказиш масаласи ечилади. Тайёргарликнинг энг мақбул йўли, талабаларга маълумот бериб тушунтириш, ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тизимини тарғибот қилиш ҳамда маънавий-руҳий тайёргарлик орқали ечилади. Ҳаёт фаолияти хавфсизлигини асосли таъминлаш, маънавий руҳий тайёргарлик, белгиланган тизимни тарғибот қилиш эса тарбия жараёнида вужудга келади.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «ОСТРОВКИ» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ХИМИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ

А.Каипбергенов, Ш.Каражанова студентка 2-курса
Нукусский государственный педагогический институт им. Ажинияза

При изучении первоначальных химических понятии очень удобным методом является метод «островки».

Условие проведения метода: Ученику предлагается текст, но часть текста закрыта листом с вырезанными окошками, сквозь которые видны лишь отдельные слова. По ним ученик должен восстановить или пересказать близко к тексту само правило или определение.

ЗАДАНИЕ:

Молекулой называется _____ _____ _____, которая сохраняет свойства данного вещества.

Атомы – это химически _____ _____ вещества. Следовательно, атом имеет сложное строение – состоит из _____ _____ _____и электронов.

Признаки вещества, _____ _____ _____ друг от друга, называются свойствами вещества.

Валентность – это свойство атомов любого _____ _____ присоединять _____ _____ _____ другого химического элемента.

Явления, происходящие _____ _____ _____ веществ, называются физическими явлениями. Явления, происходящие с _____ _____ веществ, называются химическими явлениями.

Вещества, которые образованы атомами _____ _____ _____, называются простыми, а вещества которые образованы атомами _____ _____ _____ называются сложными.

Свойства веществ – _____ _____, по которым одни вещества отличаются от других.

Каждый элемент в периодической системе Менделеева обозначается своим химическим знаком _____ _____. В _____ _____ по предложению шведского химика Й.Берцелиуса были приняты в большинстве случаев _____ _____ _____ _____ химических элементов.

Цифры, показывающие _____ _____ _____ _____ называются коэффициентами, _____ _____ показывающие число атомов в молекуле, называется индексом.

Выражение состава простых и сложных веществ посредством _____ _____ _____ называется химической формулой.

Разновидности атомов одного и того же химического элемента, имеющие _____ _____ _____ но разное массовое число, называются изотопами.

Химический элемент – _____ _____ _____ с одинаковым зарядом ядра.

Способность атомов одного химического элемента образовывать несколько простых веществ называется _____, а эти простые вещества – _____ _____ или модификациями [Габриелян: 52].

ОТВЕТ: мельчайшая частица вещества, неделимые частицы, из положительно заряженного ядра и электронов, похожие или отличающиеся, химического элемента, определенное число атомов, без изменения состава, изменением состава, одного химического элемента, разных химических элементов, это признаки, или символом, в качестве символа, начальные буквы латинских названий, число атомов или молекул, а цифры, знаков химических элементов, одинаковый заряд ядра, это совокупность атомов, аллотропией, аллотропными видоизменениями.

Этот метод очень эффективен при проверке знаний учащихся после заключения определенной главы.

Литература

1. www.pedsovet.ru.

2. Габриелян О.С. Химия. 8 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва. Дрофа, 2002 г

GERMANIY, QALAYÍ, QORǴASÍN HÁM OLARDÍN` BIRIKPELERI TEMASÍN ÚYRENIWDE «AWA – YaQ» USÍLÍNAN PAYDALANÍW

Z.Menlimuratova[1], Z.Tajimuratova[2], Z.Allambergenova[1] 4-basqısh talabası
Ájiniyaz atındaǵ ı Nókis mámleketlik pedagogika institutı[1],
Tashkent mámleketlik agrar universiteti Nókis filialı AL[2]

Bul usıldı sabaqtıń kirisiw bóliminde yaǵ nıy ótilgen tema boyınsha tiykarǵ ı túsiniklerdi tákirarlaw maqsetinde qollansaq boladı.

Usıldı qollanıw shárti: oqıtıwshı sózdi jasıradı. Mısalı: D.İ.Mendeleevtiń elementler dáwirlik tablitsasınıń tártip raqamı №32 bolǵ an elementi hám t.b. Oqıwshılar

oqıtıwshınıń jasırǵan sózin yaki bul mısalda elementtiń atın tabıwı kerek. Oqıwshılar oqıtıwshı tek «awa» yamasa «yaq» dep juwap beretuǵın sorawlardı beriwi shárt.

Mısalı: Germaniy elementi jasırılǵan.

Oqıwshılardıń sorawları:

Metall ma? — Awa.

s – elementler qatarına kireme? — Yaq.

II topar elementime? — Yaq.

Birikpeleri záhárlime? – Yaq

Tábiyatta keń tarqalǵan anba? – Yaq

Kúshli qálpine keltiriwshime? — Awa.

III – valentlime? — Yaq

Bul elementti Klemens Aleksandr Vinkler ashqanba? — Awa.

Bul elementti ashqan ilimpaz óziniń Watanı Germaniyanıń atına qoyǵanba? — Awa.

Mısalı: Qalayı elementi jasırılǵan.

Eń joqarı oksidleniw dárejesi +4 pe? — Awa.

Bul elementti D.İ.Mendelleev ashqanba? — Yaq

Jer qabatında keń tarqalǵanba? — Yaq

Metall ma? — Awa.

IV – valentlime? — Awa.

Qosımsha toparshası elementime? — Yaq

p – elementler qatarına kireme? — Awa.

VI – dáwir elementime? — Awa.

Latınsha atı stannum ba? — Awa.

Mısalı: Qorǵasın elementi jasırılǵan

Atmosferada keń tarqalǵanba? — Yaq

d – elementler qatarına kireme? — Yaq

Kúshli oksidlewshime? — Awa.

II – valentlime? — Yaq

Bul elementtiń ashılıwın D.İ.Mendelleev aldınnan aytqanba? — Yaq

Tiykarǵı toparsha elementime? — Awa.

Amfoterlik qásiyetti kórseteme? — Yaq

Akkumlyator jasawda qollanıladıma? — Awa.

Latınsha atı plyumbumba? — Awa. [Abduxaeva: 238].

Jasırılǵan sózdi oqıwshılardıń tabıw imkaniyatına qaray sorawlar sanın belgilesek boladı.

Bul usıldı basqasha orınlawǵa da boladı. Mısalı bir oqıwshını doskaǵa shaǵ aramız. Onıń arqa tárepinde ekranǵa jasırılǵan sóz shıǵadı. Endi oqıwshı sorawlar beredi, al klass juwap beredi. Klasstıń bergen juwabı járdeminde oqıwshı jasırılǵan sózdi tabıwı kerek boladı.

Joqarıda aytılǵan usıl oqıwshılardı aktivlestiredi, faktlardı bir jerge jámlewdi, ózleri bilgen informatsiyalardan paydalanıwdı, ózinen basqa oqıwshılardıń pikirleri menen sanasıwdı hám olardı tıńlawdı úyretedi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. www.pedsovet.ru.

2. Parpiev N.A., Rahimov H.R., Muftaxov A.G. Anorganik kimyoning nazariy asoslari. – Toshkent: «Ózbekiston», 2000y.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «АЗБУКА» ПРИ ИЗУЧЕНИИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ

Г.Ахетова
№32 школа г.Нукуса

При изучении музыкальных терминов очень удобным методом является метод «азбука». Этот метод можно использовать в начале занятия или при введении в новую тему.

Условие проведения метода: Учитель называет одну букву. Учащейся должны подобрать как можно больше терминов, начинающихся на эту букву [1]. Например:

А – А-капелла, акт, акустика, альт, ансамбль, антракт, аранжировка, ариетта, ариоза, ария, артикуляция, аккорд, аккомпаниатор, акцент, альтерация, аллегро, арпеджио.

Б – балет, баллада, баритон, бас, бекар, бемоль, болеро, буффа, багатель.

В – вальс, вариация, вибрато, вибрация, виртуоз, вокал, вокализ, вокалист, вокализация, вольта.

Г – гавот, гамма, гармонизация, гармония, гимн, группетто.

Д – дебют, джаз, диапазон, диатоника, диез, дикция, диминуэндо, динамика, дирижёр, дискант, диссонанс, до, доминанта, драма, драматургия, дуэт.

Ж – жанр, жига, жонглер.

И – имитация, импровизация, инвенция, инструмент, инструменталист, интервал, искусство, инструментовка, интонация, интродуксия, иллюстрация, иллюстратор.

К – каватина, каденсия, камертон, канон, кант, кантата, кантилена, капелла, капелмейстер, кварта, квартет, квинта, квинтет, клавир, клавиатура, клавиша, кларнет, классика, кода, колоратура, комедия, композитор, композиция, консерватория, консонанс, концерт, концертмейстер, куранта, куплет.

Л – лад, ларгетто, ларго, легато, лейтмотив, либретто, лига, лирика, ля.

М – мажор, мазурка, маком, марш, маэстозо, маэстро, медиатор, мелизм, мелодика, мелодист, мелодия, мелодрама, меломан, меломания, менуэт, метр, меццо пиано, меццо форте, меццо сопрано, ми, минор, модуляция, мордент, мотив, музыка, музыкант, музыковед, мутация, мюзикл, мюзик-холл.

Н – нота, ноктюрн, нотация, нотография, нюанс.

О – обертон, октава, опера, опера-балет, опера-буффа, опера-сериа, оперетта, оратория, оркестр, оркестровка.

П – партитура, партия, пассаж, пауза, педаль, пентатоника, период, пианино, пианиссимо, пианист, пиано, пикколо, пиццикато, плектр, позиция, полифония, полонез, полька, попурри, поэма, прелюдия, прима, пьеса.

Р – ре, регистр, резонанс, реквием, репертуар, реприза, речитатив, ритм, рондо, романс, рояль.

С – сарабанда, секвенция, секста, секстаккорд, секунда, септет, септима, серенада, си, симфониетта, симфонизм, симфония, синкопа, скерцо, смычок,

солист, соло, соль, сольфеджио, соната, сонатина, сопрано, стаккато, субдоминанта, субконтроктава, сюита.

Т – такт, танго, тембр, темп, темперация, театр, тенор, терция, токката, тон, тоника, транспозиция, трио.

У – увертюра, унисон.

Ф – фа, фальцет, фантазия, фермата, филармония, финал, форте, фортепиано, фортиссимо, форшлаг, фраза, фугато, фугетта.

Х – хор, хореография, хормейстер, хроматизм.

Э – экосез, энгармонизм, эпизод, эстрада, этюд [2].

Такой опрос помогает не только проверить знания учащихся в активной форме, но и повторить пройденный материал. Выбирая тот или иной прием, следует помнить о цели опроса, о том, какое время вы планируете отвести для него.

Используемая литература

1. www.pedsovet.ru.

2. Келдыш Г.В. Музыкальный энциклопедический словарь. Москва «Советская энциклопедия» 1991.

XIMIYaNÍŃ DÁSLEPKI TÚSINIKLERI TEMASIN ÚYRENIWDE «HÁRIPLI DIKTANT» USÍLÍNAN PAYDALANÍW

Z.Menlimuratova[1], S.Saparniyazova[2], Q.Aytmuratov[1] 4-basqısh talabası
Ájiniyaz atındaǵ ı Nókis mámleketlik pedagogika institutı[1],
Tashkent mámleketlik agrar universiteti Nókis filialı AL[2]

Háripli diktant usılı aralas sorawlar jıyındısınan ibarat bolǵ an variant túri esaplanadı. Bul usıldı talabalardıń tema boyınsha ózlestirgen bilimlerin anıqlaw ushın belgilengen tema boyınsha tolıq maǵ lıwmatqa iye bolǵ annan yaki belgili bir bólimnen keyin qollanıwǵ a boladı.

Usıldı qollanıw shárti:

1) Oqıtıwshı sorawlardı oqıydı.

2) Oqıwshılar berilgen soraw juwabınıń tek birinshi háribin jazadı.

3) Eger talabalar juwaplardı durıs tapqan bolsa, onda usı háripler izbe-izliginen eń baslı tayanısh sorawınıń juwabı kelip shıǵ adı.

Baslı soraw: Bul elementtiń atı latınshadan awdarǵ anda qorǵ an mánisin ańlatadı. Ol insanǵ a áyyemnen málim element bolıp, eramızdan aldıńǵ ı 2 mıń jıllar burın insan onnan paydalanǵ an.

Dáwirlik sistemanıń VIII topar elementi. Jer qabatında tarqalıwı boyınsha kislorod, kremniy hám alyuminiyden keyingi tórtinshi element bolıp, jer qabatınıń 4,2% ın quraydı.

Atomlarınıń sırtqı energetikalıq qabatında eki elektron jaylasqan bolıp, ol kóplegen birikpelerinde +2 okisleniw dárejesin kórsetedi. Demek, keyingi qabattan aldınǵ ı energetikalıq qabat ele pitpegen, onday jaǵ dayda reaktsiyalarǵ a sırtqı elektron qabatındaǵ ı eki elektronnan basqa, kópshilik waqıtları ishki qabattanda bir elektron qatnasadı. Bul jaǵ dayda ol +3 okisleniw dárejesin kórsetedi.

Taza halında tez magnitlewshilik hám magnitsizleniwshilik uqıbına iye, sonlıqtan onı elektromotorlardıń, elektromagnitlerdiń hám mikrofon membranalarınıń

transfatorların tayarlaw ushın qollanadı. Hámmesinen kóbirek ámeliyatta onıń quymaları *shoyın* menen *polat* paydalanıladı.

Tirishilik ushın eń kerekli element bolıp, adamnıń qanında gemoglobinge 14,5 % tuwra keledi. Kislorod tasıwshı xızmetin atqaradı. Gemoglobinli beloklarda kóp boladı. Gemoglobinli beloklarǵa gemoglobinler, mioglobinler, citoxromalar, fermentlerden katalaza hám peroksidazalar kiredi. Gemoglobin, kislorodtı baylanıstırıp, onı ókpeden bulshıq etke tasıydı, olar mioglobinge beriledi, soń CO_2 ni biriktirip, ókpege alıp baradı. Bir eresek adam organizminde onıń muǵdarı 2,5 grammdı quraydı. Organizme bul elementtiń jetispewshiliginen anemiya yaki kemqanlılıq keselligi kelip shıǵadı. Onıń aldın alıw hám emlew ushın bul elementtiń qálpine keltirilgen forması hám onıń birikpeleri qollanıladı. Bul element ósimlikte jetispese ósimlik jaqsı óspeydi hám sarǵayadı, bul qubılıs xloroz keselligi dep ataladı. Bul qaysı element?

1) Ximiyalıq reaktsiya barısına tásir etiwshi foktorlardıń biri? Juwabı: temperatura.

2) Birdey yadro zaryadına iye bolǵan atomlar toparı? Juwabı: element.

3) Zattıń ximiyalıq qásiyetin sıpatlawshı eń kishi bólekshesi? Juwabı: molekula.

4) Birdey yadro zaryadına iye, biraq atom massaları hárqıylı bolǵan atomlar? Juwabı: izotoplar.

5) Latınshadan awdarǵanda qızıl reń mánisin bildiretuǵın elementtiń atı? Juwabı: rubidiy [Abduxaeva: 179].

Demek bul qaysı element degen baslı sorawdıń juwabı: Temperatura; Element; Molekula; Izotop; Rubidiy bolsa, onda juwaplardıń bas háriplerin alsaq TEMIR sózi kelip shıǵadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. www.pedsovet.ru.

2. Abduxaeva M.M, Mardonov I.M. Kimyo. Akademik litsey va kasb xunar kolledjlari ushun darslik. Toshkent «Ózbekiston» 2002 y.

МАЗМУНЫ:

3-СЕКЦИЯ

ПЕДАГОГИКА-ПСИХОЛОГИЯ

Кирис сөз…….. **3**

Сейфуллаев А.С. Заманагөй педагогикада иннавацион технологиялардың абзаллықлары……..…… **4**

Алеўов У., Пахратдинова Т.Есап-санақты раўажландыратуғын миллий ойын түрлери…… **5**

Usmanova D. Hozirgi zamon darslarini innovatsion yondoshuvlar asosida tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari…….. **7**

Кодиров А.Х. Функции ролевой игры в процессе обучения и позиция учителя…….. **10**

Payziyeva M. Yoshlar dunyokarashini kengaytirishda psixologik bilimlarning axamiyati……. **12**

Eshonova M., Yo'lchiboeva Z. Yoshlarni vatanparvarlik, insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishda maktabgacha ta`lim muasasalarining o`rni..... **14**

Ahmedova N., Shaxobiddinova R. Yoshlarda vatanparlik fazilatlarini tarbiyalashda ijtimoiy hamkorlikning zaruriyati……..……. **15**

Сулейманова Т. Г. Мулоқот жараёнида юзага келадиган тўсиқларнинг индивидуал психологик жихатлари..... **17**

Yusupova Yo. M. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zini-o'zi anglashida ota-ona munosabatlarining ta'siri..... **19**

Медатов А., Алиева Г. Таълимда "булутли технолигия"дан фойдаланиш ва унинг истиқболлари..... **21**

Раимова Д. Таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи педагогик ижодкорлигининг аҳамияти..... **23**

Зиявутдинова З. Таълим муассасаларида тарбиявий-ғоявий ишларни самарали ташкил этишнинг муҳим омиллари..... **25**

Хаджаева З. Олий педагогик таълимда мусиқий-назарий билимларни ривожлантиришнинг долзарблиги..... **27**

Azizova Q.M. Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tahliliy faoliyatlarini rivojlantirishning o'rni va ro`li..... **30**

Каримова М. Многообразная музыкальная форма……. **31**

Юнусова М. Р. Многообразная музыкальная форма……..…… **33**

Валиханова Н. А. Психоло – педагогические особенности обучения математике в 3-4 классах……..…….. **37**

Ходжаева Н. "Гармония" фани бўйича назарий билимларни шакллантиришнинг методик шарт-шароитлари..... **39**

МамироваО.Ўзбекмумтозмусиқасанъатинингтарбиявий жиҳатлари..... **40**

Tursunova O.Z., Foziljonova M.T. Boshlang'ich sinflarda to'garak mashg'ulotlarini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish..... **43**

Атоев Э.Х. Мультимедийный курс лекций по химии……. **44**

Ganiyev B.Sh., Ochilov B.Sh., Ismoilova M.I. Bentonit konsentratsiyasi o`zgarishining zol fraksiyaga ta`sirini o`rganish……... **45**

Худойназарова Г.А., Ганиев Б.Ш., Икромов Б.Ш. График органайзерлардан фойдаланган ҳолда кимё фанини ўқитиш..... **46**
Гайбуллаева А.Ф. Организации внеклассной работы по естественным наукам…….. **47**
Ostonov F.I., Saidaxmedova D. Kimyo fanini o'qitishda piramida innovatsion texnologiyasining roli…… **48**
Ostonov F.I. Piramida innovasion texnologiyasi yordamida kimyo darslarini tashkillashtirish texnologiyasi..... **50**
Садикова М.И. Таълим сифатини ошириш бош вазифа…… **51**
Сиддикова С.Г. Едагогические условия внедрения мультимедиа технологий в профессиональных колледжах…….. **52**
Shadiyev B.Sh., Goyibnazarov H.R. Matematikani o'qitishda kompyuterning matematik dasturlar tizimi……..…….. **54**
Холиков К., Муротқулов А. Роль шахмата на уроках математика…….. **56**
Ахунбобоев М.М., Данияров С.А., Саттаров С.М. Экологическая культура и её сущность в воспитании…….. **58**
Эргашев Р. Н., Условия формирования, развития и совершенствования эстетической культуры у будущих учителей начальных классов……. **60**
Эргашев Р.Н. Эстетизация учебно-воспитательного процесса…… **63**
Daniyarov S., Kenjayev A., Jumanov J. Geografiya fanlarini o'qitishda ekologik omillardan samarali foydalanishni davr taqazo etmoqda……. **66**
Норбаев Ф.Ш., Зокиров А.А., Шадиев Б.Ш. Решение задач на уроках геометрии посредствомикт-технологий…….. **67**
Abdurasulov Sh.I., Shadiyeva N.M. Zamonaviy innovatsion texnologiyalar oliy va o'rta ta'lim texnologiya (mehnat) darslarida……. **69**
Yuldashev S., Abduhamidov A. Boshlang`ich sinf texnologiya darslari samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalardan foydalanish yo`llar…….. **71**
Рахимов Б., Тошматова М., Рахимова Д. Воспитание исследовательской компетентности у будущих учителей в сфере науки педагогики ……. **72**
Мисирова Н.Т, Нажмиддинова.У Мактабгача таълим ёшидаги болаларда экологик тарбияни шакллантириш йўллари **73**
Misirova N.T., Berdiyeva M. Maktabgacha ta'limda ekologik ta'lim-tarbiya uzviyligini takomillashtirish – pedagogik muammo sifatida……. **75**
Norboyeva. S., Po'latova G., Eshqo'ziyeva M. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini samarali o'tish..... **77**
Ramazanov M., Allaniyazov T., Násillik imkaniyatlar joqarı sport kórsetkish-leriniń tiykarǵ ı faktori..... **79**
Xudoyberdiev G., Tursunqulov Z., Abduvaxobov X. «Blits-so'rovi» usulidan fizika darslarida samarali foydalanish…….. **80**
Тўрақулов Х.А., Жабборов Н.С., Жиянқулова Р.Қ. Таълимни оптималлаштиришга оид инновацион услубларни ишлаб чикиш…… **82**
Қаюмов А., Қаршибоев Ф., Ноанъанавий ўқитиш ва ижодий тафакур **84**
Қаюмов А., Мотивация ва дидактика – таълим асоси..... **86**
Usmonov M.S., Ahmedova M. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy texnologiya-larining roli..... **89**
Мамарахимова Н., Донияров М. Бошланғич синф ўқувчиларининг нутқий маданиятини шакллантиришда инновацион ёндашувнинг аҳамияти..... **90**

Тўпчиев У .С. Таълим самарадорлигини оширишда интерфаол усул ва педагогик технологиялар…… **92**
Умарова С., Бошланғич таълим ўқувчиларини тарбиялашда намуна методини қўллашга доир…….……..…… **95**
Ибрагимова Ф., Донияров М. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг нутқ маданияти ҳақида мулоҳазалар…..... **97**
Тўрақулов У.Х., Чиманов А.Б., Тўрақулова М.А. Таълим мазмунини модерн изациялаш йўналишлари…….…….... **99**
Шодиева Ш., Тўрақулова Х.И. Кичик maktab ёшидаги ўқувчиларда миллий ғоя туйғусини шакллантиришнинг дидактик имкониятлари..... **101**
Ганиев О.А., Джуманова З. Гармоническое развитие личности младшего школьника……..…….. **102**
Д.Абдурахмонова. Миллий урф – одатларнинг тарбиявий аҳамияти……..… **103**
Yarmatov R.B., Rashidova SH. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalashda ilg‘or tajribalarning o‘rni…….. **105**
Гофурова С.С., Ғофурова А.Х., “Касбий педагогик фаолият жараёнида талабаларни муаммоли вазиятлар ечимига тайёрлаш ”……..…… **108**
Тўрақулова И.Х., Мавлонов Б.А Бўлажак ўқитувчилар маънавий тарбиясига интегратив ёндашув..... **109**
Соатова Н. Б. Таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш - таълим самарадорлиги гарови……..……. **111**
Эрназарова Н.Х. Основная цель вариативного математического образования в высшей школе……..……..……. **113**
Шукурова П. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини акварелдан фойдаланишга ўргатиш йўллари..... **115**
Абдимуратова Н.П. Болажақ инглиз тили оқытыўшысының социал-мәдений компетенциясы……..…….. **116**
Абдимуратов П., Абдимуратов Ж. Шаңарақ – қәдрият ҳәм бахыт орны..... **117**
Ajiniyazova Sh., Turganbekova M.U. Maktabda organik kimyo o'qitish metodlari ……..……. **120**
Ajiniyazova Sh., Turganbekova M.U. Maktabda organik kimyo o'qitish metodlari…… **121**
Сапарбаев Е. Оқыўшыларға спорт шынығыўларын алып барыўдың айрым машқалалары…… **122**
Пахратдинова А. Кунхожа шайырдың дөретиўшилигинде нама қосықлардың тәрбиялық әҳмийети……..…….. **124**
Исхакова Д. Особенности интересов младшего школьника…… **125**
Джакаева К.Д. Академик лицейларда «Алгебра ва математик анализ асослари» фанини лойиҳалаб ўқитишнинг ҳолати ва хусусиятлари..... **126**
Рахматов Ю.Б., Бозорқулова М. География таълимида замоновий педагогик технологиялардан фойдаланиш (6-синф мисолида)..... **128**
Ajieva M., Abdikarimova A., Sheripbaeva M. «Oltingugurt» mavzusi bo’yicha dars ishlanmasi..... **131**
Бекмурзаев А., Мирзамуратов Ж., Мамутов П. Француз мутафаккирларининг юриш, югуриш соғломлаштириш машқлари ҳақидаги фикрлари..... **133**
Қадрекова А. Мамлакатимизда болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва унинг таълим-тарбиявий аҳамияти..... **135**

Kazakov A.R. Har xil sifatdagi hajm va intensivlikdagi ishdan keyin faoliyatning o`z holiga kelish dinamikasi…….…….. **136**
Kazakov A.R., Kazakov A.A. Sportchilarning farmakologik tiklash vositalari…. **138**
Kazakov A.R., Erimbetova J. Sportchilarning mashg`ulot vaqtida talablarning asta-sekin ortib borishi…….…….. **140**
Ниязов А.Т., Ниязова Г.Т., Алиева А.Р. Характеристика показателей роста и развития современных девочек-каракалпачек……..…… **141**
Ниязова Г.Т., Ниязов А.Т., Ниязова О.Ю. Влияние образования родителей на рост и развития детей…….……. **143**
Сапаров А.Т. Мектепке шекемги жастағы балаларды әдеп-икрамлыққа тәрбиялаўда дәстанлардан пайдаланыў..... **145**
Урумбаева А. Особенности методики проведения семинарских занятий по психологии…… **146**
Шарафатдинова А.Н., Урумбаева А. Психология личности в различных теориях…….. **148**
Qurmanov A., Sadaddinov U., Ermakova A. Oqiwshilard i mіynet hám islep shiǵariwdi shólkemlestiriw elementleri menen tanistiriw……. **149**
Qurmanov A., Sadaddinov U., Ermakova A. Miynet protsesslerinde shaxs paziyletlerin rawajlandiriw…… **150**
Мавлянов А., Абдалова С., Хуррамов А., Тлегенов Б. Дарс жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланишниг ўзига хос хусусиятлар..... **152**
Джумабаев Н., Абдикаримова Г. Геометрия сабағында оқыўшыларды логикалық пикирлеўге үйретиў..... **154**
Карлыбаева Г. Бўлажак физика ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини шакллантиришга қўйиладиган талаблар..... **156**
Матмуратова Г., Палванова Д. Интегратив ёндашув тушунчасининг шахс камолотидаги аҳамияти…….…….. **157**
Utepbergenov G.Q., Mamutov P.J. Tashqi muhitning alohida sharoitlarida sportchi ish qobiliyatining fiziologik asoslari……..…….. **158**
Утепбергенов Г.Қ., Искендеров Т.Қ. Оқыў-тренировкалық процестиң дүзилиси…….…….. **160**
Курбанбаева Д., Пайзуллаева Г. Оқыўшылардың логикалық пикирлеў қәбилетин раўажландырыўда педагогикалық ҳәм заманагөй информация технологияларынан пайдаланыў…… **163**
Марасулова Д. Киши мектеп жасындағы балаларда қабыл етиў процессиниң үйренилиўи **164**
Джумабаев Н., Отениязов Е. Тригонометриялық теңсизликлерди дәлиллеў усыллары…….. **166**
Bukenov J.A. Algebra elementlarini maktab kursi matematikasida o'qitish metodikasi…….……. **167**
Жумашева Г.Х., Уразимова Т.В. Педагогические технологий при активизаций мыслительных процессов……. **169**
Джумагулов З.У. Бўлажак меҳнат ўқитувчиларнинг методик тайёргар-лигини такомиллаштириш масалалари ҳақида..... **170**
Джумагулов З.У. Интерфаол технологиялар асосида бўлажак меҳнат таълими ўқитувчисининг касбий шаклланишини такомиллаштириш..... **172**
Турымбетова З. Оқытыўшының педагогикалық шеберлигин жетилистириў базы бир мәселелери……..…….. **173**

Есемуратов С.Т., Бекмурзаев А. Ўйин амплуасига боғлиқ равишда футболчиларнинг жисмоний ривожланишларини баҳолаш..... **174**
Шылманов Р., Узақбаев Т., Умирзақов А. Жас спортшылардың спортта жетилисиў жасындағы өзгерислер..... **176**
Бекмурзаев А., Мирзамуратов Ж.Ж., Кенжебаев К.К. Олий таълим муассасалари талабалари ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантиришда саёҳатлардан фойдаланиш..... **177**
Араббоев Х.Х., Кенжебаев К.К., Бекмурзаев А.К. Соғлом турмуш тарзига амал қилиб, соғломлаштириш югуриш техникаси ташкил қилиш..... **179**
Тлеумбетова К. Мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси менен мектеп тәлими үзликсизлигин ҳәм избе-излигин тәмийинлеўдиң педагогикалық тийкарлары..... **180**
Ибрагимова Л.А. Қарақалпақ халық педагогикасы арқалы мектепке шекемги жастағы балалардың ойлаў қәбилетин жетилистириў усыллары..... **182**
Сабирова М., Қозоқова Ш. Алишер Навоий асарларида фарзанд тарбияси ҳақидаги педагогик қарашлар..... **183**
Yusupova M.S., To'rebekova G. Sog'lom ona va bola jamiyat rivojining bosh omili……. **186**
Джумабаев Н., Отениязов Е. Транцендент теңлемелерди шешиў усыллары……. **187**
Матжанов Н. Вопросы методики преподавания квантовой физики в педагогических вузах…….. **188**
Saparbaev T., Nurmatova N. Ekologik ta'lim-tarbiyaning ba'zi muammolari…. **190**
Сайтбекова С.С., Хабипов М., Абдиразакова Х. Формирование гармоничной личности в начальном образовании……..……. **191**
Тажетдинова С. Музыка пәнин оқытыўдың сыпатын жетилистириўде инновацион педагогикалық технологиялардан пайдаланыў…….. **193**
Matchanov T.I. Matematikani o'rganishda differentsial yondashuv…… **194**
Тажбенова Д., Азатбаева А. Баслаўыш классларда көргизбели қураллардан пайдаланыўдың әҳмийети..... **196**
Allamuratova U.A. Matematika darslarida yosh o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish…… **197**
Utepbergenov A.Q. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlari…… **199**
Utepbergenov A.Q. Fizikaliq ju`klemeler ha`m dem aliwdin` sa`ykesleniwi..... **201**
Толыбаева Ф. «Уялы телефон»ның баслаўыш класс оқыўшыларының тәрбиясына унамсыз тәсирлери..... **203**
Tleumbetova Q.D., Shamuratova X. Balalardı erkin pikirlewge úyretiw arqalı olardıń dóretiwshiligin rawajlandırıw usılları..... **204**
Юсупова Х.С., Урумбаева А. Развитие эмоциональной сферы личности и эмоциональная саморегуляция..... **207**
Saparov Sh., Mambetnazarova M. Óspírímlík dáwírínde depressiya jaǵ daylariniń psixoprofílaktíkasi…….. **208**
Нурымбетова Э.Ж. Анализ работ отечественных психологов по юридической психологии …… **209**
M., Abdikarimova A. «Vodorod – sof yoqilg'i» mavzusi bo'yicha dars ishlanmasi…….. **211**

Joldasbaev P.M., Bekbergenov A.X. Jismoniy tarbiya va sport sog‘lomlashtirish tadbirlarining maqsadi va vazifasi..... **213**
Мамутов П.Ж., Бекмурзаев А.К., Кенжебаев Қ.К. Допинг бақлаўын шөлкемлестириў ҳәм өткериў тәртиби..... **214**
Балмуратов Қ., Бекназаров А., Даулетбаев А. Баслаўыш классларда оқыўшылардың ҳәрекет сапаларын раўажландырыўда гимнастиканың әҳмийети..... **215**
Жумабаева А. Жас өспиримлердың физикалық активлилиги..... **217**
Балмуратов Қ., Ережепов А., Мамутов П. Күш сапаларының раўажланыўына бағдарланған жүклемелердиң нормаластырылыўы..... **218**
Ибраймова А. Жәмәәт - психологиялық саламатлылықты беккемлеўши фактор сыпатында..... **220**
Konratbaeva A. Óspirimlerde agressiv minez-quliqtiń rawajlaniwi…… **221**
Nauruzbaeva A. Oqıwshılardıń aqiliy rawajlanıwın diagnostikalaw mashqaları... **222**
Nauruzbaeva A., Dawletnazarova A. Oqıwshılardıń aqılıy rawajlanıwında uqıplılıq hám ziyrekliktiń ornı…….. **223**
Nauruzbaeva A., Keńesbaeva E. Bilimlendiriw sistemasın basqarıwdı jetilistiriwdiń bazı –bir maseleleri……..…….. **224**
Tamambetova Sh.B., Sultamuratov A.T. Mektepte botanika sabaqlarín ótiwde “miydi shíníqtíríwshí ” oyínlardan paydalaníw usílíníń ahmiyeti..... **225**

Пренов Б.Б., Атабаева Б.Ж. Математиканы оқытыўда аралықтан оқытыў технологиясы ҳаққында ……..…… **227**
Худайбергенова Г., Тажетдинова С.М. Миллий халық қосықларының музыкалық қурылысының өзгешеликлери..... **230**
Кушакова Г. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантиришнинг тарихий тараққиёти..... **231**
Утепбергенов Г., Мамутов П. Дене тәрбия тараўында спорт медицинасының мақсети ҳәм ўазыйпалары……..…… **232**
Pazilova M., Berkbayeva D. Xalq pedagogikasining bola tarbiyalashdagi ahamiyati…… **234**
Allambergenova M., Yuldasheva D., Orınbaeva D., Pirjanova G. Oqıwshılar-dıń bilimin bahalawda “pal uyası” usılinan paydalanıw metodikası……..... **235**
ДЖумабаева Э. Обучение связному высказыванию на английском языке на основе инновационной технологии……..… **237**
Есемуратова Т., Пахыратдинова З. Интерактив усыллардан пайдаланыў арқалы педагогикалық шеберликти жетилистириўдиң базы бир мәселелери…… **238**
Жумашева Г.Х., Отениязова Ш. Психологические основы речевого общения на каракалпакском языке……..…….. **240**
Клычева З. Организация воспитательно – образовательной работы и контроль за ней……..……. **241**
Наимова З.К. Шебекей балаларды жазыўға үйретиў машқалалары..... **242**
Шеримбетова З. Мийнет жәмәәтинде саламат социаллық психологиялық орталықты қәлиплестириў **244**
Ибрагимова Р. Оилалардаги ажралишлар ижтимоий психологик муаммо сифатида…….. **245**

Aleuova R.Sh., Aytmuratova K.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati…… **247**
Кенжебаев К.К., Есалиев И.Б., Кулумбетова Х.М. Спорттың аўыр атлетика түринде организмде жүз беретуғын физиологиялық өзгерислер…. **249**
Косбагамбетова К. Баслаўыш тәлим сыпатын асырыў мәселелери..... **250**
Сейтмуратов Қ. Жети атамызды билемизбе? ……..…… **252**
Сейтмуратов Қ., Сапаров А. Миллий қәдириятларды сақлаў ҳәм раўажландырыў келешегимиздиң тийкары…… **254**
Сейтмуратов Қ., Шерипбоева М. Тарбиявий ишларда шарқ алломаларининг педагогик қарашларидан фойдаланишнинг ахамияти..... **255**
Сейтмуратов Қ., Турсунов О. Абу Али ибн Синонинг талим-тарбияга оид қарашлари…….…… **257**
Каипов Н. Қарақалпақ халық ертеклериниң тәрбиялық әҳмийети…… **259**
Алламбергенова М.Х., Жугинисова Ж.И. Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг ахборотлар билан ишлаш кўникмасини шакллантириш масалалари …… **260**
Ashurov M., Qoyshibaeva G. Yoshlarni qadriyatlar asosida tarbiyalash – davr talabi **262**
Berdibekov M., Romanova S. Tárbiya hám muzíka tálimi…… **263**
Tasbayeva G., Qarshibayeva M. Aqli zaif bolalarning nutq jarayonining xususiyatlari……..…….. **264**
Umarova M., Romanova S. «Nar iydirgeń» namasi haqqinda……..……. **266**
Ibraymova A., Xudiyarova M. Shaxsning ijtimoylashuv muammolari **268**
Нагметова Н. Ёшларнинг ватанпарварлик фазилатларини оширишда маънавий - маърифий ишларнинг ўрни..... **269**
Nurmatova N. Kam ta'minlangan oila bolalari tarbiyasining o'ziga xos jihatlari..... **270**
Жолдасбаев П.М., Есемуратов С. Информационные технологии в подготовке футболистов высокой квалификации……..……. **272**
Kojalepesova P. Baslawish klasslarda integraciyalasqan tálimdi ámelge asiriwdiń pedagogikaliq máseleleri..... **273**
Мырзамбетов П., Балмуратов Қ., Матниязова Г. Дене тәрбиясын үйретиў принциплери……. **275**
Мырзамбетов П., Аспетуллаев А., Нызаматдинова Ш. Дене тәрбиясы сабақларында улыўма раўажландырыўшы шынығыўларды үйретиў усыллары……..…… **276**
Аспетуллаев А., Мырзамбетов П., Нызаматдинова Ш. Орта мектеплердеги дене тәрбиясы сабағында тийкарғы гимнастика шынығыўлары ҳәм ҳәрекетлер…….. **278**
Muratkamalova R.J. Baslawish klaslarda sabaqlardi integraciyalap ótiwde oqitiwshiniń sóylew mádeniyatiniń áhmiyeti……..……. **280**
Pazilova M.E., Yo'ldasheva R. O`quvchilarga ekologik tarbiya berishda psixologik o`yin va mashqlarning ahamiyati..... **281**
Алланиязов С., Бердахова Н., Табынбаев Б. Улыўма билим бериў мектеплеринде хәм мектепке шекемги мекемелерде дене тәрбияның әҳмийети..... **283**
Алланиязов С.,.Бердахова Н, Табынбаев Б. Футбол ойыны алдынан таярлық шынығыўлары (разминка)……..…… **284**

Romanova S.E, Ishmatov A. Folklor qo’shiqlari - tarbiya vositalardir……..… **286**
Кудярова Т. Тарих дарсларида «имконият вақти» педагогик технология-сидан фойдаланиш…….. **287**
Уразимова Т.В. Декоративно-прикладное искусство как компонент непрерывного художественного образования…… **288**
Уразимова Т.В., Жумашева Г.Х. Мектепке шекемги жастағы балаларды көркем-эстетикалық тәрбиялаў…… **289**
Seytjanova U., Ismaylova D. Mektep, shańaraq hám jámiyetshiliktiń tárbiyalíq tásirin birlestiriw jollarí …… **290**
Уснатдинова У. Баслаўыш класс оқыўшыларын нақыл-мақаллар арқалы мийнетке тәрбиялаў **292**
Amirov X. Allayorov M. Maktab o’quvchilari tarbiyasida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning ahamiyati..... **293**
Orazimbetov Sh. Features of pedagogical support in the formation of educational motivation of younger pupils…….. **294**
Arziev A. Mektepke shekemgi jastaǵ i balalardin psixikaliq rawajlaniw ózgesheliklerin diagnostikalaw..... **296**
Бекимбетова Г. Жасларды дослыққа тәрбиялаўда диний тәрбияның әҳмийети……. **297**
Бекимбетова Г. Халық педагогикасында дослық, инсаныйлық дәтүрлериниң қәлиплесиўи..... **299**
Утепова Г. Әмелий сабақларда «басқышпа- басқыш» технологиясын қолланыўдың әҳмийети……..…… **300**
Qurbamuratova Z. Baqsha jasindag’i balalardin’ biliw iskerligi..... **302**
Qurbamuratova Z. Sòylewinde nuqsani bolg’an balalar menen islesiwde jumbaqlardiń áhmiyeti..... **303**
Алланиязов И.Б. Импровизация – педагогикалық дөретиўшиликтиң ажыралмас бөлеги..... **304**
Алланиязов И.Б. Муғаллимниң сөйлеў мәдениятының тәрбиялық әҳмийети..... **306**
Сулетбаева Э.С. Өспиримлерде шаңарақ турмысы ҳаққында түсиниклерди қәлиплестириўде шығыс ойшыларының көзқарасы……..….. **308**
Машерипова А. Раўажланған мәмлекетлердиң билимлендириў системасы-ның айырым мәселелери…… **310**
Аекеева Г. Личностно - ориентированный подход при обучении русскому языку……...…….. **311**
Jabborov J.,.Sayidqulov A., Mingboyeva D. Oliy ta’limda kutubxona faoliyatini avtomatlashtirish usullari va ularning samaradorligi…….…….. **313**
Abduraximov Z.X, Nasimov U.O. Yosh sportchilarni olimpiada musobaqalariga psixologik tayyorlash yo’llari…… **315**
Умаров С. Ўзбек-герман таълим соҳасидаги ҳамкорлиги тарихидан..... **316**
Umarov K.M, **Tuxtapulatov Sh.N** Yosh voleybolchilarni psixologik tayyorgarligini rivojlantirish yo‘llari..... **318**
Рузиев И.Х., Ташматова Р.В., Воҳидов Р.О. Академик лицей ва касб ҳунар коллежларда кимё ўқитишда баъзи инновацион технологиялардан фойдаланиш **319**
Ахатов А.Р., Назаров Ф.М.., Сайидқулов А.Ҳ. Бенности построения архитектуры базы данных озсед на основе технологии блокчейн……. **322**

Курбаниязов А.С., Турниязов Р.К., Курбаниязов С.Х., Ажабов А.К. Физика фанини ўқитишда ноанъанавий методлардан фойдаланиш..... **323**
Raxmonova M.U. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy madaniyatini shakllantirishda pedagogik hamkorlik..... **325**
Элмуродов Ж.А. Мультимедиа иловалари ва уларнинг умумтаълим фанларини ўқитишдаги ўрни..... **327**
Джораев М., Хужанов.Э.Б., Шералиев У.У, Мурадуллаева Ш.Р. Умумий ўрта таълим мактабларида молекуляр физикани инновацион ёндашув асосида ўқитиш..... **329**
Каюмов Б.И, Назарова Н. Таълим жараёнида субъект соғлиги педагогик муаммо сифатида..... **330**
Xasanova B.J., Safoyeva Z.Q. Ta'limda axborot kommunikatsiya texnologiya-larining ahamiyati..... **333**
Ортикбоев Ж.О. Современные тенденции подходов к образованию..... **334**
Абдулхакимова Н.Т., Маматов У. Система управления в современном вузе и особенности профессиональной деятельности……. **336**
Абдулхакимова Н.Т, Умаралиев Ж. Применение инновационных технологий в развитии речи студентов технических вузов…….. **338**
Абдулҳакимова Н., Жабборов М. Олий таълим муассасаларида фанларни ўқитишда ўзига хос хусусиятларига мувофиқ бўлган педагогик технологияларни танлаш..... **341**
Пўлатова Л.Ф. Электротехника фанларини ўтишда замонавий виртуал дастурлардан фойдаланиш…… **343**
Ортикбоева Ш.О., Эффективное ведение занятий с использованием интеллект карт …….. **345**
Алкаров Э.М. Халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш тизимида электрон мониторинг **346**
Бобокелдиева А. Техника йўналишидаги касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш..... **348**
Алимов Т.Я. Жисмоний тарбия – жисмоний маданиятнинг таркибий қисми …… **351**
Бердиева М., Хазраткулова Г., Умарова Н. Соғлом авлодни тарбиялашда мустақил ишларни ташкил этишнинг аҳамияти……. **352**
Xolboyeva G.U., Asatova S.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishning ahamiyati..... **354**
Ғаффорова Д.А. Мактабгача тарбия муассасаси тарбиячиларининг компетентлик ва креативлиги..... **357**
Ismoilova I., Norbosheva M. Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'g'irchoq teatrining ahamiyati…….. **360**
Allaberdiyeva Q.X. Bola shaxsini shakllantirishda ta`limiy o`yinlarning o`rni **362**
Niyozova M.N. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostikani tashkil etish..... **364**
Sheraliyeva M.A., O`rmonova K.O. Maktabgacha yoshdagi bolalarda yozuv malakalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari..... **365**
Achilov O.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixodiagnostik ishlarni tashkil etish…… **367**
Норбошева М., Абдумажидова С. Педагог шахсига қўйиладиган талаблар мазмуни…… **369**

Norbosheva M., Joniyeva T. Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishga qo'yilgan talablar..... **371**
Юлдошева Ф.М. Шахсга йўналтирилган таълим технологиялари..... **372**
Расулова Ш.Ю. Миллий тарбия оиладан бошланади..... **375**
Аллаберганова М.Р., Аширова А.И. Информатика фанини ўқитишда булутли технологиялар таълим ресурси сифатида…….. **377**
Аширова А.И., Аллаберганова М.Р., Артикова Д. Оммавий онлайн очиқ курсларини яратиш..... **379**
Аширова А.И., Аллаберганова М.Р., Уразалиева Ш.Г. Дастурлаш асосларини ўқитишда инновациялар ва хорижий тажрибалардан фойдаланиш..... **381**
Сапаров Х.Ш., Каримов Х.Ш., Аллаберганова Б.У., Ахмедова М.А. "Электромагнит инукция қонуни" мавзусини ўқитишда интерфаол методлардан..... **382**
Шарипов М.С., Рахимбоев Х.Ж. Битирув малакавий ишини бажарилишини «булутли технология» асосида амалга ошириш усули..... **384**
Esonova G.A, Akromjonova M.B, Xolmirzayeva M.A, Isayeva S.Yu O`quvchining yashirin qobilyatlarini aniqlash va rivojlantirish imkoniyati..... **386**
Мамаджанова М.К.Бошланғич синф ўқитувчисининг методик тайёргарлигида ўқувчиларни мантиқий масалаларни ечишга ўргатиш..... **387**
To`lakov N.Q., Isaqova O.A., Bahodirova M.Q., Tursunova M.U.**10-sinflarda "alkin" mavzusini o`qitishda interfaol usullarning ahamiyati..... **390
Хошимова Ф.Б. Бошланғич синфлар математика дарсларида компьютер технологияларидан фойдаланиш имкониятлари..... **392**
Тўхтаева З.Ш. Таълим жараёнини интегратив ташкил этиш…… **393**
Турдиева М.Ж. Фанлараро интеграция масаласининг психологик жиҳатлари..... **395**
Тўрақулова М.Қ. Олий таълим иқтидорли талабаларининг мустақил изланувчанлик қобилиятлари..... **397**
Мухлибоев М., Рахимова Н., Райимкулов Ш., Саидкулов С. Физикани интеграллаб ўқитишда хадисларнинг тарбиявий аҳамияти..... **398**
Рахимов Н. Маънавий-маърифий ва мусиқий тадбирларнинг талабалар эстетик тарбиясидаги ўрни..... **401**
Болибеков А., Расулова З., Тошматова Г. Соғлом бола шахсининг шаклланишида экологик тарбиянинг ўрни…….. **404**
Қурбонов Б., Чўлиев А., Дехконбоева С. Мактаб ўқувчиларига мулкчилик турлари, маркетинг ва менежмент фаолиятининг ривожланиши ҳақида маълумотлар бериш..... **406**
Қурбонов Б., Бойматов Н., Мусурмонқулов Қ. Мактаб ўқувчиларига меҳнатни унумли ташкил этиш, тежамкорлик ва ишбилармонлик асослари тўғрисида тушунча бериш..... **408**
Қурбонов Б., Бойматов Н., Қурбонова Г. Мактаб ўқувчиларга олинадиган даромад ва уни тақсимлаш қоидаларини ўргатиш..... **412**
Бойматов Н., Тўйчиев А., Ширинов О. Ўқувчиларга тежамкорлик ва ишбилармонликни ўргатиш хамда меҳнат унумдорлиги омиллари……..…… **415**
Хайдарова С.,. Шукурова Ў. Талаба - ёшларни касбий ўз - ўзини тарбиялаши ижодий фаолият омили сифатида…… **418**

Шукурова Ў., Хайдарова С. Миллий ва халқ ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти..... **420**
Ибрагимова Н.А., Султонов А. Талабаларнинг ижро маҳоратларини ўстиришда мустақил таълимнинг аҳамияти..... **422**
Айтымбетов М.З., Бекмуратов А.О. Умумий ўрта таълим мактаблари бошқарув тизимини такомиллаштиришга доир ёндашувлар..... **423**
Темирбеков Б. Мийнет процессинде психологиялық методлардан пайдаланыўдың әҳмийети..... **425**
Худайбергенова Г. Хавотирланиш болаларда қўрқув ҳолати шакллани-шиинг омили сифатида……... **427**
Shixnazarova M. Bolalarda tortinchoqlik holati va uni bartaraf etish usullari….. **428**
Матьякубов Б.С., Тойлибаев С.М. Некоторые вопросы подготовки специалистов физического воспитания и спорта……. **429**
Аллаяров М.Бошланғич синф ўқувчиларига синфдан ташқари ўқиш дарсларида экологик таълим-тарбия бериш йўллари…….. **430**
Номозов Ф.Ш., Аминов И.Б.Таълим сифати ва самарадорлигини оширишда педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш…….. **432**
Суяров А.М., Аминов И.Б. Ахборот-коммуникацион технологиялар асосида ўқувчилар компетенциясини шакллантириш …..... **433**
Аминов И.Б., Мардонов Д. Аниқ фанларни ўқитишда замонавий технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги..... **435**
Muratova N.B., Abdirazzoqova S.A. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda triz texnologiyasidan foydalanish..... **436**
Жаксымова У.Ж., Айитбаев Н. Дарс жараёнида замонавий ўқитиш усулларини қўллаш..... **438**
Қодирова Ш.Х. Мамадиева З.Ш. Мактабгача ёшдаги болалар нутқ маданиятини ўстиришда оиланиниг ўрни..... **441**
Mengliqulov A.J. Umumiy o’rta ta’lim maktablari biologiya darslarida o’quvchilarning ekologik tarbiyasini shakllantirishda o’qituvchining o’rni..... **443**
Избосарова Р.А. Психологик- мактабгача ёшдаги болаларга чет тилини ўргатишнинг педагогик жиҳатлари..... **444**
Азаматова Д.С. Таълимни ҳақиқий ҳаёт билан боғловчи технология..... **445**
Tajekbaeva Z. Baslawish klasslarda ekologiyaliq tárbiya beriwdiń áhmiyeti…… **448**
Ахмедова М. Балаларды мектепке ақылый ҳәм психологиялық таярлаў……. **450**
Djalilov M.U., Zufarov A.M. Kimyo fanini o’qitishda animatsion kimyoviy offis dasturlaridan foydalanishning samarali usullari…….. **452**
Azimova Z., Satimboyeva X. Maktabgacha ta`lim muassasasida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foyalanishning samarali natijalari……... **454**
Oxunov I., Satimboyeva X.A. Kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga tayyorgarligi va moslashish jarayoni……..……. **455**
Атаджанов Х. Мактаб информатика фанининг таҳлили ва хориж тажрибаси..... **457**
Ramazanov M. Shaqqanliq-muwapiqlastiriw uqipliǵ iniń kompleks kórinisi…….. **459**
Kaipbergenov A., Nurıllaev M. Kalciy elementi temasín úyreniwde «6x6x6» usílínan paydalaníw…….. **460**
Menlimuratova Z., Jumambetova M., Nurxanova M. Beloklarǵ a tán bolǵ an

sípat reaktsiyalarín úyreníwde «qáteni tap» usílínan paydalaníw……. **461**
Очилов А.О., Тожиев З. Талабаларда ҳаёт фаолияти хавфсизлигини шакллантириш методикаси……. **462**
Каипбергенов А., Каражанова Ш. Использование метода «островки» при изучении темы первоначальные химические понятия……. **464**
Menlimuratova Z., Tajimuratova Z., Allambergenova Z. Germaniy, qalayí, qorǵ asín hám olardín` birikpeleri temasín úyreniwde «awa – yaq» usílínan paydalaníw **465**
Ахетова Г. Использование метода «азбука» при изучении музыкаль-ных терминов…….. **467**
Menlimuratova Z., Saparniyazova S., Aytmuratov Q. Ximiyanín dáslepki túsinikleri temasin úyreniwde «háripli diktant» usílínan paydalaníw..... **468**

2019-жыл «Жедел инвестициялар ҳәм социаллық раўажланыў жылы»на бағышланған
«Илим ҳәм тәлим-тәрбияның әҳмийетли мәселелери»
атамасындағы Республикалық илимий теориялық конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ
3-бөлим

2019 йил «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»га бағишланган
«Фан ва таълим-тарбиянинг долзарб масалалари»
мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ
3-бўлим

Техникалық редактор: Е.Оразымбетов

Оператор: Н.Нысанбаев

Әжинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими

Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2018-ж.

Буйыртпа №0052. Нусқасы – 100 дана. Форматы 60х84 Көлеми 30,1 б.т.

230105, Нөкис қаласы, П.Сейтов көшеси н/ж. Реестр №11-3084